

บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวา ในสมัยอยุธยา  
ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ. ศ. 2153-2435)



นาย จุฬิศพงษ์ จุฬารัตน์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2544

ISBN 974 - 03 - 0195 - 9

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**THE KROM THA KHWA OFFICIALS : THEIR ROLES  
AND FUNCTIONS DURING THE AYUTTHAYA AND  
RATANAKOSIN PERIODS ( 1610-1892 )**

**Mr. Julispong Chularatana**

**A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the  
Requirements  
for the Degree of Doctor of Philosophy in History  
Department of History  
Faculty of Arts  
Chulalongkorn University  
Academic Year 2001  
ISBN 974 - 03 - 0195 - 9**

หัวข้อวิทยานิพนธ์ บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงสมัย  
รัตนโกสินทร์ (พ. ศ. 2153-2435)

โดย นายจุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์  
ภาควิชา ประวัติศาสตร์  
อาจารย์ที่ปรึกษา อาจารย์ ดร. ชีรวัด ณ ป้อมเพชร  
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ศาสตราจารย์ ดร. ปิยนาด นุนนาค

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา  
ตามหลักสูตรปริญญาคุษฎีบัณฑิต

..... คณะบดีคณะ  
อักษรศาสตร์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ม. ร. ว. กัลยา ดิงศกัทธิย์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธาน  
กรรมการ

(อาจารย์ ดร. สุก จอนเจดสิน)

..... อาจารย์ที่  
ปรึกษา

(อาจารย์ ดร. ชีรวัด ณ ป้อมเพชร)

..... อาจารย์ที่  
ปรึกษาร่วม

(ศาสตราจารย์ ดร. ปิยนาด นุนนาค)

..... กรรมการ  
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา)

..... กรรมการ  
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชุติพร วิรุณหะ)

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ : บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวา ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ. ศ. 2153-2435) (THE KROM THA KHWA OFFICIALS: THEIR ROLES AND FUNCTIONS DURING THE AYUTTHAYA AND RATANAKOSIN PERIODS (1610 - 1892 ) ) อ. ที่ปรึกษา : ดร. จีรวัด ฌ ป้อมเพชร , อ. ที่ปรึกษาร่วม : ศ. ดร. ปิยนาด บุณนาค, 484 หน้า.  
ISBN 974 - 03 - 0195 - 9 .

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นการศึกษาบทบาทของขุนนางกรมท่าขวาดั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม จนถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่การบริหารงานกรมท่าขวายู่ภายใต้การควบคุมของขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่าน โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่คนกลุ่มนี้เข้ามาดำเนินงานเกี่ยวกับกิจกรรมทางการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติให้กับราชสำนักสยาม จนกระทั่งหน่วยงานกรมท่าขวาถูกยกเลิกไปในรัชกาลที่ 5 จากการศึกษาพบว่าบทบาทของขุนนางกรมท่าขวาเป็นกลุ่มบุคลากรที่มีหน้าที่ประกอบการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับกลุ่มชาวต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกของสยาม โดยกลุ่มที่มีความสามารถในการบูรณาการและสร้างบทบาทอย่างต่อเนื่องมากที่สุดในกรมท่าขวาคือ กลุ่มขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านสายตระกูล “เอกอะหมัด”

บทบาทของขุนนางกรมท่าขวาแต่ละช่วงสมัยนั้นเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงในกิจกรรมการค้าต่างประเทศ และกิจกรรมในการควบคุมชาวต่างชาติ ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนไปตามพระบรมราชโองบายของพระมหากษัตริย์ แต่ละรัชกาล ในสมัยราชวงศ์ปราสาททองขุนนางกรมท่าขวามีบทบาทต่อการค้าของสยามอย่างกว้างขวาง ทั้งยังมีบทบาทในการควบคุมประชาคมมุสลิมและชาวต่างชาติบางกลุ่มจึงเป็นขุนนางที่มีบทบาทและอิทธิพลสูงในราชสำนัก แต่ในช่วงสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงจนถึงในรัชกาลที่ 1 ขุนนางกลุ่มนี้มีบทบาทน้อยลงเนื่องจากราชสำนักให้ความสำคัญกับการค้าที่ผ่านทางชาวจีน และการดำเนินนโยบายควบคุมประชาคมต่างศาสนา ขุนนางกลุ่มนี้กลับมามีบทบาทอีกครั้งเมื่อการค้าของสยามเจริญเฟื่องฟูขึ้นในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 โดยได้กลายเป็นบุคลากรสำคัญในการจัดเก็บรายได้จากภาษีอากรขนอนที่มาพร้อมการค้าที่เจริญขึ้น อย่างไรก็ตามจากการขยายอิทธิพลของอังกฤษ และชาติตะวันตกทางด้านเศรษฐกิจ และการเมือง ส่งผลให้ขุนนาง กรมท่าขวาต้องหมดบทบาทไปในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5

ภาควิชา ประวัติศาสตร์

สาขาวิชา ประวัติศาสตร์

ปีการศึกษา 2544

ลายมือชื่อนิสิต.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....



## 3972796422 : MAJOR HISTORY

KEY WORD : KROM THA KHWA / AYUTTHAYA / RATANAKOSIN /  
OFFICIALS / ROLES AND  
FUNCTIONS

JULISPONG CHULARATANA : THE KROM THA KHWA  
OFFICIALS: THEIR ROLES AND FUNCTIONS DURING THE  
AYUTTHAYA AND RATANAKOSIN PERIODS (1610 - 1892 ).  
THESIS ADVISOR : DHIRAVAT NA POMBEJRA, Ph. D. THESIS  
COADVISOR : PROF. PIYANART BUNNAG, Ph. D. 484 pp. ISBN 974  
- 03 - 0195 - 9 .

This thesis deals with the role and function of the *krom tha khwa* officials (officials of the right wing in the old Siamese maritime affairs ministry) from the time of King Songtham, when the department was first controlled by Indo-Iranian officials, to the era of King Rama V, when the department was abolished . The *krom tha khwa* officials had two main roles and functions. They managed the Siamese trade and communications with the foreigners from countries west of Siam. The group which was best able to integrate itself, and continue performing administrative duties in the *krom tha khwa*, were the members of the Iranian Sheik Ahmad's family .

The changes in these officials' role and function through the ages were due to the changes in the conduct of Siamese foreign trade, and policies concerning the control of foreigners . The *krom tha khwa* officials were most powerful under the Prasattong Dynasty , because they managed much of the foreign trade and controlled the Muslim and some other foreign communities. Their role was reduced during the Ban Phlu Luang Dynasty period and during King Rama I' s reign , because Siamese maritime trade eastwards increased while trade to the west declined. Also, the foreign communities in Siam were now more strictly controlled by the state . From King Rama II' s reign till King Rama III's reign the *krom tha khwa* officials became more important in the collection of duties as international trade expanded. As British and other western nations' economic influence increased, the *krom tha khwa* officials' role came to an end during the reigns of King Rama IV and King Rama V .

Department of History  
Field of Study in History  
Academic year 2001

Student' s signature .....  
Advisor' s signature .....  
Co-advisor' s signature .....

## กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยคุณูปการของคณาจารย์หลายท่าน อันได้แก่ ศาสตราจารย์ ดร. ปิยนารถ บุนนาค และอาจารย์ ดร. ชีรวัด ฌ ป้อมเพชร อาจารย์ที่ปรึกษาทั้งสอง ท่านผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชูสิทธิ์ วิรุณหะ รองศาสตราจารย์ ดร. สุวดี ชนประสิทธิ์พัฒนา และ อาจารย์ ดร. สุก จอนเจดสิน ที่กรุณาได้รับเป็นกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ขอบพระคุณ ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ รองศาสตราจารย์ ดร. ธิดา สารระยา ที่กรุณาให้การแนะนำประเด็นต่างๆ รองศาสตราจารย์ เสนอ นิลเดช และอาจารย์ ประยูร อุลฺลาอะ (น. ฌ ปากน้ำ) ซึ่งได้ถ่ายทอดความรู้ที่เป็นพื้นฐานให้กับผู้วิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ขอขอบพระคุณ Dr. Abbas Farshad ผู้ช่วยศาสตราจารย์แห่ง International Institute for Aerospace Survey and Earth Science (ITC) ประเทศเนเธอร์แลนด์ และอาจารย์พิเศษประจำมหาวิทยาลัยเตหะราน ประเทศสาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่าน รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของศูนย์วัฒนธรรมสาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่านประจำกรุงเทพฯ ที่ได้ช่วยเหลือประสานงานกับนักวิชาการต่างประเทศ และเอื้อเฟื้อข้อมูลเอกสารประกอบการศึกษา กราบขอบพระคุณย่ออรอนงค์ พิทักษ์ (อหะหมัดจุฬา) คุณพริดา คุณิพงษ์ คุณมณีวรรณ รัศมีเฟื่อง และ คุณสุจรรยา มัญยานนท์ ป้า และน้า ที่รักของหลาน ซึ่งช่วยเหลือในการจัดทำและเป็นกำลังใจมาโดยตลอด กราบขอบพระคุณคุณพ่อ อารยัน จุฬารัตน์ และคุณแม่สุชาติ มณีวงศ์ ที่เป็นแรงผลักดันให้ลูกมีความอดทนที่จะศึกษาเล่าเรียนจนสำเร็จ

ขอกราบการวะคุณยายสุดา ยง อหะหมัดจุฬา และคุณปู่ศรีสิทธิ์ จุฬารัตน์ คุณยาย และคุณปู่ที่ได้พร่ำสอนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ตระกูลเฉกอะหมัดจนกลายเป็นแรงบันดาลใจให้หลานเกิดจิตวิญญาณทางประวัติศาสตร์ สุกทัยนี้ขอกราบการวะคุณยายเฉลิมศรี เศรษฐสุทธิ ครูคนแรกผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้เกี่ยวกับศาสนาอิสลาม ภาษาอารบิก รวมทั้งฟาร์ซี และคุณทองช้อย อหะหมัดจุฬา คุณทวดผู้เป็นที่รักยิ่งของหลาน หากมีประโยชน์อันใดก็ตามที่จะเกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ขออุทิศความดีทั้งหมดเพื่อบูชาพระคุณบุคคลผู้เป็นที่รักยิ่งทั้งสองท่าน

จุฬิศพงษ์ จุฬารัตน์

กรกฎาคม 2544

## สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญแผนภูมิ.....	ญ
สารบัญแผนที่.....	ฎ
สารบัญภาพ.....	ฒ
บทที่	
1    บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์.....	3
ทบทวนวรรณกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	4
แนวเหตุผล หรือ สมมติฐาน.....	12
วิธีดำเนินการวิจัย.....	14
หลักฐานประเภทต่างๆ .....	14
ขอบเขตและข้อตกลงเบื้องต้น.....	23
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	25
2    การค้า และการควบคุมชาวต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกของสยาม ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21-22.....	26
การค้าฝั่งตะวันตกของสยามในพุทธศตวรรษที่ 21-22.....	28
ความสัมพันธ์ระหว่างการค้าฝั่งตะวันตกและการค้าฝั่งตะวันออกของสยาม	45
การติดต่อกับชาวต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกของสยาม.....	49
3    ชุมนางกรมท่าขวา.....	84
การบริหารงานของกรมท่า.....	87
การก่อตั้งหน่วยงานและการบริหารงานในกรมท่าขวา.....	96
ชุมนางกรมท่าขวา.....	99
บทบาทและหน้าที่ของชุมนางกรมท่าขวา.....	124

4	การเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยา (พ. ศ. 2153-2310 หรือ ค. ศ. 1610-1767).....	136
	บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาปลายราชวงศ์สุโขทัย พ. ศ. 2153-2231 (ค. ศ. 1610-1629).....	139
	บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในรัชสมัย สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ. ศ. 2172-2198 (ค. ศ. 1629-1655).....	159
	บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในรัชสมัย สมเด็จพระนารายณ์ พ. ศ. 2198-2231 (ค. ศ. 1655-1688).....	174
	บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัย ราชวงศ์บ้านพลูหลวง พ. ศ. 2231-2310 (ค. ศ. 1688-1767).....	242
5	การเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยธนบุรี และ รัตนโกสินทร์ (พ. ศ. 2311-2435 หรือ ค. ศ. 1768-1892).....	266
	บทบาทของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยธนบุรี และ ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ. ศ. 2311-2352 (ค. ศ. 1768-1809).....	267
	บทบาทของขุนนางกรมท่าขวาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธ เลิศหล้านภาลัย ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ. ศ. 2352-2394 (ค. ศ. 1809-1851).....	286
	บทบาทของขุนนางกรมท่าขวาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ. ศ. 2394-2435 (ค. ศ. 1851-1892).....	335
6	บทสรุป.....	363
	รายการอ้างอิง.....	368
	ภาคผนวก	
	ภาคผนวก ก. หมายรับสั่งเรื่อง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ และ กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จ ฯ ทอดพระเนตรการแห่ค้ำบุด และ แขกเข้าเฝ้าลุยไฟถวายตัว จ.ศ. 1177 .....	397
	ภาคผนวก ข. หมายรับสั่งเรื่อง หม่อมเจ้าหญิง โสมนัสฯ เสด็จ ฯ ทอดพระเนตรพิธีเข้าเฝ้า จ.ศ. 1204 .....	401

ภาคผนวก ค. สำเนาหมายแต่งตั้งพระยาจุฬาราชมนตรี.....	403
ภาคผนวก ง. เอกสารชุด “ฎีกาของพระยาจุฬาราชมนตรี เรื่องฎีกาเจ้าเซ็น” .....	405
ภาคผนวก จ. พงษาวยการย่อ ถัดับวงษ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ร. ศ. 108 (พ. ศ. 2433).....	410
ภาคผนวก ฉ. ตารางแสดงความจำนงขอเช่าที่ดินเพื่อตั้งถิ่นฐาน ของมุสลิมในบังคับต่างชาติ (พ. ศ. 2435-2451) .....	416
ภาคผนวก ช. ที่ระลึกในการทำบุญบิ่กไม้หน้า ให้กับท่านบรรพบุรุษ แห่งตระกูลอหะหมัดจุฬา- จุฬารัตน และบรรพบุรุษแห่งนิทาย ซีอ่าห์อิสนาอะชะรีในประเทศไทย .....	419
ภาคผนวก ซ. รายการคำศัพท์ .....	455
แผนที่ .....	459
ภาพประกอบ.....	462
ประวัติผู้วิจัย.....	472

สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

## สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิ

หน้า

1. แสดงรูปแบบกิจกรรมของกรมพระคลังและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง..... 86
2. แสดงสายตระกูลขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยา..... 119
3. แสดงสายตระกูลขุนนางกรมท่าขวาในสมัยธนบุรี-รัชกาลที่ 5..... 120
4. แสดงสายตระกูลขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 5-พ .ศ. 2475 (ค. ศ. 1932) 122



สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

## สารบัญแผนที่

แผนที่	หน้า
1. แสดงเส้นทางการเดินเรือค้าขายในเอเชียระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22-23 .....	460
2. ประเทศอิหร่านแสดงตำแหน่งแคว้น และเมืองสำคัญ.....	460
3. เกาะอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แสดงถนนที่ตัดผ่าน ย่านชุมชนต่างชาติในเขตกำแพงเมือง .....	461



สถาบันวิทยบริการ  
วชิราวุฒวิทยาลัย

## สารบัญภาพประกอบ

ภาพประกอบ

หน้า

1. ภาพเขียนเรือเดินทะเลของพ่อค้าชาวอาหรับ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-19 .....	463
2. เรือเดินทะเลของพวกมุสลิมในเขตหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.....	463
3. ออกญาโกษาธิบดีพร้อมขุนนางในกรมท่าขวา.....	464
4. กระบวนแห่พิธีตะเซียดของมุสลิมในสยาม .....	465
5. กระบวนแห่พิธีตะเซียด.....	466
6. ขบวนอัญเชิญพระศพจำลองของอิหม่ามสุเซน (โตระบัด) ในพิธีตะเซียด .....	467
7. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนิน ในการพิธีเจ้าเซ็น .....	468
8. มัสยิดกุฎีหลวง หรือกุฎีเจ้าเซ็นหลังเก่า .....	468
9. พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) จุฬาราชมนตรีในรัชกาลที่ 5.....	469
10. พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) เฝ้ารับเสด็จ ฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว .....	469
11. พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน อหะหมัดจุฬา) ในรัชกาลที่ 5-รัชกาลที่ 6.....	470
12. พระยาจุฬาราชมนตรี (เกษม อหะหมัดจุฬา) ในรัชกาลที่ 6.....	471

สถาบันวิทยบริการ  
วาลงกรณ์มหาวิทยาลัย



# บทที่ 1

## บทนำ

ชื่อหัวข้อวิทยานิพนธ์ (ภาษาไทย) บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวา ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ. ศ. 2153 - 2435)

ชื่อวิทยานิพนธ์ (ภาษาอังกฤษ) **THE KROM THA KHWA OFFICIALS : THEIR ROLES AND FUNCTIONS DURING THE AYUTTHAYA AND RATANAKOSIN PERIODS (1610 - 1892 )**

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ขุนนางเป็นสถาบันสำคัญในระบบการเมืองการปกครองสยาม ตั้งแต่ในสมัยอยุธยาถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ การศึกษาประวัติศาสตร์เกี่ยวกับบทบาท อำนาจ และหน้าที่ของขุนนางไทยเท่าที่มีผู้เคยศึกษากันมามักให้ความสำคัญกับบริบททางการเมือง ภายใต้กรอบความคิดเกี่ยวกับโครงสร้างหน้าที่ (Structural-Functionalism) อันประกอบด้วยการศึกษาและอธิบายถึง สายการบังคับบัญชา (Organization) บทบาท (Role) และอำนาจหน้าที่ (Authority) ในฐานะองค์กร (Institution) ที่มีระเบียบแบบแผนซึ่งวางอยู่ภายใต้กลไกของระบบศักดินา อย่างไรก็ตามก็ยังมีกลุ่มขุนนางอีกประเภทหนึ่งซึ่งมีลักษณะพิเศษดังที่นักวิชาการบางคนกำหนดเรียกว่า “ขุนนางชำนาญการ” หมายถึงขุนนางผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง ซึ่งเข้ามารับราชการในราชสำนักเพื่อประกอบภารกิจเฉพาะบางอย่าง<sup>1</sup> ขุนนางชำนาญการส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติ และในระยะแรกได้ถูกกำหนดให้มีบทบาทอำนาจหน้าที่เฉพาะทางโดยขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ ต่อมาจึงได้ขยายบทบาทเพิ่มมากขึ้นจนกลายเป็นหน่วยงานสำคัญในระบบราชการไทย

---

<sup>1</sup> นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มติชน, 2539), หน้า 12.

ในจำนวนขุนนางชำนาญการกลุ่มต่างๆกล่าวได้ว่าขุนนางจีนและขุนนางแขกเป็นกลุ่มขุนนางชำนาญการที่มีสายการบริหารงานซับซ้อนและมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ไทยดังปรากฏหลักฐานการจัดทำเนียบขุนนาง 2 กลุ่มในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งแสดงถึงการบังคับบัญชา และบทบาทที่มีต่อการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและบทบาทด้านอื่นๆ ในประวัติศาสตร์ไทย สำหรับการศึกษเกี่ยวกับบทบาทและอำนาจหน้าที่ของขุนนางจีนได้มีผู้ศึกษาค้นคว้ากันไว้มากพอสมควร ผิดกับการศึกษาเกี่ยวกับขุนนางแขกซึ่งพบอยู่น้อยมากทั้งๆที่ขุนนางกลุ่มนี้มีบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์ไทยทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคม และวัฒนธรรม ขุนนางแขกจัดได้ว่าเป็นกลุ่มที่มีลักษณะพิเศษคือมีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรม โดยมีบทบาทและอำนาจหน้าที่อยู่ในหลายหน่วยงานของระบบราชการไทย ทั้งทางด้านทหารและพลเรือน ในจำนวนขุนนางแขกกลุ่มต่างๆ กล่าวได้ว่าขุนนางกรมท่าชาวเป็นกลุ่มบุคลากรที่มีบทบาทสำคัญทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม

“กรมท่าขวา” เป็นหน่วยงานด้านการค้า และการติดต่อกับชาวต่างชาติในสังกัดกรมพระคลัง มีหน้าที่รับผิดชอบทางด้านการค้า การเดินเรือพาณิชย์ และการต่างประเทศ โดยถูกกำหนดขอบเขตอำนาจหน้าที่อย่างกว้างๆ อยู่ในประกาศรัชกาลที่ 4 คือ “ให้มีหน้าที่ดูแลการค้าข้างฝ่ายแขกอินเดีย แขกอาหรับ แขกชวามลายู และพราหมณ์ที่มีบ้านเมืองตั้งอยู่ในฝั่งขวาของกรุงเทพฯ”<sup>2</sup> อย่างไรก็ตามท่าขวายังมีหน้าที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งคือการควบคุมประชาคมต่างชาติ ซึ่งประกอบไปด้วยพวก มุสลิม ฮินดู อาร์เมเนีย และพวกเขารีต ดังนั้นถึงแม้ขุนนางกรมท่าขวาส่วนใหญ่จะเป็นพวกมุสลิม แต่ยังมีขุนนางและผู้ชำนาญการชาวต่างชาติกลุ่มอื่นๆ ที่รับราชการในหน่วยงานนี้ เช่น ชาวโปรตุเกส ชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดู และชาวอาร์เมเนีย เป็นต้น ขุนนางชาวต่างชาติเหล่านี้ส่วนใหญ่คือกลุ่มที่มีถิ่นฐานดั้งเดิมมาจากฝั่งตะวันตกของสยาม หรือเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับชาวตะวันตก ได้แก่กลุ่มพวกเขารีตที่นับถือศาสนาคริสต์

กรมท่าขวาเป็นหน่วยงานที่มีลักษณะพิเศษ คือเป็นทั้งหน่วยงานรับผิดชอบด้านเศรษฐกิจ สังคม และศาสนา นอกจากนี้ขุนนางในกรมท่าขวาหลายคนยังมีศักยภาพที่สามารถขยายบทบาทเข้าไปมีอิทธิพลต่อการเมืองของสยามในหลายยุคหลายสมัย ในขณะที่เดียวกันขุนนางกลุ่มนี้ยังเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์โดยตรงและโดยอ้อมกับการเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์โลกเริ่มตั้งแต่การเติบโตทางการค้าของรัฐมุสลิม การเผยแพร่ศาสนาอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การขยายอิทธิ

<sup>2</sup> “เรื่องตั้งเจ้าท่าเป็นหลวงวิสุทธิสาครดิษสุ จ. ศ. 1221,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 25, สมุดไทยดำ.

พลของชาวตะวันตก ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของกระแสการค้าโลก ความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับ กระแสเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์หลายกระแสเป็นผลให้กรมท่าขวามีกิจกรรมที่สลับซับซ้อน และปรับเปลี่ยนตัวเองไปตามเหตุปัจจัยต่างๆ อันแสดงถึงพลวัตรที่เกิดขึ้นในหน่วยงานนี้

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาบทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวา ในสมัยอยุธยาถึงสมัย รัตนโกสินทร์ (พ. ศ. 2153 - 2435)” เป็นการขยายภาพประวัติศาสตร์เกี่ยวกับบทบาทของชน ต่างชาติในระบบราชการไทย โดยเฉพาะกลุ่มมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่าน ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีบทบาท บริหารราชการอยู่ในกรมท่าขวาอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ วิทยา นิพนธ์อธิบายถึงการก่อตั้งหน่วยงานกรมท่าขวา การเข้ามามีบทบาทในกรมท่าขวาของขุนนางต่าง ชาติกลุ่มต่างๆ การปรับตัวของขุนนางต่างชาติในระบบราชการสยาม โดยเฉพาะการอธิบายถึงศักย ภาพของขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านในการปรับตัวให้เข้ากับกระบวนการผสมกลมกลืนชน ต่างชาติในระบบราชการสยามขณะเดียวกันก็ยังสามารถดำรงบทบาทของตัวเองไว้ได้อย่างต่อเนื่อง และในที่สุดท้ายจะเป็นการอธิบายถึงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นกับขุนนางกรมท่าขวา

วิทยานิพนธ์นำเสนอความรู้ใหม่ในการอธิบายถึงรูปแบบ และพลวัตรที่เกิดขึ้นภายใน กรมท่าขวาซึ่งเป็นหน่วยงานที่รวบรวมขุนนางและข้าราชการชาวต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตก ของสยาม อันจะช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับกลุ่มขุนนางข้าราชการกลุ่มใหญ่ ที่สุดในระบบราชการสยาม รวมทั้งกิจกรรมที่คนเหล่านี้เข้าไปเกี่ยวข้อง

### วัตถุประสงค์ เพื่อศึกษา

1. บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวา โดยเริ่มตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ. ศ. 2153 หรือ ค. ศ. 1610) ซึ่งเป็นช่วงที่ขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่าน (Indo - Iranian Muslims) เริ่มเข้าสู่ระบบราชการสยาม จนถึง พ. ศ. 2435 (ค. ศ. 1892) เมื่อมีการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดิน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า อยู่หัวซึ่งส่งผลให้ขุนนางกรมท่าขวาต้องเข้าสู่ระบบราชการสมัยใหม่

2. สาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาท และหน้าที่ของขุนนาง กรมท่าขวาในช่วงเวลาดังกล่าว

3. การปรับตัวของขุนนางกรมท่าขวาเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่

## บททวนวรรณกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิทยานิพนธ์ “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ. ศ. 2153 - 2435)” เป็นการอธิบายถึงประเด็นประวัติศาสตร์ที่ยังมิได้มีการศึกษากันอย่างจริงจังใน 2 ส่วน คือประเด็นแรกได้แก่ การศึกษาและอธิบายถึง กิจกรรมทางการค้า และความสัมพันธ์ในเชิงการค้าต่างประเทศของสยามกับพวกมุสลิมรวมถึงชาวต่างชาติที่มาจากภูมิภาคฝั่งตะวันตก ประการที่สองคือ การศึกษาเกี่ยวกับหน่วยงานที่บริหารงาน ซึ่งถูกกำหนดเรียกว่า กรมท่าขวา

การศึกษากิจกรรมทางการค้า และความสัมพันธ์ในเชิงการค้าต่างประเทศของสยามกับพวกมุสลิมรวมถึงชาวต่างชาติที่มาจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกนั้นมีงานวิจัยออกมาหลายเล่ม หนังสือเรื่อง “Port Cities and Trade in Western Southeast Asia” ซึ่งเป็นการรวบรวมบทความของนักวิชาการไทย และต่างประเทศ จัดทำโดย สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University) ได้อธิบายภาพรวมของพัฒนาการทางเศรษฐกิจ และการเมืองในพื้นที่ฝั่งตะวันตกของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้จะยังมิได้เชื่อมโยงอธิบายถึงกิจกรรมการค้าฝั่งตะวันตกที่สัมพันธ์กับการบริหารจัดการด้านการค้าต่างประเทศของสยาม แต่ก็มีบทความที่น่าสนใจรวมอยู่คือเรื่อง “Port, Palace and Profit : An Overview of Siamese Crown Trade and the European Presence in Siam in the Seventeenth Century” โดย ชีรวัด ณ ป้อมเพชร ซึ่งกล่าวถึงกิจกรรมทางการค้าของสยามโดยอธิบายถึงการค้าของราชสำนักหรือการค้าของกษัตริย์ (Crown Trade) ที่มีการจัดหน่วยงานบริหารราชการ 2 ส่วน คือกรมท่าซ้าย และกรมท่าขวา โดยดำเนินการค้าให้กับราชสำนัก<sup>3</sup> แม้ว่าบทความดังกล่าวจะให้ภาพกิจกรรมการค้าที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยา แต่ก็เป็นการมองภาพกิจกรรมที่สัมพันธ์กับชาวตะวันตกมากกว่าให้ภาพการค้าของพวกมุสลิมซึ่งเป็นกลุ่มบุคลากรหลักในกรมท่าขวา

บทความที่กล่าวถึงบทบาทของมุสลิมที่มีต่อการค้าของสยามที่น่าสนใจ คือ บทความเรื่อง “Muslim Merchants' Visits to Japan in the 17th Century” โดย ฮิโรมุ นา

---

<sup>3</sup> Dhiravat na Pombejra, “Port, Palace, and Profit : An Overview of Siamese Crown Trade and the European Presence in Siam in the Seventeenth Century, ” in *Port Cities and Trade in Western Southeast Asia* (Bangkok: Edison Press Products , 1998), p. 74.

กาชิมา (Hiromu Nagashima) ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ใน “Journal of East - West Maritime Relations” ฉบับที่ 1 พ. ศ. 2532 ( ค. ศ. 1989 ) และบทความของ ลี โอนาร์ด วาย แอนดาया (Leonard Y. Andaya) เรื่อง “Ayudhya and the Persian and Indian Muslim Connection” ตีพิมพ์อยู่ในเอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “อยุธยา และเอเชีย” (Ayudhya and Asia) จัดโดย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มหาวิทยาลัยเกียวโต เมื่อวันที่ 18 - 20 ธันวาคม พ. ศ. 2538 (ค. ศ. 1995) บทความทั้งสองเรื่องช่วยขยายภาพบทบาทของมุสลิมที่มีต่อการค้าของสยามโดยอธิบายถึงมุสลิมกลุ่มต่างๆที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการค้าของสยาม บทความของอิโรออธิบายถึงบทบาทของมุสลิมที่มีต่อการค้าของสยามในเมืองท่าทางซาคิกของญี่ปุ่นในสมัยอยุธยา และแสดงให้เห็นรูปแบบการค้าที่พวกมุสลิมเป็นเจ้าของควบคุมการค้าโดยใช้ลูกเรือเป็นชาวจีนหรือชาวจีนมุสลิม (พวกหุย) <sup>4</sup> ในบทความของ แอนดาया กล่าวถึงบทบาทของมุสลิมกลุ่มต่างๆที่เข้ามาค้าขายอยู่ในสยาม โดยเฉพาะกลุ่มชาวอิหร่าน หรือเปอร์เซียที่มีบทบาทมากในสมัยอยุธยา <sup>5</sup> บทความทั้งสองเรื่องได้ขยายมุมมองเกี่ยวกับกิจกรรมการค้าของสยามที่ผ่านมือพวกมุสลิมกลุ่มต่างๆ แต่ยังเป็นการอธิบายถึงบทบาททางด้านการค้าเพียงด้านเดียว มิได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ของมุสลิมกลุ่มต่างๆที่มีกับหน่วยงานกรมท่าขวา รวมทั้งหน่วยงานราชการอื่นๆของสยาม

สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับหน่วยงานที่บริหารงาน ซึ่งถูกกำหนดเรียกว่า กรมท่าขวานั้นยังมิได้มีการศึกษากันอย่างจริงจังมาก่อน กรมท่าขวาเป็นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมหลัก 2 ส่วนคือการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติ ซึ่งกิจกรรมหลังยังรวมไปถึงการควบคุมชาวต่างชาติบางกลุ่มที่อยู่ในสยามด้วย แนวทางการศึกษาเกี่ยวกับบทบาท และหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติ ที่เคยมีผู้ศึกษากันมามักจะให้ความสำคัญต่อกรอบการอธิบายในเชิง “โครงสร้างหน้าที่” อันประกอบด้วยการศึกษา และอธิบายถึงสายงานบริหาร บทบาทและอำนาจหน้าที่ของหน่วยงาน รวมทั้งบุคลากรที่เกี่ยวข้องตามโครงสร้างการบริหารงานในหน่วยงานนั้นๆ กรอบความคิดดังกล่าวทำให้มีการจัดแบ่งหน่วยงานด้านการค้าต่างประเทศ และ

<sup>4</sup> Hiromu Nagashima, “Muslim Merchants’ Visits to Japan in the 17th Century, ” : 2 .

<sup>5</sup> Leonard Y. Andaya, “Ayudhya and the Persian and Indian Muslim Connection ,” in *From Japan to Arabia: Ayutthaya’s Maritime Relations with Asia*, p. 135.



การติดต่อกับชาวต่างชาติออกเป็นส่วนๆอย่างค่อนข้างตายตัว คือกรมท่าซ้าย กรมท่ากลาง และ กรมท่าขวาโดยขึ้นอยู่กับสายการบังคับบัญชาของ “โกษาธิบดี” เสนาบดีกรมพระคลัง และกรมท่า

กรอบการอธิบายถึงบทบาทและหน้าที่ของหน่วยงานในกรมท่าขวา รวมทั้งหน่วยงานอื่นใน กรมท่าซึ่งใช้กันอยู่ในปัจจุบันได้รับอิทธิพลมาจากแนวพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามที่ปรากฏอยู่ใน “ประกาศพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว เรื่องการแต่งตั้งนายจอห์น บุษ (John Bush) พ่อค้าชาวอังกฤษให้ดำรงตำแหน่งเป็น หลวง วิสุทธิสาครดิษฐ์ เจ้าท่าฝรั่งในกรมท่ากลาง จ. ศ. 1221 (พ. ศ. 2403 หรือ ค. ศ. 1860 )” มีใจความดังนี้

... แต่ก่อนในกรุงสยามนี้ตั้งแต่ครั้งกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาจนถึงกรุงเทพ มหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยานี้มีเรือลูกค้าต่างประเทศมาค้าขายแต่จีนแลยวน แลแขกอินเดียบ้างแขกอาหรับบ้างแต่ครั้งยังมีได้ขึ้นแก่อังกฤษ แลชวามลาญบ้างที่มีได้ขึ้น แก่ไทย เพราะฉะนั้นกฎหมายเดิมซึ่งตั้งแต่ครั้งกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาสืบมาจนนางผู้ทำ กฎหมายปลุกษา พร้อมขอให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินตั้งกรมท่าซ้ายไว้สำหรับรับแล ว่าลูกค้าเมือง [จีน] [ยวน] ที่มีบ้านเมืองอยู่ในฝั่งซ้ายของฝั่งทะเลไทย แลให้ตั้งกรมท่าขวาไว้

สำหรับแลว่าลูกค้าแขกอินเดียแขกอาหรับแขกมลายูแลพราหมณ์ที่มีบ้านเมืองอยู่ได้ฝั่ง ขวาของฝั่ง

ทะเลไทย กรมท่าซ้ายยอมตั้งเจ้ากรมปลัดกรม แลเจ้าพนักงานใช้แต่ล้วนเปนเชื้อ [จีน] [ยวน]

กรมท่าขวาย่อมตั้งเจ้ากรมปลัดกรมแลเจ้าพนักงานใช้ แต่ล้วนเปนคนเชื้อสายที่ ถิ่นศาสนา

หมัดที่ไทยเรียกว่าแขกทั้งสิ้นเพื่อจะให้คุ้นเคยรู้จักเจรจาภาษา แลรู้จักขนบธรรมเนียม

ต่าง

ประเทศ ของลูกค้า ที่มาแต่เมืองนั้นๆ ทุกประเทศตาม [ซ้าย] ๑๑  
[ขวา]

กรมท่า [ซ้าย] ทั้งสองนั้นให้ขึ้นแก่กรมท่ากลาง ซึ่งเป็นกรมเจ้าพนักงานใหญ่  
[ขวา]

ในจุดศม สำหรับได้ว่าท้องพระคลังทั้งปวง แลหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันออกทั้งปวง ด้วยนัยนี้ เจ้าพระยาโกษาธิบดีผู้เปนเสนาบดีผู้ใหญ่ในกรมท่ากลาง จึงได้เป็นผู้สำเร็จราชการว่าการต่างประเทศสืบมาแต่โบราณ<sup>6</sup>

ประกาศดังกล่าว แสดงถึงแนวพระบรมราชวินิจฉัยเกี่ยวกับการจัดแบ่งการบริหารงานการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติของสยาม โดยกำหนดให้มีหน่วยงานกำกับดูแลเรียกว่า “กรมท่า” ซึ่งมีหน่วยงานระดับรองลงมาคือ “กรมท่าซ้าย” ดูแลการค้าฝั่ช้าย หรือฝั่ชแวงวันออกของสยาม ส่วน “กรมท่าขวา” ดูแลการค้าฝั่ชขวา หรือฝั่ชแวงวันตค แนวความคิดดังกล่าวเป็นการกำหนดขอบเขตบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานทั้งสองตามลักษณะการจัดแบ่งโครงสร้างบริหารราชการที่แยกจากกัน โดยอาศัยพื้นฐานทางภูมิศาสตร์ที่ยึดเอาสยาม หรือประเทศไทยเป็นแกนกลางให้ฝั่ชแวงวันออกเป็นฝั่ช้าย และฝั่ชแวงวันตคเป็นฝั่ชขวา กำหนดให้กรมท่าซ้ายค้าขายและติดต่อกับกับชนชาติทางฝั่ชแวงวันออก ส่วนกรมท่าขวาค้าขายและติดต่อกับชนชาติทางฝั่ชแวงวันตค แนวความคิดในการจัดหน่วยงานออกเป็น 2 ส่วนตามแบบโครงสร้างการบริหารดังกล่าวยังถูกใช้เป็นกรอบในการอธิบายเกี่ยวกับลักษณะการค้าต่างประเทศของสยาม รวมไปถึงวิธีการจัดตั้ง และการบริหารหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งยังกลายเป็นกรอบความคิดในการศึกษาบทบาทและหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติ ที่ได้ส่งอิทธิพลให้กับประวัติศาสตร์นิพนธ์ และงานวิจัยรุ่นต่อมา

หนังสือ “ประวัติการค้าไทย” ของ สง่า กาญจนาคพันธุ์ จัดพิมพ์โดยสำนักนายกรัฐมนตรี เมื่อ พ. ศ. 2486 ( ค. ศ. 1943 ) ซึ่งเป็นเอกสารที่ถูกใช้อ้างอิงในงานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องหลายฉบับ กล่าวถึงการบริหารงานด้านการค้าและการต่างประเทศของสยามว่า มีการจัดตั้งหน่วยงานรับผิดชอบคือ กรมท่า โดยจำแนกเป็นกรมท่าซ้ายและกรมท่าขวา “มูลเดิมที่แบ่งเงินเป็นซ้าย ขวาเป็นแชนั้นหมายเอาเมื่อออกจากประเทศไทยไปทางซ้ายเป็นเงิน ทางขวาเป็นแชนก ...

กรมท่าได้เกิดขึ้นเพราะการค้าขายกับจีน และแชนกมาแต่เดิม”<sup>7</sup> แนวความคิดในการแบ่งขอบเขตความรับผิดชอบของกรมท่าซ้าย และกรมท่าขวาออกจากกันเป็น 2 ส่วน ทำให้เกิดความเข้าใจว่า

<sup>6</sup> “เรื่องตั้งเจ้าท่าเป็นหลวงวิสุทธิสการดิษสุ จ. ศ. 1221, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 25, สมุดไทยดำ.

กิจกรรมที่เกิดขึ้นในกรมท่าทั้ง 2 กรมได้แยกออกจากกัน ทั้งในเรื่องพื้นที่รับผิดชอบเป็น 2 ส่วน คือฝั่งตะวันตก และฝั่งตะวันออก นอกจากนี้ยังถูกแบ่งให้ควบคุมดูแลคนที่เกี่ยวข้องเป็น 2 กลุ่ม คือพวกที่มาจากฝั่งขวาของคู่งทะเลไทย และฝั่งซ้ายของคู่งทะเลไทย กรอบความคิดนี้ยังคงปรากฏ อยู่ในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ ที่ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานในกรมท่าเรื่อง “กรมท่ากับการค้าต่างประเทศที่มีผลต่อระบบเศรษฐกิจตั้งแต่ ปี พ. ศ. 2310 - 2398” ผลงานของ อติศร หมวกพิมาย ที่เรียบเรียงมาจากวิทยานิพนธ์เรื่อง “กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย” ซึ่งเป็น วิทยานิพนธ์สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปีการศึกษา พ. ศ. 2531(ค. ศ. 1988) วิทยานิพนธ์ และบทความนี้อธิบายถึงกิจกรรมต่างๆของกรมท่า โดยอาศัยกรอบโครงสร้างการบริหารงานตามที่กล่าวถึงในประกาศรัชกาลที่ 4 เป็นแนวทาง มีการจัดแบ่งวิธีการบริหารราชการเป็นส่วนๆ และอธิบายบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานกรมท่าไปตามสายการบริหารงาน อย่างไรก็ตามในบทสรุปของงานวิจัยเรื่องนี้ได้เสนอแนวความคิดที่น่าสนใจโดยกล่าวว่า

... การยกฐานะกรมท่าขึ้นแทนที่กรมพระคลังในโครงสร้างอำนาจในส่วนกลางในสมัยปลายอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ ได้ชี้ช่องทางที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทและความสำคัญที่เศรษฐกิจมีต่อโครงสร้างอำนาจในระบบราชการ และเศรษฐกิจยังเป็นปัจจัยที่จะมากำหนดหน้าที่และบทบาทที่กรมท่ามีต่อระบบราชการทั้งหมด<sup>8</sup>

แม้ว่างานวิจัยให้ข้อสรุปที่ชี้ว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจการค้าที่เกิดขึ้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารราชการในกรมท่า แต่งานวิจัยดังกล่าวก็ยังคงอาศัยกรอบโครงสร้างการบริหารหน่วยงานเป็นแนวทางในการศึกษาและเปรียบเทียบ อย่างเช่นข้อความตอนหนึ่งในงานวิจัยกล่าวว่ากรมท่าซ้ายมีหน่วยงานในสังกัดมากกว่ากรมท่าขวา ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะการค้ากับจีนในช่วงต้นรัตนโกสินทร์เป็นการค้ากระแสหลักของไทย ทำให้ปริมาณการค้าการออกเรือสำเภา การจัดเตรียมสินค้าภายในกรมท่าซ้ายมีมาก และต้องการบุคลากรจำนวนมากพอๆกับปริมาณงาน<sup>9</sup> การใช้โครงสร้างการบริหารราชการมาเป็นกรอบในการศึกษามหาวิทยาลัย

<sup>7</sup> หอการค้าไทย, *ประวัติการค้าไทย* (กรุงเทพมหานคร: บริษัทบพิศ จำกัด, 2511, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสง่า วรรณดิษฐ์, 17 กันยายน 2511), หน้า 98.

<sup>8</sup> อติศร หมวกพิมาย, “กรมท่ากับการค้าต่างประเทศที่มีผลต่อเศรษฐกิจตั้งแต่ปี พ. ศ. 2310 - 2398,” *รวมบทความประวัติศาสตร์* 17 (กุมภาพันธ์) 2538: 56.

<sup>9</sup> เรื่องเดียวกัน : 30.



ของหน่วยงานกรมท่า และใช้เป็นตัวเปรียบเทียบความแตกต่างของหน่วยงานทำให้ไม่อาจเห็นภาพที่เกิดขึ้นจริงในกระบวนการบริหารราชการ เนื่องจากกิจกรรมของกรมท่าขวา และกรมท่าซ้ายนั้นมีความแตกต่างกันในหลายๆ ส่วน ตั้งแต่การบริหารจัดการ กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง และวิธีค้าขาย เป็นต้น การศึกษาโดยพิจารณาจากจำนวนบุคลากรในโครงสร้างการบริหารราชการจึงไม่เพียงพอจะอธิบายถึงบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานในกรมท่าที่เกิดขึ้นจริง เนื่องจากวิธีการบริหารงานในกรมท่าซ้ายนั้นจะให้ความสำคัญกับการค้าของรัฐที่เป็นการค้าแบบทางการ หรือการค้าแบบบรรณาการที่ราชสำนักเข้ามาควบคุมโดยตรง จึงจำเป็นต้องมีผู้ประกอบการซึ่งเป็นพนักงานในสังกัด ของทางราชการอยู่เป็นจำนวนมาก ในขณะที่กิจกรรมการค้าของราชสำนักที่ผ่านทางกรมท่าขวาจะใช้วิธีค้าขายโดยให้ขุนนางในกรมท่าขวาเป็นผู้ประสานงานกับกลุ่มพ่อค้าเอกชนที่มีกิจกรรมการค้าอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมีเจ้าพนักงานของราชสำนักในการดำเนินการค้าในสังกัดมากเหมือนกรมท่าซ้าย เจ้าพนักงานในกรมท่าขวาประกอบไปด้วยขุนนางและข้าราชการตำแหน่งเจ้าท่า และล่าม อยู่เป็นจำนวนมากเพื่อทำหน้าที่ประสานงาน และควบคุมพ่อค้ากลุ่มต่างๆ ที่ประกอบการค้าให้กับสยาม ความแตกต่างของกิจกรรมที่เกิดขึ้นในหน่วยงานทั้งสองทำให้การจัดรูปแบบโครงสร้างในหน่วยงานมีความแตกต่างกันทั้งในเรื่องจำนวนบุคลากร และขอบเขตบทบาทหน้าที่

การศึกษายบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานด้านการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติของสยามที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่ง คือเรื่อง “Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible” โดย เคนนอน บริซซิล (Kennon Breazeale) เป็นบทความหนึ่งในหนังสือรวมบทความวิชาการเรื่อง “From Japan to Arabia : Ayutthaya's Maritime Relations with Asia” ตีพิมพ์เมื่อ พ. ศ. 2542 (ค. ศ. 1999) บทความศึกษาหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางการค้าต่างประเทศของสยาม โดยกล่าวว่าประกอบด้วยหน่วยงานย่อย 4 หน่วย คือ<sup>10</sup>

1. หน่วยงานบริหารทั่วไป รับเรื่องร้องเรียน และรายงาน (Department of General Administration, Appeals and Records)
2. พระคลังสินค้า (Royal Warehouse)

---

<sup>10</sup> Kennon Breazeale, “Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible, ” in Kennon Breazeale, ed. , *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, (Bangkok : Printing House of Thammasart University, 1999), p. 5.

3. หน่วยงานการค้าฝั้งตะวันออก และ การค้าสำเภาหลวง (Department of Eastern Affairs and Crown Junks)

4. หน่วยงานการค้าฝั้งตะวันตก (Department of Western Affairs)

บทความของ บริซลิต แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานต่างๆที่มีอยู่ในกรมท่า และบทบาทของหน่วยงานการค้าฝั้งตะวันออกกับตะวันตกโดยกล่าวว่า หน่วยงานทั้งสองแบ่งแยกกันดำเนินการค้า คือหน่วยงานการค้าฝั้งตะวันออกจะประกอบการค้ากับชาวจีน ญี่ปุ่น ญีว๊ก เวียดนาม ส่วนหน่วยงานการค้าฝั้งตะวันตกจะประกอบการค้ากับ อารเบีย อิหร่าน อินเดีย ศรีลังกา และ หมู่เกาะมัลดีฟ (The Maldive Islands)<sup>11</sup> แม้ว่าบทความของ บริซลิต จะแสดงถึงแนวทางการศึกษาเกี่ยวกับกิจกรรมทางการค้าของสยาม โดยแบ่งการศึกษาหน่วยงานตามลักษณะของกิจกรรมที่เกิดขึ้น คือเรียกกรมท่ากลางว่า “หน่วยงานบริหารทั่วไป รับเรื่องร้องเรียน และรายงาน” เรียกกรมท่าซ้ายว่า “หน่วยงานการค้าฝั้งตะวันออก และ การค้าสำเภาหลวง” ส่วนกรมท่าขวาก็เรียกว่า “หน่วยงานการค้าฝั้งตะวันตก” แต่บทความเรื่องนี้ยังคงอธิบายกิจกรรมของกรมท่า ภายใต้กรอบของโครงสร้างหน้าที่เช่นเดียวกับผลงานที่มีมาก่อนหน้า เป็นผลให้การอธิบายบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานยังคงติดกับภาพของโครงสร้างการบริหารราชการ และการแบ่งพื้นที่การค้าระหว่างฝั้งตะวันตก กับฝั้งตะวันออก

การศึกษาโดยอาศัยกรอบโครงสร้างหน้าที่ ทำให้การอธิบายประวัติศาสตร์ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติ ถูกจำกัดด้วยขอบเขตของโครงสร้างที่กำหนดขึ้น ขอบเขตเหล่านี้อาจใช้ได้ในช่วงระยะเวลาหนึ่งแต่อาจใช้ไม่ได้ในอีกช่วงระยะเวลาหนึ่ง ดังตัวอย่างการกำหนดให้หน่วยงานกรมท่าขวา และกรมท่าซ้าย มีบทบาทหน้าที่แยกจากกันในการดำเนินการค้าขาย โดยกรมท่าซ้ายค้าขายกับประเทศทางฝั้งตะวันออก ส่วนกรมท่าขวาค้าขายกับประเทศทางฝั้งตะวันตกซึ่งเป็นขอบเขตที่ถูกกำหนดขึ้นตามประกาศในรัชกาลที่ 4 แต่เมื่อศึกษาหลักฐานในสมัยอยุธยาโดยเฉพาะในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์พบว่า กรมท่าซ้ายจะดำเนินงานด้านการค้ากับฝั้งตะวันออกโดยเน้นการค้ากับจีนที่เป็นการค้าทางการหรือการค้าในระบบบรรณาการซึ่งผ่านทางชาวจีน รวมทั้งการค้าที่มีชาวจีนเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นผู้ดำเนินการให้ ขณะที่กรมท่าขวามีได้มีบทบาทดำเนินการค้าทางฝั้งตะวันตกเท่านั้น แต่ยังคงขยายบทบาทเข้ามาดำเนินงานด้านการค้ากับรัฐต่างๆทั้งทางฝั้งตะวันตก และฝั้งตะวันออก เช่นกับญี่ปุ่น ไต้หวัน และเวียดนาม เป็นต้น<sup>12</sup> หลักฐานจากเอกสารอีกจำนวนหนึ่งยังแสดงถึงความเกี่ยวข้อง

<sup>11</sup> Ibid . , pp. 7 - 9.

ทางการค้าระหว่างขุนนางในกรมท่าขวา ซึ่งเป็นมุสลิมกับชาวจีนที่ดำเนินการค้าขายให้กับสยามทางฝั่งตะวันออกด้วย กิจกรรมการค้าที่เกิดขึ้นแสดงถึงความสลับซับซ้อนในกระบวนการบริหารราชการของหน่วยงานในกรมท่าที่มีได้เป็นไปตามรูปแบบโครงสร้างการบริหารราชการดังที่เคยใช้เป็นแนวทางอธิบายประวัติศาสตร์ของหน่วยงานเหล่านี้

จากหลักฐานชั้นต้นแสดงให้เห็นว่า กิจกรรมการค้าต่างประเทศของสยามที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาได้ถูกแยกออกจากกันตามพื้นที่การค้าเป็นฝั่งซ้าย และขวาอย่างชัดเจน แต่การบริหารงานด้านการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติของสยามเป็นไปตามสภาพกิจกรรมที่สัมพันธ์กับ ชาวต่างชาติ 2 กลุ่มซึ่งมีบทบาทอย่างสูงอยู่ในระบบเศรษฐกิจของสยาม คือชาวจีน และพวกแขก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ขอบเขตบทบาทและหน้าที่ของกรมท่าซ้าย และกรมท่าขวาถูกกำหนดขึ้นจากกิจกรรมการค้าที่ชาวจีน และพวกแขก ดำเนินการอยู่

การใช้แนวความคิดในเรื่องโครงสร้างหน้าที่เป็นกรอบการศึกษาบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานกรมท่ายังก่อให้เกิดข้อปัญหาหลายประการ ในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง เช่นการอธิบายวิธีการควบคุมชาวต่างชาติของหน่วยงานในกรมท่า ซึ่งเดิมเชื่อกันว่ากรมท่าซ้ายมีหน้าที่ดูแลควบคุมชาวจีน และชาวเวียดนาม<sup>13</sup> แต่เมื่อศึกษารายละเอียดจาก พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง และจดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเป็นหลักฐานชั้นต้นกลับให้ข้อมูลตรงกันว่า ในสมัยอยุธยาชาวเวียดนามจะอยู่ในความควบคุมของขุนนางกรมท่าขวา หรือกรณีของฮอลันดา ซึ่งเป็นชาวตะวันตกที่ขึ้นอยู่กับเจ้าท่าในกรมท่าซ้าย แต่ในทางปฏิบัติพ่อค้าฮอลันดากลับต้องติดต่อกับขุนนางกรมท่าขวาด้วย จะเห็นได้ว่าการอธิบายวิธีบริหารราชการของกรมท่าซ้าย และกรมท่าขวา โดยอาศัยกรอบโครงสร้างหน้าที่นั้นทำให้หน่วยงานดังกล่าวถูกกำหนดขอบเขตของบทบาทและอำนาจหน้าที่แบบตายตัวโดยแยกบทบาทและหน้าที่ทั้งในส่วนในพื้นที่การค้า และในส่วนของกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้อง ทำให้ไม่สามารถอธิบายได้ว่าเหตุใดชาวเวียดนามที่อยู่ทางฝั่งตะวันออก หรือฝั่งซ้าย กลับมาอยู่ในบังคับของกรมท่าขวา และเหตุใด

<sup>12</sup> Hiromu Nagashima, "Muslim Merchants' Visits to Japan in the 17th Century, " *Journal of East - West Maritime Relations* 1 (1989): 2 .

<sup>13</sup> "เรื่องตั้งเจ้าท่าเป็นหลวงวิสุทธิศาสตร์ดิษฐ ๑. ศ. 1221, " หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 25, สมุดไทยดำ. ; อติศร หมวกพิมาย, "กรมท่ากับการค้าต่างประเทศที่มีผลต่อเศรษฐกิจตั้งแต่ปี พ. ศ. 2310 - 2398, " : 30.

สอดคล้องกับพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนระบุว่าสังกัดกรมท่าซ้ายจึงต้องติดต่อกองการกับขุนนางกรมท่าขวา

ประเด็นปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า การอธิบายบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานในกรมท่าโดยใช้กรอบการศึกษาโครงสร้างหน้าที่ของหน่วยงานราชการที่ผ่านมานั้นมีข้อจำกัดในมิติเวลา คือใช้อธิบายบริบททางประวัติศาสตร์เพียงช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ไม่อาจนำมาใช้อธิบายบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานกรมท่าซึ่งมีธรรมชาติของการบริหารงานที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามปัจจัยทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นต้องพิจารณากรอบความคิดใหม่ที่จะนำมาใช้ในการศึกษา และแนวความคิดที่ผู้วิจัยได้นำมาใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้คือ “ การศึกษามหาวิทยาลัยของหน่วยงานกรมท่าขวาโดยพิจารณากิจกรรมที่เกิดขึ้น ในกระบวนการทางการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติของสยาม” การศึกษากิจกรรมที่เกิดขึ้นจะช่วยให้เข้าใจถึงบทบาทหน้าที่ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลาต่างๆ อันเป็นผลให้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบวิธีการบริหารในกรมท่าขวาอยู่ตลอดเวลา

จากการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า ในการศึกษามหาวิทยาลัยของขุนนางกรมท่าขวาจำเป็นต้องทำความเข้าใจถึงสภาพการค้าที่เกิดขึ้นในฝั่งตะวันตกของสยาม คือในย่านมหาสมุทรอินเดีย และความเคลื่อนไหวของชาวต่างชาติกลุ่มต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการค้าในย่านนี้ เพื่อเชื่อมโยงเข้ากับการอธิบายกิจกรรมของขุนนางกรมท่าขวาที่เกี่ยวข้องและเป็นผู้ดำเนินการกิจกรรมทางด้านการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติให้กับราชสำนักสยาม กิจกรรมทั้ง 2 ส่วนนี้มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจการจัดรูปแบบโครงสร้างการบริหาร และยังเป็นกรอบที่ใช้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาตามช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ทั้งยังเป็นกรอบที่ช่วยให้เข้าใจได้ว่า เหตุใดขุนนางบางกลุ่มจึงมีศักยภาพที่จะดำรงบทบาทหน้าที่ของตนเองได้อย่างต่อเนื่องและยาวนาน

### แนวเหตุผล หรือสมมติฐาน

แนวความคิดในการเกิดหน่วยงาน ตลอดจนการจัดรูปแบบการบริหารราชการในกรมท่าขวามีพื้นฐานมาจากกิจกรรม 2 ส่วน คือ 1. กิจกรรมด้านการค้าต่างประเทศ และ 2. การติดต่อกับชาวต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกของสยาม ซึ่งเป็นปัจจัยเบื้องต้นที่ทำให้เกิดการจัดรูปแบบการบริหารราชการในกรมท่าขวา การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับกิจกรรมทั้งสองส่วนนี้จะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารราชการ และบทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาซึ่งสามารถแบ่งช่วงระยะเวลาการศึกษาได้เป็น 5 ช่วง

ในระยะแรกช่วงระหว่าง พ. ศ. 2153 - 2231 หรือ ค.ศ. 1610 - 1688 ( ตรงกับ รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์) เป็นช่วงที่สยามขยายการค้าไปใน เขตฝั่งตะวันตก คือแถบอ่าวเบงกอล และมหาสมุทรอินเดีย ประกอบกับการส่งเสริมด้านการค้า และการเผยแพร่นิกายอิสลามนิกายชีอะฮ์ของชาห์แห่งอิหร่าน และประมุขของรัฐต่างๆในอินเดีย ทำให้มีกลุ่มมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่านเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานในสยามเพิ่มมากขึ้น ขณะ เดียวกันราชสำนักสยามก็มีความต้องการกำลังพลชาวต่างชาติผู้ชำนาญการมาเสริมอำนาจของกลุ่ม การเมืองภายในจึงเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้มุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่าน ที่เป็นกลุ่มพ่อค้ากึ่งทหาร เข้าไปมีบทบาทในระบบราชการสยาม โดยคนกลุ่มนี้เข้ามามีบทบาทในการดำเนินนโยบายด้านการ ค้า และการควบคุมกำลังพล

ระยะที่สองคือช่วงระหว่าง พ. ศ. 2231 - 2310 หรือ ค. ศ. 1688 - 1767 (ตรง กับรัชสมัยของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวง) เป็นช่วงที่ราชสำนักเข้มงวดกับการควบ คุมประชาคมต่างชาติ ซึ่งเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดการปรับตัวภายในกลุ่มขุนนางเชื้อสายอินโด - อิหร่านส่งผลให้ขุนนางกลุ่มนี้แบ่งแยกออกเป็นกลุ่มขุนนางฝ่ายพุทธสายตระกูลขุนนาค และขุนนางฝ่าย มุสลิม โดยขุนนางกลุ่มสายตระกูลเฉกอะหมัดได้เข้ามามีบทบาทในการบริหารงานในกรมท่าขวอย่าง กว้างขวางภายใต้การสนับสนุนจากราชสำนัก

ระยะที่สามคือช่วงระหว่าง พ.ศ. 2311 - 2352 หรือ ค.ศ. 1768 - 1809 (ตรงกับ รัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) เป็นช่วงเวลา ที่ขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดเริ่มก่อร่างสร้างชุมชนขึ้นใหม่หลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 และ ขุนนางกลุ่มนี้กลับเข้ามามีบทบาทในกรมท่าขวาอีกครั้ง ขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดยังได้สร้าง ความสัมพันธ์กับขุนนาง และกลุ่มอำนาจกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มของเจ้าพระยาจักรีจนทำให้มีฐานะ เป็นเครือญาติภายใต้การอุปถัมภ์ อันเป็นรากฐานให้สามารถขยายบทบาทในสมัยรัตนโกสินทร์

ระยะที่สี่คือช่วงระหว่าง พ. ศ. 2352 - 2394 หรือ ค. ศ. 1809 - 1851 (ตรงกับ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยถึง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงด้านนโยบายการหารายได้ของราชสำนักสยามจากที่เคยส่งเรือออก ไปค้าขายเองโดยตรงมาเป็นวิธีการสนับสนุนการค้าของพ่อค้าเอกชน โดยราชสำนักเข้ามาแสวงหา ผลประโยชน์จากการเก็บค่าธรรมเนียมและภาษีสินค้า ส่งผลให้ขุนนางกรมท่าขวาเข้ามามีบทบาท ในกระบวนการจัดเก็บภาษี และแสวงหาผลประโยชน์จากกฎระเบียบการค้า ขณะเดียวกันการขยาย อิทธิพลทางการเมือง และเศรษฐกิจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของอังกฤษ ได้คุกคามต่อความมั่นคง



ของสยาม และส่งผลให้ขุนนางกรมท่าขาดอดหย่อนบทบาทด้านการค้าลง หลังจากมีการลงนามในสนธิสัญญาเบอร์นีเมื่อ พ. ศ. 2369 (ค. ศ. 1836)

ระยะสุดท้ายหรือช่วงแห่งความเสื่อมของขุนนางกรมท่าชาว คือระหว่าง พ. ศ. 2394 - 2435 หรือ ค. ศ. 1851 - 1892 (ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นช่วงที่สยามมีการเปลี่ยนแปลงนโยบายด้านการต่างประเทศ การค้า และการคลัง อันเนื่องมาจากการขยายอิทธิพลของชาติตะวันตก ซึ่งเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ขุนนางกรมท่าขาดอดหย่อนบทบาทด้านเศรษฐกิจและการต่างประเทศ โดยถูกโอนย้ายเข้าสู่ระบบราชการสมัยใหม่ ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันก็ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านอำนาจปกครองมุสลิมในวงราชธานี เนื่องจากการต่อต้านอำนาจปกครองเดิมของขุนนางกรมท่าชาวโดยพวกมุสลิมเชื้อสายจาม มลายู และมุสลิมในบังคับต่างชาติ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่ส่งผลให้ขุนนางกรมท่าขาดอดหย่อนบทบาทในการเป็นผู้นำมุสลิมในเวลาต่อมา

### วิธีดำเนินการวิจัย

1. ผู้วิจัยศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาว และอธิบายถึงกิจกรรมหลักที่เกี่ยวข้องกับขุนนางกลุ่มนี้คือกิจกรรมด้านการค้าต่างประเทศและการติดต่อกับชาวต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตก นอกจากนี้ผู้วิจัยจะใช้วิธีการประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า (Oral History) และธรรมเนียมมุขปาฐะ (Oral tradition) เป็นส่วนประกอบหนึ่งในการศึกษาและอธิบายการเปลี่ยนแปลง และการปรับตัวภายในกลุ่มขุนนางกรมท่าชาว โดยศึกษาเอกสาร และบันทึกของขุนนางกรมท่าชาวในสมัยต่างๆร่วมกับการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง ซึ่งประกอบไปด้วยลูกหลานในสายตระกูลขุนนางกรมท่าชาว และผู้ชำนาญการด้านศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์
2. ข้อมูลที่ใช้ในการค้นคว้าได้จากเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) และเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) โดยผู้วิจัยได้จัดแบ่งเอกสารเป็นประเภทต่างๆตามบริบทของเอกสาร จากนั้นจึงเริ่มศึกษาบริบทของเอกสาร และใช้วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์เพื่อ

วิเคราะห์เอกสารแต่ละประเภท ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้แหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศ และต่างประเทศ รวมทั้งใช้หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร และหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรร่วมประกอบการศึกษา

3. การนำเสนอใช้การพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยนำเสนอเนื้อหาแบบหัวข้อเรื่อง (Topical Approach) ซึ่งแต่ละหัวข้อเรื่องจะเชื่อมโยงส่วนต่างๆเข้าด้วยกันโดยอาศัยเค้าโครงแบบเหตุการณ์ต่อเนื่อง (Chronology frame - work)

### หลักฐานประเภทต่างๆ

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นการศึกษาบทบาทหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาวตั้งตั้งแต่ พ. ศ. 2153 - 2435 (ค. ศ. 1610 - 1892) ซึ่งกินระยะเวลาถึง 282 ปี จึงต้องใช้หลักฐานจำนวนมากในการศึกษาโดยจัดแบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่ หลักฐานในสมัยอยุธยา และหลักฐานในสมัยธนบุรี ถึงรัชกาลที่ 5 ซึ่งจะนำเสนอเฉพาะในส่วนเอกสารหลักที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

1. หลักฐานสมัยอยุธยา มีทั้งในส่วนที่เป็นหลักฐานชั้นต้น และหลักฐานชั้นรอง หลักฐานชั้นต้นที่ใช้ในการศึกษาคือเอกสารประเภทจดหมายเหตุ และบันทึกของชาวต่างชาติซึ่งมีอยู่หลายฉบับ ได้แก่เอกสารบันทึกการค้าซึ่งรวบรวมอยู่ในหนังสือเรื่อง “Dutch Papers” (แปลจาก “Dagh Register” 1624-1642) รวมทั้งฉบับแปลภาษาไทยคือ “เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา” และหนังสือชุด “Records of Relations between Siam and Foreign Countries in 17 th Century” รวมทั้งฉบับแปลคือ “บันทึกเรื่องสัมพันธภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 1 - 5” การที่ผู้วิจัยต้องใช้เอกสารทั้งฉบับแปล และฉบับภาษาต่างประเทศในการศึกษา รวมทั้งยังต้องใช้เอกสารต้นฉบับภาษาต่างประเทศ เช่นภาษาดัตช์ มาประกอบ เพื่อให้เกิดความถูกต้องในด้านการแปล และอักขรวิธี โดยเฉพาะรายนามของขุนนางที่กล่าวถึงในเอกสารฉบับแปลนั้น หลายครั้งไม่ตรงกับต้นฉบับเดิม จึงต้องมีการตรวจสอบกับต้นฉบับเพื่อความถูกต้อง

แม้บันทึกการค้าทั้ง 2 ชุด จะเป็นหลักฐานชั้นต้นที่ให้ข้อมูลที่ตรงตามยุคสมัย แต่มักจะมี การสอดแทรกแนวความคิด และทัศนคติของผู้บันทึกภายใต้ผลประโยชน์ทางการค้า และอื่นๆ ร่วมอยู่ด้วย จึงต้องใช้ความระมัดระวังในการตีความ อธิบายความ และการอ้างอิง โดยได้มีการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างเอกสารของหลายชาติที่กล่าวถึงเหตุการณ์ และเรื่องเดียวกัน ซึ่งจะทำได้ รายละเอียดที่ชัดเจน และใกล้เคียงความเป็นจริงที่รอบด้านมากที่สุด

เอกสารชุดที่สองคือ บันทึกชาวต่างชาติในสมัยอยุธยาเป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้เห็นสภาพการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของสยาม โดยเฉพาะบันทึกและจดหมายเหตุการเดินทางของชาวต่างชาติตั้งแต่ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ได้แก่ “จดหมายเหตุของวันวลิต” ซึ่งให้ข้อมูลประวัติศาสตร์ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง “จดหมายเหตุของลาลูแบร์” “จดหมายเหตุการเดินทางของบาทหลวงตาซาร์ด” “จดหมายเหตุของฟอร์บัง” “บันทึกการเดินทางของแซร์แวกส์” และ “บันทึกการเดินทางของเดอ ชัวซี” ให้ข้อมูลประวัติศาสตร์ในช่วงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ถึงต้นรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา “บันทึกการเดินทางของอเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน” และ “จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในสมัยอยุธยา” ซึ่งให้ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงเป็นต้น

ในจำนวนบันทึก และจดหมายเหตุต่างชาติที่ถือเป็นหลักฐานชั้นต้นนั้นส่วนใหญ่เป็นเอกสารที่เขียนขึ้นโดยชาวตะวันตก มีเอกสารชั้นต้นไม่กี่ฉบับที่บันทึกโดยมุสลิม หนึ่งในจำนวนนั้นคือหนังสือ “สำเภากษัตริย์สุไลมาน” (The Ship of Sulaiman) ซึ่งในภาษาอิหร่านเรียกว่า ซาฟิเนฮ์ เย ซุลัยมานี ( سفینه سلیمان ) เป็นเอกสารเขียนด้วยภาษาฟาร์ซี ( Farsi ) หรือภาษาอิหร่านโบราณโดย อิบน์ มุฮัมหมัด อิบราฮิม มุฮัมหมัด ราบิ (Ibn Muhammad Ibrahim Muhammad Rabi) เลขาณูการ และอาลักษณ์ประจำคณะทูตของอิหร่านซึ่งซาช์ สุไลมาน (Sulaiman Shah) ( ครองราชย์ระหว่าง พ. ศ. 2209 - 2237 หรือ ค. ศ. 1666 - 1694 ) ทรงส่งมาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เพื่อตอบแทนที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงส่งคณะทูตไปยังอิหร่าน ลักษณะพิเศษของเอกสารคือเป็นงานเขียนตามแบบวรรณกรรมอิสลามมีการใช้สำนวนโวหารเชิงเปรียบเทียบ และอธิบายความโดยตั้งหัวเรื่อง (Topics) ไว้แล้วอธิบายเรื่องราวไปตามหัวเรื่อง รูปแบบการนำเสนอคล้ายกับวิธีเขียนวรรณกรรมอิหร่านร่วมสมัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 ซึ่งแพร่หลายอยู่ในราชสำนักราชวงศ์ซาฟาวิ (Safavid Dynasty) ของอิหร่าน ราชสำนักของจักรวรรดิออตโตมาน (Ottoman Empire) และจักรวรรดิโมกุล ( Mughal Empire )<sup>14</sup>

โวหารเชิงเปรียบเทียบในงานเขียน ทำให้ผู้อ่านต้องทำความเข้าใจบริบทเอกสารก่อนจะนำไปใช้เป็นข้อมูล หรือหลักฐานอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ ตัวอย่างลักษณะเชิงเปรียบเทียบนี้จะเห็นได้จาก

---

<sup>14</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, tr. John O' Kane (London : Routledge & Keagan Paul , 1972), pp. 12 - 13.



การตีความชื่อเมือง “ซุฮัล (Suhāl)” ซึ่งผู้แปลภาคภาษาไทยบางคนตีความไปว่าเป็น เมืองสุพรรณบุรี หรือเมืองสุพรรณ (Supan)<sup>15</sup> แต่เมื่อพิจารณาจากรายละเอียดซึ่งบรรยายเกี่ยวกับเส้นทางที่คณะทูตใช้เดินทางจากเมืองตะนาวศรีมายังกรุงศรีอยุธยา กลับบอกว่า ซุฮัลตั้งอยู่ริมแม่น้ำก่อนถึงกรุงศรีอยุธยา จึงไม่น่าจะหมายถึงเมืองสุพรรณบุรี นอกจากนี้ในบันทึกยังระบุว่าเมืองซุฮัลมีคลองและสวนผลไม้เป็นจำนวนมาก ซึ่งไม่ตรงกับลักษณะภูมิประเทศของเมืองสุพรรณบุรีที่เป็นทุ่งนา คำว่า “ซุฮัล” จึงควรจะมาจากคำในภาษาอิหร่านว่า “ซุฮัล” หรือ “ชะฮัล” (ساحل ساهل : Suhāl หรือ Sahal) แปลว่าเมืองท่าริมน้ำ<sup>16</sup> ซึ่งหมายถึงเมืองบางกอก ข้อสนับสนุนที่กล่าวว่าเมืองนี้คือบางกอก อยู่ในหนังสือเล่มเดียวกัน โดยผู้เขียนระบุว่าเมืองนี้มีเจ้าเมืองเป็นชาวตุรกีที่แปลงศาสนามารับนับถือนิกายชีอะห์ เจ้าเมืองตุรกีผู้นี้ได้ถูกกล่าวถึงอยู่ในเอกสารของฝรั่งเศสว่าคือเจ้าเมืองบางกอก ดังนั้น เมืองซุฮัลจึงหมายถึงเมืองบางกอก ซึ่งเป็นเมืองท่าริมน้ำ และเต็มไปด้วยแม่น้ำลำคลอง เรียกสวนตามบันทึกของชาวอิหร่าน ความหมายในเชิงเปรียบเทียบนี้ปรากฏอยู่ในเอกสารหลายตอน เช่นการเรียกกรุงศรีอยุธยาว่า “ชาห์รีนาว” (شهرناو شاهراو : Shahr Nav) ซึ่งแปลว่านครแห่งนาวาก็เป็นการเรียกตามลักษณะเชิงเปรียบเทียบ เนื่องจากอยุธยาเป็นเมืองที่เต็มไปด้วยเรือ ภาพเรือแพที่ประทับใจผู้เขียนทำให้เขาเรียกชื่อนครแห่งนี้ว่า “นาวานคร” หรือเมืองแห่งเรือไม่ใช่หมายถึงเมืองใหม่ ตามที่มีผู้เข้าใจกันมาแต่เดิม<sup>17</sup>

<sup>15</sup> ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์, *ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์ และวรรณคดีไทย* (กรุงเทพมหานคร: สุทธิสารการพิมพ์, 2517), หน้า 127. ; มนัส เกียรติราษฎร์, “อยุธยา : นาวานคร ในเอกสารเปอร์เซีย,” เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเรื่อง หน้าประวัติศาสตร์ไทย จากเอกสารต่างประเทศ ณ โรงแรมโซฟิเทลราชาออคิต ขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น, 12 - 14 มิถุนายน 2540 .

<sup>16</sup> ซุฮัล หรือ ชะฮัล (ساحل ساهل) แปลว่าคั้งแม่น้ำ หรือริมแม่น้ำ (riverside หรือ river bank) เมืองซุฮัลจึงหมายถึงเมืองที่อยู่ริมน้ำ (ดูรายละเอียดใน S. Haim, *Farhang Mo'aser's Shorter Persian - English Dictionary* (Tehran: Farhang Mo'aser , 1996), p. 548.

<sup>17</sup> ขจร สุขพานิช, “แนะนำหนังสือ The Ship of Sulaiman, ” ใน *อยุธยาคดี* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2530), หน้า 362-363. ; Raymond Scupin, “Islam in Thailand before the Bangkok Period, ” *Journal of The Siam Society* 69, 1 (January 1980) : 63. ; Hans Georg Penth , “ An Account in the Hikayat Atjeh on Relations

การนำเอกสารฉบับนี้ไปใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ต้องมีการเปรียบเทียบและเข้าใจบริบทของเอกสาร โดยเฉพาะพื้นฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ และประวัติศาสตร์ของอิหร่าน เนื่องจากมีการเปรียบเทียบบุคลิกภาพ และการกระทำของบุคคลต่างๆ ในบันทึก กับวีรบุรุษและเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ของชาวอิหร่าน เช่นเปรียบเทียบความกล้าหาญในการเดินทางของคณะทูตชุดนี้ว่าเสมือนภารกิจที่พระเจ้าทรงบันดาลให้เกิดขึ้น<sup>18</sup> อย่างไรก็ตามหนังสือ “สำเภากษัตริย์สุไลมาน” นับเป็นเอกสารชิ้นต้นสำคัญที่สุดที่สามารถใช้ศึกษาความเป็นไปของมุสลิมกลุ่มต่างๆ ในสมัยราชวงศ์ปราสาททอง โดยเฉพาะบทบาทของมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่าน ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์

เอกสารสำคัญอีกฉบับหนึ่งซึ่งใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยา คือ “จดหมายเหตุประมวงศสกุลบุณนาค” เป็นเอกสารประเภทบันทึกความทรงจำของพระยาวรเชษฐภักดี (เถื่อน) ซึ่งเป็นขุนนางตำแหน่งจางวางกรมท่าขวา ในรัชกาลที่ 3 พระยาวรเชษฐภักดีเป็นบุตรของพระยาจุฬาราชมนตรีในสมัยอยุธยา และสืบเชื้อสายมาจาก อกามะหะหมัด ซึ่งเป็นหลานชายของเอกอะหมัด ผู้เป็นต้นตระกูลของขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่านในกรมท่าขวา และขุนนางสายตระกูลบุณนาค ตามประวัติกล่าวว่าเมื่อครั้งกรุงแตกท่านเถื่อนถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยยังพม่า แต่หนีรอดกลับมาได้และเข้ารับราชการในรัชกาลที่ 2 ต่อมาท่านได้บันทึกเรื่องราวจากคำบอกเล่าของ พระยาจุฬาราชมนตรี (เชน) ซึ่งเป็นทายาทชั้นที่ 4 ของท่านเอกอะหมัดอีกทีหนึ่ง ภายหลังได้มีการเพิ่มเติมประวัติขุนนางสายตระกูลบุณนาคลงไปในจดหมายเหตุโดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ) และจัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ. ศ. 2482 (ค. ศ. 1939)

เอกสารฉบับนี้เป็นหลักฐานประเภทบันทึกคำบอกเล่า เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นจึงมีทั้งที่ผ่านมาแล้ว หรือเป็นเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ และเหตุการณ์ร่วมสมัย เอกสารฉบับเดียวกันจึงมีบริบทที่แตกต่างกัน ในการใช้จึงจำเป็นต้องนำเอกสารชิ้นอื่นมาเปรียบเทียบ ความน่าสนใจของเอกสารฉบับนี้อยู่ที่การลำดับสายตระกูลซึ่งค่อนข้างละเอียด และน่าจะมีความถูกต้องใกล้เคียงความเป็นจริง เนื่องจากวิธีการลำดับสายสกุลในธรรมเนียมของมุสลิมนั้นมีการลำดับสายสกุลทางบิดาที่ค่อนข้างชัดเจนเช่นชื่อ อิบน์ มุฮัมหมัด อิบราฮิม มุฮัมหมัด ราบีย ซึ่งเป็นชื่อผู้แต่งหนังสือ “สำเภากษัตริย์สุไลมาน” บ่งบอกว่าบุคคลผู้นี้ชื่อว่า มุฮัมหมัด ราบีย เป็นบุตรชายของ มุฮัมหมัด อิบราฮิม

---

between Siam and Atjeh, " in *Felicitation Volumes of Southeast Asian Studies Offered to Prince Dhani Nivat* (Bangkok: The Siam Society, 1965), p. 121 .

<sup>18</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 28.

หากต้องการรู้ว่าเป็นหลานปู่ใคร ก็จะเติมชื่อต่อไปอีก โดยใช้คำว่า “อิบน์” ( ابن: Ibn ) ซึ่งแปลว่า “ เป็นบุตรของ ” ดังนั้นการลำดับญาติในเอกสารของพวกมุสลิมจึงสามารถไล่เรียงขึ้นไปจนถึงต้นบรรพบุรุษได้ค่อนข้างแม่นยำ ด้วยเหตุนี้ จดหมายเหตุประจักษ์ศิลปาคมฉบับที่ ๖ ซึ่งบันทึกโดยขุนนางมุสลิมจึงให้รายละเอียดสำคัญเกี่ยวกับการลำดับเชื้อสายขุนนางกรมท่าขวา และขุนนางสายตระกูลขุนนางได้ค่อนข้างชัดเจน ทั้งในสมัยอยุธยา และสมัยรัตน โกสินทร์

นอกจากการลำดับสายตระกูลแล้ว เอกสารฉบับนี้ยังได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของขุนนางกลุ่มนี้กับราชสำนัก แม้จะมีเรื่องราวหลายตอนที่ยังไม่มีหลักฐานอื่นมาพิสูจน์ และข้อความบางตอนที่มีความสับสนในเรื่องมิติของเวลา แต่รายละเอียดบางส่วนก็มีเรื่องราวสอดคล้องกับเอกสารประวัติศาสตร์อื่นๆ ซึ่งสามารถจะใช้เอกสารชั้นต้นเหล่านั้นเพื่อตรวจสอบได้

สำหรับหลักฐานอีกชุดหนึ่งคือ “คำให้การชาวกรุงเก่า” หรือ “คำให้การขุนหลวงหาวัด” “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” และ “กฎหมายตราสามดวง” สำหรับ “คำให้การชาวกรุงเก่า” หรือ “คำให้การขุนหลวงหาวัด” และ “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” ให้ข้อมูลเกี่ยวกับรายชื่อขุนนาง และ การตั้งชุมชนมุสลิมในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้อย่างชัดเจน สอดคล้องต้องกับเอกสารของชาวต่างชาติหลายฉบับ เป็นเอกสารชั้นต้นของไทยสำหรับการศึกษาถึงบทบาทของขุนนาง กรมท่าขวาในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยเฉพาะในเรื่องการสงครามกับพม่า แม้ว่ารายนามขุนนางจะมีการเขียนผิดเพี้ยนไปบ้างเนื่องจากแปลมาจากภาษาพม่า และมอญ แต่เมื่อใช้ประกอบกับเอกสารอื่นๆก็ทำให้ เอกสารฉบับนี้มีคุณค่าอย่างสูงในการอธิบายถึงบทบาทของขุนนางกรมท่าขวา และมุสลิมกลุ่มต่างๆในสยาม

สำหรับ “กฎหมายตราสามดวง” นอกจากจะให้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงสร้างการบริหารราชการในกรมท่าขวาแล้ว ในพระราชกำหนดกฎหมายเก่าหลายฉบับยังได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของขุนนางกรมท่าขวาในเรื่องการค้า และการคลังด้วย ผู้วิจัยได้พบรายนามขุนนางมุสลิมหลายคนปรากฏอยู่ในพระราชกำหนดเก่าเช่น “ขุนรักษาสินิจกุลามปัญญาบุแดงกะละปะตีหมัด (เสน)” ซึ่งทำหน้าที่ควบคุมโต๊ะครู (แขก) และควบคุมการเก็บส่วยดอกขมพู่ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ<sup>19</sup> หรือขุนนางตำแหน่ง “พระวิจิตรราชาศรีบุรียมะหมัด” ซึ่งมีชื่อกล่าวถึงในพระราชกำหนดเก่าเมื่อ จุลศักราช 1005 ตรงกับ พ. ศ. 2187 ( ค. ศ. 1644 ) ในรัชสมัยสมเด็จพระ

<sup>19</sup> *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2537), หน้า 118 -119.

เจ้าปราสาททอง ขุนนางผู้นี้ได้ขอพระราชทาน ให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงออกระเบียบเกี่ยวกับการจัดเก็บค่าธรรมเนียมอากาศ ฤชาใหม่<sup>20</sup>

หลักฐานอีกประเภทหนึ่งที่ผู้วิจัยใช้ประกอบการศึกษาและอธิบาย คือ ภาพวาด และแผนที่ซึ่งชาวต่างชาติเขียนขึ้นในสมัยอยุธยา หลักฐานดังกล่าวให้ข้อมูลเกี่ยวกับการตั้งประชาคมของชาวต่างชาติกลุ่มต่างๆในสยาม และยังช่วยให้ผู้วิจัยสามารถอธิบายรายละเอียดเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้น เช่นเส้นทางกระบวนแห่พิธี “ตะเซียด” หรือพิธี “เจ้าเซ็น” ในสมัยอยุธยา ซึ่งเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ยึดอำนาจของสมเด็จพระนารายณ์ เนื่องจากในหนังสือ “สำเนาอักษรียุไลมาน” ระบุว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงถือโอกาสร่วมไปในกระบวนแห่พิธีนี้เพื่อเข้ายึดพระราชวัง ล้มล้างอำนาจของพระปิตุลา<sup>21</sup> หลักฐานประเภทแผนที่ยังช่วยให้เข้าใจถึงสภาพการจัดแบ่งประชาคมต่างชาติในสมัยอยุธยาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2. **หลักฐานสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์** เอกสารที่เกี่ยวข้องในสมัยธนบุรี ถึงรัชกาลที่ 1 มีอยู่ไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับเอกสารในช่วงเวลาอื่นแม้จะมี “พระราชพงสาวดารสมัยกรุงธนบุรี” “พระราชพงสาวดารรัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ)” และ “จดหมายเหตุความทรงจำของ กรมหลวงนรินทรเทวี” แต่ก็ไม่ให้ภาพที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยไม่มากนัก อย่างไรก็ตามก็ยังมี “จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส” และ หนังสือเรื่อง “ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับดรูแปง” ซึ่งแปลมาจากเรื่อง “Histoire Civile et Naturelle du Royaume de Siam, et des Révolutions qui ont bouleversé cet Empire jusqu'en 1770” เขียนโดย ฟรังซัวส์ อังรี ดรูแปง (Francois Henri Turpin) ชาวฝรั่งเศส ซึ่งกล่าวถึงเรื่องราวความสัมพันธ์ของกลุ่มพวกเข้ารีตกับราชสำนักในสมัยปลายอยุธยา สมัยธนบุรี และต้นรัชกาลที่ 1

เอกสารที่มีความสำคัญอีกชุดหนึ่งคือ เอกสารทางราชการ และเอกสารส่วนบุคคล เอกสารทางราชการได้แก่กลุ่มจดหมายเหตุของไทย ซึ่งมีอยู่ 2 ส่วน ได้แก่ เอกสารสมัยอยุธยาถึงรัชกาลที่ 4 เก็บรักษาไว้ที่ ส่วนเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ เอกสารชุดนี้ประกอบด้วย พระบรมราชโองการ หมายรับสั่ง ใบบอก ฎีกา หนังสือทูลเกล้าฯ และหนังสือโต้ตอบราชการ อีกส่วนหนึ่งคือเอกสารทางราชการในรัชกาลที่ 5 ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กลุ่มเอกสารเหล่านี้

<sup>20</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

<sup>21</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 95.



นี้เป็นข้อมูลขั้นต้นที่ให้รายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับ การแต่งตั้งโยกย้ายขุนนางตำแหน่งต่างๆ ในกรมท่าขวา บัญชีรายการสินค้า การจัดเก็บสินค้า และส่วย ในความรับผิดชอบของขุนนางกรมท่าขวา แบบธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ นอกจากนี้ยังมีฎีกาซึ่งเป็นคำร้องทูลเกล้าฯ อีกหลายฉบับที่นำมาใช้ศึกษารายละเอียดเหตุการณ์ เช่น เอกสารชุด “ฎีกาของพระยาจุฬาราชมนตรี เรื่องฎีกาเข้าเซ็น (23 สิงหาคม - 28 สิงหาคม ร. ศ. 118 )” เอกสารชุดนี้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 เนื่องจากเป็นเอกสารที่รวมเรื่องราวการฟ้องร้องระหว่างพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ในรัชกาลที่ 5 กับ นายเหิงยิม ผู้เป็นหลานชาย เกี่ยวกับกรณีพิพาทระหว่างกลุ่มเครือญาติในสายตระกูลขุนนางกรมท่าขวาสายตระกูลเจกอะหุมัด ในชุดเอกสารประกอบไปด้วย คำร้อง ฎีกา ข้อพระบรมราชวินิจฉัย และพระวินิจฉัยของเสนาบดีหลายท่านโดยผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารส่วนหนึ่งไว้ในภาคผนวกท้ายเล่ม

สำหรับเอกสารส่วนบุคคลนั้นมียุหลายฉบับ แต่ที่ใช้ในงานวิจัยนี้คือ “หนังสือพงษาวดารย่อลำดับ วงษ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี ( แก้ว )” ซึ่งเขียนโดยพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) เมื่อ ร. ศ. 108 (พ. ศ. 2435 หรือ ค. ศ. 1892 ) ในโอกาสฉลองตราสัญญาบัตรที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรี หนังสือดังกล่าวเขียนด้วยตัวอักษรไทยปนกระดาศฝรั่ง และเป็นเอกสารเก่าที่สุดซึ่งกล่าวถึงการสืบสายตระกูลของขุนนางกรมท่าขวาสายตระกูลเจกอะหุมัดในประเทศไทยเท่าที่พบในปัจจุบัน หนังสือเล่มนี้เป็นเอกสารที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับตำแหน่งขุนนางในกรมท่าขวาดั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 5 แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดกิจกรรมต่างๆมากนัก

เอกสารอีกฉบับหนึ่งเป็นการรวบรวมโดย อรอนงค์ พิทักษ์ (อหะหมัดจุฬา - จุฬารัตน ) ซึ่งเป็น ธิดาของพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 คือเอกสารเรื่อง “ที่ระลึกในการทำบุญปักไม้หน้าบ้าน ให้กับท่านบรรพบุรุษแห่งตระกูล อหะหมัดจุฬา - จุฬารัตน และบรรพบุรุษแห่งนิกายชีอะห์อิสลามอะชะรีในประเทศไทย” จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกในงานฉลองการบูรณะซ่อมแซมหลุมฝังศพของบรรพบุรุษในสายตระกูลเจกอะหุมัด เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ. ศ. 2529 (ค. ศ. 1986) เอกสารฉบับนี้ผู้เขียนเรียบเรียงจากคำบอกเล่าของบรรพบุรุษ ในแบบชีวประวัติของบุคคลสำคัญ จึงให้ข้อมูลเพียงด้านเดียวคือในเรื่องของความเจริญก้าวหน้าทางราชการ และบทบาทที่มีอยู่ด้านต่างๆ การใช้เอกสารจึงต้องวิเคราะห์ควบคู่ไปกับเอกสารอื่นๆ เพื่อไม่ให้เกิดสภาวะการอธิบายที่เกินจริง อย่างไรก็ตามเอกสารฉบับนี้ถือได้ว่าเป็นเอกสารที่อธิบายเรื่องราวต่างๆจากภายในกลุ่มขุนนาง ซึ่งสามารถศึกษารายละเอียดของเอกสารได้จากภาคผนวกท้ายเล่ม

เอกสารอีกชุดหนึ่งที่ผู้วิจัยใช้เป็นหลักฐานในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยรัตนโกสินทร์คือ บันทึกรวบรวมของชาวตะวันตก ซึ่งมีอยู่หลายฉบับ เอกสารฉบับแรกคือ “เอกสารของครอว์เฟิร์ด” ซึ่งแปลมาจากเอกสารเรื่อง “การเดินทางของคณะทูตของผู้สำเร็จราชการแห่งอินเดียสู่ราชสำนักสยาม และโคชินไชนา” ( *Journal of an Embassy from the Governor - General of India to the Courts of Siam and Cochin China* ) โดย จอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawford) หัวหน้าคณะทูต ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียให้เข้ามาเจริญพระราชมิตรกับราชสำนักสยาม และเวียดนาม เมื่อ พ. ศ. 2371 (ค. ศ. 1828) ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เอกสารฉบับนี้อธิบายถึงบทบาทของขุนนางกรมท่าขวาเกี่ยวกับกิจการค้าของสยาม และการจัดขบวนการเจรจาระหว่างสยามกับอังกฤษ นอกจากนี้ยังให้ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของขุนนางกลุ่มนี้ที่มีต่อราชสำนัก และชาวมุสลิมในวงราชธานีของสยาม

เอกสารชุดที่สองคือ “เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่” (The Burney Papers) ซึ่งมีทั้งหมด 15 เล่ม เป็นบันทึกของ ร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี่ (Captain Henry Burney) หัวหน้าคณะทูตชุดที่สองซึ่งผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียส่งมาเจรจาดกกลางทำสนธิสัญญาการค้าและการพระราชไมตรีกับสยาม เมื่อ พ. ศ. 2368 (ค. ศ. 1825) ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เบอร์นี่ใช้เวลาอยู่ในสยามนานถึง 9 เดือนได้เจรจาดกติดต่อกับขุนนางสยามหลายคน เอกสารของเบอร์นี่จึงให้รายละเอียดเกี่ยวกับขุนนางต่างๆ รวมทั้งบทบาทของขุนนางกรมท่าขวาที่มีต่อการค้า และการเจรจาระหว่างสยามกับอังกฤษ

เอกสารชุดต่อมาได้แก่ “บันทึกรายวันเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในกรุงสยาม” ( *Journal of A Residence in Siam & C.* ) ตัดตอนมาจากหนังสือเรื่อง “การผจญภัยทั้งสามครั้งบนแหลมอินโดจีน ( *Three Voyages Along the Coast of China* ) ” โดย ศาสนาจารย์ คาร์ล ฟรีดริค ออกัสตัส กุตสลาฟฟ์ (Rev. Carl Friedrich Augustus Gutzlaff ) ศาสนาจารย์ชาวเยอรมันซึ่งเดินทางมายังสยามพร้อมกับ ศาสนาจารย์เจacob ทอมลิน (Jacob Tomlin) ชาวอังกฤษ จากคณะลอนดอนมิชชันนารีโซไซเอตี (The London Missionary Society) คณะมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์ชุดแรกที่เข้ามายังประเทศไทย

ศาสนาจารย์ ผู้นี้เป็นผู้มีความรู้ด้านการแพทย์จึงได้รับการขนานนามจากคนไทยว่า “หมอกิสลับ”<sup>22</sup> หมอกิสลับอยู่ในสยามราว 3 ปี และได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับชาวสยามไว้ ซึ่งให้ภาพเกี่ยวกับชาว

---

ต่างชาติ และบทบาทในการควบคุมชาวต่างชาติของขุนนางกรมท่าขวา เอกสารฉบับนี้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสภาพสังคมและความเป็นอยู่ของชาวต่างชาติกลุ่มต่างๆในสยาม แต่ได้สอดแทรกทัศนคติและความเห็นของผู้เขียนไว้มากพอสมควร โดยเฉพาะทัศนคติต่อต้านพวกมุสลิม และขุนนางกรมท่าขวา

เอกสารชุดต่อมาคือ “ประเทศสยาม : ข้อสังเกตทั่วไปในเรื่องผลผลิต โดยเฉพาะเรื่องสินค้าเข้าและสินค้าออกรวมทั้งแนวทางดำเนินธุรกิจการค้ากับชาวสยาม” (Siam: Some General Remarks on its Production and Particularly on its Imports and Exports and the Mode of Transacting Business of the People) ผลงานของ ดี อี มัลลอค (D. E. Malloch) พ่อค้าชาวอังกฤษ ซึ่งเข้ามาค้าขายกับสยามในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 ต่อกับรัชกาลที่ 4 บันทึกของมัลลอคให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจสังคมของสยามอย่างละเอียดโดยเฉพาะข้อมูลในเชิงสถิติ ได้แก่รายได้รายจ่ายของราชสำนัก สินค้าออกและเข้าของสยาม จำนวนประชากร และราคาสินค้า

“หนังสือราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1 และ 2” (The Kingdom and People of Siam Vol. 1-2) เขียนโดยเซอร์จอห์น เบาวริง (Sir John Bowring) ราชทูตอังกฤษที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีและทำสนธิสัญญากับสยามเมื่อ พ. ศ. 2398 (ค. ศ. 1855) เรียกว่า “สนธิสัญญาเบาวริง” (the Bowring Treaty) หนังสือชุดนี้ รวบรวมรายละเอียดทางด้านประวัติศาสตร์ และเหตุการณ์ในรัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะในเล่มที่ 2 ซึ่งเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับนานาประเทศ โดยอาศัยการศึกษาค้นคว้าจากหลักฐานเป็นจำนวนมาก ทั้งยังอธิบายถึงลักษณะทางการเมือง การทหาร เศรษฐกิจ และสังคมของสยามในรัชกาลที่ 4 ผ่านสายตาของชาวตะวันตกได้อย่างกว้างขวาง และค่อนข้างเป็นกลาง

นอกจากหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว ข้อมูลส่วนหนึ่งที่อยู่ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ได้รวบรวมมาจากการพูดคุย และสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องซึ่งมีอยู่ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากขุนนางสายตระกูลเจกอะหมัด และกลุ่มผู้เชี่ยวชาญในเรื่องศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ ซึ่งในกลุ่มหลังนี้ก็มีหลายคนสืบสายตระกูลจากเจกอะหมัดด้วย บุคคลผู้มีส่วนให้ข้อมูล และให้สัมภาษณ์ประกอบวิทยานิพนธ์ ได้แก่ อรอนงค์ พิทักษ์ (อหะหมัดจุฬา) เกิดเมื่อ พ. ศ. 2459 (ค. ศ. 1916) ปัจจุบันอายุ 85 ปี เป็นธิดาของพระราชเสาะงู (สัน) ในรัชกาลที่ 5 ซึ่งต่อมาได้รับ

---

<sup>22</sup> คาร์ล ออกัสตัส ฟรีคริค กุตสลาฟฟ์, “บันทึกกรายวันเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในกรุงสยาม, ” แปลโดย ศุภลรัตน์ ธาราคักดิ์ ใน *รวมเรื่องแปล หนังสือเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1* (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอดิสันเพรสโปรดักส์ จำกัด, 2539), หน้า 61.

แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งจุฬาราชมนตรีในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 แทนท่านเจ้าคุณบิดาคือพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ที่ถึงอนิจกรรม อรอนงค์ ได้รับยกย่องจากคนในสายตระกูลว่า เป็นผู้ที่มีความจำดีเยี่ยมทั้งยังมีความรู้ในกิจการของศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ เนื่องจากได้รับการศึกษาเกี่ยวกับศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์จากท่านเจ้าคุณบิดา และจากนักสอนศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ชาวอิหร่านจากประเทศอินเดีย นอกจากนี้ยังเป็นผู้เก็บบันทึกเรื่องราวต่างๆเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของสายตระกูลไว้ซึ่งได้รวบรวมอยู่ในงานเขียนเรื่อง “ที่ระลึกในการทำบุญปักไม้หน้า ให้กับท่านบรรพบุรุษแห่งตระกูลอหะหมัดจุฬา- จุฬารัตน และบรรพบุรุษแห่งนิกายชีอะห์อิสนาอะชะรีในประเทศไทย” นอกจากอรอนงค์แล้วผู้วิจัย ยังได้สัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พิมล ช่วงรัศมี ซึ่งเป็นหัวหน้าและผู้นำศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ของมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม กรุงเทพฯ และชาญ อาดำมอลี หัวหน้าและผู้นำศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ของมัสยิดดินฟาลาห์ (กุฎีปลายนา) กรุงเทพฯ เกี่ยวกับข้อศาสนาต่างๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลในส่วนภาษาฟาร์ซี (ภาษาอิหร่าน) รวมทั้งเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์

#### ขอบเขต และข้อตกลงเบื้องต้น

วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาบทบาทด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ. ศ. 2153 ( ค. ศ. 1610 ) ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งปรากฏหลักฐานการเริ่มเข้ามามีบทบาทในกรมท่าขวาของมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่านจนถึง พ. ศ. 2435 ( ค. ศ. 1892 ) เมื่อมีการจัดระบบบริหารราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 อันเป็นผลให้ขุนนางกรมท่าขวาถูกโยกย้ายเข้าสู่ระบบราชการสมัยใหม่อย่างสมบูรณ์ และเพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีศัพท์หลายคำที่ขออธิบายความหมาย และคำจำกัดความไว้ดังนี้

“ขุนนางกรมท่าขวา” คือกลุ่มขุนนางที่รับราชการอยู่ในสายงานของกรมท่าขวา ซึ่งประกอบไปด้วยขุนนางประจำการที่มีรายนามปรากฏอยู่ในทำเนียบพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน ขุนนางช่วยราชการซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เข้ามาช่วยราชการ หรือบริหารราชการในกรมท่าขวา รวมทั้งผู้ชำนาญการที่เกี่ยวข้องกับกิจการของกรมท่าขวา

“เขตพระราชธานี” หมายถึงบริเวณเมืองหลวงและเมืองบริวารโดยรอบทั้งสี่ทิศโดยกำหนดเมืองซึ่งอยู่ในวงพระราชธานีเป็นหัวเมืองชั้นจัตวา มีผู้รั้งกับกรมการเมืองเป็นพนักงานปกครองขึ้นอยู่ในอำนาจเจ้ากระทรวงต่างๆที่ในราชธานี<sup>23</sup>



“มุสลิม” (Muslim) หมายถึงบุคคล กลุ่มชน และประชาชาติที่ศรัทธา ยึดมั่น และประพฤติปฏิบัติตามหลักการของศาสนาอิสลาม<sup>24</sup>

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีการใช้ภาษาต่างประเทศประกอบคำอ่านเป็นบางตอน คือ ภาษาอังกฤษ (English) ภาษาฝรั่งเศส (French) ภาษาดัตช์ (Dutch) ภาษาอาหรับ (Arabic) และภาษาฟาร์ซี (Farsi) หรือภาษาอิหร่าน ในการเขียนคำอ่าน หรือคำทับศัพท์ จะเขียนเฉพาะครั้งแรก หากเป็นคำในภาษาอาหรับ และฟาร์ซี จะเขียนคำอ่านภาษานั้นๆ เป็นภาษาอังกฤษกำกับไว้หลังคำอ่านภาษาไทยด้วยเมื่อมีการกล่าวถึงเป็นครั้งแรก เช่น คำว่า “ชาห์ริเนาว์” (شهرناو شاهزاد) แปลว่า “นางวานคร” หรือ “นครแห่งเรือ” และถ้ามีคำอ่านในภาษาอังกฤษจะเขียนประกอบไว้ต่อจากคำภาษาอาหรับ และฟาร์ซี ด้วยเช่น “ซุฮัล หรือ ซะฮัล” (ساحل ساحل : Suhal , Sahal ) แปลว่า “ท่าเรือริมน้ำ” สำหรับคำในภาษาอาหรับใช้ระบบการเขียน และการอ่านตามมาตรฐานของ “ปทานุกรมอาหรับไทย ฉบับสำนักพิมพ์ ส. วงศ์เสงี่ยม” สำหรับภาษาฟาร์ซีใช้ตามมาตรฐานของ “พจนานุกรมภาษาอังกฤษ - เปอร์เซีย ของสำนักพิมพ์ฟาร์ฮัง โมอะเซอร์” (The Shorter English - Persian Dictionary of Farhang Mo' aser) และ “พจนานุกรมภาษาเปอร์เซีย - อังกฤษ ของสำนักพิมพ์ฟาร์ฮัง โมอะเซอร์” (Farhang Mo' aser 's Shorter Persian - English Dictionary)

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มี ข้อความ หรือ คำ ที่ยกมาจากเอกสารต่างๆ ซึ่งผู้เขียนเดิม หรือผู้แปล อาจมีความเข้าใจผิด หรือแปลไม่ตรงตามความหมายที่ควรจะเป็น ผู้วิจัยจะอธิบายคำ หรือ ความหมายที่ถูกต้องกำกับไว้ด้วยเช่น “... พวกเขกมัวร์เหล่านี้ยังคงสั่งสอนศาสนาตามคัมภีร์โก

<sup>23</sup> สมเด็จพระยามะกุฎราชกุมาร, “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ,” ใน *ชุมนุมพระนิพนธ์สมเด็จพระยามะกุฎราชกุมาร* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2534), หน้า 80.

<sup>24</sup> หลักการของอิสลาม เรียกว่าดีน (din) ประกอบด้วยหลักสำคัญ 2 ประการ คือ หลักศรัทธา เรียกว่า อิหม่าน (Iman) และการประพฤติอย่างถูกต้อง เรียกว่า เอะฮ์ซัน (Ih̄san) (ดูรายละเอียดใน เสาวนีย์ จิตต์หมวด, *วัฒนธรรมอิสลาม* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬินไทย, 2524), หน้า 171-172. ; Caesar E. Farah, *Islam: Beliefs and Observances* (New York: Barron's Educational Series , 1970), p. 103. ; Abul - Fazl Ezzati, *The Spread of Islam* (Ghom: The Ahl Ul Bayt World Assembly, 1994), p. 91. )

ราน (กูรอ่าน - ผู้วิจัย) ของพระมะหะหมัด” สำหรับคำศัพท์ต่างๆที่มีการใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมไว้ในภาคผนวกท้ายเล่ม

### ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ทำให้เข้าใจถึงบทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาวตั้งตั้งแต่ พ. ศ. 2153 ( ค. ศ. 1610 ) ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจนถึง พ. ศ. 2435 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสามารถอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่สาเหตุและปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาว รวมถึงการปรับตัวของขุนนางกรมท่าชาวเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่ตามช่วงระยะเวลาที่ศึกษา
2. ผลการศึกษาดังกล่าวจะทำให้การศึกษา และความเข้าใจประวัติศาสตร์ด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ พ. ศ. 2153-2435 มีความสมบูรณ์และลุ่มลึกยิ่งขึ้น ทั้งยังจะเป็นแนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับขุนนางต่างชาติต่อไปด้วย

สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

## บทที่ 2

### การค้า และการติดต่อกับชาวต่างชาติจากฝั่งตะวันตกของสยาม ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21 - 22

พุทธศตวรรษที่ 21 - 22 เป็นช่วงระยะเวลาที่กระแสการค้าของรัฐต่างๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เจริญรุ่งเรืองอย่างมาก<sup>1</sup> การค้านำมาซึ่งความเจริญ และมั่งคั่ง สร้างความมั่นคงและอำนาจให้กับผู้ปกครองรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดความต้องการบุคลากรจำนวนมากเพื่อเข้ามาเป็นผู้ชำนาญการในกิจการต่างๆ กระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายของชาวต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตก และตะวันออกเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชาวต่างชาติบางกลุ่มสามารถขยายบทบาทเข้าไปมีอิทธิพลอยู่ในระบบราชการของรัฐต่างๆ

ด้วยชัยภูมิที่ตั้งอยู่ระหว่างกลางภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้ดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันอยู่บนเส้นทางติดต่อค้าขายระหว่างผู้คนจากเอเชียฝั่งตะวันตก และตะวันออก มีชนต่างชาติเข้ามาติดต่อค้าขายและตั้งถิ่นฐานในดินแดนแถบนี้มาตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 หรือก่อนการสถาปนาอยุธยาขึ้นเป็นราชธานีของชนชาติไทยเมื่อ พ.ศ. 1893 ( ค.ศ. 1350 ) การค้ามีความสำคัญต่ออยุธยามาตั้งแต่แรกสถาปนา ดังที่ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ได้ชี้ให้เห็นถึงบูรณาการของรัฐการค้าที่เกิดขึ้นก่อนการสถาปนาอยุธยา<sup>2</sup> ชิดา สารระยา เสนอถึงความสำคัญของ อยุธยาในฐานะที่

---

<sup>1</sup> แอนโธนี รีด (Anthony Reid) เรียกช่วงเวลานี้ว่า “ยุคแห่งการค้า” ( the Age of Commerce) ซึ่งกินระยะเวลาระหว่าง พ. ศ. 1450 - 1680 ) เป็นยุคที่การค้าของรัฐต่างๆในเอเชียมีความเจริญสูงสุด ก่อนที่กองเรือตะวันตกจะแผ่ขยายเข้ามาจนมีอิทธิพลเหนือการค้าของรัฐพื้นเมือง ( ดูรายละเอียดใน Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450 - 1680 Vol. 2* (Chiang Mai: Silkworm Books, 1988), pp. 326 - 330. )

<sup>2</sup> ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เสนอว่า การค้าต่างประเทศเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ อยุธยา-อยุธยา สามารถสร้างฐานเศรษฐกิจเพื่อความเจริญเติบโตของตน (ดูรายละเอียดใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “ชุมชนอยุธยา - อยุธยา: ปัญหาเรื่องวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจสังคม, ” ใน *อยุธยา : ประวัติศาสตร์ และการเมือง* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542 ), หน้า 128. )

เป็นแกนหรือจุดศูนย์กลางของทรัพยากรที่หลั่งไหลมาจากการค้าระดับท้องถิ่น ภูมิภาคโพ้นทะเล<sup>3</sup> ในขณะที่ ศรีศักร วัลลิโภดม กล่าวว่า การติดต่อการค้ากับจีนภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิ ทำให้อยุทธยาเป็นศูนย์กลางการค้าทั้งภายในและภายนอก มีการรับความรู้เทคโนโลยีใหม่ๆ จากภายนอก มีการผลิตสินค้าส่งคโลกและเครื่องปั้นดินเผาส่งออกไปขายกับต่างประเทศ และตามหมู่เกาะที่ใกล้เคียง เช่น อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ และมาเลเซีย<sup>4</sup> การเติบโตของการค้าต่างประเทศทำให้อยุทธยาพัฒนาจากนครที่มีความสำคัญในระดับภูมิภาคไปสู่นครที่มีความสัมพันธ์กับกระแสการค้าของโลกสองกระแสคือ การค้าในภูมิภาคฝั่งตะวันออก ได้แก่การค้ากับจีน ญี่ปุ่น ราวีกัว เกาหลี และเวียดนาม เป็นต้น อีกด้านหนึ่งคือการค้าในภูมิภาคฝั่งตะวันตก คือการค้ากับประเทศในเขตมหาสมุทรอินเดีย

ชาวต่างชาติกลุ่มแรกๆ ที่มีบทบาทในการค้าต่างประเทศกับสยามคือชาวเอเชีย ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มตามถิ่นที่อยู่เดิมคือ กลุ่มแรกเป็นพ่อค้าจากฝั่งตะวันออกของสยาม ได้แก่ ชาวจีน ญี่ปุ่น ราวีกัว และเวียดนาม กลุ่มที่สองคือพ่อค้าที่มาจากแถบคาบสมุทรมาลายู และเขตหมู่เกาะซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของประเทศมาเลเซีย บรูไน อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ ส่วนกลุ่มที่สามคือพ่อค้าจากประเทศแถบฝั่งตะวันตกของสยาม คือชาวอาหรับ ตุรกี อินเดีย อิหร่าน รวมทั้งประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันตกอื่นๆ<sup>5</sup> อย่างไรก็ตาม พ่อค้ากลุ่มที่สอง และกลุ่มที่สามนั้นส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่นับถือศาสนาอิสลาม หรือที่เรียกว่า พวกมุสลิม ชาวสยามจึงมักเรียกกลุ่มพ่อค้าทั้งสองกลุ่มนี้ว่า พวกแขก โดยรวมอยู่ในกลุ่มประชาชาติที่มาจากฝั่งตะวันตกของสยามด้วย ชาวต่างชาติทั้ง 2 กลุ่มคือชาวจีนและมุสลิมเป็นกลุ่มประชาชาติกลุ่มใหญ่ที่มีบทบาทต่อการค้าต่างประเทศของสยาม และยังคงคงเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในระบบราชการของสยาม

<sup>3</sup> ธิดา สาระยา, “อยุธยาในฐานะศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง และการปกครอง, ”

เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง กรุงศรีอยุธยา: คู่อารยธรรมไทย ณ บ้านรับรองบริเวณจวนผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา 22-25 สิงหาคม 2533 .

<sup>4</sup> ศรีศักร วัลลิโภดม, *กรุงศรีอยุธยาของเรา* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2542), หน้า 32.

<sup>5</sup> Kennon Breazeale, “Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible, ” p. 9.

## การค้าฝั่งตะวันตกของสยามในพุทธศตวรรษที่ 21 - 22

ภูมิภาคฝั่งตะวันตกหรือฝั่งขวาของสยามได้แก่พื้นที่ชายฝั่งทะเลด้านอ่าวเบงกอล อันประกอบไปด้วยบริเวณชายฝั่งริมอ่าวเมาะตะมะ หรืออ่าวมะตะบัน และทะเลอันดามัน ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองสำคัญคือ ทวาย มะริด และตะนาวศรี บริเวณนี้มีความสำคัญต่อการค้ามาตั้งแต่ก่อนการตั้งอยุธยา เมื่อมีการสถาปนาราชอาณาจักรเมื่อพุทธศตวรรษที่ 19 อาณาเขตปกครองของอยุธยา ได้ขยายครอบคลุมไปถึงเมืองท่าริมฝั่งทะเลทิศตะวันตก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่าเมื่อแรกสถาปนาอยุธยามีเมืองขึ้นที่เป็นเมืองประเทศราช 16 เมือง รวมถึง เมืองตะนาวศรี ทวาย เมาะตะมะ และเมาะลำเลิง<sup>6</sup> เมืองเหล่านี้เป็นเมืองสำคัญบริเวณอ่าวเมาะตะมะ ซึ่งเชื่อมโยงกับเมืองท่าในเขตอ่าวเบงกอลฝั่งตะวันตก<sup>7</sup> พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ กล่าวว่า “พ. ศ. 2031 ( ค. ศ. 1488 ) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเสด็จไปเอาเมืองทวาย”<sup>8</sup> พระมหากษัตริย์พระองค์นี้คือพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งเมื่อครองราชย์แล้วทรงพระนามว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 การขยายอิทธิพลทางการเมือง และการทหารเข้าไปควบคุมเมืองเหล่านี้ส่งผลให้การค้าต่างประเทศของอยุธยาที่ผ่านทางตะวันตก มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น และยังทำให้มีชาวต่างชาติจากฝั่งตะวันตกเข้ามาค้าขายเพิ่มมากขึ้นด้วย<sup>9</sup>

<sup>6</sup> สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1*, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์แห่งประเทศไทย, 2534), หน้า 57.

<sup>7</sup> Sunait Chutintaranond, “Mergui and Tenasserim as Leading Port Cities in the Context of Autonomous History, ” in *Port Cities and Trade in Western Southeast Asia*, p. 1.

<sup>8</sup> “พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ” ใน *พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส และพงศาวดารเหนือ เล่ม 1*, พิมพ์ครั้งที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 10.

<sup>9</sup> San Nyein, “Trans Peninsular Trade and Cross Regional Warfare between the Maritime Kingdom of Ayudhya and Pegu in Mid 16th Century-Mid 17 th Century, ” in *Port Cities and Trade in Western Southeast Asia*, p. 60.



สินค้า และตลาดการค้า เมืองท่าฝั่งตะวันตกของสยามเป็นแหล่งรับและกระจายสินค้าสำคัญแห่งหนึ่งในอ่าวเบงกอล บันทึกของ นิโคโล ดิมอนติ ( Nicolo di Monti ) นักเดินทางชาวอิตาลีที่เดินทางมายังเมืองท่าตะนาวศรี และมะริด เมื่อ พ. ศ. 1968 และ พ. ศ. 1973 ( ค. ศ. 1425 และ ค. ศ. 1430 ) บันทึกไว้ว่า เมืองตะนาวศรีเป็นแหล่งผลิตและส่งออกไม้ฝาง ซึ่งนำไปใช้ย้อมสีผ้าโดยส่งไปขายยังอินเดีย<sup>10</sup> ดูอาร์เต เฟอร์นันเดซ (Duarte Fernandes) ชาวโปรตุเกสซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหนึ่งในคณะทูตชุดแรกที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยามในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (ครองราชย์ พ. ศ. 2034 - 2072 หรือ ค. ศ. 1481- 1535) เมื่อ พ. ศ. 2054 (ค. ศ. 1511) ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสยาม มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงสินค้าออกของสยามว่า ประกอบไปด้วย ข้าว ฝรั่ง กายาน ไม้ฝาง ทอง เงิน งาช้าง และเพชร โดยส่งไปขายที่จีน มะละกา เบงกอล อินเดีย<sup>11</sup>

เฟอร์เนา เมนเดส ปินโต (Fernão Mendes Pinto) ชาวโปรตุเกสซึ่งเดินทางผ่านสยามระหว่าง พ. ศ. 2083 - 2088 (ค.ศ. 1540- 1545) ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช (ครองราชย์ พ. ศ. 2077 - 2089 หรือ ค. ศ. 1534 - 1546) กล่าวถึงทรัพยากร และสินค้าต่างๆของสยามไว้ดังนี้

... ตามที่ปรากฏบนแผนที่ ราชอาณาจักรแห่งนี้มีแนวชายฝั่งยาวเกือบ 700 ลีค และกว้าง 10 ลีค ส่วนใหญ่เป็นที่ต่ำ มีทุ่งนาทำการกสิกรรมมากมาย มีแม่น้ำไหลผ่าน ดังนั้นจึงเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร และวัวควาย บริเวณที่สูงปกคลุมด้วยป่าไม้แอนเจลิม (angelim) ซึ่งมีจำนวนมากพอที่จะต่อเรือเดินทะเลทุกๆ ประเภทได้นับเป็นพันๆลำ มีการทำเหมืองมากมายหลายแห่ง ทั้งเหมืองเงิน เหล็ก ตะกั่ว ดีบุก ดินประสิว กำมะถัน นอกจากนี้ยังมีผ้าไหม ไม้เนื้อหอม ฝรั่ง ถ่านหิน ผ้าฝ้าย ทับทิม ไพลิน งาช้าง และทอง และแต่ละอย่างมีปริมาณมาก ป่าแถบชายฝั่งอุดมไปด้วยไม้กฤษณา และไม้ดำ ซึ่งทุกปีจะถูกส่งลงเรือสำเภากว่า 100 ลำ เพื่อส่งไปยัง จีน อันนัม เลอควิโอส (Lequios คงได้แก่ริวกิว - ผู้วิชัย ) กัมพูชา และ เชปาน (Chepan คงได้แก่จามปา-

<sup>10</sup> John Anderson, *English Intercourse with Siam in the Seventeenth Century* (London : Kegan Paul, 1890 ), p. 20.

<sup>11</sup> กรมศิลปากร, *470 ปี แห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์หัตถศิลป์, 2528), หน้า 36.



ผู้วิจัย) นอกจากนี้ยังมีขี้ผึ้ง น้ำผึ้ง และน้ำตาลเป็นจำนวนมากในราชอาณาจักรแห่งนี้ค่า  
ภาคหลวงขึ้นสูงถึง 12 คอนโตส ทองคำ (contos)<sup>12</sup>

สยามมิได้เป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตร และสินค้าของป่าส่งออกสู่ตลาดโลกเท่านั้น แต่ยังเป็น  
ศูนย์กลางแลกเปลี่ยนสินค้านำเข้าระหว่างเอเชียใต้กับเอเชียตะวันออก สินค้าจากจีน และญี่ปุ่น อันประกอบด้วย  
เครื่องลายคราม เครื่องเคลือบ ผ้าไหม และเงิน เป็นที่ต้องการของตลาดฝั่งตะวันตก ขณะเดียวกัน  
สินค้าจากอารเบีย อิหร่าน และอินเดีย เช่น ผ้าฝ้าย ผ้าซาติน ผ้าพิมพ์ลาย ผ้าขนสัตว์ เครื่องยา  
เครื่องแก้ว<sup>13</sup> ก็ถูกส่งต่อไปขายยังตลาดในจีน และญี่ปุ่น อยุธยาจึงมีสถานะเป็นเมืองท่าส่งผ่าน  
ของสินค้าจากฝั่งตะวันตกและตะวันออก เป็นผลให้เมืองท่าของสยามมีสินค้าที่หลากหลาย ซึ่งมี  
ส่วนจูงใจให้พ่อค้าต่างชาติมีความประสงค์จะเข้ามาค้าขาย<sup>14</sup> การเป็นเมืองท่าส่งผ่านสินค้า  
(Transit Port) เปิดโอกาสให้พระมหากษัตริย์ และขุนนางที่เกี่ยวข้องเขามาดำเนินการเพื่อ  
แสวงหาประโยชน์ในด้านต่างๆ เช่น การรับซื้อ และขายสินค้า การจัดเก็บภาษีและค่าธรรมเนียม  
หรือแม้แต่การหาประโยชน์จากบรรณาการซึ่งพ่อค้าจะมอบให้สำหรับการอำนวยความสะดวกในเรื่อง  
ต่างๆ

<sup>12</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 74 - 75.

<sup>13</sup> จากบันทึกของเซาจูกัว (Chau Ju-kua) นักเดินทางชาวจีน ได้กล่าวถึงสินค้าจาก  
ดินแดนในเขตมหาสมุทรอินเดียซึ่งพ่อค้าชาวอินเดีย อิหร่าน และอาหรับนำเข้ามาขายในเอเชีย  
ตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบไปด้วยไข่มุก งาช้าง นอแรด เขาสัตว์ กายาน ไขปลาวาฬ (สำหรับทำ  
น้ำหอม) เครื่องเทศ ไม้หอม มหาหิงค์ (ใช้ทำยา) น้ำประสานทอง เครื่องแก้ว ปะการัง น้ำ  
กุหลาบ ผ้าทอยกเงินยกทองผ้าซาติน และผ้าขนสัตว์(ดูรายละเอียดใน Chau Ju - kua ,  
*Chau Ju - kua: His Work on the Chinese and Arab Trade in  
the 12th and 13th Centuries*, trs. F. Hirth and W. W. Rockhill  
(St. Petersburg, 1911) p. 78, cited in K. N. Chaudhuri, *Trade  
and Civilisation in the Indian Ocean* (Cambridge: Cambridge  
University Press, 1989), p. 190-191. )

<sup>14</sup> พลับพลึง คงชนะ, "บทบาทของอยุธยาในฐานะที่เป็นเมืองท่า," *วารสารประวัติศาสตร์*  
(ฉบับรวมงานวิจัย 2534): 20.

สินค้าจากฝั่งตะวันตกซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดภายในสยามได้แก่ผ้าชนิดต่างๆ สินค้าผ้าซึ่งนำเข้าในสยามได้แก่ ผ้ากำมะหยี่จากอารเบีย ไหม และพรมจากอิหร่าน<sup>15</sup> ผ้าฝ้ายทอ และผ้าพิมพ์ลายจากแคว้นคุชราต แพรพรรณจากอินเดียยังถูกนำเข้ามายังพะโค ตะนาวศรี ปะไซ ก่อนจะถูกส่งต่อไปขายยังจีน และริวกิวอีกต่อหนึ่ง<sup>16</sup> สินค้าประเภทผ้าสร้างกำไรให้กับพ่อค้าอย่างงามดังหลักฐานในรายงานของวิลเลียม อีตัน (William Eaton) พนักงานของ อีไอซี(EIC) ซึ่งมีไปถึง เซอร์โทมัส สมิธ (Sir Thomas Smith) เมื่อ พ. ศ. 2160 (ค. ศ. 1617) เกี่ยวกับสินค้าผ้าที่นำเข้าสู่สยามดังนี้

... เกี่ยวกับเรื่องการค้ากับกรุงสยาม ขอเรียนว่า สยามเป็นแหล่งที่เหมาะสมจะจำหน่ายผ้าของอินเดียได้เป็นจำนวนมาก และในทำนองเดียวกันยังหมายรวมถึงผ้าอื่นๆ ที่สั่งมาจากชายฝั่งโคโรแมนเดลด้วย นอกจากนี้การค้ายังอาจได้กำไรงามยิ่งขึ้นไปอีก ถ้ามีการเริ่มติดต่อค้าขายกับเชียงใหม่ขึ้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่าจะเป็แหล่งที่ซื้อสินค้าประเภทผ้าจากที่นี่เป็นอันมาก เราอาจจะได้กำไรตั้งแต่ 6-7 เท่าเป็นอย่างน้อย

... สินค้าที่ขายดีในสยามได้แก่ผ้าชนิดต่างๆจากอินเดียได้แก่ใบรัมสีน้ำเงิน เซลาสสีแดง เบฟต้าสีขาวย แคนดินนิล แคนดิคมา (วี) แคนดิคอาเบลลูพตา ซินท์อามาดาวาร์ ซินท์แบรมปอร์ต แแถบเซราเซส (ตัดออกจากพับ) ซอร์เดอร์ ฟินทาธอส ซอร์เดอร์จัมปาลี อัลลเลซาเวส คัมเบอร์วิน (ตัดออกจากพับ) กับผ้าชนิดอื่นๆจากสุรัต และดาบูล นอกจากนี้ก็ได้แก่ผ้าจากฝั่งโคโรแมนเดล ได้แก่ ทัลเลไพน์ ผ้าจีน พิมพ์ดอก เจดกันด์ (ตัดออกเป็นแถบหรือพิมพ์ดอก) ดิวพีตีส์ ผ้าทอทานิปี่ ผ้าพิมพ์ดอกทานิปี่ ผ้าเบททิลส์ขาว ผ้าเบททิลส์แดง ซา (เลมเปอเรส) ด้ายกรอสสีแดง ผ้าเหล่านี้มีผู้ต้องการมากและจะขายได้เป็นจำนวนมาก<sup>17</sup>

<sup>15</sup> ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 มีการพัฒนากระบวนการผลิต ไหม ผ้าขนสัตว์ และพรม ในอิหร่าน และตุรกี มีการพัฒนาคุณภาพ และส่งออกผลิตภัณฑ์ดังกล่าว (ดูรายละเอียดใน K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean*, p. 307. ; Rudolph P. Matthee, *The Politics of Trade in Safavid Iran* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), p. 89-90. )

<sup>16</sup> Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Vol. 2*, pp. 27-28.

ผ้าชนิดต่างๆที่ชาวสยามนิยมมีทั้งผ้าราคาถูกสำหรับชาวเมืองทั่วไป ได้แก่ผ้าฝ้ายจากเมืองแควมเบย์ในแคว้นคุชราต ของอินเดีย<sup>18</sup> และผ้ามีราคาจากอินเดีย อิหร่าน และอารเบีย ได้แก่ผ้าด้าย ผ้าดอก ผ้าไหม ผ้าแพร และผ้าประเภทอื่นๆ ที่มีสีสันลวดลายแตกต่างกันมาก<sup>19</sup> สำหรับผ้าฝ้ายซึ่งใช้เป็นผ้านุ่งที่ชาวสยามนิยมใช้ ได้แก่ ผ้าเยียรบับ ผ้าอัตลัดหรือผ้าซาติน ผ้าตาด ผ้าसान ผ้าระกำไหม ผ้าเข้มขาบ ผ้าสักกะหลาด ผ้ามาตาบ ผ้ากำมหลิด ผ้าสุหรัต ผ้ากุศราต และผ้ายามะหวาด<sup>20</sup> ผ้าเหล่านี้ส่วนใหญ่นำเข้าโดยพ่อค้ามุสลิม และฮินดูจากอินเดีย พ่อค้ามุสลิมจากอิหร่าน และอารเบีย รวมทั้งพ่อค้าจากชวา และมลายู<sup>21</sup> นอกจากจะใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มแล้วชาวสยามยังใช้ผ้าในการประดับตกแต่งบ้านเรือนและปราสาทราชวัง<sup>22</sup> พ่อค้ามุสลิมเป็นผู้มีบทบาทสำคัญที่ช่วยกระจายสินค้าผ้าสู่ตลาดภายในกรุงศรีอยุธยา ปรากฏหลักฐานในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม กล่าวว่า พ่อค้าในเมืองได้รับผ้าจากแขกจามเข้ามาขาย<sup>23</sup> บันทึกการค้า

<sup>17</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2512), หน้า 101.

<sup>18</sup> Kennon Breazeale, "Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible," p. 19.

<sup>19</sup> *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 18 เล่มที่ 12 (รายงานการค้าในกรุงสยามครั้งสมัยสมเด็จพระนารายณ์)* (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2507), หน้า 312-318.

<sup>20</sup> เกี่ยวกับความเป็นมาของผ้าชนิดต่างๆ ดูรายละเอียดใน ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, *ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย* (กรุงเทพฯ: สุทธิสารการพิมพ์, 2517), หน้า 48-49. ; *บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม 1* (พระนคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2506), หน้า 46- 55 .

<sup>21</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, หน้า 179.

<sup>22</sup> จุดหมายเหตุของบาทหลวงตาซาร์ด บรรยายถึงบ้านพักรับรองคณะทูตฝรั่งเศสว่าประดับประดาด้วยผ้าลายทอง ผ้าไหม ผ้ามาอนอินเดีย ผ้ากำมะหยี่ปักดิ้นทอง และพรมเปอร์เซีย (ดูรายละเอียดใน Guy Tachard, *A Relation of the Voyage to Siam* (Bangkok: White Orchid, 1985), p. 152-153. )

<sup>23</sup> *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 63 เรื่องกรุงเก่า* (พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร, 2479),

ของฮอลันดาเมื่อ พ. ศ. 2206 (ค. ศ. 1663) รายงานเกี่ยวกับการค้าผ้าของมุสลิมในสยามไว้ ดังนี้

... ในเดือนพฤศจิกายน เรือของพวกเขาแควมัวร์ 4 ลำสุดท้ายจากมะสุลีปะตัม ได้เดินทางมาถึง ( เรือ 2 ลำเป็นเรือของพระเจ้าแผ่นดิน ) บรรทุกสินค้าผ้าระบายสีทุกชนิดมา เพื่อว่าตลาดผ้าจะได้คึกคักขึ้น พวกเขาแควมัวร์มักขายสินค้าให้พระเจ้าแผ่นดินเพราะได้ราคาดี แม้ที่เดียวเรื่องนี้กระทบกระเทือนต่อผ้าของบริษัทของเราจนกระทั่งผ้าบางพับขายได้กำไรเพียง 53 % เท่านั้น<sup>24</sup>

เมื่อพ่อค้าชาวตะวันตกขยายอิทธิพลสู่มหาสมุทรอินเดียก็ได้กลายเป็นผู้ค้าผ้าชนิดต่างๆ แข่งกับพ่อค้ามุสลิม จนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ฮอลันดาและอังกฤษกลายเป็นผู้ค้าผ้ารายใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเอเชียตะวันออก<sup>25</sup> นอกจากผ้าซึ่งเป็นสินค้าปัจจัยสี่ที่มีความสำคัญแล้ว สินค้าจากฝั่งตะวันตกซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดภายในสยามยังประกอบไปด้วย สินค้าประเภทงานฝีมือ และของใช้ฟุ่มเฟือย เช่น น้ำกุหลาบ เครื่องทอง เงิน พรมเปอร์เซีย อัญมณี เครื่องใช้โลหะประเภทเครื่องครัว รวมทั้งเครื่องเหล็ก และทองแดงจากอินเดีย<sup>26</sup> สินค้าเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นที่ต้องการของราชสำนัก และขุนนางชั้นสูง เนื่องจากเป็นสินค้าฟุ่มเฟือยและมีราคาแพง

นอกจากชาวต่างชาติจะค้าขายอยู่ตามเมืองท่าบริเวณอ่าวมะละกาแล้ว ยังสามารถเดินเรือไปค้าขายกับเมืองท่าอื่นๆที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรภาคใต้ คือ ตรัง และ ภูเก็ต ซึ่งเป็นตลาดสินค้าเครื่องเทศ ของป่า และดีบุกของสยาม บันทึกของชาวตะวันตกระบุว่า ภูเก็ตเป็นสถานที่เหมาะสมต่อการตั้งสถานีการค้า เนื่องจากเป็นแหล่งรวบรวมสินค้าจากคาบสมุทรภาคใต้ โดยเฉพาะดีบุก ภูเก็ตพัฒนาจนกลายเป็นเมืองท่าสำคัญทางฝั่งตะวันออกของมหาสมุทรอินเดียในพุทธศตวรรษ

หน้า 204 -205.

<sup>24</sup> เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา, แปลโดย นันทา สุตกุล (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2513), หน้า 159.

<sup>25</sup> Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450 - 1680 Vol. 2*, p. 28. ; K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean*, p. 92-93.

<sup>26</sup> Kennon Breazeale, "Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible," p. 19.

ที่ 22<sup>27</sup> ส่วนตรงเป็นเมืองท่าที่เชื่อมโยงการค้ากับชายฝั่งโคโรแมนเดล ดังที่สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพทรงกล่าวว่า ตรงเป็นตลาดค้าช้างที่ส่งไปยังศรีลังกาและอินเดีย<sup>28</sup> การที่เมืองท่าฝั่งตะวันตกมีความสำคัญต่อการค้ามิได้มีส่วนให้เกิดการพัฒนาตลาดภายในเมืองท่าเท่านั้น แต่ยังช่วยขยายเครือข่ายเส้นทางคมนาคม การพัฒนาตลาดการค้าภายในเพื่อรวบรวมสินค้า ชาวต่างชาติหลายกลุ่มเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาตลาดภายใน โดยเฉพาะพ่อค้ามุสลิมซึ่งมีส่วนสำคัญในการจัดหาสินค้าเพื่อป้อนสู่ตลาดฝั่งตะวันตก และฝั่งตะวันออก

**ลักษณะการค้าในภูมิภาคฝั่งตะวันตก** การค้าฝั่งตะวันตกของสยามมีเครือข่ายที่กว้างขวางและเชื่อมโยงกับภูมิภาคตั้งแต่บริเวณเขตหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คาบสมุทรมลายู อ่าวเบงกอล มหาสมุทรอินเดีย อ่าวเปอร์เซีย และยังเชื่อมโยงเข้ากับการค้าในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน และชายฝั่งตะวันออกของทวีปแอฟริกา พื้นที่การค้าฝั่งตะวันตกของสยามจึงมีผู้คนหลายเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรม ประกอบการค้าร่วมกัน การค้าในย่านนี้แบ่งเป็น 3 ระดับคือ การค้าของพ่อค้าเอกชน การค้าของราชสำนัก และการค้าในรูปบริษัท

1. การค้าของเอกชน (private trade) เป็นการค้าที่พัฒนามาจากการค้าเร่ (peddling trade) คือการขายสินค้าโดยชนสินค้าหลายๆชนิดจากที่หนึ่งไปขายยังที่หนึ่ง เมื่อขายหมดก็ซื้อสินค้าขายยังเมืองต่อไป การค้าแบบนี้ไม่เฉพาะเจาะจงประเภทสินค้า จะชนสินค้ารวมกันหลายชนิด ราคาสินค้าไม่แน่นอน ผลตอบแทนก็ไม่แน่นอน การค้าแบบนี้เป็นการค้าที่สืบเนื่องมาจากการค้ายุคแรกๆ โดยอาศัยเรือที่มีขนาดไม่ใหญ่นัก<sup>29</sup> การค้าเร่จึงจำกัดเฉพาะการค้าชายฝั่งแต่ก็มีความสำคัญเพราะช่วยเชื่อมโยง และกระจายสินค้าเข้าสู่ตลาดภายในภาคพื้นทวีป มา

<sup>27</sup> Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450 - 1680 Vol. 2*, p. 29. ; G. E. Gerini, *Old Phuket* (Bangkok: The Siam Society, 1990), p. 34-35.

<sup>28</sup> ช้างของสยามส่งไปขายทางเมืองตรง โดยเป็นของหลวงจับเอง หรือเป็นภาคหลวงที่เรียกจากผู้จับช้าง เป็นของบรรณาการและรับซื้อ (ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ, “ตำนานภาชีอากรบางอย่าง,” ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 2* (กรุงเทพมหานคร: เจริญรัตน์การพิมพ์, 2515), หน้า 157. )

<sup>29</sup> J. C. van Leur, *Indonesian Trade and Society* (The Hague: W. van Hoeve, 1955), pp. 53, 60. ; M. A. P. Meilink-Roelofs, *Asian Trade and European Influence* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1962), p. 9.



หวน (Ma Huan) ชาวจีนมุสลิม (พวกหุย) ซึ่งเป็นอาลักษณ์ประจำกองเรือของมหาขันทีเซงโห (Grand Eunuch Cheng- ho) ซึ่งพระจักรพรรดิหย่งเล่อ (Yung - lo ครองราชย์ พ. ศ. 1946-1967 หรือ ค. ศ. 1403-1424 ) แห่งราชวงศ์หมิงทรงส่งไปสำรวจเส้นทางการค้าทางทะเลเมื่อ พ. ศ. 1976 (ค. ศ. 1433) และเดินทางผ่านมายังบริเวณอ่าวเบงกอล ได้กล่าวถึงบทบาทของพ่อค้ารายย่อยไว้ว่า รอบอ่าวเมืองจิตตะกอง (Chittagong) บริเวณปากแม่น้ำมีเรือพ่อค้ามุสลิมรายย่อยค้าขายสินค้าต่างๆอยู่<sup>30</sup> จิตตะกอง เป็นสถานีการค้าสำคัญของพ่อค้าอินเดียในแถบอ่าวเบงกอล ตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 และยังมีความสำคัญสืบมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 23<sup>31</sup>

การค้าเร่ค้าขายพัฒนาขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 โดยพ่อค้ามุสลิมจากอารเบีย อียิปต์ ตุรกี และอิหร่าน ซึ่งได้จัดตั้งกลุ่มทางการค้า และจัดส่งคาราวานออกไปค้าขายตามเมืองต่างๆทั้งทางบกและทางทะเล<sup>32</sup> การค้าของพวกมุสลิมมีการวางแผนดำเนินงาน การลงทุน รวมถึงมีการจัดเป็นกระบวนคาราวานค้าขายทั้งทางบกและทางทะเล ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 -19 กองเรือของมุสลิมถือได้ว่าเป็นกองเรือที่ทันสมัย และมีเครือข่ายกว้างขวางครอบคลุมเส้นทางเดินเรือตั้งแต่แอฟริกา จนถึงจีน<sup>33</sup> พ่อค้ามุสลิมจากอารเบีย อียิปต์ แอฟริกา อิหร่าน เอเชียกลาง อินเดีย และจีน ได้

---

<sup>30</sup> Ma Huan, *Ying-Yai Sheng-Lan : The Overall Survey of the Ocean's Shores (1433)* (Bangkok: White Lotus, 1997), pp. 159- 160.

<sup>31</sup> Ashin Das Gupta, "The Maritime City, " in *Merchants of Maritime India 1500 - 1800* (Great Yarmouth: Galliard , 1994), p. 364. ; Leonard Y. Andaya, "Interactions with the Outside World and Adaptation in Southeast Asian Society, 1500-1800, " in Nicholas Tarling, ed. , *The Cambridge History of Southeast Asia Vol. 1, Pt. 2* , (Singapore: Craft Print, 1999), p. 9.

<sup>32</sup> K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean*, p. 34. ; Rose E. Dunn, *The Adventures of Muhammad Rabi Battuta* (Berkeley: University of California Press, 1989), pp. 248- 249.

<sup>33</sup> Abul-Fazl Ezzati, *The Spread of Islam*, p. 314. ; K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean*, p. 44.

เชื่อมโยงการค้าจากทะเลอาหรับ ทะเลแดง ทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เข้ากับมหาสมุทรอินเดีย และทะเลจีนใต้ ขณะเดียวกันมุสลิมยังดำเนินการค้าภายในภาคพื้นทวีปตามเส้นทางสายไหม และได้พัฒนาเมืองท่าการค้าซึ่งเชื่อมโยงไปสู่การค้าทางทะเลด้วย<sup>34</sup>

กองเรือของพวกมุสลิมมีการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบ (shipboard organization) และการฝึกฝนทักษะด้านการเดินเรือ (navigation)<sup>35</sup> โดยมีผู้ควบคุมขบวนเรือค้าขายเรียกว่า “นะโกดา” (نخودا: nakhoda) ซึ่งมาจากภาษาอาหรับแปลว่านายเรือ<sup>36</sup> “นะโกดา” หรือนายเรือเป็นบุคลากรหลักในการดำเนินงานทางการค้าให้กับรัฐต่างๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้<sup>37</sup> ผู้ปกครองรัฐต่างๆในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ประกอบการค้าทางทะเล ในพุทธศตวรรษที่ 21- 22 ต่างก็มีนายเรือและผู้ดำเนินการเป็นมุสลิม<sup>38</sup>

---

; Victor Lieberman, “Local Integration and Eurasian Analogies: Structuring Southeast Asian History, c. 1350 - c. 1830, ” *Modern Asian Studies* 27, 3 (1993) : 542. ; W. H. Moreland, “The Ships of the Arabian Sea about A. D. 1500, ” : *Journal of the Royal Asiatic Society* (1939): 63-74.

<sup>34</sup> การค้าบนเส้นทางสายไหมในภาคพื้นทวีปได้รับการพัฒนาโดยมุสลิม เชื่อมโยงจากจีน สู่อินเดียกลาง อิหร่าน และอารเบีย ไปจนถึงทะเลเมดิเตอร์เรเนียน และอ่าวเปอร์เซีย ( ดูรายละเอียดใน K. N. Chaudhuri, *Asia before Europe* , reprinted (Avon: The Bath Press, 1992), pp. 88-89. )

<sup>35</sup> Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Vol. 2* , pp. 27-28.

<sup>36</sup> Ashin Das Gupta, “Indian Merchants and the Trade in the Indian Ocean c. 1500 - 1750, ” p. 418. ; K. N. Chaudhuri, *Asia before Europe* , p. 61.

<sup>37</sup> Anthony Reid, “Economic and Social Change, c. 1400-1800, ” in *The Cambridge History of Southeast Asia vol. 1 pt. 2* , pp. 132- 133.

<sup>38</sup> Patricia Risso, *Merchants & Faith (Muslim Commerce and Culture in the Indian Ocean)* (Boulder : Westview Press,1995), p. 49.

มุสลิมที่ไปค้าขายในดินแดนต่างๆยังมีการรวมตัวกันเป็นชุมชนเรียกว่า “ยะมะห์” ( **جماعة** : **yamah** ) ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มทางสังคม ศาสนา และวัฒนธรรม ขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างพลังทางเศรษฐกิจ<sup>39</sup> “ยะมะห์” หรือชุมชนมุสลิม ยังเป็นเครือข่ายทางด้านสังคม ศาสนา และการค้าระหว่างกลุ่มพ่อค้ามุสลิมในภูมิภาคต่างๆซึ่งเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน<sup>40</sup> ภายในชุมชนมีการคัดเลือกหัวหน้ากลุ่มเพื่อควบคุมดูแลประชาคม และสถานีการค้า หัวหน้าชุมชนเป็นผู้มีบทบาทด้านการค้า การปกครองภายในชุมชน การรวมตัวของพ่อค้ามุสลิมทำให้เกิดความร่วมมือ ทั้งในด้านทุน ประกอบการ และการจัดกองเรือค้าขาย ซึ่งช่วยให้กลุ่มพ่อค้ามุสลิมมีบทบาทอย่างสูงต่อการค้าในมหาสมุทรอินเดียมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16<sup>41</sup>

นอกจากความร่วมมือในการจัดประชาคมที่เอื้อประโยชน์ต่อการเดินเรือค้าขายแล้ว มุสลิมยังมีการรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรมการค้าภายใต้ระบบที่เรียกว่า คอมเมนดา (**commenda**) หมายถึงข้อตกลง หรือสัญญา ร่วมกันในการลงทุน<sup>42</sup> เป็นระบบที่จัดตั้งโดยพ่อค้าชาวอาหรับ เพื่อรวบรวมทุนประกอบการ และร่วมกันรับผิดชอบในผลกำไร และหนี้สินซึ่งเกิดจากการประกอบการค้า<sup>43</sup>

---

<sup>39</sup> “ยะมาห์” ( **جماعة** : **yamah** ) หมายถึงชุมชน หรือประชาคมมุสลิม เป็นรูปแบบการรวมกลุ่มทางสังคม ศาสนาวัฒนธรรม และ เศรษฐกิจ เดิมเป็นรูปแบบการรวมกลุ่มของกองคาราวานการค้า ต่อมาจึงพัฒนาเป็นการรวมกลุ่มของประชาคมทางสังคม - วัฒนธรรม (ดูรายละเอียดใน Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam Vol. 1* (Chicago: The University of Chicago Press, 1974), p. 248. )

<sup>40</sup> Ashin Das Gupta, “The Maritime Merchant, c. 1500-1800 ,” in *Merchants of Maritime India 1500-1800*, p. 12.

<sup>41</sup> Ashin Das Gupta, “Indian Merchants and the Trade in the Indian Ocean c. 1500 - 1750,” p. 412. ; K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean*, pp. 11-12.

<sup>42</sup> Rudolph P. Matthee, *The Politics of Trade in Safavid Iran*, p. 88.

<sup>43</sup> Patricia Risso, *Merchants & Faith*, p. 19.

ความร่วมมือดังกล่าวยังได้ขยายไปยังกลุ่มพันธมิตรที่ไม่ใช่พวกมุสลิมด้วยตนเอง<sup>44</sup> ซึ่งก่อให้เกิดเครือข่ายการค้าที่กว้างขวางของพ่อค้ามุสลิมกับกลุ่มพ่อค้าอื่น ๆ

หัวหน้าชุมชนการค้ามักจะได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าท่า หรือ “ชาห์บันดาร์” ( **شاہبندار** : shahbandar)<sup>45</sup> ซึ่งทำหน้าที่ควบคุมดูแลเรือที่เข้าออกตามเมืองท่าการค้าระหว่างประเทศ คลังสินค้า รวมถึงเป็นหัวหน้าบัญชาการเพื่อป้องกันการโจมตีของข้าศึกทางทะเลในเมืองท่า หรือสถานีการค้า นอกจากนี้ชาห์บันดาร์ยังมีหน้าที่ควบคุมคนต่างด้าวในเขตเมืองท่า และยังเป็นหัวหน้าศุลกากรด้วย<sup>46</sup> ตำแหน่งเจ้าท่า หรือชาห์บันดาร์จึงมีฐานะเป็นทั้งผู้ควบคุมกิจการด้านการค้า การต่างประเทศ และการควบคุมประชาคมมุสลิม

<sup>44</sup> ในสมัยของชาห์อับบาสที่ 1 แห่งราชวงศ์ซาฟาวี พระองค์ทรงสนับสนุนให้มีความร่วมมือกันของพ่อค้าชาวอิหร่าน อาร์เมเนีย และชาวตะวันตกภายใต้ระบบคอมเมินดา เช่นกัน (ดูรายละเอียดใน Rudolph P. Mathee, *The Politics of Trade in Safavid Iran*, p. 88. )

<sup>45</sup> “ชาห์บันดาร์” ( **شاہبندار** : shahbandar ) มาจากคำในภาษาอิหร่าน หรือ ฟาร์ซี โดยคำว่า “ชาห์” ( **شاہ** : Shah ) แปลว่าราชา และ คำว่า “บันดาร์” ( **بندار** : bandar ) แปลว่า ท่าเรือ คำว่า “ชาห์บันดาร์” จึงหมายถึงเจ้าท่า (King of the Haven or Harbour-Master) ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 หลังจากพ่อค้ามุสลิมสามารถควบคุมการค้าในทะเลแดงซึ่งเชื่อมระหว่างแคเมเบีย และอะเดน (Aden) ไว้ได้ มุสลิมต่างชาติ (อิหร่าน อารเบีย และเอเชียกลาง) ได้รับการแต่งตั้งให้เป็น “ชาห์บันดาร์” ประจำเมืองท่าต่างๆ ในอินเดีย และเขตหมู่เกาะต่างๆ (รายละเอียดใน Fernão Mendes Pinto, *The Travels of Mendes Pinto*, ed. and tr. Rebecca D. Catz (Chicago: The University of Chicago Press, 1989), pp. 56 . ; J. Noorduyin, “De Islamisering van Makasar, ” *Bijdragen tot de Taal - Land en Volkenkunde* 112 (1956) : 238, cited in Richard Winstedt, *The Malays*, 6th ed. (London: Routledge & Paul Kegan, 1961), p. 76. ; M. A. P. Meilink-Roelofs, *Asian Trade and European Influence*, p. 7. ; W. H. Moreland, “The Shahbander in the Eastern Seas, ” *The Journal of the Royal Asiatic Society* (1920): 517.

<sup>46</sup> Patricia Risso, *Merchants & Faith*, p. 120. ; Richard Winstedt, *The Malays*, p. 76.



มุสลิมยังพัฒนากระบวนการทางการค้า การพาณิชย์ และการคลัง จนเกิดหลักเศรษฐศาสตร์แบบอิสลาม<sup>47</sup> ซึ่งเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดวัฒนธรรมทางการค้าของโลกมุสลิม วัฒนธรรมทางการค้าครอบคลุมถึงการใช้ภาษากลางร่วมกัน คือภาษาอาหรับ-อิหร่าน (Arabo - Iranian language) ระบบเงินตรา และวิธีการแลกเปลี่ยนที่เป็นมาตรฐาน รวมถึงแบบธรรมเนียมการค้า เช่นการจัดทำบัญชี การจัดการคลังสินค้า<sup>48</sup> รูปแบบการค้าเหล่านี้มีส่วนสำคัญที่ทำให้มุสลิมมีบทบาทสูงในเครือข่ายการค้าของมหาสมุทรอินเดีย

พ่อค้ามุสลิมมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มประกอบการค้าในฝั่งตะวันตกของสยามอย่างต่อเนื่องจากบันทึกของโตเม ปิเรส กล่าวว่ามีพ่อค้ามุสลิมในสยามอยู่หลายกลุ่ม ได้แก่พวกมัวร์ อาหรับ เปอร์เซีย กลิงค์ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก บันทึกฉบับเดียวกันนี้ยังกล่าวว่า “ทางฝั่งตะวันออก ศรี สยามค้าขายกับ ปาเซ เปดีร์ เคดะห์ พะโค เบงกอล ชาวคุชราตมายังเมืองท่าของสยามทุกปี พวกเขาค้าขายนอกประเทศอย่างมั่งคั่งและในประเทศอย่างเสรี แต่พวกเขาเป็นผู้ปกครองที่กดขี่”<sup>49</sup> ดูอาร์เต บาร์โบซา (Duarte Barbosa) นักเดินทางชาวโปรตุเกสที่ตั้งถิ่นฐานในเมืองแคมเบย์ แคว้นคุชราตของอินเดียระหว่าง พ. ศ. 2043-2059 ( ค. ศ. 1500 -1516 ) กล่าวว่า

---

<sup>47</sup> เศรษฐศาสตร์ของอิสลามมีหลักการอยู่ภายใต้แนวความคิดของชะริอะ (หลักการในคัมภีร์อัลกุรอาน) ซึ่งครอบคลุมถึง องค์ประกอบอื่นๆ ที่ไม่ใช่ปัจจัยทางเศรษฐกิจด้วย เช่น การเมือง สังคม จริยธรรมและศีลธรรม (ดูรายละเอียดใน เอ็ม อับดุลมันนัน, *เศรษฐศาสตร์อิสลาม*, แปลโดย บรรจง บินกาซัน (กรุงเทพมหานคร: นันทา พับลิชชิ่ง , 2539), หน้า 4 - 5. ; Abul-Fazl Ezzati, *The Spread of Islam*, p. 311. )

<sup>48</sup> ระเบียบวิธีการการค้าของมุสลิมปรากฏอยู่ในตำราชื่อ คู่มือการค้าของจาฮิซ (Jahiz' s Mercantile Handbook) เขียนขึ้นเมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ 14 และมีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดพัฒนาการทางการค้าของมุสลิม (ดูรายละเอียดใน Abraham L. Udovitch, “Commercial Techniques in Early Medieval Islam Trade,” in D. S. Richards, ed. , *Islam and the Trade of Asia*, (London and Colchester : Spottiswoode, Ballantyne , 1970), pp. 37-39. )

<sup>49</sup> กรมศิลปากร, *470 ปี แห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส* , หน้า 43, 46. ; John Anderson, *English Intercourse with Siam in the Seventeenth Century*, p. 30.



มีเรือของแขกมัวร์จำนวนมากและเรือจากที่อื่นๆ ได้มาชุมนุมกันที่เมืองท่าตะนาวศรี และนำสินค้าต่างๆ มาขาย เขายังกล่าวว่า พวกพ่อค้ามัวร์ได้เข้าไปค้าขายอยู่ที่โคะดะห์ และปัตตานี<sup>50</sup>

แม้มุสลิมจะเป็นผู้ค้ารายใหญ่ในภูมิภาคฝั่งตะวันตกของสยามช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษ ที่ 22 แต่ตลาดย่านนี้ยังมีพ่อค้ากลุ่มอื่นประกอบการค้าร่วมด้วย คือพ่อค้าชาวอาร์เมเนีย (Armenian) ซึ่งนับถือคริสต์ศาสนา<sup>51</sup> พ่อค้าชาวอาร์เมเนีย เข้าไปประกอบการค้าอยู่ตามเมืองท่าของพม่า สยาม และเมืองท่าในเขตหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลายแห่ง<sup>52</sup> นอกจากนี้ยังมีพ่อค้าปาร์ซี (Parsi) หรือชาวอินเดียที่นับถือศาสนาโซโรแอสเตอร์ (Zoroaster)<sup>53</sup>

<sup>50</sup> Ibid. , p. 29. ; กรมศิลปากร, **470 ปี แห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส** , หน้า 51.

<sup>51</sup> ชาวอาร์เมเนียมีถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่ทางฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือของอิหร่าน ติดกับตุรกี ต่อมาถูกรุกรานโดยพวกเติร์กจากจักรวรรดิออตโตมานจึงอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในอิหร่าน และอินเดีย ตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 ชาวอาร์เมเนียใช้อินเดียเป็นสถานีการค้าเพื่อติดต่อกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และจีน ( ดูรายละเอียดใน Holden Furber, **Rival Empires of Trade in the Orient 1600-1800** (Don Mills, Ontario: Burns & MacEachern , 1976), p. 93. )

<sup>52</sup> J. C. van Leur, **Indonesian Trade and Society** , p. 197. ; D. G. E. Hall, **A History of South-East Asia**, 4<sup>th</sup> ed. (Malaysia: The Macmillan Press, 1994), p. 405.

<sup>53</sup> พวกปาร์ซี (Parsi หรือ Pasee) คือชาวอินเดียเชื้อสายอินโด - อิหร่านที่นับถือศาสนาเก่าแก่คือโซโรแอสเตอร์ ซึ่งเป็นศาสนา ดั้งเดิมของจักรวรรดิเปอร์เซียโบราณ (ตั้งขึ้นราว 500 ปีก่อนคริสตกาล) ปาร์ซี มาจากคำว่า ปาซ (Paz) หมายถึงชาวเปอร์เซีย หรือชาวอิหร่าน เนื่องจากบรรพบุรุษของพวกปาร์ซีเป็นชาวอิหร่านที่นับถือศาสนาโซโรแอสเตอร์ (Zoroastrian) ช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 ชาวอิหร่านกลุ่มนี้ถูกมุสลิมคุกคามจนต้องอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในแคว้นคุชราตอินเดีย ต่อมาก็ขยายชุมชนไปยังเมืองท่าหลายแห่งในอินเดีย (ดูรายละเอียดใน Kalikinkar Datta, H. C. Raychaudhuri , R. C. Majumdar, **An Advanced History of India** (Madras: Macmillan India , 1976), pp. 451 - 452. ; Sandra Mackey, **The Iranians** (New York: Penguin Books , 1996), pp. 47 - 48. ; Sir Percy Sykes, **Persia** (Oxford: The Clarendon , 1922 ), pp. 15-16. ; **The New**

พ่อค้าอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดู พ่อค้ายิว รวมทั้งพ่อค้าเอกชนโปรตุเกส ค้าขายอยู่ในพม่าตอนล่างและเมืองท่าฝั่งตะวันตกของสยาม

หนังสือ “ซูมาโอเรียนตัล” (The Suma Oriental) ของโตเม ปิเรส กล่าวว่า มีพ่อค้าปาร์ซี และอาร์เมเนียค้าขาย อยู่ที่มะละกา<sup>54</sup> เอกสารฉบับเดียวกันยังกล่าวถึงพ่อค้าอินเดียหลายกลุ่มที่ค้าขายอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ชาวเบงกอล (Bengali) กลิงค์ (Kling) และ กุชราต (Gujarati)<sup>55</sup> ชาวอินเดียเหล่านี้มีทั้งที่นับถือศาสนาอิสลาม และฮินดู สำหรับพวกที่นับถือศาสนาฮินดูส่วนใหญ่มาจากรัฐทางตอนใต้ของอินเดีย ได้แก่เมืองปุลิกัต (Pulicat) และ กาลิกัต (Calicut) ซึ่งค้าขายอยู่กับเมืองท่าของรัฐต่างๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้<sup>56</sup> นอกจากนี้เมืองท่าทางตอนใต้ของอินเดียหลายแห่งซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐฮินดู<sup>57</sup> สำหรับพ่อค้ายิวก็

---

*Encyclopedia Britannica* ( *Macropaedia* ) 29, 15th ed. (1989): 1144. )

<sup>54</sup> Donald F. Lach and Carol Flaumenhaft, tr. , “The Suma Oriental, ” in *Asia on the Eve of Europe's Expansion* (Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall, 1965), p. 29

<sup>55</sup> Ashin Das Gupta, “Indian Merchants and the Trade in the Indian Ocean c. 1500 - 1750, ” p. 413. ; Donald F. Lach and Carol Flaumenhaft, tr. , “The Suma Oriental, ” pp. 21-22, 29.

<sup>56</sup> Ibid. , pp. 30. ; Leonard Y. Andaya, “Interactions with the Outside World and Adaptation in Southeast Asian Society, 1500-1800, ” p. 9.

<sup>57</sup> ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 ชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดูได้ค้าขายอยู่กับรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะชาวฮินดูจาก วิชัยนคร (Vijayanagar) ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของอินเดีย วิชัยนครเป็นรัฐที่มีกษัตริย์ และประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวฮินดู สินค้าของวิชัยนครได้แก่ ข้าว น้ำตาล มะพร้าว ข้าวฟ่าง สีย้อมผ้า ไม้จันทน์ ไม้สัก พริกไทย กานพลู และฝ้าย ซึ่งถูกส่งไปขายยังอิหร่าน แอฟริกา จีน และลังกา สำหรับสินค้าเข้าคือ เครื่องเทศจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทองคำ เงินแท่ง งาช้าง ม้า ผ้าต่วน และผ้าแพร ซึ่งถูกส่งต่อไปขายยังส่วนต่างๆของอินเดีย อิหร่าน อารเบีย แอฟริกา และแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 พ่อค้าฮินดูเป็นกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทในการค้าเครื่องเทศบริเวณชายฝั่งมะละบาร์ ( ดูรายละเอียดใน ถนอม อานามวัฒน์, *ประวัติศาสตร์เอเชียใต้* (กรุงเทพมหานคร: บางลำภูการพิมพ์,

ประกอบการค้าตามเมืองท่าของพม่าตอนล่างเช่นที่พะโค และ สิเรียม อีกทั้งยังมีชุมชนการค้าอยู่ในโคชินไชน่า (Cochin China) คือทางตอนใต้ของเวียดนาม<sup>58</sup> นอกจากนี้พ่อค้าก็ยังให้ทุนกับพ่อค้าชาวตะวันตก เช่นอังกฤษ โปรตุเกส และ ฮอลันดา เพื่อประกอบการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้<sup>59</sup> แม้ว่าช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 พวกมุสลิมจากอารเบีย อิหร่าน และอินเดีย จะเป็นผู้ค้ารายใหญ่และมีบทบาทมากแต่ก็ยังมีส่วนแบ่งของตลาดให้กับพ่อค้าอาร์เมเนีย พ่อค้าปาร์ซี พ่อค้าอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดูและศาสนาเชน พ่อค้ายิว รวมถึงพ่อค้าท้องถิ่นอื่นๆ เช่นพวก จาม มลายู และชวา

ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 พ่อค้าเอกชนชาวยุโรปเข้ามามีบทบาทต่อการค้าในฝั่งตะวันตกของสยามมากขึ้น จากหลักฐานของสเปนรายงานว่าช่วง พ. ศ. 2103 (ค. ศ. 1560) พ่อค้าเอกชนโปรตุเกสให้ความสนใจประกอบการค้าในอ่าวเบงกอล โดยมีเรือค้าขายอยู่ระหว่างเมืองกัวกับพิชปุร (Bijapur) อะหมัดนคร (Ahmadnagar) และวิชัยนคร (Vijayanagar) ทั้งยังเข้ามาค้าขายกับพม่าที่พะโค และสยาม

ที่ตะนาวศรีด้วย<sup>60</sup> แม้จะมีการจัดตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกเพื่อดำเนินการผูกขาดการค้าแต่พ่อค้าเอกชนตะวันตกซึ่งประกอบไปด้วย โปรตุเกส ฮอลันดา และอังกฤษ ยังอาศัยช่องว่างเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวจากการค้า พ่อค้ากลุ่มนี้ได้แก่พ่อค้าเอกชน และพ่อค้าที่เรียกว่า “อินเตอร์โล

---

2527), หน้า 74-76. ; Jan Kieniewicz , “Asian Merchants and European Expansion : Malabar Pepper Trade Routes in the Indian Ocean World-System in the Sixteenth Century, ” in Karl Reinhold Haellquist, ed. , *Asian Trade Routes* (Northamptonshire: Woolnough Bookbinding , 1991), pp. 79 - 81. ; K. N. Nilakanta Sastri, *A History of South India* , second impression (Bombay: Oxford University Press, 1971), p. 334 - 336. )

<sup>58</sup> Holden Furber, *Rival Empires of Trade in the Orient 1600-1800*, p. 25.

<sup>59</sup> Ibid.

<sup>60</sup> Sanjay Subrahmanyam, *The Portuguese Empire in Asia, 1500-1700: A Political and Economic History* (Singapore: Longman Singapore, 1993), p. 146.

เปอร์” (interlopers) หรือพ่อค้าที่ไม่ได้ถูกควบคุมจากบริษัทอินเดียตะวันออกซึ่งต่างก็มีบทบาทต่อการค้าของสยามในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22- 23 <sup>61</sup> การค้าของเอกชนยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่องควบคู่กับการค้าในรูปแบบอื่นๆ และมีส่วนช่วยกระจายสินค้าเข้าสู่ตลาดย่อยๆ ภายในภาคพื้นทวีป

2. การค้าของราชสำนัก หรือ การค้าของกษัตริย์ (royal trade or crown trade) เป็นการค้าที่ประมุข หรือเจ้าพนักงานของรัฐเป็นผู้เข้ามาควบคุมการซื้อและขายสินค้า รวมทั้งจัดตั้งหน่วยงานกำกับดูแลดำเนินงาน เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ <sup>62</sup> การค้าของราชสำนักมีสองรูปแบบ คือ ราชสำนักดำเนินการเอง และให้เอกชนเป็นตัวกลางดำเนินงานอีกต่อหนึ่ง การค้าในมหาสมุทรอินเดียเป็นตลาดที่เปิดกว้าง มีการแข่งขันกันสูง อีกทั้งเมืองท่าการค้าในอินเดีย อารเบีย และอิหร่าน ก็เปิดโอกาสให้พ่อค้าต่างชาติสามารถค้าขายแข่งขันกันได้อย่างค่อนข้างเสรี <sup>63</sup> ตลาดที่มีการแข่งขันสูงเช่นนี้ต้องอาศัยผู้ประกอบการที่มีความชำนาญในการบริหารจัดการ ซึ่งในช่วงเวลานั้นพวกมุสลิม เป็นกลุ่มที่มีความชำนาญมากที่สุด <sup>64</sup> พ่อค้ามุสลิมสามารถกระจายสินค้าของเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปสู่ตลาดการค้าในมหาสมุทรอินเดีย ทั้งยังเป็นผู้นำสินค้าเหล่านั้นเข้าไปสู่ตลาดในทะเลแดง แอฟริกา และทะเลเมดิเตอร์เรเนียน <sup>65</sup>

ความเชี่ยวชาญ และประสบการณ์ด้านการค้าทำให้หัวหน้าประชาคมทางการค้าของมุสลิมมักถูกดึงเข้ามาเป็นผู้ดำเนินงานทางการค้าให้กับผู้ปกครองรัฐต่างๆ “ซาร์บันดาร์” ซึ่งประจำอยู่ตามเมืองท่าของรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนพุทธศตวรรษที่ 22 ส่วนใหญ่เป็นพ่อ

<sup>61</sup> “อินเตอร์โรเปอร์” (interloper) มีบทบาทต่อการค้าสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (ดูรายละเอียดใน Dhiravat na Pombejra, “Port, Palace and Profit : An Overview of Siamese Crown Trade and the European Presence in Siam in the Seventeenth Century,” p. 74. )

<sup>62</sup> Ibid. , p. 66.

<sup>63</sup> K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilization in the Indian Ocean*, p. 99. ; Sir John Chardin, *Travels in Persia 1673-1677* (New York : Dover Publication, 1988), p. 280- 281.

<sup>64</sup> Ashin Das Gupta, “Indian Merchants and the Trade in the Indian Ocean c. 1500 - 1750,” p . 418.

<sup>65</sup> สินค้าจากสยามถูกส่งไปถึงแอฟริกาตะวันออก อารเบีย และเมดิเตอร์เรเนียน (ดูรายละเอียดใน Kennon Breazeale, “Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible,” p. 24. )



ค้ามุสลิมซึ่งได้รับเลือกจากผู้ปกครองรัฐให้เข้ามาเป็นที่ปรึกษา และควบคุมการค้าต่างประเทศ<sup>66</sup> คนเหล่านี้ได้กลายเป็นตัวจักรสำคัญในกระบวนการทางการค้าในมหาสมุทรอินเดีย

การค้าของรัฐในเขตมหาสมุทรอินเดียมีการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่เมื่อกองเรือโปรตุเกสขยายอิทธิพลเข้าสู่บริเวณนี้เมื่อ พ. ศ. 2040 ( ค. ศ. 1497 )<sup>67</sup> การเข้ามายังเอเชียของโปรตุเกสได้รับการสนับสนุนจากกองเรือ กำลังทหาร และอาวุธที่ทันสมัยภายใต้นโยบายส่งเสริมการเผยแพร่งานศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก และนโยบายขยายอิทธิพลทางการเมืองและการค้าของจักรวรรดิสุลต่านออตโตมัน การใช้อำนาจทางทหารของโปรตุเกสเพื่อขยายการค้าประสบความสำเร็จทำให้โปรตุเกสสามารถตั้งสถานีการค้าที่เมืองกะลิกัต บนชายฝั่งมะละบาร์ (Malabar)<sup>68</sup> ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดีย กองเรือของโปรตุเกสคุกคามการค้าของมุสลิม รวมทั้งเมืองท่าซึ่งเคยเป็นตลาดการค้าของมุสลิมตามภูมิภาคต่างๆ เมื่อถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 โปรตุเกสก็สามารถขยายอิทธิพลทางการค้า และสร้างจักรวรรดิในเอเชีย (Estado da India)

การเข้ามาของโปรตุเกส ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการค้าในมหาสมุทรอินเดีย โดยกองเรือของโปรตุเกสใช้กำลังเข้ายึดครองเมืองสำคัญ ที่เป็นจุดยุทธศาสตร์ที่เชื่อมโยงการค้าจากเอเชียสู่ยุโรปซึ่งส่งผลให้การค้าของราชสำนักหลังการขยายอำนาจของโปรตุเกสเปลี่ยนแปลงไปสู่การใช้แสนยานุภาพทางทหาร พร้อมกับอาวุธที่ทันสมัยเพื่อปกป้องความมั่นคงทางการเมือง และ

<sup>66</sup> Arun Das Gupta, "The Maritime Trade of Indonesia : 1500 - 1800, " in Ashin Das Gupta and M. N. Pearson, ed. , *India and the Indian Ocean, 1500-1800* , (Calcutta: Oxford University Press, 1987), p. 249. ; Patricia Risso, *Merchants & Faith*, p. 120.

<sup>67</sup> Sanjay Subrahmanyam, *The Portuguese Empire in Asia, 1500-1700: A Political and Economic History*, p. 37.

<sup>68</sup> D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, p. 263. ; George Masselman, *The Cradle of Colonialism* (New York: Vail-Ballou Press, 1963), p. 217. ; K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean*, p. 63.



เศรษฐกิจ<sup>69</sup> รัฐต่างๆในมหาสมุทรอินเดียหันไปใช้ดินปืน (gunpowder) และ เรือปืน (gun boat) เพื่อขยายอำนาจจักรวรรดิ และปกป้องผลประโยชน์ทางการเมือง และเศรษฐกิจ เช่นจักรวรรดิออตโตมาน จักรวรรดิอิหร่าน และจักรวรรดิโมกุล<sup>70</sup> การต่อสู้ทางการค้าในบริเวณฝั่งตะวันตกของสยามทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นภายใต้การสนับสนุนจากอิทธิพลทางการเมือง ทางทหาร และทางเศรษฐกิจ ซึ่งได้ขยายขอบข่ายไปสู่การสร้างจักรวรรดิการค้าของชาวตะวันตก<sup>71</sup> และส่งผลให้การค้าหลักที่เคยอยู่ในมือของมุสลิมเปลี่ยนไปอยู่ในความควบคุมของชาวตะวันตก โดยเฉพาะเมื่อชาวตะวันตกได้จัดตั้งการค้าในรูปแบบบริษัทอินเดียตะวันออก (The East India Companies)

3. การค้าแบบบริษัท (company trade) เป็นการค้าที่ชาวตะวันตกนำมาใช้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 โดยการรวมกลุ่มของพ่อค้าเอกชนจัดตั้งเป็นบริษัทภายใต้การสนับสนุนจากรัฐบาลกลางเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ และการเมือง ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ฮอลันดาและอังกฤษได้ส่งกองเรือชุดแรกเข้าสู่มหาสมุทรอินเดีย<sup>72</sup> ต่อมาก็มีการรวมตัวของพ่อค้าอังกฤษ และฮอลันดาในรูปแบบบริษัทการค้าเกิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ระหว่าง พ. ศ. 2142 - 2143 (ค. ศ. 1599 -1600) พ่อค้าชาวอังกฤษร่วมกันจัดตั้ง “บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ” (The East India Company) หรือ อีไอซี (EIC) เพื่อดำเนินการค้าในเอเชีย<sup>73</sup> ต่อมาก็มีการรวมบริษัทการค้าโพ้นทะเลในเมืองสำคัญๆ ของฮอลันดา 6 แห่งเข้าเป็นบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (Vereenigde Oost-Indische

<sup>69</sup> Leonard Y. Andaya, “Interactions with the Outside World and Adaptation in Southeast Asian Society, 1500-1800, ” p. 10.

<sup>70</sup> Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam Vol. 3* (Chicago: The University of Chicago Press, 1974), p. 20.

<sup>71</sup> Holden Furber, *Rival Empires of Trade in the Orient 1600-1800*, p. 25.

<sup>72</sup> K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilization in the Indian Ocean*, p. 80.

<sup>73</sup> Henry Stevens, *The Dawn of British Trade to the East Indies*, new impression (London: Frank Cass and Company, 1967), p. x.

Compagnie) หรือ วิโอซี (VOC) ใน พ. ศ. 2145 (ค. ศ. 1602)<sup>74</sup> โดยได้รับการส่งเสริมเป็นอย่างดีจากกษัตริย์ซึ่งทรงสนับสนุนเงินทุน กำลังทหาร และอาวุธเพื่อคุ้มครองกองเรือการค้า อันเป็นผลให้การค้าของสองประเทศเติบโตอย่างรวดเร็ว

เมื่อถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 วิโอซี ก็ประสบความสำเร็จในการค้า และการขยายอำนาจในมหาสมุทรอินเดีย กองเรือของวิโอซี สามารถยึดครองเมืองท่าของโปรตุเกสในเอเชีย และแอฟริกา ได้แก่ แอมบอยนา (Amboina) หรืออัมบอน (Ambon) ในหมู่เกาะเครื่องเทศของอินโดนีเซียเมื่อ พ. ศ. 2148 (ค. ศ. 1605) ตามด้วย มะละกา เมื่อ พ. ศ. 2149 (ค. ศ. 1606) ระหว่าง พ. ศ. 2150 - 2151 (ค. ศ. 1607-1608) ก็สามารถยึดครองโมซัมบิก (Mozambique) ซึ่งตั้งอยู่บนชายฝั่งแอฟริกาตะวันออก<sup>75</sup> ใน พ. ศ. 2199 (ค. ศ. 1656) โปรตุเกสก็ต้องสูญเสียอำนาจในศรีลังกาให้กับฮอลันดา วิโอซียังตั้งสถานีการค้าในสุรัต (Surat) เมืองท่าบริเวณชายฝั่งมะละบาร์ของอินเดีย ทำให้ฮอลันดาควบคุมการค้าส่วนใหญ่ในมหาสมุทรอินเดีย

แม้ในระยะแรกฮอลันดาจะมีส่วนแบ่งตลาดในเอเชียน้อยกว่าวิโอซี แต่ทั้งสองบริษัทก็พยายามดำเนินการค้าที่ให้ประโยชน์แก่กัน ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 อังกฤษและฮอลันดาต่างร่วมมือกันทางการค้าและแสวงหาผลประโยชน์ทั้งในยุโรปและเอเชีย ความร่วมมือระหว่างอังกฤษกับฮอลันดาก็เพื่อให้มีพลังที่จะต่อสู้กับจักรวรรดิคาทอลิก คือสเปนและโปรตุเกส ซึ่งได้กลายเป็นความร่วมมือแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ พ. ศ. 2153 (ค. ศ. 1610) มีความพยายามเพื่อเจรจาตกลงร่วมมือทางการค้าระหว่างฮอลันดากับอังกฤษ ต่อมาใน พ. ศ. 2162 (ค. ศ. 1619) ทั้งสองประเทศ ก็สามารถแบ่งผลประโยชน์ทางการค้าในเอเชีย<sup>76</sup> เมื่อถึงกลาง

<sup>74</sup> George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand* (Illinois : The Center for Southeast Asian Studies, Northern Illinois University, 1977), pp. 3-4.

<sup>75</sup> K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilization in the Indian Ocean*, pp. 84-85.

<sup>76</sup> มีการแบ่งสัดส่วนการค้า โดยอังกฤษและฮอลันดาแบ่งผลประโยชน์การค้าเครื่องเทศในหมู่เกาะโมลุกกะ บันดา และแอมบอยนา ในอัตรา 1 ต่อ 4 นอกจากนี้ วิโอซี ยังได้รับอนุญาต

พุทธศตวรรษที่ 22 ฮอลันดากลายเป็นผู้ผูกขาดการค้าเครื่องเทศ และสินค้าอีกหลายชนิด ซึ่งเคยเป็นแหล่งรายได้สำคัญของโปรตุเกสในเอเชีย ส่วนอังกฤษได้หันไปให้ความสนใจกับการค้าในอินเดีย และมหาสมุทรอินเดียเพิ่มมากขึ้น

สำหรับฝรั่งเศส เป็นชาติที่เริ่มค้าขายในเอเชียช้ากว่า อังกฤษ และฮอลันดา โดยก่อตั้งเป็นบริษัทอินเดียตะวันออก (Compagnie de l' Orient) เมื่อ พ. ศ. 2185 ( ค. ศ. 1642 )<sup>77</sup> และเข้ามาตั้งศูนย์อำนาจการทางการค้า อยู่ที่ สุรัต เซาโทเม (São Tomé) ในมาเลเซียปุร์ (Maliapur) ใกล้กับมัทราสของอังกฤษ และตามด้วยปอนดิเชอรี (Pondichéry) ต่อมาเมื่อเซาโทเม ถูกคุกคามจากกองกำลังของฮอลันดา ซึ่งได้รับความร่วมมือจากกองทัพของกษัตริย์แห่งกอลกอนดา ฝรั่งเศสจึงได้ย้ายศูนย์กลางไปที่ปอนดิเชอรี<sup>78</sup> ซึ่งกลายเป็นสถานีใหญ่ทางการค้าของฝรั่งเศสในมหาสมุทรอินเดีย

การค้าในรูปของบริษัทมีอิทธิพลต่อการค้าในฝั่งตะวันตกของสยามเพิ่มมากขึ้น และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลังจากพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมาเครือข่ายการค้าบริษัทของชาวตะวันตก ได้ขยายอิทธิพลครอบคลุมเมืองท่าสำคัญในเขตมหาสมุทรอินเดียและทะเลจีนใต้ ชาวตะวันตกได้ตั้งสถานีการค้ากระจายอยู่ในพื้นที่ต่างๆของอินเดีย พม่า สยาม รัฐในคาบสมุทรมลายู หมู่เกาะของอินโดนีเซีย และ เวียดนาม การเติบโตของ เมืองท่าซึ่งเป็นที่ตั้งสถานีการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกได้ส่งผลกระทบต่อการค้าของเมืองท่าเดิมที่เคยมีความสำคัญมาก่อนดังที่แอนโทนี รีด (Anthony Reid) กล่าวว่า “ ในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 17 วิโอซี ใช้ปัตตาเวียเป็นหัวใจของกลยุทธ์เชิงรุก ในการควบคุมการค้าให้ได้

---

ให้จ่ายค่าธรรมเนียมเพียง 1 ใน 3 จากการค้าในชายฝั่งโคโรแมนเดล และคงเรือรบเพื่อป้องกันการค้าในเขตของฮอลันดาได้ด้วย (ดูรายละเอียดใน Holden Furber, *Rival Empires of Trade in the Orient 1600-1800*, p. 44. )

<sup>77</sup> Ibid. , p. 202.

<sup>78</sup> Kalikinkar Datta, H. C. Raychaudhuri, R. C. Majumdar, *An Advanced History of India* , p. 635. ; Michael Smithies, *A Resounding Failure: Martin and the French in Siam 1672-1693* (Chiang Mai: Silkworm Books, 1998), p. 8.

ผลกำไรสูงสุดภายในเอเชีย”<sup>79</sup> การเติบโตของปัตตาเวีย และเมืองท่าอื่นๆ เช่น มาเก๊าของโปรตุเกส มัทธิราของอังกฤษ ปอนดิเชอรี ของฝรั่งเศสสะท้อนถึงบทบาทที่เพิ่มมากขึ้นของการค้าในรูปแบบบริษัทซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อกระบวนการทางการค้าของสยาม และรัฐต่างๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

### ความสัมพันธ์ระหว่างการค้าฝั่งตะวันตก และการค้าฝั่งตะวันออก ของสยาม

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ กล่าวว่า “อยุธยาสามารถใช้ความได้เปรียบทางภูมิศาสตร์ ผนวกกับนโยบายในการพึ่งพาความชำนาญพิเศษของจีน และ แขก ในการเดินเรือ และบริหารจัดการการค้าพาณิชย์”<sup>80</sup> จากข้อความข้างต้นแสดงว่าการค้าหลักของสยามเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับกลุ่มคนซึ่งมีบทบาทอย่างสูงคือ ชาวจีนในเขตฝั่งตะวันออก และพวกมุสลิมในเขตฝั่งตะวันตก

แม้ว่าการค้าของสยามทางฝั่งตะวันตก และฝั่งตะวันออก ประกอบด้วยการค้าของราชสำนัก และการค้าของเอกชน แต่กิจกรรมการค้าของสยามในสองพื้นที่ที่มีความแตกต่างกัน การค้าในฝั่งตะวันออกหรือฝั่งซ้ายนั้น สยามจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการค้าในแบบรัฐบรรณาการที่มีการกำหนดรูปแบบการค้าโดยอาศัยความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างรัฐต่อรัฐ โดยสยามอยู่ในฐานะที่ด้อยกว่าหรืออยู่ในฐานะประเทศเล็กที่ยอมรับอำนาจของประเทศใหญ่คือจีน<sup>81</sup> เนื่องจากการค้าแบบรัฐบรรณาการเป็นการค้าหลักที่มีความสำคัญต่อสยาม ถึงแม้จะมีการค้าของพ่อค้าเอกชนอยู่บ้าง แต่ก็ถือว่าการค้าบรรณาการให้ผลประโยชน์สูงกว่า<sup>82</sup> ด้วยเหตุนี้การค้าในฝั่งตะวันออกจึงเป็นการค้าที่อยู่

<sup>79</sup> แอนโทนี รีด, “ปัตตาเวีย และอยุธยา,” เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการนานาชาติทางประวัติศาสตร์เฉลิมพระเกียรติเรื่อง อยุธยากับเอเชีย ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 23 พฤศจิกายน 2542 .

<sup>80</sup> ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “อยุธยา : ราชธานีและเมืองท่าของสยามสายสัมพันธ์กับจีนในพุทธศตวรรษที่ 19 - 20,” ใน *อยุธยา : ประวัติศาสตร์ และการเมือง*, หน้า 167.

<sup>81</sup> สืบแสง พรหมบุญ, *ความสัมพันธ์ระบบรัฐบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค. ศ. 1282-1853*, แปลโดย กาญจณี ละอองศรี, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2525), หน้า 35.

<sup>82</sup> Anthony Reid, “Documenting the Rise and Fall of Ayudhya as a Regional Trade Center, ” in *Charting the Shape of*

ภายใต้การบริหารจัดการของราชสำนักโดยตรง บุคลากรในหน่วยงานการค้าของสยามกับจีนประกอบไปด้วยชาวจีนเป็นจำนวนมากเนื่องจากราชสำนักจีนถือว่าเรือสินค้าที่จะทำการค้าขายกับเมืองท่าต่างๆ ของจีนนั้นถ้าเป็นเรือที่ประกอบด้วยลูกเรือชาวจีนจะได้อภิสิทธิ์กว่าเรือของชนต่างชาติ การใช้เรือที่มีผู้ประกอบการเป็นชาวจีนจึงช่วยอำนวยความสะดวก และลดข้อจำกัดทางการค้าได้เป็นอย่างดี<sup>83</sup> ชาวจีนจำนวนมากถูกดึงเข้าสู่ระบบราชการในหน่วยงานการค้าฝั่งตะวันออกโดยส่วนใหญ่เป็นบุคลากรที่ทำหน้าที่เดินเรือสำเภากลาง<sup>84</sup>

ในขณะที่สยามเน้นการค้าแบบรัฐบรรณาการในฝั่งตะวันออก แต่ในฝั่งตะวันตกกลับใช้วิธีค้าขายโดยผ่านพ่อค้าเอกชนมุสลิม คือให้พ่อค้ามุสลิมที่มีความชำนาญการและมีกองเรือค้าขายอยู่แล้วเป็นผู้ประกอบการ โดยแต่งตั้งหัวหน้าพ่อค้าหรือหัวหน้าชุมชนการค้าเป็นเจ้าพนักงานผู้จัดการให้กับราชสำนัก ด้วยเหตุนี้จึงไม่ปรากฏว่ามีเจ้าพนักงานระดับบุคลากรที่มีหน้าที่เดินเรือกำปั่นแขกอยู่ในสังกัดกรมท่าขวา แต่จะมีพนักงานในตำแหน่งเจ้าท่าถึง 4 ตำแหน่ง และล่ามอีกหลายตำแหน่ง<sup>85</sup> โดยคนเหล่านี้ทำหน้าที่บริหารจัดการและติดต่อประสานงานกับกองเรือของพ่อค้าเอกชนมุสลิมหรือกลุ่มอื่นๆ ที่เดินเรือค้าขายอยู่แล้ว

---

*Early Modern Southeast Asia* (Bangkok: O. S. Printing House, 1999), p. 86.

<sup>83</sup> เจนนิเฟอร์ เวย์น คุซแมน, *การค้าทางเรือสำเภา จีน - สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์*, แปลโดย

ชื่นจิตร อำไพพรรณ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528) , หน้า 2

<sup>84</sup> เจ้าพนักงานที่มีหน้าที่เดินเรือสำเภา ซึ่งมีศักดิ์ต่ำกว่า 400 มีอยู่มากที่สุด คือ มีตำแหน่งรวมถึง 25 ตำแหน่ง ในจำนวนนั้นมีศักดิ์ต่ำกว่า 100 ถึง 21 ตำแหน่ง ทำหน้าที่เป็นพนักงานระดับแรงงานที่เดินเรือสำเภากลาง ( ดูรายละเอียดใน *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 234-236. ; Kennon Breazeale, "Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible," p. 7. )

<sup>85</sup> กรมท่าขวาประกอบด้วยเจ้าท่า 4 ตำแหน่ง และล่าม อีก 8 ตำแหน่ง ไม่มีพนักงานที่เป็นกลุ่มพนักงานเดินเรือเหมือนกรมท่าซ้าย (ดูรายละเอียดในบทที่ 3 )



อย่างไรก็ดีแม้ว่าราชสำนักจีนจะให้ความสำคัญกับการค้าแบบเป็นทางการแต่ในขณะเดียวกันก็ยังอนุญาตให้มีการค้าของเอกชนร่วมด้วย<sup>86</sup> โดยเฉพาะที่กวางตุ้ง (Kwangtung) ซึ่งเป็นเมืองท่าที่จีน อนุญาตให้พ่อค้าเอกชนต่างชาติค้าขายได้<sup>87</sup> นอกจากนี้การค้าในแบบบรรณาการกับจีนยังมีช่องว่างให้กลุ่มที่ประกอบการค้าสามารถแสวงหาผลประโยชน์ เพราะการค้าแบบบรรณาการนั้นคณะทูตจะได้สิทธิพิเศษไม่ต้องเสียภาษีขาเข้า และภาษีขาออก และยังได้ผลประโยชน์จากการซื้อขายสินค้าตามเมืองใหญ่ของจีน รวมทั้งยังได้ประโยชน์จากการอะลุ่มอล่วยของเจ้าหน้าที่การค้าของจีนที่ปฏิบัติต่อสินค้าที่มากับคณะทูต<sup>88</sup> จึงมีการส่งเรือสินค้าเข้ามาพร้อมกับคณะทูตเป็นจำนวนมากเพื่อค้าขายโดยอาศัยความร่วมมือกันระหว่าง ราชสำนัก ชุนนาง กับพ่อค้า ร่วมกันแสวงหาผลประโยชน์จากผลพลอยได้ในการค้าบรรณาการ กลายเป็นช่องว่างให้มุสลิมสามารถเข้ามาประกอบการค้าในฝั่งตะวันออก และยังมีส่วนดำเนินการค้าในย่านนี้ให้สยามด้วย

จากหลักฐานจำนวนหนึ่งพบว่าพ่อค้ามุสลิมได้ประกอบการค้าอยู่ในเขตทะเลตะวันออกโดยอาศัยลูกเรือเป็นพวกชาวจีน และชาวจีนมุสลิม<sup>89</sup> พ่อค้าเหล่านี้มีเรือออกไปค้าขายยังเวียดนาม จีน ญี่ปุ่น เกาหลี และริวกิว ทั้งยังเป็นผู้เชื่อมโยงการค้าของฝั่งตะวันออกเข้ากับฝั่งตะวันตกในมหาสมุทรอินเดีย การที่พวกมุสลิมมีบทบาทเป็นผู้เชื่อมโยงการค้าฝั่งตะวันตก และตะวันออกของสยามในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 มีเหตุผลอีกส่วนหนึ่งจากการจำกัดขอบเขตการค้าขายทางทะเลของจีนในสมัยราชวงศ์หมิง เนื่องจากราชสำนักจีนเปลี่ยนนโยบายไม่ส่งกองเรือออกไปในมหาสมุทรอินเดีย แต่ใช้วิธีการส่งเรือสินค้าออกมาแลกเปลี่ยนผลิตผลจากฝั่งตะวันตกตามเมืองท่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้<sup>90</sup> การที่จีนไม่ขยายการเดินทางเรือไปในเขตมหาสมุทรอินเดียจึงเป็นช่องว่างให้พวกมุสลิมเข้ามาเป็นผู้มีบทบาทเชื่อมโยงการค้าทั้งสองฝั่งเข้าหากัน ด้วยเหตุนี้ในสมัยอยุธยาเจ้าพนักงาน

<sup>86</sup> Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit Sino-Siamese Trade 1652-1853* (Harvard : Harvard University Press, 1977), p. 42.

<sup>87</sup> Ibid. , Patricia Risso, *Merchants & Faith*, p. 25-26.

<sup>88</sup> อติศร หมวกพิมาย, “กรมท่ากับการค้าต่างประเทศที่มีผลต่อเศรษฐกิจตั้งแต่ปี พ. ศ. 2310- 2398, ” : 36.

<sup>89</sup> Hiromu Nagashima, “Muslim Merchants’ Visits to Japan in the 17 th Century, ” : 2

<sup>90</sup> C. P. FitzGerald, *Southern Expansion of the Chinese People* (Bangkok : White Lotus, 1993), p. 108 - 109 .

มุสลิมในกรมท่าฯ จึงมีบทบาทประกอบการค้าทั้งในฝั่งตะวันตก และตะวันออก โดยคนกลุ่มนี้ทำหน้าที่เป็นพ่อค้าที่นำสินค้าจากตะวันตก ไปยังตะวันออก ขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่นายหน้าจัดหาสินค้าท้องถิ่นให้กับพ่อค้ากลุ่มอื่นๆ ปรากฏหลักฐานอยู่ในบันทึกการค้าของฮอลันดาในพุทธศตวรรษที่ 21 กล่าวถึงขุนนางมุสลิมในหน่วยงานการค้าของสยาม เช่น ออกพระจุฬาได้ติดต่อการค้ากับญี่ปุ่นด้วย<sup>91</sup>

บทบาทของพ่อค้ามุสลิมที่มีต่อการค้าฝั่งตะวันตก และฝั่งตะวันออก ยังเป็นผลมาจากความชำนาญในการจัดหาสินค้าแต่ละชนิดเพื่อป้อนให้กับตลาด พ่อค้ามุสลิมเป็นผู้มีความชำนาญในการจัดหา คัดเลือก รวบรวม และลำเลียงสินค้าหลายชนิดซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดอย่างสูง ได้แก่ ผ้าแพรพรรณ อัญมณี ทอง และของใช้ฟุ่มเฟือยจากฝั่งตะวันตก เครื่องเทศในเขตหมู่เกาะของอินโดนีเซีย ของป่าจากรัฐในเขตภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ไม้หอม กายาน ชะมดเข็ด<sup>92</sup> ด้วยเหตุนี้สินค้าซึ่งเป็นที่ต้องการของชาวตะวันออก เช่น ผ้าแพรพรรณ อัญมณี และสินค้าฟุ่มเฟือยจากโลกตะวันตกจึงถูกนำไปสู่ฝั่งตะวันออกโดยพวกมุสลิม ขณะเดียวกันสินค้าจากโลกตะวันออกก็ถูกนำมาสู่ฝั่งตะวันตกโดยคนกลุ่มนี้ อย่างเช่นเครื่องลายครามในยุคราชวงศ์หมิง ก็ถูกนำไปแพร่หลายในตะวันตกครั้งแรกโดยพวกมุสลิม<sup>93</sup> เครือข่ายการค้าของมุสลิมมีความสลับซับซ้อนเนื่องจากคนเหล่านี้ค้าขายอยู่ในเอเชีย และภูมิภาคอื่นๆมาเป็นเวลายาวนาน มีความสามารถในการเข้าถึงตลาดการค้า มีประสบการณ์ที่รู้ว่าสินค้าใดเป็นที่ต้องการของตลาด อย่างเช่นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 เมื่อพ่อค้าอาหรับ และอิหร่าน สามารถควบคุมการค้าเครื่องเทศไว้ในมือได้นั้น พ่อค้ามุสลิมจากแคว้นคุชราตก็ได้ผันตัวเองไปค้าผ้าพิมพ์ลาย และผ้าฝ้าย ซึ่งได้ทำให้เกิดสนธิกรรมการนุ่งหม้อผ้าแพรพรรณจากอินเดียแพร่หลายจากเอเชียตะวันตกไปจนถึงตะวันออก<sup>94</sup>

<sup>91</sup> Hiromu Nagashima, "Muslim Merchants' Visits to Japan in the 17 th century, " : 6. ; Nagazumi Yoko, "Ayutthaya and Japan : Embassies and Trade in the Seventeenth Century, " in *From Japan to Arabia : Ayutthaya's Maritime Relations with Asia* , p. 90.

<sup>92</sup> จากบันทึกของ เซอร์จอห์น ชาแด้ง (Sir John Chardin) ข่างทองชาวฝรั่งเศสที่รับราชการอยู่ในราชสำนักอิหร่านเมื่อ พ. ศ. 2216-2220 (ค. ศ. 1673 - 1677) กล่าวว่าจะมดเข็ดถูกใช้นำมาปรุงเครื่องหอมซึ่งนิยมใช้อยู่ในอิหร่าน และกอลกอนดา (ดูรายละเอียดใน Sir John Chardin , *Travels in Persia 1673- 1677*, p. 153. )

<sup>93</sup> K. N. Chaudhuri, *Asia before Europe* , p. 336.

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 เป็นช่วงที่การค้าต่างประเทศของสยามเติบโตขึ้นมาก พวกมุสลิมเป็นชาวต่างชาติกลุ่มแรกที่เปิดตลาดการค้าของสยามไปยังฝั่งตะวันตก และยังเป็นผู้เชื่อมโยงการค้าในฝั่งตะวันออกเข้ากับฝั่งตะวันตก คนกลุ่มนี้จึงเข้ามามีบทบาทต่อการค้า และกลายเป็นผู้ดำเนินงานด้านการค้าให้กับราชสำนักสยาม โดยอาศัยความชำนาญ และประสบการณ์ จนได้เข้ามาเป็นบุคลากรอยู่ในหน่วยงานด้านการค้า และการติดต่อกับชาวต่างชาติของสยาม

#### การติดต่อกับชาวต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกของสยาม

การค้าที่คึกคักทางฝั่งตะวันตกของสยามในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 ส่งผลให้มีชาวต่างชาติจากภูมิภาคต่างๆ เข้ามาค้าขาย และตั้งถิ่นฐานในสยามเพิ่มมากขึ้น ชาวต่างชาติจากฝั่งตะวันตกที่เข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานในสยามมีความหลากหลายทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ศาสนา ภาษา และวัฒนธรรม โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มมุสลิม กลุ่มชาวตะวันตก และกลุ่มอื่นๆ

**ชาวต่างชาติกลุ่มมุสลิม** ราวพุทธศตวรรษที่ 14 ศาสนาอิสลามจากอารเบีย เอเชียกลาง และอิหร่าน ได้แผ่ขยายเข้าสู่อินเดีย ชาวอาหรับเตอร์ก และอิหร่าน เดินทางเข้าไปตั้งชุมชนในอินเดีย เกิดการผสมกลมกลืนทางเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรม ทำให้อินเดียกลายเป็นศูนย์กลางสำคัญของศาสนาอิสลามในเอเชียได้ก่อนจะแพร่ขยายเข้าสู่รัฐอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การแพร่ขยายของมุสลิมเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และคาบสมุทรมลายู สัมพันธ์กับกระแสนการค้าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 -19 เมื่อดินแดนส่วนนี้กลายเป็นสถานที่ค้าขาย และแลกเปลี่ยนสินค้าสำคัญของพ่อค้ามุสลิมจากอารเบีย อิหร่าน กุชราต เบงกอล โคโรแมนเดล และจีนตอนใต้<sup>95</sup> พ่อค้ามุสลิมจากอินเดียนับเป็นชาวต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกที่มีบทบาทสำคัญต่อการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พ่อค้าเหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากบริเวณชายฝั่งทิศตะวันตก และตะวันออกของอินเดีย คือมุสลิมจากแคว้นกุชราต จากแถบชายฝั่งมะละบาร์ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งทิศตะวันตกของอินเดีย มุสลิมที่มาจากชายฝั่งโคโรแมนเดล ทางทิศตะวันออกของอินเดียภาคใต้

<sup>94</sup> K. N. Chaudhuri, *Asia before Europe*, p. 308.

<sup>95</sup> Victor Lieberman, "Local Integration and Eurasian Analogies: Structuring Southeast Asian History, c. 1350-c. 1830," *Modern Asian Studies* 27, 3 (1993) : 542.

และมุสลิมจากเบงกอลทางตะวันออกเฉียงเหนือ<sup>96</sup> พวกมุสลิมเป็นประชากรชาติกลุ่มใหญ่จากฝั่งตะวันตกที่เข้ามาติดต่อกับชายฝั่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และมีบทบาทมากพอๆกับชาวจีนจากฝั่งตะวันออก นอกจากนี้ยังมีพ่อค้าอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดู และศาสนาเชน รวมทั้งพ่อค้าชาวอียิปต์ และ อาร์เมเนีย ซึ่งประกอบการค้าอยู่ในย่านนี้เช่นเดียวกัน<sup>97</sup>

ชาวสยามเรียกมุสลิมกลุ่มต่างๆ อย่างรวมๆว่า “แขก” จำกัดความให้ใช้เรียกชนชาติต่างๆ ทางตะวันตกของประเทศไทยที่เป็นชาวอินเดีย อิหร่าน อาหรับ หรือกลุ่มที่มาจากเอเชียกลาง ซึ่งส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ส่วนชนชาติอื่นๆที่อยู่ทางตะวันตกที่ไม่ใช่พวกฝรั่งหรือพวกแขกที่นับถือศาสนาอิสลาม ก็เรียกว่าแขกได้โดยอนุโลม เช่น แขกฮินดู ภายหลังชนชาติมลายูก็เรียกว่าแขกไปด้วย จากการศึกษาเอกสาร และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทยอาจจำแนกแขกที่เข้ามาอาศัยตั้งถิ่นฐานในสยามได้ 2 กลุ่ม คือ แขกที่นับถือศาสนาอิสลาม หรือที่เรียกว่า มุสลิม ได้แก่ แขกมลายู แขกจาม แขกยะวา ( แขกชวา ) แขกมกกะสัน และแขกเจ้าเซ็น ( แขกมะหัง ) เป็นต้น ส่วนอีกพวกหนึ่งคือ แขกที่นับถือศาสนาอื่น ได้แก่ แขกพราหมณ์ หรือแขกฮินดู และแขกซิกข์ เป็นต้น ชาวสยามใช้คำว่า “แขก” ในความหมายของคนแปลกถิ่น ต่อมาก็ใช้เรียกกลุ่มประชากรที่มาจากฝั่งตะวันตกซึ่งไม่ใช่พวกฝรั่ง<sup>98</sup> หากต้องการแบ่งพวกก็จะเพิ่มชื่อถิ่นฐาน ชื่อชาติ หรือลัทธิศาสนาที่นับถือต่อท้ายคำว่าแขกเพื่อแบ่งประเภทเช่นแขกจาม แขกชวา แขกเมืองโคระसान<sup>99</sup> และแขกเจ้าเซ็น เป็นต้น

<sup>96</sup> G. W. J. Drewes, “New Light on the Coming of Islam in Indonesia,” in Ahmed Ibrahim, Sharon Siddique and Yasmin Hassain, comps. , *Readings on Islam in Southeast Asia* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1985), p. 14.

<sup>97</sup> Donald F. Lach and Carol Flaumenhaft, trs. , “The Suma Oriental,” in *Asia on the Eve of Europe’s Expansion* (Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall , 1965), p. 29. ; J. C. van Leur, *Indonesian Trade and Society* (The Hague: W. van Hoeve, 1955), p. 197

<sup>98</sup> *สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* 4 (2512-2513) : 2273 - 2272.

<sup>99</sup> “โคระसान” (Khorasan , Khurasan) เป็นแคว้นซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอิหร่านใกล้ทะเลสาบแคสเปียน (the Caspian Sea) “แขกเมืองโคระसान” จึงหมายถึงมุสลิมที่เดินทางมาจากแคว้นโคระसान ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มีชาวแคว้นโครา

โตเม ปิเรส กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานของพวกมุสลิมหลายเชื้อชาติอยู่ตามเมืองท่าของสยาม คือ ชาวอาหรับ เปอร์เซีย หรือชาวอิหร่าน และพวกคลิงค์ (Kling)<sup>100</sup> ซึ่งหมายถึงชาวอินเดียจากแคว้นกลิงคราษฎร์ ปินโต ได้เล่าเกี่ยวกับชุมชนมุสลิมในอยุธยาไว้ดังนี้

... ในเมืองหลวงแห่งนี้ มีสุเหร่า 7 แห่ง เป็นของพวกเตอร์ก และอาหรับ มีเคหสถานของพวกมัวร์ในเมืองนี้ประมาณ 30,000 หลังคาเรือน และเป็นการสมควรที่บรรดาทหารของโคร (Chro) จะได้รับความอับอายที่นิกายของพระมะหะหมัดน่าจะเผยแพร่ ออกไปอย่างกว้างขวางในดินแดนส่วนนี้เมื่อเทียบกับความบ้าคลั่งอันชั่วร้ายของนิกายนี้ พวกแขกมัวร์เหล่านี้ยังคงสั่งสอนศาสนาตามคัมภีร์โบราณ ( กุรอาน - ผู้วิจัย ) ของพระมะหะหมัดต่อไป<sup>101</sup>

มุสลิมในอยุธยาจะตั้งชุมชนแยกเป็นกลุ่มตามเชื้อชาติ ถิ่นฐานเดิม และอาชีพ จากแผนที่ในจดหมายเหตุของลาลูแบร์แสดงให้เห็นตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนมุสลิม 2 กลุ่ม คือพวก มะกัสซาร์ (Makassars) หรือมักกะสัน<sup>102</sup> และพวกมลายู ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำนอกกำแพงเมืองทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ส่วนฝั่งเมือง อยุธยาซึ่งเขียนโดยวิศวกรฝรั่งเศสในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็ระบุถึงชุมชนชาวจีนและพวกมัวร์ว่า ตั้งอยู่ในเขตกำแพงเมืองทิศตะวันออกเฉียงใต้ เช่นเดียวกับแผนที่ของเ็งเกลเบิร์ต เคมป์เฟอ์ (Engelbert Kaempfer) ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อ

---

ส่วน เข้ามาอยู่ในสยามหลายคน ( ดูรายละเอียดใน จุฬิศพงศ จุฬารัตน์, “ อกามะหะหมัดชาวเมือง แอสดาราบุด อัครมหาเสนาบดีชาวอิหร่านในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์, ” *ศิลปวัฒนธรรม* 20 (กุมภาพันธ์ 2542) : 107. ; Muhammad Rabi , *The Ship of Sulaiman* , p. 99. )

<sup>100</sup> Donald F. Lach and Carol Flamenhaft, trs. , “The Suma Oriental, ” pp. 19-20.

<sup>101</sup> Fernão Mendes Pinto, *Subsidios para a sua Biografia*, tr. Christovao Aires (Lisbon: Academia das Ciencias,1904) pp. 63 - 65. อ้างถึงใน กรมศิลปากร, *470 ปีแห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส*, หน้า 81.

<sup>102</sup> พวกมะกัสซาร์ หรือ มักกะสัน (Makassarese) เป็นกลุ่มมุสลิมที่อาศัยอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของเกาะเซเลเบส หรือปัจจุบันคือซูลาเวซี (Sulawesi) ในอินโดนีเซีย



พ. ศ. 2233 ( ค. ศ. 1690 ) ในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา<sup>103</sup> ในบันทึกของเคมป์เฟอร์ยังกล่าวถึงถนนกลางเมืองที่เชื่อมระหว่างทิศเหนือกับพระราชวังเป็นร้านค้าของชาวจีน ฮินดูสถาน และพวกมัวร์<sup>104</sup>

สำหรับเอกสารของไทยที่อธิบายถึงประชาคมมุสลิมกลุ่มต่างๆในสมัยอยุธยาได้แก่ คำให้การชาวกรุงเก่า และ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมหรือขุนหลวงหาวัด ซึ่งสันนิษฐานว่าเขียนโดยชาวอยุธยาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เอกสารดังกล่าวบรรยายถึงชุมชนมุสลิมในกำแพงเมืองไว้ดังนี้

... คลองประตูเทศมีเข้ามาจนลำคูปากสมุทรแบ่งน้ำกลางเมืองออกริมตะพานนาคบรรจบกับคลองประตูเทศ มีตะพานอดีตแต่ บ้านแขกใหญ่ ข้ามมาถนนบ้านแห ชื่อตะพานวานร 1 มีคลองน้อยลัดจากคลองใหญ่ประตูจีน มาทลออกคลองประตูเทศ มีตะพานอดีตแต่ ถนนบ้านแขกใหญ่เจ้าเซ็น ข้ามศาลาอาไศรย มาป่า<sup>105</sup>

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมให้รายละเอียดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของมุสลิมกลุ่มต่างๆในสมัยอยุธยาได้แก่ แยกจาม และแยกเทศ อาศัยในเรือนแพสองฟากฝั่งแม่น้ำตั้งแต่ท้ายปากคลองวัดสุวรรณดาราราม ตลอดมาจนหน้าพระราชวังหลัง ย่านท่ากำยีนอกกำแพงกรุงเป็นบ้านแขกเก่าพวกแขกนั้นมีอาชีพฟันเชือกเปลือกมะพร้าว นอกจากนี้พวกแขกยังเปิดร้านขายของและผลิตเครื่องใช้กระจายอยู่ตามชุมชนย่านต่างๆ ได้แก่แยกจามจอดเรือและแพขายของอยู่บ้านน้ำวนบางกะจะ ส่วนพวกที่อาศัยอยู่ย่านบ้านท้ายคูมีอาชีพสานเสื่อลันไต้ขาย แยกชวาและแยกมลายูบรรทุกหมาก และตะกร้าหวายใส่เรือปากกว้างสิบศอกสามวา ทอดสมอบายอยู่ที่ตรงปากคลองคูจาม แยกตานี

<sup>103</sup> Engelbert Kaempfer, *A Description of the Kingdom of Siam 1690* (Bangkok: White Orchid Press ,1987), pp. 43, 77.

<sup>104</sup> Ibid. , p. 44.

<sup>105</sup> “ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, ” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, *ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาจากเอกสารไทย และต่างประเทศ*, (นครปฐม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), หน้า 7.

ทอผ้าไหมผ้าด้ายอยู่บ้านริมวัดตลอดช่อง นอกจากนี้พวกแขก (ไม่ระบุเชื้อชาติ) ยังตั้งร้านขายกำไลมือกำไลเท้า ปิ่นปักผม แหวน ลูกปัดเครื่องประดับ อยู่ที่เชิงสะพานชีกุนฝั่งตะวันตก<sup>106</sup>

จากหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้นแสดงว่ามีย่านหรือชุมชนของมุสลิมในกรุงศรีอยุธยาใหญ่ๆ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่หนึ่งเป็นพวกที่มีชุมชนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาตรงข้ามกับกำแพงเมืองด้านทิศใต้และตะวันตกเฉียงใต้ กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มที่ตั้งชุมชนอยู่ในเขตริมกำแพงเมืองด้านนอกใกล้คลองหรือแม่น้ำ และกลุ่มที่สามคือพวกที่ตั้งชุมชนอยู่ภายในกำแพงเมือง อย่างไรก็ตามก็ยังมีมุสลิมบางกลุ่มที่ตั้งชุมชนกระจายอยู่ตามย่านอื่น แต่ส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ริมแม่น้ำลำคลอง หรือตลาดการค้าที่ติดต่อกับสัมพันธ์กับชุมชนเมือง

**1. มุสลิมกลุ่มจาม มลายู และมุสลิมจากรัฐในหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**  
ส่วนใหญ่ตั้งชุมชนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาตรงข้ามกับกำแพงเมืองด้านทิศใต้ และทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประกอบด้วยมุสลิมเชื้อสายมลายูหรือมุสลิมที่มาจากรัฐในคาบสมุทรมลายู พวกมักกะฮ์หรือมุสลิมจากรัฐมะกัสซาร์ในหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และมุสลิมชาวจาม มุสลิมกลุ่มนี้มีทั้งที่เข้ามาประกอบการค้าและอพยพเข้ามาเพราะปัญหาทางการเมือง โดยถูกกวาดต้อนหรืออพยพลี้ภัยเข้ามาจึงประกอบด้วยคนหลากหลายอาชีพและชนชั้น บางกลุ่มมีเจ้านายของตัวเองเข้ามาอยู่ด้วยเช่นพวกมะกัสซาร์<sup>107</sup>

มุสลิมเชื้อสายมลายูที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในสยามมีทั้งพวกที่เป็นพ่อค้าและพวกทาส<sup>108</sup> นอกจากนี้ยังมีพวกเชลยที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเนื่องจากสงครามระหว่างรัฐมุสลิมในคาบสมุทรมลายูและสยาม

<sup>106</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 6 - 7, 15.

<sup>107</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 137. ; John F. Cady, *Southeast Asia: Its Historical Development* (New York: McGraw Hill Book, 1964), p. 219.

<sup>108</sup> “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, ” หน้า 7. ; ในหนังสือ “The Suma Oriental “ ของ โตเม ปิเรส ระบุว่าพ่อค้าปัตตานี เคดะห์ กลันตัน ตรังกานู ค้าขายกับจีน และพวกมัวร์ โดยผ่านสยาม และยังระบุว่าสินค้าจากมะละกาที่เข้ามาขายในสยาม ประกอบด้วย ทาสหญิงและทาสชาย แสดงว่าพวกมลายูส่วนหนึ่งคงถูกขายเป็นทาส เพื่อนำมาใช้แรงงานในสยามตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น (ดูรายละเอียดใน Donald F. Lach and Carol Flaumenhaft, trs. , “The Suma Oriental, ” pp. 28 ) ; ในบันทึก

ซึ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว<sup>109</sup> พ่อค้าหลายส่วนใหญ่มักมีชุมชนอยู่บริเวณริมน้ำซึ่งสะดวกต่อการค้าขาย ส่วนกลุ่มอื่นๆ ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณนอกกำแพงเมืองทางทิศใต้ถัดจากชุมชนจามลงไป สำหรับมุสลิมจากรัฐในเขตหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบไปด้วย พวกชวา และ มักกะสัน ซึ่งเป็นกลุ่มที่ประกอบด้วยพ่อค้า และผู้ที่อพยพลี้ภัยการเมืองเข้ามา เนื่องจากรัฐมุสลิมเหล่านั้นถูกรุกรานโดยฮอลันดา<sup>110</sup> หรือจากการแย่งชิงอำนาจกันเอง

สำหรับชาวจาม หรือแขกจาม เดิมตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตอนใต้ของเวียดนามบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ชาวจามจำนวนหนึ่งได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนต้น โดยมีประชากรอยู่บริเวณปากคลองจามหรือที่เอกสารเก่าเรียกว่า “ปทาคูจาม” แปลว่า “ค่ายคูของชาวจาม”<sup>111</sup> ซึ่งอยู่ด้านใต้ของเกาะเมืองใกล้กับวัดพุทไธสวรรย์ บริเวณนี้ ถือว่าเป็น

---

ของ เซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ ราชทูตฝรั่งเศส สมัยสมเด็จพระนารายณ์ ระบุว่า ชาวมลายูในสยาม ส่วนใหญ่เป็นทาส ( ดูรายละเอียดใน Michael Smithies , tr. , *The Chevalier de Chaumont and the Abbé de Choisy Aspects of the Embassy to Siam 1685* (Chiang Mai: Silkworm Books,1997), p. 84. )

<sup>109</sup> รัฐมุสลิมในเขตคาบสมุทรมลายู เป็นรัฐที่อยู่ในเครือข่ายอำนาจทางการเมืองของอยุธยา มีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช อย่างเช่น ปัตตานี และโคะดะห์ รัฐดังกล่าวต่อต้านอำนาจการปกครองของอยุธยาอยู่เป็นช่วงๆ ซึ่งทำให้กษัตริย์อยุธยาต้องทรงส่งกองทัพออกไปปราบปรามหลายครั้ง (ดูรายละเอียดใน A. Teeuw and David K. Wyatt, *The Story of Patani Vol. 2* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1970), pp. 228 - 235. )

<sup>110</sup> D. G. E. Hall, *A History of South - East Asia*, p. 346-347 .

<sup>111</sup> “ ปทาท ” เป็นภาษาเขมร แปลว่าค่าย “ ปทาคูจาม ” จึงแปลว่าค่ายคู หรือที่อยู่ของชาวจาม ปทาคูจามเป็นคำที่ปรากฏอยู่ใน พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์กล่าวว่า ในพ. ศ. 1952 สมเด็จพระรามาธิบดีราช ( ครองราชย์ระหว่าง พ. ศ. 1938 - 1952 หรือ ค. ศ. 1395 - 1409) ทรงให้จับกุมออกญามหาเสนาบดีในข้อหาเป็นกบฏ ออกญาผู้นี้ จึงหนีออกจากพระนครโดยข้ามแม่น้ำไปยังฝั่งปทาคูจาม ต่อมาขุนนางผู้นี้ได้ทูลเชิญสมเด็จพระนครินทราชาธิราช (ครองราชย์ ระหว่าง พ. ศ. 1952-1967 หรือ ค. ศ. 1409-1424 ) ผู้ครองเมืองสุพรรณบุรีให้เสด็จมาเอาราชสมบัติ สมเด็จพระนครินทราชาธิราชได้ทรงเนรเทศสมเด็จพระรามาธิบดีราชให้ไปครองเมืองที่ปทาคูจามแทน บริเวณดังกล่าวยังคงมีศาสนสถานของแขก

ตลาดใหญ่ 1 ใน 4 แห่งของตลาดรอบพระนคร<sup>112</sup> ชาวจามเดินทางเข้ามาสู่สยามเป็นระยะๆ ส่วนหนึ่งเพื่อประกอบการค้า และอีกส่วนหนึ่งอพยพเข้ามาเพราะปัญหาการเมือง เนื่องจากอาณาจักรจามปาญถูกรุกรานโดยเวียดนามในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ทำให้ชาวจามจำนวนหนึ่งต้องอพยพลี้ภัยไปยัง ชาว มลายู กัมพูชา และสยาม<sup>113</sup> นอกจากนี้ชาวจามซึ่งไปตั้งชุมชนอยู่ในกัมพูชายังถูกกองทัพของสยามซึ่งยกไปตีกัมพูชากวาดต้อนมาเป็นเชลย<sup>114</sup> เมื่อมีชาวจามอพยพเข้ามาจำนวนมากขึ้นชุมชนจึงขยับขยายออกไปโดยตั้งบ้านเรือนขนานไปตามแนวสองฟากคลองคูจาม ชุมชนชาวจามจะตั้งอยู่ใกล้กับชุมชนมุสลิมมลายู และชุมชนมັกกะสัน เนื่องจากเป็นกลุ่มที่นับถือศาสนาอิสลามตามแบบชาฟีอีเช่นเดียวกัน

---

จาม คือมัสยิด และกูโบร์อยู่ในปัจจุบัน (ดูรายละเอียดใน “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์,” หน้า 4. ; พลับพลึง คงชนะ, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนจาม อยุธยา,” *วารสารประวัติศาสตร์* (2542): 71. )

<sup>112</sup> ตลาดใหญ่รอบพระนครเป็นตลาดน้ำมี 4 แห่ง คือ ตลาดน้ำบางกระบือ หน้าวัดพันธุเชิง ตลาดปากคลองคูจามท้ายสุเหร่าแขก ตลาดปากคลองคูไม้ร้องและตลาดปากคลองวัดเดิม (วัดอโยธยา) ได้ศาลเจ้าปูนเท่าง (ดูรายละเอียดใน “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง,” หน้า 3. )

<sup>113</sup> D. G. E. Hall, *A History of South - East Asia*, p. 218. ; Raymond Scupin, “Islam in Thailand before the Bangkok Period,” *Journal of The Siam Society* 69, 1 (January 1980) : 68.

<sup>114</sup> ชาวจามซึ่งเดิมอาศัยอยู่ในอาณาจักรจามปา ถูกเวียดนามรุกรานจนต้องอพยพไปตั้งถิ่นฐานในประเทศ ไกล่เคียง ส่วนหนึ่งอพยพเข้าไปในกัมพูชา และตั้งชุมชนอยู่ในเขตกัมปงทม (Kampong Thom) และกัมปงจาม (Kampong Cham) ใกล้กับแม่น้ำโขง ห่างจากพนมเปญ เมืองหลวงปัจจุบันไปราว 120 กิโลเมตร เมื่อสยามยกทัพไปตีกัมพูชา คงได้กวาดต้อนชาวจามเข้ามาด้วย (ดูรายละเอียดใน พลับพลึง คงชนะ, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนจาม อยุธยา,” : 71. ; Donald P. Whitaker, *Area Handbook for the Khmer Republic (Cambodia)* ( Washington: U. S. Government Printing Office, 1973), p. 73. ; Raymond Scupin, “Islam in Thailand before the Bangkok Period,” : 68. )

จากหลักฐานของชาวต่างชาติในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ระบุว่ามุสลิมกลุ่มนี้มีจำนวนมากที่สุดโดยบันทึกของลาอูแบร์ระบุว่า พวกมลายูมีจำนวนราว 3,000 - 4,000 คน เท่าๆ กับพวกมัวร์ และชาวจีน<sup>115</sup> ส่วนในบันทึกของ นิโกลัส แซร์แเวส ( Nicolas Gervaise ) ระบุว่า พวกมลายูในสยามมีจำนวนมากกว่ามุสลิมกลุ่มอื่น<sup>116</sup> มุสลิมกลุ่มนี้ประกอบอาชีพค้าขาย เดินเรือ ช่างฝีมือ ชาวนา และรับราชการ สำหรับอาชีพค้าขาย กับเดินเรือ มักเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันเนื่องจากพ่อค้ามุสลิมหลายคนจะทำหน้าที่เป็นนายเรือด้วย โดยพวกมลายูก็เป็นกลุ่มที่มีความชำนาญด้านการเดินเรือ เช่นเดียวกับชาวจาม

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมระบุว่า พวกแขกชวา มลายูจะเดินเรือเข้ามาค้าขายกับสยามเป็นประจำทุกปี บริเวณปากคลองคูมืองยังเป็นสถานที่ซึ่งพ่อค้ามุสลิมที่มาจากชวา และมลายูนำสินค้าต่างๆ คือ หมาก ตะกร้าหวาย กระเชง และสินค้าจากปักษ์ใต้มาขาย ซึ่งลูกค้าประกอบไปด้วยพ่อค้าจีน แขก ฝรั่งเศส อังกฤษ ฮอลันดา และโปรตุเกส มุสลิมอีกส่วนหนึ่งยังมีอาชีพเป็นช่างฝีมือ คือพวกจาม มีอาชีพทอผ้า และสานเสื่อขาย พวกมลายูประกอบอาชีพฟันเชือกเปลือกมะพร้าว และตีสมอเรือขายให้กับกัปตันชาวต่างชาติ<sup>117</sup> มุสลิมอีกจำนวนหนึ่งยังมีอาชีพเป็นเกษตรกรด้วย<sup>118</sup> เนื่องจากต้องมีการผลิตปัจจัยยังชีพภายในชุมชน คือ ข้าว พืชผล และสัตว์เลี้ยง<sup>119</sup>

อาชีพอีกอย่างหนึ่งของมุสลิมกลุ่มนี้คือรับราชการ ปรากฏหลักฐานอยู่ในพระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ระบุถึง “กรมอาสาจาม” ซึ่งเป็นกรมหนึ่งในสังกัดกลาโหม มีพระยาราชวังสันเป็น

<sup>115</sup> ลาอูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1*, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร ( กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510 ), หน้า 501.

<sup>116</sup> Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, tr. John Villiers (Bangkok : White Lotus, 1989), p. 58.

<sup>117</sup> “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, ” หน้า 7.

<sup>118</sup> พลังพลึง คงชนะ อธิบายเกี่ยวกับชุมชนชาวจามสมัยอยุธยาว่า “ชุมชนจามซึ่งตั้งถัดจากปากคลองคูมืองเป็นชุมชนชาวนาทำการปลูกข้าวบนที่นา อยู่บริเวณฝั่งคลองไปทางด้านหลังหมู่บ้าน” (ดูรายละเอียดใน พลังพลึง คงชนะ, “ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนจาม อยุธยา, ” : 77. )

<sup>119</sup> กฎของศาสนาอิสลามบังคับให้มุสลิมต้องบริโภค เนื้อสัตว์ และอาหาร ซึ่งมุสลิมเป็นผู้จัดเตรียมเท่านั้นโดยเฉพาะเนื้อสัตว์ต้องผ่านการเชือดโดยมุสลิม



เจ้ากรม มีหน้าที่ควบคุมอาสาจามซึ่งประกอบไปด้วยมุสลิมเชื้อสายจาม และมลายู<sup>120</sup> มุสลิมในชุมชนนี้ส่วนหนึ่งคงรับราชการอยู่ในพระนคร คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมระบุว่าบริเวณปากคลองคูจามมีท่าเรือสำคัญคือท่าเรือพระยาราชวังสัน ซึ่งใช้ข้ามไปมาระหว่างฝั่งด้านใต้กับในพระนคร<sup>121</sup> ท่าเรือดังกล่าวตั้งอยู่ใกล้บริเวณบ้านของพระยาราชวังสันเจ้ากรมอาสาจามซึ่งเป็นผู้ดูแลประชาคมจามในกรุงศรีอยุธยา โดยพวกจาม และมุสลิมเชื้อสายมลายูส่วนหนึ่งซึ่งรับราชการอยู่ในกรมอาสาจามน่าจะใช้ท่าเรือนี้เดินทางเข้าออกระหว่างภายในกำแพงเมืองกับชุมชนที่คลองคูจาม

**2. มุสลิมกลุ่มแยกเทศ** มุสลิมจากปัตตานี และกลุ่มพ่อค้ามุสลิมรายย่อย คือพวกที่ตั้งชุมชนอยู่ในเขตริมกำแพงเมืองด้านนอก ใกล้คลองหรือแม่น้ำทางทิศใต้ของเกาะเมือง ได้แก่ พวกแยกตานี (แยกปัตตานี) และแยกเทศ สำหรับแยกเทศน่าจะได้แก่มุสลิมชาวอาหรับหรืออินเดียที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณท่ากาฮัอันเป็นย่านแยกเก่าของอยุธยา โดยปลูกบ้านเรือนอยู่ตรงบริเวณฝั่งพระนครด้านตะวันออกและด้านทิศใต้<sup>122</sup> มุสลิมกลุ่มนี้มีทั้งที่เป็นพ่อค้ารายย่อยที่ค้าขายอยู่ตามตลาดในเมืองและพวกที่ค้าขายอยู่กับสำเภาทที่ทอดสมออยู่แถบ “ย่านตลาดน้ำวนบางกระจะ”

“ย่านตลาดน้ำวนบางกระจะ” เป็นบริเวณที่แม่น้ำ 2 สาย คือแม่น้ำเจ้าพระยา และ แม่น้ำป่าสัก ไหลมาบรรจบกัน ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเกาะเมืองอยุธยา เป็นเส้นทางที่พ่อค้าท้องถิ่นใช้ขนสินค้าล่องลงมาจากทางเหนือมาขาย ส่วนพ่อค้าต่างชาติจะนำเรือเข้ามาจอดขนถ่ายสินค้าและหาซื้อสินค้าพื้นเมือง มุสลิมซึ่งอยู่อาศัยในย่านนี้ส่วนใหญ่เป็นพ่อค้า และช่างฝีมือ โดยสร้างบ้านเรือนขนานกับลำน้ำเจ้าพระยา พวกพ่อค้าจะค้าขายอยู่กับสำเภาต่างชาติ ขณะเดียวกันก็ยังรับซื้อสินค้านำไปขายต่อที่ตลาดในเมือง<sup>123</sup> ส่วนพวกช่างฝีมือได้แก่ แยกเทศ และแยกมลายู ซึ่งทำเชือก

<sup>120</sup> กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 , หน้า 307-308.

<sup>121</sup> “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, ” หน้า 2.

<sup>122</sup> คมขำ ดีวงษา, “บทบาทของตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยาต่อการค้าภายใน และภายนอก พ. ศ. 2173-2310, ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า 19.

<sup>123</sup> “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” ระบุว่า แยกเทศตั้งร้านขายเครื่องประดับและเครื่องทองเหลืองอยู่ตรงตลาดชีกุน ในกำแพงเมือง ( ดูรายละเอียดใน “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, ” หน้า 15 . )

ผูกเรือและตีสมอขายให้กับกัปตันชาวต่างชาติ นอกจากนี้ยังมีพวกแขกตานีซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่แถว วัดตลอดช่อง มีอาชีพทอผ้าไหม ผ้าด้าย ซึ่งใช้เป็นผ้าพื้น และ ส้าม่วงลายดอกไว้สำหรับขาย<sup>124</sup>

**3. มุสลิมกลุ่มเชื้อสายอินโด-อิหร่าน** คือพวกที่ตั้งชุมชนอยู่ในกำแพงเมือง ประกอบด้วยมุสลิมเชื้อสายอิหร่าน อาหรับ เฮอร์ซ และอินเดีย ที่ผสมกลมกลืนทางสายเลือดและวัฒนธรรม จนเป็นกลุ่มที่เรียกว่า “มุสลิมอินโด-อิหร่าน” (Indo - Iranian Muslims) คือ “มุสลิมที่ประกอบไปด้วยกลุ่มเชื้อชาติอิหร่าน และอินเดีย รวมถึงพวกเลือดผสมระหว่างคนเชื้อชาติอิหร่านกับอินเดีย” อย่างไรก็ตามเป็นการยากที่จะกำหนดถึงสายเลือดที่แท้จริงของคนกลุ่มนี้ เนื่องจากชาวอิหร่านประกอบไปด้วยคนหลายเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ที่มีการผสมกลมกลืนกันอยู่ในระดับหนึ่ง<sup>125</sup> เช่นเดียวกับมุสลิมในอินเดีย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกเลือดผสมระหว่างชนพื้นเมืองกับมุสลิมจากอาหรับ ตุรกี และ อิหร่าน<sup>126</sup>

เอกสารชาวตะวันตกจะเรียกมุสลิมกลุ่มนี้อย่างรวมๆว่า “มัวร์” (Moor) ซึ่งเป็นคำที่มักสร้างความสับสนให้กับผู้ศึกษาหลักฐานของชาวตะวันตกอยู่มิใช่น้อย เนื่องจากเอกสารของตะวันตกให้ความหมายของคำนี้ไว้กว้างมาก นอกจากนี้เอกสารแต่ละสมัยก็ยังให้ความหมายแตกต่างกันด้วย ในหนังสือ “ซูมาโอเร็นเทล” ของ โตเม ปิเรส ใช้คำว่ามัวร์หมายถึง มุสลิมต่างชาติที่ไม่ใช่ชนพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เขาบันทึกว่า มีพ่อค้ามัวร์เดินเรือค้าขายอยู่ในมะละกา พวกมัวร์เหล่านี้มาจาก ไคโร เมกกะ เอเดน และ อบิสซิเนีย<sup>127</sup> ในบันทึกของ ดูอาร์เต บาร์โบซา กล่าวว่า

<sup>124</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

<sup>125</sup> Sir John Chardin, *Travels in Persia 1673- 1677*, p. 126 . ; ชาวอิหร่านหรือชาวเปอร์เซีย ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม เฉพาะกลุ่มที่เรียกว่าชาวอิหร่าน (Iranian) มีอยู่กว่า 6 เชื้อชาติคือชาวเปอร์เซีย (Persian) เคิร์ด (Kurdish) กิลาน (Gilani) มะซันเดอร์ราน (Mazanderani) ลอริ (Lori) บาลูชี (Baluchi) และอื่นๆ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์ใหญ่อีก 2 กลุ่ม คือ เชื้อสายเซมิติก (Semetic) หรืออาหรับ และเชื้อสายตุรกี (Turkish) มีกลุ่มเชื้อสายอิหร่านเป็นประชากรส่วนใหญ่ (ดูรายละเอียด ใน John W. Limbert, *Iran at War with History* , (Boulder : Westview Press, 1987), p. 21. )

<sup>126</sup> Kalikinkar Datta, H. C. Raychaudhuri and R. C. Majumdar, *An Advanced History of India*, pp. 451-452 , 469.

... พวกมัวร์ในอาณาจักร (แคมเบย์) เป็นชาวต่างชาติจากดินแดนต่างๆ ได้แก่ เตอร์ก มัมลุก (Mamluk) อาหรับ เปอร์เซีย โคระคะนอส (Coracanos) และ ตาร์กิมอส (Targimoes) พวกเขาพาเรือเข้ามาชุมนุมรวมกับเรือของชนพื้นเมือง ... ในอาณาจักรมาลาบาร์ มีพวกมัวร์จากต่างชาติอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในเมืองกะลิกัต ได้แก่ชาวปาร์ดีซิส (Pardesis) อาหรับ เปอร์เซีย และคุชราต<sup>128</sup>

คำว่า “มัวร์” ซึ่งชาวโปรตุเกส และสเปนใช้ในพุทธศตวรรษที่ 21 หมายถึงมุสลิม หรือผู้นับถือศาสนาอิสลามที่มาจากแอฟริกาตะวันออก เอเชียตะวันออกเฉียงกลาง เอเชียกลาง และอินเดีย เป็นความหมายโดยรวมๆมิได้แยกตามเชื้อชาติ ภูมิภาค หรือนิกายทางศาสนา เมื่อชาวตะวันตกชาติอื่นเข้ามายังเอเชียในตอนหลังก็เอานิยามคำว่ามัวร์ ของชาวโปรตุเกสและสเปนมาใช้ ปรากฏหลักฐานในบันทึกของลาลูแบร์ กล่าวว่า

... เฉพาะพวกมัวร์ซึ่งควรจะนับเป็นชาติเดียว ก็แบ่งออกเป็นตั้ง 10 ชาติเสียแล้ว ค่าที่เข้ามาสู่กรุงสยามจากประเทศต่างๆกัน โดยถือเกณฑ์จากการที่มาเป็นพ่อค้าบ้าง เป็นทหารบ้าง และ เป็นชาวนาชาวไร่บ้างเท่านั้น (ข้าพเจ้าเรียกว่า มัวร์ ตามอย่างสเปนมิได้หมายถึงพวกแขกนิโกร แต่เป็นแขกชาติอาหรับนับถือศาสนาพระมะหะหมัดซึ่งบรรพบุรุษของเราเรียกแขกสาระเซ็น และแขกชาตินี้แผ่ชานอยู่ในที่ต่างๆเกือบทั่วทวีปยุโรป)<sup>129</sup>

คำว่า “มัวร์” ที่ใช้ในเอกสารของตะวันตกจึงหมายรวมถึงมุสลิมที่มาจาก เอเชียตะวันออกเฉียง และบางครั้งก็รวมมุสลิมจากอินเดียไว้ด้วยดังที่ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ (Chevalier de Chaumont) ราชทูตฝรั่งเศสในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ กล่าวว่า พวกมัวร์ในสยามประกอบไปด้วย เตอร์ก อิหร่าน โมกุล กอลกอนดา และเบงกอล<sup>130</sup>

<sup>127</sup> Tomé Pires, “Suma Oriental,” ed. and tr. Armando Cortesao, *Hakluyt Society* 1 (1944) : 45.

<sup>128</sup> “The Book of Duarte Barbosa,” ed. Mansel Longworth Dames, *Hakluyt Society*, 1 (1918) : 119.

<sup>129</sup> ลาลูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1*, หน้า 45 - 46.

<sup>130</sup> Michael Smithies, tr. , *The Chevalier de Chaumont and the Abbé de Choisy Aspects of the Embassy to Siam 1685*, p. 83.

ชาวสยามในสมัยอยุธยาเรียกมุสลิมกลุ่มอินโด-อิหร่าน ไว้แตกต่างกัน ได้แก่ แยกเจ้าเซ็น แยกมะหังน แยกใหญ่ และแยกเทศ คำว่า “แยกเจ้าเซ็น”<sup>131</sup> เป็นคำที่ชาวสยามใช้เรียกเพื่อบ่งบอกนิกายทางศาสนาของมุสลิมกลุ่มนี้ “เจ้าเซ็น” มาจากพระนามของ “อิหม่ามสุเซ็น” หรือ “อิหม่ามสุไซน์” (Imam Husayn) นักบุญสำคัญที่สุดของศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์อันเป็นศาสนาอิสลามอีกนิกายหนึ่งที่มีประชากรในโลกนับถือมากเป็นอันดับสองรองจากนิกายสุหนี่ การที่ชาวสยามเรียกคนกลุ่มนี้ว่า “แยกเจ้าเซ็น” ก็เพราะมุสลิมกลุ่มอินโด - อิหร่านในสมัยอยุธยาส่วนใหญ่เป็นพวกที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ จากหลักฐานบันทึกของชาวตะวันตกกล่าวว่า พวกมัวร์ในสยามนับถือศาสนาแตกต่างกับพวกมลายู<sup>132</sup> โดยพวกมลายูนับถือนิกายสุหนี่กลุ่มชาฟีส์ (Shafis)<sup>133</sup> ส่วนพวกมัวร์ในสยามส่วนใหญ่ถือนิกายชีอะห์กลุ่มอิษนาอะซารี (Ithna - Ashari)<sup>134</sup>

คำว่า “แยกมะหังน” นั้น นักวิชาการบางท่านกล่าวว่ามีมาจากคำว่า “โมกุล” หรือ “มูกัล” (Mugal)<sup>135</sup> ซึ่งน่าจะมาจากการที่คนไทยเข้าใจว่ามุสลิมพวกนี้เป็นพวกแยกโมกุล (ซึ่งที่จริง

<sup>131</sup> “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง,” หน้า 13 .

<sup>132</sup> Michael Smithies, tr. , *The Chevalier de Chaumont and the Abbé de Choisy Aspects of the Embassy to Siam 1685*, p. 84. ; Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, p. 175.

<sup>133</sup> ชาฟีส์ (Shafis ) เป็นกลุ่มการศึกษากฎหมายอิสลาม (The school of Islamic laws) กลุ่มหนึ่งของนิกายสุหนี่ ( Sunni ) ตั้งขึ้นโดย อัล ชาฟีส์ มุฮัมหมัด อิบน์ อิดริส ( al -Shafi'i Muhammad ibn Idris) ผู้มีชีวิตอยู่ระหว่างพ.ศ. 1310 - 1363 ( ค.ศ. 767 - 820 ) ( ดูรายละเอียดใน Ira M. Lapidus, *A History of Islam Society*, (Berkeley: University of California Press, 1993), pp. 164 -165. )

<sup>134</sup> ซีอะห์ อิษนาอะซารี คือมุสลิมนิกายชีอะห์ที่นับถืออิหม่าม 12 องค์ ซึ่งเป็นผู้สืบเชื้อสายโดยตรงมาจากการสมรสของอิหม่ามอะลีและท่านหญิงฟะติมะ ผู้เป็นพระธิดาของศาสดา มะหะหมัด กลุ่มอิษนาอะซารีเชื่อว่า พระเจ้าได้ทรงแต่งตั้งอิหม่าม 12 องค์ ผู้บริสุทธิ์ให้เป็นผู้นำของมวลมนุษย (ดูรายละเอียดใน Jassim M. Hussain, *The Occupation of the Twelfth Imam* (Tehran: Imam Mehdi Organization, 1982), p. 157 )

พวกโมกุลอินเดียเป็นพวกที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายสุหนี่) หรืออาจเรียกตามอย่างชาวตะวันตกที่มักเรียกมุสลิมกลุ่มนี้ว่า พวกมัวร์ มุกัล หรือมัวโร (Mouro)<sup>136</sup> มะหังน่าจะมาจากคำว่า “มะงัล” ( مغول : Makole) ซึ่งเป็นคำที่ชาวอิหร่านใช้เรียกมุสลิมอินเดีย ปรากฏหลักฐานใน “สำเนาอักษรย์สุไลมาน” กล่าวว่า “พวกมะงัล” คือมุสลิมที่นับถือนิกายชีอะห์ซึ่งมาจากอินเดีย<sup>137</sup> พวกแขกมะหังจึงน่าจะหมายถึงพวกมุสลิมอินโด-อิหร่าน ที่นับถือนิกายชีอะห์ ความหมายนี้ปรากฏอยู่ใน “ภาพย่อโคลงว่าด้วยงานนักขัตฤกษ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ” กล่าวถึง “พิธีมะหะหะร่า” ซึ่งเป็นพิธีรำลึกถึงมรณกรรมของอิหม่ามฮุเซ็นของพวกแขกเจ้าเซ็น หรือพวกแขกมะหังในสยาม<sup>138</sup> ใน “หนังสือแสดงกิจจานุกิจ” ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ) ซึ่งแต่งขึ้นในรัชกาลที่ 4 เรียกพวกแขกเจ้าเซ็น หรือมุสลิม ที่นับถือนิกายชีอะห์ในสยามว่า “แขกมะหัง” หรือ “แขกมะหัง”<sup>139</sup>

ในจดหมายเหตุของชาวต่างชาติระบุถิ่นฐานของมุสลิมกลุ่มนี้ไว้ตรงกันว่าตั้งอยู่ในกำแพงเมืองใกล้กับย่านชาวจีน โดยมีบ้านเรือน และร้านค้าอยู่ติดถนนอิฐขนาดใหญ่ซึ่งทอดไปสู่พระบรมมหาราชวัง<sup>140</sup> มุสลิมอินโด - อิหร่าน ตั้งประชากมอยู่ในย่านการค้าของอยุธยา คือตั้งแต่ประตูจีน

<sup>135</sup> กาญจนาคพันธ์, *ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม 2*, พิมพ์ครั้งที่ 2 ( กรุงเทพมหานคร: บุรินทร์ การพิมพ์, 2517 ), หน้า 49. ; ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, *ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์ และวรรณคดีไทย*, หน้า 68.

<sup>136</sup> “มัวโร” (Mouro) เป็นคำที่ชาวโปรตุเกส และสเปนใช้เรียกพวกมุสลิม

<sup>137</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 95.

<sup>138</sup> *ประชุมกาพย์เห่เรือสมัยกรุงศรีอยุธยา และรัตนโกสินทร์* (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 28.

<sup>139</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ*, ( กรุงเทพมหานคร: องค์การคำคุรุสภา, 2514), หน้า 131.

<sup>140</sup> Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of The Kingdom of Siam*, p. 39. ; Abbé de Choisy, *Journal of A Voyage to Siam 1685-1686*, tr. Michael Smithies (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1993), p. 165. ; Engelbert Kaempfer, *A Discription of The Kingdom of Siam 1690*, p. 44.



ถึงประตูใต้ท่าภาษี<sup>141</sup> คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม อธิบายถึงย่านที่อยู่อาศัยของมุสลิม กลุ่มนี้ไว้ว่าอยู่บริเวณกลางพระนคร เนื่องจากชาวสยามจะเรียกมุสลิมกลุ่มนี้ว่า แยกเทศ แยกใหญ่ หรือแยกเจ้าเซ็น บรรดาสิ่งก่อสร้างที่อยู่ในบริเวณชุมชนมุสลิมอินโด - อิหร่านจึงตั้งตามชื่อเรียก ขาดังกล่าวได้แก่ “บ้านแยกใหญ่เจ้าเซ็น” “คลองประตูเทศ” และ “ถนนบ้านแยกใหญ่”<sup>142</sup> บริเวณนี้เป็นที่ตั้งบ้านเรือน และห้างร้านริมถนนที่เรียกว่า “บาซาร์” (bazaar) ซึ่งในภาพเขียนของชาวตะวันตกจะแสดงแนวร้านค้าตั้งขนานไปกับถนนกลางเมืองที่เรียกว่า ถนนพระคลัง และ ถนนมัวร์ซึ่งอยู่ในย่านชุมชนมุสลิม มุสลิมกลุ่มนี้ยังได้สร้างศาสนสถาน ไว้ในบริเวณชุมชน<sup>143</sup> ปราภฏหลักฐานในบันทึกของชาวฝรั่งเศสในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ กล่าวถึงพวกแขกมัวร์ ประกอบพิธีกรรมตามนิกายศาสนาของตนในบริเวณนี้<sup>144</sup>

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ราชสำนักอนุญาตให้มุสลิมกลุ่มนี้เข้ามาตั้งประชาคมในเมืองเช่นเดียวกับ ชาวจีนเพราะความสำคัญของชุมชนมุสลิมที่มีต่อกิจการค้าภายในและภายนอก มุสลิมที่อาศัยในเขต

<sup>141</sup> ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงเก่าระบุว่า ขุนโกษาธิศหาก และขุนราชเศรษฐี ขุนนางแขกมีหน้าที่ดูแลตรวจตราความสงบเรียบร้อยในเขตอำเภอแขก โดยเริ่มจากประตูเงินถึงวัด นางมุก เลี้ยวลงไปถึงประตูใต้ท่าภาษี ( ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 2*, หน้า 519.

<sup>142</sup> “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง,” หน้า 13 .

<sup>143</sup> พระยาโบราณราชธานินทร์ เรียกพื้นที่ดังกล่าวว่า “ทุ่งแขก” หรือ “โคกแขก” เป็น บริเวณชุมชน สุสาน และศาสนสถานของพวกมุสลิมนิกายชีอะห์ ในปัจจุบันพื้นที่นี้เป็นส่วน หนึ่งของสถาบันราชภัฏ พระนครศรีอยุธยา ยังหลงเหลือหลักฐานเนินฝังศพ และสะพานอิฐก่อช่อง ไค้งแหลมแบบสถาปัตยกรรมอินโด-อิหร่าน (ดูรายละเอียดใน เพ็ญศรี กาญจนมัย และ นันทนา กปิลกาญจน์, “รายงานผลการวิจัย บทบาทมุสลิมในปลายอยุธยา- ธนบุรี พ.ศ. 2300-2325, ” (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2521), หน้า 32- 34 . ; กรมศิลปากร, *อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ เรื่องศิลปะ และภูมิสถานอยุธยา กรุงศรีอยุธยาและจังหวัดพิจิตร* (พระนคร : โรงพิมพ์สามมิตร, 2514), หน้า 72-73. )

<sup>144</sup> ลาลูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1*, หน้า 500. ; Guy Tachard, *A Relation of the Voyage to Siam* (Bangkok : White Orchid, 1985), p. 214. ; Abbé de Choisy , *Journal of A Voyage to Siam 1685- 1686* , p. 212.

กำแพงเมืองเป็นกลุ่มพ่อค้าผู้นำเข้าสินค้าประเภทของฟุ่มเฟือยอาทิ พรมเปอร์เซีย น้ำดอกไม้เทศ ผ้าแพรพรรณ เครื่องแก้ว และเครื่องทอง<sup>145</sup> สินค้าเหล่านี้เป็นของราคาสูงผู้ที่ซื้อหาได้จึงเป็นพวกคหบดี ขุนนาง พระราชวงศ์ และพระมหากษัตริย์ ซึ่งอยู่อาศัยในกำแพงเมือง นิโกลัส แซร์แวนส มิซชันนารีฝรั่งเศสที่เข้ามายังอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์เมื่อ พ. ศ. 2226 ( ค. ศ. 1683 ) ได้ตั้งข้อสังเกตว่าพ่อค้ามัวร์มีบทบาททางการค้าในสยามมากพอกับพ่อค้าชาวจีน<sup>146</sup>

มุสลิมกลุ่มนี้ยังรับราชการในหน่วยงานทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน โดยพวกที่รับราชการฝ่ายทหารได้แก่ พวกทหารอาสา และทหารรักษาพระองค์ ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จ้างมาเป็นกองกำลังพิเศษ อาจเป็นกองอาสาหรือทหารอาสาต่างชาติ ที่จ้างมาโดยเฉพาะ<sup>147</sup> ใน “สำเนาอักษรสุไลมาน” กล่าวว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงจ้างชาวอิหร่าน 200 คนจากอินเดียมาเป็นทหารรักษาพระองค์<sup>148</sup> ส่วนใน “จดหมายเหตุการเดินทางของ บาทหลวงตาซาร์ดี” ซึ่งเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาครั้งแรกเมื่อ พ. ศ. 2228 ( ค. ศ. 1685 ) ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ บรรยายเกี่ยวกับพิธีรับรองคณะราชทูตฝรั่งเศสชุดเซอร์วาเลียร์ เดอ โชมองต์ว่า มีกองร้อยทหารมัวร์ซึ่งม้าถือหอกเฝ้าอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นสอง ส่วนเขตพระราชฐานชั้น 4 ที่โถงสอง

---

<sup>145</sup> บันทึกของฮอลันดากล่าวถึงสินค้ามีค่าจากเปอร์เซียคือผ้า และ เครื่องทอง ( ดูรายละเอียดใน *เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา*, หน้า 215. ) ; จดหมายเหตุของพ่อค้าฝรั่งเศส กล่าวถึงของที่มอบให้พลคอนว่า มีสุราเมืองเปอร์เซีย 2 - 3 หีบ น้ำดอกไม้เทศ ผลไม้เมืองเปอร์เซีย ( ดูรายละเอียดใน *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 40 เล่ม 23* ( กรุงเทพมหานคร : องค์การคำคุณฐา, 2511), หน้า 270. )

<sup>146</sup> Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, p. 63.

<sup>147</sup> สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า เป็นทหารที่มีความสามารถพิเศษคืออาศัยการอย่างหนึ่งอย่างใดที่จะให้ทำเฉพาะแต่คนพวกนั้น จึงคัดเลือกคนแต่ล้วนที่ใจสมัครถอนมารวมเป็นกรมเฉพาะแต่คนพวกนั้น เรียกว่า กองอาสา มีหลายกรมเป็นกองทหารพิเศษ วิธีทหารอาสาที่ต่อมาเมื่อชาวต่างประเทศมีมากขึ้น มีส่วนหนึ่งหรือมากด้วยกันในพวกนั้นๆ สมัยครั้งรับราชการทัพศึก สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชดำริเห็นว่าจะจะเป็นประโยชน์แก่การสงคราม จึงอนุญาตให้เป็นกองเฉพาะผู้สมัครนั้น จึงเกิดกองทหารอาสาญี่ปุ่น อาสาจาม เป็นต้น ( ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1*, หน้า 242.

<sup>148</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 100.

ข้างมิกองทหารรักษาพระองค์ชาวเปอร์เซียอยู่ราว 500 คน<sup>149</sup> ทหารอาสาสมัครมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่าน คงพักอาศัยภายในกำแพงเมืองเช่นเดียวกับมุสลิมเชื้อสายเดียวกันเนื่องจากต้องคอยรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ และยังคงประกอบกิจกรรมทางศาสนา ร่วมกับชุมชน

สำหรับพวกที่รับราชการฝ่ายพลเรือนซึ่งส่วนใหญ่สังกัดอยู่ในกรมท่าขวา จะตั้งบ้านเรือนอยู่ในกำแพงเมืองเช่นกัน จากบันทึกประวัติของเจ้าพระยาบวรราชนายก หรือ “เอกอะหฺมัด” พ่อค้าชาวอิหร่านที่เข้ามาค้าขายในสมัยอยุธยา และต่อมาได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนางในกรมท่าขวากล่าวว่า เอกอะหฺมัด ได้รับพระราชทานที่ดินบริเวณท้ายคูให้ตั้งบ้านเรือน สร้างศาสนสถาน และชุมชน<sup>150</sup> ลูกหลานของ เอกอะหฺมัด รุ่นต่อมายังรับราชการอยู่ในกรมท่าขวา และหน่วยงานราชการอื่นๆ

การตั้งประชาคมของมุสลิมซึ่งแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม เป็นลักษณะการจัดประชาคมของมุสลิมที่มีอยู่เป็นจำนวนมากจนสามารถรวมตัวกันเป็นประชาคมใหญ่ในกรุงศรีอยุธยา แต่ในสภาพการตั้งถิ่นฐานจริงยังมีมุสลิมกลุ่มอื่นๆอีกหลายกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ในอยุธยา ได้แก่ พวกกลิงค์ พวกจุฬีเลีย (Chulia) พวกคุชราต และพวกเบงกอล<sup>151</sup> พวกจุฬีเลียเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการค้าดีบุก และช้างจากสยามในพุทธศตวรรษที่ 22<sup>152</sup> มุสลิมเหล่านี้ส่วนใหญ่มาจาก

<sup>149</sup> Guy Tachard, *A Relation of The Voyage to Siam*, p. 166.

<sup>150</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงศ์สกุลขุนนาค* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ พระจันทร์, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงตลับ ประดิพัทธ์ ภูบาล ณ เมรุวัดธาตุทอง, 16 มีนาคม 2513), หน้า 2 - 3. ; พระยาโกมารกุลมนตรี, *เอกอะหฺมัด* (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2512, พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาอ่อน ป. จ. ในรัชกาลที่ 5 ณ เมรุพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส, 22 มีนาคม 2512), หน้า 11-12.

<sup>151</sup> Leonard Y. Andaya, “Ayudhya and the Persian and Indian Muslim Connection ,” p. 135.

<sup>152</sup> จุฬีเลีย คือมุสลิมชาวทมิฬ (Tamil Muslim) ซึ่งเป็นพวกที่เกิดจากการสมรสระหว่างมุสลิมกับสตรีพื้นเมืองในแถบอินเดียภาคใต้ พ่อค้าเหล่านี้เดินเรือค้าขายระหว่างอินเดียกับตอนใต้ของสยาม คาบสมุทรมลายู และหมู่เกาะในอินโดนีเซีย ( ดูรายละเอียดใน Ibid. , p. 133. ; Ashin Das Gupta, “Changing Face of the Maritime Merchants ,” in *Merchants of Maritime India, 1500 - 1750*, p. 361. )

อินเดีย และเป็นพวกที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายสุหนี่ตามแบบฮานาฟีส์ (Hanafis)<sup>153</sup> และแบบซาฟีส์ มุสลิมกลุ่มนี้เป็นพวกที่มีบทบาทด้านการค้าโดยเป็นผู้นำเข้าและส่งออกสินค้าสู่สยาม จึงน่าจะตั้งถิ่นฐานใกล้กับแม่น้ำซึ่งเป็นจุดจอดเรือสินค้า คือบริเวณย่านน้ำวนบางกระบือซึ่งมีชุมชนของมุสลิมจากอินเดีย อีกทั้งบางส่วนยังตั้งร้านค้าอยู่ในกำแพงพระนครด้วย

นอกจากในกรุงศรีอยุธยาแล้ว มุสลิมยังตั้งถิ่นฐานอยู่ตามเมืองที่มีความสำคัญบนเส้นทางการค้าซึ่งส่วนใหญ่เป็นเมืองที่อยู่ชายฝั่งทะเล หรืออยู่ในเขตพระราชธานีอีกด้วย จากเอกสารของชาวตะวันตกในพุทธศตวรรษที่ 21 ระบุว่า มุสลิมเข้ามาตั้งถิ่นฐานค้าขายอยู่ในเมืองท่าทวาย มะริด และตะนาวศรี จดหมายรายงานการค้าของยอร์ช ไวต์ (George White) ชาวอังกฤษที่เข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานของมุสลิมในเมืองมะริด และตะนาวศรีว่ามีพลเมืองมุสลิมอยู่มากเกือบเท่าพลเมืองเดิม อันเนื่องมาจากการส่งเสริมของออกพระศรีเนาวรัตน์ขุนนางแขกในราชสำนักสยาม<sup>154</sup> “สำเภากษัตริย์สุไลมาน” บรรยายถึงบ้านพักของขุนนางสยามที่เป็นชาวอิหร่านในเมืองมะริดว่าสร้างไว้อย่างดี เอกสารเล่มเดียวกันอธิบายถึงชุมชนมุสลิมในตะนาวศรีว่า “ผู้คนที่อาศัยตั้งถิ่นฐานในเมืองนี้ประกอบไปด้วย ชาวสยาม มุสลิมอินเดียทั้ง นิกายซาฟีส์ และฮานาฟีส์”<sup>155</sup> มุสลิมยังตั้งชุมชนอยู่ตามเมืองในเขตพระราชธานีอีกหลายเมือง ได้แก่ ลพบุรี พรินบุรี(เพชรบุรี) บางกอก หรือเมืองชูลีซึ่งถูกกล่าวถึงใน “สำเภากษัตริย์สุไลมาน” โดยระบุว่าเมืองบนเส้นทางจากเพชรบุรีไปยังอยุธยา อุดมสมบุรณ์ด้วยสวนผลไม้ และเจ้าเมืองเป็นมุสลิมชาวตุรกีที่นับถือนิกายชีอะห์<sup>156</sup>

ลพบุรีเป็นอีกเมืองหนึ่งที่มีชุมชนมุสลิมอาศัยอยู่โดยน่าจะมีการตั้งประชาคมในช่วงที่ลพบุรีเป็นราชสำนักอีกแห่งหนึ่งในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ปราบกฏหลักฐานอยู่ใน “สำเภากษัตริย์สุไลมาน” ซึ่งกล่าวว่า ระหว่างที่คณะทูตอิหร่านพักอยู่ที่เมืองลพบุรีพวกเขาได้ร่วมในพิธี

<sup>153</sup> ฮานาฟีส์ (Hanafis) เป็น 1 ใน 4 ของสำนักการศึกษากฎหมายอิสลามใหญ่ในนิกายสุหนี่ ซึ่งประกอบด้วย ฮันบาลิส (Hanbalis) มาลิกิส (Malikis) ซาฟีส์ (Shafis) และ ฮานาฟีส์ (Hanafis) นิกายนี้มี ผู้นับถือแพร่หลายอยู่ในตะวันออกกลางและอินเดีย (ดูรายละเอียดใน Ian Richard Netton, *A Popular Dictionary of Islam*, p. 95. )

<sup>154</sup> *ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 5* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2507), หน้า 505.

<sup>155</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, pp. 46- 47.

<sup>156</sup> Ibid. , pp. 50-51.



ตะซียัต (Tazyiat) ซึ่งเป็นพิธีกรรมซึ่งจัดขึ้นเพื่อรำลึกถึงการสิ้นพระชนม์ของอิหม่ามฮุเซน พระนัดดาของพระศาสดามะหะหมัด และเป็นพิธีสำคัญของมุสลิมนิกายชีอะห์ นอกจากนี้พวกเขายังได้ยินเสียง “อะซ่าน” ซึ่งเป็นเสียงเรียกบอกเวลาทำนมาซ หรือการสวดมนต์ประจำวันของพวกเขาในเมื่องลพบุรี<sup>157</sup> แสดงว่าในลพบุรีมีชุมชนมุสลิมตั้งอยู่ เนื่องจากมีสุเหร่าสำหรับใช้ทำนมาซ และประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

หนังสือ “ประวัติมัสยิดต้นสน” ที่เล่าถึงประวัติของมัสยิดต้นสนซึ่งเป็นมัสยิดศูนย์กลางชุมชนมุสลิมสำคัญแห่งหนึ่งในสมัยอยุธยาตอนปลายกล่าวว่า แถบคลองบางกอกใหญ่ฝั่งธนบุรีมีพวกมุสลิมตั้งภูมิลำเนาค้าขายมาตั้งแต่สมัยอยุธยา<sup>158</sup> โดยอ้างถึงกระดานไม้จารึกภาษาอาหรับซึ่งถูกไฟไหม้บางส่วนครั้งเสียกรุงลพบุรีมาและชาวมุสลิมคลองบางกอกใหญ่เก็บรักษาไว้ที่มัสยิดต้นสนจนบัดนี้<sup>159</sup> มุสลิมแถบมัสยิดต้นสนน่าจะตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ในสมัยอยุธยาแล้ว เพราะจากบันทึกเรื่องราวประวัติขุนนางมุสลิมกรมท่าขวาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นระบุว่า เมื่อครั้งที่พวกเขาอพยพหนีสงครามมาจากกรุงศรีอยุธยา ก็ได้อาศัยอยู่แถบกุฎีใหญ่<sup>160</sup> หรือมัสยิดต้นสนร่วมกับ

<sup>157</sup> Ibid. , p. 78.

<sup>158</sup> มุสลิมกลุ่มนี้อ้างว่าพวกเขาเข้ามาตั้งชุมชนในคลองบางกอกใหญ่ตั้งแต่ก่อนรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ. ศ. 2153 - 2177 หรือ ค. ศ. 1610 - 1628) ( ดูรายละเอียดใน เสาวณีย์ จิตต์หมวด, *กลุ่มชาติพันธุ์: ชาวไทยมุสลิม* (กรุงเทพมหานคร: กองทุนสง่าวัชรอัมพร, 2531), หน้า 125. )

<sup>159</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 119. ; “ที่ระลึกงานเปิดมัสยิดต้นสน 25 กุมภาพันธ์ 2498, ” ใน *ประวัติมัสยิดต้นสน* (พระนคร: การพิมพ์ไชยวัฒน์, 2518), หน้า 13.

<sup>160</sup> มัสยิดต้นสนเดิมเรียกว่า “กระฎีใหญ่” ซึ่งน่าจะมาจากคำว่า “กระฎีบางกอกใหญ่” คำว่า “กระฎี” เป็นคำสามัญที่มุสลิมชีอะห์ใช้เรียกชื่อศาสนสถานของพวกเขา อาจมาจากคำว่า “กะดีร์คুম” (Gadir Khumm) เป็นตำบลที่ตั้งอยู่ระหว่างนครเมกกะและมะดีนะ มุสลิมนิกายนี้เชื่อว่า “กะดีร์คুম” เป็นสถานที่ซึ่งอิหม่ามอาลีได้รับแต่งตั้งจากศาสดามะหะหมัดให้เป็นกาหลิบสืบต่อจากท่าน มุสลิมชีอะห์จึงสมมติศาสนสถานของพวกเขาว่า เป็นตำบลอันศักดิ์สิทธิ์นี้ โดยทั่วไปศาสนสถานของมุสลิมนิกายชีอะห์มีศัพท์เป็นทางการว่า “อิหม่ามบาราห์”

(Imambara) แปลว่า “เคหาสน์ของอิหม่าม” ( ดูรายละเอียดใน ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, *ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย*, หน้า 14. ; เสาวณีย์ จิตต์หมวด,



มุสลิมกลุ่มเดิมริมคลองบางกอกใหญ่<sup>161</sup> ซึ่งยืนยันว่ามีมุสลิมอาศัยอยู่บริเวณนั้นมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา

มุสลิมในกรุงศรีอยุธยา มีการแบ่งกลุ่มค่อนข้างชัดเจน โดยเฉพาะมุสลิมกลุ่มที่ 1 และ 2 ซึ่งเป็นพวกที่อยู่นอกกำแพงเมือง กับมุสลิมกลุ่มที่ 3 ซึ่งเป็นกลุ่มที่อยู่ในกำแพงเมือง มุสลิมกลุ่มที่ 3 ส่วนใหญ่เป็นพวกเชื้อสายอินโด-อิหร่าน นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ ซึ่งต่างจากมุสลิมกลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2 ที่ส่วนใหญ่เป็นพวกนิกายสุหนี่แบบซาฟีส์ ความแตกต่างทางศาสนาเชื้อชาติ สังคม และวัฒนธรรม ทำให้มุสลิมแต่ละกลุ่มมีประชาคมแยกจากกัน มุสลิมกลุ่มจาม-มลายู และมุสลิมกลุ่มอินโด-อิหร่านต่างก็มีบทบาทต่อราชสำนักสยาม มุสลิมกลุ่มจาม-มลายู เป็นกองกำลังสำคัญในหน่วยงานอาสาจามซึ่งเป็นหน่วยงานทางฝ่ายทหาร ในขณะที่มุสลิมกลุ่มอินโด-อิหร่านเป็นกลุ่มที่มีบทบาททางเศรษฐกิจ และต่อมามุสลิมกลุ่มนี้ยังสามารถขยายบทบาททางด้านการเมืองการปกครองด้วย

**กลุ่มชาวตะวันตก** ชาวตะวันตกเป็นกลุ่มประชาชาติที่เข้ามามีบทบาทอยู่ในมหาสมุทรอินเดียตั้งแต่ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ทั้งยังเข้ามาเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจการค้า การเมือง สังคมของสยาม จนได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในโครงสร้างบริหารราชการของหน่วยงานในกรมท่าขวา และกรมพระคลังของสยาม แม้บทบาทของคนกลุ่มนี้จะลดน้อยลงในช่วงราชวงศ์บ้านพลูหลวง ถึงช่วงต้นของรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ก็กลับมามีความสำคัญต่อการดำเนินนโยบายบริหารราชการแผ่นดินของสยามในเวลาต่อมา

---

**กลุ่มชาติพันธุ์:** *ชาวไทยมุสลิม*, หน้า 119. ; Allamah Sayyid Muhammad Husayn Tabataba'i, *Shi'a*, tr. Sayyid Husayn Nasr (Qum: Ansariyan, 1985), p. 40. ; S. Haim, *Farhang Mo'aser's Shorter Persian - English Dictionary* (Tehran: Farhang Mo'aser, 1996), p. 46. ). ; อย่างไรก็ตามก็ตีบางท่านกล่าวว่า “กูฎี” หรือ “กะฎี” ซึ่งใช้เรียกศาสนสถานของพวกชีอะห์ อาจจะมาจกคำว่า “กะเต” เป็นภาษามลายู แปลว่า “พระแท่นที่ประทับ” ซึ่งก็สอดคล้องกับคำว่า อิหม่ามบารอห์ หมายถึงที่ประทับ หรือเคหาสน์ของอิหม่าม ( ดูรายละเอียดใน *บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม 2* (พระนคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2506), หน้า 103-104. )

<sup>161</sup> ปัจจุบันบริเวณกุโบร์ หรือสุสานของมัสยิดต้นสนเป็นสถานที่ฝังศพของขุนนางกรมท่าขวา และลูกหลานซึ่งนับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ ในบริเวณเดียวกับหลุมศพของขุนนางและมุสลิมในกลุ่มสายตระกูลสุลต่านสุไลมานในกรมอาสาจามด้วย

โปรตุเกสเป็นชาวตะวันตกกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยาและตามเมืองท่าของสยามราวรัชสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช (ครองราชย์ระหว่าง พ. ศ. 2077 - 2089 หรือ ค. ศ. 1534 - 1546) ในครั้งนั้นมีชาวโปรตุเกส 120 คนเป็นกองทหารรักษาพระองค์<sup>162</sup>

ชาวโปรตุเกสเข้ามาตั้งประชาคมในกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกับพวกมุสลิม และถือว่าเป็นประชาคมชาวตะวันตกกลุ่มใหญ่ที่สุดในสยาม จากรายงานของปินโตกล่าวว่ามีชาวโปรตุเกสอาศัยอยู่ในหมู่บ้านโปรตุเกสที่กรุงศรีอยุธยาราว 300 คน<sup>163</sup> การเติบโตของประชาคมโปรตุเกสระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22-23 เป็นผลมาจากการอพยพเคลื่อนย้ายของพวกเข้ารีตซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ตามเมืองขึ้นของโปรตุเกส รวมทั้งพวกที่ได้เปลี่ยนมารับนับถือคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิกซึ่งบาทหลวงโปรตุเกสและสเปนนำไปเผยแพร่ยังประเทศต่างๆ คนเหล่านี้มีทั้งชาวโปรตุเกสที่เกิดในเอเชีย หรือพวก “คัสติโซ” (castiço) พวกเลือดผสมกับชนพื้นเมืองหรือ “เมสติโซ” (mestiço) ประชาคมโปรตุเกส หรือ “คาซาโด” (casado) เป็นประชาคมที่ประกอบด้วยคนโปรตุเกสเลือดผสมหลายเชื้อชาติ ทั้งพวกผิวขาว (branco) และผิวดำ (preto)<sup>164</sup> ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21- 22 พวกโปรตุเกสตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยมากที่สุดในอินเดีย และศรีลังกา เฉพาะในกัวมี่ชาวโปรตุเกสผิวขาวอยู่ราว 800 คนส่วนคนผิวดำมีอยู่ราว 2,200 คน ซึ่งสามารถพูดภาษาโปรตุเกสและภาษาพื้นเมืองในอินเดียได้<sup>165</sup>

สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ ได้กล่าวถึงชาวโปรตุเกสที่เข้ามาในสยามไว้ว่า ประกอบไปด้วย พ่อค้าระดับล่าง นักผจญภัย ทหารรับจ้างหรือเป็นพวกเร่ร่อน ไพร่หนีนาย หรือแม้แต่โจรสลัด ซึ่งอยู่ใน

<sup>162</sup> กรมศิลปากร, **470 ปี แห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส**, หน้า 87. ; Fernão Mendes Pinto, *The Travels of Mendes Pinto*, ed. and tr. Rebecca D. Catz (Chicago: The University of Chicago Press, 1989), p. 400.

<sup>163</sup> พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา, *ชาวโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา* (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2527), หน้า 2 . ; Fernão Mendes Pinto, *The Travels of Mendes Pinto*, p. 400.

<sup>164</sup> Sanjay Subrahmanyam, *The Portuguese Empire in Asia, 1500-1700: A Political and Economic History*, p. 220

<sup>165</sup> Ibid. , p. 224.

กลุ่มที่เรียกว่า “ลันซาดอส” (Lançados)<sup>166</sup> แม้ว่าชาวโปรตุเกสเหล่านี้ได้ถูกว่าจ้างเข้ามาเป็นทหารรับจ้าง หรือผู้ชำนาญการแต่เนื่องจากเป็นกลุ่มคนนอกกฎหมายและไม่ได้รับการรับรองจากทางการโปรตุเกส จึงเป็นกลุ่มที่มีได้มีบทบาทด้านต่างประเทศมากนัก

บันทึกของเซอวาลิเยร์ เดอ โซมองตีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ กล่าวว่า มีครอบครัวคนเชื้อสายโปรตุเกสทั้งหมดอยู่เพียง 8 ถึง 9 ครอบครัว ส่วนที่เหลือเป็นพวกเลือดผสมราว 1,000 คน ซึ่งเกิดจากการแต่งงานระหว่างชาวโปรตุเกสกับสตรีพื้นเมือง<sup>167</sup> จดหมายเหตุของลาลูแบร์กล่าวไว้ในสยามมีชาวโปรตุเกสที่เกิดในชมพูทวีป ซึ่งน่าจะหมายถึงพวกเลือดผสมอยู่ราว 3,000-4,000 คน โดยมีจำนวนพอๆ กับพวกแขกมัวร์<sup>168</sup> ชาวโปรตุเกสนอกจากจะประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าแล้วบางคนยังเป็นขุนนาง และข้าราชการของสยาม ส่วนหนึ่งเป็นกองทหารอาสาต่างชาติ นอกจากนี้ยังมีบางคนที่เป็นขุนนางหรือผู้ชำนาญการในตำแหน่งล่ามของกรมท่าขวา ปรากฏหลักฐานอยู่ในบันทึกของฝรั่งเศสกล่าวถึงบทบาทของคนกลุ่มนี้ว่ามีหน้าที่เป็นล่ามให้กับคณะทูตของฝรั่งเศส ในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา มีขุนนางในตำแหน่ง “หลวงวรวาที” ทำหน้าที่เป็นล่ามให้กับบาทหลวงฝรั่งเศส บุคคลผู้นี้เป็นขุนนางชาวโปรตุเกสในกรมท่าขวาชื่อว่า “เปงเฮโร”<sup>169</sup> ชุมชนโปรตุเกสมีบทบาทในสังคมอยุธยาสืบเนื่องต่อมาจนเสียกรุงเมื่อ พ. ศ. 2310 (ค. ศ. 1767)

สำหรับฮอลันดาเริ่มตั้งสถานีการค้าที่ปัตตานีซึ่งขณะนั้นเป็นเมืองขึ้นของสยามใน พ. ศ. 2140 (ค. ศ. 1597) ต่อมาจึงได้ส่งคณะทูตประกอบด้วย คอร์เนลิส สเปกซ์ (Cornelis Specx) และแลมเบิร์ต จาคอบส์ เฮย์น (Lambert Jacobsz Heijn) เดินทางถึงกรุง

<sup>166</sup> สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, “พ่อค้าและทหารรับจ้างโปรตุเกสสมัยอยุธยา,” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง การค้านานาชาติกับราชสำนักอยุธยา จัดโดย ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ณ ศูนย์สารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 25 สิงหาคม 2543, หน้า 16.

<sup>167</sup> Michael Smithies, tr. , *The Chevalier de Chaumont and the Abbé de Choisy Aspects of the Embassy to Siam 1685* , p. 84.

<sup>168</sup> ลาลูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1* , หน้า 501.

<sup>169</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 36 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาครั้งแผ่นดิน พระเพทราชา,” ใน *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 9* (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2508), หน้า 131.

ศรีอยุธยาเมื่อ พ. ศ. 2147 (ค. ศ. 1604)<sup>170</sup> แต่การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการค้า และการทูตมาเริ่มในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ มีการส่งคณะทูตชุดแรกไปยังยุโรปเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับฮอลันดา เมื่อ พ. ศ. 2150 (ค. ศ. 1607)<sup>171</sup>

การเข้ามาของฮอลันดาแตกต่างจากโปรตุเกสเนื่องจากฮอลันดามีวัตถุประสงค์ทางการค้าเป็นหลักมิได้ต้องการเผยแพร่ศาสนา หรือตั้งประชาคมในกรุงศรีอยุธยา บทบาทของฮอลันดาในสยามจึงเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ทางการค้า ฮอลันดาขออนุญาตตั้งสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยาและเมืองท่าที่เกี่ยวข้องกับการรวบรวม และลำเลียงสินค้าซึ่งมีความสำคัญบนเส้นทางขนส่งระหว่างอินเดียกับหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเอเชียตะวันออก

วีไอซีจัดตั้งสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก เมื่อ พ .ศ. 2151 ( ค.ศ. 1608 ) และได้ดำเนินการค้าในสยามอย่างต่อเนื่อง การที่ฮอลันดาเข้ามาตั้งสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยาก็เนื่องจาก อยุธยาเป็นสถานีกลางสำหรับติดต่อค้าขายระหว่างอินเดีย จีน และญี่ปุ่น ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อฮอลันดาในการเตรียมการไปค้าขายในทะเลตะวันออก เพราะในเวลานั้นสยามส่งสำเภาออกไปค้าขายที่กวางตุ้ง และญี่ปุ่น<sup>172</sup> ฮอลันดาจึงต้องการอาศัยความสัมพันธ์ของสยามกับประเทศเหล่านั้นเพื่อกระจายไปสู่การค้า ขณะเดียวกันฮอลันดาก็ต้องการสินค้าจากสยาม เช่นของป่า และข้าวซึ่งใช้หล่อเลี้ยงเมืองขึ้นของฮอลันดาในหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กรุงศรีอยุธยาจึงเป็นสถานที่เหมาะสมจะรวบรวมสินค้า และการขยายอิทธิพลทางการค้าไปสู่ทะเลตะวันออก

สถานีการค้าของฮอลันดาตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงข้ามกับหมู่บ้านโปรตุเกส ชุมชนฮอลันดาในกรุงสยามเป็นที่รวมของพ่อค้าเอกชน และเจ้าพนักงานของ วีไอซี ซึ่ง

<sup>170</sup> หอการค้าไทย, *ประวัติการค้าไทย*, หน้า 164. ; George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand* , p. 11.

<sup>171</sup> Ibid. ; บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, หน้า 2 . ; E. W. Hutchinson, *Adventurers in Siam in the Seventeenth Century*, p. 27. ; Han ten Brummelhuis, *Merchant, Courtier and Diplomat: A History of the Contacts between the Netherlands and Thailand* (Lochem: Uitgeversmaatschappij De Tijdstroom B. V. , 1987), p. 11.

<sup>172</sup> *เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา*, หน้า 23.

ได้เข้ามาตั้งสถานีการค้าเพื่อรวบรวมสินค้า และจัดหาสินค้าป้อนสู่เมืองขึ้นของฮอลันดาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะเดียวกันพ่อค้าฮอลันดาก็ยังค้าขายกับคนพื้นเมือง และชาวต่างชาติที่อาศัยในอยุธยาด้วย พ่อค้าฮอลันดาหลายคนมีภรรยาเป็นสตรีพื้นเมือง อีกทั้งยังเข้ารับราชการหรือเป็นผู้ชำนาญการให้กับราชสำนัก โดยเป็นผู้จัดหาสินค้า ช่างฝีมือ ศัลยแพทย์ ทั้งยังเป็นผู้ออกเงินกู้ หรือนายเรือให้พระคลังสินค้า นอกจากนี้หัวหน้าสถานีการค้าของฮอลันดา (opperhoofd) หลายคนยังได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งออกหลวง หรือออกพระแต่มิได้มีบทบาทในการบริหารราชการแผ่นดิน<sup>173</sup>

แม้ว่าชาวฮอลันดาจะมีจำนวนไม่มากเท่ากับพวกมุสลิมหรือพวกโปรตุเกส แต่การที่ฮอลันดา มีบทบาทสำคัญต่อการค้าในทะเลตะวันออกโดยเฉพาะที่ญี่ปุ่น และเขตหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้พ่อค้าและเจ้าหน้าที่ของฮอลันดาเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับราชสำนักสยามตั้งแต่วิสัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ก่อนจะปิดสถานีการค้าและถอนตัวออกจากกรุงศรีอยุธยาไปใน พ.ศ. 2308 (ค.ศ. 1765)<sup>174</sup>

อังกฤษเป็นอีกชาติหนึ่งที่เข้ามาติดต่อกับสยามในช่วงเวลาใกล้เคียงกับฮอลันดาโดยเข้ามาตั้งสถานีการค้าที่ปัตตานีเมื่อ พ.ศ. 2155 (ค.ศ. 1612) ตามด้วยการขออนุญาตตั้งสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยาโดยมี ลูคัส แอนทูนิส (Lucas Antheuniss) เป็นหัวหน้าสถานีการค้าของอังกฤษคนแรก<sup>175</sup> สถานีการค้าของอังกฤษตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกเฉียงใต้

<sup>173</sup> Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629 -1688," (Ph. D Thesis, School of Oriental and African Studies, University of London, 1984), p. 83.

<sup>174</sup> Dhiravat na Pombejra, "VOC Participation in Siamese Society during the Late Ayutthaya Period (1688-1767)," in *Court, Company and Campong* (Bangkok: Amarin Printing Group, 1992), p. 45. ; Han ten Brummelhuis, *Merchant, Courtier and Diplomat: A History of the Contacts between the Netherlands and Thailand*, p. 52.



ของเกาะเมืองอยุธยาระหว่างสถานีการค้าของฮอลันดา กับหมู่บ้านญี่ปุ่น อีไอซี ดำเนินการค้ากับสยามโดยมีการส่งทูตอัญเชิญพระราชสาสน์ของพระเจ้าเจมส์ที่ 1 (James I , ครองราชย์ พ. ศ. 2146-2168 หรือ ค. ศ. 1603-1625) เข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและทรงสนับสนุนอังกฤษให้เข้ามาค้าขายกับสยามโดยอยู่ในความดูแลของขุนนางกรมท่าขวา

อังกฤษได้ใช้ปัตตานีและอยุธยาเป็นฐานทางการค้าเพื่อขยายต่อไปยังจีน และญี่ปุ่นเช่นเดียวกับฮอลันดา ในระยะแรกอังกฤษพยายามขยายการค้าในสยาม ทั้งยังพยายามขยายการค้าไปจนถึงเชียงใหม่<sup>176</sup> การค้าของอังกฤษในสยามประสบปัญหาหลายอย่างเป็นผลให้การค้าขาดทุน ปัญหาแรกคือจากการขัดขวางของฮอลันดา โดยเฉพาะการค้าในเขตคาบสมุทรมลายูใต้ และในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จนเป็นเหตุให้อังกฤษต้องรบกับฮอลันดาที่ปัตตานีเมื่อ พ. ศ. 2161 (ค. ศ. 1618) ปัญหาประการที่สองคือความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของอีไอซีกับพ่อค้าเอกชน ซึ่งส่งผลให้การบริหารงานไม่ราบรื่น ปัญหาประการที่สามคือ อังกฤษไม่สามารถบริหารการค้าตามรูปแบบธรรมเนียมของสยามที่ต้องค้าขายโดยผ่านพระคลังสินค้า ซึ่งเปิดโอกาสให้มีการเรียกร้อสินบนต่างๆ นอกจากนี้อังกฤษยังต้องส่งบรรณาการทูลเกล้าฯ ถวายอีก<sup>177</sup> ซึ่งเป็นผลให้อังกฤษมีค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้นในการค้าที่สยาม ปัญหาประการที่สี่คือ อังกฤษต้องเผชิญกับปัญหาสงครามของสยามกับปัตตานี ซึ่งก่อกบฏเมื่อ พ. ศ. 2154 (ค. ศ. 1611) และการสงครามระหว่างพระเจ้ากรุงสยามกับพระเจ้ากรุงอังวะในปีเดียวกัน ซึ่งส่งผลให้ การค้าของอังกฤษที่เชียงใหม่ล้มเหลว<sup>178</sup> ปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นส่งผลให้อังกฤษต้องปิดสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยา และปัตตานี ไปใน พ. ศ. 2165 (ค. ศ. 1622) แล้วได้ย้ายไปตั้งสถานีการค้าที่กัมพูชา จนกระทั่งในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์อังกฤษจึงกลับเข้ามาค้าขายในอยุธยาอีกครั้ง

ชาวอังกฤษที่เข้ามาในสยามมีอยู่ 2 กลุ่มใหญ่ กลุ่มแรกคือพนักงานของอีไอซี และกลุ่มที่สองคือพ่อค้าเอกชน และ อินเตอร์โลเปออร์<sup>179</sup> แม้จะมีชาวอังกฤษเข้ามารับราชการในสยามหลาย

<sup>175</sup> Manich Jumsai, *History of Anglo-Thai Relations* (Bangkok : Chalermnit, 1970), p. 4.

<sup>176</sup> Ibid.

<sup>177</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, หน้า 90.

<sup>178</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

คน แต่ก็มีได้มีชุมชนหรือประชาคมอังกฤษอยู่ในกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากชาวอังกฤษส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเป็นนายเรือหรือเจ้าพนักงานประจำเรือ ซึ่งต้องออกทะเลมิได้อยู่ประจำในเมืองหลวง<sup>180</sup>

สำหรับฝรั่งเศสติดต่อกับสยามครั้งแรกโดยคณะบาทหลวงซึ่งอยู่ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 (Louis XIV, ครองราชย์ พ. ศ. 2186-2258 หรือ ค. ศ. 1643-1715 ) มีการส่งคณะบาทหลวงนิกายเยซูอิตภายใต้การนำของสังฆราชแห่งเบรียต (Bishop of Beryte) ชื่อว่า ลัมแบร์ เดอ ลาม็อด (Lambert de La Mothe) เดินทางไปยังจีนเมื่อ พ. ศ. 2205 ( ค. ศ. 1662 ) โดยผ่านสยาม และเวียดนาม แต่เนื่องจากเกิดความไม่สงบอันเป็นผลจากความวุ่นวายทางการเมืองในเวียดนาม ทำให้คณะบาทหลวงตัดสินใจพำนักอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาระยะหนึ่ง โดยมีภารกิจเพื่อเผยแพร่ศาสนาในหมู่ชาวเวียดนามที่ตั้งรกรากอยู่ในสยาม<sup>181</sup> ต่อมาสมเด็จพระนารายณ์พระราชนัดดาที่สืบให้สร้างโบสถ์แห่งใหม่ในเขตชุมชนชาวเวียดนามเข้ารีต ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ฝั่งตรงข้ามเกาะเมืองริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยคณะบาทหลวงฝรั่งเศสได้มอบให้อยู่ในความอุปถัมภ์ของนักบุญโยเซฟ หรือที่เรียกว่า “โบสถ์นักบุญโยเซฟ”<sup>182</sup>

คณะบาทหลวงของฝรั่งเศสชุดที่สองเข้ามาถึงสยามใน พ. ศ. 2207 (ค. ศ. 1664) ประกอบด้วยบาทหลวงปัลลู (Mgr. Pallu) ซึ่งดำรงตำแหน่งพระสังฆราชแห่งเฮลิโอบอลิส (Bishop of Heliopolis) พร้อมบาทหลวงอีก 4 รูป รวมทั้งบาทหลวง หลุยส์ ลาโน (Mgr. Louis Laneau) การเผยแพร่ศาสนาของบาทหลวงฝรั่งเศสได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากสมเด็จพระนารายณ์ คณะบาทหลวงฝรั่งเศสได้เข้ามาเผยแพร่ศาสนาในกลุ่มประชาคมญี่ปุ่น จีน และเวียดนามที่นับถือนิกายคาทอลิก ทั้งยังพยายามเผยแพร่คริสต์ศาสนาในหมู่ชาวสยาม มอญ และลาว ทำให้มีชนพื้นเมืองหันไปรับนับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกเพิ่มขึ้น

<sup>179</sup> Dhiravat na Pombejra, “A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629 - 1688,” p. 84.

<sup>180</sup> Ibid. , p. 85.

<sup>181</sup> ยากส์ เดอ บูร์ซ, *จดหมายเหตุการเดินทางของพระสังฆราชเบรียตประมุขมิสซังส์อาณาจักร โคจีนจีน*, แปลโดย ปทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์หัตถศิลป์, 2537) , หน้า 59.

<sup>182</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

กลุ่มบาทหลวงฝรั่งเศสมีบทบาทเป็นสื่อกลางระหว่างราชสำนักสยามกับราชสำนักฝรั่งเศส เนื่องจากพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงให้การสนับสนุนคริสต์ศาสนา นโยบายของฝรั่งเศสต่อสยามจึงเกี่ยวข้องกับการค้า การเมือง และศาสนาไปพร้อมกัน ความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนนี้ได้ส่งผลให้ฝรั่งเศสเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจการภายในของสยามในช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ และถึงแม้ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักทั้งสองฝ่ายจะเกิดปัญหาในช่วงราชวงศ์บ้านพลูหลวง แต่บาทหลวงฝรั่งเศสก็ยังคงมีอิทธิพลต่อประชาคมพวกเข้ารีต จนตลอดสมัยอยุธยา

ชาวฝรั่งเศสในสมัยอยุธยาประกอบไปด้วยคน 3 กลุ่ม ได้แก่ พวกที่รับราชการในราชสำนัก ซึ่งส่วนใหญ่มีบทบาทช่วงสั้นๆในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เช่น เรอเน ชาบอนโน (Rene Charbonneau) นายแพทย์หลวง เชอวาลิเยร์ เดอ ฟอรับัง (Chevalier de Forbin) นายทหารประจำกองกำลังฝรั่งเศสในสยาม และ เดอ ลามาร์ (de La Mare) สถาปนิก และวิศวกร กลุ่มที่สองคือพ่อค้ากับเจ้าพนักงานในบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส เช่น เวเรต์ (Véret) เจ้าพนักงานการค้าของฝรั่งเศส ส่วนกลุ่มที่สามคือพวกมิชชันนารี<sup>183</sup> ชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาในสยามหลายคนเป็นผู้ชำนาญการในสาขาต่างๆ เช่นด้านศาสนา การแพทย์ การค้า วิศวกร ช่าง และการทหาร ซึ่งเข้ามารับราชการในหน่วยงานต่างๆของสยามในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์

นอกจากชาวโปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส แล้ว ยังมีชาวตะวันตกอีกหลายชาติที่ติดต่อกับสยาม ได้แก่ชาวสเปน สก๊อตแลนด์ และเดนมาร์ก<sup>184</sup> แต่ไม่มีบทบาทหรืออิทธิพลต่อสยามมากเท่าชาวตะวันตก 4 กลุ่มแรก ชาวตะวันตกทั้ง 4 กลุ่มที่กล่าวมาข้างต้นได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจการของสยามและภายหลังได้ถูกจัดให้เข้าไปอยู่ในความควบคุมของหน่วยงานราชการของสยาม

ชาวต่างชาติอื่นๆ ยังมีกลุ่มชาวต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกของสยามอีกหลายกลุ่มที่ไม่ถือว่าเป็นพวกมุสลิม หรือชาวตะวันตก คนกลุ่มนี้เข้ามาค้าขายหรือตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงศรี

<sup>183</sup> Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629- 1688," p. 85.

<sup>184</sup> Mary Laugesen, Paul Westphall and Robin Dannhorn, *Scandinavians in Siam*, comp. and ed. Niels Lumholdt (Bangkok: Thai Wattana Panich, 1980), pp. 17-18.

อยุธยา และเมืองต่างๆของสยาม ได้แก่ชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดู หรือพวกพราหมณ์เทศ ชาวอาร์เมเนีย และพวกประชาคมเข้าริต

**1. พราหมณ์เทศ** หรือพราหมณ์เทศ หรือแขกพราหมณ์ หมายถึงชาวอินเดียที่ นับถือศาสนาฮินดู ซึ่งเดินทางเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานในสยาม กาญจนาคพันธ์เชื่อว่าคนกลุ่มนี้ ไม่ใช่พราหมณ์พิธี แต่เป็นราษฎรธรรมดาสามัญที่มาจากอินเดีย<sup>185</sup> โดยคนกลุ่มนี้คงเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสยามตั้งแต่ก่อนสมัยอยุธยาในช่วงที่ศาสนาพราหมณ์ และฮินดูเจริญรุ่งเรือง ต่อมาพวกชาวฮินดูก็ยังคงค้าขายไปมาระหว่างอินเดียกับสยาม แม้ในยุคที่ศาสนาอิสลามรุ่งเรืองอยู่ในอินเดีย เพราะชาวพื้นเมืองส่วนใหญ่ยังคงนับถือศาสนาฮินดู

หลักฐานที่กล่าวถึงพราหมณ์เทศในสยามปรากฏอยู่ในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนโดยมีการกำหนดตำแหน่ง “หลวงนนทเกษ” เป็นเจ้าท่าพราหมณ์เทศสังกัดกรมท่าขวา<sup>186</sup> ส่วน “ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนัก” ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศระบุถึงเจ้าหน้าที่พราหมณ์เทศผู้มีหน้าที่รักษาพระนครว่า “สอรรประรำ วิประวาชี อำเภอพราหมณ์เทศ (รักษา) แต่หน้าวัดนางมุกมาหน้าวัดอามแม่ ทั้งละกุนไปถึงเสาชิงช้า”<sup>187</sup> ตำแหน่งเจ้าพนักงานที่ “สอรรประรำ” และ “วิประวาชี”<sup>188</sup> ซึ่งเป็นผู้รักษาอำเภอพราหมณ์เทศ คงเป็นตำแหน่งหัวหน้าชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดูในสยาม

พราหมณ์เทศ หรือชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดูน่าจะเป็นกลุ่มชนที่มาจากส่วนต่างๆของอินเดีย โดยเฉพาะจากอินเดียภาคใต้ ซึ่งเป็นที่ตั้งของจักรวรรดิวิชัยนคร (Vijayanagar Empire) ซึ่งเป็นจักรวรรดิของชาวฮินดูที่ดั่งขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 19 เพื่อด้านทานอำนาจ

<sup>185</sup> กาญจนาคพันธ์, *ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม 3* (กรุงเทพมหานคร: บุรินทร์การพิมพ์, 2518), หน้า 142-143.

<sup>186</sup> *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, หน้า 233

<sup>187</sup> กรมศิลปากร, *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 2*, หน้า 46.

<sup>188</sup> ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าตำแหน่ง “สอรรประรำ” อาจมาจากคำว่า “ศรี + ปุรี” ในภาษาสันสกฤต แปลว่า “ผู้เป็นใหญ่ในเมือง” หรือ “ผู้คุ้มครองเมือง” ส่วนคำว่า “วิประวาชี” อาจมาจากคำว่า “วิปฺป + วสี” แปลว่า “พราหมณ์ผู้บำเพ็ญพรต” (ดูรายละเอียดใน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, *ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 525, 540, 686, 711. )

ของมุสลิมที่รุกรานลงมาจากทางตอนเหนือ วิชัยนคร มีพรมแดนติดกับอาณาจักรกอลกอนดา และพิชปุร เป็นรัฐการค้าที่มีความสำคัญในมหาสมุทรอินเดียเช่นเดียวกับกอลกอนดา และพิชปุร เมืองที่มีความสำคัญต่อการค้าของวิชัยนครคือ กาลิกัต ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรตอนล่าง จากบันทึกของ อับดุลย์ รัชซัก (Abdul Rassaq) ชาวอิหร่านซึ่งเป็นราชทูตจากแคว้นซาร์มาร์กันด์ (Samarqand) เดินทางมายังวิชัยนครเมื่อ พ. ศ. 1986 (ค. ศ. 1443) กล่าวว่าเมืองท่าของวิชัยนครเต็มไปด้วยพ่อค้าหลายชาติที่เข้ามาตั้งชุมชน โดยเฉพาะพวกมุสลิม<sup>189</sup> บาร์โฆซา ก็บันทึกไว้ว่า ภัยพิบัติแห่งวิชัยนครทรงส่งเสริมการค้าและทรงเปิดโอกาสให้พ่อค้าต่างชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจักรวรรดิของพระองค์ เฉพาะที่เมืองกาลิกัตมีพ่อค้าฮินดู อาหรับ อิหร่าน กุชราต คูราซาน และ “ดาโคนิส” (Daqonis) สินค้าซึ่งส่งออกจากที่นี่ได้แก่เครื่องเทศ อัญมณี ไข่มุก ไม้หอม ฝ้าย และเครื่องกระเบื้องเคลือบ ส่วนสินค้าเข้าได้แก่ ทองแดง เงิน ชาด ปะการัง ญ้าฝรั่ง สีย้อมผ้า น้ำกุหลาบ มีด เงิน และทอง<sup>190</sup>

นอกจากกาลิกัตแล้วเมืองท่าอีกหลายแห่งที่มีความสำคัญต่อการค้าของพ่อค้าฮินดูได้แก่ เมืองคัณนอร์ (Cannanore) ทางฝั่งตะวันตกซึ่งเป็นตลาดค้าฝ้าย และ ปูริกัต ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกบนชายฝั่งโคโรแมนเดล เมืองท่าเหล่านี้เชื่อมโยงการค้าระหว่างฝั่งตะวันตกกับตะวันออกของอินเดีย และเป็นแหล่งรับซื้อหรือรวบรวมสินค้าที่ส่งมาจากเมืองท่าในบริเวณฝั่งตะวันตกของสยาม ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 พ่อค้าฮินดูเป็นกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทในการค้าเครื่องเทศบริเวณชายฝั่งมะละบาร์ ซึ่งเป็นตลาดเครื่องเทศสำคัญในย่านนี้<sup>191</sup> พ่อค้าฮินดูคงเข้ามาค้าขาย และตั้งถิ่นฐานในเมืองหลวง และตามเมืองท่าของสยามเช่นเดียวกับพวกมุสลิม

ในสมัยอยุธยาพวกพราหมณ์เทศตั้งชุมชนอยู่บริเวณใกล้เคียงกับชุมชนของพวกมุสลิมอินโด-อิหร่าน ปรากฏหลักฐานอยู่ใน คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง กล่าวถึงย่านของพราหมณ์เทศไว้ว่า “ ... มีตลาดขายของในบ้านแขกใหญ่ ใกล้วัดอำแม่ซื้อตลาดจีน 1

<sup>189</sup> K. N. Nilakanta Sastri, *A History of South India*, p. 335.

<sup>190</sup> Ibid.

<sup>191</sup> Jan Kieniewicz , “Asian Merchants and European Expansion : Malabar Pepper Trade Routes in the Indian Ocean World - System in the Sixteenth Century, ” in *Asian Trade Routes*, pp. 79 - 81.



ถนนย่านบ้านพราหมณ์นำวัดช้าง มีตลาดต้นชาย กะบุงตะกร้ากะโล่ครุเชือก เลื่อลวด เครื่องสาร  
ครบ ชื่อ ตลาดบ้านพราหมณ์”<sup>192</sup>

ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักสมเด็จพระเจ้าบรมโกศระบุถึงอำเภอพราหมณ์เทศว่า ตั้งอยู่  
ตั้งแต่หน้าวัดนางมุก วัดอามะ ละกุน (ชีกุน- ผู้วิจัย) ไปจนถึงเสาชิงช้า ส่วนนิเวศสถานของพวก  
มุสลิมอยู่แถบสะพานประตูลิ้นถึงวัดนางมุก เรือยไปถึงท่าภาษี<sup>193</sup> จากเอกสารทั้งสองฉบับแสดงว่า  
พวกพราหมณ์เทศหรือแขกพราหมณ์ ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับประชาคมพวกมุสลิมเชื้อสายอินโด- อิ  
หร่าน ถึงแม้ว่าพวกพราหมณ์เทศนี้จะนับถือศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู ซึ่งแตกต่างจากพวกมุสลิมแต่ก็  
อยู่ในความควบคุมดูแลของกรมท่าขวาด้วย ทั้งนี้เนื่องจากพวกพราหมณ์เทศเป็นชนต่างชาติที่มาจาก  
อินเดีย และใช้ภาษาที่เรียกว่าฮินดูสถาน หรือ ฮินดูสตานี (Hindustani) ซึ่งเป็นภาษาที่พัฒนามา  
จากภาษาฮินดู อาหรับ และอิหร่าน<sup>194</sup> อันเป็นตระกูลภาษาที่ใช้กันอยู่ในกลุ่มมุสลิมอินโด - อิ  
หร่าน จึงน่าจะเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ชนกลุ่มนี้อยู่ในความควบคุมดูแลของกรมท่าขวา โดยมีขุน  
นางผู้มีราชทินนามว่า “นันทเกษ” เป็นผู้ควบคุมดูแลขึ้นตรงต่อขุนนางในตำแหน่ง “ราชเศรษฐี” และ  
“จุฬาราชมนตรี” อีกต่อหนึ่ง

บันทึกของเคมปีเฟอร์ในสมัยอยุธยาตอนปลายระบุว่า สองฟากถนนใหญ่ซึ่งมุ่งสู่พระบรม  
มหาราชวังในกรุงศรีอยุธยาเป็นที่อยู่ของชาวจีน ชาวฮินดูสถาน และพวกมัวร์<sup>195</sup> ชาวฮินดูสถาน  
ซึ่งเคมปีเฟอร์กล่าวถึงน่าจะได้แก่ชาวอินเดียทั้งที่นับถือศาสนาฮินดูและมุสลิม ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ใน  
เขตเดียวกับพวกมุสลิมจากอาหรับ อิหร่าน และเอเชียกลาง ชาวอินเดียที่เรียกว่ากลุ่ม “พราหมณ์เทศ”  
จัดเป็นหนึ่งในประชาคมแขกที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตกำแพงเมืองของกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกับมุสลิม  
เชื้อสายอินโด - อิหร่านที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์

<sup>192</sup> คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 16.

<sup>193</sup> กรมศิลปากร, *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 2*, หน้า 56.

<sup>194</sup> ภาษาฮินดูสตานี เป็นภาษาที่เกิดจากการผสมผสานของวัฒนธรรมฮินดู กับมุสลิม  
ภาษาใหญ่ในตระกูลนี้คือ ภาษาฮินดี (Hindi) และภาษาอูรดู (Urdu) ( ดูรายละเอียดใน  
กาญจนาศพนธ์, *ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม 3*, หน้า 100 - 103. )

<sup>195</sup> Engelbert Kaempfer, *A Description of The Kingdom of Siam 1690*, p. 44.

**2. อาร์เมเนีย** เป็นกลุ่มชนชาติตระกูลอินโดยูโรเปียน (Indo-European) มีถิ่นฐานเดิมอยู่ในเอเชียไมเนอร์ (Asia Minor) เมื่อราว 600 ปีก่อนคริสตกาล ต่อมาได้อพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่บริเวณทิศตะวันออกเฉียงเหนือของตุรกี ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของประเทศอาร์เมเนีย (Armenia) หรือ สาธารณรัฐอาร์เมเนีย (Republic of Armenia) ซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของสหภาพโซเวียต มีพรมแดนติดกับอิหร่าน อาเซอร์ไบจาน (Azerbaijan) จอร์เจีย (Georgia) และตุรกี

ชาวอาร์เมเนียหันมานับถือคริสต์ศาสนานิกายออร์ทอดอกซ์ (The Orthodox Church)<sup>196</sup> ราว พ. ศ. 1153 (ค. ศ. 300) ต่อมาดินแดนของพวกเขาถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิไบแซนไทน์ (Byzantine Empire) ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 อาร์เมเนียถูกรุกรานโดยจักรวรรดิออตโตมานของมุสลิม ชาวอาร์เมเนียจึงต้องอพยพลี้ภัยไปอยู่ในดินแดนต่างๆ ได้แก่ ปาเลสไตน์ กรีซ รัสเซีย อิหร่าน และยุโรปตะวันออก ชาวอาร์มาเนียมีความชำนาญด้านการค้า และเดินเรือเช่นเดียวกับมุสลิมโดยมีบทบาทในการค้าไหม และผ้าฝ้ายอยู่ในแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ทะเลแดง อ่าวเปอร์เซีย และมหาสมุทรอินเดีย อีกทั้งเดินเรือเข้ามาค้าขายอยู่ในจีน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้<sup>197</sup>

ชาวอาร์เมเนียในสยามคงเข้ามาค้าขายอยู่ตามเมืองท่าฝั่งตะวันตกของสยาม คนกลุ่มนี้ได้รับการส่งเสริมจาก ชาห์อับบัสที่ 1 แห่งอิหร่าน (Shah Abbas I, ครองราชย์ พ. ศ. 2130 - 2172 หรือ ค. ศ. 1587 - 1629) ให้ดำเนินการค้าร่วมกับราชสำนัก โดยเฉพาะชาวอาร์เมเนียซึ่งมีถิ่นฐานอยู่ที่เมืองจัลฟา (Julfa) ใกล้กับเมืองอิสฟาฮาน (Isfahan) นครหลวงของอิหร่านในสมัยราชวงศ์ซาฟาวิ (Safavid Dynasty, เป็นราชวงศ์ที่ปกครองอิหร่านตั้งแต่ว่า พ. ศ. 2044- 2265 หรือ ค. ศ. 1501-1722 )<sup>198</sup> ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22

<sup>196</sup> J. M. Roberts, *A History of Europe*, p. 101. ; *The New Encyclopedia Britannica (Micropaedia)* 1, 15th ed. (1989): 565.

<sup>197</sup> Donald F. Lach and Carol Flaumenhaft, trs. , "The Suma Oriental, " p. 29. ; J. M. Roberts, *A History of Europe* , p. 101.

<sup>198</sup> Edmund M. Herzig, "The Rise of the Julfa Merchants, " in Charles Melville, ed. *Safavid Persia* , (Cambridge: E. & E. Plumridge, 1996), p. 305. ; Sir John Chardin, *Travels in Persia 1673-1677*, p. 6.

กลุ่มตระกูลพ่อค้าอาร์เมเนียจากเมืองจัดฟาในอิหร่านมีบทบาทต่อการค้าในเอเชีย เนื่องจากพวกเขา มีกองเรือ และทุนทรัพย์ในการประกอบการค้า โดยมีกองเรือค้าขายอยู่ระหว่างเมืองกอมบรูน (Gombroon) หรือบันดาอับบัส (Bandar Abbas) ในอ่าวเปอร์เซีย จนถึงกวางตุ้งในจีน<sup>199</sup> พ่อค้าอาร์เมเนียค้าขายอยู่ตามเมืองท่าทางฝั่งตะวันตกของสยามตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 เมื่อความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับชาวตะวันตกเสื่อมลง พ่อค้าอาร์เมเนียยังคงมีบทบาทด้านการค้าในแถบชายฝั่งทิศตะวันออกของอินเดีย โดยค้าขายอยู่กับเมืองท่าต่าง ๆ รวมทั้งที่ภูเก็ต ตะนาวศรี และมะริด<sup>200</sup>

เซอร์วาเลียร์ เดอ ซิมองต์กล่าวว่า ในกรุงศรีอยุธยา มีชาวอาร์เมเนียอยู่ราว 15 - 16 ครอบครัว ซึ่งทั้งหมดเป็นชาวคริสต์ โดยประกอบอาชีพค้าขาย และส่วนใหญ่เป็นทหารม้าองครักษ์ของสมเด็จพระนารายณ์<sup>201</sup> เคนนอน บริซิด เชื่อว่าชาวอาร์เมเนียจัดอยู่ในกลุ่มประชาคมคาทอลิกในการควบคุมของ หลวงราชมนตรี ซึ่งเป็นขุนนางกรมท่าขวา<sup>202</sup> แต่ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าชาวอาร์เมเนียในสยามน่าจะตั้งประชาคมอยู่ร่วมกับพวกมุสลิมอินโด-อิหร่าน เพราะพวกอาร์เมเนียและพวกอิหร่านมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เนื่องจากชาห์แห่งราชวงศ์ซาฟาवीของอิหร่านทรงให้การสนับสนุนพวกอาร์เมเนีย ในการประกอบการค้าทางเรือ ทรงให้คนเหล่านี้เข้ามารับราชการในราชสำนัก และส่งเสริมการนับถือศาสนาโดยทรงมีพระราชานุญาตให้สร้างโบสถ์ในเมืองอิสฟาฮาน<sup>203</sup> ชาวอาร์เมเนียในอิหร่านได้รับการส่งเสริมให้ออกไปค้าขายและตั้งประชาคมการค้าในอินเดีย ส่วนหนึ่งเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานในสยาม<sup>204</sup> คนเหล่านี้จึงน่าจะตั้งถิ่นฐานร่วมกันกับประชาคมอินโด-อิหร่าน

<sup>199</sup> K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean*, p. 211.

<sup>200</sup> Ashin Das Gupta, "Indian Merchants and the Trade in the Indian Ocean c. 1500-1750," p. 433. ; Anthony Reid, "Economic and Social Change, c. 1400 - 1800," p. 157.

<sup>201</sup> Michael Smithies, tr. , *The Chevalier de Chaumont and the Abbé de Choisy Aspects of the Embassy to Siam 1685*, p. 83.

<sup>202</sup> Kennon Breazeale, "Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible," p. 12.

<sup>203</sup> Ibid. , p. 281.

<sup>204</sup> กองทหาร และพ่อค้าชาวอาร์เมเนีย ได้รับการส่งเสริมจากชาห์แห่งราชวงศ์ซาฟาवीของอิหร่านให้เดินทางออกไปค้าขาย และขยายอิทธิพลทางเศรษฐกิจ และการเมือง ของอิหร่านในอินเดีย

นอกจากนี้ชาวอาร์เมเนียยังนับถือคริสต์ศาสนานิกายออร์ทอดอกซ์ซึ่งมีรูปแบบพิธีกรรมความเชื่อต่างไปจากพวกโปรตุเกส และฝรั่งเศสซึ่งนับถือนิกายโรมันคาทอลิก จึงมีความเป็นไปได้ที่คนกลุ่มนี้จะมีโบสถ์ หรือสถานที่สำหรับประกอบศาสนาของตนเองในชุมชนเดียวกับพวกอินโด-อิหฺร่าน มากกว่าจะไปอาศัยประกอบพิธีกับพวกเข้ารีตนิกายโรมันคาทอลิกซึ่งมักตั้งข้อรังเกียจคนต่างนิกายศาสนาอยู่แล้ว

**3. พวกเข้ารีต** เป็นกลุ่มประชาคมที่มีลักษณะพิเศษคือประกอบไปด้วยชนหลายชาติที่มาจากภูมิภาคฝั่งตะวันตก และตะวันออกของสยาม โดยคนกลุ่มนี้เดินทางมาจากเขตปกครองของโปรตุเกสในอินเดียหรือเป็นพวกคาทอลิกจากจีน ญี่ปุ่น และเวียดนาม โดยมีการรวมกลุ่มเป็นชุมชนย่อยๆ ในขณะที่เดียวกันก็มีความสัมพันธ์กันกับกลุ่มบาทหลวงคาทอลิก

โบสถ์ของคณะบาทหลวงชาวโปรตุเกส และฝรั่งเศสในสมัยอยุธยาเป็นศูนย์กลางของชุมชนพวกเข้ารีตโดยเฉพาะพวกเข้ารีตเชื้อสายโปรตุเกส ญี่ปุ่น และ เวียดนาม จากบันทึกของบาทหลวงยากส์ เดอ บูร์ช ชาวฝรั่งเศสเมื่อ พ. ศ. 2207 (ค. ศ. 1664) กล่าวถึงพวกเข้ารีตในกรุงศรีอยุธยาว่า

... มีชาวคาทอลิกในกรุงศรีอยุธยาอยู่เกือบ 2,000 คน ชาวโปรตุเกสส่วนใหญ่ที่ถูกขับไล่ออกจากที่ต่างๆ ของอินเดียได้อพยพเข้ามาลี้ภัยอยู่ในสยาม โดยสร้างบ้านเรือนอยู่แยกออกไปกลายเป็นชานเมือง พวกเขามีโบสถ์กลาง 2 แห่ง โบสถ์หนึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของบาทหลวงคณะเยซุอิต และอีกโบสถ์เป็นของบาทหลวงคณะเซนต์โดมินิก<sup>205</sup>

---

และอาจจะรวมถึงสยามด้วย เป็นไปได้ว่ากองทหารอาร์มีเนียที่เป็นทหารม้าสยามนั้นอยู่ในสังกัดเดียวกับกลุ่มทหารอิหฺร่านด้วย “สำเนาคริสต์ริยสุไลมาน” กล่าวว่ามีกองทหารองครักษ์ฝรั่ง (frank) ของสมเด็จพระนารายณ์ซึ่งแยกเป็นกองทหารม้าฝ่ายขวา และฝ่ายซ้าย โดยอยู่ในความควบคุมของ ออกาเมะหะหมัดเสนาบดีชาวอิหฺร่าน กองทหารฝรั่งกลุ่มนี้อาจได้แก่ชาวโปรตุเกส และชาวอาร์เมเนีย ซึ่งเป็นกองทหารราของครักษ์ก่อนมีการจัดตั้งกองทหารฝรั่งเศสในสมัยที่ฟอลคอนเข้ามามีบทบาทในราชสำนักแล้ว (ดูรายละเอียดใน Edmund M. Herzig, “The Rise of the Julfa Merchants,” p. 305. ; K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean*, p. 211. ; Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 101. ; Rudolph P. Mathee, *The Politics of Trade in Safavid Iran*, p. 89-90. ; Sir John Chardin, *Travels in Persia 1673- 1677*, pp. 6-7. )

จากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณโบสถ์ในเขตหมู่บ้านนักบุญเปโตรพบร่องรอยชุมชนที่มีขนาดใหญ่พอสมควร นอกจากนี้ยังขุดพบหลุมฝังศพซึ่งมีโครงกระดูกของพวกเข้รื้อที่อาศัยอยู่ในชุมชนโปรตุเกสสมัยอยุธยา โครงกระดูกส่วนใหญ่แสดงถึงคนที่มีเชื้อชาติผสม หรือพวกเมสติโซ โดยมีทั้งเผ่ามองโกลอยด์ และคอเคซอยด์ <sup>206</sup>

กลุ่มประชาคมเข้รื้อที่กลุ่มใหญ่ที่สุดในสยามคือชาวอินเดีย ชาวจีน เวียดนาม และญี่ปุ่นซึ่งนับถือคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิกที่อพยพลี้ภัยทางการเมือง และการบีบบังคับทางศาสนาในประเทศของตนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสยาม ลาลูแบร์กล่าวว่าพวกเข้รื้อส่วนใหญ่ในสยามเป็นพวกเชื้อสายโปรตุเกสกับชาวอินเดียที่อพยพเข้ามายังสยาม เซอวาเลียร์ เดอ โชมองต์ กล่าวว่า มีพวกคาทอลิกชาวเวียดนามจากโคชินไชน่าอยู่ราว 100 ครอบครัว และชาวตั้งเกีย (Tonkinese) ราว 6-7 ครอบครัว <sup>207</sup> เมื่อบาทหลวงชาวฝรั่งเศสเข้ามายังสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์จึงได้ตัดสินใจสร้างโบสถ์ขึ้นในชุมชนเวียดนามเข้รื้อ ต่อมาก็มีการสร้างโรงพยาบาล และจัดตั้งโรงเรียนทางศาสนาที่เรียกว่า “สามเณราลัย” ขึ้นที่บ้านปลาเห็ด (Banplahet) เมื่อ พ. ศ. 2208 (ค.ศ. 1665) ซึ่งอยู่ใกล้กันกับชุมชนชาวเวียดนามเข้รื้อ ภายหลังมีการย้ายไปตั้งที่ตำบลมหาพรหมณ์ห่างจากกรุงศรีอยุธยาไปราว 10 กิโลเมตร บุคคลที่เข้ามาศึกษาในสามเณราลัยเริ่มตั้งแต่เด็กอายุ 10 ขวบ เมื่อได้รับการศึกษาจนมีความพร้อมก็จะได้รับการคัดเลือกให้เป็นบาทหลวงเมื่อมีอายุอย่างน้อย 23 ปี สามเณรเหล่านี้มาจากประเทศต่างๆในเอเชียรวมทั้งจีน บันทึกของบาทหลวงลาโน กล่าวว่าใน พ. ศ. 2212 (ค.ศ. 1669) มีสามเณรทุกชาติทุกภาษาถึง 700 คน <sup>208</sup> จากหนังสือ “ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม” โดย ฟรังซัวร์ อังรี ตูรแปง กล่าวถึงสามเณราลัยของบาทหลวงฝรั่งเศสว่า

<sup>205</sup> ยากส์ เดอ บูร์ซ, *จดหมายเหตุการเดินทางของพระสังฆราชเบริช ประมุขมิสซัง สุอาณาจักรโคจีนจีน*, หน้า 52.

<sup>206</sup> พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา, *ชาวโปรตุเกสในยุคกรุงศรีอยุธยา*, หน้า 4-5.

<sup>207</sup> Michael Smithies, tr. , *The Chevalier de Chaumont and the Abbé de Choisy Aspects of the Embassy to Siam 1685*, p . 84.

<sup>208</sup> เสรี พงศ์พิศ, “คาทอลิกกับสังคมไทย ตั้งแต่สมัยพระนารายณ์จนถึงปัจจุบัน,” หน้า 12- 13.



... เด็กที่มาจากประเทศจีน ประเทศโคชินจีน ประเทศตังเกี๋ย และประเทศสยามนั้น ต่างมีโรงเรียนต่างหากสำหรับแต่ละชาติ มีการสอนภาษาลาติน ศีลธรรมในพระวรสาร (Gospel) เรื่องศาสนาและพิธีศาสนา มีพระภิกษุและขุนนางบางคนชอบศีลล้างบาป หญิงพรหมจารีและแม่หม้ายหลายคนก็สมัครถือชีวิตนักบวช และถือแบบดำรงชีวิตอย่างเคร่งครัด มีชนชั้นนาที่รุ่นใหม่อีกหลายรุ่นเดินทางจากประเทศฝรั่งเศสมาถึงที่นี่ เพื่อแทนคนที่ตายไปหลายคน นักเรียนมีจำนวนมากมายจนมีผู้พูดถึงสิบสองภาษาในวิทยาลัยแห่งนี้ ส่วน โรงพยาบาลเหล่านี้มีคนเจ็บป่วยเต็มอยู่เสมอ และชาวต่างประเทศหลายคนก็มาที่นี่จากทุกแคว้นแคว้นในพระราชอาณาจักร เพื่อหายารักษาโรคภัยไข้เจ็บของเขา<sup>209</sup>

พวกเขารีดได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ภายใต้การส่งเสริมของออกญาวิไชยณรงค์ซึ่งให้การอุปถัมภ์คณะบาทหลวงและพวกเขารีด แต่เมื่อถึงสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงพวกเขารีดต้องประสบปัญหาเนื่องจากถูกราชสำนักควบคุมอย่างเข้มงวด และถูกจำกัดบทบาทลงไปมาก

**การควบคุมชาวต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกของสยาม** ชาวต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกของสยามมีสถานภาพที่แตกต่างไปจากชาวจีน ลาว มอญ พม่า ซึ่งจัดเป็นกลุ่มที่มีความใกล้ชิดกับชาวสยาม พระราชกำหนดเก่าสมัยอยุธยาอธิบายถึงสถานภาพของชาวต่างชาติที่มาจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกของสยามว่า เป็นกลุ่มที่จัดอยู่ในพวกมิจนาทิจู โดยมีข้อห้ามมิให้ชาวสยาม มอญ ลาว ถักลอบไปช่องแสมคอนด้วยแขก ฝรั่งเศส อังกฤษ วิลันดา กุลา และ มลายู<sup>210</sup> พระราชกำหนดกฎหมายฉบับนี้ถูกเน้นย้ำอยู่เสมอและนำกลับมาใช้หลายครั้งในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงให้ออกประกาศพระบรมราชโองการ “ห้ามมิให้ชาวไทยและมอญไม่ว่าผู้ชายผู้หญิงเด็กหรือผู้ใหญ่ได้ไปเข้าไปในพิธีของพวกมะหะหมัด หรือพวกเขารีดด้วยพวกเขารีดและพวกที่ถือศาสนา

<sup>209</sup> ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, *ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม*, แปลโดย ปอล ชาเวียร์ ( กรุงเทพมหานคร: สหประชาพานิชย์, 2530 ), หน้า 254.

<sup>210</sup> *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5*, หน้า 98, 177,

มะหะหมัดเป็นคนที่อยู่นอกพระพุทธศาสนา เป็นคนที่ไม่มีความหมาย และไม่ประพฤติตามพระพุทธ”  
211

จะเห็นได้ว่าราชสำนักสยามถือว่าชาวต่างชาติที่มาจากฝั่งตะวันตกของสยาม (ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา) มีสถานภาพเป็นคนต่างศาสนา ขณะที่กลุ่มคนที่มาจากฝั่งตะวันออกคือจีน เวียดนาม ญี่ปุ่น กลับไม่ถูกมองว่าเป็นพวกนอกรีตอย่างมุสลิม และชาวตะวันตก ทั้งนี้ก็เป็นเพราะชาวจีน เวียดนาม และญี่ปุ่น เป็นกลุ่มที่นับถือศาสนาพุทธ หลายครั้งที่ราชสำนักเห็นว่าชาวต่างชาติที่มาจากฝั่งตะวันตกได้ก่อปัญหาให้กับสังคมชาวพุทธ แต่เนื่องจากราชสำนักสยามขาดแคลนกำลังคนในการประกอบกิจการต่างๆ จึงจำเป็นต้องใช้คนเหล่านี้เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับงานด้านต่างๆของสยาม โดยเฉพาะการค้า การเกษตรกรรม หรือการทหาร<sup>212</sup>

แม้จะมีความจำเป็นต้องให้ชาวต่างชาติเข้ามาประกอบกิจการต่างๆในสยาม แต่ราชสำนักก็มิได้ไว้วางใจคนกลุ่มนี้ จึงมีความพยายามที่จะเข้ามาควบคุมโดยอาศัยกลไกต่างๆ เช่นกฎหมาย ความสัมพันธ์ส่วนตัว หรือการให้ผลประโยชน์ตอบแทน เป็นต้น พระมหากษัตริย์ทรงเข้ามาควบคุมชาวต่างชาติอย่างใกล้ชิดเพื่อแสวงหาประโยชน์จากคนเหล่านี้ ขณะเดียวกันก็เป็นการป้องกันไม่ให้ประชาคมต่างชาติก่อความไม่สงบ หรือถูกกลุ่มอำนาจอื่นนำไปใช้สนับสนุนในการต่อต้านราชสำนัก

ในระยะแรกการควบคุมประชาคมต่างชาติดังให้ผู้นำกลุ่มหรือชุมชนปกครองกันเอง ต่อมาจึงมีการพัฒนาหน่วยงานซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบขึ้น จากบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาในสมัยอยุธยา กล่าวไว้ตรงกันว่าชุมชนต่างชาติในสมัยอยุธยามีการแบ่งออกเป็นบ้านหรือค่าย<sup>213</sup> ซึ่งตั้งประชาคมอยู่ในพระนคร และปริมณฑลโดยรอบ ลักษณะการตั้งชุมชนแบบนี้ยังคงใช้อยู่ในสมัยธนบุรีและ

<sup>211</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39, จดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศส ภาคที่ 6, ” หน้า 465-466 .

<sup>212</sup> ควอริช เวลส์, *การปกครองและการบริหารของไทย*, แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และ ยุพา ชุมจันทร์ (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2519), หน้า 98.

<sup>213</sup> ยากส์ เดอ บูร์ช, *จดหมายเหตุการเดินทางของพระสังฆราชเบริช ประมุขมิสซัง สู่อาณาจักรโคจิงจิน*, หน้า 51. ; ลาดูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1*, หน้า 499. ; Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, p. 57.

รัตนโกสินทร์ตอนต้น สำหรับในเขตกำแพงเมืองมีการกำหนดเขตชุมชนที่เรียกว่าย่าน<sup>214</sup> โดยอาศัยเส้นทางคมนาคมเป็นตัวแบ่ง อย่างเช่นในกรุงศรีอยุธยา มีถนนม้วร์ และถนนชาวจีนตัดผ่านชุมชน ซึ่งเป็นตัวแบ่งชุมชน หรือขอบเขตทางกายภาพ แต่ละชุมชนมีลักษณะที่แตกต่างกันไปตามพื้นฐานทางวัฒนธรรม เช่นบ้านของพวกม้วร์ หรือมุสลิมอินโด-อิหร่านจะเป็นอาคารก่ออิฐต่างจากบ้านชาวสยาม<sup>215</sup> นอกจากนี้ในชุมชนก็จะมีศาสนสถาน หรือสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆตามลักษณะพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรม เช่นโบสถ์ สุเหร่า ร้านค้า ตลาด เป็นต้น

ในชุมชนจะมีเจ้าหน้าที่คอยดูแลควบคุมความเรียบร้อย เจ้าหน้าที่เหล่านี้เดิมคงเป็นผู้นำชุมชนที่เรียกว่านายบ้าน<sup>216</sup> และต่อมาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ควบคุมความสงบเรียบร้อยในชุมชน เช่นในชุมชนมุสลิมอินโด - อิหร่าน จะมีขุนนางตำแหน่ง “โกษาอิศหาก” และ “ราชเศรษฐี” เป็นผู้ควบคุมความเรียบร้อยในชุมชน<sup>217</sup> หรือชุมชนฮินดู ก็มี “สรประรำ” และ “วิประวาซี” เป็นผู้ควบคุมดูแลความสงบเรียบร้อย<sup>218</sup> การกำหนดเขตของชุมชนให้กับชาวต่างชาติก็เพื่อให้ง่ายกับการควบคุมในกรณีที่มีปัญหาการก่อความไม่สงบซึ่งจะต้องใช้กำลังทหารเข้าควบคุมสถานการณ์ เช่นกรณีการปราบปรามชาวญี่ปุ่นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง กรณีการปราบกบฏมัทกะสันในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ หรือกรณีการปิดล้อมหมู่บ้านพวกเขารัตในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา ซึ่งทางราชสำนักประสบความสำเร็จในการปราบปรามกลุ่มชาวต่างชาติเนื่องจากสภาพที่ตั้งของชุมชนของคนเหล่านี้ได้ถูกกำหนดให้อยู่ในชัยภูมิที่ง่ายต่อการควบคุม

ที่ตั้งของประชาคมชาวต่างชาติยังถูกกำหนดตามความสำคัญของชุมชน บทบาทหน้าที่ และความสัมพันธ์ที่มีต่อราชสำนัก ชาวต่างชาติที่รับราชการเป็นขุนนาง ข้าราชการ และพ่อค้าใหญ่มี

<sup>214</sup> ย่านต่างๆปรากฏอยู่ใน คำให้การชาวกรุงเก่า และ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม หมายถึงถิ่นที่มีการชุมนุมคน เช่นตลาด หรือท่าเรือการค้า ( ดูรายละเอียดใน จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, “ช่าง และย่านบ้านช่างในกรุงศรีอยุธยา, ” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, **ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาจากเอกสารไทย และต่างประเทศ**, หน้า 28 - 30. )

<sup>215</sup> Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam* , p. 39. ; Abbé de Choisy, *Journal of a Voyage to Siam 1685-1686*, p. 165. ; Engelbert Kaempfer, *A Description of the Kingdom of Siam 1690*, p. 44.

<sup>216</sup> ลาลูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1* , หน้า 499.

<sup>217</sup> กรมศิลปากร, *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 2* , หน้า 519.

<sup>218</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

อภิสัทธรรม์ตั้งชุมชนอาศัยในเขตกำแพงพระนครเนื่องจากคนกลุ่มนี้เกี่ยวข้องกับกิจการและผลประโยชน์ของราชสำนัก สำหรับพ่อค้ารายย่อย หรือช่างฝีมือจะมีถิ่นฐานอยู่ตามเส้นทางคมนาคม และย่านที่ค้าขายรองลงมา หรืออาจตั้งชุมชนริมน้ำรอบนอกกำแพงเมือง ส่วนพวกแรงงานระดับล่างเช่น เกษตรกร พวกที่อพยพเข้ามาเพราะเหตุผลทางการเมือง หรือถูกกวาดต้อนมาเป็นเชลยสงครามจะตั้งถิ่นฐานอยู่ภายนอกกำแพงเมือง เพื่อป้องกันมิให้ก่อความไม่สงบ หรือคุกคามความมั่นคง

ในประชาคมใหญ่ยังประกอบด้วยชุมชนย่อยๆ โดยแบ่งตามพื้นฐานทางเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรม อย่างเช่นกลุ่มประชาคมอินโด - อิหร่าน ซึ่งประกอบไปด้วย ชาวอิหร่าน อินเดีย ตุรกี อาหรับ อาร์เมเนีย โดยภายในประชาคมใหญ่ยังประกอบด้วยประชาคมย่อย คือพวกมุสลิมอินโด-อิหร่าน ที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ พวกกลุ่มที่นับถือนิกายสุหนี่ พวกอาร์เมเนีย และพวกที่นับถือศาสนาฮินดู หรือพราหมณ์เทศ คนเหล่านี้จะมีย่านหรือชุมชนอยู่ใกล้กัน สำหรับประชาคมจากรัฐมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีชุมชนอยู่บริเวณคลองคูจามก็ประกอบไปด้วยชุมชนจาม มลายู ชาว มะกัสซาร์ การที่คนกลุ่มนี้ตั้งชุมชนอยู่ใกล้กันก็เนื่องมาจากนับถือศาสนาอิสลามนิกายสุหนี่แบบซาฟีส์ และใช้ภาษาตระกูลอินโด - มลายู<sup>219</sup> ทั้งยังมีพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมใกล้เคียงกันด้วย

สำหรับการควบคุมประชามนั้น ราชสำนักอาจจะให้ประชาคมเลือกผู้นำของตนเอง หรือคัดเลือกจากบุคคลที่มีบทบาท และความสำคัญต่อราชสำนัก โดยจะมอบยศ หรือตำแหน่งให้กับผู้นำประชาคมซึ่งเป็นหัวหน้าชุมชนย่อยที่มีบทบาทและความสำคัญ อย่างเช่นในประชาคมอินโด - อิหร่าน ชุมชนชาวอิหร่านมีบทบาทและอิทธิพลต่อราชสำนัก หัวหน้าชุมชนจึงได้การแต่งตั้งให้เป็นมีตำแหน่งสูงในกรมท่าขวา มีหน้าที่บังคับบัญชาและควบคุมหัวหน้าประชาคมย่อยอื่นๆ คือหัวหน้าชุมชนพวกมุกัล หรือมะหังง (พวกนิกายชีอะห์จากอินเดีย) และหัวหน้าพราหมณ์เทศที่เป็นขุนนางยศต่ำกว่าและอยู่ในความควบคุมตามสายบังคับบัญชาของขุนนางชาวอิหร่านอีกทีหนึ่ง

สำหรับในกลุ่มประชาคมมุสลิมจะมีการกำหนดผู้นำที่ชัดเจน เนื่องจากประมุขหรือหัวหน้าประชาคมจะทำหน้าที่เป็นผู้นำทั้งทางสังคม และ ศาสนา หัวหน้าชุมชนมุสลิมในกรุงศรีอยุธยา

<sup>219</sup> ภาษาตระกูลนี้คือกลุ่มภาษามลายู และภาษาที่ใช้กันอยู่ในเขตหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากภาษาอาหรับ อินเดีย และอิหร่าน ที่เรียกว่ากลุ่มภาษาเปอร์เซีย-ฮินดู (Perso-Hindustani) (ดูรายละเอียดใน Kenneth Perry Landon, *Southeast Asia : Crossroad of Religions* (Chicago : The University of Chicago Press, 1969), p. 135. )

หลายคนมีสถานภาพเป็น “พ่อค้ากึ่งทหาร” ซึ่งเป็นกลุ่มชนชั้นผู้นำ บุคคลเหล่านี้จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นขุนนางในระบบราชการของสยาม อันเป็นหนทางที่ราชสำนักจะใช้ประโยชน์จากคนเหล่านี้ในการควบคุมประชามให้รับใช้ทางการ ทั้งยังเป็นหลักประกันว่า ประชาคมต่างชาติของคนกลุ่มนั้นจะจงรักภักดี ต่อราชสำนักด้วย หากเมื่อใดที่หัวหน้าประชามไม่สามารถควบคุมประชามของตนก็อาจส่งผลให้ราชสำนักปลดผู้นำชุมชนนั้นๆ ออกจากตำแหน่งได้เช่นกัน

อย่างไรก็ดีในการควบคุมประชามพวกเขารีตจะมีลักษณะพิเศษ เนื่องจากพวกเขารีตมิได้มีนายบ้านซึ่งทำหน้าที่ผู้นำชุมชนเท่านั้น แต่ยังมีกลุ่มบาทหลวงที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อประชามพวกเขารีต การที่พวกบาทหลวงมีบทบาทต่อประชามพวกเขารีตทำให้ราชสำนักสยามไม่สามารถเข้ามาควบคุมพวกเขารีตได้โดยสะดวก และหลายครั้งที่บาทหลวงกลายเป็นผู้มีส่วนขัดขวางการควบคุมพวกเขารีตของราชสำนักสยาม ในช่วงเวลาใดที่ความสัมพันธ์ของราชสำนักกับบาทหลวงไม่ราบรื่นก็มักจะเกิดปัญหาในการควบคุมประชามเขารีตไปด้วย อย่างไรก็ตามราชสำนักพยายามเข้ามาควบคุมกลุ่มพวกบาทหลวง และพวกเขารีตโดยผ่านทางกลุ่มขุนนางในตำแหน่งล่าม ดังจะเห็นได้ว่าในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง และสมัยธนบุรี ขุนนางในตำแหน่งล่ามมีบทบาทในการควบคุมพวกเขารีต ขุนนางกลุ่มล่ามจึงเป็นกลไกหนึ่งที่ราชสำนักใช้ในการติดต่อ สังเกตการณ์ และสอดแนมพวกเขารีต รวมทั้งบาทหลวงชาวตะวันตกด้วย

ความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการเติบโตทางการค้าช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 ส่งผลให้มีชาวต่างชาติกลุ่มต่างๆ เข้ามาติดต่อค้าขาย และตั้งถิ่นฐานในสยามเพิ่มมากขึ้น ชาวต่างชาติได้เพิ่มจำนวนและบทบาทมากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้เกิดความจำเป็นที่ราชสำนักจะต้องเข้ามาควบคุมดูแลกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับชาวต่างชาติอันได้แก่ กิจกรรมด้านการค้า และการควบคุมกำลังคนต่างชาติ กิจกรรมหลักทั้ง 2 ประการนี้เองนับเป็นจุดเริ่มต้นให้มีการก่อตั้งหน่วยงานกรมท่าขวาในระบบราชการของสยาม

สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย



### บทที่ 3

#### ขุนนางกรมท่าขวา

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 ออยุธยาได้กลายเป็นศูนย์กลางทางการเมืองแทนที่รัฐน้อยใหญ่ที่เคยเจริญรุ่งเรืองอยู่แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในระยะแรกพระมหากษัตริย์อยุธยาทรงขยายอำนาจเข้าไปควบคุมเมืองต่างๆ ที่เคยเป็นรัฐสำคัญๆ ในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ครองราชย์ระหว่าง พ. ศ. 1991- 2031 หรือ ค. ศ. 1431- 1488 ) พระองค์ก็ทรงประสบความสำเร็จในการขยายอิทธิพลทางการเมืองสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของสุโขทัย ออยุธยากลายเป็นราชอาณาจักรใหญ่โต มีอาณาเขตครอบคลุมกลุ่มเมืองที่เคยมีฐานะเป็นศูนย์กลางการปกครองมาก่อน เช่น ละโว้ สุพรรณบุรี อโยธยา และ สุโขทัย<sup>1</sup> การขยายอาณาเขตเข้าครอบครองเมืองสำคัญๆ ที่กล่าวมาข้างต้นได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดคือ มีการพัฒนาระบบบริหารราชการแผ่นดินครั้งใหญ่เพื่อควบคุมหัวเมืองต่างๆ อันเป็นจุดกำเนิดของระบบราชการที่ใช้ปกครองประเทศสืบเนื่องต่อมายาวนานหลายศตวรรษ

แม้ว่าการจัดระบบบริหารราชการของสยามจะมีจุดเริ่มต้นมาจากความพยายามของพระมหากษัตริย์ที่จะทรงใช้การปกครองส่วนกลางเข้าไปควบคุมหัวเมืองในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อกลืนระบบราชการของบรรดาหัวเมืองในเขตนี้ให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการของเมืองหลวง<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> ชาญวิทย์ เกษตรศิริ กล่าวว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 อาณาจักรไทยที่เกิดขึ้นหลายอาณาจักรเช่น สุโขทัย ล้านนา (เชียงใหม่) ล้านช้าง (หลวงพระบาง) มีลักษณะเป็นแคว้นแคว้น หรือเมือง ที่เป็นกลุ่มเมืองไม่กี่เมืองที่รวมกันขึ้นมาตั้งเป็นอิสระ ยังมีได้ มีอาณาจักรใดอาณาจักรหนึ่งมีอำนาจหรือมีลักษณะเป็นศูนย์กลางแท้จริง ออยุธยาถือกำเนิดขึ้นจากการรวมแคว้นแคว้นสุพรรณบุรี และลพบุรี สุพรรณบุรีมีอำนาจทางซีกตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนลพบุรีมีอำนาจทางตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา (ดูรายละเอียดใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, **อยุธยา : ประวัติศาสตร์ และการเมือง** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), หน้า 4. )

<sup>2</sup> มานพ ถาวรวัฒนีสกุล, **ขุนนางอยุธยา** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536), หน้า 126.

แต่การจัดหน่วยงานราชการซึ่งปรากฏรายละเอียดอยู่ใน พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน ทำให้เห็นว่ามีการจัดระบบบริหารราชการที่มีได้เกิดขึ้นจากความจำเป็นทางด้านการปกครองเท่านั้น แต่ยังมีการจัดตั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางการค้า และการติดต่อกับชาวต่างชาติ ซึ่งได้กลายเป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญมากขึ้นหลังจากพุทธศตวรรษที่ 20

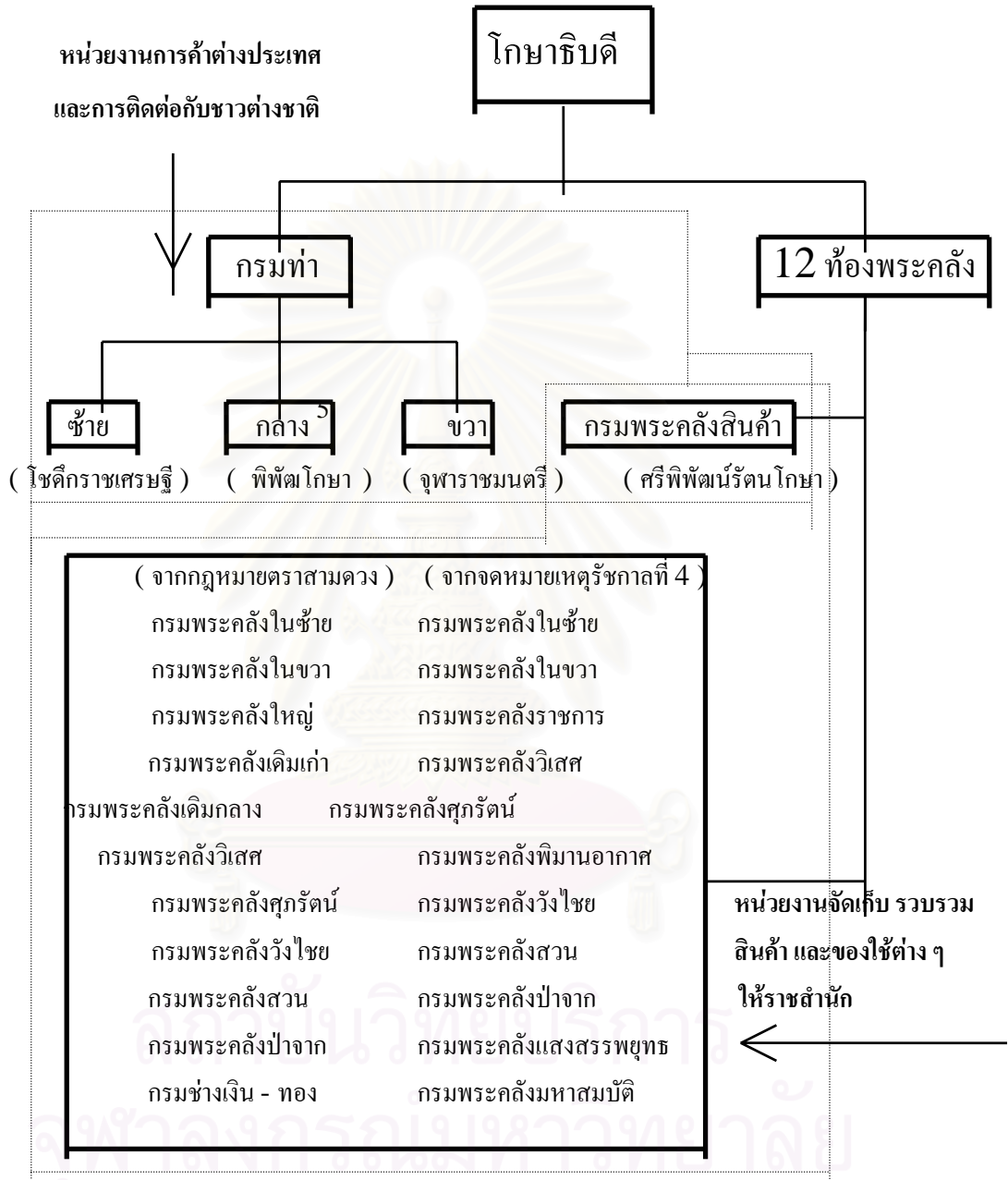
หน่วยงานหลักซึ่งมีหน้าที่ควบคุมทางการค้า และการติดต่อกับชาวต่างชาติของสยามตั้งแต่สมัยอยุธยาคือ “กรมพระคลัง” เสนาบดีเจ้ากรมมีบรรดาศักดิ์เป็น “โกษาธิบดี” หรือที่เรียกโดยสามัญว่า “พระคลัง” ควอริช เวลส์ (Quaritch Wales) กล่าวถึงความสำคัญของพระคลังไว้ว่า

... โกษาธิบดี ๑ เดิมได้เป็นเสนาบดีเกี่ยวกับพระคลังรวมทั้งดูแลการเก็บรายได้ และรายจ่ายของกรมทุกกรม มีหน้าที่ตัดสินคดีที่เกิดขึ้นในศาลของตนเอง ... เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงเริ่มติดต่อกับชาวยุโรปและสั่งเรือสำเภาลงนำสินค้าพื้นเมืองออกไปขาย การค้าจึงเข้ามาอยู่ภายใต้การดูแลของพระคลังไปโดยปริยาย<sup>3</sup>

นอกเหนือจากงานด้านการคลังแล้วโกษาธิบดียังมีหน้าที่อีกหลายส่วน ได้แก่งานด้านการต่างประเทศทั้งที่เกี่ยวข้องกับการค้า และการทูต บทบาท และหน้าที่ของกรมพระคลังค่อยๆ เพิ่มขึ้นจนกลายเป็นกรมที่มีบทบาทในการควบคุมกำลังคน โดยเริ่มจากการควบคุมชาวต่างชาติ และขยายไปสู่งานในการควบคุมหัวเมืองภาคใต้ ในสมัยอยุธยาตอนปลาย และต้นรัตนโกสินทร์<sup>4</sup> บทบาท และหน้าที่ซึ่งเพิ่มขึ้นของกรมพระคลังส่งผลให้มีการขยายหน่วยงานภายในขึ้นอีกหลายส่วน จากแผนภูมิ แสดงรูปแบบกิจกรรมของกรมพระคลัง และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (แผนภูมิที่ 1) จะเห็นความสัมพันธ์ของหน่วยงานต่างๆ ที่อยู่ในบังคับบัญชาของกรมพระคลัง ซึ่งมีเสนาบดีเจ้ากรมคือ “โกษาธิบดี” โดยกรมนี้ประกอบด้วยหน่วยงานที่มีหน้าที่หลัก 2 ส่วนคือ หน่วยงานด้านการจัดเก็บรายได้ รวบรวมสินค้า และของใช้ให้ราชสำนัก ได้แก่หน่วยงานกรมพระคลังย่อย 12 หน่วย หรือ “12 ท้องพระคลัง” กับหน่วยงานการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติ คือ “กรมท่า”

<sup>3</sup> ควอริช เวลส์, *การปกครอง และการบริหารของไทยสมัยโบราณ*, หน้า 142.

<sup>4</sup> สุภัทรา กมลภรณ์, “อำนาจหน้าที่และบทบาทของโกษาธิบดีในสมัยรัตนโกสินทร์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 14



แผนภูมิที่ 1 : แผนภูมิแสดงรูปแบบกิจกรรมของกรมพระคลัง และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ที่มา : กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 1 , หน้า 233- 272 . ; “ บัญชีรายชื่อกรมฝ่ายพลเรือนได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด จ. ศ. 1215, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 148 , สมุดไทยดำ.

<sup>5</sup> หน่วยงานนี้ในสมัยอยุธยาฯยังมิได้จัดตั้งเป็นกรม แต่ทำหน้าที่ด้านธุรการ และการศาล ขึ้นกับโกษาธิบดีโดยตรง ต่อมาจึงได้รับการจัดตั้งเป็นกรมท่ากลางในสมัยรัตนโกสินทร์

หน่วยงานที่มีหน้าที่จัดเก็บภาษีอากร และควบคุมการใช้จ่ายพระราชทรัพย์ ได้จัดแบ่งเป็น กรมพระคลังย่อยๆ ซึ่งในรัชกาลที่ 1 เรียกว่า “12 ท้องพระคลัง” ได้แก่ กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมพระคลังในซ้าย กรมพระคลังในขวา กรมพระคลังราชการ กรมพระคลังวิเศษ กรมพระคลังศุภรัตน์ กรมพระคลังพินาศ กรมพระคลังวังไชย กรมพระคลังป่าจาก กรมพระคลังแสง สรรพยุท และกรมพระคลังสินค้า<sup>6</sup> หน่วยงาน พระคลังย่อยเหล่านี้มีหน้าที่จัดเก็บ รวบรวมสิ่งของ และจ่ายพระราชทรัพย์ รวมถึงสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ในกิจการของราชสำนัก ต่อมาก็ขยายงานเข้ามา มีหน้าที่จัดเก็บรวบรวมผลิตผลในรูปของส่วย เพื่อใช้ในกิจการของราชสำนัก หรือส่งไปให้พระคลังสินค้าสำหรับรวบรวมออกขาย อย่างเช่น กรมพระคลังวิเศษมีหน้าที่จัดเก็บส่วยผ้า ส่วนพระคลังในซ้ายจัดเก็บส่วยไม้ขอนเป็นต้น<sup>7</sup> ต่อมาในรัชกาลที่ 4 ยังทรงจัดสรรภาษีอากรผูกขาด บางอย่างพระราชทานให้กรมพระคลังย่อยบางกรมจัดเก็บ<sup>8</sup> สำหรับหน้าที่ในส่วนที่สองของกรมพระคลัง คือการค้าขายกับต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติ ได้รับการจัดตั้งขึ้นเป็นหน่วยงานเรียกว่า “กรมท่า”

#### การบริหารงานของกรมท่า

สืบแสง พรหมบุญ กล่าวว่า กรมท่า เกิดจากความจำเป็นที่ต้องมีหน่วยงานเฉพาะกิจรองรับ งานการติดต่อสัมพันธ์กับจีนในระบบบรรณาการ กรมท่าในระยะแรกคงดำเนินการด้านการทูตและการค้าต่างประเทศกับจีน<sup>9</sup> ต่อมาในสมัยอยุธยาได้ขยายการค้าไปทางด้านตะวันตกมากขึ้น จึงได้เกิด

<sup>6</sup> “บัญชีจ่ายเงินเบี้ยหวัด จ. ศ. 1168, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 5, สมุดไทยดำ. ; “บัญชีรายชื่อกรมฝ้ายพลเรือนได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด จ. ศ. 1215, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 148, สมุดไทยดำ.

<sup>7</sup> “บัญชีเงินอากรส่วย จ. ศ. 1213, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 137, สมุดไทยดำ. ; “ฎีกาหมื่นราชพิมล คลังใน ขอรับผ้าขาว จ. ศ. 1204, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 42, กระดาษเพลลา.

<sup>8</sup> สุภัทรา กมลาภรณ์, “อำนาจหน้าที่และบทบาทของโกษาธิบดีในสมัยรัตนโกสินทร์, ” หน้า 29.

<sup>9</sup> สืบแสง พรหมบุญ, *ความสัมพันธ์ระบบรัฐบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค. ศ. 1282-1853*, หน้า 35.

การแบ่งแยกออกเป็นกรมท่าซ้ายรับผิดชอบการค้ากับจีน และกรมท่าขวารับผิดชอบการค้ากับแขก<sup>10</sup> อย่างไรก็ตามการค้าระหว่างสยาม กับชาวจีนทางฝั่งตะวันออก และกับชาวอินเดีย อารับ อิหร่าน ทางฝั่งตะวันตก มีขึ้นมาตั้งแต่ก่อนสมัยอยุธยา เนื่องจากสภาพที่ตั้งของอยุธยาอยู่ใกล้กับปากอ่าว จึงเหมาะสมต่อการเป็นเมืองท่าค้าขายระหว่างภายในภาคพื้นทวีปกับเมืองท่าริมฝั่งทะเล อีกทั้งเรือของพ่อค้าทั้งทางฝั่งตะวันออกและตะวันตกได้เข้ามาค้าขายกับดินแดนแถบนี้มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เป็นอย่างน้อย<sup>11</sup> จนกระทั่งศาสนาอิสลามได้แผ่ขยายไปในอารเบีย อิหร่าน อินเดีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พ่อค้ามุสลิมได้กลายเป็นผู้มิบทนาทประกอบการค้า จากมหาสมุทรอินเดีย จนถึงจีนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 ทั้งยังเข้ามาค้าขายกับสยามด้วย<sup>12</sup> การที่พ่อค้ามุสลิม และพ่อค้าที่มาจากฝั่งตะวันตกกลุ่มอื่นๆ (เช่นชาวฮินดู) มิบทนาทต่อการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่ก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา หน่วยงานกรมท่าก็ควรจะดำเนินการค้าทั้งกับจีน และ แขกควบคู่กันมาแล้วตั้งแต่เริ่มต้นตั้งหน่วยงานนี้

หน้าที่หลักของกรมท่า ก็คือ การค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติ ในส่วนของการค้านั้น กรมท่ามีหน้าที่ดำเนินการค้าขายให้กับราชสำนักทั้งในรูปแบบที่ผ่านทางการค้าของเอกชน การค้าของรัฐ และการค้าแบบบรรณาการ กิจกรรมการค้าที่มีความหลากหลายทำให้กรมท่าต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนในหลายเชื้อชาติ และหลายระดับ ตั้งแต่กลุ่มพ่อค้าเอกชน เจ้าพนักงานในบริษัทอินเดียตะวันออก ผู้บริหารงานด้านการค้าของรัฐ ที่เกี่ยวข้องกับการค้ากับสยาม ทั้งยังรวมไปถึงบรรดาผู้ปกครองรัฐที่สยามประกอบการค้าด้วยเช่น จีน ญี่ปุ่น อิหร่าน เบงกอล และ กอลกอนดา เป็นต้น ความเกี่ยวข้องกับกลุ่มผู้ปกครองรัฐต่างๆ ทำให้กรมท่าต้องรับผิดชอบงานทางด้านการติดต่อกับต่างประเทศด้วย

งานทางด้านการติดต่อกับชาวต่างชาติของกรมท่า ประกอบด้วย 2 ส่วนคือ การติดต่อกับต่างประเทศ และการควบคุมชาวต่างชาติในสยาม ในส่วนกิจกรรมด้านการติดต่อกับต่างประเทศ นั้นเจ้าพนักงานในกรมท่าเป็นบุคลากรที่ราชสำนักใช้ดำเนินนโยบายด้านต่างประเทศ จากบันทึกของชาวต่างชาติแสดงว่าขุนนางกรมท่าในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะได้รับแต่งตั้งให้เป็นทูต

<sup>10</sup> อติศร หมวกพิมาย, “ กรมท่ากับการค้าต่างประเทศที่มีผลต่อเศรษฐกิจตั้งแต่ปี พ. ศ. 2310 - 2398, ” : 25.

<sup>11</sup> D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, p. 13.

<sup>12</sup> George F. Hourani, *Arab Seafaring* (Princeton : Princeton University Press, 1995), pp. 63, 140.



ไปยังประเทศต่างๆ และในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่รับรองคณะทูตที่มาจากต่างประเทศด้วย สำหรับงานในส่วนการควบคุมชาวต่างชาตินั้น ถือได้ว่ากรมท่าเป็นหน่วยงานที่ควบคุมกำลังพลชาวต่างชาติเพื่อเป็นกองกำลังในการประกอบกิจการต่าง ๆ ให้กับราชสำนัก

การจัดรูปแบบการบริหารกำลังพลชาวต่างชาติในสยาม มีการกำหนดหน่วยงานเฉพาะแยกเป็นหมวดหมู่ที่เรียกว่า “กรมอาสา” เช่น กรมอาสาจาม กรมอาสาญีปุ่น<sup>13</sup> ซึ่งสะท้อนถึงวิธีจัดตั้งหน่วยงานภายใต้ความจำเป็นทางด้านการทหาร และการป้องกันบ้านเมืองเป็นหลัก ในส่วนของกรมท่าก็เช่นเดียวกันแม้ว่าในระยะแรกการควบคุมชาวต่างชาติจะอยู่ในลักษณะของการควบคุมดูแลในเรื่องการค้าขาย และการเดินเรือ แต่เมื่อมีชาวต่างชาติเข้ามาอาศัยตั้งถิ่นฐานในสยามมากขึ้น คนเหล่านี้จึงได้กลายเป็นกำลังพลที่มีความเกี่ยวข้องกับความมั่นคงของราชสำนัก ทำให้กรมท่าต้องขยายงานเข้ามาควบคุมกำลังพลกลุ่มนี้

ชาวต่างชาติในสังกัดกรมท่า มีกล่าวถึงอยู่ใน “พระธรรมนูญตรากระทรวง” เมื่อ พ. ศ. 2179 (ค.ศ. 1636) ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ระบุว่าประกอบด้วย ฝรั่งเศส (อาจหมายถึงโปรตุเกส - ผู้วิชัย) อังกฤษ ฮอลันดา จีน เวียดนาม ญีปุ่น แยกเทศ มลายู และชาวต่างชาติทั้งปวง<sup>14</sup> ชาวต่างชาติกลุ่มนี้มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ อาชีพ และความชำนาญโดยมีหัวหน้าปกครองเฉพาะกลุ่ม ซึ่งโกษาธิบดีจะใช้อำนาจบังคับบัญชาผ่านทางหัวหน้าประชาคมผู้มีหน้าที่ควบคุมให้กำลังพลเหล่านั้นดำเนินงานเพื่อผลประโยชน์ของราชสำนักไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมด้านทหาร หรือพลเรือน

หน่วยงานรับผิดชอบทางด้านการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติของสยาม ประกอบไปด้วยหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง 3 ส่วน คือ หน่วยงานบริหารทั่วไป พระคลังสินค้า และหน่วยงานด้านการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติ

**1. หน่วยงานบริหารทั่วไป** หน่วยงานดังกล่าวขึ้นตรงต่อโกษาธิบดี มี “พระพิพัฒน์โกษา” เป็นปลัดทูลฉลอง<sup>15</sup> มีหน้าที่ในด้านการจัดทำบัญชี และการตัดสินคดีความของชาวต่างชาติในสยาม หน่วยงานนี้ได้พัฒนามาเป็น “กรมท่ากลาง” มีหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

<sup>13</sup> กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 299, 308 .

<sup>14</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 178 .

<sup>15</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 233 .

คือกรมท่าซ้าย และ กรมท่าขวา ทั้งยังประสานงานกับกรมพระคลังสินค้า ซึ่งเป็นกรมหนึ่งใน “12 ท้องพระคลัง” ด้วย กรมท่ากลางคงได้รับการจัดตั้งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และมีความสำคัญเพิ่มขึ้นตามลำดับ ต่อมาหน่วยงานนี้ได้ขยายบทบาทเข้าไปควบคุมกรมย่อยอื่นๆ ในกรมพระคลังเดิม<sup>16</sup>

**2. พระคลังสินค้า** เป็นหน่วยงานซึ่งมีหน้าที่รวบรวมสินค้าท้องถิ่นเพื่อขายให้พ่อค้าต่างชาติ และรับซื้อสินค้าต่างประเทศให้กับราชสำนักหรือขายต่อให้กับราษฎร สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีพระวินิจฉัยเกี่ยวกับพระคลังสินค้าไว้ว่า เกิดขึ้นจากสาเหตุ 2 ประการคือ ประการแรกรัฐบาลต้องการควบคุมสินค้าบางประเภทเช่นอาวุธ และดินปืน เพื่อไว้ใช้ในราชการสงคราม และป้องกันไม่ให้ตกอยู่ในมือของศัตรู เมื่อสินค้าต่างๆ มีจำนวนมากขึ้นจึงนำออกขายให้กับราษฎร ประการที่สองรัฐบาลต้องการควบคุมสินค้าออกซึ่งเป็นสินค้าที่มีน้อยและหายาก จึงกำหนดเป็นสินค้าต้องห้ามซึ่งขายเองโดยรัฐบาล<sup>17</sup> สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงสันนิษฐานว่าวิธีการซื้อขายแบบที่รัฐบาลบังคับนี้คงมีมาตั้งแต่ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมหรือก่อนหน้านั้นแล้ว แต่เมื่อถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงมีการจัดการค้าขายในพระคลังให้เป็นทางที่จะได้ผลประโยชน์แผ่นดินเพิ่มเติมขึ้น<sup>18</sup> ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธุ์ อธิบายถึงมูลเหตุการจัดตั้งพระคลังสินค้าในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า” ว่า “การจัดตั้งพระคลังสินค้าเป็นประเพณีที่พวกเจ้าเมืองแขกในอินเดียทำขึ้นมาช้านาน จึงเข้าใจว่าการตั้งพระคลังสินค้านี้ไทยได้แบบอย่างมาจากอินเดีย”<sup>19</sup>

<sup>16</sup> สุภัทรา กมลาภรณ์, “อำนาจหน้าที่และบทบาทของโกษาธิบดีในสมัยรัตนโกสินทร์,” หน้า 14. ; อติศร หมวกพิมาย, “กรมท่ากับการค้าต่างประเทศที่มีผลต่อเศรษฐกิจตั้งแต่ปีพ. ศ. 2310- 2398,” : 26.

<sup>17</sup> สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ตำนานภาษีอากรบางอย่าง,” หน้า 151-152 .

<sup>18</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 152 . ; George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth - Century Thailand* , p. 36.

<sup>19</sup> ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธุ์, “การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511), หน้า 55.

จากแผนภูมิแสดงรูปแบบกิจกรรมของกรมพระคลัง และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (แผนภูมิที่ 1) จะเห็นได้ว่า พระคลังสินค้า เป็นหน่วยงานที่มีความสำคัญคาบเกี่ยวระหว่างงานของกรมท่า และงานในกรมพระคลังย่อย หรือ “12 ท้องพระคลัง” เนื่องจากกรมพระคลังย่อยมีหน้าที่รวบรวมสิ่งของต่างๆ ที่ถูกส่งมายังราชสำนักในรูปของส่วยเพื่อนำไปใช้ในกิจการของราชสำนัก หรือถูกส่งไปเก็บไว้ที่พระคลังย่อยๆ โดยมีเจ้าพนักงานจัดทำบัญชีสิ่งของต่างๆ เพื่อนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย สิ่งของที่เหลือจากการใช้สอยในกิจการของราชสำนักจะถูกนำออกขายโดยพระคลังสินค้า<sup>20</sup> เพื่อขายต่อให้กับพ่อค้าต่างชาติหรือส่งต่อไปให้หน่วยงานในกรมท่าเป็น ผู้นำไปขายยังต่างประเทศ พระคลังสินค้าจึงดำเนินงานคาบเกี่ยวระหว่างงานทางด้านการรวบรวมสินค้า และการขายสินค้า<sup>21</sup> นอกจากนี้พระคลังสินค้ายังเป็นแหล่งรับซื้อสินค้าที่พ่อค้าต่างชาตินำเข้ามาขายเพื่อจำหน่ายให้กับราษฎร และยังรับซื้อสินค้าพื้นถิ่นภายในประเทศเพื่อขายให้พ่อค้าต่างชาติ จึงเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทเพิ่มมากขึ้นตามการเติบโตของสภาพการค้า

ต่อมามีการเพิ่มหน้าที่พระคลังสินค้าให้สามารถแต่งเรือไปค้าขาย เพื่อช่วยหารายได้ให้กับราชสำนักเช่นเดียวกับกรมท่าซ้าย และกรมท่าขวา การที่พระคลังสินค้าได้เข้ามาประกอบการค้าด้วยนั้นเนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงต้องการให้มีหน่วยงานการค้าส่วนพระองค์ซึ่งจะทำมีโอกาสแสวงหารายได้มากขึ้น ภายหลังพระคลังสินค้าจึงกลายเป็นหน่วยงานที่ประกอบการค้าต่างประเทศไปด้วย บทบาทที่เพิ่มขึ้นของกรมพระคลังสินค้าแสดงให้เห็นว่าพระคลังสินค้ามีการเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่มาตามลำดับ ทั้งนี้ขึ้นกับความต้องการพระราชทรัพย์ของพระมหากษัตริย์ที่เพิ่มมากขึ้นนั่นเอง<sup>22</sup>

**3. หน่วยงานการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติ** มีหน้าที่ดำเนินการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติกลุ่มต่างๆ โดยในเบื้องต้นจำแนกตามประชาชาติที่เกี่ยวข้องกับการค้า และการติดต่อสัมพันธ์กับสยาม 2 กลุ่มคือ “กรมท่าซ้าย” มีหน้าที่ค้าขายและ

<sup>20</sup> ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธ์, “การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า,” หน้า 102. ; Kennon Breazeale, “Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible,” p. 6.

<sup>21</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 29. ; ควอวิช เวลส์, *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*, หน้า 341.

<sup>22</sup> ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธ์, “การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า,” หน้า 43.

ติดต่อกับชาวจีน และ “กรมท่าขวา” มีหน้าที่ค้าขายและติดต่อกับพวกแขก ภายหลังจึงมีการจัดชาวต่างชาติกลุ่มต่างๆไว้ในกรมท่าซ้าย และกรมท่าขวา ตามความเหมาะสมของเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา และวัฒนธรรม อีกทั้งยังคำนึงถึงแนวนโยบายของราชสำนักที่มีต่อชาวต่างชาติกลุ่มนั้นๆ ด้วย

วิธีจัดหน่วยงานราชการซึ่งแบ่งออกเป็นซ้ายกับขวานั้น พบอยู่ในสายการบังคับบัญชาภายในหน่วยงานราชการส่วนใหญ่ของสยามทั้งทางฝ่ายทหารและพลเรือน เช่นกรมพระตำรวจ กรมขันที<sup>23</sup> กรมพระสุรัสวดี กรมอาสาต่างๆ เป็นต้น แม้แต่การปกครองหัวเมืองก็มีการแบ่งเป็นซ้ายขวาเช่นกัน การแบ่งแบบนี้มีผู้เชื่อว่าเป็นลักษณะธรรมชาติของการใช้มือซ้ายและขวา เพื่อความสะดวก “ดูเหมือนว่าการแบ่งแบบนี้เป็นวิธีการแบ่งขั้นแรก และเป็นแบบโบราณที่สุดที่ใช้กัน”<sup>24</sup> วิธีจัดแบ่งขุนนางเป็นซ้ายและขวานี้แสดงถึงการจัดระบบบริหารราชการพื้นฐานของสยามซึ่งเน้นการแบ่งเป็นสองฝ่ายคือ ใน- นอก หน้า-หลัง และ ซ้าย- ขวา ซึ่งเป็นวิธีจัดวางกำลังรายรอบเพื่ออารักขาองค์พระมหากษัตริย์ มีความเป็นไปได้ที่ระบบการจัด ซ้าย-ขวา ในหน่วยงานฝ่ายทหารและพลเรือนนี้มีอิทธิพลมาจากการจัดรูปแบบกองทัพของสยาม<sup>25</sup> เมื่อราชสำนักมีการติดต่อสัมพันธ์กับชาวจีน และพวกแขก จึงได้นำวิธีการแบ่งซ้าย-ขวา มาใช้ในการจัดรูปหน่วยงานกรมท่าเช่นกัน สืบไปได้จากธรรมเนียมการรับรองคณะทูตของสยามซึ่งมีการจัดแบ่งขุนนางเงิน และขุนนาง

<sup>23</sup> กรมขันทีที่มีการจัดระบบซ้ายขวา เช่นกัน ปรากฏหลักฐานอยู่ในกฎมณเฑียรบาล ในกรมนี้ประกอบด้วยขุนนาง 2 กลุ่มคือ นักเทศ เป็นพวกมุสลิมอยู่ฝ่ายขวา และขันที เป็นชาวจีนอยู่ฝ่ายซ้าย ในกฎมณเฑียรบาลกำหนดที่หนึ่งเวลาเข้าเฝ้าถวายงานไว้ว่า “พระราชกุมารสมเด็จพระอรรคมเหสีเจ้าขวา พระราชบุตรซ้าย ลูกเธอหลานเธอแม่เจ้าสนม ออกเจ้ากำนัลซ้าย นักเทศขวา ขันทีซ้าย” (ดูรายละเอียดใน *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, หน้า 148. ; กาญจนาคพันธุ์, *ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม 2*, หน้า 132. ; จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “ขันทีแขกในราชสำนักอยุธยา,” *ศิลปวัฒนธรรม* 21, 6 (เมษายน 2543): 69.

<sup>24</sup> ควอริช เวลส์, *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*, หน้า 129.

<sup>25</sup> ในระบบการจัดกองทัพของสยามและการจัดขบวนพยุหยาตราทางชลมารค และสถลมารค มีรูปแบบการจัดโดยยึดพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง กระบวนแบ่งเป็น ทัพหน้า ทัพหลวงของกษัตริย์ และทัพหลัง โดยทัพหน้า และทัพหลัง ตั้งอยู่ในตำแหน่งนอก - ใน แต่ละกองทัพยังมีกองทหารหน่วยย่อยจัดเป็นปีกซ้าย - ขวา (ดูรายละเอียดใน ควอริช เวลส์, *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*, หน้า 129-132. ; สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “ตำราขบวนเสด็จครั้งกรุงเก่า,” ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 1*, หน้า 598 - 591.

แขกแขกเป็นปีกซ้ายและขวาของพระที่นั่ง<sup>26</sup> การแบ่งหน่วยงานกรมทำเป็น กรมทำซ้าย และกรมทำขวา จึงมีจุดเริ่มต้นมาจากการจัดแบ่งกลุ่มชาวต่างชาติที่เกี่ยวข้องกับสยาม 2 กลุ่ม คือชาวจีน และพวกแขก (มุสลิม และฮินดู) ให้เข้ากันกับวิธีการแบ่งหน่วยงานเป็นซ้าย-ขวา อันเป็นระบบการจัดแบ่งหน่วยงานขั้นพื้นฐานของสยาม

สำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการค้า และการติดต่อกับชาวจีน คือ “กรมทำซ้าย” มีหน้าที่ประกอบการค้ากับจีนเป็นหลัก มีหน้าที่สำคัญในการควบคุมการค้าสำเภาล่วงให้กับราชสำนักโดยอาศัยผู้ประกอบการเป็นชาวจีนหรือผู้มีเชื้อสายจีน<sup>27</sup> โดยมีขุนนางชาวจีนในตำแหน่ง “โชคิกราชเศรษฐี” เป็นเจ้ากรม ทำหน้าที่ควบคุมด้านการเดินเรือค้าขายกับชาวจีนเป็นหลัก

ส่วนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการค้า และการติดต่อกับพวกแขก คือ “กรมทำขวา” มีหน้าที่ประกอบการค้ากับพวกมุสลิม ฮินดู อาร์เมเนีย โดยส่วนใหญ่เป็นพวกที่เดินทางมาจากฝั่งตะวันตกของสยาม ทั้งยังรวมถึงมุสลิมที่มาจากรัฐอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คือ มลายู จาม และรัฐในหมู่เกาะของอินโดนีเซีย<sup>28</sup> มีขุนนางมุสลิมในตำแหน่ง “จุฬาราชมนตรี” เป็นเจ้ากรม

เป็นที่เข้าใจกันมาแต่เดิมว่ากรมทำซ้ายมีขอบเขตอำนาจหน้าที่ค้าขายอยู่ในเขตฝั่งตะวันออก ส่วนกรมทำขวาค้าขายอยู่ทางฝั่งตะวันตก ความเข้าใจดังกล่าวมีเหตุผลมาจากการที่ชาวจีนส่วนใหญ่จำกัดการค้าของตัวเองอยู่ในฝั่งตะวันออกมาตั้งแต่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20<sup>29</sup>

<sup>26</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 593.

<sup>27</sup> ราชสำนักจีนถือว่าเรือสินค้าที่จะทำการค้าขายกับเมืองท่าต่างๆของจีนนั้น ถ้าเป็นเรือที่ประกอบด้วยลูกเรือชาวจีนจะได้สิทธิที่กว่าเรือของพวกชนต่างชาติ (ดูรายละเอียดใน เจนนิเฟอร์ เวย์น์ คุซแมน, *การค้าทางเรือสำเภา จีน - สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์*, หน้า 2 . )

<sup>28</sup> Kennon Breazeale, “Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible, ” p. 5.

<sup>29</sup> ชาวจีนได้ถอนตัวจากการค้าในเขตฝั่งตะวันตกตั้งแต่ช่วง พ. ศ. 1973 (ค.ศ. 1430) สาเหตุที่ชาวจีนจำกัดการค้าของพวกเขาในฝั่งตะวันออกนั้นก็เพราะเกิดจากนโยบายของราชสำนักจีนในสมัยราชวงศ์หมิงที่ไม่ส่งเสริมให้ชาวจีนเดินเรือไปค้าขายไกลเหมือนสมัยก่อน นอกจากนี้จีนต้องการทรัพยากรจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นส่วนใหญ่ สินค้าจากตะวันตกไม่ใช่สิ่งจำเป็นของจีน อีกทั้งชาวจีนได้อาศัยการติดต่อกับพวกมุสลิมที่ชำนาญการค้าฝั่งตะวันตกอยู่แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นต้องเดินเรือค้าขายในแถบมหาสมุทรอินเดีย (ดูรายละเอียดใน



กรมท่าซ้ายจึงมีขอบเขตการค้าและการติดต่อกับชาวจีนอยู่เฉพาะในย่านการค้าฝั่งตะวันออก ส่วนพ่อค้ามุสลิมแม้ว่าจะมีการค้าส่วนใหญ่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของสยามคือแถบมหาสมุทรอินเดียแต่ในทางปฏิบัติพ่อค้ามุสลิมก็ยังเดินเรือค้าขายอยู่ในทะเลตะวันออกด้วย กรมท่าขวาจึงมิได้จำกัดการค้าและการติดต่อกับชาวต่างชาติทางฝั่งตะวันตกเท่านั้นแต่ยังมีบทบาทต่อการค้าทางฝั่งตะวันออกด้วย ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ออกพระจุฬาราชมนตรีเจ้ากรมท่าขวามีส่วนในการประกอบการค้าและการติดต่อทางการทูตกับญี่ปุ่น ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็มีขุนนางมุสลิมของราชสำนักสยามที่ค้าขายอยู่กับจีน ญี่ปุ่น และไต้หวัน<sup>30</sup>

เมื่อชาวตะวันตกเข้ามาติดต่อกับสยาม กรมท่าซ้าย และกรมท่าขวา จึงขยายบทบาทเข้าไปเกี่ยวข้องกับชาวตะวันตก โดยในระยะแรกชาวต่างชาติจะเข้ามาติดต่อกับหน่วยงานทั้งสองตามลำม หรือเจ้าพนักงานที่เกี่ยวข้อง ในสมัยอยุธยาการติดต่อระหว่างชาติตะวันตกกับกรมท่าซ้าย และกรมท่าขวา ยังมีได้กำหนดตายตัวเหมือนในสมัยรัตนโกสินทร์ จะเห็นได้จากใน พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน กำหนดว่า กรมท่าซ้ายมิเจ้าท่าฮอลันดา<sup>31</sup> แต่ในทางปฏิบัติฮอลันดาก็ยังติดต่อค้าขายผ่านทางขุนนางกรมท่าขวา ทั้งนี้คงเป็นเพราะฮอลันดามีการค้าที่เกี่ยวข้องกับทั้งชาวจีนและพวกมุสลิม การที่ชาวตะวันตกซึ่งเข้ามาในสมัยอยุธยาต้องไปติดต่อกับเจ้าพนักงานของ กรมท่าซ้ายบ้าง หรือกรมท่าขวาบ้าง จะขึ้นอยู่กับว่า เรือที่เข้ามาค้ากับสยามมาจากย่านการค้าใด และใช้บุคลากรกลุ่มใด ทางราชสำนักก็จะให้กรมท่าที่บังคับคนกลุ่มนั้นๆ ไปติดต่อกับด้วย ต่อมาจึงได้มีการจัดระเบียบให้กรมท่าขวารับผิดชอบการค้ากับอังกฤษเพราะการค้าของอังกฤษจะเน้นอยู่ทางฝั่งมหาสมุทรอินเดียที่เกี่ยวข้องกับพวกแขกเป็นส่วนใหญ่ ส่วนกรมท่าซ้ายได้รับผิดชอบการค้ากับฮอลันดา เพราะการค้าของฮอลันดานั้นเน้นอยู่ทางตะวันออก คือที่จีน ไต้หวัน และญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม

---

C. P. FitzGerald, *The Southern Expansion of the Chinese People* (Bangkok: White Lotus, 1993), pp. 100-101. ; Ashin Das Gupta, "India and the Indian Ocean," in *Merchants of Maritime India, 1500 - 1800*, pp. 27 - 28. )

<sup>30</sup> "ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20 ทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น," หน้า 49. ; Y. Nagazumi, *Hirado Oranda Shokan no nikki (1627-1641)* 3 (1969-1970): 257-258, 260-261. ; การค้าขายระหว่างจีนกับพวกมุสลิมนั้นเป็นการค้าที่ผ่านทางเมืองกวางตุ้ง (Kwantung) และซินเกียง (Zinkiang) บนเส้นทางสายไหมทางบก (ดูรายละเอียดใน Ashin Das Gupta, "India and the Indian Ocean," pp. 33. )

<sup>31</sup> กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 , หน้า 235.

ดีการกำหนดให้กรมท่าซ้าย และกรมท่าขวารับผิดชอบชาวตะวันตกนั้นคงเป็นการกำหนดโดยพิจารณาถึงความเหมาะสมในการติดต่อทางราชการเช่นการติดต่อทางด้าน การทูต และการศาล โดยชาวต่างชาติสามารถติดต่อขอราชการผ่านทางเจ้าท่าในกรมท่าซ้าย และขวา ตามแต่สังกัด แต่ในส่วนกิจกรรมทางการค้านั้นหากชาวตะวันตกชาติใดเดินเรือค้าขายอยู่แถบฝั่งตะวันออกโดยใช้ชาวจีนเป็นล่าม หรือให้ชาวจีนดำเนินการก็ต้องติดต่อผ่านทางกรมท่าซ้าย ในทางกลับกันถ้าชาวตะวันตกกลุ่มใดเดินเรือค้าขายทางฝั่งมหาสมุทรอินเดีย และใช้พวกมุสลิมเป็นล่าม หรือเป็นผู้ประกอบการ ก็ต้องติดต่อผ่านทางกรมท่าขวา ดังที่มีระบุอยู่ใน “พระธรรมนูญตรากระทรวง” เมื่อ พ. ศ. 2179 (ค. ศ. 1636) ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองความว่า “อนึ่งเบิกสำเนาเรือใหญ่ น้อย ทั้งปวง ไปมา ณ ปากใต้แลมีตราพระจุลราชมนตรี แลตราพระโชติการาชเศรษฐีเบิกไป มาตามได้พนักงาน ”<sup>32</sup> จากข้อความในพระธรรมนูญ ฯ แสดงว่าเรือชนิดใดก็ตามที่เข้ามาค้าขายในสยามจะต้องมีตราของพระจุลราชมนตรี เจ้ากรมท่าขวา และพระโชติการาชเศรษฐี เจ้ากรมท่าซ้าย เพื่อให้สามารถค้าขายกับเจ้าพนักงานทั้ง 2 กรมโดยขึ้นกับกิจกรรมทางการค้า ตัวอย่างเช่นเรือของชาวตะวันตกบางลำที่เข้ามาในสมัยอยุธยา ต้องติดต่อขอรับใบผ่านจากทั้งกรมท่าซ้าย และกรมท่าขวา เนื่องจากกิจกรรมการค้าของพ่อค้าเหล่านั้นเกี่ยวข้องกับทั้งชาวจีน และพวกแขก<sup>33</sup>

จากที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการแบ่งแยกหน่วยงานกรมท่าออกเป็นกรมท่าซ้าย และกรมท่าขวานั้นเป็นการแบ่งโดยอาศัยพื้นฐานที่แตกต่างกันของชาวต่างชาติ 2 กลุ่ม คือชาวจีน และพวกมุสลิม ภายหลังจึงได้จัดเอากลุ่มประชาคมที่มีถิ่นฐาน เชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรมใกล้เคียงกันไว้ด้วยกัน เช่น ชาวอินเดีย ชาวอาร์เมเนียน ซึ่งมาจากอินเดีย และอิหร่านใช้ภาษากลุ่มตระกูลอินโด-อิหร่านก็ถูกจัดให้อยู่ในหมู่ประชาคมเดียวกันกับพวกมุสลิม เมื่อชาวตะวันตกเข้ามายังสยามก็ได้อาศัยชาวจีนบ้าง พวกแขกบ้างเป็นคนกลางในการติดต่อกับราชสำนัก จึงทำให้ชาวตะวันตกต้องไปติดต่อกับกรมท่าซ้าย หรือกรมท่าขวา ตามล่านำที่ใช้ บทบาทของกรมท่าในสมัยอยุธยาจึงขึ้นกับกิจกรรมที่เกิดขึ้นมากกว่าจะกำหนดขอบเขตหน้าที่อย่างตายตัว

<sup>32</sup> *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, หน้า 178. ; ตราขึ้นเมื่อมหาศักราช 1555 (จ. ศ. 997)

<sup>33</sup> จากบันทึกการค้าของอังกฤษเมื่อ พ. ศ. 2159 (ค. ศ. 1616) รายงานว่า พ่อค้าอังกฤษติดต่อธุรกิจอยู่กับออกพระโชติก และออกพระจุฟ้า ทั้งในเรื่องการค้าขาย และการขออนุญาตเพื่อนำสินค้าเข้ามาขาย และซื้อสินค้าออกไป (ดูรายละเอียดใน *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, หน้า 59-61.

การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบของกรมท่ามีการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ปรากฏอยู่ในประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งเจ้าท่าฝรั่งขึ้นกับกรมท่ากลาง โดยกล่าวว่า “ กรมท่าซ้ายไว้สำหรับแลว่าลูกค้าเมืองจีน เมืองญวน ที่มีบ้านเมืองอยู่ฝั่งซ้ายของฝั่งทะเลไทย แลให้ตั้งกรมท่าขวาไว้สำหรับแลว่าลูกค้าแขกอินเดีย แขกอาหรับ แขกชวา มลายู แลพราหมณ์ที่มีบ้านเมืองอยู่ฝั่งขวาของฝั่งทะเลไทย”<sup>34</sup> จากประกาศฉบับดังกล่าวทำให้พอสันนิษฐานได้ว่าการจัดระบบกรมท่าซ้ายและขวาที่แยกขอบเขตหน้าที่ออกจากกันอย่างชัดเจนเพ็งจะมากำหนดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์

### การก่อตั้งหน่วยงานและ การบริหารงานในกรมท่าขวา

มุสลิมมีบทบาทด้านการค้ากับรัฐต่างๆในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาเป็นระยะเวลายาวนาน วัฒนธรรมการค้าของพวกเขาแผ่ขยายไปในหลายๆ ภูมิภาคของเอเชียเห็นได้จากรูปแบบการจัดการบริหารที่เกี่ยวข้องกับการค้า และการเดินเรือของชาวอาหรับ ตุรกี และอิหร่าน ที่แพร่ขยายไปยังอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่นธรรมเนียมการใช้เจ้าท่ามุสลิมที่เรียกว่า “ชาห์บันดาร์” ในราชสำนักมุสลิมหลายแห่งในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้<sup>35</sup> หรือวิธีการจัดตั้งพระคลังสินค้าตามแบบราชสำนักมุสลิม

พวกมุสลิมได้เข้ามามีบทบาทต่อการค้าของสยามตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนต้น คนกลุ่มนี้ทำหน้าที่เป็นพ่อค้า หรือนายเรืออยู่แล้ว ภายหลังพระมหากษัตริย์สยามจึงทรงดึงคนเหล่านี้เข้ามารับใช้ ด้วยการพระราชทานยศ ตำแหน่ง อภิสิทธิ์ และผลประโยชน์ต่างๆ โทมัส ปิเรส ระบุว่า “ ชาวสยามแล่นเรือค้าขายแข่งกับมะละกาโดยมีชาวมลายูเป็นผู้จัดวางเส้นทางเดินเรือให้แก่ชาวสยาม กล่าวกันว่า ลักขมาณา (Laksamana) เป็นกัปตันเรือดั่งนั้นเขาจึงได้รับเกียรติอย่างสูงตั้งแต่นั้นมา”<sup>36</sup> “ลักขมาณา” คือตำแหน่งแม่ทัพเรือในรัฐมุสลิมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในราชสำนักบางแห่งยังทำหน้าที่เป็นหัวหน้ากองทหารรักษาพระองค์ของกษัตริย์เช่น ลักขมาณาของมะละกา<sup>37</sup>

<sup>34</sup> “เรื่องตั้งเจ้าท่าเป็นหลวงวิสุทธินิสาครดิษฐ จ. ศ. 1221, ” หอสมุดแห่งชาติ , เลขที่ 25, สมุดไทยดำ.

<sup>35</sup> W. H. Moreland, “ The Shahbander in the Eastern Sea, ” : 517.

<sup>36</sup> กรมศิลปากร, *470 ปี แห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส* , หน้า 46.

<sup>37</sup> M. A. P. Meilink-Roelofs, *Asian Trade and European Influence* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1962), p. 41.

เอกสารสเปนในพุทธศตวรรษที่ 21 ระบุว่า ออกญาลักษมาณา ซึ่งเป็นพวกมัวร์มีอิทธิพลต่อพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในของกัมพูชา<sup>38</sup> ลักษมาณายังเป็นราชทินนามของขุนนางตำแหน่งเจ้ากรมอาสาจามขวาในกรมอาสาจามของสยามด้วย<sup>39</sup>

จากหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้นแสดงว่าราชสำนักสยามอาศัยประโยชน์จากความชำนาญของพวกมุสลิมในการค้า และการจัดระบบการค้าต่างประเทศให้ ในระยะแรกการพึ่งพาพวกมุสลิมอาศัยความชำนาญเฉพาะบุคคลในการบริหารจัดการ ยังมีได้จัดตั้งเป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบอย่างชัดเจน จะเห็นได้จากที่ขุนนางตำแหน่งลักษมาณา ซึ่งเป็นตำแหน่งแม่ทัพเรือเชื้อสายมลายู ได้เข้ามา มีบทบาททางด้านการค้าให้กับราชสำนักสยามควบคู่ไปกับบทบาทด้านการทหาร แสดงว่าราชสำนักอาศัยประโยชน์จากความชำนาญที่มีอยู่หลายด้านของมุสลิมเพื่อดำเนินกิจการต่างๆ ให้

ยังไม่มีหลักฐานกล่าวว่า หน่วยงานที่รับผิดชอบการค้ากับพวกแขกทางฝั่งตะวันตกได้รับการจัดตั้งขึ้นเป็นกรมท่าขวาครั้งแรกเมื่อใด หลักฐานเก่าที่สุดในปัจจุบันซึ่งกล่าวถึงการจัดแบ่งการบริหารกรมท่าขวาคือพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง มีรายละเอียดดังนี้<sup>40</sup>



<sup>38</sup> จันทรฉาย ภัคอธิคม, บรรณานิการ และ แปล, “ความสัมพันธ์สามเส้าระหว่างสเปนกับกรุงศรีอยุธยา และกรุงกัมพูชา,” ใน *กรุงศรีอยุธยาในเอกสารสเปน* (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประชาชน จำกัด, 2532), หน้า 72.

<sup>39</sup> *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, หน้า 307.

<sup>40</sup> *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, หน้า 233.

หมื่นสำเร็จวาที	—		
หมื่นทิพวาจา	}	ล่ามอังกฤษ 2 คน	นาคล 300
หมื่นเทพวาจา			
หลวงนนทเกษเจ้าท่าได้ว่าพราหมณ์เทศ			นา 800
หมื่นสัจวาจา	}	ล่าม 2 คน	นาคล 300
หมื่นสัจวาที			

อย่างไรก็ดีเมื่อพิจารณาจากหลักฐานชั้นต้นที่มีอยู่ในปัจจุบันแสดงว่ากรมท่าชาวกรุงจัดตั้งขึ้นแล้วอย่างช้าที่สุดในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เพราะมีหลักฐานสำคัญคือสำเนาสุกอักษรของออกพระจุฬาในฐานะขุนนางสยามมีไปถึงเจ้าเมืองนางซากิ เมื่อ พ. ศ. 2164 (ค. ศ. 1621)<sup>41</sup> และจดหมายเหตุวันวลิตที่ระบุถึงตำแหน่งออกพระจุฬา เป็นหนึ่งในขุนนางของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม<sup>42</sup> หลักฐานทั้ง 2 ฉบับยืนยันถึงตำแหน่งเจ้ากรมท่าชาวว่ามีอยู่แล้วในทำเนียบขุนนางสยาม

ในระยะแรกกรมท่าชาวจัดตั้งขึ้นเพื่อดำเนินงานทางการค้ากับแขก ซึ่งประกอบไปด้วยมุสลิมหลายเชื้อชาติ พวกฮินดู หรือพราหมณ์เทศ และอาจรวมถึงชาวอาร์เมเนียด้วย โดยราชสำนักสยามได้ว่าจ้าง หรือให้ผลประโยชน์ตอบแทนแก่พวกแขกเพื่อให้เข้ามาบริหารจัดการค้าให้กับสยาม และเนื่องจากประชาคมมุสลิมมีจำนวนคน และบทบาทสำคัญต่อราชสำนักสยามมากกว่าประชาคมอื่นๆ ที่มาจากฝั่งตะวันตกของสยาม ผู้นำประชาคมจึงได้รับการแต่งตั้งให้เข้ามาเป็นผู้ควบคุมประชาคมอื่นๆ โดยมีหัวหน้าประชาคมย่อยอยู่ภายใต้การบังคับบัญชา ภายหลังเมื่อมีชาวตะวันตกเข้ามาติดต่อค้าขายและตั้งถิ่นฐานในสยามเพิ่มมากขึ้น ราชสำนักจึงให้คนเหล่านั้นไปสังกัดกับหน่วยงานตามความเหมาะสม ดังที่รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยไว้ว่า

... ราชทูต แลลูกค้าซึ่งมาในกลางครึ่งกลางที่แต่ข้างแผ่นดินยุโรป ก็ยอมมากับเงินแต่เมืองมกาบ้าง มากับแขกอินเดีย แขกอาหรับ แขกมลายูบ้าง เอาเงินแลชาวอินเดีย แลชาวอาหรับ แลมลายูเปนล่านำ เพราะฉะนั้นเสนาบดีผู้ว่าการต่างประเทศจึงได้บังคับให้เจ้าท่าในกรมท่าซ้าย บ้าง ในกรมท่าขวาบ้างรับทูตแลลูกค้าซึ่งมาแต่ยุโรปตามล่านำของทูตแลลูกค้านั้น<sup>43</sup>

<sup>41</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20 ทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น, ” หน้า 18.

<sup>42</sup> *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ)*, หน้า 9.

<sup>43</sup> “เรื่องตั้งเจ้าท่าเป็นหลวงวิสุทธิสาครดิษฐ จ. ศ. 1221 , ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 25, สมุดไทยดำ .



ลักษณะการบริหารงานในกรมท่าขวานั้นมีความแตกต่างจากการบริหารงานในกรมท่าซ้าย ทั้งนี้เป็นผลมาจากความแตกต่างกันระหว่างลักษณะการค้าของสยามทางฝั่งตะวันตก กับฝั่งตะวันออก สำหรับการค้าฝั่งตะวันออกนั้นราชสำนักสยามเน้นการค้าแบบบรรณาการ โดยราชสำนักเข้าไปดำเนินการบริหารจัดการเองภายใต้ความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีน ในขณะที่การค้าฝั่งตะวันตก เป็นการค้าที่ผ่านทางพ่อค้าเอกชน กิจกรรมการค้าที่แตกต่างกันทำให้รูปแบบการบริหารราชการของกรมท่าขวา และซ้ายมีความแตกต่างกันด้วย

เมื่อเปรียบเทียบการจัดโครงสร้างการบริหารราชการระหว่างกรมท่าซ้าย และกรมท่าขวาจะเห็นได้ว่า กรมท่าซ้ายประกอบด้วยกลุ่มขุนนางและข้าราชการ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าราชการที่มีศักดินาต่ำกว่า 200 อยู่เป็นจำนวนมากที่สุด โดยทำหน้าที่เจ้าพนักงานเดินเรือ คนเหล่านี้คือชาวจีนหรือชาวไทยเชื้อสายจีนที่ได้รับการว่าจ้างเพื่อดำเนินการค้าสำเภากลางให้กับราชสำนัก ในขณะที่กรมท่าขวาประกอบด้วยเจ้าท่าถึง 3 ตำแหน่ง (เจ้าท่าฉนวน-ฝรั่ง เจ้าท่ามลายู ชาว อังกฤษ และเจ้าท่าพราหมณ์เทศ) ส่วนข้าราชการที่มีจำนวนมากที่สุดคือกลุ่มล่ามซึ่งมีศักดินามากกว่า 200 ขึ้นไป<sup>44</sup> และไม่ปรากฏว่ามีขุนนางหรือกลุ่มพนักงานเดินเรืออยู่ในทำเนียบศักดินาเหมือนขุนนางกรมท่าซ้าย แสดงว่าคงมีการใช้ผู้ชำนาญการภายนอกระบบราชการเพื่อดำเนินการค้าให้กับราชสำนัก ซึ่งก็คงได้แก่พวกพ่อค้าเอกชน หรือนายเรือมุสลิมที่มีเรือค้าขายอยู่ในทะเลฝั่งตะวันตกและตะวันออก โดยมีขุนนางกรมท่าขวาทำหน้าที่เป็นผู้ควบคุม ประสานงาน และติดต่อกับพ่อค้า หรือนายเรือเหล่านั้นอีกต่อหนึ่ง

แม้ว่าลักษณะการบริหารงานในกรมท่าขวาจะเน้นไปทางด้านการค้าต่างประเทศ การติดต่อและควบคุมชาวต่างชาติ แต่จากแผนภูมิที่ 1 ก็แสดงให้เห็นความเกี่ยวข้องระหว่างงานในกรมพระคลังย่อย กับงานของกรมท่าที่อยู่ในสายบังคับบัญชาเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ขุนนางในกรมท่าขวาจำนวนหนึ่งจึงสามารถขยายบทบาทของตัวเองเข้าไปดูแลงานในพระคลังย่อยๆ และในทางตรงข้ามขุนนางที่มีหน้าที่รับผิดชอบในหน่วยงานพระคลังย่อยและพระคลังสินค้าก็อาจขยายบทบาทเข้ามาควบคุมงานในกรมท่าขวา และกรมอื่นๆ ได้ด้วย กรณีเช่นนี้จะเห็นได้ชัดเจนในสมัยอยุธยาเมื่อขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านมีบทบาทอยู่ในกิจกรรมการค้าที่เกี่ยวข้องกับกรมท่า กรมท่าขวา และพระคลังสินค้า หรือในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งมีการแต่งตั้งให้พระยาจุฬาราชมนตรีเจ้ากรมท่าขวาไปดำรงตำแหน่งเป็นจางวางในกรมพระคลังวิเศษ กรมพระคลังในซ้าย และกรมพระคลังในขวา

### ขุนนางกรมท่าขวา

<sup>44</sup> กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 233 - 236.

ความสามารถ หรือความชำนาญการที่เอื้อประโยชน์ให้กับราชสำนักคือปัจจัยเบื้องต้นที่ทำให้ชาวต่างชาติถูกคัดเลือกเข้ามาเป็นบุคลากรในระบบราชการสยาม ความต้องการบุคลากรเพื่อบริหารงานด้านการค้าและกิจการต่างๆของราชสำนักสยามสอดคล้องกับการขยายบทบาทของมุสลิมที่มีอยู่ในภูมิภาคตั้งแต่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้จนกระทั่งก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 มุสลิมกลายเป็นผู้ชำนาญการด้านการค้า การคลังและการบริหารราชการแผ่นดินให้กับผู้ปกครองรัฐในอินเดีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะกิจการทางด้านการค้า การเดินเรือ การเงินและการคลัง

ชาวมุสลิมที่เดินทางออกไปค้าขาย และเผยแพร่นิกายอิสลามในดินแดนต่างๆ มีจำนวนมากที่เป็นกลุ่มผู้นำที่เป็น “พ่อค้ากึ่งทหาร” หรือ “เมอแซนท์ คอนโดเทียร์” (merchant-condotierri) หมายถึงบุคคลที่มีสถานภาพเป็นพ่อค้า นักปกครอง และนักการทหารในคนเดียวกัน<sup>45</sup> ในราชสำนักของอาหรับ ตุรกี และอิหร่าน พ่อค้ากึ่งทหารมีบทบาทสำคัญที่เผยแพร่วัฒนธรรมของโลกอิสลามไปสู่ดินแดนต่าง ๆ คนเหล่านี้ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งขุนนางในราชสำนักของรัฐต่างๆในอินเดีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 - 22 มุสลิมชาวอาหรับ ตุรกี และอิหร่าน ได้รับการส่งเสริมให้ออกไปค้าขายและตั้งชุมชนในดินแดนต่างๆ เพื่อเชื่อมโยงการค้า และขยายอิทธิพลทางศาสนา และการเมือง รัฐหลายแห่งของอินเดีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงมีเจ้าพนักงาน หรือขุนนางมุสลิมเข้าไปบริหารราชการอยู่หลายตำแหน่งโดยเฉพาะขุนนางที่ดูแลด้านการค้า เช่นขุนนางในตำแหน่ง “ซูดาการ์ราชา” (صحتگر راجه : Sudagar Raja) ในภาษาอิหร่านซึ่งตรงกับคำในภาษาอาหรับว่า “มาลิก อัล โทจาร์” (ملك التجار : Malek-al- Tojjar) แปลว่า “เจ้าแห่งพ่อค้า” ซูดาการ์ราชา เป็นผู้มียุทธศาสตร์ในการประกอบการค้าต่างประเทศให้กับราชสำนักของชาห์แห่งราชวงศ์ซาฟาวิ<sup>46</sup> บทบาทหน้าที่ของซูดาการ์ราชา ยังปรากฏอยู่ในราชสำนักของรัฐมุสลิมในคาบสมุทรมลายู อย่างเช่นที่มะละกา ขุนนางผู้นี้เป็นผู้มีหน้าที่จัดเก็บค่าธรรมเนียมจากเรือสินค้า และการติดต่อกับต่างชาติในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21 - 22<sup>47</sup> นอกจากนี้ยังมีเจ้าพนักงานที่มีบทบาทหน้าที่สำคัญอีก 2 กลุ่ม คือ “ซาร์บันดาร์” และ “นะ โกตา” ซึ่งเป็นบุคลากรด้านการเดินเรือ และการค้าต่างประเทศ โดยเฉพาะ

<sup>45</sup> Leonard Y. Andaya, “Ayudhya and the Persian and Indian Muslim Connection , ” : 127.

<sup>46</sup> Sir John Chardin, *Travels in Persia 1673- 1677*, p. 280.

<sup>47</sup> Barbara Watson, “The Indian Saudagar Raja in Traditional Malay Courts, ” *Journal of the Royal Asiatic Society* , 51 (1) : 14, 19 - 21.

“ซาห์บันดาร์” ซึ่งนอกจากจะทำหน้าที่เจ้าท่าแล้วยังเป็นหัวหน้าชุมชนมุสลิมหรือยะมาห์ส่วน “นะโกดา” หรือนายเรือก็มีบทบาทเป็นผู้ประกอบการค้าให้กับรัฐต่างๆ ในคาบสมุทรมลายู และหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้<sup>48</sup>

**ขุนนางตำแหน่งต่างๆในกรมท่าขวา** จากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่าขุนนางในกรมท่าขวา มิได้มีเฉพาะบุคคลที่ปรากฏยศ ตำแหน่ง และราชทินนามอยู่ในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนเท่านั้น แต่ยังมีขุนนางอีกหลายคนที่ยังสังกัดหรือมีบทบาทหน้าที่อยู่ในกรมท่าขวา ขุนนางตำแหน่งต่างๆ ในกรมท่าขวาแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มคือ ขุนนางประจำการ ขุนนางช่วยราชการ และผู้ชำนาญการในกรมท่าขวา

“ขุนนางประจำการ” หมายถึงขุนนางที่ได้รับยศบรรดาศักดิ์ตลอดจนราชทินนามตามกฎหมายพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน โดยมีหน้าที่ตามตำแหน่งตามตราที่ได้รับ ขุนนางเหล่านี้มีกำหนดหน้าที่ชัดเจน คือเป็นเจ้ากรม ปลัดกรม เสมียนกรม และอื่นๆ “ขุนนางช่วยราชการ” เป็นขุนนางที่ไม่มีตราประจำตำแหน่ง ทำหน้าที่ในราชการที่ได้รับมอบหมายในแต่ละเรื่องที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ขุนนางเหล่านี้อาจมีพระบรมราชโองการ ให้ไปว่าการในกรมกองอื่นๆ ควบคู่กับกรมท่าขวาได้ด้วย ส่วน “ผู้ชำนาญการในกรมท่าขวา” เป็นพนักงานในกรมท่าที่ไม่มียศศักดิ์หรือราชทินนามใดนอกจากศักดินาที่ได้รับ ในระยะแรกมุสลิมหรือชาวต่างชาติคงเข้ามารับราชการในกรมท่าขวาในรูปแบบของผู้ชำนาญการก่อนแล้วค่อยๆ เติบโตขึ้นเรื่อยๆ หากผู้ชำนาญการคนใดมีผลงานเป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ หรือขุนนางผู้ใหญ่เช่น โภชาธิบดี ก็จะได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนางมียศตำแหน่ง ขุนนางตำแหน่งต่างๆ ที่มีบทบาทหน้าที่ในกรมท่าขวามาตามราชทินนามมีดังต่อไปนี้

1. “**วรเชษฐภักดี**” หรือ “**บวรเชษฐภักดี**” เป็นราชทินนามซึ่งพระราชทานให้กับขุนนางในตำแหน่งจางวางกรมท่าขวา ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดของกรม ตำแหน่งนี้น่าจะใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา ในจดหมายเหตุประมวงศ์สกุลขุนนาคกล่าวว่า ท่านจีน บุตรของ “เฉกอะหมัด” หรือออกญาบวรราชนายก ได้รับแต่งตั้งเป็น ออกญาบวรเชษฐภักดี เจ้ากรมท่าขวา<sup>49</sup> ในรัชกาลที่ 3 ก็ทรงแต่งตั้งให้พระยาจุฬาราชมนตรี(เถื่อน) ดำรงตำแหน่ง พระยาบวรเชษฐภักดีศรีราชาโมหา

<sup>48</sup> Ibid. , p. 46.

<sup>49</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงศ์สกุลขุนนาค*, หน้า 4.

หมัดจางวาง<sup>50</sup> มีหน้าที่ให้คำปรึกษาแก่เจ้ากรม และถือว่าเป็นตำแหน่งสูงกว่าเจ้ากรมในกรมเดียวกัน<sup>51</sup>

คำว่า “วรเชษฐ” เป็นคำที่ชาวสยามใช้เรียกมุสลิมที่มาจากฝั่งตะวันตก คือ แยกเทศ หรือแยกบรเทศ หรือ แยกวรเชษฐ คำนี้อาจจะมาจากคำว่า “ปรเทศี” (Pardesi) ซึ่งเป็นภาษาฮินดูสถาน หรือคำในภาษาสันสกฤต แปลว่า “คนต่างด้าว” ต่อมาจึงใช้เป็นคำที่มีความหมายว่า แยกต่างประเทศ หรือชาวต่างประเทศ<sup>52</sup>

2. “จุลา” หรือ “จุพาราชมนตรี” เป็นราชทินนามของเจ้ากรมท่าขวา ถือศักดินา 1,400 เท่ากับ ขุนนางราชทินนาม “โชติก” เจ้ากรมท่าซ้ายฝ่ายจีน<sup>53</sup> เอกสารของตะวันตกมักกล่าวถึงขุนนางท่านนี้โดยเรียกขานต่างกันคือ “Ok Phra Chula”<sup>54</sup> “Opera Tiula”<sup>55</sup> “Opra Chalawes”<sup>56</sup> และ “Opraechoela”<sup>57</sup>

<sup>50</sup> “หนังสือพงษาวดารย่อ ลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุพาราชมนตรี (แก้ว),” เอกสารส่วนบุคคล .

<sup>51</sup> ควอริช เวลส์, *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*, หน้า 130.

<sup>52</sup> กาญจนาคพันธ์, *ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม 1*, หน้า 524.

<sup>53</sup> *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, หน้า 233.

<sup>54</sup> *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวลิต* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2507, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสังัด จันทราภัย, 26 พฤศจิกายน 2507), หน้า 8. ; *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3*, หน้า 338. ; *Records of the Relations between Siam and Foreign Countries in the 17 th Century Vol. 1 1607-1632*, (Bangkok: The Council of the Vajiranana National Library, 1915), p. 9.

<sup>55</sup> *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวลิต*, หน้า 4.

<sup>56</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, หน้า 66. ; เอกสารเดิมอ่านว่า “ออกพระชโล” ที่ถูกต้องควรเป็น “ออกพระจุลา” เพราะมีหลักฐานว่าชาวอังกฤษได้นำของมากำหนดเจ้าท่าทั้งสองคือออกพระโชติก กับออกพระชโล เจ้าท่าคู่กับออกพระโชติกก็ควรเป็นออกพระจุลา.

<sup>57</sup> *เอกสารหอสมุดาสัยกรุงศรีอยุธยา*, หน้า 61.

สันนิษฐานว่า “จูลา” คงมาจากคำว่า “จูละ” ( **شولا** : shula ) ในภาษาอาหรับ และอิหร่าน ซึ่งแปลว่า “คณะมนตรีที่ปรึกษา” <sup>58</sup> สอดคล้องกับคำว่า “จุพาราขมนตรี” ในราชทินนามของฝ่ายไทย จุพาราขมนตรีมีหน้าที่กำกับดูแลกิจการในกรมท่าขวา ได้แก่การค้า และการทูตกับอินเดีย อาหรับ อิหร่าน ตลอดจนประเทศมุสลิมอื่นๆ ต่อมาจึงรวมชาวตะวันตกที่ค้าขายอยู่บริเวณด้านตะวันตกคืออังกฤษเข้าไว้ด้วย

จุพาราขมนตรีเป็นตำแหน่งขุนนางที่มีบทบาทกล่าวถึงในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม จดหมายของคอร์เนลิส ฟอน ไนเนนโรด (Cornelis van Neijenrode) หัวหน้าพ่อค้าฮอลันดา ในกรุงศรีอยุธยา ลงวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ.2155 ( ค.ศ. 1612 ) กล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงมีรับสั่งให้ ออกพระจูลาเป็นผู้ไปรับพระราชสาส์นของกษัตริย์อังกฤษ ซึ่งอัญเชิญเข้ามากับเรือของพ่อค้า <sup>59</sup> ในจดหมายเหตุของวันวลิตยังระบุด้วยว่า “จุพาราขมนตรี” เป็นหนึ่งในขุนนางสำคัญ 6 ท่าน อันประกอบด้วย ออกญา กลาโหม (Oya Galahom) ออกญาเกียน (Kheeu or Kien) ออกพระทัยน้ำ (Opera Taynam) ออกญาพระคลัง (Oya Berckelangh) ออกพระ “Sirsij ancarat” (อาจเป็นตำแหน่ง “ ศรีเสาวราช” สมุหพระกลาโหมฝ่ายพะลำพัง) และออกพระจูลา (Okpra Tiula) <sup>60</sup> ขุนนางในตำแหน่งออกพระจูลาจึงน่าจะมีฐานะเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ในราชสำนักสยาม

“จุพาราขมนตรี” มีบทบาทและหน้าที่ในราชสำนักสยาม โดยทำหน้าที่ดูแลการค้า การติดต่อกับต่างชาติ และการควบคุมประชาคมต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตก “จุพาราขมนตรี” จึงทำหน้าที่ในฐานะเจ้าท่าหรือชาห์บันดาร์ ให้กับราชสำนักสยาม “จุพาราขมนตรี” ยังมีฐานะเป็น “ มุล

<sup>58</sup> Ian Richard Netton, *A Popular Dictionary of Islam* , p. 232.

<sup>59</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรี ระหว่าง ประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, หน้า 11.

<sup>60</sup> “ออกญาเกียน” (Kheeu or Kien) เป็นตำแหน่งของเจ้ากรมตั้งทองซ้ายใน อาสามอญ ส่วนออกพระ “Sirsij ancarat” อาจหมายถึงออกพระศรีเสาวราช สมุหพระกลาโหมฝ่ายพะลำพัง (ดูรายละเอียดใน *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1* , หน้า 280, 305. ; *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวลิต*, หน้า 7-9. )



ละ” (มุลา: mulla)หรือผู้นำของประชาคมมุสลิมอินโด-อิหร่าน มุลาละคือผู้นำชุมชนมุสลิมนิกาย ซืออะห์มีหน้าที่ควบคุมประชาคมให้ปฏิบัติตาม ชารีอะ และอิมามะห์ (Imamah) หรือแนวทางคำสอนของอิหม่าม<sup>61</sup> มุลาละ มีหน้าที่เป็นหัวหน้าตุลาการตัดสินคดีความของมุสลิมและคนในบังคับ อันเป็นไปตามระบบ

ตุลาการของสยามที่เจ้าหม่อมขุนนางมีหน้าที่เป็นพนักงาน ในคณะตุลาการ<sup>62</sup> “จุฬาราชมนตรี” จึงเกี่ยวข้องกับงานด้านการศาล แม้จะมีการยกเลิกหน่วยงานของกรมท่าทั้งหมดไปในรัชกาลที่ 5 แล้ว “จุฬาราชมนตรี” ก็ยังคงมีตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาอยู่ในศาลต่างประเทศ ของกระทรวงยุติธรรม<sup>63</sup>

3. “ศรีเนาวรัตน์” ราชทินนามนี้ไม่ปรากฏหลักฐานอยู่ในทำเนียบของขุนนางกรมท่าขวา แต่ในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนมีตำแหน่งขุนนางที่มีราชทินนามใกล้เคียงกันเรียกว่า

<sup>61</sup> กลุ่มซืออะห์มีแนวความคิดหลักคือการยึดมั่นตามแนวทางของอิหม่ามอะลี และเครือญาติ ซึ่งสืบสายตรงมาจากท่านศาสดามะหะหมัด โดยเชื่อว่าบุคคลเหล่านั้นได้รับการถ่ายทอดสายเลือดความชอบธรรมในการเป็นผู้นำประชาชาติมุสลิมตามแนวทางที่ถูกต้องของอิสลาม แนวความคิดดังกล่าวได้พัฒนาไปเป็นปรัชญาหรือลัทธิที่เรียกว่า อิมามัทหรืออิมามะห์ (Imamat or Imamah) คือลัทธิซึ่งเชื่อมั่นและศรัทธาตามแนวทางของผู้นำอันชอบธรรมที่เรียกว่า อิหม่าม (Imam) ซึ่งหมายถึงบุคคลผู้สืบสายตรงมาจากท่านศาสดา และการสมรระหว่างอิหม่ามอะลี กับท่านหญิงฟาติมา (Fatima) ผู้เป็นบุตรสาวของศาสดามะหะหมัด (ดูรายละเอียดใน ซาอีด อัคตาร์ ริซวี, **อิมาม: ผู้นำศาสนา** (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การ์พิมพ์, 2526), หน้า 1-2 . ; Ian Richard Netton, *A Popular Dictionary of Islam*, pp. 121, 131. ; Mehran Tamadonfar, *The Islamic Polity and Political Leadership* (San Francisco: Westview Press, 1989), p. 92 . )

<sup>62</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 41 จดหมายเหตุพ่อค้าฝรั่งเศส,” ใน **ประชุมพงศาวดาร เล่ม 24**, ( กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2511 ), หน้า 277.

<sup>63</sup> “เรื่องจัดตั้งตำแหน่งในกระทรวงยุติธรรมและศาลต่างๆ (13 ธันวาคม ร. ศ. 111-12 มกราคม ร. ศ. 118) ,” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ม. ร. 5 ย. / 2 .

“พระเนาวรัช โขดชิบดินทรา ธรรมชาศรยฐีชัย” ถือกักดินา 3,000<sup>64</sup> โดยเป็นตำแหน่งขุนนางในพระคลังหลวง คำว่า “ศรี” เป็นคำภาษาสันสกฤต แปลว่าดี หรือผู้เป็นใหญ่ ส่วนคำว่า “เนาวรัตน์” เดิมเขียนว่า “เนาวรัช” ซึ่งตรงกับภาษาอิหร่านว่า “นาวาราช” (نواراج : navaraja) แปลว่า “เจ้าแห่งเรือ” คำว่า “ศรีเนาวรัตน์” จึงน่าจะหมายถึงนายเรือผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งคล้ายกับตำแหน่งของหัวหน้าพ่อค้าหรือเจ้าแห่งพ่อค้าในภาษาอิหร่านที่เรียกว่า “ซูดการ์ราชา” อันเป็นตำแหน่งพ่อค้าหลวงในราชสำนักอิหร่านสมัยราชวงศ์ซาฟาวิ<sup>65</sup> ตำแหน่ง “ศรีนาวาราช” ยังคล้ายกับขุนนางในตำแหน่ง “ศรีโนรา” หรือ “ศรีโนราช” (Srinora หรือ Srinoraj) ของราชสำนักมลายู<sup>66</sup> หัวหน้าพ่อค้าเหล่านี้ได้เข้าไปรับราชการอยู่ในราชสำนักของอินเดีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังที่บันทึกของ ปีเตอร์ ฟลอริส (Peter Floris) ระบุว่า โอรังกายาศรีโนราช (Orang Kaya Srinoraj) คือตำแหน่งอักรมหาเสนาบดีของรายาแห่งปัตตานี มีหน้าที่ดูแลการค้าให้กับราชสำนัก<sup>67</sup>

ตำแหน่ง “ศรีเนาวรัตน์” คงมีใช้มาตั้งแต่ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมปรากฏหลักฐานตำแหน่งออกพระศรีเนาวรัตน์อยู่ในบันทึกการค้าของฮอลันดา<sup>68</sup> ราชทินนาม “ศรีเนาวรัตน์” มีกล่าวถึงในเอกสารต่างชาติหลายแห่งเรียกว่า “Oya Signorat” “Oya Signorativo”

<sup>64</sup>กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 247.

<sup>65</sup> Rudolph P. Mathee, *The Politics of Trade in Safavid Iran*, p. 249. ; Ronald Ferier, “Trade from the Mid-14th Century to the End of the Safavid Period,” in *The Cambridge History of Iran Vol. 6: The Timulid and Safavid Period* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), p. 423. ; Sir John Chardin, *Travels in Persia 1673-1677*, p. 280.

<sup>66</sup> Leonard Y. Andaya, “Ayudhya and the Persian and Indian Muslim Connection ,” : 11.

<sup>67</sup> Peter Floris, *Peter Floris, His Voyage to the East Indies in the Globe 1611- 1615*, tr. W. H. Moreland (London: The Hakluyt Society, 1934), p. 35.

<sup>68</sup> *Dutch Papers (Extracts from the “Dagh Register” 1624-1642 )*, pp. 12.

“Oya Singorat”<sup>69</sup> “Opra Sinorat”<sup>70</sup> “Okphra Jinorat”<sup>71</sup> หรือ “Opera Sicarat”<sup>72</sup> เอกสารหลายฉบับระบุว่าออกพระศรีเนาวรัตน์มีความสัมพันธ์กับกรมท่าขวาและกรมพระคลังสินค้า จากเอกสารของฮอลันดาระหว่าง พ. ศ. 2183-2164 (ค. ศ. 1640-1641) ระบุว่า ออกญาศรีเนาวรัตน์ เป็นพ่อค้าของกษัตริย์ และมีหน้าที่คุมโรงกษาปณ์ของพระเจ้าแผ่นดิน<sup>73</sup> แสดงว่าขุนนางผู้นี้มีความสำคัญในพระคลังสินค้า และยังทำหน้าที่ผู้ควบคุมดูแลงานด้านการค้าที่เกี่ยวข้องกับกรมท่าขวา

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ทรงแต่งตั้งให้ ออกามะหะหมัด พ่อค้าชาวอิหร่านดำรงตำแหน่งออกพระศรีเนาวรัตน์ และให้ช่วยว่าการกรมพระคลังด้วย<sup>74</sup> เอกสารของอิหร่านระบุว่าบุคคลผู้นี้เป็นหัวหน้าประชาคมอิหร่านในกรุงศรีอยุธยา และต่อมาได้เข้ามาทำหน้าที่ดูแลพระคลังหลวง บุตรของ ออกามะหะหมัดชื่อ “แก้ว” ก็ยังดำรงตำแหน่งออกพระจุฬาราชมนตรีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์<sup>75</sup> ในสมัยอยุธยา ขุนนางในตำแหน่ง “ศรีเนาวรัตน์” คงเป็นขุนนางที่มีหน้าที่ดูแลงานในพระคลังสินค้า และการควบคุมการค้าต่างประเทศด้วย

ขุนนางตำแหน่ง “ศรีเนาวรัตน์” ในสมัยอยุธยาธิบดีบาทและอำนาจหน้าที่ รวมทั้งมีตำแหน่งสูงกว่าขุนนางในตำแหน่ง “จุลา” หรือ “จุฬาราชมนตรี” จดหมายเหตุของชาวฮอลันดา ระหว่าง พ. ศ. 2167-2185 (ค. ศ. 1624-1642) ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

<sup>69</sup> Ibid. , pp. 12, 52-53.

<sup>70</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 351.

<sup>71</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3*, หน้า 107.

<sup>72</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, หน้า 227.

<sup>73</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 227.

<sup>74</sup> David K. Wyatt, “A Persian Mission to Siam in The Reign of King Narai, ” in *Studies in Thai History* (Chiang Mai : Silkworm Books , 1994), p. 97. ; Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 98.

<sup>75</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงค์สุกุลบุณนาศ* , หน้า 5 .

ถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองระบุว่าขุนนางผู้ดำรงตำแหน่งเป็นถึง ออกญาศรีเนาวรัตน์<sup>76</sup> ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สูงกว่า “จูลา” หรือ “จุฬาราชมนตรี” ที่เป็นเพียง ออกพระ ในพระอัยการ ตำแหน่งนาพลเรือน ีระบุว่า “พระเนาวรัช” มีศักดินาถึง 3,000 ซึ่งมากกว่า “พระจูลา” ที่มีศักดินา 1,400

ในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ขุนนางตำแหน่ง “ศรีเนาวรัตน์” กลับมีบทบาทและหน้าที่รองจากขุนนางตำแหน่ง “จูลา” หรือ “จุฬาราชมนตรี” ดังหลักฐานในพระราชพงสาวดาร กล่าวถึงการแต่งตั้งขุนป้อมพลจันทร์ (แก้ว) ขึ้นเป็นพระยาจุฬาราชมนตรีในรัชกาลที่ 1<sup>77</sup> ขุนป้อมพลจันทร์ ท่านนี้เคยได้รับแต่งตั้งให้เป็นหลวงศรีเนาวรัตน์ในสมัยกรุงธนบุรี<sup>78</sup> เมื่อพิจารณาแผนภูมิการสืบสายตระกูลของขุนนางกรมท่าขวา (แผนภูมิที่ 2-4) จะเห็นว่าขุนนางผู้ดำรงตำแหน่ง “ศรีเนาวรัตน์” ในสมัยรัตนโกสินทร์ล้วนมีศักดิ์และความสำคัญรองจากขุนนางตำแหน่งจุฬาราชมนตรีซึ่งเป็นตำแหน่งเจ้ากรมท่าขวา แต่เดิมนั้น “ศรีเนาวรัตน์” เป็นตำแหน่งขุนนางที่รับผิดชอบด้านการค้าและพระคลังสินค้า ต่อมาเมื่อมีการขยายบทบาทของกรมท่ากลางให้เข้ามาควบคุมพระคลังสินค้าแล้วขุนนางตำแหน่งนี้จึงถูกลดบทบาทลงจนกลายเป็นเพียงขุนนางรองจาก “จุฬาราชมนตรี” ในกรมท่าขวา จากเอกสารของชาวตะวันตกส่วนใหญ่ระบุว่าขุนนางตำแหน่ง “ศรีเนาวรัตน์” สมัยอยุธยาเป็นมุสลิมชาวต่างชาติ อย่างเช่นออกพระศรีเนาวรัตน์ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์คือ อกามะหะหมัดมุสลิม ชาวอิหร่าน ส่วนออกญาศรีเนาวรัตน์ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระก็เป็นชาวอิหร่าน<sup>79</sup> แสดงว่าตำแหน่งศรีเนาวรัตน์ในสมัยอยุธยาจะเป็นตำแหน่งของขุนนางชำนาญการชาวต่างชาติ

<sup>76</sup> *Dutch Papers (Extracts from the “Dagh Register” 1624 - 1642)*, pp. 12, 52-53.

<sup>77</sup> *พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน*

(กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) ) , 2538, หน้า 12.

<sup>78</sup> อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา- จุฬารัตน, “ที่ระลึกในการทำบุญบั้งไฟไม่ชื้นานให้กับท่านบรรพบุรุษ แห่งตระกูล อหะหมัดจุฬา - จุฬารัตน และบรรพบุรุษแห่งนิกายชีอะห์อิสนาอะชะรีในประเทศไทย, ” 1 กุมภาพันธ์ 2529.

<sup>79</sup> Michael Smithies, ed. , *Alexander Hamilton : A Scottish Sea Captain in Southeast Asia 1689-1723*, p. 174.

4. “ราชเศรษฐี” เป็นราชทินนามซึ่งพระราชทานให้กับขุนนางตำแหน่งปลัดกรมท่าขาวรองจาก “จุลา” หรือ “จุฬาราชมนตรี” ถือศักดินา 800 มีหน้าที่ว่าการควบคุมดูแลแขกชวา มลายู และอังกฤษ เอกสารของชาวตะวันตกเรียกว่า “Opra Rahisiti”<sup>80</sup> หรือ “Okpra Rajsidhi”<sup>81</sup> ราชทินนามนี้มีใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา ปรากฏหลักฐานอยู่ในจดหมายของ แมร์เตน เฮาทแมน เจ้าหน้าที่การค้าของฮอลันดาประจำอยุธยา เมื่อ พ. ศ. 2155 (ค.ศ. 1612) ในรัชสมัย สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม กล่าวถึงขุนนางในตำแหน่งออกพระราชเศรษฐี<sup>82</sup> จดหมายเหตุประณามวงศ์สกุลขุนนาถ กล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงแต่งตั้งให้ เจกอะหุมัด ดำรงตำแหน่ง พระยาเจกอะหุมัดรัตนราชเศรษฐี<sup>83</sup> บุคคลผู้นี้จึงน่าจะเคยดำรงตำแหน่ง “ออกพระราชเศรษฐี” มาก่อน

ราชทินนาม “ราชเศรษฐี” ยังคงมีใช้ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ และเป็นตำแหน่งรองจาก “จุฬาราชมนตรี” ขุนนางผู้ดำรงตำแหน่งนี้ส่วนใหญ่จะเป็นบุตรชายคนโต หรือน้องชายที่มีสายเลือดใกล้ชิดกับ “จุฬาราชมนตรี” และผู้ที่ดำรงตำแหน่งนี้มักได้รับการแต่งตั้งเป็น “จุฬาราชมนตรี” เมื่อ “จุฬาราชมนตรี” คนเดิมถึงอนิจกรรมแล้ว

5. “ศรียศ” เป็นราชทินนามซึ่งไม่พบอยู่ในทำเนียบราชการของกรมท่าขาว แต่ไปปรากฏหลักฐานอยู่เอกสารอื่นๆ เอกสารแรกคือพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวว่า เมื่อ พ. ศ. 2075 ( ค. ศ. 1532) หลวงศรียศชาวบ้านลาดกฟ้า ได้ร่วมกับขุนพิเรนทรเทพ ขุนอินทรเทพ และหมื่นราชเสนาหา ก่อการยึดอำนาจจากนางพระยาแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์และขุนวรรวงศาธิราช มีรายละเอียดดังนี้

<sup>80</sup> *Dutch Papers (Extracts from the “Dagh Register” 1624-1642)*, pp. 70-71.

<sup>81</sup> *Records of the Relations between Siam and Foreign Countries in the 17 th Century Vol. 1, 1607-1632* , pp. 9, 15.

<sup>82</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรี ระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, หน้า 20.

<sup>83</sup> พระยาโกมารกุลมนตรี, *เจกอะหุมัด*, หน้า 3.



...ฝ่ายขุนพิเรนทรเทพเชื้อพระวงศ์ กับขุนอินทรเทพ หมื่นราชเสนาหา หลวงศรียศบ้าน  
ลานตากฟ้าสี่คนไว้ใจกัน เข้าไปในที่ลับแล้วปรึกษากัน เมื่อแผ่นดินเป็นทุกข์ดังนี้เราจะละ  
ไว้ดูไม่ควรถวายจะกุมเอาตัวขุนวรวงศาธิราชประหารเสีย<sup>84</sup>

คำให้การชาวกรุงเก่าปรากฏ ชื่อขุนนางในตำแหน่ง หลวงศรีรัต และหลวงศรียุทธ<sup>85</sup> โดย  
ระบุว่าในตำแหน่งแม่กองแขก<sup>86</sup> สองคำนี้น่าจะหมายถึง หลวงศรียศนั่นเอง<sup>87</sup> เอกสารชาวต่าง  
ชาติเรียกชื่อ “ ศรียศ ” ไว้ว่า “ Okkun Sriyot ”<sup>88</sup> “ Okonsiot ”<sup>89</sup> “ Opera Sijot ”  
<sup>90</sup> และ “ Opera Tsijat ”<sup>91</sup> โดยหลักฐานต่างชาติระบุตรงกันว่าเป็นตำแหน่งข้าราชการมุสลิม  
มีหน้าที่ดูแลการค้าของกษัตริย์สยาม<sup>92</sup>

เคมปีเฟอร์ กล่าวถึงบทบาทของออกพระศรียศในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาว่าเป็นหัวหน้า  
พวกมัวร์หรือพวกแขกมะหะหมัด และดำรงตำแหน่งเจ้าท่า หรือผู้จัดเก็บภาษีการค้าต่างประเทศด้วย  
<sup>93</sup> เอกสาร “ คำให้การชาวกรุงเก่า ” ระบุว่า หลวงศรียศ เป็นตำแหน่งแม่กองแขก<sup>94</sup> เอกสารฉบับ  
เดียวกันกล่าวถึงหลวงศรียศว่าได้ร่วมในกองทัพของเจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งยกไปด้านทัพพม่าที่

<sup>84</sup> “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ , ” หน้า 55.

<sup>85</sup> คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า 175.

<sup>86</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 159.

<sup>87</sup> เนื่องจากเอกสารดังกล่าวถอดความมาจากภาษามอญ และพม่า ซึ่งชาวพม่าให้ล่ามมอญ  
แปลมาจากคำให้การของเชลยศึกชาวกรุงเก่า ชื่อตำแหน่งขุนนางจึงอาจเพี้ยนไปจากเดิมได้

<sup>88</sup> *Records of the Relations between Siam and Foreign Countries in the 17 th Century Vol. 1 1607-1632* , p. 9.

<sup>89</sup> เอกสารหอändาสมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า 41.

<sup>90</sup> Engelbert Kaempfer, *A Description of The Kingdom of Siam 1690*, p. 39.

<sup>91</sup> Ibid.

<sup>92</sup> Ibid. ; บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศใน  
ศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 351. ; เอกสารหอändาสมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า 48.

<sup>93</sup> Engelbert Kaempfer, *A Description of the Kingdom of Siam 1690* , p. 28.

<sup>94</sup> คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า 225.

ราชบุรีเมื่อ พ. ศ. 2302 (ค. ศ. 1759)<sup>95</sup> ตำแหน่ง “ศรียศ” ยังคงมีใช้สืบต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์แต่ในสมัยนี้ตำแหน่ง “ศรียศ” จะมีศักดิ์และอำนาจหน้าที่ต่ำกว่า “ราชเศรษฐี” เห็นได้จากแผนผังการสืบสายตระกูลขุนนางกรมท่าขวาพบว่าตำแหน่ง “ศรียศ” มีความสำคัญรองจาก “ราชเศรษฐี” หากบิดาดำรงตำแหน่ง “จุฬาราชมนตรี” บุตรคนโต หรือน้องชายผู้มีอาวุโสลำดับต้นๆ จะได้รับพระราชทานตำแหน่ง “ราชเศรษฐี” ขณะที่บุตรคนรองจะได้รับพระราชทานตำแหน่ง “ศรียศ” หรือ “ศรีเนาวรัตน์” ตามลำดับ

6. “โกษาอิศหาก” เป็นราชทินนามของขุนนางซึ่งไม่ปรากฏในทำเนียบขุนนางกรมท่าขวาของพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน แต่ไปปรากฏอยู่ในหลักฐาน “ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนัก” เมื่อจุลศักราช 1124 (พ. ศ. 2305) ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ กล่าวถึงหน้าที่ขุนนางต่างๆ ในการดูแลรักษาพระนครเวลามิได้เสด็จอยู่ในพระนคร มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงขุนนางตำแหน่ง โกษาอิศหาก ดังนี้

... กรมท่าซ้ายขวา เณรแบ่งอยู่รักษากรุงฯ รักษาจำหล่อตระเวน บรรจบถึงกันตามอำเภอเป็น (คือ) ขุนทองสี่ ขุนทองสมุท อำเภอจีน (รักษา) แต่วัดจีนจนประตูจีน ขุนโกษาอิศหาก ขุนราชเศรษฐี อำเภอแขก (รักษา) แต่สะพานประตูจีนถึงวัดนางมุก เลี้ยวลงไปถึงประตูท่าภาษี<sup>96</sup>

คำว่า “โกษา” อาจมาจากคำว่า “โกษา” (خوجا: khoja) หรือ “กาซา” (كاشا: khaja) หรือ “กวาซา” (كعاشا: Kwaja) แปลว่าหัวหน้าหรือผู้นำ<sup>97</sup> มักใช้เป็นคำนำหน้าที่ใช้บอกตำแหน่งหรือชนชั้นของบุคคลที่เกิดในตระกูลพ่อค้า และต่อมาใช้บอกตำแหน่งขุนนางผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการจัดเก็บภาษี ด้านการคลัง และการบริหารราชการแผ่นดินในราชสำนักมุสลิม

<sup>95</sup> ในเอกสารเรียกว่า “หลวงศรีรัฐ” (ดูรายละเอียดใน *คำให้การชาวกรุงเก่า*, หน้า 175.)

<sup>96</sup> กรมศิลปากร, *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 2*, หน้า 46.

<sup>97</sup> Ian Richard Netton, *A Popular Dictionary of Islam*, p. 147.

98 ทั้งยังใช้เป็นคำนำหน้าตำแหน่งขุนนางที่มีฐานะเป็นพ่อค้าหลวงในราชสำนักอิหร่านสมัยราชวงศ์ซาฟาวิ โดยพ่อค้าเหล่านั้นมีทั้งพวกมุสลิม และอาร์เมเนีย<sup>99</sup>

ส่วนคำว่า “อิศหาก” เป็นภาษาอาหรับ หมายถึงชื่อของนักบุญอิศหาก ( **إِسْحَاقَ** : Ishaq ) หรือ ไอแซก (Isaac) ในภาษาอังกฤษ บุคคลผู้นี้เป็นบุตรของ อิบราฮิม ( **إِبْرَاهِيمَ** : Ibrahim) หรือ อับราฮัม (Abraham) ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของชนชาติยิว และมุสลิม<sup>100</sup> เอกสารของฮอตันดาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์กล่าวว่า พ่อค้าฮอตันดาได้รับความช่วยเหลือด้านการค้าจากพ่อค้าชาวอาร์เมเนียผู้หนึ่งที่

ตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงศรีอยุธยา เอกสารเรียกว่า “Gosia Zacharis”<sup>101</sup> ซึ่งอาจมาจากคำ “โกชาอิศหาก” (Khoja Ishaq) ถ้าเป็นไปตามข้อสันนิษฐานนี้แสดงว่าตำแหน่งโกชาอิศหากเดิมคงเป็นตำแหน่งพ่อค้าและล่ามชาวอาร์เมเนียในกรมท่าขวา

บันทึกของครอว์เฟิร์ดในรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์กล่าวว่า หลวงโกชาอิศหากเป็นขุนนางมุสลิมผู้ติดตามตัวคณะทูตโดยมีหน้าที่ล่ามแปลภาษามลายูเป็นภาษาไทย<sup>102</sup> ใน “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 55” ระบุว่า หลวงโกชาอิศหากซึ่งเป็นล่ามให้ครอว์เฟิร์ด คือมุสลิม ชื่อ “นักโกคำ

<sup>98</sup> Rudolph P. Matthee, *The Politics of Trade in Safavid Iran*, p. 248.

<sup>99</sup> ถ้าเป็นมุสลิมเรียกว่า กาจ (khaja) ถ้าเป็นชาวอาร์เมเนียเรียกว่า “โกชา” (khoja) ชนชั้นพ่อค้าเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนให้ออกไปรับราชการในอินเดีย และในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ดูรายละเอียดใน Ibid. , p. 10-11. )

<sup>100</sup> Ian Richard Netton, *A Popular Dictionary of Islam*, p. 125.

<sup>101</sup> ถีรวัด ณ ป้อมเพชร สันนิษฐานว่า เป็นชาวอาร์เมเนียชื่อ “Josiah Zacharias” (ดูรายละเอียดใน Dhiravat na Pombejra, “Towards an “Autonomous” History of Seventeenth Century Phuket, ” revised draft , p. 15

<sup>102</sup> “เรื่องคณะทูตมิสเตอร์ครอว์เฟิร์ด พ. ศ. 2365 (ค. ศ. 1822), ” แปลโดย นันทนา ตันติเวสส, ใน *รวมเรื่องแปลและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1* (กรุงเทพมหานคร: เอดิสัน เพรส โฟดักส์, 2539), หน้า 30, 37 . ; Sir John Bowring, “ Mr. Crawford's Mission, ” p. 179.

อาลี”<sup>103</sup> แสดงว่าในสมัยรัตนโกสินทร์มุสลิมได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งตำแหน่ง “โกษาอิศหาก” แล้ว

7. “ นนทเกษ ” เป็นราชทินนามของขุนนางกรมท่าชาวตำแหน่งเจ้าท่าพราหมณ์เทศ หรือ พราหมณ์เทศ คำว่า “พราหมณ์เทศ” หรือ “พราหมณ์เทศ” น่าจะได้แก่ชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู อย่างไรก็ตามไม่มีหลักฐานกล่าวว่าขุนนางตำแหน่ง นนทเกษ ในสมัยอยุธยาเป็นมุสลิมหรือไม่ แต่จากบันทึกการสืบสายตระกูลของขุนนางกรมท่าชาวในสมัยรัตนโกสินทร์ระบุว่า ขุนนางในตำแหน่ง “นนทเกษ” ส่วนใหญ่เป็นบุคคลในสายตระกูลเฉกอะหมัด ขุนนางกลุ่มนี้น่าจะเข้ามาดูแลควบคุมประชาคมพราหมณ์เทศ หรือแขกพราหมณ์ หรือชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดู อย่างช้าที่สุดในรัชกาลที่ 2 เนื่องจากในบันทึกประวัติขุนนางกรมท่าชาวระบุว่า หลวงนนทเกษในรัชกาลที่ 2 ชื่อ “สน” เป็นบุตรของ พระยาจุฬาราชมนตรี (อากาหีย์) ในสายตระกูลของเฉกอะหมัด<sup>104</sup>

8. “ราชมนตรี” เป็นราชทินนาม ซึ่งในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนระบุว่า เป็นเจ้าท่า และกล่าวได้ว่าประเทศอังกฤษ ญวน และฝรั่งเศส ถือศักดินา 800<sup>105</sup> ตำแหน่ง “ราชมนตรี” มีใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา ระบุในเอกสารต่างชาติว่า “Opra Rajmontri” และ “Opra Rajmontrij”<sup>106</sup> เอกสารฮอลันดารัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง กล่าวว่าออกญาพระคลังได้ให้ออกพระราชมนตรีเป็นผู้นำพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการค้ามาให้ ฟอน ฟลิต หัวหน้าสถานีการค้าของฮอลันดาในสยามเวลานั้นรับทราบ และให้ชาวฮอลันดาต้องรับคำสั่งจาก ออกญาพระคลังผ่านทางขุนนางผู้นี้ เอกสารฉบับเดียวกันนี้ยืนยันว่าออกพระราชมนตรีเป็นแขกมัวร์<sup>107</sup>

<sup>103</sup> ประชุมพงศาวดารภาคที่ 55 (ว่าด้วยเรื่องอังกฤษมาทำสัญญากับไทย) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473, พิมพ์เนื่องในงานปลงศพนายเด็ก ธนโสภณ , 22 มีนาคม 2473), หน้า 23 .

<sup>104</sup> “หนังสือพงษาวดารย่อ ลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว).

<sup>105</sup> กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 234.

<sup>106</sup> *Dutch Papers (Extracts from the “Dagh Register” 1624 - 1642)*, pp. 73, 80, 88.

<sup>107</sup> เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า 217, 219.

จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ตรงกับ พ. ศ. 2276 ( ค. ศ. 1733 ) กล่าวว่า หลวงราชมนตรีเป็นเจ้าพนักงานดูแลควบคุมพวกเข้ารีต รวมทั้งพวกญวนที่ไม่ได้เข้ารีตด้วย<sup>108</sup> บุคคลผู้นี้เป็นหลานชายของฟอลคอนชื่อว่า คอนสแตนติน ฟอลคอน (Constantine Phaulkon Jr. ) โดยเป็นเจ้าพนักงานในพระคลังสินค้า และหัวหน้าประชาคมคาทอลิกในอยุธยา<sup>109</sup> แสดงว่าขุนนางตำแหน่ง “ราชมนตรี” ในสมัยอยุธยาอาจได้รับแต่งตั้งมาจากพวกมุสลิม หรือจากพวกเข้ารีตที่เป็นคาทอลิกก็ได้ ในสมัยรัตนโกสินทร์ขุนนางตำแหน่ง “ราชมนตรี” ได้ย้ายไปอยู่ในสังกัดกรมท่ากลางเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการควบคุมพวกเข้ารีต<sup>110</sup>

9. “ศรีวรวงษ์” เป็นราชทินนามของขุนนางกรมท่าขวาซึ่งไม่มีปรากฏหลักฐานอยู่ใน พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนแต่ปรากฏตำแหน่งนี้อยู่ในหลักฐานอื่น ได้แก่ “จดหมายเหตุรบพม่า” เมื่อจุลศักราช 1122 ( พ. ศ. 2304 หรือ ค. ศ. 1761 ) ในรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ โดยกล่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงให้ขุนนางกรมท่าขวาเป็นนายกองร่วมในกองทัพของเจ้าพระยาพระคลังไปตั้งรับพม่าที่เมืองราชบุรี กองทัพประกอบด้วยขุนนางตำแหน่งต่างๆหนึ่งจำนวนนั้นมี หลวงศรีวรวงษ์ รวมอยู่ด้วย ต่อมาใน จุลศักราช 1126 ( พ. ศ. 2307 ) สมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ทรงให้ขุนนางแขกนำทหารออกไปรบกับทัพพม่าที่มาล้อมกรุงโดยทรงให้พระ

<sup>108</sup> ประชุมพงศาวดารภาคที่ 38 (จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส) (พระนคร:

ม .ป. ท. , 2469, พิมพ์ในงานปลงศพ คุณหญิงทองสุรเดช (ปลีก บุญนาค), ปีชวด 2469), หน้า 60.

<sup>109</sup> บิดาของเขาคือ ยอร์ช ฟอลคอน (George Phaulkon) เป็นบุตรชายของฟอลคอนกับ มารี กีร์มาร์ (Marie Guimar) ส่วนมารดาชื่อ หลุยซ่า พาสานา (Louisa Passana) หลานชายของฟอลคอนผู้นี้เข้าศึกษาที่โรงเรียนของบาทหลวงฝรั่งเศสในกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ. ศ. 2259 (ค. ศ. 1716) และปรากฏชื่อในบันทึกของบาทหลวงฝรั่งเศสว่าดำรงตำแหน่ง หลวงราชมนตรีเมื่อ พ. ศ. 2291-2229 (ค. ศ. 1748 -1756) ( ดูรายละเอียดใน E. W. Hutchinson, *Adventurers in Siam in the Seventeenth Century* (Bangkok : Aksornsampan, 1985) , p. 194. )

<sup>110</sup> ดูรายละเอียดในบทที่ 5



ยาจุกพาออกไปตั้งรับข้าศึกกองหนึ่ง และหลวงศรีวรขานกองหนึ่ง<sup>111</sup> ทำเนียบขุนนางครั้งกรุงเก่าก็  
ระบุชื่อ ขุนนางตำแหน่ง “ศรีวรขรรค์” (ศรีวรขาน) คู่กับ “พระยาจุฬาลำ” (พระยาจุฬา)<sup>112</sup> วรรณคดีเรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” กล่าวถึงหลวงศรีวรขานไว้ดังนี้

จะกล่าวถึงหลวงทรงพลกับพังพาน	พระโองการตรัสใช้ไปตะนาวศรี
ไปตั้งอยู่มฤตเป็นครั้งปี	กับไพร่สามสิบสี่ที่ตามไป
ด้วย หลวงศรีวรขาน ไปซื้อม้า	เมืองเทศยังเข้าหาไม่
ต้องรออยู่จนฤดูลมแล่นใบ	เรือที่ไปเมืองเทศจึงกลับมา <sup>113</sup>

จากบทกลอนดังกล่าวเล่าถึงหลวงทรงพลกับพังพาน ผู้เป็นขุนนางในกรมอัครราช หรือกรม  
ม้าต้นซึ่งกำลังเดินทางไปยังเมืองตะนาวศรีและมะริด เพื่อรอคัดเลือกม้า โดยมีหลวงศรีวรขานเป็น  
ผู้เดินทางไปหาซื้อม้าจากเมืองเทศ ซึ่งเมืองเทศในที่นี้หมายถึงอาหรับ อินเดีย และอิหร่าน แสดงว่า  
หลวงศรีวรขานมีหน้าที่เป็นผู้จัดหาสินค้าจากประเทศมุสลิมให้กับราชสำนักสยาม คำว่า “ข่าน”  
เป็นตำแหน่งผู้นำเผ่าของพวกมุสลิมในอิหร่าน มองโกล และตุรกี<sup>114</sup> ซึ่งแสดงว่าขุนนางใน  
ตำแหน่ง “ศรีวรขาน” เป็นพวกมุสลิม

นอกจากขุนนางที่ปรากฏราชทินนาม ทั้ง 9 ชื่อข้างต้นแล้ว ยังมีราชทินนามของขุนนางอีก  
หลายท่านที่สังกัดอยู่ในกรมท่าขวา ได้แก่ขุนนางผู้มีราชทินนาม “ราชพิมล” ซึ่งเป็นราชทินนามที่  
ปรากฏอยู่ใน “คำให้การชาวกรุงเก่า” กล่าวถึงหลวงราชพิมล เป็นหนึ่งในขุนนางที่ร่วมไปในทัพของ  
พระยาจุฬาลำครั้งแผ่นดินสมเด็จพระที่นั่งสุริยยามรินทร์<sup>115</sup> ราชทินนาม “วรวาที” เป็นราชทินนาม

<sup>111</sup> คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า 166, 175.

<sup>112</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 225.

<sup>113</sup> ขุนช้างขุนแผน (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2514) , หน้า 187.

<sup>114</sup> คำว่า “ข่าน” เป็นภาษาอิหร่าน เดิมหมายถึงตำแหน่งยศชั้นสูงพวกมองโกลและตุรกี (ครั้งอยู่เอเชียกลาง) เขาไปใช้หมายถึง “หัวหน้า” เป็น “จ้าว” ทางอินเดียสมัยโบราณใช้หมายถึง “จ้าว” ที่ครองแคว้นเล็กๆ และโดยเฉพาะหมายถึงว่าเป็นพวกที่สืบสายมาจากพวก “อาฟฆาน” และ “ปาทาน” เป็นพวกนับถือศาสนาอิสลาม (ดูรายละเอียดใน กาญจนาคพันธุ์, ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม 2, หน้า 132. )

ตำแหน่งล่ามในกรมท่าขวา จดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศสเมื่อ พ. ศ. 2243 (ค. ศ. 1700) ในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา กล่าวถึงขุนนางในตำแหน่งหลวงวรวาที โดยระบุว่าขุนนางมีชื่อว่า “แปงเฮโร” มีชื่อเต็มว่า วิเซนเต้ แปงเฮโร (Vicente Pinheiro)<sup>116</sup> แสดงว่าขุนนางท่านนี้เป็นล่ามเชื้อสายโปรตุเกส ในหนังสือประวัติสายตระกูลขุนนาง กรมท่าขวากล่าวว่า คุณเล็ก บุตรของพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ในรัชกาลที่ 5 ได้รับพระราชทานยศเป็น ขุนวรวาทีในรัชกาลที่ 6 ตำแหน่งล่ามในกรมท่าขวายังได้แก่ขุนนางที่มีราชทินนามว่า “พินิจวาที” “ศรีทรงภาษา” “สัจวาจา” “สัจวาที” “สำเร็จวาที” “ทิพวาจา” และ “เทพวาจา” ขุนนางเหล่านี้มีทั้งที่เป็นมุสลิมและพวกเข้ารีตเชื้อสายโปรตุเกส ในเอกสารต่างชาติ ยังระบุตำแหน่งขุนนางอีกหลายคนที่มีบทบาทอยู่ในกรมท่าขวา ได้แก่ “Ockinchijn” ซึ่งเอกสารฮอลันดาเมื่อ พ. ศ. 2155 (ค. ศ. 1612) ระบุว่า เป็นคนของออกขุนศรียศ และมีหน้าที่ติดต่อกับฮอลันดา และอังกฤษ<sup>117</sup>

ในการพระราชพิธีฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อจุลศักราช 1171 ในรัชกาลที่ 1 ตรงกับ พ. ศ. 2352 (ค. ศ. 1809) มีบันทึกรายนามขุนนางกรมท่าขวาซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์ไปหุงข้าวเทศ<sup>118</sup> ร่วมฉลองในพระราชพิธี ประกอบด้วย พระยาจุฬา หลวงศรีเนาวรัตน์ หลวงศรียศ หลวงนนทเกษ ขุนราชเศรษฐี ขุนศรีวรข่าน ขุนสนิทวาที หมื่นสนิทวาที หมื่นแสนหว่าที หมื่นศรีทรงภาษา หมื่นสำเร็จวาที หมื่นพินิจภาษา ขุนเมฆะตมิข่าน ขุนวิวานิช่าน และ ขุนไหวัดข่าน<sup>119</sup>

<sup>115</sup> คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า 175.

<sup>116</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 36 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาครั้งแผ่นดินพระเพทราชา,” ใน *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 9* (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2508), หน้า 131.

<sup>117</sup> *เอกสารฮอลันดาสยามกรุงศรีอยุธยา*, หน้า 41.

<sup>118</sup> ข้าวเทศนี้เรียกกันว่า “ข้าวบุเหระ” หรือ “ข้าวบุรียานี่” คือข้าวที่หุงกับเครื่องเทศตามแบบแขกเรียกว่าข้าวบุเหระ คนไทยเรียกกันว่าข้าวหุงอย่างเทศ

<sup>119</sup> *จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, 2526, ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบาภร ฌ เมรุพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส, 26 มีนาคม 2526), หน้า 310-311.

นอกจากขุนนางกรมท่าขวาในสังกัดฝ่ายวังหลวงแล้ว ฝ่ายวังหน้า หรือกรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็มีการจัดหน่วยงานกรมท่าขวาด້วยเช่นกัน มีหลักฐานอยู่ใน หนังสือเรื่อง “ทำเนียบนามภาค 2” ซึ่งระบุตำแหน่งขุนนางต่างๆในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ได้กล่าวถึงขุนนางกรมท่าขวาในสังกัดกรมพระราชวังบวรสถานมงคล หรือวังหน้า ไว้ดังนี้<sup>120</sup>

#### กรมท่าขวาในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

พระกัลยาณภักดี	ศักดิ์นา 900	เทียบ จุฬาราชมนตรี
หลวงสุนทรวาที	ศักดิ์นา 400	เทียบ ศรียศ
หลวงทิพธารา	ศักดิ์นา 400	เทียบ โกษาอิศหาก
ขุนอนุชิต	ศักดิ์นา 400	เทียบ ราชเศรษฐี

ในหมายกำหนดการเรื่อง ฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อจุลศักราช 1171 ระบุถึงขุนนาง กรมท่าขวาฝ่ายวังหน้าที่มาช่วยขุนนางกรมท่าขวาฝ่ายวังหลวงหุงข้าวเทศเพื่อร่วมงานฉลองในครั้งนั้นซึ่งประกอบไปด้วย ขุนกัลยา ขุนสุนทร และ ขุนอนุชิต<sup>121</sup> ขุนนางกรมท่าขวาในวังหน้าคงมีหน้าที่ในการประกอบการค้า และการควบคุมชาวต่างชาติในบังคับของวังหน้าเช่นกัน จากหลักฐานสำเนาบันทึกรายการจัดเก็บภาษีปากเรือในรัชกาลที่ 3 ระบุว่ามีการจ่ายเงินค่าธรรมเนียมให้กับเจ้าพนักงานในกรมท่าของฝ่ายวังหน้าด้วย<sup>122</sup>

จากหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้นแสดงว่า ขุนนางในกรมท่าขวามีได้มีเฉพาะ ขุนนางที่ปรากฏราชทินนามอยู่ในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนซึ่งเป็นกลุ่มขุนนางประจำการเท่านั้น แต่ยังมีขุนนางและบุคลากรอีกจำนวนหนึ่งที่มีบทบาทหน้าที่อยู่ในกรมท่าขวา ได้แก่กลุ่มขุนนางช่วยราชการ และเจ้าพนักงานที่เป็นผู้ชำนาญการต่าง ๆ ที่ราชสำนักแต่งตั้งให้เข้ามาดูแลงานในกรมท่าขวา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพระบรมราโชบายของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ ขอบเขตการดำเนินงานที่กว้างขวางและเกี่ยวข้องกับชาวต่างชาติหลายกลุ่มส่งผลให้บุคลากรในกรมท่าขวามีความหลากหลาย ทั้งทางด้าน

<sup>120</sup> ทำเนียบนามภาค 2 ทำเนียบข้าราชการวังหลัง และทำเนียบสมณศักดิ์, หน้า 11.

<sup>121</sup> ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 2 (รัชกาลที่ 1) (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการพิจารณาและ จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2525), หน้า 101.

<sup>122</sup> “บัญชีธรรมเนียมเก็บภาษีปากเรือ จ. ศ. 1198 (พ. ศ. 2378),” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 81, สมุดไทยดำ (เอกสารคัดลอก).

เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม ขุนนางที่เข้ามาบริหารราชการอยู่ในกรมท่าขวาในระยะแรกส่วนใหญ่ คงเป็นกลุ่มขุนนางผู้ชำนาญการชาวต่างชาติ ต่อมาขุนนางต่างชาติบางกลุ่มสามารถขยายอิทธิพล จนเข้าไปมีบทบาทอย่างต่อเนื่องในกรมท่าขวา ซึ่งได้แก่ กลุ่มขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัด

**กลุ่มขุนนางผู้ชำนาญการชาวต่างชาติ** ขุนนางกรมท่าขวากลุ่มนี้เดิมคงได้แก่ พ่อค้า นายเรือ พนักงานบัญชี ล่าม รวมทั้งบุคคลที่ได้รับแต่งตั้งให้ปฏิบัติราชการตามความถนัดและความสามารถ โดยได้รับว่าจ้าง หรือแต่งตั้งมาจากชาวต่างชาติที่ตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยในสยาม หรือพวกที่เกี่ยวข้องกับกิจการด้านต่างๆของสยาม เช่นการค้า การเดินเรือ การคลัง หรือรับราชการทหารเช่นพวกกองครักษ์ ของกษัตริย์<sup>123</sup>

ขุนนางกลุ่มนี้มีบทบาทมากในสมัยอยุธยา เนื่องจากในช่วงเวลานั้นราชสำนักต้องอาศัยความชำนาญของคนเหล่านี้เพื่อประกอบกิจการต่างๆ ขุนนางในกรมท่าขวาหลายคนเริ่มต้นจากการเป็นขุนนางชำนาญการทางการค้า และการเดินเรือ ก่อนจะขยายบทบาทไปสู่งานด้านอื่นๆในราชสำนัก อย่างเช่นกรณีของ เฉกอะหมัด ซึ่งเป็นพ่อค้ากึ่งทหารมาก่อนจะดำรงตำแหน่งเจ้ากรมท่าขวา หรือกรณีของอกามะหะหมัด เสนาบดีของสมเด็จพระนารายณ์ที่เคยเป็นพ่อค้าที่เข้ามาค้าขาย และตั้งถิ่นฐานอยู่ในสยาม<sup>124</sup> หรือกรณีของฟอลคอนซึ่งเคยเป็นเจ้าหน้าที่ของ อีไอซี และพ่อค้าเอกชนมาก่อน

ผู้ชำนาญการในกรมท่าขวาที่เกี่ยวข้องกับการค้า ประกอบด้วย กลุ่มพ่อค้า เจ้าหน้าที่การคลัง นายเรือ เจ้าพนักงานด้านการท่า เช่นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงมีพ่อค้าใหญ่ซึ่งประกอบการค้าให้กับพระองค์เป็นพวกมุสลิมอินโด-อิหร่าน ชื่อ รายนอิบราฮิม<sup>125</sup> ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็ทรงแต่งตั้งให้ริชาร์ด เบอร์นาปี ชาวอังกฤษ ซึ่งเคยเป็นพ่อค้าเอกชนที่ทำการค้าให้กับ

<sup>123</sup> ได้แก่พวกมุสลิมที่ถูกจ้างให้เข้ามาเป็นราชองครักษ์ เช่นในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (ดูรายละเอียดในบทที่ 4)

<sup>124</sup> จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “อกามะหะหมัด ชาวเมืองแอสตาราบัด อัครมหาเสนาบดีชาวอิหร่านในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์,” *ศิลปวัฒนธรรม* 20, 4 (เมษายน 2543) : 107.

<sup>125</sup> Y. Nagazumi , *Hirado Oranda Shokan no nikki (1627 - 1641)* 3 (1969-1970): 257-258, 260 .

สยามเป็นเจ้าของมะริด และนายแชนมวอลไวท์ ให้เป็นพนักงานเจ้าท่า<sup>126</sup> ขุนนางชำนาญการชาวต่างชาติเหล่านี้อาจขึ้นมาบีบบทบาทและอำนาจหน้าที่ควบคุมกรมท่าขวาหรือแม้แต่กรมพระคลังได้ ทั้งนี้เป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ที่จะทรงใช้ประโยชน์จากคนเหล่านี้ เช่นกลุ่มพ่อค้ามุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านในสมัยราชวงศ์ปราสาททอง ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีบทบาทด้านเศรษฐกิจ จนสามารถขยายบทบาททางการเมืองด้วยการสนับสนุนพระมหากษัตริย์

ขุนนางชำนาญการชาวต่างชาติมีความสำคัญต่อกิจการด้านต่างๆของสยาม คนเหล่านี้ได้เข้ามารับราชการอยู่ในราชสำนัก บางกลุ่มสามารถขยายอิทธิพลและบทบาทได้เพียงชั่วระยะเวลาสั้นๆ ก็ต้องหมดบทบาทไปตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในจำนวนขุนนางชำนาญการชาวต่างชาติที่เข้ามารับราชการในกรมท่าขวามีขุนนางกลุ่มหนึ่งซึ่งสามารถดำรงบทบาทสืบเนื่องยาวนาน ตั้งแต่เริ่มเข้ามาบริหารงานในกรมท่าขวาในสมัยอยุธยา จนถึงเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ. ศ. 2475 (ค. ศ. 1932) ขุนนางกลุ่มนี้คือพวกที่สืบสายตระกูลมาจาก เณกอะหุมัด นายวานิชชาวอิหร่าน ซึ่งได้กลายเป็นกลุ่มขุนนางที่มีอิทธิพลอยู่ในกิจการของกรมท่าขวา และหน่วยงานอื่นๆ ของระบบราชการสยาม

**กลุ่มขุนนางสายตระกูลเณกอะหุมัด** ขุนนางกลุ่มนี้สืบเชื้อสายโดยตรงมาจาก “เณกอะหุมัด” มุสลิมชาวอิหร่านที่เข้ามารับราชการอยู่ในสยามตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม จากบันทึกในจดหมายเหตุประมวงศ์สกุลขุนนาถ ซึ่งบันทึกเรื่องราวประวัติของขุนนางสกุลขุนนาถ ได้กล่าวถึงประวัติของ เณกอะหุมัด บรรพบุรุษผู้เป็นมุสลิมนิกายชีอะห์ ชาวอิหร่านว่า บุคคลผู้นี้เข้ามาค้าขายในสยามพร้อมกับน้องชายชื่อ “มะหะหมัดสะอิด” เมื่อจุลศักราช 964 ตรงกับ พ. ศ. 2146 (ค .ศ. 1603 ) ในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ และเข้ารับราชการในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม<sup>127</sup>

หนังสือ “เณกอะหุมัด (ต้นตระกูลขุนนาถ)” ของพระยาโกมารกุลมนตรี ซึ่งเป็นบันทึกประวัติสายสกุลของขุนนางในตระกูลขุนนาถอีกเล่มหนึ่งกล่าวว่า ท่านเณกอะหุมัดได้ช่วยเหลือกิจการในกรมท่า และต่อมาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้ากรมท่าขวาที่ “จุฬาราชมนตรี” หนังสือเล่มเดียว

<sup>126</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3, หน้า 388.

<sup>127</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, จดหมายเหตุประมวงศ์สกุลขุนนาถ , หน้า 2.



กันยังกล่าวด้วยว่า ท่านเอกอะหุมัดเป็นสหายรักใคร่กันมากกับพระยามหาอำมาตย์ซึ่งต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง<sup>128</sup>

ผู้วิจัยได้ตรวจสอบข้อมูลดังกล่าวกับเอกสาร “หนังสือพงษาวดารย่อลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ” ซึ่งเขียนโดยพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) เมื่อ ร. ศ. 108 (พ. ศ. 2435 ) ในโอกาสฉลองตราสัญญาบัตรที่ได้รับโปรดเกล้าฯ พระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรี หนังสือดังกล่าวเขียนด้วยตัวอักษรไทยบนกระดาษฝรั่ง และเป็นเอกสารเก่าที่สุดซึ่งกล่าวถึงการสืบสายตระกูลของขุนนางกรมท่าชาวในประเทศไทยเท่าที่พบในปัจจุบัน มีข้อความบางตอนอธิบายไว้ดังนี้

...หนังสือพงษาวดารย่อลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี(แก้ว) ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (หยี) ซึ่งเป็นตระกูลขุนนางในกรมท่าชาว แต่ครั้งกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณราชธานีมาจนทุกวันนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าท่านผู้ซึ่งนับเนื่องเข้าไปในตระกูลนั้นควรที่จะรู้ไว้ทุกๆคน จึงได้คิดทำเป็นฉบับไว้ เพื่อเป็นที่รุดในวงศ์ตระกูล แลเป็นที่รุดในการฉลองตราสัญญาบัตรตัวข้าพเจ้าพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) อนึ่งบุตรหลานของท่านพระยาพา (แก้ว) ท่านพระยาพาฯ (หยี) ชาย หญิง ยังมีมากไม่ได้กล่าว กล่าวจะผิดเพี้ยน กล่าวแต่ที่เป็นราชการพอให้รู้ ขอท่านที่นับเนื่องนี้จึงมีความยินดีเทอญฯ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป้นประฐมบรมกระษัตริย์ที่ 1 กรุงเทพฯอมรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยานี้รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ตั้งโมหำหมัดมะซุม (แก้ว) ซึ่งเป็นตระกูลเอกอะหะหมัด โมหำหมัดสติด ขุนนางมาแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์กรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณราชธานีนั้น เป็นที่พระยาจุฬาราชมนตรีที่ 1 ในรัชกาลที่ 1<sup>129</sup>

“หนังสือพงษาวดารย่อลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ” ของพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) กล่าวว่า เอกอะหุมัด เป็นขุนนางมาแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งแตกต่างจากที่กล่าวถึงในจดหมายเหตุประจวบคีรีขันธ์ที่กล่าวว่า เอกอะหุมัดดำรงตำแหน่ง

<sup>128</sup> พระยาโกมารกุลมนตรี, *เอกอะหุมัด*, หน้า 10-15.

<sup>129</sup> “หนังสือพงษาวดารย่อ ลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว), ” เอกสารส่วนบุคคล.

เจ้าพระยาเอกอะหมัดรัตนราชเศรษฐีว่าที่สมุหนายกในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมต่อมาเลื่อนเป็นเจ้าพระยาบวรราชนายกในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและถึงอนิจกรรมในรัชกาลนี้<sup>130</sup>

ปัญหาที่ยังคลุมเครือคือ เอกอะหมัดเข้ามายังสยามในสมัยใด เนื่องจากจดหมายเหตุสองฉบับอ้างช่วงเวลาไม่ตรงกัน แต่จากหนังสือ “สำเนาถ้อยคำที่สุไลมาน” ได้ปรากฏชื่อของ อากะหมัด โดยระบุว่า เป็นเสนาบดีชาวอิหร่านของสมเด็จพระนารายณ์<sup>131</sup> ชื่อของบุคคลผู้นี้ยังไปปรากฏอยู่ใน จดหมายเหตุประมวงศ์สกุลขุนนาถ โดยกล่าวว่า เป็นหลานชายของเอกอะหมัด<sup>132</sup> การมีตัวตนของ อากะหมัด ในหลักฐานที่ตรงกันของไทย และอิหร่าน จึงช่วยในการอธิบายถึงประวัติความเป็นมาของเอกอะหมัดได้ว่า บุคคลผู้นี้คงเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสยามก่อนรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์แล้วเพียงแต่ไม่ปรากฏนามกล่าวถึงอยู่ใน “สำเนาถ้อยคำที่สุไลมาน” เนื่องจากบุคคลผู้นี้ถึงแก่กรรมไปก่อนที่คณะทูตอิหร่านจะเข้ามายังสยาม<sup>133</sup>

การที่ “หนังสือพงษาวดารย่อลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว)” อธิบายว่า ตระกูลของเอกอะหมัด และ น้องชายคือ โมท่าหมัดสะอิด เป็นขุนนางมาแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ น่าจะมีความหมายเพื่อต้องการอธิบายการสืบสายสกุลโดยเริ่มต้นนับจากทายาทของเอกอะหมัดในชั้นที่ 1 คือชั้นลูกซึ่งมีชีวิตอยู่ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นจุดเริ่มต้นอย่างไรก็ดีจากหลักฐานที่กล่าวมาแล้วข้างต้นอาจสรุปได้ว่ามุสลิมสายตระกูลเอกอะหมัด คงเข้ามารับราชการในกรมท่าขวาแล้วอย่าง ช้าที่สุดในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

หลังจากมุสลิมกลุ่มนี้เข้ามารับราชการในกรมท่าขวา ก็สามารถควบคุมดูแลกิจการภายในหน่วยงานและค่อยๆ ขยายอิทธิพลและเครือข่ายไปสู่หน่วยงานในกรมพระคลังและกรมอื่นๆ จนทำให้มุสลิมกลุ่มนี้มีบทบาทและอิทธิพลในราชสำนักสยามเพิ่มมากขึ้น ขุนนางมุสลิมสายตระกูลนี้ยังได้สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับกษัตริย์ และขุนนางสำคัญๆ ทั้งยังมีการสืบต่ออำนาจการบริหารราชการในกรมท่าขวาตามสายตระกูลอย่างไม่ขาดสาย แผนภูมิการสืบสายตระกูลของขุนนางกรมท่าขวา ( แผนภูมิที่ 2 - 4) แสดงว่า ขุนนางผู้ใหญ่ที่มีตำแหน่งสูงในกรมท่าขวานับตั้งแต่เอกอะหมัด

<sup>130</sup> พระยาโกมารกุลมนตรี, *เอกอะหมัด*, หน้า 47-48.

<sup>131</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman* , p. 98.

<sup>132</sup> พระยาโกมารกุลมนตรี, *เอกอะหมัด*, หน้า 21.

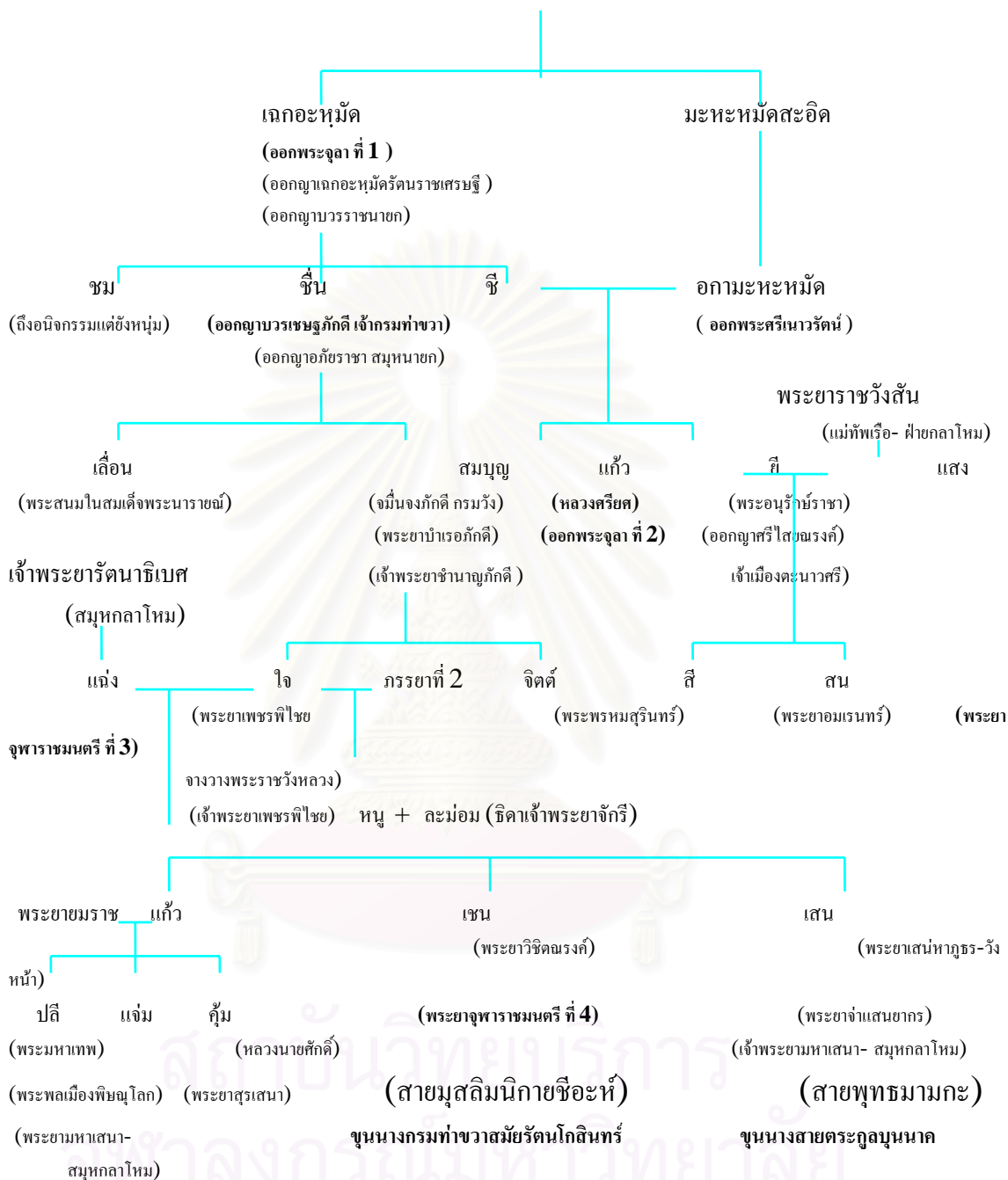
<sup>133</sup> ตามประวัติกล่าวว่า เอกอะหมัด ถึงแก่อนิจกรรมในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

ลงมา ล้วนสืบสายตระกูลจากมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่าน สายตระกูลเฉกอะหมัด หากบิดาดำรงตำแหน่งเจ้ากรมท่าขวาว่าที่ “จุฬาราชมนตรี” น้องชายคนแรกหรือบุตรชายคนโตก็มักจะได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรองเจ้ากรม หรือว่าที่ “ราชเศรษฐี” ส่วนบุตรชายหรือน้องคนรองลงมาก็จะดำรงตำแหน่ง “ศรีเนาวรัตน์” “ศรียศ” “วรวาที” “โกษาอิสหาก” หรือ “นนทเกษ” ลดหลั่นกันลงไป

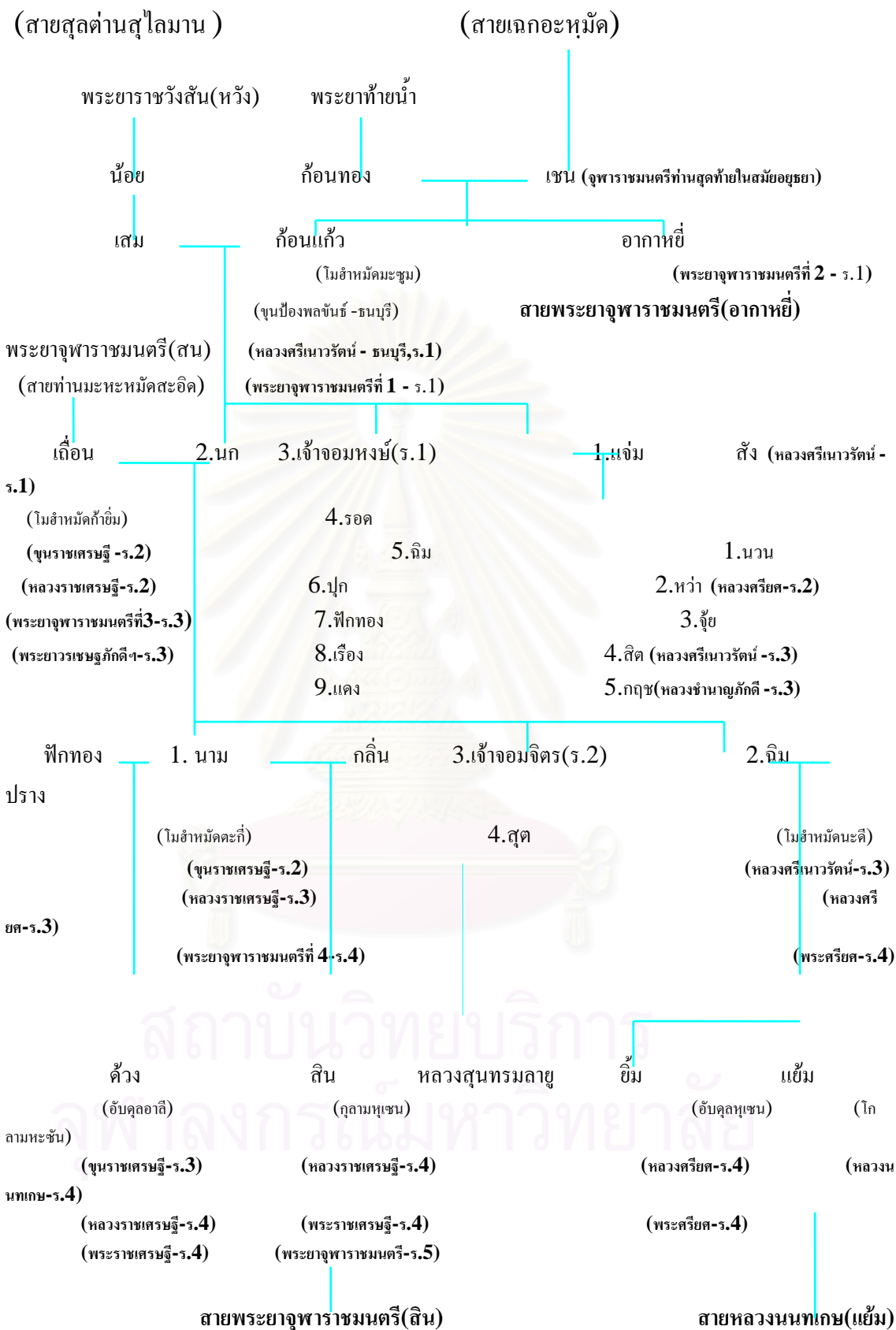


สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

### ขุนนางเชื้อสายอินโด-อิหร่าน



แผนภูมิที่ 2 : แสดงสายตระกูลขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยา  
ที่มา : เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ *จดหมายเหตุประอมวงศ์สกุลขุนนาค*,  
หน้า 2 - 17.

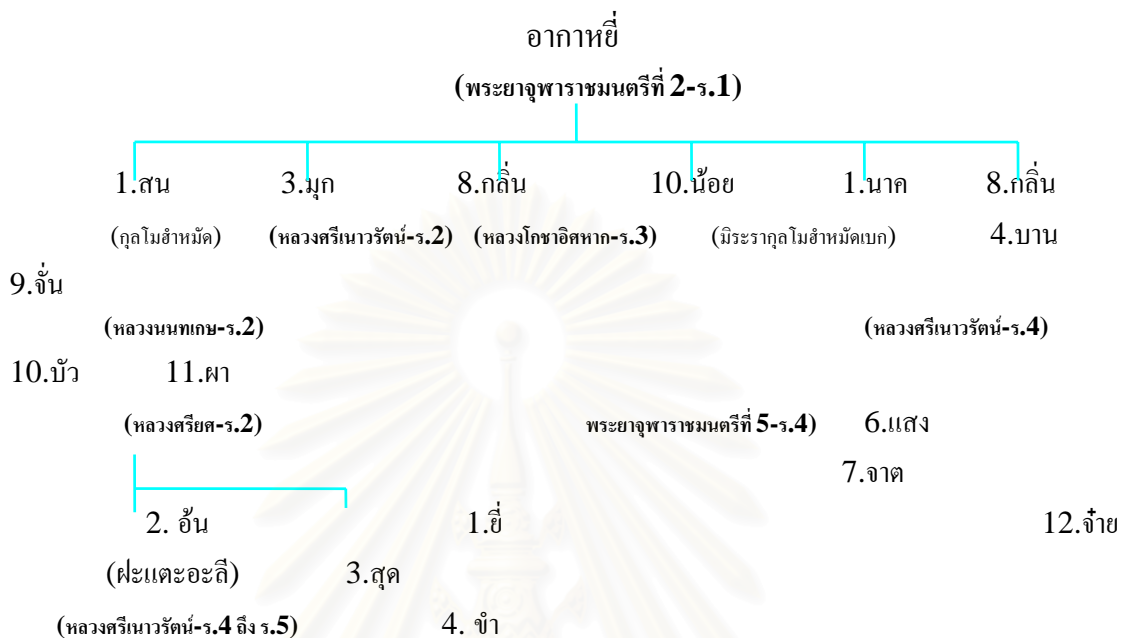


แผนภูมิที่ 3: แสดงสายตระกูลขุนนางกรมท่าขวาในสมัยธนบุรี-รัชกาลที่ 5  
 ที่มา : “ หนังสือพงษาวดารย่อ ลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี

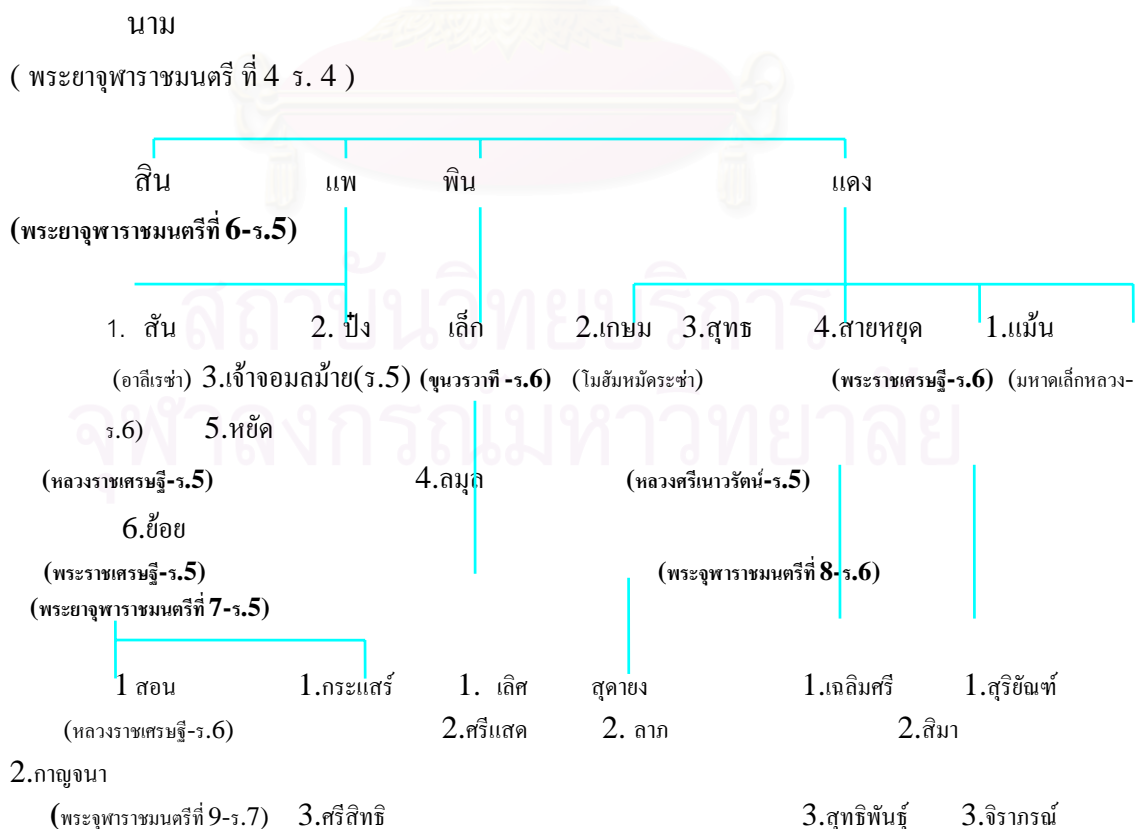


(แก้ว), ” เอกสารส่วนบุคคล.

สายพระยาจุฬาราชมนตรี ( อากาหฺยี ) ตระกูลอากาหฺยี

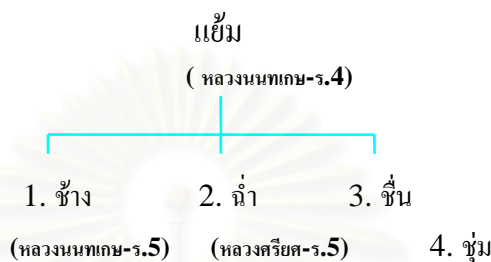


สายพระยาจุฬาราชมนตรี(สิน) ตระกูล อหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน



2. เนื้อ (มารดาคือ คุณหญิงถนอม)	4.อรอนงค์ 5.สุนันทา (มารดาคือคุณหญิงเขียน)	4.สุภา 5.อรสา	4.นภกร 5.รุจิรา
------------------------------------	--	------------------	--------------------

### สายหลวงนทเกษ (แย้ม) ตระกูลนทเกษ



แผนภูมิที่ 4: แสดงสายตระกูลขุนนางกรมท่าชาวสมัยรัชกาลที่ 5- พ. ศ. 2475 ( ค. ศ. 1932) ที่มา : “หนังสือพงษาวดารย่อ ลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว), ”

เอกสารส่วนบุคคล. ; “ ฎีกาของพระยาจุฬาราชมนตรี เรื่องฎีเจ้าเซ็น (23 สิงหาคม

- 15 สิงหาคม ร.ศ. 118 ) , หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ม. ร. 5 ย. / 6

ขุนนางสายตระกูลเจกอะหมัดเป็นกลุ่มขุนนางต่างชาติที่มีศักยภาพสูงในการขยายบทบาทเข้าสู่ระบบราชการสยาม และถือได้ว่าเป็นกลุ่มชาวต่างชาติที่มีวิธีการในการสร้างบูรณาการโดยอาศัยกลไก และปัจจัยต่างๆ จนสามารถสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ของสยามทั้งพระมหากษัตริย์ ขุนนาง และประชาคมมุสลิม ในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับราชสำนักและกับขุนนางผู้ใหญ่เห็นได้จาก การถวายบุตรเพื่อให้เป็นพระสนม หรือเจ้าจอมของกษัตริย์ เช่น ในสมัยอยุธยา เจกอะหมัดได้ถวายธิดา ให้เป็นพระสนมในสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง<sup>134</sup> ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังมีกรถวายบุตรซึ่งเป็นมุสลิมแก่กษัตริย์ชาวพุทธของสยาม คือ เจ้าจอมหงษ์ในรัชกาลที่ 1 เจ้าจอมจิตรในรัชกาลที่ 2 และเจ้าจอมละม้ายในรัชกาลที่ 5<sup>135</sup> นอกจากนี้ยังมีการเชื่อมสัมพันธ์ด้วยการสมรส ระหว่าง มุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่านสายเจกอะหมัด กับสมาชิก

<sup>134</sup> พระยาโกมารกุลมนตรี, *เจกอะหมัด*, หน้า 21.

<sup>135</sup> “หนังสือพงษาวดารย่อ ลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) , ” เอกสารส่วนบุคคล.

ในตระกูลขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ขุนนางชั้นผู้ใหญ่เหล่านั้นมีทั้งที่เป็นชาวพุทธ และขุนนางมุสลิมด้วยกัน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นขุนนางที่มีบทบาทด้านการเมืองการปกครองและการทหาร ได้แก่ตระกูลของ เจ้าพระยารัตนธิเบศรมุหกลาโหม ตระกูลของพระยายมราช ตระกูลของพระยาราชวังสัน และ ตระกูลของพระยาทำยน้ำเป็นต้น

นอกจากจะสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ ราชวงศ์ และขุนนางผู้ใหญ่แล้ว ขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัด ยังได้สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับผู้นำกลุ่มประชาคมมุสลิมอื่นๆ ด้วย เห็นได้จากกรณี การสมรสระหว่างพระยาจุฬาราชมนตรี (เชน) กับคุณหญิงก๊อนทองธิดาของ พระยาทำยน้ำซึ่งเป็นมุสลิมนิกายสุหนี่ และเป็นหัวหน้ากลุ่มประชาคมจามในสยาม เพื่อขยายบทบาท และอิทธิพลเข้าไปสู่ประชาคมจาม และมลายู บทบาทที่เพิ่มมากขึ้นของขุนนางกรมท่าชาวใน ประชาคมกลุ่มนี้สอดคล้องกับแนวโน้มนโยบายของราชสำนักสยามในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงซึ่งได้ แต่งตั้งให้พระยาจุฬาราชมนตรี (เชน) ไปว่ากรมอาสาจามคู่กับกรมท่าชาวด้วย<sup>136</sup> หรือกรณีของ พระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ซึ่งมีภรรยาเป็นธิดาจากสายตระกูลสุตด้านสุไลมานก็ทำให้ขุนนางกลุ่ม นี้เข้าไปเกี่ยวข้องกับสายราชินิกุลฝ่ายสมเด็จพระศรีสุรลัยพระราชชนนีในรัชกาลที่ 3 เนื่องจากสมเด็จพระศรีสุรลัยเดิมทรงเป็นพระธิดาของพระยานนทบุรีจากสายตระกูลสุตด้านสุไลมาน

ขุนนางกรมท่าชาวสายตระกูลเฉกอะหมัด เป็นกลุ่มที่มีความสามารถในการบูรณาการเข้าสู่ ระบบราชการของสยามด้วยการอาศัยความชำนาญการด้านต่างๆ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและการ อุปถัมภ์เพื่อสร้างโอกาสในการบริหารราชการแผ่นดิน ผู้นำของคนกลุ่มนี้เป็นนักบริหารที่มีความ สามารถเนื่องจากเป็นกลุ่มชนชั้นนำที่ได้รับการสนับสนุนจากชาติแห่งราชวงศ์ซาฟาวิของอิหร่านให้ เดินทางมาขยายบทบาททางการเมือง ศาสนาและเศรษฐกิจของจักรวรรดิอิหร่านในภูมิภาคตะวันออก เมื่อเปรียบเทียบกับชาวต่างชาติกลุ่มอื่นเช่นชาวจีนหรือชาวตะวันตกที่เข้ามาติดต่อกับสยามแล้วจะ เห็นว่าขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดสามารถขยายความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์และขุนนาง ผู้ ใหญ่ในระบบราชการของสยามได้อย่างกว้างขวาง และต่อเนื่องมากกว่าขุนนางชาวจีน และชาวตะวันตกที่มีความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์และขุนนางผู้ใหญ่เป็นช่วง ๆ แม้แต่กรมท่าชายซึ่งมีขุนนาง จีนเป็นผู้บริหารจัดการและน่าจะเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชาวสยามมากกว่าพวกมุสลิม แต่ยังไม่ปรากฏว่ามีขุนนางกลุ่มตระกูลใดที่สามารถบริหารราชการอยู่ในกรมท่าชายได้อย่างต่อเนื่อง ยาวนานเหมือนกับกลุ่มขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดในกรมท่าชาว ซึ่งแสดงให้เห็นว่าขุนนางสาย ตระกูลเฉกอะหมัดเป็นกลุ่มขุนนางที่มีศักยภาพสูงในการสร้างบูรณาการเข้าสู่สังคมสยาม ทั้งยัง

<sup>136</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุพระอมวงศสกุลขุนนาค*, หน้า 7.

สามารถปรับตัวเองไปตามการเปลี่ยนแปลงของนโยบายการบริหารราชการแผ่นดินของราชสำนักโดยใช้การเปลี่ยนแปลงนั้นๆ ในการสร้างโอกาสให้กับสมาชิกในสายตระกูลเพื่อขยายบทบาทของกลุ่มความสามารถในการปรับตัวนี้เองเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ขุนนางสายตระกูลนี้มีบทบาทอยู่ในกรมท่าขวาอย่างต่อเนื่องทั้งยังสามารถขยายบทบาทเข้าไปสู่หน่วยงานอื่นๆ ในระบบราชการสยาม

**บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวา** กรมท่าขวามีหน้าที่หลักในการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรม 2 ส่วนคือ การค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกของสยาม กิจกรรมทั้ง 2 ส่วนมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ และเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้มีการจัดรูปแบบการบริหารราชการในกรมท่าขวา ทั้งยังมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในช่วงเวลาต่างๆ ด้วย

**การค้าต่างประเทศ** บทบาทด้านนี้ของกรมท่าขวาคือการดำเนินการค้า และจัดเก็บรายได้ให้กับราชสำนัก โดยอาจแบ่งกิจกรรมของกรมท่าขวาที่เกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศ และการจัดเก็บรายได้ดังนี้

1. การเดินเรือค้าขายต่างประเทศ โดยเน้นการเดินเรือค้าขายกับรัฐในเขตมหาสมุทรอินเดียคือ อิหร่าน อารเบีย เอเชียกลาง รวมทั้งรัฐมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากนี้ยังเดินเรือค้าขายกับกลุ่มมุสลิมที่ทำการค้าในทะเลตะวันออก ขุนนางกรมท่าขวายังเป็นผู้จัดหาสินค้าให้กับพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในสยามทั้งในฐานะที่เป็นพ่อค้าเอกชน และในฐานะเจ้าพนักงานของราชสำนัก ซึ่งในส่วนหลังนี้จะทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานหรือติดต่อกับพระคลังสินค้า ซึ่งเป็นหน่วยงานจัดหาและรวบรวมสินค้า ขณะเดียวกันขุนนางกรมท่าขวายังทำหน้าที่เป็นผู้จัดหาสินค้าประเภทต่างๆ ให้กับพระคลังสินค้า และราชสำนักด้วย

2. การควบคุมเรือสินค้า และพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในราชอาณาจักร กรมท่าขวามีหน้าที่ควบคุมดูแลเรือสินค้า และพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในสยามให้ปฏิบัติตามกฎหมาย และแบบธรรมเนียมต่างๆ วิธีการควบคุมเรือสินค้า และพ่อค้าต่างชาตินั้นกำหนดอยู่ในพระธรรมนูญซึ่งกำหนดให้สำเภารือใหญ่ทั้งปวงที่เข้ามาในสยามต้องมีตราของออกพระจุฬาราชมนตรี และตราของออกพระโชติกราชเศรษฐีกำกับด้วย<sup>137</sup> นอกจากจะควบคุมดูแลเรือสินค้าที่เข้าออกแล้วยังทำหน้าที่จัดเก็บค่าธรรมเนียมต่างๆ จากเรือที่เข้ามาค้าขาย

<sup>137</sup> กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 , หน้า 178.

ในบันทึกของชาวตะวันตกก็กล่าวว่าขุนนางกรมท่าขวามีหน้าที่จัดเก็บภาษีสินค้าจากเรือของชาวตะวันตกทั้งภาษีสินค้าเข้าและออก นอกจากนี้พ่อค้าต่างชาติยังต้องเสียค่าธรรมเนียมในการวัดเรือ ค่าจอดเรือ ค่าด่านขนอน ค่าธรรมเนียมให้กับเจ้าพนักงานขนสินค้าสำหรับการขนส่งสินค้า ฝ่าสินค้า ในโรงเก็บ และค่าล่าม อีกทั้งยังต้องจ่ายเป็นของเพื่อทูลเกล้าฯ ถวาย รวมทั้งของกำนัลสำหรับขุนนาง และเจ้าพนักงานในกรมท่า โดยขุนนางกรมท่าขวามีหน้าที่ตรา <sup>138</sup>

กรมท่าขวาก็ทำหน้าที่ดูแลควบคุมจัดการด้านภาษีอากร และค่าธรรมเนียมการค้าต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศ ที่เรียกว่า “จังกอบ” คือช่วยสาอากร หรือช่วยสกัดพัฒนากร <sup>139</sup> ซึ่งเก็บโดยชักส่วนสินค้าหรือเก็บเป็นอัตราตามขนาดยานพาหนะที่ขนสินค้า เช่นเรือเป็นต้น เมื่อผ่านด่านขนอนทางบกทางน้ำ <sup>140</sup>

ก่อนการทำสนธิสัญญาเบอร์นีในรัชกาลที่ 3 การคำนวณ และควบคุมการจัดเก็บจังกอบ จากเรือต่างชาติเป็นหน้าที่โดยตรงของเจ้าพนักงานในกรมท่าขวา บันทึกของฮอลันดาเมื่อ พ. ศ. 2155 (ค. ศ.1612)ระบุว่าออกพระราชเศรษฐีเป็นผู้มีหน้าที่ตรวจตราประเมินราคาสินค้าผ้าของชาวอังกฤษ <sup>141</sup> จดหมายเหตุของکمปีเฟอร์ ระบุว่า ออกพระศรียศ หัวหน้าพวกมัวร์ หรือมุสลิมในสยามมีหน้าที่เป็นเจ้าท่า หรือเจ้าหน้าที่ศุลกากร ผู้ควบคุม และตรวจตราการค้าต่างประเทศ <sup>142</sup> เอกสารของครอว์เฟิร์ดเมื่อ พ.ศ. 2365 ( ค.ศ. 1822 ) ในรัชกาลที่ 2 กล่าวว่า พระยาจุฬาราชมนตรีเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเจรจาเรื่องภาษีอากรกับคณะทูตของครอว์เฟิร์ดโดยเป็นผู้มีส่วนร่างสัญญาและนำสัญญาการค้ามามอบให้คณะของครอว์เฟิร์ดรับทราบ <sup>143</sup> หลังจากที่สยามเซ็น

<sup>138</sup> *เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 2*, แปลโดย สาวิตรี สุวรรณสถิตย์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2516), หน้า 39-44 .

<sup>139</sup> สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “ตำนานอากรบางอย่าง,” ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ*, หน้า 145.

<sup>140</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

<sup>141</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, หน้า 20.

<sup>142</sup> Engelbert Kaempfer, *A Description of the Kingdom of Siam 1690*, pp. 24, 39.

<sup>143</sup> “เรื่องคณะทูตมิสเตอร์ครอว์เฟิร์ด พ. ศ. 2365 (ค. ศ. 1822),” หน้า 50.



สนธิสัญญาเบาว์ริงแล้วขุนนางกรมท่าขวามีหน้าที่เก็บภาษีขาเข้าร้อยละสาม ตามที่ระบุในสนธิสัญญากับอังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา

**3. การเงิน และการคลัง** ขอบเขตอำนาจหน้าที่ด้านการค้าของขุนนางกรมท่าขวายังเกี่ยวข้องกับกิจกรรมด้านการเงินและการคลัง ขุนนางกลุ่มนี้เป็นผู้ชำนาญการด้านการเงินและการคลังซึ่งครอบคลุมถึงการแลกเปลี่ยนเงินตรา จัดระเบียบด้านการคลัง ภาษีอากร และยังคงควบคุมดูแลการใช้จ่ายเงินแผ่นดิน จากเอกสารของฮอลันดา ระหว่าง พ. ศ. 2183-2184 (ค. ศ. 1640-1641) ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองกล่าวว่า ออกญาศรีเนาวรัตน์ ซึ่งเป็นพ่อค้า มีหน้าที่ควบคุมโรงกษาปณ์ ของพระเจ้าแผ่นดิน<sup>144</sup> ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ทรงแต่งตั้งอภิมะหะหมัด ดำรงตำแหน่งออกพระศรีเนาวรัตน์ มีหน้าที่ควบคุมดูแลด้านกิจการค้า และการคลัง<sup>145</sup>

**4. การเก็บส่วย และผลผลิต** ขุนนางกรมท่าขวายังมีหน้าที่เป็นเจ้าพนักงานควบคุมดูแลจัดเก็บส่วย หรือสินค้านำบางประเภทของสยาม เช่นในสมัยราชวงศ์ปราสาททองขุนนางกลุ่มนี้มีหน้าที่ดูแลการเก็บและรวบรวมคิบุก และไม้หอม ในรัชกาลที่ 3 ทรงแต่งตั้งให้พระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) ดำรงตำแหน่งพระยาวรเชษฐภักดีศรีราชาโมฮัมหมัด จางวางพระคลังวิเศษ และต่อมายังทรงแต่งตั้งให้ หลวงราชเศรษฐี (นาม) ดำรงตำแหน่ง พระยาจุฬาราชมนตรี โดยได้ว่าการ พระคลังวิเศษ<sup>146</sup> ท่านผู้นี้ต่อมาในรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งจางวางว่าการ พระคลังวิเศษ คลังในซ้าย คลังในขวา<sup>147</sup> ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ดูแลด้านการจัดเก็บส่วย และสิ่งของเครื่องใช้ประเภทต่างๆ เช่น ผ้าและไม้สัก โดยมีหน้าที่ทำรายการสินค้า และช่วยขึ้นทูลเกล้าถวาย นอกจากนี้ยังทำหน้าที่ในการจัดหาของ ที่จะใช้ในกิจการของราชสำนัก<sup>148</sup>

<sup>144</sup> เอกสารฮอลันดาสยามกรุงศรีอยุธยา, หน้า 227.

<sup>145</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 18 รายการค้าขายในกรุงสยาม,” หน้า 505. ;

Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 100.

<sup>146</sup> “หนังสือพงษาวดารย่อลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี(แก้ว),” เอกสารส่วนบุคคล.

<sup>147</sup> “สำเนาแต่งตั้งพระยาจุฬาราชมนตรี จ. ศ. 1200,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 20 / ก , มัดที่ 2 ตู๋ 123, กระดาษเพล .

<sup>148</sup> พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระ*

**การติดต่อกับชาวต่างชาติ** บทบาทหน้าที่ด้านการติดต่อกับชาวต่างชาติของกรมท่าขวา ประกอบด้วยกิจกรรม 2 ส่วน คือ การติดต่อกับชาวต่างชาติ และการควบคุมชาวต่างชาติในบังคับ การติดต่อกับชาวต่างชาติมีทั้งในระดับรัฐต่อรัฐ ที่ต้องอาศัยกระบวนการทางการทูต และการติดต่อกับเอกชนคือกลุ่มพ่อค้า หรือคนในบังคับ

1. การติดต่อกับต่างประเทศ ได้แก่ งานทางด้าน การทูต และการติดต่อกับราชสำนักของรัฐต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการค้า หรือเรื่องอื่นๆ เช่น การแสวงหาการสนับสนุนทางการเมือง เป็นต้น ขุนนางกรมท่าขวาหลายคนทำหน้าที่เป็นราชทูตของราชสำนักสยามไปยังรัฐมุสลิม และรัฐต่างๆหลายแห่ง ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมก็ทรงส่งออกหลวงศรียศเป็นทูตไปติดต่อกับอังกฤษ และส่งหลวงราชเศรษฐีไปเป็นทูตที่ญี่ปุ่น ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็ทรงส่งออกหลวงจุฬาไปเจรจากับฮอลันดาที่ปัตตาเวีย ในรัชกาลที่ 3 ก็ทรงส่ง หลวงโกษาอิศหากไปเป็นทูตที่กัณฑ์

นอกจากจะทำหน้าที่เป็นทูตให้กับราชสำนักสยามแล้ว ขุนนางกรมท่าขวายังเป็นเจ้าพนักงานที่มีหน้าที่จัดการเกี่ยวกับพิธีการทูตในการรับรองคณะทูตที่มาจากรัฐมุสลิมทางฝั่งตะวันตก สำหรับคณะทูตของชาวตะวันตกนั้นจะพิจารณาจากคำ หรือเจ้าพนักงานที่ติดต่อกับเป็นชนเชื้อชาติ และภาษาใด ก็จะใช้เจ้าพนักงานล่ามตามเชื้อชาติ หรือภาษานั้นเป็นผู้รับรอง

ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาษาหลักที่ใช้เป็นสื่อกลางในการติดต่อทางการค้าและการทูตระหว่างราชสำนักสยามกับชาวต่างชาติมีอยู่ 5 ภาษา คือ ภาษาจีน ซึ่งใช้ติดต่อกับประเทศในเอเชียตะวันออก ได้แก่ จีน ญี่ปุ่น เวียดนาม ภาษาอินโด-อิหฺร่านใช้ติดต่อกับประเทศมุสลิม และชาติตะวันตกบางชาติ<sup>149</sup> ภาษาที่สามคือ ภาษาโปรตุเกส ซึ่งใช้ติดต่อกับชาวตะวันตก ภาษาที่สี่คือ ภาษามลายู ซึ่งมีความสำคัญเพิ่มขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เนื่องจากอังกฤษเข้ามาขยายอาณาเขตในคาบสมุทรมลายูจึงใช้ล่ามมลายูในการติดต่อกับสยาม ต่อมาในรัชกาลที่ 4

---

**พระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงแสดลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน** ( พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร, 2470), หน้า 41.

<sup>149</sup> จดหมาย 2 ฉบับของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ถวายแด่สมเด็จพระนารายณ์ และถึงออกญาพระคลังเมื่อ พ. ศ. 2218 (ค. ศ. 1679) เขียนเป็นภาษาอิหฺร่าน (ดูรายละเอียดใน *บันทึกเรื่อง สัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 303, 304-305 . )

ได้ทรงตั้งตำแหน่งเจ้าท่าชาวอังกฤษเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งตำแหน่ง จากพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน แสดงว่าขุนนางในตำแหน่งล่ามของกรมท่าขวามีจำนวนมากที่สุด ในขณะที่ขุนนางผู้ทำหน้าที่เจ้าท่าก็ ต้องเป็นล่ามหลวงให้กับพระมหากษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ รวมทั้งขุนนางผู้ใหญ่ด้วย

**2 . การควบคุมชาวต่างชาติจากฝั่งตะวันตก** กรมท่าขวาแม้จะเป็นหน่วยงานด้านการค้าแต่ก็มีความสำคัญต่อการควบคุมกำลังพลด้วย และบทบาทด้านนี้ยังทำให้ขุนนางกลุ่มนี้สามารถขยายบทบาทเข้ามามีอิทธิพลในราชสำนักสยาม

ขุนนางกรมท่าขวาเป็นกลุ่มที่มีกองกำลังต่างชาติอยู่ในสังกัด การควบคุมกำลังพลนั้นจะขึ้นตรงต่อโกษาธิบดีซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้บังคับบัญชา โดยขึ้นตรงต่อมูลนายใหญ่ที่สุด คือ พระมหากษัตริย์ การควบคุมชาวต่างชาติก็คล้ายกับการควบคุมไพร่หลวง และไพร่สม<sup>150</sup> เพียงแต่ชาวต่างชาตินั้นจะขึ้นสังกัดกับเจ้าท่าซึ่งเป็นขุนนางในกรมท่าซ้าย กลาง หรือขวา โดยเจ้าท่าเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์หรือขึ้นตรงต่อ “โกษาธิบดี” หรือบางครั้งก็ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์โดยตรง เช่นหัวหน้าประชาคมอิหร่านในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เมื่ออยู่ในสภาวะสงครามชาวต่างชาติเหล่านั้นก็จะถูกเกณฑ์เข้าเป็นกำลังพลของราชสำนักผ่านทาง กรมอาสา 6 เหล่า ซึ่งประกอบไปด้วย อาสามอญ อาสาจาม อาสาแขก อาสาจีน อาสาญี่ปุ่น และอาสาฝรั่งแมนปิ่น<sup>151</sup> กรม

<sup>150</sup> ไพร่สม คือไพร่ที่สังกัดมูลนายเช่นเจ้าต่างกรมหรือขุนนางที่ควบคุมไพร่ในกรมกองต่างๆ ไพร่หลวงคือไพร่ที่ถูกเกณฑ์อยู่ภายใต้บังคับของมูลนายใหญ่คือพระเจ้าแผ่นดิน มีหน้าที่เข้ามารับราชการสงคราม หรือถูกเกณฑ์เพื่อใช้งานราชการ โดยมีกำหนดระยะเวลา ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลายไพร่หลวงสามารถจ่ายเงินเพื่อลดเวลาในการถูกเกณฑ์ได้ (ดูรายละเอียดใน Akin Rabibhadana, *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period 1782-1873* (Bangkok: Amarin Printing & Public Company, 1996), pp. 104-105.

<sup>151</sup> ต่อมาจึงมีการเพิ่มอาสาใหม่คืออาสาญวน และลาว เข้าไว้รวมเป็น 8 เหล่า กองอาสาเหล่านี้ในยามปกติแบ่งแยกกันอยู่ในบังคับของหน่วยงานทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน คืออาสามอญ อาสาจาม อาสาญี่ปุ่น และอาสาฝรั่งแมนปิ่นอยู่ในฝ่ายทหาร ส่วนอาสาจีน และอาสาแขก อยู่ในสังกัดกรมท่าซ้าย และกรมท่าขวา ซึ่งโดยปกติเป็นฝ่ายพลเรือน แต่เมื่อเกิดสงครามหน่วยงานนี้จะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในกองทหารอาสาด้วย (ดูรายละเอียดใน ควอริช เวลส์, *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*, หน้า 202-202 . ; *คำให้การชาวกรุงเก่า*, หน้า 225-226. ; พลับพลึง คงชนะ, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนจาม อยุธยา,” : 69. ;

อาสาต่างชาติเหล่านี้เป็นหน่วยงานที่ไม่ได้ขึ้นตรงต่อฝ่ายกลาโหม แต่แยกเป็นกรมอิสระขึ้นกับพระมหากษัตริย์<sup>152</sup> โดยมีเจ้ากรมที่เป็นชาวต่างชาติบังคับบัญชา ชาวต่างชาติที่สังกัดในกรมทำขวาค้างคุดอยู่ในกลุ่มอาสาต่างชาติ หรือเป็นกองกำลังที่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ซึ่งจะถูกเกณฑ์ไปราชการสงคราม เป็นกองทหารรักษาพระองค์ หรือเป็นกองกำลังที่จะทรงเรียกใช้สอยในกิจการต่างๆ

แม้ว่ากองกำลังมุสลิมที่สังกัดกรมท่าขวาค้างคุดหนึ่งจะขึ้นตรงต่อเจ้ากรมที่เป็นชาวต่างชาติ แต่กลไกกฎหมายของสยามก็ยังเข้ามาควบคุมกำลังพลของประชาคมกลุ่มนี้ โดยกำหนดวิธีการแปรสภาพกลุ่มชาวต่างชาติให้เป็นไพร่สามัญผ่านทางกรมสมรส คือลูกหลานของชาวต่างชาติที่เกิดจากการสมรสกับชาวสยามจะกลายเป็นไพร่ในที่สุด “พระอัยการบานแผนก” ระบุรายละเอียดเกี่ยวกับการแปรสภาพของกำลังพลในกลุ่มอาสา 6 เหล่าไปเป็นไพร่ไว้ดังนี้

.. แต่ฝ่ายพลเรือนแลทหารโยธา ฝ่ายพลเรือนจะแบ่งปันบานแผนกกับหมู่ 4 ตำรวจ

แลทหารโยธาใน 

ชาย
หญิง

 อาสาหกเหล่าชายหญิงปนทหาร ฝ่ายกลาโหมให้เลือกสืบ ๆ มา

แต่ก่อนก็ให้แบ่งปันบานแผนกหมู่ทหารใน แม่เป็นหมู่ตะพุ่นมีลูก 4 คนทหารได้เลือกนั้น ลูกอ้ายได้ฝ่ายทหารนั้น หญิงเด็กที่จะได้ฝ่ายตะพุ่นนั้นสืบ แลชายที่จะได้ฝ่ายทหารสองคน ให้ปันแก่ตะพุ่นคนหนึ่ง คราวหนึ่งนั้นพ่อเป็นหมู่ทหารแม่เป็นตะพุ่น มีลูก 3 คน ลูกอ้ายนั้นได้ฝ่ายพ่อหมู่ทหาร แลอันดับนั้นให้แบ่งปันตามแผนก<sup>153</sup>

จาก “พระอัยการบานแผนก” แสดงให้เห็นว่า บรรดาลูกหลานของชาวต่างชาติในกรมอาสา 6 เหล่า จะถูกแปรสภาพอย่างค่อยเป็นค่อยไปเมื่อมีการสมรสกับชาวสยาม และบุตรที่เกิดในชั้น

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์แห่งประเทศไทย, 2534), หน้า 242.)

<sup>152</sup> มานพ ถาวรวัฒนีสกุล, *ขุนนางอยุธยา*, หน้า 142.

<sup>153</sup> *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2*, หน้า 8.

หลังจะต้องถูกเกณฑ์แรงงานตามกฎหมายไพร่ของสยาม ซึ่งเป็นวิธีที่ราชสำนักจะคุกก่ลินลูกหลานชาวต่างชาติเข้ามาสู่ระบบไพร่ของสยาม<sup>154</sup>

ถึงแม้ว่าชาวต่างชาติ จะไม่ได้อยู่อาศัยได้กลไกของระบบไพร่ของสยาม แต่วิธีการควบคุมคนเหล่านี้ก็มีขั้นตอนคล้ายกับระบบไพร่ของสยาม ต่างกันตรงที่ในบางช่วงบางสมัยพระมหากษัตริย์จะทรงเข้ามาควบคุมคนกลุ่มนี้อย่างใกล้ชิดโดยทรงใช้ความสัมพันธ์ที่มีกับหัวหน้าประชาคมต่างชาติเพื่อทรงใช้ประโยชน์ในกิจกรรมต่างๆ อย่างไรก็ตามวิธีการควบคุมชาวต่างชาติกลุ่มต่างๆ ของกรมท่าขวามีความแตกต่างกัน ผู้วิจัยแบ่งวิธีการควบคุมชาวต่างชาติที่อยู่ในสังกัดกรมท่าขวาออกเป็น 3 พวก คือ กลุ่มแขก กลุ่มชาวตะวันตก และกลุ่มพวกเข้ารีต

1. **กลุ่มแขก** ประกอบด้วยมุสลิม ฮินดู และ อาร์เมเนีย มีหัวหน้าผู้ควบคุมคือ “จุฬาราชมนตรี” ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้ากรมท่าขวาโดยมีผู้ช่วยคือ “ราชเศรษฐี” มุสลิมเป็นประชาคมที่มีจำนวนคนมากที่สุดในกลุ่มนี้ อีกทั้งยังมีความหลากหลายทางเชื้อชาติ วัฒนธรรม และนิกายทางศาสนา จึงมีหัวหน้าปกครองดูแลตามกลุ่มเชื้อชาติ ในเอกสารประวัติศาสตร์จึงมีรายนามขุนนางที่มีบทบาทในการควบคุมพวกมุสลิมอยู่หลายคนเช่น ขุนนางที่มีราชทินนาม “ศรียศ” “ศรีวรชาน” และ “โกษาอิศหาก” เป็นต้น ขุนนางเหล่านี้เดิมน่าจะเป็นหัวหน้ากลุ่มประชาชาติมุสลิมกลุ่มต่างๆ เช่นพวกมุสลิมจากอินเดีย มุสลิมชาวอิหร่าน และพวกมลายู ภายหลังจึงเข้ามาอยู่ในความควบคุมของ “จุฬาราชมนตรี” ที่เป็นมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน

พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองแสดงว่ามีการจัดตั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมพวกมุสลิมอยู่ 2 หน่วยงาน คือ กรมอาสาจาม และกรมท่าขวาสำหรับกรมอาสาจามนั้นเป็นหน่วยงานฝ่ายทหาร ซึ่งเป็นกำลังพลสำคัญของกองทัพ ขุนนางในกรมนั้นนอกจากประกอบด้วยมุสลิมเชื้อสายจามแล้ว ยังรวมถึงมุสลิมเชื้อสายมลายูและชวาด้วย<sup>155</sup> จะ

<sup>154</sup> จากจดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศระบุว่าพวกเข้ารีตที่เป็นเลือดผสมต้องถูกเกณฑ์ไปทำงานในกิจกรรมต่างๆ หรือไม่ก็เสียเป็นค่าธรรมเนียมถ้าไม่อาจไปปฏิบัติงานต่างๆ ได้ (ดูรายละเอียดใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ 38 เรื่องจดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศส**, หน้า 51-52. )



เห็นได้จากราชทินนาม “ลักษณาภา” ซึ่งเป็นตำแหน่งของเจ้ากรมอาสาจามซ้ายก็ตรงกับตำแหน่งแม่ทัพเรือของมลายู<sup>156</sup> กรมอาสาจามจึงประกอบไปด้วยมุสลิมเชื้อสายจาม และมลายู รวมทั้งมุสลิมจากรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สังเกตได้จากการที่มีเจ้ากรมถึง 4 คน โดยแต่ละคนบังคับบัญชามุสลิมกลุ่มต่าง ๆ โดยมีมุสลิมจาม และมลายูเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด

พวกชาวจามและมลายู ในกรมอาสาจาม มีบทบาทหน้าที่ด้านการรบทางเรือในยามสงคราม ส่วนในยามสงบก็มีบทบาทประกอบการค้าทางทะเลให้กับราชสำนักด้วย เนื่องจากคนเหล่านี้มีความชำนาญทางเรือ และประกอบการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาเป็นระยะเวลายาวนาน<sup>157</sup> ในยามปกติชาวจาม และมลายูในสังกัดกรมอาสาจามก็น่าจะประกอบกิจการค้าเช่นเดียวกับกรมท่าขวาเห็นได้จากบันทึกของ โทมัส ปีเรส ที่กล่าวว่า ลักษณาภา แม่ทัพเรือของสยาม ซึ่งเป็นชาวมลายู มีบทบาทดำเนินการค้าให้กับสยาม<sup>158</sup>

ส่วนกรมท่าขวาเป็นหน่วยงานที่ควบคุมดูแลพวกมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน หรือที่ชาวตะวันตกเรียกว่าพวกมัวร์ ซึ่งจากบันทึกของชาวต่างชาติในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ระบุว่าพวกมัวร์และมลายุนั้นแบ่งแยกออกจากกันทั้งในส่วนของที่ตั้งประชาคมและ การประกอบพิธีกรรม

---

<sup>155</sup> หนังสือ “ลิลิตกระบวนแห่พยุหยาตราทางสถลมารคและชลมารค” พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชาติที่บรมราชโอรส และ “ฉันทสรเสริญพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร” พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร กรมพระยาเดชาดิศร ฯ แสดงว่าในกรมอาสาจามประกอบไปด้วยกองทหารจาม และกองทหารมลายู ( ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชาติที่บรมราชโอรส, **ลิลิตกระบวนแห่พยุหยาตราทางสถลมารคและชลมารค** ( กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตการพิมพ์, 2528, พิมพ์ประกาศเกียรติคุณ วันอดีตเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และดิลกฉายวันเกิด สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ( ปุ่น ปุณณสิริ ) สมเด็จพระสังฆราช , 7 ธันวาคม 2528), หน้า 83. ; สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร, “ฉันทสรเสริญพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร ,” ใน **ชุมนุมฉันทดุฎีสังเวศ** (พระนคร: องค์การคำคุณสุภา, 2503), หน้า 8. )

<sup>156</sup> **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1**, หน้า 307-308

<sup>157</sup> Anthony Reid, “ Chams in the Southeast Asian Maritime System, “ in *Charting the Shape of Early Modern Southeast Asia* (Chiang Mai : Silkworm Books, 1999), pp. 41-43.

<sup>158</sup> กรมศิลปากร, **470 ปี แห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส** , หน้า 46.

นิโกลาส์ แชร้แเวสบันทึกรไว้ว่า “ ... ถึงแม้ชาวมลายูในสยามจะเข้าสู่ันต์ มีความเชื่อ และหลักปฏิบัติเหมือนกับพวกมัวร์ แต่ คนทั้งสองพวกนี้มีได้มีการติดต่อสัมพันธ์กัน ทั้งนี้เนื่องจากความแตกต่างของนิกายทางศาสนา” <sup>159</sup> แสดงว่ากรมท่าชาวช่วงก่อนและในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์คงควบคุมเฉพาะมุสลิมกลุ่มอินโด-อิหร่าน หรือพวกมัวร์ <sup>160</sup> ตามปกติกรมท่าชาวเป็นหน่วยงานในสังกัดฝ่ายพลเรือน แต่เมื่อมีความต้องการใช้กำลังพลเพื่อราชการสงคราม กรมท่าชาวจึงจะเข้าไปอยู่ในสังกัดของกรมอาสาต่างชาติ 6 เหล่า สถานภาพที่เป็นทั้งหน่วยงานฝ่ายทหาร และพลเรือน ทำให้กิจกรรมของกรมท่าชาวเข้าไปเกี่ยวข้องกับการค้า และการจัดการด้านกำลังพลด้วย

บทบาทในการควบคุมกำลังพลมุสลิมของกรมท่าชาว และกรมอาสาจากนั้นมีความเกี่ยวเนื่องกันมากขึ้นโดยเฉพาะในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงเป็นต้นมา เพราะในช่วงนี้เจ้ากรมท่าชาวได้ขยายบทบาทเข้ามาดูแลงานในตำแหน่งเจ้ากรมอาสาจากด้วย ได้แก่พระยาวรเชษฐภักดีซึ่งว่าการกรมท่าชาว กรมอาสาจาก และกรมอาสาญี่ปุ่น ต่อมาก็มีพระยาจุฬาราชมนตรีในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศที่ได้ว่าการกรมท่าชาว และกรมอาสาจากด้วย ผู้วิจัยสันนิษฐานว่ากรมท่าชาวก่อนสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงคงยังไม่มีอำนาจควบคุมประชากรมลายู รวมทั้งมุสลิมกลุ่มที่มาจากรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่อมาเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงมีพระบรมราโชบายควบคุมประชากรต่างชาติอย่างเข้มงวดจึงเปิดโอกาสให้กลุ่มขุนนางในกรมท่าชาวก่อตั้งกับราชสำนักขึ้นมามีอำนาจควบคุมประชากรมลายู รวมทั้งมุสลิมกลุ่มที่มาจากรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ขุนนางตำแหน่งสูงในกรมท่าชาวมียหน้าที่เป็นตุลาการตัดสินคดีความ และเป็นตัวแทนของประชาคม โดยมีหน้าที่รับเรื่องราวร้องทุกข์ของคนมุสลิมในบังคับ ซึ่งตามหลักอิสลาม จะเรียกผู้มีตำแหน่งตุลาการนี้ว่า “ คดี ” ( **قاضي**: gadi ) เป็นตำแหน่งของเป็นผู้มีหน้าที่พิพากษาอรรถคดีให้ เป็นไปตามกฎหมายอิสลาม หรือชารีอะ <sup>161</sup> เอกสารของชาวต่างชาติที่เข้ามาในสมัยอยุธยาระบุว่าขุน

<sup>159</sup> Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of The Kingdom of Siam*, p. 175.

<sup>160</sup> ชัย เรื่องศิลป์ กล่าวว่ามีมุสลิมในสยามได้ถูกแบ่งแยกเป็น 2 พวก ตามนิกายศาสนา คือ พวก นิกายสุหนี่อยู่ในความควบคุมของพระยาราชวังสัน ส่วนพวกนิกายชีอะห์อยู่ในความควบคุมของพระยาจุฬาราชมนตรี (ดูรายละเอียดใน ชัย เรื่องศิลป์, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ. ศ. 2325 - 2453 ด้านเศรษฐกิจ* (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2527), หน้า 17. )

<sup>161</sup> Ian Richard Netton, *A Popular Dictionary of Islam*, p. 201.

นางตำแหน่งสูงในกรมท่าขวามีฐานะเป็นผู้นำประชาคมมัวร์หรือมุสลิมอินโด-อิหร่านในสยาม มุสลิมกลุ่มนี้ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์โดยเจ้ากรมท่าขวาคือ “จุฬาราชมนตรี” จะมีฐานะเป็นผู้นำหรือ “มุลละ” ของประชาคมมุสลิมชีอะห์ในสยาม นอกจากนี้ขุนนางกรมท่าขวาก็จะเป็นเจ้าพนักงานในศาลกรมท่าซึ่งเป็นศาลที่มีหน้าที่พิพากษาชาวต่างชาติตามขนบธรรมเนียมของชาติต่าง ๆ <sup>162</sup> ขุนนางกรมท่าขวาก็จะเข้าร่วมพิจารณาคดีเมื่อมีพวกมุสลิม หรือชาวต่างชาติที่อยู่ในความดูแลของกรมท่าขวาเกี่ยวข้องด้วย นอกจากนี้บทบาทในการควบคุมมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่านแล้วขุนนางกรมท่าขวายังมีหน้าที่ควบคุมชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดู สำหรับกลุ่มชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์เทศ มีหัวหน้าผู้ควบคุม คือขุนนางซึ่งมีราชทินนาม “นนทเกษ” โดยมีผู้ช่วยเป็นพวกเชื้อสายชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดู

ขุนนางกรมท่าขวาก็จะเป็นเจ้าพนักงานตัดสินคดีความที่มีพวกแขกเข้ามาเกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นกรณีที่แขกเป็นจำเลย หรือโจทก์ และไม่ว่าคู่ความนั้นจะเป็นชนชาติใด ดังพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวว่า ศาลกรมท่าขวามีหน้าที่พิจารณาคดีระหว่างชนชาติแขกกับจีนหรือแขกเป็นจำเลย โดยมีพระยาจุฬาราชมนตรีทำหน้าที่รับคำอุทธรณ์ แต่ถ้าหากไม่สามารถพิจารณาคดีให้ลุล่วงไปได้ คู่ความก็อาจร้องเรียนต่อเสนาบดีกรมท่าได้อีก หรือถ้าเป็นคดีที่ประทับรับฟ้องมาแล้วกรมท่าขวาก็สามารถนำสำนวนไปหาหรือดูขุนได้โดยตรง โดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับโกษาธิบดีซึ่งเป็นเสนาบดีกรมท่าอีก <sup>163</sup> บทบาทเจ้าพนักงานในศาลกรมท่าขวานั้นยังคงดำรงสืบมาจนถึงรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการจัดตั้งกระทรวงยุติธรรมแล้วจึงได้ยกเลิกศาลกรมท่าทั้งหมด ศาลกรมท่าขวาก็ถูกยกเลิกไปด้วย

ลักษณะการควบคุมประชาคมแขกของขุนนางกรมท่าขวานั้นเป็นการเข้ามาควบคุมโดยอาศัยกลไก 2 ส่วน คือการควบคุมโดยลักษณะของสายงานบังคับบัญชาคือเจ้ากรมจะมีหน้าที่ควบคุมคนในบังคับผ่านทางเจ้าท่า และกลุ่มขุนนางที่เป็นหัวหน้าประชาคม กับอีกส่วนหนึ่งเป็นกลไกของศาสนาเนื่องจากเจ้ากรมท่าขวามีฐานะเป็นผู้นำของศาลอิสลาม และยังเป็นหัวหน้าผู้ประกอบพิธีกรรม หรือ “มุลละ” ในประชาคมมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน ด้วย สถานภาพเหล่านี้ทำให้ขุนนางกรมท่าขวาอย่าง “จุฬาราชมนตรี” มีบทบาทสูงมากในการควบคุมประชาคมมุสลิม

<sup>162</sup> ควอริช เวลส์, *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*, หน้า 289.

<sup>163</sup> พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน*, หน้า 27-28 .

2 . กลุ่มชาวตะวันตก เมื่อ, ชาวดังกล่าวเข้ามาติดต่อกับสยามกรมท่าชาวจีน ขยายบทบาทเข้ามาเกี่ยวข้องกับการค้าติดต่อกับชาวตะวันตก จากพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนระบุถึงขุนนางที่มีหน้าที่ติดต่อกับชาวตะวันตกคือ ขุนนางตำแหน่ง “ราชเศรษฐี” ได้ว่า อังกฤษ และขุนนางตำแหน่ง “ราชมนตรี” ได้ว่า ชาวเวียดนาม และ ฝรั่งเศส<sup>164</sup> สำหรับคำว่า “ฝรั่ง” นั้นน่าจะหมายถึงถึงชาวตะวันตกทั่วไป เพราะคำว่าฝรั่ง หรือ แฟรงค์ (Frank) ในภาษาอิหร่านหมายถึงชาวตะวันตก หรือชาวยุโรปโดยทั่วไป<sup>165</sup> หรืออาจจะหมายถึง ชาวโปรตุเกส เพราะจาก “กฎหมายพระอัยการอาญาหลวงเรื่องห้ามไม่ให้ยกลูกสาวให้ชาวต่างประเทศ” เมื่อศักราชกฎหมาย 1567 ตรงกับจุลศักราช 1010 หรือ พ. ศ. 2192 (ค. ศ. 1649) ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองกล่าวถึงชาวตะวันตกในสยามว่าได้แก่ “ฝรั่ง (ฝรั่ง) อิงกริด (อังกฤษ) กระปีตัน วิลันดา (ฮอลันดา) กุลา (กุลา) ฉวา (ชาว) มลายู แยก กวย แกว (ชนชาติหนึ่งในตังเกี๋ย)”<sup>166</sup> เนื่องจากในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้นชาวตะวันตกที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับสยามประกอบไปด้วยโปรตุเกส ฮอลันดา และอังกฤษ คำว่า “ฝรั่ง” ที่ปรากฏในกฎหมายพระอัยการอาญาหลวงจึงอาจจะหมายถึงพวกโปรตุเกส ซึ่งเป็นฝรั่งหรือชาวยุโรปชาติแรกที่เข้ามาค้าขายกับสยาม ขุนนางตำแหน่ง “ราชมนตรี” ในสมัยอยุธยาก็คงมีหน้าที่ได้ดูแล ชาวเวียดนามกลุ่มเข้ารีต และฝรั่ง คือพวกโปรตุเกสด้วย ซึ่งก็สอดคล้องกับการที่มีตำแหน่งล่ามภาษาโปรตุเกส ซึ่งเป็นล่ามยุโรปชาติแรกอยู่ในสังกัดกรมท่าขวา การที่ชาวโปรตุเกสไปสังกัดในกรมท่าขวาคงเนื่องมาจากชาวโปรตุเกสส่วนใหญ่ในสมัยอยุธยาเป็นกลุ่มที่มาจากทางฝั่งตะวันตกโดยเฉพาะพวกเลือดผสมที่เกิดในอินเดีย<sup>167</sup>

สำหรับอังกฤษ และฮอลันดา เป็นชาวต่างชาติที่ขุนนางกรมท่าชาวมุสลิมได้มีอำนาจควบคุมคนเหล่านี้โดยตรง อาจเป็นเพราะชาวดังกล่าวกลุ่มนี้มักสังกัดอยู่กับบริษัทอินเดียตะวันออก นอกจากนี้ชาวดังกล่าวทั้งสองกลุ่มยังมีได้ตั้งถิ่นฐานเป็นประชาคมใหญ่เหมือนกลุ่มมุสลิม หรือโปรตุเกส ขุนนางกรมท่าขวาคงทำหน้าที่เจ้าพนักงานคนกลางซึ่งติดต่อกันระหว่างราชสำนักกับชาวตะวันตกเหล่านี้ผ่านทางหัวหน้าสถานีการค้าของฮอลันดา และอังกฤษอีกทีหนึ่ง นอกจากนี้ขุนนางกรมท่าขวาบางคนยังมีหน้าที่คอยสอดส่องหรือติดตามพฤติกรรมของชาวต่างชาติในสยามให้กับพระคลัง หรือพระมหา

<sup>164</sup> กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 233 - 234.

<sup>165</sup> Muhammad Rabi , *The Ship of Sulaiman*, p. 40.

<sup>166</sup> กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, หน้า 17 - 18 ,

<sup>167</sup> ดังที่ลาลูแบร์กล่าวไว้ว่า พวกโปรตุเกสในสยามส่วนใหญ่เป็นพวกเลือดผสมที่อพยพมาจากอินเดีย (ดูรายละเอียดใน ลาลูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1*, หน้า 501. )

กษัตริย์ วิธีการสอดแนมเป็นระบบที่มีได้จัดตั้งเป็นรูปเป็นร่างนักแต่ก็เป็นวิธีการที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้เพื่อหารายละเอียดต่างๆเพิ่มเติมจากพวกเสนาบดี ขุนนางที่มีลักษณะแบบนี้จะพบอยู่ในหน่วยงานของหัวเมืองคือพวก “ยกกระบัตร” ที่ทำหน้าที่เป็นผู้สอดแนมของกษัตริย์<sup>168</sup> ในเอกสารของฮอลันดาในสมัยอยุธยาที่มักกล่าวว่าขุนนางในกรมท่าขวาหลายคนถูกส่งมาเพื่อสอดแนม หรือสอดส่องติดตามพฤติกรรมของชาวต่างชาติ

**3. กลุ่มพวกเขารัต** กลุ่มพวกเขารัตประกอบไปด้วย พวกเมสติโซ หรือลูกครึ่งโปรตุเกสกับชาวเอเชีย และชาวเอเชียที่นับถือศาสนาคริสต์ เช่น ชาวเวียดนาม โดยมีหัวหน้าผู้ควบคุมคือขุนนางตำแหน่ง ราชมนตรี<sup>169</sup>

ชาวเวียดนามที่อพยพเข้ามาในกรุงศรีอยุธยามีอยู่ 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่มาจากโคชินไชน่า และกลุ่มที่มาจากอันนัม (Annam) และตังเกี๋ย (Tongkin) ทางภาคเหนือ เนื่องจากในระหว่าง พ. ศ. 2163 -2320 (ค. ศ. 1620 - 1777) เวียดนามถูกแบ่งแยกปกครองโดยผู้นำ 2 กลุ่มคือกลุ่มตระกูล ตรินห์ (Trinh) และ ตระกูลเหงียน (Nguyen) พวกตรินห์มีอำนาจอยู่ทางตอนเหนือคือแถบแคว้นอันนัม และตังเกี๋ย ส่วนพวกเหงียนมีอำนาจทางใต้ในเขตโคชินไชน่า พวกตรินห์ได้รับการสนับสนุนจากโปรตุเกสซึ่งเข้าไปมีอิทธิพลอยู่ที่มาเก๊าซึ่งเป็นที่ตั้งสัมมณฑลของบาทหลวงนิกายเยซูอิตของโปรตุเกส ในขณะที่โคชินไชน่าเป็นเขตอิทธิพลของฝรั่งเศส<sup>170</sup> ชาวเวียดนามในสยามจึงแบ่งแยกออกเป็น 2 กลุ่มคือกลุ่มที่มาจากอันนัม และตังเกี๋ยที่มีความสัมพันธ์กับคณะบาทหลวงโปรตุเกสส่วนพวกที่มาจากโคชินไชน่าคงจะมีความสัมพันธ์กับคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ภายหลังเมื่อทางสำนักกวาดิกันมีคำสั่งให้ตั้ง “เทียบสัมมณฑล” ในสยามเมื่อ พ. ศ. 2216 (ค.

<sup>168</sup> คอวริช เวลส์, *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*, หน้า 116. ; ลาลูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1*, หน้า 373. ; มานพ ถาวรวัฒนัสกุล, *ขุนนางอยุธยา*, หน้า 148.

<sup>169</sup> *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, หน้า 234.

<sup>170</sup> เพ็ญศรี กาญจนินัย, *ประวัติศาสตร์ทั่วไปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้*, พิมพ์ครั้งที่ 3

(กรุงเทพมหานคร : รุ่งวัฒนาการพิมพ์, 2533), หน้า 82 - 83. ; D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, p. 438 - 441. )



ศ. 1673) โดยมีบาทหลวงลาโนชาวฝรั่งเศสเป็นประมุขเทียบสังฆมณฑล<sup>171</sup> ทำให้ชาวเวียดนาม ทั้ง 2 กลุ่มเข้ามาอยู่ในความดูแลของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส การที่ชาวเวียดนามมีความสัมพันธ์กับ บาทหลวงโปรตุเกส และฝรั่งเศส ทำให้คนเหล่านี้เข้ามาอยู่ในความควบคุมของขุนนางตำแหน่ง “ราช มนตรี” ซึ่งเป็นเจ้าท่าและล่ามของชาวตะวันตกในกรมท่าขวา

แม้ว่ากรมท่าขวาจะมีหน้าที่ควบคุมชาวต่างชาติหลายกลุ่ม ทั้งมุสลิม ฮินดู พวกเขารีด และ ชาวตะวันตก แต่วิธีการในการควบคุมนั้นแตกต่างกัน สำหรับกลุ่มมุสลิมและฮินดูนั้นกรมท่าขวา สามารถเข้าไปควบคุมได้โดยตรง ในขณะที่กลุ่มพวกเขารีดนั้นกรมท่าขวาควบคุมผ่านล่ามที่เป็นคน เชื้อชาตินั้นๆอีกทีหนึ่ง สำหรับกลุ่มชาวตะวันตกนั้นกรมท่าขวาไม่มีอำนาจควบคุมโดยตรงคงเป็น เพียงเจ้าพนักงานที่เป็นตัวกลางในการติดต่อราชการ หรือการค้า หรือคอยสอดส่องพฤติกรรมเท่านั้น

แม้ว่ากรมท่าขวาจะเป็นหน่วยงานที่มีโครงสร้างการบริหารงานไม่ซับซ้อน แต่ในทางปฏิบัติ กลับมีขุนนาง และผู้ชำนาญการชาวต่างชาติอีกเป็นจำนวนมากที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของกรมท่าขวา การที่หน่วยงานนี้มีบทบาททางด้านการค้า และการควบคุมชาวต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกของ สยามทำให้ขุนนางกรมท่าขวาเข้าไปมีบทบาทและอิทธิพลครอบคลุมงานหลายด้าน ทั้งทางด้าน เศรษฐกิจ และการควบคุมกำลังพล ซึ่งมีส่วนทำให้ขุนนางกลุ่มนี้เข้ามามีบทบาทอย่างกว้างขวางใน ราชสำนักสยามตั้งแต่สมัยอยุธยาสืบมาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

## สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

<sup>171</sup> สำนักงานราชสาส์น, *ประวัติพระศาสนจักรสากล และพระศาสนจักรในประเทศไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: ม. ป. ท. , 2510), หน้า 215 . ; เสรี พงศ์พิศ, “คาทอลิกกับสังคมไทยตั้งแต่สมัยพระนารายณ์จนถึงปัจจุบัน,” เอกสารวิชาการหมายเลข 42 ประกอบการสัมมนาเรื่องสองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย, 24 ธันวาคม 2525, หน้า 13.

## บทที่ 4

### การเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยา ( พ.ศ. 2153 - 2310 หรือ ค.ศ. 1610 - 1767 )

หลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1 เมื่อ พ. ศ. 2112 (ค.ศ. 1569) มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายประการในราชอาณาจักร แม้อันเมืองจะไม่ถูกทำลายเสียหาย แต่ความมั่นคงทางการเมืองและความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจที่สั่งสมมากกว่า 219 ปี ต้องลดน้อยถอยลงอันเนื่องมาจากการพ่ายแพ้สงคราม ทรัพย์สินจำนวนมากถูกยึด และผู้คนส่วนใหญ่ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยยังพม่า พลเมืองของสยามที่เคยบันทึกในเอกสารต่างชาติว่ามีราว 400, 000 ครอบครัว<sup>1</sup> ได้ลดลงเหลือเพียงหมื่นเศษ ทั้งยังมีการขนเอาพระราชทรัพย์และสิ่งของมีค่าต่างๆ ไปอีกเป็นจำนวนมาก<sup>2</sup> นอก

---

<sup>1</sup> บันทึกการเดินทางของปีนโต กล่าวว่าในเมืองอยุธยา มีบ้านเรือนผู้คนอยู่อาศัยราว 400, 000 ครอบครัว (ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, **470 ปี แห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส**, หน้า 75. )

<sup>2</sup> พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับกล่าวไว้ตรงกันว่า พระเจ้าหงสาวดีให้อพยพชาวพระนครไปยังกรุงหงสาวดี คงไว้เพียงขุนนางทหารที่เป็นขุนหมื่นนายกองร้อยหนึ่ง และไพร่พลชายหญิงอพยพหมื่นหนึ่งให้อยู่สำหรับกรุงศรีอยุธยา ซึ่งก็สอดคล้องกับพงศาวดารฉบับหอแก้วของพม่าที่กล่าวว่า พระเจ้าหงสาวดีทรงนำขุนนางเก่า และกองกำลังที่เป็นของกษัตริย์พระองค์ก่อนไปเป็นจำนวนมากเพื่อป้องกันอันตรายอันอาจเกิดกับพระมหากษัตริย์เนื่องจากขุนนางเก่าที่ไม่พอใจร่วมกันทรยศ จุดหมายเหตุของเซซาเร่ เฟเดริชิ (Cesare Federici) พ่อค้าชาวอิตาลีที่เข้ามาค้าขายในพม่ากล่าวว่า มีขุนนางและข้าราชการสำนักจากสยามจำนวนมากถูกกวาดต้อนเป็นเชลยยังหงสาวดี พร้อมกับช้างที่บรรทุกเครื่องทอง และเครื่องเพชรจำนวนมาก (ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 1**, หน้า 104. ; สมเด็จพระพนรัตน์, **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และจุลยุทธการวงศ์** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2435 , พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงาน พระราชทานเพลิงศพพระวิสุทธาภิบัติ (สง่า ปกสุธรรมหาเถร) , 30 กันยายน 2535 ) , หน้า 56. ; วินัย พงศ์ศรีเพียร, **ความสำคัญของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช**

จากจะสูญเสียดำรงคนและทรัพย์สินแล้วสยามยังต้องสูญเสียดินแดนในเขตเมืองท่าฝั่งตะวันตก อันได้แก่ ทวาย มะริด และตะนาวศรี ให้กับพม่าด้วย<sup>3</sup> เมื่อสมเด็จพระนเรศวร (ครองราชย์ พ. ศ. 2133-2148 หรือ ค. ศ. 1590-1605) เสด็จขึ้นครองราชย์ จึงเป็นช่วงเวลาของการฟื้นฟูบูรณะราชอาณาจักรให้กลับมาเป็นปกติอีกครั้งหลังจากสูญเสียดำรงคน ทรัพย์สิน และดินแดนไปในสงครามเสียกรุง แม้พระราชภารกิจของสมเด็จพระนเรศวรจะเน้นด้านการทหาร และการขยายพระราชอาณาเขต แต่การยึดครองเมืองท่า ทวาย มะริด และตะนาวศรี ให้กลับมาอยู่ในพระราชอำนาจได้อีกครั้งก็ช่วยให้สยามมีเส้นทางส่งออกสินค้าสู่ฝั่งทะเลทิศตะวันตก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจของอยุธยาให้ฟื้นตัว

สมเด็จพระนเรศวรยังทรงส่งเสริมการค้า และการต่างประเทศ การติดต่อกับจีนคงดำเนินต่อเนื่องจากรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา<sup>4</sup> ต่อมาใน พ. ศ. 2141 (ค. ศ. 1598) ก็ทรงติดต่อกับสเปน เนื่องจากมีพระราชประสงค์จะค้าขายกับหมู่เกาะฟิลิปปินส์<sup>5</sup> พ. ศ. 2174 (ค. ศ.

---

ในประวัติศาสตร์ไทย, " ใน วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ, **สมเด็จพระนเรศวร 400 ปีของการครองราชย์** (กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการพิมพ์, 2533), หน้า 81. )

<sup>3</sup> ทวาย มะริด และ ตะนาวศรี เป็นเมืองท่าสำคัญของสยาม พม่ามีความต้องการครอบครองเมืองดังกล่าว เนื่องจากเป็นเมืองสำคัญทางการค้า หลังจากที่พระเจ้าบุเรงนองทรงตีกรุงศรีอยุธยาได้แล้วได้ทรงส่งพนักงานออกไปจัดเก็บภาษีของทวายและมะริด ส่วนตะนาวศรีก็ต้องเสียรายได้ซึ่งเก็บจากค่าปากเรือให้กับพม่า (ดูรายละเอียดใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, "ความสำคัญของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในประวัติศาสตร์ไทย, " หน้า 71. ; Victor B. Lieberman, **Burmese Administrative Cycles, Anarchy and Conquest, c. 1580- 1760** (Princeton : Princeton University Press, 1984), p. 30- 31. )

<sup>4</sup> ความสัมพันธ์ระหว่างจีน กับสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร ยังสืบเนื่องมาตั้งแต่ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรความสัมพันธ์มิได้มีเฉพาะการค้าเท่านั้น แต่ขยายไปสู่ด้านทหาร ได้แก่กรณีที่ยุทธศาสตร์สยามจะส่งทหารไปช่วยจีนรบกับญี่ปุ่นที่เกาหลี และกรณีที่ยุทธศาสตร์สยามกับจีนเป็นพันธมิตรในการโจมตีพม่า ( ดูรายละเอียดใน ประพฤทธิ์ ศุภกรัตนเมธี, " ความสัมพันธ์ไทย- จีน ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, " ใน วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ, **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช 400 ปี ของการครองราชย์**, หน้า 41-56. )

<sup>5</sup> จันทรฉาย ภัคธิดคม, แปล และ บรรณาธิการ, **กรุงศรีอยุธยาในเอกสารสเปน** (กรุงเทพมหานคร: สมาคมประวัติศาสตร์, 2532 ), หน้า 62.

1604) พ่อค้าฮอลันดากลุ่มแรกเข้ามายังสยาม และได้รับการต้อนรับจากสมเด็จพระนเรศวรเป็นอย่างดี<sup>6</sup> อย่างไรก็ตามการส่งเสริมการค้าในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรไม่อาจกระทำได้อย่างต่อเนื่องด้วยทรงติดพันราชการสงครามอยู่ตลอดรัชสมัย ทั้งสงครามทางตะวันตก คือพม่า และทางตะวันออก คือกัมพูชา แต่ความเข้มแข็งของราชอาณาจักรในรัชกาลของพระองค์ ก็ช่วยให้อยุธยากลับมามีความมั่นคงทางการเมือง เปิดโอกาสให้พระมหากษัตริย์รัชกาลต่อมาทรงฟื้นฟูเศรษฐกิจการค้าให้กลับมารุ่งเรืองได้อีกครั้ง

เมื่อถึงรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (ครองราชย์ พ. ศ. 2148-2153 หรือ ค. ศ. 1605-1610 ) ทรงดำเนินการฟื้นฟูเศรษฐกิจในหลายด้าน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกพระราชกำหนดกฎหมายพระอัยการและช่วยสกัดพัฒนากรขนอนตลาด<sup>7</sup> ซึ่งเป็นการชำระกฎหมาย และปรับปรุงวิธีการจัดเก็บรายได้ของรัฐขึ้นมาใหม่ให้เป็นระเบียบเพื่อเพิ่มพูนรายได้เข้าท้องพระคลัง ขณะเดียวกันก็ทรงดำเนินการค้ากับต่างประเทศด้วย รายงานการค้าของชาวตะวันตกระบุว่าพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงเป็นผู้ซื้อรายใหญ่ที่สุด<sup>8</sup> ทั้งยังทรงผูกขาดการค้าหลายอย่างในอาณาเขตของพระองค์<sup>9</sup> มีการแต่งสำเภาลงออกไปค้าขายยังเมืองต่างๆ พร้อมทั้งส่งคณะทูตไปยังจีน ญี่ปุ่น โปรตุเกส ฮอลันดา และอังกฤษ<sup>10</sup>

ในช่วงเวลานั้นอังกฤษ และฮอลันดา ได้หันมาให้ความสนใจกับการค้าในเอเชียเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับพระมหากษัตริย์สยามทรงมีพระบรมราโชบายส่งเสริมการค้ากับต่างประเทศ จึงทำให้

---

<sup>6</sup> ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร, “หลักฐานตะวันตกเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช,” ใน วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ, *สมเด็จพระนเรศวรมหาราช 400 ปี ของการครองราชย์*, หน้า 34.

<sup>7</sup> สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ, *พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม I*, หน้า 185. ; สมเด็จพระพนรัตน์, *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และจุลยุทธการวงศ์*, หน้า 151.

<sup>8</sup> John Anderson, *English Intercourse with Siam in the Seventeenth Century*, p. 52.

<sup>9</sup> Ibid. , p. 50.

<sup>10</sup> ขจร สุขพานิช, “ การต่างประเทศในแผ่นดินพระเอกาทศรถ,” ใน *อยุธยาคดี* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2530), หน้า 175.

พ่อค้าต่างชาติสนใจเข้ามาเปิดสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยา พ่อค้าฮอลันดาซึ่งพยายามติดต่อค้าขายตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร เข้ามาตั้งสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ. ศ. 2151 (ค. ศ. 1608)<sup>11</sup> ส่วนอังกฤษแม้จะยังไม่ได้เข้ามาติดต่อกับสยาม แต่ก็ได้เริ่มเดินเรือสำรวจเส้นทางการค้าในคาบสมุทรมลายูแล้ว<sup>12</sup> การค้ากับญี่ปุ่นซึ่งเคยชะงักงันมาจากรัชกาลก่อนก็เจริญขึ้นจนถึงขั้นมีการส่งสุกอักษร แลกเปลี่ยนระหว่างราชสำนักสยามกับโชกุนแห่งญี่ปุ่นเมื่อ พ. ศ. 2149 (ค.ศ. 1606)<sup>13</sup> ตรงกับสมัยของโชกุนโตกุกาวะ อิเยยะสุ (Tokugawa Iyeyasu , ดำรงตำแหน่งช่วง พ. ศ. 2146-2159 หรือ ค. ศ. 1603 - 1616) ส่วนการค้ากับจีนก็ได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งหลังจากชบเซาไปนานถึง 10 ปี<sup>14</sup> การฟื้นฟูการค้าส่งผลให้มีชาวต่างชาติเข้ามาติดต่อกับค้าขายกับสยามเพิ่มมากขึ้น การค้านำมาซึ่งความมั่งคั่งให้กับราชสำนัก และได้กลายเป็นพระราชภารกิจหลักอีกประการหนึ่งของพระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่อมา

<sup>11</sup> George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth - Century Thailand*, p. 14.

<sup>12</sup> Manich Jumsai, *History of Anglo-Thai Relations* (Bangkok: Chalermnit, 1970), p. 2.

<sup>13</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20 ทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น, ” หน้า 9. ; ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับสยามก่อนรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถคงไม่ราบรื่นนัก เนื่องจากในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร ทรงเตรียมจะส่งกองทัพไปช่วยจีนรบกับญี่ปุ่นในคาบสมุทรมลายู นอกจากนี้ โชกุนโตโยโตมิ ฮิเดะโยชิ (Toyotomi Hideyoshi, มีอำนาจระหว่าง พ. ศ. 2126-2141 หรือ ค. ศ. 1583 -1598) เคยข่มขู่ รวีกิว ลูซอน โปรตุเกส และสยามให้ส่งทูตไปถวายบรรณาการแก่ญี่ปุ่น (ดูรายละเอียดใน ประพฤทธิ์ สุกลรัตน์เมธี, “ความสัมพันธ์ไทย - จีน ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, ” หน้า 41-56. ; Donald F. Lach and Carol Flumenhaft, eds. , *Asia on the Eve of Europe's Expansion*, p. 177. ; Derek Massarella, *A World Elsewhere: Europe's Encounter with Japan in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (New Haven : Yale University Press, 1990), pp. 76-78. )

<sup>14</sup> เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า 23. ; George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth - Century Thailand*, p. 14.



## บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาปลายราชวงศ์สุโขทัย<sup>15</sup> พ.ศ. 2153-2231 (ค.ศ. 1610-1629)

ระหว่าง พ.ศ. 2153 - 2172 ( ค.ศ. 1610 - 1629 ) เป็นช่วงเวลาการปกครองของกษัตริย์แห่งราชวงศ์สุโขทัยคือ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ( พ.ศ. 2153 - 2171 หรือ ค.ศ. 1610 - 1628 ) สมเด็จพระเชษฐาธิราช ( ครองราชย์ 8 เดือน ) และสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ ( ครองราชย์ 30 วัน ) ในช่วงเวลานี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง อันเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้มุสลิมกลุ่มใหม่เข้าสู่ระบบราชการในกรมท่าขวา

นับตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรเป็นต้นมา พระมหากษัตริย์ทรงพยายามฟื้นฟูความมั่นคงทั้งทางด้านการเมือง และเศรษฐกิจ ความขาดแคลนกำลังพลทำให้มีการกวาดต้อนผู้คนจากหัวเมืองเหนือลงมายังกรุงศรีอยุธยาหลายครั้งตั้งแต่ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรก็ทรงทำสงคราม และกวาดต้อนไพร่พลจากหัวเมืองต่างๆเข้ามาเป็นแรงงาน และกำลังพล การติดต่อกับชาวต่างชาตินอกจากจะช่วยให้เศรษฐกิจการค้าขยายตัวอันจะนำมาซึ่งรายได้ให้กับราชอาณาจักรแล้ว ชาวต่างชาติหลายกลุ่มยังเป็นผู้ชำนาญการที่จะช่วยในการบริหารงานแผ่นดินด้านต่างๆ โดยเฉพาะการบริหารงานด้านการค้า และการต่างประเทศ ซึ่งต้องอาศัยผู้ชำนาญการเข้ามาควบคุมดูแล

สยามในช่วงเวลานี้ติดต่อกับประเทศต่างๆอย่างต่อเนื่อง การค้าเจริญเฟื่องฟูมีชาวต่างชาติเข้ามาติดต่อกับค้าขายมากขึ้น การค้าหลักของสยามในช่วงเวลานี้ คือการค้าในเอเชีย ได้แก่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเอเชียตะวันตก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการค้าที่ผ่านทางชาวต่างชาติ ที่ยังเป็นชาวเอเชีย อันประกอบไปด้วย จีน ญี่ปุ่น อินเดีย อิหร่าน อาหรับ เปอร์เซีย อาร์เมเนีย ชาว มลายู จาม ฯลฯ ขณะที่ชาวตะวันตกอย่างฮอลันดา และอังกฤษ ก็ได้เข้ามาค้าขายในเอเชียแล้ว

เมื่อฮอลันดาและอังกฤษเริ่มเข้ามาค้าขายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พวกเขาก็อาศัยความร่วมมือกับมุสลิม และคนพื้นเมืองเพื่อขยายอิทธิพลทางการค้า รัฐมุสลิมในคาบสมุทรมลายูและเขตหมู่เกาะต้องการความช่วยเหลือจากชาวตะวันตกกลุ่มนี้เพื่อต้านทานอำนาจของโปรตุเกส และสเปน รวมทั้งผู้ปกครองรัฐมุสลิมอื่นๆที่อยู่ใกล้เคียงซึ่งต่างต้องการช่วงชิงความได้เปรียบทางการค้า

<sup>15</sup> ราชวงศ์สุโขทัย นับเนื่องจากสมเด็จพระมหาธรรมราชา ซึ่งทรงสืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์พระร่วงที่ครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ และต่อมาทรงได้รับการสถาปนาจากพระเจ้าบุเรงนองให้ครองกรุงศรีอยุธยาแทนกลุ่มผู้ปกครองเดิมจากราชวงศ์สุพรรณภูมิ (ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชวิชราชานุกาพ, *พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1*, หน้า 286. )

และการเมือง จึงเป็นโอกาสให้ฮอลันดาและอังกฤษเข้ามามีอิทธิพลในภูมิภาคนี้มากขึ้น พ. ศ. 2184 (ค. ศ. 1641) ฮอลันดายึดครองมะละกาจากโปรตุเกสได้สำเร็จ ตามมาด้วยการยึดครองป้อมปราการของโปรตุเกสในอัมบอน (Ambon) และหมู่เกาะโมลุกกะ (the Moluccas)<sup>16</sup> ต่อมาก็เข้ามาตั้งสถานีการค้าในบันตัม (Bantam) บอร์เนียว (Borneo) และฝั่งตะวันออกของสุมาตรา (Sumatra) ขณะเดียวกันฮอลันดาก็ดำเนินนโยบายติดต่อทางการทูตเชิงการค้ากับรัฐบนภาคพื้นทวีปเช่นปัตตานีเมื่อ พ. ศ. 2144 (ค. ศ. 1601) และอยุธยาเมื่อ พ. ศ. 2147 (ค. ศ. 1604) ก่อน พ. ศ. 2173 (ค. ศ. 1630) ฮอลันดาได้ตั้งสถานีการค้าในอะระกัน (Arakan หรือยะไข่) พม่า สยาม กัมพูชา และเวียดนาม<sup>17</sup> เมื่อฮอลันดาสามารถขยายอำนาจเข้ามายังหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว จึงสร้างศูนย์กลางควบคุมขึ้นที่ บันตัม ในเกาะชวา เมื่อ พ. ศ. 2160 (ค. ศ. 1617) ต่อมาได้ย้ายศูนย์กลางทางการค้าไปที่ปัตตาเวีย (Batavia) เมื่อ พ. ศ. 2162 (ค. ศ. 1619)<sup>18</sup> ปัตตาเวียได้กลายเป็นเมืองท่าการค้าที่มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นตามลำดับและต่อมาก็ได้ขึ้นมา มีบทบาทแข่งขันกับอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 - 23<sup>19</sup>

สำหรับอังกฤษได้เริ่มตั้งสถานีการค้าในหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อ พ. ศ. 2155 (ค. ศ. 1612) หลังจากตั้งสถานีการค้าที่สุรัต ในอินเดียได้แล้ว พ. ศ. 2157 (ค. ศ. 1614) อีไอซี ดำเนินการค้าเครื่องเทศกับอะเจ รวมทั้งได้ตั้งสถานีการค้าที่บันตัม อะเจ เปริมัน (Priaman) และจัมบี (Jambi)<sup>20</sup> อังกฤษยังส่งทูตเข้ามาขอตั้งสถานีการค้าใน

<sup>16</sup> D. G. E. Hall, *A History of South - East Asia*, p. 318.

<sup>17</sup> Ibid. , p. 338.

<sup>18</sup> D. G. E. Hall, *A History of South - East Asia*, p. 330 ; George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth - Century Thailand*, p. 3.

<sup>19</sup> แอนโธนี รีด, “ปัตตาเวีย และอยุธยา, ” เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการนานาชาติทางประวัติศาสตร์เฉลิมพระเกียรติเรื่อง อยุธยากับเอเชีย ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 23 พฤศจิกายน 2442 .

<sup>20</sup> D. G. E. Hall, *A History of South - East Asia* , p. 324. ; Holden Furber, *Rival Empires of Trade in the Orient 1600-1800*, p. 41.

ปัตตานี และ อูฐยา ขณะเดียวกันก็มีการติดต่อการค้ากับพะโคด้วย อิทธิพลของฮอลันดา และ อังกฤษที่มีต่อรัฐต่างๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อ การค้า และการดำเนินนโยบายต่างประเทศของสยามในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และรัชกาล ต่อๆ มา

การค้าของสยามกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือจีน และญี่ปุ่นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมยังคงดำเนินต่อมาจากรัชกาลก่อน และกระทำอยู่อย่างสม่ำเสมอ รายงานการค้าของชาวตะวันตกระบุว่าสยามส่งสำเนาไปค้าขายที่กวางตุ้งเป็นประจำทุกๆ 2 ปี นอกจากนี้ยังมีเรือของสยามออกไปค้าขายยังญี่ปุ่นเป็นประจำทุกปี<sup>21</sup> จากหลักฐานศุภอักษรที่สยามมีไปถึงโชกุน และขุนนางญี่ปุ่น แสดงให้เห็นว่า มีการติดต่อทางการค้าระหว่างสยามกับญี่ปุ่นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และรัชสมัยสมเด็จพระเชษฐาธิราชสยามก็ยังคงมีความสัมพันธ์อันดีกับญี่ปุ่น ศุภอักษรฉบับหนึ่งของสมเด็จพระเชษฐาธิราช ทรงมีไปถึงโชกุนโตกุกาวะ อิเอมิตสึ (Tokugawa Iemitsu, ดำรงตำแหน่งระหว่าง พ. ศ. 2166-2194 หรือ ค. ศ. 1623-1651) เพื่อขอความสะดวกด้านการค้า และแจ้งถึงการเสด็จขึ้นครองราชย์ต่อจากสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พระราชบิดา<sup>22</sup>

การค้าในคาบสมุทรภาคใต้ และบริเวณหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงเวลานี้ก็มีความสำคัญเช่นกัน โดยเฉพาะข้าว และสินค้าประเภทอาหาร ซึ่งเป็นสินค้าออกของสยามได้ส่งไปขายถึงปัตตาเวีย<sup>23</sup> เนื่องจากมีความต้องการข้าวในแถบหมู่เกาะมากขึ้น อันเป็นผลมาจากการขยายพื้นที่ปลูกพริกไทย และเครื่องเทศ ในหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้การผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคจนต้องนำเข้าข้าวจากสยาม<sup>24</sup> สำหรับสินค้าของป่าส่วนหนึ่งจะถูกรวบรวม

<sup>21</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, หน้า 7, 142.

<sup>22</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20 ทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น,” หน้า 49.

<sup>23</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, หน้า 102, 141. ; Francois Caron and Joost Schouten, *A True Description of the Mighty Kingdoms of Japan and Siam*, tr. Roger Manley (Bangkok: Dokchan, 1986), p. 148.

<sup>24</sup> ความต้องการพริกไทยและเครื่องเทศในเขตหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ระหว่าง พ. ศ. 2073 - 2183 ( ค. ศ. 1530-1640) ส่งผลให้พื้นที่เกษตรกรรมและ แรงงานคนพื้นเมืองถูกใช้ไปในการเพิ่มผลผลิตสินค้าดังกล่าวจนเกิดปัญหาขาดแคลนข้าวในเมืองขึ้นของ

รวมลำเลียงผ่านทางปัตตานีและสงขลา ซึ่งขณะนั้นเป็นเมืองขึ้นของสยาม<sup>25</sup> และเป็นเมืองท่าที่รวบรวมสินค้า และช่วยกระจายสินค้าของสยามไปสู่ภูมิภาคอื่นๆอีกต่อหนึ่ง<sup>26</sup>

ย่านการค้าอีกย่านหนึ่งของสยามคือชายฝั่งทะเลทิศตะวันตก ซึ่งมีเมืองทวาย มะริด และตะนาวศรี เป็นเมืองท่าหลักโดยเชื่อมโยงกับการค้าในมหาสมุทรอินเดีย การค้าในย่านนี้มีความสำคัญเนื่องจากเป็นแหล่งกระจายสินค้าออกของสยามและนำเข้าสินค้าจากอินเดีย อิหร่าน และอารเบีย เอกสารของฮอลันดาระบุว่าการค้าในย่านนี้ซบเซามานาน และได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งหลัง พ. ศ. 2153 (ค. ศ.1610)<sup>27</sup> เหตุผลสำคัญที่ทำให้การค้าในย่านนี้ต้องซบเซาเป็นเวลานานเนื่องจากสงครามกับพม่า อันเป็นผลให้เมืองท่ามะริด และตะนาวศรี ตกอยู่ใต้อิทธิพลของพม่า แม้สมเด็จพระนเรศวรจะทรงตีหัวเมืองเหล่านี้กลับมามีขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จ แต่เมื่อถึงรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถบริเวณชายฝั่งทะเลทิศตะวันตกยังถูกคุกคามจากการขยายอำนาจของ ฟิลลิป เดอ บริโต (Philip de Brito) ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสจากอะระกัน ซึ่งยึดครองสิริเยมเมืองท่าของพม่าตอนล่างตั้งแต่ พ. ศ. 2142 (ค. ศ. 1599) บริโตขยายอำนาจลงมาถึงเขตพม่าตอนล่าง และพยายามเข้าไปยึดครองเมืองท่าทางฝั่งตะวันตกของสยาม บันทึกของฮอลันดาเมื่อ พ. ศ. 2155 (ค. ศ. 1612) รายงานว่า บริโตมีชัยชนะเหนือเมืองเกาะตะมะ และเกาะลำเลิง ซึ่งมี "Bangiedala" เป็นผู้ปกครองอยู่และกำลังเตรียมปิดล้อม ตะนาวศรี และทวาย<sup>28</sup>

---

ฮอลันดา (ดูรายละเอียดใน Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450- 1680 Vol. 2*, pp. 22. ; Anthony Reid, "Introduction: Four Key Exports and the Trade Cycle of Southeast Asia," in Anthony Reid, David Bulbeck , Lay Cheng Tan and Yiqi Wu , comps. , *Southeast Asian Exports Since the 14 th Century Cloves, Pepper, Coffee and Sugar* (Singapore: Prime Packaging Industries, 1998) , p. 11. )

<sup>25</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, หน้า 175- 176 .

<sup>26</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 175- 176.

<sup>27</sup> George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth - Century Thailand*, p. 9.

<sup>28</sup> เอกสารฮอลันดาสมาชิกกรุงศรีอยุธยา, หน้า 23.

เพื่อดำเนินงานอำนาจของฟิลลิป เดอ บริโต สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมีพระบรมราโชบายตั้ง  
 สอดันดาเข้ามาโดยทรงเสนอจะยกเมืองท่ามะริดให้กับสอดันดา<sup>29</sup> ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงผูก  
 มิตรกับผู้สำเร็จราชการ โปรตุเกสที่เมืองแก้ว<sup>30</sup> ส่วนหนึ่งอาจเพื่อให้รัฐบาลของโปรตุเกสใช้อำนาจ  
 เข้ามาควบคุมการขยายอำนาจของเดอบริโต เนื่องจากการขยายอำนาจของบริโตในอ่าวเบงกอลนั้น  
 เป็นการกระทำที่นอกเหนือนโยบายของรัฐบาลโปรตุเกสที่เมืองแก้ว<sup>31</sup> อีกส่วนหนึ่งก็เพื่อรื้อฟื้นความ  
 สัมพันธ์ทางการค้า ทั้งยังทรงต้องการอาศัยกำลังของโปรตุเกสเพื่อสกัดกั้นการขยายอำนาจของ  
 กษัตริย์พม่าคือพระเจ้าอนอกเพทลุง (Anaukpetlun : ครองราชย์ พ. ศ. 2168 - 2171  
 หรือ ค. ศ. 1605 - 1628) ซึ่งได้ส่งกองทัพลงมาตีหัวเมืองพม่าตอนล่าง และสังหารบริโต  
 สำเร็จ ต่อมาก็ยกเข้าล้อมเมืองตะนาวศรีใน พ.ศ. 2157 (ค.ศ. 1614)<sup>32</sup> กษัตริย์พม่ายังส่ง  
 กำลังไปตีเชียงใหม่เพื่อขยายอิทธิพลต่อไปยังล้านช้างด้วย การติดต่อกับรัฐบาลโปรตุเกสที่เมืองแก้ว  
 ไม่ประสบความสำเร็จมากนักเนื่องจาก โปรตุเกสขอให้สยามขับไล่สอดันดาออกไปแต่คณะทูตของ  
 สยามปฏิเสธ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสอดันดาตกลงจะช่วยเหลือสยามทั้งทางบก และทางทะเลในกรณีเกิด  
 สงครามกับพม่า<sup>33</sup>

ความไม่สงบในหัวเมืองชายฝั่งทะเลทิศตะวันตก ส่งผลให้การค้าของสยามที่ผ่านมหาสมุทร  
 อินเดียพลอยซบเซาไปด้วย จนถึง พ. ศ. 2160 (ค. ศ. 1617) ได้มีการเจรจาสงบศึกระหว่าง  
 พม่ากับสยาม โดยพม่ายอมยกเชียงใหม่ และเมืองต่างๆที่ยึดมาได้คืนให้กับสยาม<sup>34</sup> ความสงบที่

<sup>29</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

<sup>30</sup> Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," p. 128. ; George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 14-15.

<sup>31</sup> เดอบริโต ดำเนินนโยบายขยายอิทธิพลโดยต้องการจะสร้างป้อมปราการเพื่อเป็นศูนย์  
 กลางอีกแห่งหนึ่งของโปรตุเกสที่สี่เรียม เช่นเดียวกับที่มะละกา ซึ่งทำให้รัฐบาลที่กัววิตกังวลอย่าง  
 มากต่อแผนการและการขยายอิทธิพลของบริโตในอ่าวเบงกอล (ดูรายละเอียดใน Sanjay  
 Subrahmanyam, *The Portuguese Empire in Asia, 1500-1700: A Political and Economic History*, p. 128. )

<sup>32</sup> George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 15.

<sup>33</sup> สุทธาชัย ยิ้มประเสริฐ, "พ่อค้าและทหารรับจ้างโปรตุเกสสมัยอยุธยา," หน้า 15.



กลับคืนมาส่งผลให้การค้าในบริเวณเมืองท่าฝั่งตะวันตกได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้ง บันทึกของ ฮอลันดาเมื่อ พ. ศ. 2160 (ค.ศ. 1617) รายงานว่า พ่อค้าชาวเมืองดาบูล (Dabulders) จาก อินเดียตะวันตก ได้นำสินค้าจากชายฝั่งโคโรแมนเดลเข้ามาขายที่ตะนาวศรี พวกเขายังรับซื้อสินค้าพื้นเมือง ประกอบไปด้วย กายาน ยางไม้ ถ้วยชาม สินค้าหัตถกรรม ทั้งยังบรรทุกสิบกจากตะนาวศรี ไม้ฝาง และไม้จากสยาม สำหรับสินค้าซึ่งสยามต้องการจากตลาดฝั่งตะวันตกในช่วงเวลานี้คือผ้าชนิดต่างๆ ในบันทึกการค้าของฮอลันดาและอังกฤษระบุว่า สินค้าผ้าเป็นที่ต้องการมากในสยาม โดยเฉพาะผ้าจากอินเดีย<sup>35</sup>

โยส สคาเติน (Joost Schouten) ผู้จัดการ วิโอซี ประจำกรุงศรีอยุธยาระหว่าง พ. ศ. 2172 -2179 (ค. ศ. 1629-1636) ตรงกับช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมถึงต้นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง รายงานเกี่ยวกับการค้าในกรุงศรีอยุธยาไว้ดังนี้

... ภายในนครหลวงแห่งการค้านี้ สินค้าที่ค้าขายโดยเสรีประกอบไปด้วย สินค้าจาก โคโรแมนเดล เสื้อผ้าจากสุรัต เครื่องกระเบื้องจีน เครื่องประดับ ทองคำ กายาน ยางไม้ จี๊ฟั้ง ไม้ฝาง ไม้หอม สิบก ตะกั่ว และอื่นๆ นอกจากนี้ยังมีหนังกวังอีกเป็นจำนวนมาก<sup>36</sup>

... พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพ่อค้าด้วย พระองค์ทรงมีเรือ และเจ้าหน้าที่การค้าอยู่ที่ โคโรแมนเดล และจีน ซึ่งคอยแสวงหาสินค้าดี มีราคา นำมาถวาย พระองค์ยังค้าขายอยู่กับพะโค อังวะ กัมพูชา และล้านช้าง รวมทั้งเมืองต่างๆ ด้วยการเจริญสัมพันธไมตรี อันนำมาซึ่งความมั่งคั่ง ซึ่งส่งผลกระทบต่อมิใช่น้อยแก่บรรดาพ่อค้ารายย่อย<sup>37</sup>

การค้ากับชาวตะวันตกก็ได้รับการส่งเสริมจากราชสำนักเป็นอย่างดี ทำให้มีชาวตะวันตกเข้ามาค้าขาย และตั้งสถานการค้าในสยามเป็นระยะๆ ปีเตอร์ ฟลอริส พ่อค้าชาวฮอลันดาที่เดินเรือให้กับอังกฤษมาถึงกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ. ศ. 2155 (ค. ศ. 1612) ต่อมาอังกฤษได้ตั้งคลัง

<sup>34</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, หน้า 113.

<sup>35</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 103, 179.

<sup>36</sup> Francois Caron and Joost Schouten, *A True Description of the Mighty Kingdoms of Japan and Siam*, p. 148.

<sup>37</sup> Ibid.

สินค้าในปัตตานี และสยามเมื่อ พ. ศ. 2158 (ค. ศ. 1615)<sup>38</sup> สำหรับฮอลันดาซึ่งเข้ามาค้าขายกับสยามตั้งแต่ พ. ศ. 2147 (ค.ศ. 1604)<sup>39</sup> และประสบปัญหาขาดทุนใน พ. ศ. 2166 (ค.ศ. 1623) จนต้องปิดสำนักงานการค้าในกรุงศรีอยุธยาไปประยะหนึ่ง ก็ยังกลับฟื้นตัวขึ้นมาได้ใน พ. ศ. 2170 (ค.ศ. 1627) เนื่องจากได้รับพระราชทานอภิสิทธิ์การค้า<sup>40</sup> ทำให้พ่อค้าฮอลันดากลับมาตั้งสำนักงานในกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง พ. ศ. 2164 (ค.ศ. 1621) เรือเดินมาเรือได้เข้ามาถึงเมืองตะนาวศรี โดยมีใบบอกถึงออกญาไชยธิบดีผู้สำเร็จราชการเมืองตะนาวศรี ซึ่งได้อนุญาตให้พ่อค้าเดินมาติดต่อค้าขายได้โดยสะดวก<sup>41</sup> นอกจากนี้เรือของสยามยังค้าขายกับมะละกา และเมืองท่าของโปรตุเกสด้วย<sup>42</sup>

การที่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงส่งเสริมการค้า โดยทรงเปิดโอกาสให้พ่อค้าต่างชาติเข้ามาค้าขายในสยามได้อย่างกว้างขวาง ทำให้กรุงศรีอยุธยากลายเป็นเมืองท่าที่เจริญรุ่งเรือง แต่ก็ส่งผลให้การแข่งขันกันระหว่างพ่อค้าชาติต่างๆ ที่มีความรุนแรงขึ้น มีการแย่งชิงตลาด และสินค้าหลายประเภทระหว่างพ่อค้ากลุ่มต่างๆ ในสยาม บันทึกของแมร์เทน เฮาท์แมน (Maerten Houtman) เจ้าหน้าที่การค้าของฮอลันดาประจำกรุงศรีอยุธยา กล่าวว่า “ข้าพเจ้าเสียใจมาก ที่จำต้องปล่อยให้สินค้าทุกชนิด ให้ตกอยู่ในมือพวก เขกมัวร์ เพราะขาดเงิน”<sup>43</sup> เอกสารบันทึกของพ่อค้าอังกฤษแสดงว่าพวกเขาต้อง

ค้าขายแข่งกับฮอลันดาอยู่ตลอดเวลา<sup>44</sup> นอกจากนี้ยังต้องค้าขายแข่งกับชาวญี่ปุ่นด้วย<sup>45</sup> การค้าที่มีคู่แข่งมาก ประกอบกับการบริหารงานที่ไม่ดี<sup>46</sup> เป็นผลให้บริษัทอังกฤษขาดทุนจนต้องปิดสำนัก

<sup>38</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, หน้า 41.

<sup>39</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 5, 72 .

<sup>40</sup> ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศในสมัยอยุธยา, แปลโดย นันทนา ตันติเวสส (กรุงเทพมหานคร: สหประชาพาณิชย์, 2537), หน้า 11.

<sup>41</sup> ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรียุค, 2511) , หน้า 4 - 8.

<sup>42</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, หน้า 118.

<sup>43</sup> เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า 48.

งานการค้าที่สยามใน พ. ศ. 2165 (ค. ศ. 1622)<sup>47</sup> แต่ยังมีเรือเข้ามาค้าขายอยู่บ้างจนถึง พ. ศ. 2168 (ค. ศ. 1625)<sup>48</sup>

นอกจากความพยายามแย่งชิงตลาด และสินค้าแล้ว พ่อค้าต่างชาติโดยเฉพาะชาวตะวันตก ยังดำเนินนโยบายเพื่อผูกขาดซื้อขายสินค้ากับราชสำนักซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมผลิตภัณฑ์รายใหญ่ เช่น ใน พ. ศ. 2155 (ค. ศ. 1612) สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมีรับสั่งให้พ่อค้ามัวร์ และโปรตุเกสต้อง นำสินค้าไปไว้ที่คลังสินค้าของอังกฤษ ซึ่งเป็นการช่วยให้อังกฤษได้เลือกซื้อสินค้าต่างๆ ก่อนที่เจ้าพนักงานสยามจะมาเลือกสินค้าเพื่อนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย นอกจากนี้อังกฤษยังได้รับพระราชทาน เอกสิทธิ ให้ขายผ้าแก่พระเจ้ากรุงสยามด้วย<sup>49</sup>

<sup>44</sup> เอกสารหอแลนดาสัมัยกรุงศรีอยุธยา, เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

<sup>45</sup> *Letters Received by the East Indies Company from its Servants in The East Vol. V. , p. 17.*

<sup>46</sup> ขจร สุขพานิช, “สอบศักราชปีรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ,” ใน *ข้อมูลประวัติ ศาสตร์สมัยอยุธยา* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523), หน้า 110 . ; บุศราคม ช่างชัย, “การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในกรุงศรีอยุธยา ระหว่างค.ศ. 1612 -1688,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตศึกษาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), หน้า 45. ; ธีรวัต ธิ บ่อมเพชร เชื่อว่าการที่ไอโซปีประสบความล้มเหลว จากการค้าในสยามเพราะพ่อค้าอังกฤษขาด แคลนเงินตราสกุล “rials” ของสเปน ซึ่งชาวยุโรปใช้ซื้อสินค้าในตะวันออก นอกจากนี้สินค้ายังขาย ไม่ออกเนื่องจากการคาดการณ์ตลาดที่ผิดพลาด อีกทั้งยังมีกองเรือที่ค้าขายน้อย จึงเสียเปรียบ วิโอซี ( ดูรายละเอียดใน ธีรวัต ธิ บ่อมเพชร, “การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในอยุธยา สมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม,” เอกสารประกอบการ สัมมนาทางวิชาการเรื่อง การค้านานาชาติกับราชสำนักอยุธยา, หน้า 13. )

<sup>47</sup> John Anderson, *English Intercourse with Siam in the Seventeenth Century*, p. 84.

<sup>48</sup> Ibid. , p. 85.

<sup>49</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, หน้า 21.

ส่วนฮอลันดาก็ได้รับพระราชทานอภิสิทธิ์ให้ค้าขาย และตั้งสถานีการค้าอีกแห่งที่สงขลาเมื่อ พ. ศ. 2155 (ค. ศ. 1612)<sup>50</sup> ฮอลันดายังทำสัญญากับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อให้ได้ อภิสิทธิ์ทางการค้าโดยไม่ต้องเสียภาษี ทั้งยังใช้ความพยายามเพื่อขอสิทธิในการค้าหนังกวางตั้งแต่ พ. ศ. 2155 (ค. ศ. 1612) แต่ไม่ประสบความสำเร็จ<sup>51</sup>

การค้าซึ่งขยายตัวส่งผลให้มีการแข่งขันกันมากขึ้น ชาวตะวันตกซึ่งเข้ามาในระยะนี้ต้อง ค้าขายแข่งกับพวกมุสลิมซึ่งเป็นผู้ค้ารายใหญ่ที่มีกำลังทรัพย์ และคุ้นเคยกับตลาดในสยามมากกว่า ชาวตะวันตก<sup>52</sup> นอกจากนี้ชาวตะวันตกยังต้องแข่งขันกันเองด้วย แม้จะมีความพยายามแสวงหา ความช่วยเหลือจากราชสำนัก และได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระมหากษัตริย์ แต่เนื่องจากพ่อค้า ตะวันตกยังมีทุนทรัพย์จำกัด ขาดประสบการณ์ และไม่เข้าใจธรรมเนียมการค้าของสยามดีพอ จึงทำให้การค้าขาดทุน และบางกลุ่มต้องปิดกิจการไป

การค้าที่เจริญเฟื่องฟูส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาที่มีผู้คนหลายเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรมเข้ามา ตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยร่วมกันเป็นจำนวนมากจึงมีสภาพเป็นเมืองท่าการค้านานาชาติ จุดหมายเหตุของ โยส สเตเดิน บรรยายถึงผู้คนภายในกรุงศรีอยุธยาว่าประกอบด้วย ชุนนาง พ่อค้า นายเรือ ชาวประมง และพ่อค้ารายย่อย “ซึ่งคนเหล่านี้มีทั้งชาวสยาม อินเดีย มัวร์ และพ่อค้าตะวันตก”<sup>53</sup> สภาพบ้าน เมืองซึ่งมีชาวต่างชาติเข้ามาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมากทำให้เกิดความจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมดูแล ความสงบเรียบร้อย ดังจะเห็นได้จากในมาตรา 8 ของ “กฎหมายพระธรรมนูญ” ซึ่งตราขึ้น เมื่อมหาศักราช 1544 ตรงกับ พ. ศ. 2167 (ค. ศ. 1624) มีรายละเอียดดังนี้

<sup>50</sup> เอกสารฮอลันดาสัมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า 63.

<sup>51</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 43, 50.

<sup>52</sup> บันทึกของพ่อค้าฮอลันดาเมื่อ พ. ศ. 2155 (ค. ศ. 1612) รายงานว่า พวกเขา ขาดแคลนเงิน และสินค้าที่จะใช้แลกเปลี่ยนจึงต้องยอมปล่อยสินค้าให้ตกอยู่ในมือพวกแขกมัวร์ (ดูรายละเอียดใน เอกสารฮอลันดาสัมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า 48. ) ; คมขำ ดิวงษา กล่าว ว่า พ่อค้าแขก หรือพ่อค้ามุสลิมเป็นผู้มีความชำนาญในการค้า และเป็นผู้มีบทบาทอยู่ในตลาดภายในและภายนอกของกรุงศรีอยุธยาโดยมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศ ทรเป็นต้นมา (ดูรายละเอียดใน คมขำ ดิวงษา, “บทบาทของตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยา ต่อการค้าภายใน และภายนอก พ. ศ. 2173 - 2310 ,” หน้า 62. )

<sup>53</sup> Francois Caron and Joost Schouten, *A True Description of the Mighty Kingdoms of Japan and Siam* , p. 147.

... อนึ่งมีพระบรมมณูญไว้ว่า ถ้าชาวกรุงก็ดี ต่างประเทศก็ดี หากพิพาทคดีด้วยความ  
แก่ฝรั่ง อังกฤษ วิลันดา แขกประเทษ แขกฉวา มลายู มักะสัน ฉวน จิน ซึ่งเข้ามาสู่  
พระบรมโพธิสมภารไซ้ เปนตระทรวง ขุนพินิจใจ ราชปลัดได้พิจารณาว่ากล่าว ถ้าหัวเมือง  
ยุกระบัดได้พิจารณา

อนึ่งต่างประเทศสพไสมย เข้ามาอยู่ในประเทศเมืองใด มีคดีด้วยความให้ว่ากล่าวตาม  
ราชประเพณีจารีตเมืองนั้น <sup>54</sup>

การออกกฎหมายฉบับนี้ชี้ให้เห็นว่า หากชาวสยามมีคดีความกับชาวต่างชาติให้พิจารณาคดีที่  
ศาลของสยาม แต่ถ้าชาวต่างชาติมีคดีความแก่กันก็ให้ถือปฏิบัติตามกฎหมายของเมืองนั้น การกำหนด  
กฎหมายในลักษณะนี้ก็เพื่อให้เกิดความสงบ โดยมีการแบ่งแยกระหว่างคนสยามกับชาวต่างชาติ  
ซึ่งกฎหมายให้ความคุ้มครองกับชาวสยามในกรณีที่มีคดีความกับชาวต่างชาติ สำระสำคัญในกฎหมาย  
พระบรมมณูญ มาตรา 8 ได้สร้างความไม่พอใจให้กับชาวตะวันตก และภายหลังฮอลันดาได้บังคับ  
ให้สยามลงนามเปลี่ยนแปลงข้อกฎหมายนี้ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์เมื่อ พ. ศ. 2212 (ค. ศ.  
1669) <sup>55</sup>

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาสะท้อนภาพสังคมในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมว่า  
เป็นยุคสมัยของการส่งเสริมพระพุทธศาสนา มีการบูรณะวัดวาอารามต่างๆ รวมทั้งการค้นพบรอย  
พระพุทธรบาท ซึ่งข้อความส่วนใหญ่ตรงกับ “จดหมายเหตุของวันวลิต” ที่ระบุว่า สมเด็จพระเจ้า  
ทรงธรรมทรงส่งเสริมพระศาสนา ทรงบริจาคทรัพย์แก่พระสงฆ์ และคนยากจน ทั้งยังทรงพระ  
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำนุบำรุงพระศาสนา และปรับปรุงกฎหมายเพื่อให้บ้านเมืองสงบสุข <sup>56</sup>  
ทรัพย์สินที่นำมาใช้ในการบูรณะปฏิสังขรณ์สร้างถาวรวัตถุต่างๆสะท้อนถึงความมั่งคั่งของท้องพระ  
คลัง อันเป็นผลมาจากการค้าที่เจริญเฟื่องฟู

<sup>54</sup> กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 160 -167.

<sup>55</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17  
เล่ม 2, หน้า 90.

<sup>56</sup> Jeremias van Vliet, *The Short History of the Kings of Siam*, tr. Leonard Andaya, ed. David K. Wyatt (Bangkok: Sompong Press, 1975), p. 89.



บทบาทของขุนนางกรมท่าทางด้านการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติ ตั้งแต่ช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรเป็นต้นมาการค้าของสยามที่จีนซบเซาลงมาก เนื่องจากสงครามภายในของสยาม และการเปลี่ยนแปลงในจีนอันเนื่องมาจากการรุกรานของชนชาติแมนจูต่อหัวเมืองต่างๆ ของราชวงศ์หมิง จากสถานการณ์ความวุ่นวายในช่วง 2 - 3 ปีสุดท้ายของราชวงศ์หมิง และปีแรกๆของการสถาปนาราชวงศ์ชิง ทำให้กิจการภายในของจีนไม่มั่นคงนัก<sup>57</sup> และได้ส่งผลให้การค้าของสยามกับจีนซบเซาไปด้วย อย่างไรก็ตามปรากฏว่าการค้าระหว่างสยามกับญี่ปุ่นกลับได้รับการส่งเสริมเพิ่มมากขึ้น โดยกลุ่มที่มีบทบาทประกอบการค้าในญี่ปุ่นคือชาวจีน ชาวจีนโพ้นทะเล และพวกมุสลิม ภายใต้การสนับสนุนจากขุนนางในกรมท่าซ้าย กรมท่าขวา และขุนนางญี่ปุ่นคือออกญาเสนาภิมุข หรือ ยะมะตะ นะกะมะซะ (Yamada Nagamasa)<sup>58</sup> ซึ่งมีผลประโยชน์ทางการค้าในทะเลตะวันออกอยู่ในช่วงเวลานั้น

ขุนนางกรมท่าขวามีบทบาทต่อการค้าของสยามในทะเลตะวันออก ร่วมกับขุนนางชาวจีน และชาวจีนโพ้นทะเล จากบันทึกเอกสารของญี่ปุ่นรายงานว่าใน พ. ศ. 2164 (ค. ศ. 1621) ออกพระจุฬาในฐานะขุนนางแห่งพระเจ้ากรุงสยามได้ส่งศุภอักษรไปถึงเจ้าเมืองนางาซากิ เพื่อแจ้งข้อราชการเกี่ยวกับการจัดส่งคณะทูตไปยังญี่ปุ่น พร้อมกับขอให้ทางญี่ปุ่นจัดหาม้าให้กับราชสำนักสยามด้วย<sup>59</sup> ต่อมาใน พ. ศ. 2166 (ค. ศ. 1623) ราชสำนักสยามได้ส่งขุนราชเศรษฐี และล่ามเป็นทูตนำพระราชสาส์นไปมอบแด่โชกุนแห่งญี่ปุ่น<sup>60</sup> การเดินทางครั้งนั้นมีจุดประสงค์ 3

<sup>57</sup> สืบแสง พรหมบุญ, *ความสัมพันธ์ในระบอบบรรณาการระหว่างจีนกับ*, หน้า 135.

<sup>58</sup> ยะมะตะ นะกะมะซะ (Yamada Nagamasa) เป็นหัวหน้าประชาคมญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยา เขามีบทบาททางด้านการค้า และความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับญี่ปุ่น ทั้งยังเป็นขุนนางที่มีอิทธิพลสูงในราชสำนัก ( ดูรายละเอียดใน Nagazumi Yoko, "Ayutthaya and Japan : Embassies and Trade in the Seventeenth Century, " in *From Japan to Arabia : Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, p. 91. )

<sup>59</sup> "ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20 ทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น, " หน้า 18. ; Nagazumi Yoko, "Ayutthaya and Japan : Embassies and Trade in the Seventeenth Century, " p. 90.

<sup>60</sup> "ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20 ทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น, " หน้า 43.

ประการคือ ประการแรกเพื่อรายงานถึงการปราบกบฏในกัมพูชา เนื่องจากมีชาวญี่ปุ่นค้าขายอยู่ในกัมพูชา และสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงเกรงว่า อาจมีชาวญี่ปุ่นช่วยพวกเขมรรบกับสยาม ซึ่งจะกระทบกระเทือนความสัมพันธ์ของสองประเทศพระองค์จึงทรงขอให้โชกุนห้ามไม่ให้ชาวญี่ปุ่นเข้าไปในกัมพูชา ประการที่สองเพื่อขอความช่วยเหลือให้กับเรือของสยามที่เข้าไปค้าขายในญี่ปุ่น ประการที่สามคือขอให้ทางญี่ปุ่นจัดหาผ้าให้ราชสำนักสยาม การที่ออกญาพระคลังได้ส่งขุนราชเศรษฐีไปเป็นทูตครั้งนั้นยังมีวัตถุประสงค์เพื่อติดตามเรือของออกพระจุฬาที่เข้ามาค้าขายในญี่ปุ่นนานกว่า 3 ปีแล้ว แต่ยังไม่ได้ออกไปสยาม การส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีในครั้งนั้นประสบความสำเร็จเพียง 2 ข้อ คือญี่ปุ่นอนุญาตให้เรือของสยามเข้ามาค้าขายได้โดยสะดวก และได้จัดหาผ้าให้ตามที่สยามต้องการ แต่สำหรับความสัมพันธ์กับกัมพูชานั้น โชกุนยังคงให้ชาวญี่ปุ่นค้าขายอยู่ตามปกติ ในส่วนเรื่องเกี่ยวกับเรือของ ออกพระจุฬาที่ไปค้าขายในญี่ปุ่น ซาไก ทาดาโย (Sakai Tadayo)<sup>61</sup> เสนาบดีญี่ปุ่น ได้มีหนังสือแจ้งมายังออกญาพระคลังว่าเหตุที่เรือของสยามต้องล่าช้าเพราะยังขายสินค้าไม่หมด เมื่อขายได้เรียบร้อยแล้วก็จะให้เดินทางกลับ<sup>62</sup> จากข้อความในจดหมายแสดงให้เห็นว่าขุนนางกรมท่าขวาได้ดำเนินการค้ากับญี่ปุ่นอยู่ในเวลานี้

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา มุสลิมเป็นผู้ค้ากลุ่มใหญ่ที่ค้าขายอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ร่วมกับพ่อค้ากลุ่มอื่นๆ สินค้าจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และอินเดีย เป็นที่ต้องการของจีน ญี่ปุ่น และเกาหลี พ่อค้ามุสลิมทั้งชาวอาหรับ อินเดีย อิหร่าน และมุสลิมชาวจีน (พวกหุย) ต่างก็ค้าขายอยู่ในบริเวณนี้<sup>63</sup> ทำให้ขุนนางกรมท่าขวาซึ่งเกี่ยวข้องกับพวกมุสลิมเข้าไปมีบทบาทต่อการค้าในย่านฝั่งตะวันออกด้วย นอกจากนี้ขุนนางมุสลิมในกรมท่าขวาส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าที่ส่งเรือไปค้าขายในย่านนี้อยู่แล้ว จึงมีส่วนเข้าไปดำเนินการทางการค้าให้กับราชสำนักสยาม โดยอาศัยความร่วมมือจากชาวจีน ชาวจีนมุสลิม รวมทั้งชาวญี่ปุ่นด้วย<sup>64</sup>

<sup>61</sup> ซาไก ทาดาโย (Sakai Tadayo) คือหัวหน้าคณะเสนาบดีที่ปรึกษาของญี่ปุ่น (the head of the chief counselors in Japan )

<sup>62</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20 ทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น,” หน้า 47.

<sup>63</sup> S. Arasaratnam, “India and the Indian Ocean in the Seventeenth Century,” in Ashin Das Gupta and M. N. Pearson, eds. , *India and the Indian Ocean 1500-1800*, (Calcutta, 1987), p. 120.

<sup>64</sup> มีชาวญี่ปุ่นเป็นผู้จัดหาสินค้า และขายสินค้าต่างๆ ให้กับออกพระจุฬาในญี่ปุ่น นอกจากนี้ออกพระจุฬายังมีความสัมพันธ์ที่ดีกับออกญาเสนาภิมุข เห็นได้จากการที่ออกญาเสนาภิมุขให้

การที่ขุนนางกรมท่าขวามีธุรกิจการค้าที่กว้างขวาง อีกทั้งมีความสัมพันธ์ทางการค้าร่วมกับคนหลายเชื้อชาติ เช่น ชาวจีน ญี่ปุ่น พววมุสลิม ฮินดู และชาวตะวันตก เป็นสาเหตุที่ทำให้กษัตริย์สยามทรงใช้ขุนนางกลุ่มนี้เข้ามาดูแลการค้าทั้งในฝั่งตะวันออกและตะวันตกให้กับสยาม ขุนนางกรมท่าขวาส่วนใหญ่มีเรือสินค้าของตัวเองค้าขายอยู่ระหว่างเมืองท่าต่างๆ อย่างเช่นเรือของออกพระจุฑาซึ่งได้ส่งสินค้าไปขายถึงญี่ปุ่น<sup>65</sup> และเรือของออกพระราชเศรษฐีซึ่งไปค้าขายที่ปัตตานี<sup>66</sup> ศักยภาพในการเชื่อมโยงการค้าสองฝั่งทะเลของสยามช่วยขยายตลาดการค้าให้กับราชสำนัก อันนำมาซึ่งรายได้เข้าสู่ท้องพระคลัง และส่งผลให้ขุนนางมุสลิมในกรมท่าขวามีบทบาทสูงต่อการดำเนินงานด้านการค้าต่างประเทศของสยาม

เมื่อชาวตะวันตกเข้ามาค้าขายในสยามเพิ่มมากขึ้น ขุนนางกรมท่าขวาได้ขยายบทบาทและหน้าที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับชาวตะวันตกโดยเฉพาะ ฮอลันดา และอังกฤษ พ.ศ. 2155 (ค.ศ. 1612) พระราชสาสน์จากพระเจ้าเจมส์ที่ 1 แห่งอังกฤษได้อัญเชิญมาในเรื่องของพ่อค้าชื่อนายอาดัม สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงให้ออกพระจุฑาเป็นผู้ไปอัญเชิญพระราชสาสน์ฉบับนี้ การที่กษัตริย์อังกฤษทรงส่งพระราชสาสน์ถึงสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้สร้างความวิตกกังวลให้กับพ่อค้าฮอลันดา เนื่องจากฮอลันดาเกรงว่าอังกฤษกับสยามจะมีสัมพันธ์ที่ดีต่อกันจนกลายเป็นอุปสรรคสำหรับการค้าของฮอลันดา และส่งผลให้พวกเขา ต้องสูญเสียผลประโยชน์<sup>67</sup> ฮอลันดาจึงพยายามขัดขวางออกขุนศรียศ ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นราชทูตของสยามไม่ให้มีโอกาสเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับอังกฤษ โดยเฮนดริก ยานซ์ นัคเทกาล (Hendrick Jansz Nachtegael) หัวหน้า

---

ความช่วยเหลือขุนนางผู้นี้ไม่ให้ถูกประหารชีวิตเนื่องจากความขัดแย้งทางการเมืองในปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (ดูรายละเอียดใน ; *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันลิต* , หน้า 25. ; Hiromu Nagashima, "Muslim merchants' Visits to Japan in the 17th century, " : 4 - 8. ; Nagazumi Yoko, "Ayutthaya and Japan : Embassies and Trade in the Seventeenth Century, " pp. 90 - 91. )

<sup>65</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20 ทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น, ” หน้า 43.

<sup>66</sup> *Records of the Relations between Siam and Foreign Countries in the 17th Century Vol. 1, 1607 -1632* , p. 9.

<sup>67</sup> เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า 45. ; *บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1* , หน้า 11- 12 .

สถานีการค้าฮอลันดาประจำปัตตานีได้กักคณะทูตของออกขุนศรียศไว้ในเรือเป็นเวลา 4 - 5 วัน เพื่อไม่ให้คณะทูตสามารถร่วมเดินทางไปกับพ่อค้าชาวอังกฤษได้ทัน<sup>68</sup>

กรณีการกักตัวราชทูตของสยาม เป็นเรื่องที่กระทบกระเทือนสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศอย่างมาก ในเอกสารฮอลันดาระบุว่า “เรื่องนี้ทำให้ท่านทูตขัดเคืองมาก และเกือบจะฆ่าตัวตายเพราะเป็นการลบหลู่เกียรติ ทั้งของตัวทูตเอง และของพระราชา ”<sup>69</sup> เพื่อตอบโต้การกระทำของฮอลันดา ออกขุนศรียศได้ส่งคนของเขาชื่อ “Ockinchijn” (อาจเป็นขุนนางในตำแหน่ง ออกขุนไชย ขุนนางตำแหน่งล่าม)<sup>70</sup> เป็นผู้นำหนังสือฟ้องร้องไปมอบให้กับออกพระจุฬาเพื่อส่งต่อให้ออกญาพระคลังนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแต่ คอร์เนลิส ฟอน ไนเยนโรด และแมร์เทน เฮาท์แมน เจ้าหน้าที่ของฮอลันดาประจำกรุงศรีอยุธยา<sup>71</sup> ได้ส่งคนไปเจรจากับพ่อค้าและกัปตันอังกฤษ คือนายอาดัม โดยขอร้องแกมบังคับให้กัปตันอาดัมขัดขวางไม่ให้จดหมายของออกขุนศรียศส่งไปถึง ขุนนางสยามอย่างไรก็ดีจดหมายฉบับนี้ได้จัดส่งเข้ามาโดยเรือของบุตรชายของ “Patetonyr In Cankosey” และมีผู้นำไปมอบให้ออกพระจุฬา ซึ่งได้ส่งต่อถึงออกญาพระคลัง ออกญาจักรี และ “Oyefismaken” เสนาบดีผู้ใหญ่ทั้ง 4 ท่าน ได้ดำเนินการพิจารณา และสอบสวนกรณีดังกล่าว การที่จดหมายฟ้องร้องของ ออกขุนศรียศถูกส่งให้ขุนนางผู้ใหญ่ พิจารณาก็เนื่องจากการกระทำของฮอลันดาในการขัดขวางราชทูตของสยามเป็นการกระทำอันอาจส่งผลให้เกิดความขัด

<sup>68</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 12 . ; เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า 41.

<sup>69</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, หน้า 12 .

<sup>70</sup> ออกขุนไชยผู้นี้ คงได้แก่ “ออกขุนไชยสาธรรพ” ซึ่งต่อมาได้รับแต่งตั้งให้เป็น ออกพระจุฬาราชมนตรี (ดูรายละเอียดใน “ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20 ทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น, ” หน้า 43. )

<sup>71</sup> คอร์เนลิส ฟอน ไนเยนโรด (Cornelis van Neijenrode) เป็นพ่อค้าประจำ วิโอซี ในอยุธยา ส่วนแมร์เทน เฮาท์แมน(Maerten Houtman) เป็นหัวหน้าสถานีการค้าของฮอลันดาประจำอยุธยา

แข็งแกร่งกับทั้งสองประเทศได้ แต่ในที่สุดออกญาพระคลังตัดสินใจไม่นำจดหมายขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย<sup>72</sup>

การเข้ามายังสยามของอังกฤษมีส่วนสำคัญทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางกรมท่าชาวกับ ฮอลันดาเสื่อมลง เนื่องจากอังกฤษซึ่งเป็นคู่แข่งการค้าของฮอลันดาได้สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับ ขุนนางกรมท่าชาวดั้งแต่เริ่มเข้ามาค้าขายในสยามด้วยการให้ของขวัญ ลินบน และผลประโยชน์ ต่างๆ บันทึกของพ่อค้าอังกฤษที่เข้ามายังกรุงสยามเมื่อ พ.ศ. 2159 ( ค.ศ. 1616 ) กล่าว ถึงการมอบของกำนัลให้ออกพระจุฬาลงกรณ์หลายครั้งด้วยกัน ซึ่งออกพระจุฬาลงกรณ์ตอบแทนด้วยการจัดหา ใบเรือ และสินค้าต่างๆ

นอกจากนี้พ่อค้าอังกฤษยังคิดสินบนออกพระราชเศรษฐีเพื่อให้ออกพระจุฬาลงกรณ์ช่วยจัดหาไม้ฝาง<sup>73</sup> การมอบของ กำนัล หรือให้สินบนแก่ขุนนางของพ่อค้าอังกฤษแม้จะช่วยให้ออกพระจุฬาลงกรณ์ได้รับความสะดวก แต่ก็ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น ประกอบกับการค้าซึ่งมีการแข่งขันสูงทำให้บริษัทอังกฤษต้อง ขาดทุนและปิดกิจการไปใน พ. ศ. 2165 ( ค. ศ. 1622)

ขณะที่อังกฤษมีผลประโยชน์ร่วมกับขุนนางกรมท่าชาวนั้น ฮอลันดาก็ได้สร้างความสัมพันธ์ อันดีกับขุนนางกรมท่าชาวยุโรป และพระคลัง ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากคนจีน มีการให้ของกำนัล และสินบน จำนวนมากกับขุนนาง และพ่อค้าจีนของสยาม อย่างเช่น การติดต่อกับออกญาพระคลัง และออกพระ โชติกเจ้ากรมท่าชาวยุโรป ให้ช่วยสนับสนุนฮอลันดาในการขยายการค้ากับจีน การเจรจาและมอบ ของกำนัลให้กับขุนนางทั้งสองประสบความสำเร็จเป็นผลให้ฮอลันดาได้รับประโยชน์ ในการทำ สัญญากับพ่อค้าจีน<sup>74</sup> ฮอลันดาจึงได้เจรจาขอเช่าที่จากคหบดีชาวจีน จ้างชาวจีนมาเป็นล่าม และ พนักงานของบริษัท การมีผลประโยชน์ร่วมกันของฮอลันดา กับขุนนางกรมท่าชาวยุโรป และออกญา พระคลัง คงมีส่วนให้ออกญาพระคลังไม่นำจดหมายของออกขุนศรียศซึ่งเป็นขุนนางกรมท่าชาวกว่า ที่ฟ้องร้องเกี่ยวกับกรณีการขัดขวางคณะทูตออกขุนศรียศ ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเจ้าทรง ธรรม ความร่วมมือระหว่างขุนนางกรมท่าชาวยุโรปกับฮอลันดา สะท้อนถึงความพยายามของฮอลันดาที่ จะอาศัยอิทธิพลของขุนนางกรมท่าชาวยุโรปเพื่อต่อสู้กับอิทธิพลของกลุ่มขุนนางกรมท่าชาวกว่า ที่สนับสนุน อังกฤษ

<sup>72</sup> เอกสารฮอลันดาสมาชิกกรุงศรีอยุธยา, หน้า 62 .

<sup>73</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1 , หน้า 58- 61.

<sup>74</sup> เอกสารฮอลันดาสมาชิกกรุงศรีอยุธยา, หน้า 62 .



อย่างไรก็ดีความขัดแย้งระหว่างขุนนางกรมท่าชวา กับฮอลันดา ก็มีได้เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ของแต่ละฝ่าย ในบางครั้งฮอลันดาก็ต้องพึ่งพาขุนนางกรมท่าชวาในการค้าขายกับราชสำนัก หากมีผลประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่ายก็สามารถร่วมมือกันได้ แต่หากผลประโยชน์ขัดกันก็ก่อให้เกิดความขัดแย้งเช่นกัน ความสัมพันธ์ของฮอลันดากับขุนนางกรมท่าชวาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจึงเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

**การเปลี่ยนถ่ายอำนาจใหม่ในกรมท่าชวาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม** ปลายรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เป็นช่วงเวลาที่มีความผันผวนทางการเมืองเกิดขึ้นในราชสำนักสยามอยู่เป็นระยะๆ การแย่งชิงอำนาจระหว่างกลุ่มเจ้านายภายใต้การสนับสนุนของขุนนางก่อตัวมาตั้งแต่ปลายรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถสิ้นพระชนม์ใน พ. ศ. 2153 (ค. ศ. 1610) เกิดการแย่งชิงราชสมบัติในหมู่พระราชโอรส ในตอนแรกสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ ได้เสด็จขึ้นครองราชย์ ด้วยการสนับสนุนของ “เจ้ากรมนายไวย” (Jockrommewaye, อาจหมายถึงจมีนไวยวรนาถ ตำแหน่งหัวหน้ามหาดเล็กราชองครักษ์) ขุนนางผู้เป็นหัวหน้าประชาคมญี่ปุ่น<sup>75</sup> พระองค์ครองราชย์ได้เพียงปีเศษก็ถูกสมเด็จพระอินทราชาพระราชโอรสอีกพระองค์หนึ่งของสมเด็จพระเอกาทศรถแย่งชิงราชสมบัติ<sup>76</sup> ด้วยการสนับสนุนของจมีนศรีสรักษ์<sup>77</sup> สมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ถูกปลงพระชนม์และสมเด็จพระอินทราชาเสด็จขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม”<sup>78</sup>

แม้จะทรงชิงราชบัลลังก์ได้สำเร็จ แต่เสถียรภาพราชบัลลังก์ของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมก็มีได้มั่นคงนักเนื่องจากกลุ่มขุนนางซึ่งเคยแก่งแย่งอำนาจจากพระองค์มิได้ถูกปราบปรามอย่างราบคาบ

<sup>75</sup> Peter Floris, “His Voyage to the East Indies in the “Globe” 1611-1615, ” ed. W. H. Moreland, *Hakluyt Society*, Second Series, LXXIV ( 1934 ) : 56.

<sup>76</sup> ขจร สุขพานิช, “ สออบศักราชปีรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ, ” หน้า 150. ; Jeremias van Vliet, *The Short History of the Kings of Siam*, p. 89.

<sup>77</sup> ขจร สุขพานิช, “ สออบศักราชปีรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ, ” หน้า 149-150. ; สมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2*, หน้า 185-186.

<sup>78</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 1, 194.

ความไม่มั่นคงของราชบัลลังก์เห็นได้จากที่พระองค์ถูกคุกคามจากทหารอาสาญี่ปุ่น ซึ่งเคยสนับสนุนเจ้ากรมนายไวย และได้ก่อกบฏขึ้น พวกญี่ปุ่นถูกรบปราบสำเร็จเมื่อ พ. ศ. 2155 (ค. ศ. 1612)<sup>79</sup> พระราชพงศาวดารระบุว่าพระองค์ทรงได้รับความช่วยเหลือจากพระยามหาอำมาตย์และพระสงฆ์ วัดประดู่ทรงธรรมทำให้ทรงรอดจากการกบฏมาได้<sup>80</sup> อย่างไรก็ตามการกบฏครั้งนั้นส่งผลให้กษัตริย์ล้านช้างถือโอกาสยกทัพเข้ามาเพื่อยึดกรุงศรีอยุธยา แต่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมก็ทรงนำทัพออกไปรบจนได้ชัยชนะ<sup>81</sup>

บทบาทและอิทธิพลของขุนนางในปลายราชวงศ์สุโขทัยเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จดหมายเหตุวันวลิตแสดงว่า ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมีการช่วงชิงอำนาจระหว่างขุนนางสองกลุ่มคือกลุ่มแรกภายใต้การนำของ พระมหาอุปราช คือพระศรีศิลป์ พระอนุชาในสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และอีกกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของออกญาศรีวรวงศ์ซึ่งมีความขัดแย้งกับพระศรีศิลป์และพระองค์ทองพระอนุชาของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม จนถึงกับเคยวางแผนจะกำจัดพระอนุชาทั้งสองพระองค์แต่ไม่ประสบความสำเร็จ ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอำนาจ 2 กลุ่ม ในปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ได้นำไปสู่การเปลี่ยนถ่ายอำนาจใหม่ในกรมท่าขวา

เหตุการณ์อันนำไปสู่การเปลี่ยนถ่ายอำนาจครั้งใหญ่ ในหน่วยงานกรมท่าขวาเริ่มต้นตั้งแต่วินิจฉัยออกญาศรีวรวงศ์ยังดำรงตำแหน่ง จมื่นศรีสรักษ์ ในครั้งนั้นจมื่นศรีสรักษ์มีสหายนิตผู้หนึ่งเป็นพวกมุสลิมซึ่งใน จดหมายเหตุวันวลิตเรียกว่า “เจ้าจงภักดี” (Choen Choenpra)<sup>82</sup> คำนี้คงมาจากคำว่า “จมื่นจงภักดี” มีชื่อเต็มว่า “จมื่นจงภักดีองค์พระตำรวจขวา” เป็นตำแหน่ง

<sup>79</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, หน้า 7. ; Jeremias van Vliet, *The Short History of the Kings of Siam*, p. 89.

<sup>80</sup> สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 1. ; สมเด็จพระพนรัตน์, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และ จุลยุทธการวงศ์, หน้า 152.

<sup>81</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, หน้า 10. ; Jeremias van Vliet, *The Short History of the Kings of Siam*, p. 90.

<sup>82</sup> ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวลิต, หน้า 30.

ของพระตำรวจวังฝ่ายขวาที่ราชองครักษ์ฝ่ายกรมวัง<sup>83</sup> จดหมายเหตุของลาลูแบร์เรียกว่า “พระหมื่นจง” หรือ “หมื่นจง” (Pra Meuing Tchions หรือ Meuing Tchions) มีหน้าที่รักษาความปลอดภัยเขตพระราชวัง<sup>84</sup> “ตำรากระบวนเสด็จครั้งกรุงเก่า” รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เรียกขุนนางตำแหน่งนี้ว่า “หมื่นจง” ประกอบไปด้วย หมื่นจงขวา และ หมื่นจงซ้าย เป็นขุนนางขึ้นอยู่กับกรมวัง<sup>85</sup>

ธรรมเนียมการจ้างชาวต่างชาติเข้ามาเป็นราชองครักษ์ หรือทหารรับจ้างในกองทัพเป็นวิธีการที่แพร่หลายมาเป็นเวลานานในรัฐต่างๆของเอเชีย เช่นองครักษ์ตาตหรือตาร์ตา (Tartar) ของจักรพรรดิจีน ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสในญี่ปุ่น ทหารมุสลิมชาวเตอร์ก และอิหร่านในอินเดีย และรัฐมุสลิมในคาบสมุทรมลายู<sup>86</sup> สำหรับสยามนั้นมีการจ้างชาวต่างชาติคือโปรตุเกสเข้ามาเป็นทหารอาสา ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช<sup>87</sup> ในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถก็ทรงมีทหารอาสาญี่ปุ่นเข้ามารับราชการในราชสำนัก จนได้รับแต่งตั้งเป็นถึงหมื่นไวยวรรณาด<sup>88</sup> ทหารอาสาต่างชาติเหล่านี้มีความชำนาญพิเศษมากกว่าทหารพื้นเมือง และยังมีข้อดีคือมักจะมีความพร้อมเพรียงกว่ากรมกองธรรมดา<sup>89</sup> บุคคลเหล่านี้มีทั้งพวกทหารรับจ้าง และผู้อพยพซึ่งถูกจัดเป็นกองอาสา และมัก

<sup>83</sup> กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 1, หน้า 237.

<sup>84</sup> Simon de La Loubere , *The Kingdom of Siam* (Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1969), p. 96.

<sup>85</sup> สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ*, หน้า 501, 507.

<sup>86</sup> Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450- 1680 Vol. 2*, pp. 222-223.

<sup>87</sup> สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1*, หน้า 242. ; สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, “พ่อค้าและทหารรับจ้างโปรตุเกสสมัยอยุธยา,” หน้า 12.

<sup>88</sup> ทหารกลุ่มนี้คือกลุ่มที่อยู่ในการควบคุมของออกญากรมพระนายไวย ซึ่งน่าจะได้แก่หมื่นไวยวรรณาด หัวหน้านามหาดเล็ก (ดูรายละเอียดใน *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, หน้า 223. ; “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20 ทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น,” หน้า 73. )

<sup>89</sup> นิธิ เลียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์*, หน้า 20.

ถูกใช้เป็นองค์รัช<sup>90</sup> นอกจากนี้กองทัพองครักษ์ต่างชาติยังเป็นขุมกำลังสำคัญสำหรับพระมหากษัตริย์อีกด้วย

จดหมายเหตุวันวลิตระบุว่า จมื่นจงภักดีได้ร่วมกับจมื่นศรีสรรักษ์ เตรียมการจะลอบปลงพระชนม์พระศรีศิลป์ กับพระองค์ทองแต่ไม่สำเร็จ เนื่องจากมีทาสคนหนึ่งของจมื่นศรีสรรักษ์นำความกลับไปเปิดเผยจนความทราบถึงสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พระองค์จึงทรงให้ลงพระราชอาญาให้คุมขังผู้ก่อการทั้งหมดไว้ในคุก ภายหลังบุคคลเหล่านี้มีชีวิตรอดออกมาได้และได้ร่วมมือกันเคลื่อนไหวเพื่อก่อการยึดอำนาจ ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มการเมืองของพระศรีศิลป์ และออกญาศรีวรวงศ์มาถึงจุดวิกฤตในปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม จดหมายเหตุวันวลิตกล่าวว่าพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงเชื่อตามคำเพ็ดทูลของออกญาศรีวรวงศ์มีพระราชประสงค์จะยกราชสมบัติให้กับพระราชโอรสองค์โต คือ พระเชษฐาธิราชแทนที่จะยกให้พระศรีศิลป์ พระอนุชาผู้ทรงดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช จึงทรงสอบถามความเห็นขุนนางต่างๆ จากการหยั่งเสียงของขุนนางปรากฏว่า ออกพระจุฬาพร้อมด้วย ออกญากลาโหม ออกญาพระคลัง (เดิมเคยดำรงตำแหน่งออกพระท้ายน้ำ) ออกหลวงธรรมไตรโลกเจ้าเมืองตะนาวศรี และออกพระ “Sirsij ancarat” ซึ่งต่างก็ยืนยันว่าพระอนุชาสมควรได้ราชสมบัติตามกฎหมายเดิมของบ้านเมือง ขณะที่ขุนนางอื่นๆ เห็นตามที่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงมีพระบรมราชวินิจฉัย ขุนนางกลุ่มที่สนับสนุนสมเด็จพระเชษฐาธิราชมีแกนนำสำคัญคือ ออกญาศรีวรวงศ์ และ ออกญาเสนาภิมุขเจ้ากรมอาสาญ่า<sup>91</sup>

เมื่อสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมสวรรคต ออกญาศรีวรวงศ์พร้อมพวกได้ปราบปรามกลุ่มของพระศรีศิลป์ และพระองค์ทองได้สำเร็จ มีการประหารกลุ่มขุนนางเก่าที่สนับสนุนพระอนุชาทั้งสองได้แก่ ออกญากลาโหม ออกญาพระคลัง ออกหลวงธรรมไตรโลก และเตรียมจะประหาร ออกพระ “Sirsij ancarat” กับ ออกพระจุฬา แต่ออกญาเสนาภิมุขได้เข้าช่วยเหลือจนขุนนางทั้งสองรอดชีวิตไปได้ จดหมายเหตุวันวลิตกล่าวถึงชะตากรรมของขุนนางทั้ง 2 ท่านนี้ว่า ถูกถอดจากตำแหน่ง ทรัพย์สินสมบัติถูกริบ ถูกถอดยศบรรดาศักดิ์ และหมดสิ้นอิสรภาพ<sup>92</sup> เมื่อออกญาพระคลัง และออกพระจุฬา ซึ่งเป็นขุนนางที่กุมเศรษฐกิจของประเทศถูกกำจัดแล้ว ออกญาศรีวรวงศ์ได้ทูลให้กษัตริย์พระองค์ใหม่ทรงแต่งตั้งให้สหายของตนเข้ามาบริหารราชการแทน โดย

<sup>90</sup> Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam Vol. 1*, p. 437- 438.

<sup>91</sup> ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวลิต , หน้า 5.

<sup>92</sup> ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวลิต , หน้า 9.

จมีนจงกักดี ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง ออกพระราชเสฐฐี ขุนนางผู้นี้ น่าจะได้แก่พ่อค้ามุสลิมชาวอิหร่าน ที่มีนามว่า “เจกอะหุมัด” ซึ่งถูกระบุว่ามีความสนิทชิดชอบกับ ออกญาศรีวรวงศ์มาแต่เดิม 93

การที่ เจกอะหุมัดซึ่งเป็นชาวอิหร่าน เข้ารับราชการในตำแหน่ง “จมีนจงกักดี” ราชองครักษ์ของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม คงเนื่องมาจากพระมหากษัตริย์สยามในเวลานั้นทรงจ้างชาวต่างชาติมาเป็นทหารอาสา และทหารองครักษ์ อย่างเช่นทหารอาสาญี่ปุ่นในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถหรือองครักษ์ชาวโปรตุเกสในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม<sup>94</sup> จึงเป็นไปได้ที่มุสลิมชาวอิหร่านจะถูกว่าจ้างเข้ามาเป็นราชองครักษ์ และรับราชการอยู่ในตำแหน่งราชองครักษ์คือ “จมีนจงกักดี” ว่าที่พระตำรวจวังฝ่ายขวา ข้อความซึ่งสนับสนุนนัยยะดังกล่าวปรากฏอยู่ใน จดหมายเหตุประถมวงศ์สกุลขุนนาคนซึ่งกล่าวว่า เจกอะหุมัดเคยนำทหารแกลงร่วมกับพระยามหาอำมาตย์จับไล่พวกญี่ปุ่นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม<sup>95</sup>

จากบันทึกเกี่ยวกับประวัติของเจกอะหุมัดระบุว่าเขาเป็นหัวหน้าของพวกพ่อค้า<sup>96</sup> ซึ่งในภาษาอิหร่านเรียกว่า “ซูดาการ์ราชา” ซึ่งมีลักษณะของพ่อค้าถึงทหาร คนกลุ่มนี้ได้รับการสนับสนุนจากซาร์แห่งราชวงศ์ซาฟาวิดให้เดินทางออกไปตั้งถิ่นฐานตามภูมิภาคต่างๆ เพื่อขยายอิทธิพลของอิห

<sup>93</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประถมวงศ์สกุลขุนนาคน*, หน้า 3.

<sup>94</sup> ได้แก่ คริสโตวา ว รีเบโล (Cristovao Rebelo) ซึ่งเป็นทหารโปรตุเกสที่หนีโทษมาจากโคชินไชน่า แต่กษัตริย์สยามก็ยังทรงให้ความไว้วางใจอย่างมากถึงขนาดตั้งเป็นราชองครักษ์ (ดูรายละเอียดใน สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, “พ่อค้าและทหารรับจ้างโปรตุเกสสมัยอยุธยา,” หน้า 15. )

<sup>95</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประถมวงศ์สกุลขุนนาคน*, หน้า 4. ; แม้ว่า จดหมายเหตุประถมวงศ์สกุลขุนนาคน จะไม่ใช่เอกสารชั้นต้นในช่วงสมัยของเจกอะหุมัด แต่ก็มีเนื้อหาสอดคล้องกับจดหมายเหตุวันวลิต คือเรื่องทีกล่าวว่า เจกอะหุมัด คู่ินเคยและสนิทสนมกับพระยามหาอำมาตย์ ซึ่งต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ข้อความนี้สอดคล้องกับที่จดหมายเหตุวันวลิตเล่าว่าจมีนจงกักดีเป็นสหายกับจมีนศรีสรวิษซึ่งต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จมีนจงกักดีผู้นี้เป็นมุสลิมเพราะต่อมาได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งออกพระเจ้าฟ้า ข้อความในจดหมายเหตุประถมวงศ์สกุลขุนนาคน ยังสอดคล้องกับ “สำเนา กษัตริย์สุไลมาน” โดยเฉพาะมีชื่อของอกามะหมัดต้องกันทั้งสองฉบับ ในจดหมายเหตุกล่าวว่าคือหลานชายของเจกอะหุมัด และได้รับแต่งตั้งเป็นพระศรีเนาวรัตน์สอดคล้องกับเอกสารของฮอลันดา และอังกฤษอีกด้วย

<sup>96</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประถมวงศ์สกุลขุนนาคน*, หน้า 1.



ร่นทางด้านศาสนา และการค้า<sup>97</sup> คนกลุ่มนี้เข้าไปรับราชการอยู่ในราชสำนักของรัฐต่างๆ ในอินเดีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจการด้านการค้า การปกครอง การทหาร และกิจการภายในราชสำนัก เช่นเป็นทหารราชองครักษ์ จะเห็นได้ว่าชาวสยามเรียกมุสลิมกลุ่มนี้ว่า แยกใหญ่ หรือ แยกใหญ่เจ้าเซ็น<sup>98</sup> ทั้งนี้ก็เนื่องจากมีร่างกายแข็งแรง ใหญ่โต มีพลกำลังมาก<sup>99</sup> เหมาะที่จะเป็นราชองครักษ์ของพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุดังกล่าวพวกมุสลิมกลุ่มนี้จึงถูกเลือกเข้าไปทำหน้าที่ระวังราชภัย เช่นเดียวกับพวกยูนุก (eunuch) หรือขันทีแขกซึ่งเป็นองครักษ์ของราชสำนักฝ่ายใน<sup>100</sup>

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้เห็นว่า “เลกอะหุมัด” เคยดำรงตำแหน่ง “จมีนจงกักดี” ราชองครักษ์ที่พระตำราจขวาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมคือ การที่ทายาทสายตรงของบุคคลผู้นี้ในสมัยอยุธยาเกือบทุกคนจะเข้ารับราชการในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับงานด้านอารักขาพระมหากษัตริย์ ได้แก่ท่านจีนซึ่งเป็นบุตรชายของเลกอะหุมัดได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นออกญาเวียงไชยภูมิจางกรมท่าขวา ท่านสมบุญบุตรชายท่านจีนก็เคยดำรงตำแหน่ง จมีนจงกักดีพระตำราจขวา ท่านใจ บุตรของท่านจีน และเป็นเหลนของ เลกอะหุมัด ก็ดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาเพชรพิชัยจางกรมล้อมพระราชวัง ส่วนใน “สำเนาอักษรสุไลมาน” ยังระบุว่า ออกมะหะหมัด ซึ่งเป็นเสนาบดีชาวอิหร่านของสมเด็จพระนารายณ์ มีหน้าที่ควบคุมดูแลทหารองครักษ์ชาวอินเดีย และชาวอิหร่าน ของสมเด็จพระนารายณ์ ทั้งยังมีหน้าที่ คัดเลือก และว่าจ้างทหารเหล่านั้นเข้ามาประจำการ<sup>101</sup> บุคคลผู้นี้ถูกระบุในเอกสารตระกูลขุนนาคว่าเป็นหลานชายของ เลกอะหุมัด<sup>102</sup> การที่ทายาทระดับผู้นำในสายตระกูลเลกอะหุมัดได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ดำรงตำแหน่งอยู่ในหน่วยงานราชองครักษ์อย่างต่อเนื่อง ทั้งยังเกี่ยวข้องกับการจัดหาและดูแลป้องกัน

<sup>97</sup> Leonard Y. Andaya, “Ayudhya and the Persian and Indian Muslim Connection , ” : 11. ; Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam Vol. 3*, p. 70-71.

<sup>98</sup> “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, ” หน้า 13.

<sup>99</sup> Simon de La Loubère , *The Kingdom of Siam*, p. 97.

<sup>100</sup> จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “ขันทีแขกในราชสำนักอยุธยา, ” *ศิลปวัฒนธรรม* 21, 16 (เมษายน 2543) : 72

<sup>101</sup> Muhammad Rabi , *The Ship of Sulaiman* , p. 100.

<sup>102</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงศสกุลขุนนาคว*, หน้า 7. ; David K. Wyatt, “A Persian Mission to Siam in the Reign of King Narai, ” in *Studies in Thai History*, p. 97.

อารักขาพระมหากษัตริย์ มีนัยยะซึ่งแสดงให้เห็นว่า เจกอะหุมัดซึ่งเป็นต้นตระกูลคงเคยดำรงตำแหน่งนี้มาก่อน

จากรายละเอียดที่กล่าวมาข้างต้นยังแสดงให้เห็นว่าขุนนางมุสลิมสายตระกูลเจกอะหุมัดเดิมเป็นกลุ่มขุนนางที่อยู่ในสายราชการของมหาดเล็ก หรือเป็นราชองครักษ์ให้กับกษัตริย์มาก่อนเนื่องจากเป็นกลุ่มที่ควบคุมกำลังพลมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน หรือพวกมัวร์ ซึ่งเป็นกองกำลังที่มีบทบาทในการปกป้องพระมหากษัตริย์ หรือสนับสนุนกลุ่มทางการเมืองต่างๆ เมื่อได้มีโอกาสเข้าบริหารงานในกรมท่าขวาแล้วขุนนางสายตระกูลนี้หลายคนจึงยังคงทำหน้าที่ราชองครักษ์ ควบคู่ไปกับการดูแลงานในกรมท่าขวาด້วย ในระยะแรก เจกอะหุมัด คงยังไม่มีโอกาสเข้าไปบริหารงานในกรมท่าขวา เนื่องจากหน่วยงานนี้ยังอยู่ในความดูแลของออกพระจุฬาคณเดิม ซึ่งเป็นขุนนางกลุ่มที่สนับสนุนพระศรีศิลป์ แต่เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเป็นผลให้ขุนนางกรมท่าขวากลุ่มเดิมหมดอำนาจ เจกอะหุมัด ซึ่งเป็นสหายของ ออกญาศรีวรวงศ์ และมีสถานภาพเป็นพ่อค้ากึ่งทหาร จึงได้เข้าบริหารงานในกรมท่าขวา โดยเจกอะหุมัดน่าจะเริ่มบริหารงานในกรมท่าขวาหลังรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเมื่อออกพระจุฬาคณเดิมถูกปลดไปแล้ว

อย่างไรก็ตามไม่ว่าออกพระจุฬาคณใหม่จะได้แก่ เจกอะหุมัดหรือไม่แต่กล่าวได้ว่าการแย่งชิงอำนาจระหว่างขุนนางกลุ่มของพระมหาอุปราช กับขุนนางกลุ่มออกญาศรีวรวงศ์ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนถ่ายอำนาจของขุนนางกรมท่าขวาจากขุนนางชุดเดิมไปสู่ขุนนางชุดใหม่ โดยขุนนางชุดใหม่นี้เป็นกลุ่มมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่าน ขุนนางกลุ่มใหม่ได้เข้ามามีบทบาทในราชสำนัก และดำรงบทบาทสืบเนื่องยาวนานต่อมาอีกหลายร้อยปี

### **บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ. ศ. 2172 - 2198 (ค. ศ. 1629 -1655)**

พ. ศ. 2172 (ค. ศ. 1629) ออกญาท้าวโหมปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์องค์ใหม่ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เมื่อแรกขึ้นครองราชย์สถานภาพของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองไม่มั่นคงนัก เนื่องจากการที่พระองค์ทรงแย่งชิงราชสมบัติจากพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์สุโขทัย ทำให้พระองค์ถูกต่อต้านจากขุนนางภายในเมืองหลวง ขุนนางท้องถิ่น ประชาคมต่างชาติบางกลุ่ม

รวมถึงประเทศราชอย่างเช่นปัตตานี ลำปาง กัมพูชา ซึ่งปฏิเสธไม่ส่งบรรณาการให้กับกรุงศรีอยุธยา<sup>103</sup> ในระยะแรกสมเด็จพระเจ้าปราสาททองต้องทรงดำเนินการสร้างความมั่นคงของราชบัลลังก์ก่อน ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688” โดยชิรวัด ณ ป้อมเพชร ได้อธิบายถึงวิธีการซึ่งสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงใช้ในการสร้างพระราชอำนาจของพระองค์ไว้ว่า อันดับแรกทรงสร้างความชอบธรรมด้วยการอภิเษกสมรสกับเจ้านายสตรีเชื้อพระวงศ์ของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม วิธีที่สองคือ ทรงประหารเจ้านายเชื้อพระวงศ์เดิมที่มีสิทธิธรรมในการครองราชย์ วิธีที่สามคือทรงควบคุมไม่ให้ขุนนางมีโอกาสสร้างอำนาจเพื่อคุกคามพระองค์ได้ วิธีที่สี่คือ ทรงแสดงพระองค์ในฐานะ ผู้ทำนุบำรุงและรักษาพระพุทธศาสนา รวมทั้ง การสร้างพิธีกรรมเพื่อเสริมความศักดิ์สิทธิ์ ส่วนวิธีสุดท้ายคือทรงสร้างระเบียบกฎหมายที่เข้มงวด เพื่อควบคุมพระราชอาณาจักร<sup>104</sup>

นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ไว้ในงานเขียนเรื่อง “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” ซึ่งชี้ให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสร้างความมั่นคงให้กับราชบัลลังก์ด้วยการลดทอนอำนาจของขุนนาง โดยทรงใช้วิธีการอยู่สองอย่างได้แก่ การลดทอนอำนาจขุนนางฝ่ายปกครองโดยตรงและการส่งเสริมให้ชาวต่างชาติเข้ามาในระบบราชการฝ่ายชำนาญการเพิ่มมากขึ้น จนถึงที่สุดขยายข้าราชการฝ่ายหลังมาคุมฝ่ายปกครอง<sup>105</sup>

ในส่วนของความพยายามที่จะลดทอนอำนาจของขุนนางนั้นทรงทำให้ขุนนางเกิดความรู้สึกไม่มั่นคงในสถานภาพด้วยการโยกย้ายตำแหน่งขุนนางประจำการ และแต่งตั้งขุนนางช่วยราชการที่ทรงไว้วางพระทัยเข้ามาช่วยงานแทน เพื่อไม่ให้ขุนนางมีโอกาสสร้างฐานอำนาจในกรมกองต่างๆ ดังที่ จดหมายเหตุวันวลิตกล่าวว่า พระองค์ทรงเปลี่ยนตัวขุนนางที่มียศศักดิ์สูงของประเทศบ่อยๆ จนไม่มีขุนนางคนใดแน่ใจในตำแหน่งหน้าที่ของตน พระองค์ยังไม่ทรงอนุญาตให้ขุนนางได้พบปะหรือเยี่ยมเยียนกันในที่ลับ<sup>106</sup> ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้ขุนนางช่องสุ่มกำลังพลจนเป็นปฏิปักษ์ต่อด้านพระองค์ได้ ความไม่ไว้วางพระทัยในขุนนางกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะขุนนางที่คุมไพร่พลทำให้ทรง

<sup>103</sup> Dhiravat na Pombejra, “A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629 -1688,” p. 158.

<sup>104</sup> Ibid.

<sup>105</sup> นिति เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์*, หน้า 17.

<sup>106</sup> *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวลิต*, หน้า 95 - 96.

ประหารขุนนางไปหลายคน เช่นออกญาพิษณุโลก ออกญาจักรี นอกจากจะทรงประหารชีวิตขุนนางเหล่านั้นแล้วยังทรงให้ยึดทรัพย์และทำลายฐานอำนาจของขุนนางกลุ่มนั้น ด้วยการริบราชบาตรทำให้ถูกหลานต้องลดฐานะเป็นไพร่พล<sup>107</sup> ซึ่งเท่ากับเป็นการทำลายฐานทางการเมือง และเศรษฐกิจของตระกูลขุนนางกลุ่มนั้นลงไปด้วย ความพยายามในการบั่นทอนอำนาจของขุนนางกลุ่มต่างๆ ทำให้ขุนนางฝ่ายปกครองอ่อนแอลงจนไม่อาจต่อต้านพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้

ในขณะที่ทรงลดทอนอำนาจขุนนางฝ่ายปกครองอยู่นั้น สมเด็จพระเจ้าปราสาททองก็ทรงส่งเสริมให้กลุ่มขุนนางชำนาญการซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติมีบทบาทในการปกครองเพิ่มมากขึ้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ เสนอว่า การที่ชาวต่างชาติเป็นบุคคลที่พระมหากษัตริย์ทรงไว้วางพระทัยมากกว่าชาวพื้นเมืองมีเหตุผลประการหนึ่งมาจากชาวต่างชาติไม่มีฐานอำนาจที่ฝังลึกในประเทศนี้ ฐานะทางราชการก็ขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์คุณโดยสมบูรณ์<sup>108</sup> อย่างไรก็ตามการคัดเลือกขุนนางต่างชาติให้เข้ามามีบทบาทในฝ่ายปกครองนั้นทรงอาศัยความสัมพันธ์ที่มีต่อขุนนางต่างชาติกลุ่มนั้นด้วย เช่นกลุ่มขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่านซึ่งเป็นกลุ่มที่ทรงคุ้นเคยมาตั้งแต่ก่อนขึ้นครองราชย์

**ความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่าน กับสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง** จากบันทึกใน จดหมายเหตุวันวลิตและ จดหมายเหตุประจวบคีรีขันธ์สกุลขุนนาคน แสดงว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงมีความสัมพันธ์กับหัวหน้าประชาคมชาวอิหร่านตั้งแต่สมัยที่ยังเป็นขุนนางในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม การที่พระองค์ทรงแต่งตั้งให้พระสหายขึ้นดำรงตำแหน่งออกพระจุฬาเท่ากับสนับสนุนให้บุคคลผู้นี้เข้ามาควบคุมประชาคมมุสลิมในกรุงศรีอยุธยาโดยเฉพาะประชาคมมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่าน เป็นผลให้พระมหากษัตริย์ทรงมีชาวต่างชาติกลุ่มใหญ่ไว้เป็นฐานพระราชอำนาจ

ขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน ยังมีความสำคัญต่อพระองค์ทางด้านเศรษฐกิจเนื่องจากมุสลิมกลุ่มนี้เป็นผู้ประกอบการค้าต่างประเทศให้กับราชสำนัก ซึ่งจะนำรายได้เข้าสู่ท้องพระคลังเพื่อเป็นฐานอำนาจทางเศรษฐกิจสำหรับกษัตริย์พระองค์ใหม่ นอกจากนี้การประหารชีวิตขุนนางซึ่งเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมส่งผลให้ราชสำนักขาดผู้มีความรู้ความชำนาญในการบริหารราชการแผ่นดิน กลายเป็นช่องว่างของระบบราชการ ที่ต้องแสวงหาผู้ชำนาญการกลุ่มใหม่เข้ามาควบคุมดูแล จึงเป็นโอกาสให้ทรงดึงขุนนาง กลุ่มนี้เข้ามารับราชการในราชสำนัก ทรงแต่งตั้งให้คนเหล่านี้เข้ามาดำรงตำแหน่งขุนนางช่วยราชการ โดยมีการสับเปลี่ยน

<sup>107</sup> นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์*, หน้า 19.

<sup>108</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

ตำแหน่งกับขุนนางสำคัญๆ การสับเปลี่ยนขุนนางตำแหน่งสำคัญๆ ให้มีฐานะเท่าเทียมกันนั้นก็เพื่อไม่ให้ขุนนางตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งอ้างตัวว่าเป็นขุนนางสำคัญ และมีบทบาทมากเกินไป<sup>109</sup>

จดหมายเหตุประมวงศสกุลขุนนาถ กล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงแต่งตั้งให้ เลอะอะหุ้มัดดำรงตำแหน่งพระยาเลอะอะหุ้มัดรัตนราชเศรษฐีว่าที่ “จุฬาราชมนตรี” ต่อมาได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาบวรราชนายก จางวางกรมมหาดไทย<sup>110</sup> บันทึกดังกล่าวแม้จะเป็นเอกสาร ที่เขียนขึ้นในชั้นหลังแต่ก็มีนัยยะสอดคล้องกับพระบรมราโชบายของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งแสดงว่าพระองค์ทรงสนับสนุนให้ขุนนางต่างชาติเข้ามารับราชการในราชสำนัก<sup>111</sup> เพื่อเป็นกำลังสนับสนุนพระราชอำนาจของพระองค์

นอกจากการดำเนินพระบรมราโชบายของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจะส่งเสริมให้ขุนนางต่างชาติมีบทบาทในราชสำนักสยามเพิ่มมากขึ้นแล้วการดำเนินกุศโลบายภายในกลุ่มขุนนางต่างชาติบางกลุ่มก็มีส่วนสนับสนุนให้คนเหล่านี้ขึ้นมามีบทบาทด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะกลุ่มของเลอะอะหุ้มัดที่สามารถสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับราชสำนัก ดังที่ จดหมายเหตุประมวงศสกุลขุนนาถ กล่าวว่า เลอะอะหุ้มัด ได้ถวายธิดาคนหนึ่งชื่อ “จี” ให้เป็นพระสนมในสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง<sup>112</sup> การถวายธิดาให้เป็นพระสนมเท่ากับเป็นการประคับประคองความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางกลุ่มนี้กับพระ

<sup>109</sup> Dhiravat na Pombejra, “ A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629 -1688, ” p. 189.

<sup>110</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงศสกุลขุนนาถ*, หน้า 5 .

<sup>111</sup> พระราชกำหนดเก่าจุลศักราช 1008 ซึ่งตรงกับ พ. ศ. 2186 (ค. ศ. 1643) ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง กล่าวถึงขุนนางในกรมมหาดไทยผู้มีตำแหน่ง “พระวิจิตรทราชาศรีบุรียมะหมัด” ขุนนางผู้นี้ได้ขอพระราชทานกราบทูลให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงออกระเบียบเกี่ยวกับการจัดเก็บค่าฤชาในการฟ้องร้องคดีความต่างๆ เนื่องจากการเก็บค่าฤชาที่มีมาแต่เดิมนั้น ลักลั่น และไม่มีระเบียบ บุคคลผู้นี้มีสร้อยนามว่า “มะหะหมัด” แสดงว่าเป็นขุนนางมุสลิม ซึ่งรับราชการอยู่ในกรมมหาดไทยและคงเป็นที่ปรึกษาเกี่ยวกับจัดระเบียบด้านการเงินการคลัง จึงได้ถวายคำแนะนำให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงกำหนดวิธีจัดเก็บค่าฤชาซึ่งเป็นค่าธรรมเนียมเก็บจากราชฎาที่มาฟ้องร้องต่อศาลของทางราชการขึ้นใหม่ (ดูรายละเอียดใน *กฎหมายตราสามดวงเล่ม 5*, หน้า 10. ) . ; ตำแหน่ง “พระวิจิตรทราชา ฯ” มีราชทินนามคล้ายกันกับตำแหน่งของ “ออกญาพิชิต” ซึ่งเป็นขุนนางมุสลิมในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์

<sup>112</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงศสกุลขุนนาถ*, หน้า 6 .



มหากษัตริย์ซึ่งจะช่วยให้ได้รับผลประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย คือราชสำนักได้รับความจงรักภักดีจากขุนนางกลุ่มนี้ ขณะเดียวกันขุนนางมุสลิมซึ่งเป็นคนต่างด้าวก็มีโอกาสได้รับความไว้วางพระทัย ซึ่งจะช่วยให้สถานภาพของพวกเขามั่นคงยิ่งขึ้น ความสัมพันธ์ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและขุนนางกรมท่าชาวจีนเป็นการพึ่งพาด้วยผลประโยชน์ร่วมกัน

บทบาทด้านการค้าของขุนนางกรมท่าชาวจีนในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง นับตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นต้นมา การค้าของสยามเจริญมากขึ้น ขุนนางกลุ่มต่างๆ เข้าไปมีบทบาทต่อการค้าต่างประเทศอย่างกว้างขวางเปิดโอกาสให้กลุ่มขุนนางสามารถแสวงหาผลประโยชน์จากการค้า ขณะเดียวกันการขยายการค้าทั้งทางฝั่งตะวันออก และฝั่งตะวันตก ก็ส่งผลให้กลุ่มพ่อค้าชาติต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องกับระบบราชการของสยามเพิ่มมากขึ้น

ตลาดการค้าในทะเลตะวันออกมีความสำคัญต่อสยามเช่นเดียวกับในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทั้งการค้าในจีน ญี่ปุ่น และไต้หวัน จากบันทึกการค้าของฮอลันดาระายงานว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และพระมหากุปราช ทรงส่งเรือออกไปค้าขายกับจีน ไต้หวัน และญี่ปุ่น โดยยังคงมีการส่งคณะทูตและเครื่องบรรณาการไปยังจีน ขุนนาง และพนักงานชาวจีนต่างก็มีบทบาทต่อการค้าของสยามในทะเลตะวันออก โดยเฉพาะเรือที่เรียกว่า “โตเซ็น” (Tosen) หรือเรือสำเภากว่าสิบตัน ซึ่งออกไปค้าขายยังจีน และญี่ปุ่น<sup>113</sup> เรือเหล่านี้มีทั้งที่อยู่ในความควบคุมของขุนนางชาวจีนและ ขุนนางมุสลิมในสยาม<sup>114</sup>

แม้ว่าการค้ากับจีนและญี่ปุ่นจะยังดำเนินสืบเนื่องต่อมาจากรัชกาลก่อน แต่ในช่วงต้นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สยามต้องประสบปัญหาด้านความสัมพันธ์กับญี่ปุ่น อันเนื่องจากโชกุนแห่งญี่ปุ่น ไม่ยอมรับรองว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นพระเจ้ากรุงสยามโดยชอบธรรม จึงปฏิเสธไม่อนุญาตให้ทูตของสยามเข้าถวายพระราชสาส์น<sup>115</sup> นอกจากนี้ยังเกิดความขัดแย้งระหว่างสมเด็จพระเจ้าปราสาททองกับประชามญี่ปุ่นจนถึงกับมีการปราบปรามและเผาทำลายหมู่บ้านญี่ปุ่น

<sup>113</sup> เป็นเรือที่มีนายเรือ และพนักงานเป็นชาวจีน ซึ่งทางการจีนและญี่ปุ่นจะยอมให้เข้าไปค้าขายกับเมืองท่าต่างๆ (ดูรายละเอียดใน Yoneo Ishii, ed. , *The Junk Trade from Southeast Asia* (Singapore: Seng Lee Press, 1998), p. 3-4 . )

<sup>114</sup> Hiromu Nagashima, “Muslim Merchants’ Visits to Japan in the 17th Century, ” : 4 - 8.

<sup>115</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20 ทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น, ” หน้า 60.

ในกรุงศรีอยุธยา ส่งผลให้พวกญี่ปุ่นจำนวนหนึ่งหนีไปยังกัมพูชาและพยายามชักชวนให้กษัตริย์กัมพูชาประกาศสงครามกับสยาม<sup>116</sup> ขณะเดียวกันญี่ปุ่นภายใต้การนำของโชกุนอิเอมิตสึ ยังเปลี่ยนแปลงนโยบายการค้าและการต่างประเทศโดยห้ามชาวญี่ปุ่นเดินทางออกนอกประเทศ ทั้งยังห้ามชาวญี่ปุ่นที่พำนักในประเทศอื่นๆ กลับเข้าประเทศ<sup>117</sup> นอกจากนี้ยังควบคุมปริมาณเรือต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในญี่ปุ่น<sup>118</sup> โดยยอมอนุญาตเฉพาะเรือสินค้าของจีน เกาหลี และฮอลันดาเท่านั้นที่จะเข้าไปค้าขายในญี่ปุ่นได้ ความเปลี่ยนแปลงทางด้านนโยบายนี้เองทำให้ขุนนางกรมท่าชาวซึ่งเคยส่งเรือไปค้ากับญี่ปุ่นต้องปรับเปลี่ยนแนวทางใหม่ด้วยการค้าขายผ่านทางฮอลันดา และจีน

บันทึกการค้าของฮอลันดา พ. ศ. 2177 (ค. ศ. 1634) รายงานว่า ขุนนางชาวสยามในตำแหน่ง “ราชเศรษฐี” ซึ่งเป็นน้องชายของขุนนางในตำแหน่ง “ศรียศ” ได้เดินทางมาในเรือของฮอลันดา เพื่อไปค้าขายยังเมืองนางาซากิ ของญี่ปุ่น<sup>119</sup> ต่อมาใน พ. ศ. 2178 (ค. ศ. 1635) นายเรือมุสลิมชื่อ “ฮุเซน” ( **حسين** : Husain Colgi)<sup>120</sup> ได้นำเรือเข้ามาค้าขายในญี่ปุ่นเรือของเขาประกอบด้วยชาวจีน 54 คน และมุสลิมอีก 9 คน ใน พ. ศ. 2182 (ค. ศ. 1639) นายเรือฮุเซนได้เข้ามาค้าขายในญี่ปุ่นอีกครั้งโดยอาศัยมาในเรือของชาวจีน<sup>121</sup> เอกสารของฮอลันดาระบุว่า นายเรือฮุเซน เป็นน้องเขยของ “รายาอิบราฮีม” (Raja Ibrahim)

<sup>116</sup> เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า 106.

<sup>117</sup> Derek Massarella, *A World Elsewhere: Europe's Encounter with Japan in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, p. 343.

<sup>118</sup> Ibid. , p. 343. ; Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450- 1680 Vol. 2*, p. 285.

<sup>119</sup> Y. Nagazumi , *Hirado Oranda Shokan no nikki (1627-1641)* 3 ( 1969 -1970 ): 191 , cited in Hiromu Nagashima, “Muslim Merchants' Visits to Japan in the 17th Century, ” : 2.

<sup>120</sup> ต้นฉบับใช้คำว่า “Hessingh Colij” ซึ่งชื่อนี้น่าจะมาจากภาษาอิหร่านว่า “ฮุเซน โกลยี”

( **حسين قايير** ) ซึ่งแปลว่า “นายเรือชื่อฮุเซน” เพราะคำว่า “โกลยี” ( **قايير** ) ในภาษาอิหร่านแปลว่า นายเรือ

<sup>121</sup> Hiromu Nagashima, “Muslim Merchants' Visits to Japan in the 17th Century , ” : 191.

พ่อค้าใหญ่ของพระเจ้ากรุงสยาม<sup>122</sup> ต่อมาเมื่อ รายนอิบราฮีม ถึงแก่กรรมไปแล้ว นายเรือสุเซน จึงรับหน้าที่ดูแลกิจการแทนพี่ชาย จากหลักฐานดังกล่าวแสดงว่าทั้ง รายนอิบราฮีม และ นายเรือสุเซน ต่างก็เป็นขุนนางมุสลิมของสยามซึ่งมีหน้าที่ค้าขายให้กับราชสำนัก

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ขุนนางกรมท่าขวา และกลุ่มพ่อค้ามุสลิมในสยามยังคงดำเนินการค้ากับญี่ปุ่นอย่างต่อเนื่องเนื่องจากรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และถึงแม้การค้ากับญี่ปุ่นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจะไม่อาจกระทำได้โดยตรง เนื่องจากญี่ปุ่นไม่ยอมรับกษัตริย์สยาม และญี่ปุ่นยังมีนโยบายไม่ติดต่อกับชาวต่างชาติยกเว้นชาวจีน และฮอลันดา แต่พ่อค้ามุสลิมและกลุ่มขุนนางกรมท่าขวาก็ยังสามารถประกอบการค้ากับญี่ปุ่นได้อย่างต่อเนื่อง โดยขนส่งเข้าไปในเรือของชาวจีน และฮอลันดา และได้อาศัยชาวจีน ชาวจีนมุสลิม ชาวฮอลันดา และอาจรวมถึงชาวญี่ปุ่นเป็นคนกลางให้

สำหรับการค้าบริเวณชายฝั่งทิศตะวันตกของสยามน่าจะคึกคักขึ้นมากในช่วงเวลานี้ เนื่องจากได้กลายเป็นย่านการค้าสำคัญมาตั้งแต่ช่วงกลางรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม หลังการทำสัญญาสงบศึกระหว่างสยามและพม่าเมื่อ พ. ศ. 2165 (ค. ศ. 1617) ซึ่งส่งผลให้ความขัดแย้งในย่านนี้ลดลง ประกอบกับการค้าในญี่ปุ่นที่ถูกจำกัดทำให้สยามจำเป็นต้องขยายการค้าด้านอื่นๆ เพื่อหารายได้มาทดแทนที่สูญเสียไป ใน “จดหมายเหตุวันวลิต” กล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงผูกสัมพันธ์ไมตรีกับเจ้านายอินเดียทุกองค์ ตลอดจนแวนแคว้นทั้งปวงในหมู่เกาะอินเดีย เพื่อให้ได้ส่งสำเภาของพระองค์และของไพร่ฟ้าไปทำการค้าขายได้โดยเสรีตามเมืองท่าต่างประเทศเหล่านั้น<sup>123</sup>

โยส สเตาเติน รายงานว่า พระมหากษัตริย์ทรงมีเรือค้าขาย และสถานีการค้าของพระองค์ที่แถบชายฝั่งโคโรแมนเดล<sup>124</sup> ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างสยามกับรัฐในอินเดียเป็นไปด้วยดี ดังจะเห็นได้ว่าใน พ. ศ. 2184 (ค. ศ. 1641) คณะทูตจากเบงกอลเดินทางมาพร้อมเครื่องราชบรรณาการ เพื่อขอพระบรมราชานุญาตนำช้างหลายเชือกออกนอกประเทศ<sup>125</sup> ในปีถัดมาคณะทูต

<sup>122</sup> Ibid.

<sup>123</sup> ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวลิต , หน้า 87.

<sup>124</sup> François Caron and Joost Schouten, *A True Description of the Mighty Kingdoms of Japan and Siam*, p. 148.

<sup>125</sup> เอกสารฮอลันดาสยามกรุงศรีอยุธยา, หน้า 253 .

จากเบงกอลก็นำเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายกษัตริย์สยามอีกครั้ง การที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงขยายการค้าฝั่งตะวันตกลงทำให้ขุนนางกรมท่าชาวามีบทบาทเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากขุนนางกลุ่มนี้รับผิดชอบการค้าทางฝั่งตะวันตกโดยตรง ในบันทึกของฮอลันดาก็ยังระบุว่าออกพระราชมนตรี ซึ่งเป็นขุนนาง มุสลิม มีตำแหน่งเป็นราชทูตซึ่งราชสำนักส่งไปเจริญสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรต่างๆ ในอินเดีย

การที่ขุนนางกรมท่าชาวามีบทบาททางการค้าตามเมืองท่าฝั่งตะวันตกในช่วงนี้ ทำให้เกิดการกระทบกระทั่งกับฮอลันดา ซึ่งกำลังขยายการค้าของตนในย่านนี้เช่นกัน พ. ศ. 2176 (ค. ศ. 1633) ยาน ฟอน เมียร์วีก (Jan van Meerwijck) พ่อค้าเอกชนชาวฮอลันดาได้เกิดข้อพิพาทกับออกญาศรีเนาวรัตน์ ถึงกับมีคดีความฟ้องร้อง และเมื่อเขานำความขึ้นฟ้องต่อศาลปรากฏว่าตัวเขาเป็นฝ่ายแพ้คดี เมียร์วีกจึงตอบโต้ด้วยการนำกำลังเข้าโจมตี และยึดเรือของพระเจ้ากรุงสยามซึ่งแล่นอยู่นอกฝั่งเมืองมะริด เรือลำนี้กำลังเดินทางจากตะนาวศรีจะไปค้าขายที่มะสุลีปะตัมในอินเดีย เขาได้นำกำลังเข้าโจมตีเรือ ยึดสินค้า เงิน และจับกุมพ่อค้ามัวร์ซึ่งเป็นตัวแทนของออกญาศรีเนาวรัตน์ ไว้ 10 คน จากนั้นก็นำตัวพ่อค้ามัวร์ไปปล่อยทิ้งไว้ที่เกาะแห่งหนึ่งใกล้เมืองมะริด พ่อค้ามัวร์ได้นำเรื่องฟ้องร้องส่งมายังเมืองหลวงทำให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองพิโรธ จนถึงกับทรงเตรียมจะส่งราชทูตพิเศษไปยังมะนิลา เพื่อขอความร่วมมือจากสเปนต่อสู้กับฮอลันดา<sup>126</sup> ทั้งยังทรงสั่งให้เจ้าเมืองตะนาวศรีคอยดักจับกุมเรือของฮอลันดาที่ผ่านมายังเมืองท่าฝั่งตะวันตก ต่อมาได้มีการจับกุมเรือของเมียร์วีกซึ่งเดินทางจากอะเจอะไปยังอะระกัน ถูกเรือรวมทั้งสินค้าทั้งหมดถูกยึด และถูกส่งกลับไปยังสยาม อย่างไรก็ตามความขัดแย้งระหว่างสยามกับฮอลันดาก็สงบลงในเวลาต่อมา เนื่องจากผู้สำเร็จราชการของฮอลันดาสั่งให้เรือของ เมียร์วีกเลิกปิดล้อมเมืองตะนาวศรี<sup>127</sup> นอกจากนี้ฮอลันดา ยังได้ส่งกองทัพเรือไปช่วยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองรบกับปัตตานี อันเป็นผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับฮอลันดาดีขึ้น<sup>128</sup>

<sup>126</sup> เอกสารฮอลันดาสัมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า 123 . ; จันทรฉาย ภัคฉัตร, แปล, *กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน*, หน้า 135.

<sup>127</sup> George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth - Century Thailand* , p. 24.

<sup>128</sup> สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงตอบแทนฮอลันดา โดยทรงคืนเงินภาษีที่บริษัทเคยจ่ายให้ครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ยังพระราชทานที่ดินให้กับโยส สเตาเติน เพื่อปลูกบ้าน และยังทรงอนุญาตให้ ผู้แทนฮอลันดาเข้าร่วมประชุมขุนนางด้วย (ดูรายละเอียดใน, *เอกสารฮอลันดาสัมัยกรุงศรีอยุธยา*, หน้า 123. )

ความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางกรมท่าชวากับฮอลันดาในช่วงเวลานี้อยู่ในสภาพที่เสื่อมลงจากในรัชกาลก่อน ทั้งนี้เนื่องจากขุนนางกลุ่มนี้เข้ามามีบทบาทในการแสวงหารายได้ให้กับท้องพระคลังจนเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้ง และกระทบกระทั่งกับฮอลันดา ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นช่วงที่มีการใช้จ่ายพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมากเพื่อใช้ก่อสร้าง บูรณะปฏิสังขรณ์พระอาราม และปราสาทราชวัง<sup>129</sup> รวมทั้งนำไปใช้ในราชการสงครามเพื่อปราบปรามหัวเมืองขึ้นอย่าง กัมพูชา ปัตตานี เชียงใหม่ และล้านช้าง ตลอดจนใช้ในการพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งจัดขึ้นอย่างใหญ่โตโอ้อ่า ศรีศักร วัลลิโภดม กล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสร้างความชอบธรรมในการปกครองพระราชอาณาจักรโดยทรงใช้การแสดงออกทางวัตถุ 2 อย่าง คือ การสร้างวัดและพระมหาปราสาทกับการฟื้นฟูและสร้างพระราชพิธีทางความเชื่อ ที่เกี่ยวกับความเป็นจักรพรรดิราช<sup>130</sup> พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาาระบุถึงสิ่งก่อสร้างหลายแห่งที่ โปรดฯ ให้สร้างอาทิ พระตำหนักนครหลวง พระที่นั่งวิหารสมเด็จ พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ วัดไชยวัฒนาราม และวัดชุมพลนิกายาราม รวมทั้งโปรดฯ ให้บูรณะวัดสำคัญๆ ในพระนครอีกหลายแห่ง สิ่งก่อสร้างในรัชกาลนี้มีความใหญ่โตโอ้อ่า แสดงถึงพระราชอำนาจของพระองค์ ขณะเดียวกันการก่อสร้างสถาปัตยกรรมขนาดใหญ่ต้องใช้จ่ายพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมาก จึงเกิดความจำเป็นในการแสวงหารายได้เข้าสู่ท้องพระคลังจดหมายเหตุวันวลิต กล่าวว่า ในการก่อสร้างวัด และปราสาทองค์ใหม่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงบังคับให้ขุนนางและราษฎรออกเงินสมทบด้วย<sup>131</sup> นอกจากนี้สิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่แล้วสมเด็จพระเจ้าปราสาททองยังทรงจัดพระราชพิธีอย่างใหญ่โต เช่น พระราชพิธีปราบดาภิเษก พระราชพิธีฉลองวัดมหาธาตุและพระราชพิธีลบศักราช ซึ่งล้วนเป็นพระราชพิธีที่ต้องใช้จ่ายพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมาก

พระราชทรัพย์อีกจำนวนหนึ่งยังใช้ไปในการสงครามระหว่างสยามกับประเทศราชและบรรดาหัวเมืองที่กระด้างกระเดื่องและไม่ยอมขึ้นกับพระราชอำนาจของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง การระดมสรรพกำลังเพื่อตีปัตตานีต้องใช้กำลังทหารถึง 50,000 - 60,000 คน พร้อมด้วยช้างม้า ปืน และยุทโธปกรณ์จำนวนมาก รวมทั้งเสบียงอาหารและ กระสุนดินดำ<sup>132</sup> สมเด็จพระเจ้า

<sup>129</sup> ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวลิต , หน้า 96.

<sup>130</sup> ศรีศักร วัลลิโภดม, *กรุงศรีอยุธยาของเรา*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มติชน, 2542), หน้า 99-100.

<sup>131</sup> ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวลิต, หน้า 96.

<sup>132</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 86. ; *เอกสารฮอลันดาสยามกรุงศรีอยุธยา*, หน้า 125 .



ปราสาททองยังทรงส่งกำลังทหารไปยังเชียงใหม่และล้านช้างเพื่อป้องกันการรุกรานของอังวะ การส่งทหารไปยังเมืองเหนือเป็นผลให้สูญเสียพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมาก ในบันทึกการค้าของฮอลันดาระายงานว่าหลังจากทรงส่งกองทัพขึ้นไปเมืองเหนือ 2 ครั้ง พระองค์ก็เกือบไม่มีพระราชทรัพย์เหลืออีก<sup>133</sup> การเสียพระราชทรัพย์ไปในราชการสงคราม การสร้างวัดและวัง รวมถึงพระราชพิธีต่างๆ ส่งผลให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองต้องทรงแสวงหารายได้เข้าสู่ท้องพระคลังเพิ่มมากขึ้น

จากพระราชกฤษฎีกาซึ่งตราขึ้นเมื่อพ. ศ. 2178 (ค. ศ. 1635) แสดงให้เห็นถึงกระบวนการจัดระเบียบในการเก็บภาษีอากรขนอน มีการกำหนดตราภูมิให้แต่ละหน่วยงานนำไปใช้ในการเร่งรัดจัดเก็บรายได้เข้าท้องพระคลัง<sup>134</sup> นอกจากนี้จะทรงเร่งรัดให้มีการจัดเก็บภาษีอากรขนอนแล้วยังทรงหารายได้จากการค้าต่างประเทศด้วยการส่งเรือออกไปค้าขายทั้งในฝั่งตะวันตก และตะวันออก อย่างไรก็ตามสภาพการค้าในช่วงเวลานั้นไม่เอื้ออำนวยต่อการค้าของสยามมากนัก เนื่องจากการค้าของสยามที่ญี่ปุ่นถูกจำกัด นอกจากนี้สยามยังต้องค้าขายแข่งกับชาติตะวันตก คือ โปรตุเกส ฮอลันดา และอังกฤษ รวมทั้งรัฐอื่นๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งต่างก็แข่งขันกันส่งเรือออกไปค้าขาย อาทิ อะเจ มะตะรัม เวียดนาม และกัมพูชา เฉพาะการค้าในฝั่งตะวันตกนั้นสยามต้องค้าขายแข่งกับ อะเจ มะละกา เคตะห์ ปัตตานี อะระกัน และพะโค ซึ่งต่างก็ส่งเรือออกไปค้าขายที่ชายฝั่งโคโรแมนเดล<sup>135</sup> ทำให้การแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าของสยามทำได้ยากลำบากยิ่งขึ้น สยามยังประสบปัญหาข้าวขาดแคลนใน พ. ศ. 2177 (ค. ศ. 1634) และ พ. ศ. 2179 (ค. ศ. 1636) จนเป็นสาเหตุให้ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองต้องทรงออกประกาศห้ามการส่งออกข้าว<sup>136</sup> ปัญหาเศรษฐกิจซึ่งเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในช่วงเวลานั้นน่าจะมีส่วนผลักดันให้มีการเร่งรัดแสวงหารายได้จากวิธีการผูกขาดสินค้าโดยผ่านหน่วยงาน “พระคลังสินค้า”

<sup>133</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 156 .

<sup>134</sup> *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, หน้า 172.

<sup>135</sup> บรรดาผู้ปกครองรัฐต่างๆ หลายแห่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้ ส่งเรือไปค้าขายที่ชายฝั่งโคโรแมนเดลของอินเดีย ได้แก่ อะเจ พะโค อะระกัน มะละกา นอกจากนี้พ่อค้าชาวอิหร่านและกอลกอนดาก็ยังส่งเรือเข้ามาค้าขายตามเมืองท่าใน อะเจ สยาม และอะระกัน ด้วย (ดูรายละเอียดใน Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Vol. 2*, p. 29. )

<sup>136</sup> *เอกสารฮอลันดาสัมัยกรุงศรีอยุธยา*, หน้า 124, 183 .

พระคลังสินค้าของสยามเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทอย่างมาก ในการแสวงหารายได้ให้กับ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ตามปกติพ่อค้าที่เข้ามายังสยามจะต้องนำสินค้าออกขายให้กับพระคลัง สินค้าก่อน โดยมีเจ้าพนักงานเป็นผู้รับซื้อสินค้าซึ่งจะคัดเลือกสินค้าเพื่อนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระมหากษัตริย์รวมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ตามลำดับ ขุนนางระดับสูงในพระคลังสินค้าจะเป็นผู้กำหนดราคาสินค้าที่รับซื้อซึ่งส่วนใหญ่จะกดราคาสินค้าให้ต่ำเพื่อจะขายต่อให้ได้กำไรมากๆ จากนั้นที่กการค้าของฮอลันดาแสดงว่าขุนนางกรมท่าขวาหลายคนมีบทบาทอยู่ในพระคลังสินค้าเท่าที่มีหลักฐาน ระบุชัดเจนคือ ออกญาศรีเนาวรัตน์ซึ่งมีหน้าที่ดูแลพระคลังหลวง ออกพระจุฬาเจ้ากรมท่าขวา ออกพระราชมณเฑียร และ ออกพระราชเศรษฐี ซึ่งในบันทึกการค้าของฮอลันดาระบุว่า เป็นเจ้าพนักงาน คนหนึ่งของพระคลังสินค้า มีหน้าที่ตีราคา และรับซื้อสินค้าจากพ่อค้าต่างชาติ<sup>137</sup> ขุนนางเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นมุสลิมต่างชาติที่มีกิจการค้าขายอยู่แล้ว โดยส่วนใหญ่เป็นพวกมุสลิมเชื้อสายอิหร่าน หรือพวกที่มาจากกอลกอนดา<sup>138</sup>

พ. ศ. 2180 (ค. ศ. 1637) สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงให้ออกพระราชกำหนดการค้าใหม่โดยมีสาระสำคัญเพื่อควบคุมการค้าอย่างเข้มงวด ทรงกำหนดให้เรือต่างชาติทุกลำที่ขึ้นมายังกรุงศรีอยุธยาต้องหยุดที่เมืองบางกอกเพื่อแจ้งวัดอุประสงคในการเข้าประเทศแก่เจ้าหน้าที่ และรอรับใบอนุญาตจากออกญาพระคลังเสียก่อนจึงจะเดินเรือต่อไปยังกรุงศรีอยุธยา ออกพระราชมณเฑียรเป็นผู้อัญเชิญพระราชบัญญัติดังกล่าวมาแจ้งให้พอน ฟลิต ลงนามรับทราบ และถึงแม้ว่าฮอลันดาจะไม่พอใจกับพระราชบัญญัติใหม่นี้เนื่องจากทำให้การค้าของพวกเขาต้องล่าช้า และเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น แต่ด้วยการบังคับและคำขู่ของออกพระราชมณเฑียร ฮอลันดาจึงต้องปฏิบัติตาม<sup>139</sup>

บทบาทของขุนนางกรมท่าขวาในการเป็นเจ้าพนักงานในพระคลังสินค้ามีส่วนสำคัญที่ช่วยเร่งรัดจัดเก็บรายได้เข้าท้องพระคลัง เพื่อให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงมีพระราชทรัพย์ไว้ใช้จ่าย

<sup>137</sup> บันทึกการค้าของฮอลันดาอธิบายว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงทราบว่าพวกเขามีปัญหาเกี่ยวกับออกญาศรีเนาวรัตน์เกี่ยวกับการซื้อขายสินค้าเงินแล้ว จึงทรงให้ออกพระราชเศรษฐีเข้ามาดูแลการซื้อขายสินค้ากับฮอลันดาตามเดิม แสดงว่าออกพระราชเศรษฐีมีหน้าที่จัดซื้อสินค้าให้กับพระคลังสินค้า ( ดูรายละเอียดใน *เอกสารฮอลันดาสัมัยกรุงศรีอยุธยา*, หน้า 228 . )

<sup>138</sup> Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Vol. 2*, p. 29.

<sup>139</sup> *เอกสารฮอลันดาสัมัยกรุงศรีอยุธยา*, หน้า 217 .

ในพระราชภารกิจต่างๆ แต่ก็ส่งผลให้พวกเขาต้องเกิดความขัดแย้งกับฮอลันดาซึ่งกำลังมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ในการค้าของสยาม

ความสัมพันธ์ของขุนนางกรมท่าชวากับฮอลันดามีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เนื่องจากในบางครั้งพ่อค้าฮอลันดา กับขุนนางกรมท่าชวามีผลประโยชน์ร่วมกัน และหลายครั้งก็เกิดความขัดแย้งกันด้วย บันทึกการค้าของฮอลันดาแสดงว่าขุนนางกรมท่าชวาได้อาศัยเรือของฮอลันดาเดินทางไปค้าขายที่ญี่ปุ่น ขุนนางหลายคนยังค้าขายกับพ่อค้าฮอลันดาจนมีหนี้สินติดตัวเช่น ออกญาศรีเนาวรัตน์ ซึ่งถูกกล่าวหาว่าเป็นหนี้พ่อค้าเอกชนฮอลันดาที่ชื่อ เมียร์วิก จนกลายเป็นสาเหตุของกรณีพิพาทใหญ่โตถึงขั้นกระทบกระเทือนต่อความสัมพันธ์ของสยามกับฮอลันดา และออกพระราชมนตรีซึ่งถูกระบุว่าได้ขโมยเงินจาก คาร์ล เรเนียร์เซิน (Carel Reijniersen) ผู้สำเร็จราชการของฮอลันดาประจำเมืองปูลิกัต ในอินเดีระหว่างที่เขารับหน้าที่ราชทูตของพระเจ้ากรุงสยาม บันทึกการค้าของฮอลันดากล่าวว่าเขาได้สัญญาจะใช้เงินคืนให้กับคณะทูตของฮอลันดาที่เข้ามายังสยาม แต่ภายหลังออกพระผู้นี้ได้ปฏิเสธไม่ยอมจ่ายเงิน โดยอ้างว่า ผู้สำเร็จราชการให้เงินนั้นแก้ตนเพื่อเป็นของขวัญ<sup>140</sup>

หลังจากเกิดกรณีพิพาทระหว่าง สยามกับ เมียร์วิกซึ่งมีสาเหตุมาจากออกญาศรีเนาวรัตน์แล้ว ความสัมพันธ์ของสยามกับฮอลันดาก็อยู่ในสถานะที่ไม่ดีนัก ใน พ. ศ. 2175 (ค.ศ. 1632) ราชสำนักสยามได้เปลี่ยนตัวเจ้าพนักงานที่มีหน้าที่ติดต่อกับฮอลันดา โดยให้พวกฮอลันดาอยู่ในความดูแลของออกขุนศรียศ ซึ่งเป็นเจ้าท่าและหัวหน้าพวกมุสลิม ทั้งที่แต่เดิมพวกฮอลันดาจะติดต่อกับออกญาพระคลัง และออกพระราชมนตรีได้โดยตรง การที่ฮอลันดาต้องอยู่ในความดูแลของ ออกขุนศรียศทำให้พวกเขาไม่ได้รับความสะดวกเนื่องจากบุคคลผู้นี้ไม่เข้าใจภาษามลายูและโปรตุเกส ด้วยเหตุนี้ผู้สำเร็จราชการฮอลันดาจึงมีพระราชสาส์นถึงสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เพื่อชี้แจงปัญหาที่เกิดขึ้น ต่อมาโยส สเตาเติน ยังได้นำของกำนัลไปมอบให้ออกญาพระคลัง การดำเนินการของฮอลันดาช่วยให้พ่อค้าฮอลันดากลับมาขึ้นตรงต่อออกญาพระคลัง และออกพระราชมนตรีตามเดิม<sup>141</sup>

ปัญหาระหว่างฮอลันดา และขุนนางกรมท่าชวาเกิดขึ้นอีกครั้งใน พ. ศ. 2177 (ค.ศ. 1634) เมื่อราชสำนักแต่งตั้ง ออกหมื่นทรงพานิช (Omun Trongpanit) ให้ทำหน้าที่

<sup>140</sup> เอกสารฮอลันดาสมาชิกกรุงศรีอยุธยา, หน้า 218.

<sup>141</sup> George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth - Century Thailand* , p. 24.

ล้าของฮอลันดาแทนออกพระราชมนตรี บันทึกการค้าของฮอลันดาระบุว่า บุคคลผู้นี้เป็นคนของออกญาจักรีและสามารถพูดได้เพียง ภาษาไทย และภาษามัวร์ การที่ออกหมื่นทรงพานิชมารับหน้าที่แทนออกพระราชมนตรี อาจจะเป็นผลมาจากการสับเปลี่ยนตำแหน่งในหมู่ขุนนางของราชสำนักสมเด็จพระเจ้าปราสาททองที่มักเกิดขึ้นอยู่เสมอ ๆ หรืออาจเป็นไปได้ตามข้อสันนิษฐานของฮอลันดาที่กล่าวไว้ว่า ออกหมื่นทรงพานิช ผู้นี้เป็นพวกสอดแนมที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองส่งมาจับตาความเคลื่อนไหวของฮอลันดา<sup>142</sup>

ความขัดแย้งระหว่างฮอลันดากับขุนนางกรมท่าขวา ยังเป็นผลมาจากการบริหารงานที่เข้มงวดของขุนนาง กลุ่มนี้ อันเนื่องมาจากความพยายามแสวงหาพระราชทรัพย์เข้าท้องพระคลัง จากบันทึกการค้าของฮอลันดาระหว่าง พ. ศ. 2180- 2184 (ค.ศ. 1637-1641) รายงานว่าพวกเขาขัดแย้งกับออกญาศรีเนาวรัตน์เนื่องจากการกำหนดอัตราซื้อขายเงินใหม่ พ่อค้าฮอลันดาได้นำเรื่องทูลฟ้องร้องต่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองว่า ออกญาศรีเนาวรัตน์ได้รับซื้อเงินจากพวกตนโดยกำหนดน้ำหนักให้น้อยกว่าที่ควรจะเป็น เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงรับเรื่องร้องทุกข์แล้วได้ทรงตัดสินให้ออกพระราชเศรษฐกิจซึ่งเคยติดต่อกับฮอลันดามาก่อนเป็นผู้ดูแลการซื้อขายเงินแทน ทั้งยังตรัสห้าม ออกญาศรีเนาวรัตน์มิให้เข้ามายุ่งเกี่ยวกับการซื้อขายเงินอีก<sup>143</sup> อย่างไรก็ตามฮอลันดาหวังว่าพระองค์จะทรงลงโทษออกญาศรีเนาวรัตน์แต่มิได้ทรงกระทำ

บันทึกการค้าของฮอลันดาแสดงว่า ความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางกรมท่าขวากับฮอลันดาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองอยู่ในสถานะที่ไม่ดีนัก พ่อค้าฮอลันดาเชื่อว่าขุนนางกรมท่าขวาเป็นพวกที่โลเลไว้ใจไม่ได้ และเป็นพวกที่มีเล่ห์เหลี่ยม<sup>144</sup> ความไม่ไว้วางใจกันได้ขยายวงไปสู่ความขัดแย้งเพิ่มมากขึ้นเมื่อเกิดปัญหาเกี่ยวกับหนี้สินระหว่าง ราชอาณาจักรสยามซึ่งเป็นพ่อค้าหลวงของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองกับพ่อค้าฮอลันดาเมื่อ พ. ศ. 2184 (ค. ศ. 1641) จากบันทึกการค้าของฮอลันดา รายงานว่า ราชอาณาจักรสยามได้ส่งเรือไปค้าขายที่ญี่ปุ่นช่วงระหว่าง พ. ศ. 2177-2182 (ค. ศ. 1634 -1639)<sup>145</sup> ระหว่างที่เขาประกอบการค้าให้กับราชสำนักสยามนั้น ได้มีหนี้สินติดอยู่กับบริษัทฮอลันดาเป็นจำนวนมากเมื่อเขาถึงแก่กรรมพ่อค้าฮอลันดาจึงทูลขอให้สมเด็จพระ

<sup>142</sup> Ibid, p. 25.

<sup>143</sup> เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า 228.

<sup>144</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 219, 233.

<sup>145</sup> Hiromu Nagashima, "Muslim Merchants' Visits to Japan in the 17th Century, " : 2

พระเจ้าปราสาททองทรงชำระหนี้ให้แทน<sup>146</sup> โดยเจรจาผ่านทางออกพระจุฬาราชมนตรีแต่การเจรจาไม่ประสบผลสำเร็จ เจ้าพนักงานของฮอลันดาเชื่อว่าการเรียกร้องไม่เป็นผลเพราะออกพระจุฬาราชมนตรีไม่ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ<sup>147</sup>

บันทึกของฮอลันดารายงานว่าออกพระจุฬาราชมนตรีเห็นเป็นโอกาสเหมาะที่จะทำร้ายบริษัทและทำให้บริษัทของฮอลันดาเสื่อมเสียชื่อเสียง จึงเขียนจดหมายขึ้นฉบับหนึ่งรายงานมายังออกญาพระคลังเพื่อให้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย จดหมายแจ้งว่าหากสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงปฏิเสธไม่ยอมจ่ายหนี้สินให้กับบริษัทของฮอลันดาแล้วเจ้าหน้าที่ของฮอลันดาจะเขียนจดหมายไปยังปัตตาเวียเพื่อให้ผู้สำเร็จราชการของที่นั่นส่งกองเรือรบเข้ามาขู่บังคับให้สยามจ่ายเงินจากพระคลังหลวงของพระเจ้าแผ่นดิน<sup>148</sup> เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทอดพระเนตรจดหมายฉบับนี้ก็โกรธแค้นออกญาจักรี ออกญาพิษณุโลก และออกญาสวรรคโลก ทูลทัดทานไว้เสียก่อนเหตุการณ์จึงไม่รุนแรงมาก อย่างไรก็ตามก็มีคำสั่งให้ออกญาพระคลังขับไล่พวกฮอลันดาออกไปจากกรุงศรีอยุธยา พร้อมกับส่งกำลังเข้าปิดล้อมสถานีการค้าของฮอลันดา แต่ภายหลังทรงระงับพระโทสะลงได้และมีได้ทรงกระทำตามนั้น

ในช่วงที่เกิดความขัดแย้งระหว่างราชสำนักสยามกับฮอลันดาอยู่นั้น ออกญาพระคลังได้เรียกตัวฟอน ฟลิต ให้ไปเข้าเฝ้า แต่พอดีกับ “Tayoman” ซึ่งเป็นหัวหน้าชาวญี่ปุ่นคนหนึ่ง (ในจำนวนหลายคน) ได้เชิญฟอนฟลิตไปพบ บันทึกของฮอลันดากล่าวว่า การที่หัวหน้าชาวญี่ปุ่น เชิญ ฟอนฟลิต ไปพบเท่ากับได้ช่วยชีวิตของเขาไว้ เพราะถ้าหาก ฟอน ฟลิต เข้าเฝ้าในทันทีเขาอาจถูกลง

<sup>146</sup> วิธีการค้าขายระหว่างพ่อค้าอื่นๆ กับ พ่อค้าฮอลันดา ใช้วิธีการแบบเงินเชื่อ คือพ่อค้าอื่นๆ จะซื้อสินค้าเป็นเงินเชื่อโดยลงบัญชีไว้กับบริษัท เมื่อขายสินค้าได้แล้วจึงจะนำเงินมาชำระ ในบัญชีของฮอลันดาจึงมีรายชื่อของลูกหนี้ปรากฏอยู่ ในจำนวนนั้นมีตั้งแต่พระมหากษัตริย์สยามลงไปถึงราษฎรสามัญ การที่พ่อค้าฮอลันดาเรียกร้องให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองชำระหนี้แทน รายาอิบราฮีม คงเป็นเพราะบุคคลผู้นี้ได้ยืมเงินจากฮอลันดามาใช้ในการค้าขายให้กับพระองค์นั่นเอง ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระเจ้าปราสาทจึงทรงเป็นลูกหนี้ของฮอลันดาด้วย (ดูรายละเอียดใน *เอกสารฮอลันดาสัมัยกรุงศรีอยุธยา*, หน้า 247. )

<sup>147</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 233.

<sup>148</sup> *เอกสารฮอลันดาสัมัยกรุงศรีอยุธยา*, หน้า 233.



พระอาญา ถึงแก่ความตายได้ ตามรายงานบันทึกของฮอลันดาอ้างว่าการเข้าพบผู้นำประชาคม ญี่ปุ่นของ ฟอน ฟลิต ทำให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงหวั่นเกรงว่า ฮอลันดาจะคบคิดกับพวก ญี่ปุ่นจนเป็นภัยต่อพระองค์ ขณะเดียวกันพระองค์ยังทรงได้รับคำแนะนำจาก ออกญาพิษณุโลก ออกญาจักรี ออกญาสุวรรณโลก และพระราชชนนี กับพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียงคนหนึ่ง ทำให้ความกริ้ว ของพระองค์ค่อย ๆ สงบลง อย่างไรก็ตามยังคงมีพระบรมราชโองการไม่ให้ผู้ใดเข้าไปในโรงงาน หรือพูดจากับพวกฮอลันดา ทั้งยังทรงห้ามขายไม้ซุงให้บริษัท นอกจากนี้ยังห้ามชาวสยามไปรับใช้ หรือแจวเรือจ้างให้กับฮอลันดาถ้าผู้ใดฝ่าฝืนมีโทษถึงตาย<sup>149</sup> ฮอลันดาเชื่อว่าสาเหตุที่ทำให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองพิโรธฮอลันดาอย่างมากเป็นเพราะการกระทำของออกพระจุฬาราชมนตรี นอกจากนี้ออกญาพระคลังซึ่งไม่พอใจฮอลันดาเป็นทุนอยู่แล้วก็ยังขัดขวางไม่ให้พวกฮอลันดาเข้าเฝ้า เพื่อถวายรายงานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วย

ความขัดแย้งระหว่างสมเด็จพระเจ้าปราสาททองกับฮอลันดาบรรเทาลง ด้วยความช่วยเหลือ ของออกญาสมบัติธิบาล (Okya Sombatthiban หรือ Oya Sabertiban)<sup>150</sup> ซึ่ง ช่วยเหลือให้คณะทูตของฮอลันดาได้เข้าเฝ้าเพื่อถวายพระราชสาส์น และเครื่องราชบรรณาการทำให้ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงมีท่าทีที่ดีขึ้น อย่างไรก็ตามพระองค์ทรงห้ามไม่ให้พ่อค้าฮอลันดา ส่งไม้ออกนอกประเทศตามคำแนะนำของออกญาพระคลัง ต่อมาพ่อค้าฮอลันดาแก้ไขปัญหาดัง กล่าวด้วยการมอบของกำนัลแก่ออกญาพระคลัง และออกพระจุฬาราชมนตรี เพื่อติดสินบนซึ่งพวก ฮอลันดาเชื่อว่าจะทำให้ขุนนางทั้งสองคนไม่รบกวมนหรือคอยทูตให้ร้ายกับพวกเขา ฮอลันดา เชื่อว่าการที่ขุนนางทั้งสองไม่คอยรบกวมนพวกตนจะช่วยให้ฮอลันดากลับมาได้รับความโปรดปราน จากสมเด็จพระเจ้าปราสาททองอีกครั้ง<sup>151</sup>

<sup>149</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 235, 240.

<sup>150</sup> ออกญาสมบัติธิบาล เป็นขุนนางในตำแหน่งเจ้ากรมพระคลังในชวา ขุนนางผู้นี้มีบทบาท ในการให้ความช่วยเหลือกับฮอลันดาเป็นอย่างดีแต่ต่อมาเกิดความขัดแย้งกันเนื่องจาก ออกญา สมบัติบาลไม่ได้รับความช่วยเหลือจากกองทัพฮอลันดาในสงครามที่เขาเป็นแม่ทัพยกไปปราบ สงขลาทำให้เขาพ่ายแพ้และถูกลงโทษ จึงกลายเป็น ศัตรูของฮอลันดาในภายหลัง (ดูรายละเอียด ใน Dhiravat na Pombejra, "Okya Sombatthiban and the VOC, c. 1648-1656," in *Court, Company and Campong*, p. 21. )

<sup>151</sup> เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า 248.

การที่ขุนนางกรมท่าขวาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีความขัดแย้งกับฮอลันดาอยู่เสมอๆ เนื่องจากเหตุผล 3 ประการคือ ประการแรกเกิดจากขุนนางกรมท่าขวาต้องการแสวงหารายได้เข้าท้องพระคลังให้มากขึ้น เพื่อสนองการใช้จ่ายพระราชทรัพย์ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีการใช้กฎหมาย และพระคลังสินค้าเป็นเครื่องมือในการผูกขาดซื้อขายสินค้า ขณะเดียวกันก็เร่งรัดจัดเก็บค่าธรรมเนียมจากชาวต่างชาติ ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อการค้าในสยามของฮอลันดา ประการที่สองเนื่องจากสยามต้องการลดบทบาทของฮอลันดาที่เพิ่มมากขึ้น เพราะอิทธิพลของฮอลันดากระทบกระเทือนต่อการค้าของสยาม ประการที่สามเนื่องจากฮอลันดาเป็นคู่แข่งการค้าของขุนนางกรมท่าขวา และพวกมุสลิมโดยตรง การดำเนินการค้าของฮอลันดาทำให้ขุนนางกลุ่มนี้ต้องสูญเสียผลประโยชน์และรายได้จากการค้า จึงพยายามขัดขวางพ่อค้าฮอลันดาไม่ให้ได้รับความสะดวกทั้งในด้านการค้า หรือการติดต่อกับราชสำนัก

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ฮอลันดามีสถานภาพทางการค้าที่มั่นคงขึ้น เนื่องจากมีเรือค้าขายเป็นจำนวนมาก ทั้งยังสามารถขยายอิทธิพลจนกลายเป็นผู้มีบทบาทสูงต่อการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบกับอังกฤษก็ได้ถอนตัวจากอยุธยาไปตั้งสถานีการค้าที่กัมพูชา ทำให้ฮอลันดายังมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นต่อการค้าในสยาม ฮอลันดาได้หันมาใช้ความพยายามดำเนินนโยบายผูกขาดการค้าสินค้าต่างๆ เช่น หนังกวาง ไม้หอม และดีบุก<sup>152</sup> ส่งผลให้ฮอลันดาเกิดความขัดแย้งจากการแย่งชิงผลประโยชน์กับพวกมุสลิม ชาวจีน รวมทั้งกลุ่มขุนนางท้องถิ่นหลายกลุ่ม จากบันทึกของฮอลันดาแสดงว่าพวกเขาได้รับการสนับสนุนจากขุนนางกลุ่มของออกญาสมบัติธิบาลในระยะแรก และมีความขัดแย้งกับกลุ่มของออกญาพระคลัง ออกญา "Rapasip" และออกหลวงทิพ (อาจจะได้แก่ออกหลวงทิพโกษา) ซึ่งเป็นขุนนางชาวจีน นอกจากนี้ฮอลันดายังมีปัญหาขัดแย้งกับกลุ่มขุนนางมุสลิมในกรมท่าขวาอย่าง ออกพระจุฬา และออกพระราชมன்றี เนื่องจากการประกอบการค้าของฮอลันดากระทบกระเทือนถึงเอกสิทธิ์ของออกญาพระคลัง และเจ้าท่าด้วย

<sup>152</sup> George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth - Century Thailand* , p. 24.

<sup>153</sup> บันทึกการค้าของฮอลันดาระายงานว่า เรือฮอลันดา 2 ลำที่เข้ามาค้าขายยังเมืองตะนาวศรีส่งผลกระทบต่อเอกสิทธิ์ของออกญาพระคลัง และเจ้าท่าของสยาม ทำให้พวกเขาไม่พอใจบริษัทอย่างมาก (ดูรายละเอียดใน *เอกสารฮอลันดาสัมัยกรุงศรีอยุธยา*, หน้า 107. )

ในช่วงเวลานี้ วีไอซีสามารถขยายตลาดการค้าไปสู่ ญี่ปุ่น และได้หัน เมื่อรวมเข้ากับความสามารถในการควบคุมตลาดการค้าที่ มะละกา และปัตตาเวีย ในเขตหมู่เกาะของอินโดนีเซียก็ส่งผลให้ฮอลันดามีบทบาทเข้ามาแข่งขันตลาดการค้าของพวกมุสลิม และชาวจีนในสยาม ทำให้ความขัดแย้งระหว่างฮอลันดากับกลุ่มขุนนางจีนในกรมท่าซ้าย และกลุ่มขุนนางมุสลิมในกรมท่าขวาเพิ่มมากขึ้น การขยายอิทธิพลทางการค้าของฮอลันดาก่อให้เกิดกระแสการต่อต้านในหมู่ขุนนางและชาวต่างชาติที่เสียผลประโยชน์โดยเฉพาะกลุ่มขุนนางมุสลิม ซึ่งเป็นผู้มืบทบาทในการจัดขบวนการค้าของฮอลันดา อันนำไปสู่ความขัดแย้งอย่างรุนแรงในรัชกาลต่อมา

**บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พ. ศ. 2198-2231 (ค. ศ. 1655 - 1688 )**

นับตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นต้นมา พ่อค้ามุสลิมมีบทบาทต่อการค้าในสยามเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้าเชื้อสายอินโด - อิหร่านจากอิหร่าน กอลกอนดา พิชปุร และเบงกอล รวมทั้งพ่อค้าจูเหลือ หรือมุสลิมเชื้อสายทมิฬ ซึ่งเข้ามามีบทบาทต่อการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 พ่อค้ามุสลิมเป็นผู้กระจายสินค้าของสยามไปสู่เอเชียตะวันตก และมีหลายคนได้เข้ามาเป็นผู้บริหารงานด้านการค้าต่างประเทศ และพระคลังสินค้าให้กับราชสำนัก พ่อค้าเหล่านี้มีเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงถึงกัน อย่างเช่นกลุ่มพ่อค้าเชื้อสายอินโด-อิหร่านในสยาม กับ พ่อค้าในกอลกอนดา และเบงกอล ซึ่งต่างก็มีธุรกิจการค้าที่เชื่อมโยงถึงกันระหว่างมะสูลิปะตัม จิตตะกอง กับตะนาวศรี และอยุธยา ในช่วง พ. ศ. 2213 (ค. ศ. 1670) ปริมาณเรือค้าขายของพ่อค้าจาก เบงกอล และกอลกอนดาที่มายังเมืองท่าตะนาวศรีได้เพิ่มมากขึ้น<sup>154</sup> โดยเฉพาะเรือของกลุ่มพ่อค้าชาวอิหร่าน และชาวกอลกอนดา<sup>155</sup> เช่นเดียวกับพ่อค้าจูเหลือก็มีแหล่งรวบรวมสินค้าช่างที่มะริด และตะนาวศรี รวมทั้งดินุกจากภูเก็ต พ่อค้าจูเหลือเป็นผู้เชื่อมโยงการค้าทางฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรมาลายูกับ อยุธยา<sup>156</sup>

<sup>154</sup> Ashin Das Gupta, "Indian Merchants and the Indian Ocean, " p. 432.

<sup>155</sup> Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Vol. 2*, p. 29.

<sup>156</sup> Sinnappah Arasaratanam, "The Chulia Muslim Merchants in Southeast Asia 1650 - 1800, " *Moyen Orient et Océan Indien* , IV ( 1987 ) : 128 - 130.

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พ่อค้ามุสลิมกลุ่มอินโด - อิหร่านได้หันไปร่วมมือกับชาวจีน เวียดนาม และ ญี่ปุ่นเพื่อค้าขายในทะเลตะวันออก บันทึกของฮอลันดาระายงานว่า เมื่อ พ. ศ. 2204 (ค. ศ. 1661) มีพ่อค้ามัวร์ เดินทางมาค้าขายของจีน และญี่ปุ่น ในทะเลจีนใต้ โดยยังไม่รู้จักมุ่งหมายนอกจากนี้เรือของฮอลันดาซึ่งได้ช่วยเหลือเรือของสยามซึ่งอับปางที่ดังกล่าว และสามารถช่วยลูกเรือชาวสยามไว้ได้ โดยในจำนวนนั้นมีพวกมัวร์รวมอยู่ด้วยถึง 10 คน<sup>157</sup> ความร่วมมือกันประกอบการค้าระหว่างพ่อค้ามุสลิม กับพ่อค้าจีน และพ่อค้าพื้นเมืองในเอเชียเป็นความพยายามปรับตัวเพื่อต่อสู้กับการขยายอิทธิพลทางการค้าของชาวตะวันตก การต่อสู้ทางการค้ามิได้เกิดขึ้นเฉพาะในทะเลเท่านั้น แต่ได้แผ่ขยายมาสู่ราชสำนักสยาม และส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวตะวันตกกับขุนนางที่ดูแลการค้าในราชสำนัก โดยเฉพาะขุนนางกรมท่าขวา

ในด้านกิจการภายในนั้นอาจกล่าวได้ว่าขุนนางกรมท่าขวา ซึ่งเป็นหัวหน้าประชาคมอินโด-อิหร่านในสยามมีบทบาทและอิทธิพลเพิ่มมากขึ้นมาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เมื่อถึงในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ได้ทรงดำเนินการลดบทบาททางการเมือง และเศรษฐกิจของขุนนางฝ่ายปกครอง พร้อมกับส่งเสริมบทบาทของขุนนางชาวต่างชาติ ทำให้ขุนนางที่เป็นหัวหน้าประชาคมมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่าน ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพระองค์มีบทบาทเพิ่มมากขึ้น การเพิ่มบทบาทของขุนนางที่เป็นหัวหน้าประชาคมมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่าน ส่งผลให้ประชาคมมุสลิมกลุ่มนี้มีความมั่นคง อันเป็นการส่งเสริมให้มุสลิมกลุ่มเชื้อชาติ และนิกายศาสนาเดียวกันเข้ามาค้าขายและตั้งรกรากในสยามเพิ่มมากขึ้น คนเหล่านี้ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินนโยบายต่างๆ ในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์

การเพิ่มบทบาทของมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่านในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ การขยายอิทธิพลทางการค้า และศาสนาของราชอาณาจักรอิหร่าน รวมทั้งราชอาณาจักรมุสลิมในอินเดีย เช่นกอลกอนดา พิชปุร และ เบงกอล ส่งผลให้มีมุสลิมจากรัฐดังกล่าวเข้ามาค้าขาย และตั้งถิ่นฐานอยู่ในสยามเพิ่มมากขึ้น “สำเนาขัตติย์สุไลมาน” กล่าวว่า เฉพาะชาวอิหร่านในสยามได้เพิ่มจำนวนจาก 30 คน จากในรัชกาลก่อนขึ้นเป็น 100 คนในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์<sup>158</sup> ทั้งนี้

<sup>157</sup> *Dag-Register, 1661* (12 April 1661, 13 June 1661, 17 November 1661) cited in Sinnappah Arasaratanam, “The Chulia Muslim Merchants in Southeast Asia 1650 - 1800,” p. 131.

<sup>158</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, pp. 94- 95.

ยังไม่รวมมุสลิมอินเดีย และมุสลิมกลุ่มอื่นๆที่อพยพเข้ามาเป็นระยะๆ มุสลิมเหล่านี้เข้ามาเป็นผู้ชำนาญการด้านต่างๆ ทั้งทางด้านการค้า การบริหารกิจการภายใน หรือเป็นกองกำลังของพระมหากษัตริย์ แม้ว่าจำนวนกองกำลังมุสลิมและอาสาต่างชาติอาจเทียบไม่ได้กับไพร่พื้นเมืองที่มีอยู่มากกว่าหลายเท่า แต่ความชำนาญในการรบ ความคล่องตัวในการระดมพล และการที่กำลังพลเหล่านี้ขึ้นตรงต่อกษัตริย์ทำให้พระองค์ทรงเรียกใช้สอยได้ง่าย ดังนั้นกลุ่มผู้ชำนาญการเหล่านี้จึงกลายเป็นกำลังสำคัญของกษัตริย์รวมทั้งผู้มีอำนาจที่ต้องการจะขึ้นเป็นกษัตริย์

หัวหน้าประชาคมชาวอิหร่าน ในอยุธยาได้เป็นผู้ชำนาญงานด้านการค้า หรือมีบทบาทในการควบคุมกำลังพลมุสลิมเท่านั้น แต่คนเหล่านี้ยังเป็นกลุ่มชนชั้นผู้นำที่ได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักอิหร่านให้เข้ามาขายอิทธิพลอยู่ในอินเดีย และ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คนเหล่านี้ประกอบไปด้วย พ่อค้า นักการทหาร นักการทูต ช่างฝีมือ และสถาปนิก เป็นต้น<sup>159</sup> ความสามารถในงานหลายๆ ด้านนี้เองเป็นแรงจูงใจให้กลุ่มอำนาจ ถือโอกาสเข้าไปสร้างความสัมพันธ์เพื่อผลประโยชน์ ในขณะที่เดียวกันคนเหล่านี้ก็ใช้ความสัมพันธ์ดังกล่าวเพื่อเสริมสร้างบทบาทและอิทธิพลในกิจการด้านต่างๆของสยามด้วย

หัวหน้าประชาคมชาวอิหร่านในกรุงศรีอยุธยามีความสัมพันธ์กับกลุ่มอำนาจต่างๆหลายกลุ่ม ดังที่ “สำเนาอักษรสุไลมาน” กล่าวว่า สมเด็จพระนารายณ์เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นเจ้าชายอยู่นั้น มักทรงแวะเวียนไปเยี่ยมเยียนชุมชนชาวอิหร่านอยู่เสมอๆ ทั้งยังทรงได้รับคำแนะนำจากหัวหน้าประชาคมชาวอิหร่านเกี่ยวกับกิจการหลายอย่าง แม้แต่ในช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์พวกประชาคมอินโด-อิหร่านก็ถูกสงสัยว่าให้การสนับสนุนกลุ่มของพระอนุชาในการก่อกบฏ<sup>160</sup> ชุนนางกรมท่าขวาโดยเฉพาะกลุ่มมุสลิมชาวอิหร่านในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์จึงมิได้มีบทบาททางด้านการค้าและการต่างประเทศเท่านั้นแต่ชุนนางกลุ่มนี้ยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในด้วย

หลังจากสมเด็จพระเจ้าปราสาททองสวรรคตใน พ. ศ. 2198 (ค. ศ. 1655 ) ได้เกิดการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองระหว่างสมเด็จพระเจ้าฟ้าไชยพระราชโอรสองค์ใหญ่ กับสมเด็จพระนารายณ์พระราชโอรสองค์รอง ตามมาด้วยการแย่งชิงอำนาจระหว่างสมเด็จพระนารายณ์ กับสมเด็จพระ

<sup>159</sup> Ibid. , pp. 55, 57, 94, 144 .

<sup>160</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman* , pp. 94, 101 - 102.



พระศรีสุธรรมราชา การแข่งขันอำนาจทั้งสองครั้งถือได้ว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์การเมืองของอยุธยา เนื่องจากการช่วงชิงอำนาจระหว่างกลุ่มผู้นำที่ได้รับการสนับสนุนจากขุนนางฝ่ายปกครอง กับกลุ่มผู้นำที่ได้รับการสนับสนุนจากขุนนางต่างชาติ

ในช่วงแรกหลังจากสมเด็จพระเจ้าปราสาททองสวรรคต สมเด็จพระนารายณ์ยังไม่ทรงมีโอกาสดำรงอำนาจ เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย พระเชษฐาได้ทรงนำผู้คนของพระองค์คืออาวุครบมือเข้าล้อมพระราชวัง และขึ้นเถลิงถวัลราชสมบัติ<sup>161</sup> โดยทรงได้รับการสนับสนุนจากขุนนางผู้ใหญ่ได้แก่ ออกญาจักรี ออกญามหาอุปราช ออกญาพระคลัง (เดิมคือออกญาสมบัติธิบาล) และออกหลวงทองหล่อ (Oklung Thongsu)<sup>162</sup> อย่างไรก็ตามในปี่รุ่งขึ้นสมเด็จพระนารายณ์ก็ทรงรวบรวมไพร่พลยึดอำนาจจากพระเชษฐาได้สำเร็จ บันทึกการค้ำของฮอลันดาระบุว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงขอทหารปืนไฟจากฮอลันดาเพื่อช่วยต่อสู้กับพระเชษฐา แต่ถูกปฏิเสธ เพราะฮอลันดาไม่ต้องการเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับความขัดแย้งภายใน<sup>163</sup> พระราชพงศาวดารกล่าวว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงจับพระเชษฐาได้ และถอดออกจากราชสมบัติ จากนั้นก็ทูลเชิญพระเจ้าน้อยยาเธอของพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศคือสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาขึ้นครองราชย์ตามกฏมณเฑียรบาล ต่อมาอีกเพียงสองสามวัน ก็มีรับสั่งให้นำสมเด็จพระเจ้าฟ้าไชยพระราชโอรสองค์ใหญ่ไปประหารเสีย<sup>164</sup>

สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาครองราชย์ได้ไม่ถึง 2 เดือน ก็ถูกสมเด็จพระนารายณ์พร้อมด้วยไพร่พลยกเข้ามาบังคับให้สละราชสมบัติ<sup>165</sup> นิโกลาส์ แชร่แวงอธิบายถึงสาเหตุที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงแข่งขันราชสมบัติว่า เนื่องจากพระบิดาทรงต้องการได้พระขนิษฐาของสมเด็จพระ

<sup>161</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 28.

<sup>162</sup> Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629 -1688," p. 261.

<sup>163</sup> Ibid. , p. 258.

<sup>164</sup> สมเด็จพระ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 14.

<sup>165</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 28.

นารายณ์เป็นพระสนมทำให้สมเด็จพระนารายณ์พิโรธ<sup>166</sup> พระราชพงศาวดารกล่าวถึงเหตุการณ์นี้ว่า สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาพอพระทัยในพระราชกัลยาณีพระขนิษฐาของสมเด็จพระนารายณ์ถึงกับขึ้นไปหาที่ฝ่ายใน แต่พระราชกัลยาณีลอบหนีออกมาเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ทรงทราบเรื่องก็พิโรธจึงทรงนำกำลังบุกเข้าไปในวังหลวง พระราชพงศาวดารแสดงให้เห็นว่าทรงมีความชอบธรรมในการกระทำครั้งนั้นโดยกล่าวว่า ทรงต้องการปกป้องพระบรมวงศานุวงศ์ และหากปล่อยให้พระปิตุลาปกครองบ้านเมืองต่อไป ย่อมจะเดือดร้อนแก่สมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน<sup>167</sup> หลักฐานของฝรั่งเศส และสยามให้รายละเอียดซึ่งอาจพออนุมานได้ว่า สมเด็จพระนารายณ์มิได้ทรงเตรียมการจะยึดอำนาจ แต่เนื่องจากทรงถูกพระปิตุลาหมิ่นพระเกียรติจึงทรงเรียกระดมพลอย่างเร่งด่วนเพื่อบุกเข้าพระราชวังหลวง

อย่างไรก็ตามจากบันทึกของฮอลันดาได้ให้รายละเอียดในอีกแง่มุมหนึ่ง โดยแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาทรงเกรงกลัวสมเด็จพระนารายณ์ และกองกำลังต่างชาติของพระราชันดาพระองค์จึงทรงขอความช่วยเหลือจากฮอลันดาเพื่อให้เป็นพันธมิตร และยังทรงได้รับคำรับรองจากออกญาจักรีในการให้ความช่วยเหลือสนับสนุนพระองค์<sup>168</sup> แสดงว่าสมเด็จพระนารายณ์คงจะทรงสะสมกำลังพลไว้มากพอสมควรทั้งยังเป็นกำลังที่มีความแข็งแกร่งจนเป็นที่เกรงกลัวของพระปิตุลา แต่การที่สมเด็จพระนารายณ์มิได้ทรงยึดอำนาจไว้เองหลังจากที่ทรงปราบปรามสมเด็จพระเจ้าฟ้าไชยได้แล้วนั้นอาจเป็นเพราะยังมีขุนนางผู้ใหญ่หลายกลุ่มที่ไม่ให้การสนับสนุนพระองค์<sup>169</sup> การที่ทรงเลือกสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงที่ใกล้ชิดให้ขึ้นมาเป็นกษัตริย์นั้น

<sup>166</sup> Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of The Kingdom of Siam*, p. 185.

<sup>167</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2*, หน้า 14.

<sup>168</sup> Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629 -1688," p. 261.

<sup>169</sup> ขุนนางที่สนับสนุนสมเด็จพระนารายณ์ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มขุนนางหนุ่ม และขุนนางชาวต่างชาติ ในขณะที่กลุ่มขุนนางผู้ใหญ่ให้การสนับสนุนพระเชษฐา การที่ทรงยกให้สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาเป็นกษัตริย์คงช่วยไม่ให้เกิดการต่อต้านจากกลุ่มขุนนางผู้ใหญ่ หรือขุนนางอาวุโส อันจะนำมาซึ่งความแตกแยก (ดูรายละเอียดใน Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629 -1688," pp. 290 - 291. ; มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, *ขุนนางอยุธยา*, หน้า 237. )

ส่วนหนึ่งก็เพื่อไม่ให้กลุ่มขุนนางผู้ใหญ่ต่อต้าน ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ สันนิษฐานว่า การที่ขุนนางผู้ใหญ่ให้การสนับสนุนสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา เพราะเจ้านายพระองค์นี้อ่อนแอควบคุมได้ง่าย<sup>170</sup> อย่างไรก็ตามก็ตีสมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงนำกำลังพลเข้ายึดอำนาจจากพระปิตุลา โดยทรงได้รับการสนับสนุนจากขุนนางกลุ่มหนึ่ง และกองกำลังต่างชาติ ซึ่งในพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ดังนี้

... จึงตรัสใช้พระยานันทกยอสู พระยานันทกยอถ่าง พระราชมนตรี หลวงโยธา  
ทิพ

หลวงอมรวงศา หลวงพิชิตเดชะ ขุนรักรักษ์ ขุนทรงพานิช ขุนสนิทวาที มिरยาฝั้น เม้าลามักเฆาะตาด คุมไพร่พลให้ไปอยู่ ณ ด้านศาลาลูกขุน ให้รายลีลากรมศรีตวน และแขกชวาแขกจามอยู่หน้า ด้านหน้าพระที่นั่งสรรเพชญปราสาทให้หลวงเทพวรชุนคุมไพร่พลอยู่ประตูศรีสรรทวาร ให้พระจุฬา คุมไพร่พล อยู่ ณ สระแก้ว หลวงวิสูตรสงคราม และขุนพรหมธิบาล คุมไพร่สารวัดหลังวัดพระรามาวาศ ให้ขุนอินทรธิบาลคุมไพร่พลสารวัด แต่ประตูแสดงรามจนถึงประตูหอพระ<sup>171</sup>

จากพระราชพงศาวดารแสดงว่ากองกำลังส่วนใหญ่ของสมเด็จพระนารายณ์ ประกอบไปด้วยขุนนางซึ่งควบคุมประชาคมต่างชาติ โดยเฉพาะกลุ่มขุนนางมุสลิมอันประกอบไปด้วยขุนนางกรมท่าชวา คือ ออกพระจุฬา ออกพระราชมนตรี ขุนทรงภาษา ขุนพินิจวาที และ ออกหลวงพิชิต นอกจากนี้ยังมีรายนามของมุสลิมที่ร่วมก่อการคือ “มिरยาฝั้น” และ “เม้าลามัก” ซึ่งอาจจะเป็นกลุ่มมุสลิมระดับผู้นำชุมชนอินโด-อิหร่าน เนื่องจากคำว่า “มिरยา” อาจมาจากคำว่า “มिरซา” (Mirza) ซึ่งเป็นคำที่ใช้บอกตำแหน่งขุนนางระดับเสนาบดีในราชสำนักอิหร่านสมัยราชวงศ์ซาฟาวิ<sup>172</sup> ส่วน

<sup>170</sup> นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์*, หน้า 26. ; พระราชพงศาวดารกล่าวไว้ว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองครองราชย์แล้วมิได้ทรงให้พระอนุชาดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช ซึ่งแสดงว่าสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาไม่มีอำนาจบังคับบัญชากองกำลังมากนัก ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงต้องทรงขอความช่วยเหลือจากขุนนางผู้ใหญ่ และฮอลันดาเพื่อต่อสู้กับกำลังของสมเด็จพระนารายณ์

<sup>171</sup> สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอริยวงศาคตญาณ (วาสน์), *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 2*, หน้า 15.

<sup>172</sup> ในสมัยราชวงศ์ซาฟาวิ ขุนนางระดับเสนาบดีที่ได้รับตำแหน่งเป็น “มिरซา” ส่วนใหญ่จะเป็นเจ้าครองนคร หรือเสนาบดีที่มีความสำคัญ (ดูรายละเอียดใน Sir John Chardin,

คำ “มอล่า” ( **مولی** : Mawla) เป็นภาษาอาหรับแปลว่า “หัวหน้า” หรือ “เจ้านาย” ใช้เรียกผู้นำระดับสูงในชุมชนมุสลิม<sup>173</sup> ชาวต่างชาติกลุ่มอื่นๆที่ร่วมก่อการยังประกอบไปด้วยผู้นำของกรมอาสาจาม และ ประชาคมมลายู-ชวา อีกทั้งยังมีขุนนางจากกรมอาสาญี่ปุ่น นอกจากนี้สมเด็จพระนารายณ์ยังทรงแสวงหาความช่วยเหลือจากชาวตะวันตก คือพวกโปรตุเกส ส่วนกองกำลังของสมเด็จพระนารายณ์ที่เป็นขุนนางท้องถิ่นประกอบไปด้วยขุนนางฝ่ายวังหน้า และพวกกรมคชบาล<sup>174</sup>

“สำเภากษัตริย์สุไลมาน” เล่าถึงเหตุการณ์แย่งชิงราชบัลลังก์ครั้งนี้โดยกล่าวว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงนำกองทหารร่วมไปในกระบวนแห่ “พิธิตะเซยัต” (Tazeyat)<sup>175</sup> ของมุสลิม นิกายชีอะห์ในกรุงศรีอยุธยา และทรงนำกำลังเข้าล้อมพระราชวัง พระองค์ทรงยึดอำนาจสำเร็จและเสด็จขึ้นครองราชบัลลังก์ เมื่อวันที่ 8 เดือนมะหะหะร่า (หรือ มุฮัรรัม) อีจระห์ศักราช 1083 ตรงกับวันที่ 17 พฤศจิกายน พ. ศ. 2199 (ค. ศ. 1656)<sup>176</sup> ซึ่งสอดคล้องกับบันทึกของฮอลันดาที่เขียนเมื่อเดือนมกราคม พ. ศ. 2200 (ค. ศ. 1657) ที่ได้เล่าเหตุการณ์ช่วงชิงอำนาจครั้งนั้น พระราชพงศาวดารกล่าวว่าพวกทหารอาสาเป็นผู้ได้รับคำสั่งให้ทำลายประตูดวงพอดีกับพระสิทธิไชยขุนนางในวังหลวงเปิดประตูให้ กองทหารของสมเด็จพระนารายณ์จึงเข้าไปได้ สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาเสด็จหนีไปวังหลัง ต่อมาทรงถูกจับได้ และถูกสำเร็จโทษ สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีชัยชนะแก่พระปีตุลาเมื่อ ศักราช 1018 (พ. ศ. 2199) ปีวอก เดือน 12 ขึ้น 11 ค่ำ<sup>177</sup> ตรงกับวันที่ 20 พฤศจิกายน พ. ศ. 2199 ซึ่งเดือน และ ปี สอดคล้องกับเอกสารของอิหร่าน แต่วันที่ไม่ตรงกัน โดยคลาดเคลื่อนกันอยู่ 3 วัน<sup>178</sup>

---

*Travels in Persia 1673-1677*, p. 147. ; Rudolph P. Matthee, *The Politics of Trade in Safavid Iran*, pp. 45, 124. )

<sup>173</sup> Ian Richard Netton, *A Popular Dictionary of Islam*, p. 167.

<sup>174</sup> นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์*, หน้า 26-27.

<sup>175</sup> ตะเซยัต (tazeyat) แปลว่าการแสดงคารวะสูงสุด เป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อรำลึกถึงการสิ้นพระชนม์ของอิหม่ามสุเซนอิหม่ามพระองค์สำคัญของมุสลิมนิกายชีอะห์ ซึ่งถูกปลงพระชนม์ ณ ตำบลกัลบาราห์ ริมฝั่งแม่น้ำยูเฟติส ตรงกับเดือนมะหะหะร่า หรือมุฮัรรัม (Maharam) ซึ่งเป็นเดือนแรกตามปฏิทินอิสลาม อีจระห์ศักราชที่ 61 ตรงกับ พ. ศ. 1223 (ค. ศ. 680) พิธีนี้จึงเรียกอีกชื่อว่า “มะหะหะร่า” ตามชื่อเดือนที่ประกอบพิธีนี้.

<sup>176</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 95.

“สำเนาอักษรยี่สิบโลมาน” ให้ข้อมูลที่แสดงว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงใช้โอกาสที่มุสลิม นิกายชีอะห์ กำลังประกอบพิธีทางศาสนาในการก่อการยึดอำนาจ และคงไม่มีโอกาสใดจะเหมาะ เท่ากับในระหว่างพิธีตะเซย์ตของประชาคมมุสลิมอินโด-อิหร่าน เนื่องจากในพิธีตะเซย์ตนั้นเป็นการ จำลอง เหตุการณ์สงครามอันนำไปสู่การสิ้นพระชนม์ของอิหม่ามฮุเซน<sup>179</sup> ในพิธีจะมีการจัดขบวน แห่จำลองขบวนทัพของอิหม่ามฮุเซน จากบันทึกของชาวฝรั่งเศสระบุว่ากระบวนแห่ในพิธีนี้ ใหญ่โตโอ้อ่า

<sup>177</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 95. ; สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2*, หน้า 16.

<sup>178</sup> พิธีตะเซย์ตจะจัดขึ้นรวม 10 วัน โดยเริ่มในวันขึ้น 2 ค่ำ ของเดือนมะหะร่าซึ่งในครั้ง นั้นตรงกับวันที่ 10 พฤศจิกายน พ. ศ. 2199 ในการประกอบพิธีตะเซย์ต ของมุสลิม นิกายชีอะห์ จะมีการจัดริ้วกระบวนแห่ประกอบด้วยกระบวนม้าศึก และฝูงชนจำนวนมากจำลองภาพการ สงครามโดยจะจัดขบวนแห่แทนในคืน วันที่ 4 (ขึ้น 5 ค่ำ) คืนวันที่ 7 (ขึ้น 9 ค่ำ) และจะมีพิธีแห่ ครั้งใหญ่ ในคืนวันที่ 10 และเช้าวันที่ 11 ซึ่งเรียกว่า “อาชูเราะ” (Ashura) หากเป็นไปตาม ที่เอกสารอิหร่านกล่าวไว้แสดงว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงร่วมไปในกระบวนแห่ในคืนวันที่ 7 ตรง กับวันที่ 16 พฤศจิกายน พ. ศ. 2199 จนถึงเช้าวันที่ 8 ซึ่งตรงกับวันที่ 17 จึงทรงได้รับชัช ชนะอย่างเด็ดขาด แต่ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่าทรงนำกำลังเสด็จออกจากวังหน้าในวัน พฤษภมาสดี เดือน 12 ขึ้น 10 ค่ำ ทรงยึดพระราชวังได้และมีชัยชนะในวันรุ่งขึ้น แสดงว่าพระองค์ ทรงส่งทหารเข้าร่วมในพิธีมะหะร่าของคืนวันที่ 10 และเช้าวันที่ 11 คือในวันอาชูเราะ ซึ่งตรงกับ วันที่ 19-20 พฤศจิกายน ปีเดียวกัน .

<sup>179</sup> อิหม่ามฮุเซน เป็นโอรสของอิหม่ามอาลี และท่านหญิงฟาติมะ ธิดาของศาสดา มะหะหมัด มุสลิม นิกายชีอะห์ถือว่า อิหม่ามฮุเซนเป็นทายาทโดยชอบธรรมในการสืบทอดตำแหน่งผู้ นำศาสนาอิสลามที่เรียกว่า “กาหลิบ” (Caliph) หรือ “คะลีฟะห์” (Khalifa) ต่อมาอิหม่าม ฮุเซนได้รับการต่อต้านจากยะซีด (Yazid) ซึ่งสถาปนาตัวเองเป็นคะลีฟะห์ที่ดามัสกัส (Damascas) และได้ส่งกำลังเข้าปิดล้อมคาราวานของอิหม่ามฮุเซน และสังหารอิหม่ามฮุเซน พร้อมผู้ติดตาม เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นที่มาของพิธี ตะเซย์ต ซึ่งมุสลิม นิกายชีอะห์ทั่วโลกจะจัดขึ้นเป็น ประจำทุกปี โดยในพิธีจะมีการจัดริ้วขบวนแห่ซึ่งจำลองขบวนคาราวานของอิหม่ามฮุเซน และเหตุ การณ์สงครามในอดีต



และมีผู้เข้าร่วมขบวนเป็นจำนวนมาก<sup>180</sup> จากหลักฐานของอิหร่านและชาวตะวันตกแสดงว่าชาวสยามคุ้นเคยกับพิธีนี้เป็นอย่างดีและชาวสยามหลายคนก็นิยมเข้าร่วมหรือคอยชมพิธีกรรมซึ่งจะมีการจัดริ้วกระบวนแห่แห่นคล้ายขบวนทัพ ด้วยเหตุนี้การจะนำกองกำลังแอบแฝงร่วมไปในกระบวนจึงไม่ทำให้ฝ่ายของสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาสงสัยหรือเตรียมการป้องกันได้ทัน ใน “สำเนา กษัตริย์สุไลมาน” กล่าวว่า พวกมะหนงได้ขอเข้าเฝ้ากษัตริย์ (สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา) เพื่อทูลขอพระบรมราชานุญาตประกอบพิธีตะเซย์ตและขอนำกระบวนแห่มาให้ทอดพระเนตร<sup>181</sup> ในพระราชพงศาวดารก็ดูเหมือนจะมีข้อความบางตอนที่สอดคล้องกับหลักฐานของอิหร่านโดยกล่าวว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงเคลื่อนทัพของพระองค์ไปโดยทางซีกัน<sup>182</sup>

คำว่า “ซีกัน” เป็นชื่อของย่าน และถนน ที่ตัดผ่านชุมชน ฮินดู และมุสลิมอินโด- อิหร่าน “ถนนซีกัน” อาจมาจากคำว่า “ถนนซีค” ซึ่งแปลว่า “ถนนแขกใหญ่”<sup>183</sup> โดยมาจากคำว่า ซีค หรือเชค ( شيخ : Sheikh ) แปลว่าหัวหน้า หรือผู้นำมุสลิม หรืออาจจะมาจากคำว่า ซียกูล ( شیک ) แปลว่า สวยงามโอ่อ่า สอดคล้องกับที่ชาวฝรั่งเศสระบุว่าถนนของพวกมัวร์นี้เป็นถนนที่ใหญ่

<sup>180</sup> ลาลูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1*, หน้า 500. ; Abbé de Choisy , *Journal of A Voyage to Siam 1685-1686*, p. 212 . ; Guy Tachard, *A Relation of the Voyage to Siam*, p. 214.

<sup>181</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 95. ; การที่พระมหากษัตริย์สยามทรงรับพิธีตะเซย์ต หรือพิธีมะหะหฺร่านี้ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์น่าจะเริ่มมาตั้งแต่ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม คือตั้งแต่ครั้งที่ เจกอะหฺมัดได้ขอพระราชทานที่ดินตั้งชุมชนและศาสนสถานเพื่อประกอบพิธีนี้ พิธีตะเซย์ตได้ถูกสถาปนาให้เป็นพระราชพิธีของราชสำนักในสมัยที่ซาร์แห่งราชวงศ์ซาฟาวิปกครองอิหร่าน พระมหากษัตริย์ของสยามก็คงจะทรงรับพิธีนี้ในพระบรมราชูปถัมภ์เพื่อเอาใจประชาชนอินโด - อิหร่านด้วย ( ดูรายละเอียดใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงศสกุลบุณนาค*, หน้า 2. ; Jean Calmard, “The Consolidation of Safavid Shi’ism : Folklore and Popular Religion,” in *Safavid Persia*, pp. 164 - 165. )

<sup>182</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำราบปรปักษ์, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2*, หน้า 15.

<sup>183</sup> คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง เรียกว่า “ถนนแขกใหญ่” ซึ่งตัดผ่านชุมชนบริเวณ “บ้านแขกใหญ่เจ้าเซ็น” ตั้งอยู่ท้ายวัดอัมมัตตจากย่านชาวจีน ( ดูรายละเอียดใน “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง,” หน้า 13. )

โตโออาที่สุตในพระนคร<sup>184</sup> ถนนสายนี้ใช้เป็นเส้นทางในขบวนแห่พิธีตะเซย์ตของมุสลิมนิกายชีอะห์เป็นประจำทุกปี จากหลักฐานบันทึกของคณะทูตชาวฝรั่งเศสที่เข้ามายังสยาม และพยานที่เรือนรับรองใกล้ถนนสายนี้ ได้บรรยายเกี่ยวกับการประกอบพิธีตะเซย์ตของพวกมัวร์ในสยามไว้ จึงมีความเป็นไปได้ว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงก่อการยึดอำนาจในช่วงที่มุสลิมนิกายชีอะห์ในสยามกำลังประกอบพิธีตะเซย์ตพอดี

นัยยะสำคัญของพิธี ตะเซย์ตนั้นมีได้เป็นเพียงพิธีกรรมที่รำลึกถึงเหตุการณ์สิ้นพระชนม์ของอิหม่ามฮุเซนนักบุญคนสำคัญของนิกายชีอะห์เท่านั้น แต่แสดงถึงการต่อสู้แบบถวายชีวิตเพื่อธำรงรักษาความชอบธรรมเอาไว้<sup>185</sup> นัยยะดังกล่าวอาจถูกผู้นำชุมชนมุสลิมมุสลิมนิกายชีอะห์ที่มีความสัมพันธ์กับสมเด็จพระนารายณ์ นำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อแสวงหาการสนับสนุนจากประชาคมมุสลิมอินโด-อิหร่านในสยามดังที่ผู้แต่ง “สำเนาภคทรัพย์สุไลมาน” ได้กล่าวว่า

... ในขณะนั้น ชาวอิหร่านที่มีตำแหน่งหน้าที่สำคัญได้ใช้ศาสนาเป็นข้ออ้างให้เข้าไปในพระราชวังได้อย่างปลอดภัย จากนั้นพวกเขาก็กระจายกันเข้าไปยึดปืนและปืนใหญ่ของกษัตริย์ เมื่อเจ้าชาย ( สมเด็จพระนารายณ์ ) ทรงประสานกับพวกอิหร่านที่อยู่ภายในได้แล้ว พระองค์ทรงร้องขึ้นว่า “ โอ้ ท่านอาลี ” ( Oh Ali ตรงกับคำว่า “ ยา อาลี ” ในภาษาอิหร่าน ) \* แล้วก็ทรงบุกเข้าไปจนถึงพระตำหนักของกษัตริย์<sup>186</sup>

<sup>184</sup> Abbé de Choisy, *Journal of A Voyage to Siam 1685 - 1686*, p. 165.

<sup>185</sup> กุศล เอี่ยมอรุณ, “บันทึกเจ้าเซ็นในคืนวันเลือดปนน้ำตา,” *สารคดี*, 15, 176 (ตุลาคม 2542): 157. ; Jean Calmard, “The Consolidation of Safavid Shi'ism : Folklore and Popular Religion,” pp. 150 - 151. )

\* “ยา อาลี” เป็นคำยกย่องที่มุสลิมนิกายชีอะห์ใช้เปล่งเสียงเวลาต้องการจะกระทำกิจที่สำคัญ เช่นการรบ การออกสงคราม เป็นการขอความคุ้มครอง และผลกำลังจากอิหม่ามอาลี ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นผู้มีพลังกำลังมาก จนได้รับการขนานนามว่า “ ซิระโคตะห์ ” หรือพญาราชาสีห์ (สัมภาษณ์ อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา, วันที่ 11 ตุลาคม 2543. )

<sup>186</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 97.

แม้ไม่อาจทราบได้ว่าสมเด็จพระนารายณ์จะทรงเอ่ยพระนามของอิหม่ามอาลีซึ่งเป็นตัวแทนของพลังศรัทธาของพวกมุสลิมนิกายชีอะห์เพื่อรวมกำลังในการต่อสู้กับพระปิตุลาจริงตามหลักฐานของอิหร่านหรือไม่ แต่ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการใช้ความเชื่อทางศาสนาเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มอำนาจทางการเมืองในช่วงเวลานั้น

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงใช้กองกำลังต่างชาติในการยึดอำนาจครั้งนี้คงเนื่องจากพระองค์คงจะมีเวลารวบรวมไพร่พลไม่มากนัก เพราะทรงทราบว่าพระปิตุลาห์ทรงเตรียมการจะโจมตีพระองค์เช่นกัน จากนั้นทีก็ของฮอลันดาทำให้ทราบว่า สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาทรงพยายามขอความช่วยเหลือจากฮอลันดา และขุนนางผู้ใหญ่หลายคน “สำเภากษัตริย์สุไลมาน” ยังกล่าวด้วยว่า สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาทรงเตรียมการจะลอบปลงพระชนม์สมเด็จพระนารายณ์<sup>187</sup> ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงเลือกใช้กองกำลังต่างชาติซึ่งสามารถเรียกระดมพลได้อย่างรวดเร็วอันเป็นผลให้ฝ่ายวังหลวงไม่ทันตั้งตัว<sup>188</sup> และเป็นฝ่ายปราชัย

การมีส่วนร่วมในการยึดอำนาจของขุนนางกรมท่าขวา และประชาคมมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่านมิได้ส่งผลให้คนกลุ่มนี้มีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในราชสำนักเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งของประชาคมต่างชาติซึ่งสามารถช่วยเหลือสมเด็จพระนารายณ์ต่อสู้กับกองกำลังของวังหลวงที่ส่วนใหญ่ประกอบด้วยขุนนางและไพร่พื้นเมืองและคงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงใช้กองกำลังเหล่านี้ ในการปกป้องและรักษาพระราชอำนาจเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว

หัวหน้าประชาคมอินโด - อิหร่าน ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ประกอบไปด้วยมุสลิมที่มาจากอิหร่าน และอินเดีย ซึ่งมีหัวหน้าของตนเองเป็นผู้ควบคุม โดยชาวอิหร่านก็ปกครองพวกที่มาจากอิหร่าน ส่วนพวกอินเดียก็ยังมีหัวหน้าปกครองแบ่งแยกกันไปตามถิ่นฐาน<sup>189</sup> ในรัชสมัย

<sup>187</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 95.

<sup>188</sup> Ibid. ; Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam* , p. 185.

<sup>189</sup> ใน “สำเภากษัตริย์สุไลมาน” แบ่งแยกพวกกลุ่มมุสลิมอินโด-อิหร่าน ในสยาม เป็นพวก 3 กลุ่ม คือพวกอิหร่าน “มะหังน” ซึ่งได้แก่มุสลิมชีอะห์จากอินเดีย และ พวกเตอร์ก ที่นับถือนิกายชีอะห์เรียกว่า “ชีลีบี” (Chelebi) เอกสารดังกล่าวยังแสดงให้เห็นว่า มุสลิมแต่ละกลุ่มมีผู้นำของตนแยกกันดูแล โดยมีหัวหน้าประชาคมชาวอิหร่านเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญ (ดูรายละเอียดใน Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, pp. 50, 77. )

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ขุนนางกรมท่าชาวสายตระกูลของเฉกอะหมัดคงยังไม่ได้มีบทบาทเข้ามาควบคุมประชาคมอินโด-อิหฺร่าน ทั้งหมดเหมือนในสมัยต่อมาแต่พวกเขาจะดูแลมุสลิมกลุ่มนี้โดยผ่านความสัมพันธ์ที่มีกับหัวหน้าประชาคม ซึ่งเป็นมุสลิมต่างดาว โดยหัวหน้าคนเหล่านี้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนางอยู่ในกรมท่าขวา หรือกรมกองอื่นๆ

จากหนังสือจดหมายเหตุประมวงศสกุลขุนนาค แสดงว่ากลุ่มขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ส่วนใหญ่จะรับราชการอยู่ในหน่วยงานราชองครักษ์ หรือฝ่ายกรมวัง ต่อมาก็ยังขยายบทบาทเข้าไปดำรงตำแหน่งในด้านปกครองได้แก่ เฉกอะหมัดซึ่งเคยดำรงตำแหน่งในกรมพระตำรวจต่อมาก็ได้รับแต่งตั้งให้ไปดำรงตำแหน่งเจ้ากรมท่าขวาอยู่ระยะเวลาหนึ่ง จึงได้รับการแต่งตั้งไปดำรงตำแหน่งออกญาบวรราชนายกจางวางมหาดไทยในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ท่านชื่น บุตรชายของ เฉกอะหมัด เคยดำรงตำแหน่งมหาดเล็ก ภายหลังได้รับแต่งตั้งเป็นออกญาวรเชษฐภักดี จางวางกรมท่าขวา และได้เลื่อนเป็น ออกญาอภัยราชา ว่าที่สมุหนายกในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ส่วนท่านสมบุญ บุตรชายของออกญาอภัยราชา (ชื่น) ก็ดำรงตำแหน่ง จมื่นจงภักดีในสังกัดกรมวัง ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์<sup>190</sup> ถึงแม้ว่าลูกหลานของเฉกอะหมัดจะได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอยู่ในกรมท่าขวาแต่ก็เข้ามาบริหารราชการในกรมท่าขวาอยู่ในช่วงสั้นๆ (อาจเป็นนโยบายในการโยกย้ายตำแหน่งขุนนางของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) แต่จากบันทึกการค้าของฮอลันดา และอังกฤษแสดงว่าขุนนางมุสลิมกลุ่มที่มีบทบาทต่อการค้าของสยามกลับเป็นขุนนางมุสลิมซึ่งเป็นชาวต่างชาติ จะเห็นได้ว่าขุนนางที่สืบสายเลือดต่อมาจากเฉกอะหมัดในชั้นหลังมิได้มีบทบาททางการค้ามากนักแต่ไปมีบทบาทอยู่ในฝ่ายราชองครักษ์ และฝ่ายปกครอง ทั้งนี้เป็นเพราะขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดเติบโตมาจากสายควบคุมกำลังคน ทำให้ขุนนางกลุ่มนี้ไม่ได้เข้ามามีบทบาทควบคุมด้านการค้ามากเท่ากับกลุ่มขุนนางมุสลิมชาวต่างชาติ ซึ่งเป็นพวกที่มีความคุ้นเคยกับโลกการค้าของมุสลิมมากกว่า

กลุ่มขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดได้เปลี่ยนสถานภาพจากขุนนางต่างชาติกลายเป็นขุนนางท้องถิ่นหลังจากลูกหลานรุ่นต่อมาแต่งงานกับชาวสยาม ซึ่งส่งผลให้ขุนนางกลุ่มนี้ไม่สามารถเข้ามาควบคุมปกครองกลุ่มประชาคมต่างชาติที่เป็นพวกสายเลือดแท้บ้างกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มชาวอิหฺร่าน ดังจะเห็นได้จากการที่มุฮัมมัด ราบียฺ ผู้เขียน “สำเนาอักษรีย์สุไลมาน” แสดงถึงนัยยะดังกล่าวนี้ว่า พวกอิหฺร่านในกรุงศรีอยุธยาไม่ค่อยยอมรับขุนนางกลุ่มนี้นัก โดยพวกอิหฺร่านจะเรียกมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหฺร่าน ที่ไม่ใช่ชาวอิหฺร่านแท้ๆว่า พวกโมกุล มุกัล หรือมะหฺงัน พวกมะหฺงันนี้รวมถึง

<sup>190</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงศสกุลขุนนาค*, หน้า 9.

มุสลิมอิหร่าน หรือ อินเดีย ที่มีเลือดผสมกับชาวสยามด้วย<sup>191</sup> การที่ขุนนางมุสลิมสายตระกูลเฉกอะหมัด เป็นพวกเลือดผสมทำให้ความชอบธรรมในการปกครองประชามชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวอิหร่านคงทำได้ยาก เพราะพวกอิหร่านมักหึงหอนงในสายเลือดอินโด-อารยันของพวกเขา และคงไม่ยอมอยู่ใต้การปกครองของขุนนางกรมท่าชาวที่มีเลือดของคนพื้นเมืองซึ่งถือว่าเป็นคนนอกศาสนาผสมอยู่ ด้วยเหตุนี้ประชาคมอิหร่านจึงมีหัวหน้าชาวอิหร่านปกครองดูแลกันเอง หรือกล่าวได้ว่าประชาคมชาวอิหร่านได้รับเอกสิทธิ์ให้ปกครองดูแลกันเอง มิได้อยู่ภายใต้การควบคุมของขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดในกรมท่าชาวเหมือนพวกโมกุล หรือมะหังน ซึ่งหมายถึงชาวอิหร่านเลือดผสม และชาติอื่นที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ในสยาม

ความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางกรมท่าชาวสายตระกูลเฉกอะหมัด กับขุนนางมุสลิมต่างชาติมีหลักฐานให้ศึกษาไม่มากนัก ทราบแต่เพียงว่าในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ทรงแต่งตั้งชาวอิหร่านชื่อ อากะมะหะหมัด ซึ่งเป็นหลานชายของเฉกอะหมัด ให้ดำรงตำแหน่งออกพระศรีเนาวรัตน์ บุคคลผู้นี้เป็นหัวหน้าประชาคมชาวอิหร่าน และยังมีฐานะเป็นหลานลุง และบุตรเขยของเฉกอะหมัด เนื่องจากได้สมรสกับธิดาของเฉกอะหมัด ชื่อ “ซี” มีบุตรด้วยกัน 2 คน บุตรคนหนึ่งของออกพระศรีเนาวรัตน์ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง พระยาจุฬาราชมนตรี ช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ถึงรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา<sup>192</sup> อย่างไรก็ตามปรากฏว่าหัวหน้าประชาคมมุสลิมชาวอิหร่านในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เป็นกลุ่มที่มีบทบาทสูงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และการควบคุมกำลังพล หัวหน้าประชาคมอิหร่านหลายคนได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ และกลายเป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างสูงในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์

**บทบาทของอับดุลรย์ รัชซัก (Abdur- Razzaq) ระหว่าง พ. ศ. 2200-2207 (ค. ศ. 1657-1664)** “สำเนาอักษรียุไลมาน” กล่าวว่าหลังจากสมเด็จพระนารายณ์ทรงยึดอำนาจจากพระปิตุลาได้แล้วทรงตอบแทนประชาคมอิหร่านที่ช่วยเหลือพระองค์ ด้วยการแต่งตั้งผู้นำชุมชนอิหร่าน คือ อับดุลรย์ รัชซัก ให้ดำรงตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี อับดุลรย์ รัชซัก เดิมคงเป็นผู้

<sup>191</sup> มุฮัมหมัด ราบี ผู้แต่ง “สำเนาอักษรียุไลมาน” จะเรียกพวกมุสลิมชีอะห์ในกรุงศรีอยุธยาที่ไม่ใช่พวกอิหร่านว่า พวกโมกุล มุกัล หรือมะหังน โดยแสดงไว้ชัดเจนว่าคนกลุ่มนี้แตกต่างจากชาวอิหร่าน ทั้งยังแสดงออกค่อนข้างชัดเจนว่าชาวอิหร่านมีความรู้สึกกว่าพวกตนแปลกแยกออกไปจากมุสลิมสายเลือดอื่น ๆ ( ดูรายละเอียดใน Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 77. )

<sup>192</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงศสกุลบุณนาศ*, หน้า 9.



ชำนาญการชาวต่างชาติในราชสำนักสยาม ครอบครัวของเขามาจากแคว้นกิลาน (Gilan) ซึ่งเป็นแคว้นหนึ่งที่ตั้งอยู่ใกล้กับชายฝั่งทะเลสาบแคสเปียนทางตอนเหนือของอิหร่าน เอกสารฉบับเดียวกันระบุว่าเขาเป็นคนชั้นต่ำ และอุปนิสัยเลวทราม ถึงแม้จะได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสูงก็กลับประกอบแต่สิ่งชั่วร้าย รุนแรง ไร้ศีลธรรม ทั้งยังชอบเมาสุราและทะเลาะวิวาทกับผู้อื่น ถึงขนาดใช้ปืนยิงคู่วิาทจนถึงแก่ความตาย<sup>193</sup> ลักษณะที่บรรยายมานี้แสดงว่า อับดุลย์ รัชชัค เป็นมุสลิมชาวอิหร่านที่มีลักษณะของพ่อค้ากึ่งทหาร จึงมีความชำนาญการรบ และใช้ปืนไฟ โดยตัวเขาเองเป็นหัวหน้าทหารอาสาชาวอิหร่านที่เคยช่วยเหลือสมเด็จพระนารายณ์ในการยึดอำนาจ พระองค์จึงทรงตอบแทนด้วยการแต่งตั้งเขาให้ดำรงตำแหน่ง ออกญาพิชิต<sup>194</sup> พระราชพงศาวดาร ระบุถึงขุนนางผู้หนึ่งที่มีตำแหน่งเป็น หลวงพิชิตเดชะ<sup>195</sup> ซึ่งร่วมก่อการยึดอำนาจพร้อมกับสมเด็จพระนารายณ์โดยอยู่ในกลุ่มเดียวกับพระราชมন্ত্রী ขุนทรงพานิช และขุนสนิทวาที ซึ่งเป็นกลุ่มขุนนางกรมท่าขวา แสดงว่าหลวงพิชิตเดชะน่าจะเป็นขุนนางต่างชาติในกรมท่าขวา และต่อมาได้ทำความดีความชอบจนได้เลื่อนตำแหน่งเป็นออกญาพิชิต จึงเป็นไปได้ว่า อับดุลย์ รัชชัคจะเข้ามารับราชการตั้งแต่ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

ออกญาพิชิตเป็นผู้มีบทบาทต่อการค้าและการต่างประเทศในต้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ โดยเฉพาะในช่วงที่สมเด็จพระนารายณ์เสด็จไปปราบหัวเมืองเหนือเมื่อ พ. ศ. 2204-2206 (ค. ศ. 1661-1663)<sup>196</sup> ในครั้งนั้นสมเด็จพระนารายณ์ทรงแต่งตั้งออกญา 4 คน ให้ทำหน้าที่ปกครองและปฏิบัติราชการแทนพระองค์ ได้แก่ออกญาวัง เป็นขุนนางผู้อาวุโส มีผู้ช่วยคือ ออกญาตะนาวศรี ออกญาสุโขทัย และออกญาพิชิตรณฤทธิ์<sup>197</sup> โดยออกญาพิชิตคงมีหน้าที่ควบคุมการค้า

<sup>193</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 97.

<sup>194</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 55.

<sup>195</sup> สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2*, หน้า 15.

<sup>196</sup> สมเด็จพระนารายณ์ทรงยกทัพไปตีเชียงใหม่เมื่อ พ. ศ. 2240 (ค. ศ. 1661) ทรงได้ชัยชนะเมื่อ พ. ศ. 2206 (ค. ศ. 1663) (ดูรายละเอียดใน *เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา*, หน้า 155. )

<sup>197</sup> Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," p. 258.

แทนพระคลังซึ่งไปราชการสงครามร่วมกับสมเด็จพระนารายณ์ และยังเป็นผู้ควบคุมประชาคมมุสลิมอิหร่าน รวมทั้งดูแลชาวต่างชาติในสยามด้วย

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ขุนนางในตำแหน่งพระคลังที่มีบทบาทมากที่สุดคือ ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ซึ่งเป็นบุคคลที่มีสถานภาพสูงในราชสำนัก เพราะเติบโต และร่วมพระนมเดียวกับสมเด็จพระนารายณ์ อีกทั้งยังเป็นผู้นำกองทัพในสงครามสำคัญๆ หลายครั้ง มาณพ ถาวรวัฒนีสกุล เชื่อว่า ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) เป็นผู้นำ หรือหนึ่งในบรรดา “กลุ่มขุนนางหนุ่ม” ที่มีอิทธิพลอยู่เบื้องหลังการกำหนดนโยบายของสมเด็จพระนารายณ์<sup>198</sup> อย่างไรก็ตาม ภารกิจที่ออกญาโกษาธิบดีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มักจะติดราชการสงครามอยู่บ่อยๆ จึงเปิดโอกาสให้ขุนนางชาวอิหร่านเข้ามาควบคุมดูแลทางการค้า การเงินการคลัง จนทำให้ขุนนางเหล่านี้มีบทบาทอย่างสูง และหลายครั้งได้สร้างความไม่พอใจให้กับพระคลัง เช่นกรณีของอัปศุรย์ รัชชัค ซึ่งได้รับการต่อต้านจาก ออกญาโกษาธิบดี และขุนนางบางกลุ่ม

บันทึกการค้าของฮอลันดาเมื่อ พ. ศ. 2205 (ค. ศ. 1662) รายงานว่า ออกญาพิชิตได้ช่วยเหลือคณะทูตที่เดินทางมาจากเวียดนาม (โคชินไชน่า) ในการเจรจาการค้ากับราชสำนักสยาม โดยเป็นการเจรจากันอย่างลับๆ ซึ่งพ่อค้าฮอลันดาสันนิษฐานว่า การเจรจาดังนั้นคงทำให้พระเจ้ากรุงสยามสัญญายอมให้พวกเวียดนามค้าขายในประเทศสยาม และญี่ปุ่นได้โดยเสรี<sup>199</sup>

ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเวียดนาม ในช่วงต้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์อยู่ในสภาพที่ไม่ดีนัก เนื่องจากเวียดนามเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการแย่งชิงอำนาจในกัมพูชา ทั้งยังส่งกำลังเข้าไปตีเมืองหลวงและยึดครองกัมพูชา จากนั้นก็ยกกองทัพขึ้นปกครอง เมื่อ พ. ศ. 2201 (ค. ศ. 1658) การขยายอำนาจของเวียดนามในกัมพูชาทำให้สยามไม่พอใจ และเตรียมจะส่งกองทัพไปตีกัมพูชา แต่เนื่องจากสมเด็จพระนารายณ์ยังทรงห่วงวุ่นวายกับปัญหาการเมืองภายใน ตามด้วยสงครามติดพันกับเชียงใหม่ และล้านช้าง จึงไม่อาจทรงยกทัพไปตีกัมพูชาได้ในช่วงนั้น อย่างไรก็ตามสมเด็จพระนารายณ์ทรงประสบความสำเร็จในการยกทัพไปตีเมืองเหนือ ใน พ. ศ. 2204 (ค. ศ. 1661) ทรงยึดครองเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ ทั้งยังทรงรุกเข้าไปในดินแดนของล้านช้างเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ชัยชนะของสมเด็จพระนารายณ์ในสงครามทางเมืองเหนือน่าจะเป็นแรงกระตุ้นให้เวียดนามต้องรีบส่งทูตเข้ามาเจรจาขอเป็นไมตรีกับสยาม เนื่องจากเวียดนามคงเกรงว่าหากสมเด็จพระ

<sup>198</sup> มาณพ ถาวรวัฒนีสกุล , *ขุนนางอยุธยา* , หน้า 240.

<sup>199</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 55.

พระนารายณ์ทรงยึดครองล้านช้างได้สำเร็จแล้ว      ต่อไปก็คงจะทรงยกทัพไปตีกัมพูชาและอาณาจักร  
เข้าไปยังเวียดนามก็เป็นได้      ด้วยเหตุนี้เวียดนามจึงรีบส่งคณะทูตเข้ามาเปิดการเจรจาต่อกับออกญา  
พิชิต เพื่อขอทำไมตรีกับสยาม

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่เวียดนามส่งคณะทูตมายังสยาม      ก็เนื่องจากในขณะนั้นเวียดนาม  
แตกออกเป็นสองอาณาจักร คืออาณาจักรของพวกตริन्ह และพวกเหงียน      ซึ่งต่างก็แย่งชิงความเป็น  
ใหญ่ในคาบสมุทรอันนัม ระหว่าง พ. ศ. 2163-2217 (ค. ศ. 1620-1674) เกิดความวุ่น  
วายในเวียดนามจากการแย่งชิงอำนาจการเมืองจนเกิดการแบ่งแยกดินแดนออกเป็นสองอาณาจักรได้  
แก่อาณาจักรตอนเหนือ คือ แคว้นตังเกี๋ย ซึ่งอยู่ในอำนาจของพวกตริन्ह (Trinh) และอาณาจักร  
ตอนใต้คือแคว้นอันนัม(Annam) ซึ่งปกครองโดยพวกเหงียน (Nguyen)<sup>200</sup> ทั้งสองอาณาจักร  
ต่างทำสงครามเพื่อขยายอำนาจของตน จึงเป็นไปได้ว่าคณะทูตจากแคว้นโคชินไชน่าเข้ามาขอให้  
สยามซึ่งมีสัมพันธไมตรีที่ดีกับจีน ช่วยเจรจากรอให้จีนเป็นตัวกลางเพื่อไกล่เกลี่ยข้อพิพาทระหว่างพวก  
ตริन्ह และพวกเหงียน ดังที่บันทึกของฮอลันดาเมื่อ พ. ศ. 2205 (ค. ศ. 1662) กล่าวถึงการ  
ส่งคณะทูตสยามไปยังราชสำนักจีนว่า      “การไปของคณะทูตครั้งนี้ ก็เพื่อรื้อฟื้นสัมพันธไมตรีอันดี  
ระหว่างสองแผ่นดินที่เคยมีอยู่แต่เดิมแต่อาจเป็นไปได้ว่า คณะทูตได้รับมอบพระราชอำนาจจากพระเจ้า  
อยู่หัวให้ดำเนินการเจรจาไกล่เกลี่ยเรื่องเกี่ยวกับโคชินไชน่าเพื่อหาทางยุติสงครามก็เป็นได้”<sup>201</sup>

ออกญาพิชิตยังดำเนินนโยบายทางการทูตเพื่อผลประโยชน์ต่อการค้าในทะเลตะวันออก ซึ่ง  
กำลังมีการเปลี่ยนแปลงจากการขยายอำนาจของราชวงศ์ชิง และการยึดครองได้หัวนของเงินเฉินกง  
(Cheng Ching-kung) พ. ศ. 2207 (ค. ศ. 1664) เงินเฉินกง ผู้นำโจรสลัด  
ชาวจีนได้ส่งกำลังทหารเข้าปิดล้อมสถานีการค้าของฮอลันดา หรือเซแลนด์ (Zeelandia) ที่เกาะ  
ไต้หวัน และขับไล่ฮอลันดาออกไปเป็นผลสำเร็จ เขาได้ตั้งตนเป็นใหญ่ในไต้หวัน และต่อต้าน

<sup>200</sup> เพ็ญศรี กาญจนมัย, ประวัติศาสตร์ทั่วไปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, หน้า

81. ; D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, p. 438.

<sup>201</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 56. ; หลังจาก พ.ศ. 2217 ( ค.ศ. 1674 ) ทั้งสองอาณาจักรก็เจรจาสงบ  
ศึกลงได้ ซึ่งความสงบครั้งนั้นกินเวลายาวนานถึง 1 ศตวรรษ (ดูรายละเอียดใน เพ็ญศรี กาญจน  
มัย, ประวัติศาสตร์ทั่วไปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, หน้า 81. )

อำนาจของราชวงศ์ชิงซึ่งปกครองจีนในเวลานั้น<sup>202</sup> ในปีเดียวกันนั่นเอง ออกญาพิชิตได้ส่งคณะทูตเดินทางไปยังไต้หวัน โดยอัญเชิญพระราชสาสน์กับเครื่องราชบรรณาการไปด้วยเพื่อเจรจการค้ากับไต้หวัน ซึ่งได้แยกตัวเป็นอิสระไม่ขึ้นกับราชวงศ์ชิงของจีน การที่ออกญาพิชิตส่งคณะทูตไปยังไต้หวันในครั้งนั้นก็เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับผู้ปกครองคนใหม่ของไต้หวัน ซึ่งจะช่วยปกป้องไม่ให้พวกโจรสลัดในไต้หวัน โจมตีกองเรือสยามที่จะไปค้าขายในย่านนั้น

การที่สยามติดต่อกับจีนและไต้หวัน สร้างความวิตกกังวลให้กับฮอลันดาอย่างมากเนื่องจากฮอลันดาเกรงว่าหากสยามมีสัมพันธที่ดีกับจีน และไต้หวัน จะส่งผลกระทบต่อการค้าของฮอลันดาในญี่ปุ่น<sup>203</sup> ซึ่งความวิตกกังวลนั้นก็จริง เพราะหลังจากคณะทูตของสยามกลับมาจากไต้หวันได้ 4 วัน ตำเภาลองซึ่งประกอบไปด้วยชาวจีน และแขกมัวร์ได้เดินทางไปยังญี่ปุ่น บรรทุกเพียบพร้อมด้วยสินค้ามากมาย มีหนังกว้าง หนังวัว ไม้จันทน์หอม รัก น้ำตาลดำ งาช้าง หนังแผ่นดิบ และผ้า 500 มัด การนำสินค้าจำนวนมากไปขายที่จีน และญี่ปุ่นในครั้งนั้นส่งผลกระทบต่อทำให้การค้าของฮอลันดาตกต่ำลงไปมาก<sup>204</sup> ในบันทึกการค้าของฮอลันดาซึ่งแสดงให้เห็นว่าราชสำนักสยามพยายามฟื้นฟูการค้ากับญี่ปุ่นด้วยการต่อเรือขึ้นเอง ซึ่งจะทำให้สยามไม่ต้องค้าขายโดยอาศัยเรือของฮอลันดาอีก การที่ออกญาพิชิต และขุนนางกรมท่าชาวสยามที่จะฟื้นฟูการค้าของสยามในเอเชียตะวันออก ทำให้ฮอลันดาไม่พอใจ และพยายามรบกวนการค้าของสยาม โดยใน พ. ศ. 2205 (ค. ศ. 1662) เรือ “โรเดอ แสรท์” (Roode Hert) ของฮอลันดาได้ยึดเรือของสยามในน่านน้ำญี่ปุ่น ซึ่งทำให้สมเด็จพระนารายณ์พิโรธ และทรงเรียกร้องค่าเสียหายจากฮอลันดา<sup>205</sup>

---

<sup>202</sup> เจิ่นเฉินกง (Cheng Ching-kung) เดิมเป็นพวกโจรสลัดชาวจีนที่สวามิภักดิ์กับราชวงศ์หมิง และสะสมกำลังเพื่อต่อต้านการปกครองของราชวงศ์ชิง ต่อมาเขาได้นำกำลังยึดครองไต้หวัน และสถาปนาตนเองเป็นกษัตริย์ (ดูรายละเอียดใน ทวีป วรดิลก, *ประวัติศาสตร์จีน* (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพไพโร, 2538), หน้า 511. ; Derek Massarella, *A World Elsewhere: Europe's Encounter with Japan in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, p. 352. ; C. P. FitzGerald, *The Southern Expansion of the Chinese People*, p. 111 )

<sup>203</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 57.

<sup>204</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

<sup>205</sup> เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า 155.

ในช่วงที่สมเด็จพระนารายณ์เสด็จไปราชการสงครามนั้น ออกญาพิชิตและตัวแทนการค้าของสยามเป็นผู้มีบทบาทในการเร่งรัดจัดหาพระราชทรัพย์ให้กับท้องพระคลัง บันทึกการค้าของฮอลันดา รายงานว่ามีความพยายามโดยตัวแทนการค้าของสยามที่จะค้าขายกับญี่ปุ่นโดยตรง นอกจากนี้ยังมีการบังคับให้ประชาชนขายสินค้าให้กับพระมหากษัตริย์ เพื่อว่าพ่อค้าต่างด้าวจะได้ซื้อสินค้าเหล่านั้นจากราชสำนักอีกทีหนึ่ง โดยเฉพาะสินค้าหนังสัตว์ ซึ่งราชสำนักผูกขาดไว้หมด นอกจากนี้ราชสำนักยังผูกขาด ข้าว ไม้สัก น้ำมันมะพร้าว ยางรัก กำยาน และอื่นๆ<sup>206</sup> ทั้งยังมีการสร้างด่านขนอนเพิ่มเติมขึ้นอีก 4 แห่ง เพื่อเรียกเก็บเงินค่าธรรมเนียมจากรือที่ล่องมาตามลำน้ำ

พ. ศ. 2207 (ค. ศ. 1664) มีเรือของฮอลันดา 2 ลำ เดินทางมาถึงกรุงสยาม พ่อค้าของเรือทั้ง 2 ลำ ได้ถูกออกญาพิชิตบังคับเรียกเรือเอาทองคำ และสินค้าอื่นๆ ที่นำเข้ามา นอกจากนี้ ออกญาพิชิตยังเรียกเรือเงินจำนวนมากจากพ่อค้าฮอลันดา ทั้งยังตั้งราคาดีบุก และพริกไทยไว้สูงจนบริษัทของฮอลันดาต้องรับซื้อในราคาแพงทำให้การค้าขาดทุน แม้พ่อค้าฮอลันดา นำเรื่องขึ้นฟ้องร้องต่อศาลแต่ก็ไม่เป็นผลเนื่องจากศาลไม่ยอมรับฟังคำร้องทุกข์ ฮอลันดาเชื่อว่าการที่ออกญาพิชิตเรียกเรือเงินทองเป็นจำนวนมากนั้น เป็นเพราะพระคลังหลวงไม่มีเงินอยู่เลย ทั้งนี้เพราะได้เอาเงินไปใช้ในการศึกสงคราม<sup>207</sup>

จากบันทึกของฮอลันดา รายงานว่า ออกญาพิชิต และ เจ้าท่าชาวจีน ( คงได้แก่ออกพระโชดิก - ผู้วิชัย ) ได้ร่วมมือกันขัดขวางการค้าของฮอลันดา นอกจากนี้ยังขัดขวางการค้าของโปรตุเกสระหว่างมาเก๊ากับอยุธยา โดยที่สมเด็จพระนารายณ์มิได้ทรงทราบเนื่องจากยังติดราชการสงครามที่เมืองเหนือ ออกญาพิชิตสนับสนุนให้พวกมุสลิมอินโด-อิหร่าน และชาวจีนในสยามหันมาร่วมมือกันเพื่อขัดขวางการค้าของชาวตะวันตก<sup>208</sup> การกระทำดังกล่าวได้ก่อให้เกิดกระแสต่อต้านในหมู่พ่อค้าฮอลันดา และโปรตุเกส พวกโปรตุเกสบางกลุ่มไม่พอใจการกระทำของออกญาพิชิตจึงต้องอพยพออกไปจากกรุงศรีอยุธยา บันทึกของฮอลันดา กล่าวว่าระหว่างที่พวกโปรตุเกสอพยพออกจากสยาม พวกเขาได้ขนเอาเงินซึ่งเป็นค่าเสียหายที่พรรคพวกของออกญาพิชิตจ่ายให้กับพวกเขาออก

<sup>206</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 157.

<sup>207</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 57.

<sup>208</sup> Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," p. 292.



ไปด้วย และเมื่อต้องเรือจนออกทะเลแล้ว ยังได้บุกไปเผาสำเภากลางของสยามที่กำลังจะเดินทางไป กวางตุ้ง<sup>209</sup> การที่พวกโปรตุเกสเผาเรือของสยามที่กำลังจะเดินทางไป กวางตุ้ง นอกจากจะเป็น การแสดงความไม่พอใจต่อการดำเนินนโยบายการค้าของสยามภายใต้การควบคุมของออกญาพิชิต แล้ว ยังมีสาเหตุมาจากความไม่พอใจที่สยามส่งคณะทูตทางการค้าไปยังโคชินไชน่า ซึ่งเท่ากับเป็น การส่งเสริมให้เรือของสยามออกไปค้าขายแข่งกับพ่อค้าโปรตุเกสที่มีการค้าอยู่ที่ มาเก๊า ในเขตของดั่ง เกีย และเมืองท่าในเขตโคชินไชน่า

การบริหารราชการของออกญาพิชิตระหว่างที่สมเด็จพระนารายณ์เสด็จไปราชการสงคราม ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับชาวต่างชาติหลายกลุ่ม และทำให้การค้าในกรุงศรีอยุธยาต้องได้รับความกระทบกระเทือน เมื่อสมเด็จพระนารายณ์เสด็จกลับถึงพระนครแล้วคงจะทรงทราบถึง สถานการณ์ที่เกิดขึ้นจึงทรงมีคำสั่งให้ลงพระอาญาแก่ออกญาพิชิต ดังรายละเอียดในบันทึกการค้า ของฮอลันดาค้างนี้

... พระเจ้าแผ่นดินได้ทรงทราบถึงการกระทำต่างๆของขุนนางผู้นี้ และทรงทราบว่า การที่พ่อค้าจากประเทศจีน มาเก๊า และมะนิลา พวกนั้นไม่อยู่นั้น สาเหตุสำคัญเนื่องมาจากการมี เอกสิทธิในสินค้าสยามชนิดต่างๆ และจากการกระทำของออกญาพิชิตผู้นี้ พระองค์ทรง สั่งให้จำคุก ออกญาพิชิต เมื่อวันที่ 20 มีนาคม และทรงริบทรัพย์เขาทั้งหมด กล่าวกันว่ามี จำนวนเงินถึง 4,000 ชั่ง (เงินสยาม) หรือ 480,000 เหรียญฟลอรีน<sup>210</sup>

“สำเภากษัตริย์สุไลมาน” บรรยายถึงสาเหตุที่ทำให้ อับดุลย์ รัชชัค ถูกลงพระอาญาเพราะว่า ตัวเขาเป็นผู้บริหารที่กตัญญู ไม่ซื่อสัตย์ และสร้างความเสียหายให้กับราชสำนัก การที่เขาได้รับแต่งตั้ง ให้มีตำแหน่งสูงทำให้เป็นผู้มีอิทธิพลจนไม่มีผู้ใดกล้าฟ้องร้องความผิดต่อพระมหากษัตริย์ หลังจาก ที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงทราบเรื่องราวต่างๆ พระองค์ได้ทรงตักเตือน แต่เขาก็ยังประพฤติตนเช่นเดิม พระเจ้าแผ่นดินจึงพิโรธ และให้ลงพระอาญายึดทรัพย์สิน รวมทั้งคุมขังในคุก<sup>211</sup> บันทึกของ

<sup>209</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 58.

<sup>210</sup> เอกสารของฮอลันดาสมาชิกกรุงศรีอยุธยา, หน้า 166.

<sup>211</sup> Muhammad Rabi , *The Ship of Sulaiman*, p. 98.

ฮอลันดาระายงานว่า เขาถูกล่ามคอ บังคับให้กินหมูเค็ม และถูกลูบไล้ด้วยหมูไปทั่วตัว ทั้งยังถูกลงพระอาญาให้ตายอย่างทารุณ<sup>212</sup>

การที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงลงพระอาญาแก่ออกญาพิชิตอย่างรุนแรง น่าจะเกิดจากเหตุผลหลายประการรวมกัน ประการแรกคือการบริหารงานของออกญาพิชิตในช่วงที่สมเด็จพระนารายณ์เสด็จไปราชการสงครามได้สร้างปัญหาให้กับประชาคมต่างชาติหลายกลุ่ม ทั้งฮอลันดา โปรตุเกส และอาจรวมถึงพ่อค้ากลุ่มอื่นๆซึ่งได้ส่งผลร้ายต่อการค้า และการต่างประเทศของสยาม ประการที่สอง ออกญาพิชิตได้ใช้ตำแหน่งหน้าที่ในการแสวงหาผลประโยชน์ให้กับตนเองและพวกพ้อง เห็นได้จากทรัพย์สินจำนวนมากของเขาที่ทางราชการยึดมาได้ ประการที่สาม ออกญาพิชิตคงจะเป็นนักปกครองที่กตัญญูข่มเหง และมีผู้คนเกลียดชังอยู่มาก แม้แต่ในเอกสารของอิหร่านเองก็บรรยายเกี่ยวกับตัวเขาไว้เช่นนั้น ประการที่สี่การดำเนินนโยบายบริหารราชการแผ่นดินของออกญาพิชิตได้สร้างความไม่พอใจในหมู่ขุนนางผู้ใหญ่หลายคน โดยเฉพาะออกญาพระคลัง ออกญาคลาโหม และออกญาราชวังสันซึ่งเป็นกลุ่มที่ไม่พอใจการบริหารราชการของออกญาพิชิต จากหลักฐานของฮอลันดาระบุว่าหลังจากขุนนางเหล่านี้กลับจากราชการสงครามแล้ว ก็ทำให้กลุ่มขุนนางที่สนับสนุนฮอลันดากลับมาบิบบทบาทขึ้นมาอีกครั้ง หลังจากต้องสูญเสียผลประโยชน์ไปเพราะการขึ้นมามีอำนาจของอับดุลย์ รัชชัค<sup>213</sup> ขุนนางผู้ใหญ่เหล่านี้มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้นำคำฟ้องร้องของฮอลันดาขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายและคงจะเป็นแรงกระตุ้นประการหนึ่งที่ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงลงพระอาญาอย่างรุนแรงแก่ออกญาพิชิต

อับดุลย์ รัชชัค หรือออกญาพิชิต เข้ามาบริหารราชการแผ่นดินในตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีของสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อ พ. ศ. 2199 (ค. ศ. 1656) โดยขอบเขตหน้าที่ของเขาได้แก่การดูแลงานด้านเศรษฐกิจการค้า และการต่างประเทศ เขายังเป็นที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์ในกิจการต่างๆ และเป็นหัวหน้าประชาคมอิหร่านในกรุงศรีอยุธยา เขาถูกปลดออกจากตำแหน่งและประหารชีวิตเมื่อ พ. ศ. 2207 (ค. ศ. 1664) รวมเวลาบริหารงาน เกือบ 8 ปี

อับดุลย์ รัชชัค เป็นขุนนางต่างชาติซึ่งไม่มีรากฐานที่มั่นคงอยู่ในราชสำนัก สถานภาพของเขาจึงต้องขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์ของสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อการกระทำของเขาทำให้ทรงไม่พอพระทัยจึงเป็นผลให้ต้องถูกลงโทษในที่สุด ไม่มีหลักฐานกล่าวว่าการลงโทษประหารชีวิตออกญา

<sup>212</sup> เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า 167.

<sup>213</sup> Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under The Prasatthong Dynasty 1629-1688," p. 298.

พิชิตได้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาอย่างไรบ้างในประชาคมมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่าน แต่จากรายละเอียดใน “สำเนาอักษรีย์สุไลมาน” แสดงให้เห็นว่าตัวเองไม่ได้รับการยกย่องในหมู่ชาวอิหร่านมากนัก การปลดเขาออกจากตำแหน่งจึงน่าจะไม่ได้รับการต่อต้านจากประชาคมอิหร่าน

**บทบาทของอกามะหะหมัด (Aqa Mahamad หรือ Aqa Muhammad)**  
**พ. ศ. 2207-2221 (ค. ศ. 1664-1678 )** เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ทรงปลดออกญาพิชิตออกจากตำแหน่งแล้ว ได้ทรงแต่งตั้งชาวอิหร่านอีกคนหนึ่งให้เข้ามารับหน้าที่หัวหน้าประชาคมชาวอิหร่านแทน บุคคลผู้นี้มีนามว่า “อกามะหะหมัด” ซึ่งได้รับพระราชทานยศเป็น ออกพระศรีเนาวรัตน์<sup>214</sup>

อกามะหะหมัด เดิมเป็นชาวแอสตาราบัด (Astarabadi) ซึ่งเป็นแคว้นเล็กๆ อยู่ระหว่างแคว้นคูระซาน หรือโคระซาน กับทะเลสาบแคสเปียน<sup>215</sup> ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอิหร่าน ผู้แต่งหนังสือ “สำเนาอักษรีย์สุไลมาน” ยกย่องบุคคลผู้นี้ว่า ได้รับการอบรมมาเป็นอย่างดี มีศีลธรรม เป็นคนที่เคารพกฎระเบียบ ซื่อสัตย์ และมีความชำนาญในกิจการหลายอย่าง อกามะหะหมัดเดิมเข้ามาเป็นพ่อค้าอยู่ในสยาม เขาได้ศึกษาเรียนรู้ภาษารวมทั้งวัฒนธรรมชาวสยามอย่างรวดเร็ว และต่อมา กลายเป็นบุคคลที่มีความสำคัญจนได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอัครเสนาบดี และที่ปรึกษาของพระเจ้าแผ่นดิน<sup>216</sup>

จดหมายเหตุประมวงศ์สกุลขุนนาถ กล่าวว่า อกามะหะหมัด เป็นบุตรชายของ มะหะหมัด สะอิด น้องชายของ เฉกอะหะหมัด ซึ่งเดินทางเข้ามาค้าขายในสยามพร้อมกับพี่ชาย ต่อมามะหะหมัด สะอิด เดินทางกลับไปอิหร่านและไม่ได้กลับเข้ามายังสยามอีก แต่ได้ส่งบุตรชายซึ่งเกิดกับภรรยาชาวอิหร่านคือ อกามะหะหมัด เดินทางกลับเข้ามายังสยาม โดยเข้ามาพำนักอยู่ร่วมกับ เจ้าพระยาอภัยราชา (ชื่น) บุตรชายของเฉกอะหะหมัด ในเอกสารยังระบุว่าอกามะหะหมัดมีความสนิทสนมกับ เจ้าพระยาโกษา (เหล็ก) และได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาราชการในกรมท่า ต่อมาสมเด็จพระ

<sup>214</sup> บันทึกการค้าของฮอลันดา และอังกฤษเรียกว่าออกพระศรีเนาวรัตน์ ส่วนใน จดหมายเหตุประมวงศ์สกุลขุนนาถ เรียกว่า “พระยาศรีเนาวรัตน์” (ดูรายละเอียดใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงศ์สกุลขุนนาถ*, หน้า 7. )

<sup>215</sup> Muhammad Rabi *The Ship of Sulaiman*, p. 244.

<sup>216</sup> Ibid. , p. 98.

นารายณ์จึงทรงแต่งตั้งให้ท่านดำรงตำแหน่งเป็น พระยาศรีเนาวรัตน์<sup>217</sup> จากจดหมายเหตุประมว  
วงศ์สกุลขุนนาค แสดงว่า อกามะหะหมัดมิได้เป็นเพียงพ่อค้าชาวอิหร่านเท่านั้น แต่ยังเป็นหลานชาย  
ของ เกลอะหุมัด ซึ่งเป็นอดีตขุนนางใหญ่ในราชสำนักสยาม บุคคลผู้นี้จึงมีสถานภาพพิเศษต่างไป  
จาก อับดุลย์ รัชชัค อัครมหาเสนาบดีชาวอิหร่านคนแรกของสมเด็จพระนารายณ์ คือ อกา  
มะหะหมัด เป็นทั้งหัวหน้าชุมชนชาวอิหร่าน และเป็นเครือญาติใกล้ชิดของขุนนางมุสลิมสายตระกูล  
เกลอะหุมัด จดหมายเหตุประมววงศ์สกุลขุนนาค ยังระบุด้วยว่า อกามะหะหมัดได้สมรสกับ คุณชี  
ธิดาของเกลอะหุมัด ซึ่งถวายเป็นพระสนมตั้งแต่ครั้งรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ต่อมา  
เจ้าพระยาอภัยราชา (ชื่น) ขอพระราชทานคุณชีจากสมเด็จพระนารายณ์เพื่อให้สมรสกับ อกา  
มะหะหมัด ซึ่งก็พระราชทานให้ การที่อกามะหะหมัดได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งออกพระศรี  
เนาวรัตน์ ว่าที่อัครมหาเสนาบดีแทน อับดุลย์ รัชชัค หรือ ออกญาพิชิต ถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลง  
ครั้งสำคัญในกรมท่าขวา เนื่องจาก อกามะหะหมัด มีความสัมพันธ์กับขุนนางกรมท่าขวา 2 กลุ่ม  
คือกลุ่มขุนนางสายตระกูลเกลอะหุมัด และกลุ่มขุนนางมุสลิมชาวอิหร่าน ซึ่งเป็นกลุ่มขุนนางต่าง  
ชาติที่มีบทบาทมากที่สุดในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์

อกามะหะหมัดคงเข้ามาช่วยราชการในกรมท่าขวาดังแต่ก่อนรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์  
และคงเป็นบุคคลที่ได้รับความนิยมนับถือในหมู่ประชานิกรอิหร่าน โดยเฉพาะกลุ่มที่มาจากแคว้นคุระซาน  
หรือชาวคุระซานี (Khurazani) ซึ่งเป็นชาวอิหร่านกลุ่มใหญ่ในสยาม<sup>218</sup> คำว่า “อกา”  
(Aqa หรือ Agha) เป็นภาษาอิหร่าน หมายถึง “ผู้นำ” หรือ “หัวหน้า”<sup>219</sup> แสดงว่า อกา  
มะหะหมัดได้รับการยกย่องในฐานะชนชั้นผู้นำของประชานิกรอิหร่านในกรุงศรีอยุธยา และเมื่อเขา  
ได้แต่งงานกับ คุณชี ธิดาของ เกลอะหุมัดก็ยิ่งทำให้เขามีสายสัมพันธ์โยงใยกับกลุ่มขุนนางสายตระกูล  
เกลอะหุมัด ซึ่งมีบทบาทด้านการเมืองการปกครองโดยอกามะหะหมัดมีฐานะเป็นลูกพี่ลูกน้องและ

<sup>217</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ *จดหมายเหตุประมววงศ์สกุลขุนนาค*, หน้า 6- 7.

<sup>218</sup> “สำเนาภคัษตรีย์สุไลมาน” ระบุว่า มีชาวอิหร่านจากแคว้นคุระซานเข้ามาอยู่ในสยาม  
เป็นจำนวนมาก จนทำให้ชาวสยามเข้าใจว่าอิหร่านคือคุระซาน ในสมัยราชวงศ์ซาฟาวิ แอสตารา  
บัดเป็นแคว้นที่อยู่ในการปกครองของผู้สำเร็จราชการคุราซาน(Mirza of Khurazan)  
(ดูรายละเอียดใน Muhammad Rabi , *The Ship of Sulaiman*, p. 64. ;  
Sholeh A. Quinn, “The Historiography of Safavid Prefaces,”  
in *Safavid Persia*, p. 11. )

<sup>219</sup> Ian Richard Netton, *A Popular Dictionary of Islam*, p.  
21. ; S. Haim, *The Short English - Persian Dictionary*, p. 83.

น้องเขยของ ออกญาอภัยราชา (ซุ่น) บุตรชายคนโตของเอกอะหมัดซึ่งดำรงตำแหน่งสมุหนายก<sup>220</sup> “สำเภาภษัตริย์สุไลมาน” กล่าวถึงบทบาทของ ออกมะหะหมัดในราชสำนักสยามไว้ดังนี้

... ตามความเป็นจริงแล้ว ท่านออกมะหะหมัด เป็นคนฉลาดหลักแหลม ในการเรียนรู้ ประวัติศาสตร์ และอักษรศาสตร์เป็นอย่างดี เขาเป็นที่รู้จักกันว่า คือผู้ดำเนินงานในเรื่อง ทรัพย์สิน และให้คำแนะนำในกิจการต่างๆของราชสำนัก เขาเป็นผู้ชำนาญทางด้านการเมือง การปกครอง การทูต และมีความรู้เป็นอย่างดีในกิจการของราชสำนัก ทั้งยังได้วางระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับฝ่ายเครื่องเสวย<sup>221</sup>

ในด้านเศรษฐกิจนั้น ออกมะหะหมัด หรือ ออกพระศรีเนาวรัตน์ มีตำแหน่งเป็นพ่อค้าใหญ่คนหนึ่งของสยาม ในบันทึกการค้าของอังกฤษกล่าวว่าเขาเป็นหัวหน้าพ่อค้าของพระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงสยาม<sup>222</sup> บันทึกของฮอลันดาเมื่อ พ. ศ. 2204 (ค. ศ. 1661) ระบุว่า เรือสยามซึ่งเป็นของ ออกพระศรีเนาวรัตน์ได้เข้าไปค้าขายยังญี่ปุ่น โดยมีนายเรือเป็นมุสลิม<sup>223</sup> จากบันทึกดังกล่าว แสดงว่า ออกมะหะหมัด มีหน้าที่ดูแลการค้าให้ราชสำนักสยามมาตั้งแต่ช่วงต้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ก่อนหน้าที่เขาจะมารับหน้าที่อัครมหาเสนาบดีแทนออกญาพิชิต<sup>224</sup>

<sup>220</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงศสกุลบุณนาศ*, หน้า 8.

<sup>221</sup> Muhammad Rabi , *The Ship of Sulaiman*, p. 98.

<sup>222</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 145.

<sup>223</sup> Hiromu Nagashima, “Muslim Merchants’ Visits to Japan in the 17th Century, ” : 7.

<sup>224</sup> เอกสารฮอลันดาเมื่อ พ. ศ. 2204 (ค. ศ.1661)รายงานว่าออกพระศรีเนาวรัตน์ส่งเรือหลวงออกไปค้าขายต่างประเทศ สำหรับออกญาพิชิตถูกปลด และประหารชีวิตเมื่อ พ. ศ. 2207 (ค. ศ. 1664) แสดงว่าออกพระศรีเนาวรัตน์มีหน้าที่ค้าขายให้ราชสำนักสยามก่อนที่ออกญาพิชิตจะถูกปลดนอกจากนี้เอกสารของอังกฤษยังระบุว่าออกพระศรีเนาวรัตน์หรือออกมะหะหมัดรับราชการในราชสำนักเกือบ 30 ปี เมื่อวิเคราะห์เอกสารต่างๆทำให้เชื่อได้ว่าบุคคลผู้นี้ได้เข้ามารับราชการในราชสำนักตั้งแต่ก่อนที่อับนุรีย์ รัชชัค หรือออกญาพิชิตจะถูกปลดออกจากตำแหน่งแล้ว



“สำเภากษัตริย์สุไลมาน” ระบุว่า อกามะหะหมัด ถวายคำแนะนำให้สมเด็จพระนารายณ์ ทรงส่งคณะทูต และเครื่องราชบรรณาการไปยังเจ้าครองนครไฮเดอราบัด (Hyderabad) และ ประมุขรัฐต่างๆ ในอินเดียเพื่อประโยชน์ด้านการค้า<sup>225</sup> เนื่องจากเมืองท่าในอินเดียเป็นแหล่งกระจาย สินค้าของสยามสู่ภูมิภาคตะวันตกโดยเฉพาะแถบเมืองท่าชายฝั่งทะเลของอินเดียในเขตปกครองของ กอลกอนดา พิชปุร เบงกอล และรัฐในอินเดียภาคใต้ซึ่งมีเมืองท่าหลายแห่งที่เชื่อมโยงการค้ากับ สยาม

อาณาจักรกอลกอนดาตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบสูงเดคคานตอนกลางก่อนไปทางใต้ของอินเดียมีความสำคัญต่อการค้าในมหาสมุทรอินเดียเนื่องจากมีอาณาเขตครอบคลุมชายฝั่งทะเลทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย โดยเฉพาะเมืองมะสุลีปะตัมซึ่งเป็นเมืองท่าการค้านานาชาติสำคัญที่เชื่อมโยงสู่ อิหร่าน อารเบีย และแอฟริกา<sup>226</sup> ในช่วงเวลานั้นกอลกอนดาปกครองโดยกษัตริย์ราชวงศ์กูตาบชาฮีร์ (Qutab Shahi dynasty) ซึ่งครองอำนาจระหว่าง พ. ศ. 2061-2230 (ค. ศ. 1518-1687)<sup>227</sup> และสถาปนาเมืองไฮเดอราบัดเป็นศูนย์กลาง กอลกอนดามีความสัมพันธ์โดยตรงกับอิหร่านเนื่องจากกษัตริย์แห่งราชวงศ์กูตาบชาฮีร์สืบเชื้อสายมาจากพวกอิหร่าน-เตอร์ก ซึ่งนับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ กษัตริย์กอลกอนดาทรงว่าจ้างชาวอิหร่านเข้ามาเป็นขุนนาง และผู้บริหารราชการในราชสำนัก ทำให้อาณาจักรนี้มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นกับอิหร่าน<sup>228</sup> บันทึกของพ่อค้าชาวอังกฤษในพุทธศตวรรษที่ 21 ระบุว่า มีรซา ซายิด มุฮัมหมัด ชาวอาดิสถาน (Mirza Sayyid Muhammad Ardistani, ดำรงตำแหน่งระหว่าง พ. ศ. 2134-2206 หรือ ค. ศ. 1591-1663) เสนาบดีชาวอิหร่าน ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระคลังของกษัตริย์แห่งกอลกอนดา ต่อมาเขาได้รับการแต่งตั้งจากจักรพรรดิโมกุลให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีในราชสำนักด้วย ระหว่างบริหารราชการในตำแหน่งพระคลังของกษัตริย์แห่งกอลกอนดานั้น เขาได้ส่งกองเรือออกไปค้าขายยังภูมิภาคต่างๆ ได้แก่ พะโค ตะนาวศรี อะเจ อะระกัน อิหร่าน เบง

<sup>225</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, pp. 99-100.

<sup>226</sup> K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean*, p. 206.

<sup>227</sup> ราชวงศ์นี้สืบเชื้อสายมาจากมุสลิมเชื้อสายอิหร่าน ตุรกี และอินเดีย (ดูรายละเอียดใน Kalikinkar Datta, H. C. Raychaudhuri, R. C. Majumdar, *An Advanced History of India*, pp. 358-359.)

<sup>228</sup> Sir John Chardin, *Travels in Persia 1673-1677*, p. 131.

กอล โมชา มัลคิฟ และ มากซ์ซาร์<sup>229</sup> จากบันทึกการเดินทางของเซอร์ จอห์น ชาเด็ง (Sir John Chardin) นายช่างทองชาวฝรั่งเศส ซึ่งรับราชการอยู่ในราชสำนักของราชวงศ์ซาฟาวิ ระหว่าง พ. ศ. 2216-2220 (ค.ศ. 1673-1677) กล่าวว่า ชายฝั่งโคโรแมนเดลของ กอลกอนดาเป็นตลาดสินค้าเข้าและออกของอิหร่าน โดยเฉพาะอัญมณี และของป่า ซึ่งส่งมาจากดินแดนตะวันออก<sup>230</sup>

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ สินค้าของสยามถูกส่งผ่านเมืองท่าของกอลกอนดาไปยังอิหร่าน อารเบีย ยุโรป และแอฟริกา ขณะเดียวกันสินค้าจากอิหร่าน อารเบีย ยุโรป และแอฟริกา จะถูกส่งมายังบริเวณชายฝั่งโคโรแมนเดล ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองมะสุลีปะดัม ก่อนจะถูกนำเข้าสู่มะริด ทวาย ตะนาวศรี และกรุงศรีอยุธยา บันทึกการค้าของฮอลันดาเมื่อ พ. ศ. 2206 (ค. ศ. 1663) รายงานว่าในเดือนพฤศจิกายน เรือของพวกแจกมัวร์ 4 ลำสุดท้ายจากมะสุลีปะดัมเดินทางมายังสยาม เรือ 2 ลำเป็นของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งบรรทุกผ้าระบายสีทุกชนิดเข้ามา และทำให้ตลาดผ้าในกรุงสยามคึกคักขึ้น<sup>231</sup> บันทึกการค้าของอังกฤษในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์รายงานว่า พวกมัวร์จะขนสินค้าจากเบงกอล และมะสุลีปะดัมส่งไปยังเมืองท่าตะนาวศรี จากนั้นสินค้าจะถูกส่งไปทางบกมายังกรุงศรีอยุธยา “การค้าเหล่านี้ในปัจจุบันถูกพวกแจกมัวร์ และพวกเปอร์เซียผูกขาดไว้หมด ฉะนั้นพวกนี้จึงเป็นผู้ที่มีอิทธิพลในส่วนนี้ของประเทศเป็นอย่างมาก รวมทั้งในด้านธุรกิจการค้าด้วย”<sup>232</sup>

เมืองมะสุลีปะดัมยังเป็นที่ตั้งสถานีการค้า และชุมชนของพ่อค้าอิหร่าน ซึ่งเป็นผู้เชื่อมโยงการค้าระหว่างสยามไปสู่อ่าวเปอร์เซียด้วย พ่อค้าเหล่านี้เข้ามามีบทบาทในเมืองท่านี้ในทศวรรษที่ 1620<sup>233</sup> โดยค้าขายอยู่ในเมืองท่าต่างๆรอบอ่าวเบงกอลกับเมือง มรีอกอ (อะระกัน) อะเจ พะโค และ

<sup>229</sup> Sanjay Subrahmanyam, *The Political Economy of Commerce. Southern India, 1500 - 1650* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), p. 326.

<sup>230</sup> Sir John Chardin, *Travels in Persia 1673- 1677* , p. 153, 166 - 167.

<sup>231</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 159.

<sup>232</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 279.

<sup>233</sup> Leonard Y. Andaya, “Ayutthaya and the Persian and Indian Muslim Connection, ” p. 129.

มะริด<sup>234</sup> จดหมายเหตุของบาทหลวงฝรั่งเศสที่เดินทางแวะยังเมืองมะสุลีปะตัม เมื่อ พ. ศ. 2217 (ค.ศ. 1674) เล่าว่า เจ้าพนักงานซึ่งมีหน้าที่ดูแล และควบคุมการค้าของพระเจ้ากรุงสยามในเมืองนี้เป็นมุสลิมพื้นเมืองเรียกว่า “ปิลาร์” (Pilar)<sup>235</sup>

ความสัมพันธ์อันดีระหว่างสยามกับกอลกอนดา เป็นผลให้มีมุสลิมนิกายชีอะห์จากอาณาจักรกอลกอนดาเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนมาก<sup>236</sup> การที่มุสลิมนิกายชีอะห์จากอินโดจีนและจากภูมิภาคอื่นๆเข้ามาตั้งชุมชนในสยาม เกิดจากการส่งเสริมของอภิมะหะหมัด ซึ่งต้องการสนับสนุนประชาคมมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านให้มีบทบาทเพิ่มขึ้นในสยาม ดังที่บันทึกการค้าของอังกฤษ รายงานว่าพวกมุสลิมได้รับการสนับสนุนจากออกพระศรีเนาวรัตน์ จนมีประชาคมที่ใหญ่โตเข้มแข็งพอๆกับคนพื้นเมืองแต่มีอิทธิพลมากกว่าด้านกำลัง และด้านทรัพย์สมบัติ<sup>237</sup>

ความสัมพันธ์อันดีระหว่างขุนนางอิหร่านที่มีบทบาทอยู่ในกอลกอนดา และสยาม ช่วยให้ความสัมพันธ์ระหว่างสองอาณาจักรเป็นไปด้วยดี ดังหลักฐานในจดหมายเหตุฝรั่งเศสระบุว่า กษัตริย์แห่งกอลกอนดาได้ส่งคณะทูตมาเข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์เพื่อขอให้สยามช่วยเหลือจากความช่วยเหลือจากฝรั่งเศสในการสนับสนุนต่อต้านอำนาจของฮอลันดา เพราะในขณะนั้นฝรั่งเศสมีชัยชนะเหนือฮอลันดาในยุโรป<sup>238</sup> สมเด็จพระนารายณ์ก็ทรงส่งคณะทูตไปยังราชสำนักกอลกอนดา เมื่อ พ. ศ. 2208 (ค.ศ. 1665) ด้วย<sup>239</sup>

<sup>234</sup> Sanjay Subrahmanyam, “Persians, Pilgrims and Portuguese: The Travails of Masulipatnam Shipping in the Western Indian Ocean 1590-1665,” *Modern Asian Studies* 22, 2-3 (1988): 551.

<sup>235</sup> Adrien Launay, *Histoire de La Mission de Siam 1662-1811 : Documents Historiques Vol. I* (Paris: Foreign- Missions Society, 1920) , p. 70. ; สันนิษฐานว่าอาจหมายถึงคำนำหน้าชื่อมุสลิมในภาษาอาหรับที่เรียกว่า “ บิลลาห์” .

<sup>236</sup> Engelbert Kaempfer, *A Description of The Kingdom of Siam 1690*, p. 44.

<sup>237</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 280.

อาณาจักรพิษณุเป็นรัฐมุสลิมในกายซื่อะห์สำคัญอีกแห่งหนึ่งในอินเดีย ตั้งอยู่ในบริเวณที่เรียกว่า อินดุสถาน ใกล้กับอาณาจักรกอลกอนดา และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกอลกอนดา กษัตริย์แห่งพิษณุ ก็เช่นเดียวกับกษัตริย์แห่งกอลกอนดาคือได้ส่งเรือสินค้าจากชายฝั่งโคโรแมนเดลออกไปค้าขายตามภูมิภาคต่างๆ รวมทั้งการค้าในแถบเมืองท่าของสยาม พ่อค้ามุสลิมชาวอิหร่านจาก กอลกอนดา และพิษณุเป็นผู้มีบทบาทสำคัญอยู่ในประวัติศาสตร์การค้าของสยามในช่วงเวลานี้<sup>240</sup>

สำหรับพ่อค้ามุสลิมจากเบงกอลส่วนใหญ่ยังคงเป็นชาวอิหร่าน หรือเตอร์ก ที่เข้าไปประกอบการค้า และรับราชการในตำแหน่งเสนาบดีของกษัตริย์ โดยมุสลิมกลุ่มนี้เข้าไปบริหารงานด้านการค้า และการปกครองให้บรรดาเจ้าครองนครในอินเดียตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21<sup>241</sup> พ่อค้ามุสลิมจากเบงกอลเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการค้าแถบเมืองท่าฝั่งตะวันตกของสยามมาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สินค้าสำคัญที่พ่อค้าอินเดีย และอาหรับถึงพวกอิหร่านกลุ่มนี้ นำเข้ามาขายคือ ผ้าฝ้าย และไหมจากเบงกอล ส่วนสินค้าออกคือดินบุก ช้าง รวมทั้งสินค้าจากจีน ญี่ปุ่น และสินค้าของอยุธยา<sup>242</sup> บันทึกของชาวตะวันตกระบุว่าเบงกอลในช่วงเวลานี้มีความต้องการช้าง

---

<sup>238</sup> ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 32 เรื่องจดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศส ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ภาค 1 (พระนคร : ไสภณพิพรรฒธนากร, 2467, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเพชรพิชัย (ถนอม อมาตยกุล) , ปีฉลู 2467), หน้า 211.

<sup>239</sup> Ronald Ferrier , “Trade from the Mid -14 th Century to the End of Safavid Period, ” in *The Cambridge History of Iran Vol. 6* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), p. 450 .

<sup>240</sup> Leonard Y. Andaya, “Ayutthaya and the Persian and Indian Muslim Connection, ” : 126-127, 129. ; S. Arasaratnam, “ Merchants and Commerce in Coromandel Trends and Tendencies in the Eighteenth Century, ” in Leonard Blussé and Femme Gaastra, ed. , *On the Eighteenth Century as a Category of Asian History , van Leur in Retrospect* (Aldershot : Ashgate Publishing, 1998) , p. 264.

<sup>241</sup> Leonard Y. Andaya, “Ayutthaya and the Persian and Indian Muslim Connection, ” : 126-127.

<sup>242</sup> Ibid. , p. 129.

จากสยามเป็นจำนวนมาก<sup>243</sup> โดยทุกปีจะมีเรือหลวงของนาوابแห่งเบงกอล (Nawab of Bengal)<sup>244</sup> และเรือของพ่อค้าเบงกอล จากเมืองบาลาซอร์ (Balasore) เมืองพิพลี (Pipli) และฮักลี (Hugli) ไปซื้อช้างสยามที่เมืองตะนาวศรี<sup>245</sup> นอกจากนี้พระเจ้ากรุงสยามยังทรงมีสถานีการค้าอยู่ที่บาลาซอร์ เพื่อค้าช้าง และคินุก จากบันทึกของอังกฤษรายงานว่าใน พ. ศ. 2222 (ค. ศ. 1679) พระเจ้ากรุงสยามทรงส่งเรือหลวงจำนวน 2 ลำจากตะนาวศรีบรรทุกช้างมาขายที่เมืองบาลาซอร์<sup>246</sup> “สำเนาเกียรติยศสุไลมาน” กล่าวว่า ช้างเป็นสินค้าออกที่นำรายได้มาให้กับสมเด็จพระนารายณ์มิใช่น้อย พระองค์ทรงจัดให้มีการคล้องช้างเป็นประจำทุกปีโดยแต่ละครั้งจะจับช้างได้ราว 200-400 ตัว ช้างส่วนหนึ่งจะถูกฝึกให้เชื่องเพื่อใช้งาน และส่งขาย<sup>247</sup>

พ่อค้ามุสลิมอีกกลุ่มที่มีบทบาทด้านการค้ากับสยามในช่วงเวลานี้ คือ พ่อค้าจูเลีย หรือพ่อค้ามุสลิมเชื้อสายทมิฬจากทางใต้ของชายฝั่งโคโรแมนเดล พ่อค้าจูเลียประกอบการค้าอยู่ตามเมืองท่าในคาบสมุทรภาคใต้ของสยามโดยมีเรือสินค้ามายังภูเก็ต และตะกั่วป่า พ่อค้าจูเลียมีบทบาทในการค้าระหว่างชายฝั่งโคโรแมนเดลกับคาบสมุทรภาคใต้ของสยามและรัฐมุสลิมในคาบสมุทรมลายู<sup>248</sup>

---

<sup>243</sup> ช้างจากสยามถูกนำไปใช้งาน และทำสงครามในเบงกอล และเดคคาน (ดูรายละเอียดใน Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 150. )

<sup>244</sup> นาواب (Nawab) เป็นตำแหน่งกษัตริย์มุสลิมของเบงกอล

<sup>245</sup> Thomas Bowrey, *A Geographical Account of Countries Round the Bay of Bengal, 1699-1679*, ed. R. C. Temple (London : The Hakluyt Society, 1905), p. 185.

<sup>246</sup> Sila Tripathi, “Ports and Maritime Activities of Orissa (16th to 19th Centuries),” in K. S. Mathew, ed., *Ship-Building and Navigation in the Indian Ocean Region A. D. 1400-1800* (New Delhi: Munshiram Manoharlal, 1997), p. 160.

<sup>247</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 150.

<sup>248</sup> S. Arasaratnam, “Merchants and Commerce in Coromandel : Trends and Tendencies in the Eighteenth Century,” p. 266.



พ่อค้ามุสลิมกลุ่มต่างๆ เข้ามามีบทบาทอย่างสูงต่อการค้าของสยามภายใต้การสนับสนุนของขุนนางมุสลิม ซึ่งมีผลประโยชน์ และการติดต่อสัมพันธ์อยู่กับพ่อค้ามุสลิม รายงานการค้าขายในกรุงสยามสมัยสมเด็จพระนารายณ์ซึ่งเขียนโดยชาวอังกฤษเมื่อ พ. ศ. 2221(ค. ศ. 1678) (สันนิษฐานว่าเป็นรายงานของ ยอร์ช ไวต์ เจ้าพนักงานของอีไอซีประจำกรุงศรีอยุธยา) กล่าวถึงบทบาทของออกพระ ศรีเนาวรัตน์ที่มีต่อการค้าของสยามกับอินเดียดังนี้

... เรือกำปั่นที่มาจากสุรัต และเมืองโคโรแมนเดลินั้น บรรทุกสินค้าต่างๆหลายชนิดสำหรับใช้ในบางเมืองนั้นๆ และบรรทุกไปยังเมืองญี่ปุ่น เมืองจีนและเมืองมนิลา ซึ่งเขาแลกเปลี่ยน ทองแดง ทองเหลือง ทองขาว และเครื่องถ้วยชาม แต่ผ้าเป็นอันมากที่เรือกำปั่นเหล่านี้บรรทุกมายังที่นั่นๆ พระมหากษัตริย์เมืองนี้โปรดให้เอามา และยังมีเรือกำปั่นเป็นหลายลำของพวกแขกมัวร์ มาจากเมืองเบงกอลและเมืองเมตชลปะตัน (มะสุลีปะตัม-ผู้วิจัย) มายังท่าเมืองตะนาวศรี ถึงแล้วขึ้นเดินบกมายังเมืองนี้ และการค้าขายอย่างนี้ เดียวนี้ตกอยู่ในเงื้อมมือพวกแขกเปอร์เซียและพวกแขกมัวร์ รวบรวมทำเสียหมด ด้วยพวกแขกเหล่านี้เขากำลังมีอำนาจเป็นเจ้าของเมืองแถบนั้นเสียทีเดียว เป็นทั้งเจ้าการค้าขายด้วย

การที่เขามีกำลังขึ้นได้ก็เพราะความกรุณาเกื้อหนุนของท่านออกพระศรีเนาวรัตน์ ซึ่งข้าพเจ้าได้เอ่ยถึงนามท่านมาแล้ว ท่านผู้นี้ 30 ปีมาแล้ว ได้เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินของพระมหากษัตริย์กรุงสยาม ท่านตั้งความเพียรพยายามอย่างยิ่งยวด ถึงจะเป็นการเสียหายแก่ตัวท่านเองอย่างไรบ้างก็ไม่ว่า คิดแต่จะช่วยให้คนร่วมชาติในบ้านเมืองเดิมของท่าน ค้าขายดีทวีประโยชน์ยิ่งขึ้นอย่างเดียว และตั้งตั้งใจอุดหนุนแขกพวกที่นับถือศาสนาอะหะหมัด ด้วยกัน <sup>249</sup>

การที่ออกพระศรีเนาวรัตน์ ซึ่งเป็นชาวอิหร่านที่นับถือนิกายชีอะห์มีบทบาทอยู่ในราชสำนักสยาม จึงเป็นโอกาสให้เขาสามารถส่งเสริมมุสลิมนิกายนี้จากรัฐมุสลิมชีอะห์ในอินเดียให้เขามารับราชการในกิจการด้านต่างๆของสยาม ดังที่บันทึกการค้าของอังกฤษกล่าวว่า นายเรือของกษัตริย์ที่เดินเรือจากตะนาวศรีไปยังมาเก๊า และเบงกอล เป็นชาวอิหร่าน ส่วนเจ้าหน้าที่ประจำสถานีการค้าของสยามในอินเดียก็เป็นชาวอิหร่านซึ่งได้รับยกย่องให้มีเกียรติยศเป็นถึงราชทูต <sup>250</sup> ช่วงที่อากะมะหมัดบริหารราชการอยู่นั้นความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัฐมุสลิมในอินเดียเป็นไปด้วยดี ความสัมพันธ์ระหว่างมุสลิมในอิหร่าน และรัฐต่างๆในอินเดีย กับมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านใน

<sup>249</sup> “ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 18 รายงานการค้าขายในกรุงสยาม ,” หน้า 504-505.

<sup>250</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 505-505.

สยามนอกจากจะทำให้เกิดกระแสการค้าที่เคลื่อนไหวระหว่างภูมิภาคแล้ว ยังส่งผลให้มีการเคลื่อนย้ายของมุสลิมกลุ่มนี้เข้าสู่สยามเพิ่มมากขึ้นด้วย

อภิมหาอำนาจยังส่งเสริมให้มุสลิมเข้ามาจับบทบาทประกอบการค้าให้กับสมเด็จพระนารายณ์ในฟิลิปปินส์ซึ่งขณะนั้นเป็นอาณานิคมของสเปนด้วย บันทึกการค้าของสเปนเมื่อวันที่ 15 มกราคม พ. ศ. 2212 (ค. ศ. 1669) รายงานว่า ราชทูต และผู้แทนการค้าสยามได้เข้ามาร้องทุกข์ต่อศาลของสเปนประจำกรุงมะนิลา เนื่องจาก ดอน เดียโก เด ซัลเซโด (Don Diego de Salcedo) เจ้าพนักงานของสเปนไม่ได้จ่ายเงินหลังจากได้รับสินค้าของสยามไป ต่อมาศาลสเปนได้ตัดสินให้ดอน เดียโก ต้องคืนเงินทั้งหมดให้กับราชทูตของสยาม การฟ้องร้องครั้งนั้นมีพวกมัวร์ร่วมอยู่ในคณะทูตด้วย ชาวสเปนเรียกว่า “ฆวน กวารอนี” (Juan Guaroni)<sup>251</sup> ซึ่งเป็นผู้บริหารทรัพย์สินของพระเจ้ากรุงสยามในครั้งนั้น บุคคลผู้นี้คงเป็นขุนนางหรือพนักงานการค้าของสยาม ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้มาจัดการบัญชีสินค้า และเดินทางมาพร้อมคณะทูต เพื่อตรวจสอบและเรียกร้องค่าเสียหาย การที่สเปนให้ความสำคัญกับคำร้องของทูตสยามก็เนื่องจากในช่วงนั้นสเปนมีสัมพันธไมตรีอันดีกับสยาม เคยมีการส่งคณะทูตสเปนไปยังสยามตั้งแต่ พ. ศ. 2207 (ค.ศ. 1664) แต่ภายหลังสเปนให้การสนับสนุนกัมพูชาซึ่งมีสงครามอยู่กับสยาม ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับสเปนจึงเสื่อมลง อย่างไรก็ตามการค้าระหว่างสยามกับมะนิลายังคงมีอยู่ และยังมีติดต่อกันระหว่างบาทหลวงของมะนิลา และสยามตลอดรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์<sup>252</sup>

นอกจากหน้าที่ประกอบการค้าให้กับราชสำนักสยามแล้ว อภิมหาอำนาจยังมีหน้าที่ให้คำปรึกษา และเป็นผู้ดูแลทางด้านการศึกษา โดยเฉพาะการจัดเก็บรายได้จากการค้ากับชาวต่างชาติ บันทึกการค้าของอังกฤษรายงานว่า ออกพระศรีเนาวรัตน์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการขอพระราชทาน

<sup>251</sup> จันทรฉาย ภัคอุทิศ, แปล และ บรรณาธิการ, *กรุงศรีอยุธยาในเอกสารสเปน*, หน้า 137.

<sup>252</sup> จดหมายเหตุบาทหลวงประจำมะนิลา กล่าวว่า ระหว่างที่ไม่มีผู้ดำรงตำแหน่งมิชซิงแห่งมะนิลา เนื่องจากการมรณภาพของ บาทหลวงฟรายน ฆวน โลเปซ (Fray Juan Lopez) เมื่อ พ. ศ. 2217 (ค. ศ. 1674) พระ และ ทหารประจำการในมะนิลาต้องเดินทางไปรับการถือบวชที่ราชอาณาจักรสยาม โดยมีบาทหลวงหลุยส์ ลาโน พระอธิการเมเทโโปลิตัน และพระราชาคณะชื่อ ดอน หลุยส์ เด ลานอย ฟาเซส (Don Luis de Lanoy Faces) เป็นผู้ประกอบพิธีให้ (ระหว่าง พ. ศ. 2217-2223) (ดูรายละเอียดใน จันทรฉาย ภัคอุทิศ, แปล และ บรรณาธิการ, *กรุงศรีอยุธยาในเอกสารสเปน*, หน้า 28. )

พระบรมราชานุญาตจากสมเด็จพระนารายณ์เพื่อให้พวกเขาสามารถเดินทางไปกว๋านซื้อดิบุกที่จำโปน (พัทลุง) ได้ตามราคาในท้องตลาด ซึ่งเท่ากับให้ทางราชสำนักลดราคาที่เคยตั้งไว้ให้กับพ่อค้าอังกฤษ ในขณะที่พ่อค้าฮอลันดาต้องจ่ายในราคาที่สูงกว่าอังกฤษหลายเท่า<sup>253</sup>

บทบาทด้านการค้าอีกอย่างหนึ่งของอกามะหะหมัดคือเป็นผู้ดูแลการผลิตและส่งออกไม้หอมให้ราชสำนัก ไม้หอมเป็นสินค้าของป่าสำคัญของสยามมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นและใช้เป็นเครื่องบรรณาการส่งไปถวายพระเจ้าจักรพรรดิจีนตั้งแต่ในสมัยราชวงศ์หมิง<sup>254</sup> ไม้หอมเป็นสินค้าซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดทั้งในภาคตะวันตกและตะวันออก บันทึกของพ่อค้าชาวอังกฤษกล่าวว่าไม้หอมใช้มากในอินโดจีนที่เมืองไฮเดอราบัดเมืองหลวงของอาณาจักรกอลกอนดา และในอาณาจักรเบงกอล ตูร์กี และอารเบีย “เพื่อใช้ในการบูชาพระมะหะหมัดในเมืองมะดีนา และเมืองเมกกะ”<sup>255</sup> ส่วนทางตะวันออกไม้หอมเป็นที่ต้องการในจีนและญี่ปุ่นจนถึงกับโชกุนอิเอซัสุเคยส่งพระราชสาสน์มาทูลขอต่อสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม<sup>256</sup>

“สำเภากษัตริย์สุไลมาน” กล่าวว่าแต่เดิมชาวสยามไม่รู้คุณค่าของไม้หอมมากนักจนกระทั่งพ่อค้าต่างชาติเขามากกว๋านซื้อสินค้าประเภทนี้จึงทำให้กลายเป็นสินค้านี้มีราคาแพง พ่อค้ามุสลิมเป็นกลุ่มผู้ซื้อขายไม้หอมรายใหญ่มาตั้งแต่ก่อนรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์แล้ว เนื่องจากไม้หอมเป็นผลิตภัณฑ์ที่มุสลิมใช้กันอย่างกว้างขวาง แม้ฮอลันดาจะพยายามขอกฎการค้าไม้หอมในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองแต่พระองค์ยังไม่ทรงยอมให้พวกฮอลันดาได้สัมปทานการค้า<sup>257</sup> การค้าไม้หอมโดยส่วนใหญ่จึงตกอยู่ในมือของมุสลิม โดยเฉพาะกลุ่มขุนนางมุสลิมซึ่งควบคุมการจัดเก็บ

<sup>253</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 162.

<sup>254</sup> สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย, หน้า 119. ; ไม้หอมที่ส่งเป็นเครื่องบรรณาการได้แก่ ไม้หอมสีเงิน ไม้หอมสีทอง กฤษณา และ หลอฮัก ซึ่งเป็นเครื่องยามักกลิ่นหอมคล้ายกฤษณา (ดูรายละเอียดใน ประชุมพงสาวดารภาคที่ 4 (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2506), หน้า 49. )

<sup>255</sup> “ประชุมพงสาวดารภาคที่ 12 จดหมายเหตุฝรั่งเศส และโปรตุเกส, ” ใน ประชุมพงสาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 5, หน้า 498 .

<sup>256</sup> “ประชุมพงสาวดารภาคที่ 20, ” ใน ประชุมพงสาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 6, หน้า 9.

<sup>257</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 6.

และการขายไม้หอมให้ราชสำนักสยาม ไม้หอมไม่ได้ส่งเป็นสินค้าออกไปยังต่างประเทศเท่านั้นแต่ยังใช้ในหมู่ชาวมุสลิมในกรุงศรีอยุธยาด้วย มีหลักฐานว่าในพิธีตะเซซัดของพวกมุสลิมนิกายชีอะฮ์ในกรุงศรีอยุธยาจะมีการเผาเครื่องหอมบูชา<sup>258</sup> นอกจากนี้ยังใช้ในการปลงศพของมุสลิมก่อนจะฝัง อีกทั้งยังใช้ทำกล่องบรรจุพระราชสาสน์แทนทองคำด้วย<sup>259</sup> เนื่องจากไม้หอมเป็นสินค้าที่มีราคาแพง ขึ้นอยู่ในป่าลึก และหายาก ทั้งยังเป็นที่ต้องการในตลาดฝั่งตะวันออก และตะวันตก จึงกลายเป็นสินค้าต้องห้าม และราชสำนักเข้ามาควบคุมการซื้อขายอย่างเข้มงวด

นอกจากไม้หอมที่ได้จากป่าไม้ในราชอาณาจักรแล้ว สยามยังเป็นศูนย์กลางซื้อขายไม้หอมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บันทึกการค้าของอังกฤษในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์รายงานว่า เรือจากเวียดนาม (โคชินไชน่า) เดินทางมายังสยามเพื่อหาซื้อดินประสิว และตะกั่ว โดยบรรทุกสินค้าเข้ามาแลกเปลี่ยนคือทองคำและ “กะลัมพัก” ซึ่งจัดเป็นไม้เนื้อหอมที่มีราคาแพงกว่าไม้กฤษณา นอกจากนี้ในสยามยังมีไม้หอมที่นำเข้ามาจากติมอร์ด้วย<sup>260</sup> ไม้หอมเหล่านี้ถูกรวบรวมในพระคลังสินค้าเพื่อนำไปขายยังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และตะวันตก โดยมีอภิมะหะหมัด และขุนนางมุสลิมในกรมท่าขวาเป็นผู้ค้ารายใหญ่ บันทึกการค้าของอังกฤษ ระบุว่า “ท่านออกพระศรีเนาวรัตน์ชาวเปอร์เซียได้ทำการค้าไม้นี้มาเป็นเวลาช้านานแล้ว พระเจ้ากรุงสยามทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านออกพระศรีเนาวรัตน์เข้ามามีส่วนร่วมในการกว้านซื้อไม้จำพวกนี้ด้วย”<sup>261</sup> การค้าไม้หอมสร้างความมั่งคั่งให้กับ อภิมะหะหมัด และขุนนางมุสลิม ทั้งยังทำให้ขุนนางกลุ่มนี้มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องกับการค้าในเอเชียตะวันตก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นตลาดไม้หอมของโลกด้วย

อภิมะหะหมัดหรือออกพระศรีเนาวรัตน์เป็นขุนนางต่างชาติซึ่งมีหน้าที่ดูแลงานด้านการค้าต่างประเทศ และพระคลังสินค้าให้กับราชสำนัก และมีบทบาทดูแลกิจการค้าในช่วงที่พระคลังไป

<sup>258</sup> Abbé de Choisy, *Journal of A Voyage to Siam 1685-1686*, p. 212. ; เครื่องหอมนี้เรียกว่า “ระบับัน” มีส่วนผสมคือ อ้อยหวาน ใบชะลูด ไม้จันทร์หอม กัลปังหา กายาน น้ำตาลทรายแดง (ดูรายละเอียดใน กุศล เขียมอรุณ, “บันทึกเจ้าเซ็นในคืนวันเลือดปนน้ำตา, ” : 152. )

<sup>259</sup> ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32 เรื่องจดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศส ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ภาค 1 , หน้า 67.

<sup>260</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 278.

<sup>261</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 272.

ราชการสงคราม การบริหารราชการทางการค้าของเขาในช่วงต้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ช่วยให้สยามสามารถขยายการค้าไปในเขตฝั่งตะวันตก จนราชสำนักมีพระราชทรัพย์สำหรับใช้จ่าย ในกิจการต่างๆ มานพ ถาวรวัฒน์สกุล เชื่อว่า ออกมะหะหมัด หรือออกพระศรีเนาวรัตน์เป็นผู้มี บทบาทสำคัญมากในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เช่นเดียวกับออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) เขาเปรียบเทียบว่าบุคคลทั้งสองเปรียบเสมือนพระกรซ้ายขวาในการดำเนินนโยบายการปกครอง และการค้า<sup>262</sup>

ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) กับออกพระศรีเนาวรัตน์ หรือออกมะหะหมัด ต่างก็มีอิทธิพลต่อการดำเนินพระบรมราโชบาย ของสมเด็จพระนารายณ์ ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) นอกจากจะมีความสำคัญต่อราชการสงครามแล้ว ยังมีบทบาทในการค้าโดยดำเนินการค้าดิบที่เมือง นครศรีธรรมราช<sup>263</sup> ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) เป็นผู้ที่มีอิทธิพลอยู่ในกลุ่มขุนนางฝ่ายปกครอง ขณะที่ออกพระศรีเนาวรัตน์เป็นขุนนางที่มีอิทธิพลในกลุ่มขุนนางมุสลิมกลุ่มอินโด-อิหร่าน ซึ่งเป็นกลุ่มที่ควบคุมการค้าและยังเกี่ยวข้องกับการควบคุมดูแลเมืองที่เกี่ยวข้องกับการค้า และกองกำลังต่างชาติ<sup>264</sup> ออกพระศรีเนาวรัตน์ได้ดำเนินนโยบายทางการทูต และการค้าเพื่อขยายตลาดของสยาม จนทำให้การค้าของสยามในฝั่งตะวันตกเพิ่มมากขึ้น และมีความสำคัญเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ขุนนางทั้งสองคนต่างก็มีบทบาทในราชสำนักยาวนานพอๆกัน คือออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ได้ว่าตำแหน่งถึง 20 ปี ขณะที่ออกพระศรีเนาวรัตน์ ได้อยู่ในตำแหน่งเกือบ 30 ปี และได้เข้ามาดูแลกิจการแทนที่ออกญาพิชิต เกือบ 20 ปี จากหลักฐานของฮอลันดาแสดงว่าใน พ. ศ. 2221 ( ค. ศ. 1678) เกิดความขัดแย้งเกี่ยวกับผลประโยชน์และการดำเนินงานทางการค้าระหว่างออกญาโกษาธิบดี กับออกพระศรีเนาวรัตน์ จนทำให้หัวหน้าสถานีการค้าของฮอลันดาต้องเตือนพนักงานให้ระมัดระวังในการดำเนินงาน<sup>265</sup> ซึ่งแสดงให้เห็นว่าขุนนางทั้งสองคนนี้คงจะมีความขัดแย้งกันอยู่ และต่างก็พยายามช่วงชิงการมีอิทธิพลอยู่ในราชสำนัก นำสังเกตว่าชะตากรรมของบุคคลทั้งสองมีลักษณะคล้ายกันมากในช่วงบั้นปลายของชีวิต เพราะภายหลังทั้งสองคนไม่เป็นที่โปรดปราน และถูกถอดยศปลด

<sup>262</sup> มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, *ขุนนางอยุธยา*, หน้า 245.

<sup>263</sup> Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629 -1688," p. 326.

<sup>264</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 243 - 244 .

<sup>265</sup> Dhiravat na Pombejra, "Towards an "Autonomous" History of Seventeenth Century Phuket," revised draft , p. 19.



ตำแหน่ง ทั้งยังถูกยึดทรัพย์เข้าห้องพระคลังด้วย<sup>266</sup> โดยสาเหตุประการหนึ่งมาจากการกระทำของฟอลคอน ซึ่งเป็นคนที่ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) เป็นผู้ชักนำเข้ามาสู่ราชสำนัก<sup>267</sup>

บทบาทของขุนนางกรมท่าขวา และความสัมพันธ์ระหว่างสยาม กับชาวตะวันตก ในตอนต้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ อีไอซีหันมาให้ความสนใจในการค้าที่สยามอีกครั้ง หลังจากเคยปิดสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยาไปเมื่อ พ. ศ. 2166 (ค. ศ. 1623) และย้ายสถานีการค้าไปยังกัมพูชา แต่เนื่องจากเกิดสงครามระหว่างกัมพูชากับเวียดนามเมื่อ พ. ศ. 2205 (ค. ศ. 1662) ซึ่งกระทบต่อชุมชนต่างชาติทำให้ชาวอังกฤษต้องอพยพลี้ภัยจากกัมพูชาเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์ทรงเชื่อเชิญให้อังกฤษเข้ามาตั้งสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง โดยทรงยกหนี้สินเดิมของพ่อค้าอังกฤษที่มีปรากฏในท้องตราทั้งหมด และยังทรงอนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษกลับเข้ามาสู่ห้างเก่าที่พวกเขาเคยทำการค้า<sup>268</sup>

จากบันทึกการค้าของอังกฤษในช่วงเวลานั้นแสดงให้เห็นว่า พวกเขาสนใจที่จะเข้ามาค้าขายในสยามเนื่องจากสยามเป็นตลาดการค้าสำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังนั้นทีคของพ่อค้าอังกฤษประจำสถานีการค้าที่มากัสซาร์กล่าวว่า สยามเป็นแหล่งที่เหมาะสมแก่การตั้งสถานีการค้า เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงทศพิธราชธรรม มีทรัพยากรที่พอจะส่งไปขายยัง มะนิลา ญี่ปุ่น มาเก๊า และเวียดนาม<sup>269</sup> อังกฤษยังหวังว่าจะใช้สยามเป็นแหล่งระบายสินค้าญี่ปุ่น และจีน เนื่องจากอยุธยาเป็นเมืองท่าระหว่างมหาสมุทรอินเดีย และทะเลจีนใต้ ประกอบกับอังกฤษได้เห็นความร่ำรวยจากการค้าของฮอลันดาในภูมิภาคนี้จึงสนใจที่จะกลับเข้ามาค้าขายในสยามอีกครั้ง

<sup>266</sup> Muhammad Rabi , *The Ship of Sulaiman* , pp. 99-100. ; เดอ แบส, *บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอแอส เกี่ยวกับการเสียชีวิตและมรณกรรมของก๊องส์ตั้งซ์ฟอลคอน* , แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพมหานคร: อักษรสัมพันธ์, 2508), หน้า 57 - 59 .

<sup>267</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 50-55. ; *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80 จดหมายเหตุฟอร์บัง* (พระนคร: บริษัทโสภณพิพิทานกร, 2486, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระวรวงศ์เธอ ๙ กรมหมื่น เทววงศ์วโรทัย ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส, 7 เมษายน 2486), หน้า 84.

<sup>268</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 41.

<sup>269</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

บันทึกการค้าของอังกฤษเมื่อ พ. ศ. 2214 (ค. ศ. 1671) แสดงว่า พ่อค้าเอกชนอังกฤษขอความช่วยเหลือจากออกพระศรีเนาวรัตน์ เพื่อทูลขอให้สมเด็จพระนารายณ์จัดการกับฮอลันดา เนื่องจากพวกฮอลันดาได้ยึดสินค้าจากเรือของอังกฤษที่ภูเก็ต หรือ จังค์ซีลอน (Junkceylon มาจากภาษามลายูว่า Ujong Salang) จนทำให้การค้าของพ่อค้าอังกฤษได้รับความเสียหาย ฟรานซิส คาเปลล์ (Francis Capell) และโจชัว เบอเรอ (Joshua Burroughs) เจ้าหน้าที่ของอีไอซี ประจำเดอะห์ จึงได้ส่งนายเรือช็อมูซา (Nakoda Muza) เป็นผู้นำรายการบัญชีสินค้าและราคาสินค้าที่เสียหายเข้ามาแจ้งแก่ออกพระศรีเนาวรัตน์ และสมเด็จพระนารายณ์ จากนั้นที่จดบันทึกนี้แสดงว่าอังกฤษค่อนข้างมั่นใจว่าพวกตนจะได้รับความช่วยเหลือจากออกพระศรีเนาวรัตน์เกี่ยวกับการชดเชยค่าเสียหายในครั้งนั้น<sup>270</sup>

บันทึกการค้าของอังกฤษลงวันที่ 20 สิงหาคม พ. ศ. 2217 (ค. ศ. 1674) กล่าวว่า ออกพระศรีเนาวรัตน์ได้ส่งจดหมายไปยังอีไอซีที่บอมเบย์ เพื่อเชิญชวนพ่อค้าอังกฤษให้จัดส่งเรือจากบอมเบย์ และสุรัตมายังกรุงศรีอยุธยา โดยเขาได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้อังกฤษดำเนินการค้าในสยามโดยเสรี ซึ่งเป็นผลให้พ่อค้าเอกชนของอังกฤษในบอมเบย์ และสุรัต มีความกระตือรือร้นที่จะค้าขายกับสยาม จากนั้นที่จดดังกล่าวยังแสดงให้เห็นว่าพ่อค้าอังกฤษดำเนินการค้าขายกับสยามเป็นการส่วนตัวโดยทางสภาของอีไอซีมิได้เข้าไปบังคับหรือควบคุม ซึ่งทำให้พ่อค้าจากบอมเบย์มีเสรีภาพในการประกอบการค้าในสยาม<sup>271</sup> และได้กลายเป็นปัจจัยที่ทำให้พ่อค้าเอกชนชาวอังกฤษมีบทบาทต่อการค้าของสยามเพิ่มมากขึ้น พ่อค้าเหล่านี้เข้ามาประกอบการค้าให้กับราชสำนักสยาม ซึ่งต่อมาได้สร้างปัญหาให้กับความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอีไอซี<sup>272</sup>

ออกพระศรีเนาวรัตน์ให้การสนับสนุนแก่พ่อค้าอังกฤษที่เขามาค้าขายในสยามเป็นอย่างดี โดยได้ขอพระราชทานท้องตราเพื่ออนุญาตให้ ฮามอน กิบบอน (Hamon Gibbon) พ่อค้าอังกฤษสามารถซื้อ ดีบุก ตะกั่ว ทองแดง “พินซ้าง” (งาช้าง-ผู้วิจัย) นอแรด และของอื่นๆ เมื่อ พ. ศ. 2218 (ค. ศ. 1675) นอกจากนี้ทางพระคลังยังออกคำสั่งมิให้เก็บภาษีอากรขนอนจากพ่อ

<sup>270</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 144.

<sup>271</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 147.

<sup>272</sup> Dhiravat na Pombejra, "Port, Palace, and Profit : An Overview of Siamese Crown Trade and the European Presence in Siam in the Seventeenth Century," p. 74.

ค้าอังกฤษเช่นเดียวกับที่ไม่ได้เรียกเก็บจากพวกฮอลันดา<sup>273</sup> ต่อมาในเดือนพฤศจิกายนปีเดียวกัน สมเด็จพระนารายณ์ก็ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ออกพระศรีเนาวรัตน์เดินทางไปยังชุมพร ไชยา และพุนพิน เพื่อช่วยเหลืออังกฤษกว้านซื้อดีบุก และ ฮามอน กิบบอน ก็ได้รับพระราชทานสิทธิให้ผูกขาดซื้อดีบุกที่ ไชยา ชุมพร พัทลุง และพุนพิน ตามราคาท้องตลาดที่ซื้อขายกันโดยมีพระบรมราชโองการสั่งให้ชาวชุมพรต้องขายดีบุกให้แก่ผู้จัดการชาวอังกฤษแต่ผู้เดียว<sup>274</sup> การสนับสนุนจากออกพระศรีเนาวรัตน์เป็นผลให้อังกฤษมีรายได้เพิ่มมากขึ้นจากการค้าดีบุกในประเทศไทย<sup>275</sup>

การที่ออกมะหะหมัดให้การสนับสนุนการค้าของอังกฤษเป็นอย่างดี น่าจะมาจากเหตุผล 2 ประการคือ ประการแรกเนื่องจาก พ่อค้าอังกฤษมีผลประโยชน์ทางการค้าร่วมกันกับออกมะหะหมัด ขุนนางกรมท่าขวา และพวกพ่อค้ามุสลิม คนกลุ่มนี้ต้องการอาศัยเรือของอังกฤษบรรทุกสินค้าไปขายยังฝั่งตะวันตกคือแถบอ่าวเบงกอล และชายฝั่งโคโรแมนเดล ซึ่งจะปลอดภัยจากการถูกปล้นโดยเรือโจรสลัดหรือเรือของชาติตะวันตกอื่นเช่นฮอลันดา เพราะอังกฤษมีกำลังกองเรือที่เข้มแข็งทั้งยังมีสถานีการค้าใหญ่อยู่ที่สุรัต และมีทราส ประการที่สองเนื่องจากออกมะหะหมัดต้องการกำลังและอิทธิพลของอังกฤษเพื่อเข้ามาช่วยคานอำนาจของฮอลันดาที่กำลังขยายบทบาททางการค้าเพิ่มมากขึ้น ซึ่งคุกคามการดำเนินนโยบายขยายอิทธิพลทางการค้าของสยามทั้งในทะเลตะวันออก และในเขตฝั่งตะวันตก เหตุผลดังกล่าวทำให้ออกมะหะหมัด และขุนนางกรมท่าขวาให้การสนับสนุนพ่อค้าอังกฤษเป็นพิเศษ พ่อค้าอังกฤษก็มักตอบแทนขุนนางกลุ่มนี้ด้วยการให้ของกำนัลราคาแพง ทั้งยังอำนวยความสะดวกให้กับเรือของสยามที่ค้าขายในแถบมหาสมุทรอินเดีย ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสยามกับอังกฤษดำเนินต่อมาจนกระทั่ง ออกพระศรีเนาวรัตน์ถึงอนิจกรรม

ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษในช่วงต้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นไปด้วยดีแต่ในทางตรงข้ามความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับฮอลันดากลับอยู่ในสภาพที่เสื่อมลง สมเด็จพระนารายณ์ทรงตระหนักดีถึงอันตรายของฮอลันดา ซึ่งได้ใช้กองกำลังเรือปืนยึดครองหัวเมืองต่างๆ ในหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่งผลให้ผู้คนในแถบประเทศเหล่านั้นต้องอพยพลี้ภัยเข้ามายังสยามเป็นจำนวนมาก ความหวาดระแวงที่ทรงมีต่อภัยคุกคามของฮอลันดาสะท้อนให้เห็นจากการดำเนินพระบรมราชโองการของพระองค์ภายใต้การถวายคำแนะนำจากขุนนางชาวอิหร่าน

<sup>273</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 157.

<sup>274</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 162-163, 165.

<sup>275</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 168.

การที่ความสัมพันธ์ระหว่างฮอลันดากับสยามเลวร้ายลงจนก่อให้เกิดความขัดแย้งนั้น ก็เนื่องมาจากเหตุผลทางการค้าเป็นหลักเพราะการที่สยามขยายการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้ฮอลันดาสูญเสียผลประโยชน์จำนวนมากโดยเฉพาะผลประโยชน์จากการค้าในญี่ปุ่น ส่วนทางฝั่งตะวันตกนั้นราชสำนักสยามก็พยายามที่จะลดบทบาททางการค้าของฮอลันดาด้วยการสนับสนุนการค้าของอังกฤษ รวมทั้งพ่อค้ามุสลิมและฮินดูเพื่อค้าขายดีบุกและสินค้าอื่นๆ<sup>276</sup> สมเด็จพระนารายณ์ภายใต้การถวายคำแนะนำของขุนนางมุสลิมทรงสนับสนุนให้อังกฤษเข้ามาค้าขาย และตั้งสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยา และยังช่วยให้พ่อค้าอังกฤษประกอบการค้าในฝั่งตะวันตกแถบเมืองภูเก็ต ส่งผลให้ฮอลันดาต้องเสียผลประโยชน์ และพยายามขัดขวางพวกพ่อค้าอังกฤษไม่ให้ได้รับความสะดวกทางการค้า ดังที่บันทึกของอังกฤษกล่าวว่า ฮอลันดาพยายามขัดขวางการค้าของพวกเขา “โดยพยายามใช้วิธีการอันเลวร้าย และวิธีคิดในข้ออในกระดุกเพื่อขัดขวางมิให้เราดำเนินการได้”<sup>277</sup> ฮอลันดาก็กังมิดให้พ่อค้าอังกฤษส่งสินค้าเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ทั้งยังพยายามชักชวนให้ อีไอซี ขับไล่ชาวสยามออกไปจากสถานีการค้าของอังกฤษในอินเดียและไม่ให้รับซื้อสินค้าจากสยามแต่อังกฤษปฏิเสธ<sup>278</sup> การดำเนินนโยบายของสยามภายใต้การบริหารงานของขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านเป็นแรงกระตุ้นสำคัญที่ทำให้ฮอลันดาตัดสินใจตอบโต้สยามด้วยการใช้กำลัง

ความขัดแย้งระหว่างฮอลันดากับสยามถึงจุดวิกฤติในเดือนพฤษภาคม พ. ศ. 2206(ค. ศ. 1663) เมื่อสภาการค้าของวีไอซีประจำปัตตาเวียได้ตัดสินใจปิดสถานีการค้าของฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยา พร้อมกับเตรียมส่งกองเรือเข้ามาปิดปากอ่าวสยาม โดยตั้งใจที่จะดำเนินการอย่างรวดเร็วและเป็นความลับเพื่อไม่ให้สยามทันตั้งตัว<sup>279</sup> แม้ว่าในปีรุ่งขึ้นออกญาพระคลังในพระนามของ

---

<sup>276</sup> ฮอลันดาพยายามที่จะขยายอิทธิพลในการค้าดีบุกที่ภูเก็ตและหัวเมืองมลายู ซึ่งพ่อค้ามุสลิม และฮินดูเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญ และสร้างความไม่พอใจให้กับสยามเนื่องจากสมเด็จพระนารายณ์ทรงต้องการให้มีพ่อค้าหลายชาติเข้ามาค้าขายดีบุกในย่านนี้ (ดูรายละเอียดใน Dhiravat na Pombejra, “Towards an “Autonomous” History of Seventeenth Century Phuket, ” revised draft , p. 15 . )

<sup>277</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 70.

<sup>278</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

<sup>279</sup> Dhiravat na Pombejra, “A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688, ” p. 298.



สมเด็จพระนารายณ์ได้จัดส่งคณะทูตไปยังปัตตาเวียเพื่อไกล่เกลี่ยสถานการณ์และชักชวนฮอลันดา กลับมาค้าขายดังเดิม<sup>280</sup> แต่ไม่เป็นผล ประจวบกับเกิดกรณีชาวจีนในสยามนำกำลังเข้าปิดล้อมสถาน การค้าของฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยา ทำให้คณะผู้บริหารของฮอลันดาในปัตตาเวียตัดสินใจที่จะใช้ มาตรการรุนแรงเพื่อข่มขู่และคุกคามการค้าของสยาม รายงานในบันทึกการค้าของอังกฤษลงวัน ที่ 4 เมษายน พ. ศ. 2207 (ค. ศ. 1664) กล่าวว่า พวกฮอลันดาเกิดวิวาทกับชาวสยามที่ทำเรือ จึงปิดอ่าวเพื่อเรียกเงินค่าไถ่จากเรือของสยามที่จะออกไปค้าขายยังจีนและญี่ปุ่น<sup>281</sup> การปิดล้อมปาก อ่าวส่งผลกระทบต่ออย่างใหญ่หลวงต่อการค้าของสยาม เนื่องจากฮอลันดาไม่อนุญาตให้เรือสินค้าเข้า ออก นอกจากจะได้รับใบอนุญาตจากฮอลันดา การคุกคามเป็นผลให้การค้าของสยามกระทบ กระเทือนอย่างหนัก กองเรือของฮอลันดาดำดระแวงคอยยึดสินค้าของสยามที่ใช้ลูกเรือ และเจ้า พนักงานที่เป็นชาวจีน และชาวเวียดนาม

กองเรือของฮอลันดาปิดปากอ่าวของสยามตั้งแต่วันที่ 8 พฤศจิกายน พ. ศ. 2206 (ค. ศ. 1663) จนถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ปีรุ่งขึ้น ซึ่งกินระยะเวลา 4 เดือน ระหว่างนั้นสยามมิได้ตั้ง ใจส่งกำลังตอบโต้กองเรือของฮอลันดา ทั้งนี้อาจมีเหตุผลมาจากสยามกำลังมีสงครามติดพันทาง ด้านล้านนา หรืออาจเป็นเพราะสยามเกรงว่าฮอลันดาจะถือเอาการตอบโต้ของสยามเป็นข้ออ้างเข้า มาเป็นใหญ่ในสยามเช่นเดียวกับที่ฮอลันดาทำกับรัฐต่างๆ ในเขตหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้<sup>282</sup> นอกจากนี้การใช้กำลังรุนแรงยังอาจกระทบต่อการค้าของสยามซึ่งในเวลานั้นมีความต้องการ เงินทองจำนวนมากมาใช้ในการสงคราม ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระนารายณ์จึงทรงยอมทำสัญญากับ ฮอลันดาเมื่อ วันที่ 11 สิงหาคม พ. ศ. 2207 (ค. ศ. 1664) โดยสาระสำคัญของสัญญาส่ง ผลให้สยามต้องเสียประโยชน์หลายประการ<sup>283</sup>

<sup>280</sup> George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth - Century Thailand*, p. 38-39.

<sup>281</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 75.

<sup>282</sup> Maurice Collis, *แชนมวอลไวท์ แห่งกรุงสยาม*, แปลโดย เจริญ ไชยชนะ ( พระนคร: เกษมบรรณกิจ, 2507), หน้า 95. กรณีนี้ได้รับการอธิบายโดยคณะบาทหลวงของ ฝรั่งเศส โดยกล่าวว่า การที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงทำไมตรีกับพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเนื่องจากทรงได้ รับการคุกคามจากกองเรือของฮอลันดา (ดูรายละเอียดใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32*, หน้า 214-215. )

<sup>283</sup> ดูรายละเอียดเกี่ยวกับสนธิสัญญาระหว่างสยามกับ วิโอซี ใน *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 87 - 94.



การทำสัญญาระหว่างสยามกับวีไอซีส่งผลกระทบต่อการค้าของสยาม เพราะนอกจากฮอลันดาจะบังคับให้สยามลดค่าธรรมเนียมนิยม และอนุญาตให้เรือของฮอลันดาค้าขายตามเมืองท่าต่างๆ ได้โดยเสรีแล้วฮอลันดา ยังบีบบังคับไม่ให้ราชสำนักสยามว่าจ้างลูกเรือชาวญี่ปุ่น กวางตุ้ง โคะชิน ไชนา และตั้งกีด ไว้ในเรือสำเภาของสยาม<sup>284</sup> การกระทำดังกล่าวเป็นการขัดขวางการค้าของสยามในเอเชียตะวันออก เนื่องจากชาวญี่ปุ่น จีน และเวียดนาม เป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการเดินเรือ และการค้าของสยามในย่านนั้น นอกจากนี้ฮอลันดา ยังจำกัดสิทธิ์ในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศของสยามด้วยการอนุญาตให้เรือของสยามเดินทางไปยังมาเก๊า มะนิลา กวางตุ้ง และที่อื่นๆ トラบเท่าที่บริษัทยังคงมีสัมพันธไมตรีอันดีกับที่ต่างๆ เหล่านั้นอยู่<sup>285</sup> การกระทำดังกล่าวเท่ากับเป็นความพยายามของฮอลันดาที่จะไม่ให้สยามติดต่อกับประเทศที่เป็นศัตรูของฮอลันดา ซึ่งอาจจะร่วมมือกับสยามเพื่อต่อต้านฮอลันดาตัวเอง

การกระทำของฮอลันดา มิใช่แต่จะส่งผลกระทบต่อการค้าของสยาม โดยรวมเท่านั้น แต่ยังมีผลกระทบต่อพ่อค้ามุสลิม และขุนนางกรมท่าขวา โดยเฉพาะกลุ่มของออกพระศรีเนาวรัตน์ เนื่องจากคนเหล่านี้มีหน้าที่ดูแลงานด้านการค้าของราชสำนัก ทั้งยังมีเรือออกไปค้าขายที่ฝั่งตะวันออกด้วย จากบันทึกการค้าของฮอลันดา กล่าวไว้ว่าเรือของ ออกพระศรีเนาวรัตน์ ใช้ลูกเรือซึ่งประกอบไปด้วยพวก มัวร์ และชาวจีน<sup>286</sup> การที่ฮอลันดา ไม่ยอมให้ชาวจีนเป็นลูกเรือของสยาม จึงส่งผลกระทบต่อการค้าของออกพระศรีเนาวรัตน์ และกลุ่มขุนนางมุสลิมโดยตรง

นอกจากนี้ฮอลันดา ยังบังคับให้สมเด็จพระนารายณ์ต้องทรงช่วยเหลือในการเร่งรัดหนี้สินจากลูกหนี้ของบริษัท โดยจะต้องจองจำลูกหนี้เหล่านั้นอย่างเข้มงวดกว่าจนกว่าบริษัทจะได้รับชำระหนี้ แต่ถ้าหากบริษัทยังไม่ได้รับชำระหนี้ด้วยวิธีการนี้ พระเจ้ากรุงสยามหรือออกญาพระคลังต้องส่งมอบลูกหนี้ดังกล่าวให้กับบริษัท<sup>287</sup> การกำหนดข้อสัญญาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อขุนนางกรมท่าขวาเนื่อง

<sup>284</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 89.

<sup>285</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

<sup>286</sup> Hiromu Nagashima, "Muslim Merchants' Visits to Japan in the 17th Century, " : 7- 8 .

<sup>287</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 89- 90 .

จากขุนนางกลุ่มนี้มีหนี้สินอยู่กับฮอลันดา ดังที่ฮอลันดาได้เคยยึดเรือของออกพระศรีเนาวรัตน์เนื่องจากเขาเป็นหนี้บริษัของฮอลันดา ขุนนางมุสลิมในกรมท่าชาวหลายคนก็เคยถูกฮอลันดาฟ้องร้องเกี่ยวกับการบริหารงานหลายครั้ง นอกจากนี้การบีบบังคับให้สยามต้องทำสัญญาการค้ากับฮอลันดาหลังวิกฤตการณ์ปิดปากอ่าวสยามยังส่งผลให้การค้าของสยามที่ควบคุมโดยขุนนางกรมท่าชาวและพวกมุสลิมพลอยได้รับความกระทบกระเทือนไปด้วย

เนื่องจากราชสำนักสยามไม่มีนโยบายที่จะตอบโต้การคุกคามของฮอลันดาด้วยการใช้กำลัง จึงได้หันไปใช้นโยบายการเมืองเชิงการทูตเพื่อให้ได้รับความสนับสนุนจากประเทศที่มีอิทธิพลทางทหารและทางเศรษฐกิจเพื่อเป็นพันธมิตรที่จะสร้างอำนาจต่อรองกับฮอลันดา ในระยะแรกกษัตริย์แห่งสยามได้แนะนำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับผู้ปกครองรัฐมุสลิมข้างเคียง<sup>288</sup> ความสัมพันธ์กับรัฐมุสลิมเหล่านั้นนอกจากจะอำนวยความสะดวกต่อการค้าของสยามแล้วยังช่วยให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อต้านทานอำนาจของฮอลันดา ดังที่บันทึกการเดินทางของ เซอวาลิเยร์ เดอโชมองต์ กล่าวว่า กษัตริย์แห่งสยามไม่พอพระทัยพวกฮอลันดา นอกจากนี้กษัตริย์แห่งกัมพูชา ยะโฮร์ จัมบี ซึ่งเป็นประเทศราชของสยาม ได้รับคำสั่งให้เตรียมกองเรือรบเอาไว้ ส่วนราชินีแห่งอะเจ็กก็ทูลขอให้พระเจ้ากรุงสยามทรงร่วมเป็นพันธมิตรเพื่อต่อต้านพวกฮอลันดาด้วย<sup>289</sup>

ในขณะที่เดียวกันราชสำนักสยามได้ติดต่อทางการทูตอย่างใกล้ชิดกับราชสำนักอิหร่าน ซึ่งเป็นรัฐมุสลิมในภายหลังที่ใหญ่ที่สุด มีการส่งคณะทูตจากสยามไปยังอิหร่านหลายครั้ง ซึ่งในช่วงเวลานั้นตรงกับรัชสมัยของชาห์ซาฟีร์ที่ 2 (Shah Safi II, ครองราชย์ระหว่าง พ. ศ. 2209-2237 หรือ ค. ศ. 1666- 1694) ที่ต่อมาทรงเปลี่ยนพระนามใหม่เป็นชาห์สุไลมาน (Shah Sulaiman)<sup>290</sup>

บันทึกของ อีไอซี ประจำเมืองบันดาอับบัส (Bandar Abbas) (เป็นเมืองท่าของอิหร่านในอ่าวเปอร์เซีย) เมื่อ พ. ศ. 2212 (ค. ศ. 1669) รายงานว่า คณะราชทูตสยามพร้อมเครื่องราชบรรณาการได้เดินทางไปยังอิหร่าน คณะทูตชุดนี้ไปในเรือของพ่อค้าซึ่งประกอบด้วยเรือจำนวน 9 ลำแต่ระหว่างทางได้ถูกพวกอาหรับโจมตีและยึดเรือไปไว้ที่เมืองมุสคัทเพื่อเรียกค่าไถ่

<sup>288</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman* , p. 99-100.

<sup>289</sup> Michael Smithies, tr. , *The Chevalier de Chaumont and the Abbé de Choisy Aspects of the Embassy to Siam 1685*, p. 172-173.

<sup>290</sup> Jean Calmard, "Shi ' i Rituals and power, " p. 158.

พ่อค้าผู้หนึ่งซึ่งเป็นชาวอิหร่านได้เขียนจดหมายแจ้งเรื่องราวมายังเจ้าท่าผ่านทางอังกฤษเพื่อขอความช่วยเหลือ ต่อมาทางราชสำนักสยามได้ติดต่อให้กงสุลอังกฤษที่เมืองสุรตช่วยเจรจากับอิหม่ามของพวกอาหรับจนได้รับการปล่อยเรือ แม้ว่าเรือทั้งหมดจะถูกปล่อยแต่สินค้าพร้อมเครื่องราชบรรณาการทั้งหมดถูกยึด ต่อมาเรืออีก 5 ลำ ได้ถูกโปรตุเกสยึดและนำไปที่คองโก (Congo) ในขณะที่เรืออีกสี่ลำเดินทางไปถึงบันดาอับบัส โดยสวัสดิภาพ<sup>291</sup> ไม่มีหลักฐานแสดงว่าคณะทูตชุดนี้ได้เข้าเฝ้าชาห์สุไลมานหรือไม่ แต่เป็นไปได้ว่าการส่งคณะทูตไปครั้งนี้คงไม่ประสบความสำเร็จเพราะเครื่องราชบรรณาการ ตลอดจนสินค้าต่างๆ ถูกยึดไปจนหมด ราชสำนักสยามคงจัดส่งคณะทูตชุดใหม่ไปอีกหลายครั้ง และครั้งหนึ่งคณะทูตได้พบกับพอลคอน เพราะเรือที่กลับจากอิหร่านเกิดอัปปางที่ชายฝั่งมะละบาร์<sup>292</sup>

“สำเนาอักษรียุสไลมาน” ระบุว่า มีการจัดส่งคณะทูตพร้อมเครื่องราชบรรณาการไปยังอิหร่านอีกโดยคณะประกอบไปด้วยขุนนางมุสลิมชาวอิหร่านชื่อ ฮัจยี ซะลิม (Haji Salim) เป็นราชทูต บุคคล ผู้นี้มีพื้นเพเดิมเป็นชาวเมืองมะฮันเดอราน ได้อัญเชิญพระราชสาสน์พร้อมเครื่องราชบรรณาการขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายชาห์สุไลมานที่นครหลวงอิสฟาฮาน เมื่ออิระหะห์ศักราช 1093 ตรงกับ พ. ศ. 2225 (ค. ศ. 1682) คณะทูตชุดนี้คงถูกส่งไปก่อนที่อากะมะหะหมัดจะถึงแก่อนิจกรรมไม่นานนักและพำนักอยู่ในอิหร่านจนถึงวันที่ 27 มิถุนายน พ. ศ. 2230 (ค. ศ. 1687) จึงได้เดินทางกลับเข้ามาพร้อมคณะทูตซึ่งชาห์สุไลมานทรงส่งมายังสยาม การส่งคณะทูตสยามไปยังราชสำนักอิหร่านอย่างเป็นทางการคงมิใช่ผลประโยชน์ด้านการค้าเพียงอย่างเดียว แต่อากะมะหะหมัดน่าจะหวังผลทางการเมืองด้วย เนื่องจากเขาต้องการให้ชาวอิหร่านเข้ามารับราชการในสยามเพิ่มมากขึ้นเพื่อช่วยส่งเสริมบทบาทและอิทธิพลของเขา นอกจากนี้เขายังต้องการอาศัยอิทธิพลของอิหร่านในการปรามฮอลันดามิให้คุกคามสยาม หรือมุสลิมที่เดินเรือค้าขายให้สยาม

อากะมะหะหมัดคงเห็นประโยชน์จากความสัมพันธ์ที่อิหร่านมีกับฮอลันดาเพื่อประโยชน์ในทางการเมืองระหว่างประเทศ เนื่องจากวิโอซีเป็นผู้ค้าไหมจากอิหร่านรายใหญ่ที่สุดตั้งแต่ช่วงต้น

<sup>291</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 123-124.

<sup>292</sup> ตาซาร์ด, *จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด*, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2529), หน้า 7-8 . ; *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 81, จดหมายเหตุเรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์*, แปลโดย หลวงจินดาสนิท (ละม้าย ณะศิลป์) (นนทบุรี: โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, 2510), หน้า 10.

ราชวงศ์ซาฟาวิ สอลันดาต้องการไหมคุณภาพดีจากอิหร่านเพื่อส่งไปขายยังตลาดในตะวันออกกลางและยุโรป ไหมอิหร่านยังเป็นที่ต้องการของรัฐต่างๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยเนื่องจากมีเนื้อละเอียดและคุณภาพดี ด้วยเหตุนี้ซอลันดาจึงต้องอาศัยความสัมพันธ์ที่ดีกับราชสำนักซาฟาวิของอิหร่านเพื่อรักษาผลประโยชน์ทางการค้าและความมั่นคงในภูมิภาคอ่าวเปอร์เซีย รวมทั้งในมหาสมุทรอินเดีย<sup>293</sup> อกามะหะหมัดคงหวังว่าการติดต่ออย่างใกล้ชิดกับราชสำนักอิหร่านอาจทำให้ซอลันดาต้องไคร่ครวญมากขึ้นหากจะใช้กำลังคุกคามสยามหรือกองเรือค้าของสยามที่ควบคุมโดยมุสลิมชาวอิหร่าน เพราะอาจส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างซอลันดากับอิหร่านได้

อย่างไรก็ตามความพยายามในการใช้ความสัมพันธ์ทางการทูตกับอิหร่านเพื่อดันทานอำนาจและอิทธิพลของซอลันดาต้องประสบปัญหา เนื่องจากราชสำนักอิหร่าน กับ วิโอซี เกิดข้อขัดแย้งกันอย่างรุนแรงเกี่ยวกับการค้าไหมเมื่อ พ. ศ. 2222-2223 (ค. ศ. 1679-1680) ซึ่งไม่อาจตกลงกันได้ทำให้ซอลันดาส่งกองเรือเข้าปิดล้อมอ่าวเปอร์เซีย และเมืองท่าบันดาอับบัส ทั้งยังยึดครองเกาะคิชม์ (Qishm) ของอิหร่านเพื่อใช้เป็นฐานทัพเรือควบคุมอ่าวเปอร์เซีย และข่มขู่ชาห์สุไลมานให้เซ็นสัญญาไม่เก็บภาษีการค้าไหมจากซอลันดา<sup>294</sup> จากกรณีความขัดแย้งดังกล่าวทำให้ความพยายามของสยามที่จะพึ่งพาอิทธิพลของอิหร่านต้องล้มเหลวลงในที่สุด<sup>295</sup>

นอกจากอกามะหะหมัด หรือออกพระศรีเนาวรัตน์จะดำเนินนโยบายทางการทูตกับรัฐมุสลิมในอินเดีย และอิหร่านเพื่อสร้างพันธมิตรทางการค้า และทางการเมืองแล้ว เขายังใช้ความสัมพันธ์อัน

<sup>293</sup> Willem Floor, "The Dutch and the Persian Silk Trade, " in *Safavid Persia*, p. 327.

<sup>294</sup> Willem Floor, "The Dutch and the Persian Silk Trade, " p. 354. ; "ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 44 , จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ภาค 5 , " ใน *ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, เล่ม 11* ( พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2513), หน้า 6-8.

<sup>295</sup> กรณีการปิดล้อมอ่าวสยาม กับกรณีการปิดล้อมอ่าวเปอร์เซียของซอลันดาเกิดขึ้นในระยะเวลาห่างกันถึง 10 ปีเศษ คือซอลันดาปิดล้อมปากอ่าวสยามเมื่อ พ. ศ. 2206-2207 (ค. ศ. 1663-1664) และปิดล้อมอ่าวเปอร์เซีย เมื่อ พ. ศ. 2222-2223 (ค. ศ. 1679-1680) ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวก่อนหน้าการปิดล้อมนี้ ราชสำนักสยามก็ยังดำเนินการติดต่อการทูตกับอิหร่านอย่างต่อเนื่อง .

ดีกับอังกฤษเพื่อช่วยต้านทานอำนาจของฮอลันดาด้วย จากนั้นที่การค้าของอังกฤษระบุว่าออกพระศรีเนาวรัตน์ให้การช่วยเหลือพวกเขาเป็นอย่างดี<sup>296</sup> ขุนนางผู้นี้คงเห็นว่าการส่งเสริมให้อังกฤษเข้ามาค้าขายและมีผลประโยชน์การค้าร่วมกับสยามจะเป็นแรงกระตุ้นให้อังกฤษซึ่งมีแสนยานุภาพทัดเทียมฮอลันดาให้การปกป้องคุ้มครองการค้าของสยามและเป็นหลักประกันการค้าของสยามหากฮอลันดาจะใช้กำลังคุกคามน่านน้ำ หรือกองเรือของสยาม จากนั้นที่การค้าของอังกฤษแสดงว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงมีท่าทีสนับสนุนอังกฤษเป็นอย่างดี และมีพระราชประสงค์จะให้พวกอังกฤษเข้ามาพำนักอยู่ในสยาม พระองค์ทรงพระราชทานสิทธิทางการค้าตามที่อังกฤษร้องขอรวมถึงสิทธิเกี่ยวกับเรื่องที่อยู่อาศัย<sup>297</sup> มีการส่งเสริมให้พ่อค้าเอกชนที่เรียกว่า “อินเตอร์โลเปอร์” เข้ามารับราชการในกรมท่า เช่น แซมมวล ไวท์ นายเรือของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม<sup>298</sup> และ ฟอลคอน เป็นต้น พ่อค้าเอกชนเหล่านี้หลายคนเป็นพนักงานของ อีไอซี และได้เข้ามาค้าขายเพื่อแสวงหากำไรเข้าตัวเอง เป็นผลให้ “อีไอซี” ประสบปัญหาขาดทุน จนสร้างความไม่พอใจให้กับผู้บริหาร ประกอบกับความขัดแย้งที่เพิ่มมากขึ้นระหว่างราชสำนักสยามกับอีไอซีภายหลังจากที่ออกพระศรีเนาวรัตน์ถึงแก่อนิจกรรม ส่งผลให้อังกฤษกลายเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคงของสยาม และเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงดึงฝรั่งเศสเข้ามาสนับสนุนพระราชอำนาจของพระองค์ตามคำแนะนำของอัครมหาเสนาบดีคนใหม่ คือ ออกญาวิไชยเณทร์

บทบาทของขุนนางกรมท่าขวาภายใต้การบริหารงานของฟอลคอน และความเสื่อมบทบาทของมุสลิมในกรุงศรีอยุธยา ประชาคมมุสลิมที่มีบทบาทมากที่สุดในดินแดนดินสมเด็จพระนารายณ์คือมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากเสนาบดีชาวอิหร่านของกษัตริย์สยามให้รับราชการและกินตำแหน่งขุนนางเพิ่มมากขึ้น การที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงสนับสนุนมุสลิมกลุ่มนี้ให้เข้ามามีบทบาททางการเมืองการปกครอง เนื่องจากพระองค์ไม่ทรงไว้วางพระทัยในกลุ่มขุนนางท้องถิ่น ซึ่งอาจร่วมกันสนับสนุนเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งให้ขึ้นมาใช้อำนาจ และเป็นปฏิปักษ์ต่อพระองค์ ดังที่นิโกลาส์ แซร์แวงส กล่าวว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงพอพระทัยที่จะเลือกใช้คนต่างชาตินอกจากคนพื้นเมืองในประเทศของพระองค์เอง<sup>299</sup> และยังทรงไว้วางพระทัยในความ

<sup>296</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 159 .

<sup>297</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 166 , 171, 175, 179.

<sup>298</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3*, หน้า 13



จงรักภักดีของคนต่างชาติเหล่านี้ยิ่งกว่าไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์<sup>300</sup> ชาวต่างชาติซึ่งถูกจ้างเข้ามาเป็นกองกำลังเหล่านี้ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์และขุนนางที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยซึ่งเป็นหลักประกันความปลอดภัย และฐานพระราชอำนาจให้กับสมเด็จพระนารายณ์

เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับราชบัลลังก์ของสมเด็จพระนารายณ์อภิมหาราชได้ว่าจ้างทหารรักษาพระองค์ชาวอิหร่านจำนวน 200 นาย มาจากอินเดีย ทหารเหล่านี้มีถิ่นฐานเดิมจากแคว้นแอสตาราบัด คูราซาน และมะซันเดอราน ซึ่งอพยพเข้าไปประกอบอาชีพเป็นทหารรับจ้างอยู่ในราชสำนักของรัฐในอินเดีย ภายหลังจากอภิมหาราชได้ว่าจ้างให้เข้ามาเป็นกองทหารรักษาพระองค์ของสมเด็จพระนารายณ์โดยได้รับค่าจ้างเป็นเงินราว 12-20 ตูมาน (tuman)<sup>301</sup> “สำเภากษัตริย์สุไลมาน” กล่าวไว้ว่า ทหารเหล่านี้มีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าทหารพื้นเมืองมาก นอกจากจะได้รับการค่าจ้างประจำแล้วยังได้รับพระราชทานบ้านพักของตนเอง มีคนรับใช้ 2 คน ม้าพร้อมอาน และเครื่องยศ นอกจากนี้ทุกปียังได้รับพระราชทานเครื่องแต่งกายอย่างดีพร้อมด้วยของใช้อื่นๆ<sup>302</sup> ลาตุแบร์กล่าวถึงทหารรักษาพระองค์มุสลิมของสมเด็จพระนารายณ์ไว้ดังนี้

... กองทหารม้าต่างประเทศนั้น จำพวกแรกเป็นแขกมัวร์ 2 กองๆละ 30 คน ล้วนเป็นแขกที่มีกำเนิดพื้นเพในเมืองมะหง่น (the Mughul) รูปร่างหน้าตาดี แต่ว่าเป็นคนขี้ลาดนักรบ จำพวกที่สองเป็นกองจินตาด (Chinese Tartar) มีจำนวนอยู่ 20 คน ถือคันเกาทัณฑ์กับลูกเกาทัณฑ์เป็นอาวุธอยู่ข้างแก้มเกล้า จำพวกสุดท้ายอีกสองกองๆ ละ 25 คน ล้วนเป็นแขกปายัง (Payens)\* จากอินเดียแท้ แต่งกายแบบแขกมัวร์ซึ่งเรียกกันว่าราชบุตร (Rasbouttes หรือ Ragibouttes) ไว้ตัวว่าเป็นคนมีเชื้อเจ้า อยู่ข้างมีเชิงกล้าหาญมาก มาตรฐานจะเป็นด้วยแรงฝืนดั่งที่ข้าพเจ้ากล่าวมาแล้ว

สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามพระราชทานศาสตราวุธและม้าให้แก่กองทหารนี้ นอกจากนี้แขกมัวร์ทุกคนได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเงินปีคนละ 3 ชั่ง (catis) กับ 12 ตำลึง

<sup>299</sup> นิโกลาส์ แซร์แวงส์, *ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม*, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: โรงพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 111.

<sup>300</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

<sup>301</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 100, 248. ; ตูมาน (tuman) เป็นมาตราเงินอิหร่านในสมัยราชวงศ์ซาฟาวี 1 ตูมานเท่ากับ 10,000 ดินาร์ (dinar) หรือเท่ากับ 3. 68 ปอนด์อังกฤษ.

<sup>302</sup> Ibid. , p. 100.

(teils) คือ 540 ลั้วร์ หรือราวๆนั้น กับเสื้อสักหลาดสีแดงตัวหนึ่ง ส่วนผู้บังคับกองร้อย 2 คนนั้น ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด 5 ชั่ง กับ 12 ตำลึง หรือ 840 ลั้วร์ กับเสื้อสีแดงเข็มหนึ่งตัว พวกแขกราชบุตรก็ได้รับพระราชกรณียาขบเลี้ยงโดยเสมอเหมือนกัน ส่วนพวกจินตาคันนั้นพระราชทานเบี้ยหวัดแต่เพียงคนละ 6 ตำลึง หรือ 46 ลั้วร์เท่านั้น ผู้บังคับกองร้อยได้ 15 ตำลึง หรือ 112 ลั้วร์ 10 ซอล<sup>303</sup>

ทหารเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในฐานะราชองครักษ์ของสมเด็จพระนารายณ์ และยังเป็นกองกำลังที่คอยป้องกันศัตรูที่คิดจะมาชิงราชบัลลังก์ นอกจากกองกำลังอิหร่านแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ยังทรงมีราชองครักษ์ชาติอื่นๆ ประกอบไปด้วยพวกมุสลิมชาติต่างๆ โปรตุเกส ญี่ปุ่น และอาร์เมเนีย ซึ่งเป็นทหารม้ารักษาพระองค์ของกษัตริย์<sup>304</sup> ส่วนในราชสำนักฝ่ายในก็มีการจ้างกลุ่มยูนุก หรือขันทีแขกทำหน้าที่เป็นราชองครักษ์ของฝ่ายในด้วย

อกามะหะหมัดยังสนับสนุนให้มุสลิมชาวอิหร่าน และพวกที่นับถือนิกายชีอะห์ได้ปกครองหัวเมืองซึ่งเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญของสยาม บันทึกการค้าของอังกฤษรายงานว่า “ออกพระศรีเนาวรัตน์ซึ่งดำรงตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีของพระเจ้ากรุงสยามเป็นเวลาถึง 30 ปีเต็มได้เพียรพยายามสนับสนุนพวกของตนให้มีอำนาจ”<sup>305</sup> มุสลิมอินโด-อิหร่านได้รับการแต่งตั้งเป็นข้าหลวงหรือเจ้าเมืองตะนาวศรี มะริด เพชรบุรี ปราณบุรี เคาดาห์ บางกอก นอกจากนี้คนของเขายังเป็นผู้ควบคุมเรือที่ส่งไปยังตะนาวศรี มะสุลีปะตัม และเบงกอลอีกด้วย<sup>306</sup> เมืองเหล่านี้อยู่บนเส้นทางเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาจึงมีความสำคัญต่อการค้า และยังเป็นหน้าด่านที่จะคอยสกัดกั้นการโจมตีของกำลัง

\* อาจมาจากคำว่า “paiën” แปลว่าคนนอกกริต ซึ่งในที่นี้คือพวกมุสลิม

<sup>303</sup> ลาลูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1*, หน้า 435.

<sup>304</sup> Michael Smithies, tr. , *The Chevalier de Chaumont and the Abbé de Choisy Aspects of the Embassy to Siam 1685* , p. 84.

<sup>305</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 280 .

<sup>306</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 280 . ; Jean Aubin, “Les Persans Au Siam Sous Le Règne de Narai (1656-1688), ” in D. S. Richards, ed. , *Islam and Trade of Asia*, p. 110.

ข้าศึกที่จะเข้ามาทางทะเล<sup>307</sup> นอกจากนี้กองกำลังมุสลิมที่ประจำตามเมืองดังกล่าวยังสามารถเคลื่อนพลเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาเพื่อช่วยเหลือสมเด็จพระนารายณ์ได้อย่างรวดเร็วหากเกิดการแย่งชิงอำนาจ หรือเกิดความไม่สงบขึ้นเนื่องจากอยู่ไม่ไกลจากราชธานี แนวทางการจัดการด้านกำลังพลของอากะมะหะหมัดยังคงใช้ต่อมาโดยออกญาวิไชยจันทร์เพียงแต่เปลี่ยนจากการใช้มุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านมาเป็นกองทหารฝรั่งเศส

อย่างไรก็ดีการที่ประชาคมอิหร่าน และมุสลิมมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในสยามได้ส่งผลให้เกิดการแก่งแย่งอำนาจกันเอง เริ่มจากกองทหารอาสาชาวอิหร่านฟ้องร้องสมเด็จพระนารายณ์ว่าออกพระศรีเนาวรัตน์โก่งเบียดหัวัดของพวกเขา ทั้งยังกล่าวหาว่าท่านออกพระสนับสนุนส่งเสริมเฉพาะพวกพ้องของตัวเอง ความแตกแยกที่เกิดขึ้นในกองกำลังรักษาพระองค์ชาวอิหร่านเป็นเหตุให้สมเด็จพระนารายณ์ไม่ทรงพอพระทัย “สำเภาษัตริย์สุไลมาน” กล่าวว่าสมเด็จพระนารายณ์พิโรธถึงกับทรงสั่งให้ลงโทษเย็บปากของอากะมะหะหมัด<sup>308</sup> การลงโทษในครั้งนั้นคงมีสาเหตุจากการที่อากะมะหะหมัดไม่สามารถควบคุมคนในบังคับบัญชาของตัวเอง ซึ่งอาจส่งผลให้เกิดความไม่สงบขึ้นในกองกำลังพวกอิหร่านซึ่งเป็นฐานพระราชอำนาจสำคัญของสมเด็จพระนารายณ์ และอาจจะเป็นผลมาจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างขุนนางชาวอิหร่านกับขุนนางท้องถิ่น ภายใต้การนำของออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ที่เริ่มมีปัญหาขัดแย้งกับออกพระศรีเนาวรัตน์จากการขัดผลประโยชน์และการแข่งขันกันมีอิทธิพลในราชสำนัก

นอกจากปัญหาความขัดแย้งในหมู่ทหารอาสาชาวอิหร่านแล้ว กรุงศรีอยุธยา还必须เผชิญปัญหากับมุสลิมต่างด้าวนอกกฎหมายที่ก่อความไม่สงบในพระนคร จากบันทึกของบาทหลวงฝรั่งเศสกล่าวว่าพวกมุสลิมจำนวนหนึ่งทำตัวเป็นพวกนอกกฎหมาย ดัดฝืน และมักเป็นอันธพาลหรือหัวขโมย<sup>309</sup> ยิ่งผู้นำอ่อนแอไม่สามารถควบคุมประชาคมได้แล้วก็ยิ่งทำให้เกิดความไม่สงบในนคร

<sup>307</sup> ความสำคัญของหัวเมืองดังกล่าวที่มีต่อการป้องกันศัตรูที่จะบุกมายังอยุธยา และลพบุรี ได้รับการอธิบายอยู่ใน พระราชสาส์นที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีไปถึงพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 (ดูรายละเอียดใน “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 46, จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสภาค 6 ,” ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 12* (พระนคร, ก้าวหน้าการพิมพ์, 2513), หน้า 53. )

<sup>308</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman* , p. 98.

<sup>309</sup> บาทหลวงฝรั่งเศสกล่าวถึงพวกมุสลิมนอกกฎหมายบางกลุ่มไว้ว่า เมื่อยังเด็กอยู่ที่ต่อยดีกัน ครั้งหนึ่งมีผู้หญิงตามแขกคนหนึ่งซึ่งขโมยของและกำลังจะหนี แขกนั้นก็ได้นั้นมาชกกริชแทงผู้หญิงตายคาที่ (ดูรายละเอียดใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 35*, หน้า 476. )

หลวง แม้แต่ในหมู่ประชาคมพวกเดียวกันเองก็ยังมีกรมาฟัน แย่งชิงอำนาจ อย่างเช่นผู้นำชาวอิหร่านซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งแทนอภามะหะหมัดก็ถูกลอบสังหารจนถึงแก่ชีวิต ความไม่มีข้อแปร ในประชาคมอิหร่านได้รับการกล่าวถึงใน “สำเนาอักษรียุไลมาน” ดังนี้

...พวกอิหร่านสมัยต่อมา ไม่มีค่าหรือมีความสามารถพอที่จะรับตำแหน่งสูงได้ สองหรือสามคน ที่มีโอกาสจะได้รับแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ กลับปฏิเสธเพราะกลัวว่าพวกอิหร่านที่อาจจะมาลอบสังหาร เหมือนคนก่อนที่เคยถูกมาแล้ว<sup>310</sup>

การที่ออกพระศรีเนาวรัตน์ไม่สามารถควบคุมประชาคมอิหร่าน รวมทั้งมุสลิมกลุ่มต่างๆ ในพระนครและเขตพระราชธานี น่าจะเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงปลดเขาออกจากตำแหน่ง นอกจากนี้ในเอกสารของฮอลันดา และอังกฤษระบุว่า ออกพระศรีเนาวรัตน์ และพรรคพวกถูกกล่าวหาว่าเบียดบังพระราชทรัพย์ “สำเนาอักษรียุไลมาน” ระบุว่าหลังจากอภามะหะหมัด ถูกลงโทษและปลดจากตำแหน่งไม่นานนักก็ถึงแก่อนิจกรรม เขาน่าจะถึงอนิจกรรมระหว่าง พ. ศ. 2219 -2222 (ค. ศ. 1676-1678) เนื่องจากบันทึกของอังกฤษเมื่อ พ. ศ. 2219 กล่าวว่าเขาได้นำของขวัญไปมอบให้ออกพระศรีเนาวรัตน์ และ พระคลัง<sup>311</sup> ส่วนบันทึกการค้าใน พ. ศ. 2222 ระบุว่าออกพระศรีเนาวรัตน์ได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว<sup>312</sup> การหมดอำนาจ และถึงอนิจกรรมของอภามะหะหมัด ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในกรมท่าขวาอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนตัวขุนนางผู้มีอำนาจในการควบคุมดูแลกรมท่าขวาจากมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่าน มาเป็นขุนนางตะวันตกคือออกญาวิไชยรินทร์

<sup>310</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman* , p. 98.

<sup>311</sup> ต้นฉบับเดิมเขียนว่า *Upra Scinerat* แต่ฉบับภาษาไทยแปลว่า ออกพระศรีธรรมราช ซึ่งเป็นตำแหน่งของเจ้าเมืองนครมีตำแหน่งออกญาไม่ใช่ออกพระ พ่อค้าอังกฤษนำของมา กำนัลออกพระศรีเนาวรัตน์ไม่ยอมมอบให้กับออกพระศรีธรรมราชอย่างที่ผู้แปลฉบับภาษาไทยเข้าใจ (ดูรายละเอียดใน *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 196 . ; *Records of the Relations between Siam and Foreign Countries in the 17th Century Vol. 2 1634-1680* , p. 148. )

<sup>312</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 272.

หลังจากอภิมหะหมัดถูกปลด และถึงแก่นิจกรรมแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ยังมีพระราชประสงค์จะแต่งตั้งผู้นำประชาคมอิหร่านให้เข้ามาบริหารราชการแทน แต่เนื่องจากเกิดความแตกแยกในประชาคมอิหร่าน ส่งผลให้พระองค์ไม่อาจไว้วางพระทัยประชาคมกลุ่มนี้ได้อีก จึงเป็นโอกาสให้ฟอลคอน หรือต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นออกญาวิไชยรินทร์ ได้เข้ามามีบทบาทบริหารราชการในช่วงปลายรัชกาล

ออกญาวิไชยรินทร์ หรือชื่อจริงคือ คอนสแตนติน หรือ คอนสแตนส์ ฟอลคอน (Constantine หรือ Constance Phaulkon) เดิมเป็นลูกเรือเชื้อสายกรีก ภายใต้อำนาจบัญชาของ ริชาร์ด เบอนาบี พนักงานของ อีไอซี เมื่อเขาเดินทางสู่สยามก็ได้ทำงานอยู่กับ ยอร์ช ไวท์ พนักงานของอีไอซีประจำกรุงศรีอยุธยา ต่อมาเบอนาบี และไวท์ สนับสนุนให้ฟอลคอนเข้าไปทำงานช่วยเหลือกิจการของ ออกญาพระคลัง<sup>313</sup> ฟอลคอนจึงน่าจะเป็นผู้ชำนาญการที่เข้ามาช่วยเหลือกิจการค้าอยู่ในหน่วยงานของกรมท่า “สำเภากษัตริย์สุไลมาน” ระบุว่าฟอลคอนทำงานอยู่ในช่วงที่อภิมหะหมัดดูแลกิจการของสมเด็จพระนารายณ์ และน่าจะขึ้นมามีอำนาจแทนที่อภิมหะหมัดใน พ. ศ. 2224 (ค. ศ. 1682)<sup>314</sup> บันทึกการค้าของอังกฤษรายงานว่า ฟอลคอนเป็นที่ไว้วางใจของผู้สนับสนุนที่มีอำนาจมากเช่นเจ้าพระยาพระคลัง<sup>315</sup> จึงมีความเป็นไปได้ที่ฟอลคอนจะเป็นคนของพระคลังที่ถูกส่งเข้ามาดูแลงานการค้าและคอยตรวจสอบกลุ่มขุนนางมุสลิมระหว่างปฏิบัติราชการเขาได้ประกอบการค้าแข่งกับพวกมุสลิม ทั้งยังเร่งรัดจัดเก็บหนี้สินของพ่อค้ามัวร์ที่ประกอบการค้าให้กับราชสำนักสยามจนสามารถ นำเงินทองเข้าท้องพระคลังได้เป็นจำนวนมาก<sup>316</sup> การกระทำของฟอลคอนนอกจากจะแสดงให้เห็นสมเด็จพระนารายณ์ และขุนนางผู้ใหญ่เห็นว่าตัวเขามีความสามารถแล้ว ยังเป็นการลิดรอนอำนาจของขุนนางมุสลิมที่คุ้มครองกิจการของสยามด้วย ดังที่จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสกล่าวไว้ว่า “ข้าราชการผู้นี้มีอำนาจและความนิบหนับของพวกเขา

<sup>313</sup> E. W. Hutchinson, *Adventurers in Siam in the Seventeenth Century*, p. 58. ; Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 136-137.

<sup>314</sup> “สำเภากษัตริย์สุไลมาน” ระบุว่า ฟอลคอนเริ่มมีอำนาจในช่วง 3-4 ปีก่อนคณะทูตอิหร่านจะเข้ามาใน พ. ศ. 2229 (ค. ศ. 1686) (ดูรายละเอียดใน Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 103. )

<sup>315</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3, หน้า 102.

<sup>316</sup> ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27, หน้า 42.



แขกมะหะหมัด เพราะพวกแขกต้องหาว่าห้องโถงและข้าราชการผู้นี้ก็ได้อำนาจเงินเป็นจำนวนมาก”  
 317 อาจเป็นไปได้ว่าการที่อากะมะหมัดถูกกล่าวหาว่าเบียดบังพระราชทรัพย์ ในการปฏิบัติราชการ เป็นผลมาจากการดำเนินงานอย่างลับๆ ของฟอลคอน ภายใต้การสนับสนุนจากออกญาพระคลัง (เหล็ก) 318

การที่ฟอลคอนขึ้นมามีอำนาจแทนที่ขุนนางชาวอิหร่าน คงเนื่องมาจากสมเด็จพระนารายณ์ทรงต้องการหาขุนนางคนใหม่เข้ามาดูแลงานด้านเศรษฐกิจ และด้านกำลังพล ซึ่งจะช่วยสนับสนุนพระราชอำนาจของพระองค์ ขณะเดียวกันฟอลคอนก็ต้องการยกฐานะของตนเองให้มีความสำคัญในราชสำนัก โดยอาศัยความเป็นขุนนางและผู้รับใช้ใกล้ชิดกษัตริย์สยามเพื่อแสวงหาความมั่งคั่ง ร่ำรวยและสร้างอำนาจให้ตนเอง การขึ้นมามีอำนาจของฟอลคอนส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหมู่ขุนนางกรมท่าขวา เนื่องจากฟอลคอนได้จัดคนของตนไปแทนที่ขุนนางตำแหน่งสำคัญ รวมถึงเจ้าเมืองที่เป็นมุสลิมก็ถูกปลดออกหมด โดยให้คนของเขาประจำแทน จากหลักฐานอิหร่านระบุว่ามิชาวดะวันตักที่ได้รับการว่าจ้างโดยกษัตริย์สยามในเวลานั้นมากกว่า 200 คน 319

พ. ศ. 2227 (ค. ศ. 1684) สมเด็จพระนารายณ์ทรงแต่งตั้ง ริชาร์ด เบอร์นาบี กัปตันชาวอังกฤษเป็นเจ้าเมืองมะริด และทรงแต่งตั้ง แซมมวล ไวท์ เป็นพนักงานเจ้าท่าโดยทรงปลดพวกเจ้าเมืองที่เป็นมุสลิมออกตามคำกราบทูลแนะนำของฟอลคอน นอกจากนี้ยังมีชาวอังกฤษอีกเป็นจำนวนมากที่เข้ามารับราชการในสยาม 320 ฟอลคอนยังคงดำเนินนโยบายเช่นเดียวกับอากะมะหมัดโดยส่งเสริมพรรคพวกให้มีตำแหน่งสำคัญๆ เพื่อสร้างฐานอำนาจของตนในราชสำนัก ดังหลักฐานในจดหมายของฟอลคอนซึ่งมีไปถึงเสนาบดีของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ว่า “การที่พวกแขกมัวร์มีอำนาจในสยามนั้น ก็เพราะเหตุที่พวกนี้ได้บังคับบัญชาการตามหัวเมือง” 321 ซึ่งแสดง

<sup>317</sup> ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32, หน้า 217.

<sup>318</sup> มาณพ ถาวรวัฒนัสกุล เชื่อว่า การที่ออกพระศรีเนาวรัตน์ มีบทบาทเพิ่มมากขึ้นทำให้เกิดการแข่งอำนาจกันกับออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) โดยเฉพาะการแสวงหาผลประโยชน์จากการค้า (ดูรายละเอียดในมาณพ ถาวรวัฒนัสกุล, *ขุนนางอยุธยา*, หน้า 244. )

<sup>319</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 156.

<sup>320</sup> บันทึกของอังกฤษกล่าวว่า มีชาวอังกฤษที่เข้ามารับราชการในเมืองมะริด 21 คน ในกรุงศรีอยุธยาอีก 21 คน (ดูรายละเอียดใน *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 4*, หน้า 388. )

ว่าฟอลคอนตระหนักดีถึงวิธีการขยายอำนาจของพวกมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านในสยาม และเขาก็พยายามดำเนินการเสริมสร้างอำนาจของตัวเองตามแบบขุนนางมุสลิม

การที่ฟอลคอนเกลี้ยกล่อมให้พนักงานของอีไอซี เอาใจออกห่างจากบริษัทมารับราชการให้ กษัตริย์สยามทั้งยังสนับสนุนพ่อค้าเอกชนให้ค้าขายแข่งกับอีไอซี ทำให้สยามกลายเป็นคู่แข่งการค้าของ อีไอซี ในอ่าวเบงกอล นอกจากนี้ฟอลคอนเองก็ยังมีหนี้สินติดพันอยู่กับ อีไอซี ซึ่งเขาเคยกู้ยืม มาใช้ค้าขายระหว่างทำงานให้บริษัท<sup>322</sup> และไม่ยอมชดใช้แม้จะได้รับการทวงถามหลายครั้งเป็นผล ให้ ผู้บริหารของอีไอซี มีความเห็นว่าการกระทำของฟอลคอนและบริวารเท่ากับเป็นการขัดขวางการค้าของอีไอซี<sup>323</sup> ซึ่งสร้างความไม่พอใจให้กับบริษัท ความตึงเครียดระหว่าง อีไอซี กับสยามเกิดขึ้นอีกครั้งเมื่อ ฮัจยี ซะลิม ขุนนางสยามเชื้อสายอิหร่านซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นราชทูตเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรียังอิหร่านได้ขอยืมเงินจากบริษัทอังกฤษเพื่อใช้จ่ายระหว่างเดินทาง<sup>324</sup> เมื่อบริษัทอังกฤษ ทวงหนี้สินส่วนนี้จากสยามกลับไม่ได้รับการชดใช้ ส่งผลให้ความสัมพันธ์ของสองประเทศร้าวฉานมากขึ้น จนถึง พ. ศ. 2230 (ค. ศ. 1687) กษัตริย์แห่งอังกฤษจึงมีพระบรมราชโองการให้ชาวอังกฤษออกจากราชการของพระเจ้ากรุงสยาม ตามด้วยการประกาศสงครามกับสยามในปีเดียวกัน<sup>325</sup>

การที่อังกฤษประกาศสงครามกับสยาม ส่งผลร้ายต่อการค้าของสยามในมหาสมุทรอินเดีย เพราะหลังจากประกาศสงครามไม่นานนัก กงสุลอังกฤษประจำอินเดียมีคำสั่งให้ยึดเรือของสยามที่แล่นอยู่แถบเมืองท่าตะนาวศรี รวมถึงเรือของสยามทุกลำที่อังกฤษพบในน่านน้ำ ทางการอังกฤษออกคำสั่งให้ชาวอังกฤษทุกคนถอนตัวออกจากสยาม ทั้งยังเตรียมการจะยึดเมืองมะริดของสยามด้วย<sup>326</sup>

<sup>321</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 44, จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ภาค 5 ,” ใน *ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, เล่ม 11* (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2513), หน้า 105.

<sup>322</sup> ฟอลคอนเคยกู้ยืมเงินบริษัทมาค้าขายแต่ขาดทุนทั้งยังเคยยืมเงินจำนวน 5 ชั่ง เพื่อไป กำนัลออกญาโกษาธิบดีให้ได้รับใช้ใกล้ชิดและปกปิดความผิดของตน (ดูรายละเอียดใน ขจร สุขพานิช , *ออกญาวิไชยเยนทร์* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2537), หน้า 28-29. ; *บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3*, หน้า 29 .

<sup>323</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 24 - 25, 477 .

<sup>324</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 461 - 462.

<sup>325</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 461.

ทำที่อันแข็งกร้าวของอังกฤษทำให้สมเด็จพระนารายณ์รวมทั้งฟอลคอนต้องตกอยู่ในสถานการณ์ที่มีภัยคุกคามอีกครั้ง หลังจากที่เคยถูกสอลันดาคุกคามมาแล้ว ด้วยเหตุนี้ฟอลคอนจึงจำเป็นต้องหันมาดำเนินนโยบายเปิดการเจรจาการค้ากับสอลันดาเพื่อลดกระแสความขัดแย้งซึ่งสยามเคยมีกับสอลันดาอยู่ในช่วงต้นรัชกาล และเพื่อลดปัญหาการเผชิญหน้ากับศัตรูหลายด้าน

ความพยายามดำเนินการเจรจาการค้ากับสอลันดาเริ่มขึ้นเมื่อ พ. ศ. 2229 (ค. ศ. 1686) โดยฟอลคอนได้ส่งออกหลวงจุฬาไปยังปัตตาเวียเพื่อเจรจากับกรณีพิพาทระหว่างสยามกับเจ้าหน้าทีของสอลันดา การส่งออกหลวงจุฬาซึ่งเป็นเจ้ากรมท่าขวาไปยังปัตตาเวีย เพื่อเจรจากับสอลันดาเป็นกรณีที่น่าสนใจ เนื่องจากขุนนางกรมท่าขวามักมีปัญหาเกี่ยวกับสอลันดาอยู่เสมอๆ เหตุใดฟอลคอนจึงได้ส่งออกหลวงจุฬาไปทำงานสำคัญนี้ การที่ฟอลคอนดำเนินการเช่นนั้นอาจตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่าเนื่องจากออกหลวงจุฬาไม่มีผลประโยชน์กับสอลันดาโดยตรง การเจรจาจึงไม่จำเป็นต้องยินยอมหรือโอนอ่อนตามข้อเสนอใดๆ ของสอลันดาอันจะทำให้สยามได้ประโยชน์เต็มที่ ประการที่สองบุคลากรในกรมท่าขวารับผิดชอบด้านการค้ากับรัฐมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่แล้วอีกทั้งยังชำนาญภาษามลายู เปอร์เซีย และโปรตุเกส ซึ่งเป็นภาษากลางที่ใช้ในการเจรจาการค้า และการทูตในสมัยนั้น ประการที่สามออกหลวงจุฬาซึ่งเป็นพวกมุสลิมน่าจะมีความสัมพันธ์ที่ดีกับมุสลิมในชวาและมลายูซึ่งเป็นศัตรูของสอลันดา โดยประเทศมุสลิมเหล่านั้นพร้อมจะร่วมมือกับสยามเพื่อต่อต้านสอลันดาหากมีปัญหาเกิดขึ้น เหตุผลข้อนี้เห็นได้จากกรณีที่เจ้าชายจากเกาะชวาองค์หนึ่งได้ลอบส่งหนังสือถึงออกหลวงจุฬา เพื่อช่วยกราบทูลขอร้องให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงช่วยปกป้องพวกเขาจากการรุกรานของสอลันดา นอกจากนี้บรรดาเมืองต่างๆ อันประกอบไปด้วย ยะโฮร์ จัมบี ปัตตานี กีรอที่จะรับคำสั่งจากสยามเพื่อร่วมต่อสู้กับสอลันดา รวมทั้งราชินีแห่งอะเจซึ่งก็เคยส่งราชทูตมาทูลชักชวนให้สมเด็จพระนารายณ์ร่วมมือกันต่อสู้กับพวกสอลันดา

การเจรจากับข้าหลวงใหญ่และคณะบริหารของวีไอซีประจำปัตตาเวียประสบความสำเร็จเป็นผลให้ข้าหลวงที่สุจริตและมะละกาต้องถูกปลด<sup>327</sup> ฟอลคอนให้เหตุผลของความสำเร็จในการเจรจากับครั้งนี้ว่าเนื่องจากสอลันดาไม่ต้องการเป็นศัตรูกับสยามเพราะสอลันดามีศัตรูมากอยู่แล้ว นอกจากนี้สอลันดาคงได้ข่าวว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงมีพระราชไมตรีกับกับสุลต่านแห่งยะโฮร์<sup>328</sup> ซึ่ง

<sup>326</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3, หน้า 44 - 45, 179, 212 .

<sup>327</sup> "Phaulkon ' s Letters to Père de La Chaise, " in E. W. Hutchinson, *Adventurers in Siam in the Seventeenth Century*, p. 232.

จะทำให้ฮอลันดาตกที่นั่งลำบากหากต้องเปิดศึกกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ความสำเร็จในการปฏิบัติการครั้งนี้ส่งผลให้ออกหลวงจุฬาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นออกพระจุฬาในปีต่อมา<sup>329</sup>

สถานการณ์ที่ไม่แน่นอนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสยาม กับอังกฤษ และฮอลันดา คงทำให้สมเด็จพระนารายณ์ภายใต้การแนะนำของฟอลคอนต้องทรงแสวงหาพันธมิตรเพื่อป้องกันปัญหาที่จะเกิดกับทั้งอังกฤษและฮอลันดา ซึ่งก็เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่บาทหลวงฝรั่งเศสได้เข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาอยู่ในสยาม ฟอลคอนได้เริ่มดำเนินนโยบายเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์กับฝรั่งเศส และดึงให้ฝรั่งเศสเข้ามาเกี่ยวข้องกับเมืองของสยาม ฟอลคอนคงเห็นว่าอำนาจของฝรั่งเศสจะทำให้ทั้งฮอลันดาและอังกฤษเกรงกลัวดังที่คณะกรรมการบริษัทยินดีจะวันออกของอังกฤษวิเคราะห์ว่า “ฟอลคอนจะพยายามทำให้พวกฝรั่งเศสเกิดบาดหมางต่อสู้กับเรา”<sup>330</sup> และหลังจากที่ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างสยามกับฝรั่งเศสดำเนินไปด้วยดี จนมีการส่งผู้ชำนาญการทางทหารของฝรั่งเศส คือ เซอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์บิง (Chevalier de Forbin) เข้ามาประจำการในกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ. ศ. 2229 (ค. ศ. 1686) พระเจ้ากรุงสยามก็ทรงประกาศสงครามกับ อีไอซี ในปัฐจัน<sup>331</sup> ซึ่งแสดงว่าสยามไม่ต้องเกรงกลัวอำนาจของอังกฤษอีกต่อไป

แม้บทบาทของขุนนางอิหร่านในกรมท่าขวาจะลดน้อยลงไปมาก แต่ก็มีขุนนางหลายคนที่ยังรับราชการภายใต้การบริหารงานและการดำเนินนโยบายของออกญาวิไชยจันทร์ จดหมายเหตุของบาทหลวงตาซาร์ดเมื่อ พ. ศ. 2230-2231 (ค. ศ. 1687-1688) กล่าวว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงให้ออกพระจุฬาเป็นขุนนางผู้หนึ่งซึ่งมีหน้าที่คอยติดตามเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสตลอดเวลาที่พำนักอยู่ในราชอาณาจักร<sup>332</sup> แสดงว่าขุนนางกรมท่าขวาจะต้องมีหน้าที่รับรองคณะทูตฝรั่งเศสเพื่อสนองนโยบายของฟอลคอน นอกจากนี้พ่อค้าฝรั่งเศสที่เข้ามาค้าขายกับสยามเมื่อ พ. ศ. 2227 (ค. ศ. 1684) กล่าวว่าเมื่อบริษัทได้ซื้อพริกไทยจากเมืองนครศรีธรรมราชมากน้อยเพียง

<sup>328</sup> “Phaulkon ' s Letters to Père de La Chaise, ” p. 232 .

<sup>329</sup> Ibid. , p. 232 - 233.

<sup>330</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 4*, หน้า 135.

<sup>331</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 217-238. ; Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 111.

<sup>332</sup> บาทหลวงตาซาร์ด, *จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ด*, หน้า 44.

ใด ทางบริษัทจะต้องยื่นบัญชีต่อออกพระศรีศเจ้าพนักงานของพระคลังหลวงเสมอไป<sup>333</sup> ขุนนางผู้นี้เป็นขุนนางมุสลิมตำแหน่งรองจากออกพระจุฬา มีหน้าที่เป็นเจ้าพนักงานพระคลังหลวงจัดทำบัญชีสินค้าของราชสำนัก แม้ขุนนาง กรมท่าขวาจะสูญเสียผลประโยชน์จากการที่ฟอลคอน และ สมัครพรรคพวกเข้ามาควบคุมราชสำนัก แต่พวกเขาก็สามารถปรับตัวให้ดำเนินนโยบายของฟอลคอนทั้งนี้ก็เพื่อความอยู่รอด

การขึ้นมามีอำนาจในราชสำนักของฟอลคอนส่งผลให้สถานภาพของมุสลิมในสยามได้รับความกระทบกระเทือนอย่างมาก เนื่องจากการบริหารงานของฟอลคอนสร้างความบีบคั้นให้กับพวกมุสลิม มีการเร่งรัดเก็บภาษีจากพ่อค้ามุสลิมใช้อำนาจบังคับซื้อสินค้าจากพวกมุสลิมในราคาที่ต่ำกว่าทุนถึง 10 เปอร์เซ็นต์<sup>334</sup> บังคับให้พวกมุสลิมต้องเสียภาษีแทนการเข้าเดือนทั้งที่เคยได้รับยกเว้นมาแต่เดิม<sup>335</sup> นอกจากนี้ฟอลคอนและพรรคพวกยังเข้ามาควบคุมดูแลการค้าเสียเองทำให้ขุนนางบางกลุ่มและพ่อค้าต่างชาติโดยเฉพาะพ่อค้ามุสลิมได้รับความเดือดร้อน ฟอลคอนทูลแนะนำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงรวบรัดการค้ามาดำเนินการเองโดยมีตนและพรรคพวกเป็นผู้จัดการ เขายังสนับสนุนให้สยามทำสัญญาการค้า และร่วมมือค้าขายกับพ่อค้าฝรั่งเศส ต่อมาใน พ.ศ. 2230 (ค. ศ. 1687) ฟอลคอนได้นำเงินจำนวน 300,000 ฟรังก์ฝรั่งเศส ไปร่วมหุ้นในบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส ซึ่งคิดตามสัดส่วนแล้ว เขามีหุ้นอยู่ถึง 1 ใน 11 ของบริษัท<sup>336</sup>

การที่ฝรั่งเศสเข้ามามีบทบาททางการค้าส่งผลกระทบต่อพวกพ่อค้ามุสลิมและขุนนางกรมท่าขวาเช่นกัน ในจดหมายเหตุของเมอซีเออร์ โชจ็อง (Monsieur Chaujon) ต้นหนเรือ เลอเปรซีดงต์ (Le Président) ของฝรั่งเศสรายงานว่าตัวเขาได้รับมอบหมายจากเมอซีเออร์ เซเบเรต์

<sup>333</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40 , จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ภาค 1 , ” หน้า 77.

<sup>334</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 4*, หน้า 197.

<sup>335</sup> ลาลูแบร์ , *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1*, หน้า 501.

<sup>336</sup> “ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 46 , จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ภาค 6 , ” หน้า 26- 28.



(Monsieur Céberet) ให้ควบคุมเรือสินค้าของพระเจ้ากรุงสยามไปยังเปอร์เซีย<sup>337</sup> ซึ่งทำกับราชสำนักสยามให้พวกฝรั่งเศสเข้ามาเดินเรือค้าขายแทนพวกมัวร์ วัตถุประสงค์ของพ่อค้าฝรั่งเศสเมื่อ พ. ศ. 2225 (ค. ศ. 1682) กล่าวว่า พวกแขกมัวร์ซึ่งค้าขายให้กับพระเจ้ากรุงสยามได้ขนสินค้ามาในเรือของฝรั่งเศส และมีได้จ่ายค่าระวาง ต่อมาเจ้าพนักงานของฝรั่งเศสได้ร้องเรียนมายังออกญาพระคลัง (เหล็ก) แต่ขุนนางซึ่งเป็นหัวหน้าแขกมัวร์ของสยามไม่ยอมจ่ายให้ โดยอ้างว่า พวกแขกมัวร์ที่เป็นข้าของแผ่นดินจะไปไหนก็ได้โดยไม่ต้องเสียภาษีอากร เจ้าพนักงานฝรั่งเศสจึงร้องเรียนและข่มขู่ขุนนางผู้นั้นยอมชดใช้เงินให้ ต่อมาพ่อค้าจึงออกกฎบังคับให้พวกแขกมัวร์ที่จะโดยสารเรือของบริษัท จะต้องชำระเงินค่าโดยสารหรือค่าระวางที่เมืองสุรัตเสียก่อน มิฉะนั้นต้องมีหนังสือสำคัญของพระคลังเป็นหลักฐาน<sup>338</sup>

การบริหารงานของฟอลคอนเป็นผลให้พ่อค้ามุสลิม รวมทั้งพ่อค้าอื่นๆ ที่มีใช้พวกของเขาเดือดร้อนมาก บันทึกการค้าของอังกฤษรายงานว่า “การดำเนินงานของฟอลคอนเป็นผลให้พวกแขกมัวร์ในเมืองไทยต้องกลับไปหมดเพราะได้รับความกดขี่ข่มเหงต่างๆ”<sup>339</sup> ลาตูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสซึ่งเข้ามายังสยามเมื่อ พ. ศ. 2230 (ค. ศ. 1687) ก็ยังสังเกตเห็นความชบเซาของการค้า เขากล่าวว่า “การค้าขายต่างประเทศสลับชบเซาลงในสยาม ทำให้เศรษฐีชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกแขกมัวร์ไปเสียจากพระนคร”<sup>340</sup>

ความวุ่นวายอันนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างราชสำนักกับประชาคมมุสลิมเกิดขึ้นเป็นระยะ กรณีสำคัญกรณีแรกคือการเปลี่ยนตัวเจ้าเมืองภูเก็ต และ บางคลี (Bangkhli) ได้แก่ มุฮัมหมัด เบ็ก (Muhammad Beg) และ อิสมาอิล เบ็ก (Ismael Beg) ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากกอมะหะหมัดให้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองแทนออกพระเพชร (Okphra Phet) เจ้าเมืองคนเดิมเมื่อ พ.ศ. 2219 (ค. ศ. 1676) มุฮัมหมัด เบ็ก และอิสมาอิล เบ็กเป็นพวกมุสลิมอินโด-อิ-

<sup>337</sup> เอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งชาติ ของกระทรวงทหารเรือ (ฝรั่งเศส) เกี่ยวกับประเทศสยาม เล่ม 2 แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพมหานคร: ธนประดิษฐ์, 2527), หน้า 6.

<sup>338</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40, วัตถุประสงค์ของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ภาค 1,” หน้า 34.

<sup>339</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 247.

<sup>340</sup> ลาตูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1, หน้า 501.

ร้านที่มีถิ่นฐานเดิมในอินเดีย<sup>341</sup> บุคคลทั้งสองมีบทบาทในการส่งเสริมให้พ่อค้ามุสลิมจากอินเดีย โดยเฉพาะมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านจากแถบโคโรแมนเดล เบงกอล และมุสลิมjuhเลียค้าขาย ดีบุก และสินค้าต่างๆ โดยแต่งตั้งคนเหล่านี้เข้ามาดูแลงานการค้าแทนเจ้าพนักงานที่เป็นพวกเชื้อสายมลายูและสยามที่เคยเป็นคนของเจ้าเมืองเก่า ทำให้เกิดการต่อต้านจากคนกลุ่มเดิมที่เสียอำนาจ ความขัดแย้งทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นเมื่อคนพื้นเมืองชาวมลายูและสยามนำกำลังบุกไปสังหารมุฮัมหมัดเบ็ก และอิสมาอีลเบ็ก พร้อมด้วยคนของเขาว่า 70 คน เมื่อ พ. ศ. 2222 (ค. ศ. 1679) ปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวสยาม และชาวมลายูกับกลุ่มมุสลิมอินโด-อิหร่าน ครั้งนั้นทำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีหนังสือถึง “ Ryckloff Volckertsz van Goens” ผู้สำเร็จราชการของฮอลันดาที่ปัตตาเวียเพื่อทรงขอให้ฮอลันดาช่วยเหลือเข้ามาแก้ปัญหาการต่อต้านของพวกมุสลิม และคนพื้นเมืองโดยทรงเสนอให้ฮอลันดากลับมาคบค้ากับเมืองท่าทั้งสอง<sup>342</sup> แม้ว่าเหตุการณ์ดังกล่าวจะอยู่ห่างไกลจากเมืองหลวง แต่ก็สะท้อนให้เห็นความแตกแยกของประชาคมมุสลิมกลุ่มต่างๆ ในสยามและยังแสดงให้เห็นถึงการแย่งชิงอำนาจระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ โดยแต่ละฝ่ายต่างได้รับการสนับสนุนจากขุนนางที่มีบทบาทสำคัญ

ในขณะที่เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างมุสลิมกลุ่มต่างๆกับราชสำนักสยามอยู่นั้นฟอลคอนก็ดำเนินการลิดรอนอำนาจของพวกมุสลิมกลุ่มต่างๆอย่างต่อเนื่อง “สำเนาอักษรีย์สุไลมาน” กล่าวว่าเมื่อฟอลคอนเข้ามาควบคุมดูแลกิจการแทนอกามะหะหมัด ได้ถวายคำแนะนำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงเลิกใช้พ่อค้ามุสลิมเป็นผู้ดูแลการค้าและเดินเรือให้สยาม ทั้งยังหาโอกาสคุกคามและยึดเรือของพ่อค้ามุสลิมในบริเวณเมืองท่าฝั่งตะวันตก เขาได้แต่งตั้งให้ แชมมवल ไวท์ และ ริชาร์ด เบอ์รนาบี ดำรงตำแหน่งเจ้าท่าและผู้ควบคุมเมืองมะริด และตะนาวศรี โดยปลดเจ้าเมืองที่เป็นมุสลิมอินโด-อิหร่านออก แชมมवल ไวท์ และ ริชาร์ด เบอ์รนาบี ภายใต้อำนาจการสนับสนุนของฟอลคอนได้จัดตั้งกองเรือสัดเพื่อปล้นสะดมเรือของพ่อค้ามุสลิมในแถบน่านน้ำบริเวณเมืองท่าชายฝั่งตะวันตก<sup>343</sup> ครั้งหนึ่งกัปตันจอห์น โคทส์ (Capt. John Coates) นายเรือซึ่งอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของไวท์ได้ยึดทับทิม พร้อมเรือของพ่อค้าชาวอาร์เมเนีย ชื่อจอห์น ดีมาโครา (John Demarcora) ซึ่งมีถิ่นพำนักอยู่ในเมืองไฮเดอราบัด เมืองหลวงของกอลกอนดา แล้วเตรียมจะนำทับทิมไปถวาย

<sup>341</sup> Dhiravat na Pombejra, “Towards an “Autonomous” History of Seventeenth Century Phuket, ” revised draft , p. 20.

<sup>342</sup> Dhiravat na Pombejra, “A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688, ” p. 336.

<sup>343</sup> Ibid. , p. 412.

สมเด็จพระนารายณ์<sup>344</sup> ต่อมา เจ้าพนักงานของกอลคอนดาได้ยื่นเรื่องฟ้องร้องไปยัง อีไอซี ซึ่งออกคำสั่งให้กัปตันโคทส์ ต้องคืนทั้ง ทับทิม และเรือที่ปล้นมาให้กับกอลคอนดา แต่กัปตันโคทส์ปฏิเสธ<sup>345</sup>

การที่แซมมวล ไวท์ ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองมะริด ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับกอลคอนดาเสื่อมลง เนื่องจากแซมมวล ไวท์ เคยมีปัญหาขัดแย้งกับ มุฮัมหมัด อาลี เบ็ก (Muhammad Ali Beg) เจ้าท่าของกษัตริย์แห่งกอลคอนดาประจำเมืองมะสุติปะตัม ตั้งแต่เมื่อครั้งที่เขายังเป็นเจ้าพนักงานของ อีไอซี เมื่อไวท์เข้ามารับราชการในพระเจ้ากรุงสยาม จึงส่งผลให้เรือสินค้าที่มาจากมะริด และตะนาวศรีพลอยได้รับการขัดขวางจากอาลี เบ็กไปด้วย เช่นต้องเสียภาษีทั้งที่เดิมเรือของสยามเคยได้รับยกเว้น สินค้าของสยามก็ขายไม่ออก นอกจากนี้เจ้าท่ามุสลิมผู้นี้ยังไม่ยอมจัดหาของให้กับเรือของสยาม<sup>346</sup> การที่มุฮัมหมัด อาลี เบ็ก ขัดขวางการค้าของไวท์ และสยามนั้นอาจจะเป็นเพราะตัวเขามีความสัมพันธ์กับกลุ่มพ่อค้ามุสลิมที่เป็นเจ้าเมืองภูเก็ตที่ค้าขายอยู่กับสยาม คือ กลุ่มของ มุฮัมหมัด เบ็ก และ อิสมาอิล เบ็ก ซึ่งต้องการเข้ามาควบคุมการค้าระหว่างคาบสมุทรมลายู ภูเก็ต และชายฝั่งโคโรแมนเดล<sup>347</sup> จึงพยายามขัดขวางการค้าที่ผ่านทางชาวอังกฤษซึ่งทำให้ไวท์ และฟอลคอนไม่พอใจจึงดำเนินการตอบโต้ด้วยการยึดเรือ และสินค้าจากกอลคอนดา รวมทั้งลักลอบปล้นสดมภ์เรือของพวกมุสลิมที่เดินทางค้าขายในแถบชายฝั่งโคโรแมนเดล

การที่พ่อค้ามุสลิมในบริเวณฝั่งตะวันออกของอ่าวเบงกอล โดยเฉพาะแถบเมืองท่าของสยาม ถูกคุกคามจากการดำเนินงานของฟอลคอนเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัฐ

<sup>344</sup> Ibid. , p. 411. ; E. W. Hutchinson, *Adventurers in Siam in the Seventeenth Century*, p. 137. ; Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 110.

<sup>345</sup> E. W. Hutchinson, *Adventurers in Siam in the Seventeenth Century*, p. 137.

<sup>346</sup> E. W. Hutchinson, *Adventurers in Siam in the Seventeenth Century*, p. 136.

<sup>347</sup> ดิรวัด ณ ป้อมเพชร กล่าวว่า มุฮัมหมัด เบ็ก (Muhammad Beg) และ อิสมาอิล เบ็ก (Ismael Beg) ต้องการให้ภูเก็ตเป็นศูนย์กลางการค้าดีบุกของพวกมัวร์ เพื่อให้กลุ่มของพวกเขาสามารถควบคุมการค้าดีบุกที่ส่งไปอินเดีย และอิหร่าน (ดูรายละเอียดใน Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," p. 336. )

มุสลิมในอินเดียซึ่งเคยดำเนินไปด้วยดีในสมัยของอากะมะหะหมัดกลับต้องประสบปัญหา จากบันทึกการค้าของอังกฤษเมื่อวันที่ 14 เมษายน พ. ศ. 2227 (ค. ศ. 1684) รายงานว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงไม่พอพระทัยต่อกรณีที่ราชสำนักกอลกอนดาให้พนักงานที่มะสุลีปะตัมเก็บภาษีจากพนักงานชาวอังกฤษของสยาม “พระองค์ทรงโกรธเคืองมากจนถึงกับจะทรงจับพวกมัวร์ออกจากประเทศของพระองค์ และกำลังโปรด ๆ ให้สร้างเรือเพื่อพาพวกมัวร์ออกไป”<sup>348</sup> ความขัดแย้งทวีความรุนแรงมากขึ้นในพ. ศ. 2228 (ค.ศ. 1685) เมื่อเรือของสยามซึ่งควบคุมโดยกัปตันชาวอังกฤษถูก อาลี เบ็ก และมีรซา อิบราฮิม ซากีร์ (Mirza Ibrahim Sarkir) อัครมหาเสนาบดีของกษัตริย์แห่งกอลกอนดาขัดไว้ แม้ว่าฟอลคอนจะยื่นเรื่องคัดค้านการกระทำดังกล่าว ก็ไม่อาจเรียกร้องความรับผิดชอบจากกอลกอนดาได้ เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ทรงทราบเรื่องจากฟอลคอนก็พิโรธ จึงทรงประกาศสงครามกับราชอาณาจักรกอลกอนดา มีการส่งกองเรือออกไปโจมตีเรือและยึดเรือของกอลกอนดา ในน่านน้ำใกล้เมืองมะริค เรือ 3 ลำ ภายใต้การนำของกัปตันโคทส์ได้บุกเข้าโจมตีเมืองมะสุลีปะตัม เผาทำลายหมู่บ้านแห่งหนึ่งริมฝั่งแม่น้ำมาดาโปลัม (Madapollum) ของกอลกอนดา และระดมยิงปืนใหญ่ถล่มเมืองนาร์ซาปุร์ (Narsapur)<sup>349</sup> การประกาศสงครามกับกอลกอนดาและทำลายเมืองท่าการค้าที่เคยเป็นตลาดสินค้าสำคัญของสยาม นอกจากจะทำให้ความสัมพันธ์กับรัฐมุสลิมในอินเดียเสื่อมลงแล้ว ยังส่งผลให้การค้าของพ่อค้าจากอินเดียในสยามพลอยซบเซาไปด้วย

บทบาทของมุสลิมในสยามช่วงเวลานี้ตกต่ำลงไปมาก เนื่องจากฟอลคอนและพวกพ้องเข้ามาควบคุมดูแลด้านเศรษฐกิจการค้า และควบคุมเมืองท่าต่างๆ ทั้งยังสนับสนุนให้บาทหลวงฝรั่งเศสเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาอย่างเปิดเผย โดยฟอลคอนแสดงตนเป็นผู้อุปถัมภ์คณะนักบวชอย่างแข็งขัน การเข้ามาของฝรั่งเศสในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ต่างจากการเข้ามาของฮอลันดาและอังกฤษ

<sup>348</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3, หน้า 378.

<sup>349</sup> E. W. Hutchinson, *Adventurers in Siam in the Seventeenth Century*, p. 138. ; นาซาร์ปุร์ นาราซาปุร์ หรือมาดาโปรัม (Narsapur, Narasapur หรือ Madapollum) ตั้งอยู่ทางเหนือของมะสุลีปะตัม ริมฝั่งแม่น้ำมาดาโปรัม สาขาหนึ่งของแม่น้ำโคธาวารี (Godavari)

เพราะฝรั่งเศสเน้นนโยบายการเผยแพร่ศาสนาเป็นอันดับแรก และการค้าเป็นเรื่องรอง<sup>350</sup> การส่งเสริมคริสต์ศาสนา และชักนำกองกำลังฝรั่งเศสมาสู่สยามของฟอลคอนเป็นที่ทราบกันดีในหมู่ชาวสยาม และชาวต่างชาติ ทั้งยังเป็นแรงกระตุ้นที่ทำให้พระสงฆ์ และขุนนางพื้นเมืองชาวพุทธไม่พอใจ มีการต่อต้านทั้งทางลับและเปิดเผยจากขุนนาง เช่นออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ก็เคยมีคำสั่งลับ ห้ามเจ้าเมืองและข้าราชการผู้ใหญ่เข้ารับ<sup>351</sup> ขณะเดียวกันการดำเนินงานของฟอลคอนก็ยังทำให้เกิดความขัดแย้งกับประชามมุสลิมในสยามด้วย

การที่ฟอลคอนถวายคำแนะนำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงสนับสนุนการเผยแพร่คริสต์ศาสนาอย่างกว้างขวางได้สร้างความไม่พอใจให้กับประชามมุสลิมในสยามเพิ่มมากขึ้นความขัดแย้งระหว่างราชสำนักกับกลุ่มมุสลิมในกรุงศรีอยุธยาถึงจุดแตกหักในเดือนกันยายน พ. ศ. 2229 (ค. ศ. 1686) เมื่อเกิดกรณี “กบฏมัทกะสัน” การกบฏครั้งนี้ได้รับการบันทึกอยู่ในเอกสารของชาวต่างชาติหลายฉบับ “จดหมายเหตุของฟอร์บิง” ระบุว่าแขกมัทกะสันเป็นผู้ก่อการ ด้วยการขอความร่วมมือจากเจ้าของเขมร มะละกา และจัมปา เพื่อปลงพระชนม์กษัตริย์แล้วจัดแบ่งราชอาณาจักรออกเป็นสามให้พวกพ้องปกครองโดยจะยกเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งที่พวกเขาควบคุมได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ “พวกกบฏเหล่านี้นับถือศาสนาพระมะหะหมัดและตั้งใจที่จะกำจัดชาวโปรตุเกส และชาวญี่ปุ่นที่เป็นคริสเตียนออกไป”<sup>352</sup> บันทึกของอังกฤษระบุว่าพวกแขกมัทกะสันประมาณ 30 หรือ 40 คนได้บุกไปที่พระราชวังเพื่อขอเจรจากับพระเจ้าแผ่นดิน<sup>353</sup> จดหมายเหตุของบาทหลวงฝรั่งเศสเล่าถึงเหตุการณ์ครั้งนี้ว่า

... เมื่อประมาณ 8 เดือน ที่ล่วงมาแล้ว มีแขกมาภาษาคนหนึ่งเป็นหัวหน้าคนที่สองของพวกนี้ ได้คิดการขบถประทุรร้ายต่อพระเจ้ากรุงสยาม ในขั้นแรกเขาได้แสวงอ้างว่าได้

<sup>350</sup> จดหมายเหตุที่เซอวาเลียร์ เดอโซมองต์ เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสทูตเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระนารายณ์ระบุว่า “พระองค์จะต้องถือศาสนาพร้อมกับพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพระราชไมตรีนั้นจึงจะดับสูญไปไม่ได้” ( ดูรายละเอียดใน “ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40, ” หน้า 62. )

<sup>351</sup> *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32* , หน้า 19.

<sup>352</sup> Count Claude de Forbin, *The Siamese Memoir of Claude de Forbin 1685-1688*, ed. Michael Smithies (Chiang Mai : Silksworm Books, 1966), p. 98.

<sup>353</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 4*, หน้า 141-142



เห็นสิ่งสำคัญอย่างวิปลาศบนท้องฟ้า คือได้เห็นดาว 7 ดวงเรียงเป็นรูปพระจันทร์ครึ่งซีก และมีดาวอยู่กึ่งกลางนั้นอีกดวงหนึ่ง แล้วเขาได้พูดว่าตั้งแต่เกิดมาก็ได้เคยเห็นดาวอย่างนี้แต่สามครั้งเท่านั้น ในคราวก่อนสองคราวที่เห็นนั้น ก็ได้เกิดขบถอย่างร้ายแรงทั้งสองครั้ง คราวนี้จะเป็นกลางอย่างไรเล่าจะไม่เป็นกลางว่าจะเกิดอันตรายแก่ศาสนามะหะหมัดที่เรานับถืออยู่หรือ หรือจะเป็นกลางดีว่าผู้ที่นับถือศาสนามะหะหมัดจะได้รับความสุขต่อไปประการใดมั่ง แต่ถ้าหากว่าการร้ายจะเกิดขึ้นต่อศาสนาของเรา เราจะไม่เอาโลหิตและชีวิตเข้าช่วยป้องกันหรือ 354

ความเชื่อในเรื่องความเสื่อมของศาสนาอิสลามสอดคล้องกับพฤติกรรมของฟอลคอน ซึ่งกำลังส่งเสริมให้บาทหลวงฝรั่งเศสเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาในสยาม ทั้งยังคุกคามพ่อค้าและประชาคมมุสลิมด้วยการบีบคั้นทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งเท่ากับเป็นการสั่นคลอนความมั่นคงของประชาคมมุสลิมในสยาม การกระทำดังกล่าวจึงสร้างความหวาดระแวงให้กับมุสลิมในกรุงศรีอยุธยา และเป็นเหตุผลที่ช่วยดึงมุสลิมจากรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งมีความเชื่อโซคลาง และไสยศาสตร์เป็นทุนอยู่แล้ว เข้าร่วมเป็นกองกำลังต่อต้านคนนอกศาสนา “สำเภากษัตริย์ สุไลมาน” ระบุว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้พวกมกะศซาร์ก่อกบฏเนื่องมาจาก ความไม่ไว้วางใจในอิศรมาเสนาบดีคริสเตียนของกษัตริย์ 355 อย่างไรก็ดี ผู้ร่วมก่อกบฏไม่ใช่พวกมุสลิมทั้งหมด แต่ประกอบไปด้วยแขกมกกะสัน แขกมลายู และแขกจาม คณะกบฏมีการรวมกลุ่มอย่างไม่มีการที่คึก เห็นได้จากการที่ผู้นำประชาคมมีความแตกแยกทางความคิด และต่อมาหลายคนได้ทรยศกันเอง โดยนำความไปแจ้งแก่ฟอลคอน

ในการกบฏครั้งนี้ขุนนางกรมท่าขวา และประชาคมอินโด - อิหร่านมิได้เข้าร่วมกับพวกกบฏ แต่กลับเข้าไปมีส่วนร่วมในการปราบกบฏครั้งนี้ด้วย จุดหมายเหตุของบาทหลวงดาซาร์ด กล่าวว่า ออกพระจุฬา หัวหน้าพวกมัวร์เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการเจรจากับหัวหน้ากบฏ แต่ไม่ประสบความสำเร็จ สมเด็จพระนารายณ์จึงมีพระบรมราชโองการให้ใช้กำลังปราบปรามอย่างเด็ดขาดโดยฟอลคอนเป็นผู้บัญชาการปราบกบฏด้วยตัวเอง

ฟอลคอนสั่งให้ออกหลวงมหมานตรี เจ้ากรมทหารรักษาพระองค์ซึ่งมีทหารอยู่ในมือราว 1,500 คน นำกำลังเข้าปิดล้อมที่ด้านหลังค่ายของพวกกบฏ และสั่งให้ออกพระจุฬา พร้อมด้วยไพร่พลอีก 1,000 คน ตรึงกำลังบริเวณฝั่งแม่น้ำตรงข้ามกับด้านหน้าค่ายพวกมกกะสัน พร้อมด้วยเรือแจวขนาดย่อมอีก 22 ลำ กับเรือบัลลังก์ 60 ลำ<sup>356</sup> เพื่อคอยสกัดกั้นพวกกบฏที่อาจข้ามแม่น้ำเข้ามา

<sup>354</sup>ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 35, หน้า 471.

<sup>355</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 137.

สู่เกาะเมือง และคอยยกเข้าตีกระหนาบพร้อมกับกำลังของออกหลวงมหามนตรี แต่เกิดความผิดพลาดในการโจมตี เนื่องจากออกหลวงมหามนตรีไม่ได้ดำเนินการตามแผนการที่วางไว้ ตัวเขานำกำลังทหารเพียง 14 คน บุกลงไปในค่ายตอนดึก โดยมีได้จัดวางกำลังคุ้มระวัง เนื่องจากตัวเขาคิดไปเองว่าออกพระจุฬากำกำลังจำนวนมากบุกลงไปในค่ายพร้อมกันตามที่ได้นัดหมาย แต่ออกพระจุฬามีได้กระทำเช่นนั้น ในที่สุดออกหลวงมหามนตรีและทหารที่ติดตามก็ถูกสังหารอยู่ภายในค่าย และพวกกบฏสามารถนำกำลังหนีออกไปได้ก่อนที่ออกพระจุฬากจะทันเข้ายึดพื้นที่

การที่แผนปิดล้อมค่ายกบฏผิดพลาดในครั้งนี้ทำให้การสู้รบขยายวงกว้างออกไป เนื่องจากพวกกบฏหนีกระจัดกระจายไปตามที่ต่างๆ พลตคอนต้องระดมกำลังทั้งชาวสยาม อังกฤษ ฝรั่งเศส ร่วมในการปราบปราม ขณะที่พวกกบฏเองก็ต่อสู้แบบไม่คิดชีวิต บางคนยังใช้ฟันเพื่อให้ความหึกเหิมในการสู้รบ<sup>357</sup> การต่อสู้อย่างเข้าตาจนของแขกมกกะสันเป็นผลให้พลตคอนต้องสูญเสียกำลังคนไปไม่น้อย จากบันทึกของพ่อค้าฝรั่งเศส และจดหมายเหตุของบาทหลวงตาซาร์ดกล่าวว่า มีการฆ่าหมู่แขกมกกะสันบางกลุ่มอย่างทารุณถึง 2 ครั้ง อันเป็นผลให้ชาวตะวันตกถูกฆ่าตายด้วย 3 คน ได้แก่ กัปตัน โคทส์ (ผู้ซึ่งเคยนำกองเรือสยามไปโจมตีเมืองมะสุลิปะตัม) เฮนรี อูดอลล์ (Henry Udall) พร้อมด้วยลูกเรือลำเดียวกัน รวมทั้งชาวฝรั่งเศสอีก 4 นาย ได้แก่ พ่อค้าคือ "Sieur de Rouen"

เสมียน และคนอื่นอีก 2 คน<sup>358</sup> พลตคอนเองก็เกือบจะเอาชีวิตไม่รอดเนื่องจากถูกพวกกบฏบุกลงโจมตีแต่คนรับใช้เข้ามาช่วยเหลือไว้จึงไม่เป็นอันตราย อย่างไรก็ตามพวกกบฏก็ถูกปราบปรามสำเร็จ

<sup>356</sup> คือเรือที่ตั้งบัลลังก์ หรือแท่น มีช่องสำหรับวางปืนที่หัวหรือท้ายเรือ

<sup>357</sup> บาทหลวงตาซาร์ด, *จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ด*, หน้า 50.

<sup>358</sup> บาทหลวงตาซาร์ด, *จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ด*, หน้า 48-51. ; *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 35*, หน้า 473. ; *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 4*, หน้า 38, 125- 126. ; Michael Smithies, *A Resounding Failure : Martin and the French in Siam 1672-1693*, pp. 42-44.

ผู้นำถูกฆาตย ส่วนบุตรของเจ้าชายแห่งมะกัสซาร์ 2 คนถูกจับและฟอลคอนได้ส่งตัวไปถวายพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส<sup>359</sup>

แม้ขุนนางกรมท่าขวาจะให้ความร่วมมือกับฟอลคอนในการปราบกบฏตามหน้าที่ แต่บันทึกในจดหมายเหตุของตาราคีก็แสดงว่า พวกเขาไม่ได้นำกำลังเข้าโจมตีค่ายพวกกบฏพร้อมกับกำลังของออกหลวงมหามนตรีแต่กลับดักซุ่มรอดูท่าที การกระทำดังกล่าวอาจแสดงให้เห็นว่าขุนนางกลุ่มนี้ต้องการคุมเชิงเพื่อดูสถานการณ์ เนื่องจากพวกเขาคงไม่เต็มใจจะรบกับพวกมุสลิมด้วยกันเองนัก หรือพวกเขาอาจคอยหาโอกาสที่จะเข้ากับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่ได้เปรียบ กรณีกบฏมักกะฮ์สะท้อนให้เห็นความพยายามของประชาคมมุสลิมที่จะกลับมาบีบบทบาทอีกครั้ง หลังจากถูกลิดรอนอำนาจไปในสมัยที่ฟอลคอนขึ้นมามีอำนาจ แต่เนื่องจากความไม่มีเอกภาพของประชาคมมุสลิมในกรุงศรีอยุธยา จึงทำให้การกบฏถูกปราบปรามอย่างราบคาบ อย่างไรก็ตามการกบฏครั้งนี้อาจได้รับการสนับสนุนอย่างลับๆจากขุนนาง และเจ้านายบางพระองค์

การขยายอำนาจและอิทธิพลของฟอลคอน และการลิดรอนอำนาจและบทบาทของมุสลิมในช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์คงเป็นแรงกระตุ้นให้ขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านดำเนินการต่อต้านฟอลคอน และสมเด็จพระนารายณ์อย่างลับๆ “สำเภากษัตริย์สุไลมาน” ระบุว่าหลังจาก ออกมะหะหมัดถึงอนิจกรรมแล้ว บุตรชายทั้งสอง คือ “ยี” และ “แก้ว”<sup>360</sup> ซึ่งเคยเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระนารายณ์ กลับไม่ได้รับความไว้วางพระทัยอีกเนื่องจากทั้งสองถูกต้องสงสัยว่าสมคบกับพระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์เพื่อก่อการยึดอำนาจ อันเป็นสาเหตุให้พระองค์ไม่ไว้วางพระทัยในประชาคมอิหร่าน<sup>361</sup> ความไม่ไว้วางพระทัยที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีต่อประชาคมอิหร่านและมุสลิมกลุ่มต่างๆในสยามยังได้เพิ่มมากขึ้นจากกรณีการมาถึงสยามของคณะทูตอิหร่านเมื่อ พ. ศ. 2229 (ค. ศ. 1686) โดยคณะทูตเข้ามาอยู่ในช่วงที่เกิดกรณีกบฏมักกะฮ์ขึ้นในสยามพอดี

<sup>359</sup> Ibid. , p. 44. ; “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 44 จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสภาค 5, ” หน้า 3.

<sup>360</sup> “สำเภากษัตริย์สุไลมาน” เรียกว่า “Chu Chi” และ “Chu Kia” ในจดหมายเหตุประถมวงศ์สกุลขุนนาค เรียกว่า “ยี” และ “แก้ว” (ดูรายละเอียดใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประถมวงศ์สกุลขุนนาค* , หน้า 8 - 9. ; Muhammad Rabi , *The Ship of Sulaiman*, p. 101. )

<sup>361</sup> Muhammad Rabi , *The Ship of Sulaiman*, p. 101.

คณะทูตอิหร่านเดินทางมายังกรุงศรีอยุธยาเพื่อนำพระราชสาส์นของ ชาห์สุไลมาน ทูตเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระนารายณ์ เป็นการตอบแทนที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงส่งคณะทูตภายใต้การนำของ ฮัจยี อะลีหมัด ไปเข้าเฝ้า ณ กรุง อิสฟาฮาน คณะทูตประกอบไปด้วยราชทูตคือ มุฮัมหมัด ฮุเซ็น เบ็ก (Muhammad Husain Beg) ร่วมด้วยขุนนางและข้าราชการตำแหน่งต่างๆ ทั้งฝ่ายทหาร และ พลเรือน<sup>362</sup> โดยมีฮัจยี อะลีหมัด ราชทูตซึ่งสยามส่งไปยังราชสำนักอิหร่านเป็นผู้ติดตามคณะทูตเข้ามาด้วย การมาถึงของคณะทูตอิหร่านครั้งนี้มีความสำคัญต่อประชาคมอินโด-อิหร่าน และขุนนาง กรมท่าขวา เนื่องจากคณะทูตเข้ามาในช่วงที่ความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระนารายณ์ กับประชาคม มุสลิมอยู่ในสภาพที่เสื่อมลงมาก

เมื่อคณะทูตอิหร่านเดินทางถึงอยุธยาแล้วสมเด็จพระนารายณ์ยังประทับอยู่ที่ลพบุรี คณะทูต จึงต้องเดินทางไปเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ที่ลพบุรี แต่หลังจากที่คณะทูตไปถึงแล้วก็ยังไม่ได้รับ พระบรมราชานุญาตให้เข้าเฝ้า เนื่องจากทรงต้องการให้พวกเขาเลือกราชทูตแทน มุฮัมหมัด ฮุเซ็น เบ็ก ที่ถึงแก่กรรมระหว่างเดินทางเสียก่อน ต่อมาคณะทูตได้เลือก อิบราฮิม เบ็ก (Ibrahim Beg) ซึ่งเป็นเจ้าพนักงานพิทักษ์รักษาเครื่องราชบรรณาการเป็นผู้แทน อย่างไรก็ตามคณะทูต อิหร่านมีความเห็นว่าการที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงบ่ายเบี่ยงไม่ยอมให้คณะทูตเข้าเฝ้าเป็นเพราะพอล คอนคอยขัดขวาง<sup>363</sup> หลังจากรอคอยอยู่ระยะหนึ่ง คณะทูตก็ได้รับพระบรมราชานุญาตให้เข้าเฝ้า ทรงให้คณะทูตร่วมชมการคล้องช้าง การล่าสัตว์ และมีงานพระราชทานเลี้ยง คณะทูตพำนักอยู่ใน ลพบุรีหลายเดือนก็ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเดินทางกลับ ทรงมอบพระราชสาส์นตอบ พร้อมกับทรงพระราชทานเครื่องราชบรรณาการ โดยคณะทูตอิหร่านเดินทางออกจากสยามเมื่อวันที่ 22 เดือน ซะฟาร์ (Şafar) ฮิจเราะห์ศักราช 1098 ตรงกับวันที่ 18 มกราคม พ. ศ. 2230 (ค. ศ. 1687) รวมเวลาพำนักในสยาม 1 ปี 5 เดือน

การมาถึงของคณะทูตอิหร่าน ทำให้ชุมชนชาวอิหร่านตื่นตัวให้การต้อนรับคณะทูตเป็นอย่างดี โดยเฉพาะขุนนางกรมท่าขวามีหน้าที่อำนวยความสะดวก และให้การดูแลคณะทูตตลอดเวลา ที่พำนักอยู่ในสยาม อย่างไรก็ตามจากบันทึกของคณะทูตแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรง ให้ความสำคัญกับคณะทูตอิหร่านไม่มากนัก รวมทั้งท่าทีของพอลคอนที่มีต่อคณะทูตก็สร้างความไม่พอใจให้กับมุฮัมหมัด ราบียี อาดิษณ์ประจำคณะทูตผู้บันทึก “สำเนาอักษรย์สุไลมาน” ด้วย

<sup>362</sup> ประกอบด้วยขุนนางตำแหน่ง Qurchis Ghulams Tupchis และ Tufanchis ซึ่งรวมเรียกว่า กัชชาผู้ทรงเกียรติ (The honorable Khassa) (ดูรายละเอียดใน Ibid. , p. 20. )

<sup>363</sup> Ibid. , p. 60.

การที่ราชสำนักสยามไม่ให้ความสำคัญกับการมาถึงของคณะทูตอิหร่านในครั้งนี้ อาจเป็นไปตามข้อสันนิษฐานของคณะทูตที่เชื่อว่าสมเด็จพระนารายณ์ไม่ทรงไว้ว่างใจคณะทูตอิหร่าน เนื่องจากในช่วงเวลานั้นกำลังทรงมีปัญหาเกี่ยวกับประชามอิหร่าน และพวกมุสลิมในสยาม ซึ่งกำลังต่อต้านการปกครองของราชสำนัก อย่างเช่นกรณีการกระด้างกระเดื่องของพวกมุสลิม และกบฏมุกกะสัน เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้นทำให้การมาถึงของคณะทูตถูกต้องสงสัยไปว่าจะเป็นการสนับสนุนคนเหล่านี้<sup>364</sup>

นอกจากความไม่ลงรอยกันระหว่างราชสำนักสยามกับคณะทูตอิหร่าน แล้ว ฟอลคอนยังมีพฤติกรรมหลายอย่างที่ยั้บั่นทอนความสัมพันธ์ระหว่างคณะทูตอิหร่านกับราชสำนักสยาม โดยเฉพาะกรณีที่ฟอลคอนได้ทูลฟ้องร้องต่อสมเด็จพระนารายณ์เกี่ยวกับความผิดพลาดในการปฏิบัติหน้าที่ของฮัจยี ซะลิม ราชทูตสยามซึ่งถูกส่งไปยังราชสำนักอิหร่าน และเดินทางกลับมาพร้อมคณะทูตชุดนี้

ฮัจยี ซะลิม เดิมเป็นชาวมะฮันตะราน เข้ามารับราชการในสยามตั้งแต่สมัยที่ อากามะหะหมัด ยังดำรงตำแหน่งสำคัญในราชสำนัก เอกสารอิหร่านไม่ได้ระบุตำแหน่งหน้าที่ราชการของเขาแต่บอกว่าได้รับแต่งตั้งเป็นราชทูตอัญเชิญพระราชสาส์นของสมเด็จพระนารายณ์ไปถวายชาห์สุไลมานแห่งอิหร่าน เมื่อ พ. ศ. 2225 (ค. ศ. 1682) บุคคลผู้นี้จึงน่าจะเป็นคนของอากามะหะหมัด บันทึกการค้าของอังกฤษระบุว่าบุคคลผู้นี้ได้ขอยืมเงินจากข้าหลวงอังกฤษประจำบอมเบย์ เพื่อใช้ระหว่างการเดินทางโดยสัญญาว่าจะชำระคืนให้เมื่อกลับถึงกรุงสยาม<sup>365</sup> อย่างไรก็ตามก็ดีผลปรากฏว่าเมื่อทางอังกฤษเรียกร้องทวงหนี้สินจากราชสำนักสยามกลับถูกปฏิเสธ เมื่อรายงานส่งมาถึงฟอลคอน เขาได้นำความกราบบังคมทูลสมเด็จพระนารายณ์ กล่าวโทษ ฮัจยีซะลิม ว่าใช้จ่ายเงินฟุ่มเฟือยเกินตัวในการเดินทาง

หลังจากฮัจยี ซะลิม กลับเข้ามาพร้อมคณะทูตอิหร่านไม่นานนัก ตัวเขาก็ถูกจับกุมและส่งตัวไปให้คณะทูตอิหร่านเป็นผู้พิจารณาความผิด เมื่อคณะทูตพิจารณาแล้วพบว่า ฮัจยี ซะลิม ใช้จ่ายพระราชทรัพย์ไปเป็นจำนวนมากจริง เอกสารไม่ได้ระบุว่าตัวเขาถูกลงโทษอย่างไรแต่จากบันทึกของคณะทูตพบว่า พวกเขาลำบากใจในการตัดสินกรณีดังกล่าว และกล่าวหาว่าฟอลคอนเป็นผู้อยู่

<sup>364</sup> Muhammad Rabi , *The Ship of Sulaiman*, p. 58 - 60.

<sup>365</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3, หน้า 461.



เบื้องหลังการกระทำเหล่านี้<sup>366</sup> การที่ฟอลคอนฟ้องร้อง ฮัจยี อะลี ต่อสมเด็จพระนารายณ์ นอกจากจะเป็นการแสดงให้เห็นถึงความไม่ซื่อตรงของขุนนางอิหร่านในการปฏิบัติหน้าที่ราชทูตสยามแล้ว ยังเป็นการสร้างความอึดอัดให้กับคณะทูตอิหร่าน เนื่องจากพวกเขาต้องถูกบังคับให้เป็นผู้ตัดสินลงโทษขุนนางชาวอิหร่านผู้หนึ่งที่ไม่มีเจตนา

ความไม่พอใจต่อท่าทีของราชสำนักสยามที่มีต่อคณะทูตอิหร่านส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างอิหร่าน กับสยามพอสมควร เนื่องจากเมื่อคณะทูตชุดนี้เดินทางกลับไปยังอิหร่าน มุฮัมหมัด ราบีย์ อาลักษณ์ประจำคณะทูต ผู้เขียนบันทึก “สำเนาอักษรีย์สุไลมาน” ซึ่งมีท่าทีไม่พอใจฟอลคอน และการดำเนินนโยบายของเขาอย่างมากก็ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง “มีร์ซา ราบีย์” (Mirza Rabi) เลขาธิการของอัครเสนาบดี (Grand Vizier) แห่งราชสำนักซาห์สุไลมาน บุคคลผู้นี้มีอิทธิพลต่อการดำเนินนโยบายด้านการค้าของอิหร่าน<sup>367</sup> มีร์ซา ราบีย์ ยังมีความสัมพันธ์อันดีกับเจ้าพนักงานของ อีไอซี ประจำอินเดีย และอิหร่าน<sup>368</sup> ซึ่งขณะนั้นเป็นศัตรูกับสยาม การที่ขุนนางชาวอิหร่านซึ่งมีท่าทีไม่พอใจราชสำนักสยามขึ้นมามีอิทธิพลในราชสำนักอิหร่าน ประกอบกับการที่ราชสำนักสยามได้หันไปส่งเสริมความสัมพันธ์ทางการทูตกับฝรั่งเศสก็น่าจะเป็นสาเหตุที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างอิหร่านกับสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์เสื่อมลง

การดำเนินนโยบายของราชสำนักสยามภายใต้การบริหารงานของฟอลคอนได้ก่อให้เกิดกระแสการต่อต้านจากขุนนางท้องถิ่น ขุนนางมุสลิม และประชาคมชาวต่างชาติที่เสียผลประโยชน์ ซึ่งได้กลายเป็นแรงผลักดันให้คนเหล่านี้รวมตัวกันสนับสนุนการเคลื่อนไหวของออกพระเพทราชา

ความสัมพันธ์ของขุนนางกรมท่าฯ กับ ออกพระเพทราชา แนวพระบรมราโชบายการบริหารราชการในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ทำให้ขุนนางต่างชาติมีบทบาทอย่างสูง กลุ่มขุนนางต่างชาติมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจ และควบคุมกองกำลังพิเศษ หรือกองกำลังทหารสำหรับคุ้มกันและสนับสนุนพระมหากษัตริย์ ในขณะที่กลุ่มขุนนางฝ่ายปกครองซึ่งบริหารราชการแผ่นดิน ควบคุมกำลังไพร่พล และปฏิบัติราชการสงครามก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน กลุ่มอำนาจทั้งสองกลุ่มต่างก็มีบทบาทต่อความมั่นคงในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ โดยจะเห็นได้จากการที่ทรงให้ความสำคัญกับขุนนางระดับหัวหน้ากลุ่มคือ ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) และออกพระศรีเนาวรัตน์ (บันทึกการค้า

<sup>366</sup> Muhammad Rabi , *The Ship of Sulaiman*, p. 104.

<sup>367</sup> Rudolph P. Matthee, *The Politics of Trade in Safavid Iran*, p. 208.

<sup>368</sup> Muhammad Rabi , *The Ship of Sulaiman* , p. 229.

ของอังกฤษกล่าวว่าภายหลังได้รับแต่งตั้งให้เป็นออกญา)<sup>369</sup> การที่ผู้นำของขุนนางทั้งสองกลุ่มมีบทบาทอำนาจสูงสะท้อนถึงแนวทางการดำเนินพระบรมราโชบายของสมเด็จพระนารายณ์ที่ทรงให้ความสำคัญต่อการรักษาคุณภาพแห่งอำนาจระหว่างขุนนาง 2 กลุ่มนี้ โดยทรงแต่งตั้งผู้ที่ไว้วางพระทัยเข้ามาเป็นผู้นำในกลุ่มขุนนางทั้งสองซึ่งเท่ากับเป็นการรักษาฐานพระราชอำนาจของพระองค์ ในขณะที่เดียวกันก็ยังทรงใช้ขุนนางทั้งสองกลุ่มเพื่อคานอำนาจกันเอง เพื่อไม่ให้กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีบทบาทหรืออิทธิพลมากเกินไปจนอาจคุกคามพระราชอำนาจของพระองค์ได้

อย่างไรก็ตามเมื่อออกพระศรีเนาวรัตน์หมดอำนาจและถึงแก่อนิจกรรม สมเด็จพระนารายณ์เริ่มประสบปัญหาในการรักษาคุณภาพแห่งอำนาจทั้งสองกลุ่ม พระองค์จึงทรงพยายามแสวงหาขุนนางคนใหม่ให้เข้ามามีบทบาทแทนที่ขุนนางชาวอิหร่าน และต่อมาก็ทรงเลือกฟอลคอนได้เข้ามาเป็นผู้นำของกลุ่มขุนนางต่างชาติ ฟอลคอนดำเนินนโยบายสร้างอำนาจให้กับตนเองทั้งทางด้านเศรษฐกิจและขยายอำนาจทางการเมืองในราชสำนักจนเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งกับกลุ่มขุนนางฝ่ายปกครองเห็นได้จากการที่ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) มีคำสั่งลับไม่ให้ขุนนางสยามเข้ารับราชการ 370 ต่อมาสมเด็จพระนารายณ์ทรงแต่งตั้งให้ฟอลคอนเป็นเจ้าพระยาพระคลังแต่เขาไม่ยอมรับพระองค์จึงทรงตั้งออกญาวังซึ่งเป็นชาวมลายูให้ดำรงตำแหน่งออกญาโกษาธิบดี ออกญาวังผู้นี้เคยเป็นแม่ทัพเรือของสยามที่ลงไปตีปัตตานีเมื่อ พ. ศ. 2223 (ค. ศ. 1680) แม้จะมีการแต่งตั้งออกญาโกษาธิบดีคนใหม่แต่ฟอลคอนก็ยังคงเป็นผู้เข้ามาควบคุมงานส่วนใหญ่ในพระคลัง จนเป็นเหตุให้ออกญาพระคลังชาวมลายูไม่พอใจ แต่ก็ทำอะไรไม่ได้<sup>371</sup> การหมดคลื่นอำนาจของ

<sup>369</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 279.

<sup>370</sup> ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80 จดหมายเหตุฟอร์บั้ง (พระนคร: โสภณพิพิธธรรมนากร, 2486, พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวรวงศ์เธอ ฯ กรมหมื่นเทวงวงศ์โรทัย ณ พระเมรุ วัดเทพศิรินทราวาส , 7 เมษายน 2486 ), หน้า 84.

<sup>371</sup> Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," p. 357.

ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ซึ่งเป็นผู้นำของขุนนางฝ่ายปกครองที่ต่อต้านฟอลคอนและฝรั่งเศสน่าจะเป็นแรงกระตุ้นให้ออกพระเพทราชาขึ้นมามีบทบาทสำคัญในฐานะผู้นำของขุนนางฝ่ายปกครอง และส่งผลให้ขุนนางผู้นี้กลายเป็นผู้นำแนวร่วมในการต่อต้านอำนาจของฟอลคอนและอิทธิพลของชาวตะวันตก เป็นไปได้ว่าการที่ออกพระเพทราชามีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในช่วงหลังอนิจกรรมของออกญาโกษา (เหล็ก) ส่วนหนึ่งอาจมาจากการสนับสนุนของสมเด็จพระนารายณ์เนื่องจากออกพระเพทราชามีฐานะเป็นพระญาติผู้ใกล้ชิด ส่วนบุตรชายของเขาคือออกหลวงสรศักดิ์ก็มีผู้สงสัยว่าเป็นพระโอรสลับของสมเด็จพระนารายณ์<sup>372</sup> การที่บุคคลทั้งสองต่างเป็นที่โปรดปรานและไว้วางพระทัย ทั้งยังมีอิทธิพลเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ อาจเป็นผลมาจากการดำเนินพระบรมราโชบายที่จะทรงให้เกิดสมดุลทางอำนาจระหว่างกลุ่มขุนนางต่างชาติกับกลุ่มขุนนางฝ่ายปกครองก็เป็นได้

ออกพระเพทราชาเป็นขุนนางฝ่ายปกครองตำแหน่งสมุหขวาหลวงขวา หรือเจ้ากรมพระคชบาลขวา<sup>373</sup> ลาดูแบร์กล่าวว่าคุณคนผู้นี้แม้จะมีบรรดาศักดิ์เพียงออกพระก็ยังมีศักดิ์มีอำนาจยิ่งใหญ่ประชาชนพลเมืองรักมาก เพราะท่านเป็นผู้รู้จักอ่อนหนักอ่อนเบา<sup>374</sup> บาทหลวง โคลด์ เดอแบส (Fr. Claude de Bèze) ระบุว่า ออกพระเพทราชามีฐานะเป็นเชื้อพระวงศ์องค์หนึ่งเนื่องจากการดาเป็นพระนมในสมเด็จพระนารายณ์ และน้องสาวคนหนึ่งยังได้รับแต่งตั้งเป็นพระสนมเอก “ในกระบวนข้าราชการบริวารด้วยกันแล้วเขาเป็นผู้ได้รับความโปรดปรานจากนายหลวงมากที่สุด”<sup>375</sup> ฟอรั้ง กล่าวถึงออกพระเพทราชาไว้ว่า “มีสติปัญญารอบคอบ และประพฤติตนถูกกาลเทศะท่านได้พระภิกษุสงฆ์เป็นพรรคพวกแล้วก็เกลี้ยกล่อมขุนนางอื่น...ท่านไม่ได้เกลี้ยกล่อมแต่เฉพาะขุนนางเท่านั้นยังได้เอาใจราษฎรด้วย”<sup>376</sup> “นอกจากนี้ออกพระเพทราชา และบุตรชายของเขาคือ ออกหลวงสรศักดิ์ต่างก็มีสิทธิในราชบัลลังก์ หากว่าคนใดคนหนึ่งยังมีชีวิตอยู่เมื่อพระมหากษัตริย์ซึ่งผ่านพิภพในปัจจุบันนี้เสด็จสวรรคตแล้ว”<sup>377</sup> ออกพระเพทราชาและออกหลวงสรศักดิ์ยัง

<sup>372</sup> คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า 121.

<sup>373</sup> ตำแหน่งเต็มคือ “พระเพทราชาธิบดีศรีสุริยาภิชาติสุริวงศองค์สมุหพระคชบาลขวา จางวางขวา” คู่กับ “พระสุนทรราชานราธิบดีศรีสุริยศักดิ์สมุหพระคชบาลจางวางซ้าย” (ดูรายละเอียดใน *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, หน้า 250. )

<sup>374</sup> ลาดูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 2*, หน้า 397.

<sup>375</sup> เดอ แบส, *บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอแบส เกี่ยวกับการเสียชีวิตและมรณกรรมของ ก็องสแตซ ฟอลคอน*, หน้า 57 - 59 .

<sup>376</sup> *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80 จดหมายเหตุฟอรั้ง*, หน้า 187.

<sup>377</sup> ลาดูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม*, เล่ม 2, หน้า 398.

ไม่พอใจนโยบายการนำกองกำลังฝรั่งเศสเข้ามาประจำในสยาม ทั้งยังแสดงความไม่พอใจที่ฟอลคอน ให้สีกพระสงฆ์ออกมาทำราชการ จนออกหลวงสรศักดิ์ถึงกับเคยทำร้ายฟอลคอนมาแล้ว<sup>378</sup> บาทหลวงฝรั่งเศสกล่าวว่าการออกพระเพทราชาเองมีเจตนาจะปลดปล่อยคนสยามทั้งหมดจากอาณัติของพวกเขา<sup>379</sup> ด้วยเหตุนี้ผู้สนับสนุนฝ่ายของออกพระเพทราชา จึงได้แก่ขุนนาง พระสงฆ์ และชาวสยาม รวมทั้งประชาคมต่างชาติที่เสียผลประโยชน์เนื่องจากการบริหารราชการของฟอลคอน ออกพระเพทราชามิได้มีความสัมพันธ์ที่ดีกับขุนนางท้องถิ่น พระสงฆ์และประชาชนชาวสยามเท่านั้น เขายังมีความสัมพันธ์ที่ดีกับขุนนาง กรมท่าขวาและผู้นำประชาคมอินโด-อิหร่านด้วย ใน จดหมาย เหตุประณามวงศ์สกุลขุนนาคน กล่าวว่

... พระอนุรักษ์ราชา (ยี) บุตรของพระศรีเนาวรัตน์ (อกามะหะหมัด) เป็นที่ชอบพอรักใคร่กันกับพระเพทราชา ด้วยได้เคยโดยเสด็จพระราชดำเนินไปงานพระราชสงครามตีเมืองเชียงใหม่มีชัยชนะมาด้วยกันกับพระเพทราชา และได้เคยไปเมือง พม่า ทวาย ลัว่มอญ ด้วยกันกับเจ้าพระยาโกษาเหล็กและเจ้าพระยาโกษาปานพร้อมด้วยพระเพทราชามาด้วยกันจึงรักใคร่กันมาก<sup>380</sup>

จดหมายเหตุประณามวงศ์สกุลขุนนาคนแสดงว่า “ยี” บุตรของ อกามะหะหมัด ซึ่งต่อมาดำรงตำแหน่ง พระยาอนุรักษ์ราชา เคยมีความสนิทสนมกับออกพระเพทราชามาก่อน โดยอาจจะสนิทสนมกันมาตั้งแต่ครั้งที่บุตรชายของอกามะหะหมัดยังเข้าออกออกในราชสำนัก จนคุ้นเคยกับออกพระเพทราชาผู้เป็นทั้งขุนนางและเชื้อพระวงศ์ใกล้ชิดของสมเด็จพระนารายณ์ หรืออาจเป็นไปได้ว่า บุตรชายของอกามะหะหมัด พยายามแสวงหาความร่วมมือจากขุนนางที่มีอำนาจอยู่ในเวลานั้นเพื่อต่อต้านอำนาจของฟอลคอน นอกจากนี้จดหมายเหตุประณามวงศ์สกุลขุนนาคน ยังระบุว่า พระพรหมสุรินทร (จิตร) เจ้ากรมพระตำรวจในกรมพระราชวังบวร ฯ บุตรของเจ้าพระยาชำนาญภักดี (สมบุญ) หลานชายของเอกอะหมัด เป็นสหายสนิทของหลวงสรศักดิ์ ( เตื่อ ) บุตรชายของออกพระเพทราชาด้วย<sup>381</sup> พฤติกรรมในการต่อต้านฟอลคอน และทหารฝรั่งเศส ของออกพระเพทราชา ออกหลวง

<sup>378</sup> สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2*, หน้า 55 .

<sup>379</sup> เดอ แบส, *บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอแบส เกี่ยวกับการเสียชีวิตและมรณกรรมของก้องสดังซ์ ฟอลคอน*, หน้า 251.

<sup>380</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประณามวงศ์สกุลขุนนาคน*, หน้า 9.

<sup>381</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประณามวงศ์สกุลขุนนาคน*, หน้า 10.

สรศักดิ์ และบุตรชายของ อากามะหะหมัดซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนางในหน่วยงานเดิมของบิดา<sup>382</sup> น่าจะส่งผลให้คนกลุ่มนี้กลายเป็นแนวร่วมที่ดำเนินการต่อต้านฟอลคอน และสมเด็จพระนารายณ์

ออกพระเพทราชาคงต้องการความร่วมมือจากขุนนางกรมท่าขวา ซึ่งเป็นหัวหน้าของกลุ่มประชาคมมุสลิมอินโด - อิหร่าน เนื่องจากตระหนักดีถึงความแข็งแกร่งของกองกำลังฝรั่งเศสที่มีอาวุธ และการบังคับบัญชาที่เข้มแข็ง และจากกรณีกบฏมัทกะสันก็แสดงให้เห็นว่าพวกมุสลิมมีความเก่งกล้าในการรบจนสามารถสังหารชาวตะวันตกไปได้หลายคน ออกพระเพทราชาจึงต้องการความสนับสนุนจากกองกำลังมุสลิมเพื่อช่วยในการรบกับพวกฝรั่งเศส รวมทั้งกองกำลังชาวต่างชาติของฟอลคอน กองกำลังของฟอลคอนประกอบไปด้วยทหารต่างชาติคืออังกฤษ ฝรั่งเศส และกองกำลังผสมไทย-โปรตุเกส ซึ่งอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของเขา<sup>383</sup> ทหารเหล่านี้มีความสามารถในการใช้อาวุธที่ทันสมัยกว่าไพร่พลชาวสยาม ด้วยเหตุนี้ออกพระเพทราชาจึงน่าจะทรงใช้ขุนนางกรมท่าขวา ซึ่งควบคุมกองกำลังมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน เพื่อร่วมต่อต้านกองกำลังของฟอลคอน เพราะมุสลิมเชื้อสายอินโด -อิหร่าน มีศักยภาพเพียงพอจะต่อสู้กับทหารตะวันตกได้ เนื่องจากชำนาญการรบบนหลังม้า นอกจากนี้บางคนยังเป็นกองกำลังทหารปืนใหญ่ด้วย<sup>384</sup>

อันที่จริงฟอลคอนได้ดำเนินแผนการที่จะจับกุมออกพระเพทราชาไว้ก่อนแล้ว แต่เกิดความผิดพลาดเนื่องจากนายพลเดฟาร์จ (General Desfarges) หัวหน้ากองกำลังฝรั่งเศสประจำป้อมที่เมืองบางกอกซึ่งเตรียมนำกำลังทหารจะไปสนับสนุนฟอลคอนที่เมืองลพบุรีเกิดเปลี่ยนใจไม่ไป

<sup>382</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 60. ; หมายเหตุ เหตุประณมวงศ์สกุลบุณนาค กล่าวว่า “ยี่” ได้เป็น พระยาอนุรักษราชา ว่าการในกรมท่าส่วน “แก้ว” ได้เป็น พระยาจุฬาราชมนตรี เจ้ากรมท่าขวา (ดูรายละเอียดใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หมายเหตุเหตุประณมวงศ์สกุลบุณนาค, หน้า 9 - 10. )

<sup>383</sup> ม.ล. มานิจ ชุมสาย, บรรณานิการ, *การปฏิวัติในประเทศไทย พ. ศ. 2231 ( ค. ศ. 1688 )* (กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2535), หน้า 22 , 33.

<sup>384</sup> หมายเหตุเหตุของซีเบอเร็ตต์กล่าวว่า กองทหารปืนใหญ่ของสมเด็จพระนารายณ์กลุ่มหนึ่งเป็นพวกมัวร์ (ดูรายละเอียดใน “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 48 หมายเหตุเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ภาค 6,” หน้า 221. )



ตามที่ได้นัดหมายไว้<sup>385</sup> ทำให้พลกอนชาตกำลังสนับสนุนจนเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ต่อฝ่ายของออกพระเพทราชา ซึ่งรวบรวมกำลังพลก่อการยึดอำนาจได้สำเร็จและส่งกำลังเข้ายึดพระราชวังที่ลพบุรีเสียก่อน จากนั้นออกพระเพทราชาได้สังหารพระปิยะพระโอรสบุญธรรมของสมเด็จพระนารายณ์ และจับกุมพลกอนไปขังไว้ไม่กี่วันหลังจากนั้นพลกอนก็ถูกนำไปประหาร

บันทึกของชาวฝรั่งเศสกล่าวว่า หลังจากที่พลกอนถูกสังหารแล้ว ออกพระเพทราชาไม่ทรงไว้วาทพระทัยพวกฝรั่งเศส จึงคุมขังและล่ามโซ่ตรวนพวกฝรั่งเศสและพวกเข้ารีต ซึ่งอาศัยอยู่ในเมืองลพบุรี แต่มีทหารฝรั่งเศส 8 นาย หนีจากที่คุมขังไปได้ และมุ่งหน้าจะไปสมทบกับนายพลเดอฟาร์จ หัวหน้านักองทหารฝรั่งเศสที่ป้อมบางกอก เมื่อออกพระเพทราชาทราบจึงได้ส่งกองทหารแขกมัวร์ 300 นาย พร้อมม้าไฟห้าตัวออกติดตาม ทหารแขกมัวร์ใช้เวลาติดตามอยู่หลายวัน และเมื่อจับพวกฝรั่งเศสได้ก็กระทำทารุณกรรมแก่ทหารฝรั่งเศสจนมีผู้เสียชีวิต จากนั้นแขกมัวร์จึงคุมตัวพวกฝรั่งเศสที่รอดชีวิตไปยังลพบุรี เมื่อไปถึงที่นั่นพวกเขาถูกจองจำในคุกโดยมีการควบคุมอย่างหนาแน่นที่สุด<sup>386</sup> จดหมายเหตุฝรั่งเศสยังกล่าวว่า ออกพระเพทราชาทรงส่งกองกำลังผสมซึ่งมีจำนวนราว 60,000 คน ซึ่งส่วนใหญ่ประกอบไปด้วยพวกมัวร์ มลายู และจีนออกไปล้อมป้อมปราการที่บางกอก<sup>387</sup> ในขณะที่

---

<sup>385</sup> เมื่อนายพลเดอฟาร์จไปถึงกรุงศรีอยุธยา เขาได้พบกับ เมอซีเออร์เวเรต์ (Monsieur V éret) หัวหน้านับบริษัทยาอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส บาทหลวงลาโน พระสังฆราชแห่งเมเดไลโปลิส และบาทหลวงเออทัส เดอ ลีออน ( Abb é Artus de Lionne) สังฆราชแห่งโรซาลี (Bishop of Rosalie) ซึ่งแนะนำให้ตัวเขาอย่าส่งกำลังไปสนับสนุนพลกอน แต่ให้เดอฟาร์จกลับไปรักษาป้อมที่บางกอก โดยให้เหตุผลว่าไม่ต้องการให้ฝรั่งเศสเข้าไปบาดหมางกับชาวสยาม เพราะพลกอน แต่จดหมายเหตุของบาทหลวงเดอลาแซส กล่าวว่า เป็นเพราะเมอซีเออร์เวเรต์ไม่พอใจพลกอนและต้องการจะกำจัดเขาจึงไปเข้ากับ ออกพระเพทราชา (ดูรายละเอียดใน เดอ แบล, *บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอแบส เกี่ยวกับการเสียชีวิตและมรณกรรมของก๊องส์ตั้งซ์พลกอน*, หน้า 251. ; *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27*, หน้า 227. ; ม. ล. มานิจ ชุมสาย, บรรณาธิการ, *การปฏิวัติในประเทศไทย พ. ศ. 2231 (ค. ศ. 1688)*, หน้า 40-49. )

<sup>386</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

<sup>387</sup> *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 81*, หน้า 27.

เดียวกันก็ออกคำสั่งให้เจ้าเมืองเพชรบุรีนำกำลังร่วมในการปราบปรามพวกฝรั่งเศสด้วย<sup>388</sup> เจ้าเมืองผู้นี้ก็คือขุนนางมุสลิมเชื้อสายตุรกีที่นับถือนิกายชีอะห์ ซึ่งอภิมหาราชแห่งมอญได้เป็นเจ้าเมืองบางกอกแต่ภายหลังได้รับแต่งตั้งให้มาเป็นเจ้าเมืองเพชรบุรี<sup>389</sup> กำลังดังกล่าวล้อมป้อมบางกอกอยู่ 2 เดือนแต่ไม่สามารถบุกเข้ายึดได้ ต่อมาจึงมีการเจรจาจนพวกฝรั่งเศสยอมออกไปจากสยาม กองกำลังพวกมุสลิมยังได้ปิดล้อมกองทหารฝรั่งเศสที่เมืองมะริด อยู่ถึง 17 วัน จนกระทั่งวันที่ 7 กรกฎาคม พ. ศ. 2231 (ค. ศ. 1688) กองกำลังฝรั่งเศสจึงลงเรือหนีออกจากเมืองมะริด<sup>390</sup>

การที่ประชาคมมุสลิมอินโด - อิหร่านให้ความร่วมมือกับกลุ่มของออกพระเพทราชา คงเนื่องมาจากผู้นำประชาคมมีความสัมพันธ์ที่ดีกับกลุ่มของออกพระเพทราชา นอกจากนี้ขุนนางกรมท่าขวา และประชาคมมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านต้องสูญเสียบทบาท และผลประโยชน์ไปมากในช่วงที่ฟอลคอนเข้ามาบริหารราชการตั้งที่บันทีกของฝรั่งเศสกล่าวว่า ฟอลคอนเป็นที่เกลียดชังของขุนนางเนื่องจากเขาเพิกถอนเสรีภาพด้านการค้าของเสนาบดี เพื่อเพิ่มพูนผลประโยชน์ของพระเจ้าอยู่หัว<sup>391</sup> การกำจัดอำนาจของฟอลคอนจึงเป็นโอกาสให้ขุนนางกลุ่มนี้กลับมามีบทบาทในราชสำนักอีกครั้ง

แม้ฟอลคอนและกองกำลังฝรั่งเศสจะถูกขับไล่ออกไปได้แต่กระแสความโกรธแค้นและชิงชังพวกฝรั่งเศสยังคงมีอยู่เห็นได้จากพฤติกรรมที่ชาวสยามกระทำต่อบาทหลวงฝรั่งเศส ดังที่บาทหลวงเดอ แบส เล่าว่า เมื่อบาทหลวงเดินอยู่ในถนนก็จะถูกรายล้อมใช้ก้อนหินขว้างปาคำทอด้วยถ้อยคำหยาบคาย<sup>392</sup> การต่อต้านและกระทำทารุณกรรมต่อบาทหลวง และพวกเข้ารีตเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

<sup>388</sup> ม.ล. มานิจ ชุมสาย, บรรณาธิการ, *การปฏิวัติในประเทศไทย พ. ศ. 2231 (ค. ศ. 1688)*, หน้า 20.

<sup>389</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 49, จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสภาค 7,” ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, เล่ม 12* (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2513), หน้า 362.

<sup>390</sup> *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 81*, หน้า 27-29.

<sup>391</sup> ม.ล. มานิจ ชุมสาย, บรรณาธิการ, *การปฏิวัติในประเทศไทย พ. ศ. 2231 (ค. ศ. 1688)*, หน้า 20.

<sup>392</sup> เดอ แบส, *บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอแอส เกี่ยวกับการเสียชีวิตและมรณกรรมของก๊องสดังซ์ ฟอลคอน*, หน้า 279.

เนื่อง ในจดหมายเหตุของบาทหลวงฝรั่งเศสกล่าวว่าการที่คนไทยโกรธแค้นมากเพราะพวกเขาเห็นว่าพวกฝรั่งเศสพยายามทำลายศาสนาของเขา<sup>393</sup>

ในช่วงที่มีการต่อต้านฝรั่งเศสอย่างรุนแรงนี้เอง ขุนนางมุสลิมบางคนมีบทบาทช่วยเหลือพวกฝรั่งเศส ดังนั้นทีก็ในจดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศสระบุว่า ช่วงที่พวกเขาถูกกุ่มขังและทรมานในคุกนั้น เมอซิเออร์โปมา (Monsieur Paumard) ชาวฝรั่งเศสผู้เชี่ยวชาญการแพทย์ และเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระเพทราชา มิได้ถูกกุ่มขังด้วย คนผู้นี้ได้ช่วยเหลือส่งเสบียงให้กับพวกเขารีดที่คุกขัง ต่อมาเขาได้ร่างฎีกาถวายต่อพระเจ้ากรุงสยาม โดยได้รับความช่วยเหลือจากออกญาแขกมัวร์ซึ่งมีชื่อว่า “โอเซนข่าน” ออกญาผู้นี้คงได้แก่ “พระยาหุเซ็นข่าน” หรือ “หุเซ็นข่าน” ซึ่งในพระราชพงศาวดารระบุว่าขุนนางผู้เดียวที่มีได้มาเข้าเฝ้าสมเด็จพระเพทราชาหลังจากที่พระองค์ซึ่งราชสมบัติได้แล้ว เนื่องจากตัวเขาอ้างว่าติดกิจธุระ เมื่อพระยาหุเซ็นข่านกลับมาแล้วทรงให้ถือน้ำพิพัฒน์สัตยา และได้รับพระมหากรุณาให้รับราชการต่อไป<sup>394</sup>

พระยาหุเซ็นข่านเป็นขุนนางที่ไม่มีชื่อปรากฏอยู่ในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน แต่ไปมีชื่อปรากฏอยู่ในพระราชกำหนดเกล้าจุลศักราช 1093 ตรงกับ พ. ศ. 2275 (ค. ศ. 1732) รัชสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ โดยระบุว่าขุนนางผู้กราบทูลถวายคำแนะนำเกี่ยวกับการจัดเก็บเงินค่าธรรมเนียมจากผู้ที่ต้องโทษ<sup>395</sup> แสดงว่าขุนนางผู้นี้ น่าจะรับราชการในหน่วยงานของกรมพระสุรัสวดี หรือกรมพระคลัง ออกญาหุเซ็นข่านผู้นี้ได้นำคำร้องของพวกบาทหลวงฝรั่งเศสไปมอบให้กับหัวหน้าผู้คุมและผู้ช่วยของ ออกญาพระคลัง หลังจากนั้นเพียงสองสามวันพวกนักโทษฝรั่งเศสก็ได้รับการผ่อนผัน

ต่อมาในเดือนเดือนเมษายน พ. ศ. 2233 (ค. ศ. 1690) สมเด็จพระเพทราชาก็ทรงออกประกาศพระบรมราชโองการ “ห้ามมิให้ ผู้หนึ่งผู้ใดร้องเพลงเยาะเย้ย และหมิ่นประมาทชาวต่างชาติ

<sup>393</sup> ประชุมพงศาวดารภาคที่ 35, หน้า 557.

<sup>394</sup> สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 64. ; พระยาหุเซ็นข่าน (พระยาสุเซ็นข่าน- ผู้วิจัย) ผู้นี้คงจะมีความสำคัญอยู่มาก เพราะแม้จะมีท่าทีไม่สนับสนุนกลุ่มของสมเด็จพระเพทราชาแต่พระองค์ก็มีได้ทรงลงพระอาญา แต่กลับให้เข้ารับราชการในตำแหน่งเดิม ทั้งยังมีบทบาทช่วยเหลือขอพระราชทานลดโทษให้กับพวกฝรั่งเศสด้วย

<sup>395</sup> ในพระราชกำหนดเกล้าเขียนว่า “พญาหุเซ็นข่าน” (ดูรายละเอียดใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5, หน้า 46. )

ต่างภาษา (เพลงต่างๆเหล่านี้ มักเป็นเพลงเยาะเย้ยชาติฝรั่งเศสโดยมาก) และห้ามมิให้ผู้ใดรังแกกีดขวางในการศาสนาของบุคคล ”<sup>396</sup> ตูรแปง กล่าวถึงความช่วยเหลือของพวกมุสลิมที่มีต่อพวกเข้ารีตและชาวฝรั่งเศสไว้ว่า

... พวกอิสลามซึ่งตามปกติจะวางตัวเป็นปรปักษ์กับพวกคริสตัง รู้สึกสงสารในชะตากรรมของพวกเขา พวกอิสลามได้ให้ความช่วยเหลือโดยร่างคำร้องเรียนว่าเป็นการขัดกบฏหมายระหว่างชาติในการปฏิบัติต่อนักโทษสงครามอย่างรุนแรงเช่นนั้น แต่ไม่มีประโยชน์อันใดเลย หัวหน้าพวกอิสลามซึ่งอยู่ในตำแหน่งอันมีเกียรติกล่าวว่า คำร้องนี้อาจจะเป็นต้นเหตุทำให้เขาเสื่อมความนิยมในราชสำนักได้ เขาจึงลงโทษพวกสอนศาสนา 2 คน ซึ่งยึดมั่นในตัวเขาด้วยความจริงใจอย่างหนักหนา ทั้งสองคนถูกลงโทษหนัก และถูกใช้ให้ทำงานต่ำๆ<sup>397</sup>

การที่ขุนนางมุสลิมบางคนให้การช่วยเหลือแก่พวกเข้ารีต และชาวฝรั่งเศส คงเนื่องจากพวกเขาเห็นว่าหากสยามใช้ความรุนแรงกับบาทหลวงหรือชาวฝรั่งเศสก็อาจเกิดผลร้ายได้เพราะฝรั่งเศสอาจใช้กรณีดังกล่าวเป็นข้ออ้างโจมตีและยึดเมืองท่าต่างๆของสยาม ดังที่บันทึกการค้าของอังกฤษได้กล่าวไว้ว่า ฝรั่งเศสเตรียมกองเรือจะเข้ายึดภูเก็ต เมื่อ พ. ศ. 2232 (ค. ศ. 1689) และต่อมาส่งเรือรบเข้ามาเพื่อยึดตะนาวศรีเมื่อ พ. ศ. 2242 (ค. ศ. 1699) แต่ปรากฏว่าเสียเรือคุ้มกันและมีผู้คนเจ็บป่วยมากขึ้น เลยจำต้องยกเลิกแผนการเข้าตี<sup>398</sup> หรือพวกเขาคงเห็นว่ากระแสต่อต้านชาวต่างชาติซึ่งกำลังลุกลามและขยายวงกว้างในขณะนั้นอาจกระทบกระเทือนถึงชนต่างด้าวอื่นๆ ซึ่งอยู่ในความดูแลของ กรมท่ารวบรวมถึงประชาคมมุสลิมในสยามด้วย

<sup>396</sup> ประชุมพงศาวดารภาคที่ 35, หน้า 582 .

<sup>397</sup> ตูรแปง, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา*, แปลโดย สมศรี เขียมธรรม (กรุงเทพฯ: สหประชาพาณิชย์, 2522), หน้า 119.

<sup>398</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17, เล่ม 5*, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2520), หน้า 113, 165.

## บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง<sup>399</sup> พ. ศ. 2231-2310 (ค. ศ. 1688 -1767)

แม้การมีส่วนร่วมของกลุ่มของออกพระเพทราชาในการปราบปรามฟอลคอนและก่อการยึดอำนาจได้สำเร็จจะช่วยให้ขุนนางกรมท่าขวา และประชาคมมุสลิมกลับมามีบทบาทอีกครั้ง แต่การที่พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวงมีพระบรมราโชบายจำกัดการติดต่อกับชาวตะวันตก และเข้ามาควบคุมประชาคมต่างชาติอย่างเข้มงวดก็ส่งผลให้ขุนนางมุสลิมสายตระกูลเฉกอะหมัด ซึ่งเป็นกลุ่มขุนนางเชื้อสายของชาวต่างชาติ และเคยมีบทบาทอย่างสูงในสมัยราชวงศ์ปราสาททองต้องปรับตัวครั้งใหญ่ ด้วยการแบ่งแยกกลุ่มผู้นำภายในสายตระกูลออกเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มขุนนางมุสลิม และกลุ่มขุนนางสายพุทธ โดยขุนนางกลุ่มมุสลิมมีบทบาทอยู่ในกรมท่าขวา ส่วนขุนนางฝ่ายพุทธสามารถขยายบทบาทอยู่ในฝ่ายปกครอง

นอกจากนโยบายในการควบคุมประชาคมต่างชาติจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มขุนนางกรมท่าขวา นโยบายด้านการค้าก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้ขุนนางกรมท่าขวาลดบทบาทลงจากในสมัยราชวงศ์ปราสาททอง เนื่องจากสยามหันไปเน้นการค้าฝัองตะวันออกโดยเฉพาะกับจีน การค้าฝัองตะวันออกขยายตัวจนกลายเป็นการค้าหลักของสยาม ทำให้ขุนนางกรมท่าซ้าย และชาวจีนมีบทบาทต่อการค้าของสยามมากกว่าขุนนางมุสลิม การเปลี่ยนแปลงทางการค้า และการควบคุมประชาคมต่างชาติได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาท และหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาด้วย

**บทบาทด้านการค้า และต่างประเทศของขุนนางกรมท่าขวา** ในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา ขุนนางกรมท่าขวาได้กลับมาควบคุมดูแลด้านการค้าและการต่างประเทศอีกครั้ง ปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุของเคมปีเฟอร์ นายแพทย์ชาวเยอรมัน ซึ่งเดินทางเข้ามากับเรือของพ่อค้าฮอลันดากล่าวถึงบทบาทของ ขุนนางกรมท่าขวาว่า เมื่อเรือของฮอลันดามาถึงกรุงศรีอยุธยามีเจ้าหน้าที่จากพระคลังมาต้อนรับ ซึ่งประกอบไปด้วยขุนนางชั้นออกพระ 4 คนคือขุนนางมุสลิม ขุนนางจีน และขุนนางชาวสยามอีก 2 คน เขาสังเกตว่าผู้มีบทบาทสำคัญมากคือ ออกพระศรียศ ซึ่งเป็นชาวฮินดูสถาน และปัจจุบันเป็นหัวหน้าพวกมัวร์ หรือมุสลิม บุคคลผู้นี้ยังเป็นเจ้าท่าของพระมหากษัตริย์ มีหน้าที่เป็นผู้ตรวจตราและจัดเก็บภาษีสินค้าต่างชาติ ออกพระศรียศพร้อมกับขุนนางชาวจีน(ออกพระ

<sup>399</sup> “บ้านพลูหลวง” คือนิเวศสถานเดิมของออกพระเพทราชา ตั้งอยู่ในแขวงเมืองสุพรรณบุรี ต่อมาจึงใช้เป็นชื่อราชวงศ์ (ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนาอาณาจักรธนบุรี ต่อมารัชกาลที่ 1 ทรงย้ายมาตั้งราชธานีที่กรุงเทพฯ, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 65. )



โชติก) และขุนนางชาวสยามเพื่อมาเตรียมการสำหรับอัญเชิญพระราชสาส์น และเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระมหากษัตริย์<sup>400</sup>

ในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา อังกฤษยังสนใจที่จะค้าขาย และเริ่มความสัมพันธ์ที่ดีกับสยามอีกครั้งโดยแจ้งข่าวเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของฝรั่งเศสที่จะเข้ามายึดเมืองท่าของสยามให้ขุนนางสยามทราบ ต่อมาอังกฤษได้ส่งหนังสือเพื่อทูลขอหนังสือซึ่งฮัจยี ซะลิมเคยติดค้างอังกฤษไว้ตั้งแต่ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ สมเด็จพระเพทราชาทรงแต่งตั้งให้ มุฮัมหมัด ซาเด็ก ริบาร์ (Muhammad Zadiq Ribar) เจ้าพนักงานของสยามได้นำเงินบางส่วนไปมอบให้กับผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำป้อมเซนดย์ออร์ช เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม พ. ศ. 2242 (ค.ศ. 1699)<sup>401</sup> การที่สมเด็จพระเพทราชาทรงมีท่าทีประนีประนอมกับอังกฤษทำให้ความสัมพันธ์ที่เคยเลวร้ายกลับดีขึ้น และอังกฤษได้หันมาให้ความช่วยเหลือแก่พ่อค้ามุสลิมของสยามที่เข้ามาค้าขายในอินเดียอีกครั้ง ทำให้ขุนนางมุสลิมสามารถประกอบการค้าให้ราชสำนักได้สะดวกขึ้น บันทึกการค้าของอังกฤษที่ป้อมเซนดย์ออร์ช ในมัทราส เมื่อ พ. ศ. 2240 (ค. ศ. 1697) รายงานว่า ขุนนางมุสลิมชาวสยามชื่อ มุฮัมหมัด อาลี (Muhammad Ali) ได้ขอใบผ่านจากเจ้าหน้าที่ของอังกฤษเพื่อให้เรือของเขาชื่อ นาซารेत เฮย์ (the Nazaret Hay) ซึ่งเป็นเรือของพระเจ้ากรุงสยาม และต่อมาก็ได้รับการอนุมัติ<sup>402</sup> บันทึกลงวันที่ 17 มกราคม พ. ศ. 2241 (ค. ศ. 1698) รายงานว่า มีพวกแขกมัวร์ประจำอยู่ในเรือของสยามซึ่งเดินทางมายังเมืองปุลลิคัท พวกเขาได้ร้องเรียนขอความช่วยเหลือจากอังกฤษ เนื่องจากถูกโจรสลัดยึดสินค้า ซึ่งข้าหลวงก็ได้ให้การช่วยเหลือ พ. ศ. 2242 (ค. ศ. 1699) ข้าหลวงอังกฤษยังได้ช่วยจับกุม ออกัสติน ฮาร์ท (Augustine Heart) ชาวอังกฤษที่มีถิ่นฐานอยู่ในเมืองมัทราส ซึ่งได้นำเรือของเขาไปปล้นสดมภ์เรือของพ่อค้ามุสลิมของสยาม ต่อมาเขาถูกศาลสั่งให้ชดใช้ค่าเสียหายคืนพระเจ้ากรุงสยาม<sup>403</sup> ความสัมพันธ์ที่ดีขึ้นระหว่างสยาม กับอังกฤษ คงช่วยส่งเสริมให้ขุนนางกรมท่าขวา และพ่อค้ามุสลิมจากสยามสามารถประกอบการค้าในฝั่งตะวันตกได้สะดวกขึ้น แม้ขุนนางกรมท่าขวาจะ

<sup>400</sup> Engelbert Kaempfer, *A Description of The Kingdom of Siam 1690*, pp. 23-26.

<sup>401</sup> บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17, เล่ม 5, หน้า 172.

<sup>402</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 134.

<sup>403</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 160, 173.

กลับมามีบทบาทด้านการค้าในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา แต่บทบาทของพวกเขากลับค่อยๆ ลดลงไปมากเมื่อเทียบกับในสมัยราชวงศ์ปราสาททอง การที่บทบาทของขุนนางกรมท่าฯ ที่มีต่อการค้าของสยามลดน้อยเป็นผลมาจากการค้าฝั่งตะวันตกของสยามที่ซบเซามาตั้งแต่ปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เนื่องจากสาเหตุสำคัญดังต่อไปนี้

1. การเพิ่มบทบาทด้านการค้าของชาติตะวันตก โดยเฉพาะบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ และฮอลันดา ซึ่งประสบความสำเร็จในการขยายเครือข่ายการค้าในมหาสมุทรอินเดียได้อย่างกว้างขวาง จนทำให้บริษัทอินเดียตะวันออกของชาวตะวันตกเข้ามาควบคุมตลาดการค้าในย่านนี้ได้เป็นส่วนใหญ่และส่งผลกระทบต่อบทบาทของพ่อค้ามุสลิม และพ่อค้าท้องถิ่นลดลง<sup>404</sup>

พ. ศ. 2251 (ค. ศ. 1708) มีการรวมตัวของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ 2 บริษัทคือ อีไอซี เดิม และ “บริษัทการค้าของอังกฤษแห่งอินเดียตะวันออก” (The English Company Trading of the East Indies)<sup>405</sup> เข้าเป็นบริษัทแห่งใหม่เรียกว่า “สหบริษัทการค้าตะวันออกของพ่อค้าอังกฤษ” (The United Company of Merchants of England Trading to the East) ซึ่งช่วยให้เกิดการร่วมทุนของสองบริษัทเข้าด้วยกันทำให้มีจำนวนทรัพย์สินเพิ่มมากขึ้น การประกอบการมั่นคง และมีการกำหนดแนวนโยบายที่มีประสิทธิภาพ กว่ากรค้าของสองบริษัทเดิม<sup>406</sup> บริษัทการค้าที่มีการปรับปรุงใหม่นี้ให้ความสำคัญกับการค้า และการลงทุนในอินเดีย เนื่องจากอินเดียกลายเป็นตลาดสินค้าส่งออกไปยังยุโรปโดยเฉพาะผ้าฝ้าย และพริกไทย นอกจากนี้อินเดียยังเป็นแหล่งรับซื้อสินค้าที่มีความ

<sup>404</sup> Ashin Das Gupta, “Trade and Politics in 18 th Century India, ” in *Merchants of Maritime India 1500 - 1800*, p. 206.

<sup>405</sup> พ. ศ. 2241 (ค. ศ. 1698) รัฐสภาอังกฤษอนุมัติให้มีการจัดตั้ง “บริษัทการค้าของอังกฤษแห่งอินเดียตะวันออก” (The English Company Trading of the East Indies) ซึ่งเป็นบริษัทการค้าในเอเชียแห่งที่สอง เพื่อตอบโต้ที่กษัตริย์อังกฤษทรงต่อสัมปทานให้กับ อีไอซี โดยไม่ขอความเห็นชอบจากสภา ต่อมาบริษัททั้งสองค้าขายแข่งขันกันจนสร้างความเสียหายจึงมีการพิจารณาให้ควบรวมกิจการใหม่เป็นบริษัทเดียวเมื่อ พ. ศ. 2251 (ค. ศ. 1708) (ดูรายละเอียดใน Holden Furber, *Rival Empires of Trade in the Orient 1600 - 1800*, p. 66.

<sup>406</sup> Ibid. , p. 89.

สำคัญมากในช่วงเวลานี้คือ ชา และฝิ่น ซึ่งกลายเป็นสินค้าที่ทำกำไรให้กับพ่อค้าตะวันตกอย่างงาม<sup>407</sup> มีการพัฒนาเมืองท่าการค้าขึ้นหลายแห่งทั้งทางฝั่งตะวันตก และฝั่งตะวันออกของอินเดีย

เมืองท่าของอังกฤษมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เช่น มัทราส กัลกัตตา และบอมเบย์ ซึ่งเป็นตลาดการค้าสำคัญแทนที่เมืองท่าอย่างมะสุลีปะตัม และตะนาวศรีของสยาม<sup>408</sup> เมืองท่าเหล่านี้กลายเป็นแหล่งรองรับสินค้าจำนวนมากจากอินเดีย เพื่อส่งไปขายยังภูมิภาคต่างๆ พ่อค้ามุสลิมหรือพ่อค้าท้องถิ่นจึงนิยมเข้ามาค้าขายตามเมืองท่าเหล่านี้มากกว่าจะเดินทางไปค้าขายยังเมืองท่าในฝั่งตะวันตกของสยาม

ในขณะที่ที่ไอซี มีบทบาททางการค้าในอินเดีย วิโอซีก็สามารถควบคุมการค้าในเขตหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไว้ได้ วิโอซีมีบทบาทเชื่อมโยงการค้าจากฝั่งทะเลตะวันออกสู่อ่าวเบงกอลและมหาสมุทรอินเดีย ช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 23 วิโอซีดำเนินการค้าในลักษณะผูกขาดหรือกึ่งผูกขาดสินค้า และใช้นโยบายนี้กับรัฐที่ต่อต้านการค้าขายโดยต่อต้านบีบให้ญี่ปุ่น เวียดนาม และ อิหร่าน ซึ่งเป็นตลาดสำคัญที่วิโอซี ได้รับสิทธิพิเศษต้องเปิดตลาด สินค้าจากดินแดนต่างๆถูกนำเข้ามาสู่เมืองปัตตาเวียซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าของฮอลันดาในเอเชีย ปัตตาเวียจึงมั่งคั่งจากการเป็นแหล่งรวมสินค้าจากทุกส่วนของเอเชีย ฮอลันดามีกองเรือที่ขนสินค้ามายังปัตตาเวียเป็นประจำ สินค้าเหล่านี้ดึงดูดพ่อค้าจากเอเชียจำนวนมาก<sup>409</sup> ปัตตาเวียได้กลายเป็นเมืองท่าสำคัญ ซึ่งพ่อค้าจากฝั่งตะวันตกนิยมนำเรือเข้ามาค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ามากกว่าเมืองมะริด และตะนาวศรีของอยุธยา และเมื่อถึงช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 อยุธยาที่ไม่สามารถที่จะแข่งขันกับปัตตาเวียในด้าน

<sup>407</sup> Anthony Reid, "Economics and Social Change," in *The Cambridge History of Southeast Asia, Vol. 1, Pt. 2*, p. 155.

<sup>408</sup> S. Arasaratnam, "Merchants and Commerce in Coromandel Trends and Tendencies in the Eighteenth Century," in *On the Eighteenth Century as a Category of Asian History, van Leur in Retrospect*, eds. Leonard Blussé and Femme Gaastra (Aldershot : Ashgate Publishing Limited, 1998), p. 264.

<sup>409</sup> แอนโทนี ริด, "ปัตตาเวีย และอยุธยา," เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการนานาชาติ เฉลิมพระเกียรติเรื่อง อยุธยากับเอเชีย ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร, 23 พฤศจิกายน 2542.

การเป็นแหล่งเก็บและกระจายสินค้าให้กับเอเชียได้อีก<sup>410</sup> การเพิ่มบทบาททางการค้า และเมืองท่าของชาวตะวันตกในเอเชียทำให้การค้าในเขตเมืองท่าฝั่งตะวันตกของสยามซบเซาลง

2. การพัฒนาเมืองท่าการค้าของพม่า ช่วง พ. ศ. 2252 (ค. ศ. 1709) กษัตริย์พม่าขยายอำนาจยึดครองพะโคได้สำเร็จ และขยายอาณาเขตลงมาจนถึงเมืองมะริดของสยาม มีการพัฒนาเมืองท่าหลายแห่งของพม่าจนกลายเป็นตลาดการค้าที่มีความสำคัญในเขตอ่าวเบงกอล เช่น พะโค และสิริเยม บันทึกของอเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน (Alexander Hamilton) พ่อค้าชาวสกอตแลนด์ ระบุว่า พะโคเป็นแหล่งชุมนุมของพ่อค้า อาร์เมเนีย โปรตุเกส มัวร์ ยิว และอังกฤษ มีสินค้าซึ่งส่งผ่านเข้ามายังบริเวณนี้เป็นจำนวนมาก<sup>411</sup> บันทึกการค้าของอังกฤษเมื่อ พ. ศ. 2281-2282 (ค. ศ. 1738- 1739) รายงานว่าการค้าระหว่างกัลกัตตากับพะโคในปีนั้นเพิ่มขึ้นถึงกว่า 6 เท่า<sup>412</sup> นอกจากพะโคแล้วเมืองท่าอื่นๆ เช่น สิริเยมซึ่งตั้งอยู่ปากแม่น้ำอิรวดี ก็มีความสำคัญมากขึ้นด้วย บันทึกของอีไอซี ระหว่าง พ. ศ. 2222-2283 (ค. ศ. 1679-1740) รายงานว่า การค้าระหว่างชายฝั่งโคโรแมนเดล เบงกอล และพม่าตอนล่างเพิ่มขึ้นจากเดิมสามถึงสี่เท่า<sup>413</sup> หลังจาก พ. ศ. 2230 ( ค. ศ. 1690) ชายฝั่งตะวันตก ของพม่าก็ได้รับความสนใจจากฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส มากขึ้น เนื่องจากไม้ของพม่าเป็นที่ต้องการสำหรับการสร้างเรือของชาวตะวันตก<sup>414</sup> การขยายตัวของเมืองท่าการค้าของพม่าทำให้พ่อค้าต่างชาติโดยเฉพาะชาวตะวันตกได้หันไปค้าขายกับเมืองท่าเหล่านี้เพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้การค้าที่เคยส่งผ่านเมืองท่าของสยามลดน้อยลงไปด้วย

<sup>410</sup> เรื่องเดียวกัน .

<sup>411</sup> Michael Smithies, ed. , *Alexander Hamilton : A Scottish Sea Captain in Southeast Asia 1689-1723*, p. 17.

<sup>412</sup> India Office Records, *Bengal Public Consultation, Range 1, Vol. 13* (19 February 1734-24 December 1739) cited in Victor B. Lieberman, *Burmese Administrative Cycles, Anarchy and Conquest, c. 1580- 1760*, p. 157.

<sup>413</sup> Victor B. Lieberman, *Burmese Administrative Cycles, Anarchy and Conquest, c. 1580- 1760*, p. 119.

<sup>414</sup> Holden Furber, *Rival Empires of Trade in the Orient 1600 - 1800*, p. 16.



3. ความต้องการสินค้าจากสยามลดลง หลังจากพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมาสินค้าของป่าจากสยามเป็นที่ต้องการน้อยลงในตลาดของเอเชียใต้<sup>415</sup> นอกจากนี้พริกไทย และเครื่องเทศ ซึ่งแต่เดิมขายได้ราคาดีมากในยุโรปกลับมีราคาตกต่ำลงกลายเป็นสินค้าล้นตลาด<sup>416</sup> แม้แต่ช้างซึ่งเคยเป็นสินค้าที่มีราคาดีในเบงกอล และเดคคานก็มีราคาต่ำลง เนื่องจากพ่อค้าหันไปซื้อช้างจากที่อื่น<sup>417</sup> การที่สินค้าของสยามเป็นที่ต้องการน้อยลงในตลาดของฝั่งตะวันตกส่งผลให้พ่อค้าที่จะเข้ามารับซื้อสินค้าของสยามลดน้อยลงไปด้วย

4. สงคราม และความไม่สงบในย่านมหาสมุทรอินเดีย เริ่มจากการล่มสลายของราชวงศ์ซาฟาวิแห่งอิหร่าน เมื่อ พ. ศ. 2265 (ค. ศ. 1722) อันเป็นผลมาจากการรุกรานจากรัสเซีย ชนเผ่าอัฟกัน และพวกเตอร์ก<sup>418</sup> อิหร่านเข้าสู่ยุคสงครามภายใต้การนำของ นาดิร์ชาห์ (Nadir Shah) ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2279 - 2290 หรือ ค.ศ. 1736 - 1747) ชาห์พระองค์นี้ทรงทำสงครามต่อต้านพวกนิกายสุหนี่อย่างหนัก และได้รุกรานเข้าไปยังอินเดียตอนเหนือ เข้าปล้นสดมภ์นครเคลลี และอัครา เมืองหลวงของจักรวรรดิโมกุลทั้งยังรุกเข้าไปยังปันจาบและ อินดุสถาน<sup>419</sup> การรุกรานของนาดิร์ ชาห์ ต่อจักรวรรดิโมกุลสร้างความเสียหายให้กับเมืองต่างๆ เนื่องจากกองทัพของนาดิร์ชาห์ เข้าปล้นสดมภ์เมืองต่างๆ ส่งผลให้เกิดความไม่สงบขึ้นในอินเดีย จากหลักฐานของชาวตะวันตกระบุว่าในช่วงแห่งการรุกรานนี้เมืองท่าหลายเมืองในอินเดียไม่สามารถประกอบการค้าได้ แม้แต่เมืองท่าอย่างปอนดิเชอร์และมัทราสก็ขาดแคลนเสบียงอาหาร การส่งเงินเพื่อประกอบการค้าระหว่างสุรัตกับเบงกอลก็กระทำได้ยากลำบาก<sup>420</sup> ความไม่สงบที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในอินเดีย และอิหร่านส่งผลให้พ่อค้ามุสลิมจากอินเดียต้องประสบปัญหาในการ

<sup>415</sup> Kennon Breazeale, "Thai Maritime trade and the Ministry responsible," p. 43.

<sup>416</sup> วรวิมล หิรัญรักษ์, *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจยุโรป* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2520), หน้า 141.

<sup>417</sup> Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 150.

<sup>418</sup> Sir Percy Sykes, *Persia*, p. 89.

<sup>419</sup> Ibid. , Sandra Mackey, *The Iranians*, p. 125. ; Kalikinkar Datta, H. C. Raychaudhuri, R. C. Majumdar, *An Advanced History of India*, pp. 524 - 526.

<sup>420</sup> Ashin Das Gupta, "Trade and Politics in 18th Century India," in *Merchants of Maritime India 1500 - 1800*, p. 184.



เดินเรือ และการค้าอย่างหนักและคงส่งผลกระทบต่อพ่อค้าเหล่านี้ไม่กล้าเดินทางเข้ามาค้าขายตามเมืองท่าในอ่าวเบงกอลมากเท่าก่อนสภาวะสงคราม

ความไม่สงบในย่านมหาสมุทรอินเดียยังเกิดจากการสู้รบระหว่างกองกำลังของอังกฤษ และฝรั่งเศสในมหาสมุทรอินเดียที่เรียกว่า สงครามคาร์นาติก (Carnatic War) ซึ่งเกิดขึ้นในเขตปกครองของแคว้นคาร์นาติก ทางฝั่งตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดีย<sup>421</sup> อันเป็นที่ตั้งของเมืองมัทราสของอังกฤษ และปอนดิเชอริของฝรั่งเศส สงครามเกิดขึ้น 3 ครั้ง คือใน พ. ศ. 2283 (ค. ศ. 1740) พ. ศ. 2292 (ค. ศ. 1749) และ พ. ศ. 2301 (ค. ศ. 1758) โดยอังกฤษกับฝรั่งเศสเข้าไปเกี่ยวข้องกับกาณ์แย่งชิงอำนาจระหว่างเจ้าครองนครต่างๆ ในอินเดียภาคใต้เพื่อพยายามขยายอิทธิพล จนเกิดการปะทะกันด้วยกำลังทางเรือ ส่งผลให้เกิดความไม่สงบขึ้นเป็นเวลานานหลายปี การค้าทางเรือกระทบกระเทือนอยู่หลายปีจนถึง พ. ศ. 2304 (ค.ศ. 1761) อังกฤษก็มีชัยชนะและยึดปอนดิเชอริได้สำเร็จ<sup>422</sup>

นอกจากปัญหาสงครามที่เกิดขึ้นในอ่าวเปอร์เซีย และมหาสมุทรอินเดียจะกระทบต่อการค้าทางเรือแล้ว การค้าในย่านนี้ยังถูกรบกวนจากปัญหาโจรสลัดที่มีอยู่ชุกชุมมากโดยเฉพาะจากมะริดสู่ภูเก็ต<sup>423</sup> ปัญหาโจรสลัดนี้มีทั้งกลุ่มที่เป็นกองโจรที่ดำเนินการเอง หรือได้รับการสนับสนุนทั้งทางลับและไม่ลับจากผู้ครองนครในแถบชายฝั่ง<sup>424</sup> ซึ่งเป็นผลให้การเดินเรือค้าขายในย่านฝั่งตะวันตกของสยามได้รับความกระทบกระเทือนไปด้วย

<sup>421</sup> “คาร์นาติก” (Carnatic) เป็นแคว้นในปกครองของกอลกอนดาภายหลังเมืองจักรพรรดิโมกุลยึดกอลกอนดาได้แล้วคาร์นาติกจึงอยู่ใต้การปกครองของนาواب (Nawab) โดยขึ้นตรงต่ออนิซาม แห่งไฮเดราบัด (Nizam of Hyderabad) ซึ่งราชสำนักโมกุลเป็นผู้แต่งตั้งอีกทีหนึ่ง (ดูรายละเอียดใน Kalikinkar Datta, H. C. Raychaudhuri, R. C. Majumdar, *An Advanced History of India*, p. 517. )

<sup>422</sup> Ibid. , pp. 660.

<sup>423</sup> Michael Smithies, ed. , *Alexander Hamilton : A Scottish sea captain in Southeast Asia 1689 - 1723*, p. 46.

<sup>424</sup> บันทึกของอังกฤษระบุว่าพื้นที่ซึ่งเป็น ย่านของโจรสลัด (pirate-infested regions) คือบริเวณคาบสมุทรมลายู และหมู่เกาะ รวมทั้งชายฝั่งตอนใต้ของสยาม (ดูรายละเอียดใน D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, pp. 346, 351. )

5. ปัญหาความวุ่นวายทางการเมืองของสยาม ปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ถึงต้นรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาเป็นช่วงที่สยามประสบปัญหาความวุ่นวายทางการเมือง ซึ่งส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในเขตเมืองท่าฝั่งตะวันตกของสยาม กรณีการโจมตีเมืองมะสุติปะตัมของเรือสยามที่ควบคุมโดยกัปตันชาวอังกฤษ การที่สยามประกาศสงครามกับกอลกอนดา และอังกฤษตามมาด้วยกรณีการปิดล้อม และสังหารชาวอังกฤษในเมืองมะริดโดยพวกมุสลิมอินโด-อิหร่าน และมลายู เมื่อ พ. ศ. 2230 (ค. ศ. 1687)<sup>425</sup> การคุกคามจากฝรั่งเศสซึ่งส่งกองเรือเตรียมเข้ายึดครองภูเก็ต มะริด และตะนาวศรีในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา ทำให้พ่อค้าต่างชาติหันไปใช้เมืองท่าอื่นๆ ที่ปลอดภัยกว่าเช่นพะโค และสิริเยม

นอกจากนี้การบริหารงานของพลคอนซึ่งได้รวบรัดการค้ามาดำเนินการเองก็ส่งผลให้พ่อค้ามุสลิมกลุ่มอินโด-อิหร่านไม่พอใจ และเดินทางออกไปจากสยาม ดังรายละเอียดในจดหมายของเมอซิเออร์เวเรต์ซึ่งมีถึงผู้อำนวยการบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสเมื่อ พ. ศ. 2228 (ค. ศ. 1685) กล่าวว่าในช่วง 2 ปีที่ผ่านมาพ่อค้าชาวจีน และมัวร์ถูกขัดขวางทางการค้าจนต้องกลับไปหมด<sup>426</sup> ความซบเซาทางการค้าในฝั่งตะวันตกของสยาม ยังสะท้อนอยู่ในจดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศสเมื่อ พ. ศ. 2246 (ค. ศ. 1703) ที่กล่าวว่า “พระราชอาณาเขตสยามร่วงโรยไปมาก ด้วยเหตุว่าไม่มีชาวยุโรปมาเลย และพ่อค้าทางอินเดียก็มาน้อยที่สุด”<sup>427</sup>

ปัจจัยปัญหาทั้งจากภายในและภายนอกได้ส่งผลให้การค้าฝั่งตะวันตกของสยามซบเซาลงมาก ประกอบกับราชสำนักสยามไม่ต้องการติดต่อกับชาวตะวันตกที่มีบทบาทการค้าในมหาสมุทรอินเดีย ทำให้การค้าฝั่งตะวันตกของสยามลดน้อยลง ในทางตรงข้ามราชสำนักสยามได้หันมาให้ความสำคัญกับการค้าฝั่งตะวันออกโดยเฉพาะกับ จีนและญี่ปุ่น

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (ครองราชย์ พ. ศ. 2252-2276 หรือ ค. ศ. 1709-1733) พระองค์ทรงส่งเสริมการค้ากับจีนเพิ่มมากขึ้นด้วยการค้าแบบรัฐบรรณาการอย่างที่เคยทำ

<sup>425</sup> การกบฏที่มะริดเกิดจากการที่คนพื้นเมืองต่อต้านการปกครองของแซมมวอล ไวท์ เจ้าท่าชาวอังกฤษ (*บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 4*, หน้า 269-270. ; พลับพลึง มูลศิลป์, *ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส สมัยอยุธยา*, หน้า 187. ; Dhiravat na Pombejra, “A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688,” p. 415. )

<sup>426</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40 ต่อ จดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ฯ ,” หน้า 185.

<sup>427</sup> *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 37*, หน้า 176.

มาแต่เดิม<sup>428</sup> มีการส่งคณะทูตพร้อมเครื่องบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีนหลายครั้ง ประกอบ  
 กับความต้องการข้าวจากสยามทำให้การค้าของจีนกับสยามมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น 429  
 ระหว่าง พ. ศ. 2265-2268 (ค. ศ. 1722-1725) สยามส่งข้าวไปขายที่ กวางตุ้ง ฟูเจี้ยน  
 (Fujian) และนิงโบ (Ningbo) ปริมาณข้าวที่ส่งไปขายเฉพาะใน พ. ศ. 2268 (ค.ศ.  
 1675) มีมากถึง 300, 000 โกกุ (koku) หรือราว 4,200 ตัน<sup>430</sup> พระจักรพรรดิคังซี  
 (Kang - hsi , ครองราชย์ พ. ศ. 2205-2315 หรือ ค. ศ. 1662 -1722) แห่งราชวงศ์  
 ชิง ทรงสนับสนุนให้สยามส่งข้าวไปขายยังจีนเนื่องจากในช่วงนั้นจีนประสบภาวะขาดแคลน พระ  
 องค์ทรงประกาศว่า ถ้าไทยส่งข้าวไปขายถึง 3,000,000 ถัง แล้วจะไม่เสียภาษี<sup>431</sup>

นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าท้ายสระยังทรงสนับสนุนให้พ่อค้าชาวฟูเจี้ยน เดินทางค้าขายระหว่าง  
 กรุงศรีอยุธยา กวางตุ้ง และ ฟูเจี้ยน ในนามของพระองค์ โดยทรงร่วมมือกับชาวจีนในรูปของหุ้นส่วน  
 หรือทรงจ้างพ่อค้าเหล่านี้มาดำเนินการให้<sup>432</sup> การเพิ่มปริมาณการค้ากับจีน เป็นผลให้ชาวจีนมีบทบาท  
 เข้ามาควบคุมดูแลเศรษฐกิจของประเทศมากขึ้น โดยเจ้าพระยาพระคลังในสมัยนี้ก็เป็นคนเชื้อ  
 สายจีน ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนี้มาตั้งแต่ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ ในพระราช  
 พงศาวดารเรียกขุนนางผู้นี้ว่า “โกษาธิบดีจีน”<sup>433</sup> ส่วนจดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศสกล่าวถึงบท  
 บาทของเจ้าพระยาพระคลังชาวจีนผู้นี้ว่า

---

<sup>428</sup> G. W. Skinner, *Chinese Society in Thailand : An Analytical History* (Ithaca: Cornell University Press, 1962), pp. 15-19.

<sup>429</sup> Busakorn Lailert, “The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767 : A Study of the Thai Monarchy During the Closing Years of the Ayuthya Period, ” p. 69.

<sup>430</sup> Yoneo Ishii, ed. , *The Junk Trade from Southeast Asia* , p. 101.

<sup>431</sup> G. W. Skinner, *Chinese Society in Thailand : An Analytical History*, p. 17.

<sup>432</sup> Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino- Siamese Trade 1652- 1853* (Cambridge: Council on East Asian Studies, Harvard University, 1977), p. 93.

... เจ้าพระยาพระคลังผู้นี้เป็นคนที่พระเจ้าแผ่นดินที่สวรรคต (สมเด็จพระเจ้าเสือ) โปรดปรานมาก และพระเจ้ากรุงสยามองค์ปัจจุบัน ก็เดินตามรอยพระราชบิดา ก็โปรดปรานมากเหมือนกัน แต่การที่เจ้าพระยาพระคลังทำตามใจเงินที่เป็นพ่อค้าของบริษัทฮอลันดาทุกประการนั้นจึงเป็นการกระทำที่ความคิดของท่านเป็นที่ติดขัดไปหมด ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ยังมีพระชนมายุน้อย โปรดแต่การเล่นให้เพลินพระทัย จึงมอบราชการงานเมืองโดยมากให้เจ้าพระยาพระคลังจัดทำไป ส่วนเจ้าพระยาพระคลังรู้พระทัยพระเจ้าแผ่นดินก็ได้ดำเนินการทุกอย่างให้เป็นที่ต้องพระราชหฤทัย เพราะฉะนั้นผู้ที่เจ้าพระยาพระคลังไม่ชอบนั้นจึงตกอยู่ในฐานะลำบากมาก แล้วเจ้าพระยาพระคลังได้คิดอุบายหาผู้หญิงเงินเข้าไปไว้ในพระราชวังเพื่อให้คอยรับใช้พระมเหสี และเจ้านายผู้หญิง ส่วนราชการฝ่ายหน้านั้น ตำแหน่งหน้าที่ที่เกี่ยวกับการค้าขาย เจ้าพระยาพระคลังก็ให้พวกจีนเป็นหัวหน้า เพราะฉะนั้นในเวลาที่มีการค้าของเมืองไทยจึงตกอยู่ในมือพวกจีนทั้งสิ้น ถึงแม้ว่าพวกไทย มอญ แยกมลายู แยกมัวร์ไม่พอใจอย่างยิ่งในการที่ไทยลำเอียงเข้าข้างจีน ก็ไม่กล้าพูดจาคัดค้านอย่างใด เพราะทราบอยู่ว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงฟังเสียงพวกจีน โดยเจ้าพระยาพระคลังเป็นสาย<sup>434</sup>

การขยายการค้า และความสัมพันธ์ที่ดีกับราชสำนักจีนทำให้มีชาวจีนจำนวนมากอพยพเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ชาวจีนเข้ามาเป็นผู้ชำนาญการค้า การต่อสำเนาและเดินเรือ ขณะเดียวกันชาวจีนยังเป็นผู้ช่วยกระจายสินค้าเข้าไปสู่ดินแดนตอนในได้เป็นอย่างดี<sup>435</sup> ชาวจีนยังมีความสัมพันธ์ที่ดีกับฮอลันดาทำให้ฮอลันดาเข้ามามีบทบาทด้านการค้าเช่นกัน จดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศสในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระเล่าว่า มีชาวจีนผู้หนึ่งซึ่งฮอลันดาแต่งตั้งให้เป็นเจ้าหน้าที่ของบริษัท เนื่องจากสนิทสนมกับเจ้าพระยาพระคลัง ทำให้ฮอลันดาและเจ้าพระยาพระคลังชอบพอเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน<sup>436</sup>

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (ครองราชย์ พ. ศ. 2276-2301 หรือ ค. ศ. 1733-1758) พ่อค้าชาวจีนยังคงมีบทบาทต่อการค้าของสยามเช่นเดียวกับในรัชกาลก่อน ระหว่าง พ.

<sup>433</sup> สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2*, หน้า 102.

<sup>434</sup> *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 37*, หน้า 195- 196.

<sup>435</sup> Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino- Siamese Trade 1652- 1853*, p. 162.

<sup>436</sup> *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 37*, หน้า 193- 194.

ศ. 2266 - 2294 (ค. ศ. 1723-1751) มีเรือสินค้าของหลวงจากสยาม และเรือสินค้าเอกชนชาวจีนบรรทุกข้าว และสินค้าอื่นๆ ไปขายที่ กวางตุ้ง เอ๋เหมิง นิงโป ฮกเกี้ยนจำนวนหลายลำ<sup>437</sup> ชาวจีนยังได้รับการส่งเสริมให้ดำเนินการค้าให้กับราชสำนัก โดยพวกเขาำเรือสำเภารบรรทุกสินค้าไปขายที่เวียดนาม จีน ญี่ปุ่น ชวา และคาบสมุทรมลายูภายใต้การสนับสนุนของราชสำนักสยาม<sup>438</sup> ประกอบกับขุนนางข้าราชการระดับมุลนายในสมัยนี้ได้หันมาทำการค้ากับจีน<sup>439</sup> มีการว่าจ้างชาวจีนเข้ามาเป็นพนักงานบัญชี และเดินเรือให้กับขุนนาง ทำให้ขุนนางจีน และชาวจีนมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นไปด้วย การเพิ่มบทบาทของชาวจีนที่มีมากขึ้นทำให้ขุนนางมุสลิมที่เคยมีบทบาทต่อการค้าของสยามก่อนหน้านั้นค่อยๆลดความสำคัญลงตามลำดับ

แม้ว่าการค้าฝั่งตะวันตกของสยามจะลดความสำคัญลงมากแต่สยามก็ยังคงต้องการสินค้าหลายชนิดจากฝั่งตะวันตก เช่นผ้าชนิดต่างๆยังเป็นที่ต้องการสูงในตลาดของอยุธยา ดังหลักฐานในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าท้ายสระทรงให้ต่อเรือกำปั่นใหญ่บรรทุกช้าง 30 เชือกเศษ จากเมืองมะริดไปขายเมืองเทศ และให้ซื้อผ้ากลับเข้ามา<sup>440</sup> ขุนนางกรมท่าชาวยังมีบทบาทในการเป็นตัวแทนจัดหาสินค้าจากฝั่งตะวันตกให้กับราชสำนัก ด้วยการติดต่อค้าขายผ่านทางพ่อค้าเอกชนชาวอินเดีย จากบันทึกของอังกฤษระบุว่า ใน พ. ศ. 2280 (ค. ศ. 1737) เรือเจดดา เมอแซนท์ (the Jedda Merchant) ซึ่งถูกระบุว่าเป็นเรือของสยามได้เดินทางมาถึงสุรัต เรือลำนี้เป็นของพ่อค้าชาวเมืองสุรัตที่ได้ถูกเช่ามาเพื่อใช้เดินเรือค้าขายระหว่างสยามกับเมืองนั้น เรือลำนี้ยังคงค้าขายระหว่างสุรัตกับสยามใน พ. ศ. 2283 (ค. ศ. 1740) และ พ. ศ. 2285 (ค. ศ. 1742)<sup>441</sup>

<sup>437</sup> มัลลิกา เรื่องระพี, “บทบาทชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์, ” ( วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518 ), หน้า 10.

<sup>438</sup> Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade 1652- 1853*, p. 162.

<sup>439</sup> สายชล วรณรัตน์, “เศรษฐกิจ - สังคม ปลายสมัยอยุธยา, ” *วารสารธรรมศาสตร์* 11 (กันยายน 2525) 6: 15.

<sup>440</sup> สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ, *พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขาล่ม 2*, หน้า 104.

<sup>441</sup> *Surat Factory Diary Vol. 16*, February and March 1742 , cited in Ashin Das Gupta, “The Broker at Mughal Surat, c.



แม้การติดต่อกับชาติตะวันตกในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงจะมีไม่มากเท่าในสมัยราชวงศ์ปราสาททอง แต่ขุนนางกรมท่าชาวอังกฤษยังมีบทบาทในการติดต่อการค้า และการทูตกับชาติตะวันตกอย่าง สเปน และอังกฤษ ด้วย ในจดหมายเหตุของสเปนกล่าวว่า “ ซินยอร์ ออกญาศรีเนาวรัตน์” (Senor Oyasinatorat) เป็นขุนนางผู้ให้การต้อนรับคณะทูตสเปน ชุดของ นายพล ดอน เบนิตอ คาร์สโค ปาเนียกัว (General Don Benito Carrasco Paniagua) ซึ่งได้รับแต่งตั้งจากผู้สำเร็จราชการสเปนประจำกรุงมะนิลา ให้เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี และเจรจาการค้า เมื่อ พ. ศ. 2254 (ค.ศ. 1711) คณะทูตชุดนี้เข้ามาติดต่อกับราชสำนักสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ เพื่อขยายการค้าระหว่างสยามกับสเปนที่มะนิลา<sup>442</sup>

สำหรับอังกฤษยังคงติดต่อกับสยามโดยผ่านทางออกญาศรีเนาวรัตน์ จากบันทึกการเดินทางของ อเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน ระบุว่า หลังจากที่ยกเลิกสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยาแล้ว อังกฤษได้ให้ขุนนางผู้หนึ่งซึ่งมีตำแหน่ง ออกญาศรีเนาวรัตน์ เป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ของอังกฤษในสยาม แฮมิลตันกล่าวว่า ขุนนางผู้นี้ติดตามบิดาซึ่งเป็นชาวอิหร่านเข้ามาตั้งรกรากในสยามตั้งแต่เด็กจนปัจจุบันนี้เป็นเวลาถึง 40 ปี เขามีบทบาทสำคัญในการติดต่อการค้าระหว่าง อีไอซี ที่ป้อมเซนตยอร์ช กับสยามซึ่งในขณะนั้นมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ประธานของ อีไอซี ประจำมัทราส ได้ตกลงกับราชสำนักสยามให้มีการยกเลิกภาษีระหว่างเรือของบริษัท และเรือของสยามที่ค้าขายอยู่ในแถบชายฝั่งโคโรแมนเดล<sup>443</sup>

ระหว่างที่แฮมิลตันนำเรือเข้ามาค้าขายในสยามได้เกิดปัญหาในการติดต่อกับราชสำนักเนื่องจากสยามได้เจรจาตกลงไม่เก็บภาษีเฉพาะเรือของ อีไอซี เท่านั้น แต่เรือของแฮมิลตันเป็นของเอกชนต้องเสียภาษีในอัตราร้อยละ 8 ด้วยเหตุนี้แฮมิลตันจึงไม่พอใจและไม่ยอมจ่ายค่าภาษีดังกล่าวจึงถูกเจ้าพนักงานยึดเรือและห้ามซื้อสินค้าของสยาม แฮมิลตันได้ขอเข้าพบกับออกญาศรีเนาวรัตน์เพื่อต่อรอง และกล่าวกับขุนนางผู้นี้ว่าการกระทำดังกล่าวของทางการสยามจะทำให้พ่อค้าเอกชนชาวอังกฤษไม่พอใจและไม่เข้ามาค้าขายในสยามอีก เขายังเสนอสินบนให้กับออกญาศรีเนาวรัตน์ หากนำเขาเข้าเฝ้าทูลร้องขอต่อพระมหากษัตริย์ได้ แต่ออกญาศรีเนาวรัตน์ปฏิเสธพร้อม

---

1740, ” in *Merchants of Maritime India, 1500-1800*, p. 175-176.

<sup>442</sup> Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam* Vol. 2 , p. 123.

<sup>443</sup> Michael Smithies, ed. , *Alexander Hamilton : A Scottish Sea Captain in Southeast Asia 1689 - 1723*, pp. 174-175.

กับกล่าวว่า “การค้าหลักของสยามอยู่ที่ญี่ปุ่น และอังกฤษก็ได้มีบทบาทที่นั่น จึงไม่มีความสำคัญต่อพระเจ้าแผ่นดินสยาม”<sup>444</sup> จากคำพูดของออกญาศรีเนาวรัตน์แสดงว่าการค้าในย่านฝั่งตะวันตกมิได้เป็นการค้าหลักของสยามอีกต่อไป แต่ราชสำนักของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระให้ความสำคัญเพิ่มขึ้นกับการค้าด้านตะวันออก คือจีน กับญี่ปุ่น

ความเปลี่ยนแปลงทางการค้าในมหาสมุทรอินเดียอันเนื่องมาจากการขยายอิทธิพลของบริษัทอินเดียตะวันออก การเปลี่ยนแปลงของประเภทสินค้าซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาด การพัฒนาเมืองท่าใหม่ๆ และความไม่สงบในย่านการค้าของมหาสมุทรอินเดียช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ได้ส่งผลให้ปริมาณการค้าฝั่งตะวันตกของสยามลดลงอย่างมาก ในทางตรงข้ามสยามได้หันไปขยายการค้ากับจีน และญี่ปุ่นเพิ่มมากขึ้น ชุนนางชาวจีนได้รับการแต่งตั้งให้เข้ามามีบทบาทสูงในราชสำนักและกลายเป็นกลุ่มที่กุมเศรษฐกิจส่วนใหญ่ของสยามในช่วงปลายสมัยอยุธยา<sup>445</sup> ปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้นส่งผลให้ชุนนางกรมท่าฯ ซึ่งเคยมีบทบาทต่อการค้าของสยามลดความสำคัญลงตามลำดับ

บทบาทของชุนนางกรมท่าฯ ในการควบคุมประชาคมต่างชาติสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง ปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่สร้างความไม่มั่นคงทางการเมืองให้กับสมเด็จพระนารายณ์และในช่วงต้นรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาคือการที่ประชาคมต่างชาติมีบทบาทและอิทธิพลมากขึ้น โดยเฉพาะประชาคมมุสลิม และประชาคมคาทอลิก การเปิดประเทศให้ชาวต่างชาติหลังไหลเข้ามาสู่สยามและเปิดโอกาสให้ชนต่างชาติต่างศาสนามีบทบาทบริหารราชการในราชสำนักมากขึ้นไป ได้สันคลอนความมั่นคงของพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ แม้แต่ในช่วงต้นรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาพระองค์ก็ทรงประสบปัญหาจากการคุกคามของกองกำลังฝรั่งเศสที่เตรียมการจะเข้ายึดเมืองมะริด ตะนาวศรี และภูเก็ต ทั้งยังต้องเผชิญปัญหาการกระด้างกระเดื่องของพระยารามเดโชเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นชุนนางมุสลิม และเมื่อทรงส่งกองทัพไปปราบ พระยาราชวังสันแม่ทัพเรือ ซึ่งเป็นมุสลิมเช่นเดียวกันก็กลับเปลี่ยนใจไปช่วยเหลือให้พระยารามเดโชหนีไปได้ จนเป็นเหตุให้สมเด็จพระเพทราชา

<sup>444</sup> Ibid. , p. 176.

<sup>445</sup> มัลลิกา เรื่องระพี, “บทบาทชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์,” หน้า 11.

พิโรธและให้ลงพระอาญาประหารชีวิตพระยาราชวังสัน โดยให้ตัดศีรษะเสียบประจานไว้ที่ประตูเมืองนครศรีธรรมราช<sup>446</sup>

อันที่จริงราชสำนักสยามได้พยายามเข้ามาควบคุมการขยายตัวของประชาคมต่างด้าวตั้งแต่ก่อนสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง ดังปรากฏอยู่ในพระราชกำหนดเก่าเมื่อ จุลศักราช 1025 ตรงกับ พ. ศ. 2207 (ค. ศ. 1664) มีสาระสำคัญดังนี้

... ด้วยสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาจารย์เห็นเกล้าฯ สั่งว่า ทุกวันนี้แขกฝรั่งอังกฤษคลุมตาชานาประเทศเข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภารเป็นอันมาก แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ห้ามอย่าให้ไทยมอญลาวลอบลักไปช่องเสพเมณู ด้วยแขกฝรั่งอังกฤษคลุมตาซึ่งถือฝ่ายมิฉฉาหิฐี เพื่อจะมีให้ฝูงทวยราษฎรไปสู่อบายทุกข์ ให้อยู่ตามสัมมาหิฐี อย่าให้ระคนปนกัน ฝ่ายเจ้าหม่อมขุนนายจะได้ บานแผนกแจกหมู่ไพร่หลวงตามกฎบานแผนกสำหรับแผ่นดินสะดวก ถ้าผู้ใดมิฟังลอบลักไปช่องเสพเมณูธรรมด้วยผู้ถือมิฉฉาหิฐี พิจารณาสืบสาวจับได้ จะเอาตัวผู้ซึ่งไปช่องเสพด้วยผู้ถือฝ่ายมิฉฉาหิฐีเป็นโทษถึงสิ้นชีวิต ฝ่ายพ่อแม่ญาติพี่น้องซึ่งมิได้กำชับห้ามปรามเป็นโทษด้วยตามใกล้แลไกล<sup>447</sup>

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์พระองค์ทรงมีความสัมพันธ์ที่ดีกับหัวหน้าประชาคมต่างชาติ ซึ่งสนับสนุนพระราชอำนาจของพระองค์ ด้วยเหตุนี้การบังคับในเรื่องการรับคนเข้ารีตในศาสนาอิสลาม หรือศาสนาคริสต์จึงไม่เข้มงวด อีกทั้งการที่ทรงสนับสนุนพวกมุสลิมในช่วงแรก และบาทหลวงฝรั่งเสนาในช่วงหลังก็ช่วยให้ศาสนาทั้งสองได้รับการส่งเสริมให้เผยแพร่อย่างกว้างขวาง จนมีชนพื้นเมืองรับนับถือศาสนาอิสลาม และศาสนาคริสต์ เป็นจำนวนมาก การกระทำดังกล่าวส่งผลให้ประชาคมมุสลิม และชาวคริสต์มีบทบาท และอิทธิพลอย่างสูงต่อราชสำนัก

แต่เมื่อถึงสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง พระมหากษัตริย์กลับทรงมีพระบรมราโชบายควบคุมประชาคมต่างชาติอย่างเข้มงวด กฎหมายควบคุมชนต่างชาติที่มีมาแต่เดิมได้ถูกนำกลับมาใช้อีกครั้ง ดังปรากฏในพระราชกำหนดเมื่อจุลศักราช 1125 หรือ พ. ศ. 2307 (ค.ศ. 1764) การที่กฎหมายฉบับนี้ได้ถูกเน้นย้ำโดยพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวงแสดงให้เห็นว่าราชสำนักไม่ต้องการให้ชาวไทย มอญ และลาว ซึ่งเป็นแรงงานสำคัญหลังไหลออกจากระบบไพร่ ขณะเดียว

<sup>446</sup> สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2*, หน้า 75.

<sup>447</sup> *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5*, หน้า 98 - 99.

กันก็ต้องการควบคุมมิให้ประชาคมต่างด้าวมีขนาดใหญ่ และมีอิทธิพลมากจนยากแก่การควบคุมเช่น  
ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์

ความเข้มงวดในการควบคุมประชาคมมุสลิมในสยาม ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุบาทหลวง  
ฝรั่งเศสซึ่งกล่าวว่า พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงออกประกาศห้ามมิให้พวกแขกมัวร์รับพวกเข้ารีตใน  
ศาสนาอะหะหมัด<sup>448</sup> การกระทำดังกล่าวสอดคล้องกับกรณีที่ราชสำนักให้ตั้งศิลาประกาศพระ  
บรมราชโองการห้ามไทย มอญ ลาว เข้ารีตคริสต์ศาสนาเมื่อ พ. ศ. 2291 (ค. ศ. 1748) โดย  
มีสาระสำคัญห้ามมิให้ไทย มอญ ลาว เชื่อและนับถือศาสนาคริสต์นิกาย และห้ามมิให้ไทย มอญ ลาว  
ไปยุ่งเกี่ยวกับพวกเข้ารีต และห้ามมิให้พวกมิชชันนารีรับคนไทย มอญ และลาวเข้ารีตเป็นอันขาด  
หากกระทำผิดจะต้องถูกลงพระราชอาญาอย่างหนัก “จะต้องถูกตัดศีรษะ และจะได้เอาศพไปเสียบ  
ไว้หน้าบ้านบาทหลวงที่บางปลาเห็ด ส่วนบิดามารดาบุตรภรรยา และพี่น้องจะได้รับพระราชอาญา  
อย่างหนัก และจะต้องถูกริบทรัพย์สมบัติโดยสิ้นเชิงด้วย”<sup>449</sup>

ในวิทยานิพนธ์ “The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767 : A  
Study of the Thai Monarchy During the Closing Years of the  
Ayuthya Period ” ของ บุษกร ลายเลิศ กล่าวว่า พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลู  
หลวงทรงแสดงพระองค์เป็นผู้ปกป้องพระพุทธศาสนา และพระพุทธศาสนาได้ถูกทำให้เป็น  
สัญลักษณ์ และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของราชอาณาจักร<sup>450</sup> การที่พระมหากษัตริย์แห่ง  
ราชวงศ์บ้านพลูหลวงทรงมีพระบรมราชโองการควบคุมประชาคมต่างด้าวอย่างเข้มงวด ในขณะที่  
เดียวกันก็ทรงแสดงพระองค์ว่าเป็นผู้ทรงปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา คงทำให้ประชาคมต่างชาติ  
ในสยามได้รับความกดดันมากขึ้น และคงส่งผลกระทบต่อสถานภาพของขุนนางมุสลิมเชื้อสายอิน  
โด-อิหฺร่านในราชสำนักสยาม โดยเฉพาะขุนนางมุสลิมสายตระกูลเฉกอะหฺมัด

<sup>448</sup> “ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 38, จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ภาคที่ 5 , ”  
หน้า 347.

<sup>449</sup> “ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 37, จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ภาคที่ 4 , ” หน้า  
255.

<sup>450</sup> Busakorn Lailert, “The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-  
1767 : A Study of the Thai Monarchy During the Closing Years  
of the Ayuthya Period, ” p. 287.

ขุนนางมุสลิมสายตระกูลเจกอะหมัด เป็นกลุ่มขุนนางที่มีสายเลือดของมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่านซึ่งนับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ ขุนนางกลุ่มนี้มีได้รับราชการในกรมท่าขวาเท่านั้นแต่ยังรับราชการในฝ่ายปกครองด้วย ได้แก่ เจ้าพระยาอภัยราชา (ชื่น) บุตรของ เจกอะหมัด ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสมุหนายกในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เจ้าพระยาชำนาญภักดี (สมบุญ) บุตรเจ้าพระยาอภัยราชา (ชื่น) ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง สมุหนายกต่อจากบิดา เจ้าพระยาศรีไสยณรงค์ (ยี) บุตรของอกามะหะหมัด ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองตะนาวศรีในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา <sup>451</sup>

ขุนนางสายตระกูลเจกอะหมัดรับราชการใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ มาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และได้รับการส่งเสริมจนมีตำแหน่งใหญ่โตในสมัยราชวงศ์ปราสาททอง แต่เมื่อถึงในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง ขุนนางกลุ่มนี้ได้รับผลกระทบจากพระบรมราชาไชยาโยมนิยมส่งเสริมชนต่างชาติและต่างศาสนา ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในกลุ่มผู้นำ ดังรายละเอียดในจดหมายเหตุประมวงค์สกุลขุนนางดังนี้

... อยู่มาครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปถวายนมัสการพระพุทธบาท พระยาเพชรพิชัย (ใจ) จึงได้กราบบังคมทูลขอตามเสด็จพระราชดำเนินด้วย พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชโองการตรัสประพาสว่า พระยาเพชรพิชัยเป็นแขกไปพระบาทไม่ได้ ถ้าทิ้งเพศแขกมารบรีดไทยจึงจะให้ไปด้วย ฝ่ายพระยาเพชรพิชัย (ใจ) จึงรับพระราชโองการใส่เกล้าฯ แล้ว กราบทูลพระกรุณาว่าข้าพระพุทธเจ้าจะขอรับพระราชทานเป็นไทยตามกระแสพระราชโองการดำรัสสั่ง ขณะนั้นจึงทรงพระกรุณาพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระยาเพชรพิชัยตามเสด็จพระราชดำเนินได้ ครั้นเสด็จพระราชดำเนินประทับที่พระพุทธบาทแล้ว พระยาเพชรพิชัย (ใจ) ก็สมทาทนศีลเฉพาะพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ปฏิญาณตนว่าจะรับปณินิบัติพระไตรสรณคมน์ และประพฤติตามพระบรมพุทโธวาทกระทำสัตย์ถวายพระรัตนตรัยต่อสำนักสมเด็จพระสังฆราช และต่อหน้าพระที่นั่งพระเจ้าแผ่นดิน ด้วย ครั้นเมื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จกลับพระนครแล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนพระยาเพชรพิชัย (ใจ) ให้เป็นเจ้าพระยาเพชรพิชัย <sup>452</sup>

<sup>451</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงค์สกุลขุนนาง*, หน้า 8 - 10.

<sup>452</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงค์สกุลขุนนาง*, หน้า 13.



พระยาเพชรพิชัย (ใจ) มีศักดิ์เป็นทายาทชั้นที่ 4 (เหลน) ของ เจกอะหมัด “พระยาเพชรพิชัย” เป็นขุนนางในตำแหน่งจางวางกรมล้อมพระราชวัง<sup>453</sup> พระราชพงศาวดารกล่าวถึงบทบาทของขุนนางผู้นี้ว่า เมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศเสด็จทอดพระเนตรการคล้องช้างที่ลพบุรี พวกจีนซึ่งอยู่แถวนายกายยกพวกประมาณ 300 เศษ คบคิดกันยกเข้ามาปล้นพระราชวัง พระยาเพชรพิชัยและข้าราชการทั้งปวงที่รักษาพระนครได้ช่วยกันออกรบกับพวกจีน รบฆ่าฟันพวกจีนกบฏป่วยเจ็บล้มตายเป็นอันมาก พวกจีนกบฏจะเข้าพระราชวังมิได้ก็แตกพ่ายหนีไป<sup>454</sup>

การที่พระยาเพชรพิชัยตัดสินใจเปลี่ยนศาสนาจากอิสลามมาเป็นพุทธนั้นน่าจะมิวัตุประสงค์สำคัญ 2 ประการ ประการแรกเพื่อลดกระแสความไม่ไว้วางใจที่พระมหากษัตริย์สยามทรงมีต่อประชาคมต่างด้าว โดยเฉพาะกลุ่มขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด -อิหร่านสายตระกูลของเจกอะหมัดซึ่งเป็นขุนนางเชื้อสายต่างชาติ ประการที่สองเพราะขุนนางผู้นี้ต้องการให้ตัวเขาและขุนนางในสายตระกูลเจริญเติบโตในหน้าที่ราชการยิ่งขึ้น โดยเฉพาะตัวของพระยาเพชรพิชัยนั้นดำรงตำแหน่งจางวางพระตำรวจขวา มีหน้าที่รับใช้ใกล้ชิดตามเสด็จเวลาประพาสตามสถานที่ต่างๆ แต่การที่ไม่สามารถตามเสด็จไปร่วมพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาได้นั้นก็ทำให้การปฏิบัติราชการในฐานะราชองครักษ์ต้องอ่อนด้อยลง นอกจากนี้สถานภาพของเขาซึ่งเป็นขุนนางเชื้อสายต่างด้าวก็อาจทำให้สมเด็จพระเจ้าบรมโกศไม่ทรงไว้วางพระทัย จึงจำเป็นต้องเปลี่ยนมารับนับถือพุทธศาสนาเพื่อให้เป็นที่โปรดปราน ซึ่งก็ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีเพราะหลังจากเปลี่ยนศาสนาแล้วสมเด็จพระเจ้าบรมโกศก็ทรงเลื่อนตำแหน่งให้ขึ้นเป็น เจ้าพระยาเพชรพิชัย<sup>455</sup>

การเปลี่ยนศาสนาของพระยาเพชรพิชัยเป็นกรณีน่าสนใจ เพราะขุนนางผู้นี้ถือได้ว่าเป็นผู้นำคนสำคัญของสายตระกูลเจกอะหมัด การเปลี่ยนศาสนาเดิมของบรรพบุรุษไปนับถือพุทธศาสนาอาจสร้างความไม่พอใจในหมู่ญาติพี่น้อง หรือในประชาคมมุสลิมไม่มากนักน้อย ผู้วิจัยได้สอบถามผู้รู้เกี่ยวกับศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์หลายคนซึ่งให้ความเห็นว่า มีความเป็นไปได้ที่พระยาเพชรพิชัยอาศัยหลักการที่เรียกว่า “ตะกียะ” (Taqiyya) ซึ่งแปลว่า “การอำพราง” หมายถึงการไม่แสดงตนว่าเป็นผู้เลื่อมใสศรัทธาในศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ ต่อศัตรูหรือคนต่างศาสนา หากมีภาวะการณ์ที่จะก่อให้เกิดอันตรายต่อตนเอง หรือพวกพ้อง หลักการนี้มีเฉพาะในกลุ่มมุสลิมนิกายชี

<sup>453</sup> *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, หน้า 260.

<sup>454</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2*, หน้า 112.

<sup>455</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงศสกุลขุนนาง*, หน้า 13.

อะห์<sup>456</sup> “ตะกียะ” อาจจะเป็นหลักการที่นำมาใช้เป็นข้ออ้าง หรือใช้เป็นแนวทางหนึ่งเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการกระทำของขุนนางผู้นี้ และคงทำให้ตัวเขาไม่ถูกต่อต้านจากพวกมุสลิมในสายตระกูลเดียวกัน

จดหมายเหตุประมวงศ์สกุลขุนนาคนกล่าวว่พระยาเพชรพิชัยมีภริยา 2 คน ภริยาคนใหญ่คือคุณหญิงแฉ่ง มีบุตรชายด้วยกันสองคน ชื่อ “เซน” และ “เสน” กับธิดาอีกหนึ่งคนชื่อ “แก้ว” ซึ่งต่อมาได้สมรสกับเจ้าพระยากลาโหม ภรรยาคนที่สองชื่อ “นก” ได้รับพระราชทานจากสมเด็จพระเจ้าบรมโกศหลังจากที่เปลี่ยนมารับนับถือพุทธศาสนาแล้ว พระยาเพชรพิชัยจึงมีสายสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับราชสำนัก และขุนนางใหญ่ในราชสำนักที่เป็นชาวพุทธ

การเปลี่ยนศาสนามงช่วยให่ขุนนางผู้นี้สามารถสร้างความสัมพันธ์แน่นแฟ้นขึ้นกับราชสำนัก และขุนนางที่มีอิทธิพลในอยู่ช่วงเวลานั้น การที่พระยาเพชรพิชัยซึ่งเป็นผู้นำคนสำคัญของตระกูลขุนนางมุสลิมเชื่อสายอินโด-อิหร่านสายตระกูลเฉกอะหมัดยอมเปลี่ยนศาสนาจากอิสลามนิกายชีอะห์มานับถือพุทธศาสนาเป็นการปรับเปลี่ยนครั้งใหญ่ในตระกูลขุนนางกลุ่มนี้ เพราะทำให้ขุนนางตระกูลนี้แตกออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกคือสายตระกูลบุตรชายคนโตของพระยาเพชรพิชัย ชื่อ “เซน” ซึ่งยังคงรับนับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์เหมือนอย่างบรรพบุรุษ กลุ่มที่สองคือสายตระกูลของบุตรชายคนที่สอง ชื่อ “เสน” ซึ่งเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาตามบิดา ทั้งท่านเซนและท่านเสนได้กลายเป็นต้นตระกูลขุนนาง 2 สายตระกูลใหญ่ในชั้นหลัง คือท่านเซนเป็นต้นตระกูลขุนนางมุสลิมเชื่อสายอินโด-อิหร่านในกรมท่าขวา ส่วนท่านเสนเป็นต้นตระกูลของขุนนางสายตระกูลขุนนาคนในสมัยรัตนโกสินทร์<sup>457</sup>

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัด ยังส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในกรมท่าขวา โดยขุนนางสายตระกูลนี้ได้เข้ามามีบทบาทควบคุมกรมท่าขวาแทนที่ขุนนางชาวต่างชาติ ซึ่งเป็นกลุ่มที่เคยมีบทบาทมาแต่เดิม และยังขยายบทบาทเข้ามาควบคุมประชาคมต่างชาติกลุ่มอินโด-อิหร่าน กลุ่มจาม-มลายู และกลุ่มพวกเข้ร็ดด้วย

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ขุนนางต่างชาติมีบทบาทสูงในการควบคุมกิจการของกรมท่าขวา นับตั้งแต่ ออกญาพิชิต (อับดุลย์ รัชชัค) ออกพระศรีเนาวรัตน์ (อกามะหะหมัด) และ

<sup>456</sup> สัมภาษณ์ พิมพ์ ช่วงรัศมี, หัวหน้ามัสยิดผดุงธรรมอิสลาม, 15 เมษายน 2543. ; Ian Richard Netton, *A popular dictionary of Islam*, p. 245.

<sup>457</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงศ์สกุลขุนนาคน*, หน้า 11.

ออกญา วิไชยเชนทร์ (ฟอลคอน) แต่เมื่อถึงในรัชสมัยกษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวงขุนนางมุสลิมกลับมีบทบาทลดลง เนื่องจากพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวงมีนโยบายกีดกันชนต่างชาติ ต่างศาสนา จึงเป็นโอกาสให้ขุนนางมุสลิมสายตระกูลเจกอะหุมัดซึ่งเป็นกลุ่มขุนนางเลือดผสมสามารถเพิ่มบทบาทในกรมท่าขวาได้มากขึ้น การที่ขุนนางสายตระกูลเจกอะหุมัดฝ่ายพุทธสามารถขยายบทบาทเข้าสู่หน่วยงานราชการฝ่ายปกครองของสยาม จนได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากสมเด็จพระเจ้าบรมโกศให้มีตำแหน่งหน้าที่ราชการระดับสูง คงมีส่วนทำให้ขุนนางกลุ่มนี้มีอิทธิพลมากพอจะสนับสนุนขุนนางสายตระกูลเจกอะหุมัดฝ่ายมุสลิมให้สามารถขยายบทบาทเข้ามาควบคุมกรมท่าขวาแทนที่กลุ่มขุนนางชาวต่างชาติ หรือกล่าวได้ว่าสถานการณ์ที่มั่นคงของขุนนางสายตระกูลเจกอะหุมัดฝ่ายพุทธ ช่วยส่งเสริมให้ขุนนางมุสลิมสายตระกูลเจกอะหุมัดในกรมท่าขวามีบทบาทเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะบทบาทในการควบคุมกำลังพล

บทบาทที่เพิ่มขึ้นในการควบคุมกำลังพลของขุนนางสายตระกูลเจกอะหุมัดในกรมท่าขวาเห็นได้จากที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งให้ขุนนางกลุ่มนี้เข้าไปว่าการหน่วยงานที่มีอำนาจบังคับบัญชาของกำลังชาวต่างชาติกลุ่มอื่นๆ นอกเหนือจากมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน จดหมายเหตุประจวบคีรีขันธ์กล่าวถึงว่า พระยาเพชรพิชัย (ใจ) นอกจากดำรงตำแหน่งจางวางพระตำราวงวังฝ่ายขวาแล้ว ยังได้ว่าการมอสาจามและญี่ปุ่นด้วย<sup>458</sup> พระยาวิชิตณรงค์ (เชน) ซึ่งเป็นบุตรของพระยาเพชรพิชัย และดำรงตำแหน่งเจ้ากรมเขนทองซ้าย ก็ยังได้รับการแต่งตั้งให้ไปว่าการมอสาจาม หลังจากบิดาได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพระยาเพชรพิชัยว่าที่สมุหนายกแล้ว ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ก็ทรงเลื่อนตำแหน่งพระยาวิชิตณรงค์เป็นพระยาจุฬาราชมนตรี โดยโปรดฯ ให้ว่าการท่ากลาง และกรมมอสาจามด้วย<sup>459</sup>

นับตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นต้นมาประชากรมุสลิมกลุ่มจาม มลายู และมุสลิมจากรัฐในหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มจำนวนมากขึ้น ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มีพวกมุสลิมกลุ่มนี้อยู่ในกรุงศรีอยุธยามากกว่า 4,000 คน<sup>460</sup> และมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ประชาคมกลุ่มจาม และมลายู ได้สร้างปัญหาให้กับราชสำนักหลายครั้ง ที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนคือกรณีกบฏมัทกะตันซึ่งมีกลุ่มมุสลิมจาม มลายู และมุสลิมจากรัฐในเขตหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นผู้ก่อการ และกรณีของพระยาราชวังสัน เจ้ากรมมอสาจาม ซึ่งได้ให้ความช่วยเหลือแก่พระ

<sup>458</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประจวบคีรีขันธ์*, หน้า 11.

<sup>459</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

<sup>460</sup> ลาลูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1*, หน้า 501.

ขารามเดโช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (ที่เป็นมุสลิม) การที่พวกมุสลิมกลุ่มจาม และมลายู รวมทั้งมุสลิมจากรัฐในหมู่เกาะเป็นกลุ่มที่มักสร้างปัญหาให้กับราชสำนัก น่าจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวงทรงสนับสนุนกลุ่มขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดซึ่งเป็นกลุ่มขุนนางที่ทรงไว้วางพระทัยให้เข้ามาควบคุมดูแลประชาคมมุสลิมกลุ่มจามและมลายู ซึ่งเป็นประชาคมมุสลิมกลุ่มใหญ่ที่สุดในกรุงศรีอยุธยา

เพื่อขยายบทบาทในการปกครองมุสลิมกลุ่มจาม และมลายู พระยาจุฬาราชมนตรี (เซน) ได้สมรสกับคุณหญิงกอนทอง ธิดาของพระยาท้ายน้ำ ซึ่งเป็นมุสลิมชาวจาม และต่อมาท่านเซนก็ได้ย้ายนิเวศสถานมาอยู่ที่คลองคูจาม<sup>461</sup> การสมรสกับธิดาของขุนนางใหญ่ในสายตระกูลมุสลิมกลุ่มจาม อีกทั้งยังย้ายนิเวศสถานจากในกำแพงเมือง ออกมาอยู่ร่วมกับประชาคมจามของพระยาจุฬาราชมนตรี (เซน) แสดงให้เห็นว่า ขุนนางกลุ่มนี้ให้ความสำคัญกับการขยายบทบาทเข้ามาควบคุมประชาคมจาม และมลายู ซึ่งสอดคล้องกับพระบรมราโชบายของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวง การได้รับแต่งตั้งให้ว่าการในตำแหน่งเจ้ากรมอาสาจาม ทำให้พระยาจุฬาราชมนตรี เข้ามาควบคุมกองกำลังมุสลิมทั้งหมดซึ่งเป็นกองกำลังต่างชาติกลุ่มใหญ่ของสยาม

จากพระราชพงศาวดารเวียดนามที่เรียกว่า “Dai Nam Thuc Luc (the Official Chronicle of the Nguyen Dynasty) มีรายละเอียดตอนหนึ่งน่าสนใจ กล่าวไว้ใน พ. ศ. 2309 (ค. ศ. 1766) สายลับของเวียดนามในกรุงศรีอยุธยารายงานว่า กษัตริย์สยามกำลังทรงเตรียมกองทหารเรือจะยกไปตีบันทายมาศ (Banteay Meas) ซึ่งเป็นเมืองของเขมรที่อยู่ใต้อิทธิพลของเวียดนาม โดยทรงเตรียมเรือรบที่เรียกว่า “เชียน ดับ” (Chien dap) หมายถึงเรือที่ใช้กันอยู่ในมหาสมุทรอินเดีย<sup>462</sup> หากข้อความดังกล่าวเป็นความจริงแล้วก็หมายความว่า การที่พระยาจุฬาราชมนตรี (เซน) ได้รับแต่งตั้งให้มาดำรงตำแหน่งเจ้ากรมอาสาจาม ซึ่งเป็นตำแหน่งหัวหน้ากองทัพเรือของสยามด้วยนั้น อาจเป็นการเตรียมการของกษัตริย์สยามที่จะใช้กองกำลังทางเรือของพวกมุสลิมกลุ่มจาม และมุสลิมกลุ่มอื่นๆที่มีความชำนาญในการรบทางเรือเพื่อ

<sup>461</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงศสกุลขุนนาถ*, หน้า 17.

<sup>462</sup> Yumio Sakurai and Takako Kitagawa, “Ha Tien or Banteay Meas in the Time of the Fall of Ayutthaya ,” in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, p. 172.

โจมตีเมืองบันทายมาศ อย่างไรก็ตามกองทัพเรือของสยามไม่ได้ไปตีเมืองบันทายมาศเพราะพม่าได้ยกกองทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยาเสียก่อน

เมื่อกองทัพพม่ายกมาล้อมกรุงศรีอยุธยา ขุนนางกรมท่าขวาได้ร่วมทำหน้าที่ผู้นำกองทัพมุสลิมในการสงครามระหว่างสยามกับพม่าเมื่อ พ. ศ. 2304 (ค. ศ. 1761) และ พ. ศ. 2310 (ค. ศ. 1767) มีหลักฐานปรากฏอยู่ใน “คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง” ดังนี้

... แล้วจึงขุนนางแขกออกอาสา คือ หลวงศรียศ หลวงราชพิมล ขุนศรีวรจันทร์ ขุนราชนิทานกับพวกแขกเทศ แขกจาม แขกมลายู แขกชวา บรรดาพวกแขกทั้งปวงเป็นอันมากจึงตั้งพระจุฬาเป็นแม่ทัพยกออกไปตีค่ายบ้านป้อม ฝ่ายแม่ทัพแขกข้างพม่าชื่อเน โมย กุนรัดเป็นแม่ทัพได้รับกับพระจุฬาบ้างก็ล้มตายเจ็บป่วยด้วยกันทั้งสองฝ่าย<sup>463</sup>

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระยาจุฬาราชมนตรี เจ้ากรมท่าขวามีบทบาทในการควบคุมกำลังพลมุสลิมในราชการสงคราม และขุนนางหลายคนในกรมท่าขวาได้ออกรบในราชการสงครามในรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ คำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวถึงบทบาทของขุนนางกรมท่าขวาว่า ครั้งที่กองทัพพม่าของพระเจ้าอลองพญายกมาตีกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ. ศ. 2304 (ค. ศ. 1761) พม่ายกทัพมาทางเมืองมะริด และตะนาวศรี สมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ทรงให้ขุนนางกรมท่าขวาออกไปตั้งรับที่ราชบุรี ขุนนางในกองทัพคราวนั้นประกอบไปด้วย พระยาจุฬาพระศรีเนาวรัตน์ หลวงศรีวรชาน และ หลวงศรียศ ซึ่งแต่ละคนได้คุมกำลังพล 1,000 เศษ ร่วมไปในทัพของเจ้าพระยาพระคลังไปตั้งรับทัพพม่าที่ราชบุรี แต่เมื่อกองทัพทราบข่าวว่าพม่าตีได้มะริด และตะนาวศรีแล้ว จึงถอยกลับเข้ามาตั้งรักษาพระนคร<sup>464</sup>

คำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวถึงบทบาทของขุนนางกรมท่าขวาในการรบกับพม่าเมื่อ จุลศักราช 1126 ตรงกับ พ. ศ. 2308 (ค. ศ. 1765) โดยสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ทรงให้พระยาจุฬาราชมนตรีคุมทหารออกไปตั้งรับทัพพม่าที่ปากน้ำพระประแดง ให้หลวงศรีวรชานไปตั้งรับที่ปากน้ำประสบ และให้หลวงศรียศออกไปตั้งรับพม่าที่ปากน้ำ “หิงลา”<sup>465</sup> เมื่อกองทัพพม่ารุกเข้ามาจนถึง

<sup>463</sup> คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง, หน้า 435.

<sup>464</sup> คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า 155-156.

<sup>465</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 164.



ซานพระนครแล้วโปรดฯให้เรียกตัวขุนนางที่ออกไปตั้งรับทัพพม่ากลับมาประจำในพระนคร พระยาจุฬาราชมนตรี หลวงศรีวรชาน และหลวงศรียศ ได้ถูกเรียกเข้ามาประจำการอยู่ในพระนครด้วย

ในพระราชพงศาวดารพม่ากล่าวว่ หลังจากทัพพม่าทางตอนเหนือตีทัพไทยแตกแล้ว กรุงศรีอยุธยาได้จัดทัพเรือออกตีค่ายพม่าทางใต้ ในครั้งนั้นมีการส่งเรือใหญ่ 10 ลำ เรือสำปั้น 500 เรือเล็ก 1,000 ลำ ส่วนไพร่พลมีด้วยกันทั้งสิ้น 60,000 คน ซึ่งในจำนวนนี้มีทหารอาสาชาติต่างๆ อาทิ โปรตุเกส จีน เบงกาลี (Bengalee) และ “บะชู” (Bashu) หรือมลายู ส่วนที่เหลือเป็นทหารไทย จากพระราชพงศาวดารของพม่าแสดงให้เห็นว่ากองกำลังต่างชาติส่วนใหญ่เป็นกองอาสาที่สังกัดในกรมท่าขวา กรมท่าซ้าย และกองอาสาจาม ซึ่งมีความชำนาญการรบทางเรือ พงศาวดารพม่าระบุว่ากองทัพดังกล่าวถูกพม่าตีแตก เนื่องจากระหว่างที่กองทัพเรือสยามยกลงมาตามแม่น้ำบางกอก (แม่น้ำเจ้าพระยา) พม่าเอาโซ่กั้นขวางแม่น้ำไว้ เรือก็มาออดิคอยู่กลางแม่น้ำ พม่าบนป้อมทั้งสองฝั่งแม่น้ำก็ใช้ปืนระดมยิงลงมา ในครั้งนี้ฝ่ายไทยพ่ายแพ้อย่างบอบช้ำและเสียชีวิตไปเป็นอันมาก<sup>466</sup>

เมื่อพม่ายกเข้าล้อมกรุง ขุนนางกรมท่าขวาได้ถูกเกณฑ์ไปช่วยรบ โดยพระยาจุฬาราชมนตรี และหลวงศรีวรชาน ร่วมไปในกองทัพของพระยาเพชรบุรี ส่วนหลวงศรียศร่วมไปในกองทัพของพระยาตาก (สิน) กองทัพของพระยาเพชรบุรีถูกพม่าตีแตกพระยาเพชรบุรีตายในที่รบ ส่วนทัพของพระยาตากก็แตกพ่าย และหนีเอาตัวรอดได้ กองทหารที่เหลือก็แตกกระจัดกระจายไป<sup>467</sup>

การเปลี่ยนแปลงทางด้านการบริหารและควบคุมกำลังพลในกรมท่าขวา น่าจะเกิดขึ้นในช่วงตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เมื่อขุนนางมุสลิมสายตระกูลเจกอะหมัดมีอำนาจมากขึ้นในกรมท่าขวา ทำให้ขุนนางกลุ่มนี้ขยายบทบาทเข้าไปควบคุมประชาคมมุสลิมกลุ่มอื่นนอกจากมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน หรือพวกมัวร์โดยขยายขอบเขตอำนาจหน้าที่บังคับบัญชากรมอาสาจาม ซึ่งมีกองกำลังส่วนใหญ่เป็นมุสลิมจากรัฐต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

<sup>466</sup> สุเนตร ชุตินธรานนท์, *สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 ( พ.ศ. 2310) ศึกษาจากพงศาวดารพม่าฉบับราชวงศ์คองบอง* (กรุงเทพฯ ฯ: สำนักพิมพ์สยาม จำกัด, 2534), หน้า 59.

<sup>467</sup> สุเนตร ชุตินธรานนท์, *สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 ( พ. ศ. 2310) ศึกษาจากพงศาวดารพม่าฉบับราชวงศ์คองบอง*, หน้า 164- 165.

นอกจากบทบาทในการเข้ามาควบคุมประชาคมมุสลิมแล้ว ขุนนางกรมท่าขวายังได้รับการสนับสนุนให้เข้ามามีบทบาทในการควบคุมพวกเข้รัดในสยามด้วย จดหมายเหตุประมวงค์สกุลบุณนาคกล่าวว่า พระยาจุฬาราชมนตรี(เซน) ได้รับแต่งตั้งให้เข้ามาดูแลกรมอาสาจาม และกรมท่ากลางในปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ<sup>468</sup> ในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนระบุตำแหน่งขุนนางผู้หนึ่งในกรมท่าขวาคือ “หลวงราชมนตรี” เป็นตำแหน่งเจ้าท่าได้ว่าการแขกประเทศอังกฤษ เวียดนาม และฝรั่งเศสโดยขึ้นตรงต่อพระยาจุฬาราชมนตรี<sup>469</sup>

บทบาทของหลวงราชมนตรีในการติดต่อกับชาวต่างชาติ ปรากฏหลักฐานมาตั้งแต่ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แต่การเข้ามาควบคุมประชาคมพวกเข้รัดในสยามนั้นมีหลักฐานชัดเจนในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ จากจดหมายของเมอซิเออร์เดอโลลิเยร์ มิซซันนารีฝรั่งเศสในสยาม ที่มีไปถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศของฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ. ศ. 2292 (ค. ศ. 1749) กล่าวว่า หลวงราชมนตรีเป็นพนักงานผู้ดูแลควบคุมพวกเข้รัด<sup>470</sup> จากบันทึกของบาทหลวงฝรั่งเศสกล่าวว่า หลวงราชมนตรีซึ่งดำรงตำแหน่งอยู่ระหว่าง พ. ศ. 2291-2299 (ค. ศ. 1748 - 1756) ซึ่งตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เป็นหลานชายของฟอลคอน ชื่อว่า “คอนสแตนติน ฟอลคอน” เหมือนกัน โดยเป็นเจ้าพนักงานในพระคลังสินค้าและหัวหน้าประชาคมคาทอลิกในอยุธยา

จากบันทึกของบาทหลวงฝรั่งเศสแสดงว่า หลวงราชมนตรีซึ่งเป็นหลานชายของฟอลคอนมีบทบาทบริหารราชการอยู่ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ บุคคลผู้นี้มีหน้าที่ควบคุมกลุ่มพวกเข้รัด โดยได้ใช้อำนาจที่มีอยู่เปลี่ยนตัวหัวหน้าพวกเข้รัด และพวกญุ่นเข้รัดซึ่งอาศัยอยู่ในสยามหลายครั้งจนเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งกับพวกเข้รัดจำนวนหนึ่ง และคณะบาทหลวงฝรั่งเศส<sup>471</sup> การที่หลวงราชมนตรีซึ่งเป็นขุนนางกรมท่าขวามีบทบาทในการควบคุมพวกเข้รัดแสดงให้เห็นว่าขุนนางกรมท่าขวาเป็นบุคลากรที่พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวงทรงใช้ในการควบคุมประชาคม

<sup>468</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงค์สกุลบุณนาค*, หน้า 15.

<sup>469</sup> *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, หน้า 234.

<sup>470</sup> “ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 38 , จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ภาคที่ 5 , ” หน้า 310.

<sup>471</sup> “ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 38 , จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ภาคที่ 5 , ” หน้า 310

ต่างชาติกลุ่มอื่น ๆ นอกเหนือจากประชาคมมุสลิมเชื้อสายอินโด - อิหร่าน ได้แก่ประชาคมจาม และมลายู รวมทั้งประชาคมพวกเข้รืตที่ประกอบไปด้วยพวกเวียดนาม และญี่ปุ่น

การที่หลวงราชมนตรีซึ่งเป็นหลานชายของพลคอน และเป็นพวกเข้รืตมีปัญหาขัดแย้งกับกลุ่มบาทหลวงหลายครั้งสะท้อนให้เห็นว่า ราชสำนักคงเข้ามาควบคุมขุนนางต่างชาติอย่างเข้มงวด ขุนนางกลุ่มนี้จึงเกิดความขัดแย้งกับกลุ่มบาทหลวงฝรั่งเศสทั้งที่คนทั้งสองกลุ่มน่าจะอำนวยประโยชน์ให้แก่กัน จะเห็นได้จากบันทึกของบาทหลวงฝรั่งเศสที่กล่าวว่า การที่หลวงราชมนตรีเข้มงวดกับพวกเข้รืต ก็เนื่องจากตัวเขาและขุนนางที่เกี่ยวข้องถูกบังคับจากราชสำนักให้ควบคุมพวกเข้รืตอย่างเข้มงวด โดยราชสำนักกำหนดบทลงโทษไว้ว่า “หากปล่อยให้พวกบาทหลวงชักนำ คนไทย มอญ หรือญวนเข้รืต จะต้องถูกประหารชีวิต”<sup>472</sup> ความเกรงกลัวอำนาจของราชสำนัก น่าจะเป็นเหตุผลที่ทำให้ขุนนางกรมท่าชาวผู้ต้องดำเนินการเร่งรัดกับพวกเข้รืตจนเกิดความขัดแย้งกับพวกบาทหลวงฝรั่งเศสหลายครั้ง

แม้ว่าบทบาทด้านการค้าของขุนนางกรมท่าชาวในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงจะลดลงไปมาก เนื่องจากราชสำนักสยามหันไปส่งเสริมการค้าฝั้งตะวันออกที่ผ่านทางกรมท่าซ้าย และขุนนางชาวจีน แต่ขุนนางกรมท่าชวากลับมีบทบาทมากขึ้นในการควบคุมประชาคมต่างชาติคือกลุ่มมุสลิม และพวกเข้รืต โดยเฉพาะขุนนางสายตระกูลเฉกอะหุมัดได้กลายเป็นกลุ่มที่มีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในกรมท่าชวา ขุนนางกลุ่มนี้ได้ดำเนินการเพื่อสร้างเสริมบทบาท และอำนาจในหลายๆ ด้าน ส่วนแรกคือการเปลี่ยนศาสนาจากอิสลามมาเป็นพุทธ ในขณะที่เดียวกันก็ยังส่งเสริมให้เครือญาติอีกกลุ่มหนึ่งค่นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์อยู่เพื่อรักษาบทบาทที่มีอยู่เดิมในหน่วยงานกรมท่าชวา กลุ่มขุนนางที่เปลี่ยนมารับนับถือพุทธศาสนาได้สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับราชสำนัก และขุนนางที่มีบทบาทและอิทธิพลสูงทั้งทางฝ่ายทหาร และฝ่ายปกครอง ในขณะที่กันกลุ่มขุนนางที่เป็นสายมุสลิมก็ได้สร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับผู้นำประชาคมมุสลิมกลุ่มจาม และมลายู ที่เป็นกลุ่มประชาคมมุสลิมกลุ่มใหญ่ที่สุดในสยาม การดำเนินการต่างๆ อย่างเป็นขั้นเป็นตอนของขุนนางสายตระกูลเฉกอะหุมัดมิได้ส่งผลให้ขุนนางกลุ่มนี้ขึ้นมามีบทบาทโดดเด่นในกรมท่าชวาแทนที่กลุ่มขุนนางต่างชาติเท่านั้น แต่ยังส่งผลให้ขุนนางกลุ่มนี้สามารถขยายบทบาทเข้ามามีอิทธิพลอยู่ในกลุ่มขุนนางฝ่ายปกครองในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง และได้กลายเป็นรากฐานที่ทำให้ขุนนางกลุ่มนี้กลับมามีบทบาทอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์

<sup>472</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

## บทที่ 5

### การเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ (พ. ศ. 2311-2435 หรือ ค. ศ. 1768-1892)

กรุงธนบุรีสถาปนาขึ้นบนรากฐานของเมืองบางกอก ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่าน และเมืองท่าการค้าที่สำคัญในสมัยอยุธยา ที่มีพัฒนาการของชุมชนต่อเนื่องมาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ. ศ. 2091-2111 หรือ ค. ศ. 1548-1568) โดยได้เปลี่ยนฐานะจากหมู่บ้านสวนผลไม้และไร่นามาเป็นเมืองหน้าด่านเป็นเวลานานกว่า 300 ปี<sup>1</sup> เมืองธนบุรีมิได้ถูกทำลายเพราะผลของสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 อีกทั้งยังมีป้อมปราการที่สร้างไว้อย่างมั่นคงแข็งแรง จึงเหมาะสมแก่การเป็นที่ตั้งของเมืองหลวงในช่วงของการสร้างชาติ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและบันทึกจดหมายเหตุชาวต่างชาติระบุว่า ธนบุรีเป็นเมืองที่มีกำแพงล้อมรอบ มีอาคารที่ทำการของเจ้าเมืองบนฝั่งตะวันตก (ฝั่งธนบุรี) ตึกรับรอง โบสถ์ฝรั่ง และป้อมทั้งสองฟากแม่น้ำที่มีชื่อรวมกันว่า ป้อมบางกอก ป้อมเมืองธนบุรี หรือป้อมวิไชยентร์<sup>2</sup>

เนื่องจากเป็นเมืองท่าการค้า ธนบุรีจึงมีชุมชนต่างชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่แล้วตั้งแต่ในสมัยอยุธยา หนังสือ “ประวัติสมัยรัตนโกสินทร์” ที่เล่าถึงประวัติของศาสนสถานศูนย์กลางมุสลิมสำคัญในสมัยอยุธยาตอนปลายกล่าวว่าบริเวณริมคลองบางกอกใหญ่ฝั่งธนบุรีมีพวกมุสลิมตั้งภูมิลำเนาค้าขาย อยู่มาตั้งแต่สมัยอยุธยา<sup>3</sup> จดหมายเหตุของบาทหลวงตาซารดีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์กล่าวว่า

---

<sup>1</sup> *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, หน้า 142.

<sup>2</sup> จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, *องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 13.

<sup>3</sup> มุสลิมกลุ่มนี้อ้างว่าพวกเขาเข้ามาตั้งถิ่นฐานในคลองบางกอกใหญ่ตั้งแต่อ่อนสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ. ศ. 2153-2177 หรือ ค. ศ. 1610-1628) (ดูรายละเอียดใน เสาวนีย์ จิตต์หมวด, *กลุ่มชาติพันธุ์: ชาวไทยมุสลิม* (กรุงเทพมหานคร: กองทุนสง่ารัจจะอัมพร, 2531), หน้า 125. )

เจ้าเมืองบางกอกในสมัยนั้นเป็นมุสลิมจากเมือง “คอนสแตนติโนเปิล”<sup>4</sup> นอกจากจะได้รับแต่งตั้งให้ดูแลเมืองบางกอกแล้วเจ้าเมืองผู้นี้ยังมีหน้าที่ดูแลควบคุมประชาคมมุสลิมที่อยู่อาศัยในเขตเมืองบางกอกด้วย

จากบันทึกเรื่องราวประวัติขุนนางมุสลิมสายตระกูลเฉกอะหมัดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นระบุว่า เมื่อครั้งที่พวกเขาอพยพหนีสงครามมาจากกรุงศรีอยุธยา ก็ได้อาศัยอยู่แถบกุฎีใหญ่<sup>5</sup> หรือมัสยิดต้นสนร่วมกับมุสลิมกลุ่มเดิมซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่<sup>6</sup> ยืนยันว่ามีมุสลิมอาศัยอยู่บริเวณนั้นมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา กรุงธนบุรีจึงเป็นเมืองที่มีความเจริญอยู่แล้วในระดับหนึ่ง เพราะนอกจากจะมีพื้นที่ซึ่งปรับเปลี่ยนให้เป็นศูนย์กลางปกครองใหม่ได้แล้ว ยังมีชุมชนเกษตรกรรม และย่านการค้าซึ่งสามารถพัฒนาเป็นเมืองท่าได้เช่นเดียวกับกรุงศรีอยุธยา ด้วยปัจจัยที่เหมาะสมทำให้กรุงธนบุรีเจริญเติบโตกลายเป็นศูนย์กลางของราชอาณาจักรใหม่ได้ในเวลาไม่นานนัก

### **บทบาทของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยธนบุรี และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ. ศ. 2311-2352 (ค. ศ. 1768-1809)**

การล่มสลายของสถาบันการปกครองส่วนกลางของราชอาณาจักรอยุธยา ส่งผลให้หน่วยงานกรมท่าขวาต้องสลายตัวไปด้วย จนกระทั่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงสถาปนาพระนครหลวงแห่งใหม่จึงทรงฟื้นฟูบ้านเมืองอีกครั้ง ขุนนางที่หนีรอดจากการถูกสังหารหรือถูกจับเป็นเชลยรวมทั้งขุนนางที่ไปอาศัยอยู่กับเจ้าขุนมูลหรือเจ้าเมืองต่างๆ ได้เข้ามาสวามิภักดิ์ทำราชการอยู่กับสมเด็จพระเจ้า

<sup>4</sup> ตาซาร์ด, *จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ด*, หน้า 67. ; ในสมัยนั้นได้เปลี่ยนเป็นกรุงอิสตันบูล (Istanbul) แล้ว แต่บาทหลวงตาซาร์ดยังเรียกว่า “คอนสแตนติโนเปิล” (Constantinople) ตามชื่อเมืองหลวงเดิมของจักรวรรดิไบแซนไทน์

<sup>5</sup> มัสยิดต้นสนเดิมเรียกว่า “กระฎีใหญ่” ซึ่งน่าจะมาจากคำว่า “กระฎีบางกอกใหญ่” คำว่า “กระฎี” เป็นคำสามัญที่มุสลิมนิกายชีอะห์ในประเทศไทยใช้เรียกชื่อศาสนสถานของพวกเขา (ดูรายละเอียดใน ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, *ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย*, หน้า 14. ; *บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม 2* (พระนคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2506), หน้า 103-104. )

<sup>6</sup> กุโบร์ หรือสุสานของมัสยิดต้นสน เป็นสถานที่ฝังศพของขุนนางกรมท่าขวาและลูกหลานซึ่งนับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ รวมทั้งมุสลิมในสายตระกูลของเจ้าพระยาจักรี (หมุด)



กรุงธนบุรี ในจำนวนนี้มีกลุ่มขุนนางสายตระกูลเจกอะหุมัศรวมอยู่ด้วยซึ่งต่อมาขุนนางกลุ่มนี้ได้กลับเข้ามารับราชการในกรมท่าขวาอีกครั้ง

**บทบาทของขุนนางมุสลิมสายตระกูลเจกอะหุมัศ ในการรวบรวมประชาคมมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน** บันทึกในจดหมายเหตุประมวงค์สกุลบุรณาคแสดงว่า เมื่อครั้งที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า นั้น ขุนนางสายตระกูลเจกอะหุมัศ ต้องประสบชะตากรรมเช่นเดียวกับขุนนางกลุ่มอื่นๆ คือส่วนใหญ่ถ้าไม่เสียชีวิตในสงครามก็ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย มีบางคนสามารถหนีไปอาศัยทำราชการอยู่กับเจ้าเมือง หรือเจ้าขุนมูลต่างๆ สำหรับขุนนางสายพุทธหนีรอดจากการตกเป็นเชลยได้หลายคน ในขณะที่ขุนนางสายมุสลิมมีเพียงขุนป้องพลจันทร์ (แก้ว)<sup>7</sup> ซึ่งในจดหมายเหตุประมวงค์สกุลบุรณาคกล่าวว่า ถวายตัวรับราชการในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและต่อมาได้รับการแต่งตั้งเป็นหลวงศรีเนาวรัตน์<sup>8</sup> การที่ขุนป้องพลจันทร์ (แก้ว) กลับเข้ามารับราชการอยู่กับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนับเป็นโอกาสที่ทำให้บุคคลผู้นี้สามารถรวบรวมญาติพี่น้อง และมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน ที่กระจัดกระจายอยู่ให้เข้ามารวมกันได้อีกครั้ง ขณะเดียวกันขุนนางสายตระกูลเจกอะหุมัศฝ่ายพุทธก็ได้เข้ามารับราชการอยู่ในกรุงธนบุรีด้วย การที่ขุนนางสายตระกูลเจกอะหุมัศหลายคนมีโอกาเข้ามารับราชการในสมัยธนบุรี และในสมัยรัตนโกสินทร์ ทำให้ขุนนางกลุ่มนี้กลับมามีบทบาทอีกครั้งในราชสำนัก

จากบันทึกคำบอกเล่าของลูกหลานขุนนางกรมท่าขวากกล่าวว่าในสมัยธนบุรีนั้นมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านสายตระกูลเจกอะหุมัศที่อพยพลี้ภัยสงครามเข้ามายังกรุงธนบุรีต้องอาศัยในแพบริเวณริมคลองบางกอกใหญ่หน้ามัสยิดต้นสน โดยเข้าไปอาศัยปลูกแพอยู่อาศัยร่วมกับมุสลิมกลุ่มเดิมที่ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยาเรียกกันว่า “แขกแพ” มุสลิมกลุ่มนี้สร้างบ้านเรือนปลูกเป็นแพ

<sup>7</sup> จดหมายเหตุประมวงค์สกุลบุรณาคเรียกว่า “ก้อนแก้ว” ส่วนใน “หนังสือพงษาวดารย่อ ลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว)” เรียกว่า “แก้ว” การที่ จดหมายเหตุประมวงค์สกุลบุรณาคเรียกว่า “ก้อนแก้ว” ก็เพื่อให้ต่างจากท่านแก้วซึ่งเป็นธิดาของเจ้าพระยาเพชรพิชัย (ใจ) นอกจากนี้มารดาท่านก้อนแก้วชื่อว่า คุณหญิงก้อนทองจดหมายเหตุประมวงค์สกุลบุรณาคจึงเรียกว่า ท่านก้อนแก้ว แทนที่จะเรียกว่าท่านแก้ว เลยๆ (ดูรายละเอียดใน “หนังสือพงษาวดารย่อ ลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว)” , เอกสารส่วนบุคคล. )

<sup>8</sup> อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา- จุฬารัตน, “ที่ระลึกในการทำบุญบั้งไฟมิชชัน ให้กับท่านบรรพบุรุษแห่งตระกูล อหะหมัดจุฬา- จุฬารัตน และบรรพบุรุษแห่งนิกายชีอะห์อิสนาอะชะรีในประเทศไทย, ” 1 กุมภาพันธ์ 2529.

ริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณคลองบางกอกใหญ่ และเนื่องด้วยที่ดินเดิมมีน้อยมุสลิมส่วนใหญ่จึงนิยมพักอาศัยในเรือนแพ เลยถูกขนานนามจากชาวไทยพุทธว่า แยกแพ<sup>9</sup> มุสลิมกลุ่มนี้เป็นพวกที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายสุหนี่ สันนิษฐานว่าเป็นเชื้อสายอินเดียน เตอร์ก หรืออาหรับ ที่เข้ามาค้าขายในเมืองบางกอกตั้งแต่สมัยอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม<sup>10</sup> มุสลิมกลุ่มนี้ได้สร้างมัสยิดขึ้นเรียกว่า มัสยิดต้นสน และต่อมาในสมัยธนบุรีได้รับพระราชทานที่ดินให้สร้างกุโบร์ เพื่อให้เป็นสุสานสำหรับฝังศพข้าราชการทหารและพลเรือนที่เป็นมุสลิม<sup>11</sup>

การรวบรวมประชาคมมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน ให้เข้าเป็นปึกแผ่นอีกครั้งในสมัยธนบุรี นับเป็นภาระสำคัญของ หลวงศรีเนาวรัตน์ (แก้ว) เนื่องจากมุสลิมกลุ่มนี้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ซึ่งส่งผลให้มุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านลดจำนวนลงไปมาก อันที่จริงมุสลิมกลุ่มนี้คงลดจำนวนลงตั้งแต่ช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อความสัมพันธ์ระหว่างรัฐมุสลิมกับสยามเริ่มเสื่อมลง ประกอบกับการค้าฝั่งตะวันตกที่ชบเซาก็ทำให้พวกมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน เข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานในสยามน้อยลงไปด้วย

การรวบรวมกำลังพลมุสลิมอินโด-อิหร่านมีความสำคัญต่อการสร้างความมั่นคงในประชาคม อีกทั้งยังมีผลต่อบทบาทและอิทธิพลของขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดในราชสำนัก ดังจะเห็นได้จากในสมัยราชวงศ์ปราสาททอง ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ประชาคมมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านมีบทบาทต่อราชสำนักส่งผลให้ขุนนางที่เป็นผู้นำประชาคมมีบทบาทและอิทธิพลสูง แต่เมื่อถึงในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงเป็นช่วงที่เกิดความขาดแคลนกำลังพลในประชาคมอินโด-อิหร่าน ขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดจึงต้องใช้ความพยายามขยายอิทธิพลเข้ามาควบคุมประชาคมมุสลิมกลุ่มอื่นๆที่มีจำนวนคนมากกว่า เช่นประชาคมจาม และมลายู เพื่อให้กลุ่มของตัวเองยังสามารถรักษาบทบาทและอิทธิพลที่มีต่อราชสำนักเอาไว้ และด้วยการสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวงที่ทรงแต่งตั้งให้พระยาจุฬาราชมนตรีดำรงตำแหน่งว่าที่เจ้ากรมอาสาจามควบไปกับตำแหน่งเจ้ากรมท่าขวา

<sup>9</sup> “ที่ระลึกงานเปิดมัสยิดต้นสน, ” 25 กุมภาพันธ์ 2498 , หน้า 13.

<sup>10</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 53. ; เสาวนีย์ จิตต์หมวด, *กลุ่มชาติพันธุ์: ชาวไทยมุสลิม*, หน้า 123.

<sup>11</sup> เพ็ญศรี กาญจนโม้ย และ นันทนา กปิลกาญจน์, “รายงานผลการวิจัย บทบาทมุสลิมในปลายอยุธยา-ธนบุรี พ. ศ. 2300-2325, ” (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2521), หน้า 55 .

ก็ทำให้ขุนนางสายตระกูลเจกอะหุมัดสามารถขยายบทบาทเข้าไปควบคุมประชาคมมุสลิมกลุ่มอื่น นอกเหนือจากมุสลิมกลุ่มอินโด-อิหร่านได้เป็นผลสำเร็จ

เมื่อถึงสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นช่วงที่ขุนนางมุสลิมสายตระกูลเจกอะหุมัด ประสบปัญหาขาดแคลนกำลังคน จึงมีความจำเป็นที่ขุนนางกลุ่มนี้ต้องเร่งสร้างประชาคมให้มีความมั่นคงทั้งในด้านการประกอบพิธีกรรม<sup>12</sup> และเป็นหลักประกันการมีบทบาทอยู่ในราชสำนักเหมือนในสมัยอยุธยา ขุนนางมุสลิมสายตระกูลเจกอะหุมัดได้อาศัยความสัมพันธ์ทางการสมรสกับกลุ่มขุนนางมุสลิมกลุ่มต่างๆ เพื่อขยายบทบาทในหมู่ประชาคมมุสลิมกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มนิกายสุหนี่ที่เป็นมุสลิมส่วนใหญ่ในสยาม การที่ขุนนางกรมท่าชาวสายตระกูลเจกอะหุมัดซึ่งเป็นพวกนิกายชีอะห์ สมรสกับสมาชิกของขุนนางสายตระกูลมุสลิมที่เป็นสุหนี่คงมีสาเหตุมาจากความพยายามของขุนนางสายตระกูลเจกอะหุมัด ที่จะขยายบทบาทเข้ามามีอิทธิพล ในประชาคมมุสลิมกลุ่มต่างๆ

เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับประชาคมมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน รวมทั้งเพื่อรักษาบทบาทและอิทธิพลในราชสำนักในสมัยธนบุรี หลวงศรีเนาวรัตน์ (แก้ว) ได้สร้างสายสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับขุนนางมุสลิมสายตระกูลอื่นที่มีบทบาทและอิทธิพลในเวลานั้น โดยท่านแก้วได้สมรสกับท่านเสม ธิดาของหลวงศรีเนาวรัตน์ (น้อย) ซึ่งเป็นบุตรของพระยาราชวังสัน (หวัง)<sup>13</sup> และเป็นขุนนางมุสลิมในสายตระกูลสุลต่านสุไลมาน<sup>14</sup> มุสลิมสายตระกูลสุลต่านสุไลมานหลายคนมีบท

<sup>12</sup> ประวัติกล่าววว่า ขุนป๋องพลชั้นท์ (แก้ว) ต้องดการประกอบพิธีตะเซยัด หรือพิธีมะหะหะ ร่าอยู่หลายปีในช่วงต้นสมัยธนบุรี เนื่องจากขาดแคลนกำลังคนที่จะร่วมประกอบพิธี ทั้งยังต้องไปอาศัยประกอบพิธีอยู่ที่มัสยิดต้นสน ซึ่งเป็นของพวกนิกายสุหนี่ จนตลอดสมัยธนบุรี.

<sup>13</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **จดหมายเหตุประมวงค์สุกุลบุณนาศ**, หน้า 17. ; ประยูรศักดิ์ ชลาชนเดชะ, **มุสลิมในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โครงการหอสมุดกลางอิสลาม สายสุกุลสุลต่านสุลัยมาน, 2537), หน้า 38.

<sup>14</sup> ขุนนางมุสลิมสายตระกูลสุลต่านสุไลมานเป็นกลุ่มที่สืบเชื้อสายมาจาก สุลต่านสุไลมาน ซึ่งปกครองเมืองสงขลาช่วง พ. ศ. 2162-2211 (ค. ศ. 1619-1668) สุลต่านสุไลมานเป็นบุตรของดะโต๊ะโมกอลลี มุสลิมที่เข้ามาตั้งชุมชนอยู่ในบริเวณหัวเขาแดง แขวงเมืองพัทลุง เมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ 22 ต่อมาได้พัฒนาบริเวณนี้จนกลายเป็นท่าเรือการค้าสำคัญ สมเด็จพระเอกาทศรถได้ทรงแต่งตั้ง ดะโต๊ะโมกอลลีให้เป็นผู้ดูแลเมืองพัทลุงและหัวเขาแดง ดะโต๊ะโมกอลลีเป็นมุสลิมที่มาจากเมืองสาเลย์ซึ่งอยู่บนเกาะชวา นักวิชาการบางคนกล่าวว่าเป็นพวกเชื้อสายอาหรับ- อิหร่าน บางคนว่าเป็นพวกมลายู- ชาว (ดูรายละเอียดใน พระยาวิเชียรคีรี, “พงศาวดารเมืองสงขลาภาคที่ 1,” ใน **อนุสรณ์เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา)**

บาทสำคัญในราชสำนักของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้แก่ ท่านหมุด ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาจักรี<sup>15</sup> หลวงศรีเนาวรัตน์(แก้ว) ก็เป็นบุตรของพระยาจุฬาราชมนตรี (เชน) กับคุณหญิงก้อนทอง ผู้เป็นธิดาของขุนนางมุสลิมเชื้อสายจาม และมลายู อีกทั้งหลวงศรีเนาวรัตน์ (แก้ว) ก็เติบโตมาในชุมชนจามข้างญาติฝ่ายมารดาบุคคลผู้นี้จึงมีความสัมพันธ์กับประชาคมจาม และมลายูตั้งแต่ในสมัยอยุธยา

มุสลิมกลุ่มที่มีบทบาทและอิทธิพลในสมัยธนบุรี คือกลุ่มสายสุลต่านสุไลมาน และกลุ่มจาม-มลายู มุสลิมกลุ่มนี้หลายคนได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญๆ ได้แก่ เจ้าพระยาจักรี (หมุด) พระยาแก้วเกรรพ (ขุน) และ พระยาราชวังสัน (จ้อย)<sup>16</sup> นอกจากนี้เจ้าพระยาพระคลังก็ยังเป็นพวกมุสลิมเชื้อสายมลายู<sup>17</sup> กลุ่มมุสลิมสายตระกูลสุลต่านสุไลมาน มีบทบาทอยู่ในหน่วยงานราชการฝ่ายทหารซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการสงคราม ทั้งเพื่อป้องกันพระราชอาณาจักร และการขยายพระราช

---

(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2519), หน้า 357-361. ; ศรีสมร ศรีเบญจพลางกูร, *ประวัติศาสตร์เมืองสงขลา* (สงขลา: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสงขลา, 2539), หน้า 92- 94. )

<sup>15</sup> เจ้าพระยาจักรี (หมุด) เป็นบุตรของหลวงลักษมาณา (บุญยัง) เจ้ากรมอาสาจามขวาในกรมอาสาจาม เดิมดำรงตำแหน่งหลวงนายศักดิ์ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงเก็บภาษีในหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก ต่อมาพม่าตีกรุงศรีอยุธยาได้จึงหนีไปอาศัยอยู่กับพระยาจันทบุรี เมื่อพระยาตากเดินทัพมายังหัวเมืองตะวันออก หลวงนายศักดิ์ได้เข้ามาสวามิภักดิ์ และต่อมาพระราชทานตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาจักรี เรียกกันว่าจักรีแขก (ดูรายละเอียดใน ประยูรศักดิ์ ชลาชนเดชะ, *มุสลิมในประเทศไทย*, หน้า 35-37. ; เพ็ญศรี กาญจนินัย และ นันทนา กปิลกาญจน์, “ รายงานผลการวิจัย บทบาทมุสลิมในปลายอยุธยา-ธนบุรี พ. ศ. 2300-2325, ” หน้า 71 . ; *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี* (พระนคร: โรงพิมพ์กรมตำรากระทรวงธรรมการ, 2472), หน้า 21. )

<sup>16</sup> พระยาแก้วเกรรพ (ขุน) เป็นบุตรพระยาราชวังสัน (ตะตา) ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ส่วนพระยาราชวังสัน (จ้อย) เป็นบุตรของเจ้าพระยาพระคลัง (หมุด) ทั้งสองท่านเป็นขุนนางสายตระกูลสุลต่านสุไลมาน (ดูรายละเอียดใน ประยูรศักดิ์ ชลาชนเดชะ, *มุสลิมในประเทศไทย*, หน้า 128. )

<sup>17</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39, จดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศส ภาคที่ 6, ” หน้า 494.

อาณาจักร เห็นได้จากที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงส่งเจ้าพระยาจักรี (หมุด) และเจ้าพระยาพระคลัง (แขก) ไปราชการสงครามอยู่หลายครั้ง

อย่างไรก็ดีเมื่อเสถียรภาพของบ้านเมืองมีความมั่นคงขึ้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงหันมาดำเนินพระบรมราโชบายควบคุมประชาคมมุสลิมอย่างเข้มงวด ด้วยการออกประกาศพระบรมราชโองการห้ามไทยมอญเข้ารีตนับถือศาสนาอะหะหมัดเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม พ. ศ. 2317 (ค. ศ. 1714) มีสาระสำคัญคล้ายคลึงกับประกาศพระบรมราชโองการห้ามไทยมอญเข้ารีตในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ แต่มีประเด็นที่เพิ่มเติมมากขึ้นคือ ห้ามไม่ให้ชาวไทย มอญ เข้าร่วมในพิธีกรรมใดๆ ของพวกคริสเตียน และพวกมุสลิมโดยเด็ดขาด<sup>18</sup> เมอซีเออร์เลอบอง (Monsieur Le Bon) พระสังฆราชชาวฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาสอนศาสนาในกรุงธนบุรี อธิบายถึงสาเหตุที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงให้ออกพระบรมราชโองการนี้ไว้ ในบันทึกที่มีไปถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศของฝรั่งเศส ดังนี้

... ต้นเหตุที่จะเกิดมีประกาศพระราชโองการห้ามการเข้ารีต กับเข้าศาสนาอะหะหมัดนั้น ก็คือเมื่อสองสามวันที่ล่วงมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินรับสั่งให้พระสงฆ์ไทย บาทหลวงมิชชันนารีฝรั่งเศส กับพวกอะหะหมัดมาได้เถียงกันถึงเรื่องศาสนา ฝ่ายไทยถือว่าการฆ่าสัตว์นั้นเป็นบาป พวกเข้ารีตและพวกอะหะหมัดเถียงว่าการฆ่าสัตว์ไม่บาป ในเวลาที่ได้เถียงกันอยู่นั้นพระเจ้าแผ่นดินก็เสด็จมาประทับเป็นประธานและทรงรับสั่งได้เถียงด้วยเหมือนกัน ครั้นทรงฟังความเห็นของพวกเข้ารีตและพวกอะหะหมัดว่าการฆ่าสัตว์ไม่บาปนั้น ก็ไม่พอพระทัยพอรุ่งขึ้นได้ออกประกาศพระราชโองการนี้ ที่เดียว<sup>19</sup>

แม้ว่าบาทหลวงฝรั่งเศสจะเชื่อว่ากรณีความขัดแย้งเกี่ยวกับคำสอนระหว่างพระสงฆ์ กับชาวคริสต์ และมุสลิมจะเป็นสาเหตุที่ทำให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงออกประกาศพระบรมราชโองการห้ามมิให้ไทยมอญเข้ารีตในศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม แต่เมื่อวิเคราะห์ดูจากประกาศดังกล่าวจะเห็นได้ว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงไม่พอพระทัยในกลุ่มประชาคมทั้งสองศาสนา ถึงกับทรงห้ามมิให้ชาวไทยและมอญเข้าร่วมในพิธีกรรมทุกอย่างของพวกคริสต์และมุสลิม โดยทรงระวางโทษหนักถึงขั้นประหารชีวิต รายละเอียดในประกาศดังกล่าวคล้ายคลึงกับประกาศพระบรมราชโองการห้ามไทย มอญ และลาว เข้ารีตคริสต์ศาสนาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ถึงรัชสมัยสมเด็จพระ

<sup>18</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39, จดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศส ภาคที่ 6, ” หน้า 465-466 .

<sup>19</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 466-467.



เจ้าบรมโกศจะต่างกันตรงที่ ประกาศของเดิมห้ามเฉพาะมิให้ชาวไทยและมอญไปนับถือในศาสนาของพวกคริสเตียน และพวกมุสลิม แต่มิได้ห้ามรวมไปถึงการที่ชาวไทย หรือมอญจะเข้าร่วมพิธีกรรมของพวกมุสลิม หรือชาวคริสต์<sup>20</sup>

การที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงให้ออกประกาศฉบับนี้ส่งผลกระทบต่อพวกมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านอย่างมาก เนื่องจากในเวลานั้นผู้นำของมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านกำลังพยายามที่จะฟื้นฟูศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ขึ้นมาใหม่หลังจากที่ต้องซบเซาไปเพราะเหตุจลาจล มีการรวบรวมพวกมุสลิมที่แตกกระจายไปในคราวเสียกรุงศรีอยุธยา พร้อมกับขยายจำนวนผู้เข้ารับนับถือนิกายชีอะห์เพิ่มมากขึ้นเพื่อให้เป็นกำลังสำคัญในการการสร้างชุมชน การที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงให้ออกประกาศพระบรมราชโองการห้ามมิให้ไทยมอญเข้ารับและนับถือศาสนาอะหะหมัด เท่ากับขัดขวางมิให้มุสลิมกลุ่มนี้ดึงคนไทย และมอญเข้ามารับนับถือศาสนาอิสลาม ส่งผลให้มุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีจำนวนน้อยกว่าประชาคมมุสลิมกลุ่มอื่นในเวลานั้นอยู่แล้วต้องประสบความยากลำบากในการรวบรวมกำลังคนเพื่อสร้างชุมชน จากบันทึกคำบอกเล่าของลูกหลานในตระกูลเฉกอะหมัดแสดงให้เห็นว่า ขุนนางมุสลิมสายตระกูลเฉกอะหมัดซึ่งนับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ต้องไปอาศัยประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่มัสยิดต้นสนซึ่งเป็นศาสนสถานของมุสลิมนิกายสุหนี่จนตลอดสมัยธนบุรี<sup>21</sup> แสดงว่าพวกเขาไม่มีกำลังพอที่จะสร้างกุฎีหรือมัสยิดของชุมชนเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ในเวลานั้น

แม้ว่าในช่วงต้นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีขุนนางมุสลิมจะมีบทบาทสำคัญในราชสำนัก แต่เมื่อถึงช่วงปลายรัชสมัยพระองค์กลับทรงมีท่าทีเปลี่ยนไป ทรงแสดงความไม่พอใจพระทัยขุนนางมุสลิมหลายคน โดยเฉพาะขุนนางกลุ่มของเจ้าพระยาพระคลัง (แขก) จนครั้งหนึ่งทรงเปรียบเทียบพวกขุนนางมุสลิมกลุ่มเจ้าพระยาพระคลังกับขุนนางเข้ารับ ว่า “พวกเข้ารับเหล่านี้ ถือนับถือศาสนาของเขาอย่างมั่นคง แต่ส่วนเจ้านั้นเป็นนก 2 หัว (หรือสัตว์สองหน้า)”<sup>22</sup> การที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีตรัสบริภาษเจ้าพระยาพระคลัง ก็เพราะในการพระราชพิธีต่างๆที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ขุนนาง

<sup>20</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 37, จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสภาคที่ 4 ,” หน้า 244-255.

<sup>21</sup> อวอนงค์ อหะหมัดจุฬา- จุฬารัตน, “ที่ระลึกในการทำบุญปักไม้निชานให้กับท่านบรรพบุรุษแห่งตระกูล อหะหมัดจุฬา- จุฬารัตน และบรรพบุรุษแห่งนิกายชีอะห์อิสนาอะชะรีในประเทศไทย,” 1 กุมภาพันธ์ 2529.

<sup>22</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39, จดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศส ภาคที่ 6 ,” หน้า 494-495.

และประชาคมมุสลิมในสยามมิได้แสดงท่าทีต่อต้านหรือคัดค้านการที่ราชสำนักเกณฑ์พวกเขาไปร่วมพิธีกรรมของชาวพุทธในสยาม ความไม่พอใจพระทัยในกลุ่มมุสลิมอาจจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทรงปลดเจ้าพระยาพระคลังที่เป็นพวกเชื้อสายมลายูออกจากตำแหน่ง และทรงแต่งตั้งให้พระยาพิชัย (จีน) ดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลังว่าที่โกษาธิบดีเมื่อ พ. ศ. 2313 ( ค. ศ. 1770 )<sup>23</sup> บุคคลผู้นี้เป็นชาวจีนที่มีฝีมือในการรบ และยังอยู่ในแวดวงพวกพ่อค้าจีนที่จะเป็นประโยชน์ทางการค้า<sup>24</sup> การขึ้นมามีบทบาทของชาวจีนในตำแหน่งโกษาธิบดีนั้นจะเป็นเพราะในช่วงหลังสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องการขยายการค้ากับจีนให้มากขึ้น และอีกส่วนหนึ่งคงมาจากการที่ไม่ทรงพอใจพระทัยในเจ้าพระยาพระคลัง (แขก) ที่เป็นมุสลิมมลายู

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียังทรงให้ความสนพระทัยในพระพุทธศาสนา ถึงกับทรงฝึกวิปัสณากรรมฐานทรงเชื่อว่าพระองค์บรรลุนิพพานพิเศษ ทรงเหาะเหินเดินอากาศได้<sup>25</sup> นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า การที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงใส่พระทัยในทางศาสนาจนเกินขอบเขตจากพระมหากษัตริย์ที่มีมาแต่เดิมเป็นการกระทำทางการเมือง ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเพื่อทรงยกพระองค์เองให้สูงส่งในสถาบันสงฆ์เพื่อทรงแก้ปัญหาความแตกแยกในคณะสงฆ์ และหรือ การสถาปนาสถานะของพระองค์เป็นประมุขฝ่ายสงฆ์<sup>26</sup> ไม่ว่าจะทรงมีพระสติวิปลาสตามที่หลักฐานหลายฉบับอ้างถึงหรือทรงต้องการผลทางการเมืองก็ตาม แต่การที่ทรงแสดงพระองค์ว่าใส่พระทัยในพระพุทธศาสนาจนเกินกว่าปกติวิสัยของพระมหากษัตริย์แต่เดิมย่อมสร้างความหวั่นวิตกให้กับขุนนาง และประชาคมต่างศาสนา ท่าทีซึ่งทรงแสดงออกต่อขุนนางอย่างเจ้าพระยาพระคลัง (แขก) ผู้มีฐานะเป็นหัวหน้าประชาคมต่างชาติและหัวหน้ากลุ่มประชาคมมุสลิมในช่วงเวลานั้นคงส่งผลกระทบต่อขุนนางมุสลิมให้ต้องประสบความยากลำบากในการรับราชการในช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

<sup>23</sup> สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา*, เล่ม 2, หน้า 171 .

<sup>24</sup> สุภัทรา กมลาภรณ์, “อำนาจหน้าที่ และบทบาทของโกษาธิบดีในสมัยรัตนโกสินทร์” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2528), หน้า 15.

<sup>25</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39, จดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศส ภาคที่ 6,” หน้า 486.

<sup>26</sup> นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2539), หน้า 420.

**ความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางสายตระกูลเจกอะหมัด กับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก** จากหนังสือเรื่อง “การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งให้เห็นว่าในช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้เกิดข้าอำนาจใหม่ขึ้นในหมู่ขุนนางของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี คือกลุ่มของเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) ขุนนางท่านนี้ได้สั่งสมอำนาจบารมีของตนด้วยการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เฝ้าติดกับกลุ่มขุนนางสายตระกูลต่างๆ ซึ่งมีบทบาทและอิทธิพลอยู่ในราชสำนัก<sup>27</sup> เครือข่ายขุนนางกลุ่มเจ้าพระยาจักรี เป็นกำลังสำคัญที่ช่วยสนับสนุนให้เจ้าพระยาจักรี ซึ่งต่อมาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่

ขุนนางสายตระกูลเจกอะหมัดเป็นกลุ่มขุนนางที่รับราชการสืบมาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและรับราชการต่อเนื่องมาตามลำดับ ลักษณะพิเศษของขุนนางกลุ่มนี้คือประกอบด้วยขุนนางที่รับราชการในกรมกองที่มีบทบาททั้งทางด้านการปกครอง การทหาร และเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องจึงกลายเป็นกลุ่มที่ทรงอิทธิพลมาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ขุนนางตระกูลนี้สามารถหนีรอดจากสงครามคราวเสียกรุง และเข้ารับราชการในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีหลายคน ได้แก่ พระพลเมืองพิษณุโลก (ปลี) หลวงนายศักดิ์ (คุ้ม) หลวงพลเมืองเพชรบูรณ์ (บุญมา) และหลวงศรีเนาวรัตน์ (แก้ว) ขุนนางกลุ่มนี้ต่างเคยเป็นขุนนางเก่าในสมัยกรุงศรีอยุธยา และหลายท่านเคยทำราชการคุ้นเคยกับขุนนางสำคัญในสมัยธนบุรี โดยเฉพาะเจ้าพระยาจักรี ความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางสายตระกูลเจกอะหมัดและเจ้าพระยาจักรีถูกกระชับให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้นจากความสัมพันธ์ที่เจ้าพระยาจักรีมีกับท่านขุนนาคสมาชิกคนสำคัญในขุนนางสายตระกูลเจกอะหมัด

จากจดหมายเหตุประถมวงศ์สกุลขุนนาคกล่าวว่า บุตรชายของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (เสนา) สมุหกลาโหมในรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยamarinทร์ ชื่อ “ขุนนาค” เป็นสหายสนิทคุ้นเคยมากับท่านทองด้วง ท่านขุนนาคเคยดำรงตำแหน่งนายฉลองไนยนากรมหาดเล็กในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสุริยamarinทร์ ครั้งกรุงศรีอยุธยาถูกทำลายนั้นท่านขุนนาคได้อพยพครอบครัวพร้อมด้วยท่านแก้ว บุตรชายของพระยาจุฬาราชมนตรี (เชน) ซึ่งมีศักดิ์เป็นพี่ไปอาศัยพักพิงอยู่กับท่านทองด้วง ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี ต่อมาท่านขุนนาคได้สมรสกับท่านนวลน้องสาวของท่านนากภรรยาของท่านทองด้วง จึงได้เฝ้าติดเป็นญาติฝ่ายภรรยาของท่านทองด้วง หรือเจ้าพระยาจักรี ตั้งแต่ครั้งที่ยังดำรงตำแหน่งหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี เมื่อหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรีเข้าถวายตัวทำราชการกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น ท่านขุนนาคมิได้

<sup>27</sup> นิธิ เอียวศรีวงศ์ เสนอว่า เจ้าพระยาจักรีใช้วิธีการ 3 อย่างในการสร้างความสัมพันธ์กับขุนนางกลุ่มต่างๆ คือ ความเป็นญาติ การเฝ้าติด และ การฝากตัว (ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน , หน้า 444. )

ตามเข้าไปรับราชการด้วย ในจดหมายเหตุประมวงศสกุลบุณนาคกล่าวถึงสาเหตุที่ท่านบุณนาคไม่ได้ถวายตัวรับราชการในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้ว่า

... อนึ่งท่านนายฉลองไฉนารถ (บุณนาค) นั้นไม่สมัครทำราชการกับพระเจ้าตากจึงสั่งท่านหลวงพล (บุญมา) พี่ชายไม่ให้กราบทูลสอเสียดขึ้นขอให้พี่ชายปิดชื่อเสียง ด้วยท่านบุณนาคเกรงพระราชอาญาพระเจ้าตากยิ่งนัก ด้วยเหตุเดิมท่านบุณนาคเป็นบุตรเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา พระเจ้าตากเป็นบุตรบุญธรรมเจ้าพระยาจักรี ท่านบุณนาคกับเจ้าตากเป็นมหาดเล็กในกรุงเก่าจึงเป็นมิตรสนิทเสน่หารักใคร่ เทียวเล่นกินอยู่หลับนอนมาด้วยกันเป็นเนืองนิตย์ วันเมื่อจะเกิดบาดหมางกันนั้นเพราะเหตุด้วยพระยาตากแต่ยังเป็นมหาดเล็กอยู่นั้นนอนหลับ ท่านบุณนาคเอาผมเปียพระเจ้าตากผูกไว้กับฟากร้านเป็นการหยอกเล่นแล้วท่านบุณนาคก็หนีไป ครั้นพระเจ้าตากตื่นขึ้นก็โกรธท่านบุณนาค ตั้งแต่นั้นมาก็มีความบาดหมางมีนตังไม่สนิทกันแต่ก่อน ฝ่ายพระเจ้าตากได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงธนบุรีแล้วจะคิดอาฆาตหรือไม่คิดก็หาทราบไม่ แต่ฝ่ายท่านบุณนาคกริ่งเกรงความอาฆาตพยายามพระเจ้าตากจะไม่สิ้น จึงมิได้สมัครเข้าทำราชการกับพระเจ้าตากเป็นแต่ลอบแฝงฝากตัวอยู่กับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เวลานั้นยังเป็นเจ้าพระยาจักรีที่สมุหนายก กรุงธนบุรี<sup>28</sup>

การที่ท่านบุณนาค และท่านแก้ว ซึ่งเป็นขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดหนีจากกรุงศรีอยุธยาไปอาศัยอยู่กับหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรีนั้น แสดงว่าขุนนางกลุ่มนี้คุ้นเคยกับท่านทองด้วงมาก่อน แม้ว่าท่านบุณนาคจะไม่ได้รับราชการกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่ก็ยังคงเป็นทนายรับใช้ใกล้ชิดเจ้าพระยาจักรี<sup>29</sup> จนได้รับความไว้วางใจให้สมรสกับเจ้าคุณนวลน้องภรรยาของท่าน ท่านบุณนาคจึงเป็นผู้เชื่อมสัมพันธ์ระหว่างขุนนางในสายตระกูลเฉกอะหมัดกับตระกูลของเจ้าพระยาจักรีในฐานะข้าหลวงคนสนิท และน้องเขย

เมื่อสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อ พ. ศ. 2325 (ค. ศ. 1782) พระองค์ทรงแต่งตั้งขุนนาง ให้ดำรงตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ ขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดล้วนได้รับพระราชทานตำแหน่งสูงขึ้น ได้แก่พระพลเมืองพิษณุโลก (ปลี) ได้รับพระราชทานยศเป็น เจ้าพระยาอรรคมหา

<sup>28</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *จดหมายเหตุประมวงศสกุลบุณนาค*, หน้า 20.

<sup>29</sup> *จดหมายเหตุประมวงศสกุลบุณนาค* กล่าวไว้ว่า ท่านบุณนาคเป็นผู้คอยติดตามรับใช้งานเจ้าพระยาจักรี ( ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 20. )

เสนา หลวงพลเมืองเพชรบูรณ์ (บุญมา) ได้รับพระราชทานยศเป็นพระยาตะเกิง ท่านขุนนาคได้ดำรงตำแหน่ง พระยาอุไทยธรรม ส่วน ขุนป้อมพลจันทร์ (แก้ว) ได้รับพระราชทานตำแหน่งให้เป็นพระยาจุฬาราชมนตรี<sup>30</sup> ขุนนางเหล่านี้ยังได้ถวายธิดาให้เป็นพระสนมในรัชกาลที่ 1 ด้วย ได้แก่ ท่านแมว ซึ่งเป็นธิดาของท้าววรจันทร์ (แจ่ม) พี่สาวของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ปลื) มีพระองค์เจ้าหญิงองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระองค์เจ้าศศิธร พระยาอุไทยธรรม (ขุนนาค) ถวายบุตรชื่อ ท่านตานี ซึ่งเป็นธิดาที่เกิดกับภรรยาคนเก่าคือท่านลี้มีพระองค์เจ้า 2 พระองค์ คือ พระองค์เจ้าหญิงจกกลณี และพระองค์เจ้าชายเสวตฉัตร กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ส่วนพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ได้ถวายบุตรชื่อ “หงษ์” เป็นเจ้าจอม

ในรัชกาลที่ 1 แต่ไม่มีพระองค์เจ้า<sup>31</sup> ขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดจึงมีความสัมพันธ์กับราชตระกูลของพระมหากษัตริย์ และราชินิกุลบางซ้างทางสายของท่านนาค หรือสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ซึ่งทรงเป็นพระบรมราชินีในรัชกาลที่ 1 และยังทรงเป็นพระบรมราชชนนีในรัชกาลที่ 2 ความสัมพันธ์ทางสายตระกูลและการเป็นขุนนางกลุ่มที่สนับสนุนเจ้าพระยาจักรี ช่วยส่งเสริมให้ขุนนางตระกูลนี้ขึ้นมามีบทบาทในการบริหารราชการแผ่นดินในสมัยรัตนโกสินทร์

การที่พระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) เป็นขุนนางในสายตระกูลเฉกอะหมัด ทั้งยังเป็นบุตรชายของพระยาจุฬาราชมนตรี (เชน) ครั้งกรุงเก่าซึ่งเป็นพี่ชายของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (เสน) บิดาของท่านบุญมา และท่านขุนนาค พระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) จึงมีศักดิ์เป็นลูกเรียงพี่เรียงน้องกับพระยาตะเกิง (บุญมา) และพระยาอุไทยธรรม (ขุนนาค) นอกจากนี้พระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ยังเป็นขุนนางเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยาอีกทั้งภรรยาที่เป็นหลานสาวขุนนางมุสลิมที่มีบทบาทเป็นถึงเจ้าพระยาจักรีในสมัยกรุงธนบุรีทำให้พระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) มีสถานภาพที่มั่นคงเพียงพอที่จะกราบบังคมทูลขอพระราชทานที่ดินสำหรับสร้างประชาคมขึ้นใหม่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินแถบปากคลองมอญใกล้กับนิวาสถานเดิมของพระองค์ให้เป็นที่ตั้งชุมชนโดยตั้งอยู่ใกล้กับนิวาสถานของท่านบุญมา และท่านขุนนาคซึ่งเป็นเครือญาติในสายตระกูลกัน

<sup>30</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 22. ; เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2526), หน้า 19.

<sup>31</sup> *จดหมายเหตุประมวงค์สกุลขุนนาค*, หน้า 20. ; “หนังสือพงษาวดารย่อลำดับวงศ์ตระกูล ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี(แก้ว) ,” เอกสารส่วนบุคคล. ; ปัจจุบันหลุมฝังศพของเจ้าจอมหงษ์ยังอยู่ที่กุโบร์ในมัสยิดต้น.



การที่ท่านแก้วเพิ่งจะมาขอพระราชทานที่ดินจากรัชกาลที่ 1 หลังจากเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงธนบุรีอยู่ถึง 14 ปี แสดงให้เห็นว่าในสมัยธนบุรีนั้นขุนนางกลุ่มนี้ยังไม่มีบทบาทมากนัก และไม่อยู่ในฐานะข้าหลวงเก่าของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงมิได้รับพระราชทานที่ดินให้อยู่อาศัย จนล่วงถึงรัชกาลที่ 1 จึงได้พระราชทานที่ดินให้ตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง สะท้อนถึงสถานภาพที่มั่นคงขึ้นของขุนนางสายตระกูลเจกอะหมัด

บทบาทของขุนนางสายตระกูลเจกอะหมัดที่เพิ่มมากขึ้นในราชสำนักยังแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเครือญาติฝ่ายสตรีที่เป็นผู้เชื่อมโยงเครือข่ายการอุปถัมภ์ของกลุ่มการเมืองต่างๆ ที่อยู่ภายในโครงสร้างอำนาจทั้งทางฝ่ายราชวงศ์ และฝ่ายตระกูลขุนนาง เครือข่ายความสัมพันธ์นี้ได้เกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อขุนนางกลุ่มนี้เข้ามารับราชการในสยาม และได้เริ่มมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง จากบทความเรื่อง “Family Politics in Seventeenth-and Eighteenth-Century Siam” โดย เดวิด เค. วิทยาง (David K. Wyatt) แสดงให้เห็นว่า กลุ่มขุนนางสายตระกูลเจกอะหมัดได้อาศัยความสัมพันธ์ทางฝ่ายสตรีในการเชื่อมโยงเข้ากับกลุ่มตระกูลขุนนางอื่นที่มีบทบาทสำคัญๆ ทั้งทางฝ่ายทหาร และพลเรือนโดยอาศัยการแต่งงานเพื่อขยายความสัมพันธ์กับตระกูลขุนนางในระดับเจ้าพระยาทั้งทางฝ่ายมหาดไทย กลาโหม พระคลัง ยมราช และฝ่ายอื่นๆ<sup>32</sup> สถานภาพที่ผ่านทางการสมรสนี้เองทำให้ขุนนางสายตระกูลเจกอะหมัดประสบความสำเร็จในการขยายบทบาทเข้าไปสู่หน่วยงานต่างๆ ทั้งแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการใช้วิธีการนี้เพื่อสร้างบทบาทและอิทธิพลอยู่ในระบบราชการของสยาม

บทบาทด้านการค้า และการต่างประเทศของขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 1 พ. ศ. 2325- 2352 (ค. ศ. 1782-1809) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ขุนนางกรมท่าขวาได้ลดบทบาททางด้านการค้าต่างประเทศลงจากในสมัยอยุธยามาก อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา เล่าว่า พระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ในรัชกาลที่ 1 นั้นมิได้ส่งเรือออกไปค้าขายต่างประเทศเหมือนบรรพบุรุษ แต่ท่านทำหน้าที่เป็นคนกลางติดต่อกับพ่อค้ามุสลิมที่เข้ามาค้าขายกับสยาม โดยเป็นผู้จัดหาสินค้าจากเมืองแขกให้กับพระเจ้าแผ่นดิน<sup>33</sup> พ่อค้าเหล่านี้คงเข้ามาติดต่อกับขายกับสยามตั้งแต่สมัยธนบุรีแล้วดังที่ บันทึกของตอร์แปง ได้กล่าวถึงพวกมุสลิมในสมัยธนบุรีไว้ว่า

<sup>32</sup> David K . Wyatt, “Family Politics in Seventeenth- and Eighteenth-Century Siam,” in *Studies in Thai History* (Chiang Mai : Silkworm Books) , pp. 101-106.

<sup>33</sup> สัมภาษณ์ อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา, วันที่ 14 ตุลาคม 2543.

... ผู้สืบสกุลศาสนาอิสลาม ของพวกอาหรับ โมกุล และเปอร์เซีย ได้มีความสัมพันธ์ ทางด้านการค้ากับเมืองหลวงมาเป็นเวลาช้านาน และฟื้นฟูกิจการค้าขึ้นมาใหม่ พวกเขาเพียง แต่คอยการก่อสร้างคลังสินค้า โดยคลังสินค้านี้อาจช่วยให้การค้าขายเร็วขึ้น<sup>34</sup>

จากบันทึกของครูแปงแสดงว่าในสมัยธนบุรีมีพ่อค้ามุสลิมกำลังรอคอยการฟื้นฟูคลังสินค้า เพื่อจะได้กลับมาประกอบการค้ากับสยามอีกครั้ง เมื่อพิจารณาจากบันทึกดังกล่าวและคำบอกเล่า ของลูกหลานในสายตระกูลขุนนางกรมท่าขวาแสดงให้เห็นว่า แม้พระยาจุฬาราชมนตรีซึ่งเป็นเจ้ากรม ท่าขวาจะไม่ได้ส่งเรือออกไปค้าขายต่างประเทศ แต่บุคคลผู้นี้ยังติดต่อกับพ่อค้ามุสลิมที่ค้าขายกับ สยาม โดยทำหน้าที่เป็นคนกลางอำนวยความสะดวกให้กับพ่อค้าเหล่านี้ ขณะเดียวกันก็เป็นตัว แทนของราชสำนักในการจัดซื้อสินค้าผ่านทางพ่อค้ามุสลิม และจัดหาสินค้าภายในซึ่งพ่อค้ามุสลิม ต้องการ อย่างไรก็ตามบทบาทด้านการค้าต่างประเทศของขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 1 กลับลด ลงไปมากเมื่อเทียบกับในสมัยอยุธยา เนื่องจากสาเหตุสำคัญดังต่อไปนี้

1. การขยายการค้ากับจีน และบทบาทของขุนนางจีน ที่เพิ่มมากขึ้นตั้งแต่ในสมัย ราชวงศ์บ้านพลูหลวงสืบเนื่องมาจนถึงในสมัยธนบุรี เมื่อรัชกาลที่ 1 เสด็จขึ้นครองราชย์ ยังทรง ส่งเสริมการค้ากับจีนอย่างต่อเนื่อง มีการส่งคณะทูตเดินทางไปยังราชสำนักจีนหลายครั้งส่งผลให้ ปริมาณการค้า การออกเรือสำเภา การจัดเตรียมสินค้า ฯลฯ ภายในกรมท่าซ้ายมีมาก<sup>35</sup> ความสำคัญ ของการค้ากับจีนจะเห็นได้จากการที่รัชกาลที่ 1 ทรงแต่งตั้งให้ขุนนางจีนดำรงตำแหน่งสำคัญในกรม พระคลังคือ พระยาศรีพิพัฒน์ (กุน) จางวางพระคลังสินค้าคนแรกในรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นชาวจีน ต่อ มาได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าพระยาพระคลัง บุคคลผู้นี้เป็นเศรษฐีค้าสำเภาซึ่งประกอบการค้าอย่างต่อเนื่อง มาตั้งแต่ยังดำรงตำแหน่งหลวงนายสิทธิ์ในสมัยธนบุรี และต่อมายังได้รับแต่งตั้งให้ดำรง ตำแหน่งสมุหนายกในรัชกาลที่ 2<sup>36</sup> การที่ราชสำนักในรัชกาลที่ 1 เน้นการค้ากับจีนทำให้ บุคลากรที่เป็นชาวจีนทั้งในกรมท่าซ้าย และกรมท่ากลางขึ้นมามีบทบาทเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ ขุน นางจีนกลายเป็นกลุ่มที่มีบทบาทและอิทธิพลอย่างสูงจนได้รับแต่งตั้งให้เข้ามาควบคุมดูแลงานด้าน

<sup>34</sup> ครูแปง, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับครูแปง*, หน้า 219.

<sup>35</sup> อติศร หมวกพิมาย, “กรมท่ากับการค้าต่างประเทศที่มีผลต่อเศรษฐกิจตั้งแต่ปี พ. ศ. 2310- 2398) , ” : 30.

<sup>36</sup> สุภัทรา กมลาภรณ์, “อำนาจหน้าที่ และบทบาทของโกษาธิบดีในสมัยรัตนโกสินทร์, ” หน้า 15.

การค้าต่างประเทศ เช่น ในตำแหน่งโกษาธิบดี และพระคลังสินค้า ความสำคัญของการค้ากับจีน และขุนนางชาวจีนในกรมพระคลัง และกรมท่าซ้ายคงส่งผลให้บทบาทของขุนนางกรมท่าขวาที่มีต่อเศรษฐกิจการค้าในรัชกาลที่ 1 ลดน้อยลงไปมาก

2. อุปสรรคด้านการค้าฝั่งตะวันตก แม้ว่าการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์จะช่วยให้รากฐานทางการเมือง และเศรษฐกิจของสยามมั่นคงขึ้น แต่ผลจากสงครามเสียกรุงก็ทำให้สยามต้องสูญเสียอิทธิพลในเมืองท่าฝั่งตะวันตก คือทวาย มะริด และตะนาวศรี ให้กับพม่า ทำให้เส้นทางค้าขายที่ผ่านทางเมืองท่าดังกล่าวใช้ไม่ได้อีกต่อไป<sup>37</sup> แม้ว่าการค้าของสยามทางฝั่งตะวันตกจะยังใช้เมืองท่า

ในคาบสมุทรภาคใต้ คือภูเก็ต หรือถลาง<sup>38</sup> แต่สงครามระหว่างสยามกับพม่าที่ติดพันในตอนต้นรัชกาลก็ส่งผลให้เมืองท่าฝั่งตะวันตกหลายเมืองต้องถูกทำลาย โดยถลาง หรือภูเก็ตได้ถูกกองทัพพม่าทำลายในครั้งสงคราม 9 ทักษณเศรษฐกิจเสียหายมาก<sup>39</sup> ความเสียหายที่เกิดขึ้นกับภูเก็ตและหัวเมืองภาคใต้ตอนบนจากผลกระทบของสงครามกับพม่า ทำให้สยามต้องเปลี่ยนไปใช้ตรงเป็นเมืองท่าสำหรับการค้าฝั่งตะวันตก โดยเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดหาสินค้าจากฝั่งตะวันตกให้กับสยาม<sup>40</sup> อุปสรรคทางการค้าฝั่งตะวันตก และการที่เจ้าพระยาอนครศรีธรรมราชเข้า

<sup>37</sup> ชัย เรื่องศิลป์, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2325 - 2453 ด้านเศรษฐกิจ*, หน้า 4.

<sup>38</sup> ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) พ่อค้าชาวอังกฤษมาตั้งบ้านเรือนที่ถลาง หรือภูเก็ตในสมัยธนบุรี ต่อมาได้ช่วยเหลือจัดซื้ออาวุธปืนให้กับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จนได้รับแต่งตั้งให้มีตำแหน่งเป็น พระยาราชนกปิตัน ภายหลังเขาได้ย้ายไปยังเกาะหมาก และเป็นผู้ประกอบการค้าระหว่างถลางกับเกาะหมากในรัชกาลที่ 1 (ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, “พระยาราชนกปิตันกับเอกสารเมืองถลาง,” ใน *นานาสาระประวัติศาสตร์จากเอกสารต่างประเทศ*, หน้า 20 - 21. ; ชัย เรื่องศิลป์, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2325- 2453 ด้านเศรษฐกิจ*, หน้า 82. )

<sup>39</sup> ความเสียหายทางเศรษฐกิจเห็นได้จากการที่ท้าวเทพสตรี (คุณหญิงจัน) ต้องส่งจดหมายไปขอเงินทุน และความช่วยเหลือจากพระยาราชนกปิตันที่เกาะหมาก (ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, “พระยาราชนกปิตันกับเอกสารเมืองถลาง,” หน้า 24. )

<sup>40</sup> ตรงเป็นเมืองท่าส่งออกสินค้าของสยาม โดยอยู่ในความควบคุมของเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งอยู่ไกลจากกรุงเทพฯ ทำให้การค้าขายไม่สะดวกเหมือนเมืองท่าฝั่งตะวันตกเดิม เจ้าพระยาอนครจึงมีหน้าที่ดูแลซื้อขายสินค้ากับอินเดียให้กับราชสำนักสยาม (ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระเจ้า ๙ กรม

มาเป็นผู้ควบคุมการค้าในฝั่งตะวันตกก็ส่งผลให้ขุนนางกรมท่าชาวต้องลดบทบาททางการค้าในฝั่งตะวันตกไปด้วย

3. การขยายบทบาทความสำคัญของกรมท่ากลาง ซึ่งอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของเจ้าพระยาพระคลัง กรมท่ากลางคงพัฒนาขึ้นมาจากกรเป็นหน่วยงานธุรการซึ่งทำหน้าที่ประสานงานกับกรมต่างๆที่ขึ้นอยู่กับโกษาธิบดี อีกทั้งยังมีหน้าที่เป็นหน่วยงานจัดเก็บและจัดทำบัญชีรายงานการค้า รับเรื่องร้องทุกข์เกี่ยวกับคดีความทางการค้าและเกี่ยวข้องกับต่างประเทศ โดยมีตำแหน่งขุนนางและเจ้าพนักงานตามที่ระบุในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนดังนี้

พระพิพัฒน์โกษาราชปลัดทูลฉลอง	นา	1,000
ขุนพิณใจราชปลัดนั่งสาร	นา	800
ขุนรักษาสมบัติจำบาเรอห์ศึกหลังฎีกาให้จ่าย	นา	800
ขุนราชอากรขอนิจราชการบาณชียกลาง	นา	800
ขุนเทพราชสมุหะอากร	นา	600
ขุนยิสารทพยาบาลสมุหบาณชีย	นา	600
ขุนทิพโกษา	นา	800
ขุนทนต์ได้แจกเบี้ยหวัด	นา	600
ขุนหมื่นขึ้นขุนศรีราชอากร 8 คน	นาคล	300
ขุนหมื่นขึ้นกับขุนเทพราช 13 คน	นาคล	300
ขุนสมบัติบดกลองชนะสุดขุนหมื่น 4 คน	นาคล	600
ขุนแก้วอายัดทนายโกษา	นา	600
ขุนอักษรเสมียรตรา	นา	600 <sup>41</sup>

ยังไม่มีหลักฐานยืนยันว่าหน่วยงานกรมท่ากลางจัดตั้งขึ้นเป็นกรมเฉพาะเมื่อใด แต่จากพระบรมราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 4 ได้ทรงกล่าวว่า หน่วยงานกรมท่ากลางนี้จัดตั้งขึ้นแล้วในสมัย

พระยาดำรงราชานุภาพ, “ ท้องตราว่าด้วยการซื้อขายของหลวง, . ใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 ( กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2538) , หน้า 185-186. ; ชัย เรื่องศิลป์, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2325- 2453* ด้าน *เศรษฐกิจ* , หน้า 82 . )

<sup>41</sup> กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 233.

อยุธยา<sup>42</sup> กรมท่ากลางน่าจะจัดตั้งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย หรือต้นสมัยรัตนโกสินทร์เมื่อมีการกำหนดให้โกษาธิบดีมีอำนาจในการปกครองหัวเมืองขึ้น ซึ่งทำให้ต้องมีการพัฒนาหน่วยงานด้านธุรการ และการศาลเดิมเพื่อรองรับบทบาทหน้าที่ซึ่งมีมากขึ้น<sup>43</sup> เมื่อเปรียบเทียบจำนวนศักดินาของขุนนางกรมท่ากลาง กับขุนนางกรมท่าขวาในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน จะเห็นได้ว่าขุนนางในกรมท่ากลางที่มีตำแหน่งสูงสุดคือ พระพิพัฒโกษา มีศักดินา 1,000 ซึ่งน้อยกว่าพระจุฬาราชมนตรี เจ้ากรมท่าขวาที่มีศักดินา 1,400 แต่จากรายนามขุนนางที่ปรากฏอยู่ในรายการบัญชีเบี้ยหวัดรัชกาลที่ 1 เมื่อ พ. ศ. 2349 (ค. ศ. 1806) มีรายละเอียดศักดินาของขุนนางกรมท่ากลางดังนี้

พญาศรีอัครราช	5000	7 ชั่ง
พญาพิพัฒโกษา	3000	5 ชั่ง
พญาทิพโกษา	3000	5 ชั่ง
พระอะไพพิพิธ	2500	3 ชั่ง <sup>44</sup>

ในรัชกาลที่ 1 ขุนนางตำแหน่งพิพัฒโกษามีศักดินาสูงกว่าขุนนางตำแหน่งจุฬาราชมนตรีมากซึ่งแสดงว่าขุนนางในกรมท่ากลางมีบทบาท และความสำคัญเพิ่มมากขึ้น อติสร หมวกพิมายอธิบายถึงความสำคัญที่เพิ่มขึ้นของกรมท่ากลางว่า ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ กรมนี้เป็นศูนย์กลางการบังคับบัญชาของเสนาบดี “โกษาธิบดี” ที่มีบทบาทในการประสานงานกรมต่างๆ ในสังกัด กรมท่ากลางมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นจนกลายเป็นกรมหลักที่ควบคุมดูแลการค้าของสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น<sup>45</sup> ขุนนางที่เข้ามาควบคุมกรมท่ากลางในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นส่วนมากเป็น

<sup>42</sup> “เรื่องตั้งเจ้าทำเป็นหลวงวิสุทธิสาครดิษฐ จ. ศ. 1221,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 25, สมุดไทยคำ.

<sup>43</sup> ในพระธรรมนูญเก่าวาระบุว่า หัวเมืองขึ้นของโกษาธิบดี ประกอบด้วย จันทบุรี ตราด ระยอง บางละมุง นนทบุรี สมุทรปราการ สมุทรสงคราม และสาครบุรี โดยเมืองเหล่านี้ขึ้นกับโกษาธิบดีซึ่งมีอำนาจในการจัดเก็บภาษีอากรขนอนตลาด และตัดสินคดีความคนที่อยู่ในเมืองที่กล่าวมานี้ (ดูรายละเอียดใน *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, หน้า 178. )

<sup>44</sup> กรมศิลปากร, *การแต่งตั้งขุนนางไทย* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2522), หน้า 299.

<sup>45</sup> อติสร หมวกพิมาย, “กรมท่ากับการค้าต่างประเทศที่มีผลต่อเศรษฐกิจตั้งแต่ปี พ. ศ. 2310- 2398,” : 26.



ขุนนางที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ต่อมาในรัชกาลที่ 2 ยังทรงแต่งตั้งให้เชื้อพระวงศ์ ที่ใกล้ชิดดำรงตำแหน่งเจ้าทรงกรมกำกับราชการกรมท่ากลางด้วย ซึ่งได้แก่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์

บทบาทที่เพิ่มมากขึ้นของกรมท่ากลางทำให้งานด้านการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติในหลายส่วนถูกโอนย้ายไปขึ้นกับกรมท่ากลาง เช่นการควบคุมพวกเข้ารีต การกำหนดเจ้าท่าฝรั่งให้ขึ้นกับกรมท่ากลาง<sup>46</sup> นอกจากนี้ขุนนางในกรมท่ากลางยังกลายเป็นผู้มีบทบาทดำเนินการค้าฝิ่นตะวันตกแทนที่กลุ่มขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลต่อมาด้วย

เหตุผลที่กล่าวมาข้างต้นเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้บทบาทด้านการค้าของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยรัชกาลที่ 1 ลดน้อยลงไปมาก อย่างไรก็ตามขุนนางกรมท่าขวา ยังคงเป็นหน่วยงานรับผิดชอบด้านการต่างประเทศ โดยเกี่ยวข้องกับการค้าเงินพระบรมราโชบายเพื่อติดต่อกับชาติตะวันตกในรัชกาลที่ 1 ซึ่งได้ทรงส่งคณะทูตเดินทางไปติดต่อกับผู้สำเร็จราชการโปรตุเกสที่เมืองกัว การที่รัชกาลที่ 1 ทรงต้องการติดต่อกับโปรตุเกสนั้นนอกจากพระราชประสงค์ด้านการค้าแล้วพระองค์ยังทรงต้องการปืนจำนวนมากมาใช้ในสงคราม<sup>47</sup>

จุลศักราช 1148 ตรงกับ พ. ศ. 2330 (ค. ศ. 1787) คณะทูตโปรตุเกสเดินทางเข้ามายังราชสำนักสยาม คณะทูตชุดนี้เดินทางมาในเรือของพ่อค้าฮอลันดา พร้อมกับอัญเชิญพระราชสาสน์ของพระเจ้ากรุงโปรตุเกสเข้ามาถวายพระมหากษัตริย์สยาม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงจัดให้มีการต้อนรับคณะทูตชุดนี้เป็นอย่างดี โดยทรงมอบหมายให้พระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) เป็นผู้คอยดูแลรับรองคณะทูต<sup>48</sup> จากหมายรับสั่งในรัชกาลที่ 1 แสดงให้เห็นถึงความเอาพระทัยใส่ต่อการต้อนรับคณะทูตครั้งนี้เป็นพิเศษ โดยทรงให้หรือฟื้นฟูแบบธรรมเนียมการต้อนรับราช

<sup>46</sup> สุภัทรา กมลาภรณ์, "อำนาจหน้าที่ และบทบาทของโกษาธิบดีในสมัยรัตนโกสินทร์," หน้า 28.

<sup>47</sup> กรมศิลปากร, *470 ปี แห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทย และโปรตุเกส*, หน้า 89.

<sup>48</sup> "หมายรับสั่ง เรื่องต้อนรับแขกเมืองโปรตุเกส จุลศักราช 1148," ใน *ประชุมหมายเหตุรับสั่ง ภาคที่ 2 (รัชกาลที่ 1)* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2525), หน้า 20.

ทูตต่างประเทศเหมือนในสมัยอยุธยา<sup>49</sup> การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงให้พระยาจุฬาราชมนตรีเป็นผู้คอยรับพระราชสาสน์และคณะทูตโปรตุเกสก็เป็นไปตามแบบแผนเดิมของการรับรองราชทูตชาวตะวันตกในสมัยอยุธยา ที่ขุนนางและข้าราชการในกรมท่าขวามีหน้าที่เป็นเจ้าพนักงานพิธีการทูต และล่ามฝ่ายสยาม

**บทบาทของขุนนางกรมท่าขวากับการควบคุมประชาคมต่างชาติในรัชกาลที่ 1** นับตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเป็นต้นมา กรมท่าขวาเข้ามามีบทบาทในการควบคุมประชาคมต่างชาติเพิ่มมากขึ้น ขุนนางกรมท่าขวาซึ่งเดิมเคยควบคุมเฉพาะกลุ่มประชาคมมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน และกลุ่มฮินดูได้ขยายบทบาทเข้ามาควบคุมกลุ่มมุสลิมจาม มลายู และพวกเข้ริต แต่เมื่อถึงในสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์บทบาทในการควบคุมประชาคมต่างชาติก็เปลี่ยนแปลงไป

ในสมัยธนบุรียังไม่พบหลักฐานว่าขุนนางกรมท่าขวามีบทบาทเข้ามาควบคุมประชาคมมุสลิมกลุ่มอื่น ๆ นอกจากพวกมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านเหมือนในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศหรือไม่ แต่จากพระราชพงศาวดารแสดงว่าในสมัยธนบุรีมีขุนนางมุสลิมหลายคนที่มีบทบาทในการควบคุมกำลังพลพวกมุสลิมคือเจ้าพระยาจักรี (หมุด) ซึ่งมีบทบาทบังคับบัญชามุสลิม กลุ่มจาม และมลายู<sup>50</sup>

การที่รัชกาลที่ 1 ทรงแต่งตั้งให้หลวงศรีเนาวรัตน์ (แก้ว) ดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรีเจ้ากรมท่าขวาตั้งแต่เมื่อแรกเสด็จขึ้นครองราชย์นั้น น่าจะมีเหตุผลมาจากทรงต้องการให้พระยาจุฬาราชมนตรีซึ่งเป็นข้าหลวงของพระองค์ขึ้นมา มีบทบาทในการควบคุมประชาคมมุสลิมกลุ่มต่าง ๆ แม้จะไม่มีหลักฐานกล่าวถึงบทบาทของพระยาจุฬาราชมนตรีในการควบคุมพวกมุสลิมกลุ่มต่าง ๆ มากนักแต่จากหมายกำหนดการฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดารามเมื่อจุลศักราช 1171 ตรงกับ พ. ศ. 2353 (ค. ศ. 1810) ระบุถึง ตำแหน่งของขุนนางในกรมท่าขวาประกอบด้วย พระยาจุฬาราชมนตรี หลวงศรีเนาวรัตน์ หลวงศรียศ หลวงนนทเกษ ขุนราชเศรษฐี ขุนศรีวรชาน ขุนสนิทวาที หมื่นเสน่หาวาที หมื่นพินิจภาษา หมื่นสำเร็จวาที หมื่นพินิจภาษา ขุนเมาะตมิ

<sup>49</sup> การรับรองราชทูตชุดนี้มีขั้นตอนแบบแผนคล้ายกับการรับรองทูตฝรั่งเศสในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (ดูรายละเอียดใน *ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม 2* , หน้า 102- 113. )

<sup>50</sup> เจ้าพระยาจักรี (หมุด) มีบุตรชายคือหลวงลักษมาณาเป็นหัวหน้าแขกมลายูในกรมอาสาจาม (ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา* , เล่ม 2, หน้า 172 .

ชาน ขุนวิวานิชาน ขุนไหวัดชาน และขุนสุนทรมลายู<sup>51</sup> ขุนนางตำแหน่งต่างๆเหล่านี้ ประกอบไปด้วยกลุ่มล้าม และกลุ่มเจ้าท่าซึ่งมีหน้าที่ควบคุมดูแลพวกมุสลิมกลุ่มอินโด-อิหร่าน ชาว และมลายู ซึ่งแสดงว่าขุนนาง กรมท่าชาวในรัชกาลที่ 1 ได้เข้ามามีบทบาทควบคุมพวกมุสลิมกลุ่มมลายู และชาวอีกครั้ง ส่วนมุสลิมกลุ่มจามได้ถูกจัดไว้ในหน่วยงานอาสาจามตามเดิมโดยทรงแต่งตั้งให้พระยาชลบุรี (หวัง) บุตรของเจ้าพระยาจักรี (หมุด) ดำรงตำแหน่งพระยาราชาวังสันเจ้ากรมอาสาจาม<sup>52</sup>

ในรัชกาลที่ 1 ยังมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการควบคุมประชาคมต่างชาติในกรมท่าชาวอีกส่วนหนึ่งคือการย้ายการควบคุมพวกเวียดนามเข้ารีตซึ่งเคยขึ้นกับกรมท่าชาวไปสังกัดอยู่กับกรมท่ากลาง พวกเข้ารีตได้อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในกรุงธนบุรีเช่นเดียวกับพวกมุสลิม ประมาณว่ามีพวกเข้ารีตในกรุงธนบุรีราว 400 คน ได้แก่กลุ่มที่อพยพลี้ภัยจากกรุงศรีอยุธยาไปยังเขมร และตามหัวเมือง ซึ่งได้อพยพกลับเข้ามาสมทบกับพวกที่บางกอกหลังสงครามสงบ โดยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีพระราชทานเงิน บ้านเรือน และที่ดินสำหรับสร้างวัดให้บาทหลวงซึ่งได้ก่อสร้างชุมชนที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา แถบตำบลกุฎีจีน เรียกว่า วัดชานตาครุช<sup>53</sup> พวกเข้ารีตจำนวนหนึ่งยังกลับเข้ามารับราชการเป็นกองทหารอาสา และเป็นล้ามอยู่ในกรมท่าชาว อย่างไรก็ตามการควบคุมพวกเข้ารีตในสมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ได้เปลี่ยนแปลงไปจากในสมัยอยุธยา ทั้งนี้เป็นเพราะพวกเข้ารีตมีจำนวนมากขึ้นจนกลายเป็นประชาคมต่างชาติกลุ่มใหญ่ที่มีบทบาทเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มชาวเวียดนามเข้ารีต และชาวเวียดนามที่ไม่ได้เข้ารีต

ในสมัยธนบุรีชาวเวียดนามอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสยามเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากความขัดแย้งและการชิงอำนาจกันในหมู่เชื้อพระวงศ์ของเวียดนาม และเจ้านายองค์หนึ่งได้ขอความช่วยเหลือจาก

<sup>51</sup> “หมายกำหนดการเรื่อง ฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จุลศักราช 1171,” , หน้า 101.

<sup>52</sup> ประยูรศักดิ์ ชลาชนเดชะ, *มุสลิมในประเทศไทย*, หน้า 40.

<sup>53</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39, จดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศส ภาคที่ 6,” หน้า 441-442. ; เสรี พงศ์พิศ, “คาทอลิกกับสังคมไทยตั้งแต่สมัยพระนารายณ์จนถึงปัจจุบัน,” เอกสารวิชาการ หมายเลข 42 ประกอบการสัมมนาสองศตวรรษรัตนโกสินทร์: ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย, 24 ธันวาคม 2525, หน้า 51.

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งทรงส่งกองทัพไปช่วยรบ<sup>54</sup> จดหมายเหตุของบาทหลวงโคนด์ (Father Conde) มิชชันนารีฝรั่งเศส เมื่อ พ. ศ. 2314 (ค. ศ. 1771) รายงานว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงยกทัพไปตีเวียดนามครั้งนั้นทรงได้พวกเข้ารีตมาด้วย 46 คน ในจำนวนพวกอพยพมีชาวเวียดนามเข้ารีตรวมอยู่ด้วย<sup>55</sup> เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ชาวเวียดนามอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในสยามเพิ่มขึ้นอีกโดยเฉพาะกลุ่มขององเชียงสือ ซึ่งลี้ภัยจากการแย่งชิงอำนาจกันเองและได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยที่แถบกุฎีจีนใกล้กับชุมชนโปรตุเกส และพวกเข้ารีต

การเพิ่มจำนวนของชาวเวียดนามเข้ารีตในสมัยธนบุรี และรัชกาลที่ 1 ส่งผลต่อการบริหารราชการของขุนนางกรมท่าขวา เนื่องจากในสมัยอยุธยาประชาคมพวกเข้ารีตกลุ่มนี้อยู่ในความดูแลของหลวงราชมนตรี ซึ่งเป็นขุนนางในกรมท่าขวา แต่เมื่อมีการอพยพครั้งใหญ่ของชาวเวียดนามกลุ่มองเชียงสือเข้าสู่สยาม ทำให้ประชาคมกลุ่มนี้มีจำนวนมากขึ้นจนเกินกำลังของกรมท่าขวาที่จะควบคุมให้เกิดความสงบเรียบร้อยในชุมชนได้ จึงมีการย้ายกลุ่มชาวเวียดนามเข้ารีตไปขึ้นกับกรมท่ากลางโดยย้าย หลวงราชมนตรี ขุนนางตำแหน่ง “เจ้าท่าฝรั่ง-ญวน” จากกรมท่าขวา ไปสังกัดกรมท่ากลาง ดังปรากฏว่าในการแต่งตั้งขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 1 นั้นไม่ปรากฏนามของหลวงราชมนตรีในทำเนียบขุนนางกรมนี้<sup>56</sup> แต่เมื่อพิจารณาจากเอกสารในรัชกาลที่ 2 จะเห็นว่าชาวเวียดนามได้ไปอยู่ในบังคับบัญชาของหลวงราชมนตรีที่สังกัดใน กรมท่ากลางแล้ว<sup>57</sup> ต่อมา

<sup>54</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39, จดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศส ภาคที่ 6, ” หน้า 454. ; *พงศาวดารญวน* (พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2509, अनुसूचीनियान พระราชทาน เพ็ลิ่งศพ นายกี เวียนระวี ณ เมรุพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส, 5 กรกฎาคม 2509), หน้า 381-382. ; D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, p. 456.

<sup>55</sup> “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39, จดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศส ภาคที่ 6, ” หน้า 454.

<sup>56</sup> “หมายกำหนดการเรื่องฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จุลศักราช 1171, ” ใน *ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 2 (รัชกาลที่ 1)* , หน้า 101. ; *ทำเนียบนามภาค 2 ทำเนียบข้าราชการวังหลัง และทำเนียบสมณศักดิ์* , หน้า 11.

<sup>57</sup> “สารตราถึงพระยาโกษาธิบดีว่าด้วยราชการครั้งยกไปรบเมืองญวน จ. ศ. 1172, ” หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 , จ. ศ. 1172, เลขที่ 8, สมุดไทยดำ.

ในรัชกาลที่ 3 ชาวเวียดนามก็ได้เข้าไปอยู่ในความควบคุมของพระยาราชมนตรีซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพนักงานในกรมท่ากลาง

และยังได้ว่าที่พระคลังมหาสมบัติด้วย<sup>58</sup> เมื่อถึงในรัชกาลที่ 4 ตำแหน่ง “ราชมนตรี” ซึ่งเดิมเป็นเจ้าท่าญวน-ฝรั่ง ก็ได้ไปขึ้นสังกัดในกรมท่ากลางด้วย<sup>59</sup> จึงมีความเป็นไปได้ว่าตำแหน่ง “ราชมนตรี” คงได้ย้ายจากกรมท่าขวาไปสังกัดในกรมท่ากลางแล้วในรัชกาลที่ 1 ซึ่งเท่ากับเป็นการยุติบทบาทของกรมท่าขวาในการควบคุมพวกเข้ารีต รวมทั้งชาวเวียดนามเข้ารีตไปด้วย

**บทบาทของขุนนางกรมท่าขวาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ. ศ. 2352-2394 (ค. ศ. 1809-1851)**

ราชอาณาจักรสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงที่มีความมั่นคงทางการเมืองและเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากไม่มีศึกสงครามใหญ่ที่กระทบกระเทือนความมั่นคงของราชอาณาจักร การค้าเจริญเติบโตขึ้นมาก จากจดหมายของคณะกรรมการการค้าของอังกฤษประจำเบงกอลที่มีไปถึงบริษัท “สหบริษัทการค้าตะวันออกของพ่อค้าอังกฤษ” เมื่อ พ. ศ. 2364 (ค. ศ. 1821) กล่าวถึงตลาดการค้าในสยามไว้ดังนี้

... จากแหล่งข่าวที่เชื่อถือได้ เราใคร่ จะเรียนให้ทราบ ว่า กรุงสยามนั้นนอกจากจะมีสินค้าปลีกย่อยนานาชนิดแล้ว เรายังอาจหวังที่จะซื้อสินค้าประเภทน้ำตาล และพริกไทยไปจำหน่ายในตลาดทางด้านยุโรปและเอเชียตะวันตก เกลือสำหรับไปจำหน่ายให้แก่เกาะทางอินเดีย ไม่สักกี่ราคาถูกและปริมาณมากมายเหมาะสำหรับนำไปจำหน่ายให้แก่เมืองในอาณานิคมอังกฤษ<sup>60</sup>

<sup>58</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3**

(กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), หน้า 3.

<sup>59</sup> “เรื่องนามข้าราชการกรมต่างๆ จ. ศ. 1230, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 80, สมุดไทยดำ.

<sup>60</sup> **เอกสารของครอว์ฟอร์ด**, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : โรงพิมพ์การศาสนา, 2515), หน้า 3.



กระแสการค้าต่างประเทศที่เติบโตขึ้นในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ส่งผลให้ขุนนางกรมท่า ขวาซึ่งมีบทบาททางการค้าไม่มากนักในรัชกาลที่ 1 กลับมาเป็นบุคลากรสำคัญของราชสำนักในการ ดำเนินงานด้านการค้าให้กับพระมหากษัตริย์ และขุนนางในสายตระกูลขุนนาค

**ความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางกรมท่าขวา ขุนนางสายตระกูลขุนนาค และราชตระกูลในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3** ขุนนางระดับสูงของกรมท่าขวาในตำแหน่งจุฬาราชมนตรี และราชเศรษฐี ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมาได้เป็นเพียงขุนนางของราชสำนักสยามเท่านั้น แต่ขุนนางกลุ่มนี้ยังมีสายสัมพันธ์โยงใยซับซ้อนกับราชตระกูล ราชินิกุล และกลุ่มขุนนางที่มีบทบาทอยู่ระบบราชการ โดยเฉพาะกลุ่มขุนนางสายตระกูลขุนนาคที่มีสายบรรพบุรุษเดียวกัน จึงมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นมาตั้งแต่ รัชกาลที่ 1 เมื่อถึงรัชกาลที่ 2 ขุนนางกรมท่าขวาก็มีรากฐานมั่นคงยิ่งขึ้นอันเนื่องมาจากการ สนับสนุนของขุนนางสายตระกูลขุนนาคซึ่งขยายอิทธิพลเข้ามาควบคุมดูแลงานส่วนใหญ่ในกรมท่า

ขุนนางที่มีบทบาทมากที่สุดในกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ได้แก่ พระยา จุฬาราชมนตรี (เถื่อน) ซึ่งเป็นบุตรของพระยาจุฬาราชมนตรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา และมีศักดิ์เป็น ลูกพี่ลูกน้องกับพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) และเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ขุนนาค) บุคคลผู้นี้จึง เป็นญาติผู้ใหญ่ฝ่ายบิดา คือมีศักดิ์เป็นอาของเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) และ พระยาพิพัฒน์โกษา (ทัต) ในบันทึกประวัติของขุนนางกรมท่าขวากล่าวว่า เมื่อครั้งกรุงแตกท่านเถื่อนถูกกวาดต้อนไป เป็นเชลยยังเมืองพม่าแต่ภายหลังแคล้วบวชเป็นภิกษุแล้วหนีกลับมายังเมืองไทย ต่อมาได้เข้ารับ ราชการเป็นขุนราชเศรษฐีในต้นรัชกาลที่ 1 และได้เลื่อนยศตามลำดับจนเป็นพระยาจุฬาราชมนตรีเจ้า กรมท่าขวาในรัชกาลที่ 2 ความมีอาวุโสสูงตามลำดับสายตระกูล ทำให้พระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) ได้รับความเคารพจากเจ้าพระยาพระคลัง และพระยาพิพัฒน์โกษา ดังที่เฮนรี เบอร์นี่ (Henry Burney) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง และพระยาพิพัฒน์โกษามีความ เกรงใจขุนนางผู้นี้มาก<sup>61</sup>

พระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) ได้สมรสกับท่านนก ธิดาของพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) มี บุตรธิดาหลายคน บุตรชายคนโตชื่อนามได้รับแต่งตั้งเป็นหลวงราชเศรษฐีในรัชกาลที่ 2<sup>62</sup> พระยา จุฬาราชมนตรี (เถื่อน) และบุตรชายคือหลวงราชเศรษฐี (นาม) เป็นขุนนางที่มีบทบาทในกรมท่า

<sup>61</sup> เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่ม 1 , หน้า 77.

<sup>62</sup> “หนังสือพงษาวดารย่อ ลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี(แก้ว),” เอกสาร ส่วนบุคคล.

ขวา ทั้งยังดำรงตำแหน่งขุนนางที่ปรึกษาของ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งทรงดำรงพระยศเจ้าต่างกรม ผู้ทรงดูแลควบคุมกิจการในกรมท่า และยังเป็นที่ปรึกษาของพระยาสุริยวงศ์มนตรี (ดิศ) แห่งตระกูล บุณนาค ซึ่งต่อมาได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระยาสุริยวงศ์โกษา เจ้าพระยาพระคลัง<sup>63</sup> การที่ขุนนาง กรมท่าขวาทั้งสองคนอยู่ในสายตระกูลของเฉกอะหุมัดจึงมีฐานะเป็นเครือญาติของเจ้าพระยาพระคลัง และพระยาพิพัฒน์โกษา (ทัต) น้องชายของเจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งดำรงตำแหน่งจางวางพระคลังสินค้า

นอกจากมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับขุนนางตระกูลบุณนาคแล้ว พระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) ยังมีฐานะเป็นพระญาติของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ด้วย เนื่องจากภรรยาของท่านคือท่านนก เป็นธิดาของคุณหญิงเสม และคุณหญิงเสมเป็นลูกเรียงพี่เรียงน้องกับเจ้าจอมมารดาเรียมหรือสมเด็จพระศรีสุราลัยพระราชชนนีในรัชกาลที่ 3<sup>64</sup> นอกจากนี้ท่านยังถวายบุตรชื่อว่า “จิตร” ให้เป็นเจ้าจอม ในรัชกาลที่ 2 ขุนนางผู้นี้จึงมีสายสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและขุนนางสำคัญในสมัยนั้น

จากความสัมพันธ์ที่ขุนนางกลุ่มของพระยาจุฬาราชมนตรี(เถื่อน) มีกับขุนนางและราชตระกูลทำให้ขุนนางกลุ่มนี้มีบทบาทและอิทธิพลในหน่วยงานกรมท่าขวา รวมทั้งในกรมพระคลังย่อยหลายกรม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) เลื่อนขึ้นเป็นพระยาวรเชษฐภักดี ตำแหน่งจางวางกรมท่าขวา แล้วทรงเลื่อน หลวงราชเศรษฐี (นาม) บุตรชายของพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) ว่าที่พระยาจุฬาราชมนตรีแทน ท่านเจ้าคุณบิดาซึ่งขึ้นไปดำรงตำแหน่งจางวางกรมท่าขวาดำรงเทียบเท่าเจ้าพระยามีรามละเอียดอยู่ในหมายรับสั่งดังนี้

<sup>63</sup> ปิยนาด บุณนาค, *บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุณนาค*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2526), หน้า 10.

<sup>64</sup> พระยาราชวังสัน (หวัง) มีบุตรธิดาหลายคน บุตรชายชื่อท่านน้อย มีธิดาชื่อท่านเสม เป็นภรรยาของพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) บุตรหญิงชื่อ ท่านเพ็ง ได้สมรสกับพระยานนทบุรี มีบุตรชื่อ ท่านเรียมซึ่งต่อมาได้ถวายตัวเป็นพระสนมในรัชกาลที่ 2 เจ้าจอมมารดาเรียมคือพระชนนีในกรมหมื่น เจษฎาบดินทร์ หรือรัชกาลที่ 3 ต่อมาได้เฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระศรีสุราลัย (ดูรายละเอียดใน ประจักษ์กิติ์ ชลาชนเดชะ, *มุสลิมในประเทศไทย*, หน้า 132. )

ด้วยเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม รับพระราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า หลวงราชเสถียรเป็นคนมีสติปัญญาการงานรอบคอบสมควรเป็นที่พระยาลุฬาราชมนตรีได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งหลวงราชเสถียรเป็นที่พระยาลุฬาราชมนตรี และให้พระยาลุฬาราชมนตรีคนใหม่เข้ารับราชการตามตำแหน่งพนักงานกรมท่าขวา ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบไปอย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง หมายเหตุ วัน ๕ ๔ ค่ำ ปีกุน เอกศก

๑

เวรนายชำนาญ  
พระยาลุฬาราชมนตรี<sup>65</sup>

จากหมายรับข้างต้นแสดงว่าหลวงราชเสถียร (นาม) คงเป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดในรัชกาลที่ 3 และเป็นข้าหลวงที่ทรงไว้วางพระทัยมาแต่ครั้งที่ยังทรงดำรงพระราชอิสริยยศกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ โดยทรงใช้สอยให้เป็นผู้จัดทำบัญชีค้าขายในฐานะเสมียนประจำพระองค์ ประกอบกับมีความเกี่ยวข้องกับสายราชินิกุลฝ่ายพระราชมารดา จึงทำให้ขุนนางท่านนี้ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยถึงกับทรงแต่งตั้งให้เลื่อนชั้นขุนนางถึงสองขั้น คือจากหลวงขึ้นเป็นพระยาตามหมายรับสั่งดังกล่าว

จากการที่พระยาจุฬาราชมนตรี(เถื่อน) และพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) เป็นขุนนางที่มีความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 รวมทั้งเป็นเครือญาติของขุนนางสายตระกูลขุนนาค ทำให้ขุนนางสองท่านนี้มีบทบาทหน้าที่ที่กว้างขวาง และเป็นขุนนางกลุ่มที่มีอิทธิพลมากกลุ่มหนึ่ง ดังที่หนังสือ “บันทึกgrayวันเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในกรุงสยาม” โดย ศาสตราจารย์คาร์ล ฟรีดริค ออกัสตัส กุตสลาฟฟ์ (Rev. Carl Friedrich Augustus Gutzlaff) มิชชันนารีนิวกายโปแตสแตนท์ชาวเยอรมันในรัชกาลที่ 3 กล่าวว่า “แทบจะไม่มีใครที่มีอำนาจเหนือพระราชประสงค์ของพระเจ้าอยู่หัว ได้มากเท่ากับเขาผู้นี้”<sup>66</sup> ในบันทึกของ จอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawford) ราชทูตอังกฤษที่เข้ามาเจรจาทำสัญญาการค้ากับสยามเมื่อปลายรัชกาลที่ 2

<sup>65</sup> “สำเนาหมายตั้งหลวงราชเสถียรขึ้นเป็นพระยาลุฬาราชมนตรี จ. ศ. 1201,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 29/ ก, มัดที่ 2, ตู้ 123, กระดาษสา .

<sup>66</sup> คาร์ล ออกัสตัส ฟรีดริค กุตสลาฟฟ์, “บันทึกgrayวันเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในกรุงสยาม,” แปลโดย ศุภรัตน์ ธาราศักดิ์ ใน *รวมเรื่องแปลหนังสือเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1* (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอดิสัน เพรส โปรดักส์ จำกัด, 2539), หน้า 79-80.

กล่าวว่าพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) เป็นผู้มีอิทธิพล อย่างมากในกิจการต่างประเทศของสยาม<sup>67</sup> ในบันทึกของเฮนรี เบอร์นี่ (Henry Burney) ราชทูตอังกฤษที่เข้ามาเจรจาทำสัญญาการค้าในรัชกาลที่ 3 ก็ยังกล่าวว่า พระยาจุฬาราชมนตรี และบุตรชายคือราชเศรษฐี มีบทบาทในการขัดขวางการเจรจาต่อรองทางการค้าของตัวเขากับราชสำนักสยาม และเป็นผู้ที่มีบทบาทอยู่มากในราชสำนัก<sup>68</sup>

แม้ว่าขุนนางกรมท่าขวาจะอยู่ในฐานะเครือญาติของขุนนางสายตระกูลขุนนาค แต่แนวทางการดำเนินงานด้านการค้าของขุนนางทั้ง 2 กลุ่มก็ไม่ได้เป็นไปในทิศทางเดียวกันตลอดเวลา โดยเฉพาะการดำเนินนโยบายการค้า และการติดต่อกับชาติตะวันตก ดังที่เบอร์นี่ได้วิจารณ์ไว้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) และพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) มีท่าทีซึ่งดูจะเข้าใจ เรื่องราวเกี่ยวกับการเจรจาของเขากับสยาม แต่ขุนนางกลุ่มพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) และหลวงราชเศรษฐี (นาม) กลับมีท่าทีแข็งกร้าว และเป็นพวกอนุรักษนิยม<sup>69</sup> แนวความคิดที่แตกต่างกันนี้แม้จะไม่ถึงกับทำให้เกิดความขัดแย้งกันเองระหว่างขุนนางทั้งสองกลุ่ม แต่ก็เป็นอุปสรรคประการหนึ่งในการดำเนินนโยบายด้านการต่างประเทศของสยาม

**บทบาทของขุนนางกรมท่าขวาด้านการค้า และการต่างประเทศ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว** ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมาสินค้าทางการเกษตรของสยามเป็นที่ต้องการเพิ่มมากขึ้นในอาณานิคมของฮอลันดา บนหมู่เกาะของอินโดนีเซีย และอาณานิคมของอังกฤษในคาบสมุทรมลายู และอินเดีย สินค้าซึ่งเป็นที่ต้องการสูงในอาณานิคมของฮอลันดาคือข้าว น้ำตาลทราย และเกลือ สินค้าซึ่งส่งไปขายยังคาบสมุทรมลายูคือ ข้าว น้ำตาลทรายเนื้อละเอียดและหยาบ ครั่ง น้ำมันมะพร้าว<sup>70</sup> ส่วนสินค้าซึ่ง

<sup>67</sup> นันทนา ตันติเวสส. “คณะทูตมิสเตอร์ครอว์เฟิร์ด พ. ศ. 2365 (ค. ศ. 1822),” หน้า 30.

<sup>68</sup> *เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่ม 1*, แปลโดย สาวิตรี สุวรรณสถิตย์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2515), หน้า 55.

<sup>69</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

<sup>70</sup> ชัย เรื่องศิลป์, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ. ศ. 2325-2453 ด้านเศรษฐกิจ*, หน้า 117. ; ดี. อี. มัลลิล็อค, “ประเทศสยาม: ข้อสังเกตทั่วไปในเรื่องผลผลิต โดยเฉพาะเรื่องสินค้าเข้าและสินค้าออก รวมทั้งแนวทางการดำเนินธุรกิจการค้ากับชาวสยาม,” แปลโดย เสาวลักษณ์ กีษานนท์, ใน *รวมเรื่องแปลหนังสือ และเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 3* (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2538), หน้า 139 - 161.

ส่งไปยังอินเดียคือ ดีบุก รง กฤษณา ครั่ง กำยาน งาช้าง น้ำตาลทราย และเกลือ<sup>71</sup> โดยเฉพาะเกลือของสยามนั้นเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีปริมาณ และคุณภาพดีเยี่ยม เป็นสินค้าออกที่ส่วนใหญ่ส่งไปขายยังรัฐต่างๆในอินเดีย ซึ่งขาดแคลนสินค้าดังกล่าว “โดยอาศัยการส่งเกลือไปขายเป็นสำคัญประเทศสยามจึงยังคงดำเนินการค้าในปัจจุบันกับปาเล็มบัง ซ่องแคบมะละกา และส่วนอื่นๆของมลายู”<sup>72</sup>

ตลาดการค้าในคาบสมุทรมลายูกลายเป็นตลาดสินค้าส่งออกที่มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นกว่าในรัชกาลที่ 1 เนื่องมาจากการขยายบทบาทของอังกฤษในการค้าระหว่างอินเดีย กับคาบสมุทรมลายูซึ่งส่งผลให้เกิดการเชื่อมโยงการค้าระหว่างเมืองท่าในอินเดีย คาบสมุทรมลายูเข้ากับการค้าของสยาม และทะเลตะวันออก ด้วยเหตุนี้การค้าฝั่งตะวันตกที่เคยชบเซามาตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงรัชกาลที่ 1 จึงได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้ง ครอว์เฟิร์ดกล่าวว่า การค้าของสยามในเขตคาบสมุทรมลายูเพิ่งจะมาคึกคักในช่วงสองสามปีมานี้ โดยเรือสินค้าจากกรุงเทพฯ จะส่งสินค้าไปยังเมืองท่าเหล่านี้คือ ปัตตานี กลันตัน ตรังกานู ปะหัง เประ สิงคโปร์ มะละกา และปีนัง สินค้าสำคัญของไทยมีน้ำตาลทราย เกลือ น้ำมันมะพร้าว และข้าวสาร สินค้าชั้นรองๆ มีครั่ง กระทะเหล็ก เครื่องปั้นดินเผาเนื้อหยาบ ส่วนสินค้าสำคัญจากมลายูมีผ้าอังกฤษ ผ้าอินเดีย ผืน เครื่องแก้ว พริกไทย ดีบุก หวาย ปลิงทะเล ริงนก และการบูร<sup>73</sup> เมืองท่าในคาบสมุทรมลายูกลายเป็นสถานีการค้าที่เชื่อมโยงการค้าฝั่งตะวันตกเข้ากับการค้าของสยาม สินค้าของอินเดียได้ถูกลำเลียงมายังเมืองท่าเหล่านี้ก่อนจะถูกส่งไปยังสยาม และสินค้าของสยามก็ถูกส่งไปยังมหาสมุทรอินเดียผ่านทางเมืองท่าเหล่านี้ด้วย เรือสินค้าของสยามเข้ามาค้าขายอยู่ตามเมืองท่าในคาบสมุทรมลายูเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังมีเรือเดินทางค้าขายอยู่ระหว่างเมืองท่าในอินเดียด้วย

จากพระราชพงสาวดารรัชกาลที่ 2 กล่าวว่า พระองค์ทรงให้แต่งกำปั่นหลวง 2 ลำ คือ เรือมาลาพระนคร และเรือเหราข้ามสมุทรไปค้าขายยังอินเดีย เกะหมาก (ปีนัง) สิงคโปร์ และมาเก๊า<sup>74</sup> ในบันทึกรายงานการค้าของครอว์เฟิร์ดกล่าวว่า มีเรือหลวงไปค้าขายที่เมืองปัตตาเวีย 3 ลำ มีสินค้าหนักประมาณ 22,500 หาบ ไปค้าขายเมืองมะละกา และเกาะหมาก 5 ลำ สินค้าหนัก

<sup>71</sup> ดี. อี. มัลลิวค, “ประเทศสยาม: ข้อสังเกตทั่วไปในเรื่องผลผลิต โดยเฉพาะเรื่องสินค้าเข้าและสินค้าออก รวมทั้งแนวทางดำเนินธุรกิจการค้ากับชาวสยาม,” หน้า 139-162 .

<sup>72</sup> “เรื่องคณะทูตมิสเตอร์ครอว์เฟิร์ด,” หน้า 46.

<sup>73</sup> John Crawford, *Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1967), p. 414.

<sup>74</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำราบปรปักษ์, *พระราชพงสาวดารรัชกาลที่ 2*, หน้า 215 .



ประมาณ 25, 000 หาบ และไปค้าขายเมืองสิงคโปร์เป็นเรือขนาดย่อม 27 ลำ มีสินค้าหนักประมาณ 45,000 หาบ<sup>75</sup> จำนวนเรือกำปั่นหลวงในรัชกาลที่ 2 ที่ค้าขายอยู่ในแถบคาบสมุทรมลายูแม้จะมีอยู่ไม่มากเท่าเรือสำเภากลางที่ค้าขายอยู่กับจีน<sup>76</sup> แต่ก็ถือได้ว่าการค้าเรือกำปั่นหลวงกับคาบสมุทรมลายู และเมืองท่าฝั่งตะวันตกเจริญขึ้นมากกว่าในสมัยธนบุรี และรัชกาลที่ 1

นอกจากพระมหากษัตริย์จะทรงส่งเรือออกไปค้าขายยังฝั่งตะวันตกแล้ว พระราชโอรสคือกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ก็ทรงส่งสำเภากลางไปค้าขายในย่านนี้เช่นเดียวกัน บันทึกของครอว์เฟิร์ดระบุว่า พระองค์ทรงส่งเรือไปค้าขายที่ปีนัง กัลกัตตา และสิงคโปร์<sup>77</sup> เมื่อกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ก็ยังทรงดำเนินการค้าขายกับฝั่งตะวันตกอย่างต่อเนื่อง ทรงให้ต่อเรือกำปั่นเพิ่มเติมเพื่อค้าขายกับอินเดีย คือใน พ. ศ. 2375 (ค. ศ. 1832) และ พ. ศ. 2380 (ค. ศ. 1837)<sup>78</sup>

นอกจากพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์แล้ว ขุนนางก็เป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญต่อการค้าของสยามทางฝั่งตะวันตกในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ซึ่งประกอบไปด้วย เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ขุนนางตระกูลขุนนาค และขุนนางกรมท่าขวา

<sup>75</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 184 .

<sup>76</sup> ในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 การค้ากับจีนเป็นการค้าหลักที่สำคัญที่สุดของสยามส่งผลให้ชาวจีนเข้ามามีบทบาทต่อการค้าของสยามในหลายด้าน หนังสือเรื่อง “เศรษฐกิจการเมืองไทย สมัยกรุงเทพฯ” ของ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์ กล่าวถึงความสำคัญของพ่อค้าชาวจีนว่า จากจำนวนเรือที่ดำเนินการค้าต่างประเทศจำนวน 82 ลำ ของสยามช่วงทศวรรษที่ 2370 (ค. ศ. 1827) นั้น 9 ลำเป็นของกษัตริย์ 22 ลำเป็นของขุนนาง และอีก 48 ลำเป็นของพ่อค้าชาวจีน พ่อค้าชาวจีนเข้ามาเป็นผู้เดินเรือค้าขายระหว่างจีน กับ สยาม และระหว่างสยาม กับ สิงคโปร์ซึ่งได้กลายเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญระหว่างฝั่งตะวันตก และตะวันออก (ดูรายละเอียดใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทย สมัยกรุงเทพฯ*, หน้า 164. )

<sup>77</sup> จอห์น ครอว์เฟิร์ด, “คณะทูตมิสเตอร์ครอว์เฟิร์ด,” หน้า 31.

<sup>78</sup> “ฎีกาหลวงเพชฌุลเทพ เรื่องต่อเรือกำปั่นแขก จ. ศ. 1194 (พ. ศ. 2375),” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 1, กระดาษเพลลา. ; “ฎีกาขุนยี่สารเรื่องส่งไม้ต่อเรือกำปั่นแขก จ. ศ. 1199 (พ. ศ. 2380),” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 35, กระดาษเพลลา .

ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2 กล่าวว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราช เป็นผู้จัดซื้อผ้าจากอินเดียให้กับราชสำนัก ทั้งยังเป็นผู้ขายดีบุกและช้างให้กับพ่อค้าที่อินเดีย<sup>79</sup> โดยมีเรือหลวงจากเมืองนครศรีธรรมราชหนึ่งหรือสองลำไปค้าขายที่ปีนัง สิงคโปร์ มาเก๊า และอินเดียด้วย<sup>80</sup> นอกจากนี้เจ้าพระยาพระนครศรีธรรมราชยังมีเรือสินค้าของตนเองโดยค้าขายดีบุกกับอังกฤษและฮอลันดา ทั้งยังเป็นผู้ควบคุมการค้าที่ผ่านทางเมืองตรัง และภูเก็ต<sup>81</sup>

สำหรับขุนนางตระกูลขุนนาคเป็นกลุ่มผู้ประกอบการที่มีบทบาทต่อการค้าของสยามอย่างกว้างขวางทั้งการค้าในฝั่งตะวันออกและการค้าในฝั่งตะวันตกเนื่องจากเป็นกลุ่มผู้บริหารราชการในหน่วยงานกรมท่า และพระคลังสินค้า ขุนนางที่มีบทบาทมากที่สุดคือ เจ้าพระยาสุริยวงศ์โกษา (ดิศ) ในรัชกาลที่ 2 ต่อมาในรัชกาลที่ 3 ทรงแต่งตั้งให้เจ้าพระยาสุริยวงศ์โกษา ว่าที่เจ้าพระยาพระคลังเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาเสนาแทนเจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) ที่ถึงแก่อสัญกรรม แต่เจ้าพระยาพระคลังไม่ยอมรับตำแหน่งโดยอ้างว่าเป็นเจ้าพระยามหาเสนามักอายุสั้น รัชกาลที่ 3 จึงโปรดฯ ให้ว่าที่กลาโหม และกรมท่าตลอดแผ่นดินเรียกว่า “เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหกลาโหม”<sup>82</sup> บุคคลที่มีบทบาทในกรมท่าอีกผู้หนึ่งคือ พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) จางวางพระคลังสินค้า ซึ่งต่อมาในรัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้เป็นเจ้าพระยามหาเสนาแต่ท่านได้ขอรับราชการในตำแหน่งเดิมจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คงเป็น พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา จางวางพระคลังสินค้าตามเดิม นำสังเกตว่าขุนนางสายตระกูลขุนนาคทั้ง 2 ท่าน ไม่ยอมรับตำแหน่งที่สูงกว่า แต่กลับทูลขอดำรงตำแหน่งราชการในกรมท่าอยู่จนตลอดรัชกาลที่ 3 แสดงว่าตำแหน่งในกรมท่าคงสร้างคามั่งคั่งร่ำรวย

<sup>79</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์ดิลกนุกุลราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2*, หน้า 186 - 187 .

<sup>80</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์ดิลกนุกุลราชานุภาพ, “ตำนานนาภาซึ่งอากรบางอย่าง, ” ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 2*, หน้า 158.

<sup>81</sup> ตรัง และภูเก็ต เป็นเมืองท่าส่งออกสินค้าของสยามในช่วงเวลานี้ โดยอยู่ในความควบคุมของเมืองนครศรีธรรมราช (ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์ดิลกนุกุลราชานุภาพ, “ท้องตราว่าด้วยการซื้อขายของหลวง, ” ใน *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2* (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2538), หน้า 185-186. ; ชัย เรื่อง ศิลป์, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ. ศ. 2325-2453 ด้านเศรษฐกิจ*, หน้า 82. )

<sup>82</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3*, หน้า 43. ; ปิยนาด ขุนนาค, *บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลขุนนาค*, หน้า 11. )

และอิทธิพลให้กับขุนนางกลุ่มนี้อย่างมาก เบอร์นี่กล่าวว่า การที่เจ้าพระยาพระคลังไม่ยอมรับตำแหน่งกลาโหม เพราะ “ตำแหน่งกลาโหมนั้นไม่ผู้จะเป็นเงินเป็นทองเท่ากับตำแหน่งเดิมที่มีอยู่ และถ้าหากพระคลังเลื่อนขึ้นเป็นกลาโหมพระยาศรีพิพัฒน์ก็จะได้รับตำแหน่งพระคลังแทน การที่พระคลังไม่ยอมรับตำแหน่งกลาโหมจึงทำให้ความรู้สึกอันไม่เป็นมิตรระหว่างพี่น้องทั้งสองเพิ่มมากขึ้น”<sup>83</sup>

ขุนนางสายตระกูลขุนนาคเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการค้าทางตะวันตกของสยามเช่นเดียวกัน จากบันทึกของครอว์เฟิร์ดในช่วงที่เขาดำรงตำแหน่งผู้แทนอังกฤษประจำสิงคโปร์กล่าวว่า “พระคลังเป็นขุนนางที่ทำการค้าที่สิงคโปร์อย่างเป็นล่ำเป็นสัน”<sup>84</sup> โดยเจ้าพระยาพระคลังเป็นผู้ประกอบการรายใหญ่ที่สุดในการค้าสำเภาของเอกชน<sup>85</sup> ส่วนบันทึกของเบอร์นี่ก็กล่าวว่า พระยาศรีพิพัฒน์ ซึ่งเป็นน้องชายและผู้ช่วยของพระคลัง เป็นผู้ดูแลกิจการค้าขายติดต่อกับชาวฮินดูสถานทั้งยังเป็นผู้ดำเนินการเจรจาเพื่อขอให้ทางอังกฤษเปิดการค้าขายระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองมะริด และทวาย เบอร์นี่กล่าวว่าท่านผู้นี้เป็นเชื้อพระวงศ์ประกอบกับเป็นผู้มีความสามารถ จึงได้เป็นสมาชิกของสภาเสนาบดี<sup>86</sup>

จากบันทึกเอกสารบัญชีกรมท่าส่งหนังสือรายงานเรื่องต่างๆเก็บไว้ ณ หอหลวง มีจดหมายกล่าวถึงการติดต่อการค้าระหว่างเจ้าเมืองและเจ้าหน้าที่การค้าของอินเดีย ซึ่งมีถึงเจ้าพระยาพระคลัง และพระยาศรีพิพัฒน์ เช่นจดหมายของเจ้าเมืองเบงกอลมีหนังสือติดต่อค้าขายมายังเจ้าพระยาพระคลัง และหนังสือของมะหะหมัดสะอิด เจ้าทรัพย์เมืองพุกคิมเข้ามาถึงพระยาศรีพิพัฒน์เกี่ยวกับการซื้อขายต่างๆ<sup>87</sup> ซึ่งแสดงว่าเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหกลาโหม และพระยาศรีพิพัฒน์ต่างมีธุรกิจการค้ากับพวกมุสลิมกลุ่มต่าง ๆ พ่อค้ามุสลิมหลายคนมีบทบาทประกอบการค้าให้กับขุนนางสองท่านนี้เช่น “อาลีนาเนา” (Ali Nana) พ่อค้ามุสลิมจากเมืองสุรัต ซึ่งเข้ามารับราชการอยู่ใน

<sup>83</sup> เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่ม 1, หน้า 87.

<sup>84</sup> John Crawford, *Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China*, pp. 406 - 407.

<sup>85</sup> ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทย สมัยกรุงเทพฯ*, หน้า 164.

<sup>86</sup> เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่ม 1, หน้า 86- 87.

<sup>87</sup> “บัญชีกรมท่าส่งต้นหนังสือเรื่องต่างๆมาเก็บ ณ หอหลวง จ. ศ. 1207 (พ. ศ. 2388), หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 57, สมุดไทยดำ.

พระคลังสินค้ามีหน้าที่เป็นล่าม และประกอบการค้าให้กับพระยาศรีพิพัฒน์ เรียกกันว่า “เสมียนอาลี” ภายหลังได้รับพระราชทานตำแหน่งเป็น พระพิเชษฐสุรรพานิซในรัชกาลที่ 4<sup>88</sup> การที่พ่อค้ามุสลิมจากอินเดียเข้ามารับราชการในกรมท่ากลาง และพระคลังสินค้าเพิ่มมากขึ้นในช่วงเวลานี้ แสดงให้เห็นว่าขุนนางตระกูลบุญนาคได้เข้ามาเป็นผู้ดำเนินการค้าให้กับราชสำนักสยาม ทั้งกับจีนทางฝั่งตะวันออก และกับแขก รวมทั้งฝรั่งทางฝั่งตะวันตก

**บทบาทด้านการค้าของขุนนางกรมท่าขวา** การเพิ่มปริมาณการค้าฝั่งตะวันตกของสยามในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ส่งผลให้ขุนนางกรมท่าขวากลับมามีบทบาทต่อการค้าของสยามอีกครั้งหลังจากเสื่อมถอยบทบาทไปตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยา ขุนนางกรมท่าขวาโดยเฉพาะกลุ่มของพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) และบุตรชายคือหลวงราชเศรษฐี (นาม) ได้เข้ามาทำหน้าที่คนกลาง หรือผู้ประกอบการค้าให้กับราชสำนัก จากบันทึกของครอว์เฟิร์ด กล่าวว่า กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงส่งเรือออกไปค้าขายที่อินเดีย โดยมีพระยาจุฬาราชมนตรีเป็นที่ปรึกษา<sup>89</sup> อย่างไรก็ดีในบันทึกของครอว์เฟิร์ดไม่ได้อธิบายว่าการให้คำปรึกษาของพระยาจุฬาราชมนตรีนั้นมีขอบเขตมากน้อยเพียงใด แต่จากบันทึกนี้อาจพอสรุปได้ว่า กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงให้เจ้าพนักงานมุสลิมเป็นผู้ควบคุมเรือที่ไปค้าขายยังอินเดีย และสิงคโปร์ โดยมีขุนนางกรมท่าขวาเป็นผู้ติดต่อประสานงานกับกลุ่มพ่อค้าต่างๆ<sup>90</sup> เมื่อกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว พระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) ก็ยังคงทำหน้าที่ดูแลการค้ากับพวกมุสลิม และฮินดูให้พระองค์ ดังที่บันทึกของเบอร์นีระบุว่าพระยาจุฬาราชมนตรีเป็นพ่อค้าของพระเจ้าแผ่นดิน<sup>91</sup> แสดงว่าบุคคลผู้นี้คงดำเนินการค้ากับพวกแขก คือพวกมุสลิมกับฮินดู ให้กับราชสำนัก

ในรัชกาลที่ 3 พระองค์ได้ทรงแต่งตั้งให้พระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) และบุตรชายคือหลวงราชเศรษฐี (นาม) เข้ามาช่วยงานอยู่ในกรมพระคลังวิเศษ ซึ่งมีหน้าที่ในการจัดเก็บรวบรวมผ้า

<sup>88</sup> ต้นตระกูล “นานา” ในปัจจุบัน ( ดูรายละเอียดใน สำนักพิมพ์สารคดี, *ธนบุรี*, หน้า 152 . )

<sup>89</sup> “เรื่องคณะทูตมิสเตอร์ครอว์เฟิร์ด, ” หน้า 31.

<sup>90</sup> ในบันทึกระบุว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงปรึกษากับครอว์เฟิร์ด เกี่ยวกับการใช้คนนำร่องชาวอังกฤษในการเดินเรือค้าขายที่อินเดีย และการแต่งกายของนายเรือ โดยทรงหวังจะให้พระยาจุฬาราชมนตรีได้รับทราบและปรับปรุงเกี่ยวกับการจัดการในเรื่องของพระองค์ (ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน. )

<sup>91</sup> *เอกสารของเบอร์นี เล่ม 1*, หน้า 34.

ชนิดต่างๆ ขุนนางกลุ่มนี้จึงน่าจะเป็นผู้มีบทบาทในการจัดซื้อผ้าจากอินเดียให้กับราชสำนัก สินค้าผ้าจากอินเดียยังคงเป็นที่ต้องการมากในสยาม ทั้งผ้าฝ้ายราคาถูกลำหรับราษฎรสามัญ หรือผ้าคุณภาพดีราคาแพง ซึ่งทำกำไรให้อย่างงาม<sup>92</sup> ขุนนางกรมท่าชาวซึ่งเป็นพวกมุสลิมมีความคุ้นเคยกับตลาดผ้าเป็นอย่างดีจึงเข้ามาเป็นผู้จัดหาซื้อผ้าชนิดต่างๆ ให้กับราชสำนัก โดยขุนนางกลุ่มนี้คงติดต่อค้าขายผ้าอยู่กับพ่อค้าอินเดียเช่นพ่อค้าจากคุชราต สุรัต มัทราส และพวกจูเหี้ยจากทางใต้ของอินเดียซึ่งเป็นกลุ่มที่มีบทบาทมากต่อการค้าผ้าทั้งที่ดำเนินการเอง และดำเนินการภายใต้บริษัทการค้าของอังกฤษ<sup>93</sup> นอกจากผ้าแล้วสินค้าที่นำเข้ามาจากอินเดียยังประกอบไปด้วย เครื่องปรุงยา เช่น ใบเสนนา (Senna) สมอ มหาหิงค์ เครื่องแก้ว น้ำกุหลาบ อีกทั้งยังมีสินค้าจากคาบสมุทรมลายูที่พ่อค้าอินเดียนำเข้ามาขายในสยามด้วยเช่นเครื่องเทศ<sup>94</sup>

การประกอบการค้าให้กับราชสำนักของขุนนางกรมท่าชาวจะดำเนินการโดยผ่านกลุ่มพ่อค้าเอกชนมุสลิม พ่อค้าเหล่านี้ได้แก่มุสลิมจากอิหร่าน อาหรับ และอินเดีย ที่เดินเรือค้าขายกับสยาม โดยมีทั้งพ่อค้าเอกชน และพ่อค้าที่ดำเนินการค้าขายในนามบริษัทของอังกฤษ<sup>95</sup> พ่อค้าพวกนี้หลายคนได้รับการแต่งตั้งให้เป็นขุนนางเช่นหลวงโกษาอิศหาก ซึ่งเดิมเป็นพ่อค้าเชื้อสายมลายูชื่อ “นักโกด่าอาลี”<sup>96</sup> จากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ระบุชื่อพ่อค้าแขกที่ค้าขายกับราชสำนักไว้หลายคน เช่น “นักโกด่าอันตระสาบ” “นักโกด่าเมียละฮิม” “นักโกด่ากุลามมะหะหมัด”<sup>97</sup> “นักโกดาสระ

<sup>92</sup> ดี. อี. มัลล็ค, “ประเทศสยาม: ข้อสังเกตทั่วไปในเรื่องผลผลิต โดยเฉพาะเรื่องสินค้าเข้าและสินค้าออก รวมทั้งแนวทางดำเนินธุรกิจการค้ากับชาวสยาม,” หน้า 102.

<sup>93</sup> S. Arasaratnam, “Merchants and Commerce in Coromandel Trends and Tendencies in the Eighteenth Century, pp. 281 - 282. )

<sup>94</sup> ดี. อี. มัลล็ค, “ประเทศสยาม: ข้อสังเกตทั่วไปในเรื่องผลผลิต ฯ,” หน้า 170-175.

<sup>95</sup> Ibid. ; Ashin Das Gupta, “Indian Merchants in the Age of Partnership ,” in *Merchants of Maritime India 1500 -1800* , p. 32.

<sup>96</sup> เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 2 , หน้า 19.

<sup>97</sup> “บัญชีสิ่งของนุกุดาอันตระสาบทูลเกล้า ฯ ถวาย จ. ศ. 1199 (พ. ศ. 2381), หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 69, สมุดไทยดำ. ; “บัญชีสิ่งของนุกุดาเมียละฮิมทูลเกล้า ฯ ถวาย และ



วาลี” ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นหลวงสนิทภูบาล และ “นักโกด้ามอหามัดเฟอร์ส” หรือ หลวงประเทศไมตรี พ่อค้ามุสลิมสองคนหลังนี้เป็นพ่อค้ามุสลิมนิกายชีอะห์กลุ่มอิสไมลี จากเมืองสุรัต ของอินเดีย ภายหลังเข้ามาตั้งบ้านเรือนแถวย่านตึกแดงและตึกขาว<sup>98</sup>

ผู้วิจัยยังไม่พบหลักฐานว่าพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) และหลวงราชเศรษฐี (นาม) ซึ่งเป็นเจ้ากรม และปลัดกรมท่าขามีเรือออกไปค้าขายหรือไม่ แต่จากการสัมภาษณ์ อรอนงค์ อหะหมัด จูฟา ธิดาของพระยาจุฬาราชมนตรี (สัน) ในรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นหลานของพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) กล่าวว่าบุคคลทั้งสองท่านไม่ได้แต่งเรือออกไปค้าขายเอง แต่อาศัยพ่อค้ามุสลิมที่คุ้นเคยเป็นผู้จัดการให้ โดยทั้งสองท่านมีหน้าที่สั่งซื้อสินค้าผ่านทางพ่อค้าแขกตามรับสั่งของพระมหากษัตริย์ หรือตามคำสั่งของสมเด็จพระเจ้าพระยาพระองค์ใหญ่ และพระองค์น้อย<sup>99</sup> ในบันทึกของ ศาสตราจารย์ คาร์ล ออกัสตัส ฟรีคริก กุตสลาฟฟ์ กล่าวว่าพระยาจุฬาราชมนตรี และบุตรชายคือราชเศรษฐีนั้นได้ส่งเสริมให้สยามดำเนินการค้ากับพวกมุสลิมโดยพวกพ่อค้า และแจกมัวร์ส่วนใหญ่เป็นคนของขุนนางกลุ่มนี้<sup>100</sup>

อย่างไรก็ตามบทบาทของขุนนางกรมท่าขวามีต่อการเดินเรือค้าขายของสยามในช่วงเวลานี้ มีน้อยกว่าในสมัยอยุธยา มาก เนื่องจากสินค้าที่สยามต้องการจากฝั่งตะวันตกในช่วงเวลานี้เป็นสินค้าที่มาจากสิงคโปร์ มะละกา และปีนัง ของอังกฤษ เมืองท่าเหล่านี้ได้รับการพัฒนาจนกลายเป็นเมืองท่าศูนย์กลางแลกเปลี่ยนสินค้านี้ระหว่างฝั่งตะวันตก และฝั่งตะวันออกในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24<sup>101</sup> สินค้าจากฝั่งตะวันตกคือ จากอิหร่าน อารเบีย และอินเดีย จะถูกส่งผ่านมายังเมืองท่าในคาบสมุทรมลายู ส่วนเรือของสยามก็สามารถนำสินค้ามาแลกเปลี่ยนที่เมืองท่าเหล่านี้โดยไม่ต้องเดินเรือออกไปไกลถึงอินเดีย อย่างไรก็ตามก็ปรากฏว่าเรือที่ราชสำนักสยามส่งไปค้าขายที่สิงคโปร์ ปีนัง

---

บัญชีของ ณ กุดำ กุลามม่มหมัดทูลเกล้าฯ ถวาย จ. ศ. 1199 (พ. ศ. 2381), เลขที่ 69, สมุดไทยดำ.

<sup>98</sup> เป็นพ่อค้าในบังคับของอังกฤษ (ดูรายละเอียดใน สำนักพิมพ์สารคดี, *ธนบุรี*, หน้า 154. )

<sup>99</sup> สัมภาษณ์ อรอนงค์ อหะหมัดจูฟา, วันที่ 14 ตุลาคม 2543.

<sup>100</sup> คาร์ล ออกัสตัส ฟรีคริก กุตสลาฟฟ์, “บันทึกประจำวันเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในกรุงสยาม, ” ใน *รวมเรื่องแปลและเอกสารทางประวัติศาสตร์*, ชุดที่ 1, หน้า 79.

<sup>101</sup> J. Kathirithamby-Wells, “The Age of Transition: The Mid-Eighteenth to the Early Nineteenth Centuries, ” in *The Cambridge History of Southeast Asia Vol. 1, Pt. 2*, p. 259.

และมะละกาส่วนใหญ่เป็นเรือของพ่อค้าชาวจีน ซึ่งกลายเป็นกลุ่มที่เข้ามามีบทบาทในการเดินเรือค้าขายระหว่างสยามกับเมืองท่าในแถบคาบสมุทรมลายู และหมู่เกาะของอินโดนีเซีย ดังที่ครอว์เฟิร์ดระบุว่าพ่อค้าชาวจีนในกรุงเทพฯ มักจะทำการค้ากับเมืองท่าต่างๆ ของมลายู เกาะชวา และสุมาตราอยู่เสมอ โดยส่งเรือไปปีหนึ่งๆ ประมาณ 30 ถึง 40 ลำ<sup>102</sup> การที่พ่อค้าชาวจีนเข้ามามีบทบาทต่อการค้าเถียงสินค้าระหว่างสยาม กับ สิงคโปร์ มะละกา และปีนัง ทำให้พ่อค้าจีน และขุนนางชาวจีนในกรมท่าซ้ายกลายเป็นผู้มีบทบาทนำเข้าสู่สินค้าจากฝั่งตะวันตกที่ส่งผ่านมายังเมืองท่าในคาบสมุทรมลายู และในเขตหมู่เกาะของอินโดนีเซีย แทนที่พวกมุสลิม และพวกฮินดูที่เคยมีบทบาทมาแต่เดิม

การที่พ่อค้าเอกชนชาวจีน ขุนนางชาวจีนในกรมท่าซ้าย ขุนนางตระกูลขุนนาค รวมทั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เข้ามาประกอบการค้าและเดินเรือในเมืองท่าที่เป็นแหล่งรับ และกระจายสินค้าจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกของสยาม ส่งผลให้ปริมาณการค้าที่เคยผ่านมือพวกมุสลิม และขุนนางกรมท่าขาลดน้อยลง

การขยายบทบาทของพ่อค้าเอกชนทั้งพ่อค้าชาวจีน มุสลิม ฮินดู และพ่อค้าชาวตะวันตกซึ่งมีต่อการค้าต่างประเทศในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ทำให้เกิดการแข่งขันกันแสวงหาผลประโยชน์จากการค้า และคงเป็นสาเหตุให้ราชสำนักสยามถอนตัวจากการเข้ามามีบทบาททางการค้าโดยตรง และหันไปหารายได้เพิ่มขึ้นจากการเก็บภาษีการค้า และการผลิตแทน<sup>103</sup> รูปแบบการแสวงหารายได้ดังกล่าวทำให้เกิดความจำเป็นในการใช้บุคลากรทางด้านการเงิน และบัญชีเพื่อเร่งรัดจัดเก็บรายได้เข้าท้องพระคลัง ขุนนางกรมท่าขวาก็เข้ามามีบทบาทในกระบวนการจัดเก็บรายได้จากพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในสยาม

ขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 3 ทำหน้าที่เจ้าพนักงานภาษีอากรของสยามโดยเข้ามาควบคุมจัดเก็บค่าธรรมเนียมภาษีจากเรือของพ่อค้าจากฝั่งตะวันตกของสยาม เอกสาร “บัญชีธรรมเนียมเก็บ

<sup>102</sup> John Crawford, *Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Chochin China* , p. 414.

<sup>103</sup> ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทย สมัยกรุงเทพฯ* , หน้า 163

ภาษีปากเรือ จ. ศ. 1198 (พ. ศ. 2379)” ในรัชกาลที่ 3 ระบุถึงรายละเอียดการจัดเก็บค่า  
ธรรมเนียมจากเรือพ่อค้าแขกที่ต้องจ่ายให้กับพระมหากษัตริย์ และขุนนางกรมท่าขวาคังต่อไปนี้<sup>104</sup>

ของหลวง	ค่าสิน ลำเรือ	ปาก ๗ สอก	เงิน ๕ ตำลึง
		ปาก ๘ สอก	เงิน ๖ ตำลึง
		ปาก ๙ สอก	เงิน ๗ ตำลึง
		ปาก ๑๐ สอก	เงิน ๑๐ ตำลึง
		ปาก ๑๑ สอก	เงิน ๑๕ ตำลึง
		ปาก ๓ วา	เงิน ๑๘ ตำลึง
		ปาก ๓ วา ๑ สอก	เงิน ๑ ชั่ง ๑ ตำลึง
		ปาก ๓ วา ๒ สอก	เงิน ๑ ชั่ง ๔ ตำลึง
วังหลวง	กำนัล	โกษาธิบดี	๑ ตำลึง ๒ สลึง
		จตุราษมนตรี	๑ ตำลึง
		โกษาอิศหาศ	๓ บาท ๒ สลึง
		หลวงราชเศรษฐี	๓ บาท
		แก้วอายุัด	๑ บาท
		ล่าม	๒ บาท
		เรือแขกปาก ๓ วา ลงมาจน ๗ สอก	ตรวจ
จูลา	๑ ตำลึง ๑ บาท		
โกษาอิศหาศ	๓ บาท ๒ สลึง		
หลวงราชเศรษฐี	๒ บาท		
ล่าม	๒ บาท		
กำนัล	๒ บาท		
ขึ้น	๑ ตำลึง		
ล่อง			
ตั้ง			

<sup>104</sup> “บัญชีธรรมเนียมเก็บภาษีปากเรือ จ. ศ. 1198 (พ. ศ. 2378),” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 81, สมุดไทยดำ (เอกสารคัดลอก).

	— ค่า	— เข้า	๓ บาท			
		หมาย				
		ตั้ง				
เรือแขกปากค้า ลงไปกว่า	[	ค่า	เข้า	๓ บาท	]	
			หมาย			
		เวรเบ็กล่อง		๒ สลึง		} ธรรมเนียม เจ้าพนักงาน ได้
		จุลาขึ้นล่อง		๑ บาท ๒ สลึง		
		โกชาอิศหาก		๑ บาท ๒ สลึง		
		หลวงราชเศรษฐีขึ้นล่อง		๑ บาท		
		ล่าม		-		
ด่านได้		๑ บาท ๒ สลึง				

ในบัญชีฉบับเดียวกันได้ขยายความหมายของเรือแขกไว้ด้วยว่า คือ “เรือที่เป็นของพวกแขกอินเดีย อารหรับ รวมถึงพวกแขกชวา และมลายูที่แต่งเรือไปมาค้าขายเมืองปักษ์ใต้ตั้งแต่กัณฑ์ต้น เมืองตรังกานู ออกไป”<sup>105</sup> ซึ่งจะต้องเสียค่าธรรมเนียมพิกัคตามปากเรือให้กับเจ้าพนักงานในกรมท่าขวา

จากบัญชีธรรมเนียมดังกล่าวแสดงว่า เรือสินค้าต่างประเทศที่เป็นเรือของแขก (มุสลิม และฮินดู) จะต้องเสียค่าธรรมเนียมปากเรือ ค่าก่านัลแก่โกษาธิบดี และขุนนางผู้ใหญ่ในกรมท่าขวา คือ พระยาจุฬาราชมนตรี หลวงโกชาอิศหาก และหลวงราชเศรษฐี นอกจากนี้เรือของพวกแขกยังต้องเสียค่าธรรมเนียมให้กับกลุ่มขุนนางกรมท่าขวา ซึ่งได้แก่ค่าใบเบ็กล่อง ที่ต้องจ่ายให้กับพระยาจุฬาราชมนตรี เรียกว่า “ค่าหมายสั่ง” ค่าตรวจเรือทั้งขาขึ้นและขาล่อง โดยต้องจ่ายให้กับหลวงราชเศรษฐี และเจ้าพนักงาน ค่าของก่านัลขุนนางที่ตรวจการ ค่าล่าม ซึ่งต้องจ่ายให้กับหลวงโกชาอิศหากหัวหน้าล่าม และกลุ่มล่ามแขกตามจำนวน

<sup>105</sup> “ บัญชีธรรมเนียมเก็บภาษีปากเรือ จ.ศ. 1198, “ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุ  
รัชกาลที่ 3  
จ. ศ. 1198 ( พ. ศ. 2378 ), เลขที่ 81, สมุดไทยดำ ( เอกสารคัดลอก ).

สำหรับพ่อค้าตะวันตกก็ได้รับการปฏิบัติไม่ต่างกัน ดังปรากฏรายละเอียดใน “บันทึกเกี่ยวกับรายการค่าธรรมเนียมภาษีเรือสินค้าของตะวันตก และวิธีการค้าในสมัยรัชกาลที่ 3” แสดงถึงค่าธรรมเนียมที่ต้องจ่ายให้ขุนนางต่างๆ ดังนี้<sup>106</sup>

#### เรือแซนนอน

ภาษีปากเรือวัดได้ 3 ฟาธอม 1 คิวบิต	
คิดอัตราฟาธอมละ 40 บาท	-222.3.0
ของขวัญถวายพระเจ้าอยู่หัว	-130.0.0
ค่าจอดเรือในแม่น้ำ	- 27.0.0
ค่าด่านศุลกากร 2 แห่ง	-432.0.0
ค่านำผ้าฝ้ายจินทส์ (Chintz) เข้ามาขาย	- 19.2.0
ค่านำพินข้างออกไปขาย	- 15.3.1
ค่านำไม้ฝางออกไปขาย	- 6.0.0
	บาท <u>853.0.1</u>

#### ข้าราชการอื่นๆ

พระยาจุฬา	48.0.0
นายท่า	12.0.0
ราชเศรษฐี	6.0.0
หลวงวิสิฐ	12.0.0
เสมียนตรา	7.2.0
เสมียน 4 คน	20.0.0
เสมียนของพระยาจุฬา	20.0.0
เสมียนของนายท่า	20.0.0
เสมียนของราชเศรษฐี	17.0.0
เสมียนและล่าม	17.0.0
เสมียนของพ่อมัด	5.0.0
สมุรต์ (ศรีเนาวรัตน์- ผู้วิชัย) และ เซบัสเตียน	10.0.0
เสมียนควบคุมการชั่งของ	12.0.0

<sup>106</sup> เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 2, หน้า 114- 117.



เสมียนอื่นๆ	12.0.0
เสมียนราคาวันละ 1 บาท	48.0.0
เจ้าหน้าที่ตรวจศุลกากร	24.0.0
ค่าวัดเรือ	8.0.0
พระเจ้าอยู่หัวองค์ที่ 2 ( วังหน้า )	
กับข้าราชการและคนใช้ของพระองค์	<u>40.1.0</u>
	<u>349.3.0</u> <sup>107</sup>
รวมเงิน	<u>1,139.2.0</u> <sup>108</sup>
จ่ายเป็นเหรียญสเปน	569.0.0

## เรือไซเลน

ภาษีปากเรือวัดได้ 3 ฟาธอม 1 คิวบิต	
4 นิ้ว คิดภาษีในอัตราฟาธอมละ 40 บาท	-217.3.1
ของถวายพระเจ้าอยู่หัว	-130.0.0
ค่าจอดเรือในแม่น้ำ	- 18.0.0
ค่าด่านศุลกากร 2 แห่ง	<u>-424.0.0</u>
	บาท <u>789.3.1</u>

## ข้าราชการอื่นๆ

พระยาจุฬา	80.2.1
นายท่า	44.2.0
ราชเศรษฐี	38.2.0
ล่าม	38.2.0
พ่อมด	13.0.0

<sup>107</sup> ตัวเลขที่ถูกควรเป็น 343 บาท 3 สลึง

<sup>108</sup> ตัวเลขที่ถูกควรเป็น 1133 บาท 2 สลึง

สมุรต์ (ศรีเนาวรัตน์-ผู้วิจัย) และ เซบัสเตียน	26.0.0
คนเฝ้าโกดัง (หลายคน)	25.0.0
หลวงโศธร	12.0.0
ค่าวัดเรือ	2.0.0
เสมียนตรา	15.2.0
เสมียน 4 คน	32.2.0
หัวหน้าเสมียน	12.0.0
เสมียนควบคุมการซั้งของ	36.0.0
คนใช้พระคลัง	6.0.0
เสมียนทุกคนๆละ 1 สลึงต่อวัน	<u>168.0.0</u>
	550.0.1
สำหรับพระเจ้าอยู่หัวองค์ที่ 2 (วังหน้า)	
กับข้าราชการและคนใช้ของพระองค์	<u>60.1.0</u>
รวมเป็นเงิน	<u>1,463.2.0</u>
จ่ายให้ราชเศรษฐี	<u>1,536.0.0</u>

หมายเลข **28**<sup>109</sup>

บัญชีภาษีท่าเรือ และภาษีทอดสมอที่กรุงเทพฯ ซึ่งเรียกเก็บจากเรืออันเตอร์ กัปตันจอห์นสัน ระบุว่า 235 ตัน ซึ่งเจ้าพระยาพระคลังเสนาบดีได้นำบัญชีนี้มาให้ร้อยเอกเบอร์นี่ ทูตประจำราชสำนักสยาม

รายการ	บาท	สลึง	รวม แต่ละยอด	รวมทั้งสิ้น
เก็บเข้าบัญชีพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม ภาษีปากเรือฟาธอมละ 80 บาท เรืออันเตอร์ วัดได้กว้าง 4 ฟาธอม เป็นค่าผ่านเข้าออก เป็นค่าเข้าไปนครหลวง <u>1,354</u>		320	-	
		522	-	
		512	-	
<sup>109</sup> เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่ม 2 , หน้า	114	-	117.	

## เก็บเข้าบัญชีข้าราชการของพระเจ้าอยู่หัว

เจ้าพระยาโกษาธิบดี ( พระคลัง )

เป็นค่าเรือเข้าออก 36 -

พระยาพิพัฒน์โกษา ( ผู้ช่วย )

เป็นค่าเรือเข้าออก 24 -

พระยาจุฬา ( พ่อค้าของพระเจ้าอยู่หัว )

ค่าผ่านเข้าออก 24 -

หลวงสุรสาคร นายทำเป็นค่าผ่านเข้าออก

4 -

ขุนราชเศรษฐี ( บุตรชายพระยาจุฬา และ

เสมียนการค้าของพระเจ้าอยู่หัว )

เป็นค่าผ่านเข้าออก 12 บาท

ค่าควบคุมการซั้งของ 6 บาท

ค่าควบคุมการซื้อขาย 3 บาท 21 -

รายการ	บาท	สตึง	รวม แต่ละยอด	รวมทั้งสิ้น
ค่าล้าม 4 คน	21		-	
หลวงแก้วอาทิตย์ ( พ่อมด ) ซึ่งเป็นน้องชาย ของพระคลัง เป็นค่าทำบัญชี 6 บาท				
ค่าควบคุมการค้าขาย 3 บาท รวม	9		-	
ขุนวิสุตรสาคร เป็นค่าควบคุมล้าม	12	-		
เสมียนตราเป็นค่าบันทึก 5 ครั้ง ๆ ละ 2 บาท 2 สตึง			14 <sup>110</sup>	-
ยอดยกมา				1,354
เสมียนเวรและค่าทำบันทึก 11 ครั้ง ในราคาเท่ากัน	27		2	
เสมียนของพระยาจุฬาทำบันทึก 11 ครั้ง ในราคาเท่ากัน	27		2	
<sup>110</sup> ทำบันทึก 5 ครั้ง ครั้งละ 2 บาท 2 สตึง น่าจะเป็นเงิน 12 บาท 2 สตึง				

หลวงสุรสาคร หรือนายท่า ( เท่ากับข้างบน )	27	2
เสมียนของราชเศรษฐี เป็นค่าบันทึก 11 ครั้ง		
ครั้งละ 1 บาท 2 สลึง	16	2
ล้าม 4 คน	16	2
เสมียนโกดั่ง ซึ่งคุมการทำบัญชี 3 บัญชี	15	-
หลวงศรีเนาวรัตน์ ( น้องชายของราชเศรษฐี ) และ		
หลวงโกษาอิศหาก กับเซบาสเตียนล้าม	18	-
เสมียนคุมงาน 8 คน ๆละ 3 บาท	24	-
ค่าเสมียนให้เสมียนทุกคน 24 คน ๆละ		
4 บาท	96	-
		<u>460</u> <sup>111</sup>
	<u>1,814</u> <sup>112</sup>	

	บาท	สลึง	รวม แต่ละยอด	รวมทั้งสิ้น
เก็บเข้าบัญชีข้าราชการของวังหน้า				
เสมียนตรา เป็นค่าบันทึก 4 ครั้ง				
ครั้งละ 1 บาท 1 สลึง	5		-	
เสมียนเวรทำบันทึก 5 ครั้ง				
ครั้งละ 1 บาท 1 สลึง	6		1	
ยอดยกมา			<u>1,814</u>	
เสมียนหลวงการุณี เป็นค่าทำบันทึก 5 ครั้ง				
ครั้งละ 1 บาท 1 สลึง	6		-	
ค่าเสมียนของพระสุรพรรษาหรือเบนดิทโต				
กับเสมียนของวังหน้า				
และเสมียนของนายท่า				
ในอัตราคนละ 1 บาท 1 สลึง	6		-	
<sup>111</sup> ตัวเลขที่ถูกควรเป็น 453 บาท 2 สลึง				
<sup>112</sup> ตัวเลขที่ถูกควรเป็น 1,807 บาท 2 สลึง				

เสมียนขุนนุชิต ค่าทำบันทึก 5 ครั้ง		
ในอัตรา 3 สลึง	3	3
ค่าล่ำมคุณท้าวนุชิต	3	3
เสมียนขุนไสยต ค่าทำบัญชี 2 ครั้ง		
ครั้งละ 1 บาท	2	-
ค่าเสมียนเสมียน 6 คนๆ ละ 4 บาท	24	-
		<u>62.1</u> <sup>113</sup>
รวมเงินที่เก็บทั้งหมดในกรุงเทพฯ	บาท	<u>62.1</u> <u>1,876.1</u> <sup>114</sup>

บัญชีทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนั้นผู้จัดบัญชีคือหลวงราชเศรษฐี ซึ่งเบอร์นี่กล่าวว่าเป็นเสมียนการค้าของพระเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงสยาม และเป็นบุตรชายของพระยาจุฬาราชมนตรีซึ่งเป็นพ่อค้าของพระเจ้าอยู่หัว จากบันทึกดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ขุนนางในกรมท่าขวา คือพระยาจุฬาราชมนตรี หลวงราชเศรษฐี หลวงศรีเนาวรัตน์ หลวงโกษาอิศหาก ล่ำม และเจ้าพนักงานอื่นๆ เป็นผู้มีหน้าที่ในการคำนวณ จัดเก็บ และบันทึกเกี่ยวกับบัญชีรายการภาษี และค่าธรรมเนียมการค้าของชาวตะวันตก โดยขุนนางเหล่านี้จะเรียกเก็บค่าธรรมเนียมในขั้นตอนทุกขั้นตอนที่จะสามารถหาผลประโยชน์ได้นอกจากนี้พ่อค้าต่างชาติยังต้องเสียค่าธรรมเนียมให้กับกลุ่มขุนนางกรมท่าในสังกัดของวังหน้าด้วย กระบวนการจัดเก็บค่าธรรมเนียมต่างๆของสยามจึงมีความลึกลับ และซับซ้อน นอกจากนี้ยังมีกลุ่มขุนนางในกรมพระคลัง และกรมท่ากลางที่ได้รับเงินค่าธรรมเนียมในการค้า โดยคนเหล่านั้นล้วนเป็นเครือญาติของเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) และพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) การกำหนดค่าธรรมเนียมและภาษีอากรที่ซับซ้อนนี้เป็นความพยายามแสวงหารายได้ และผลประโยชน์ของขุนนางกรมท่าขวา เนื่องจากการค้าต่างประเทศเป็นช่องทางในการสร้างความมั่งคั่งให้กับขุนนางกลุ่มนี้<sup>115</sup> แต่ในทาง

<sup>113</sup> ตัวเลขที่ถูกต้องควรเป็น 57 บาท 1 สลึง

<sup>114</sup> ตัวเลขที่ถูกต้องควรเป็น 1,864 บาท 3 สลึง

<sup>115</sup> ความมั่งคั่งของขุนนางกลุ่มนี้จะเห็นได้จากการสร้างศาสนวัตถุเพิ่มเติมอีกเป็นจำนวนมาก จากคำบอกเล่าของลูกหลานในสายตระกูลขุนนางกลุ่มนี้กล่าวว่า ในช่วงเวลานี้มีการสร้าง พระปิ่นหย่า และพระชะด้า (เป็นสัญลักษณ์ที่ใช้ในพิธีตะเซยัต หรือพิธีมะหะหฺร่าของแขกเจ้าเซ็น) ทำจากทองคำ เงิน และนากเพิ่มขึ้น บางองค์มีอัญมณี และเพชรประดับอยู่ด้วย กล่าวกันว่าเฉพาะพระปิ่นหย่าทองคำนั้นก็มีกว่า 100 องค์ และเคยอัญเชิญไปในกระบวนแห่เพื่อถวายให้รัชกาลที่ 2



ตรงข้ามได้สร้างความไม่พอใจให้กับพ่อค้าชาวตะวันตก ดังปรากฏอยู่ในบันทึกของ จอร์จ วินเซอร์ เอิร์ล (George Windsor Earl) ซึ่งเดินทางเข้ามายังสยาม และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พร้อมกันกับ โรเบิร์ต ฮันเตอร์ (Robert Hunter) เมื่อ พ. ศ. 2375-2377 (ค. ศ. 1832-1834) ว่า

... กัปตันกินสแมนแห่งเรืออเมริกันไซเรน ได้ส่งบันทึกสั้นๆมาถึงข้าพเจ้าที่นอกสันดอน โดยบ่งถึงความยุ่งยากที่ได้รับจากเจ้าหน้าที่ของพระคลัง และแสดงความตั้งใจว่าจะไม่กลับมาสู่เมืองไทยอีก และว่าเมื่อกลับไปถึงอเมริกาจะตีพิมพ์เรื่องวิธีการค้าขายที่ปฏิบัติกันในกรุงเทพฯ ข้าพเจ้าได้นำบันทึกดังกล่าวให้พระคลังดูและท่านก็ดูเหมือนจะรู้สึกถึงการวิพากษ์วิจารณ์อย่างเป็นทางการของอเมริกันนั้น<sup>116</sup>

. . . เมื่อหลายปีก่อนมีพ่อค้าชาวอังกฤษตั้งรกรากที่ในกรุงเทพฯ มากมาย แต่ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมามีพ่อค้าคนเดียวยุโรปที่นั่นที่เป็นชาวยุโรปที่อยู่ในกรุงเทพฯ ทุกวันนี้เรือสินค้าจากอังกฤษไม่ค่อยมากกรุงเทพฯ เพราะภาษีปากเรือสูง สินค้าของอังกฤษนำไปขายที่สิงคโปร์ด้วยเรือสำเภารองจีน และของสยามได้โดยไม่ต้องเสียภาษีเลย มีเรือสองหรือสามลำชักธงของอังกฤษแต่เป็นของคนพื้นเมืองแห่งอินโดจีน จะมากกรุงเทพฯ เป็นประจำพร้อมด้วยสินค้าของอินเดีย นอกจากนี้ก็มีเรือสินค้ามาจากฝั่งโคโรแมนเดล บรรทุกสินค้าพื้นเมืองมาแลกกับน้ำตาล งาช้าง รง และอื่นๆ เมื่อแลกเปลี่ยนสินค้าเสร็จแล้ว บรรดาเรือเหล่านี้ก็จะจอดอยู่ในแม่น้ำอีกหลายเดือน<sup>117</sup>

ในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ขุนนางกรมท่าขวาเป็นเจ้าหน้าที่ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับการค้า โดยเป็นผู้ดำเนินการค้าทางฝั่งตะวันตกให้กับพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 อีกทั้งยังเป็นที่ปรึกษาของ เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) และพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด) ซึ่งเป็นขุนนางที่ควบคุมกรมท่า และพระคลังสินค้า ทั้งยังเป็นผู้คำนวณ และเรียกเก็บค่าธรรมเนียมภาษีต่างๆจากเรือของพ่อค้า

ทอดพระเนตร พระบันหย่าบางองค์ยังสร้างโดยพระราชทรัพย์ของพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางสายตระกูลขุนนางบางท่านด้วย (สัมภาษณ์ อรอนงค์ อดิเรกจิตต์, 12 ตุลาคม 2543. )

<sup>116</sup> เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 2 , หน้า 39-44.

<sup>117</sup> จอร์จ วินเซอร์ เอิร์ล, “เรื่องการเดินทางสู่สยาม- กรุงเทพฯ, ” แปลโดย สารภี สิริสิงห์ ใน *รวมเรื่องแปลหนังสือ และเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1* , หน้า 131.

มุสลิม อินเดีย และพ่อค้าชาวตะวันตกที่เข้ามาประกอบการค้ากับสยาม พ่อค้าเหล่านี้เมื่อเข้ามาค้าขายในสยามก็ต้องติดต่อกับขุนนางกรมท่าขวา และขุนนางกลุ่มนี้ก็สามารถแสวงหาผลประโยชน์โดยอาศัยกฎระเบียบทางการค้าที่สลับซับซ้อนของสยามเป็นเครื่องมือแสวงหาผลประโยชน์ให้กับราชสำนัก ตนเอง และกลุ่มเครือญาติ ซึ่งได้สร้างความยุ่งยากให้กับพ่อค้าต่างชาติโดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้าอังกฤษ และสหรัฐอเมริกาซึ่งมีท่าทีไม่พอใจอย่างมาก และได้กลายเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ชาติตะวันตกพยายามเข้ามาเจรจาเพื่อขอแก้ไขสนธิสัญญาการค้า

บทบาทของขุนนางกรมท่าขวา และความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษ ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 24 อังกฤษประสบความสำเร็จในการขยายอิทธิพลเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พ. ศ. 2329 (ค. ศ. 1786) อังกฤษส่งทหารเขาประจำการบนเกาะปีนังซึ่งอยู่ในเขตปกครองของสุลต่านไทรบุรีเนื่องจากสุลต่านไทรบุรีต้องการกำลังกองเรืออังกฤษเพื่อปราบปรามโจรสลัดและจะได้อาศัยอังกฤษด้านทางการแผ่อำนาจของสยาม ต่อมาอังกฤษได้บังคับขอเช่าเกาะปีนังจากสุลต่านแห่งไทรบุรีตามมาด้วยการขอเช่าดินแดนฝั่งแผ่นดินใหญ่ตรงข้ามเกาะปีนังโดยขึ้นตรงต่อการปกครองของข้าหลวงใหญ่ที่เบงกอล เมื่อถึง พ. ศ. 2348 (ค. ศ. 1805) อาณานิคมนี้ก็ถูกยกฐานะขึ้นเท่าเทียมเบงกอล มัทราส และบอมเบย์ของอินเดีย<sup>118</sup> อังกฤษขยายอำนาจรุกเข้าไปในดินแดนคาบสมุทรมลายูเพิ่มมากขึ้น ต่อมาใน พ. ศ. 2362 (ค. ศ. 1819) อังกฤษก็ยึดครองสิงคโปร์ และใน พ. ศ. 2367 (ค. ศ. 1824) ฮอดันดาร์ก็ทำสัญญายกมะละกาให้กับอังกฤษ<sup>119</sup> การขยายอิทธิพลของอังกฤษในคาบสมุทรมลายูเป็นผลให้อังกฤษต้องเผชิญหน้ากับสยาม เนื่องจากสยามก็กำลังพยายามขยายอิทธิพลไปสู่หัวเมืองมลายูเช่นกัน โดยเฉพาะในเขตเมืองไทรบุรี เปรละ ตรังกานู และสตังงอซึ่งเป็นรัฐบรรณาการของสยามอังกฤษจึงพยายามเปิดการเจรจากับสยามเกี่ยวกับกรณีดังกล่าว

ทางฝั่งตะวันตก อังกฤษได้ขยายอิทธิพลเข้าสู่พม่าเช่นกัน อังกฤษประกาศสงครามกับพม่าในเดือนมีนาคม พ. ศ. 2367 (ค. ศ. 1826) และภายใน 1 ปี อังกฤษก็สามารถยึดครองอะระกันใต้

<sup>118</sup> เพ็ญศรี กาญจนินัย, *ประวัติศาสตร์ทั่วไปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้*, หน้า 114.

<sup>119</sup> Nicholas Tarling, "The Establishment of Colonial Regimes , " in *The Cambridge History of Southeast Asia, Vol. 2, Pt. 1* (Singapore: Craft Print , 1999), p. 25.

ทั้งหมดแล้วเข้ายึดอย่างกึ่ง ทวาย มะริด แปร และเข้าตีถึงซานเมืองอังวะตามลำดับ<sup>120</sup> อังกฤษขอการสนับสนุนจากสยามในการส่งทหารและกำลังบำรุงเพื่อปราบปรามพม่า ต่อมารัชกาลที่ 3 ก็ทรงเตรียมการจะส่งกองทหารไปช่วยเนื่องจากพระองค์ทรงหวังว่าอังกฤษคงจะช่วยให้สยามกลับมาครอบครองอ่าวมะตะมะ และเมืองทวาย<sup>121</sup>

ปลายรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 เป็นช่วงเวลาที่มีการเจรจาทางการทูตระหว่างสยามกับอังกฤษและชาติตะวันตกหลายชาติ การเจรจาดังกล่าวเกี่ยวข้องกับความเป็นไปทางการเมืองและเศรษฐกิจโดยขุนนางกรมท่าขวาเป็นบุคลากรสำคัญในการเจรจาตกลงทำสัญญาการค้ากับอังกฤษ และชาติตะวันตกอื่นๆ ทั้งยังมีส่วนขัดขวางการเจรจาของสยามกับอังกฤษด้วย

เดือนกันยายน พ. ศ. 2364 (ค. ศ. 1821) มาร์ควิส เฮสติงส์ (Marquess of Hastings) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียมีคำสั่งให้ ดร. จอห์น ครอว์เฟิร์ด (Dr. John Crawford) เจ้าหน้าที่หน่วยบริการแพทย์ เดินทางเข้ามาเจริญพระราชไมตรีกับราชสำนักสยาม และเวียดนาม ครอว์เฟิร์ดเป็นคณะทูตอย่างเป็นทางการชุดแรกที่อังกฤษส่งเข้ามาเจรจากับสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ คณะทูตชุดนี้เข้ามายังสยามเพื่อเจริญสัมพันธไมตรี และเจรจาว่าด้วยการปรับปรุงการค้า โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญคือ<sup>122</sup>

1. ต้องการขยายการค้าที่มีอยู่เดิมให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยเฉพาะกับสยาม และเวียดนาม ซึ่งเป็นแหล่งสินค้าเข้าซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดในประเทศอังกฤษ และในอาณานิคมของอังกฤษที่อินเดีย โดยเฉพาะสินค้า ข้าว น้ำตาล เกลือ พริกไทย และไหมดิบจากเวียดนาม ขณะเดียวกัน

<sup>120</sup> หม่อม ทิน อ่อง , *ประวัติศาสตร์พม่า*, แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร ( กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2519 ), หน้า 133- 136.

<sup>121</sup> B. J. Terwiel, *A History of Modern Thailand : 1767-1942* (St. Lucia: University of Queensland Press, 1983), p. 129.

<sup>122</sup> สรุปความจากบันทึกของคณะกรรมการว่าด้วยกิจการของบริษัทสหพ้อค้าอังกฤษ แห่งอีสต์อินเดีย (ดูรายละเอียดใน *เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่ม 1* , หน้า 1- 16. )

สยาม และเวียดนาม ก็จะเป็นแหล่งระบายสินค้าอุตสาหกรรมที่ผลิตจากประเทศอังกฤษ และอาณานิคมในอินเดีย ได้แก่ ผ้า ขนสัตว์ ฝ้าย เหล็กที่ยังไม่ถลุง และฝิ่นจากเบงกอล เป็นต้น

2. เพื่อเจรจาไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทระหว่างสยาม กับไทรบุรี เนื่องจากสยามได้ส่งกำลังเข้าไปตีเมืองไทรบุรี ซึ่งส่งผลกระทบต่อเขตแดนของอังกฤษในคาบสมุทรมลายู

นอกจากครอว์เฟิร์ดแล้วคณะทูตยังประกอบด้วยกัปตันแดนเจอร์ฟิลด์ (Captain Dangerfield ) ทำหน้าที่ผู้ช่วยและได้รับมอบอำนาจให้ทำการแทนทูต หากครอว์เฟิร์ดไม่สามารถปฏิบัติงานได้ หรือถึงแก่กรรม ดร. จอร์จ ฟินเลย์สัน (Dr. George Finlayson) เป็นแพทย์ และนักสำรวจประจำคณะทูต นอกจากนี้อังกฤษยังได้มอบหมายให้เจ้าหน้าที่ทั้งสามคนว่าจ้างเจ้าหน้าที่อื่นๆ อันประกอบไปด้วย ล่าม ผู้ช่วยแพทย์ นักสำรวจ ช่างไม้ กรรมกร พร้อมกับทหารติดตามที่เรียกว่า ทหารซีปอย (Sepoy)<sup>123</sup> อีก 30 นาย คณะทูตเดินทางถึงปากน้ำของสยามเมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ. ศ. 2365 (ค. ศ. 1822) โดยนำสาส์นจากผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียมาทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

บันทึกของครอว์เฟิร์ดกล่าวว่า สยามได้จัดส่งเจ้าพนักงานซึ่งมีหน้าที่ดูแล และคอยเป็นล่ามของราชทูต บุคคลผู้นี้มีตำแหน่งเป็นหลวงโกษาอิศหาก มีชื่อว่า นักโกด่าอาลี<sup>124</sup> หลวงโกษาอิศหาก เป็นขุนนางมุสลิมเชื้อสายมลายู ในตำแหน่งล่ามแขก-ฝรั่ง ในกรมท่าขวา เดิมเป็นนายเรือ และพ่อค้าชื่อ เกิด<sup>125</sup> บันทึกของครอว์เฟิร์ดกล่าวว่า หลวงโกษาอิศหาก สามารถพูดภาษาของชาวฮินดู

<sup>123</sup> ซีปอย (Sepoy) คือทหารม้าชาวอินเดียซึ่งอังกฤษได้จัดฝึกทหารพื้นเมืองตามแบบตะวันตกโดยตั้งขึ้นในอาณานิคมอินเดียเริ่มที่แคว้นเบงกอล ทหารซีปอยเป็นกำลังสำคัญในการรบของอังกฤษ ทั้งยังเป็นกองทหารรักษาการด้วย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า หลังจากที่คณะทูตชุดครอว์เฟิร์ดกลับไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยคงจะทรงให้จัดตั้งกองทหารรักษาพระองค์ตามแบบกองทหารซีปอยและใช้ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 3 แต่มิได้แต่งกายแบบแขก ให้แต่งแบบฝรั่งแต่ยังเรียกว่าทหารซีปอย หรือ ซีปาย ( ดูรายละเอียดใน กาญจนาคพันธุ์, *ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม 1* , หน้า 394. )

<sup>124</sup> ประชุมพงศาวดารภาคที่ 55, หน้า . ; สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2*, หน้า 190.

<sup>125</sup> เป็นต้นตระกูลบินอับดุลลาห์ ( สำนักพิมพ์สารคดี, *ธนบุรี*, หน้า 120. )

สถานได้ถูกต้องพอสมควร และทำหน้าที่เป็นล่ามในการเจรจาระหว่างคณะทูตกับราชสำนักสยาม นอกจากนี้ยังมีเจ้าพนักงานกรมท่าขวาซึ่งเป็นพวกเชื้อสายโปรตุเกสอีก 2 คน ทำหน้าที่เป็นล่ามประจำคณะทูต โดยใช้ภาษาลาติน และโปรตุเกสในการสื่อสาร

เมื่อคณะของครอว์เฟิร์ดมาถึงสยามแล้วได้เริ่มเปิดการเจรจากับคณะเสนาบดี บุคคลผู้มีบทบาทสำคัญในการเจรจาฝ่ายไทยคือ กรมหลวงเจษฎาภินันท์ ซึ่งเอกสารของครอว์เฟิร์ดเรียกว่า “กรมเจษฎา” (Chromachit)<sup>126</sup> พระราชโอรสองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย บุคคลที่สองคือพระยาสุริยวงศมนตรี ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานตำแหน่งเป็นพระยาสุริยวงศโกษา และได้ว่าที่เจ้าพระยาพระคลังปลายรัชกาลที่ 2<sup>127</sup> ส่วนกลุ่มสุดท้ายคือขุนนางในกรมท่าขวามีพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) เป็นหัวหน้า จากนั้นทีกของครอว์เฟิร์ด และคณะผู้ติดตามได้กล่าวถึงบทบาทของขุนนางกรมท่าขวามีท่าทีขัดขวางการเจรจาระหว่างสยามกับอังกฤษ โดยเฉพาะเกี่ยวกับกฎระเบียบด้านการค้า ครอว์เฟิร์ดอ้างว่าคณะผู้เจรจาของสยามพยายามแสวงหาผลประโยชน์และรายได้จากข้อจำกัดทางการค้าต่างๆเนื่องจากคนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ผูกขาดการค้าไว้ในมือ บันทึกกล่าวถึงบทบาทของขุนนางกรมท่าขวาในคณะผู้เจรจาฝ่ายสยามไว้ดังนี้

... ท่านเจ้าพระยาพระคลังได้รับการขยงจากหัวหน้า คือ กรมเจษฎา และมีผู้คอยช่วยหนุนหลังคือชาวมุสลิมที่แปลงสัญชาติและเป็นผู้สืบสายตระกูลจากผู้ตั้งรกรากบริเวณชายฝั่งโคโรแมนเดล เป็นคนที่เฉลียวฉลาดขยันขันแข็ง คนผู้นี้เป็นผู้ที่ได้รับส่วนแบ่งจากเงินค่าตอบแทน<sup>128</sup>

ชาวมุสลิมแปลงสัญชาติที่กล่าวถึงในเอกสารนี้ คือ พระยาจุฬาราชมนตรี และบุตรชาย คือ ขุนราชเศรษฐี (นาม) ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทในการเป็นที่ปรึกษา และล่ามให้กับกรมหมื่นเจษฎาภินันท์ เมื่อครั้งที่คณะทูตชุดครอว์เฟิร์ด เข้าเฝ้าพระองค์ เมื่อคณะทูตเชิญพระราชสาส์นของผู้สำเร็จราชการไปถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นพระยาจุฬาราชมนตรียังทำหน้าที่เป็นหัวหน้าล่ามร่วมกับหลวงโกษาอิศหากด้วย

<sup>126</sup> นันทนา ตันติเวสส. “คณะทูตมิสเตอร์ครอว์เฟิร์ด พ.ศ. 2365 ( ค.ศ. 1822 ) , “ ใน *รวมเรื่องแปล หนังสือเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1* ( กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอดิสัน เพรส โปรดักส์ จำกัด, 2539), หน้า 8.

<sup>127</sup> ปิยนาด บุนนาค, *บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดี ตระกูลบุนนาค*, หน้า 11.

<sup>128</sup> *เอกสารของครอว์ฟอร์ด* , หน้า 85.



เมื่อครอว์เฟิร์ดได้เข้าเฝ้าทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือแก้รัชกาลที่ 2 เรียบร้อยแล้ว คณะทูตได้เปิด การเจรจาทางการค้ากับขุนนางของสยาม โดยมีพระยาสุริยวงศ์โกษา เป็นหัวหน้าคณะ การเจรจามี สารสำคัญเพื่อขอให้ทางสยามอนุญาตให้เรือของอังกฤษเข้ามาค้าขายได้โดยเสรีและให้ลดพิกัดอัตรา ภาษีที่จัดเก็บจากเรือของอังกฤษ แต่การเจรจายังไม่อาจหาข้อตกลงกันได้ ในการเจรจาครั้งที่สอง พระยาจุฬาราชมนตรีเป็นผู้มีบทบาทในการกำหนดอัตราภาษีโดยระบุว่าทางราชสำนักสยามจะยอม ลดภาษีจากร้อยละ 8 เป็นร้อยละ 6 เมื่อจำนวนเรือของอังกฤษที่เข้ามาค้าขายในสยามมีจำนวนปีละ 5 ลำ ครอว์เฟิร์ดวิจารณ์บทบาทของพระยาจุฬาราชมนตรีไว้ว่า

... พระยาจุฬาราชมนตรี ซึ่งเป็นหัวหน้าของชาวมุสลิมที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสยาม จากทางตะวันตกของอินเดีย ชนกลุ่มนี้มีลักษณะเจ้าเล่ห์เพทุบายตามแบบนิสัยชาวพื้นเมือง อินโดจีน พวกเขาก็คือกลุ่มชนที่มีอิทธิพลอย่างมาก และนำอิทธิพลนั้นมาใช้ในการค้าของ เรออย่างมือคด พวกเขาขึ้นกรานในการแสวงหาผลกำไรกับการค้าต่างประเทศ และการ ดำเนินการค้ากับต่างประเทศให้เป็นไปโดยยุติธรรมนั้นจะทำให้พวกเขาสูญเสียผลประโยชน์ มากมายที่เขามีส่วนอยู่ ดังนั้นเราจึงไม่ได้คาดหวังว่าจะได้ไม่ตรีจิตจากพวกเขา<sup>129</sup>

จากบันทึกของครอว์เฟิร์ดจะเห็นได้ว่าตัวเขาไม่มีความไว้วางใจในเจ้านายและขุนนางของ สยามโดยเฉพาะกลุ่มของพระยาจุฬาราชมนตรี ครอว์เฟิร์ดเชื่อว่าเป็นพวกที่พยายามขัดขวางการเจรจา การค้าของอังกฤษกับสยามเนื่องจากต้องการรักษาสถานภาพและผลประโยชน์ของตัวเองและพรรค พวกที่เป็นมุสลิม พระยาจุฬาราชมนตรีผู้ที่มีบทบาทในการเจรจายละเอียดเกี่ยวกับการกำหนดพิกัด อัตราภาษี โดยเฉพาะการกำหนดให้มีการลดหย่อนภาษีหากเรืออังกฤษเข้ามาค้าขายเกินกว่า 5 ลำต่อ ปี วิธีการค้านี้สยามก็ใช้กับจีนเช่นกัน แต่เนื่องจากเรือของพ่อค้าจีนมีจำนวนมาก และชาวสยาม ค้าขายกับชาวจีนมาช้านานจนเข้าใจธรรมเนียมกันเป็นอย่างดี ดังนั้นพ่อค้าจีนจึงได้รับส่วนลดทาง ภาษีอากร และสิทธิพิเศษหลายอย่าง ซึ่งอังกฤษเองก็ต้องการให้สยามเปิดการค้าเสรี และลดอัตราภาษี ให้ต่ำเป็นพิเศษเหมือนกับจีน

นอกจากบทบาทการเจรจากำหนดอัตราภาษีขาเข้าระหว่างสยามกับอังกฤษแล้วพระยา จุฬาราชมนตรียังเป็นผู้ดูแลควบคุมเกี่ยวกับแบบธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับการค้าต่างประเทศ และ แบบธรรมเนียมปฏิบัติการค้าเก็บค่าธรรมเนียมการค้า ดังรายละเอียดในจดหมายของพระยา จุฬาราชมนตรีที่มีถึงครอว์เฟิร์ด ลงวันที่ 25 มกราคม ค. ศ. 1823 มีใจความตอนหนึ่งระบุว่า

<sup>129</sup> “คณะทูตมิสเตอร์ครอว์เฟิร์ด พ. ศ. 2365 (ค. ศ. 1822), ” หน้า 49- 50.

... ถ้าเรืออังกฤษเดินทางมาถึงท่าเรือพระมหานครศรีอยุธยา เมื่อมาถึงปากแม่น้ำก็ให้เรือเหล่านั้นรับการตรวจค้นจากเจ้าเมืองปากน้ำ และให้ขบวนปืนและสรรพอาวุธลงให้หมดตามจารีตประเพณีที่ได้เคยปฏิบัติมาแต่กาลก่อนแล้วจึงนำเรือเหล่านั้นขึ้นไปยังพระมหานคร เมื่อเรือได้ทอดสมอแล้วให้เจ้าพนักงานอากรให้ความช่วยเหลือในการติดต่อซื้อขายสินค้ากับพ่อค้ากรุงสยาม และจะคิดอัตราอากรค่าธรรมเนียมฤชาใดๆ แต่เพียงเท่าที่เรียกเก็บในปัจจุบันก็ได้ และจะไม่เรียกเก็บให้สูงขึ้นกว่าเดิม ให้พ่อค้าชาวอังกฤษเดินทางไปมาค้าขายกับกรุงสยามตามข้อตกลงดังกล่าวต่อไปนี้<sup>130</sup>

อย่างไรก็ดีการเจรจาระหว่างคณะของครอว์เฟิร์ดกับเสนาบดีของสยามไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรทั้งนี้เนื่องจากเหตุผลหลายประการ ประการแรกเป็นเพราะครอว์เฟิร์ดมีทัศนคติในแง่ลบกับราชสำนักสยาม อย่างเช่นการดูถูกพระคลังว่าเป็นขุนนางที่ด้อยกว่าผู้สำเร็จราชการของอังกฤษ<sup>131</sup> หรือกล่าวหาว่า รัฐบาลสยามคิดแต่โอ้อวดวางท่าเต็มไปด้วยความอิจฉาริษยา ไม่จริงใจ คดในข้ออ้าง ในกระดุก<sup>132</sup> ทัศนคติที่ไม่ดีของครอว์เฟิร์ดที่มีต่อกลุ่มขุนนางกรมท่าขวาได้รับการกล่าวถึงในพระวิจารณ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตาดำรงราชานุภาพที่ว่า ล้ามของสยามนั้นมีความขัดแย้งกันเองเนื่องจากต่างไปนิทนากันให้ครอว์เฟิร์ดฟังทั้งยังต่างชิงกันเอาหน้าในทางที่จะเรียกร้องของก้านัดจากครอว์เฟิร์ด ทำให้ครอว์เฟิร์ดดูหมิ่นขึ้นมาถึงผู้ใหญ่ฝ่ายไทยว่ามีแต่คนโลก<sup>133</sup>

ประการที่สองอังกฤษได้นำเรื่องกรณีพิพาทของสยามกับรายาแห่งไทรบุรีมาเป็นหัวข้อสำคัญอย่างหนึ่งในการเจรจา ซึ่งกรณีดังกล่าวอังกฤษเห็นว่าเกี่ยวข้องกับความมั่นคงของอังกฤษเพราะอังกฤษได้ขอเช่าเกาะปีนัง (หรือเกาะปริงค์ออฟเวลล์) จากรายาไทรบุรี ดังนั้นการสงครามจึงกระทบต่อความมั่นคงของอังกฤษที่นั่น<sup>134</sup> อังกฤษจึงถือโอกาสเข้ามาเจรจาเพื่อไกล่เกลี่ยกรณีขัดแย้งดังกล่าว แม้ว่าราชสำนักสยามจะมีท่าทีตอบรับที่ดี โดยจัดให้มีการสอบสวนกรณีความขัดแย้งของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชกับรายาไทรบุรี ทั้งยังไม่คิดใจกรณีที่อังกฤษอนุญาตให้รายาไทรบุรี

<sup>130</sup> เอกสารของครอว์ฟอร์ด , หน้า 23.

<sup>131</sup> “คณะทูตมิสเตอร์ครอว์เฟิร์ด พ. ศ. 2365 (ค. ศ. 1822),” หน้า 48.

<sup>132</sup> เอกสารของครอว์ฟอร์ด , หน้า 23.

<sup>133</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2, หน้า 190.

<sup>134</sup> เอกสารของครอว์ฟอร์ด , หน้า 28.

ลี้ภัยไปอยู่ที่ปีนังในเขตอังกฤษ<sup>135</sup> แต่การกระทำของอังกฤษก็ถือได้ว่าเป็นการแทรกแซงกิจการภายในของสยาม และน่าจะมีผลให้สยามไม่ไว้วางใจอังกฤษมากขึ้น

นอกจากนี้สยามยังมีท่าที่ไม่ไว้ใจในคณะทูตชุดนี้ ที่เข้ามาดำเนินการสำรวจภูมิประเทศของสยาม ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2 ว่า มีผู้นำความแจ้งแก่เจ้าพระยาพระคลังว่า “เมื่อเวลาครอว์เฟิร์ดอยู่ในกรุงเทพฯ นั้นให้เที่ยวหยั่งน้ำทำแผนที่แลพูดว่าเมืองเช่นกรุงเทพฯ นี้ ถ้าอังกฤษจะต้องการส่งเรือรบมาเพียงสองลำสามลำก็จะตีเอาได้”<sup>136</sup> ความไม่ไว้วางใจกันยังถูกตอกย้ำจากกรณีความขัดแย้งระหว่างกัปตันเรือของคณะทูตกับขุนนางกรมท่าขวาโดยกัปตันแมคโดนัลด์ (Capt. Macdonald) ซึ่งเป็นกัปตันเรือของคณะทูตชุดครอว์เฟิร์ด ได้แอบนำสินค้าเข้ามาค้าขายในสยาม ต่อมาเขาได้ติดต่อกับชาวอาหรับซึ่งเป็นพนักงานในบังคับของสยาม และหนีมาอาศัยทำงานอยู่กับเขา ดังรายละเอียดในจดหมายของครอว์เฟิร์ดดังนี้

... เมื่อวันที่ 25 เมษายน การกระทำอันสามหาไม่สมควรแก่กรณีของกัปตันแมคโดนัลด์ ได้ก่อให้เกิดความยุ่งยากใจแก่คณะที่กำลังเจรจากับกรุงสยามเป็นอย่างยิ่ง เรื่องมีอยู่ว่า กัปตันแมคโดนัลด์ได้รับคนอาหรับเข้าไว้ทำงานคนหนึ่ง คนๆนี้เป็นผู้ที่หลบหนีมาจากเรืออบเบย์แต่เป็นคนที่อยู่ภายใต้การคุ้มกันของกฎหมายสยาม เจ้าพนักงานอากรชาวสยามสงสัยในพฤติการณ์ของบุคคลผู้นี้ว่า จะเป็นผู้ลักลอบนำของหนีภาษีเข้ามาจึงได้จัดการควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด เมื่อกัปตันแมคโดนัลด์เห็นอยู่แล้วว่าจะมีการนำสินค้าใดขึ้นมาจากเรือบ้างก็จัดแจงลงมาและจัดการเข้าช่วยผู้นี้ด้วยการชักมีดเล็กออกมาข่มขู่เจ้าพนักงานเสนาบดีสยามได้นำเรื่องนี้มาปรึกษาข้าพเจ้าทันที แต่ดูเหมือนจะไม่ได้เรียกร้องอะไรมากไปกว่าขอให้ส่งตัวชาวอาหรับคืนมา กัปตันแมคโดนัลด์นั้นเมื่อถูกร้องขอให้ส่งตัวชาวอาหรับคืนให้จัดแจงปฏิเสธไม่ยอมคืนให้ เรื่องนี้ทำให้ข้าพเจ้าต้องวุ่นวายร่างหนังสือโต้ตอบกันอย่างโกลาหล แต่แล้วก็ไม่ได้ส่งตัวให้ จนกระทั่งวันที่ 1 พฤษภาคม เมื่อเรือกำหนดจะล่องไปตามลำน้ำ โดยได้รับคำสั่งให้พยายามฝ่าสันดอนออกไปให้จงได้ เพราะมีข่าวว่าจะมีการจับกุมเรือไว้ ฉะนั้นกัปตันแมคโดนัลด์จึงไม่มีทางเลือก<sup>137</sup>

<sup>135</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

<sup>136</sup> สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2*, หน้า 192.

<sup>137</sup> *เอกสารของครอว์ฟอร์ด*, หน้า 51.

เจ้าพนักงานอากรของสยามในที่นี้คือขุนนางในกรมท่าขวา ส่วนชาวอาหรับที่เป็นสาเหตุของปัญหาความขัดแย้งนี้คือ พ่อค้าหรือพนักงานคนใดคนหนึ่งในบังคับของกรมท่าขวาซึ่งได้ลักลอบนำสินค้าหนีภาษีเข้ามาค้าขายในสยาม พนักงานผู้นี้คงจะมีผลประโยชน์ร่วมกับกัปตันแมคโดนัล ชาวอังกฤษเพราะจากจดหมายของครอว์เฟิร์ดกล่าวว่ากัปตันผู้นี้จะลักลอบค้าขายสินค้ากับคนพื้นเมืองแถบนี้อยู่ เมื่อเจ้าพนักงานสยามจะเข้าจับกุมชาวอาหรับกัปตันแมคโดนัลจึงออกหน้าขัดขวางอันเป็นสาเหตุให้เรื่องราวลูกกลามจนราชสำนักเตรียมจะยึดเรือของคณะทูต กัปตันแมคโดนัลจึงต้องยอมมอบตัวชาวอาหรับให้กับทางการสยาม

ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้การเจรจาของคณะทูตไม่ประสบความสำเร็จคือ การที่ชาวอังกฤษไม่เข้าใจในระเบียบวิธีการทางการทูตของสยาม ราชสำนักสยามถือว่าผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียมีฐานะต่ำกว่ากษัตริย์ ดังนั้นราชสำนักสยามจึงถือว่าศาสน์ของผู้สำเร็จราชการเป็นหนังสือที่จัดอยู่ในรูปไม่เป็นทางการ<sup>138</sup> จึงให้คณะของครอว์เฟิร์ดเจรจาดิตต่อกับเจ้าพระยาพระคลัง

ส่วนตัวราชทูตคือครอว์เฟิร์ดก็ติดต่อกับหรือเจรจาโดยผ่านพระยาพิพัฒน์โกษา และพระยาจุฬาราชมนตรี ซึ่งเป็นขุนนางรองจากเจ้าพระยาพระคลังอีกทีหนึ่ง ทำให้ครอว์เฟิร์ดไม่พอใจที่ตัวเขาไม่ได้เจรจากับผู้มีอำนาจแท้จริง

เมื่อการเจรจาของคณะทูตเสร็จสิ้นลงปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมิได้ทรงมีพระราชสาส์นตอบไปถึงผู้สำเร็จราชการของอังกฤษประจำอินเดียแต่ราชสำนักสยามเตรียมส่งจดหมายของเจ้าพระยาพระคลังไปถึงผู้สำเร็จราชการฯ ซึ่งทำให้ทางคณะทูตไม่พอใจนักเนื่องจากพวกเขาเห็นว่าเจ้าพระยาพระคลังมีฐานะด้อยกว่าผู้สำเร็จราชการจึงขอให้เจ้าพระยาพระคลังมีจดหมายไปถึงเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศแทน ภายหลังมีการต่อรองระหว่างคณะทูตและคณะผู้เจรจาของสยามจนสามารถตกลงกันได้ โดยให้มีการติดต่อรหว่างเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศของผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดีย กับเสนาบดีสยามเพื่อส่งถึงรัฐบาลอังกฤษต่อไป ส่วนเอกสารอื่นๆนั้นให้จัดเป็นไปตามความต้องการของเสนาบดีสยาม<sup>139</sup>

แม้คณะทูตชุดครอว์เฟิร์ดจะไม่ประสบความสำเร็จในการเจรจาดกลางการค้า รวมทั้งเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสยาม อังกฤษ และหัวเมืองมลายู แต่การเดินทางเข้ามายังสยามของ

<sup>138</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

<sup>139</sup> เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 58- 59.

คณะทูตชุดนี้ก็ช่วยให้อังกฤษเข้าใจถึงสภาพบ้านเมืองสยามดีขึ้น คณะของครอว์เฟิร์ดประกอบไปด้วยนักการทหาร และนักสำรวจซึ่งทำหน้าที่คล้ายสายลับที่เข้ามาสำรวจเส้นทางเดินเรือ รวมทั้งสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของสยาม บันทึกที่รายละเอียดของคณะทูตชุดครอว์เฟิร์ดเป็นแนวทางให้กับคณะทูตชุดถัดมาใช้เตรียมการเพื่อเข้ามาขอเจรจาทำสัญญาสันติภาพกับสยามอีกครั้งในรัชกาลที่ 3 <sup>140</sup>

หลังจากคณะทูตอังกฤษชุดจอห์น ครอว์เฟิร์ดไม่ประสบความสำเร็จในการเข้ามาเจรจาสัญญาสันติภาพ และการค้ากับสยามในรัชกาลที่ 2 ลอร์ด แอมเฮิสต์ (Lord Amherst) ข้าหลวงใหญ่อังกฤษประจำรัฐเบงกอลได้จัดส่งคณะทูตชุดใหม่เข้ามายังสยามเมื่อ พ. ศ. 2368 (ค. ศ. 1825 ) โดยมีราชทูตคือ ร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี่ (Capt. Henry Burney) หรือที่พระราชพงศาวดารเรียกว่า “กะปัดันหันตรีบานี” <sup>141</sup> เบอร์นี่นำข้อเสนอของรัฐบาลอังกฤษเข้ามาเจรจากับราชสำนักสยามในรัชกาลที่ 3 โดยมีวัตถุประสงค์ทั้งทางการเมือง และเศรษฐกิจ ในทางการเมืองนั้น อังกฤษต้องการให้สยามส่งกองทัพไปช่วยรบกับพม่า ทั้งยังต้องการให้ไทยระงับการแผ่อำนาจไปยังประ สลังจ่อ และเมืองอื่นๆที่อยู่ใต้เมืองปัตตานี ส่วนทางการเมืองเศรษฐกิจนั้น อังกฤษต้องการให้รัฐบาลสยามลดหย่อนผ่อนปรนการผูกขาดและการเรียกเก็บภาษีอากรต่างๆ <sup>142</sup>

สถานการณ์ทางการเมืองในรัชกาลที่ 3 แตกต่างจากในรัชกาลที่ 2 เนื่องจากในรัชกาลที่ 3 นั้น อิทธิพลของอังกฤษได้แผ่ขยายเข้ามาคุกคามความมั่นคงของสยามมากกว่าในรัชกาลที่ 2 ทั้งอาณาเขตทางตะวันตกซึ่งติดกับพม่า และทางใต้ในแถบหัวเมืองมลายู ทำให้สยามหวั่นเกรงว่าหากเกิด

<sup>140</sup> บันทึกของครอว์เฟิร์ดทำให้อังกฤษทราบว่ กำลังทหารของสยามนั้นอ่อนแอ อีกทั้งเมืองไทยมิได้คิดจะส่งกำลังไปขับไล่อังกฤษออกจากปีนัง นอกจากนี้บันทึกดังกล่าวยังช่วยให้คณะทูตชุดต่อมาทราบเกี่ยวกับเบื้องหน้าเบื้องหลังของขุนนางที่มีบทบาทในราชสำนักสยามหลายประการ และช่วยให้เบอร์นี่สามารถเตรียมการในการเจรจากับราชสำนักในเวลาต่อมาด้วย ( ดูรายละเอียดใน ชัย เรื่องศิลป์, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ. ศ. 2325- 2453 ด้านเศรษฐกิจ* , หน้า 150. )

<sup>141</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3* , หน้า 12.

<sup>142</sup> ชัย เรื่องศิลป์, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ. ศ. 2325- 2453 ด้านเศรษฐกิจ* , หน้า 151.



ปัญหากระทบกระทั่งกันแล้วอังกฤษอาจถือเป็นเหตุเข้ามารุกรานสยามเช่นเดียวกับในหัวเมืองมลายู และพม่า ราชสำนักสยามในรัชกาลที่ 3 จึงมีท่าทียึดหยุ่นและประนีประนอม มากกว่าในรัชกาลที่ 2

“พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3” ฉบับของ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ) กล่าวว่ ในเบื้องต้น รัชกาลที่ 3 ไม่ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้รับ หรือทำการตกลงตามหนังสือสัญญาของเบอร์นี ทรงมีพระราชประสงค์จะรับเป็นไมตรีกับอังกฤษเช่นเดียวกับประเทศอื่นๆ เท่านั้น แต่เจ้านายและขุนนางหลายท่านประกอบด้วย กรมพระราชวังบวรสถานมงคล กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เจ้าพระยาพระคลัง และเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช กราบทูลวิงวอนว่า “อังกฤษมาขอทำสัญญาถึง 2 ครั้งแล้ว ถ้าไม่รับหนังสือสัญญาด้วยแล้วก็เห็นจะไม่ได้เป็นไมตรีกัน ทูตกลับไปแล้วก็คงจะหาเหตุพาลพาโลต่างๆ ด้วยเขตแดนอังกฤษติดต่อกลี้เคียงเข้ามาข้างทะเล และทางบกแล้วจะระวังยาก จึงทรงพระราชดำริเห็นด้วย”<sup>143</sup>

ความวิตกถึงภัยคุกคามจากอังกฤษและชาวตะวันตก สะท้อนให้เห็นได้จากการที่รัชกาลที่ 3 ทรงเตรียมการป้องกันการรุกรานจากกองเรือต่างชาติด้วยการสร้างเสริมป้อมปราการตามหัวเมืองชายทะเล มีการซ่อมแซมป้อมปราการ ตัดตั้งปืนใหญ่ ทำโซ่ขวางแม่น้ำ และเตรียมตัวสำหรับทำสงคราม ขณะเดียวกันก็ทรงให้ต่อเรือรบถึง 500 ลำ โดยแต่ละลำบรรจุทหารได้ 30 คน ทรงให้หล่อปืนใหญ่น้ำหนักถึง 2,500 กิโลกรัม โดยใช้คนหล่อถึง 200 คนให้แล้วเสร็จภายใน 2 เดือน<sup>144</sup> ราชสำนักยังได้ส่งคณะทูตภายใต้การนำของหลวงโกษาอิศฐากไปยังตรังกานูซึ่งขณะนั้นเป็นประเทศ

<sup>143</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3*, หน้า 12.

<sup>144</sup> *เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1*, หน้า 217. ; ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า รัชกาลที่ 3 ทรงให้สร้างป้อมปราการเพิ่มเติมขึ้นที่สมุทรปราการ คือป้อมตรีเพชร หน้าป้อมผีเสื้อสมุทรเดิม โปรดให้ก่อสร้างปืนทุกป้อม โปรดฯ ให้เพิ่มกองกำลังไพร่พลประจำการที่ป้อมผีเสื้อสมุทร และเพิ่มกำลังทหารปืนใหญ่ประจำป้อมที่เมืองสมุทรปราการ ทั้งยังทรงให้ต่อเรือรบเพิ่มขึ้นอีก 30 ลำ โดยปลูกโรงเก็บที่คลองบางกอกใหญ่หน้าวัดสังข์กระจาย การเตรียมการของรัชกาลที่ 3 สะท้อนถึงความห่วงเกรงการรุกรานของข้าศึกจากทางทะเล ซึ่งก็คงได้แก่อังกฤษนั่นเอง ( ดูรายละเอียดใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3* (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) ), หน้า 37. ; B. J. Terwiel, *A History of Modern Thailand : 1767- 1942* (St. Lucia: University of Queensland Press, 1983), p. 130. )

ราชของสยาม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสืบดูท่าทีของหัวเมืองประเทศราช และท่าทีของอังกฤษซึ่งขณะนั้นได้ยึดครองมะละกาจากฮอลันดา และกำลังขยายอิทธิพลอยู่ในหัวเมืองมลายู อีกทั้งทางสยามยังได้ทราบข่าวลือว่ากองทัพอังกฤษกำลังตั้งพร้อมอยู่ที่สิงคโปร์เพื่อเตรียมการโจมตีกรุงเทพฯ

ความหวั่นเกรงต่ออิทธิพลของอังกฤษที่เพิ่มขึ้นน่าจะเป็นแรงกระตุ้นให้ราชสำนักสยามมีท่าทีประนีประนอมและโอนอ่อนตามข้อเรียกร้องของอังกฤษ และเพื่อธำรงรักษาความสัมพันธ์ดังกล่าว ราชสำนักสยามพยายามไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง หรือความไม่พอใจแก่รัฐบาลอังกฤษ จากข้อความในจดหมายของ จอห์น จิลลิส (John Gilles) เจ้าหน้าที่ประจำเรือคาโรไลน์ (the Caroline) ของอังกฤษที่มีถึงครอเวฟี่ร์ดซึ่งขณะนั้นได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวง (Resident) ประจำสิงคโปร์กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสั่งให้ลงโทษคุมขังพระยาชุมพรเนื่องจากกล่าวดูหมิ่นพวกอังกฤษ ทั้งยังจะทรงให้เจ้าพระยาพระคลัง เดินทางไปยังสำนักงานใหญ่ของอังกฤษที่ข้างกึ่งเพื่อขออภัยที่มีการกระทำออกอาจเช่นนั้นเกิดขึ้น<sup>145</sup> แต่ไม่มีหลักฐานยืนยันว่าได้มีการส่งเจ้าพระยาพระคลัง ไปยังข้างกึ่งตามจดหมายฉบับนี้

อย่างไรก็ดีหลังจากนั้นไม่นานนักก็มีจดหมายจากฮอลันดาส่งมายังราชสำนัก โดยอ้างว่าอังกฤษจะส่งกองทหารเข้ายึดประและไทรบุรี และต่อจากนั้นจะยกขึ้นมาตีสยาม ข่าวดังกล่าวได้สร้างความตื่นตระหนกให้กับราชสำนักสยาม แต่ทางการอังกฤษก็ได้แจ้งแก่พระคลังเพื่อนำความขึ้นกราบทูล โดยเจ้าพระยาพระคลังได้กล่าวว่าพระเจ้าอยู่หัว และตนหาได้เชื่อข่าวลือนั้นๆไม่<sup>146</sup> การที่ราชสำนักสยามให้ความช่วยเหลือแก่อังกฤษนั้นแม้ว่าส่วนหนึ่งเพื่อปราบปรามพม่าซึ่งเป็นศัตรูสำคัญ ทั้งยังหวังว่าจะสามารถขยายอิทธิพลไปยังเมืองทวายและตะนาวศรี แต่อีกส่วนหนึ่งก็คงเนื่องมาจากการที่ราชสำนักสยามรับรู้ถึงอิทธิพลของอังกฤษในดินแดนต่างๆของเขตคาบสมุทรมลายู และฝั่งตะวันตกของสยาม ทำให้ราชสำนักพยายามไม่สร้างเงื่อนไขอันจะนำมาซึ่งความขัดแย้งกับอังกฤษ ซึ่งอาจส่งผลร้ายต่อสยามเองแต่กลับแสดงตัวให้การสนับสนุนอังกฤษเป็นอย่างดี

<sup>145</sup> เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1 , หน้า 3-4. ; ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า “แล้วจึงมีพระราชดำรัสให้มีท้องตราให้หาตัวพระยาชุมพร (ชุย) เข้ามาถอดเสียจากที่ ให้ลงพระราชอาญาจำไว้เพราะมีความผิดไปตีครัวชาวมะริดของอังกฤษ ๆ มาขอตีๆ ก็ไม่ให้ ได้สู้รบกันก็แพ้เขา ทำให้เสียพระเกียรติยศ (ดูรายละเอียดใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3* , หน้า 15. )

<sup>146</sup> เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1 , หน้า 7.

เรือของคณะทูตชุดเบอร์นี เดินทางถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยาเมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน พ. ศ. 2368 (ค. ศ. 1825) และพำนักอยู่ที่เมืองปากน้ำ เพื่อเจรจาเกี่ยวกับการดำเนินการทางการทูต จนถึงวันที่ 4 เดือนธันวาคมปีเดียวกันคณะทูตจึงเดินทางมาถึงกรุงเทพมหานคร โดยพำนักอยู่ที่บ้านรับรองของเจ้าพระยาพระคลัง

การเจรจาระหว่างเบอร์นีกับเสนาบดีของสยามเริ่มขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม โดยขุนนางฝ่ายสยามประกอบไปด้วย เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) พระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) และหลวงราชเศรษฐี (นาม) การสนทนามีสาระสำคัญคือเรื่องการค้าที่สยามได้ช่วยอังกฤษรบกับพม่า ต่อมาในวันที่ 13 และวันที่ 14 คณะผู้เจรจาชุดเดิมของสยามก็พบปะกับคณะทูตอังกฤษอีกครั้งเพื่อจัดเตรียมเกี่ยวกับแบบธรรมเนียมพิธีการทูต เบอร์นีกล่าวว่าในการเจรจาในครั้งนี้ พระยาจุฬาราชมนตรี และหลวงราชเศรษฐี มีบทบาทสำคัญดังรายละเอียดในบันทึกต่อไปนี้

... ในวันที่ 13 และ 14 ข้าพเจ้าได้พบกับท่านพระคลังอีกเป็นเวลานาน ท่านพระคลังมี ผู้ช่วยคือพระยาพิพัฒน์ พระยาจุฬา และขุนนางไทยอื่นๆ การพบปะครั้งนี้ก็เพื่อตกลงเรื่องพิธีการในวันที่ข้าพเจ้าจะเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัว ในตอนแรกพวกขุนนางไทยได้พยายามพูดให้ข้าพเจ้าเชื่อว่า นายครอเวียร์ได้หมอบกราบเช่นเดียวกับชาวสยามอื่นๆ เมื่อครั้งเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวองค์ที่แล้ว แต่ข้าพเจ้าไม่ยอมถอดรองเท้าออก และบอกว่าข้าพเจ้าเข้าใจว่าในพวกอินโดจีนก็ได้รับการยกเว้นไม่ต้องถอดรองเท้า และอธิบายต่อไปว่าในอินเดียพวกคนอินเดียถอดรองเท้าเป็นการแสดงความเคารพพวกคนอินเดีย แต่คนอังกฤษถอดหมวก แต่รู้สึกรู้ว่าพระยาจุฬา และบุตรชายออกจะคือดั่งในเรื่องนี้มากกว่าคนอื่นๆ และข้าพเจ้าจึงจำเป็นต้องพูดให้ท่านทั้งสองเงียบเสียงลงโดยประกาศว่า ถ้าพวกเราต้องถอดรองเท้าแล้วก็จะยืนยันที่จะให้พวกฝ่ายไทยถอดเครื่องสวมศรีษะออกให้หมด ... แต่แล้วพระยาจุฬา และราชเศรษฐี ก็เกิดมีข้อขัดข้องขึ้นมาอีกเรื่องที่ข้าพเจ้าจะขอนำลามาของข้าพเจ้าคือ นาย อับราฮัม ปูนส์ ไปด้วยในการเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งทั้งนี้ท่านพระคลังได้อนุญาตแล้ว ข้าพเจ้าได้บอกพระยาจุฬาว่า ถ้าจะให้ข้าพเจ้าเชื่อใจในคนแปลกหน้าให้มาเป็นล่ามแปลความโต้ตอบที่พระเจ้าอยู่หัวอาจตรัสหรือข้อความที่ข้าพเจ้าประสงค์จะกราบทูลแล้ว ข้าพเจ้าเห็นจะของการเข้าเฝ้าเสียเลยจะดีกว่า <sup>147</sup>

<sup>147</sup> เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1 , หน้า 53- 55 .

เบอร์นี่ได้รับการบอกเล่าถึงบทบาทของขุนนางมุสลิมในกรมท่าขวา เกี่ยวกับความพยายามในการขัดขวางการดำเนินการเจรจาทางการทูตและการตกลงการค้าระหว่างสยามกับอังกฤษจากบันทึกของครอว์เฟิร์ด ตัวเขาจึงมีท่าทีไม่พอใจขุนนางกลุ่มนี้และมีข้อโต้แย้งกับขุนนางกลุ่มนี้ในเรื่องระเบียบวิธีการทูตตั้งแต่เรื่องการถอดรองเท้าจนถึงการใช้ล่าม เบอร์นี่น่าจะทราบดีถึงความล้มเหลวจากการเจรจาครั้งแรกเนื่องจากการใช้ล่ามของฝ่ายสยามที่เป็นขุนนางหรือข้าราชการท้องถิ่น ซึ่งทำให้เกิดความวุ่นวาย ทั้งยังตระหนักดีถึงการขัดขวางการเจรจาของอังกฤษโดยขุนนางกรมท่าขวานี้เนื่องจากขุนนางกลุ่มนี้ไม่ต้องการสูญเสียผลประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงระบบจัดเก็บภาษีใหม่ ด้วยเหตุนี้เบอร์นี่จึงมีท่าทีไม่ไว้ใจและต่อต้านการดำเนินงานของกลุ่มขุนนางกรมท่าขวา

เบอร์นี่ได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ. ศ. 2368 (ค. ศ. 1825) โดยมีขุนนางกรมท่าคอยให้การต้อนรับที่ท้องพระโรงหน้า ได้แก่ พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาจุฬาราชมนตรี หลวงราชเศรษฐี และขุนนางไทยอีกกลุ่มหนึ่ง บันทึกของเบอร์นี่กล่าวว่าระหว่างเข้าเฝ้านั้นพระยาจุฬาราชมนตรี หมอบอยู่ข้างๆพวกคณะทูต นอกจากนี้ยังมีหลวงราชเศรษฐี นายเบนเนดิตโต (Mr. Benedetto) ซึ่งเป็นล่ามเชื้อสายโปรตุเกส และ ล่ามประจำคณะทูตร่วมเข้าเฝ้า ระเบียบพิธีปฏิบัติในการเจรจาความคือ เมื่อพระมหากษัตริย์มีรับสั่งครั้งใด พระยาศรีพิพัฒน์ จะบอกต่อพระยาจุฬาราชมนตรี เพื่อให้ นายเบนเนดิตโต ซึ่งเป็นล่ามของกรมท่าขวาแปลพระกระแสรับสั่งเป็นภาษาอังกฤษให้กับเบอร์นี่ เมื่อเบอร์นี่จะทูลสิ่งใดก็จะส่งคำพูดบอกย้อนกลับตามลำดับเหมือนเดิม ในการเข้าเฝ้าครั้งนี้เบอร์นี่ได้นำล่ามของตนเองเข้าไปอยู่ใกล้ๆ เพราะเขาเกรงว่าพระยาจุฬาราชมนตรีรวมทั้งล่ามของกรมท่าขวาจะแปลข้อความไม่ตรงกับคำพูดของเขา<sup>148</sup>

คืนวันที่ 20 ธันวาคม เบอร์นี่ได้เข้าเฝ้ากรมหมื่นสุรินทรรักษ์ พระปิตุลาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นสุรินทรรักษ์เดิมทรงพระนามว่า พระองค์เจ้าชายฉัตร เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเจ้าจอมมารคานานี ธิดาของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) ในรัชกาลที่ 2 ทรงสถาปนาขึ้นเป็น กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ทรงกำกับกรมพระนครบาล ในรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯให้ทรงกำกับกรมท่า และกรมมหาดไทย ต่อมายังได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน<sup>149</sup> ขุนนางในตระกูลบุนนาค คือ เจ้าพระยาพระคลัง และพระยาศรีพิพัฒน์ ต่างก็มีศักดิ์เป็นพระญาติของกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ด้วยเหตุนี้ขุนนางกรมท่าขวาสายตระกูลมักจะ

<sup>148</sup> เรื่องเดียวกัน , หน้า 64.

<sup>149</sup> บรรเจิด อินทุจันทร์ยง, *ราชสกุลพระบรมราชวงศ์จักรี* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2539), หน้า 197.

หมัดคือพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) และพระราชเศรษฐี(นาม) จึงถือเป็นพระญาติของเจ้านายพระองค์นี้ด้วย ในบันทึกของเบอร์นี่กล่าวว่าพระคลัง และคนของพระคลังทั้งหมดขึ้นโดยตรงต่อเจ้านายพระองค์นี้<sup>150</sup>

ระหว่างที่เบอร์นี่เข้าเฝ้ากรมหมื่นสุรินทรรักษ์ในครั้งนั้น มีขุนนางกรมท่าสามท่านร่วมอยู่ด้วยคือ พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาจุฬาราชมนตรี และหลวงราชเศรษฐี เขาเล่าว่า พระยาจุฬาราชมนตรี และหลวงราชเศรษฐีเป็นผู้มีบทบาทในการเจรจาในคินันน์ โดยหลวงราชเศรษฐีทำหน้าที่ล่ามแปลระหว่างกรมหมื่นสุรินทรรักษ์กับเบอร์นี่ ในการเจรจาดังนี้ ล่ามประจำตัวของเบอร์นี่ได้บอกกับฝ่ายหลังว่าหลวงราชเศรษฐีไม่ได้แปลความคำพูดโดยตลอด ซึ่งทำให้เบอร์นี่ไม่พอใจมากและพยายามที่จะกราบทูลอธิบายต่อกรมหมื่นสุรินทรรักษ์แต่ไม่เป็นผล

เบอร์นี่เชื่อว่าการที่พระยาจุฬาราชมนตรี และขุนนางกรมท่าพยายามขัดขวางการเจรจาระหว่างตัวเขากับพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และเสนาบดีผู้ใหญ่ ก็เนื่องจาก “คนทั้งสองรู้ว่าถ้าหากหลักการค้าของอังกฤษถูกแนะนำให้รู้จักในเมืองไทยแล้ววิธีการค้าแบบเดิมของตนก็จะต้องล้มเลิกไปแต่อย่างไรก็ตามเป็น โชคร้ายของเราที่คนทั้งสองมีอิทธิพลต่อพระคลังมาก พระคลังจะคิดทำอะไรก็จะต้องปรึกษาคคนทั้งสองก่อนเสมอ”<sup>151</sup>

หลังจากที่เบอร์นี่เห็นว่าพระยาจุฬาราชมนตรี และ หลวงราชเศรษฐี บุตรชายมีบทบาทมากในการเจรจาระหว่างเขากับสยาม เขาจึงต้องลดทอนที่ซึ่งแข็งแกร่งลง โดยในวันที่ 31 ธันวาคม เบอร์นี่ได้เข้าเฝ้าพระยาจุฬาราชมนตรี และหลวงราชเศรษฐี เวลานั้นพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) มีอายุได้ 65 ปี ส่วนหลวงราชเศรษฐี (นาม) บุตรชายมีอายุ 36 ปี เบอร์นี่เชื่อว่าพระยาจุฬาราชมนตรีมิได้สืบเชื้อสายมาจากชาวอิหร่านอย่างที่บอกแก่เขา แต่พระยาจุฬาราชมนตรีเป็นพวกแขกจุฬเหยียด<sup>152</sup> ทั้งนี้เพราะเบอร์นี่เชื่อตามบันทึกของครอว์เฟิร์ดซึ่งเข้าใจว่าขุนนางกลุ่มนี้เป็นพวกที่มาจากอินโดจีน

การเจรจาระหว่างเสนาบดีสยามซึ่งมีเจ้าพระยาพระคลังเป็นประธานกับเบอร์นี่มีขึ้นหลายครั้งเพื่อหาข้อตกลงเกี่ยวกับสัญญา คณะเสนาบดีของสยามได้ใช้เวลาพิจารณาข้อเสนอของเบอร์นี่อย่าง

<sup>150</sup> เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่ม 1 , หน้า 73.

<sup>151</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 75- 77.

<sup>152</sup> เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่ม 1 , หน้า 97.



ระมัดระวังท่ามกลางสถานการณ์ทางการเมืองที่กำลังคุกคามความมั่นคงของสยาม ผู้นำของไทยได้พิจารณาสถานการณ์อย่างรอบคอบและใช้เวลาในการเจรจาโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ทั้งทางการเมืองและการค้า รวมทั้งความมั่นคงของชาติ<sup>153</sup>

สำหรับขุนนางในกรมท่าเวลานั้นได้พยายามขัดขวางการเจรจาดังกล่าว เพราะหากการเจรจาประสบความสำเร็จ และเป็นไปตามข้อเรียกร้องของอังกฤษก็เท่ากับเป็นการตัดหนทางแสวงหาผลประโยชน์ของขุนนางกลุ่มนี้โดยตรง แม้ว่าขุนนางกรมท่าจะใช้เวลาพยายามขัดขวางการเจรจาระหว่างสยาม กับอังกฤษในครั้งนี้ แต่ไม่เป็นผลเนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองบีบบังคับให้สยามต้องยอมตามข้อเรียกร้องของอังกฤษ นอกจากนี้ในระหว่างที่มีการเจรจากันอยู่นั้นราชสำนักสยามทราบข่าวว่าเบอร์นีได้เตรียมเรือรบไว้ถึง 60 ลำในอ่าวสยาม จึงเป็นสาเหตุให้สยามจำเป็นต้องลงนามในสนธิสัญญาทางไมตรี 14 ข้อ และสนธิสัญญาทางการค้ากับอังกฤษอีก 6 ข้อ ในวันที่ 20 มิถุนายน พ. ศ. 2369 (ค. ศ. 1826)<sup>154</sup> ซึ่งส่งผลให้มีการลดอัตราการจัดเก็บภาษีรวมทั้งขึ้นตอนอันเป็นอุปสรรคการค้าที่มีอยู่เดิม หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างประเทศอังกฤษและประเทศสยาม พ. ศ. 2369 (ค. ศ. 1826) นับเป็นสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการพาณิชย์ฉบับแรกที่ไทยทำกับประเทศตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์<sup>155</sup>

การที่ราชสำนักสยามยอมตกลงทำสัญญากับอังกฤษทำให้สหรัฐอเมริกาถือโอกาสเข้ามาขอเจรจาทำสัญญาการค้ากับสยามด้วย โดยประธานาธิบดีแอนดรูว์ แจ็คสัน (Andrew Jackson, ดำรงตำแหน่งระหว่าง พ. ศ. 2371-2380 หรือ ค. ศ. 1828-1837) แห่งสหรัฐอเมริกาได้ส่งเอ็ดมันด์ โรเบิร์ตส์ (Edmund Roberts) เข้ามาเป็นทูตเจริญพระราชไมตรีเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ. ศ. 2375 (ค. ศ. 1832) และได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาเกิดการตกลงทำสัญญาระหว่างสยามกับสหรัฐอเมริกาเมื่อวันที่ 2 มีนาคมปีเดียวกัน สัญญาฉบับนี้เป็นสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าเช่นเดียวกับที่ไทยทำกับอังกฤษ โดยสหรัฐมิได้มีสิทธิพิเศษใดๆ<sup>156</sup> อย่างไรก็ตามในสัญญาข้อที่ 4 ได้ผูกมัดไทยว่า “ต่อไปถ้าจะมี

<sup>153</sup> นันทนา กปิลกาญจน์, *การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: พ. ศ. 2367- 2394* (กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์, 2542), หน้า 29.

<sup>154</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

<sup>155</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

การลดหย่อนภาษีอากรแก่ชาติใดไทยจะต้องลดค่าธรรมเนียมให้ประเทศสหรัฐอเมริกาตามประเทศนั้นด้วย”<sup>157</sup> ข้อสัญญาที่เท่ากับเป็นหลักประกันสิทธิของสหรัฐอเมริกาให้เท่าเทียมกับชาติต่างๆ ที่จะเข้ามาตกลงเจรจากับสยามอีกในชั้นหลัง

การตกลงทำสนธิสัญญากับอังกฤษ และสหรัฐอเมริกา รวมทั้งชาติตะวันตกที่เข้ามาขอเจรจาในชั้นหลังอีกหลายชาติ คือ ฝรั่งเศส ฮอลันดา และเดนมาร์ก ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับกฎระเบียบทางการค้าหลายอย่าง ได้แก่ ขั้นตอนการคำนวณภาษี การตีราคาสินค้า และการควบคุมการซื้อขายสินค้า

ในขั้นตอนการคำนวณภาษีนั้น เนื่องจากในสัญญาระบุให้มีการกำหนดอัตราภาษีที่ตายตัวคือถ้าหากเรือต่างชาติที่เข้ามายังสยามมีสินค้าบรรทุกมาขายให้เรียกค่าธรรมเนียมตามความกว้างปากเรือในอัตราวล 1,700 บาท ถ้าไม่มีสินค้าเข้ามาขายให้เรียกวล 1,500 บาท นอกจากนี้ยังมีการกำหนดอัตราภาษีสินค้าเข้าที่แน่นอน<sup>158</sup> ดังนั้นเจ้าหน้าที่ของสยามจึงไม่จำเป็นต้องเป็นผู้คำนวณ หรือกำหนดอัตราภาษีปากเรือ หรือภาษีสินค้าเข้าอีกต่อไป ในด้านการตีราคาสินค้านั้นขุนนาง กรมท่าชาวาก็ไม่ต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับอีกเช่นกัน เพราะในสัญญาระบุว่าพ่อค้าต่างชาติสามารถซื้อขายในตลาดได้อย่างเสรี ส่วนในเรื่องกระบวนการควบคุมการซื้อขายสินค้านั้น ในสัญญาระบุให้อยู่ในอำนาจของเจ้าพระยาพระคลังเท่านั้น จากข้อสัญญาทั้งหมดทำให้ขุนนางกรมท่าชาวไม่ต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับการค้ากับชาวอังกฤษหรือชาวตะวันตกอีก นอกจากนี้บรรดาเสมียน และเจ้าหน้าที่ซึ่งเคยคิดค่าป่วยการกับเรือของชาวต่างชาติแบบเหมาจ่าย ก็ต้องเรียกเก็บค่าจ้างตามจำนวนพนักงาน และการทำงานที่เป็นจริงเท่านั้น

สนธิสัญญาเบอร์นีได้ลดโอกาส และช่องว่างในการแสวงหารายได้จากการค้าของขุนนางกรมท่าชาว ขณะเดียวกันข้อตกลงในสนธิสัญญา ยังส่งผลให้ขุนนางกรมท่าชาวลดบทบาทที่มีต่อการค้ากับชาวตะวันตกลงไปมาก เนื่องจากขั้นตอนระเบียบราชการที่ลดน้อยลง และสัญญาระบุให้

<sup>156</sup> นันทนา กปิลกาญจน์, *การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: พ. ศ. 2367- 2394*, หน้า 33-34.

<sup>157</sup> “หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศอเมริกันและประเทศสยาม คณะตุลาการ 1833 (พ. ศ. 2376) ,” หอสมุดแห่งชาติ , เลขที่ 16, สมุดไทยดำ .

<sup>158</sup> “หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับอังกฤษ จ. ศ. 1118 ,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 6 , 7 , 8 , สมุดไทยดำ .

อำนาจตัดสินใจทั้งหมดขึ้นอยู่กับเจ้าพระยาพระคลัง การลงนามในสนธิสัญญาเบอร์นีจึงเท่ากับเป็นการลดบทบาทและอำนาจหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาที่เกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศ

การขยายบทบาททางการเมือง และการค้าของอังกฤษในภูมิภาคนี้กระทบกระเทือนต่อความมั่นคงของสยามเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ จะเห็นได้ว่าในรัชกาลที่ 2 อังกฤษส่งครอว์เฟิร์ดเป็นทูตเข้ามาเพื่อเปิดการเจรจากับสยาม ในครั้งนั้นราชสำนักสยาม แสดงจุดยืนที่ไม่ยอมตามความต้องการของอังกฤษมากนัก และถึงแม้ครอว์เฟิร์ดจะไม่พอใจคณะผู้เจรจาของสยาม แต่ก็มีได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงระหว่างสองประเทศ ทั้งนี้เนื่องจากอังกฤษยังต้องการความร่วมมือจากสยามในการสู้รบกับพม่า และไม่ต้องการมีปัญหากระทบกระทั่งกับสยามในคาบสมุทรมลายู แต่เมื่อถึงในรัชกาลที่ 3 อังกฤษมีท่าทีแข็งกร้าวขึ้น การส่งเบอร์นีซึ่งเป็นนายทหารเรือ อีกทั้งยังเตรียมเรือรบจำนวนหนึ่งไว้ในอ่าวสยามโดยอ้างว่าเป็นเรือของคณะทูต ก็ถือเป็นการคุกคาม และข่มขู่ต่อสยาม<sup>159</sup> ซึ่งเป็นการบีบบังคับให้สยามต้องยอมตกลงทำสัญญาตามข้อเรียกร้องของอังกฤษ

การขยายอิทธิพลของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากจะส่งผลกระทบต่อการค้า นโยบายทางการค้า และการต่างประเทศของสยามแล้ว ยังส่งผลให้ขุนนางกรมท่าขวาต้องสูญเสียบทบาททางการค้า และการต่างประเทศไปด้วย

บทบาทของขุนนางกรมท่าขวาในหน่วยงานอื่นๆของกรมพระคลัง สนธิสัญญาเบอร์นีได้ส่งผลกระทบต่อบทบาททางการค้าของขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 3 เนื่องจากผลของสัญญาทำให้ขุนนางกรมท่าขวาเข้ามาเกี่ยวข้องกับการจัดเก็บ และคำนวณภาษีน้อยลง การที่หน้าที่รับผิดชอบของขุนนางกลุ่มนี้ลดน้อยลง น่าจะเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ขุนนางกรมท่าขวาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้รับแต่งตั้งให้เข้ามาดูแลหน่วยงานอื่นๆในกรมพระคลังเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ซึ่งต่อมาได้รับการแต่งตั้งให้ว่าการในกรมพระคลังวิเศษช่วยราชการต่างประเทศในกรมท่ากลาง อีกทั้งยังได้กำกับพระตั้งหทัย และพระฝืนด้วย<sup>160</sup>

<sup>159</sup> Nicholas Tarling , “The Establishment of the Colonial Regimes,” in *The Cambridge History of Southeast Asia Vol. 2, Pt. 1*, p. 26.

<sup>160</sup> “หนังสือพงษาวดารย่อ ลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี(แก้ว), ” เอกสารส่วนบุคคล.

“กรมพระคลังวิเศษ” เป็นหนึ่งใน 12 กรมย่อย ของกรมพระคลังที่เรียกว่า “12 ท้องพระคลัง” ซึ่งขึ้นต่อกรมท่ากลาง กรมพระคลังวิเศษมีหน้าที่กำกับดูแลเกี่ยวกับการจัดเก็บผ้า เช่น ผ้าขาว และผ้านุ่งต่าง ๆ<sup>161</sup> ผ้าหรือสิ่งของต่างๆจะถูกส่งมายังพระคลังวิเศษ เช่นเดียวกับหน่วยงานที่มีหน้าที่คล้ายคลึงกัน เช่นพระคลังในซ้าย-ขวา พระคลังพิมาณอากาศ และพระคลังวังไชย เป็นต้น ของที่จัดเก็บในพระคลังย่อยนั้นมีที่มาสามทางคือ ส่วนแรกเจ้าพนักงานของพระคลังจะจัดซื้อสิ่งของจากพ่อค้า หรือชาวบ้านโดยใช้เงินที่เบิกจากพระราชทรัพย์<sup>162</sup> ส่วนที่สองคือเครื่องราชบรรณาการ หรือของที่มีผู้ทูลเกล้า ๆ ถวายแก่พระมหากษัตริย์แล้วทรงมีพระบรมราชโองการให้เจ้าพนักงานนำเก็บตามหน่วยงานแผนกต่างๆ<sup>163</sup> ส่วนที่สามได้จากส่วยที่หัวเมืองจัดส่งมายังราชสำนัก<sup>164</sup> โดยหัวเมืองต่างๆ มีหน้าที่ส่งส่วยของตามที่พระคลังต้องการใช้ โดยจัดส่งเจ้าหน้าที่คุมส่วยมาพร้อมรายการที่เรียกว่า “ฎีกา” เมื่อเจ้าพนักงานในพระคลังได้รับสินค้า หรือส่วยแล้วก็จะตรวจสอบลงลายมือรับของตามที่ระบุในฎีกานั้นๆ<sup>165</sup>

นอกจากบทบาทในการรวบรวมทำบัญชี และจัดเก็บผ้าชนิดต่างๆแล้ว พระยาจุฬาราชมนตรียังรับผิดชอบในการเบิกจ่ายผ้าสำหรับขุนนางที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ ดังปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เรื่อง “บัญชีตั้งขุนนาง จ. ศ. 1216” กล่าวถึงการพระราชทานสัญญาบัตร ให้แก่ขุนผลาญไพรณ (ทองดี) ปลัดกรมกองขวา ทรงให้เจ้าพนักงานขอเบิกผ้าสมปักจากพระยาจุฬาราชมนตรีมาพระราชทานแก่ขุนผลาญไพรณ<sup>166</sup> ซึ่งแสดงว่าพระยาจุฬาราชมนตรีเป็นผู้ควบคุมดูแลจัดเก็บ และจ่ายผ้าที่ใช้ในราชสำนัก พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) เคยเป็นเสมียนตราผู้จัดการด้านบัญชีให้กับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ยังดำรงตำแหน่งเป็นเพียงขุนราช

<sup>161</sup> ประชุมหมายเหตุรับสั่งภาค 4 ตอนที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ. ศ. 1203-1205, หน้า 288-290.

<sup>162</sup> “บัญชีจ่ายเงินรายวันซื้อเครื่องอุปโภคและวัตถุอื่นๆ จ. ศ. 1223,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 306, สมุดไทยดำ.

<sup>163</sup> “บัญชีรับของพระคลังสินค้า จ. ศ. 1223,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 309, สมุดไทยดำ.

<sup>164</sup> “บัญชีเงินอากรส่วย จ. ศ. 1213,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 137, สมุดไทยดำ.

<sup>165</sup> “ฎีกาหมื่นราชพิมล คลังใน ขอรับผ้าขาว จ. ศ. 1204,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 42, กระดาษเพลลา.

<sup>166</sup> “บัญชีตั้งขุนนาง จ. ศ. 1216,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 135, สมุดไทยดำ.

เศรษฐี อีกทั้งยังมีฐานะเป็นพระญาติทำให้รัชกาลที่ 3 ทรงไว้วางพระทัยให้เข้ามาควบคุมดูแลพระคลังวิเศษ ซึ่งต้องอาศัยผู้มีความรอบรู้ด้านบัญชีใช้จ่าย ดังปรากฏรายละเอียดอยู่ในหมายเหตุตั้งพระยาจุฬาราชมนตรี เมื่อจุลศักราช 1207 ตรงกับ พ. ศ. 2389 (ค. ศ. 1846) ความว่า

... ด้วย เจ้าพระยาพระคลังรับพระราชโองการใส่เกล้า ๆ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ตำแหน่งที่จางวางพระคลังวิเศษไม่มีตัวไม่มีผู้ใหญ่บังคับบัญชา พระยาจุฬาราชมนตรีมีสติปัญญารู้แบบแผนขนบธรรมเนียมราชการ ความอดสาหะในที่เฝ้าทูลละออง ๆ เข้าค้ำมิได้ขาดทั้งฉลาดรอบรู้ไหวพริบแคล่วคล่องทันพระอัชฌาศัยการทั้งปวง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ว่าที่จางวางพระคลังวิเศษ จะได้ช่วยจัดแจงสิ่งของในพนักงานพระคลังวิเศษ ว่ากล่าวบังคับบัญชาราชการในพระคลังวิเศษ นั้นให้เจ้ากรม ปลัดกรม แลขุนหมื่นในพระคลังวิเศษช่วยขวา ฟังบังคับบัญชาพระยาจุฬาราชมนตรีให้ชอบด้วยราชการ อย่าให้ถือเปรียบแก่งแย่งให้เสียราชการได้เป็นอันขาดทีเดียว แลให้มหาดไทย กลาโหม หมายในพระยาจุฬาราชมนตรีไปว่าที่จางวางพระคลังวิเศษแต่ ณ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะเส็ง สัพศก อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

หมายมา ณ วันที่ ๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะเส็ง สัพศก

167

นอกจากจะได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมพระคลังวิเศษ พระคลังในซ้ายและขวา แล้วรัชกาลที่ 3 ยังโปรดเกล้าฯ ให้พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ช่วยราชการในพระด้วเหี้ย และพระฝืนด้วยหน่วยงานทั้งสองจัดตั้งเพื่อปราบปรามการค้าลอบค้าขายและสูบฝิ่นโดยขึ้นอยู่กับกรมท่า<sup>168</sup>

ในรัชกาลที่ 2 ทรงให้ออกพระราชกำหนดห้ามสูบและขายฝิ่นในสยามเมื่อจุลศักราช 1173 (ตรงกับ พ. ศ. 2355 หรือ ค. ศ. 1812) ห้ามมิให้มีการสูบและซื้อขายฝิ่นในพระราช

<sup>167</sup> “ สำเนาหมายแต่งตั้งพระยาจุฬาราชมนตรีให้ดำรงตำแหน่งจางวางพระคลังวิเศษ, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 20/ ก มัดที่ 2 ตู 123, กระจดาษา. ; “ หมายแต่งตั้งพระยาจุฬาราชมนตรีให้ดำรงตำแหน่งจางวางพระคลังวิเศษ, ” กระจดาษา, เอกสารส่วนบุคคล .

<sup>168</sup> การที่หน่วยงานนี้ขึ้นกับกรมท่าก็เพราะการซื้อขาย และสูบฝิ่นนั้นเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมาจากพ่อค้า และชุมชนต่างชาติซึ่งอยู่ในสังกัดกรมท่า (ดูรายละเอียดใน สุภาภรณ์ จรัลพัฒน์, “ ภาษีฝิ่นกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ. ศ. 2367 - 2368 (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต

สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 24.



อาณาจักร<sup>169</sup> ด้วยมีชาวสยามและชาวต่างชาติเช่น ชาวจีน และมุสลิม คิดฝันเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ฝิ่นมีราคาสูงขึ้นจนมีผู้ลักลอบค้าขายฝิ่นเพื่อแสวงหาผลกำไร แม้แต่พ่อค้าอังกฤษ เช่น นายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ (Robert Hunter) ก็ยังลักลอบนำฝิ่นเข้ามาค้าขายกับพวกชาวจีนในสยาม<sup>170</sup> ความเข้มงวดของราชสำนักต่อการสูบ และซื้อขายฝิ่นทำให้ชาวจีนที่มีอิทธิพลในท้องถิ่นบางกลุ่มรวมตัวเป็นช่องโจรเรียกว่าพวกตัวเหี้ย หรือตัวเฮี้ย<sup>171</sup> โดยชาวจีนตัวเหี้ยเป็นผู้ลักลอบค้าขายฝิ่นให้กับผู้ที่ต้องการฝิ่นทั้งชาวจีน ชาวสยาม รวมถึงประชาคมต่างชาติที่อยู่ในสยาม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้มีการปราบปรามพวกตัวเหี้ย โดยมีเจ้าพระยาพระคลังเป็นผู้รับผิดชอบ<sup>172</sup>

ปัญหาการค้าฝิ่นในสยามเกิดจากการขยายอิทธิพลทางการค้าของอังกฤษ โดยอังกฤษได้ส่งเสริมให้มีการปลูกฝิ่นในอินเดียในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 รัฐบาลอังกฤษเป็นผู้ผูกขาดการรับซื้อฝิ่นจากอินเดีย โดย “อีไอซี” จะรับซื้อฝิ่นดิบจากรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียและนำฝิ่นดิบมาผ่านกรรมวิธีเพื่อนำไปขายต่อ ในช่วงแรกนั้นอังกฤษขายฝิ่นให้กับชนพื้นเมืองในอาณานิคมที่มลายูแต่ตลาดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีผลประโยชน์ไม่มากนัก อังกฤษจึงขยายตลาดไปยังจีนซึ่งมีประชากรเป็นจำนวนมากมหาศาล โดยอาศัยความร่วมมือจากพ่อค้าจีน อังกฤษได้หันมาดำเนินการค้าฝิ่นกับจีนเพิ่มมากขึ้นจนทำให้จีนกลายเป็นตลาดใหญ่ที่สุดของฝิ่นจากอินเดีย<sup>173</sup>

<sup>169</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2*, หน้า 35- 37.

<sup>170</sup> *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32*, หน้า 166- 167.

<sup>171</sup> ตัวเหี้ย หรือตัวเฮี้ย คือแก๊ง หรือสมาคมลับของชาวจีนที่มีการรวมตัวขึ้นเพื่อต่อรอกทางผลประโยชน์ และภายหลังดำเนินการเกี่ยวกับกิจการที่ผิดกฎหมายสยามโดยเฉพาะการลักลอบค้าฝิ่น ( ดูรายละเอียดใน มัลลิกา เนื่องระพี, “บทบาทชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์, ” หน้า 73-74. )

<sup>172</sup> การปราบปรามจีนตัวเหี้ยครั้งใหญ่เกิดขึ้นเมื่อ พ. ศ. 2391 (ค. ศ. 1848) ที่เมืองฉะเชิงเทรา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ เจ้าพระยาพระคลัง กับ เจ้าพระยาบดินทรเดชา ยกไปปราบพวกจีนตัวเหี้ย มีการตั้งกองชำระการเอาตัวจีนผู้ก่อการออกประหารชีวิตเป็นจำนวนมาก (ดูรายละเอียดใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3*), หน้า 127-128. )

<sup>173</sup> John King Fairbank, *Trade and Diplomacy on the Chinese Coast* (Cambridge: Harvard University Press, 1964), p. 64.

เมื่ออังกฤษมีชัยชนะในสงครามฝิ่นกับจีน (ระหว่าง พ. ศ. 2382-2385 หรือ ค. ศ. 1839-1842 ) และสามารถขยายตลาดในจีนได้เต็มที่แล้ว อังกฤษจึงหันมาส่งเสริมตลาดการค้าฝิ่นในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่ง<sup>174</sup> แม้ว่าฝิ่นจะเป็นสินค้าต้องห้ามของสยามในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 แต่พ่อค้าอังกฤษก็ลักลอบนำฝิ่นเข้ามาค้าขายในสยามโดยได้รับการสนับสนุนอย่างลับๆจากรัฐบาลอังกฤษที่อินเดีย เห็นได้จากเมื่อไทยจับเรือค้าฝิ่นได้คราวใดเจ้าเมืองสิงคโปร์ซึ่งเป็นเมืองอาณานิคมของอังกฤษมักจะมิจัดหมายเข้ามาขอภัยและขอให้ปล่อยเรือเหล่านั้นอยู่เนืองๆ<sup>175</sup>

การที่รัชกาลที่ 3 ทรงแต่งตั้งให้พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) เข้ามาช่วยราชการในพระตัวเหี้ย พระฝิ่นคงมีเหตุผลมาจากฝิ่นที่นำเข้ามายังสยามนั้นเกือบทั้งหมดมาจากอินเดีย โดยผ่านทางหัวเมือง มลายูของอังกฤษ<sup>176</sup> เจ้าพนักงานในกรมท่าขวามีหน้าที่โดยตรงในการตรวจตราเรือของพ่อค้าอังกฤษ รวมทั้งพ่อค้าแขกที่มาจากอินเดีย และหัวเมืองมลายู จึงมีหน้าที่ตรวจตราและสกัดกั้นการลักลอบนำฝิ่นเข้ามาค้าขายยังสยามซึ่งเป็นปัญหาที่ส่งผลต่อความมั่นคงของสยาม ขณะเดียวกันขุนนางกรมท่าขวาก็มีส่วนในการควบคุมคนในบังคับไม่ให้ค้าหรือเสฟฝิ่นด้วย จะเห็นได้ว่าเมื่อมีการกำหนดให้จัดเก็บภาษีฝิ่นในรัชกาลที่ 4 และกำหนดให้การค้าฝิ่นเป็นสิ่งถูกกฎหมายแล้ว พระองค์ยังทรงห้ามอย่างเด็ดขาดมิให้ขุนนางที่เป็นเจ้าภาษีฝิ่นขายฝิ่นให้กับพวกมอญ ลาว เขมร แขก ญวน พม่า ทวาย พราหมณ์ ฝรั่งเศส โปรตุเกส ซึ่งเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอยู่ในราชอาณาจักร คงให้ขายเฉพาะกับชาวจีน<sup>177</sup> จากพระราชกำหนดดังกล่าวแสดงว่ามีคนในบังคับของกรมท่าขวาคิดฝิ่นอยู่ด้วย คือพวกแขก พราหมณ์ และโปรตุเกส เป็นต้น โดยเฉพาะพวกมุสลิมมลายู และพวกที่มาจากอินเดียเนื่องจากชาวตะวันตกคือ อังกฤษ และฮอลันดา ได้ส่งเสริมการค้าฝิ่นในอินเดีย และตามเมืองในเขตคาบสมุทรมลายู ทำให้ชนพื้นเมืองในภูมิภาคนี้ติดฝิ่นเพิ่มมากขึ้น<sup>178</sup> การที่รัชกาลที่ 3 ทรงแต่งตั้ง

<sup>174</sup> สุภาภรณ์ จรัสพัฒน์, “ภาษีฝิ่นกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ. ศ. 2367-2368,” หน้า 26.

<sup>175</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

<sup>176</sup> Anthony Reid, “Economic and Social Change, c. 1400-1800,” p. 155.

<sup>177</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร, “ตำนานภาษีฝิ่น,” ใน *ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ เล่ม 2*, หน้า 235.

<sup>178</sup> D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, p. 533.

ให้พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ช่วยราชการในพระตัวเหี้ยพระฝิ่นก็คงต้องการให้ขุนนางกรมท่าขวาเข้าไปควบคุมคนในบังคับมิให้ซื้อ หรือสูบฝิ่น ซึ่งเป็นการปฏิบัติราชการร่วมกับขุนนางกลุ่มอื่นๆ ในกรมท่าที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมชาวต่างชาติ นอกจากนี้เจ้าพระยาพระคลังในรัชกาลที่ 3 ซึ่งได้ว่าราชการกรมพระกลาโหม ก็มีบทบาทสำคัญในการปราบปรามพวกตัวเหี้ยที่ค้าฝิ่น ดังนั้นพระยาจุฬาราชมนตรีซึ่งเป็นขุนนางในบังคับของเจ้าพระยาพระคลังจึงได้เข้ามาช่วยราชการในฝ่ายกลาโหม<sup>179</sup> เกี่ยวกับการป้องกันการลักลอบนำฝิ่นเข้าประเทศ และปราบปรามพวกค้าฝิ่นด้วย นอกจากนี้บทบาทช่วยเหลือเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมในการปราบปรามการค้าฝิ่นแล้วขุนนางกรมท่าขวายังได้รับแต่งตั้งให้เข้าช่วยงานด้านตุลาการในสมุหพระกลาโหม และศาลกรมท่า ซึ่งเป็นหนึ่งในข้อตกลงตามสนธิสัญญาเบอร์นีข้อที่ 6 ซึ่งมีรายละเอียดว่า

... ข้อ 6 ถ้าลูกค้าฝ่ายเมืองไทยก็ดี จะไปซื้อขาย ณ เมืองบังกะลาแลหัวเมืองขึ้นแก่อังกฤษ จะไปซื้อขาย ณ กรุงไทยแลหัวเมืองขึ้น แก่กรุงไทย ให้ลูกค้าเสียค่าธรรมเนียมในการค้าขายให้ตามอย่างธรรมเนียมบ้านเมืองทั้งสองฝ่าย ให้ลูกค้าแลไพร่พลเมืองได้ซื้อได้ขายเองในเมืองนั้น ถ้าลูกค้าไทยถ้าลูกค้าอังกฤษจะมีคดีข้อความสิ่งใดๆ ก็ดี ให้ฟ้องร้องต่อขุนนางเจ้าเมืองกรมการฝ่ายไทยฝ่ายอังกฤษ ขุนนางเจ้าเมืองกรมการจะชำระตัดสินให้ตามกฎหมายอย่างธรรมเนียมบ้านเมืองทั้งสองฝ่าย ถ้าลูกค้าไทยถ้าลูกค้าอังกฤษก็ดีซื้อขายนี่สืบสวนว่าคนชั่วคนดี ซื้อขายปะคนชั่วพาเอาสิ่งของหลบหนีไป แลเจ้าเมืองกรมการจะสืบสวนเอาตัวมาชำระให้โดยสุจริต ถ้ามีเงินมีของใช้ให้ก็ได้ ถ้าไม่มีเงินมีของให้แลมิได้ตัวผู้หนีก็เพราะลูกค้าทำผิดเอง<sup>180</sup>

จากข้อความในสนธิสัญญาแสดงว่า สยามมีอำนาจทางการศาลที่จะใช้บังคับชาวต่างชาติที่เข้ามาในราชอาณาจักรได้ โดยหากเกิดกรณีพิพาทระหว่างชาวต่างชาติกับชาวสยามในราชอาณาจักรก็ให้ขึ้นตามกฎหมายของสยาม ในกระบวนการพิจารณาจึงต้องมีศาลกรมท่าเป็นผู้วินิจฉัยเรื่องราวร้องทุกข์ และตัดสินคดีความ ขุนนางกรมท่าขวาก็มีบทบาทสำคัญในกระบวนการพิจารณาคดีที่เกี่ยวข้องกับชาวตะวันตก และคนในบังคับ เนื่องจากรัชกาลที่ 3 ได้ทรงแต่งตั้งให้พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ไปช่วยราชการศาลในสมุหกลาโหม ทั้งนี้คงเนื่องจากในสมัยนั้น เจ้าพระยา

<sup>179</sup> “หนังสือพงษาวดารย่อ ลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว), ” เอกสารส่วนบุคคล.

<sup>180</sup> “หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกรุงสยามกับกรุงอังกฤษ จ. ศ. 1188 (พ. ศ. 2368), ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 6 , สมุดไทยดำ .

พระคลัง (ดิศ) ได้ว่าราชการกรมพระกลาโหม พระยาจุฬาราชมนตรีจึงได้เข้ามาช่วยราชการในฝ่ายกลาโหมด้วย บทบาทในการตัดสินความมุสลิมในบังคับของอังกฤษ และชาวต่างชาตินี้เองเป็นหนึ่งในสัญญาที่ได้รับการแก้ไขเมื่ออังกฤษเข้ามาเจรจาทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในรัชกาลที่ 4

**บทบาทของขุนนางกรมท่าขวา ในการควบคุมประชาคมมุสลิม** ขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ยังคงได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักให้มีบทบาทในการปกครองมุสลิมในเขตพระราชธานีเช่นเดียวกับในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง สมัยธนบุรี และรัชกาลที่ 1 โดยเข้ามามีบทบาทในการควบคุมพวกมุสลิมเชื้อสายมลายูที่ถูกกวาดต้อนเข้ามายังสยามเป็นจำนวนมากในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงให้ยกกองทัพลงไปตีหัวเมืองมลายูที่แข็งเมืองไม่ยอมขึ้นกับสยาม สงครามระหว่างสยามกับปัตตานีเกิดขึ้นเมื่อ พ. ศ. 2329 (ค. ศ. 1776) เมืองปัตตานีถูกกองทัพสยามตีแตกมีการกวาดต้อนพวกมุสลิมจากปัตตานีเข้ามายังกรุงเทพฯ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มุสลิมจากหัวเมืองมลายูตั้งถิ่นฐานรอบชานพระนครคือบริเวณทุ่งครุในอำเภอพระประแดง บางคอแหลม มหานาค พระโขนง คลองตัน มีนบุรี หนองจอก ทั้งยังทรงให้ไปตั้งถิ่นฐานตามเมืองในเขตพระราชธานี เช่น นครนายก ฉะเชิงเทรา เพชรบุรี อยุธยา และนนทบุรี<sup>181</sup>

ในหนังสือ “บันทึกgrayวันเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในกรุงสยาม” โดย ศาสนาจารย์ กุตสลาฟฟ์ กล่าวถึงพวกมลายูที่ถูกกวาดต้อนมาเป็นเชลยยังสยามไว้ว่า ส่วนใหญ่เป็นทาส หรือไม่ก็เป็นแรงงานทำการเพาะปลูก<sup>182</sup> ในหนังสือเรื่อง “การเดินทางไปสู่สยาม-กรุงเทพฯ” โดย เอิร์ล ยอร์ช วินเซอร์ กล่าวถึงพวกมุสลิมมลายูในสยามไว้ดังนี้

... ในประเทศสยามยังมีคนต่างชาติอื่นๆอาศัยอยู่อีก เช่น พม่า เขมร และโคชินจีน ซึ่งทุกชาติจะต้องเคารพต่อเจ้าหน้าที่ชาวสยาม ส่วนคนมาเลย์มีจำนวนไม่น้อย และมักอยู่ในฐานะทาส และมักกระจัดกระจายกันภายในประเทศ โดยทำงานในไร่ของพวกขุนนางที่เป็นเจ้านายของตน หลายปีที่ผ่านมามีชาวสยามได้ขยายอำนาจเข้าไปในคาบสมุทรมลายูทุกปีเพื่อ

<sup>181</sup> เสาวนีย์ จิตต์หมวด, *กลุ่มชาติพันธุ์: ชาวไทยมุสลิม*, หน้า 109.

<sup>182</sup> คาร์ล ออกัสตัส ฟรีดริค กุตสลาฟฟ์, “บันทึกgrayวันเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในกรุงสยาม,” หน้า 79.

หาทาสมาใช้งาน รายล่าสุดคือรัฐไทรบุรีซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ตรงข้ามกับปีนังก็ถูกยึดเข้ามาอยู่ในครอบครองของสยามโดยคนอังกฤษผู้หวังประโยชน์ทางการค้าจากพระเจ้ากรุงสยาม<sup>183</sup>

การที่ราชสำนักพยายามแบ่งแยกพวกมุสลิมเหล่านี้ให้กระจายตัวไปยังเขตชานพระนคร และหัวเมืองต่างๆ นั้นนอกจากจะเป็นการขยายแรงงานออกไปสู่พื้นที่การผลิตนอกเขตพระนครแล้วยังเป็นการป้องกันไม่ให้อาณาจักรมุสลิมที่กวาดต้อนเข้ามาเป็นเชลยสงครามเหล่านี้สามารถรวมตัวกันเพื่อก่อความไม่สงบ<sup>184</sup> หรือเป็นปฏิปักษ์ต่ออำนาจราชสำนักเหมือนกับที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในสมัยอยุธยาตอนปลาย การแบ่งแยกมุสลิมออกเป็นกลุ่มย่อยๆ นี้ทำให้อำนาจต่อรองของมุสลิมเหล่านี้มีน้อยมากและทำให้ง่ายต่อการควบคุมโดยเจ้าพนักงานของราชสำนัก คือกลุ่มขุนนางกรมท่าขวานนั่นเอง

มุสลิมที่ถูกกวาดต้อนมาถูกแบ่งแยกออกไปตามพื้นที่ต่างๆ โดยมีผู้นำชุมชนเรียกว่า “หะยี” (Haji) ซึ่งหมายถึงพวกมุสลิมที่ได้รับการศึกษาด้านศาสนา และผ่านการแสวงบุญ หรือไปประกอบพิธีฮัจย์ที่นครเมกกะมาแล้ว พวกหะยีที่มีความรู้จะได้รับเลือกจากชุมชนให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าหรือผู้นำชุมชนที่เรียกว่า “โต๊ะครู” หรือ “โต๊ะอิหม่าม”<sup>185</sup> โดยมีฐานะเป็นผู้นำทั้งทางด้านศาสนาและผู้นำชุมชนมุสลิมกลุ่มย่อยๆ ที่กระจายอยู่ในเขตชานพระนครและวงราชการนี้ บันทึกรวบรวมของชาวตะวันตกกล่าวว่า พวกหะยี หรือโต๊ะครู ได้รับความเคารพนับถือจากชนพื้นเมืองเชื้อสายมลายูอย่างสูงในฐานะที่เป็นผู้ประกอบพิธี<sup>186</sup> ส่วนบันทึกอีกฉบับหนึ่งก็กล่าวว่า “พวกหะยีนั้นมีอำนาจเหนือพวกที่ให้ความนับถือเขา และเป็นอำนาจที่ไม่มีใครควบคุมได้ พวกเขารู้กลวิธีจะทำให้ตัวเองร่ำรวยโดยไม่ให้เป็นผลเสียต่อการเป็นนิกบูน”<sup>187</sup> โต๊ะครู จึงเป็นพวกที่มีบทบาทในการเป็นผู้นำชุมชนมุสลิมเชื้อสายมลายู และอยู่ในอาณัติการควบคุมของพระยาจุฬาราชมนตรีเจ้ากรมท่าขวา

<sup>183</sup> เอิร์ล ยอร์ช วินเซอร์, “การเดินทางไปสู่สยาม- กรุงเทพฯ,” แปลโดย สารภี สิริสิงห ใน *รวมเรื่องแปล หนังสือเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1*, หน้า 127.

<sup>184</sup> เสาวนีย์ จิตต์หมวด, *กลุ่มชาติพันธุ์: ชาวไทยมุสลิม*, หน้า 110.

<sup>185</sup> มาจากคำว่า “ดาโต๊ะ” ในภาษามลายูแปลว่า “ผู้มีอาวุโส” ส่วน “โต๊ะครู” หมายถึงผู้ทรงความรู้เกี่ยวกับหลักการอิสลาม มักเป็นผู้นำชุมชน และเป็นตุลาการผู้ตัดสินคดีความตามหลักการของอิสลาม หรือชะริอะ (ดูรายละเอียดใน อุทัย หิรัญโต, *มุสลิมในประเทศไทย* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2527), หน้า 136.)

<sup>186</sup> เอิร์ล ยอร์ช วินเซอร์, “การเดินทางไปสู่สยาม- กรุงเทพฯ,” หน้า 114- 115.

<sup>187</sup> คาร์ล ออกัสตัส ฟรีดริค กุตสลาฟฟ์, “บันทึกประจำวันเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในกรุงเทพฯ,” หน้า 79.



ในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นประชากรมุสลิมส่วนใหญ่เป็นพวกที่นับถือนิกายสุหนี่ ในขณะที่พระยาจุฬาราชมนตรีเป็นขุนนางมุสลิมที่นับถือนิกายชีอะห์ ซึ่งเท่ากับผู้ที่มิอำนาจควบคุมพวกมุสลิมในเขตพระราชธานีของสยามเป็นมุสลิมส่วนน้อย ต่างจากในสมัยอยุธยาที่พวกซึ่งนับถือนิกายชีอะห์มีจำนวนใกล้เคียงกับพวกเชื้อสายมลายูกลุ่มสุหนี่<sup>188</sup> ด้วยเหตุนี้พระยาจุฬาราชมนตรีซึ่งเป็นหัวหน้าประชากรมุสลิมจึงต้องควบคุมพวกมุสลิมเหล่านั้นผ่านทางหะยี หรือโต๊ะครู ซึ่งเป็นผู้นำทางศาสนา และการปกครองชุมชนอีกทีหนึ่ง เป็นผลให้พวกโต๊ะครูมีบทบาทมากขึ้นในกลุ่มประชากรมุสลิมเชื้อสายมลายู โดยมีอำนาจของราชสำนักซึ่งใช้ผ่านทางพระยาจุฬาราชมนตรี เจ้ากรมท่าขวาสนับสนุนอีกต่อหนึ่ง

ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนัก ขุนนางกรมท่าขวา กับโต๊ะครู มีหลักฐานกล่าวถึงในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง ดังปรากฏอยู่ในพระราชกำหนดเกล้าในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศกล่าวว่า ขุนนางกลุ่มนี้มีหน้าที่ควบคุมให้พวกโต๊ะครูบังคับพวกมุสลิมจัดเก็บส่วยดอกชมพูให้กับราชสำนักสยาม<sup>189</sup> ต่อมาในสมัยธนบุรี โต๊ะครูหลายคนยังเป็นที่ปรึกษาด้านการศาสนาให้กับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี<sup>190</sup> ความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางกรมท่าขวา ราชสำนักสยาม กับพวกโต๊ะครู ในสมัยรัตนโกสินทร์แสดงให้เห็นจากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีหมายรับสั่งให้โต๊ะครูเกณฑ์พวกมุสลิมกลุ่มต่างๆ ในเขตพระนครไปร่วมกระบวนแห่พิธีมะหะร่าหน้าพระที่นั่งเมื่อ พ. ศ. 2360 (ค. ศ. 1817) ซึ่งในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และกรมพระราชวังบวรฯ มีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรขบวนแห่ในพิธีนี้จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาจุฬาราชมนตรี หลวงนนทเกษ และหลวงโกษาอิศฐาก นำกระบวนพิธีลงเรือข้ามฟากจากกุฎีเจ้าเซ็นไปแห่ถวายให้ทอดพระเนตรที่หน้าพระที่นั่งสุริยาศวรย์ในพระบรมมหาราชวัง และที่หน้า

<sup>188</sup> ลาลูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1*, หน้า 501.

<sup>189</sup> *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5*, หน้า 119.

<sup>190</sup> ในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีระบุว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงมี โต๊ะครูเป็นที่ปรึกษาด้านการวิปัสณาฝึกจิต คือ โต๊ะริต โต๊ะทอง และโต๊ะนง ซึ่งเป็นแขกสามคนที่นำหนังสือแขกเกี่ยวกับการรักษาสมาธิจิตเข้ามาอ่านถวาย (ดูรายละเอียดใน *พระราชพงษาวดารกรุงธนบุรี* (พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, ร. ศ. 131), หน้า 179. )

พระที่นั่ง พุทโธศวรชัยในพระบรมราชวัง ในกรณีได้โปรดให้เกณฑ์แขกสุหนี่ แยกโต๊ะ แขกสุหนี่ เข้าร่วมในกระบวนแห่ด้วย<sup>191</sup>

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีรับสั่งให้เกณฑ์พวกมุสลิมที่นับถือนิกายสุหนี่ ซึ่งเป็นนิกายที่แปลกแยกจากพวกแขกเจ้าเซ็นที่นับถือนิกายชีอะห์เข้าร่วมในพิธีด้วยนั้น น่าจะมีนัยยะสำคัญอยู่ 2 ประการ ประการแรกเนื่องจากพวกที่นับถือนิกายชีอะห์ในเวลานั้นมีจำนวนน้อย ไม่สามารถจัดพิธีมะหะร่าได้ยิ่งใหญ่เหมือนในสมัยอยุธยา ขณะที่ชาวสยามในราชสำนักสมัยนั้นต่างก็มีชีวิตทันเห็นพิธีเหล่านี้มาแล้ว จึงต้องการจัดพิธีมะหะร่าให้ยิ่งใหญ่เหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองยังดี และให้สมเด็จพระเกียรติยศที่จะถวายหน้าพระที่นั่ง จึงจำเป็นต้องเกณฑ์พวกมุสลิมกลุ่มต่างๆ ในพระนครเข้าร่วมอย่างเอิกเกริกใหญ่โต นัยยะอีกประการหนึ่งเป็นการแสดงถึงบทบาท และอำนาจของขุนนางกรมท่าขวา ซึ่งถือเป็นกลไกที่ราชสำนักใช้ในการควบคุมประชากรมุสลิมในเขตพระนคร และวงราชธานีของสยาม ราชสำนักจึงได้ใช้อำนาจผ่านทางพระยาจุฬาราชมนตรีบังคับให้โต๊ะครู ซึ่งเป็นหัวหน้าชุมชนมุสลิมต่างๆ เพื่อให้เกณฑ์มุสลิมต่างนิกายเข้าร่วมกระบวนแห่

ราชสำนักสยามยังให้การสนับสนุนการประกอบพิธีมะหะร่าของมุสลิมนิกายชีอะห์เป็นประจำทุกปี โดยพระมหากษัตริย์นับจากรัชกาลที่ 1 ทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ทั้งยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง เสด็จมาเป็นประธานในพิธีมะหะร่าเป็นประจำทุกปี ในหมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จุลศักราช 1204 ตรงกับ พ. ศ. 2386 (ค. ศ. 1843) หม่อมเจ้าหญิงโสมนัส<sup>192</sup> (ในรัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเจ้า

<sup>191</sup> “หมายรับสั่งเรื่อง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และกรมพระราชวังบวรเสด็จฯ ทอดพระเนตรการแห่ตำบุด และแขกเจ้าเซ็นลุยไฟถวายตัว, ” ใน *ประชุมหมายรับสั่งภาค 4 ตอนที่ 1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว*, หน้า 94-96.

<sup>192</sup> เป็นพระธิดาในพระองค์เจ้าลักขณานุกุล พระราชโอรสในรัชกาลที่ 3 หม่อมเจ้าโสมนัส เป็นพระราชนัดดาซึ่งรัชกาลที่ 3 โปรดมากต่อมาทรงเลื่อนให้เป็นพระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี และได้รับแต่งตั้งเป็นสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ในรัชกาลที่ 4 พระมารดาของสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสฯ เป็นลูกเรียงพี่เรียงน้องกับภรรยาของพระยาวรเชษฐภักดี(เถื่อน) (ดูรายละเอียดใน บรรเจิด อินทุจันทร์ยง, *ราชสกุลพระบรมราชวงศ์จักรี*, หน้า 269. ; เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3*, หน้า 122. )

โสมนัสวัฒนาวดี) ได้เสด็จฯ ทอดพระเนตรพิธีเจ้าเซ็นหรือพิธีมะหะหฺร่า<sup>193</sup> และถือเป็นธรรมเนียมที่พระมหากษัตริย์ และเจ้านายหลายพระองค์จะเสด็จมาทรงร่วมพิธี อย่างเช่นรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ก็เคยเสด็จพระราชดำเนินร่วมในพิธีมะหะหฺร่าของพวกเขาเจ้าเซ็น พระมหากษัตริย์ยังทรงพระราชทานเงิน เทียนขี้ผึ้ง และแม่

แต่ดอกไม้สดในการประกอบพิธี<sup>194</sup> การที่ราชสำนักให้ความสำคัญและความสำคัญกับมุสลิมกลุ่มนี้เป็นพิเศษ อาจจะมีสาเหตุมาจากผู้นำมุสลิมคือขุนนางในกรมท่าชาวต่างก็เป็นขุนนางที่มีบทบาทอยู่ในราชสำนักโดยมีฐานะเป็นกลุ่มเครือญาติของขุนนางในตระกูลขุนนาง ซึ่งมีอำนาจมากในรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 5 นอกจากนี้ยังเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราชตระกูลด้วย

เพื่อสร้างความชอบธรรมในการควบคุมประชาคมมุสลิมต่างนิกาย พระยาจุฬาราชมนตรีจำเป็นต้องแสดงตนในฐานะผู้นำทางศาสนาให้เป็นที่ประจักษ์ทั้งในหมู่มุสลิมนิกายชีอะห์ และบรรดาโต๊ะครูผู้เชี่ยวชาญ หลักศาสนาอิสลามนิกายสุหนี่ ด้วยเหตุนี้พระยาจุฬาราชมนตรีในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 จึงให้ความสำคัญกับการศึกษาด้านศาสนาเป็นพิเศษ ในบันทึกเรื่องราวของลูกหลานขุนนางกลุ่มนี้กล่าวว่า พระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) และบุตรชายคือ พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ได้แต่งตำราทางศาสนาอิสลามไว้หลายเล่ม โดยเฉพาะหนังสือซึ่งใช้ในการพิธีทางศาสนาจนได้รับยกย่องให้เป็น “อาลีม” หรือ “อาลิม” (alim) หมายถึง ผู้เชี่ยวชาญทางศาสนาอิสลาม<sup>195</sup> การที่

<sup>193</sup> “หมายรับสั่งเรื่อง หม่อมเจ้าหญิงโสมนัสเสด็จทอดพระเนตรพิธีเจ้าเซ็น, ” ใน *ประชุมหมายรับสั่งภาค 4 ตอนที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ. ศ. 1203- 1205* (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พี. เอ. ลิฟวิ้ง จำกัด, 2537), หน้า 39.

<sup>194</sup> “เรื่องพระราชทานขี้ผึ้งหลวงแก่หลวงนนทเกษ (1 เมษายน ร. ศ. 123), ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม. ร. 5 ร. ล. / 12 เลขที่ 31. ; “เรื่องพระราชทานขี้ผึ้งแก่หลวงศรียศประเทศมนตรี (1 เมษายน ร. ศ. 123), ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม. ร. 5, ร. ล. / 12 เลขที่ 45 . ; กุศล เอี่ยมอรุณ “บันทึกเจ้าเซ็นในคืนวันเลือดปนน้ำตา, ” ใน *ธนบุรี*, หน้า 113. ; สัมภาษณ์ อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา ธิดาพระยาจุฬาราชมนตรี (สัน), 15 พฤษภาคม พ. ศ. 2543.

<sup>195</sup> อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน, “ที่ระลึกในการทำบุญบักไม้้นิฮานให้กับท่านบรรพบุรุษแห่งตระกูลอหะหมัดจุฬา- จุฬารัตน และบรรพบุรุษแห่งนิกายชีอะห์อิสนาอะชะรีในประเทศ

พระยาจุฬาราชมนตรีทั้งสองท่านให้ความสำคัญต่อการแต่งตั้งสื่อเกี่ยวกับการศาสนาแสดงถึงความเชื่อชาญ และความชำนาญในกิจการของศาสนาอิสลาม อันจะช่วยส่งเสริมภาพลักษณ์ความเป็นผู้นำประชาคมมุสลิมในสยามได้อีกทางหนึ่งด้วย

จากคำบอกเล่าของ ทองย้อย อหะหมัดจุฬา ธิดาของพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ในรัชกาลที่ 5 ซึ่งเคยเล่าเรื่องราวต่างๆในอดีตให้กับผู้วิจัยเมื่อหลายปีที่ผ่านมา และจากการสัมภาษณ์ อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา ธิดาของพระยาจุฬาราชมนตรี (สัน) ในรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6 ได้อธิบายถึงบทบาทของขุนนางกรมท่าชาวที่มีต่อชุมชนมุสลิมว่า พระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) ในรัชกาลที่ 3 และพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ในรัชกาลที่ 4 เป็นผู้รอบรู้ในหลักการของศาสนาอิสลามเป็นอย่างดี อรอนงค์ เล่าว่าในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศมีชาวอิหร่านผู้หนึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านศาสนาอิสลาม นิกายชีอะห์ ชื่อ “ไซยิดอหะหมัด” เดินทางเข้ามาอยู่ในสยาม และต่อมาได้รับพระราชทานตำแหน่ง “หลวงพิมลเสณี” ซึ่งเป็นตำแหน่งล่ามในกรมท่าชาว และยังรับราชการในกรมอาสาจามด้วย บุคคล ท่านนี้ภายหลังเมื่อกรุงแตกได้เข้ามาอยู่ร่วมกันกับพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) และได้เป็นอาจารย์ทางด้านศาสนาให้กับท่านเถื่อน และท่านหงษ์ (เจ้าจอมหงษ์ในรัชกาลที่ 2 )<sup>196</sup>

การที่ท่านเถื่อน หรือพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) ได้รับการศึกษาจาก ไซยิดอหะหมัด ซึ่งได้รับยกย่องว่าเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากท่านศาสดามะหะหมัด ย่อมแสดงให้เห็นว่าพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) เป็นผู้ที่รอบรู้ในทางศาสนาอิสลามอย่างแตกฉาน จนสามารถประพันธ์บทโศลก และตำราของศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ไว้เป็นจำนวนมาก เท่ากับเป็นหนทางหนึ่งในการสร้างความชอบธรรมให้เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ในการควบคุมมุสลิมกลุ่มต่างๆ ในเขตพระราชธานีของสยาม ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความพยายามของขุนนางกลุ่มนี้ที่จะรักษาบทบาท และอิทธิพลที่มีต่อการควบคุมประชาคมมุสลิมในเขตพระราชธานีของสยามเอาไว้ จาก “บันทึกรายวันเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในกรุงสยาม” กล่าวถึงบทบาทของขุนนางกรมท่าชาวที่มีต่อมุสลิมกลุ่มต่างๆ ดังนี้

---

ไทย, " 1 กุมภาพันธ์ 2529. ; Rudolph P. Mathee, *The Politics of Trade in Safavid Iran*, p. 247.

<sup>196</sup> อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน , “ที่ระลึกในการทำบุญปักไม้นิชาน ให้กับท่านบรรพบุรุษแห่งตระกูลอหะหมัดจุฬา- จุฬารัตน และบรรพบุรุษแห่งนิกายชีอะห์อิสนาอะชะรีในประเทสไทย, " 1 กุมภาพันธ์ 2529

... หัวหน้าแขกมัวร์ และราชเศรษฐี (Rasitty) บุตรชายชั้นหมื่นในเกียรติยศสูงสุด ที่ได้ รับจากพระเจ้าอยู่หัว ในฐานะที่ตัวหัวหน้าได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้นำเรื่องราวร้องทุกข์ ของประชาชนมากราบทูลให้ทรงทราบ เพราะชาวสยามถือกันว่าเป็นการไม่สมพระเกียรติยศ อันสูงส่งของพระเจ้าอยู่หัวที่จะนำคำพูดของประชาชนมากราบทูลให้ทรงทราบโดยตรง ดังนั้นหน้าที่ของแขกมัวร์ผู้นี้ก็คือนำคำพูดต่างๆของประชาชนมาดัดแปลงให้เป็นภาษาที่ หูหรรษาไร้สาระพองๆ กับถ้อยคำสรรเสริญพระพุทธรเจ้า เพื่อนำไปกราบบังคมทูลต่อพระเจ้า อยู่หัว หัวหน้าแขกมัวร์ผู้นี้ได้ใช้อำนาจหน้าที่ของเขาในการกราบบังคมทูลเรื่องราว ซึ่ง อำนาจประโยชน์ให้แก่ตนเองและยังใช้อภิสิทธิ์ต่างๆอย่างเต็มที่ ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีใคร จะเป็นที่เกลียดชัง และเกรงกลัวของขุนนางมากไปกว่าบุคคลผู้นี้อีกแล้ว และแทบจะไม่มี ใครที่มีอำนาจเหนือพระราชประสงค์ของพระเจ้าอยู่หัวได้มากเท่ากับเขาผู้นี้ หัวหน้าแขก มัวร์ไม่ต้องการให้ประเทศสยามดำเนินการติดต่อค้าขายอย่างกว้างขวางกับชาวยุโรป จึงถือ โอกาสเข้าขัดขวางทุกกรณีและยังส่งเสริมให้ประเทศสยามดำเนินการค้าขายกับเพื่อนร่วม ชาติของเขาซึ่งก็ถูกรีดไถทุกครั้งที่มีการติดต่อค้าขายนั้นอยู่ในอำนาจของเขาเช่นกัน พวกแขก มัวร์คนอื่นๆ ถ้าไม่เป็นทาสก็ต้องเป็นคนทำงานใกล้ชิดกับเขา และอาจกล่าวได้ว่าคนพวกนี้ ล้วนแต่มีเล่ห์เหลี่ยมด้วยกันทั้งสิ้น<sup>197</sup>

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระยาจุฬาราชมนตรี ซึ่งเป็นหัวหน้าแขกมัวร์ มีบทบาท มากในการให้คำแนะนำและโทษกับพวกมุสลิมในเขตพระราชธานีของสยาม ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงบทบาท ของขุนนางกรมท่าขวาในฐานะกลไกที่ราชสำนักใช้ในการควบคุมประชาคมมุสลิมในเขตพระราชธานี ของสยามอีกด้วย

**บทบาทของขุนนางกรมท่าขวาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง รัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ. ศ. 2394-2435 (ค. ศ. 1851-1892)**

นับตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา สยามต้องเผชิญกับ การขยายอำนาจของชาติตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษซึ่งขยายอิทธิพลทางการเมือง และผลประโยชน์ ทางเศรษฐกิจจากอินเดีย สู่พม่า และคาบสมุทรมลายู ซึ่งได้กลายเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคงของ สยาม ส่วนฝรั่งเศสก็เข้าครอบครองเวียดนาม และแผ่อิทธิพลเข้าสู่ ลาว และกัมพูชา การขยาย

<sup>197</sup> คาร์ล ออกัสตัส ฟรีคริค กุตสลาฟฟ์, “บันทึกกรายวันเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในกรุงสยาม, ”



อิทธิพลของอังกฤษ และฝรั่งเศสในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่งผลโดยตรงต่อการปรับเปลี่ยนตัวเองของสยามจากการเป็นรัฐจารีตนิยม ไปสู่การสร้างรัฐชาติตามแบบตะวันตก<sup>198</sup>

ในหนังสือเรื่อง “การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม)” โดย เพ็ญศรี ดึก กล่าวถึงการดำเนินนโยบายของสยามต่อการขยายอิทธิพลของตะวันตกว่ามีจุดมุ่งหมายหลัก 2 ประการคือ ประการแรกเพื่อป้องกันอำนาจอธิปไตยและความมั่นคงของประเทศทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ประการที่ 2 เพื่อความอยู่รอดของประเทศ สำหรับจุดมุ่งหมายแรกนั้น สยามพยายามดำเนินนโยบายอย่างรอบคอบทั้งทางการทูต และพาณิชย์เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ ส่วนจุดมุ่งหมายประการที่ 2 นั้น รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ทรงพยายามกระทำทุกวิถีทางเพื่อความอยู่รอดของประเทศ นอกจากจะทรงใช้นโยบายคู่ตามลมแล้ว ยังทรงยึดถือนโยบายผูกมิตรกับมหาอำนาจหนึ่งไว้คานมหาอำนาจอื่นซึ่งมีที่ทำการคุกคามสยามมากเกินไปหรืออีกนัยหนึ่งทรงถ่วงดุลอำนาจมิให้ชาติใดชาติหนึ่งเข้ามามีอำนาจในประเทศมากเกินไป จนเป็นอันตรายต่อความมั่นคง<sup>199</sup>

นอกจากภัยคุกคามทางด้านความมั่นคงแล้ว การขยายอิทธิพลทางการค้าของอังกฤษ ฝรั่งเศส รวมถึงชาติตะวันตกที่เริ่มมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็เพิ่มแรงกดดันให้กับสยามมากขึ้น โดยเฉพาะความพยายามของอังกฤษที่ได้ส่งเซอร์ จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) เข้ามาเจรจา

<sup>198</sup> อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงแนวทางการบริหารประเทศดังกล่าว เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย โดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงสำนึกทางประวัติศาสตร์ ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแนวความคิดของของรัชกาลที่ 4 และ 5 ที่ทรงตั้งอำนาจการบริหารราชการของกลุ่มขุนนาง มาสู่สถาบันกษัตริย์อย่างแท้จริง (ดูรายละเอียดใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ. ศ. 2475* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 311-313. )

<sup>199</sup> เพ็ญศรี ดึก, *การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม)* (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เทกซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชัน จำกัด, 2541), หน้า 3-4.

เพื่อตกลงทำสัญญาการค้าฉบับใหม่กับสยามภายใต้พระปรมาภิไธยของกษัตริย์ทั้งสองประเทศ อันเป็นผลให้สยามอยู่ในสภาพที่ถูกบั่นทอนอำนาจอธิปไตยมากขึ้นทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และการเมือง

ขณะที่สยามกำลังเผชิญภัยคุกคามจากการขยายอำนาจทางการเมือง และเศรษฐกิจของชาติตะวันตกนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงดำเนินพระบรมราโชบายปรับปรุงประเทศ ใน 2 ลักษณะควบคู่กันคือ รับเอาความเจริญแบบตะวันตกมาใช้ในสังคมไทย และปรับปรุงของเดิมที่มีอยู่ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่จะเปลี่ยนแปลง<sup>200</sup>

ในรัชกาลที่ 4 เป็นช่วงเวลาที่มีการวางแผนระเบียบปฏิบัติต่างๆหลายประการ จะเห็นได้จากประกาศหลายฉบับที่ตราออกมาเป็นจำนวนมากในระหว่างรัชสมัย ในขณะที่เดียวกันการดำเนินนโยบายด้านการต่างประเทศกลายเป็นพระราชภารกิจหลักที่พระมหากษัตริย์ทรงให้ความสำคัญมาก ราชสำนักสยามได้ปรับปรุงงานด้านการค้าและการต่างประเทศครั้งใหญ่ มีความพยายามที่จะจัดระเบียบบริหารราชการเพื่อรับกับการเปลี่ยนแปลงของประเทศ ซึ่งส่งผลให้บทบาทของขุนนางกรมท่าขวาที่เคยมีอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 3 ลดลง อันนำไปสู่การเสื่อมบทบาทของกรมท่าขวาในที่สุด

การลดบทบาทของขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 นับตั้งแต่สยามตกลงทำสัญญาเบอร์นีย์กับอังกฤษ ตามด้วยการทำสัญญาในลักษณะเดียวกันกับชาติตะวันตกอีกหลายชาติในรัชกาลที่ 3 ส่งผลให้บทบาทด้านการค้าต่างประเทศของขุนนางกรมท่าขวาต้องลดน้อยลงไปมาก อย่างไรก็ตามขุนนางกลุ่มนี้ยังคงมีบทบาทสำคัญในกิจการด้านต่างประเทศ โดยยังคงมีอิทธิพลขัดขวางการตกลงทำสัญญากับอังกฤษ ดังปรากฏใน “พระราชกระแสเรื่อง ไทยเป็นประเทศเล็กน้อยหน้ากลัวอันตราย” ของรัชกาลที่ 4 ที่ทรงกล่าวถึง เมื่อครั้งที่เซอร์ เจมส์ บรู๊ค (Sir James Brook) เข้ามาเจรจาขอแก้ไขสัญญากับสยามหลัง การทำสัญญาเบอร์นีย์ในรัชกาลที่ 3 ในครั้งนั้นเจ้าพระยาพระคลัง เห็นด้วยกับการแก้ไขสัญญา จึงนำเรื่องขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย แต่รัชกาลที่ 3 ไม่ทรงเห็นด้วย “ทรงคิดเถียงว่าไปพยักพืดยอมมัน ให้เป็นช่องให้มันรบกวตต่อไปทำไม ”<sup>201</sup> การที่ทรงกล่าวเช่นนั้นอาจเป็นไปตามข้อสันนิษฐานของอังกฤษที่ว่าทรงได้รับการถวายคำแนะนำจากขุนนางกรมท่าขวา

<sup>200</sup> กระทรวงศึกษาธิการ, *แนวพระราชดำริแก้รัชกาล* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2528), หน้า 71.

<sup>201</sup> “พระราชกระแสเรื่องไทยเป็นประเทศเล็กน้อยหน้ากลัวอันตราย, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 12 (ไม่ปรากฏปี), สมุดไทยดำ .

ภายใต้การนำของพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม)<sup>202</sup> ข้อสันนิษฐานดังกล่าวสอดคล้องกับข้อความใน “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62 เรื่องทูตฝรั่งเศสสมัยรัตนโกสินทร์” ซึ่งกล่าวว่า “... พระเจ้าน้องยาเธอ ฯ กรมขุนเดชาดิศรพระยาศรีพิพัฒน์ฯ พระยาพิพัฒน์โกษา และพระยาจุฬาราชมนตรี กราบบังคมทูลพระกรุณาต้องคำกันว่าไม่ชอบใจที่จะลดให้ความจึงแก่งแย่งกันอยู่”<sup>203</sup> จากเอกสารดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ากลุ่มเสนาบดีของสยามที่เกี่ยวข้องในเวลานั้นมีความคิดแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายของเจ้าพระยาพระคลังมีความเห็นว่าน่าจะแก้ไขสัญญา ส่วนฝ่ายของ พระเจ้าน้องยาเธอ ฯ กรมขุนเดชาดิศร พระยาศรีพิพัฒน์ฯ พระยาพิพัฒน์โกษา และพระยาจุฬาราชมนตรี เห็นว่าไม่ควรแก้ไข แต่ในที่สุดที่ประชุมคณะเสนาบดีก็เห็นชอบไม่แก้ไขสนธิสัญญากับเซอร์เจมส์ บรุ๊ก โดยยังคงยืนยันตามสนธิสัญญาเดิมที่ตกลงกันไว้เมื่อ พ. ศ. 2369 (ค. ศ. 1826) หรือสนธิสัญญาเบอร์นี เมื่อรัฐบาลอังกฤษทราบถึงความล้มเหลวของคณะทูตครั้งนี้จึงออกคำสั่งให้เซอร์เจมส์ บรุ๊ก เดินทางกลับมาเมืองไทยอีกครั้งหนึ่งพร้อมก็นำเรือรบอังกฤษซึ่งจอดอยู่ในจินมาด้วยโดยถ้าหากไทยไม่ยอมแก้หนังสือสัญญา ก็ให้ใช้อำนาจบังคับเหมือนกับที่เคยทำกับจีน<sup>204</sup> แต่ยังไม่ทันที่จะดำเนินการก็พอดีรัชกาลที่ 3 เสด็จสวรรคตเสียก่อน

การเสด็จขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ความขัดแย้งระหว่างสยามกับอังกฤษทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น และเป็นช่วงที่ขุนนางตระกูลขุนนาคมีอำนาจสูงมากในการบริหารราชการแผ่นดิน โดยเฉพาะเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหกลาโหม (ดิศ) พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) พระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) และจมีนราชามาตย์ (จำ) “ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการขวนขวายอย่างพร้อมเพรียงกันถวายราชสมบัติแก่เจ้าฟ้ามงกุฎ”<sup>205</sup> ในหนังสือเรื่อง “หมอฟรังในวังสยาม” ซึ่งแปลมาจากบันทึกเรื่อง “A Physician at the

<sup>202</sup> เป็นข้อสันนิษฐานของทางฝ่ายอังกฤษเนื่องจากพวกเขาเห็นว่าขุนนางกลุ่มนี้มีบทบาทอย่างมากต่อราชสำนักสยาม และจะไม่ยอมเสียผลประโยชน์เนื่องมาจากการเจรจาอมตามชาวตะวันตก (ดูรายละเอียดใน *เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1*, หน้า 75-77. )

<sup>203</sup> *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62 เรื่องทูตฝรั่งเศสสมัยรัตนโกสินทร์* (พระนคร: โสภณพิพรรฒ

ธนากร, 2479, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาสรรพกิจปริชา (ชื่น โชติกเสถียร) 28 กุมภาพันธ์ 2479), หน้า 135.

<sup>204</sup> ปิยนาด ขุนนาค, *บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลขุนนาค*, หน้า 128.

<sup>205</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 141.

Court of Siam” เขียนโดยนายแพทย์ มัลคอล์ม สมิธ (Dr. Malcolm Smith) ศัลยแพทย์ชาวอังกฤษที่เข้ามารับราชการในราชสำนักรัชกาลที่ 5 กล่าวถึงบทบาทของขุนนางตระกูลขุนนาคที่มีต่อการเสด็จขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจที่สุดคนหนึ่งในแผ่นดิน “ท่านพูดอย่างเปิดเผยว่าไม่เห็นใครในราชอาณาจักรเหมาะสมไปกว่าเจ้าฟ้ามงกุฎ ยิ่งไปกว่านั้นตัวท่านยังพร้อมจะใช้อำนาจทั้งหมดที่มีอยู่สนับสนุนความเห็นดังกล่าว”<sup>206</sup> จากนั้นทิกของ มัลคอล์ม สมิธ ซึ่งชี้ให้เห็นว่ามีกลุ่มบุคคลส่วนหนึ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามและไม่เห็นด้วย แต่เมื่อเจ้าพระยาพระคลังแสดงตัวให้การสนับสนุนเจ้าฟ้ามงกุฎ “ความหวังของฝ่ายตรงข้ามเริ่มเลือนลาง เมฆหมอกที่ปกคลุมกระจายหายไป”<sup>207</sup>

การสนับสนุนให้เจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งในขณะนั้นยังทรงผนวชเป็น “วชิรญาณภิกขุ” ขึ้นครองราชย์ เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่นับเป็นการดำเนินกลยุทธ์บายเพื่อสร้างความมั่นคง และป้องกันการรุกรานของอังกฤษ เนื่องจาก “วชิรญาณภิกขุ” ทรงเป็นเจ้านายที่มีพระปรีชาสามารถในภาษาอังกฤษ ทรงมีความสนิทสนมกับมิชชันนารี และชาวตะวันตก ซึ่งจะช่วยให้อังกฤษสามารถบริหารราชการในท่ามกลางวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้น ปิยนาค ขุนนาค กล่าวว่า “เป็นที่เลื่องลือว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ทรงนิยมชาวต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวตะวันตก เหตุการณ์นี้จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้อังกฤษยับยั้งไม่กระทำการรุนแรงกับไทย”<sup>208</sup> อาจกล่าวได้ว่านโยบายด้านการต่างประเทศมีความสำคัญอย่างยิ่งต่ออธิปไตยของชาติ และได้กลายเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ขุนนางตระกูลขุนนาคให้การสนับสนุนพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่

หลังจากเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ได้ทรงแต่งตั้งขุนนางตระกูลขุนนาคให้ดำรงตำแหน่งสำคัญๆ เจ้าพระยาพระคลังฯ ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ฯ ถือกักคินาถึง 30,000 มีอำนาจรองจากพระมหากษัตริย์ คือได้อาญาสิทธิในแผ่นดินจน ประหารชีวิตคนได้ เป็นใหญ่ทั่วพระราชอาณาจักร<sup>209</sup> ขุนนางตระกูลขุนนาคได้รับการ

<sup>206</sup> มัลคอล์ม สมิธ, *หมอฝรั่งในวังสยาม*, แปลโดย พิमान แจ่มจรัส (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์รวมธรรม, 2542), หน้า 59.

<sup>207</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

<sup>208</sup> ปิยนาค ขุนนาค, *บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลขุนนาค*, หน้า 128.

<sup>209</sup> “ประกาศเลื่อนยศขุนนางเป็นเจ้าพระยาและสมเด็จพระเจ้าพระยา จ. ศ. 1213, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 87, สมุดไทยดำ.

เลื่อนยศตำแหน่งอีกหลายท่านคือพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ฯ พระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สมุหพระกลาโหม

ในรัชกาลที่ 4 เป็นช่วงที่สยามต้องดำเนินนโยบายอินอ่อนผ่อนตามชาติตะวันตกเพื่อรักษาเอกราชและอธิปไตยเอาไว้ ด้วยเหตุนี้พระมหากษัตริย์ และขุนนางที่เกี่ยวข้องกับนโยบายต่างประเทศจึงต้องยินยอมตกลงทำสัญญากับชาติตะวันตก โดยเฉพาะสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษกับสยามที่เรียกว่า “สนธิสัญญาไมตรี และพาณิชย์” หรือ “สนธิสัญญาเบาว์ริง” (the Bowring Treaty) ซึ่งลงนามเมื่อวันที่ 18 เมษายน พ. ศ. 2398 (ค. ศ. 1855)<sup>210</sup> รายละเอียดในสนธิสัญญาเบาว์ริงยังใช้เป็นตัวอย่างในการเจรจาตกลงทำสัญญากับประเทศต่างๆ ในยุโรป สหรัฐอเมริกา และ ญี่ปุ่น ซึ่งเป็นความพยายามของรัชกาลที่ 4 ที่จะทรงดึงมหาอำนาจต่างๆ เข้ามาถ่วงดุลกับอังกฤษ<sup>211</sup>

การตกลงทำสนธิสัญญาเบาว์ริงระหว่างสยามกับอังกฤษนั้นส่งผลกระทบต่อบทบาทด้านการค้าของขุนนางกรมท่าขวา ซึ่งได้ลดลงไปมากตั้งแต่ครั้งที่มีการตกลงทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในรัชกาลที่ 3 เพราะผลจากสนธิสัญญาเบาว์ริงได้เปลี่ยนแปลงวิธีการจัดเก็บภาษีของกรมท่าขวาจากเดิมที่เคยเป็นหน่วยงานที่ควบคุมจัดเก็บภาษีในอัตราที่ราชสำนักสยามเป็นผู้กำหนดมาเป็นการจัดเก็บภาษีขาเข้าในอัตราร้อยละ 3 และถ้าหากสินค้าที่นำเข้ามาจำหน่ายไม่ได้ทางการสยามต้องคืนภาษีให้จนครบ<sup>212</sup> ภาษีนี้เรียกว่า “ภาษีร้อยชักสาม” โดยผู้มีหน้าที่จัดเก็บคือพระยาจุฬาราชมนตรี อย่างไรก็ตามภายหลังจากภาษีร้อยชักสามนี้ถูกโอนไปให้แก่หลวงบริบูรณ์สุภากร เจ้าภาษีฝิ่นเป็นผู้ควบคุมจัดเก็บ<sup>213</sup> ทั้งนี้คงเนื่องจากหลวงบริบูรณ์สุภากรได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ควบคุมการเก็บภาษีการค้าในเขตพระนคร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง

<sup>210</sup> เพ็ญศรี ติ๊ก, *การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม)*, หน้า 7.

<sup>211</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

<sup>212</sup> “หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศอังกฤษ แลประเทศสยาม, ” ใน เพ็ญศรี ติ๊ก, *การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย ฯ*, หน้า 271.

<sup>213</sup> “สาตราณำตั้งหลวงบริบูรณ์สุภากรเจ้าภาษีฝิ่นเป็นเจ้าภาษีร้อยชักสาม, ” หอสมุดแห่งชาติ เอกสารเย็บเล่มกรมพระกลาโหม เล่ม 38, หน้า 2- 5.



ทรงให้ขุนนางผู้นี้ควบคุมการจัดเก็บภาษีทั้งขาเข้าและขาออกที่อยู่ในเขตเมืองหลวง<sup>214</sup> ทำให้ขุนนางกรมท่าขวามิได้ทำหน้าที่จัดเก็บภาษีอากรอีกต่อไป

แม้ว่าพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) จะเป็นหนึ่งในบุคคลที่มีส่วนร่วมในการเจรจากับคณะของเซอร์จอห์น เบาว์ริง<sup>215</sup> แต่หลังจากพระยาจุฬาราชมนตรี(นาม) ถึงแก่อนิจกรรมไปแล้ว การเจรจาสนธิสัญญาการค้ากับตะวันตกไม่ปรากฏมีชื่อของขุนนางกรมท่าขวาเข้าไปเกี่ยวข้องอีกแต่ทรงแต่งตั้งเชื้อพระวงศ์ และขุนนางในตระกูลขุนนาคนเป็นผู้เจรจาทำสัญญากับต่างชาติ เช่น หนังสือสนธิสัญญาแก้ไขข้อตกลงการค้ากับอังกฤษในปลาย พ. ศ. 2389 (ค. ศ. 1855) บุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งให้เข้าร่วมเจรจากองมีเฉพาะ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท และขุนนางในตระกูลขุนนาคน<sup>216</sup> ต่อมาใน พ. ศ. 2400 (ค. ศ. 1857) การเจรจาตกลงทำสนธิสัญญาระหว่างสยามกับสหรัฐอเมริกาใช้คณะผู้เจรจาฝ่ายสยามประกอบไปด้วยกรมหลวงวงษาธิราชสนิท สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชกรมการประยูรวงศ์ สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชกรมการพิชัยญาติ เจ้าพระยาศรีสุริยวงค์ เจ้าพระยาวรวงศ์มหาโกษาธิบดีและเจ้าพระยาอมราช (นุช)<sup>217</sup> ในพ. ศ. 2401 (ค. ศ. 1859) การเจรจาตกลงทำสัญญากับคณะทูตโปรตุเกส และฮอลันดาประกอบด้วยเจ้านายและขุนนางคือ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เจ้าพระยานิกรบดินทร์ (ว่าที่สมุหนายก) เจ้าพระยาศรีสุริยวงค์

<sup>214</sup> “ประกาศยกเลิกอากรตลาด ตั้งพิภักดาภาษีเรือ โรงร้าน ตึก แพ จ. ศ. 1220 (พ. ศ. 2402) ,” ใน *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 80-81.

<sup>215</sup> ในหนังสือสัญญาอะบุเสนาบตีที่ร่วมเจรจาและลงนามในสนธิสัญญาระหว่าง สยาม กับ คณะทูตเซอร์ จอห์น เบาว์ริง ประกอบไปด้วย พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชกรมการประยูรวงศ์ สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชกรมการพิชัยญาติ เจ้าพระยาศรีสุริยวงค์ เจ้าพระยาอมราช พระมหาเทพ (แทนเจ้ากรมวัง) นายชาน มหาดเล็ก (แทนเจ้ากรมนา) พระนายศรีเสาวรักษ์ (แทนสมุหนายก) พระยามนตรีสุริยวงค์ (แทนเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์) พระยาพิพัฒน์โกษา เจ้าพระยามหาศรีธรรม (ผู้รักษากรุงเก่า) และพระยาจุฬาราชมนตรี (ดูรายละเอียดสัญญาใน “หนังสือสัญญา จ. ศ. 1217, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 14 , สมุดไทยดำ . )

<sup>216</sup> “พระบรมราชโองการเรื่องเจรจาทำสัญญากับอังกฤษ, ” หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุนิตยสารที่ 4 จ. ศ. 1217 เลขที่ 82 , สมุดไทยดำ.

<sup>217</sup> “ประกาศเรื่องแต่งตั้งผู้แทน 5 นาย, ” หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุนิตยสารที่ 4 จ. ศ. 1219 เลขที่ 112 , สมุดไทยดำ .

(ว่าที่สมุหกลาโหม) เจ้าพระยาวรวิงศ์มหาโกษาธิบดี พระยาวรพงษ์พิพัฒน์ และพระยาโชดิก ราชเศรษฐี (เจ้ากรมท่าซ้าย) <sup>218</sup> ไม่ปรากฏว่าพระยาจุฬาราชมนตรีหรือมีขุนนางกรมท่าขวาได้เข้าร่วมเจรจากับชาวตะวันตกอีก แสดงว่าขุนนางกรมท่าขวาหลังจากพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ไปแล้วได้หมดบทบาทด้านการต่างประเทศกับชาวตะวันตกไปโดยสิ้นเชิง

การที่ขุนนางกรมท่าขวาไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจการดำเนินงานด้านต่างประเทศเหมือนใน รัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ก็เนื่องจากราชสำนักสยามในรัชกาลที่ 4 ให้ความสำคัญกับนโยบาย ด้านต่างประเทศเกี่ยวกับความสัมพันธ์กับตะวันตกอย่างมาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า อยู่หัวคงจะทรงเห็นว่าการดำเนินงานของขุนนางกรมท่าขวาที่ผ่านมาทำให้คณะทูต และพ่อค้าของ อังกฤษไม่พอใจราชสำนักสยาม ซึ่งจะกลายเป็นอุปสรรคที่ทำให้ความสัมพันธ์ของสยามกับรัฐบาล อังกฤษที่มีอำนาจในเวลานั้นต้องกระทบกระเทือน ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงเข้ามาดำเนินงานเกี่ยวกับวิธีการติดต่อกับชาวตะวันตกใหม่

แต่เดิมนั้นเวลาชาวตะวันตกเข้ามายังสยามจะติดต่อกับราชสำนักโดยพิจารณาจากลามาที่ นำเข้ามาคือถ้าหากเป็นลามาเงินก็ติดต่อกับกรมท่าซ้าย ถ้าใช้ลามาแขก หรือลามาฝรั่ง (โปรตุเกส) หรือลามาอังกฤษ ก็จะติดต่อกับกรมท่าขวา โดยลามาอังกฤษ และลามาโปรตุเกสจะขึ้นตรงต่อขุนนาง ตำแหน่ง “ราชเศรษฐี” ที่เรียกว่าลามาอังกฤษนั้นไม่ได้หมายความว่า เป็นผู้ชำนาญภาษาอังกฤษแต่ เป็นลามาหลายที่อยู่ในสังกัดกรมท่าขวา เนื่องจากในช่วงที่อังกฤษเข้ามาติดต่อกับสยามก่อนรัชกาล ที่ 4 นั้นอังกฤษใช้ลามาที่รู้ภาษามลายูซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนในบังคับ การใช้ลามาหลายของทั้งสองฝ่ายก่อให้เกิดข้อ

ขัดแย้งกันอยู่หลายครั้งในการเจรจาความเมือง และทำให้ฝ่ายอังกฤษไม่พอใจ <sup>219</sup> ต่อมาในรัชกาล ที่ 2 จึงทรงจัดให้มีตำแหน่งเจ้าท่าที่ทำหน้าที่ลามาอังกฤษขึ้น แต่ก็ยังคงเป็นคนไทยเชื้อสายโปรตุ เกสชื่อว่า “โจเซฟ” โดยได้รับพระราชทานยศเป็น “หลวงสุรสาคร” บุคคลผู้นี้พูดภาษาอังกฤษ ได้บ้างแต่ส่วนใหญ่จะใช้ภาษาลาติน กับโปรตุเกส เมื่อขุนนางผู้นี้ถึงแก่กรรมก็ไม่ได้มีการแต่งตั้งเจ้า ท่าฝรั่งอีก คงให้ลามาในกรมท่าขวบบ้าง กรมท่าซ้ายบ้างเป็นผู้รับรองหรือติดต่อกับชาวตะวันตก <sup>220</sup>

<sup>218</sup> “ พระราชสาสน์แต่งตั้งเจ้าหน้าที่ผู้ชี้ขาดในการปรึกษาทำสัญญา, ” หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุการณ์รัชกาลที่ 4 จ. ศ. 1220 เลขที่ 77 , สมุดไทยดำ .

<sup>219</sup> “เรื่องตั้งเจ้าท่าเป็นหลวงวิสุทธิสาครดิษฐ จ. ศ. 1221, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 25, สมุดไทยดำ .

<sup>220</sup> เรื่องเดียวกัน .

แต่เมื่อถึงในรัชกาลที่ 4 พระองค์ได้ทรงมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้ นายจอห์น บูช (Mr. John Bush) หรือที่เรียกว่า “กัปตันบูช” ซึ่งเป็นพ่อค้าชาวอังกฤษที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในสยามให้ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็น หลวงวิสุทธสาครดิษฐ์เจ้าท่าฝรั่งมีขอบเขตหน้าที่ “ได้ว่าการล่ามพนักงานสำหรับรับแขกเมือง และลูกค้าที่มาแต่ยุโรปขึ้นกรมท่ากลาง พระราชทานศักดินา 600 มีอำนาจบังคับบัญชาเรือลูกค้าที่ไปมาค้าขายต่างประเทศและเรือลำเลียงตามกฎหมายท้องน้ำ ที่ได้ตั้งใช้สำหรับประเทศสยาม” <sup>221</sup>

การที่รัชกาลที่ 4 ทรงแต่งตั้งให้ชาวอังกฤษเป็นเจ้าท่าฝรั่ง และย้ายตำแหน่งให้มาขึ้นสังกัดในกรมท่ากลางแสดงว่า พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับนโยบายเกี่ยวกับความสัมพันธ์กับชาติตะวันตก จึงทรงย้ายตำแหน่งเจ้าท่าฝรั่งจากกรมท่าขวาไปสังกัดในกรมท่ากลาง ซึ่งเป็นหน่วยงานที่สามารถดำเนินนโยบายต่างประเทศให้กับพระองค์ จะเห็นได้ว่าผู้ที่เข้ามาบริหารราชการในกรมท่ากลางล้วนเป็นบุคคลที่มีความสำคัญโดยตรงกับรัชกาลที่ 4 ทั้งสิ้นคือ พระเจ้าน้องยาเธอ ฯ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท รวมถึงกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาง ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงให้เจ้าท่าคนใหม่ไปขึ้นกับกรมท่ากลางในบังคับของเจ้านายและขุนนางกลุ่มนี้ การย้ายตำแหน่งเจ้าท่าฝรั่งรวมทั้งล่ามที่ติดต่อกับชาติตะวันตกทั้งหมดไปขึ้นกับกรมท่ากลางทำให้กรมท่าขวาไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการติดต่อกับชาวตะวันตก เป็นการยุติบทบาทด้านการต่างประเทศของขุนนางกลุ่มนี้ไปโดยสิ้นเชิง

ขุนนางกรมท่าขวาได้ถูกโอนย้ายเข้าไปควบคุมดูแลงานอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับการค้า และการต่างประเทศ แต่ยังคงเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระคลังอยู่ กิจงานด้านธุรการในพระคลังวิเศษ พระคลังในซ้าย และพระคลังในขวา ปรากฏตามหมายแต่งตั้งดังนี้

... ให้พญาจุฬาราชมนตรี คงที่เป็นเจ้ากรม ฯ ท่าขวา พระบาทสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชในพระบรมโกษฐ์ ให้เป็นผู้สำเร็จราชการในพระคลังวิเศษแล้ว บัดนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ว่าราชการในพระคลังในขวาซ้ายด้วย ตั้งแต่ ณ วันจันทร์ แรมสิบสามค่ำ เดือนยี่ ปีกุน ตรีศก ศักราช ๑๒๑๓ <sup>222</sup>

<sup>221</sup> เรื่องเดียวกัน .

<sup>222</sup> “ สำเนาแต่งตั้งพระยาจุฬาราชมนตรี, ” หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ. ศ. 1200 , เลขที่ 20 / ก , มัดที่ 2 ๓ ๑๒๓, กระดาษเพลลา . (เอกสารเป็นจดหมายเหตุรัช

พระคลังในซ้ายมีหน้าที่ดูแลจัดเก็บ และจ่ายของจำพวก กระจาด มู่ลี่ เครื่องครัว เช่น ถาด หม้อทองแดง ฯลฯ ส่วนพระคลังในขวามีหน้าที่ดูแลจัดเก็บและจ่ายของจำพวกไหม ผ้า ดินบุก เครื่องเหล็ก น้ำอ้อย ฯลฯ<sup>223</sup> ในพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ ทรงมีพระบรมราชธิบายเกี่ยวกับการแก้ไขการปกครองแผ่นดินได้ทรงกล่าวถึงหน้าที่และความ เป็น มาของพระคลังต่างๆ เมื่อ พ. ศ. 2430 (ค. ศ. 1887) มีใจความตอนหนึ่งดังนี้

... พระคลังในซ้ายและพระคลังในขวา ... เป็นผู้จัดซื้อของจำหน่ายจ่ายนายด้านทำ การโยธา และจ่ายราชการเบ็ดเสร็จได้โดยเร็ว ไม่ต้องวังซื้ออยู่ให้เสียเวลาค้ำยกันกับกงสี สำหรับราชการทั่วไป ... ได้ป็นพนักงานที่จัดซื้อของนี้ออกเป็นสองแผนก เครื่องเหล็ก ต่างๆ ไว้เป็นพนักงานคลังในขวา สิ่งของต่างๆ น้ำยาทาสีเป็นต้นไว้คลังในซ้าย ... พระคลัง วิเศษ... เป็นคลังผ้าทั่วไป... แต่เดิมก็จะมีกรมมากคล้ายกับคลังในซ้ายขวา แต่ครั้งภาย หลังมาจะเป็นด้วยแพรผ้าต่างๆเป็นของเก็บรักษายาก และพระเจ้าแผ่นดินจะเป็นพระธุระมาก ในการที่จะบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นต้น จึงได้ส่งผ้านั้นมาเก็บไว้เสียพระคลังใน พระคลัง วิเศษก็กลายเป็นแต่ผู้สำหรับรับออกไปพระราชทานแต่ผู้หนึ่งผู้ใด หรือถวายในเวลาจะ บำเพ็ญพระราชกุศล<sup>224</sup>

บทบาทหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในพระคลังในซ้าย และขวาคือการควบคุม จัดหา และ เบิกจ่ายของต่างๆที่ปรากฏในราชการ นอกจากนี้ยังมีหน้าที่จัดเก็บแล้วจัดทำบัญชีขึ้นทูลเกล้า ฯ

---

กาลที่ 4 แต่เก็บรวมอยู่กับจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เนื่องจากเป็นการแต่งตั้งพระยาจุฬาราชมนตรี คนเดิม)

<sup>223</sup> ประชุมหมายรับสั่งภาค 4 ตอนที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาท สมเด็จพระ

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ. ศ. 1203- 1205, หน้า 288-290.

<sup>224</sup> เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน

ร. ศ. 103 และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระ บรม

ราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน (กรุงเทพมหานคร: จันวณิชย์, 2526, คุณหญิงทัศนาว ลัย

ศรีสงคราม พิมพ์ถวายในงานฉลองพระชันษาครบ 60 พรรษา สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า กัลยาณิวัฒนา พ. ศ. 2526) หน้า 44.

ถวายตั้งหลักฐานในจดหมายเหตุ จ. ศ. 1225 ตรงกับ พ. ศ. 2407 (ค. ศ. 1864) รายละเอียดดังนี้

	<div style="display: flex; align-items: center; justify-content: center;"> <div style="border-left: 1px solid black; border-right: 1px solid black; padding: 0 10px;"> <p style="margin: 0;">พระยาจุฬาราชมนตรี</p> <p style="margin: 0;">...ข้าพระพุทธเจ้า</p> </div> <div style="margin: 0 10px;"> <p style="margin: 0;">พระยาสมบัตยาธิบดี</p> </div> </div>	
ขอนสัก	<div style="display: flex; align-items: center; justify-content: center;"> <div style="border-left: 1px solid black; border-right: 1px solid black; padding: 0 10px;"> <p style="margin: 0;">ขอพระราชทานทำบัญชีไม้</p> </div> </div>	
	<p style="margin: 0;">— จหมื่นราชนาคา —</p>	

ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายให้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยเจ้าพนักงานซึ่งทำการในพระบรมมหาราชวัง และ (อู่) กำปั่นการเบจเสจเบิกไม้ขอนสักในปีละดู เบญจศก 225

จากหนังสือทูลเกล้า ฯ แสดงว่า พระยาจุฬาราชมนตรีมีหน้าที่ตรวจทำบัญชีช่วยไม้ขอนสัก ซึ่งขึ้นอยู่กับพระคลังในซ้ายขึ้นทูลเกล้าถวาย และเป็นผู้จัดทำบัญชีรายการใช้งานไม้ชนิดต่างๆที่เอาไปใช้ในกิจการต่างๆของราชสำนัก แม้ว่ารัชกาลที่ 4 จะทรงแต่งตั้งให้พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) และกลุ่มขุนนางกรมท่าขวาไปดูแลพระคลังในซ้าย และพระคลังในขวา เพิ่มขึ้นจากเดิมที่รัชกาลที่ 3 ทรงให้ดูแลงานในพระคลังวิเศษ แต่อาจกล่าวได้ว่าขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 4 นั้นได้หมดบทบาทด้านการค้า และการต่างประเทศไปโดยสิ้นเชิง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ. ศ. 2411(ค. ศ. 1868 ) เป็นช่วงเวลาที่ขุนนางตระกูลขุนนาคามีบทบาทสูงมากในราชสำนัก ในครั้งนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการ มีอำนาจสิทธิขาดเต็มที่ถึงขั้นสั่งประหารชีวิตผู้ทำความผิดขั้นร้ายแรงได้ ต่อมาในปีระกา พ. ศ. 2416 (ค. ศ. 1873) ก็ทรงสถาปนาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ขึ้นเป็น สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ฯ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินผู้มีอำนาจสิทธิขาดในราชการแผ่นดินทั้งในกรุงและนอกกรุง<sup>226</sup> ขุนนาง

<sup>225</sup> “บัญชีเบิกเงินซื้อไม้สักทำการในพระบรมมหาราชวัง จ. ศ. 1225 ,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 159, สมุดไทย.

<sup>226</sup> ปิยนาด ขุนนาค, *บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลขุนนาค*, หน้า 23.



ตระกูลขุนนางยังคงมีบทบาทอย่างสูงในการบริหารราชการแผ่นดิน โดยได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญทั้งทางฝ่ายทหารและพลเรือน

สำหรับในกิจการของกรมทำนุเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า) บุตรของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้ากรม เมื่อท่านถึงแก่อนิจกรรมใน พ. ศ. 2413 (ค. ศ. 1870) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงแต่งตั้งให้พระยาเทพประทุม (ท้วม) ดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีว่าที่เจ้าพระยาพระคลัง การบริหารราชการในกรมทำนุจึงล้วนขึ้นอยู่กับขุนนางในตระกูลขุนนาง ซึ่งเป็นเครือญาติกับกลุ่มขุนนางกรมท่าขวาสายตระกูลเอกอะหมัด

ขุนนางในตระกูลขุนนางให้ความอุปถัมภ์บรรดาญาติสายที่เป็นมุสลิมเป็นอย่างดีโดยได้ถวายคำแนะนำรัชกาลที่ 5 ให้ทรงแต่งตั้งพระราชเสวยนารี (สิน) บุตรของพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ขึ้นดำรงตำแหน่งแทนพระยาจุฬาราชมนตรี (น้อย) ที่ถึงแก่อนิจกรรม พร้อมกันนั้นก็ทรงแต่งตั้งให้พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) เป็นที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศทางด้านการศาลต่างประเทศ 227

นอกจากจะมีความสัมพันธ์ทางสายตระกูลกับขุนนางตระกูลขุนนางซึ่งมีอำนาจมากในเวลานั้นแล้ว พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ยังมีฐานะเป็นพระญาติในรัชกาลที่ 5 กล่าวคือมารดาของท่านคือคุณหญิงกลิ่น เป็นลูกเรียงพี่เรียงน้องกับสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี หรือสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระบรมราชชนนีในรัชกาลที่ 5<sup>227</sup> สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีเป็นพระธิดาในกรมหมื่นมัตยาพิทักษ์ พระราชโอรสในรัชกาลที่ 3<sup>228</sup> กรมหมื่นมัตยาพิทักษ์

<sup>227</sup> “เรื่องจัดตั้งตำแหน่งในกระทรวงยุติธรรม และศาลต่างๆ (13 ธันวาคม ร. ศ. 111-12 มกราคม ร. ศ. 118),” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ม. ร. 5 ย. / 2 .

<sup>228</sup> สำนักพิมพ์สารคดี , *ธนบุรี*, หน้า 41.

<sup>229</sup> สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระนามเดิมคือหม่อมเจ้ารำเพย เป็นพระธิดาในกรมหมื่นมัตยาพิทักษ์ (ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมัตยาพิทักษ์ ต้นราชสกุล ศิริวงศ์) พระราชโอรสในรัชกาลที่ 3 กับเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ส่วนพระมารดาคือหม่อมน้อย ในรัชกาลที่ 4 ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นพระนางเธอพระองค์เจ้ารำเพย ภมราภิรมย์ พระราชเทวี ต่อมาในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาขึ้นเป็นกรมสมเด็จพระเทพศิรินท

ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทรัพย์ ธิดาของพระอัครสมบัตินี้ (ทับ) ซึ่งมีศักดิ์เป็นญาติกันกับพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ทางสายมารดา ส่วนพระราชมารดาของสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี คือ หม่อมน้อย ก็มีศักดิ์เป็นลูกพี่ลูกน้องกันกับ คุณหญิงกลิ่น ภรรยาของพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) และมารดาของพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ด้วยเหตุนี้พระยาจุฬาราชมนตรี จึงมีฐานะเป็นพระประยูรญาติในรัชกาลที่ 5<sup>230</sup> นอกจากนี้พระยาจุฬาราชมนตรี ยังถวายธิดาคือ คุณละม้าย ให้เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 5 ด้วย<sup>231</sup> การที่พระยาจุฬาราชมนตรีมีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับขุนนางในตระกูลขุนนางอีกทั้งยังเป็นพระญาติในรัชกาลที่ 5 ทำให้ขุนนางผู้นี้มีบทบาทในกรมท่าขวา โดยเฉพาะในกิจการด้านการศาลต่างประเทศ ดังปรากฏในประกาศแต่งตั้งตำแหน่งข้าราชการกระทรวงยุติธรรมเมื่อ ร. ศ. 111-112 ระบุว่า พระยาจุฬาราชมนตรีเป็นผู้มีความรอบรู้ในเรื่องงานศาล ให้ไปเป็นที่ปรึกษาในกระทรวงยุติธรรมด้านศาลต่างประเทศ<sup>232</sup>

ความสัมพันธ์ของรัชกาลที่ 5 กับกลุ่มขุนนางกรมท่าขวาเป็นไปด้วยดี พระองค์ทรงให้ความอุปถัมภ์พิธีกรรมทางศาสนาของพวกนิกายชีอะห์ในสยาม โปรดเกล้าฯ รับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยพระราชทานเทียนขี้ผึ้งหลวง และของใช้ต่างๆ เพื่อประกอบพิธีตะเซยัต หรือมะหะหฺร่า เป็นประจำทุกปี<sup>233</sup> นอกจากนี้ยังเคยเสด็จมาเป็นองค์ประธานในพิธีแห่งของพวกเจ้าเซ็น หรือทรงให้เจ้านายเชื้อพระวงศ์เสด็จมาเป็นประธานในพิธีมะหะหฺร่าเป็นประจำทุกปี<sup>234</sup> ต่างจากในรัชกาลที่ 2 ที่ทรงให้นำขบวนแห่ไปจัดตั้งถวายที่พระบรมมหาราชวัง ในรัชกาลที่ 3 ทรงให้เฉพาะเจ้านาย

---

รามาศรี และสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีตามลำดับ (ดูรายละเอียดใน บรรเจิด อินทุจันทร์ยง, *ราชสกุลพระบรมราชวงศ์จักรี*, หน้า 263- 268. )

<sup>230</sup> สัมภาษณ์ อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา, วันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2543.

<sup>231</sup> “หนังสือพงษาวดารย่อ ลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว), ” เอกสารส่วนบุคคล.

<sup>232</sup> “เรื่องจัดตั้งตำแหน่งในกระทรวงยุติธรรมและศาล (13 ธันวาคม-มกราคม ร. ศ. 118), ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ม. ร. 5 ย. / 2 .

<sup>233</sup> “พระราชทานขี้ผึ้งหลวงแก่หลวงนนทเกษ (1 เมษายน ร. ศ. 123- 4 กุมภาพันธ์ ร. ศ. 127), ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม. ร. 5 ร. ล. / 12 ลำดับที่ 31. ; “พระราชทานขี้ผึ้งหลวงแก่หลวงศรียศประเทศมนตรี(1 เมษายน ร. ศ. 123-4 กุมภาพันธ์ ร. ศ. 127), ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม. ร. 5 ร. ล. / 12 ลำดับที่ 45 .

<sup>234</sup> สัมภาษณ์ อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา, วันที่ 18 ตุลาคม พ. ศ. 2543.

เชื้อพระวงศ์เสด็จมาเป็นประธานในพิธี ส่วนในรัชกาลที่ 4 ก็มีได้ทรงให้เจ้านายพระองค์ใดเสด็จมาร่วมพิธี จนกระทั่งในรัชกาลที่ 5 พระองค์เคยเสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีมะหะหรั้าที่กุฎีหลวงซึ่งอยู่ในปกครองของพระยาจุฬาราชมนตรี(สิน) สองครั้ง<sup>235</sup> แสดงว่าทรงให้เกียรติกับขุนนางกรมท่าขวาซึ่งเป็นหัวหน้าพิธีกรรมของมุสลิมในสยาม การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับมุสลิมกลุ่มนี้ส่วนหนึ่งคงมีสาเหตุมาจากความสัมพันธ์ที่ทรงมีอยู่กับพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) จะเห็นได้จากการที่รัชกาลที่ 5 ทรงแต่งตั้งให้บุคคลผู้นี้ดำรงตำแหน่งว่าที่เจ้าพระยาใน พ. ศ. 2431 (ค. ศ. 1888) โดยพระราชทานพานทอง และเครื่องราชอิสริยาภรณ์เสมอด้วยชั้นเจ้าพระยา<sup>236</sup> แต่ยังไม่ได้แต่งตั้งพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ก็ถึงแก่อนิจกรรมเสียก่อน

ทองย้อย อหะหมัดจุฬา ธิดาของพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) และสุดาียง อหะหมัดจุฬา ธิดาของพระยาจุฬาราชมนตรี (เกษม) ในรัชกาลที่ 6 เคยเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า เมื่อครั้งที่พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ถึงอนิจกรรมในรัชกาลที่ 5 นั้นพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานในงานพิธีฝังศพ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนเครือญาติในสายตระกูลขุนนางรวมทั้งขุนนางในกรมท่า นอกจากนี้รัชกาลที่ 5 ยังพระราชทานไม้แกะสลักที่เรียกว่า “ไม้निชาน” คือไม้ปักเหนือหลุมศพของมุสลิม โดยแกะสลักเป็นตราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นว่าที่เจ้าพระยาด้วย<sup>237</sup>

แม้ว่าพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) จะได้รับแต่งตั้งให้มียศตำแหน่งสูง แต่เมื่อพิจารณาจากหน่วยงานที่บุคคลผู้นี้เข้าไปบริหารราชการพบว่าเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทไม่มากนัก หน่วยงานศาลต่างประเทศซึ่งพระยาจุฬาราชมนตรีเข้าไปช่วยราชการนั้น ก็เป็นเพียงที่ปรึกษา มิได้มีอำนาจตัดสินใจ

<sup>235</sup> เล่ากันว่าในการเสด็จทั้งสองครั้งนั้น เจ้าจอมละม้ายเป็นผู้นำเสด็จ ( สัมภาษณ์ อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา, วันที่ 18 ตุลาคม พ. ศ. 2543. )

<sup>236</sup> “หนังสือพงษาวดารย่อ ลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ,” เอกสารส่วนบุคคล. ; อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน, “ที่ระลึกในการทำบุญปักไม้निชาน ให้กับท่านบรรพบุรุษแห่งตระกูลอหะหมัดจุฬา- จุฬารัตน และบรรพบุรุษแห่งนิกายชีอะห์อิสนาอะชะรีใน ประเทศไทย,” 1 กุมภาพันธ์ 2529.

<sup>237</sup> อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา- จุฬารัตน, “ที่ระลึกในการทำบุญปักไม้निชาน ให้กับท่านบรรพบุรุษแห่งตระกูล อหะหมัดจุฬา- จุฬารัตน และบรรพบุรุษแห่งนิกายชีอะห์อิสนาอะชะรีในประเทศไทย,” 1 กุมภาพันธ์ 2529.

คดีความ<sup>238</sup> เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูประเบียบบริหารราชการแผ่นดินใน พ. ศ. 2435 ( ค. ศ. 1892) กรมท่าขวาก็ได้กลายเป็นหน่วยงานที่ถูกยกเลิกไปพร้อมกับกรมท่ากลาง และกรมท่าซ้าย ขุนนางกรมท่าขวาก็ได้ถูกโอนย้ายไปอยู่ตามหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องในระยะแรกพระยาจุฬาราชมนตรี รวมทั้งขุนนางกรมท่าขวาก็จำนวนหนึ่งถูกโอนย้ายไปประจำอยู่ในหน่วยงานศาลต่างประเทศขึ้นกับกระทรวงยุติธรรม<sup>239</sup> แต่เมื่อมีการปรับปรุงระเบียบบริหารราชการด้านศาลต่างประเทศแล้ว ขุนนางกลุ่มนี้ก็ถูกลดบทบาทด้านศาล และถูกโยกย้ายไปทำงานด้านธุรการ โดยพระยาจุฬาราชมนตรี และขุนนางกรมท่าขวาได้ถูกย้ายไปเป็นเจ้าพนักงานในกรมสแตมป์ มีหน้าที่ตรวจสอบ และรวบรวมเก็บค่าธรรมเนียมากรแสตมป์จากคำร้องในศาลต่างประเทศ<sup>240</sup> แม้ว่าพระยาจุฬาราชมนตรีในรัชกาลที่ 5 จะมีความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ และขุนนาง ตระกูลขุนนาค แต่การหมดบทบาทของขุนนางกรมท่าขวานั้นเป็นไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ 4 ซึ่งส่งผลให้ขุนนางกลุ่มนี้หมดบทบาทต่อการบริหารราชการไปในรัชกาลที่ 5

ขุนนางกรมท่าขวาต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในรัชกาลที่ 4 อันเนื่องมาจากผลกระทบจากการขยายอิทธิพลของชาติตะวันตกที่แผ่ขยายเข้ามาสู่สยามทำให้เกิดการปรับตัวครั้งใหญ่ในราชสำนัก ส่งผลให้เกิดการปรับปรุงการบริหารราชการในหลายด้านรวมทั้งด้านการค้าต่างประเทศ และนโยบายด้านต่างประเทศ ในขณะเดียวกันขุนนางผู้ใหญ่ในกรมท่าขวาโดยเฉพาะกลุ่มของพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ซึ่งเป็นข้าหลวงใกล้ชิดในรัชกาลที่ 3 นั้นก็ยังเป็นกลุ่มซึ่งมีท่าทีแข็งกร้าวและไม่ยอมโอนอ่อนผ่อนตามชาติตะวันตก ซึ่งเป็นแนวความคิดที่ไม่สอดคล้องกับพระบรมราชโบาย ของรัชกาลที่ 4 และขุนนางผู้ใหญ่ที่มีอำนาจอยู่ในเวลานั้นคือ สมเด็จพระยาบรมมหาราช

<sup>238</sup> สัมภาษณ์ อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา, วันที่ 18 ตุลาคม 2543.

<sup>239</sup> “เรื่องจัดตั้งตำแหน่งในกระทรวงยุติธรรม และศาลต่างๆ ( 13 ธันวาคม ร. ศ. 111-12 พฤษภาคม ร. ศ. 118), ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ม. ร. 5 ย. / 3 .

<sup>240</sup> “เรื่องจัดตั้งตำแหน่งในกระทรวงยุติธรรม และศาลต่างๆ ( 13 ธันวาคม ร. ศ. 111-12 พฤษภาคม ร. ศ. 118), ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ม. ร. 5 ย. / 3 . ; พระยาจุฬาราชมนตรีเป็นเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่เก็บค่าธรรมเนียมากรแสตมป์จากคำร้องในคดีที่ผ่านศาลคดีต่างประเทศ (ดูรายละเอียดใน “เรื่องคำร้องเงินขอให้ชำระหนี้ (19 พฤษภาคม ร. ศ. 116), ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ม. ร. 5 ย. / 6 . )

ประยูรวงศ์ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งมีแนวคิดตระหนักถึงภัยคุกคามจากตะวันตก<sup>241</sup> จึงทำให้ราชสำนักพยายามลดบทบาทของขุนนางกลุ่มนี้ลง จะเห็นได้ว่าในรัชกาลที่ 4 ขุนนางกลุ่มของพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ถูกลดอำนาจในการบริหารราชการตามลำดับ บทบาทหน้าที่ซึ่งเคยมีอยู่มากในรัชกาลที่ 3 ลดลงโดยมีการโอนย้ายกิจกรรมต่างๆที่เคยมีอยู่เดิมไปให้กับหน่วยงานใหม่ในสังกัดกรมท่ากลางภายใต้การควบคุมของขุนนางสายตระกูลขุนนาค ความพยายามในการลดบทบาทขุนนางกรมท่าขวาของราชสำนักสยามเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไปในระยะแรก แต่เมื่อพระยาจุฬาราชมนตรี(นาม) ซึ่งเป็นบุคคลที่ทรงอิทธิพลมากที่สุดในกรมท่าขวาดังกล่าวถึงแก่กรรมแล้ว ขุนนางกรมท่าขวาในสมัยต่อมาก็หมดบทบาทด้านการค้าและการต่างประเทศไปโดยสิ้นเชิง

**การเสื่อมอำนาจในการปกครองมุสลิม และความแตกแยกของขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5** แม้ว่าขุนนางกรมท่าขวาจะหมดบทบาทด้านการค้าไปตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 และหมดบทบาทด้านการต่างประเทศไปในรัชกาลที่ 4 แต่ขุนนางกลุ่มนี้ยังคงมีบทบาทในการควบคุมประชาคมมุสลิมในเขตพระราชธานีของสยาม บทบาทส่วนนี้ยังคงได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักเป็นอย่างดี จนถึงในรัชกาลที่ 5 บทบาทในการควบคุมประชาคมมุสลิมของขุนนางกรมท่าขวาได้ถูกทำลายจากกระแสการเปลี่ยนแปลงภายใต้ภาวะความแตกแยกภายในสายตระกูลของขุนนางกลุ่มนี้ ซึ่งได้นำมาซึ่งการเสื่อมอำนาจการควบคุมประชาคมมุสลิมในเขตพระราชธานีของสยาม

**ความขัดแย้งภายในกลุ่มขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5** การเสื่อมบทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 มิได้มีสาเหตุมาจากปัจจัยภายนอกเท่านั้น แต่ยังมีสาเหตุสำคัญมาจากความขัดแย้งภายในหน่วยงานกรมท่าขวาซึ่งเริ่มมาตั้งแต่เมื่อพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ถึงอนิจกรรมในรัชกาลที่ 4 แล้ว ปรากฏว่าพระองค์มิได้ทรงแต่งตั้งขุนนางในสายตระกูลของพระยาจุฬาราชมนตรี(นาม) ให้ดำรงตำแหน่งสืบแทนแต่ทรงแต่งตั้งข้าหลวงของพระองค์ คือนายน้อย ซึ่งเป็นมุสลิมนิกายชีอะห์ของกุฎีวัดหงส์ (คือกุฎีเจ้าเซ็นซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับวัดหงส์รัตนาราม เขตบางกอกใหญ่ เรียกว่า กุฎีกลาง หรือกุฎีเจริญพาสน์ในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นกลุ่มที่อยู่ในสายตระกูลของพระยาจุฬาราชมนตรี (อากาหฺยี) ให้ดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรีทั้งที่สายตระกูลของพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ยังมีตัวผู้สืบทอดอยู่อีกหลายคน<sup>242</sup>

<sup>241</sup> ปิยนาค ขุนนาค, “แนวความคิดทางการเมืองของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง ขุนนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 83.



พระยาจุฬาราชมนตรี (อาคาหีย์) เป็นน้องต่างมารดา กับพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรีในรัชกาลที่ 1 เนื่องจากพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ถึงแก่อนิจกรรมไปก่อนโดยไม่มีบุตรชายสืบทอดตำแหน่ง มีเพียงบุตรสาวคือท่านนง ซึ่งได้สมรสกับท่านเถื่อน บุตรของพระยาจุฬาราชมนตรีสายของท่านอกามะหะหมัดมุสลิมในวงศ์เดียวกัน ต่อมาในรัชกาลที่ 2 จึงทรงแต่งตั้งให้ท่านเถื่อนดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรี

เป็นที่ทราบกันในหมู่ญาติวงศ์ของขุนนางกลุ่มนี้ว่าลูกหลานตระกูลของพระยาจุฬาราชมนตรี (อาคาหีย์) กับตระกูลของพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ต่างช่วงชิงความเป็นผู้นำในการปกครองพวกมุสลิมในกายซื่อหะห์ในสยามกันมายาวนาน<sup>243</sup> จนกระทั่งพระยาจุฬาราชมนตรี (อาคาหีย์) ได้แยกไปสร้างศาสนสถานใหม่เรียกว่า กระจุกกลาง หรือกระจุกเจริญพาสน์ หรือกระจุกวัดหงษ์ การที่ขุนนางกลุ่มพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ในชั้นหลัง ได้แก่พระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) และพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) มีความสัมพันธ์กับราชินิกุลบางช้าง และขุนนางสายตระกูลขุนนาง จึงทำให้ขุนนางกลุ่มนี้ขึ้นมามีบทบาทในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ส่งผลให้ขุนนางกลุ่มนี้มีอำนาจปกครองมุสลิมในกายซื่อหะห์ รวมถึงมุสลิมเชื้อสายมลายูในวงราชธานี แต่เมื่อถึงรัชกาลที่ 4 พระองค์กลับทรงเปลี่ยนมาแต่งตั้งจุฬาราชมนตรี จากกลุ่มตระกูลของพระยาจุฬาราชมนตรี (อาคาหีย์) และถึงแม้ว่าพระยาจุฬาราชมนตรี (น้อย) จะถึงอนิจกรรมในปลายรัชกาลที่ 4<sup>244</sup> พระองค์ก็ไม่ได้ทรงแต่งตั้งให้ใครขึ้นมาดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรี คงให้พระนันทเกษ (แยม) เป็นผู้รักษาการแทนพระยาจุฬาราชมนตรีคนเดิม จนล่วงถึงรัชกาลที่ 5 จึงได้ทรงกลับมาแต่งตั้งให้พระราชมุขศรี (สิน)

<sup>242</sup> ท่านน้อยเดิมดำรงตำแหน่งเป็น ขุนวรวิธาน ในรัชกาลที่ 3 ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งหลวงศรีเนาวรัตน์ และพระยาจุฬาราชมนตรี (ดูรายละเอียดใน “หมู่ตำแหน่งเรื่องแต่งตั้งและเลื่อนบรรดาศักดิ์ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย จ. ศ. 1213,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 95, สมุดไทยดำ .

<sup>243</sup> สัมภาษณ์ อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา, วันที่ 17 ตุลาคม พ. ศ. 2543.

<sup>244</sup> พระยาจุฬาราชมนตรี (น้อย) ถึงแก่กรรมเมื่อ วันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ. ศ. 2410 (ค. ศ. 1867) ( ดูรายละเอียดใน “จดหมายเหตุของหมอบลัดเล, ” ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 12* ( พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร, 2462, พิมพ์แจกในงานศพ หม่อมเจ้าชายสง่างาม ปีมะแม 2462), หน้า 63. )

บุตรของพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ขึ้นดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรีอีกวาระหนึ่ง<sup>245</sup> การที่รัชกาลที่ 4 ทรงแต่งตั้งให้ขุนนางสายตระกูลพระยาจุฬาราชมนตรี (อาภาหัย) ดำรงตำแหน่ง “จุฬาราชมนตรี” ทำให้เกิดความแตกแยกขึ้นในหมู่ขุนนางกรมท่าขวา ดังรายละเอียดในพระราชหัตถเลขของรัชกาลที่ 5 ดังนี้

... แต่ก่อนๆมา ตระกูลนี้ได้เป็นผู้ใหญ่ปกครองญาติพี่น้องสืบเนื่องกันมาตั้งแต่พระยาจุฬาแก้วพระยาวรเทศ พระยาจุฬานาม มีอำนาจบังคับบัญชาว่ากล่าวบุตรหลานพี่น้องแลพวกแขกเจ้าเช่นเป็นสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ครั้นเมื่อพระยาจุฬานามถึงแก่กรรม พระศรียศบุตรชายใหญ่ได้ว่าการฤๅไม่กี่วันก็พะเอินเป็นประจวบตายพระยาจุฬาเด็ยนี้ยังเป็นเด็กหนุ่มอยู่ไม่ได้รับที่สืบต่อบิดาจึงได้เกิดแย่งชิงตำแหน่งที่พระยาจุฬาท่านขึ้นในครั้งแรก ในระหว่างหลวงนนทเกษ หลวงสุนทร หลวงศรียศยิม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดให้ผู้ที่แย่งกันเป็นทั้งสิ้น จึงให้นายน้อยข้าหลวงเดิมซึ่งเป็นพวกกฏีวัดหงษ์เป็นพระยาจุฬาส่วนกฏีนี้พระศรียศยิมเป็นผู้ว่ากฏี ตั้งแต่นั้นมาความแตกร้าवादหมางก็มีมากขึ้นตามลำดับในระหว่างพวกพี่น้องเหล่านี้ อำนาจที่จะปกครองก็ถอยลง<sup>246</sup>

ความแตกแยกในหมู่ขุนนางกรมท่าขวาเริ่มต้นมาจากการแก่งแย่งอำนาจในหมู่ขุนนางผู้ใหญ่ภายหลังอนิจกรรมของพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) โดยขุนนางกรมท่าขวา 3 คน คือ หลวงนนทเกษ (แย้ม) หลวงสุนทรมลาญ (ไม่ปรากฏชื่อ) และหลวงศรียศ (ยิม) ซึ่งเป็นกลุ่มเครือญาติในสายตระกูลเจกอะหมัดเกิดการวิวาทแย่งตำแหน่งผู้นำตระกูล หลวงนนทเกษ (แย้ม) เป็นบุตรของพระศรียศ (ฉิม) น้องชายของพระยาจุฬาราชมนตรี(นาม) หลวงสุนทรมลาญ เป็นลูกชายของหลวงศรีมรมะต่าน<sup>247</sup> และคุณสูด ซึ่งเป็นธิดาของพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) ส่วนหลวงศรียศ (ยิม) เป็นน้องของหลวงนนทเกษ (แย้ม) ทั้งสามคนถือว่ามียศและอาวุโสพอๆกัน จึงได้เกิดความขัดแย้งในเรื่องการปกครองกลุ่มเครือญาติจนเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้รัชกาลที่ 4 ไม่โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งผู้ใดให้ดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรี แต่กลับทรงเลือก หลวงศรีเนาวรัตน์ (น้อย) ซึ่งสืบสายตระกูลมาจากพระยาจุฬาราชมนตรี (อาภาหัย) ให้ดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรีแทน

<sup>245</sup> “ ฎีกาของพระยาจุฬาราชมนตรี เรื่องกฏีเจ้าเซ็น (23 สิงหาคม-15 สิงหาคม ร. ศ. 118), ” .

<sup>246</sup> “ ฎีกาของพระยาจุฬาราชมนตรี เรื่องกฏีเจ้าเซ็น (23 สิงหาคม-15 สิงหาคม ร. ศ. 118), ” .

<sup>247</sup> เป็นขุนนางตำแหน่งล่ามภาษามลายูในกรมท่าขวา

ความขัดแย้งภายในตระกูลของขุนนางกรมท่าชาวสายแจะหมู่มาจนถึงจุดแตกหักในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อนายเหี้ยมบุตรชายของหลวงสุนทรมาลาญได้ยื่นฟ้องต่อศาลหลวง (ศาลโปริสสภา) กล่าวหาพระยาจุฬาราชมนตรี(สิน)บุตรของพระยาจุฬาราชมนตรี(นาม)เกี่ยวกับอำนาจในการปกครองกลุ่มเครือญาติและการควบคุมดูแลที่ดินในเขตกุฎีหลวง หรือกุฎีเจ้าเซ็น ที่ตั้งอยู่ระหว่างพระราชวังเดิม กับ คลองมอญ ซึ่งเป็นที่ดินพระราชทานจากรัชกาลที่ 1 ให้กับพระยาจุฬาราชมนตรี(แก้ว) โดยนายเหี้ยมกล่าวหาว่าพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ใช้อำนาจบังคับล้อมรั้วเขตที่ดินบ้านของตนซึ่งเป็นมรดกเดิมที่หลวงสุนทรมาลาญ ผู้เป็นบิดาทิ้งไว้ให้ และได้ขออำนาจศาลเพื่อบังคับไล่พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ผู้เป็นจำเลยให้รื้อรั้วออกไปจากเขตบ้าน<sup>248</sup> ต่อมาพระยาจุฬาราชมนตรีได้ทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาอธิบายถึงที่มาของข้อขัดแย้งเพื่อขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยโดยระบุว่าอำนาจในการปกครองที่ดินและปกครองพวกมุสลิมนิกายชีอะห์เป็นอำนาจที่ได้รับพระราชทานมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ผ่านทางสายบรรพบุรุษ<sup>249</sup>

หลังจากฎีกาของพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ได้นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายแล้ว รัชกาลที่ 5 ทรงให้มีการสอบสวนตามลำดับชั้น จนกระทั่งใน วันที่ 28 สิงหาคม ร. ศ. 118 ตรงกับ พ.ศ. 2442 (ค. ศ. 1899) ได้ทรงมีลายพระราชหัตถเลขาถึง พระเจ้าลูกเธอ ฯ พระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ความตอนหนึ่งว่า

... อันลักษณะปกครองหมู่บ้านในที่กุฎีเจ้าเซ็นนี้ ก็คล้ายกันกับเป็นสมภารเจ้าวัด ซึ่งจะถือเอาที่เป็นของกลางสำหรับสำหรับหมู่สำหรับตระกูล เป็นสิทธิ์ไปซื้อขายแก่ผู้อื่นไม่ได้ ในเวลานี้พระยาจุฬาราชมนตรีเป็นผู้ว่ากุฎีก็ต้องมีอำนาจเป็นใหญ่ในที่นั้น แต่จะขับไล่พี่น้องที่ได้อยู่อาศัยกันมาให้ออกเสียจากที่ถือเอาเป็นอาณาประโยชน์เฉพาะตัวก็ไม่ควร แต่ต้องมีที่ จะปกปักรักษาที่เหล่านั้นได้ตลอดไป จะปัดรั้วกันกำแพงให้เป็นเขตขอบอย่างไรก็ได้ แต่ที่นายเหี้ยมมาฟ้องนี้ กล่าวหา พระยาจุฬาจะปิดทางไม่ให้เข้าออกได้ก็เป็นความลำบากที่ควรจะต้องพิจารณา ดู ให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมมอบการเรื่องนี้ให้กรรมการวิเศษตรวจ กำหนดเขตที่พระราชทานนี้ มอบให้พระยาจุฬาเป็นผู้ปกครองรักษา แต่ส่วนนายเหี้ยมซึ่งเป็นหลานสกุลอยู่ในตระกูลเดียวกัน ก็ควรอยู่ในที่นี้ได้ตามที่เคยอยู่มาก แต่ที่ร้องว่าพระยาจุฬา

<sup>248</sup> “ ฎีกาของพระยาจุฬาราชมนตรี เรื่องกุฎีเจ้าเซ็น (23 สิงหาคม- 15 สิงหาคม ร. ศ. 118), ” .

<sup>249</sup> ดูรายละเอียดในภาคผนวก

ปิดทางนั้น จะควรบังคับตัดสินให้เป็นที่สะดวกดีด้วยกันทั้ง 2 ฝ่ายประการใด ก็ให้บังคับตัดสินไป<sup>250</sup>

พระบรมราชวินิจฉัยดังกล่าวทรงแสดงให้เห็นถึงพระวิจารณ์ญาณที่จะทรงให้การเป็นไปโดยยุติธรรมทั้งสองฝ่าย แต่ความขัดแย้งระหว่างคนในสายตระกูลก็ยังคงมีต่อเนื่องเรื่อยมา สาเหตุที่ทำให้คนในวงศ์ตระกูลของขุนนางกรมท่าฯ มีความขัดแย้งจนเกิดการแก่งแย่งชิงอำนาจน่าจะมีสาเหตุหลัก 3 ประการ คือ ประการแรกการที่ขุนนางผู้ใหญ่ในกรมท่าฯ ล้วนมีภรรยาหลายคน และบุตรที่เกิดจากภรรยาต่างๆ ไม่สามัคคีแก่งแย่งเป็นใหญ่กันเองจึงก่อให้เกิดความวุ่นวายภายในตระกูลจนลุกลามไปสู่การบริหารหน่วยงาน ประการที่สอง รัชกาลที่ 4 ทรงเปลี่ยนแปลงตำแหน่งจุฬาราชมนตรีโดยทรงแต่งตั้งข้าหลวงคนสนิทขึ้นมาดำรงตำแหน่งจุฬาราชมนตรี ซึ่งพระยาจุฬาราชมนตรีคนใหม่นี้เป็นกลุ่มที่ถูกมองว่าไม่ได้อยู่ในสายตระกูลตรงเหมือนสายของพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ดังนั้นพระยาจุฬาราชมนตรีคนใหม่นี้จึงไม่มีอำนาจปกครองกลุ่มเครือญาติในสายตระกูลของพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ซึ่งเป็นกลุ่มของ “จุฬาราชมนตรี” เดิม ขณะเดียวกันรัชกาลที่ 4 ก็มีได้พระราชทานให้สิทธิอำนาจแก่ขุนนางคนใดให้ปกครองกลุ่มเครือญาติอย่างแน่นอนจนเกิดการแก่งแย่งอำนาจกันเองในหมู่เครือญาติ ประการสุดท้ายเกิดจากความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์เนื่องจากมีความพยายามที่จะนำเอาที่ดินและทรัพย์สินที่มีอยู่เดิมไปใช้ประโยชน์ คือพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ได้นำที่ดินบางส่วนไปให้คนเช่าสำหรับปลูกโรงย้อมมะเกลือ ส่วนนายเหี้ยมเองก็ปลูกบ้านให้คนเช่าบนที่ดินของกุฎี<sup>251</sup> จึงได้เกิดการขัดแย้งขึ้นจนลุกลามเป็นคดีความฟ้องร้อง และทำให้เกิดความแตกแยกในตระกูล ขุนนางผู้ใหญ่ในกรมท่าฯ ซึ่งต่างก็เป็นกลุ่มเครือญาติกันจึงเกิดการแบ่งแยกแตกสามัคคี อันนำไปสู่ความไม่ลงรอยกันในการบริหารราชการด้วย<sup>252</sup> ขณะเดียวกันก็กลายเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดความสั่นคลอนในเอกภาพของกลุ่มขุนนางกรมท่าฯ ซึ่งควบคุมมุสลิมในเขตพระราชธานี

<sup>250</sup> “ ฎีกาของพระยาจุฬาราชมนตรี เรื่องกุฎีเจ้าเซ็น (23 สิงหาคม-15 สิงหาคม ร. ศ. 118), ” .

<sup>251</sup> “ ฎีกาของพระยาจุฬาราชมนตรี เรื่องกุฎีเจ้าเซ็น ( 23 สิงหาคม-15 สิงหาคม ร. ศ. 118), ” .

<sup>252</sup> กรณีความขัดแย้งในสายตระกูลได้ลุกลามไปสู่การขัดผลประโยชน์ในหน่วยงาน จนมีการฟ้องร้องกันเองและถึงกับมีการถอดยศตำแหน่งทางราชการของพระยาจุฬาราชมนตรีในรัชกาลที่ 7 (สัมภาษณ์ อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา, 18 ตุลาคม พ. ศ. 2543)

การเลื่อมอำนาจของขุนนางกรมท่าขวาในการควบคุมประชาคมมุสลิมในวงราชธานีของสยาม การค้าต่างประเทศที่ขยายตัวมาตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ส่งผลให้มีพ่อค้าต่างชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสยามเป็นจำนวนมาก รวมทั้งพ่อค้าและแรงงานกลุ่มมุสลิม และฮินดู ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนในบังคับ (Subjects) ของอังกฤษที่มาจากอาณานิคมในอินเดีย และคาบสมุทรมลายู<sup>253</sup> การเคลื่อนย้ายของคนในบังคับของชาวตะวันตกเกิดจากการที่รัฐบาลของชาติตะวันตกมีนโยบายที่จะขยายอิทธิพลของตนไปในส่วนต่างๆ ของเอเชียซึ่งเป็นแหล่งผลประโยชน์ คนเหล่านี้เป็นกลุ่มที่ชาวตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษ ฮอลันดา และฝรั่งเศส ใช้เพื่อประกอบการค้า หรือเป็นแรงงานในการผลิตเพื่อความมั่งคั่งของประเทศตน<sup>254</sup>

แม้ว่าการตกลงทำสนธิสัญญาเบอร์นีกับอังกฤษในรัชกาลที่ 3 จะทำให้สยามต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบการค้า และมีข้อเสียเปรียบอังกฤษในหลายประการ แต่ในส่วนของอำนาจในการควบคุมคนในบังคับต่างชาตินั้น สยามยังมีสิทธิเต็มที่ตามที่ระบุในสนธิสัญญาข้อ 10 ซึ่งกำหนดให้คนในบังคับอังกฤษต้องปฏิบัติตามกฎหมายไทย หากคนในบังคับเหล่านั้นกระทำความผิดก็ต้องถูกลงโทษตาม

กฎหมายไทย และต้องขึ้นศาลไทยด้วย<sup>255</sup> แต่เมื่อมีการตกลงทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในรัชกาลที่ 4 แล้ว อำนาจทางด้านศาลเกี่ยวกับคนในบังคับต่างชาติได้เปลี่ยนไปตามสาระสำคัญของสนธิสัญญาข้อ 2-6 โดยกำหนดให้คนในบังคับอังกฤษอยู่ภายใต้อำนาจของศาลต่างประเทศและกงสุลของอังกฤษ ข้อตกลงดังกล่าวได้กลายเป็นกรอบให้กับชาวตะวันตกกลุ่มอื่นๆ เข้ามาขอแก้ไขสัญญาและ

<sup>253</sup> Claude Markovits, "Indian Merchant Networks Outside India in the Nineteenth and Twentieth Centuries : A Preliminary Survey," *Modern Asian Studies* 33, 4 (1999) : 885.

<sup>254</sup> Robert E. Elson, "International Commerce, the State and Society : Economic and Social Change," in *The Cambridge History of Southeast Asia, Vol. 2, Pt. 1*, pp. 133 - 134.

<sup>255</sup> "หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกรุงสยามกับกรุงอังกฤษ จ. ศ. 1188 (พ. ศ. 2368) ," หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 6 , สมุดไทยดำ .



ส่งผลให้สยามต้องสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และถือเป็นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ที่สยามต้องเสียสิทธิดังกล่าวให้แก่ต่างประเทศ<sup>256</sup>

ผลของสนธิสัญญาเบาว์ริงยังทำให้ชาวต่างชาติสามารถเข้ามาซื้อบ้านเรือน ที่ดิน และตั้งภูมิลำเนาในสยามได้อย่างถูกกฎหมายโดยรัชกาลที่ 4 มีพระบรมราชโองการอนุญาตให้คนต่างชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานและซื้อที่ดินในเขตพระนครและชานพระนคร ปรากฏในอยู่ “ประกาศเรื่องให้ฝรั่งซื้อที่ดิน จ. ศ. 1218”<sup>257</sup> หลังจากนั้นก็มีชาวต่างชาติเข้ามาซื้อและเช่าที่ดินเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในช่วงปลายรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5 มีพวกมุสลิมที่เป็นคนในบังคับของอังกฤษ ฝรั่งเศส และฮอลันดา เข้ามาซื้อ และเช่าที่ดินในสยามหลายราย<sup>258</sup>

พวกมุสลิมที่เป็นคนในบังคับของอังกฤษ ฮอลันดา และฝรั่งเศสมิได้มีบทบาทต่อการค้าของสยามเท่านั้น แต่คนเหล่านี้ได้เข้ามาสร้างมัสยิด และสุเหร่าตามชุมชนต่างๆ ทั้งในเขตพระนคร และชานพระนคร<sup>259</sup> มุสลิมหลายคนมีฐานะเป็นผู้มีความรู้ทางศาสนาที่เรียกว่าหะยี ซึ่งได้เข้ามา

<sup>256</sup> เพ็ญศรี คุ้ม, *การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม)*, หน้า 9.

<sup>257</sup> “ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ที่ดินภายในกำแพงพระนคร และห่างกำแพงพระนคร ออกไปสองร้อยเส้นเข้ามาโดยรอบเป็นเขตห้ามมิให้ผู้ใดขายแก่ชาวต่างชาติที่เข้ามาอยู่ในสยามยังไม่ถึง 10 ปี แต่ก็มีพระบรมราชานุญาตให้เช่าได้ แต่ถ้าจะขายที่ดินจริงๆก็ให้ขออนุญาตจากท่านเสนาบดี (คือสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เจ้าคุณกรมท่า) ส่วนที่ห่างจากพระนครไปสองร้อยเส้นออกไป และอยู่ในที่ไม่ไกลนักเพียงเรือพายไปถึงได้ภายใน 24 ชั่วโมง มีพระบรมราชานุญาตให้ขายขาดแก่ชาวต่างชาติได้ ส่วนที่ห่างออกไปจากนี้ทรงห้ามมิให้ขายแก่ชาวต่างชาติ” (ดูรายละเอียดใน “ประกาศเรื่องให้ฝรั่งซื้อที่ดินและเช่าได้ จ. ศ. 1218 ,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 71. )

<sup>258</sup> ดูรายชื่อมุสลิมที่ขอเข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลานี้ได้ในภาคผนวก

<sup>259</sup> มีการขอพระบรมราชานุญาตสร้างมัสยิดหลายแห่งในเขตพระนคร และหัวเมืองใกล้เคียง นอกจากนี้มุสลิมเหล่านี้ยังให้การอุปถัมภ์แก่มัสยิด หรือชุมชนมุสลิมเดิมที่มีมาก่อน ( ดูรายละเอียดใน “ร่างสารตราถึงกรุงเก่า ว่าด้วยโยกิมิสจินจา แยกพลเกล้า ฯ ถวายฎีกาว่าตะเกียที่กรุงเก่าชำรุด

สอนศาสนาควบคู่ไปกับการประกอบการค้าตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 3<sup>260</sup> มุสลิมกลุ่มนี้ได้นำเอาแนวความคิดเกี่ยวกับศาสนาอิสลามที่มีการฟื้นฟู ขึ้นใหม่ในอาหรับ อียิปต์ ตุรกี และอิหร่าน เข้ามาเผยแพร่ให้กับมุสลิมในสยาม<sup>261</sup> มุสลิมในบังคับต่างชาติได้กลายเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมในหมู่มุสลิมที่อาศัยอยู่ในสยาม จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 4 คนกลุ่มนี้ก็มีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในหมู่มุสลิมเชื้อสายจาม และมลายู ซึ่งเป็นมุสลิมกลุ่มใหญ่ในเขตพระนครและชนพระนคร

การเพิ่มบทบาทของคนกลุ่มนี้เป็นผลมาจากการขยายอิทธิพลของอังกฤษ และฝรั่งเศส โดยทั้งสองประเทศใช้ความพยายามเพื่อส่งเสริมให้มีการเพิ่มจำนวนคนในบังคับ ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของตนที่กำลังแผ่ไพศาลเป็นที่นิยมของพลเมืองซึ่งจะเป็นการสร้างอำนาจในการต่อรองกับรัฐบาลสยาม<sup>262</sup> การเพิ่มจำนวนของมุสลิมในบังคับต่างชาติส่งผลกระทบต่ออำนาจ และความชอบธรรมในการปกครองมุสลิมของกลุ่มขุนนางกรมท่าขวาที่เคยมีมาแต่เดิม อันนำไปสู่การทำทลายอำนาจการปกครองของขุนนางกรมท่าขวา โดยเฉพาะพระยาจุฬาราชมนตรี ซึ่งในเอกสารของชาว

---

ขอเรียไรเงินค่านาซ่อม โปรดเกล้า ฯ พระราชทานให้ จ. ศ. 1224 , " หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 3 , สมุดไทยดำ. ; เรื่องประกาศสร้างมัสยิดใหม่ คลองบางกอกใหญ่ (30 เมษายน ร. ศ. 119- 20 มกราคม ร. ศ. 126), " หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม. ร. 5 ค / 12 หัวเรื่องที่ 8 . )

<sup>260</sup> ในรัชกาลที่ 3 พ่อค้ามุสลิมที่มีฐานะดีหลายคนได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนในสยามร่วมกับมุสลิมที่ อาศัยอยู่เดิมโดยได้เข้ามาช่วยเหลือในการขยายมัสยิด และชุมชนทำให้คนกลุ่มนี้มีอิทธิพลมากขึ้น (ดูรายละเอียดใน สำนักพิมพ์สารคดี, *ธนบุรี*, หน้า 147- 154 )

<sup>261</sup> กระแสตื่นตัวของมุสลิมเกิดขึ้นเพื่อต้านทานอำนาจของจักรวรรดินิยมคริสเตียนที่แผ่ขยายไปในโลกอาหรับ กระแสดังกล่าวเป็นการปฏิรูปแนวทางการสอน และการเผยแพร่ศาสนาซึ่งต่อมา กลายเป็นกระแสที่เรียกว่า "pan-Islamism" กล่าวกันว่าการปฏิรูปดังกล่าวเป็นผลมาจากการขยายอิทธิพลของตะวันตก (ดูรายละเอียดใน Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam, Vol. 3* (Chicago : The University of Chicago Press, 1974), p. 229. )

<sup>262</sup> จริยารวรรณ อภรณ์รัตน์, "ปัญหาของรัฐบาลไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวกับคนเอเชียในบังคับอังกฤษและฝรั่งเศส, " (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2524) , หน้า 49.

ต่างชาตินับว่าโดยตรงกันว่าเป็นหัวหน้ามุสลิมในเขตพระราชธานี โดยเป็นทั้งหัวหน้าของแขกมัวร์ และพวกมลายู<sup>263</sup>

ขุนนางที่มีตำแหน่งสูงในกรมท่าขวาส่วนใหญ่เป็นขุนนางมุสลิมที่นับถือนิกายชีอะห์ ซึ่งเป็นมุสลิมส่วนน้อยที่อาศัยอยู่ในพระนคร หรือแม้แต่ในประเทศสยาม ในขณะที่มุสลิมส่วนใหญ่ในพระนคร และในสยามเป็นพวกเชื้อสายมลายูที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายสุหนี่กลุ่มชาฟีอี ซึ่งมีหลักปฏิบัติหลายประการแตกต่างจากมุสลิมนิกายชีอะห์ การที่ขุนนางกรมท่าขวาได้มีอำนาจปกครองมุสลิมที่ต่างนิกายคงสร้างความไม่พอใจในหมู่มุสลิมเชื้อสายมลายู แต่เนื่องจากราชสำนักสยามให้การสนับสนุนขุนนางกรมท่าขวาในการปกครองพวกมุสลิมส่วนใหญ่ ทำให้บรรดามุสลิมนิกายอื่นๆ ไม่กล้าต่อต้าน เพราะเกรงอำนาจที่ได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักของขุนนางกลุ่มนี้<sup>264</sup> แต่เมื่อถึงรัชกาลที่ 4 ได้มีมุสลิมกลุ่มใหม่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในสยาม คือพวกที่อยู่ในบังคับของชาติตะวันตกคนกลุ่มนี้ไม่ได้ถูกควบคุมโดยกฎหมายของสยาม อีกทั้งยังเป็นพวกที่มีอิทธิพลทางด้านเศรษฐกิจและทางด้านศาสนา การที่มุสลิมกลุ่มนี้เข้ามาตั้งถิ่นฐานและมีอิทธิพลในสยาม ทั้งยังไม่ได้อยู่ภายใต้การควบคุมหรือบังคับของกฎหมายสยาม ทำให้คนกลุ่มนี้ได้รับการคุ้มครองและมีอิทธิพลมากกว่ามุสลิมที่เป็นพลเมืองสยาม โดยหากคนเหล่านี้กระทำความผิดจะถูกส่งตัวไปให้กักขังที่ตนเองอยู่ในบังคับ<sup>265</sup> อิทธิพลที่มีมากของคนกลุ่มนี้เองเป็นเหตุให้มีมุสลิมจำนวนหนึ่งแอบอ้างว่าเป็นคนในบังคับต่างชาติเพื่อหลีกเลี่ยงการเกณฑ์แรงงาน จากราชสำนักสยาม<sup>266</sup> นอกจากนี้มุสลิมพื้นเมือง

<sup>263</sup> คาร์ล ออกัสตัส ฟรีดริค กุตสลาฟฟ์, “บันทึกที่รายวันเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในกรุงสยาม,” หน้า 79. ; Jean Baptiste Pallegoix, *Description of the Thai Kingdom of Siam : Thailand under King Mongkut*, tr. Walter E. J. Tips (Bangkok: White Lotus, 2000), p. 150.

<sup>264</sup> คาร์ล ออกัสตัส ฟรีดริค กุตสลาฟฟ์, “บันทึกที่รายวันฯ,” หน้า 79.

<sup>265</sup> “เรื่องคนบังคับกงสุลอังกฤษ และกงสุลต่างๆที่มีเรื่องในประเทศไทย จ. ศ. 1230,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 159, สมุดไทยดำ. ; “เรื่องส่งตัวแขกอายุอาชศไปให้แก่กงสุลฮอลันดา จ. ศ. 1230,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 26, กระดาษเพลลา. ; ตัวอย่างที่น่าสนใจเกี่ยวกับความลักลั่นในการใช้กฎหมายเพื่อบังคับคนในบังคับต่างชาติจะเห็นได้จากกรณีที่มีผู้หญิงแขกในบังคับอังกฤษเข้าไปในเขตพระราชวัง ซึ่งเจ้าหน้าที่ไม่อาจตัดสินความ ต่อมาก็ได้รับการปล่อยตัวเพราะกงสุลอังกฤษขอร้อง (ดูรายละเอียดใน “เรื่องผู้หญิงแขกเข้าไปในพระราชวังประตู 2 ชั้น ถูกเจ้าหน้าที่จับ และสั่งปล่อยตัว จ. ศ. 1230,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 34, กระดาษเพลลา.)

ได้หันไปขอขึ้นทะเบียนเป็นคนในบังคับชาติตะวันตกเพิ่มมากขึ้นเพื่อให้ได้การคุ้มครองและอภิสิทธิ์มุสลิมในบังคับต่างชาติดังเข้าไปด้วยโดยตรงกับราชสำนักทั้งยังเข้าไปปรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์เจ้านาย และขุนนางสยามเปิดโอกาสให้คนเหล่านี้มีบทบาทมากขึ้น อย่างเช่นกรณีของนักกุดำอิสไมลี มุสลิมชาวอาหรับที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์กลุ่มอิสไมลี ซึ่งเข้ามาตั้งบ้านเรือนและร้านค้าที่ตึกขาว มีบทบาทเป็นพ่อค้าให้กับรัชกาลที่ 4 โดยผ่านทางความสัมพันธ์กับฝ่ายใน<sup>267</sup> หรือกรณีของแขกแซ่กอติชาวเมืองเมกกะที่ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตสร้างบ้านพักให้มุสลิมสยามที่จะไปประกอบพิธีฮัจย์ที่นครเมกกะเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีได้ยื่นขอผ่านมาทางขุนนางกรมท่าขวา<sup>268</sup> การขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตสร้างบ้านพักให้กับผู้ที่จะไปประกอบพิธีฮัจย์ในนครเมกกะและมะดีนา แสดงถึงอิทธิพลของมุสลิมผู้ที่มีต่อมุสลิมในสยาม อีกทั้งยังแสดงว่ามุสลิมที่เข้ามาตั้งรกรากในสยามช่วงนี้สนับสนุนให้มีการส่งมุสลิมพื้นเมือง ออกไปประกอบพิธีฮัจย์ และศึกษาศาสนาอิสลามยังประเทศมุสลิมต่างๆ

เมื่อมีผู้เดินทางออกไปศึกษาแนวทางศาสนาอิสลามเพิ่มมากขึ้น ก็ยังทำให้คนเหล่านั้นได้รับความรู้เกี่ยวกับสังคมมุสลิมในประเทศต่างๆกว้างขวางมากขึ้น เมื่อพวกเขาเดินทางกลับมายังเมืองไทยจึงต้องการให้มีความเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมมุสลิมชาวสยาม<sup>269</sup> ซึ่งได้กลายเป็นแรงกระตุ้นประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการต่อต้านอำนาจปกครองของขุนนางกรมท่าขวาในเวลาต่อมา

<sup>266</sup> “ฎีกาพระเทพรัตนรื่องทุกขว่าโต๊ะหมุด โต๊ะหวัง กลัวจะต้องเป็นทหารเรือ จึงได้อ้างเป็นคนที่อยู่ในบังคับอังกฤษ (23 พฤษภาคม ร. ศ. 112), ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ม. ร. 5 ย. / 4, เลขที่ 26 .

<sup>267</sup> ภรรยาของนักกุดำอิสไมลีเป็นข้าหลวงในพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอุณากรรณ และเจ้าจอมมารดาเปี่ยม (ดูรายละเอียดใน “นักกุดำอิสไมลีถวายของ ฯ ร. ศ. 1230 , ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 82 , สมุดไทยดำ. )

<sup>268</sup> “พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ร. ศ. 1229, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 137, สมุดไทยดำ.

<sup>269</sup> ฎีกาของแขกอิสลามที่นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีข้อความหนึ่งระบุว่า พวกโต๊ะแขกที่เป็นมุสลิมท้องถิ่นไม่มีความรู้ในเรื่องศาสนาอิสลาม พวกเขาต้องการให้แต่งตั้งเจ้าพนักงานศาลจากมุสลิมที่ได้ไปศึกษาศาสนาจากดินแดนมุสลิม ( ดูรายละเอียดใน “ฎีกาแขกอิสลาม (27 ธันวาคม ร. ศ. 117), ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ม. ร. 9 ย. / 6 เลขที่ 180. )

การดำเนินการต่อต้านอำนาจปกครองของขุนนางกรมท่าขวาปรากฏหลักฐานอยู่ในฎีกาของพวกมุสลิมเชื้อสายมลายูในบังคับต่างชาติ ซึ่งนำขึ้นทูลเกล้าถวายรัชกาลที่ 5 เมื่อ ร. ศ. 117 ตรงกับ พ. ศ. 2440 (ค. ศ. 1897) เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทรงจัดให้มีการนำเอากฎหมายอิสลาม และระบบศาลอิสลามมาใช้บังคับพวกมุสลิมในสยาม โดยขอพระราชทานให้ทรงจัดตั้งเจ้าพนักงานศาลอิสลามประกอบไปด้วย “โชนุ้ลอิสลาม” คือผู้บังคับวินัยคดีแพ่ง “คดี” คือผู้พิพากษาคดีความ “ฮากิม” คือผู้พิจารณาคดีความตามวินัยอิสลาม และ “อิหม่าม” คือผู้นำแขกให้ปฏิบัติตามวินัยอิสลาม โดยคนที่มีส่วนลงนามถวายฎีกานี้ประกอบไปด้วยมุสลิมในบังคับของอังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา และพวกเชื้อสายมลายู กับเชื้อสายจามบ้านครัว ซึ่งทั้งหมดมีอาชีพเป็นพ่อค้า คหบดี และผู้นำทางศาสนาของชุมชน<sup>270</sup>

เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงได้รับเรื่องราวร้องเรียนของพวกมุสลิมกลุ่มนี้แล้ว ได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยให้ พระเจ้าน้องยาเธอ ฯ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ราชเลขานุการในพระองค์มีหนังสือกราบทูลไปถึง สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ให้ทรงพิจารณาข้อร้องเรียนของพวกมุสลิมดังกล่าว ต่อมาสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีหนังสือกราบทูลตอบมีใจความสำคัญดังนี้

...เรื่องนี้ เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าไม่มีอะไรนอกจากความฟุ้งซ่านของขุนสุนทรมลายูโดยอยาก จะเป็นแบบอิสลามเท่านั้น ถ้าโปรดเกล้าฯ ตั้งธรรมเนียมขึ้นตามที่ขอ จะเป็นการยุ่งยากขึ้นใน บ้านเมืองไม่ใช่น้อย แท้จริงแขกพวกนี้ควรเรียกว่าไทยอิสลามเคยอยู่ในกฎหมายไทยมาหลายชั่วคน ไม่มีความขัดข้องเคียดแค้นอย่างใด ในเรื่องกฎหมายซึ่งเกี่ยวกับอิสลามที่จริงน้อยคนทีเดียวจะรู้ว่ากฎหมายอิสลามเป็นอย่างไร แม้จะมีความขัดข้องอย่างใดกฎหมายทางพิจารณาทุกวันนี้ก็เปิดช่องไว้พอแก่การ โดยลักษณะอนุญาโตตุลาการเป็นต้นเป็นการพออยู่แล้ว<sup>271</sup>

<sup>270</sup> “ฎีกาแขกอิสลาม (27 ธันวาคม ร. ศ. 117), ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ม. ร. 9 ย. / 6 เลขที่ 180.

<sup>271</sup> “หนังสือกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ (20 กุมภาพันธ์ ร. ศ. 117), ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 5 ม. ร. 9 ย. / 6 เลขที่ 180 .



ความพยายามของมุสลิมเชื้อสายจามและมลายูที่จะขอพระราชทานให้จัดตั้งศาลอิสลามครั้งนี้ อยู่ภายใต้การนำของ “ขุนสุนทรมลายู” ซึ่งเป็นขุนนางในตำแหน่งล่ามภาษามลายูสังกัดกรมท่าขวา<sup>272</sup> และเป็นตัวตั้งตัวตีในการรวบรวมรายชื่อมุสลิมเพื่อยื่นถวายฎีกา แต่ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากที่ประชุมเสนาบดีไม่เห็นด้วย โดยมีคำพระวินิจฉัยว่าอาจสร้างความยุ่งยากในการควบคุม และอีกประการหนึ่งคือแต่โบราณมานั้นพระยาจุฬาราชมนตรีได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ดูแลทำหน้าที่ พิพากษาพวกมุสลิมหรือพวกที่นับถืออิสลามอยู่แล้ว<sup>273</sup> ต่อมาพระสยามมิ่งพิตร ขุนนางมุสลิมซึ่งเป็นที่ปรึกษาในกระทรวงต่างประเทศ ได้มีหนังสือไปถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทววงษ์โรปกการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ อย่างไม่เป็นทางการ (หนังสือแจ้งเป็นการไปรเวท) ได้กล่าวสนับสนุนให้มีการจัดตั้งศาลอิสลามขึ้นในสยาม โดยมีความเห็นว่าพระยาจุฬาราชมนตรีนั้น พวกมุสลิมทั่วไปมิได้นับถือในเรื่องของการศาสนา<sup>274</sup> การที่พระยาสยามมิ่งพิตรกล่าวเช่นนั้น แสดงให้เห็นว่าการที่พวกมุสลิมกลุ่มนี้พยายามถวายฎีกาให้มีการจัดตั้งศาลอิสลาม เนื่องจากพวกเขาถือว่าพระยาจุฬาราชมนตรี และขุนนางกรมท่าขวามีใช้ผู้มีอำนาจจะตัดสินอรรถคดีตามหลักการของศาสนาอิสลาม เนื่องจากไม่ใช่เป็นผู้รอบรู้ในศาสนาอิสลาม (ตามแบบสุหนี่) นั่นเอง

การที่พวกมุสลิมเชื้อสายมลายู รวมถึงขุนนางมุสลิมในกรมท่าขวาบางกลุ่มต่อต้านอำนาจการปกครองของพระยาจุฬาราชมนตรี และกลุ่มขุนนางกรมท่าขวาน่าจะมีสาเหตุมาจากกลุ่มมุสลิมนี้ไม่พอใจกลุ่มขุนนางผู้ใหญ่ในกรมท่าขวาด้วยเหตุผล 2 ประการคือ

<sup>272</sup> ขุนสุนทรมลายูเป็น ขุนนางในกรมท่าขวาตำแหน่งล่าม ไม่มีหลักฐานกล่าวว่าขุนนางผู้นี้เป็นมุสลิมกลุ่มไหนแต่เคยมีขุนนางในตำแหน่ง หลวงสุนทรมลายูเป็นหลานชายของพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) รับราชการในกรมท่าขวา (ดูรายละเอียดใน ฎีกาของพระยาจุฬาราชมนตรี เรื่องกฎเจ้าเซ็น (23 สิงหาคม-15 สิงหาคม ร. ศ. 118), " หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 5 ม. ร. 5 ย. / 6 . )

<sup>273</sup> "หนังสือกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงษ์โรปกการเสนาบดีว่าการต่างประเทศ (9 มิถุนายน ร. ศ. 118), " หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ม. ร. 9 ย. / 6 เลขที่ 180 .

<sup>274</sup> เรื่องเดียวกัน.

1. ชุมนางผู้ใหญ่ในกรมท่าขวาเป็นพวกที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ ต่างจากมุสลิมเชื้อสายมลายู ที่นับถือนิกายสุหนี่ มุสลิมเชื้อสายมลายูซึ่งมีจำนวนมากกว่าจึงไม่ต้องการอยู่ภายใต้การปกครองของชุมนางกลุ่มนี้ซึ่งพวกเขาถือว่าเป็นพวกนิกายนอกรีต

2. ชุมนางผู้ใหญ่ในกรมท่าขวา โดยเฉพาะกลุ่มของพระยาจุฬาราชมนตรีมีความผูกพันกับราชสำนักสยาม และถูกอำนาจของราชสำนักครอบงำ จนเป็นเหตุให้มีความประพฤติ และการปฏิบัติตัวผิดไปจากหลักการของศาสนาอิสลาม เช่นหลักศาสนาอิสลามห้ามมิให้มุสลิมเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมในศาสนาอื่นๆ แต่ชุมนางผู้ใหญ่ในกรมท่าขวาซึ่งเป็นมุสลิมกลับสนับสนุนในกิจการที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่นในรัชกาลที่ 4 มีหลักฐานระบุว่าพระยาจุฬาราชมนตรี ได้ทูลเกล้าฯ ถวายทองคำในการพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระพุทธรูปมหายานฉัตรรัตนปฏิมากร<sup>275</sup> ซึ่งถือว่าเป็นการผิดต่อหลักการของศาสนาอิสลามที่ไม่ให้มุสลิมเข้าร่วมในพิธีกรรมใดๆ ของคนนอกศาสนา นอกจากนี้ราชสำนักสยามยังบังคับให้เลิกไพร่สังกัดในกรมท่าขวาที่เป็นมุสลิมไปซ่อมฉางหลวง วัด และพุทธสถาน<sup>276</sup> ซึ่งเป็นการผิดต่อหลักการของศาสนาอิสลาม การกระทำดังกล่าวคงสร้างความไม่พอใจให้กับพวกมุสลิมกลุ่มนิกายสุหนี่ในสยามโดยเฉพาะกลุ่มจาม และมลายูคนเหล่านี้อาจเห็นว่าพระยาจุฬาราชมนตรี และชุมนางผู้ใหญ่มิได้ขัดขวางการกระทำที่ผิดหลักการศาสนาดังกล่าวแต่กลับยอมให้พวกมุสลิมในบังคับกรมท่าขวาต้องถูกเกณฑ์ไปซ่อมแซมวัดไทย ความไม่พอใจที่มีต่อกลุ่มชุมนางกรมท่าขวาอาจจะเป็นแรงกดดันให้มุสลิมบางพวกบุกเข้าไปใช้ปืนยิงใส่เรือรบของพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) เพื่อข่มขู่<sup>277</sup> ซึ่งถูกหลานในตระกูลชุมนางกลุ่มนี้

<sup>275</sup> บัญชีกล่าวว่า พระยาจุฬาราชมนตรีบริจาคเงินซื้อทองคำเป็นเงิน 10 บาท พระราชเศรษฐีบริจาค เป็นเงิน 3 บาท (ดูรายละเอียดใน “บัญชีพระนาม และนาม พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่ทูลละอองธุลีพระบาท และรายนามชุมนางที่บริจาคเงินซื้อทองคำรูปพรรณถวายพระพุทธรูปมหายานฉัตรรัตนปฏิมากร ร. ศ. 1230, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 105, สมุดไทยดำ.

<sup>276</sup> “บัญชีเลิกไพร่หลวงเข้าเดือน 1 , 2 ปีชลาอัฐศก จ. ศ. 1228, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 371, สมุดไทยดำ. ; “จำนวนเลิกไพร่หลวงเข้าเดือน 11, 12 ปีชลา อัฐศก จ. ศ. 1228, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 379, สมุดไทยดำ. ; “บัญชีเลิกไพร่หลวงเข้าเดือน จ. ศ. 1229, ” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 342, 343, 345 , สมุดไทยดำ.

<sup>277</sup> ฎีกาของพระยาจุฬาราชมนตรี เรื่องกฎเจ้าเซ็น (23 สิงหาคม- 15 สิงหาคม ร. ศ. 118), ” .

สันนิษฐานว่าการกระทำดังกล่าวจะเป็นฝีมือของพวกเขาที่ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มขุนนางในกรมท่าขวาบางคนที่เกิดปัญหาขัดแย้งกับกลุ่มของพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ในรัชกาลที่ 5<sup>278</sup>

การต่อต้านอำนาจของขุนนางกรมท่าขวาในการปกครองประชาคมมุสลิมเกิดขึ้นในหมู่ของมุสลิมเชื้อสายมลายูที่เป็นคนในบังคับต่างชาติโดยมีขุนนางเชื้อสายมลายูในกรมท่าขวาร่วมสนับสนุนนั้นย่อมแสดงให้เห็นถึงความพยายามของมุสลิมเชื้อสายมลายู ที่จะต่อต้านการปกครองของพระยาจุฬาราชมนตรี และขุนนางผู้ใหญ่ในกรมท่าขวา แม้ว่าการต่อต้านจะไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากรัชกาลที่ 5 และคณะเสนาบดีไม่เห็นด้วย แต่กระแสการต่อต้านอำนาจของขุนนางกรมท่าขวาก็ยังคงดำรงอยู่เรื่อยมาจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ. ศ. 2475 ซึ่งเป็นช่วงที่ ขุนนางกลุ่มนี้ต้องหมดอำนาจในการปกครองมุสลิมในเขตพระราชธานีไปในที่สุด

ความเสื่อมของหน่วยงานกรมท่าขวาเป็นผลกระทบโดยตรงมาจากการขยายอิทธิพลของชาติตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษ ที่ได้เริ่มต้นมาตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 เมื่อมีการเจรจาตกลงทำสนธิสัญญาเบอร์นีซึ่งส่งผลให้บทบาทของขุนนางกรมท่าขวาที่มีต่อการค้าของสยามลดน้อยลง เมื่อถึงในรัชกาลที่ 4 ได้มีการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย ขุนนางกรมท่าขวากลายเป็นบุคลากรที่ถูกมองว่าเป็นกลุ่มที่ขัดขวางการพัฒนาประเทศไปสู่ความเจริญอย่างตะวันตก มีแนวทางบริหารงานอนุรักษ์นิยมและแข็งกร้าวที่อาจเสี่ยงต่อการสร้างความขัดแย้งระหว่างราชสำนักสยาม กับอังกฤษ ในขณะที่เดียวกันรัชกาลที่ 4 ก็ทรงปรับปรุงระเบียบบริหารราชการหลายอย่างเพื่อรับกับความเจริญที่ลั่งไหลเข้ามาจากตะวันตก จึงมีความพยายามที่จะปรับเปลี่ยนและลดบทบาทของหน่วยงานหลายหน่วยงานที่เคยมีมาแต่เดิม ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงให้ออกประกาศกำหนดขอบเขตหน้าที่ของกรมท่าขวาให้มีบทบาทเฉพาะการติดต่อกับพวกแขกที่มีบ้านเมืองอยู่ฝั่งขวาของอ่าวไทย ทั้งที่แต่เดิมหน่วยงานนี้มีบทบาทสูงต่อการค้าต่างประเทศของสยาม และการติดต่อกับชาติต่างๆรวมทั้งชาวตะวันตกมาก่อน ขุนนาง กรมท่าขวาในรัชกาลที่ 4 ต้องลดบทบาทด้านการค้า และการต่างประเทศโดยลำดับ และต่อมาได้โอนย้ายตำแหน่งเข้าไปดูแลหน่วยงานพระคลังข่อยซึ่งไม่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางการค้า และการต่างประเทศอีก

การหมดบทบาทด้านการค้าและการต่างประเทศของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยรัตนโกสินทร์ยังเป็นผลมาจากการเพิ่มบทบาทและอิทธิพลของขุนนางสายตระกูลขุนนาค แม้ว่าขุนนางกลุ่มนี้

<sup>278</sup> ทองย้อย อหะหมัดจุฬา เคยเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่าครั้งหนึ่งเคยมีโจรเข้ามายิงเรือของท่านเจ้าคุณพ่อคือพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) โจษกันในหมู่ญาติว่าอาจเป็นฝีมือของพวกเขาลูกหลานหลวงสุนทรมลายู หรือไม่ก็เป็นพวกแขกมลายูที่ร้องถวายฎีกา ขอมีศาลอิสลามแต่ไม่โปรดเกล้า ๆ อนุญาตให้

จะเป็นกลุ่มเครือญาติในสายตระกูลเอกอะหมัดเช่นเดียวกับขุนนางมุสลิมสายตระกูลเดียวกันในกรมท่าขวา แต่การที่ขุนนางสายตระกูลขุนนาคมีความสัมพันธ์ใกล้ชิด และให้การสนับสนุนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการปรับปรุงประเทศเพื่อรับการขยายอิทธิพลของชาติตะวันตกก็แสดงให้เห็นว่าขุนนางกลุ่มนี้มีแนวทางการบริหารราชการที่แตกต่างไปจากกลุ่มขุนนางมุสลิมในกรมท่าขวาที่เป็นกลุ่มสายตระกูลเดียวกัน ขุนนางสายตระกูลขุนนาคได้รับการส่งเสริมจากรัชกาลที่ 4 ให้เข้ามาดูแลงานหลายอย่างที่เคยเป็นกิจกรรมของกรมท่าขวา กิจกรรมหลายอย่างที่เคยเป็นงานในหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาได้โอนย้ายไปให้ขุนนางสายตระกูลขุนนาคในกรมท่ากลางเป็นผู้ดำเนินการ เช่นการติดต่อกับชาติตะวันตก การเจรจาทางการทูต การควบคุมการจัดเก็บภาษีอากร เป็นต้น และถึงแม้ว่าขุนนางสายตระกูลขุนนาคจะให้การอุปถัมภ์ขุนนางสายตระกูลเดียวกันที่เป็นฝ่ายมุสลิม แต่ก็ยังเป็นเพียงการช่วยเหลือให้ได้รับพระราชทานยศตำแหน่งสูงในหน้าที่ราชการเท่านั้น แต่ในด้านบทบาทที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการค้า และการติดต่อกับต่างประเทศแล้วกลับตกอยู่ในมือของขุนนางสายตระกูลขุนนาค

บทบาทของขุนนางกรมท่าขวายังถูกทำลายจากอิทธิพลของชาติตะวันตกที่แพร่ขยายเข้ามาพร้อมกับการตั้งถิ่นฐานของมุสลิมในบังคับต่างชาติ มุสลิมเหล่านี้ได้นำเอาแนวความคิดของศาสนาอิสลามจากโลกมุสลิมยุคใหม่เข้ามาเผยแพร่และสั่งสอนในหมู่มุสลิมพื้นเมืองของสยาม แนวความคิดนี้ได้กระตุ้นและเร่งเร้าพวกมุสลิมเชื้อสายจามและมลายู ซึ่งเป็นกลุ่มมุสลิมที่มีจำนวนมากที่สุดในสยามให้เกิดความต้องการเปลี่ยนรูปแบบการปกครองชุมชนมุสลิมให้เป็นไปตามหลักคำสอนของศาสนาอิสลามที่แท้จริง (ตามแนวทางของนิกายสุหนี่) ความต้องการเปลี่ยนแปลงแนวทางการปกครองชุมชนในหมู่มุสลิมเชื้อสายจาม และมลายู ได้ก่อให้เกิดการต่อต้านและทำทลายอำนาจในการปกครองมุสลิมที่มีมาแต่เดิมของขุนนางกรมท่าขวา ซึ่งถูกมองว่าเป็นกลุ่มที่ราชสำนักสยามแต่งตั้งให้เข้ามาปกครองพวกมุสลิม และเป็นกลุ่มที่ละเลยหลักการของศาสนาอิสลามที่ถูกต้อง ปრაกฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดเมื่อรวมเข้ากับความแตกแยกกันเองภายในสายตระกูล และภายในหน่วยงานส่งผลให้ขุนนางกรมท่าขวาเริ่มเสื่อมบทบาทในการเป็นผู้นำของประชาคมมุสลิม

ขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 5 ยังคงหลงเหลือบทบาทสำคัญเพียงอย่างเดียวคือเป็นกลไกของราชสำนักสยามในการปกครองชนมุสลิม แม้ว่าราชสำนักจะให้การสนับสนุนบทบาทด้านนี้ แต่ก็อาจกล่าวได้ว่ากระแสการเปลี่ยนแปลงที่หลังไหลเข้ามาพร้อมการเปิดประเทศเพื่อรับความเจริญจากตะวันตกส่งผลให้สถานภาพความเป็นผู้นำมุสลิมของขุนนางกลุ่มนี้ได้รับการทำลาย และในที่สุดบทบาทในการควบคุมมุสลิมของขุนนางกรมท่าขวา ซึ่งเป็นบทบาทสุดท้ายที่ยังดำรงอยู่ก็ต้องหมดลงอย่างสิ้นเชิงเมื่อมีเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ. ศ. 2475 (ค. ศ. 1932) พร้อมกับการล่มสลายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

## บทสรุป

จุดมุ่งหมายของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้คือ การศึกษาบทบาทหน้าที่ของหน่วยงาน และบุคลากร ในกรมท่าขวาโดยพิจารณาจากกิจกรรมที่เกิดขึ้นในกระบวนการการค้าต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติ ซึ่งแตกต่างจากกรอบการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของหน่วยงาน และขุนนางในระบบราชการสยามที่ผ่านมาซึ่งเน้นการศึกษาเกี่ยวกับโครงสร้างหน้าที่ของระบบราชการภายใต้กรอบโครงสร้างซึ่งกำหนดอยู่ในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนของกฎหมายตราสามดวง การศึกษาบทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ช่วยอธิบายถึงปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับ “ระบบราชการสยาม” ตลอดจนพลวัตที่เกิดขึ้นกับหน่วยงานราชการสยามในช่วงเวลาว่า 200 ปี จากยุคจารีตสู่ยุคแห่งการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 อันเป็นช่วงที่มีการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินซึ่งส่งผลให้หน่วยงานราชการ และวิธีการบริหารราชการแผ่นดินแบบเดิมต้องยกเลิกไป

การบริหารราชการในกรมท่าขวาสะท้อนถึงลักษณะของระบบราชการสยามก่อนการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 ที่ให้ความสำคัญต่อความสามารถและบทบาทเฉพาะตัวของบุคคลในการบริหารจัดการกิจกรรมที่เกิดขึ้นมากกว่าจะคำนึงถึงลักษณะโครงสร้างการบริหารของหน่วยงาน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือวิธีการบริหารราชการของสยามก่อนการปฏิรูประบบราชการในรัชกาลที่ 5 ขึ้นอยู่กับแนวนโยบายของผู้ปกครองในการใช้บุคคลเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการบริหารราชการแผ่นดิน ในขณะที่โครงสร้างการบริหารราชการเป็นเพียงกรอบที่ใช้กำหนดสายการบังคับบัญชา และการกำหนดหน้าที่โดยพื้นฐานของหน่วยราชการ การบริหารราชการเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดนั้นพระมหากษัตริย์จะทรงพิจารณาจากปัจจัยสำคัญส่วนบุคคลคือ ความชำนาญการในกิจกรรมด้านต่างๆของบุคคลผู้นั้น ตลอดจนความสัมพันธ์ที่คนเหล่านั้นมีต่อพระมหากษัตริย์รวมทั้งกลุ่มอำนาจต่างๆ ปัจจัยดังกล่าวส่งผลต่อการที่พระมหากษัตริย์จะทรงเลือกใช้นักบุคคล หรือกลุ่มบุคคลในการบริหารราชการแผ่นดินตามแนวพระบรมราโชบายของพระองค์



การที่ระบบราชการในยุคจารีตให้ความสำคัญกับบุคคลและกลุ่มบุคคลที่มีผลประโยชน์ต่อผู้ปกครองรัฐสยามทำให้กลุ่มมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านสายตระกูลเฉกอะหมัดสามารถบูรณาการกลุ่มของตนเข้าสู่ระบบราชการสยาม โดยอาศัยความชำนาญการ ความสัมพันธ์ทางสายตระกูล และการอุปถัมภ์จากราชสำนักและกลุ่มขุนนาง ตลอดจนการประสานประโยชน์กับกลุ่มผู้มีอำนาจหรืออิทธิพลทางการเมืองจนสามารถขยายบทบาทเข้าไปมีอิทธิพลในระบบราชการสยาม ตลอดระยะเวลาที่ผ่านไป ขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดประสบความสำเร็จในการเล่นการเมือง ด้วยการสนับสนุนกลุ่มอำนาจต่างๆ จนทำให้ขุนนางกลุ่มนี้ขึ้นมามีบทบาทอย่างสูงทั้งในกรมท่าขวา และในหน่วยงานสำคัญอื่นๆ เช่นการสนับสนุนกลุ่มการเมืองของออกญาฉลาโหมซึ่งต่อมาได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง การสนับสนุนสมเด็จพระนารายณ์ตั้งแต่ครั้งยังทรงดำรงพระอิสริยยศเจ้าฟ้า เพื่อต่อสู้กับกลุ่มอำนาจที่ได้รับการสนับสนุนจากขุนนางท้องถิ่น และการสนับสนุนการก่อการยึดอำนาจของออกพระเพทราชาที่ส่งผลให้ขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดสามารถดำรงบทบาทและอิทธิพลอยู่ในระบบราชการสยามอย่างต่อเนื่องยาวนาน ซึ่งสะท้อนถึงความสำเร็จในการเล่นการเมืองของขุนนางกลุ่มนี้

ในกรณีที่มีการเปลี่ยนแนวนโยบายบริหารราชการของพระมหากษัตริย์สยามซึ่งส่งผลกระทบต่อบทบาทหน้าที่ของขุนนางกลุ่มต่างๆ ขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดก็ยังสามารถปรับตัวเพื่อดำเนินการที่จะดำรงรักษาบทบาทหน้าที่ หรือใช้ประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงนั้นเพื่อเพิ่มบทบาทและอิทธิพลในราชสำนัก ตัวอย่างนี้เห็นได้จากกรณีการเปลี่ยนการนับถือศาสนาจากศาสนาอิสลามมาเป็นพุทธศาสนาของกลุ่มผู้นำสายตระกูลในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งส่งผลให้ขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดสามารถขยายบทบาทและอิทธิพลไปสู่หน่วยงานต่างๆ ที่มีความสำคัญในระบบราชการสยาม หรือกรณีการใช้ความสัมพันธ์จากการสมรสเพื่อเข้าไปมีอิทธิพลอยู่ในประชาคมมุสลิมจาม-มลายู ซึ่งเกิดขึ้นภายใต้แนวนโยบายควบคุมประชาคมต่างชาติดอย่างเข้มงวดของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวง

อย่างไรก็ดีเมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงดำเนินการปรับปรุงประเทศหลายด้านเพื่อดำเนินงานกระแสนการขยายอิทธิพลของชาติตะวันตก มีการปรับปรุงระเบียบวิธีบริหารราชการภายในหน่วยงานต่างๆ ให้มีขอบเขตบทบาทหน้าที่ชัดเจนมากขึ้น ซึ่งส่งผลให้มีการจำกัดขอบเขตบทบาทของขุนนางกรมท่าขวาให้น้อยลงจากเดิม ประกอบกับการดำเนินงานบริหารราชการแบบอนุรักษนิยมของขุนนางกรมท่าขวาก็เป็นแนวทางที่ตรงข้ามกับกลุ่มผู้ปกครองสยามในเวลานั้น ทำให้ขุนนาง กรมท่าขวาถูกลดบทบาททางด้านการค้า และการติดต่อกับชาวต่างชาติลงตามลำดับ อาจกล่าวได้ว่ากรณีที่ขุนนางกรมท่าขวาในรัชกาลที่ 4 ต้องหมดบทบาทด้านการค้า และการต่างประเทศไปนั้นเป็นผลมาจากการบริหารงานที่ไม่ตรงกับแนวนโยบายของผู้มีอำนาจทางการเมือง

ในยุคนั้น ซึ่งได้ส่งผลให้ขุนนางกลุ่มนี้ต้องหมดบทบาทไปในที่สุด การศึกษาบทบาทหน้าที่ของขุนนางกรมท่าฯ จึงเป็นตัวอย่างสำคัญที่ทำให้เห็นว่า ระบบราชการสยามเป็นระบบที่ให้ความสำคัญต่อบทบาทและความสัมพันธ์เชิงบุคคลสูง ทั้งยังเป็นระบบที่มีพลวัตรตามการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ภายในกลุ่มผู้มีอำนาจของสยาม หรืออาจกล่าวได้ว่าบทบาทหน้าที่ของขุนนางกรมท่าฯ เป็นตัวอย่างที่สะท้อนถึงลักษณะการบริหารราชการแผ่นดินของสยามที่ขึ้นอยู่กับการอุปถัมภ์ค้ำจุนระหว่างกลุ่มผู้มีอำนาจภายใต้การจัดสรรผลประโยชน์

ประเด็นทางประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญอีกส่วนหนึ่ง และยังมีได้มีการศึกษาและอธิบายมาก่อนผลงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้คือ การอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับกิจกรรมหลักของขุนนางกรมท่าฯ ใน 2 ส่วนคือ กิจกรรมการค้า และการติดต่อกับชาวต่างชาติ ในวิทยานิพนธ์ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการค้า การเปลี่ยนคู่ค้า ชนิดของสินค้า รวมทั้งภาวะการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ภายนอกที่เกิดขึ้นในภูมิภาคฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของสยามมีผลกระทบต่อบทบาทหน้าที่ของขุนนางกรมท่าฯ ทั้งทางด้านการค้า และการติดต่อกับชาวต่างชาติ ในขณะที่เดียวกันการเปลี่ยนแปลงบทบาทของขุนนางกรมท่าฯ ในเรื่องการค้าก็ยังเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบทบาทของขุนนางกรมท่าฯ ราช รวมทั้งชาวต่างชาติกลุ่มอื่นในสยามด้วย

ในสมัยราชวงศ์ปราสาททองการค้าของสยามในมหาสมุทรอินเดียเติบโตขึ้นมาก พ่อค้ามุสลิม โดยเฉพาะพ่อค้ามุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านเข้ามามีบทบาทต่อการค้าต่างประเทศของสยาม โดยเป็นผู้ดำเนินการค้าทางทะเลระหว่างเมืองท่าในมหาสมุทรอินเดีย กับเมืองท่าฝั่งตะวันตกของสยามคือ ทวาย มะริด และตะนาวศรีซึ่งกลายเป็นตลาดการค้าสำคัญในเขตอ่าวเบงกอลที่เชื่อมโยงไปสู่การค้าในเขตอ่าวไทย และทะเลตะวันออก พ่อค้ากลุ่มนี้ยังเป็นผู้เชื่อมโยงการค้าในแถบฝั่งตะวันออกเข้ากับฝั่งตะวันตกของสยาม ประกอบกับในช่วงเวลานั้นราชสำนักของอิหร่าน และรัฐมุสลิมในอินเดียก็พยายามขยายอิทธิพลทางการค้าและการเมืองสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พ่อค้ามุสลิมจำนวนหนึ่งเข้ามารับราชการในกรมท่าฯ ในฐานะผู้ชำนาญการด้านการค้า การคลัง ภาษีอากรและการเดินเรือ ทำให้คนกลุ่มนี้เข้ามามีบทบาทมากขึ้นในราชสำนักสยาม แต่เมื่อถึงในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงขุนนางกรมท่าฯ กลับมีบทบาทด้านการค้าที่ลดลงไปมาก เนื่องจากการค้าฝั่งตะวันตกซบเซาลงจากปัจจัยภายในและภายนอก ในขณะที่การค้ากับจีนกลับมีปริมาณเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ขุนนางกรมท่าฯ และชาวจีนมีบทบาทสูงต่อการค้าต่างประเทศของสยาม แม้ว่าการค้าฝั่งตะวันตกจะกลับมามีความสำคัญอีกครั้งในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แต่เส้นทางการค้าได้เปลี่ยนไปใช้เมืองท่าในแหลมมลายูเป็นเส้นการค้าหลัก โดยมีพ่อค้าเอกชนชาวตะวันตกและชาวจีนเป็นผู้ประกอบการบทบาทของขุนนางกรมท่าฯ ที่มีต่อการค้าต่างประเทศของสยามจึงลดลง จะเห็นได้ว่าบทบาทด้านการค้าของขุนนางกรมท่าฯ แปรผันไปตามกระแสการค้าของโลกที่เปลี่ยนแปลง ถึงแม้ขุนนางกรม

ท่าขวาจะพยายามปรับตัวเพื่อดำรงบทบาทด้านนี้เอาไว้แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จมากนัก เนื่องจาก การค้าต่างประเทศมีปัจจัยจากสถานการณ์ภายนอกที่สลับซับซ้อนและควบคุมได้ยาก

ในขณะที่การค้าต่างประเทศเป็นบทบาทที่ควบคุมได้ยาก แต่บทบาทด้านการติดต่อกับชาว ต่างชาติโดยเฉพาะในส่วนการควบคุมกำลังพลกลับเป็นกิจกรรมที่ขุนนางกรมท่าขวาประสบความสำเร็จอย่างสูงในการบริหารจัดการ ทั้งยังเป็นกิจกรรมที่ช่วยให้ขุนนางกรมท่าขวาเข้ามาเล่นการเมือง และสามารถขยายอิทธิพลอย่างต่อเนื่องอยู่ในระบบราชการสยาม ขุนนางกรมท่าขวาเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญต่อการควบคุมกำลังพลชาวต่างชาติโดยเฉพาะพวกมุสลิม บทบาทเกี่ยวกับการควบคุม กำลังพลมุสลิมในสยามเป็นประเด็นที่ยังไม่เคยมีการอธิบายมาก่อนแต่จากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แสดงให้เห็นว่าประชาคมมุสลิมในสยามแม้จะเป็นกลุ่มกำลังพลต่างชาติที่มีบทบาทสูง แต่คนกลุ่มนี้มิได้มีความเป็นเอกภาพเนื่องมาจากความแตกต่างกันทางเชื้อชาติ นิกายศาสนา ภาษา และสังคมวัฒนธรรม ราชสำนักสยามได้อาศัยประโยชน์จากขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านสายตระกูลเฉกอะหมัดซึ่งเป็นกลุ่มที่ใกล้ชิดและมีผลประโยชน์ร่วมกับราชสำนักในการบริหารจัดการด้านกำลังพลมุสลิม และชาวต่างชาติให้ ในสมัยราชวงศ์ปราสาททองมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านมีบทบาทสูงมากเนื่องจากคนกลุ่มนี้เป็นฐานพระราชอำนาจทางด้านเศรษฐกิจ และการเมืองให้กับสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และสมเด็จพระนารายณ์ ขณะเดียวกันคนกลุ่มนี้ก็ยังคงมีความสัมพันธ์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมกับกลุ่มผู้มีอำนาจในอิหร่าน และรัฐมุสลิมในอินเดียซึ่งช่วยสนับสนุนให้คนเหล่านี้มีความสำคัญอยู่ในราชสำนักสยาม เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มมุสลิมอื่นๆ อย่างมุสลิมเชื้อสายจาม และมลายูซึ่งเป็นประชาคมมุสลิมกลุ่มใหญ่ที่สุดในสยามแล้วจะเห็นได้ว่า มุสลิมกลุ่มจามและมลายูกลับมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจ และการเมืองน้อยกว่า เนื่องจากมุสลิมกลุ่มจามและมลายูเป็นพวกที่อพยพลี้ภัยเข้ามาหรือถูกกวาดต้อนเข้ามาเป็นเชลยสงคราม ไม่มีฐานอำนาจเพียงพอจะสนับสนุนให้ขึ้นมามีบทบาท อีกทั้งยังเป็นกลุ่มที่มีศักยภาพน้อยในการเล่นการเมืองเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอินโด-อิหร่านสายตระกูลเฉกอะหมัดที่มีความเป็นนักการเมืองสูง

เมื่อถึงสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์นี้ทรงสนับสนุนขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านสายตระกูลเฉกอะหมัดในกรมท่าขวาให้มีบทบาทในการควบคุมประชาคมมุสลิมกลุ่มจาม และมลายู เนื่องจากขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดเป็นกลุ่มขุนนางที่ใกล้ชิดและทรงไว้วางพระราชหฤทัย ขุนนางสายตระกูลเฉกอะหมัดในกรมท่าขวาได้กลายเป็นบุคลากรสำคัญที่ราชสำนักสยามใช้ในการควบคุมกำลังพลมุสลิมในเขตพระราชธานีสืบเนื่องต่อมาจนถึงในรัชกาลที่ 4 บทบาทในการควบคุมประชาคมมุสลิมจึงเริ่มถูกท้าทายจากการต่อต้านของมุสลิมเชื้อสายจาม และมลายู มุสลิมเชื้อสายจามและมลายูในช่วงเวลานี้มีบทบาทเพิ่มมากขึ้นจากในสมัยอยุธยา เนื่องมาจากการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของมุสลิมเชื้อสายจาม และมลายูในบังคับของชาติตะวันตก คนกลุ่มนี้

กระแสต่อต้านในหมู่มุสลิมเชื้อสายจาม และมลายูที่เกิดขึ้นในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ก็เป็นเสมือนจุดเริ่มต้นอันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับนโยบายควบคุมประชาคมมุสลิมในเวลาต่อมา

นอกจากการอธิบายประวัติศาสตร์ที่เป็นประเด็นหลักที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ยังได้ตอบคำถาม และเพิ่มเติมประเด็นทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญอีกหลายประเด็น ได้แก่การอธิบายถึงจุดเริ่มต้นและที่มาเกี่ยวกับบทบาทของกลุ่มขุนนางสายตระกูลขุนนางซึ่งมีพัฒนาการมาจากการเล่นการเมืองของบรรพบุรุษที่เป็นมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน การอธิบายถึงพลวัตที่เกิดขึ้นในหมู่มุขนางต่างชาติและศักยภาพของขุนนางต่างชาติกลุ่มต่างๆ รวมทั้งกระบวนการคุกคามชาวต่างชาติเข้าสู่ระบบบริหารราชการสยามด้วยการใช้กลไกของกฎหมาย ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และการให้ผลประโยชน์ตอบแทนด้านต่างๆ ดังกรณีตัวอย่างของขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านสายตระกูลเจกอะหมัดกลุ่มหนึ่งซึ่งได้เปลี่ยนมาเป็นขุนนางชาวพุทธโดยสมบูรณ์ในฐานะกลุ่มขุนนางสายตระกูลขุนนาง ในขณะที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ยังแสดงให้เห็นถึงการดำเนินนโยบายแบ่งแยกปกครองประชาคมต่างชาติโดยให้ชาวต่างชาติกลุ่มน้อยที่ต้องพึ่งพาอำนาจรัฐเป็นผู้ปกครองประชาคมต่างชาติกลุ่มใหญ่ ซึ่งแสดงให้เห็นจากการที่ราชสำนักสยามส่งเสริมให้มุสลิมกลุ่มที่นับถือนิกายชีอะห์ซึ่งเป็นมุสลิมกลุ่มน้อยในสยามเป็นผู้ปกครองพวกนิกายสุหนี่ในสยาม ประเด็นที่น่าเสนอมาทั้งหมดนี้น่าจะมีการศึกษาและอภิปรายอย่างกว้างขวางต่อไป

สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

## รายการอ้างอิง

เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

"จดหมายเจ้าพระยาพระคลังถึงผู้สำเร็จราชการอังกฤษ เรื่องขอให้อังกฤษห้ามอย่าให้เรือนำฝิ่นเข้ามาค้าขายในสยาม จ. ศ. 1210". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 31.

"จดหมายมายังพระยาจุฬาราชมนตรี แลขุนนางในกรมท่าขวา จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏปี จ. ศ. ". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 131.

"จำนวนแลกไพร่หลวงเข้าเดือน 11, 12 ปีชวด อัฐศก จ. ศ. 1228". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 379.

พุทธราชมนตรี (สัน), พระยา. สมุดปกเขียว (บันทึกเกี่ยวกับศาสนพิธี) คัดลอกโดย ศรีสิทธิ์ อหะหมัคจุหา, 6 กุมภาพันธ์ 2473.

"ฎีกาของพระยาจุฬาราชมนตรี เรื่องฎีกาเข้าเซ็น (23 สิงหาคม - 15 สิงหาคม ร. ศ. 118)".

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 5 ม. ร. 5 ย. / 6.

"ฎีกาแขกอิสลาม (27 ธันวาคม ร. ศ. 117)". หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 5 ม. ร. 9 ย. / 6.

เลขที่ 180.

"ฎีกาเจ้าพนักงานกรมพระคลังในขวา เข้าเมืองกรมการเมืองต่างๆ ส่งไม้จำนวนเกณฑ์ จ. ศ. 1208".

หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 64.

"ฎีกาเจ้าพนักงานคลังในขวาตอบรับกระชายตัว จ. ศ. 1207". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 87.

"ฎีกาพระเทพรัตนรื่องทุกข์ว่าโตะหมุด โตะหวัง กลัวจะต้องเป็นทหารเรือ จึงได้อ้างเป็นคนที่อยู่ในบังคับอังกฤษ (23 พฤษภาคม ร. ศ. 112)". หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 5 ม. ร. 5 ย. / 4.

เลขที่ 26.

"ฎีกาหมื่นราชพิมล คลังใน ขอรับผ้าขาว จ. ศ. 1203". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 42.

"นักกุด่าอิสไมลิดวายของ ฯ จ. ศ. 1230". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 82.

"บัญชีกรมท่าส่งคืนหนังสือเรื่องต่างๆมาเก็บ ณ หอหลวง จ. ศ. 1207". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 57.

"บัญชีกรมท่าส่งคืนหนังสือเรื่องต่างๆมาเก็บ ณ หอหลวง เป็นภาษาอังกฤษ 29 ฉบับ แยก 2 ฉบับ จ. ศ. 1207". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 59.

"บัญชีเกณฑ์งบกำปั่นใช้ในราชการ จ. ศ. 1204". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 19.

"บัญชีรับซื้อเครื่องเหล็กนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย จ. ศ. 1228". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 302.

"บัญชีเงินอากรตัว จ. ศ. 1213". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 137.

"บัญชีจ่ายเงินเบี้ยหวัด จ. ศ. 1168". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 5.



- "บัญชีจ่ายเงินรายวันซื้อเครื่องอุปโภคและวัตถุอื่นๆ จ. ศ. 1223". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 306.
- "บัญชีซื้อเครื่องเพชรพลอยเข้าพระคลัง จากพ่อค้าเมืองลังกา เมืองบังคลา และเมืองแขก จ. ศ. 1213-1215". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 4.
- "บัญชีตั้งขุนนาง จ. ศ. 1216". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 135.
- "บัญชีธรรมเนียมเก็บภาษีปากเรือ จ. ศ. 1198". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 81.
- "บัญชีเบิกเงินซื้อไม้สักทำการในพระบรมมหาราชวัง จ. ศ. 1225". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 159.
- "บัญชีพระนาม และนาม พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่ทูลละอองธุลีพระบาท และรายนามขุนนางที่บริจาคเงินซื้อทองรูปพรรณถวายพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร จ. ศ. 1230". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 105.
- "บัญชีรับของพระคลังสินค้า จ. ศ. 1223". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 309.
- "บัญชีรายซื้อกรมฝ่ายพลเรือนได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด จ. ศ. 1215". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 148.
- "บัญชีรายวัน ส่งเงินและผ้าขาว จ. ศ. 1207". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 294.
- "บัญชีเลิกไพร่หลวงเข้าเดือน 1, 2 ปี ขาลอัฐศก จ. ศ. 1228". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 371.
- "บัญชีเลิกไพร่หลวงเข้าเดือน จ. ศ. 1229". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 342, 343, 345.
- "บัญชีสิ่งของ ณะกุศอันตระสาปทูลเกล้าถวาย แต่ปี จ. ศ. 1199- 1202". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 69.
- "ประกาศเรื่องตำแหน่งเจ้าท่าในกรมท่า จ. ศ. 1215". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 114.
- "ประกาศเรื่องแต่งตั้งผู้แทน 5 นาย จ. ศ. 1219". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 112.
- "ประกาศเรื่องให้ฝรั่งซื้อที่ดินและเช่าได้ จ. ศ. 1218". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 71.
- "ประกาศเลื่อนยศขุนนางเป็นเจ้าพระยา และสมเด็จพระเจ้าพระยา จ. ศ. 1213". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 87.
- "พระบรมราชโองการเรื่องเจรจาทำสัญญากับอังกฤษ จ. ศ. 1217". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 82.
- "พระราชกระแสเรื่อง ไทยเป็นประเทศเล็กน้อยหน้ากัวอันตราจจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏปี". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 12.
- "พระราชสาสน์เรื่องแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ผู้ชี้ขาดปรึกษาทำสัญญากับต่างประเทศ จ. ศ. 1220. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 77.
- "พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงศาธิราชสนิท จ. ศ. 1229, หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 137.
- "พระยาราชวังสันขอพระราชทานกราบบังคมทูล ฯ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏ จ. ศ. ". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 131.
- "ร่างสารตราถึงกรุงเก่า ว่าด้วยโยกมิสจินจา แยกทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาว่าตะเกียที่กรุงเก่าชำรุด ขอเรียไรเงินค่านาซ่อม ไปรดเกล้า ฯ พระราชทานให้ จ. ศ. 1224". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3.
- "เรื่องคนบังคับกงสุลอังกฤษ และกงสุลต่างๆที่มีเรื่องในประเทศไทย จ. ศ. 1230". หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 159.

- “เรื่องคำร้องเงินขอให้ชำระหนี้ (19 พฤษภาคม ร.ศ. 116)”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 5 ม. ร. 5 ย. / 6.
- “เรื่องจัดตั้งตำแหน่งในกระทรวงยุติธรรม และศาลต่างๆ (13 ธันวาคม ร.ศ. 111- 12 มกราคม ร.ศ. 118)”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 5 ม. ร. 5 ย. / 2.
- “เรื่องตั้งเจ้าทำเป็นหลวงวิสุทธิสารคิษฐ จ.ศ. 1221”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 25.
- “เรื่องแต่งตั้งและเลื่อนขุนนาง จ. ศ. 1213”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 77.
- “เรื่องนามข้าราชการกรมต่างๆ จ. ศ. 1230”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 80.
- “เรื่องประกาศสร้างมัสยิดใหม่ คลองบางกอกใหญ่ (30 เมษายน ร.ศ. 119- 20 มกราคม ร.ศ. 126)”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม. ร. 5 ค / 12.
- “เรื่องผู้หญิงแขกเข้าไปในพระราชวังประจู่ 2 ชั้น ถูกเจ้าหน้าที่จับ และสั่งปล่อยตัว จ. ศ. 1230”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 34.
- “เรื่องพระราชทานขี้ผึ้งหลวงแก่หลวงนนทเกษ (1 เมษายน ร.ศ. 123)”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม. ร. 5 ร. ล. / 12 เลขที่ 31.
- “เรื่องพระราชทานขี้ผึ้งแก่หลวงศรียศประเทศมนตรี (1 เมษายน ร.ศ. 123)”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม. ร. 5 ร. ล. / 12 เลขที่ 45.
- “เรื่องส่งตัวแขกอาชญากรไปให้กงสุลฮอลันดา จ. ศ. 1230”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 26.
- “เรื่องหม่อมเจ้าสายทำสัญญาส่งข้าวกับนักการค้าฮอลันดาแขก ไม่ปรากฏปี จ. ศ. ”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 153.
- “การกราถึงพระยาโกษาธิบดีว่าด้วยราชการครั้งยกไปรบเมืองญวน จ. ศ. 1172”. หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 8.
- “หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศอเมริกันและประเทศสยาม ค. ศ. 1833 (พ. ศ. 2376)”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 16.
- “หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับอังกฤษ จ. ศ. 1188”. หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 6, 7, 8.
- “ถ้าเนาแต่งตั้งพระยาจุฬาราชมนตรี จ. ศ. 1200”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 20 / ก. มัดที่ 2 คู่ 123.
- “ถ้าเนาหมายตั้งหลวงราชเศรษฐีเป็นพระยาจุฬาราชมนตรี จ. ศ. 1201”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 29 / ก. มัดที่ 2. คู่ 123.
- “หนังสือกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ (20 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 117)”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 5 ม. ร. 9 ย. / 6. เลขที่ 180.
- “หนังสือกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศน์วัชรโรปกการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ (9 มิถุนายน ร.ศ. 118)”. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 5 ม. ร. 9 ย. / 6. เลขที่ 180.

"หนังสือนายควรรู้อรุณถึงเจ้าเมืองกรมการหัวเมืองรายทาง ให้ตรวจตราหลวงราชมนตรี ขุนหมื่นไพรี  
เขมรเดินทาง ฯ จ. ศ. 1205". หอสมุดแห่งชาติ . เลขที่ 50.

"หนังสือสัญญา จ. ศ. 1217". หอสมุดแห่งชาติ . เลขที่ 14.

"หมื่นราชพิมลเจ้าพนักงานคลังในรับค้าข้าวส่วยจากหัวเมืองต่าง ๆ จ. ศ. 1204". หอสมุดแห่งชาติ.  
เลขที่ 43.

"หมื่นตำแหน่งเรื่องแต่งตั้งและเลื่อนบรรดาศักดิ์ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย จ. ศ. 1213". หอสมุดแห่งชาติ.  
เลขที่ 95.

### เอกสารต้นฉบับภาษาไทยที่ตีพิมพ์แล้ว

กฎหมายตราสามดวง . 5 เล่ม . พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา , 2505-2507.

กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย กระทรวงการต่างประเทศ . หนังสือชุดประมวลสนธิสัญญา เอ็ม 1  
พ. ศ. 2160- 2412 . กรุงเทพมหานคร : กระทรวงการต่างประเทศ, 2511 .

กาท่องเที่ยวผจญภัยของแฟร์นังซ์ มังเคซ ปีนโต ค. ศ. 1537-1558 . แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร.  
กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2526 .

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม : เอกสารจากหอหลวง . กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการ  
ชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และ โบราณคดี  
สำนักนายกรัฐมนตรี, 2534 .

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ  
อักษรนิติ . พระนคร : คลังวิทยา, 2510 .

จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระ  
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว . พิมพ์ครั้งที่ 6 . กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, 2526.  
(ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้า  
บรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบาภรณ เมรุพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส  
26 มีนาคม 2526) .

จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค. ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์ . แปลโดย  
สันต์ ท. โกมลบุตร . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า , 2516 .

จดหมายเหตุเรื่องส่งทูตไปกรุงโรมครั้งที่ 2 ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช . พระนคร :  
โรงพิมพ์สยามพาณิชย์การ, 2475 . (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระองค์เจ้า  
ทิพยาลังการ) .

จักรพรรดิหงส์, พระ. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยากรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิหงส์  
(ภาค). 2 เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2533.

จันทร์ฉาย ภักดีธิดา, แปล และบรรณาธิการ. กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน.

กรุงเทพมหานคร : สมาคมประวัติศาสตร์, 2532.

เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร. ศ. 103 และ  
พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรม  
ราชโองการแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. กรุงเทพมหานคร : บริษัทจันทวนิชย์จำกัด, 2526.  
(คุณหญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม พิมพ์ถวายเนื่องในงานฉลองพระชันษาครบ 60 พรรษา  
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา พ. ศ. 2526).

ชุมนุมฉันท์ดุซงญอ. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2503.

แจ๊สแวกซ์, นิโคลาส. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย  
สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : โรงพิมพ์ก้าวหน้า, 2506.

คำรกราชานุกาภ, สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. ตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร :  
ศิลปาบรรณาคาร, 2542.

คำรกราชานุกาภ, สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. 2 เล่ม.  
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์แห่งประเทศไทย, 2534.

คำรกราชานุกาภ, สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาท  
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์  
พรินต์ติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2533.

คชาเรศ, กิ๊ยะ. จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงคชาเรศ. แปลโดย สันต์ ท.  
โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2529.

คชาเรศ, กิ๊ยะ. จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงคชาเรศ ค. ศ. 1687-1688, แปลโดย  
สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2519.

คุมเปง, ฟรังซัวร์ อังรี. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา, แปลโดย สมศรี เอี่ยมธรรม.  
กรุงเทพมหานคร : สหประชาพานิชย์, 2522.

ทำเนียบนามภาค 2 ทำเนียบข้าราชการวังหลังและทำเนียบสมณศักดิ์. พระนคร : โรงพิมพ์  
แบบเรียนไทย, 2511. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ รองเสวกเอก ชูขนาดจ่านง  
(เจริญ นาดจ่านง) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 23 เมษายน 2511).

พิทากรวงศ์, เจ้าพระยา. จดหมายเหตุประมวงษ์สกุลขุนนาค. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์,  
2513. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงคล้าย ประดิพัทธ์ภูบาล  
ณ เมรุวัดธาตุทอง 16 มีนาคม 2513).

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2526.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

ฉบับตัวเขียน. บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2538.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : บริษัท

อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2532.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. หนังสือแสดงกิจจานุกิจ. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2514.

ไทยในจดหมายเหตุแกมปีเตอร์. ธนบุรี : โรงพิมพ์เจริญฤติน, 2508.

นันทนา คันดิเวสส, แปล. คณะทูตสเปนสมัยอยุธยา. ศิลปากร 28, 1 ( มีนาคม 2527) : 67-98.

นันทนา คันดิเวสส, แปล. ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศในสมัยอยุธยา.

กรุงเทพมหานคร: สหประชาชาติไทย, 2537.

บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1. แปลโดย

ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2512.

บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2. แปลโดย

ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2512.

บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3. แปลโดย

สุภรณ์ อัสวสัน โสภณ. กรุงเทพมหานคร: ประชาธิปไตย, 2522.

บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 4. แปลโดย

สุภรณ์ อัสวสัน โสภณ. กรุงเทพมหานคร: ประชาธิปไตย, 2525.

บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 5. แปลโดย

ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2520.

ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระ. ลีลิตกระบวนแห่งพยุหยาตราทางสถอมารค

และขอมารค. กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตการพิมพ์, 2528. (พิมพ์ประกาศเกียรติคุณ

เนื่องในวันอดีตเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และดิถีคล้ายวันเกิด สมเด็จพระ

พระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณณสิริ) สมเด็จพระสังฆราช วันที่ 7 ธันวาคม 2528).

ประชุมกาพย์เห่เรือสมัยกรุงศรีอยุธยา และรัตนโกสินทร์. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2511.

ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 5. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2507.

ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 6. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506.

ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 9. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2508.

ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 11. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2513.



- ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 12 . พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2513 .
- ประชุมพงศาวดารเมืองท่าหลวง . พระนคร: โรงพิมพ์ ศุภสภา, 2505 .
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับตัวเขียนครั้งกรุงธนบุรี. พระนคร:  
องค์การคำศุภสภา, 2506 .
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 12 จดหมายเหตุของชาวฝรั่งเศส เลอ ดี วารีเอว้ เอค เขามองต์ ฯ และ  
จดหมายเหตุหมอบรัดเล . พระนคร: องค์การคำศุภสภา, 2507 .
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 18 เล่มที่ 12 รายงานการค้าในกรุงสยามครั้งสมัยสมเด็จพระนารายณ์ .  
พระนคร: องค์การคำศุภสภา, 2507 .
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 20 จดหมายเหตุเรื่องพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่นสมัยอยุธยา .  
พระนคร: องค์การคำศุภสภา, 2507 .
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 23 ตำนานการเกณฑ์ทหาร . พระนคร: องค์การคำศุภสภา, 2507 .
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27 เรื่องไทยกับฝรั่งเศสเป็นไมตรีกันครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ .  
พระนคร: องค์การคำศุภสภา, 2507 .
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 28 พงศาวดารญวน และประวัติพระนาบีมะหะหมัด . พระนคร:  
องค์การคำศุภสภา, 2507 .
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 29 อธิบายเรื่องทูตไทยไปยุโรป . พระนคร: องค์การคำศุภสภา, 2507 .
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31 จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศสยาม . พระนคร:  
องค์การคำศุภสภา, 2508 .
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32 อธิบายเรื่องเบื้องต้นที่ไทยจะเป็นไมตรีกับฝรั่งเศส ตอน 1. พระนคร:  
องค์การคำศุภสภา, 2508 .
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 34 ว่าด้วยหนังสือสัญญาค้าขายระหว่างประเทศสยามกับประเทศฝรั่งเศส  
ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช . พระนคร: องค์การคำศุภสภา, 2510 .
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 35 จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระ  
นารายณ์มหาราช ภาค 2 . พิมพ์ครั้งที่ 2 . พระนคร : กรมศิลปากร, 2502 .
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 36 จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา  
แผ่นดินพระเพทราชา ภาคที่ 3 . พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2508 .
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 37 จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา  
ตอนแผ่นดินพระเจ้าเสือ และพระเจ้าท้ายสระ ต่อจากภาค 3 . พระนคร : โรงพิมพ์  
ไต้กอพิพรรฒนากร, 2474 .

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 38 จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา  
ตอนแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ ภาค 5 . กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสภา , 2469 .

(พิมพ์ในงานปลงศพ คุณหญิงทรงสุรเดช (ปลิก บุนนาค) ปีชวล 2469) .

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39 จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา  
ตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ และครั้งกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาค 6 .

พระนคร : องค์การคำคุณฐา , 2511 .

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 40 จดหมายเหตุของพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอน  
แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ 1 . กรุงเทพมหานคร : องค์การคำคุณฐา ,  
2511 .

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 41 จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ  
นารายณ์มหาราช ภาค 2 . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว , 2511 .

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 42 จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ  
นารายณ์มหาราช ภาค 3 . พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ , 2470 .

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 43 จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอน  
แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาค 4 . พระนคร : องค์การคำคุณฐา , 2511 .

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 44 จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ  
นารายณ์มหาราช ภาค 5 . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร , 2470 .

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 46 จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ  
นารายณ์มหาราช ภาค 6 . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีธรรมสาร , 2505 .

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 47 จดหมายเหตุของพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดิน  
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช . พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร , 2471 .

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 48 จดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบเรต์ ซึ่งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี  
ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตอนที่ 2 . พระนคร : องค์การคำคุณฐา ,  
2511 .

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 49 จดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบเรต์ ราชทูตฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาเจริญทาง  
พระราชไมตรีในกรุงสยามครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตอนที่ 3 .

พระนคร : โรงพิมพ์ศรีกรุง , 2471 .

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 53 พงศาวดารเมืองสงขลา พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช และ  
พงศาวดารเมืองพัทลุง . พระนคร : องค์การคำคุณฐา , 2512 .

- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 55 เรื่องอังกฤษเข้ามาทำสัญญากับไทยในรัชกาลที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473. (พิมพ์ในงานปลงศพนายเด็ก ธนโสภณ วันที่ 22 มีนาคม 2473).
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 57 โฆษป่านไปฝรั่งเศส ภาคที่ 1. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 58 โฆษป่านไปฝรั่งเศส ภาคที่ 2. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 59 โฆษป่านไปฝรั่งเศส ภาคที่ 3. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 60 โฆษป่านไปฝรั่งเศส ภาคที่ 4. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62 เรื่องทูตฝรั่งเศสสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 63 เรื่องกรุงเก่า. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันอันทนามาศ (เฉลิม). กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2480.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 67 จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมร และญวนในรัชกาลที่ 3 ตอน 1. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 68 จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมร และญวนในรัชกาลที่ 3 ตอน 2. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 69 เรื่องเกี่ยวกับกรุงเก่า ตอน 1. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 76 จดหมายเหตุของโยสซาเด้น พ่อค้าชาวฮอลันดาในสมัยพระเจ้าทรงธรรม และพระเจ้าปราสาททอง. แปลโดย ขจร สุขพานิช. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2507.
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวิดิศ (ฉบับสมบูรณ์). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2507. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสังัด จันทราภัย 26 พฤศจิกายน 2507).
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 80 จดหมายเหตุฟอร์บั้ง. แปลโดย หม่อมเจ้าดำรงเสด็จ เทวกุล. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2509.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 81, จดหมายเหตุเรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์. แปลโดย หลวงจินคาสหกิจ (ละม้าย ณะศิลป์). นนทบุรี: โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, 2510.
- ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 2 (รัชกาลที่ 1). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2525.

- ประชุมหมยรับสั่งภาคที่ 3 (รัชกาลที่ 2) . กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย และจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และ โบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี , 2534 .
- ประชุมหมยรับสั่งภาค 4 ตอนที่ 1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ. ศ. 1196-1203 . กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย และจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และ โบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี , 2536 .
- ประชุมหมยรับสั่งภาค 4 ตอนที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ. ศ. 1203-1205 . กรุงเทพมหานคร: บริษัท พี. เอ. ลิฟวิง จำกัด, 2537 .
- พงศาวดารฉะวณ . พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2509 . (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายกวี เหวียนระวี ณ เมรุพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 5 กรกฎาคม 2509) .
- หนรัตน์, สมเด็จพระ . พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และจุลยุทธการวงศ์ . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2435 . (พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพพระวิสุทธาธิปัตติ (สง่า ปกสุธรรมหาเถร) 30 กันยายน 2535 .
- พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติช มิวเซียม กรุงลอนดอน . พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า , 2507 .
- พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ อักษรนิทัศน์ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส และพงศาวดารเหนือ เล่ม 1 . พิมพ์ครั้งที่ 1 . พระนคร: โรงพิมพ์จุลศรสา, 2504 .
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ . พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว . พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย , 2521 .
- พระราชกำหนดเกล้าสมัยอยุธยา . พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, 2476 . (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระศิลปินจิตรกร (ฉัตร อินทรเสน) ) .
- พระราชพงษาวดารกรุงธนบุรี . พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, ร. ศ. 131 .
- ฟรังซัวส์ อังรี คุรเปง . ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย ปอล ชาเวียร์ . กรุงเทพมหานคร: สหประชาพาณิชย์, 2530 .
- มานิจ ชุมสาย, หม่อมหลวง . บรรณาธิการ. การปฏิวัติในประเทศไทย พ. ศ. 2231 (ค. ศ. 1688) . กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2535 .
- ปากส์ เดอ บูร์ช, จดหมายเหตุการเดินทางของพระสังฆราชเบริช ประมุขมิสซัง สู่อาณาจักรโคชินจีน. แปลโดย ปทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์หัตถศิลป์, 25307, หน้า 41 .
- ลาอุแบร์ , ราชอาณาจักรสยาม . 2 เล่ม . พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2510 .

เอกกนต์ ฉัญ คอนโน เคอ วิเช. *เรื่องวิทยานไปฝรั่งเศส*. แปลโดย เอฟ. ฮีแลร์. พระนคร :  
โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2514.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. *ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาจากเอกสารไทย และ  
ต่างประเทศ*. นครปฐม : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย  
ศิลปากร, 2528.

ศิลปากร, กรม. *รวมเรื่องแปล หนังสือเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1*. กรุงเทพมหานคร:  
บริษัท เอ็ดดิสัน เพรส โปรดักต์ จำกัด, 2539.

ศิลปากร, กรม. *รวมเรื่องแปล หนังสือเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 2*. กรุงเทพมหานคร:  
กรมศิลปากร, 2535.

ศิลปากร, กรม. *รวมเรื่องแปล หนังสือเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 3*. กรุงเทพมหานคร:  
กรมศิลปากร, 2538.

ศิลปากร, กรม. *รวมเรื่องแปล หนังสือเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 3*. กรุงเทพมหานคร:  
กรมศิลปากร, 2541.

สมิธ, บัลคอลลิน. *หมอฝรั่งในวังสยาม*. แปลโดย พินาน แจ่มจรัส. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์  
รวมธรรมสาร, 2542.

*เอกสารของควอร์วอร์ด*. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี, โรงพิมพ์  
การศาสนา, 2515.

*เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1*. แปลโดย สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์  
คุรุสภาลาดพร้าว, 2515.

*เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 2*. แปลโดย สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์  
การศาสนา, 2516.

*เอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งชาติ ของกระทรวงทหารเรือ (ฝรั่งเศส) เกี่ยวกับประเทศสยาม*.  
2 เล่ม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพมหานคร: ธนประดิษฐ์การพิมพ์, 2527.

*เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา*. แปลโดย นันทา สุตกุล. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา  
ลาดพร้าว, 2513.



## เอกสารชิ้นต้นภาษาต่างประเทศที่ตีพิมพ์แล้ว

- Bowrey, Thomas . *A Geographical Account of Countries Round the Bay of Bengal, 1669 to 1679*. Edited by R. C. Temple . London : The Hakluyt Society, 1905.
- Caron, François and Schouten, Joost , eds. *A True Description of the Mighty Kingdoms of Japan and Siam* . Translated by Roger Manley . Bangkok: Dokchan , 1986 .
- Chardin, Sir John . *Travels in Persia 1673- 1677* . New York : Dover Publication, 1988 .
- Chau Ju - kua . *Chau Ju - kua : His Work on the Chinese and Arab Trade in the 12th and 13th Centuries*. Translated by F. Hirth and W. W. Rockhill . St Petersburg, 1911 .
- Choisy , Abbé de. *Journal of A Voyage to Siam 1685-1686* . Translated by Michael Smithies . Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1993 .
- Crawford, John. *Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochln China* . Singapore : Oxford University Press, 1987.
- de Bèze , Father Claude . *1688 Revelation in Siam : The Memoir of Father de Bèze* . Translated by E . W. Hutchinson . Hongkong : Hongkong University Press , 1968 .
- de Forbin, Claude . *The Siamese Memoir of Claude de Forbin 1685-1688*, Edited by Michael Smithies . Bangkok: Silkworm Books, 1966 .
- de La Loubère , Simon. *The Kingdom of Siam* . Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1969 .
- Dutch Papers : Extracts from the "Dagh Register " 1624-1642*. Bangkok : The Council of the Vajiranana National Library, 1915 .
- Floris, Peter . *Peter Floris, His Voyage to the East Indies in the Globe 1611- 1615* . Translated by W. H. Moreland . London: The Hakluyt Society, 1934 .
- Gervaise, Nicolas . *The Natural and Political History of The Kingdom of Siam* . Translated by John Villiers . Bangkok : White Lotus , 1989 .
- Hamel , Hendrik . *Corée: Korea 1653-1666* . Bangkok : White Orchid Press , 1981 .
- Kaempfer, Engelbert . *A Description of The Kingdom of Siam 1690* . Bangkok : White Orchid Press, 1987 .
- Launay, Adrien . *Histoire de La Mission de Siam, 1662-1811 : Documents Historiques* . 3 vols. Paris: Foreign- Missions Society, 1920 .

- Ma Huan, *Ying-Yai Sheng-Lan : The Overall Survey of the Ocean's Shores (1433)* .  
Bangkok: White Lotus , 1997 .
- Muhammad Rabi . *The Ship of Sulaiman* . Translated by John O' Kane . London : Routledge &  
Keagan Paul , 1972 .
- Pallegoix, Jean Baptiste. *Description of the Thai Kingdom of Siam : Thailand under King  
Mongkut* . Translated by Walter E. J. Tips. Bangkok: White Lotus , 2000 .
- Pinto, Fernão Mendes. *The Travels of Mendes Pinto* . Translated by Rebecca D. Catz . Chicago:  
The University of Chicago Press, 1989 .
- Records of the Relations between Siam and Foreign Countries in the 17 th Century* . 5 vols.  
Bangkok : The Council of the Vajiranana National Library, 1915-1921 .
- Smithies, Michael . ed. *A Resounding Failure : Martin and the French in Siam 1672- 1693* .  
Chiang Mai : Silkworm Books, 1998 .
- Smithies, Michael , ed. *Alexander Hamilton : A Scottish Sea Captain in Southeast Asia 1689-  
1723* . Chaing Mai : Silkworm Books, 1977 .
- Smithies, Michael , tr. *The Chevalier de Chaumont and the Abbé de Choisy Aspects of the  
Ambassy to Siam 1685* . Chiang Mai : Silkworm Books, 1997 .
- Tachard, Guy. *A Relation of the Voyage to Siam* . Bangkok : White Orchid Press, 1985 .
- Turpin, François Henri . *A History of the Kingdom of Siam Up to 1770* . Translated by B. O.  
Cartwright . Bangkok : White Lotus, 1997 .
- Vliet, Jeremias van . *The Short History of the Kings of Siam* . Translated by Leonard Andaya .  
Edited by David K. Wyatt . Bangkok: Sompong Press , 1975 .
- Vliet, Jeremias van . Description of the Kingdom of Siam . Translated by L. F. van Ravenswaay .  
*Journal of Siam Society* 7 (1910) : 1-108 .

#### หนังสือภาษาไทย

- ก. ศ. ร. กุหลาบ . *มหามุขมาตยานุครว่าด้วยลำดับวงศ์ตระกูลขุนนางไทยทั้งสิ้นในแผ่นดินสยาม* .  
พระนคร: โรงพิมพ์สยามประภท, ร. ศ. 124 .
- กาญจนาคพันธ์ . *ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์* . 3 เล่ม . พิมพ์ครั้งที่ 2 . กรุงเทพมหานคร : บุรินทร์การพิมพ์,  
2517 .

กิติมา อมรทัต, แปล. *เจ้าพระยาบวรราชนายกกับประวัติศาสตร์สยาม*. กรุงเทพมหานคร : สถาบันส่งเสริมการศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับอิสลาม ศูนย์วัฒนธรรมสาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่าน กรุงเทพฯ ๑, 2538.

โกมารกุลมนตรี, พระยา. *เผด็จะหมัด*. พระนคร : บพิธการพิมพ์, 2512. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาอ่อนในรัชกาลที่ 5 ณ เมรุพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 22 มีนาคม 2512).

ขจร สุขพานิช. *อยุธยาคดี*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาสถาภาครีว, 2530.

ขจร สุขพานิช. *ออกญาวิไชยเขมร*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาสถาภาครีว, 2537.

ขวัญใจ พิกเพ็ญ ไชติกาบุช เจริญมิตร และ สุวิมล วัลย์เครือ. *การศึกษาความสัมพันธ์ทางการค้ากับชาวตะวันตกในสมัยอยุธยาจากหลักฐานโบราณคดี*. กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.

ขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ ๑ : โรงพิมพ์จุฬาสถาภาครีว, 2514.

ควอริช เวลส์. *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*. แปลโดย กาญจนี สมเกียรติกุล และ ชูพา จุมจันทร์. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2519.

โครงการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา. *โบราณสถานในเกาะเมืองและรอบเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา*. กรุงเทพมหานคร : โครงการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, 2530.

โครงการปรับปรุงหมู่บ้านโปรตุเกส. *รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานบ้านนักบุญเปโตร (โบสถ์ของคณะโดมินิกัน)*. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2527.

คุนแมน, เจนนิเฟอร์ เวิน. *การค้าทางเรือสำเภา จีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์*. แปลโดย ชื่นจิตร อำไพพรรณ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. *องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

ชาวโปรตุเกสในยุคกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพมหานคร : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา, 2530.

ชัย เรื่องศิลป์. *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ. ศ. 2325 - 2453 ด้านเศรษฐกิจ*. กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2527.

ชัย เรื่องศิลป์. *ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25*. กรุงเทพมหานคร : เรื่องศิลป์, 2522.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ. *อยุธยา : ประวัติศาสตร์และการเมือง*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

กิติมา อมรทัต, แปล. *เจ้าพระยาบวรราชนายกกับประวัติศาสตร์สยาม*. กรุงเทพมหานคร : สถาบันส่งเสริมการศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับอิสลาม ศูนย์วัฒนธรรมสาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่าน กรุงเทพฯ ฯ, 2538.

โกมารกุลมนตรี, พระยา. *เมฆอะหฺมัด*. พระนคร : บริษัทการพิมพ์, 2512. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาอ่อนในรัชกาลที่ 5 ณ เมรุพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 22 มีนาคม 2512).

ขจร สุขพานิช. *อยุธยาคดี*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2530.

ขจร สุขพานิช. *ออกญาวิไชยเยนทร์*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2537.

ขวัญใจ พิกเพ็ญ ไชติกาบุช เจริญมิตร และ สุวิมล วัลย์เครือ. *การศึกษาความสัมพันธ์ทางการค้ากับชาวตะวันตกในสมัยอยุธยาจากหลักฐานโบราณคดี*. กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.

ขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2514.

คอวิธ เวลต์. *การปกครอง และการบริหารของไทยสมัยโบราณ*. แปลโดย กาญจนี สมเกียรติกุล และ สุพา จุมจันทร์. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2519.

โครงการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา. *โบราณสถานในเกาะเมืองและรอบเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา*. กรุงเทพมหานคร : โครงการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, 2530.

โครงการปรับปรุงหมู่บ้านโปรตุเกส. *รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานบ้านนักบุญเปโตร (โบสถ์ของคณะโดมินิกัน)*. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2527.

คุชแมน, เจนนิเฟอร์ เวย์. *การค้าทางเรือสำเภา จีน - สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์*. แปลโดย ชื่นจิตร อำไพพรรณ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. *องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

ชาวโปรตุเกสในยุคกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพมหานคร : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา, 2530.

ชัย เรื่องศิลป์. *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2325 - 2453 ด้านเศรษฐกิจ*. กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2527.

ชัย เรื่องศิลป์. *ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25*. กรุงเทพมหานคร : เรื่องศิลป์, 2522.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ. *อยุธยา : ประวัติศาสตร์และการเมือง*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์. **ชุมนุมพระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.**

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2534.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์. **ตำราธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา กับ**

**พระวิจารณ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.** พระนคร : กรมศิลปากร, 2508.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์. **ไทยรบพม่า.** พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร : คลังวิทยา, 2505.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ และ วิจิตรวาทการ, หลวง. **ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ และการปกครองสมัยโบราณ.** พระนคร : สีวพร, 2507. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนประจัญฑ์พลาด (ประยงค์ เศรษฐบุตร).

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์. **สัทธรรมนิพนธ์ต่างๆ.** 2 เล่ม. กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, 2515.

ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์. **ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย.**

กรุงเทพมหานคร : สุทธิสารการพิมพ์, 2517.

ทวีป วรคิลก. **ประวัติศาสตร์จีน.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, 2538.

นันทนา กบิลกาญจน์. **การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองการปกครองในรัชกาล**

**พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: พ. ศ. 2367- 2394.** กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์, 2542.

นันทนา กบิลกาญจน์. **การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่องบทบาทของวังหน้าสมัย**

**รัตนโกสินทร์ (พ. ศ. 2325- 2428).** กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พรินต์ติ้ง เฮาส์, 2539.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี.** พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์มติชน, 2539.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **การเมืองไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์.** พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์มติชน, 2539.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา.** กรุงเทพมหานคร :

บรรณกิจ, 2533.

บรรเจิด อินทุจันทร์ยัง. **ราชสกุลพระบรมราชวงศ์จักรี.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์

ลาดพร้าว, 2539.

**บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ,** 2 เล่ม. พระนคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2506.

ประยูร อุตุชาณะ. **ศิลปและวัฒนธรรมจากดินแดนอาหรับเมืองแรกเข้าสู่สยามประเทศ.**

กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2534.

ประยูรศักดิ์ ชลาชนเดชะ. **มุสลิมในประเทศไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โครงการ

หอสมุดกลางอิสลาม สายสกุลสุลต่านสุลัยมาน, 2537.



ประวัติสมัยรัตนโกสินทร์ . พระนคร: การพิมพ์ไชยวัฒน์, 2518 .

ปิยนาด บุญนาค, *บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุญนาค*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2526 .

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. *เศรษฐกิจการเมืองไทย สมัยกรุงเทพมหานคร*. กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พรินติ้งเฮาส์, 2539 .

พลับพลึง มูลศิลป์. *ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส สมัยอยุธยา*. กรุงเทพมหานคร: ดวงดีการพิมพ์, 2523 .

เพ็ญศรี กาญจนอมัย. *ประวัติศาสตร์ทั่วไปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: รุ่งวัฒนาการพิมพ์, 2533 .

เพ็ญศรี กาญจนอมัย และ นันทนา กปิลกาญจน์. *รายงานผลการวิจัย บทบาทมุสลิมในปลายอยุธยา-ธนบุรี พ. ศ. 2300-2325*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2521. (อัดสำเนา)

มอร์ริส คอลลิส. *ชมมวตไวก์แห่งกรุงสยาม*. แปลโดย เจริญ ไชยชนะ. พระนคร: เกษมบรรณกิจ, 2507 .

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. *ขุนนางอยุธยา*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536 .

มานิจ ชุมสาย, ม. ถ. *สมเด็จพระนารายณ์และโกษาปาน*. แปลโดย ธิดิมา พิทักษ์ไพรวรรณ. กรุงเทพมหานคร: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2532 .

โยเนโอะ อิชิจิ และ โยชิภาวะ โทชิฮารุ. *ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี*. แปลโดย พลับพลึง คงชนะมารศรี มียาโมโต และ อาทร พึ่งธรรมสาร. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, 2530 .

ราชสาส์น, สำนักงาน. *ประวัติพระศาสนจักรสากล และพระศาสนจักรในประเทศไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ม. ป. ท. , 2510 .

รวุฒิ หิรัญรักษ์. *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจยุโรป*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2520 .

วิลาสวงศ์ พงสะบุตร. *มหาอนุสาวรีย์ดินทรานุสรณ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2531 .

วิเชียรศิริ, พระยา. *อนุสรณ์เจ้าพระยาศรีธรรมราช (จิตร ณ สงขลา)*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2519 .

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. *สมเด็จพระนเรศวรมหาราช 400 ปี ของการครองราชย์*. กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการพิมพ์, 2533 .

- ศรีสมร ศรีเบญจพลากร. *ประวัติศาสตร์เมืองสงขลา*. สงขลา: ภาควิชาประวัติศาสตร์  
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสงขลา, 2539.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. *กรุงศรีอยุธยาของเรา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2542.
- ศิลป์ากร, กรม. *การแต่งตั้งขุนนางไทย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2522.
- ศิลป์ากร, กรม. *จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพมหานคร: สหประชาพาณิชย์,  
2525.
- ศิลป์ากร, กรม. *นามาฮาระประวัติศาสตร์จากเอกสารต่างประเทศ*. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร,  
2539.
- ศิลป์ากร, กรม. *ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ*. 2 เล่ม. นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี: เจริญรัตน์การพิมพ์, 2515.
- ศิลป์ากร, กรม. *สมเด็จพระนารายณ์ และพระเจ้าหลุยส์ที่ 14: บทวิเคราะห์ทางวิชาการเกี่ยวกับ  
สัมพันธภาพไทย-ฝรั่งเศส รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์*. กรุงเทพมหานคร:  
กรมศิลปากร, 2530.
- ศิลป์ากร, กรม. *470 ปี แห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์  
หัตถศิลป์, 2528.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. *แนวพระราชดำริแก้วิกฤต*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,  
2528.
- สมชัย อนุমানราชชน. *การทูตไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์  
พระจันทร์, 2509.
- สมภพ จันทระประภา. *อยุธยาอาภรณ์*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2526.
- สืบแสง พรหมบุญ. *ความสัมพันธ์ระบอบรัฐบรรณาการระหว่างอินกับไทย ค. ศ. 1282-1853*.  
แปลโดย กาญจนา ละอองศรี. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2525.
- สังข์ พิศโนชัย. *พระเจ้าปราสาททอง*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516.
- เสรี พงศ์พิศ. *คาทอลิกกับสังคมไทย ตั้งแต่สมัยพระนารายณ์จนถึงปัจจุบัน*. พระนคร:  
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.
- เสาวนีย์ จิตต์หมวด. *กลุ่มชาติพันธุ์: ชาวไทยมุสลิม*. กรุงเทพมหานคร: กองทุนสง่ารัฐจิระอัมพร,  
2531.
- สุนทร ชูตินทรานนท์. *สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 (พ. ศ. 2310) ศึกษาจากพงศาวดาร  
พม่าฉบับราชวงศ์คองบอง*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2534.
- หม่อง ทิน อ่อง. *ประวัติศาสตร์พม่า*. แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์  
ไทยวัฒนาพานิช, 2519.

- ศรีสมร ศรีเบญจพลาญกุล. *ประวัติศาสตร์เมืองสงขลา*. สงขลา: ภาควิชาประวัติศาสตร์  
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสงขลา, 2539.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม. *กรุงศรีอยุธยาของเวร*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2542.
- ศิลป์ากร, กรม. *การแต่งตั้งขุนนางไทย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2522.
- ศิลป์ากร, กรม. *จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพมหานคร: สหประชาพานิชย์,  
2525.
- ศิลป์ากร, กรม. *นาฬิการะประวัติศาสตร์จากเอกสารต่างประเทศ*. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลป์ากร,  
2539.
- ศิลป์ากร, กรม. *ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ*. 2 เล่ม. นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี: เจริญรัตน์การพิมพ์, 2515.
- ศิลป์ากร, กรม. *สมเด็จพระนารายณ์และพระเจ้าหลุยส์ที่ 14: บทวิเคราะห์ทางวิชาการเกี่ยวกับ  
สัมพันธภาพไทย-ฝรั่งเศส รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์*. กรุงเทพมหานคร:  
กรมศิลป์ากร, 2530.
- ศิลป์ากร, กรม. *470 ปี แห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์  
หัดดศิลป์, 2528.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. *แนวพระราชดำริแก้รัชกาล*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,  
2528.
- สมชัย อนุমানราชชน. *การทูตไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์  
พระจันทร์, 2509.
- สมภพ จันทระประภา. *อยุธยาอาภรณ์*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลป์ากร, 2526.
- สืบแสง พรหมบุญ. *ความสัมพันธ์ระบับรัฐบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค. ศ. 1282-1853*.  
แปลโดย กาญจนา ละอองศรี. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2525.
- สังข์ พันธ์น้อย. *พระเจ้าปราสาททอง*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516.
- เสรี พงศ์พิศ. *คาทอลิกกับสังคมไทย ตั้งแต่สมัยพระนารายณ์จนถึงปัจจุบัน*. พระนคร:  
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.
- เสาวนีย์ จิตต์หมวด. *กลุ่มชาติพันธุ์: ชาวไทยมุสลิม*. กรุงเทพมหานคร: กองทุนสร้างรุจิระอัมพร,  
2531.
- สุนทร จุติธรรมานนท์. *สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 (พ. ศ. 2310) ศึกษาจากพงศาวดาร  
พม่าฉบับราชวงศ์คองบอง*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2534.
- หม่อง ทิน อ่อง. *ประวัติศาสตร์พม่า*. แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์  
ไทยวัฒนาพานิช, 2519.

- Brummelhuis, Hanten. *Merchant, Courtier and Diplomat: A History of the Contacts between the Netherlands and Thailand*. Lochem: Uitgeversmaatschappij De Tijdstroom B. V. , 1987.
- Cady, F. John. *Southeast Asia: Its Historical Development*. New York: McGraw Hill Book , 1964.
- Chandra, Satish, ed. *The Indian Ocean: Explorations in History, Commerce and Politics*. New Delhi: Sage Publications, 1987.
- Charnvit Kasetsiri. *The Rise of Ayudhya*. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1976.
- Chaudhuri, K. N. *Asia before Europe*. Reprinted. Avon: The Bath Press, 1992.
- Chaudhuri, K. N. *Trade and Civilisation in the Indian Ocean*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Chaudhuri, K. N. *The Trading World of Asia and the English East India Company, 1660-1760*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
- Clifford, Hugh. *Further India*. Bangkok: White Lotus, 1990.
- Das Gupta, Ashin and Pearson, M. N., eds. *India and the Indian Ocean, 1500-1800*. Calcutta: Oxford University Press, 1987.
- Datta, Kalikinkar, Raychaudhuri, H. C., Majumdar, R. C. *An Advanced History of India*. Madras: Macmillan India Press, 1976.
- Dhiravat na Pombejra. *Court, Company and Campong*. Bangkok: Amarin Printing Group, 1992.
- Donald F. Lach and Carol Flaumenhaft, Carol. *Asia on the Eve of Europe's Expansion*. Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall, 1965.
- Dunn, E. Rose. *The Adventures of Muhammad Rabi Battuta*. Berkeley: University of California Press, 1989.
- Ezzati, Abul-Fazi. *The Spread of Islam*. Ghorn: The Ahl Ul Bayt World Assembly, 1994.
- Farah, E. Caesar. *Islam: Beliefs and Observances*. New York: Barron's Educational Series, 1970.
- FitzGerald, C. P. *Southern Expansion of the Chinese People*. Bangkok: White lotus, 1993.
- Furber, Holden. *Rival Empires of Trade in the Orient 1600-1800*. Don Mills, Ontario: Burns & McEachern, 1976.
- Goldschmidt, Arthur Jr. *A Concise History of the Middle East*. 3rd. ed. Boulder: Westview Press, 1988.

- Haellquist, Karl Rienhold , ed. *Asian Trade Routes* . Irthlingborough, Northamptonshire : Woolnough Bookbinding , 1991 .
- Haim, S. *Farhang Mo'aser's Shorter Persian-English Dictionary* . Tehran : Farhang Mo'aser Publishers, 1996 .
- Hall , J. W. Nagahara Keiji and Kozo Yamamura, eds. *Japan before Tokugawa : Political Consolidation and Economics Growth 1500 to 1650* . Princeton : Princeton University Press , 1981.
- Hall , D. G. E. *A History of South-East Asia*, 4 th ed. Malaysia : Macmillan Press , 1994 .
- Hillman , Michael. *Iranian Culture : A Persianist View*. New York : University Press of America , 1990.
- Hitt, K. Phillip . *History of the Arabs* , 10 th ed. London : Macmillan Press , 1970 .
- Hooker , M. B. *Islam in South-East Asia* . Leiden : E. J. Brill , 1983 .
- Hourani, F. George. *Arab Seafaring* . Princeton : Princeton University Press, 1995 .
- Hussain , M. Jassim . *The Occupation of the Twelfth Imam* . Tehran : Imam Mehdi Organisation, 1982 .
- Hussain , Muhammad. *The Origin of Shi'ite Islam and its Principle* . Qum : Ansariyan Publication , 1982 .
- Hutchinson, E. W. *Adventurers in Siam in the Seventeenth Century* . Bangkok : Aksornsampan, 1985 .
- Ibrahim, Ahmed , Siddique, Sharon and Hassain , Yasmin , comps. *Reading on Islam in Southeast Asia* . Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1985 .
- Institute of Asian Studies , Chulalongkorn University . *Port Cities and Trade in Western Southeast Asia*. Bangkok : Edison Press, 1998 .
- Ishii , Yoneo , Akagi , Osamu and Tanabe , Shigeharu . *An Index of Officials in Traditional Thai Government Vol. 1 , pt. 1* . Kyoto : Center for Southeast Asian Studies , Kyoto University , 1974 .
- Jackson , Peter and Lockhart , Laurence , eds. *The Cambridge History of Iran Vol. 6 (The Timurid and Safavid Periods)* . Cambridge : Cambridge University Press, 1986 .
- Lambton , Ann K. S. *Qajar Iran* . Austin : University of Texas Press , 1987 .
- Landon , Kenneth Perry. *Southeast Asia : Crossroad of Religions* . Chicago : The University of Chicago Press , 1969 .



- Laugesen, Mary, Westphall, Paul and Dannhorn, Robin . *Scandinavians in Siam* . Edited by Niels Lurnholdt. Bangkok: Thai Wattana Panich, 1980 .
- Laur, J. C. van. *Indonesian Trade and Society* . The Hague: W. van Hoeve, 1955 .
- Lieberman, B. Victor . *Burmese Administrative Cycles, Anarchy and Conquest, c. 1580-1760* . Princeton : Princeton University Press, 1984 .
- Lindert, W. John . *Iran at War with History* . Boulder : Westview Press, 1987 .
- Mackey, Sandra . *The Iranians* . New York : Penguin Books USA , 1996 .
- Manich Jumsai . *History of Anglo-Thai Relations* . Bangkok : Chalermnit, 1970 .
- Marshall, G. S. Hodgson . *The Venture of Islam*. 3 vols. Chicago : The University of Chicago Press, 1974 .
- Massarella, Derek . *A World Elsewhere: Europe's Encounter with Japan in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* . New Haven : Yale University Press, 1990 .
- Masselman, George . *The Cradle of Colonialism* . New York: Vail-Ballou , 1963 .
- Mathew , K. S. *Ship-building and Navigation in the Indian Ocean Region 1400-1800* . New Delhi : Munshiram Manoharial , 1997 .
- Mathee, P. Rudolph . *The Politics of Trade in Safavid Iran* . Cambridge : Cambridge University Press, 1999 .
- Meilink-Roelofs, M. A. P. *Asian Trade and European Influence* . The Hague : Martinus Nijhoff , 1962 .
- Melville , Charles . *Safavid Persia* . Cambridge : E. & E. Plumridge , 1996 .
- Morgan , David . *Medieval Persia 1040-1797* . London : Longman Publishers , 1988 .
- Mottahedeh , Roy . *The Mantel of the Prophet : Religion and Politics in Iran* . New York : Pantheon Books , 1985 .
- Netton , Ian Richard . *A Popular Dictionary of Islam* . London : Curzon Press , 1992 .
- Nilakanta, Sastri . *A History of South India* . Second impression . Bombay : Oxford University Press, 1971 .
- Parry, Melanie, ed. *Chambers Biographical Dictionary* . 6 Th. ed. France : Partenairs, 1997 .
- Prakash , Om . *The Dutch East India Company and Economy of Bengal, 1650-1717* . Princeton : Princeton University Press, 1985 .
- Raychaudhuri , Tapan and Habib, Irfan , eds. *The Cambridge Economic History of India Vol. 1* . Cambridge : Cambridge University Press, 1982 .

- Reid, Anthony. *Charting the Shape of Early Modern Southeast Asia*. Bangkok : O. S. Printing House, 1999 .
- Reid, Anthony , Bulbeck , David , Lay Cheng Tan and Yiqi Wu , comps. *Southeast Asian Exports Since the 14 th Century Cloves, Pepper, Coffee and Sugar* . Singapore: Prime Packaging Industries , 1998 .
- Reid, Anthony. *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680* . 2 vols . Chiang Mai : Silkworm Books, 1988 .
- Richards, D. S. , ed. *Islam and the Trade of Asia* . London and Colchester : Spottiswoode, Ballantyne , 1970 .
- Risso, Patricia . *Merchants & Faith* . Boulder : Westview Press, 1995 .
- Roberts , J. M. *A History of Europe* . U.S.A. : Allen Lane The Penguin Press, 1996 .
- Roy, Olivier . *The Failure of Political Islam* . Translated by Carol Volk . London : I.B.Tauris , 1994 .
- Savory , Roger . *Iran under the Safavid* . Cambridge : Cambridge University Press, 1980 .
- Skinner, G. W. *Chinese Society in Thailand : An Analytical History* . Ithaca: Cornell University Press, 1962 .
- Smith, George Vinal. *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand* . Illinois, The Center for Southeast Asian Studies, Northern Illinois University, 1977 .
- Spear , Percival . *India : A Modern History* . New Edition . Ann Arbor : The University of Michigan Press , 1972 .
- Steensgaard , Niels . *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century* . Chicago : The University of Chicago Press , 1974 .
- Subrahmanyam, Sanjay . *The Political Economy of Commerce : Southern India, 1500-1650* . Cambridge: Cambridge University Press, 1990 .
- Subrahmanyam, Sanjay. *The Portuguese Empire in Asia, 1500-1700: A Political and Economic History* . Singapore : Longman Singapore Publishers , 1993 .
- Stevens, Henry. *The Dawn of British Trade to the East Indies* . New impression . London : Frank Cass and Company , 1967 .
- Sykes, Sir Percy. *Persia* . Oxford : The Clarendon Press, 1922 .
- Tamadonfar, Mehran. *The Islamic Polity and Political Leadership* . San Francisco : Westview Press, 1989 .

Tarling, Nicholas, ed. *The Cambridge History of Southeast Asia*. 2 vols. Singapore: Craft Print, 1999.

Teeuw, A. and Wyatt, K. David. *The Story of Patani*. 2 vols. The Hague: Martinus Nijhoff, 1970.

Terwiel, B. J. *A History of Modern Thailand: 1767-1942*. St. Lucia: University of Queensland Press, 1983.

Viraphol, Sarasin. *Tribute and Profit Sino-Siamese Trade 1652-1853*. Harvard: Council on East Asian Studies Harvard University, 1977.

Whitaker, P. Donald. *Area Handbook for the Khmer Republic (Cambodia)*. Washington: U. S. Government Printing Office, 1973.

Winstedt, Richard. *The Malays*, 6th ed. London: Routledge & Paul Kegan, 1961.

Wyatt, K. David. *Studies in Thai History*. Chiang Mai: Silkworm Books, 1994.

#### บทความภาษาไทย

กุศล เอี่ยมอรุณ. บันทึกเข้าเส้นในคืนวันเลือดปนน้ำตา. หน้า 98-117. ใน *ธนบุรี*.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สารคดี, 2542.

ชจร สุขพานิช. อยุรยา-ในคืนแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา. *วารสารประวัติศาสตร์* 3, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2521): 127-140.

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. ขันทีแขกในราชสำนักอยุธยา. *ศิลปวัฒนธรรม* 21, 16 (เมษายน 2543): 74-85.

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. บทบาทของมุสลิมอินโด-อิหร่าน ที่มีต่อการค้าต่างประเทศ รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์. ใน เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง การค้านานาชาติกับราชสำนักอยุธยา, หน้า 1-16. 25 สิงหาคม 2543 ณ ศูนย์สารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. อภินิหารมหัศจรรย์ ชาวเมืองแอสตราบัด อัครมหาเสนาบดีชาวอิหร่านในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์. *ศิลปวัฒนธรรม* 20 (4 กุมภาพันธ์ 2542): 104-112.

ณัฐฐภัทร จันทวิช. ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายและกรุงธนบุรีจากจดหมายเหตุจีน. *ศิลปากร* 24, 2 (พฤษภาคม 2523): 49-72.

ธีรวัต ณ ป้อมเพชร. การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกในอยุธยาสมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม. ใน เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง การค้านานาชาติกับราชสำนักอยุธยา, หน้า 1-16. 25 สิงหาคม 2543 ณ ศูนย์สารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร . พระราชกำหนดปีมหาศักราช 1556 (ค. ศ. 1634) : ว่าด้วยค่าธรรมเนียมที่ VOC  
ต้องเสียในการเข้ามาค้าขายในอาณาจักรอยุธยา . *อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร* 9,  
1 (2529) : 49-55.
- บุษกร สายเลิศ กาญจนจารี . ปัญหาการควบคุมกำลังคน และแง่หนึ่งของการเมืองเศรษฐกิจในสมัย  
อยุธยาตอนปลาย . *วารสารอักษรศาสตร์ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)* 16, 2 (กรกฎาคม  
2527) : 6-31.
- โบราณราชธานินทร์ , พระยา . ชาวต่างประเทศที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนในกรุงศรีอยุธยา . *ศิลปากร* 10 , 4  
(พฤศจิกายน 2509) : 66-69 .
- ประยูร อุฎฺฐา . อาชีพผูกขาดของคนต่างชาติในกรุงศรีอยุธยา . *ศิลปวัฒนธรรม* 2 , 11 (กันยายน  
2524) : 24-27 .
- หงส์ริดา เกษมสิน . บทบาทของชาวญี่ปุ่นต่อการเมืองภายในอยุธยาช่วงกลาง . *ไทย-ญี่ปุ่น*  
(มกราคม 2538) : 73-85.
- พรณี อวนสกุล . ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจสมัยอยุธยา . *วารสารธรรมศาสตร์* 4 , 3 (กุมภาพันธ์-  
พฤษภาคม 2518) : 16-19 .
- พลับพลึง คงชนะ . บทบาทของอยุธยาในฐานะที่เป็นเมืองท่า . *วารสารประวัติศาสตร์ (ฉบับรวมงาน  
วิจัย 2534)* : 18-27 .
- มนัส เกียรติธำรย์ . อยุธยา : นาวานครในเอกสารเปอร์เซีย . ใน *เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ  
เรื่อง หน้าประวัติศาสตร์ไทยจากเอกสารต่างประเทศ*, หน้า 1-11. 12 - 14 มิถุนายน  
2540 ณ โรงแรมโซฟิเทลราชาออดิต ขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น .
- นिरา ประชาบาล . หมู่บ้านชาวโปรตุเกสในสมัยอยุธยา . *เมืองโบราณ* 10 , 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2527) :  
69-77 .
- ศรีศักร วัลลิโภคม . พระเจ้าปราสาททองกับวัดไชยวัฒนาราม . *ศิลปวัฒนธรรม* 13 , 10 (สิงหาคม  
2535) : 60-63 .
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล . ระบบศักดินา . *วารสารธรรมศาสตร์* 6 , 1 (มิถุนายน-กันยายน 2519) :  
22-38.
- สมโชติ อ๋องสกุล . การศึกษาใหม่เกี่ยวกับรัชกาลพระเอกาทศรถ พระศรีเสาวภาคย์ และพระเจ้า  
ทรงธรรม . *วารสารประวัติศาสตร์* 1 , 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2518) : 1-19 .
- สายชล วรรณรัตน์ . เศรษฐกิจและสังคมไทยสมัยปลายอยุธยา . *วารสารธรรมศาสตร์* 11, 3  
(กันยายน 2525) : 6-40 .

- สุราษฎร์ ยิ้มประเสริฐ . ห่อค้าและทหารรับจ้างโปรตุเกสสมัยอยุธยา , ใน เอกสารประกอบการสัมมนา  
วิชาการเรื่อง การค้ามาชชาติกับราชสำนักอยุธยา, หน้า 1-16. 25 สิงหาคม 2543 ณ  
ศูนย์สารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย .
- สุนทร ชูตินทรานนท์ . กบฏไพร่สมัยอยุธยา . *วารสารอักษรศาสตร์* 15 , 1 (มกราคม 2526) : 9-28.  
สุภาภรณ์ ดัฒศารักษ์ . พระเจ้าปราสาททองในสายตาชาวต่างประเทศ . *เมืองโบราณ* 7 , 3  
(สิงหาคม- พฤศจิกายน 2524) : 9-21 .
- สุรางค์ศรี ดันเสียงสม และ เพ็ญพิสุทธิ์ อินทรภิรมย์ . ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างสยามกับญี่ปุ่น  
ในสมัยอยุธยา . ใน เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง การค้ามาชชาติกับราช  
สำนักอยุธยา, หน้า 1-16. 25 สิงหาคม 2543 ณ ศูนย์สารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์  
มหาวิทยาลัย .
- อดิศร หมวกพิมาย . กรมท่ากับการค้าต่างประเทศที่มีผลต่อเศรษฐกิจตั้งแต่ปี พ. ศ. 2310- 2398  
*รวมบทความประวัติศาสตร์* 17 (กุมภาพันธ์ 2538) : 23-60 .
- แอนโรนี ริด . ปิดคาเวีย และอยุธยา, ใน *เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการนานาชาติทาง  
ประวัติศาสตร์เฉลิมพระเกียรติเรื่อง อยุธยากับเอเชีย*, หน้า 1-3. 22 พฤศจิกายน 2542  
ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร .

#### บทความภาษาต่างประเทศ

- Andaya , Watson Barbara . The Indian Saudagar Raja in Traditional Malay Courts . *Journal of  
the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* . LI/1(1978) : 13-36.
- Arasaratnam, Sinnappah. The Chulia Muslim Merchants in Southeast Asia 1650-1800 . *Moyen  
Orient et Océan Indien* . IV (1987) : 125-143.
- Dickson Martin . The Fall of the Safavi Dynasty . *Journal of the American Oriental Society*  
82 (1962) : 503-517 .
- Habib Irfan . The Eighteenth Century in Indian Economic History . In *On the Eighteenth  
Century as a Category of Asian History van Leur in Retrospect* , pp. 217-235 .  
Aldershot : Ashgate , 1998 .
- Lieberman, Victor. Local Integration and Eurasian Analogies: Structuring Southeast Asian History,  
c. 1350-c. 1830 . *Modern Asian Studies* 27, 3 (1993) : 475-572 .
- Longworth , Dames . The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in Sixteenth Century . *Journal  
of the Royal Asiatic Society* I (January 1921) : 1-28 .



- Manguin, Pierre-Yves . Late Medieval Asian Shipbuilding in the Indian Ocean . *Moyen Orient et Océan Indien* . II (1986) : 1-30 .
- Markoovitz, Claude . Indian Merchant Network Outside India in the Nineteenth and Twentieth Centuries : A Preliminary Survey . *Modern Asian Studies* 33 , 4 (1999) : 883-911 .
- Moreland, W. H. The Shahbander in the Eastern Seas . *Journal of the Royal Asiatic Society* (1920): 510- 519.
- Moreland, W. H. The Ship of the Arabian Sea about A.D.1500 . *Journal of the Royal Asiatic Society* ( January-March 1989) : 27-37 .
- Nagashima, Hiromu . Muslim Merchants' Visits to Japan in the 17th Century. *Journal of East-West Maritime Relations*. 1 (1989) : 1-29 .
- Prakash, Om . Trade and Politics in Eighteenth-Century Bengal . In Leonard Blussé and Femme Gastra, ed. *On the Eighteenth Century as a Category of Asian History van Leur in Retrospect*, pp. 237-259 . Aldershot : Ashgate, 1998 .
- Scupin, Raymond . Islam in Thailand . *Journal of the Siam Society* 68 , 1 (1980) : 55-71 .
- Stensgaard, Niels . The Structures of Trade in the Sixteenth and Seventeenth Centuries . *Mare Luso-Indicum* IV (1980) : 1-43.
- Subrahmanyam, Sanjay . Pepper Gardens and Markets in Precolonial Malabar . *Moyen Orient et Océan Indien* . III (1986) : 1-36 .
- Subrahmanyam, Sanjay . Persians, Pilgrims and Portuguese: The Travails of Masulipatnam Shipping in the Western Indian Ocean 1590-1665 . *Modern Asian Studies* (1988) 22 (2-3) : 542-556.
- Subrahmanyam, Sanjay . The Coromandel-Malacca Trade in the 16th Century . A Study of its Evolving Structure . *Moyen Orient et Océan Indien* . III (1986) : 55-80 .
- Wake, H. H. The Changing Patterns of Europe's Pepper and Spice Imports, ca. 1400-1700 . *Journal of Economic History* 8 (1979) : 361-403 .

#### วิทยานิพนธ์ภาษาไทย

คมขำ คีวงษา . *บทบาทของตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยาต่อการค้าภายใน และภายนอก พ.ศ. 2173- 2310* . วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531 .

- จุมพฏ ชาลิตานนท์. การส่งออกของอยุธยาระหว่าง 2150-2310. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์  
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์  
ตอนต้น. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ  
วิทยาเขตประสานมิตร, 2515.
- เทพมนตรี ติมปพยอม. การเมืองไทยสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พ.ศ. 2276-2301. วิทยานิพนธ์  
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,  
2538.
- บุญรอด แก้วกัณหา. การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411). วิทยานิพนธ์  
ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.
- บุรารักษ์ ช่างชัย. การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในกรุงศรีอยุธยา  
ค.ศ. 1612-1688. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชา  
ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.
- ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล. ระบบเศรษฐกิจอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต  
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.
- ปรีชาดี วิลาวรรณ. การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา พ.ศ. 1983-2310. วิทยานิพนธ์ปริญญา  
อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- ปิยนาด นิโครธา (บุญนาค). บทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลบุญนาคในการปกครองประเทศสยาม  
ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญา  
อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513.
- ปิยนาด บุญนาค. แนวความคิดและบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์  
(ช่วง บุญนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5. วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตร์  
มหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธ์. การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า. วิทยานิพนธ์  
ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.

พลับพลา มุลศิลาปี . ความสัมพันธ์ระหว่างไทยฝรั่งเศสสมัยอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ถึง  
รัชกาลสมเด็จพระเพทราชา (พ. ศ. 2199-2246) . วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหา  
บัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร,  
2519 .

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล . ชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และการปกครองในสมัยอยุธยา .  
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2530 .

นัลลิกา เรืองระพี . บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1  
ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ . วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต  
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2517 .

มาลินี ปริพนธ์พจนสุทธิ . การต่างประเทศในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ . สารนิพนธ์ศิลปศาสตร  
บัณฑิต (โบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2511 .

วราภรณ์ ทินานนท์ . การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น . วิทยานิพนธ์ปริญญา  
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2522 .

รัชณี สาดเปรม . บทบาทของชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทยในสมัย  
รัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ. ศ. 2325-2453 . วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา  
ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2521 .

สุภัทรา กมลาภรณ์ . อำนาจหน้าที่และบทบาทของโกษาธิบดีในสมัยรัตนโกสินทร์ . วิทยานิพนธ์  
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2528 .

สุภาภรณ์ จรัสพัฒน์ . ภาษีฝิ่นกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ. ศ. 2367-2368 . วิทยานิพนธ์  
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2523 .

สุพรรณิ เเพ็งแสงทอง . พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง : การเมืองไทยสมัย  
รัตนโกสินทร์ (พ. ศ. 2325-2416) . วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต  
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2527 .

อดิศร หมวกพิมาย . กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่  
สมัยธนบุรีถึงการท่าธนบุรีด้วยอนุบาวันริง พ. ศ. 2310-2398 . วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา  
บัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , 2531 .

## วิทยานิพนธ์ภาษาต่างประเทศ

Busakorn Lailert . *The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767 : A Study of the Thai Monarchy during the Closing Years of the Ayuthya Period* . Ph. D Thesis , SOAS, University of London, 1972 .

Dhiravat na Pombejra. *A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629- 1688* . Ph. D Thesis , SOAS, University of London, 1984 .

Mathee, P. Rudolph . *Politics and Trade in Late Safavid Iran : Commercial Crisis and Government Reaction under Shah Solayman (1666-1694)* . Ph. D dissertation , University of California , 1991 .

## การสัมภาษณ์

ชาญ อาดัมอาลี . หัวหน้าน้ำสยิดคินฟาลาห์ . 16 เมษายน 2543 .

พิมล ช่วงรัศมี . หัวหน้าน้ำสยิดคุดงธรรมอิสลาม . 15 เมษายน 2543 .

อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา . ธิดาพระยาจุฬาราชมนตรี (สัน) ในรัชกาลที่ 5 . สัมภาษณ์วันที่ 9-10 พฤษภาคม 2543 และ 13 , 15- 20 ตุลาคม 2543 .

สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย



ภาคผนวก ก.

หมายรับสั่งเรื่องพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ และกรมพระราชวังบวรฯ  
เสด็จ ฯ ทอดพระเนตรแก้ตำบุด และแจกเงินอุดหนุนไฟถวาย

จ. ศ. ๑๑๗๘ ปีชวด อัฐศก (พ. ศ. ๒๓๖๐)



สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย



หมายรับสั่งเรื่อง ให้อ้ายเรือศรีษะมิดโกนแห่ตำบล

จ. ศ. ๑๑๗๘ ปีชวด อัฐศก (พ. ศ. ๒๓๖๐)

ด้วยพระยาพิพัฒน์โกษา รัับพระราชโองการใส่เกล้า ๆ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ สั่งว่า  
ให้อ้ายตำบล<sup>๑</sup> ทั้ง ๕ ตำบล แยกลงเรือศรีษะมิดโกนเข้ามาขึ้น ณ ประตูท่าพระ แห่ไปเล่นหน้า  
พระที่นั่งสุทลาสวรรค์ ณ วันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑ ปีชวด อัฐศก เพลาบ่าย

นั้นให้ ๑ พระคลังจ่ายเรือศรีษะมิดโกนให้แก่ ๘ ตำรวจ ๘ ลำ ใส่ตำบล ให้เร่งอ้ายให้แต่  
ณ วันขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑ ตามรับสั่ง

(คัดจากหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๒ จ. ศ. ๑๑๗๘ เล่มที่ ๕, สมุดไทยดำ)

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

<sup>๑</sup> เรียกว่า "โคระบัต" แต่คนไทยเรียกว่า "ตำบล" คือโรงพระศพจำลองของอิหม่ามตุเชน

หมายรับสั่งเรื่องพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ และกรมพระราชวังบวร ฯ

เสด็จ ฯ ทอดพระเนตรแห่ตำบุด และแขกเจ้าเซ็นลุยไฟถวาย

จ. ศ. ๑๑๗๘ ปีชวด อัฐศก (พ. ศ. ๒๓๖๐)

ด้วยพระยาพิพัฒน์โกษา รับพระราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า  
แขกจะได้เล่นเจ้าเซ็น แห่ตำบุดลุยไฟตามภาษาย่างทุกปี

บัดนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งให้ พระจุฬา นนทเกษ โกษาอิศหาก ข้างวัดแจ้ง  
เอาตำบุดลงเรือศรีษะมิด โคนขนานกันเข้ามาขึ้นท่าพระ ณ วัน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑ ปีชวด อัฐศก  
เพลบ่าย ๔ โมง พร้อมกันทั้ง ๕ ตำบุด ครั้นเพลค่ำจะได้แห่ตำบุดไปตามถนนเลี้ยวลงไปหน้า  
จักรวรรค์ ครั้นถึงหน้าพระที่นั่งสุทธาสวรรย์แล้ว หยุดยกตำบุดขึ้นตั้งบนร้านแล้วจะได้เสด็จ ฯ ออก  
ทอดพระเนตร ณ พระที่นั่งสุทธาสวรรย์ด้วย ครั้นกรมพระราชวังบวร เสด็จ ฯ กลับเข้าไปในพระราชวัง  
แล้ว จะได้แห่ตำบุดขึ้นไปเล่นเจ้าเซ็นลุยไฟถวาย ประมาณยามหนึ่ง ครั้นเสด็จ ฯ เข้าในพระราชวัง  
แล้ว จะได้แห่ตำบุดขึ้นไปเล่นเจ้าเซ็นลุยไฟ ถวายกรมพระราชวังบวร ฯ หน้าพระที่นั่งสุทธาสวรรย์  
ด้วย (พุทธาสวรรย์) ครั้นกรมพระราชวังเสด็จ ฯ กลับเข้าไปในพระราชวังแล้ว จะได้แห่ตำบุดกลับมาลง  
เรือขนาน ณ ประตูท่าข้ามไปส่งถึงกระดี่แขก ในเพลากลางคืน ณ วัน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑ นั้น  
ให้พระยาอภัยภทรณฤทธิ พระยาอนุชิตราชา ๘ ตำรวจรับแลกค้อพันพุ่ม พันเทพราช ผูกเรือศรีษะมิด โคน  
๘ ถ้านานกัน คนลงเรือนั้น ๑๖๕ คน ให้ไปรับตำบุดใหญ่ ๒ กลาง ๒ เข้า ๑ รวม ๕ ตำบุด ต่อ  
พระจุฬา หลวงนนทเกษ หลวงโกษาอิศหากเข้ามา ณ ประตูท่าพระ ณ วัน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑  
เพลบ่าย แล้วให้ทำร้านรับตำบุด ณ ประตูท่าพระ (และ) ณ พระที่นั่งสุทธาสวรรย์ทั้ง ๒ แห่ง แล้วให้  
จัดแจงซ่อมพลับพลาให้พร้อม แล้วให้ทำโคมลูกฟัก ๑๐๐ ใบ เบิกกระดาดต่อชาวพระคลังในซ้ายให้  
พอบิดโคม แล้วส่งให้พระจุฬา หลวงนนทเกษ หลวงโกษาอิศหาก แด่ ณ วัน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑  
แล้วให้จัดแจงคนหามตำบุด แห่แล้วไปส่งด้วย

อนึ่งให้พระจุฬา หลวงนนทเกษ หลวงโกษาอิศหาก จัดแจงตำบุดส่งให้ ๘ ตำรวจยกลงเรือ  
เข้ามาประตูท่าพระ แล้วบอกอย่างให้กรมพระนครบาลขุดรางสำหรับใส่ถ่านถุยเพลิง แล้วให้พื้น  
เทียบหนักเล่มละ ๑ บาท สำหรับตามโคมลูกฟัก และโคมนั้นให้รับค้อ ๘ ตำรวจ ๑๐๐ ใบมาตาม ๓  
ผลัด เป็นเทียบ ๓๐๐ เล่ม ให้รับเอาพื้นแสมต่อชาวพระคลังราชการมาใส่ราง เอาไฟติดเป็นถ่านให้  
พอ แลให้รับได้ค้อต่อชาวพระคลังราชการสำหรับแห่ตำบุด ๓๐๐ ใบ ให้เร่งมาจัดแจงการแห่ตำบุด  
ณ ท่าพระขึ้นมาหน้าพระที่นั่งสุทธาสวรรย์ให้พร้อม แด่ ณ วัน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑

อนึ่ง ให้พันพุด พันเทพราช พระสัสดีซ้าย พระสัสดีขวา จ่ายเลิกให้พระยาอภัยภทรณฤทธิ  
พระยาอนุชิตราชา ๘ คำรวจ ผูกเรือขนาน ๘ ลำ หามคำปุดใหญ่ ๒ กลาง ๒ เข้า ๑ (รวม) ๕  
คำปุด คน ๑๖๕ คน เร่งจายให้แก่ ณ วัน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑ เพลาเช้า แล้วให้เกณฑ์คนไปรับ  
โคมถูกฟัก รวาทียน ได้คบบ ต่อพระจุฬา หลวงนนทเกษ หลวงโกษาอิสหาก ณ ประตู่ท่าพระ แห่ง  
คำปุดจะเป็นคนมากน้อยเท่าใด อย่างปีกุน สัปตศก และให้มหาดไทย กลาโหม เกณฑ์จุกช่องล้อม  
วงให้พร้อมทุกหมู่ทุกกรม อย่าให้ขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้

อนึ่ง ให้กรมท่าเป่าร้องแต่บรรดาแขกศูหนี่ แขกโต๊ะ แขกศูเหว่า ให้มาช่วยแห่คำปุดแต่  
เพลา ๒ โมง ให้พร้อมกัน ณ ประตู่ท่าพระให้ทันกำหนด

อนึ่ง ให้พระราชากร จายพิน จายได้ ให้พระจุฬา นนทเกษ โกษาอิสหาก (เอา) พินแสม  
ไปส่ง ณ พระที่นั่งสุทธาสวรรย์ จะได้เฝ้าเอาถ่านลวยเพลิง ได้คบบให้ ณ ประตู่ท่าพระ ๑๐๐ ใบ จะเป็น  
พินมากน้อยเท่าใด ให้ตามพระจุฬา นนทเกษ โกษาอิสหาก แล้วให้เอาลือลวดไปปูปลับปลา แล  
ให้ขุนนางเฝ้าให้พอ แล้วให้เอาได้คบบมาส่ง ณ ทิมคาบขาววัง ๆ จะได้ส่งให้ท่านข้างใน สำหรับตาม  
เสด็จ ๕๐ ใบ ให้เร่งเอาได้มาส่ง ณ วัน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑ เพลาบ่าย ๒ โมง

อนึ่ง ให้กรมพระนครบาลไปขุดรางสำหรับเจ้าเซ็น จะได้ลุยไฟหน้าพระที่นั่งสุทธาสวรรย์ ๒  
ราง กว้างยาวเท่าใดตาม พระจุฬา นนทเกษ โกษาอิสหาก จะบอกอย่างให้ขุด ให้เร่งขุดแต่ ณ วัน  
๕ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑

อนึ่ง ให้สนมพลเรือนเอาม่าน พรหม เสื้อ ไปที่ข้างใน ณ พระที่นั่งสุทธาสวรรย์ให้พร้อม

อนึ่ง ให้ชาวพระคลังในซ้าย จายกระดาษให้ ๘ คำรวจให้พอปิดโคมถูกฟัก ๑๐๐ ใบ แล้ว  
ให้เอามูตีไปกั้นปลับปลาให้พอ อย่าได้ขาดได้

อนึ่ง ให้หมื่นราชพิจิตร หมื่นจิตภักดี ไปแต่งที่รับเสด็จ ๆ ให้พร้อม อย่าให้ขาดได้

อนึ่ง ให้ชาวพระคลังสรรพยุทธ เอาอินทนูไปติดปลับปลาพระที่นั่งสุทธาสวรรย์ตามอย่างทุก  
ครั้ง แลให้เจ้าพนักงานทั้งนี้ จัดแจงการให้พร้อมอย่างปีกุน สัปตศก อย่าให้ขาดแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็น  
อันขาดทีเดียว ตามรับสั่ง

เวร นายฤทธิ เวร นายแก้วน

(คัดจากหมายรับสั่ง รัชกาลที่ ๒ เล่มที่ ๘ ข. ศ. ๑๑๗๘, สมุดไทยคำ)



ภาคผนวก ข.

หมายรับสั่งหมายรับสั่งใน รัชกาลที่ ๓ จ. ศ. ๑๒๐๔ (พ. ศ. ๒๓๘๕)

เรื่อง หม่อมเจ้าหญิงโสมนัสทอดพระเนตรพิธีเข้าเส้น



สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หมายรับสั่งหมายรับสั่งใน รัชกาลที่ ๓ จ. ศ. ๑๒๐๔ (พ. ศ. ๒๓๘๕)

เรื่อง หม่อมเจ้าหญิงโสมนัสทอดพระเนตรพิธีเข้าชั้น

วันอาทิตย์ขึ้น ค่ำ เดือน ๓ ปีฉลูตรีศก ด้วยหลวงนายศักดิ์มหาดเล็กรับพระราชโองการ  
ใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่าเจ้าโสมนัสจะเสด็จไปทอดพระเนตรพิธีเข้าชั้นที่กุฎิแขก

รับบ้านพระยาจุฬาราชมนตรี ณ วันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๔ เพลาบ่ายโมงรุ่ง นั้น ให้นาย  
นิจ จิต } ผูกเรือ

ม่านทองรับเสด็จ ๑ }  
ม่านลายรับเฒ่าแก่ ๑ } ๒ ถ้ำ และเลิกที่จะพายเรือ้นห้ามมิให้นั้นเกณฑ์  
พินเชือก }  
นายประตุ }  
ชาย }  
ขวา }

๑๕ }  
๑๐ } ๒๕ ณ วันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๔ เพลาบ่ายโมงรุ่งอย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย





ภาคผนวก ก.

ตำราหมายแต่งตั้งพระยาจุฬาราชมนตรี

สำเนาร่างหมายตั้งหลวงราชเศรษฐีเป็นพระยาจุฬาราชมนตรี

จ. ศ. ๑๒๐๑ (พ. ศ. ๒๓๘๓)

ด้วยเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม รับพระราชโองการใส่เกล้า ๆ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ สั่งว่า หลวงราชเศรษฐีเป็นคนมีสติปัญญา ภารงานรอบคอบสมควรเป็นที่พระยาจุฬาราชมนตรีโดย จึงโปรดเกล้า ๆ ให้ตั้งหลวงราชเศรษฐีเป็นที่พระยาจุฬาราชมนตรี และให้พระยาจุฬาราชมนตรีคนใหม่ เข้ารับราชการตามตำแหน่งพนักงานกรมท่าขวา ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบไป อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง หมายมา ณ วันที่ ๕ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ปี กุน เอกศก

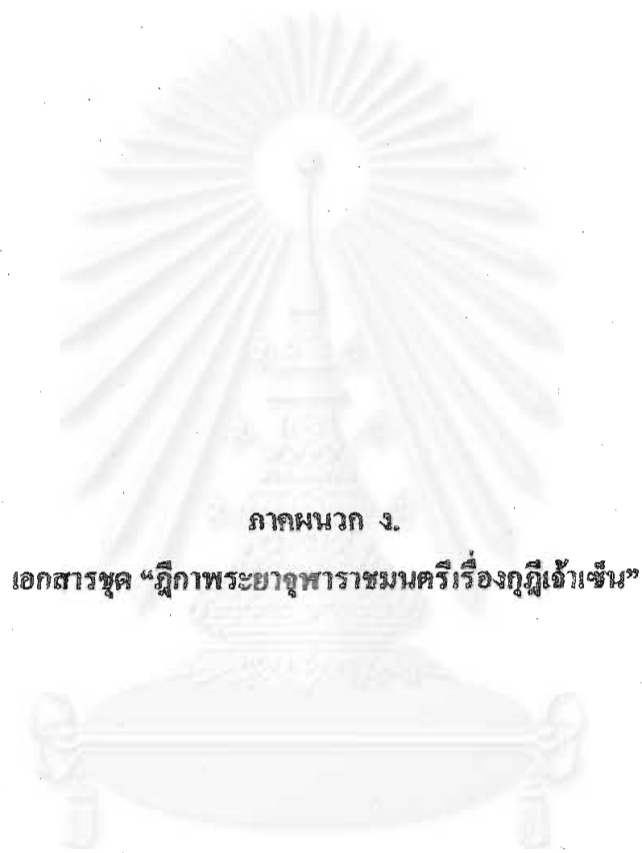
VERNAYCHANAY  
พระยาจุฬาราชมนตรี

สำเนาหมายแต่งตั้งพระยาจุฬาราชมนตรีให้ดำรงตำแหน่งอางวางพระคลังวิเสฏ

จ. ศ. ๑๒๐๓ (พ. ศ. ๒๓๘๕)

ด้วย เจ้าพระยาพระคลังรับพระราชโองการใส่เกล้า ๆ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ สั่งว่า ตำแหน่งที่จางวางพระคลังวิเสฏ ไม่มีตัว ไม่มีผู้ใหญ่บังคับบัญชา พระยาจุฬาราชมนตรีมีสติปัญญาดีแบบแผนขนบธรรมเนียมราชการ ความอดทนในที่เฝ้าทูลละอองธุลีฝ่า มิได้ขาดทั้งฉลาดรอบรู้ ไหวพริบแคล่วคล่องทันพระอัชฌาตย์การทั้งปวง จึงโปรดเกล้า ๆ ให้ว่าที่จางวางพระคลังวิเสฏ จะได้ช่วยจัดแจงสิ่งของในพนักงานพระคลังวิเสฏ ว่ากล่าวบังคับบัญชาราชการในพระคลังวิเสฏ นั้นให้เจ้ากรมปลัดกรมและขุนหมื่นในพระคลังวิเสฏช่วยหา พึงบังคับบัญชาพระยาจุฬาราชมนตรีให้ชอบด้วยราชการ อย่าให้ถือเปรียบแก่งแย่งให้เสียราชการได้เป็นอันขาดทีเดียว แลให้มหาดไทยกลาโหมหมายให้พระยาจุฬาราชมนตรี ไปว่าที่จางวางพระคลังวิเสฏ แต่ ณ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ ค่ำ ปี มะเส็ง สัพศก อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง หมายมา ณ วัน ๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ ปี มะเส็ง สัพศก

VERNAYKAW  
เสด็จ



ภาคผนวก ง.

เอกสารชุด “ฎีกาพระยาจุฬาราชมนตรีเรื่องฎีกาเข้าเซ็น”

สถาบันวิทยบริการ  
วาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

## ฎีกาพระยาจุฬาราชมนตรีเรื่องฎีกาเข้าเซ็น

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาจุฬาราชมนตรี ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคม  
ทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทพระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ

ด้วยที่กระฎีแลที่บ้านซึ่งข้าพระพุทธเจ้าอยู่นี้ เคิมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวใน  
รัชกาลที่ 1 ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานที่ให้ปลูกสร้างกระฎีสำหรับทำการ  
เข้าเซ็นแลโปรดเกล้า ฯ พระราชทานที่บ้านกับเรือนอีก 3 หลัง ซึ่งต่อติดกับที่กระฎีให้แก่  
พระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ซึ่งเป็นชวคข้าพระพุทธเจ้า อยู่มาครั้งพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว)  
ถึงอนิจกรรม พระยารประเทศภักดี (เถื่อน) แล (นก) ซึ่งเป็นปู้ย่าข้าพระพุทธเจ้า กับ (หง)  
น้องสาว (นก) ที่ได้กราบบังคมลาออกไปจากในพระบรมมหาราชวัง 1 ทั้งสามนี้ได้อยู่ปกครอง  
ในบ้านเรือนนี้ต่อไป แลแล้ว (นก) (หง) ถึงแก่กรรม ยิ่งแต่พระยารประเทศภักดี (เถื่อน) ผู้เดียว  
ก็เป็นผู้ชรา จึงได้มอบที่กระฎีและที่บ้านเรือนรายนี้แก่พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) บิดาข้า  
พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นบุตรใหญ่เป็นผู้ปกครองรักษาต่อมา ครั้นพระยารประเทศภักดี (เถื่อน)  
ถึงอนิจกรรม บิดาข้าพระพุทธเจ้าจึงได้กราบบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่  
หัวรัชกาลที่ 3 ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ขอรับพระราชทานที่กระฎี และที่บ้าน  
เรือนรายนี้ไว้เพื่อเป็นที่ทำบุญในการเข้าเซ็น และบำรุงญาติพี่น้องบุตรหลานเหลนอยู่ต่อไป  
จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระบรมราชานุญาตพระราชทานแก่บิดาข้าพระพุทธเจ้า ๆ ก็ได้  
บำรุงรักษาปกครองกระฎีแลที่บ้านเรือนรายนี้ แลได้ก่อกำแพงล้อมเป็นเขตบ้านพี่น้องบุตรหลาน  
ได้อาศัยอยู่ต่อมา ครั้นบิดาข้าพระพุทธเจ้าถึงอนิจกรรม ภายหลังทรงพระมหากรุณาชุบเกล้า ฯ  
ข้าพระพุทธเจ้ามียศบรรดาศักดิ์ขึ้น เพื่อบำรุงรักษาแห่งวงศ์ตระกูลต่อไป พระเดชพระคุณ  
เป็นก้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้ ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้บำรุงรักษาบ้านเรือน แลวงศ์ตระกูลสืบมา

ครั้นอยู่มาเมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้นในบ้านต่างๆ จนมีคนร้ายลอบเข้าไปในบ้านเอาปืนยิงที่  
เรือนข้าพระพุทธเจ้าจึงได้นำเหตุการณ์ทั้งนี้กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรวรฤทธิ  
เสนาบดีกระทรวงพระนครบาลทรงทราบ มีรับสั่งให้ข้าพระพุทธเจ้าสืบจับคนร้ายก็หา  
ไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าที่บ้านเรือนรายนี้ชำรุดและไม่มีที่กำบังภัยต่างๆ

<sup>1</sup> ท่านหงษ์ บุตรพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 2

ข้าพระพุทธเจ้าจึงซ่อมแซมทำรั้วกันเขตบ้านตามเดิมเพื่ออาศัยป้องกันเหตุภัยอันตรายต่อไป  
ญาติทั้งหลายซึ่งอยู่ในที่รายนี้อาจมีได้ว่ากล่าวขัดค้านห้ามปรามอย่างหนึ่งอย่างใด

บัดนี้ นายเหี้ยม หลานข้าพระพุทธเจ้า กับอำแดงเปลี่ย นมารดา นายเหี้ยม จัดขวง  
ห้ามปรามมิให้ข้าพระพุทธเจ้าทำรั้ว กลับกล่าวด้อยคำหาชวนชวนแก่ข้าพระพุทธเจ้าต่างๆ โดยไม่  
เป็นจันเด็กแก่ผู้ใหญ่<sup>2</sup> ให้ข้าพระพุทธเจ้าได้รับความเจ็บอาย แล้วฟ้องจับไล่ให้ข้าพระพุทธเจ้า  
ถอนรั้วจะแบ่งเอาที่บ้านเรือนซึ่งเป็นของหลวงพระราชทานไว้สำหรับวงศ์ตระกูลเป็นสิทธิเป็น  
ส่วนของตนดังนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ที่บ้านเรือนรายนี้เป็นของหลวงผู้ใดจะถือ  
เอาเป็นกรรมสิทธิมิได้ นอกจากพระบรมราชานุญาตพระราชทานแก่ผู้ใดจึงควรเป็นสิทธิได้

โดยเหตุฉะนี้ขอพระบารมีโปรดเกล้าฯ เป็นที่พึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทาน  
พระบรมราชานุญาตได้ปกครองที่บ้านเรือนสืบต่อไป

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้า พระยาจุฬาราชมนตรี (สายเข็น)

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

<sup>2</sup> พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) มีศักดิ์ เป็นอาของนายเหี้ยม เนื่องจากเป็นเป็นลูกพี่ลูกน้องของ  
หลวงสุนทรภู่ ปิตาของนายเหี้ยม



ตำนานพระราชหัตถเลขาเรื่อง ฎีกาพระยาจุฬาราชมนตรี

ร. ศ. ๑๑๘

ที่ ๒๒ / ๕๕๘

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๘ สิงหาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๘

ถึงระพีพัฒน์ศักดิ์

ด้วยได้รับหนังสือมีมาที่กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ที่ ๒๐ / ๒๕๖๓ ถึงวันวานนี้คือบขี้แจงด้วยเรื่องพระยาจุฬาราชมนตรี เรื่องเรื่องนายหญิงมหลานฟ่องไถ่จะถือเอาที่ดินกฏีเจ้าเซนของหลวงเป็นสิทธิของตนส่วนหนึ่งนั้นแล้ว ที่หลังกฏีเจ้าเซนซึ่งเป็นพวกเหล่านี้อาไสรยอยู่ เป็นที่หลวงพระราชทานสำหรับกับกฏีเจ้าเซน ผู้ใดได้ว่าการกฏี ผู้นั้นก็มิอำนาจปกครองเป็นผู้ใหญ่อยู่ในที่บ้านทั้งปวงนี้ แต่ก่อน ๆ มา กระจุกนี้ได้เป็นผู้ใหญ่ปกครองญาติพี่น้องสืบเนื่องกันมาตั้งแต่พระยาจุฬาแก้ว พระยารวเทศ พระยาจุฬานาม มีอำนาจบังคับบัญชาว่ากล่าวบุตรหลานพี่น้องแลพวกแขกเจ้าเซนเป็นสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ครั้นเมื่อพระยาจุฬานามถึงแก่กรรมพระศรียศบุตรชายใหญ่ได้ว่าการกฏีไม่กี่วัน ก็เสียชีวิตเป็นปัจจุบันตาย พระยาจุฬาเด็ยวนี้ยังเป็นเด็กหนุ่มอยู่ ไม่ได้รับที่สืบต่อบิดา จึงได้เกิดแย่งตำแหน่งที่พระยาจุฬาแก่นั้นขึ้นในครั้งแรก ในระหว่างหลวงนันทเกษม แลหลวงสุนทรนลาญ หลวงศรียศยิม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดให้ผู้ที่แย่งที่กันเป็นทั้งสิ้น จึงให้นายน้อยข้าหลวงเดิมซึ่งเป็นพวกกฏีวัดหงษ์เป็นพระยาจุฬา ส่วนกฏีนี้พระศรียศยิมเป็นผู้ว่ากฏี ตั้งแต่บัดนั้นมาความแตกร้างบาดหมางก็มีมากขึ้นตามลำดับในระหว่างพวกพี่น้องเหล่านี้ อำนาจที่จะปกครองกันก็ถอยลง จึงได้มีเหตุต่างคนหวงห้ามเป็นเจ้าของที่ เพราะ ไม่มีผู้ใหญ่ปกครอง มาภายหลังแผ่นดินปัจจุบันได้มอบให้พระยาจุฬาเด็ยวนี้ตั้งแต่เป็นหลวงแต่เป็นพระราชเสขมธุรีว่ากล่าวกฏีสืบมาจนได้เป็นพระยาจุฬาอันลักษณะปกครองหมู่บ้านในที่กฏีเจ้าเซนนี้ก็คล้ายกันกับเป็นสมภารเจ้าวัด ซึ่งจะถือเอาที่เป็นของกลางสำหรับสำหรับหมู่สำหรับตระกูล เป็นสิทธิ์ไปซื้อขายแก่ผู้อื่นไม่ได้ ในเวลานี้พระยาจุฬาราชมนตรีเป็นผู้ว่ากฏีก็ต้องมีอำนาจเป็นใหญ่ในที่นั้น แต่จะจับไล่พี่น้องที่ได้สืบกันมาให้ออกเสียจากที่ถือเอาเป็นอาณาประ โยชน์เฉพาะตัวก็ไม่ควร แต่ต้องมีที่จะปกปักรักษาที่เหล่านั้นได้ตลอดไป จะปกรัวกันกำแพงให้เป็นเขตรอบอย่างไรก็ทำได้ แต่ที่นายหญิงม

มาฟ้องนี้ ก็กล่าวหาพระยาจุฬาฯจะปิดทางไม่ให้เข้าออกได้ ก็เป็นความลำบากที่ควรจะต้องพิจารณา ให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมมอบการเรื่องนี้ให้กรรมการวิเศษตรวจกำหนดเขตที่พระราชทานนี้ มอบให้พระยาจุฬาฯเป็นผู้ปกครองรักษา แต่ส่วนนายเหรียญซึ่งเป็นหลานสุด อยู่ในตระกูลเดียวกัน ก็ควรอยู่ในที่นี้ได้ตามที่เคยอยู่มา แต่ที่ร้องว่าพระยาจุฬาฯปิดทางนั้น จะควรบังคับตัดสินให้เป็นที่สะดวกคิดด้วยกันทั้ง 2 ฝ่ายประการใด ก็ให้บังคับตัดสินไป

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์



สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย



ภาคผนวก ข.

พงษาวดารย่อลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว)

ร.ศ. ๑๐๘ (พ. ศ. ๒๔๓๓)



สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พงษาวดารย่อลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว)

ร.ศ. ๑๐๘ (พ. ศ. ๒๔๓๓)

วันพุธ เดือนสี่ แรมสิบสี่ค่ำ ปีฉลูเอกศกศักราช ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๑๕ มีนาคม  
รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๘ สหน้า ๑๓๐๗ ชะหะคัคได้ ๑๒๗๓<sup>๑</sup>

หนังสือพงษาวดารย่อ ลำดับวงศ์ตระกูลท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี(หยี่) ซึ่งเป็นตระกูลขุนนางในกรมท่าขวาแต่ครั้งกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณราชธานีมาจนทุกวันนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าท่านผู้ซึ่งนับเนื่องเข้าในตระกูลนั้น ควรที่จะรู้ไว้ทุกๆคน จึงได้คิดทำเป็นฉบับไว้ เพื่อเป็นที่ระลึกในวงศ์ตระกูล และเป็นระลึกในการฉลองตราสัญญาบัตร ตัวข้าพเจ้าพระยาจุฬาราชมนตรี(สิน) อนึ่งบุตรหลานของท่านพระยาจุฬา (แก้ว) ท่านพระยาจุฬา (หยี่) ชายหญิงยังมีมากไม่ได้กล่าวกลัวจะผิดเพี้ยน กล่าวแต่ที่เป็นราชการพอให้รู้ ขอท่านที่นับเนื่องนี้จึงมีความยินดีเทอญ ฯ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นปฐมบรมกษัตริย์ที่ ๑ กรุงเทพ ฯ อมรรัตนโกสินทรมณินทรายุทธยาณี รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้า ฯ ตั้งไม้ม้าหมัดคะชุม (แก้ว) ซึ่งเป็นตระกูลเฉกอะหะหมัด ไม้ม้าหมัดสอิด ขุนนางมาแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ กรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณราชธานีนั้น เป็นพระยาจุฬาราชมนตรีที่ ๑ ในรัชกาลที่ ๑ ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) มีบุตรหญิงชื่อท่าน (แจ่ม) ที่ ๑ (นก) ที่ ๒ (หงษ์) ที่ ๓ ชายชื่อ (รอด) ที่ ๔ หญิงชื่อ (ฉิม) ที่ ๕ (ปุก) ที่ ๖ (ฝักทอง) ที่ ๗ ชายชื่อ (เรือง) ที่ ๘ หญิงชื่อ (แดง) ที่ ๙ แต่ท่าน (หงษ์) บุตรหญิงที่ ๓ ของท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) มารดาชื่อท่านผู้หญิง (เสมอ) ท่าน (หงษ์) คนนี้ถวายเป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๑ ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี(แก้ว) ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๑

ท่าน (อ้าก้าหยี่) น้องชาย ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ได้เป็นที่พระยาจุฬาราชมนตรีที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๑ ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (อ้าก้าหยี่) มีบุตรชายชื่อท่าน (นาค) ที่ ๑ (สน) ที่ ๒ (จาด) ที่ ๓ (กลั่น) ที่ ๔ หญิงชื่อ (จัน) ที่ ๕ ชายชื่อ (น้อย) ที่ ๑๐ ชายชื่อ (มุก) ที่ ๑๑ (ยาน) ที่ ๑๒ (บัว) ที่ ๑๓

<sup>๑</sup> "สหน้า" คือ อีระหวัศักราช ส่วน "ชะหะคัค" นับจากปีที่อิหม่ามสุเขนสิ้นพระชนม์

๕ (แสง) ที่ ๖ หญิงชื่อ (กลิ่น) ที่ ๑๑ หญิงชื่อ (ผา) (ตาม) ชายชื่อ (ชาน) (จ่าย) ท่านพระยาพุทธ  
 ราชมุนตรี (อ้ากำหยี) ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๒

ท่านโมหำหมักกัยิม (เลื่อน) บุตรท่านพระยาพุทธราชมุนตรีแต่ครั้งกรุงทวารวดี ได้ท่าน  
 (นก) บุตรหญิงที่ ๒ ของท่านพระยาพุทธราชมุนตรี (แก้ว) มารดาชื่อท่านผู้หญิง (เสม) วงศ์เดียวกันเป็น  
 ภรรยา ท่าน(เลื่อน) คนนี้เป็นขุนราชเศรษฐีในรัชกาลที่ ๒ แล้วเลื่อนเป็นหลวงราชเศรษฐี แล้วเลื่อน  
 เป็นพระยาพุทธราชมุนตรีที่ ๓ มนรัชกาลที่ ๒ ครั้นในรัชกาลที่ ๓ ท่านมีชนมายุมาก โปรดเกล้าฯ  
 เลื่อนเป็นพระยาราชเศรษฐีภักดีศรีราชาโมหำหมักจางวาง ท่านมีบุตรชายชื่อท่าน (นาม) ที่ ๑ (ฉิม) ที่  
 ๒ หญิงชื่อท่าน (จิตร) ที่ ๓ (สุด) ที่ ๔ แต่ท่าน (จิตร) บุตรหญิงที่ ๓ ของท่านพระยาราชเศรษฐี (เลื่อน)  
 มารดาชื่อท่านผู้หญิง (นก) ท่าน (จิตร) คนนี้ถวายเป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๒ ท่านพระยาราชเศรษฐี (เลื่อน)  
 ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๓

แล้วท่านโมหำหมักคะกี (นาม) บุตรชายที่ ๑ ของท่านพระยาราชเศรษฐี (เลื่อน) มารดาชื่อท่าน  
 ผู้หญิง (นก) ท่าน (นาม) คนนี้เป็นขุนราชเศรษฐีในรัชกาลที่ ๒ แล้วเลื่อนเป็นหลวงราชเศรษฐี ครั้น  
 ในรัชกาลที่ ๓ ท่านได้เลื่อนเป็นพระยาพุทธราชมุนตรีที่ ๔ ได้เป็นแต่ท่านพระยาราชเศรษฐี (เลื่อน) ยังไม่  
 ถึงแก่กรรม โปรดเกล้าฯ ให้ว่าการคลังวิเศษ พระคลังใน ช่วยราชการต่างประเทศในกรมท่ากลาง  
 และได้กำกับ พระคลังใน พระฝิ่นด้วย ครั้นในรัชกาลที่ ๔ ท่านมีความชอบโปรดเกล้าฯ ให้เป็น  
 จางวางว่าการคลังวิเศษ คลังในซ้าย คลังในขวา พระคลังในด้วย พระราชทานพานทองจำหลักลาย  
 ครากำป็น มีเครื่องในผอบปรักทองคำพร้อมทั้งของพลูของบุหรี ๑ เค้าน้ำทอง ๑ กระบี่บังทอง ๑  
 เสื้อจีบเอวเขียนทองด้วย ๑ เหยียดทองคำคราจอ้มเกล้า ๑ เป็นอภิศริยศ ภายหลังโปรดเกล้าฯ ให้เป็น  
 เจ้าจำนวนภานิชร้อยชักสามด้วย ท่านมีบุตรหญิงชื่อท่าน (พัน) ที่ ๕ (วัน) ที่ ๖ (นาค) ที่ ๗ ชายชื่อ  
 (ชาน) ที่ ๘ (กล้า) ที่ ๙ หญิงชื่อ (กลีบ) ที่ ๑๐ ชายชื่อ (รุ่ง) ที่ ๑๑ หญิงชื่อ (ญ) ที่ ๑ ชายชื่อ (กอน)  
 ที่ ๒ หญิงชื่อ (ลูกจัน) ที่ ๓ ชายชื่อ (ด้วง) ที่ ๔ ชายชื่อ (สิน) ที่ ๑๒ ท่านพระยาพุทธราชมุนตรี  
 (นาม) มีชนมายุ ๘๐ ปี ท่านถึงแก่อนิจกรรมในรัชกาลที่ ๔

ท่านอับดลอะดี (ด้วง) บุตรชายที่ ๔ ของท่านพระยาพุทธราชมุนตรี (นาม) มารดาชื่อท่าน  
 (พิททอง) ท่าน (ด้วง) คนนี้เป็นที่ขุนราชเศรษฐีในรัชกาลที่ ๓ ครั้นในรัชกาลที่ ๔ ได้เลื่อนเป็นหลวง  
 ราชเศรษฐี แล้วเลื่อนเป็นพระยาราชเศรษฐี โปรดเกล้าฯ ให้ไปช่วยฯ พมฯ ที่สมุหพระกลาโหมชำระ  
 ความด้วย ท่านมีบุตร ชายชื่อ (พัน) ที่ ๑ หญิงชื่อ (สี) ที่ ๒ หญิงชื่อ (แจ่ม) ที่ ๓ ท่านพระยาราชเศรษฐี  
 (ด้วง) ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๔



ท่านกุลามหุเซน (สิน) บุตรชายที่ ๑๒ ของท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) มารดาชื่อท่าน (กลีน) ท่าน (สิน) คนนี้ได้เป็นที่หลวงราชเศรษฐีในรัชกาลที่ ๔ ครั้นในรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ พระราชทานตราดัตยจุลจอมเกล้าสืบตระกูลพานทองเป็นอิสริยยศ ๑ ตราวิจิตรภรณ์มงกุฎสยาม สำหรับความชอบ ๑ กับตราอิสริยยศต่างๆอีกหลายดวง แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เป็นข้าหลวงเดินสวน เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองสมุทรปราการ เมืองนครไชยศรี แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศเป็นพระยาจุฬาราชมนตรีที่ ๖ ท่านมีบุตรชายชื่อท่าน (สิน) ที่ ๑ หญิงชื่อท่าน (ปึง) ที่ ๒ (ละม้าย) ที่ ๓ (เล็ก) ที่ ๔ (จำเริญ) ที่ ๕ แต่ท่าน (ละม้าย) บุตรหญิงที่ ๓ ของท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) มารดาชื่อท่าน (แพ) ท่าน (ละม้าย) คนนี้ถวายเป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๕ ท่านอะลิสระชา (สัน) บุตรชายที่ ๑ ของท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) มารดาชื่อท่าน (แพ) ท่าน (สัน) ได้เป็นที่หลวงราชเศรษฐีในรัชกาลที่ ๕

ทีนี้จะว่าด้วยท่านโมท่าหมัดณะกิ (ฉิม) บุตรชายที่ ๒ ของท่านพระยาวรเชษฐ (เถื่อน) มารดาชื่อท่านผู้หญิง (นก) ท่าน (ฉิม) คนนี้เป็นที่หลวงศรีเนาวรัตน์ในรัชกาลที่ ๓ แล้วเลื่อนเป็นหลวงศรียศ ครั้นในรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเป็นพระศรียศ ท่านมีบุตรชื่อท่าน (แย้ม) ที่ ๑ (ยิ้ม) ที่ ๒ หญิงชื่อท่าน (แสง) ที่ ๔ หญิงชื่อ (เช้า) ที่ ๓ (ปีย์) ที่ ๕ ท่านพระศรียศ (ฉิม) ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๔

ท่านโกลามหะซัน (แย้ม) บุตรชายที่ ๑ ของท่านพระศรียศ (ฉิม) มารดาชื่อท่าน (ปราง) ท่าน (แย้ม) คนนี้ได้เป็นที่หลวงนนทเกษในรัชกาลที่ ๔ ท่านมีบุตรชายชื่อท่าน (ช้าง) ที่ ๑ (ฉำ) ที่ ๒ หญิงชื่อท่าน (จีน) ที่ ๓ (จุม) ที่ ๔ ท่านหลวงนนทเกษ (แย้ม) ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๕ ท่าน (ช้าง) บุตรชายที่ ๑ ของท่านหลวงนนทเกษ (แย้ม) มารดาชื่อท่าน (ทับ) ท่าน (ช้าง) คนนี้ได้เป็นที่หลวงนนทเกษในรัชกาลที่ ๕ ท่าน (ฉำ) บุตรชายที่ ๒ ของท่านหลวงนนทเกษ (แย้ม) มารดาชื่อท่าน (ทับ) ท่าน (ฉำ) คนนี้ได้เป็นที่หลวงศรียศในรัชกาลที่ ๕

ท่านอับลุหุเซน (ยิ้ม) บุตรชายที่ ๒ ของท่านพระศรียศ (ฉิม) มารดาชื่อท่าน (ปราง) ท่าน (ยิ้ม) คนนี้ได้เป็นที่หลวงศรียศในรัชกาลที่ ๔ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเป็นพระศรียศ ท่านมีบุตรหญิงชื่อ (หนู) ที่ ๑ ชายชื่อท่าน (ผ่อง) ที่ ๒ ท่านพระศรียศ (ยิ้ม) ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๕

ทีนี้จะว่าด้วยท่าน (สัง) ๑ คนนี้วงศ์อื่นไม่ได้ความว่าเป็นวงศ์ใด มาได้ท่าน (แจ่ม) บุตรหญิงที่ ๑ ของท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) เป็นภรรยา ท่าน (สัง) ทำราชการได้เป็นที่หลวงศรีเนาวรัตน์ในรัชกาลที่ ๑ ท่านมีบุตร หญิงชื่อท่าน (นวน) ที่ ๑ ชายชื่อท่าน (หว่า) ที่ ๒ (จ้อย) ที่ ๓ (สิท) ที่ ๔ (ถุข) ที่ ๕ ท่านหลวงศรีเนาวรัตน์ (สัง) ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๒ ท่าน (หว่า) บุตรชายที่ ๒ ของ

ท่านหลวงศรีเนาวรัตน์ (สัง) มารดาชื่อท่าน (แจ่ม) ท่าน (หว่า) คนนี้ได้เป็นหลวงศรียศในรัชกาลที่ ๒  
ท่านมีบุตร หญิงชื่อท่าน (สี) ที่ ๑ ชายชื่อ (แสน) ที่ ๒ หญิงชื่อ (ปราง) ที่ ๓ (มิ่ง) ที่ ๔ (เมือง) ที่ ๕  
(น้อย) ที่ ๖ ชายชื่อ (ต่าย) ที่ ๗ หญิงชื่อ (ซัน) ที่ ๘ (น้อม) ที่ ๙ ท่านหลวงศรียศ (หว่า) ถึงแก่กรรม  
ในรัชกาลที่ ๓

ท่าน (สิต) บุตรชายที่ ๔ ของท่านหลวงศรีเนาวรัตน์ (สัง) มารดาชื่อท่าน (แจ่ม) ท่าน (สิต)  
คนนี้ได้เป็นที่หลวงศรีเนาวรัตน์ในรัชกาลที่ ๓ ท่านมีบุตร หญิงชื่อ (จัน) ที่ ๑ (เพง) ที่ ๒ หญิงชื่อ  
(แสง) ที่ ๓ (ทิม) ที่ ๔ (คำ) ที่ ๕ (มิ่ง) ที่ ๖ ชายชื่อ (แก้ว) ที่ ๗ หญิงชื่อ (เหม) ที่ ๘ ท่านหลวงศรี  
เนาวรัตน์ (สิต) ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๓ ท่าน (กฤษ) บุตรชายที่ ๕ ของท่านหลวงศรีเนาวรัตน์ (สัง)  
มารดาชื่อท่าน (แจ่ม) ท่าน (กฤษ) คนนี้ได้เป็นหลวงธานีภักดีในรัชกาลที่ ๓ ท่านมีบุตร ชายชื่อ  
(เลี้ยง) ที่ ๑ ชายชื่อ (สาด) ที่ ๒ (สุน) ที่ ๓ หญิงชื่อ (พวน) ที่ ๔ ชายชื่อ (พุ่ม) ที่ ๕ (พร้อม) ที่ ๖  
ท่านหลวงธานีภักดี (กฤษ) ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๓

ที่นี่จะว่าด้วยบุตรท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (อ้าก้าหือ) ท่านกุลโมหำหมัด (สน) บุตรชายที่  
๑ ของท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (อ้าก้าหือ) มารดาชื่อท่านผู้หญิง (สะ) ท่าน (สน) คนนี้ได้เป็นหลวง  
นนทเกษในรัชกาลที่ ๒ แล้วเป็นหลวงศรียศ ได้ท่าน (หงษ์) ที่ออกนอกราชการบุตรหญิงที่ ๓ ของ  
ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) เป็นภรรยาไม่มีบุตร ท่านมีบุตรกับภรรยาอื่น ชายชื่อท่าน (ฮี้) ที่ ๑  
(อัน) ที่ ๒ (สุด) ที่ ๓ (จำ) ที่ ๔ ท่านหลวงศรียศ (สน) ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๒

ท่านพะแตะอาลี (อัน) บุตรชายที่ ๒ ของท่านหลวงศรียศ (สน) มารดาชื่อท่าน (โย) ท่าน  
(อัน) คนนี้ได้เป็นที่หลวงศรีเนาวรัตน์ในรัชกาลที่ ๔ มาจนในรัชกาลที่ ๕ ท่านมีบุตร หญิงชื่อ  
(เกา) ที่ ๑ (ฉิม) ที่ ๒ ท่าน (กลิ่น) บุตรชายที่ ๘ ของท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (อ้าก้าหือ) มารดา  
ชื่อท่านผู้หญิง (สะ) ท่าน (กลิ่น) คนนี้ได้เป็นหลวงโคชาสหาคในรัชกาลที่ ๓ ท่านมีบุตร หญิงชื่อ  
(จัน) ที่ ๑ (นงเอียง) ที่ ๒ (นงแก้ว) ที่ ๓ (จิว) ที่ ๔ (ภู) ที่ ๕ ท่านหลวงโคชาสหาค (กลิ่น) ถึงแก่  
กรรมในรัชกาลที่ ๔

ท่านมิระรากุลโมหำหมัดเบก(น้อย) บุตรชายที่ ๑๐ ของท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (อ้าก้าหือ)  
มารดาชื่อท่านผู้หญิง (สะ) ท่าน (น้อย) คนนี้ได้เป็นที่หลวงศรีเนาวรัตน์ในรัชกาลที่ ๔ แล้วไปรด  
เกล้า ๆ เลื่อนเป็นพระยาจุฬาราชมนตรีที่ ๕ เพราะเป็นข้าหลวงเดิม ท่านมีบุตรหญิงชื่อ (เอี่ยม) ที่ ๑  
ชายชื่อ (ว่าน) ที่ ๒ (เทศ) ที่ ๓ หญิงชื่อ (นิน) ที่ ๔ ท่าน (เอี่ยม) บุตรหญิงที่ ๑ ของท่านพระยาจุฬา  
ราชมนตรี (น้อย) มารดาชื่อท่าน (สา) ท่าน (เอี่ยม) คนนี้ได้ทำราชการเป็นพนักงานในรัชกาลที่ ๔  
มาจนถึงรัชกาลที่ ๕ ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (น้อย) ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๔

ท่าน (นุก) บุตรชายที่ ๓ ของท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (อ้ากำหือ) มารดาชื่อ (ชา) ท่าน (นุก) คนนี้เป็นที่หลวงศรีเนาวรัตน์ในรัชกาลที่ ๒ ท่านมีบุตร ชายชื่อ (นุ่น) ที่ ๑ (ชาติ) ที่ ๒ หญิงชื่อ (นาก) ที่ ๓ ชายชื่อ (น้อย) ที่ ๔ ท่านหลวงศรีเนาวรัตน์ (นุก) ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๓

เรา	เพียรสารสืบช้า	นานกาล
ได้	ประสบเมื่ออังคาร	เจ็ดถ้วน
คืน	สมดุจปณิธาน	ควรที่ จลองแฮ
มา	สู่โดยสวัสดิ์ถ้วน	สืบเกล้าศาสนา

	สืบแปดสิบเก้ามี	นาคม
	ชุมปราชญ์ญาตินิคม	พวกพ้อง
	ฉลองนามบัตร์บรม	นารถประ สาทเฮย
	จุฬาราชมนตรีร้อง	เรียกค้นพระยา

สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย



ภาคผนวก ฉ.

ตารางแสดงความอำนงขอพระราชทานที่ดินเพื่อตั้งถิ่นฐานของมุสลิมในบังคับต่างชาติ  
ระหว่าง ร.ศ. 112- 128 ( พ.ศ. 2435 - 2451 )



สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางแสดงความจำนงขอพระราชทานที่ดินเพื่อตั้งถิ่นฐานของมุสลิมในบังคับต่างประเทศ  
ระหว่าง ร.ศ. 112- 128 ( พ.ศ. 2435 - 2451 )

ปี	ราชชื่อ	คนในบังคับ	สถานที่
ร.ศ. 112	อับดุลกาเดด	อังกฤษ	เช่าที่หลวงริมวัดพรหมสุรินทร์
ร.ศ. 114	ยีนูด	ฝรั่งเศส	ที่นาแขวงกรุงเก่า
ร.ศ. 116-117	หะยีรอน	อังกฤษ	ขอปลูกตึกคลองหลวงกรุงเกษม
ร.ศ. 120	เซาลีบ	อังกฤษ	ตำบลภูเขาทอง แขวงกรุงเก่า
ร.ศ. 121	ฮาดีกุล่า	อังกฤษ	บางจาก แขวงกรุงเทพฯ
ร.ศ. 122	มหมัดฮาดี	อังกฤษ	เช่าโฉนดสวนตำบลคลองกรวย
ร.ศ. 123	หะยีอิสมาแอณ	อังกฤษ	ตำบลบางธรณี แขวงเมืองนนทบุรี
ร.ศ. 124	อิบาฮมอิชบปะแตณ หะยีบุรฮา	อังกฤษ ฝรั่งเศส	คลองกุ่ม แขวงกรุงเทพฯ ขอโอนโฉนด ตำบลคลองประเวศบุรีรมย์ แขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์
ร.ศ. 125	นักกุล่าอูสมานบาย หะยีมะหมัด หะยีมะหมัด ต่านหะยีมะหะหมัด มะหมัดอะลีตุระกี มะหมัดอิกมาอิล อับดุลการิม อิมามัก อับแดงเล็กภรรยา อับดุลราฮีม ฮามารุดีลฮาดะเมะ อับแดงแจ่มภรรยา มหมัดยูสบจำ หะยีอุลเซน โต๊ะหะยีตาฮา โต๊ะนู	อังกฤษ อังกฤษ อังกฤษ อังกฤษ อังกฤษ อังกฤษ อังกฤษ อังกฤษ อังกฤษ อังกฤษ อังกฤษ อังกฤษ อังกฤษ อังกฤษ อังกฤษ ฝรั่งเศส	ขอโอนชื่อเป็นเจ้าของที่ดินตำบลบางโพธิ์พาง คลองกุ่มบางกะปิ แขวงกรุงเทพฯ ตำบลทุ่งละหาร แขวงเมืองนนทบุรี บางน้ำจัน แขวงกรุงเทพฯ ตำบลคลองเตย เมืองนครเขื่อนขันธ์ ตำบลบางแก้ว อำเภอพระไทร ตำบลบางอ้อ เมืองนครเขื่อนขันธ์ ตำบลถนนตีทอง แขวงกรุงเทพฯ เปลี่ยนโฉนดที่นาตำบลสำโรง แขวงสมุทรปราการ ขอรับโฉนดตำบลท่าข้าม อำเภอบางขุนเทียน ขอรับโฉนดสวนตำบลบางเขื่อนขันธ์  ตำบลบางผึ้ง แขวงนครเขื่อนขันธ์ ที่นาตำบลบางขุนเทียน ตำบลพระไทร แขวงนครเขื่อนขันธ์



ปี	รายชื่อ	คนในบังคับ	สถานที่
ร.ศ. 126	อับรอฮิมอิตุบิบเตน อามแดงปลีชน ภรรยาแจก หะยีอับดุลครอโยฟ สะยือฮ หะยีมะหมัดหะซัน  โค๊ะยือฮ	อังกฤษ อังกฤษ ฝรั่งเศส ฝรั่งเศส อังกฤษ  อังกฤษ	ชายทีนา แขวงฉะเชิงเทรา ตำบลพระโขนง แขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์  ขอรับโอนคดีบางไผ่ใต้ กรุงเทพมหานคร ขอรับโอนคดีแขวงเมืองสมุทรปราการ ขอรับโอนคดีตำบลทุ่งบางกะไห แขวงเมืองฉะเชิงเทรา ขอรับโอนคดี ตำบลสนามจันทร์ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา
ร.ศ. 127	อับดุลฮามิด แขกยาบ มะหมูดอภิบาชนานา อับดุลฮามิด  หะยีอับดุลการิม  มะหมัดอุซุบ  หัดซันฮาลี  โนอาฮาลี  หะยีมะหมัดสะอิด  สุคชนสามิอามแดงซุ่ม	อังกฤษ อังกฤษ อังกฤษ อังกฤษ  อังกฤษ  อังกฤษ  อังกฤษ  อังกฤษ  อังกฤษ  อังกฤษ	ชื่อที่อามแดงมิซุน ตำบลหัวแหลม แขวงกรุงเก่า นครเขื่อนขันธ์ ตำบลบางกระเจ้า แขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์ ชื่อที่อามแดงมิซุน ตำบลหัวแหลม แขวงกรุงเก่า  ตำบลบ้านแกกริมวัดชนะสงคราม แขวงกรุงเทพฯ ชื่อที่ ตำบลคดถึงชั้น แขวงกรุงเทพฯ ของอามแดงปรีกอามแดงวัน ชื่อที่ดินหลังตึกขาว แขวงกรุงเทพฯ ของอามแดงหอม ชื่อที่ตำบลสะพานหกในคลองบางกอกใหญ่ ของหลวงคำรังแพทยกุล ชื่อที่ดินหลังวัดอนงคาราม ของพระจรรยาจุฑกฤตยา ชื่อที่ดินหลังวัดอนงคาราม ของพระจรรยาจุฑกฤตยา

ที่มา : “เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ รัชกาลที่ 5  
เล่ม 1 ค. 4 ที่ดิน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร. 5 ค / 10 - ม.ร. 5 ค / 13.



ภาคผนวก ช .

ที่ระลึกในการทำบุญปักไม้หน้าไม้ให้กับท่านบรรพบุรุษแห่งตระกูลหะหมัดอุพา-อุพาวัฒน์  
และบรรพบุรุษแห่งนิกายชีอ่ำหือสนาอะชะรีในประเทศไทย

วันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ. ศ. 2529 .

สถาบันวิทยบริการ  
วาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

## คำนำ

ในงานทำบุญปักไม้निชานของท่านบรรพบุรุษแห่งตระกูลอหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน และท่านบรรพบุรุษแห่งนิคาย ซืออาห์อิสนาอะชะรีทั้ง 4 แห่งนี้ ได้พร้อมใจกันสละทรัพย์ขึ้นปักไม้ใหม่ เพราะ ว่าของเดิมที่ปักไว้นั้น ได้ทรุดโทรมและหักพังหมดแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าท่านจุฬาราชมนตรีเป็นปูชนียบุคคล โดยเป็นประมุขของมุสลิมโดยเฉพาะพี่น้องมุสลิมซืออาห์อิสนาอะชะรี ก็มีความเกี่ยวข้องกับสายเลือดมาจากท่านเหล่านี้ และในอดีตก่อนท่านจุฬาราชมนตรี ทุกท่านได้สร้างคุณงามความดีให้แก่ศาสนาและสังคมชาวเราอย่างมาก นำที่เราและท่านจะได้สนองคุณงามความดีของท่าน โดยการช่วยกันบูรณะซ่อมแซมกุบรู เพื่อให้คงอยู่เป็นอนุสรณ์และเป็นเครื่องหมายเกียรติยศของชาวเรา และเป็นสถานที่ศึกษาค้นคว้าของอนุชนต่อไปในอนาคต ดังนั้นจึงคิดสร้างขึ้นใหม่อีก 6 ท่าน ส่วนของท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) นั้นก็ชำรุดไปมากเหมือนกัน แต่ไม่ได้สร้างขึ้นใหม่พอจะยังจะใช้ปักไปได้อีก เพราะคิดว่าไม้นิชานของเจ้าคุณท่านนี้เป็นไม้ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานมาให้ปัก ไม้ชำบทรถลานคนใดทำขึ้นเอง ซึ่งทำด้วยไม้สักและแกะเป็นรูปดวงตราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ท่านเจ้าคุณได้รับพระราชทานอย่างสวยงามมาก จึงคิดว่าจะอนุรักษ์ไว้เป็นที่ระลึกก่อน ส่วนไม้ของเจ้าคุณจุฬา (สัน อหะหมัดจุฬา) ได้ปักไว้แล้วยังไม่ชำรุด เป็นแต่ทำป้ายชื่อไว้ให้แก่ท่านด้วย ท่านเจ้าคุณจุฬา(สัน) นี้ เป็นท่านคนแรกที่ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า "อหะหมัดจุฬา" จากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ข้าพเจ้าเห็นว่าท่านทั้ง 8 ท่านนี้ เป็นผู้ที่มิมีบทบาทสำคัญในทางตระกูล และในทางศาสนาของบรรดาซิเอฮยานของเราอย่างมาก ดังที่ข้าพเจ้าได้ค้นพบตามจดหมายเหตุของท่านที่เขียนไว้ หรือ ได้ยินได้ฟังจากปู่ ย่า ตา ทวด และเจ้าคุณพ่อของข้าพเจ้า ดังนั้นจะขอเล่าประวัติความเป็นมาของท่านทั้ง 8 ไว้ในหนังสือเล่มนี้แต่เพียงย่อๆเท่านั้น และขอจงคิดว่าพวกเราซืออาห์อิสนาอะชะรีทั้ง 4 แห่งนี้เป็นบุตรหลานที่สืบสายของท่านบรรพบุรุษของท่านเหล่านี้ทุกคน ข้าพเจ้าผู้ริเริ่มขอขอบคุณบรรดาพี่น้องและบุตรหลานที่มีความพร้อมเพรียงกันอย่างหน้าภูมิใจไว้ในที่นี้ด้วย

อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน

1 กุมภาพันธ์ 2529

ประวัติสังเขปของท่านจุฬาราชมนตรีทั้ง 7 ท่าน ซึ่งเป็นหัวหน้าผู้ปกครองอิสลามนิกายชีอะห์  
อิสมาอะชะรีในประเทศไทย และเป็นจุฬาราชมนตรี ต้นตระกูล อหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน ท่านที่ 1  
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์คือ

### 1. พระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว) จุฬาราชมนตรีท่านที่ 1 แห่งมัสยิดกุฎีหลวง

ท่านก้อนแก้ว บุตรท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (เซน) ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในแผ่นดินพระเจ้า  
อยู่หัวพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ เมื่อกรุงศรีอยุธยาได้เสียกรุงแก่พม่าครั้งสุดท้ายนั้นท่านก้อนแก้ว  
ได้หนีพม่าเข้าศึกษาที่ตำบลบ้านอัมพวาหรือบางช้าง ระหว่างจังหวัดราชบุรีกับจังหวัด  
สมุทรสงคราม และได้ไปอาศัยอยู่กับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเวลานั้นยังเป็น  
หลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี และได้เข้ารับราชการในแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้รับบรรดาศักดิ์  
เป็น ขุนป้องกันพลชัย

เมื่อสิ้นแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกเสด็จเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ  
ปราบดาภิเษกเป็นปฐมบรมราชจักรีวงศ์ นับเป็นองค์ที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ขุนป้องกันพลชัย  
(ก้อนแก้ว) คงรับราชการอยู่ในแผ่นดินนี้ ในที่สุดได้เลื่อนเป็นหลวงศรีเนาวรัตน์ พระศรีเนาวรัตน์  
และเป็นพระยาจุฬาราชมนตรี เข้ากรมท่าขวาหัวหน้าแขกชีอะห์อิสมาอะชะรีในประเทศไทยแทนท่าน  
บิดา และได้ถึงอนิจกรรมในแผ่นดินรัชกาลที่ 1 ตอนปลายแผ่นดิน

ขุนป้องกันพลชัย หรือพระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว) มีชื่ออิสลามว่า "มีระชาโมฮัมหมัด  
มอะซุม" เป็นบุตรพระยาวิชิตณรงค์ (เซน) มารดาท่านชื่อ ก้อนทอง เป็นธิดาพระยาทำยน้ำ ซึ่งเป็น  
มุสลิมเหมือนกันแต่ต่างวงศ์กับวงศ์ท่านเจกอหะหมัด

พระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว) เป็นคนสมัยกรุงศรีอยุธยา เกิดในปลายแผ่นดินสมเด็จพระ  
พระสรรเพชญ์ที่ 8 พระเจ้าเสือ หรือขุนหลวงสรศักดิ์ ซึ่งขณะนั้นเจ้าพระยาเพชรพิชัย (ใจ) ปู่ของ  
ท่านยังมีชีวิตอยู่ในแผ่นดินพระบรมโกศ ท่านก้อนแก้วยังมีได้ทำอะไร เพราะยังเป็นเด็กอยู่ แต่ท่าน  
ผู้นี้มีแววเป็นนักรบมาแล้ว ตามจดหมายเหตุบันทึกของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ) แห่งสายสกุล  
ขุนนาคได้บันทึกชีวประวัติของท่านก้อนแก้วไว้ดังนี้ เมื่อขณะเด็กชอบเล่นตีกระบี่กระบอง และมัก  
จะหนีท่านบิดาไปหัดกระบี่กระบองกับท่านสมภารเกลี้ยงแห่งวัดพุทไธสวรรย์ ท่านก้อนแก้วถูกคดี  
ตีโมงอยู่กับลูกศิษย์วัดและพวกเด็ก ๆ ลูกชาวบ้านรุ่นราวคราวเดียวกันจนมีเพื่อนฝูงมาก ซึ่งต่อมา  
ล้วนเป็นนายทหารที่ฉกาจฉกรรจ์แห่งกรุงศรีอยุธยาทั้งนั้น

ท่านก้อนแก้วซึ่งจะมารับราชการก็คือเมื่อท่านเจ้าพระยาเพชรพิชัย(ใจ) ปู่ของท่านสิ้นบุญแล้ว ในปลายแผ่นดินสมเด็จพระบรมโกศซึ่งขณะนั้นท่านบิดาคือพระยาวิชิตณรงค์ (เชน) ยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระพิชัยอาสา สังกัดกรมทหารอาสาจาม แต่กระนั้นท่านก้อนแก้ว ก็ยังมีได้มียศบรรดาศักดิ์เป็นอะไร คงเป็น “นายแก้ว” ทหารธรรมดาคนหนึ่ง ตอนนั้นท่านก้อนแก้ว เป็นหนุ่มฉกรรจ์อยู่ แต่แทนที่ท่านจะเป็นทหารอาสาจามซึ่งท่านบิดาเป็นเจ้ากรมอยู่ ท่านก้อนแก้วกลับไปสมัครเป็นทหารม้าอยู่ในสังกัดพระเจ้ากรุงธนบุรี (เจ้าตากสิน) ซึ่งขณะนั้นยังมีได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน คงเป็นเพียงหลวงนายฤทธิ (นายกองม้าอยู่เท่านั้น)

กองทหารที่เจ้าคุณก้อนแก้วสังกัดอยู่นั้นเรียกว่า(กองทหารม้าบ้านคำหยาด) แขวงเมืองป่าโมก ซึ่งเป็นกองทหารม้าที่แก่นกล้าสามารถและมีชื่อเสียงที่สุดของราชอาณาจักรไทยในยุคนั้นถ้าจะเปรียบก็เหมือนกับกองทหารม้าคอสมแซ็กของประเทศรัสเซียสมัยพระเจ้าซาร์ทีเคียว เจ้าคุณก้อนแก้วเป็นคนรูปร่างสูงใหญ่ ม้าที่ขี่ก็ต้องเป็นม้าไทยขนาดใหญ่ ท่านพระยาจุฬา (ตัน อหะหมัดจุฬา) ได้บันทึกจดหมายเหตุไว้ว่า อาวุธที่ท่านก้อนแก้วชำนาญมากที่สุดก็คือ “ทวน” และ “ดาบสองมือ” อันเป็นอาวุธของทหารม้าโดยตรง

หมายเหตุ “ดาบสองมือกับทวน” ของเจ้าคุณก้อนแก้ว ได้เป็นมรดกตกทอดมาจนถึงพระยาจุฬา (ตัน) ซึ่งผู้เขียนได้เคยเห็นท่านเจ้าคุณ (ตัน) เก็บรักษาไว้บนหิ้งที่หัวนอนเตียงของท่านพร้อมกับกระบี่บังทอง 1 เล่ม กับกระบี่จำลองซึ่งทำด้วยหวายตะค้าที่เรียกว่า “กระบี่ไม้รำ” สำหรับวงกระบี่กระบอง 1 คู่ ที่ท่านเจ้าคุณ (ตัน) บันทึกไว้ว่า อาวุธสองชิ้นนี้เป็นของท่านเจ้าคุณก้อนแก้วสมัยเมื่อออกศึก สงคราม ดาบสองมือสองเล่มเป็นดาบเหล็กโบราณหนักและใหญ่กว่าดาบธรรมดา ส่วนกระบี่ไม้รำหวายตะคานนั้นก็ใหญ่และยาวกว่ากระบี่ไม้รำธรรมดา ซึ่งเป็นข้อสันนิษฐานว่าท่านเจ้าคุณ ก้อนแก้วต้องเป็นบุคคลที่ร่างกายสูงใหญ่และสง่างามมาก

พระศรีเนาวรัตน์(ก้อนแก้ว) นั้น เมื่อเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ขึ้น รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ท่านก็มีได้รับโทษทัณฑ์เหมือนขุนนางคนอื่น ๆ เพราะมิได้กระทำความผิดคิดร้ายต่อชาติบ้านเมืองประการใด มีแต่ความชอบในราชการแผ่นดิน (จดหมายเหตุพระยาวรเชษฐภักดี (เลื่อน)) ได้ทำการกู้ชาติร่วมกันมากับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกตลอดมา ยิ่งกว่านั้นในระหว่างที่กรุงธนบุรี เกิดยุคเจริญในปลายแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี เลียพระสคินั้นพระศรีเนาวรัตน์(ก้อนแก้ว) ก็ไปทำศึกเขมรเพื่อตีทัพพม่าอยู่ในกองทัพเจ้าพระยาสุรสีห์ จึงมิได้รู้เห็นหรือร่วมคิดในกิจการใดทั้งสิ้น และเมื่อบ้านเมืองสงบเรียบร้อยแล้วในตอนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ปูนบำเหน็จความชอบแก่ข้าราชการแม่ทัพนายกอง พระศรี



เนาวรัตน์(ก้อนแก้ว) แห่งกองทหารม้าบ้านคำหยาด ก็ได้รับพระมหากรุณาด้วยคนหนึ่งโดยได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็น “พระยาจุฬาราชมนตรี” ว่าที่กรมท่าขวาในกิจการต่างประเทศมีตำแหน่งเทียบเท่าเสนาบดี ส่วนในด้านทางทหารท่านก็ได้เป็นจางวางกรมทหารอาสาจาม และกรมทหารอาสาหกเหล่า ยิ่งกว่านั้นที่สำคัญที่สุดก็คือ ท่านยังได้รับตำแหน่ง “จุฬาราชมนตรี” มีอำนาจปกครองดูแลชาวไทยอิสลาม ตลอดจนชนชาติอิสลามต่างค้ำที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยทั่วราชอาณาจักรอีกด้วย ตามพระราชพงศาวดารที่มีการแต่งตั้งนายทัพนายกองคนหนึ่งว่า คริสเอาพระศรีเนาวรัตน์ ก้อนแก้ว นายกองทหารม้าบ้านคำหยาดเป็น “พระยาจุฬาราชมนตรี” ว่ากองอาสาจามและกองอาสาหกเหล่า กับให้ว่าการกรมท่าขวาปกครองพวกแขกทั้งหมด

ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว) ขณะที่ได้รับบรรดาศักดิ์ตำแหน่งหน้าที่ราชการครั้งหลังที่สุด ท่านก็มีอายุล่วงเข้า 40 ปีเศษแล้ว ใกล้เคียงกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ท่านเป็นที่โปรดปรานและสนิทชิดเชื้อของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เพราะมีชีวิตเป็นทหารมาด้วยกัน ทั้งได้ร่วมงานกู้ชาติบ้านเมืองมาด้วยกันตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

พระศรีเนาวรัตน์(ก้อนแก้ว)ซึ่งต่อมาได้เป็นพระยาจุฬาราชมนตรีก็ได้ใช้ชีวิตในการเป็นทหารของท่านมาพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นเวลาถึง 3 ปีเหมือนกัน ในระหว่างที่บ้านเมืองเกิดจลาจลแบ่งเป็นก๊กเป็นเหล่านี้ กิจการทางศาสนาก็บกพร่องด้วย เช่น พิธีมหารำก็คงจะไม่ได้ทำ หรือได้ทำบ้างก็คงไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วยเพราะตัวท่านต้องไปกับกองทัพเสมอ ทั้งกฎเกณฑ์ที่ยุทธาก็ถูกพม่าเข้าศึกเผาทำลายทำลายหมด แม้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจะได้มาตั้งเมืองหลวงอยู่ที่ธนบุรีก็ปรากฏว่าพระศรีเนาวรัตน์(ก้อนแก้ว) ยังต้องออกสงครามอีกหลายครั้งในแผ่นดินนั้น(ตามจดหมายเหตุของท่านพระยาจุฬาเดือนผู้บุตร) ได้บันทึกจดหมายเหตุไว้ว่า เมื่อลงมาอยู่กรุงธนบุรี และในระยะ 3 ปี ที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงปราบก๊กต่าง ๆ อยู่ นั้น ตัวท่านพระศรีเนาวรัตน์ กับคณะของท่านต้องไปอาศัยทำพิธีมหารำอยู่ที่ภูมิตันสน (คือภูมิตันสนใหญ่เดี๋ยวนี้) และบ้านเรือนของท่านและพรรคพวกก็อยู่แพกัน ในคลองบางหลวงสองฟากแถววัดหงษ์รัตนาราม เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรี ปราบปรามก๊กต่าง ๆ เรียบร้อยแล้วและยังต้องทำสงครามต่อไปในแผ่นดินของพระองค์ท่าน ก่อนที่จะทรงมีพระสติพินเพื่อน (เสียดพระสติ) พระศรีเนาวรัตน์ (ก้อนแก้ว) ยังร่วมงานสงครามหลายครั้งเช่นศึกเชียงใหม่ สึกเขมร สึกพม่า และศึกลานช้างรวม 8 ครั้ง ในขณะที่กรุงธนบุรีเกิดยุคเชษฐาเนื่องด้วยพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเสียดพระสติ พระยาธรรมศักดิ์คิดขบถวางแผนการจับพระเจ้ากรุงธนบุรีไปขังไว้ ณ วัดบางยี่เรือ ขณะนั้นพระศรีเนาวรัตน์(ก้อนแก้ว) ก็มีใต้อยู่ในกรุง ต้องไปในกองทัพของสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกเพื่อทำสงครามกับเขมรเป็นครั้งสุดท้าย

สงครามทุกครั้ง ท่านเจ้าคุณก้อนแก้วต้องออกรบในฐานะเป็นแม่ทัพอย่างเช่นแม่ทัพคนอื่น ๆ ชีวิตของท่านจึงเป็นชีวิตของทหารผู้รักษาชาติบ้านเมืองโดยแท้ เจ้าคุณจุฬาก้อนแก้วได้สร้างวีรกรรมไว้ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์อย่างไม่มีรอยค่างพร้อยตลอดอายุขัย ซึ่งเป็นสิ่งที่บุตรหลานทุกคนในตระกูลอหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน และ บรรดาชาวชี้อำเภอสนาอะชะรี พวกเราทั้ง 4 แห่ง อย่างหน้าภาคภูมิใจ

เมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองภายในเป็นที่เรียบร้อยแล้วสิ่งแรกที่ท่านเจ้าคุณจุฬา (ก้อนแก้ว) กระทำคือ ขอพระราชทานที่ดินสำหรับสร้างกุฏิกับเป็นที่อยู่อาศัยสำหรับวงศ์ตระกูลสืบไป พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานที่ดินให้เป็นเนื้อที่ประมาณ 10 ไร่ ระหว่างคลองวัดอรุณราชวรารามกับคลองมอญ (คือที่ดินที่ตั้งกุฏิที่ปากคลองมอญ) ที่เรียกกันว่า “ที่นครบาล” คือเป็นที่ ๆ ตั้งกระทรวงนครบาลสมัยกรุงธนบุรีนั่นเอง เพราะปรากฏว่าเมืองกรุงศรีอยุธยาแตกครั้งที่ 2 นั้น ท่านพระยาจุฬา (ก้อนแก้ว) ต้องตามเสด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมาอาศัยอยู่ ณ ที่แห่งนี้อยู่ใกล้กับพระราชวังเดิมอยู่แล้ว พอขึ้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็ได้รับพระราชทานที่ดินตรงนั้นเลย ครั้นแล้ว ท่านพระยาจุฬา (ก้อนแก้ว) จึงได้แบ่งที่ดินออกเป็นสองเขต ส่วนหนึ่งเป็นที่ตั้งกุฏิ อีกส่วนหนึ่งเป็นที่อยู่อาศัย และเมื่อได้สร้างกุฏิเรียบร้อยแล้ว การทำบุญตลอดจนพิธีต่าง ๆ ทางนิภายชี้อำเภอก็ได้มาทำที่กุฏิใหม่ ไม่ได้ไปอาศัยทำที่กุฏิใหญ่อย่างเมื่อ 3-4 ปีก่อน ส่วนพี่น้องวงศ์ญาติและบุตรหลานตลอดจนสัปบุรุษพวกแขกเจ้าเงินก็อพยพจากแพในคลองบางหลวงมาตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ที่ดินใหม่นั้น ส่วนกิจการทางศาสนาและพิธีมเหหรั้า ท่านพระยาจุฬา (ก้อนแก้ว) ก็ได้ถวายอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงรับเป็นพระบรมราชูปถัมภ์เป็นเกียรติยศอย่างสูง กุฏิแห่งนี้ทางพลเมืองชาวไทยเรียกกันอย่างสั้น ๆ และง่าย ๆ ว่า “กุฏิเจ้าเซ็น” ได้มีชีวิตรุ่งเรืองมา 200 กว่าปี จนถึง พ.ศ. 2485 ที่ดินที่ตั้งกุฏิเก่าจึงได้ถูกเวนคืนแก่กองทัพเรือ จึงได้ย้ายมาสร้างขึ้นใหม่ ณ ที่ตำบลพรานนกเดี๋ยวนี้

ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว) ได้รับราชการสนองพระคุณชาติบ้านเมืองมาจนถึงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงถึงอนิจกรรมเมื่ออายุได้ 82 ปี ศพของท่านได้ถูกจัดทำเป็นทางราชการทหารอย่างสมเกียรติ และนำไปฝังอยู่ ณ สุสานกุฏิต้นสน (กุฏิใหญ่) ตรงปากทุกวันนี้

พระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว) มีบุตรซึ่งเกิดด้วยคุณหญิง (เสม) ซึ่งเป็นคนสมัยกรุงศรีอยุธยา 3 คน เป็นหญิง คือ ท่านหญิง ได้ถวายตัวเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งต่อมาเรียกกันว่า เจ้าจอมหงษ์ คนที่ 2 เป็นหญิง ชื่อท่านแฉ่ม คนที่ 3 เป็นหญิง ชื่อท่านนก

และมีบุตรกับคุณหญิงภรรยาเฝ้าอีกคนหนึ่ง เป็นชาย ชื่อท่านเถื่อน<sup>1</sup> ซึ่งต่อมาได้มีบรรดาศักดิ์เป็น พระยาววรเชษฐภักดีศรีวรขาน (คือพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน)) ซึ่งต่อมาได้รับตำแหน่ง “จุฬาราชมนตรี” แทนท่านบิดา จบชีวิตประวัติพระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว) บุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ของชาติไทย และบรรพชนในวงศ์เอกะหมัด ผู้ซึ่งเป็นต้นตระกูล อหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน และ ต้นนิกาชชีเอชานแห่งกรุงรัตน โกสินทร์ในประเทศไทยอย่างน่าภาคภูมิใจ

## 2. พระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) จุฬาราชมนตรีท่านที่ 2 แห่งมัสยิดกุฎีหลวง

“พระยาววรเชษฐภักดีศรีวรขาน”<sup>2</sup>

ในวงศ์เอกะหมัด ซึ่งนอกจากท่านเจ้าพระยาเพชรพิชัย (ใจ) ที่มีเหตุการณ์ในชีวิตพิศดารในข้อที่ว่าได้แยกออกไปนับถือพุทธศาสนา และเป็นบรรพชนผู้ต้นตระกูลขุนนาถ อันเป็นสกุลสำคัญสกุลหนึ่ง ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี(เถื่อน) ก็เป็นผู้หนึ่งที่มีความพิศดารในชีวิตอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน แต่ทว่าเป็นความสำคัญคนละแบบ ซึ่งควรได้เรียนรู้ชีวิตประวัติของท่านไว้

พระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) เป็นทั้งนักการทหาร (นักรบ) นักการทูต และนักปราชญ์ทางศาสนาอย่างยอดเยี่ยมในหมู่มุสลิมิกชนในยุคนั้น ยกย่องให้ท่านเป็น “อาเลม” ผู้มีความรู้ในทางศาสนาอย่างปราชญ์เปรี๊ยะ เฉพาะอย่างยิ่งท่านเชี่ยวชาญในทาง “เอลมุ” อย่างหาตัวจับมิได้ กิจการในทางศาสนาก็ดี ไม่ว่าจะเป็ทาง “ฮุกุมหรือคำชี้ขาด” และขนบธรรมเนียมแบบแผนประเพณีอันเกี่ยวแก่ศาสนาหรือคำรับคำราวต่าง ๆ ท่านพระยาจุฬา (เถื่อน) ได้วางรากฐานและสร้างสรรคไว้ทั้งนั้น บันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ของบ้านเมืองก็ดี ของทางศาสนาก็ดี หรือในเรื่องส่วนตัวบุคคลก็ดี ท่านผู้นี้ได้บันทึกเป็นจดหมายเหตุไว้มาก จึงเป็นประโยชน์ที่ทำให้คนรุ่นหลังได้ทราบเรื่องราวต่าง ๆ ในสมัยโบราณตลอดมา

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

<sup>1</sup> บุตรชายของพระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว) มี 2 คน คือท่าน รอด และท่านเรือ สำหรับท่านเถื่อนเป็นบุตรของ พระยาจุฬาราชมนตรี ในวงศ์ของท่านอากะหมัด (ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก จ. )

<sup>2</sup> ตำแหน่งที่ถูกต้องคือ “พระยาววรเชษฐภักดีศรีราชาโมฮัมหมัด”

ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) มีชื่ออิสลามว่า “มีระชาโมฮัมหมัดกาซิม” มารดาของท่าน เป็นไทยพุทธชาวกรุงศรีอยุธยา ท่านเจ้าคุณเถื่อนเกิดที่บ้านตำบลท้ายคูแขวงเมืองกรุงเก่า ในปลายแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พอมีอายุได้ราว 1 ขวบเศษ ๆ มารดาก็ถึงแก่กรรม และด้วยเหตุท่านพระยาจุฬา บิดาต้องมีภาระกิจในราชการบ้านเมืองต้องเข้านอกออกในพระราชวังอยู่เป็นนิจ ท่านพระยาจุฬา (เถื่อน) จึงต้องไปอยู่ในความอุปการะเลี้ยงดูกับญาติสนิททางฝ่ายมารดาที่บ้านใกล้วัดสามวิหาร เพราะเป็นที่รักใคร่เอ็นดูของญาติฝ่ายนั้นมาก นาน ๆ จึงจะได้เข้ามาอยู่กับท่านเจ้าคุณบิดาเป็นครั้งคราว

### “เคยตกไปอยู่เมืองพม่า และบวชเป็นพระภิกษุ”

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเข้าศึกครั้งสุดท้ายในปี พ.ศ.2310 ท่านพระยาจุฬา (เถื่อน) มีอายุได้ 12 ปี ยังค่อนข้างเด็กอยู่ ขณะนั้นบ้านเมืองเป็นกบฏในลักษณะที่เรียกว่า “บ้านแตกสาแหรกขาด” พม่าเข้าศึกษาได้ฆ่าฟันผู้คนพลเมืองเสียนับไม่ถ้วน ที่หนีได้ก็หนีไปที่หนีไม่ทันก็ถูกทำทารุณหรือมิฉะนั้นก็ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย ตลอดจนทรัพย์สมบัติก็ถูกริบเอาไปหมดสิ้นประชาชนพลเมืองแตกฉานซ่านเซ่นพลัดถิ่นาคาที่อยู่ พ่อแม่พี่น้องลูกเมียวงศาญาติ ต้องพลัดพรากจากกันไปคนละทิศละทาง แผ่นดินได้รับความเดือนร้อนไปทุกหย่อมหญ้า เป็นความซุกเข็ญเป็นความย่อยยับที่ประชาชนพลเมืองและประเทศชาติได้รับยิ่งกว่าครั้งใด ๆ ในประวัติศาสตร์ของชาติไทย

กาลครั้งนั้นปรากฏว่าพวกญาติฝ่ายมารดาที่วัดสามวิหาร ได้ถูกพม่ากวาดต้อนเอาไปเป็นเชลยหมด รวมทั้งตัวท่านจุฬาเถื่อนด้วย เจ้าคุณเถื่อนได้ตกไปอยู่เมืองพม่าในฐานะเชลย และเชลยคนไทยที่เป็นชายนั้น ไม่ได้รับสิทธิใด ๆ เหมือนพลเมืองพม่า คนไทยต้องไปเป็นทาส และเพื่อให้หลุดพ้นจากการเป็นทาส ท่านเจ้าคุณเถื่อนจึงต้องหนีออกไปบวชเป็นสามเณรอยู่กับพระภิกษุเขมรองค์หนึ่งที่วัดในป่านอกเมืองหลวง ในระหว่างที่บวชอยู่นั้น ท่านเถื่อนก็ได้ศึกษาเล่าเรียนเวทมนต์คาถาอาคมสารพัดอย่างจากอาจารย์ที่เป็นพระภิกษุเขมร จนมีความเชี่ยวชาญเป็นเยี่ยม ซึ่งส่วนมากหนักในทางล่องหนหายตัวและคงกระพันชาตรี ท่านเถื่อนได้ใช้ชีวิตอยู่ในเมืองพม่าเป็นเวลาถึง 7 ปี แต่ใจคิดอยู่เสมอว่าตนเป็นคนไทยที่จะต้องกลับบ้านเมือง แต่ก็ยังไม่สบโอกาส จนกระทั่งถึง พ. ศ. 2319 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ครั้งยังเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกกองทัพไปตีเชียงใหม่และเชียงแสนหรือศึกพม่าครั้งสุดท้ายในปลายแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ในระหว่างที่สืบสนอหล่ม่านด้วยการสงครามครั้งนี้ ท่านเถื่อนเห็นเป็นโอกาสท่านก็ได้หนีเสด็จลอดเข้ามาทางเมืองสอ ดินท้าวไทยมีชัยชนะได้เมืองเชียงใหม่เชียงแสนและเหตุการณ์สงบราบคาบแล้ว ท่านก็สืบเสาะหาพวกญาติพี่น้อง ทราบว่าท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว) ยังมีชีวิตอยู่ และเป็นนายทหารอยู่ในกองทัพสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ท่านก็เข้ามาหาท่านเจ้าคุณบิดา ซึ่งขณะนั้นยังมี

บรรดาศักดิ์เป็นพระศรีเนาวรัตน์นายทหารม้าบ้านคำหยาด ท่านบิดาดีใจมากที่ถูกชายมีชีวิตอยู่และกลับบ้านเกิดเมืองนอนได้ ทั้งมีวิชาอาคมมาเป็นอย่างดี ซึ่งจะได้เป็นกำลังของชาติบ้านเมืองต่อไป หากแต่ขณะนั้นท่านเดือนยังพึ่งรุ่นหนุ่มมีอายุได้ 18 - 19 ปีเท่านั้น จึงยังมีได้รับราชการทหาร เพียงแต่ให้ร่ำเรียนในทางศาสนาที่ต้องละทิ้งไปเสียนาน แล้วก็ให้มาอยู่ที่บ้านแพในคลองบางหลวงเมืองธนบุรี

ต่อมาอีก 5 ปี สิ้นแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว ขึ้นรัชกาลใหม่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปราบดาภิเษกแล้ว ท่านเจ้าคุณจุฬาก่อนแกวก็นำท่านเดือนเข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ซึ่งขณะนั้นท่านเดือนมีอายุเป็นหนุ่มฉกรรจ์แล้ว และกราบบังคมทูลให้ทรงทราบว่าคุณครของท่านคนนี้อยู่ตอกอยู่เมืองพม่าตั้ง 7 ปี รู้เหตุการณ์ในพม่าเป็นอย่างดี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงโปรดปรานจึงทรงพระกรุณาให้เป็นทหารอยู่ในกรมทหารอาตมาต คือเหล่าทหารที่มีวิชาอาคมต่าง ๆ ซึ่งขึ้นอยู่ในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) กับให้เป็นมหาดเล็กของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้นด้วย เพราะท่านเดือนมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกันกับพระองค์ท่าน

#### “พระราชเศรษฐี - พระยาราชภูภักดี”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จสวรรคตแล้ว สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบรมโอรสาธิราชได้ทรงรับราชสมบัติต่อมา ในรัชกาลนี้ได้มีสงครามใหญ่ถึงสองครั้ง คือ สឹกพม่าเมืองกลาง กับ สឹกเมืองไทรบุรี สงครามทั้งสองคราวนี้หลวงภักดีภูธร (เดือน) ก็ได้ควบคุมทหารออกไปทำสงครามด้วย ปรากฏมีชัยชนะเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะนอกจากจะเป็นทหารที่มีฝีมือเข้มแข็งแล้ว ยังเป็นมหาดเล็ก ข้าหลวงเดิมของพระองค์ด้วย ปรากฏว่าเมื่อเสร็จศึกเมืองกลางแล้วก็ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระราชเศรษฐีและเมื่อเสร็จศึกเมืองไทรบุรี ก็ได้เป็นพระยาราชภูภักดีศรีวรขานเป็นพระยาจุฬาราชมนตรี

ต่อมาอีก 2 ปี ในรัชกาลที่ 2 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย บ้านเมืองสงบเรียบร้อยปราศจากศึกสงครามแล้ว พระยาราชภูภักดีศรีวรขาน ข้าหลวงใหญ่ฝ่ายทหารภาคใต้ก็ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์อีกครั้งเป็น “พระยาจุฬาราชมนตรี” เจ้ากรมท่าขวามีตำแหน่งเป็น “จุฬาราชมนตรี” แทนท่านบิดา คือพระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว) ซึ่งถึงอนิจกรรมแล้วในต้นรัชกาลที่ 2 มีอำนาจหน้าที่ปกครองชนชาวอิสลามทั่วราชอาณาจักรท่านผู้นี้รับราชการสนองคุณประเทศชาติบ้านเมืองตลอดมาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้ถึงอนิจกรรมในปลายรัชกาลนั้น ศพของท่านยังอยู่ ณ สุสานมัสยิดกุฎีต้นสน (กุฎีใหญ่) ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ (จดหมายเหตุฉบับที่กษัตริย์พระยาจุฬา (สัน))



### “อาถิม ทางฝ่ายศาสนา”

ความปราชญ์เปรี๊ยะในทางศาสนาของท่านเจ้าคุณ (เถื่อน) เป็นอย่างไร เราจะได้อศึกษาโดยสังเขปต่อไปนี้

เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาขณะที่บ้านเมืองยังสงบเรียบร้อยคืออยู่ ก่อนสงครามพม่าครั้งสุดท้าย มีชนชาติอิหร่านผู้หนึ่งมีศเป็น “ไซยิด” เชื้อสายพระนابیโมฮัมหมัดชื่อ “ไซยิดคอกะหมัด” ได้เข้ามาอยู่เมืองไทยกับท่านเจ้าคุณจุฬาราชมนตรี (เชน) ตั้งแต่ครั้งแผ่นดินพระบรมโกศ มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกันกับท่านพระยาจุฬาก่อนแก้วได้เข้ารับราชการในแผ่นดินนั้น จนมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงพิมลเสณี ราษฎรชาวบ้านเรียกกันว่า “ท่านเจ้าจอมหลวงพิมลเสณี” คำว่าท่านเจ้าจอมเป็นประเพณีของคนไทยสมัยโบราณ ใช้เรียกท่านขุนนางที่บุญหนักศักดิ์ใหญ่ ท่านเจ้าจอมหลวงพิมลเสณีเป็น “อาถิม” ชาวอิหร่าน นิกายชีอะห์อิสลามอะชะรีมีความรู้เป็นนักปราชญ์ในทางศาสนาอย่างยอดเยี่ยมเมื่อตอนกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า ท่านเจ้าจอมหลวงพิมลกับพระยาจุฬาราชมนตรี (เชน) ต้องพลัดจากกัน แต่ท่านเจ้าจอมมิได้ดกไปอยู่เมืองพม่าเหมือนท่านเจ้าคุณเถื่อน เป็นแต่หลบหนีซุกซ่อนอยู่ในเมืองไทยตอนได้ครั้งเมื่อบ้านเมืองสงบเรียบร้อยแล้วจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปราบดาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ท่านเจ้าจอมหลวงพิมลเสณีทราบที่ท่านเจ้าคุณจุฬาก่อนแก้วซึ่งได้รู้จักมักคุ้นเคยกันมาแต่ครั้งกรุงเก่ายังมีชีวิตอยู่ และมาตั้งกฎและถิ่นฐานภูมิลำเนาใหม่อยู่ในกรุงธนบุรี ท่านเจ้าจอมหลวงพิมลก็มาอยู่ด้วย ขณะที่ท่านเจ้าจอมมาอยู่นั้นหลังจากที่ท่านเจ้าคุณจุฬาเถื่อนได้หนีพม่ากลับมาอยู่บ้านแล้ว แต่ยังมีได้รับราชการบ้านเมืองดังกล่าวแล้วข้างต้น ท่านเจ้าคุณจุฬาก่อนแก้วจึงให้เจ้าคุณจุฬาเถื่อนบุตร ไปศึกษาเล่าเรียนความรู้ทางศาสนากับท่านเจ้าจอมหลวงพิมลจนมีความรู้ปราชญ์เปรี๊ยะทุกแขนงทั้งเป็นศิษย์คนโปรดของท่านเจ้าจอมหลวงพิมลด้วย เหตุนี้ท่านเจ้าคุณจุฬาเถื่อนจึงได้ถ่ายทอดวิชาทางศาสนาได้หมดทุกแขนง

ผลงานที่ท่านเจ้าคุณจุฬาเถื่อนทำไว้ในกิจการทางศาสนาที่สำคัญ ๆ เกี่ยวกับพิธีการต้ำชะหัยด์ที่ชาวเราได้ปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้ซึ่งผู้เขียนใคร่จะหยิบยกมาเป็นหลักฐาน 3-4 ชิ้น เช่น

1. “ระหว่ำหัยด์โมหะหรั่า” (โรหยา 11 บั๊น) ที่ใช้อ่านในพิธีมะหะหรั่าทั้ง 3 ฎุ๊
2. “ว่าก่า” บั๊นวันชีฮัรัด และบั๊นอันอาระเบอีน (40 วันกลางคืน)
3. “มาระเศ็ย” นั๊งประจ่าทั้ง 10 คืนในพิธีมะหะหรั่า
4. “มาระเศ็ย” บั๊นเอฮ์สั๊กัด ที่ใช้อ่านในโรงไ้ระบัต ดอนกลางคืนระหว่างวันชีฮัรัด

5. “คตบะห์” อีกทั้งสมอิด กับ “โค้อ่าอะซีหมัด” ต่าง ๆ คาถาอาคมและอิสิมต่าง ๆ “ของดี” ทั้ง 5 - 6 ชั้นนี้ ท่านเจ้าคุณจุฬาลงกรณ์ได้ค้นคว้าและสร้างสรรค์ขึ้นในชีวิตของท่านโดย ครองนับเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่มาจนตราบเท่าทุกวันนี้

ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) หรืออะมีร์ระชาโมฮัมหมัดกาซิม เป็นบุคคลสำคัญคนหนึ่ง ในวงศ์ “เมกอหะหมัด” มีบุตรซึ่งเกิดด้วยคุณหญิงนก 4 คน คนที่ 1 เป็นหญิง ชื่อท่านสุค คนที่ 2 เป็นหญิงชื่อท่านจิบ ได้ถวายตัวเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่มิได้มี พระองค์เจ้า คนที่ 3 เป็นชายชื่อท่านนาม คนที่ 4 เป็นชายชื่อท่านฉิม หรือ น้อยฉิม ทายาทลงทางสาย พระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) เป็นลำดับฝ่ายหญิงดังนี้

1. หญิงชื่อท่านสุค บุตรี คนที่ 1 ท่านสุคผู้นี้ทำการสมรสกับท่านยี่หรือที่คนในสมัยนั้น เรียกว่า “คุณหม่อมยี่” ท่านยี่เป็นบุตรของท่านพระยาจุฬาลงกรณ์ (ยี่) ทรัพย์ล่าง (กฤติเจริฎุพาสน์) มีบุตรสองคนเป็นชายชื่อท่านแก้ว 1 คน ในสมัยนั้นเรียกกันว่า “คุณโคแก้ว” อีกคนหนึ่งเป็นชายชื่อ ท่านเกษ (ไม่มีทายาทสืบสาย)

2. หญิงชื่อท่านจิบ บุตรีคนที่ 2 ของพระยาจุฬา (เถื่อน) ได้ถวายตัวเป็นเจ้าจอมในรัชกาล ที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่ไม่มีพระองค์เจ้าจึงขาดทายาทสืบสาย

3. ชาย ชื่อท่านนาม บุตรชายคนที่ 3 ของพระยาจุฬาเถื่อนซึ่งต่อมาเป็นพระยาจุฬาราชมนตรี ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

4. ชายชื่อท่านฉิม หรือ น้อยฉิม บุตรชายคนที่ 4 ของพระยาจุฬาเถื่อน ท่านผู้นี้ต่อมา เป็นพระศรียศประเทศมนตรีในรัชกาลที่ 3

จบชีวะประวัติของท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) เท่านี้

### 3. พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) จุฬาราชมนตรี ท่านที่ 3 แห่งมัสยิดกุฎีหลวง

พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) มีชื่ออิสลามว่า “มีระชาโมฮัมหมัดคะกี” เป็นบุตรท่านพระยา วรเชษฐภักดีศรีวรขาน หรือพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) ซึ่งเกิดด้วยคุณหญิงนก พระยาจุฬานาม เกิดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์แผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ท่านเจ้าคุณจุฬาลงกรณ์บิดา ซึ่ง ขณะนั้นยังมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงราชเศรษฐี ได้นำถวายตัวเป็นมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระพุทธ เลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าให้สังกัดอยู่สในกรมมหาดเล็กเวรสิทธิ์ และต่อมาเมื่อท่านบิดาได้เลื่อน เป็นพระยาวรเชษฐภักดีศรีวรขานว่าที่ “จุฬาราชมนตรี” แล้วท่านนามจึงได้ย้ายมาอยู่ในกรมท่าขวา และได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวงราชเศรษฐี

### “รักษาราชการกรมพระคลังนอก”

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครองราชสมบัติได้ 15 ปี ก็สวรรคต ขึ้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หลวงราชเศรษฐี (นาม) ก็ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระราชาเศรษฐี และต่อมาอีก 2 ปี ก็ได้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาจุฬาราชมนตรี แต่ยังมีได้ว่าที่ “จุฬาราชมนตรี” เพราะขณะนั้นพระยาวรเชษฐภักดี บิคายังดำรงตำแหน่งอยู่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เลื่อนเป็นพระยาจุฬาราชมนตรีที่ 3 กรุงรัตนโกสินทร์ โปรดเกล้าให้ว่าการคลังพิเศษ พระคลังในช่วยราชการต่างประเทศในกรมท่ากลาง และได้กำกับ ชำระตัวเอี้ย ชำระฝิ่น ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 เป็นจางวางว่าการคลังพิเศษ คลังในขวา คลังในซ้าย พระคลังใน และเป็นเจ้าคำนวณกำกับภาษีร้อยชักสาม และโปรดให้ไปกำกับราชการพระคลังนอกซึ่งขึ้นอยู่ในกรมท่ากลาง (กรมท่ากลางในสมัยนั้น คือกระทรวงการต่างประเทศ) ซึ่งมีเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เป็นเสนาบดี เจ้าพระยาพระคลังผู้นี้ต่อมาได้เป็นสมเด็จพระยามหาประยูรวงศ์ในรัชกาลที่ 3

หมายเหตุ ที่เรียกว่ากรมพระคลังนอก คือพระคลังที่รักษาพระราชทรัพย์ที่เป็นเครื่องราชบรรณาการจากประเทศราชหรือเมืองขึ้นต่าง ๆ ของประเทศไทยในสมัยโบราณ ตลอดจนเครื่องราชบรรณาการต่างประเทศที่มีสัมพันธไมตรีกับประเทศไทย

ข้าหลวงสนิทของสมเด็จพระยามบรมมหาราชประยูรวงศ์ พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) เมื่อมารับราชการอยู่ในกรมท่ากลางในตำแหน่งเจ้ากรมพระคลังนอกนั้น ปรากฏว่าท่านผู้นี้เป็นข้าหลวงคนสนิทและเป็นทีไว้วางใจในสมเด็จพระยามบรมมหาราชประยูรวงศ์ (ดิศ) มาก เพราะเป็นผู้มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อหน้าที่ราชการเป็นอย่างดี และนอกจากนั้น ทั้งสองนี้ยังเกี่ยวเนื่องเป็นเครือญาติเชื้อสายร่วมวงศ์กันมาจากเจ้าพระยาบรมราชนาถก เจกอหะหมัดอีกด้วย ซึ่งถ้าจะลำดับชั้นแล้ว พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ก็เป็นชั้นหลานของสมเด็จพระยามบรมมหาราชประยูรวงศ์นั่นเอง

### “ข้าหลวงตรวจราชการปักปันได้”

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จะไม่มีศึกสงครามใหญ่โตเหมือนรัชกาลก่อน ๆ แต่เหตุการณ์มีสงบก็ยังมีอยู่บ้างเป็นครั้งคราว หัวเมืองทางภาคใต้จากเมืองชุมพร ลงไปถึงเมืองไทรบุรี นั้นมีชาวอิสลามอยู่หนาแน่น คนพวกนี้มักจะก่อการไม่สงบอยู่เสมอ ด้วยเหตุมีเมืองไทรบุรีเป็นต้นเหตุ เพราะอยู่ใกล้ชิดกับมาลายู ในราวกลางรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พวกอิสลามต่างคำวาทเมืองไทรบุรี ได้เกลี้ยกล่อมพวกอิสลาม 4 เมือง ในคอนได้มี ปัตตานี สตูล ยะลา และนราธิวาส ให้กระด้างกระเดื่องและก่อการจลาจลขึ้นคิด ๆ กัน ถึง 3 ครั้ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงเห็นว่าจำเป็นต้องปราบปรามให้ราบคาบ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าพระยาบวรวิมล (ดิศ) ซึ่งขณะนั้นยังเป็นเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมด้วย ให้เป็นแม่ทัพลงไปปราบปรามให้ราบคาบและทรงมอบอำนาจให้วางระเบียบการปกครองหัวเมืองภาคใต้ในครั้งนั้น เจ้าพระยาพระคลังจึงคุมทหารจำนวนสองหมื่น ซึ่งรวมกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองสงขลา ลงไปปราบปราม

ในกาลครั้งนั้นพระยาจุฬาราชมนตรี(นาม) แม้จะมีได้เป็นข้าราชการฝ่ายทหารแต่ก็ได้ร่วมไปในกองทัพในการปราบปรามจลาจลด้วย เพราะได้ถูกแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณคนหนึ่ง เพื่อร่วมการวางระเบียบการปกครองในฐานะที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในทางศาสนาและชนบทประเพณีฝ่ายอิสลาม ขณะนั้นแม่ทัพนายกองพระยาวรเชษฐภักดี บิคา ยังอยู่แต่ทำนุบำรุงที่รามากแล้ว และออกจากราชการรับเบี้ยหวัดเงินปีอยู่กับบ้าน และเมื่อการปราบปรามกบฏเมืองไทรบุรีราบคาบแล้ว พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ก็ได้ช่วยในการวางระเบียบการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ และได้เป็นข้าหลวงตรวจราชการในภาคนี้ที่อยู่หลายเดือนจนบ้านเมืองเป็นที่สงบเรียบร้อย

### ตำแหน่ง "จุฬาราชมนตรี"

เมื่อบ้านเมืองสงบเรียบร้อยแล้ว ต่อมาในปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ท่านพระยาวรเชษฐภักดีศรีวรขาน ก็ถึงแก่อนิจกรรม ตำแหน่งเจ้ากรมท่าขวา และตำแหน่ง "จุฬาราชมนตรี" วางลง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ซึ่งเป็นกรมท่าขวา และได้รับตำแหน่ง "จุฬาราชมนตรี" แทนท่านเจ้าคุณบิคา ทั้งนี้ก็ด้วยความสนับสนุนของสมเด็จพระเจ้าบรมมหาพระบรมมหาราชวงศ์ (ดิศ)

### "งานฝ่ายศาสนา"

พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) เป็นผู้มีความรู้ในทางศาสนาอย่างปราชญ์เปรี๊ยะไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าท่านเจ้าคุณบิคา ท่านเป็นยอด "อาแลม" คนหนึ่งในยุคนั้นจนกิตติศักดิ์ชื่อเสียงของท่านเลื่องลือไปทั่วประเทศไทยทั้งในหมู่รหับสุหนี่และชีอะห์ แม้แต่บรรดาโต๊ะอิหม่ามในนิกายสุหนี่ เมื่อมีเรื่องเกี่ยวแก่การศาสนาหรือเกิดปัญหาขัดแย้งในการศาสนา ก็ต้องมาปรึกษาหารือหรือให้ท่านเป็นผู้ชี้ขาดอิสลามทุกนิกายในยุคนี้มีทั้งความเคารพยำเกรงและนับถือทั่วประเทศ การปกครองชนชาติอิสลามก็ราบรื่นตลอดมา สำหรับงานทางศาสนาในส่วนนิกายชีอะห์ชาวเราทั้ง 3 ภูมิภาค ทั้งทางสุ่กูม และ

คำชะหยัด ท่านพระยาจุฬา (นาม) ก็ได้วางระเบียบแบบแผนจารีตประเพณีไว้มากต่อมาก ท่านได้ค้นคว้าแก้วไฉนและฟื้นฟูวิธีการหลายอย่างซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งดีงามถูกต้องทั้งนั้น อนึ่งท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดปรานมาก เพราะเป็นข้าราชการที่มีความซื่อสัตย์ สุจริตต่อชาติบ้านเมืองมาด้วยดี ในทางส่วนตัวท่านเจ้าคุณจุฬา (นาม) เป็นคหบดีผู้มั่งคั่งคนหนึ่งในเมืองไทยยุคนั้น และนอกจากจะเป็นที่เคารพนับถือในหมู่อิสลามิกชนแล้ว ท่านยังเป็นผู้ที่สมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประยูรวงศ์ตลอดจนญาติมิตรในสายสกุลขุนนางเคารพรักใคร่มาก

ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) หรือมีระชาโมฮัมหมัดตะกี "ขอดอาเลม" แห่งนิกายชีอ่าห์เมืองไทย ได้มีชีวิตยืนยาวมาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านได้ถึงอนิจกรรมในราว ๆ กลางแผ่นดินนั้น คำนวณอายุได้ 74 ปี ศพของท่านยังอยู่ ณ สุสานมัสยิด ดันสน (กุฎีใหญ่) ในคลองบางกอกใหญ่ ท่านมีภรรยาซึ่งอยู่ในฐานะคุณหญิง 2 คน คนแรกคือคุณหญิงจันคนที่สองคือคุณหญิงกลิ่น และท่านมีบุตรธิดา 12 คน แต่ในที่นี้จะขอกกล่าวแต่เพียง 4 ท่านก่อน คือ 1 เป็นชายชื่อท่านด้วงซึ่งต่อมาเป็นพระราชเสวยฐิติ ท่านผู้มีมีเชื้อสายที่เป็นทายาทอยู่ในตำบลหลอแหลสะพานสูงท้องที่อำเภอหนองจอกและมีนบุรี ในปัจจุบันนี้อยู่มา คราบเท่าทุกวันนี้ คนที่ 2 เป็นหญิงชื่อท่านนาก ได้สมรสกับคุณโตแก้วบุตรชายท่านหม่อมยี่ บุตรท่านพระยาจุฬาทายาทหี "วงศ์บ้านลำงเจริญพาศน์" มีบุตรชาย 1 คน ชื่อคุณทรัพย์ คนที่ 3 เป็นชายชื่อ ติน ต่อมาเป็นพระยาจุฬาราชมนตรีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 และมีตำแหน่งเป็น "จุฬาราชมนตรี" ปกครองชนชาวอิสลามทั่วราชอาณาจักร คนที่ 4 เป็นหญิงชื่อท่านภู ได้ทำการสมรสกับหลวงสุนทรภักดี (หนู) บุตรคุณหญิงนก ซึ่งตัวท่านหนูนี้เป็นหลานตาของพระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว) ท่านภูบุตรของท่านพระยาจุฬา (นาม) นี้ มีบุตรหลานแยกออกเป็นสายสกุลต่าง ๆ ในปัจจุบัน คือ

1. บุตรหลานสายท่านหรั่ง อหะหมัดจุฬา
2. บุตรหลานสายท่านเอื้อน อหะหมัดจุฬา
3. บุตรหลานสายท่านเรือง อหะหมัดจุฬา
4. บุตรหลานสายท่านแจ่ม อหะหมัดจุฬา
5. บุตรหลานสายท่านแบน อหะหมัดจุฬา
6. บุตรหลานสายท่านเอื้อน อหะหมัดจุฬา (ขุนตำรวจโทรกิจ)
7. บุตรหลานสาย ท่านยวง อหะหมัดจุฬาภายหลังได้เปลี่ยนเป็น "ฮวงมณี"

ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) นับเป็นชั้นที่ 8 แห่งวงศ์ "เจกอหะหมัด" (เจ้าพระยาบรรณนายก) จบชีวิตประวัติ พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม)



#### 4. พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) จุฬาราชมนตรี ท่านที่ 4 แห่งมัสยิดกุฎีหลวง

พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) มีชื่ออิสลามว่า “มีระชาโกลามตุเซน” เป็นบุตรของพระยาจุฬาราชมนตรี(นาม)และคุณหญิงกลิ่น (คุณหญิงกลิ่นนี้เป็นราชินิกุลทางสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชชนนีของในหลวงรัชกาลที่ 5 กล่าวคือท่านเป็นลูกเรียงพี่เรียงน้องกับพระราชชนนีของในหลวง ดังนั้นพระยาจุฬา (สิน) จึงอยู่ในราชินิกุลทางฝ่ายพระราชชนนี) ท่านเกิดในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่ออายุได้ 16 ปี ท่านบิดาได้นำถวายตัวเป็นมหาดเล็กโปรดเกล้าให้รับราชการในกรมมหาดเล็กมียศเป็น “นายฉลองไชนนารด” มหาดเล็กเวรศักดิ์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว ขึ้นรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้ย้ายมาอยู่ในกรมท่าขวา สังกัดกรมท่ากลาง (คือกระทรวงต่างประเทศสมัยโบราณ) ซึ่งขณะนั้นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ซึ่งต่อมาได้เป็นสมเด็จพระยามหาศรีสุริยวงศ์ เป็นเสนาบดี และต่อมาในราวปลายรัชกาลที่ 4 นายฉลองไชนนารด (สิน) ก็ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวงราชเศรษฐี และในโอกาสนี้เองท่านสินก็ได้ศึกษาเล่าเรียนในวิชากฎหมายไปด้วย อนึ่ง ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นี้ ก็เป็นเชื้อสายในวงศ์ เจกอหะหมัดด้วย เพราะฉะนั้นหลวงราชเศรษฐี (สิน) จึงเป็นที่สนิทชิดเชื้อกันเป็นอย่างดีในฐานะลูกหลานซึ่งอยู่ในเครือเดียวกัน

#### “ผู้พิพากษาศาลต่างประเทศ”

สินแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วขึ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) เสนาบดีกรมท่ากลางซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ มีอำนาจยิ่งกว่าใคร ๆ ในแผ่นดิน ได้เป็นสมเด็จพระยามหาศรีสุริยวงศ์ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ท่านผู้นี้คิดจะอุปถัมภ์อุ้มชูคนดีใน “วงศ์เจกอหะหมัด” อันเป็นเชื้อสายของท่านให้สูงส่งต่อไป จึงได้ย้ายหลวงราชเศรษฐี (สิน) ซึ่งในขณะนั้นยังเป็นหลวงเดินสวน เมืองราชบุรี เพชรบุรี สมุทรสงคราม สมุทรสาคร และนครชัยศรี เสร็จแล้วหลวงราชเศรษฐี (สิน) มารับราชการในกระทรวงยุติธรรม แล้วทูลขอเลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชเศรษฐี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ซึ่งขณะนั้นเป็นปีมะโรง พ.ศ. 2411 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบรมราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ และพระราชเศรษฐี (สิน) มีอายุได้ 30 ปี ต่อมาอีก 7-8 ปีในรัชกาลที่ 5 ได้มีการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน เป็นกระทรวงทบวงกรมตามแบบอย่างอารยประเทศ และมีการตั้งศาลสถิตย์ยุติธรรมขึ้นในกระทรวงยุติธรรม พระราชเศรษฐี (สิน) ก็ได้เลื่อนขึ้นเป็น พระยาจุฬาราชมนตรีและได้เป็นผู้พิพากษาศาลคดีต่างประเทศในกระทรวงยุติธรรม ซึ่งในสมัยนั้นสมเด็จพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ เป็นเสนาบดี

ตำแหน่ง “จุฬาราชมนตรี” และเจ้ากรมกองแสงคมปี ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ได้รับตำแหน่ง “จุฬาราชมนตรี” ปกครองชนชาวอิสลามทั่วราชอาณาจักร สำหรับในราชการแผ่นดินก็ได้เป็นเจ้ากรมกองแสงคมปีกระทรวงยุติธรรม และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันสูง คือสายสพายุประดับมาภรณ์มงกุฎไทย และราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าวิเศษชั้นสูงสุด และได้รับพระราชทานทานทองเทียบชั้นเจ้าพระยาพานทอง

### “งานฝ่ายศาสนา”

พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) เป็นขุนนางผู้ใหญ่ในรัชกาลที่ 5 ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนิทยศเชื้อและโปรดปรานมากเป็นที่ไว้วางพระราชมหัทธัย ท่านผู้นี้ได้นำเกียรติยศชื่อเสียงมาสู่วงศ์สกุล และในทางศาสนาไว้มากมาย เช่น ในด้านศาสนาได้ทูลเกล้าถวายการพิธีมหาหรรำให้อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรู้จักและทรงเข้าพระทัยในการงานทางศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์อิสนาอะชะรีเป็นอย่างดี ถึงแก่เสด็จมาทรงเป็นประธานในพิธีไม่หรรำก็หลายครั้ง ทรงแนะนำและทรงนำเจ้านายในพระราชวงศ์ตลอดจนข้าราชการในแผ่นดินของพระองค์ให้ทรงรู้จักคุ้นเคยและเข้ากันได้ในการทางศาสนาในลัทธินิกายชาวชีอะห์อิสนาอะชะรี ในเมื่อพระองค์เสด็จมาในพิธีไม่หรรำของเรานั้น พระองค์ทรงฉลองพระองค์สีดำ และให้พระบรมราชินีตลอดจนพระเจ้าลูกเธอ และบรรดาพระบรมวงษานุวงศ์ ข้าราชการที่ตามเสด็จก็ให้แต่งตัวสีดำทั้งหมด มีบีหนึ่งเล่าว่า ท่านเสด็จมาในพิธีไม่หรรำ เสด็จลงเรือที่ท่าราชวรดิษฐ์ (สมัยก่อนเรียกกันว่า “ท่าค้ำหนักแพ”) แล้วเสด็จมาขึ้นที่โถงหน้ากุฎี ขณะนั้นท่านเจ้าคุณจุฬา (สิน) ลงมารับเสด็จถึงที่โถงหน้ากุฎี พอเสด็จขึ้นจากเรือพระที่นั่ง ก็ทรงรับสั่งกับท่านเจ้าคุณว่า “จุฬา วันนี้พาลูกสาวมาด้วยคงจะดีใจมากนะ” เจ้าคุณท่านก็อมยิ้ม และกราบทูลว่า “พะยะค่ะ” ลูกสาวนี่ก็คือคุณจอมลม้าย เพราะตามธรรมเนียมคุณจอมลม้ายจะไม่ได้เข้าออกนอกพระราชวังได้เสมอ แม้แต่ในพิธีไม่หรรำ ท่านได้แต่ร้อยดอกไม้สด สายมาลิกับเชิงปีระหั้นป็นหย่าพระองค์ใหญ่ออกมาให้ทุกวันเท่านั้น ดอกไม้สดนี้ทำที่ค้ำหนักสมเด็จพระพันปีหลวงซึ่งคนในวังและราษฎรในสมัยนั้นเรียกว่า “ค้ำหนักที่บน” การเสด็จปีนั้นเสด็จในวัน 11 ค่ำ ตอนกลางคืนเพื่อจะทอดพระเนตรได้ระบัตติ และมีการลุยไฟถวายด้วยเลยเป็นการไกลาหลกกันพิลึก ต้องนำได้ระบัตติไปตั้งไว้ข้างกำแพงกุฎีก่อน เพราะเกรงว่าเปลวไฟจะกระเด็นไปถูกได้ระบัตติเข้าต่อมาไฟไหม้มากแล้วจึงนำได้ระบัตติมาตั้งตามเดิมเมื่อเสร็จพิธีแล้วพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จกลับพร้อมทั้งคุณจอมลม้ายก็ต้องตามเสด็จกลับด้วย แต่นั้นมาจนเป็นที่กล่าวขวัญกันในบรรดาสามัญชนว่า “ในหลวงทรงเป็นแขกเจ้าขึ้นองค์หนึ่ง” คนทั้งบ้านทั้งเมืองกล่าวขานกันเช่นนั้น



ในพิธีฝังศพของท่านเจ้าคุณจุฬาราชมนตรี (สิน) นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้เสด็จเป็นทางราชการ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลฉลององครักษ์พระบาทและฝ่ายทหารและพลเรือนมากมาย ตลอดจนเครือญาติในสายสกุล “ขุนนาค” แห่งบ้านสมเด็จพระยาพิชัยโกศลก็ไปประชุมพร้อมกันพร้อมด้วยสัปบุรุษชายหญิงชาวเชื้ออิสลามอะชะรีทั้ง 3 ญาติ ตลอดจนอิสลามต่างนิกาย และเมื่อวันอาบน้ำศพ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงวรเดช (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์) ได้เสด็จเป็นประธาน และทรงพระราชทานน้ำอาบศพของหลวง แทนองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ศพของท่านเจ้าคุณจุฬาราชมนตรี (สิน) มิใช่ “นิชาน” ซึ่งมีลักษณะสูงและใหญ่กว่า ไม่นิชานของทุกศพที่นอนสงบอยู่ ณ สถานที่นั้น ปีกอู่ทางหัวนอนและปลายเท้าแห่งละอัน อันเป็นสัญลักษณ์แสดงว่าท่านผู้นี้มีความยิ่งใหญ่จริง ๆ

หมายเหตุ ไม่นิชานนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้มีรับสั่งกับคุณจอมภรรยาของคุณของท่านเจ้าคุณว่า “ที่ฝังศพของพ่อเจ้านั้นจะทำอย่างไร” คุณจอมภรรยาได้กราบทูลว่า ตามธรรมเนียมก็ปักไม้ไว้เป็นเครื่องหมายที่หัวนอนและปลายเท้าข้างละ 1 อัน ดังนั้นพระเจ้าอยู่หัวจึงให้ช่างแกะไม้สักแกะเป็นรูปดวงตราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทุกดวงสวยงามมาก ที่ท่านเจ้าคุณได้รับพระราชทาน และพระราชทานให้มาปักไว้ ถ้าครั้งนั้นคุณจอมภรรยาจะทูลว่าให้ทำเป็นรูปโดมหรืออนุสาวรีย์อะไรที่แปลกพิศดาร ในหลวงก็คงจะทำพระราชทานแล้ว ดังที่เห็นทำกันอยู่บางศพในปัจจุบันนี้ แต่ที่คุณจอมภรรยาท่านเห็นว่าพวกเราไม่เคยทำอย่างแปลกพิศดารจึงไม่กราบทูล ดังนั้นจึงทำแต่เพียงไม้ปัก 2 อัน ดังที่แลเห็นกันอยู่ทุกวันนี้

ท่านเจ้าคุณจุฬาราชมนตรี (สิน) ถึงอนิจกรรมเมื่ออายุได้ 65 ปี ท่านมีบุตรกับคุณหญิงแพ 4 คน คนที่ 1 เป็นชายชื่อ “สิน” ซึ่งต่อมาได้เป็นพระยาจุฬาราชมนตรี คนที่ 2 เป็นหญิงชื่อ “ละม้าย” เป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 คนที่ 3 เป็นหญิงถึงแก่กรรมยังเด็ก คนที่ 4 เป็นหญิงชื่อ “กลมหรือเล็ก” เป็นหัวหน้าพนักงานค้นห้องพระกุษาเครื่องทรงในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีบุตรกับท่านพิน 1 คน เป็นชายชื่อ “เล็ก” บิดา “นายเลิศ” เป็นปู่ของ “ดร. อักษราร จุฬารัตน์” ซึ่งต่อมาเป็นขุนวรวาที ข้าราชการสังกัดกระทรวงการต่างประเทศ สโมสรกับคุณวาสน์ น้องสาวคุณหญิงเขียน และมีบุตรกับคุณแดงอีก 5 คน คนที่ 1 เป็นชายชื่อ “เกษม” ต่อมาเป็นพระยาจุฬาราชมนตรี 2 คนที่ 2 เป็นชาย ชื่อ “สุทธิ” พระราชเศรษฐี รับราชการอยู่กรมอัยการ คนที่ 3 เป็นชาย ชื่อ “สายหยุด” เป็นมหาดเล็กพิเศษในกรมมหาดเล็กรัชกาลที่ 6 คนที่ 4 เป็นชายชื่อ “หยัด” และคนที่ 5 เป็นหญิง ชื่อ “ช้อย จุฬารัตน์”

ท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) “มีระชาฎคามธุระ” นับเป็นขั้นที่ 9 แห่งวงศ์ แรกอหะหมัด (เจ้าพระยาบวรราชนายก)

## 5. พระยาจุฬาราชมนตรี (สัน อหะหมัดจุฬา) จุฬาราชมนตรีท่านที่ 5 แห่งมัศยิดกุฎีหลวง

ท่านผู้นี้มีชื่ออิสลามว่า “มีระซำอาลีระซำ” เป็นบุตรของพระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) กับคุณหญิงแพ เกิดเมื่อปีมะโรง พ.ศ. 2411 ในปีทีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ขณะยังเล็กอยู่ยังมีได้รับราชการ ท่านเจ้าคุณบิดาซึ่งขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นพระราชเศรษฐีได้ให้ไปอยู่กับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ซึ่งขณะนั้นยังเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อยู่ ณ บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาเพื่อฝึกฝนอบรมให้เรียนรู้ในระเบียบแบบแผนหน้าที่ราชการในวันที่จะต้องรับราชการสืบไป ท่านสันผู้นี้จึงเป็นที่สนิทสนมหาและไว้วางใจของสมเด็จพระยามาก ทั้งเป็นลูกหลานด้วย เพราะอยู่ในวงศ์เอกอหะหมัด

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เสด็จราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว จึงนำถวายตัวเป็นมหาดเล็ก โปรดเกล้าพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นหลวงราชเศรษฐีสังกัดอยู่ในกรมท่าขวากระทรวงการต่างประเทศ ครั้นเมื่อกระทรวงยุติธรรมได้ตั้งศาลยุติธรรมแผนกต่างประเทศขึ้น หลวงราชเศรษฐี (สัน) จึงได้ย้ายมาอยู่กระทรวงยุติธรรม ตำแหน่งพนักงานคูเงินแล้วเลื่อนขึ้นเป็นอำศาลต่างประเทศเป็นการมาร่วมราชการอยู่กับท่านเจ้าคุณบิดา เมื่อ พ. ศ. 2443 หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากประเทศยุโรปก็ได้รับพระราชทานเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระราชเศรษฐี ปลัดกรมท่าขวาโดยตำแหน่ง แต่คงรับราชการอยู่กระทรวงยุติธรรม

หมายเหตุ กรมท่าขวาคือกรมศักดิ์ตามสมัยโบราณราชประเพณี มีหน้าที่ราชการปกครองควบคุมชนชาติอิสลามทั่วราชอาณาจักร

### “เจ้ากรมกองแสดมปี”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ในวันที่ 23 ตุลาคม พ. ศ. 2453 และในวันนั้นเองสมเด็จพระเจ้าฟ้าวิชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 และต่อมาอีก 2 ปี คือ พ. ศ. 2454 พระราชเศรษฐี (สัน) ก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “พระยาจุฬาราชมนตรี” แล้วเลื่อนขึ้นเป็นเจ้ากรมกองแสดมปีกระทรวงยุติธรรมแทนท่านเจ้าคุณบิดาที่ได้ถึงอนิจกรรมแล้วขณะนั้นเจ้าพระยาอภัยราชมหายุทธธรรมธเป็นเสนาบดี



ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อมีพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน และพระราชบัญญัติจัดตั้งกองเสือป่าขึ้น พระยาจุฬาราชมนตรี (สัน) ก็ได้รับพระราชทานยศทางฝ่ายพลเรือนเป็น “อำมาตย์เอก” และยศทางเสือป่าเป็น “นายหมวดเอก สังกัดกองเสือป่ารักษาดินแดน

### ตำแหน่ง “จุฬาราชมนตรี”

เมื่อพระยาจุฬาราชมนตรี (สัน) บิดาถึงอนิจกรรมแล้วตำแหน่งจุฬาราชมนตรี ทางฝ่ายกรมศักดิ์ในกระทรวงการต่างประเทศว่างลง คณะเสนาบดีสภาซึ่งมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศสมัยนั้นเป็นประธาน ได้ประชุมปรึกษาเห็นควรให้ พระยาจุฬาราชมนตรี (สัน) ดำรงตำแหน่งนี้จึงนำความกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระยาจุฬาราชมนตรี (สัน) ว่าที่ “จุฬาราชมนตรี” ปกครองชนชาวอิสลามสืบต่อมาตามโบราณราชประเพณี

### “ทรงยกย่องว่าเป็นปราชญ์ทางศาสนาอิสลาม”

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นนักปรัชญาและปราชญ์ในวิชาการทุกศาสนาจนได้รับการถวายพระราชสมัญญาว่า “สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า” พระองค์ทรงศึกษาและค้นคว้าในศิลปวิทยาการต่างๆ แม้แต่การศาสนาพระองค์ก็ทรงรอบรู้อย่างลึกซึ้งและเชี่ยวชาญทุกศาสนา สำหรับศาสนาคริสต์เมื่อพระองค์ทรงสงสัยหรือใคร่จะเรียนรู้เกี่ยวกับศาสนานั้น ก็ทรงติดต่อเชิญอาจารย์บราเดอร์ฮีแลร์ อาจารย์ใหญ่ รร. อัสสัมชัญ ส่วนในทางศาสนาอิสลาม หากพระองค์ทรงสงสัยใคร่จะทรงทดสอบหรือมีพระประสงค์จะเรียนรู้วิถีชีวิตวิธีการและสิ่งต่าง ๆ อันเกี่ยวแก่ศาสนา นี้ พระองค์จะรับสั่งให้พระยาจุฬาราชมนตรี (สัน) เข้าเฝ้าเป็นการภายในเสมอ เพื่อทรงได้ถามหรือเป็นที่ปรึกษาของพระองค์ท่านอันเกี่ยวแก่ศาสนา ด้วยเหตุนี้ระหว่างที่ท่านเจ้าคุณจุฬา (สัน) รับราชการอยู่กระทรวงยุติธรรม ทุก ๆ วันเสาร์ ซึ่งแทนที่ท่านจะได้หยุดราชการครึ่งวันคอนบ่าย เมื่อกระทรวงเลิกแล้ว ท่านจะต้องเลยเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกวันเสาร์ ไม่ก็ในพระบรมมหาราชวัง ก็คือที่พระราชวังสวนดุสิต หรือพระราชวังพญาไท ซึ่งสุดแต่พระองค์จะเสด็จประทับ ณ ที่แห่งใด ฉะนั้นในวันเสาร์ท่านเจ้าคุณจุฬา (สัน) จะต้องกลับบ้านราว 3 - 4 ทุ่มเสมอ ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่ลึกซึ้งละเอียดอ่อนมีหลักการและคุณธรรมอันสูงส่งซึ่งความจริงในสมัยนั้น บรรดาโต๊ะอิหม่ามในนิวยอร์กและพวกแขกนอกที่เป็น “อาเลม” ก็มีมากไม่ใช่ไม่มี แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 มิได้ทรงแต่งตั้งหรือเรียกร้องให้ ใครผู้ใดเป็นที่ปรึกษาหารือของพระองค์เลยในเรื่องอันเกี่ยวแก่การศาสนาอิสลาม นอกจากท่านเจ้าคุณจุฬา (สัน) เท่านั้น จึงเป็นที่ควรคิดคำนึงอยู่

### “ในท่ามกลางสงฆ์พระพุทธศาสนา”

กาลครั้งหนึ่งในเดือนตุลาคมปี พ.ศ. 2463 เป็นเดือนที่มีพระราชพิธีทอดกฐิน วันนั้นเป็นวันแรม 8 ค่ำ เดือน 11 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชทางผ้าพระกฐินวัดบวรนิเวศวิหารเป็นขบวนพยุหยาตราทางสถลมารค เจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทต้องไปเฝ้ารับเสด็จเป็นทางราชการตามหมายกำหนดการและแต่งกายเต็มยศใหญ่ วันนั้นเจ้าคุณจุฬา (สัน) ก็ต้องไปเฝ้าตามตำแหน่งหน้าที่ด้วย ขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถห้อมล้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ บังเอิญพระองค์ทรงเหลือขวไปเห็นเจ้าคุณจุฬา (สัน) ยืนเฝ้ารับเสด็จอยู่หน้าปะรำพักข้าราชการทางที่เสด็จพระราชดำเนิน ก็ทรงหยุดที่ตรงหน้าแล้วรับสั่งเปรยขึ้นว่า “อ้อ จุฬาก็มาด้วย ดีแล้วเข้าไปคูพิริในโบสถ์ด้วยกันซิ” ท่านเจ้าคุณสันเต๋ว่า เมื่อได้ยินรับสั่งคังนั้น ตัวท่านรู้สึกซาไปหมดไม่รู้จะกราบทูลอย่างไรดี จะนั่งเฉยหรือทำเฉยก็ได้ไม่ได้เพราะต่อหน้าข้าราชการผู้ใหญ่แต่ต้องค้พระมหากษัตริย์ที่ทรงสมบูรณาญาสิทธิราชคอบไม่ได้จากหัวขาด จึงต้องกราบบังคมทูลว่า “พะยะค่ะขอเคะ พระบารมีปกเกล้าฯ” เพียงคำเดียวเท่านั้น แล้วก็เดินตามเสด็จรวมกลุ่มไปกับบรรดาข้าราชการเข้าไปถึงพระอุโบสถวัดบวรนิเวศทั้ง ๆ ที่แต่เครื่องเต็มยศใหญ่แบบซื่อห้เมืองไทย คือ มุ่งกางเกงมัสหู้ สวมเสื้อเย็บรบบลายทองจับเอวคาดสมรดประดับเหรียญตรา และใส่หมวกกลีบเข้มนขาบปักลายทอง ซึ่งทำให้ข้าราชการที่เป็นเพื่อนฝูงข้มน้อยข้มนใหญ่ไปตาม ๆ กัน แล้วค่างก็ถูกลูจห้อมล้อมโดยรอบประดับประคองตัวท่าน ยิ่งกว่านั้นเมื่อเข้าไปในโบสถ์แล้ว พวกพระสงฆ์องค์เจ้าที่นั่งอันดับอยู่พร้อมเพริขนั้นค่างๆมองดูท่านด้วยความพิศวงงงงวย ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทำพิธีถวายผ้าพระกฐินเสร็จแล้วโดยพระอัยยาศัยพระองค์เสด็จประดับอยู่ตักครู่ใหญ่ ทรงศรีสปราศรัยกับสมเด็จพระยวจิรญาณวโรรสสมเด็จพระสังฆราชเจ้าและพระราชาคณะอื่น ๆ อีก ทั้นไค่นั้นท่านเจ้าคุณสันเต๋ว่าอย่างไม้เคยนึกฝันว่าจะเป็นไปได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงหันพระพักตร์มาที่ท่าน แล้วศรีสกับสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะในท่ามกลางคณะสงฆ์และต่อหน้าพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งอยู่ในที่นั้นว่า “นี่หม่อมฉันพาพระยาจุฬาหัวหน้าแจกเจ้าเข้เน แกมาคูพิริทอดกฐินของเราด้วย” แกเป็นไทยอิสลามเรือสายเจ้าพระยาเจกอหะหมัดนิกายมูห้งอน ที่มีความรู้ปราชญ์เปลื้องในทางศาสนาของพระน้าบีโมฮัมหมัดมาก ท่านเจ้าคุณแล้วว่าจะณะนั้นเหงือออกขุ่มเครื่องแบบเต็มยศไปหมคคิที่ว่าในหลวงไม่ทรงรับสั่งให้หมอบกรทของค้พระประธาน ที่คั้งคระห้งานอยู่บนแท่นในโบสถ์เสร็จแล้ว พระสังฆราชเจ้าก็มีรับสั่งกับท่านว่า “วันหน้ามาคูลเล่นกันใหม่อีกนะ” ครั้นแล้วในหลวงก็เสด็จพระราชดำเนินกลับ ท่านเจ้าคุณจุฬาก็ต้องตามเสด็จออกมาส่งเสด็จถึงเกยหน้าวัด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็มีรับสั่งอีกว่า “ขอบใจมากจุฬา” แล้วก็เสด็จขึ้นประทับพระราชยาน(เสลี่ยง) เสด็จเป็นขบวนค้อไปยังวัดพระเชตุพน คั้งแต่นั้นมาท่านเจ้าคุณจุฬา (สัน) ก็ได้ไปเฝ้าสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

พูดคุยสนทนากันในเรื่องเกี่ยวทางศาสนาอยู่เป็นนิจจนเป็นที่ถูกอรรถาธิบายกันมาก อนึ่ง มีเรื่องเล่าว่า เมื่อสมัยที่พระยาจุฬาราชมนตรี (สัน) ศึกษาวิชาเรียนอยู่กับท่านครูจีนซึ่งเป็นคุณคานัน เมื่อท่านครูจีน ร้อยกรองคำชา 2 ต้นนี้เสร็จแล้ว ก็ใคร่จะทดลองความรู้ของท่านพระยาจุฬา (สัน) ถูกศิษย์เอกและ หลานของท่านผู้นี้ว่า จะเชี่ยวชาญเพียงไร จึงขอร้องให้ท่านเจ้าคุณ (สัน) แต่งร้อยกรอง “คำชา” ตาม แบบฉบับของท่านครูจีนสักคั่นหนึ่ง พระยาจุฬา (สัน) ซึ่งขณะนั้นยังมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงราช เศรษฐี และ มีอายุเพียง 25 ปี ก็ได้แต่ง คำชา ขึ้นต้นหนึ่งตามเค้าเรื่องของท่านอาจารย์ คือ “คำชาคั่นยา รับขลอลาเลมิน” เป็นการแต่งที่หยิบยกเอาคำ “ตะลัน” ที่สำคัญ ๆ ในอายัดโคร์อ่านมาแปลออกเป็น ภาษาพาร์ซี แล้วร้อยกรองให้เป็นทำนองคล้องจองกันอย่างไพเราะเพราะพริ้ง เมื่อแต่งเสร็จแล้วก็ให้ ท่านอาจารย์ (ท่านครูจีน) ตรวจดูท่านครูจีนถึงแก่คပ်หัวเข้าผางและกอดหลานชายไว้อุทานขึ้นด้วยความพิศว่า “ไม่นึกเลยว่าพ่อราชเศรษฐีจะแต่งได้ถึงขนาดนี้” กลับลึกลับซึ่งยิ่งไปกว่านั้นเสียอีก หลวง ราชเศรษฐี (สัน) จึงเป็นศิษย์และหลานที่ท่านครูรักใคร่ยิ่งกว่าใคร ๆ ทั้งหมด วิชาความรู้มีเท่าไร ท่าน ครูจีนถ่ายทอดให้ศิษย์เอกคนนี้ทั้งสิ้น แม้แต่บุตรของท่านเอง คือ ท่านช่วงซึ่งต่อมาก็นับเป็นคั้งท่าน ครูเหมือนกัน ก็ยังไม่ถ่ายทอดความรู้ให้เท่าเทียม

หมายเหตุ พระยาจุฬา (สัน) นี้ เป็นหลานตาของท่านครูจีน ซึ่งท่านครูจีนรักใคร่เอ็นดูยิ่งกว่า ใคร ๆ ทั้งหมด

อนุสรณ์ของท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (สัน อหะหมัดจุฬา) ที่ได้ฝากไว้แก่ชาวเราและได้นำ เอาของท่านมาใช้กันอยู่ทุกวันนี้ และผู้เขียนจำได้บ้างก็คือ

1. ฟาเตะฮะต่าง ๆ ทุก ๆ คั่นได้เปลี่ยนแปลงใหม่ซึ่งเมื่อครั้งก่อนใช้ว่า “ชะอะระวะเฮก ปาก” ท่านได้เปลี่ยนเป็น “ศรัวีเฮะรูฮะปาก” และต่อไปจนจบแต่ละพระองค์ทุกคั่น
2. มาระเซี้ย “ฮาย ๆ สะกัหน้า” คอนช่นชะหน้าออกจากโรงได้ระบัดแล้ว กับมาระเซี้ย นั่งหน้ากุฎีคั่น “โมฮัมหมัดยา” และมาระเซี้ยแห่ตอนคิกวัน 11 คั่น “ซั๊บเบกัคตเดร์” และว่ากำ 40 วัน มะหะหว่าคอนเข้า คั่น “จูนคุบเกหัดเคะคิส” ซึ่งว่ากำคอนเข้าวันนี้เมื่อก่อนกุฎีอื่นไม่ได้ทำ มีแต่กุฎี บนหรือกุฎีหลวงแห่งเดียว กับกำชาเต๊วะหุดซาบาด (หรือเต๊วะหุดเอ่หม่ามเมสุเซบ) ซึ่งได้นำมา อ่านกันจนทุกวันนี้ ท่านได้ร้อยกรองเป็นทำนองและโคลง จันท์ กาพย์ กลอน ในเชิงวรรณคดีชั้นสูง มากทีเดียว และยังมีอีกมากซึ่งผู้เขียนจำได้บ้างไม่ได้บ้าง เพราะคั่นฉบับได้สูญหายไปเสียหมดแล้ว ชีวิตประวัติและเกร็ดต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่หน้ารู้และหน้าคิคของท่านเจ้าคุณจุฬาท่านนี้ก็ยังมีอยู่อีกมากมาย แต่ผู้เขียนไม่ได้นำมาลงไว้ในหนังสือเล่มนี้ก็เพราะว่าเกรงท่านผู้อ่านจะหาว่า ข้าพเจ้าผู้เขียนคุยโม้อาทิท่านได้ทดลองความรู้กับสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 และกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์เป็นเรื่องที่น่าแปลก และ จำ

สนุก ๆ อีกมากถ้าบางท่านอยากจะทราบถึงที่มาคุยเล่นกับข้าพเจ้าก็ได้ เสียคายที่บุคคลรุ่นเก่า ๆ ได้สิ้นชีวิตไปบ้างแล้ว เช่น นายเทียบ ถมประเสริฐ บุครนายถม และนายลอย ถมประเสริฐ และ เป็นสามีของนางสอาด ถมประเสริฐ ซึ่งยังมีชีวิตอยู่ขณะนี้ ถ้าอยู่ถึงสมัยนี้คงจะเล่าเรื่องความมหัศจรรย์และทางมีเอ่ลิมของท่านเจ้าคุณสันท่านนี้อย่างสนุกทีเดียว นายเทียบ ถมประเสริฐนี้เมื่อครั้งยังเป็นเด็กหนุ่มอยู่ได้เป็นคนคิดหน้าตามหลังถือร่วมเดินตามหลังของท่านเจ้าคุณ ไปทำราชการที่กระทรวงยุติธรรมทุกวันจึงเป็นที่รักและเอ็นดูของท่านมาก คังนั้นเขาจึงรู้และเห็นเหตุการณ์ซึ่งได้เห็นประจักษ์ที่เกิดขึ้นในตัวของท่านเจ้าคุณท่านนี้อยู่เสมอ บางครั้งได้เคยมาปรารภกับท่านผู้ใหญ่ ๆ และ พวกรุ่นเดียวกันว่า ท่านเจ้าคุณท่านนี้ ท่านคงจะไม่ไ้ร่มนุย์ธรรมคาเสียวกรรมัง ท่านน่าจะเป็น “กะร่าหมาด” หรือ เอ้าเล่หย่าเสียแล้ว และเมื่อกล่าวขวัญถึงท่านเจ้าคุณจุฬา (สัน) ที่โรนายเทียบ ถมประเสริฐมักยกมือขึ้นไหว้ววมหัวเสมอ

ท่านครูขึ้นเป็นที่เคารพนับถือของบุคคลชั้นหลังต่อมาอีกหลายชั่วคน ท่านผู้นี้ก็นับเป็นชั้น “ท่านครู” คนสำคัญคนหนึ่ง ในสมัยนั้น เพราะมีลูกศิษย์ลูกหาที่ถ่ายทอดวิชาความรู้ไว้จากท่านก็มีมิใช่น้อย ความรู้ของท่านครูซึ่งสันนิษฐานว่าคงจะได้ถ่ายทอดมาจากท่านเจ้าคุณจุฬา (ก้อนแก้ว) ผู้เป็นคุณตาและรวมทั้งถ่ายทอดมาจากท่านหลวงสุนทรภักดี (สิงห์) บิดาคัวย จึงปรากฏว่าท่านครูขึ้นเป็นท่านครูที่ยอดเยี่ยมคนหนึ่ง หลักฐานที่แสดงถึงความปราชญ์เปื่องของท่านครูขึ้นที่ยังคงให้ชาวเราได้ใช้ปฏิบัติอยู่ในปัจจุบันเกี่ยวแก่พิธีตะชิหัยคัมหะหรั้าได้แก่

1. มาระเซี่ย “คะรานวัคซาร์” กับคัน “ยาอัลลาห์โอะตะอาลาห์” ซึ่งมาระเซี่ยทั้งสองคันนี้ เราจะทิ้งเสียมิได้ในพิธีมหะหรั้าวันอาซูร่าห์
2. กำข่า ที่ใช้อ่านในวันคัวะหุลุดสองคัวะหุลุด คือ คัน “อาลาฮ์อันคะคัดาระซารีกุล” กับ เอลาฮ์บะหักอินนะกะเฮกุล” ซึ่งทั้งสองคันนี้ล้วนเป็นภาษา อาหรับและฟาร่าซีรวมกันซึ่งมีด้วยคำสำนวนสูง โฟเราะเพราะพริ้งมาก

ท่านครูขึ้นท่านนี้ตามความเห็นของข้าพเจ้าผู้เขียนคิดว่าท่านต้องเป็นผู้รู้อย่างปราชญ์เปื่องไม่แพ้ผู้ที่เข้ามาสั่งสอนความรู้ในสมัยยุคปัจจุบันนี้อย่างแน่นอน

ขอบรรดาบุตรหลานของท่านผู้นี้จงสังวรและถือเป็นข้อที่ควรคิดไว้บ้างว่าใครก็ตามจะวิเศษไปกว่าท่านผู้ใหญ่ของเราอีกเป็นไม่มี ท่านครูขึ้นเป็นที่เคารพนับถือของบุคคลชั้นหลังต่อมาอีกหลายชั่วคน ท่านได้มีอายุตลอดมาจนถึงสมัยพระยาจุฬาราชมนตรี (สัน) จึงได้ถึงแก่กรรม ท่านผู้นี้และบุตรหลานของท่านในครั้งก่อนใช้นามสกุลอหะหมัดจุฬาแต่ต่อมาคอนหลังบุตรหลานได้ขอเปลี่ยนเป็นสกุล “ช่วงรัศมี” เพื่อสืบสายต่อไป

พระยาจุฬาราชมนตรี (สัน) กราบบังคมทูลขอพระราชทานนามสกุล เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม พ. ศ. 2456 และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานนามสกุลพระยาจุฬาราชมนตรี (สัน) ว่า “อหะหมัดจุฬา” เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม พ. ศ. 2456

### “กิจการฝ่ายศาสนาและราชการแผ่นดิน”

ท่านเจ้าคุณจุฬาราชมนตรี (สัน) เป็นผู้ที่มีความเคร่งครัดในการศาสนาเป็นยอดเยี่ยมในสมัยที่ท่านดำรงตำแหน่งหัวหน้าผู้ปกครองกุฎีหลวง ท่านได้เสริมสร้างเพิ่มเติมเปลี่ยนแปลงแก้ไขการงานทางศาสนาทั้งในทางอู่กุ่ม และด้านที่หัดไว้มากมาย ซึ่งล้วนเป็นสิ่งดีงามตลอดมาจนทุกวันนี้ ส่วนในหน้าที่ราชการแผ่นดิน ท่านพระยาจุฬา (สัน) ก็ได้รับใช้ประเทศชาติบ้านเมืองมาด้วยความเรียบร้อยและซื่อสัตย์สุจริต นอกจากนั้นท่านเจ้าคุณ (สัน) ยังได้รับตำแหน่งเป็นเจ้ากรมกองแสตมป์กระทรวงยุติธรรม และที่ยิ่งใหญ่ที่สุดก็คือ ท่านได้ดำรงตำแหน่งที่ “จุฬาราชมนตรี” ปกครองชาวอิสลามทั่วราชอาณาจักร

อีกครั้งหนึ่งความเป็นมาแห่งชีวิตประวัติของท่านเจ้าคุณจุฬาราชมนตรี (สัน) ซึ่งน่าจะ ได้บันทึกไว้ในหนังสือเล่มนี้ เมื่อราวต้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2465 เดือนนั้นเป็นเดือน “ระหับ” ที่กุฎีหลวง (เจริญพาศน์) มีการทำบุญฉลองครบรอบ 100 ปี และมีการอ่านโศกระอ่านฉลองด้วย ขณะนั้นท่านอุณาภาหัยเป็นหัวหน้าผู้ปกครอง ท่านเจ้าคุณจุฬา (สัน) ได้ถูกเชิญไปเป็นประธานเปิดงานในฐานะเป็นหัวหน้ามัสหับชีอัสมาอะชะรีในประเทศไทย ท่านเจ้าของกุฎีหลวงได้มอบให้ท่านเจ้าคุณเป็น “ผู้นำ” ในการประกอบพิธีทางศาสนาทุกอย่างด้วยความเคารพนับถืออันสูงสุดสัปรุทั้ง 3 กุฎี เต็มไปด้วยความภาคภูมิใจซึ่งท่านเจ้าคุณได้วางแผนฉบับอันดีงามไว้แก่กุฎีกลางมากมายในงานฉลองครั้งนั้นมีการละเล่นต่าง ๆ และร้องเพลงกันเล่นอย่างสนุกสนาน ท่านเจ้าคุณจุฬา (สัน) ได้แต่งบทเพลงเป็นคำกลอน 4 ร้อยปลุกใจและอ้อนวอนให้พวกเรา 3 กุฎีมีความรักใคร่และปรองดองกันเหมือนดังพี่น้องที่ร่วมท้องกันมา ท่านได้แต่งขึ้นในขณะนั้นและท่านก็เป็นผู้ร้องเอง มีลูกคู่รับอยู่สองคนคือ พระจุฬาราชมนตรี (สอน อหะหมัดจุฬา) เวลานั้นยังเป็นหลวงราชเศรษฐีอยู่กับคุณสายหยุด อหะหมัดจุฬาน้องชายท่าน บทกลอนที่ท่านเจ้าคุณจุฬา (สัน) ที่ท่านได้แต่งขึ้นในครั้งกระนั้น ผู้เขียนยังจำได้อยู่จนบัดนี้คือท่านร้องว่า



พวกเอ๊ย พวกแขก  
 ตามกฎเหมือนพี่น้อง ร่วมท้องมา  
 ชั่วชีวิตหนอยไม่ลอยเลิศ  
 ไก่เห็นคินงู อยู่ไวไว  
 แมลงนมมิโย อยู่ในตัว  
 คงกลับคิดได้ใหม่ไม่ยากครั้น

อย่าให้แตกสามัคคีกันดีกว่า  
 ศาสนา คงไม่แยก แยกต่างกัน  
 อันบ่อเกิดแห่งวิชามาจากไหน  
 งูเห็นนมไก่ กระจ่างกัน  
 หรือจะกลัวโยจาคอย่างหวาดหวั่น  
 จงผูกพันกันเสียใหม่เป็นไรเออ

พอท่านร้องจบแล้วสัปบุรุษทั้งสามก็พอใจและปลื้มใจมาก พวกกันยกมือขึ้นไหว้ท่วมหัว พวกกันยิ้มน้อยยิ้มใหญ่กันไปตาม ๆ กัน ขณะนั้น ท่านอุณอากาศหิ หัวหน้าผู้ปกครองภูมิกกลาง ได้คลานเข้าไปหาท่านเจ้าคุณและกราบท่านด้วยความเคารพและศรัทธาที่ท่านได้มาทำให้งานนี้สนุกสนานรื่นเริง และครั้นเสร็จเป็นอย่างมาก งานนี้ได้ดำเนินไปตลอดคืนจนกระทั่งรุ่งเช้าของวันใหม่ มาเสร็จงานเขาก็เมื่อเวลาเกือบ 4 โมงเช้า เสร็จแล้วก็พากันกลับบ้าน นายพิน ชาญอุไร ได้ทำเหรียญเงิน เป็นลายพระนาม บัญญัติคนผูกโบว์สีชมพูสำหรับติดหน้าอกแก่บรรดาสัปบุรุษทุกคนที่ไปในงานนั้นเป็นที่ระลึก แต่สำหรับของท่านเจ้าคุณจุฬา (สัน) นั้น ทำให้เป็นพิเศษ คือ เป็นเหรียญทองคำตัวหนึ่งสีลงยาสีต่าง ๆ สวยงามมาก และต่อมาหลังจากงานฉลองภูมิกกลางแล้ว ต่อมาไม่อีกกี่วันท่านเจ้าคุณจุฬา (สัน) ก็เริ่มป่วยกระเสาะกระแสะและ อีกหนึ่งสัปดาห์ที่ท่านก็เริ่มล้มหมอนนอนเสื่อจำเป็นต้องหยุดราชการ มอบหมายหน้าที่การงานในกองเสดสมบัติให้กับหลวงศรีเนาวรัตน์ (เกษม) ทำงานแทนท่าน เจ้าพระยาอภัยราชา เสนาบดีถึงกับเอาใจใส่ด้วยความห่วงใย หลังต่อมาอีกหนึ่งสัปดาห์อาการของท่านเจ้าคุณก็ยังไม่ดีขึ้น ดูเหมือนจะยิ่งทรุดลงระยะนี้ท่านมักจะนอนเรื่อยไม่ยักลุกนั่ง ขำการป่วยของท่านแพร่สะพัดไปทั้ง 3 ภูมิก ตลอดในวงราชการ คนสำคัญ ๆ ในสมัยนั้น ทั้งข้าราชการ มิครสหาย และพวกอิสลามต่างมาเยี่ยมท่านมิเว้นแต่ละวัน บางคนก็มานอนค้างอยู่ที่ตึก “ท่านแขวงมัน” หัวหน้าสัปบุรุษขณะบ้านไผ่ดำ ตำบลสอ แห่งอำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรากับบุตรหลานอีกหลายคนถึงแก่ลงมัทพักอยู่ที่ “ห้องนั่ง” และผลัดเปลี่ยนกันไปมามิได้ขาด การป่วยของท่านเจ้าคุณ (สัน) ทรงทราบถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 มีพระบรมราชโองการตรัสสั่งให้ท่านสมุหราชพิธีมาเยี่ยมรายงานอาการให้ทรงทราบ กับทรงมีลายพระราชหัตถเลขาถึงตัวท่านทรงแสดงความห่วงใยและขอพรให้ท่านหายวันหายคืน ซึ่งนับเป็นพระมหากรุณาธิคุณที่จะหาสิ่งเปรียบมิได้

ท่านหมอนอิน สุขแก้ว แห่งภูมิกขาว หมอประจำตระกูล ถูกเรียกมารักษาพยาบาลอย่างเต็มสติกำลัง พร้อมกับคุณหมอม่อมราชวงศ์ไพโรวัลย์ก็ไม่สามารถที่จะเยียวยาได้ เพราะอาการโรคของท่านเกิดขึ้นภายใน ไม่มีทางวินิจฉัยถูกว่าเป็นโรคอะไร พยายามรักษาอยู่เกือบ 2 อาทิตย์อาการของท่านก็ไม่กะเดื่องขึ้น ท่านคงนอนชมอยู่กับที่ แต่ว่าใครจะทำอะไรจะพูอะไรท่านรู้และได้ยินหมด ท่านเคยกล่าวกับคุณแม่และคุณอาเล็กว่า “อย่ารักษาให้ต้องสิ้นเปลืองเลยโรคของท่านคงไม่มีทางหายได้ แต่

กระนั้นพวกเขาก็พยายามจนสุดความสามารถ ยาท่านก็ไม่อยากรับประทาน อาหารก็ไม่อยากทาน อย่างเกรงใจที่มีผู้วิงวอนของร้องท่านก็จับนิด ๆ หน่อย ๆ พอเป็นพิธี แต่ก็หนี้อัจฉริยะที่ท่านก็ทรง อากาศอยู่ได้ตลอดมาอีกหลายวัน

ขณะที่ท่านเจ้าคุณป่วยอยู่นี้ พอดีขึ้นเดือน “ราชนาเดือนบวช” ในวันโช้วบวชนั้นท่านลุกไม่ ได้แล้ว จึงสั่งให้ขุนวรราที (เล็ก) น้องชายของท่านคนหนึ่งซึ่งมีอาวุโสกว่าคนอื่นเป็นผู้โช้วโกร้อ่านใน วันนั้น สัปรุชทุกคนเต็มไปด้วยความเหงาหงอยคล้ายจะเป็นกลางบอกให้รู้ล่วงหน้าว่าพวกเขาจะมีได้ เห็นท่านเจ้าคุณอีกแล้ว ท่านเจ้าคุณเป็นคนเอาใจใส่ในกิจการของพระผู้เป็นเจ้าอย่างที่ว่าทุกลมหายใจ เข้าออกทีเดียว แม้แต่ท่านจะเจ็บหนักท่านก็ยังสามารถจำวันเดือน คิน ในการทำบุญและสั่งงานได้ กล่าวคือ ในเดือนราชำบนั้นเองอีก 2 วันจะถึงบวชที่ 15 และวันนั้นจะต้องมีการทำบุญเต้าวะหลุด พระองค์อหามัมเมสาชัน ท่านก็เรียก ขุนวรราที (เล็ก) น้องชายเข้าไปหาแล้วสั่งว่า “มะรินนี่” บวชได้ 15 เป็นวัน เต้าวะหลุดเอหามัมเมสาชัน พ่อเล็กเป็นผู้ใหญ่ ฉันทมอบให้ทำแทน และขอให้เอาฟ้าเตะห่า ที่ฉันทแต่งไว้สำหรับเต้าวะหลุดนี้ที่เขียนกรอบไว้ ไปอ่านคูเสียให้เข้าใจครั้นถึงวันทำบุญเต้าวะหลุด เอหามัมเมสาชัน ขุนวรราที (เล็ก) ก็ทำหน้าที่แทนท่านเจ้าคุณด้วยความเรียบร้อย

ต่อมาถึงพิธีสำคัญ คือ “วันมิตสะเย็กกุ่ม” จวนเข้ามาแล้ว อากาศของท่านเจ้าคุณก็หาดีขึ้นไม่ เสรือญาติและบุตรหลานต่างเป็นทุกข์ตาม ๆ กัน เพราะท่านคงจะลงไปทำพิธีไม่ได้แน่ แต่ท่านเจ้าคุณ ท่านมีสติและความรู้สึกดีเหมือนคนธรรมดา คือหลังจากเต้าวะหลุดเอหามัมเมสาชันแล้ว 1 วัน ท่านก็ เรียกหลวงศรีเนาวรัตน์ (เกษม) ขณะนั้นมีอายุได้ราว 32 ปี เข้าไปหาพร้อมด้วยคุณอาเล็ก คุณแม่หญิง ขุนวรราที ท่านโต๊ะ ท่านเพิ่ม หลวงราชเศรษฐี (สอน) หลวงราชมนตรี (สุทธิ) และครูบ๊วย พร้อมกัน แล้ว ท่านก็กล่าวว่า อีก 5 - 6 วัน จะถึงวันมิตสะเย็กกุ่มแล้ว ฉันทจะไปไม่ไหวจึงขอมอบให้พ่อเสมเป็นผู้ โช้วตั้งปั้นหยาพระองค์ใหญ่ ทุกคนพอได้ยินถ้อยคำเช่นนั้นต่างก็น้ำตาร่วงพรู ท่านเจ้าคุณโบกมือ แล้วกล่าวต่อไป อย่างร้องให้ฉันทยังไม่เป็นอะไร เป็นแต่ว่าวันนั้นฉันทอาจลงไปไม่ไหวและ ไรหยา ก็ ขอมอบให้พ่อเสมอ่านเอาไรหยาปั้น 3 มาตรวจดูเสีย ขณะนี้จะชี้แจงเนื้อตัวให้ก็ไม่มีเรี่ยวแรง จึงขอให้ พ่อเสมเอาลงไปสอบทานกับน้ำช่วงที่บ้านล่างแกเลียด้วย ก็เหมือนกับสอบทานกับฉันทเหมือนกัน ส่วนกิจการอื่น ๆ ในวันมิตสะเย็กกุ่มก็ขอให้พี่น้องทุกคนช่วยกันอย่างไรให้เสียพิธีเสิจงานของท่านได้

ครั้นวันมิตสะเย็กกุ่มมาถึง ท่านเจ้าคุณก็ทำอะไรไม่ไหว ท่านนอนซึมเซาญาติไม่ได้ลง ครั้นถึง ตอนเย็นภายในญาติจัดเตรียมความเรียบร้อยแล้ว ครูบ๊วยก็ขึ้นมาเรียนด้วยความเศร้าสลดว่าในญาติ เรียบร้อยแล้วขอรับ ท่านก็สั่งให้ไปเชิญ คุณแม่หญิง คุณอาเล็ก ขุนวรราที ท่านโต๊ะ แหวงมัน ท่าน เอื่อน ท่านแบน ท่านเรื่อง ท่านเพิ่ม พร้อมด้วยครูบ๊วยและหลวงศรีเนาวรัตน์ (เกษม) ให้เข้ามาพร้อมกัน ที่ห้องโถงกลางศึกที่ท่านนอนเจ็บอยู่ แล้วท่านก็พูดว่า ท่านเหล่านี้เป็นญาติในตระกูลและเป็นผู้ที่

เคารพนับถือของสัปบุรุษ ที่เชิญมาพร้อมกันนี้ก็เพื่อชี้แจงว่า วันนี้เป็นวันมิสยะกุ่ม คัวฉันกำลังป่วยหนัก จะทำพิธีในวันนี้ไม่ได้เสียแล้ว จึงขอมอบให้พ่อเสมนองฉันเป็นคนทำแทนต่อไป แล้วท่านก็เรียกเอา ไร่หย่าบ้านสาม ลูกคัสกับขากชะฝ่าเข้ามาให้และเรียกหลวงศรีเนาวรัตน์ให้เข้ามาใกล้ที่ท่านนอน และต่อหน้าผู้มีนามดังกล่าวข้างต้น ท่านเข้าคุณก็หยิบหนังสือ ไร่หย่าบ้านสามกับขากคัสไปใส่ในมือหลวงศรีเนาวรัตน์พร้อมกับกล่าวว่า “ฉันขอมอบคธาพีคนี้แก่พ่อเสม ค่อแต่นี้เป็นเนาบัตของพ่อเสมที่จะปฏิบัติหน้าที่ค่อคั้นของพระผู้เป็นเจ้าสืบค่อจากฉัน นับแต่มิสยะกุ่มปีนี้” ท่านกล่าวแล้วก็หลับตาด้วยความเพ็ลลยและเหนื่อยอ่อน ทุกคนที่นั่นร้องไห้ด้วยเสียงแผ่วเบา แล้วก็ถึงฤฎีพร้อมกัน เพราะจวนเวลามักหริบแล้ว ก่อนเริ่มพิธีคุณอาเล็กได้ชี้แจงถึงอาการป่วยหนักของท่านเจ้าคุณ และพร้อมกันนั้นก็ได้ประกาศแต่งตั้งหลวงศรีเนาวรัตน์ (เกษม) เป็นผู้ทำแทนตามคำสั่งของท่านที่ได้มอบหมายไว้ให้สัปบุรุษ ทราบโดยทั่วกัน ทุกคนเจียบกริบและเต็มไปด้วยความทุกข์ระทม

พิธีวันมิสยะกุ่มปีนั้น หลวงศรีเนาวรัตน์ (เกษม) จึงเป็นหัวหน้าผู้ประกอบพิธีกรรม เริ่มตั้งแต่ ไซร์ู คั่งปั้นหย่าพระองค์ใหญ่และขึ้นมีมบัครอ่าน ไร่หย่าในคินนั้น การพิธีค้ำเนินไปด้วยความเรียบร้อย แต่เจียบเหงาและเสร้างสลด ตลอดจนรุ่งขึ้นอันเวค้ำเข้ากิจการเป็นปกติ จนถึงเสร็จสิ้นวันทำบุญชี้ย่าหรัค ครั้นแล้ววันแห่งความวิปโยค “วันแห่งความสูญเสลย” อันยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ของชี้ย่าหรัคชาวเราทั้ง 3 ฤฎี ก็มาถึง

พอเสร็จวันชี้ย่าหรัคแล้วได้หนึ่งวันคินนั้นเป็นคินวันพฤหัสบดี ตลอดคินอาการของท่านเจ้าคุณไม่คี่ขึ้นเลข กลับเพียบหนักเป็นที่หน้าวิคค บรรดาญาติผู้ใหญ่ทุกคน มีท่านขุนสำรวจโทรกิจ (เอื่อน) ท่านปริก (บ้านด่าง) ท่านทริพย์ ท่านสุน์ ท่านแสง ท่านสวน ท่านเอื่อน ท่านแจ่ม ท่านเรื่อง ท่านเบน ท่านครุเพ็ง ท่านเพิม แห่งฤฎีกกลาง ตลอดจนบรรดาบุตรหลานต่างมาพร้อมกันอยู่ที่คักใหญ่ รวมทั้งท่านหม่ออิน กับหม่อมราชวงศ์ไพรวลย์ เพื่อรอวาระสุดท้ายของท่านด้วยอาการสงบและรันทค ตลอดคินวันพฤหัสบดี ไม่มีใครหลับนอนกันเลขจนกระทั่งรุ่งเช้า

“ถึงมัทศจรรยในคอนหมคหะหยาค”

วันนั้นเป็นวันศุกร์ แรม 11 ค้ำ เดือน 5 ปีฤค ตรงกับวันศุกร์ที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2466 และตรงกับวันที่ 24 เดือนร่าชาน ตั้งแต่เริ่มสว่างแล้วอาการของท่านเป็นที่นำวิคคมาก ท่านนอนหลับคานิ่ง ณ ช้างที่นอนของท่านห้อมล้อมไปด้วยบรรดาพี่น้องและลูกหลาน กลางคักแน่นขนคคไปด้วยญาติผู้ใหญ่ที่มานอนค้าง รวมทั้งผู้คนบ่าวไพร่เต็มไปหมคถึงชานระเบียบหน้าคักและคักคัก ผู้เจียบเองนั่งอยู่ข้างที่นอนและตรงหน้าท่านพอดิ เพราะเป็นคนคอยปิดขุข เวลานั้นสายมากแล้ว แคคจคจ้ำเพราะเป็นเดือน เมษายน กำลังฤดูร้อนด้วย ทันคินนั้นประมาณ 10.00 น. เจ้าคุณท่านได้ลี้มค้ำขึ้นมองคูกทุก ๆ ลิ่งในที่นั้น

ประหนึ่งว่าจะเป็นกรรมองคุโลกครั้งสุดท้ายของท่าน ท่านนอนอยู่นานแต่ยังไม่พูดอะไร สักครู่ท่านก็  
 เผลอปากขึ้นพูดเบา ๆ ว่า “ขาดแต่น้ำช่วงคนเดียวยังไม่ได้มา” (ครูช่วงขณะนั้นนอนปัวอยู่เดินไม่ได้)  
 ท่านเจ้าคุณจุฬา (สัน) ท่านเป็นคนรักและเคารพญาติผู้ใหญ่เสมอ แม้แต่ท่านป่วยหนักอยู่แล้วก็ยังคงรัก  
 ถึงจนวาระสุดท้าย ฝ่ายคุณอาเล็กเห็นท่านล้มตายเป็นประคองยาหอมชูกำลังให้ท่านที่ปาก แต่เจ้าคุณท่าน  
 ยกมือโบกแสดงว่าไม่ฟังประสงค์ จะทานอะไรอีกแล้ว อีกสักครู่ต่อมาได้ยินท่านบอกกับคุณอาเล็กว่า  
 “เอ้าแม่เล็กจะทำอะไรฉันก็ทำสิ” ข้างคุณอาเล็กพาเชื้อเข้าใจว่าเจ้าคุณท่านคงร้อน เพราะแลเห็นเหงื่อที่  
 หน้าผากกับที่ซอกคอของท่านไหลซึมก็จัดแจงเอาผ้าขนหนูผืนเล็ก ๆ ขึ้นซับเหงื่อที่หน้าผากกับที่ซอก  
 คอของท่าน เจ้าคุณท่านก็ปิดมือเสียพร้อมกับพลิกตัวของท่านขึ้นนอนหงาย และพร้อมกันนั้นท่านก็  
 ยกมือของท่านเองชูขึ้นแค่จุมก้นยศสาหลับ แล้วท่านก็อ่าน “ชะหะคัค” ของท่านเองด้วยเสียงแผ่วเบาอยู่  
 ในลำคอบนนั้นแหละทุกคนที่นั่นจึงรู้สึกตัวตื่นจากภวังค์ เจ้าคุณท่านอ่านชะหะคัคของท่านเองได้จบเดียว  
 ก็เงียบเสียงและมือของท่านก็ตกลงแนบสีข้าง ดวงตาปิดสนิทซึ่งค่อจากนั้นหลวงศรีนาวารัตน์ (เกษม)  
 ข้างหนึ่ง กับขุนวรวาที (เล็ก) อีกข้างหนึ่งก็เดิน “กะลิม่าห์” พร้อมกันอีก 3 ครั้ง ร่างของเจ้าคุณท่านก็  
 นิ่งและเงียบสงบในทันใดนั้น ขุนวรวาที (เล็ก) ก็เป็นลมแน่นิ่งไปเลย เกิดการโกลาหลกันอีกครั้งหนึ่ง  
 และต้องรีบแก้ไขขุนวรวาทีให้เสร็จจากการเป็นลม ในชั่วพริบตาเดียว ภายในตึกใหญ่ก็วูบลงคล้าย  
 เวลาค่ำ มองไปข้างนอกแสงแดดที่กำลังเจิดจ้าอยู่เมื่อครู่นี้หายไปหมด มีความสว่างเป็นแสงสลัวๆ  
 คล้ายกับสุริยคราสมืดเต็มดวง และในขณะนั้นเองโดยไม่มีใครนึกฝัน ฝนก็เริ่มตกและกระหน่ำลงมา  
 อย่างหนักขำมีพายุด้วย ทั้ง ๆ ที่วันนั้นก็เห็นวันศุกร์ในฤดูร้อน ฝนตกหนักอยู่ประมาณชั่วโมงจน  
 น้ำนองไปหมด ถึงแต่พวกกบ เขียด อึ่งอ่าง ร้องกันระงมไปทั่วบริเวณบ้านเป็นประสพการณ์ที่น่า  
 พิศวงยิ่งนัก ทำให้ทุกคนนึกคิดกันไปในทางปาฏิหาริย์ และต่างก็พรับกันแล้วว่า “ท่านเจ้าคุณได้จาก  
 พวกเราไปแล้ว” เสียงร้องไห้ดังแข่งแซ่กันไปหมดได้ยินไปถึงบ้านพระยามหาโยธาซึ่งปลูกอยู่ข้าง  
 กำแพงภูมิดตรงข้ามกับบ้านท่านครูเพ็ง ดังนั้นนายร้อยเอกคุณสามชัยบุตรพระยาศรียุทธมาราช บ้านอยู่  
 ตรงข้ามกับบ้านท่านแบน ได้ยินเสียงร้องไห้ของคนที่อยู่ในตึก เธอก็คิดว่าท่านเจ้าคุณท่านคงสิ้นแล้ว  
 เธอจึงรีบวิ่งฝ่าฝนมาขณะที่ฝนตกหนัก และวิ่งเข้าไปในกำแพงบ้าน ไปนั่งร้องไห้กับเขาด้วยอีกคนหนึ่ง  
 ผู้เขียนยังจำถ้อยคำและความรำพันร้องไห้ของคุณยายเม้ามารดาของนายแจ้ง ฟังพูดได้ว่าเกรงใจให้  
 พรางรำพันไปพลางว่า “วันนี้มีคกรรมและเจ็บเหงาเศร้าสลดใจคงกับวัน 12 คำเขียนนะ” รวมเวลาที่  
 ท่านเจ้าคุณนอนปัวอยู่ 37 วันพอดี ศพของท่านเจ้าคุณจุฬา (สัน) ได้เอา “คอบ” ไว้เป็นเวลา ถึง 2 วัน  
 เพื่อรอการเคารพสักการะด้วยความอาลัยแก่บรรดาสัปบุรุษทั้ง 3 ญาติ โดยทั่วถึง ก็ไม่ปรากฏว่าสภาพศพ  
 ของท่านมีอาการผิดปกติแต่อย่างใด คล้ายกับว่าท่านได้จากไปในลักษณะของคนนอนหลับด้วยอาการ  
 สงบ รุ่งขึ้นจึงได้นำไปทำการละเล่น ไว้ ณ สุสานภูมิดต้นสนเคียงข้างกับศพท่านพระยาจุฬา (สิน) ผู้บิดา  
 ศพของท่านเจ้าคุณจุฬา (สัน) ก็ได้จัดทำเป็นทางราชการเช่นเดียวกับข้าราชการผู้ใหญ่ แม้จะมีเท่าเทียม  
 ท่านเจ้าคุณจุฬา (สิน) บิดา แต่ท่านผู้นี้ก็ได้รับเกียรติเท่าพระยาชั้นพานทอง โดยรับพระราชทานเรือ  
 ขาวกัญญาชื่อ “วิภังชลธิ” พร้อมพลฝีพายทหารเรือ 40 คน เป็นเรือใส่ศพสังเริด และมีเรือกลไฟขาว

ของทหารเรือเป็นเรือนำ 2 ลำ พิธีฝังศพของท่านเจ้าคุณจุฬา (สัน) นอกจากบรรดาศักดิ์ปฐมทั้ง 3 ญาติจะ  
ได้มาประชุมกันอย่างพร้อมเพรียงแล้ว พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ได้เสด็จมา  
เป็นประธานในพิธีฝังศพแทนองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพร้อมด้วยเจ้านายข้าราชการอีก  
มากมาย จนนึกไม่ออกว่าใครเป็นใครบ้าง รวมทั้งเครื่องอาภรณ์ในสกุล “ขุนนาค” แห่งบ้านสมเด็จเจ้า  
พระยาอีกหลายท่าน เจ้าพระยารามราฆพได้นำน้ำอาบศพที่เรียกกันว่า “น้ำหลวง” พร้อมด้วย  
เงินเหรียญบาทเป็นเงิน 3 ชั่ง ใส่ถุงผ้าขาวศิคราและผ้าขาวอีก 1 พับ มาในวันพิธีอาบน้ำศพที่บ้าน  
นอกจากนั้นก็มีย่านอาบศพกับพวงหรีดดอกไม้สดจากบรรดาเจ้านายและข้าราชการที่ได้ส่งมาเป็นการ  
เคารพศพ และได้พากันไปฝังที่กุฏิใหญ่ด้วย ทางกุฏิใหญ่ก็กางเต็นท์ปลูกปะรำสำหรับให้พวกเจ้านาย  
และข้าราชการนั่งพัก และพร้อมด้วยพวงหรีดของข้าราชการใหญ่น้อย และพ่อค้าคหบดีอื่นอีก  
มากมาย ซึ่งวางประดับอยู่บนหลุมศพของท่านประหนึ่งสวนดอกไม้ที่เดียว พระยาจุฬาราชมนตรี  
(สัน อหะหมัดจุฬา) ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2466 อายุได้ 57 ปี

พระยาจุฬาราชมนตรี (สัน อหะหมัดจุฬา) มีบุตร ธิดาซึ่งเกิดด้วยคุณหญิงถนอม 2 คน คือ  
ธิดาชื่อเนื่อง อหะหมัดจุฬา และชายชื่อสอน ต่อมาเป็นพระจุฬาราชมนตรี (สอน อหะหมัดจุฬา) กับมี  
บุตร ธิดา กับคุณหญิงเขียนอีก 5 คน คือ 1.ชายชื่อกระแสร ต่อมาเป็นอภัยกระแสร จุฬารัตน (หัวหน้า  
ผู้ปกครองมัสยิดกุฎีหลวง (ถึงแก่กรรมแล้ว) 2. ชายชื่อตีแสด จุฬารัตน รับราชการในกระทรวง  
มหาดไทย (ถึงแก่กรรมแล้ว) 3. ประสิทธิ์ จุฬารัตน รับราชการกระทรวงมหาดไทย (ถึงแก่กรรมแล้ว)  
4. หญิง ชื่ออรอนงค์ พิทักษ์ หรือ อหะหมัดจุฬา 5. หญิง ชื่อ สุนันทา ทยานศิลป์ หรือ อหะหมัดจุฬา -  
จุฬารัตน ทั้ง 7 คนนี้ เป็นชั้นที่ 11 ในวงศ์เถกอหะหมัด จบชีวิตประวัติของท่านพระยาจุฬาราชมนตรี  
(สัน อหะหมัดจุฬา) หรือท่านอาลีราชา ไว้เพียงเท่านี้

#### พระจุฬาราชมนตรี (เกษม อหะหมัดจุฬา) จุฬาราชมนตรีท่านที่ 6 แห่งมัสยิดกุฎีหลวง

พระจุฬาราชมนตรี (เกษม อหะหมัดจุฬา) มีชื่ออิสลามว่า “โมฮัมหมัดระชา” เป็นบุตรคนที่ 5  
ของพระยาจุฬาราชมนตรี (สัน) เกิดด้วยคุณแดงเป็นมารดา เป็นน้องพระยาจุฬาราชมนตรี (สัน) ต่าง  
มารดา ท่านเจ้าคุณบิดาได้นำถวายตัวเป็นมหาดเล็กพิเศษในปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอม  
เกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าให้สังกัดอยู่ในกรมท่าขวา กระทรวงการต่างประเทศ ครั้นต่อมาในรัชกาล  
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 จึงย้ายมารับราชการในกระทรวงยุติธรรม ใน  
ตำแหน่งรองเจ้ากรมกองแสดมปี และ ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวงศรีเนาวรัตน์ ต่อมาเมื่อพระยาจุฬา  
ราชมนตรี (สัน) ถึงแก่อนิจกรรมแล้ว หลวงศรีเนาวรัตน์ (เกษม) ก็ได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้ากรมกองแสดมปี  
ได้รับบรรดาศักดิ์เป็น “พระจุฬาราชมนตรี” และได้ว่าที่ “จุฬาราชมนตรี” อีกหนึ่งตำแหน่ง



พระจุฬาราชมนตรี (เกษม อหะหมัดจุฬา) ได้รับหน้าที่เป็นหัวหน้าผู้ปกครองกัฎีหลวง และดำรงตำแหน่ง จุฬาราชมนตรี เป็นเวลา 3 ปีเศษ ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. 2469 ในระบอบนั้นกิจการฝ่ายศาสนาได้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยทุกประการ พระจุฬาราชมนตรี (เกษม อหะหมัดจุฬา) มีภรรยาชื่อคุณแยม มีธิดา 1 คน ชื่อสุดาขง มณีวงศ์ หรือ อหะหมัดจุฬา - จุฬารัตน ศพของท่านได้ฝังอยู่ ณ มัสยิดคั่นสน (กัฎีใหญ่) ในคลองบางกอกใหญ่ จนทุกวันนี้

พระจุฬาราชมนตรี (สอน อหะหมัดจุฬา) จุฬาราชมนตรีท่านที่ 7 แห่งมัสยิดกัฎีหลวง

พระจุฬาราชมนตรี (สอน อหะหมัดจุฬา) เป็นบุตรพระยาจุฬาราชมนตรี (สัน อหะหมัดจุฬา) กับคุณหญิงดอนอม ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 โปรดเกล้าพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นหลวงราชเศรษฐีรับราชการในกระทรวงมหาดไทยในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 เลื่อนเป็น "พระจุฬาราชมนตรี"

พระจุฬาราชมนตรี (สอน อหะหมัดจุฬา) เป็นจุฬาราชมนตรีคนสุดท้ายใน "วงศ์เจกอหะหมัด" หลังจากประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว ตำแหน่งดังกล่าวได้ว่างอยู่ระยะหนึ่ง เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สงบลง ทางราชการได้แต่งตั้งฮัจยีแหม่ม พรหมยงค์ เป็นจุฬาราชมนตรีซึ่งได้ดำรงตำแหน่งจนถึงแก่กรรม ต่อมาได้มีการเลือกตั้งนายประเสริฐ มะหะหมัดเป็นจุฬาราชมนตรี (จุฬาทั้ง 3 ท่านที่ได้กล่าวนามนี้ไม่ได้อยู่ในวงศ์เจ้าพระยาบวรราชนายก เจกอหะหมัด และ นิกายชีอะห์ แต่เป็นนิกายสุหนี่)

พระจุฬาราชมนตรี (สอน อหะหมัดจุฬา) เมื่อครั้งท่านเป็นผู้ปกครองมัสยิดกัฎีหลวงนั้น ท่านได้บูรณะซ่อมแซมมัสยิดอีกครั้งหนึ่ง ได้ทำการสร้างตราประจำกัฎีหลวงและฉลองโดยการทำบุญอานโกระอานในการที่บรรดาอิสลามนิกายชีอะห์อิสนาอะชะรีในประเทศไทยมีอายุมาถึงรัตนโกสินทร์นี้รวมเป็นเวลา 150 ปี เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2477 พระจุฬาราชมนตรี (สอน อหะหมัดจุฬา) ได้สมรสกับคุณจำเนียร อหะหมัดจุฬา บุตรีท่านครูเต็ก และ ท่านเอื้อน อหะหมัดจุฬา แต่ไม่มีทายาทสืบสาย ท่านได้ถึงแก่กรรมในสมัยรัชกาลที่ 7 ศพของท่านได้นำไปฝัง ณ สุสานกัฎีคั่นสน (กัฎีใหญ่) แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร

## ท่านเจ้าจอมหลวงพิมพ์เสณี

ท่านผู้นี้มิใช่คนไทยโดยกำเนิด เป็นชนชาติอิหร่าน (เปอร์เซีย) เป็นอิสลามนิกายชีอะห์อิสนาอะหะรี ชื่อจริงคือ “อหะหมัด” เป็น “อาเลระซุล” ผู้สืบเชื้อสายพระองค์นบีโมฮัมหมัด นียศเป็น “ไซหยัด” ซึ่งถ้าจะเรียกให้ถูกต้องตามตำแหน่งต้องเรียกว่า “ไซหยัดอหะหมัด”

ความจดหมายเหตุบันทึกของพระยาวรเชษฐภักดีศรีวรวงศ์ หรือพระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) ได้ความว่า ท่านไซหยัดอหะหมัดผู้นี้ได้เข้ามาเมืองไทยในราวปลายแผ่นดินสมเด็จพระบรมโกศ ในฐานะที่เป็นชาวอิสลามและนิกายเดียวกันจึงได้มาอยู่กับท่านพระยาศรีวิจิตรณรงค์ (จุฬาราชมนตรี เชน) ท่านไซหยัดอหะหมัด ได้เป็นหัวเรือหัวแรงสำคัญของท่านพระยาศรีวิจิตรณรงค์ทั้งในด้านกิจการทางศาสนาและในทางราชการบ้านเมืองในการปกครองดูแลชนชาวอิสลามในราชอาณาจักรไทยสมัยนั้น และต่อมาก็ได้เข้ารับราชการอยู่ในกรมท่าขวาซึ่งท่านพระยาศรีวิจิตรณรงค์เป็นหัวหน้าอยู่ ในที่สุดได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวงพิมพ์เสณี ในกรมทหารอาสาจาม ส่วนความสัมพันธ์ส่วนตัวในระหว่างท่านทั้งสองนี้ก็เป็นไปในลักษณะญาติสนิท

ท่านไซหยัดอหะหมัดหรือหลวงพิมพ์เสณีผู้นี้ท่านมิใช่บุคคลเล็ก ๆ ท่านเป็นอาเลมคนหนึ่ง และมีใช้อาเลมธรรมดา ท่านเป็นยอดของอาเลมจริง ๆ เพราะเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสูง เป็นนักปราชญ์ทางศาสนาอิสลามอย่างยอดเยี่ยม มีความเชี่ยวชาญในภาษาอิสลามถึง 7 ภาษา ได้แก่อาหรับ ฟาร์ซี ฮินดูคานี อรูด บังกาลี คัดนี และ ภาษาอะวี หรือ มลายู

ในยุคกรุงศรีอยุธยา ก่อนที่ยังมิเสียแก่พม่าครั้งสุดท้าย ท่านหลวงพิมพ์เสณีกับท่านพระยาศรีวิจิตรณรงค์ (เชน) ได้ร่วมกันทะนุบำรุงกิจการศาสนาอิสลามมีความเจริญรุ่งเรืองมาก ได้วางระเบียบแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีในหลักการของมัวร์บิชอะห์ไว้มากมายทั้งในหลักชุกุมและหลักคำชี้หยัดซึ่งชาวเราได้ปฏิบัติกันมาจนครบเท่าทุกวันนี้ก็มาจากท่านทั้งสองนี้ทั้งสิ้น ในว่าพิธีกรรมหะร่าของเรา ท่านหลวงพิมพ์เสณีได้วางระเบียบแบบแผนไว้ทั้งสิ้น ได้ระบัดที่ประกอบพิธีหะร่า ท่านไซหยัดอหะหมัดก็เป็นผู้ออกแบบไว้โดยจำลองมาจากประเทศอิหร่านโดยตรง ท่านไซหยัดอหะหมัดเป็นข้าราชการไทยตลอดมาจนบ้านเมืองเสียแก่พม่าครั้งสุดท้าย พ.ศ. 2310 ขณะที่บ้านแตกสาแหรกขาดหลวงพิมพ์เสณีก็เป็นคนหนึ่งที่ได้พลัดพรากจากหายไป จนกระทั่งบ้านเมืองสงบเรียบร้อยโดยบารมีสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงกอบกู้ไว้ได้อีกครั้งหนึ่ง และได้มาตั้งเมืองหลวงอยู่ ณ กรุงธนบุรี ท่านหลวงพิมพ์เสณีซึ่งใคร ๆ นึกกันว่าท่านคงจะล้มหายตายจากไปแล้ว ก็ได้คืนดีลงมาวมกลุ่มกับพวกเราอีกทีที่ภูมิกำปากคลองมอญ โดยได้มาอยู่กับท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว) เพราะได้

เคยอยู่ร่วมกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ท่านเจ้าคุณจุฬาก่อนแก้วได้ยกเรือนฝากระดานของท่านหลังหนึ่งในสามหลังเรียกว่า “หอใหญ่หลังนอก” ให้ท่านหลวงพิมลเสนีอยู่เป็นกรรมสิทธิ์ (หอใหญ่หลังนี้เมื่อยังไม่ถูกรื้อถอนคือ เรือนใหญ่โบราณหลังนอกที่ครูบ๊วย สิบแก้วอาศัยอยู่ต่อมานั่นเอง) ในสมัยท่านพระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว) เป็นหัวหน้าปกครองท่านเจ้าจอมหลวงพิมลเสนี มีอายุมากแล้วมิได้รับราชการงานเมืองอะไร แต่ในทางศาสนาก็ได้ช่วยบำรุงส่งเสริมด้วยดีตลอดมา ในพิธีมหาหร่านัยว่า ตัวท่านกับเจ้าคุณจุฬาก่อนแก้ว ได้แบ่งกันอ่านโรหยาคนละ 5 คืน และในกิจการอื่น ๆ อีกหลายอย่างที่เจ้าคุณก่อนแก้ว ได้มอบหมายให้ทำแทน อันเป็นการยกย่องและให้เกียรติอย่างสูง โดยถือว่าเป็น “อาเลาะห์ซุล” และเป็นอาเลมที่มาจากอิหร่านโดยแท้จริง

ท่านเจ้าจอมหลวงพิมลเสนี มีลูกศิษย์สำคัญอยู่ 2 คนคือ ท่านเจ้าคุณวรเชษฐภักดีศรีวรข่าน ท่านจุฬาดือน กับคุณจอมหม่อม ซึ่งเป็นบุตรของท่านพระยาจุฬา (ก้อนแก้ว) ปรากฏว่าท่านทั้งสองนี้ได้ถ่ายทอดวิชาความรู้จากท่านจอมหลวงพิมลไชหัยค้อหะหมัดไว้ทุกสิ่งทุกอย่าง โดยสิ้นเชิง ท่านเจ้าจอมหลวงพิมลถึงแก่อนิจกรรมในกลางรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก่อนท่านเจ้าคุณจุฬาก่อนแก้ว ท่านเจ้าจอมหลวงพิมลไม่มีบุตรหลานสืบทายาท เพราะเหตุท่านครองตัวเป็นโสดตลอดชีวิตของท่าน ศพของท่านฝังอยู่ ณ สุสานมัสยิดกุฎีคั่นสน ในปัจจุบัน

อนุสรณ์ของท่านเจ้าจอมหลวงพิมลที่ได้ฝากไว้แก่พวกเรา 3 กุฎีปฏิบัติกันอยู่ทุกวันนี้ก็ได้แก่ “มะระเซีย” ต้น “ฮาย ๆ บาระดุก” มะระเซีย “เออัสกักกับกีเยโรโร” ซึ่งใช้อ่านกลางคืนระหว่างวันจันทร์ หวัด ในโรงใต้ระบัต มะระเซียนั่งในพิธีมหาหร่านตั้งแต่คืน 1 ถึงคืน 10 ซึ่งมะระเซียเหล่านี้ถ้าพิจารณาแล้วจะเห็นว่าเป็นถ้อยคำในภาษาอิสลามหลายภาษาเอามาร้อยกรองกันเข้าเป็นโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอนที่มีวรรณคดีชั้นสูงมากทีเดียว มะระเซียต้นต่าง ๆ ดังกล่าวนี้อีกก็เป็นลายมือของท่านเจ้าจอมหลวงพิมลเขียนเองเป็นลายมือที่เรียกกันว่าแขนอกทีเดียว อนึ่งหนังสือโรหยาทั้งสิบเอ็ดฉบับของกุฎีหลวงที่ใช้สำหรับพิธีมหาหร่านอยู่นี้นั้น ก็เป็นลายมือของท่านเจ้าจอมหลวงพิมล ซึ่งถ้าผู้อ่านไม่แตกฉานในตัวอักษรภาษาฟาร์ซีแล้วจะอ่านลำบากมาก เพราะท่านเขียนหวัด ๆ เป็นอักษรแบบอิหร่านแทบทุกเล่ม

ท่านเจ้าจอมหลวงพิมลเสนี หรือท่านไชหัยค้อหะหมัดได้จากไปนานกว่า 100 ปีแล้ว แต่อนุสรณ์และความดีของท่าน (ที่เรียก “ท่านเจ้าจอม” เพราะเหตุว่าคนในสมัยโบราณมักนิยมเรียกข้าราชการที่มีความดีความชอบ หรือท่านที่มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ เป็นการแสดงออกซึ่งความเคารพนับถืออย่างสูง) ของบชีวะประวัติของท่านเจ้าจอมหลวงพิมลเสนี หรือ ท่านไชหัยค้อหะหมัดไว้เพียงนี้

## เจ้าจอมหงษ์

ท่านผู้นี้ชื่อ หงษ์ ชื่ออิสลามว่า “กุมราบี” เป็นบุตรของพระยาพาราชนนตรี (ก้อนแก้ว) เกิดด้วยคุณหญิงเสม เป็นน้องสาวของพระยาราชบุรุษภักดีศรีวรขาน (จุฬาเถื่อน) คุณหญิงผู้นี้ท่านเจ้าคุณบิดาได้นำทูลเกล้าถวายเป็น “เจ้าจอม” ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ 2 แห่งราชวงศ์จักรี แต่หาไม่พระองค์เจ้าไม่ เจ้าจอมหงษ์จึงเป็นบุคคลสำคัญคนหนึ่งที่ทำให้สายสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับสกุลวงศ์เจกอกพะหมัดมีความสนิทชิดเชื้อต่อกันมาด้วยประการฉะนี้ นับแต่โบราณกาล

ท่านเจ้าจอมหงษ์ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณฝ่ายในตลอดมาจนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตแล้ว จึงได้กราบถวายบังคมลาไปอยู่ที่บ้านญาติเก่าปากคลองมอญร่วมกับท่านเจ้าคุณบิดา และเมื่อสิ้นบุญท่านเจ้าคุณบิดาแล้ว ท่านก็ได้ย้ายมาอยู่กับพระยาราชบุรุษภักดี (จุฬาเถื่อน) ผู้พี่ชาย เจ้าจอมหงษ์เป็นที่เคารพนับถือ และรักใคร่ยำเกรงแก่บรรดาญาติพี่น้องลูกหลานตลอดจนสัพฤษเป็นที่ยิ่ง ในฐานะเป็นญาติผู้ใหญ่ในตระกูล ในทางศาสนาท่านเจ้าจอมหงษ์ก็ได้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญของท่านเจ้าคุณพี่ได้ช่วยกันทำนุบำรุงศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองตลอดมาด้วยดี ท่านเจ้าจอมหงษ์เป็นศิษย์สำคัญคนหนึ่งของท่านเจ้าจอมหลวงพิมล ไชยคอกพะหมัด มีความรู้ปราชญ์เปรื่องในทางศาสนาเท่าเทียมพระยาราชบุรุษภักดีผู้พี่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน คุณจอมหงษ์มีฝีมือในการเขียนหนังสือพารซีได้อย่างคล่องแคล่วและสวยงามมากตลอดจนมีความรู้ขนาดแปลภาษาพารซีได้ด้วย สิ่งที่เป็นอนุสรณ์ที่ท่านเจ้าจอมหงษ์ได้เหลือไว้ให้ชาวเราได้ชมเป็นหลักฐานครบเท่าทุกวันนี้คือ

1. หนังสือ “กะชา ฉบับของกุฎีหลวง
2. หนังสือ “มาระเซีย” ที่ใช้อ่านในพิธี โมะหะหฺร่า ฉบับของกุฎีหลวง
3. “กูรอ่าน” ปกหุ้มผ้าเย็บระบบพื้นแดง ภายหลังอีก 1 คำคัม

โบราณวัตถุ 3 ชิ้นนี้ ท่านเจ้าจอมหงษ์ได้เขียนขึ้นด้วยฝีมือของท่านเองนอกจากนั้นท่านยังได้สร้างพระปิ่นหย่าซึ่งทำด้วยนากถวายไว้ 2 องค์ ที่กุฎีหลวง ซึ่งประดิษฐานอยู่หน้ากระงกฉายพระนามได้ว่าดิเอหม่าอันได้ใช้เป็นเครื่องประกอบในพิธี โมะหะหฺร่า พระปิ่นหย่าขนาด 2 องค์นี้ ท่านเจ้าจอมหงษ์ได้ออกแบบและเขียนลายน้บูหวัดด้วยฝีมือของท่านเอง

ท่านเจ้าจอมหญิง ถึงอนิจกรรมในสมัยที่ท่านพระยาจุฬาทูเถื่อนเป็นหัวหน้าผู้ปกครองก๊กหลวง ศพของท่านฝังไว้เคียงข้างกับศพท่านเจ้าคุณจุฬารามนตรี (ก้อนแก้ว) ณ สุสานมัสยิดก๊กดินสนคราบเท่าทุกวันนี้ จนประวัติของท่านเจ้าจอมหญิงไว้เพียงนี้

### พระราชเศรษฐี (ด้วง)

พระราชเศรษฐี (ด้วง) เป็นบุตรพระยาจุฬารามนตรี (นาม) เกิดกับคุณหญิงจัน พระราชเศรษฐีด้วงผู้นี้ได้รับคำบอกเล่าจากท่านผู้ใหญ่ว่า ท่านสมรสกับบุตรสาวเจ้าเมืองกลาง แต่ไม่ปรากฏว่าชื่ออะไร มีบุตรด้วยกัน คือ คุณแจ่ม ซึ่งเป็นมารดาของคุณหญิงถนอม และคุณหญิงเขียน ๆ ท่านเคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่าคุณยายของท่านเป็นลูกสาวเจ้าเมืองกลาง แต่ข้าพเจ้าก็ไม่ได้ถามว่าชื่ออะไร ดังนั้นคุณหญิงเขียนท่านจึงรู้จักนับถือกันกับพระยาอมรฤทธิ์รังซึ่งขณะนั้นเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และปลัดทูลฉลอง พระยาอมรฤทธิ์ฯ ท่านรักใคร่นับถือคุณหญิงเขียนมากเพราะท่านนับเป็นญาติกันในตระกูล ณ กลาง และต่อมาท่านก็ได้มีภรรยาอื่นอีก ณ ตำบลลลนเหล็ก ท่านผู้นี้มีเชื้อสายที่เป็นทายาทอยู่ใต้ตำบลลลนเหล็กสะพานสูง ท้องที่อำเภอหนองจอกและมีนบุรี ในปัจจุบันนี้อยู่มากมาย พระราชเศรษฐี (ด้วง) ได้ถึงอนิจกรรมในสมัยพระยาจุฬา (สิน) เป็นผู้ปกครองก๊กหลวง ศพของท่านได้นำไปฝังไว้ ณ สุสานก๊กดินสนเคียงข้างศพเจ้าคุณจุฬา (นาม) บิดาของท่านคราบเท่าทุกวันนี้ จนประวัติสังเขปของพระราชเศรษฐี (ด้วง) ไว้เพียงนี้

### ตระกูล "อหะหมัดจุฬา - จุฬารัตน"

ตระกูลอหะหมัดจุฬา - จุฬารัตน เป็นตระกูลใหญ่ตระกูลหนึ่งในประเทศไทย ตระกูลนี้มีเชื้อสายเป็นไทยอิสลามนิกายชีอะห์อิสนาอะชะรี ซึ่งสืบเนื่องลงมาจากท่านเจ้าพระยาบวรราชนายก (เจกอหะหมัด) โดยตรง เชื้อสายหรือทายาทของเจกอหะหมัด ซึ่งได้รับตำแหน่ง "จุฬารามนตรี" ปกครองชนชาวอิสลามทุกท่านปรากฏว่าได้เป็นประมุข หรือ หัวหน้าชาวไทยอิสลามแห่งประเทศไทยต่อเนื่องกันมาหลายชั่วคน นับแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาผู้สืบสายเจกอหะหมัดในตระกูลอหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน บางท่านไม่เฉพาะแต่มีตำแหน่งเป็น "จุฬารามนตรี" อย่างเดียว หากแต่ปรากฏว่ายังเป็นข้าราชการที่มีตำแหน่งหน้าที่สำคัญทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนด้วยตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์

1. เจ้าพระยาบวรราชนายก คือ ท่านเจกอหะหมัด
2. เจ้าพระยาอภัยราชา (จีน)
3. เจ้าพระยาชำนาญภักดี (สมบุญ)



4. เจ้าพระยาเพชรพิชัย (ใจ)
5. พระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว)
6. พระยาจุฬาราชมนตรี (สน)
7. พระยาจุฬาราชมนตรี (เชน)
8. พระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว)
9. พระยาจุฬาราชมนตรี (อากาศ)
10. พระยาจุฬาราชมนตรี (เดือน)
11. พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม)
12. พระยาจุฬาราชมนตรี (น้อย)
13. พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน)
14. พระยาจุฬาราชมนตรี (สัน อหะหมัดจุฬา)
15. พระยาจุฬาราชมนตรี (เกษม อหะหมัดจุฬา)
16. พระยาจุฬาราชมนตรี (สอน อหะหมัดจุฬา)

ตระกูลอหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน หรือวงศ์เจกอหะหมัด ยังปรากฏเชื้อสายมาจนทุกวันนี้ หลักฐานสำคัญซึ่งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า “ตระกูลอหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน” เป็นตระกูลสำคัญตระกูลหนึ่ง และมีเชื้อสายมาอย่างไรนั้นจะปรากฏได้ตามลายพระราชหัตถ์จดเลขานในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้โปรดเกล้าพระราชทานไว้ดังนี้

วชิราวุธ ป.ร.

ขอให้นามสกุลพระยาจุฬาราชมนตรี (สัน) ตามที่ขอมานั้นว่า “อหะหมัดจุฬา” เขียนตามอักษรโรมันว่า “AHAMADCHULA” ให้เป็นนามสกุลสำหรับบรรดาผู้ที่สืบสายโลหิตตรงมาจาก “เจกอหะหมัด” ลงทางพระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว) อันเป็นมงคลนาม

ขอให้สกุล “อหะหมัดจุฬา” มีความเจริญรุ่งเรืองมั่นคงอยู่ในกรุงสยามชั่วกัลปาวสาน

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2456

สกุล “จุฬารัตน”

นามสกุล “จุฬารัตน” นี้เปลี่ยนมาจากนามสกุล “อหะหมัคจุฬา” เดิม สาเหตุที่ต้องเปลี่ยนชื่อสกุลเป็น “จุฬารัตน” เนื่องจากรัฐบาลระบอบประชาธิปไตยในยุคท่านจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นผู้นำเมื่อวันที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2484 ในรัชกาลที่ 8 ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 59 ตอนที่ 15 ลงวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2485

พระที่นั่งบรมพิมาน

วันที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2484

ในพระปรมาภิไธย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขอให้นามสกุลแก่ทายาทผู้สืบสกุลพระยาจุฬาราชมนตรี (ตัน อหะหมัคจุฬา) ตามที่ขอเปลี่ยนใหม่เพื่อให้เป็นภาษาไทยตามรัฐธรรมนูญว่า “จุฬารัตน” เขียนเป็นอักษรโรมันว่า CHULARATANA อันเป็นมงคลนาม

ขอให้สกุล “จุฬารัตน” มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในประเทศไทยชั่วกัลปาวสาน

อาทิตยทิพยอาภา

พล. อ. พิชยนทร โยธิน

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

จบชีวิตประวัติสังเขปท่านบรรพบุรุษทั้ง 8 แห่งตระกูลอหะหมัคจุฬา – จุฬารัตน ไว้เพียงเท่านี้

เขียนโดย อรอนงค์ อหะหมัคจุฬา – จุฬารัตน

3 ธันวาคม พ.ศ. 2529 ณ บ้านบางไผ่ 195/17

ภาณีเจริญ กรุงเทพมหานคร



ภาคผนวก ข .  
รายการคำศัพท์

สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการคำศัพท์

คำศัพท์	ความหมาย
กะดี กูฎี หรือกูดี	เป็นคำที่ใช้เรียกศาสนสถานของมุสลิมนิกายชีอะห์ในสยาม
โกชา	ค่านำหน้าขุนนางตำแหน่งพ่อค้าในราชสำนักอิหร่าน ส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าชาวอาร์เมเนีย ถ้าเป็นมุสลิมจะเรียกว่า กวาซา หรือกาซาห์
แขกเจ้าเซ็น	คือคำที่ชาวสยามใช้เรียกพวกมุสลิมที่นับถือนิกายชีอะห์อิสนาอะซารี เรียกอีกอย่างว่าแขกมะหังน
คคิ	ภาษาอาหรับหมายถึงผู้พิพากษาในประชาคมมุสลิม
คัสติโซ	ชาวโปรตุเกสที่เกิดในเอเชีย
คาซาโค	ประชาคม หรือ ชุมชนโปรตุเกส
จุละ หรือ จุหละ	ภาษาอาหรับแปลว่า คณะมนตรีที่ปรึกษาเกี่ยวกับการศาสนาอิสลาม
จุเหล็ย หรือ จุเหล็ย	มุสลิมทมิฬ คือมุสลิมเชื้อผสมระหว่างชาวอินเดียพื้นเมืองกับมุสลิมจากอาหรับ ตุรกี หรืออิหร่าน มีถิ่นฐานอยู่ทางตอนใต้ของอินเดีย
ซาฟีร์	หนึ่งใน 4 ตำนักศึกษาและตีความกฎหมายอิสลามของนิกายสุหนี่ นับถือกันมากในอินเดีย และ รัฐมุสลิมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ซารีอะ	แนวทางคำสอนของศาสนาอิสลามที่มาจากพระคัมภีร์อัลกุรอาน
ซาห์บันดาร์	ภาษาอิหร่าน หมายถึงเจ้าท่า หัวหน้าสถานีการค้า
ซาห์รีเนา	ภาษาอิหร่าน แปลว่า นาวาคร หรือนครแห่งเรือ หมายถึงกรุงศรีอยุธยา
ซีกัน	ชื่อถนนที่ตัดผ่านชุมชนมุสลิมอินโด-อิหร่าน และพวกฮินดู ในกรุงศรีอยุธยา
ซีค หรือ เซ็ค	ภาษาอาหรับ ใช้เป็นคำนำหน้าชื่อหัวหน้าเผ่า หรือผู้นำเผ่า
เขียนดับ	ภาษาเวียดนาม หมายถึงเรือกำปั่นแบบแขก
ชะยัค หรือ ไชยัค	ภาษาอาหรับหมายถึงบุคคลที่สืบสายตระกูลมาจากศาสดามะหะหมัด มีหน้าที่ให้ในการให้คำปรึกษาแก่หัวหน้าชุมชนและเผยแพร่ศาสนาอิสลาม
ซูดการราชา	ภาษาอิหร่านแปลว่าหัวหน้าพ่อค้า เป็นตำแหน่งขุนนางที่มีหน้าที่ดูแลด้านการค้าในรัฐมุสลิมบางแห่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ซุฮัล หรือ ซาฮัล	ภาษาอิหร่านแปลว่าเมืองท่าริมน้ำ หมายถึงเมืองบางกอก

## คำศัพท์

## ความหมาย

ตะเซยัต	ภาษาอาหรับแปลว่าการคารวะสูงสุด หมายถึงพิธีรำลึกถึงการสิ้นพระชนม์ของอิหม่ามสุเซน
คาด	ชนเผ่าเร่ร่อนทางตะวันตกของจีน เป็นกลุ่มที่นับถือศาสนาอิสลาม
ดูมาน	มาตราเงินของอิหร่านสมัยราชวงศ์ซาฟาวิ มีอัตรา 1 ดูมาน เท่ากับ 3.68 ปอนด์อังกฤษ
โตเซ็น	ภาษาญี่ปุ่นหมายถึงเรือสำเภาแบบจีน
นะโกดา	ภาษาอาหรับแปลว่า นายเรือ หรือ กัปตันเรือ
บะซู	ภาษาพม่าแปลว่าพวกมลายู
เบนคาฮารา	ภาษามลายู ใช้เรียกตำแหน่งสมุหนายก หรือผู้สำเร็จราชการของรัฐมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
มะหังน หรือ มะหัน	เป็นคำที่ชาวสยามใช้เรียกมุสลิมนิกายชีอะห์
มะหะหรั่า โมฮัรรัม	ชื่อเดือนแรกตามปฏิทินอิสลาม เป็นเดือนที่เกิดเหตุการณ์สิ้นพระชนม์ของอิหม่ามสุเซน
หรือ มุฮัรรัม	
มัวร์	เป็นคำที่ชาวตะวันตกใช้เรียกมุสลิมโดยทั่วไป สำหรับพวกมัวร์ในสยาม ได้แก่กลุ่มมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน
มัวร์	เป็นคำที่ชาวโปรตุเกส และสเปนใช้เรียกพวกมุสลิม
มาลิก อัด โทจาร์	ภาษาอาหรับแปลว่าเจ้าแห่งพ่อค้า
มิรซา	ภาษาอิหร่านใช้เป็นคำนำหน้านำตำแหน่งขุนนางชั้นสูงในราชสำนักราชวงศ์ซาฟาวิของอิหร่าน
มุลละ	ภาษาอาหรับหมายถึงหัวหน้าชุมชนมุสลิมนิกายชีอะห์ มีหน้าที่ปกครองตามหลักศาสนา เป็นหัวหน้าพิธีกรรมและดูแลกฎระเบียบในชุมชน
เมสติไซ	ชาวโปรตุเกสติดต่อผสมกับชนพื้นเมือง
เมาล้ำ	ภาษาอาหรับแปลว่า ผู้นำ หรือหัวหน้าใหญ่
ยะมะห์	ภาษาอาหรับแปลว่าชุมชนมุสลิม
ลักษมาณา	ภาษามลายูใช้เรียกตำแหน่งขุนนางตำแหน่งแม่ทัพเรือในรัฐมุสลิมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นชื่อตำแหน่งขุนนางในกรมอาสาจามของสยาม
ลันซาคุต	นักแสวงโชค ทหารเร่ร่อน หรือทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส
หุย	ชาวจีนมุสลิมมีถิ่นฐานอยู่ในเขตซินเกียง และหุยหนาน
อกา	ภาษาอิหร่าน ใช้เป็นคำนำหน้าคนระดับหัวหน้าหรือผู้นำชุมชน



## คำศัพท์

## ความหมาย

อะซาน

เสียงร้องเพื่อบอกเวลาทำนมาซ หรือสวดมนต์ประจำวันของมุสลิม

อิหม่าม

หมายถึงแนวคำสอนของอิหม่าม คือผู้ที่สืบสายโดยตรงมาจากศาสนา  
มะหะหมัด เป็นแนวคำสอนสำคัญของมุสลิมนิกายชีอะห์

อิมนาอะซารี

ศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์กลุ่มที่นับถืออิหม่าม 12 พระองค์ นับถือมากใน  
ประเทศอิหร่าน และอิรัก

อาเล็ม อาลิม

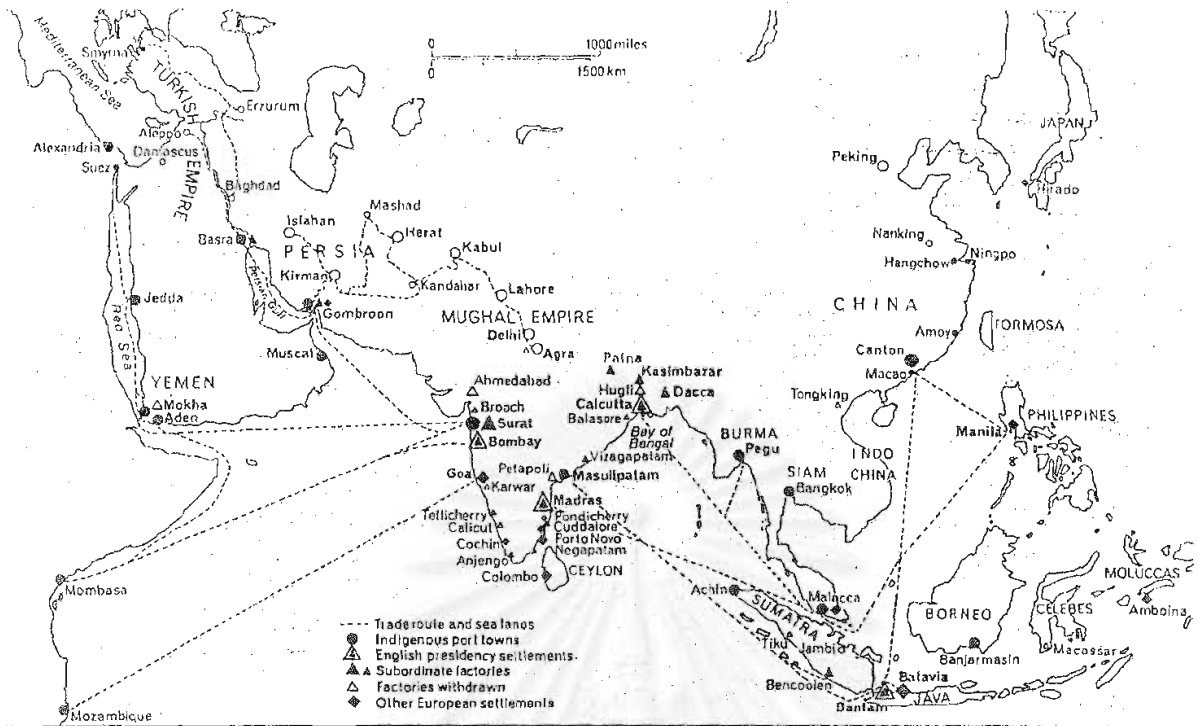
ภาษาอาหรับแปลว่าผู้รู้ หรือผู้เชี่ยวชาญในหลักศาสนาอิสลาม



สถาบันวิทยบริการ  
าลงกรณ์มหาวิทยาลัย

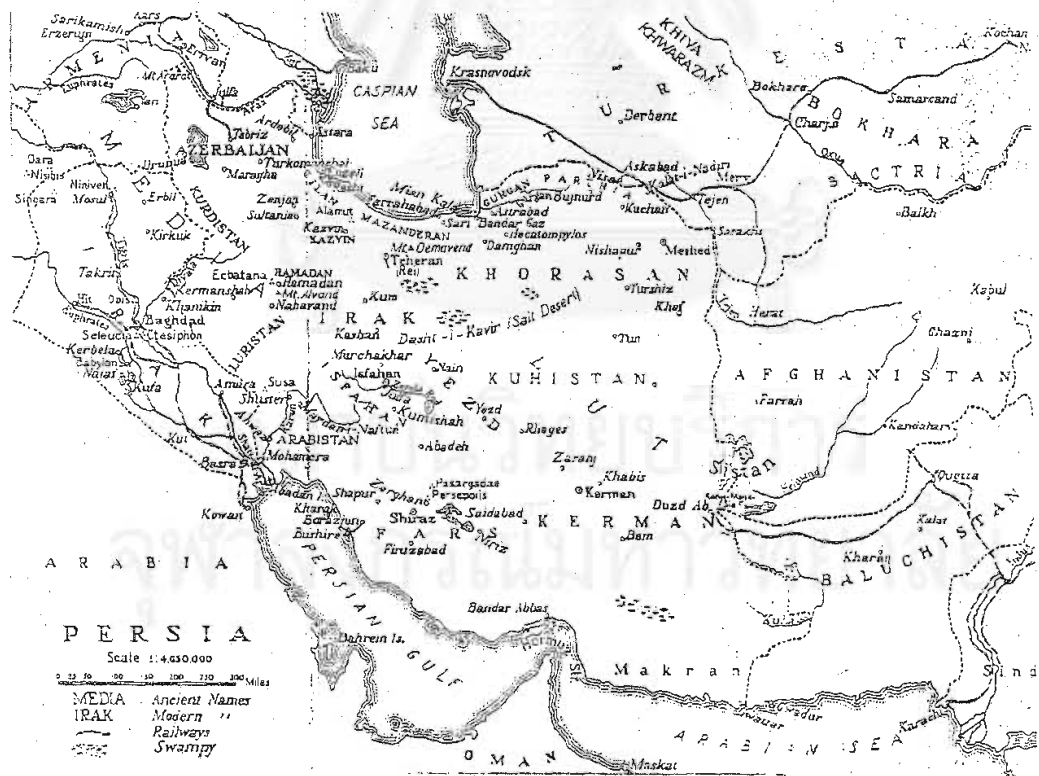


สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย



แผนที่หมายเลข 1. แสดงเส้นทางการเดินเรือค้าขายในเอเชียระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22 - 23

ที่มา : K. N. Chaudhuri , *Trade and Civilization in The Indian Ocean* , p. 96 .



แผนที่หมายเลข 2 : แผนที่ประเทศอิหร่าน แสดงตำแหน่งแคว้น และเมืองสำคัญ

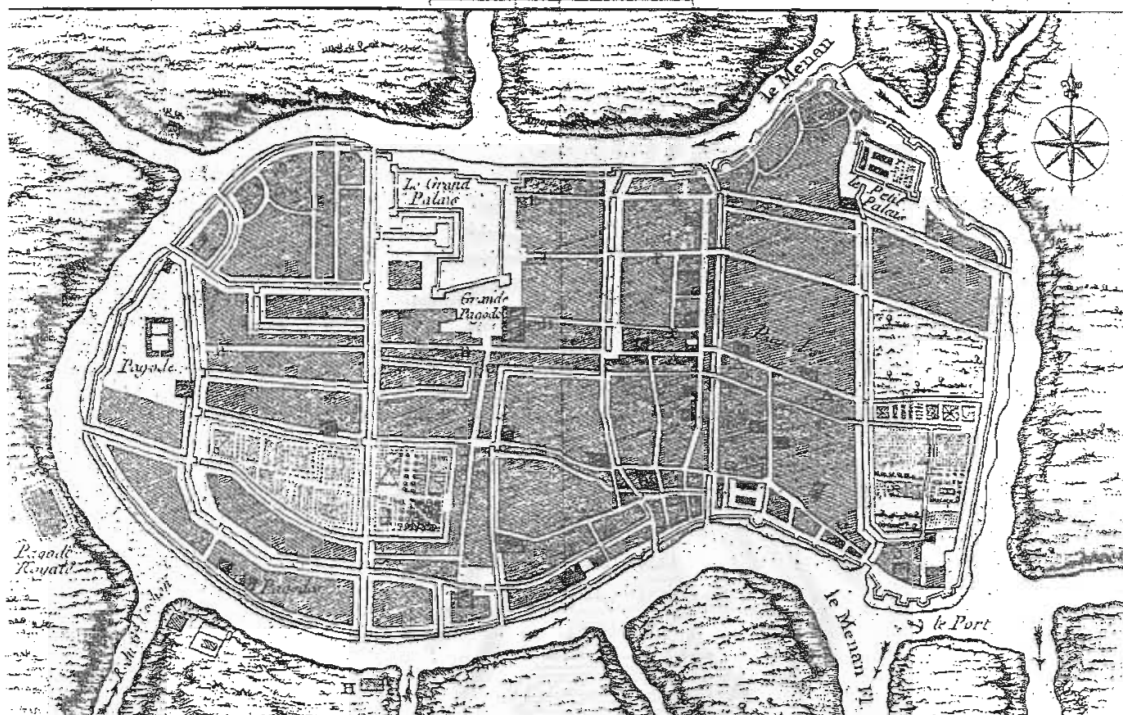
ที่มา : Sir Percy Sykes, *Persia* , p. 189.

A. Rue des Mures  
 B. Rue Napéat  
 C. Rue du Barcalon  
 D. Rue au Feu  
 E. Rue des Elephants

VILLE DE SLAM  
 ou  
 JUTHIA.

Echelle de Six-Cent Toises

F. Rue du Palais  
 G. Rue Chinoise  
 H. Pagode de la Reine  
 J. Pagode Chinoise  
 K. Ancien Quartier des Francois



แผนที่หมายเลข 3 : แผนที่เกาะอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แสดงถนนที่ตัดผ่านย่านชุมชน  
 ต่างชาติในเขตกำแพงเมือง

- |                               |                              |                        |
|-------------------------------|------------------------------|------------------------|
| A : ถนนแจกมัวร์               | B : ถนนหน้าพระธาตุ           | C : ถนนพระคลัง         |
| D : ถนนเพลิง<br>(ถนนดอกไม้ไฟ) | E : ถนนช้าง                  | F : ถนนพระราชวัง       |
| J : เจดีย์จีน                 | G : ถนนจีน                   | H : เจดีย์ของพระราชินี |
|                               | K : บ้านพักรับรองของฝรั่งเศส |                        |

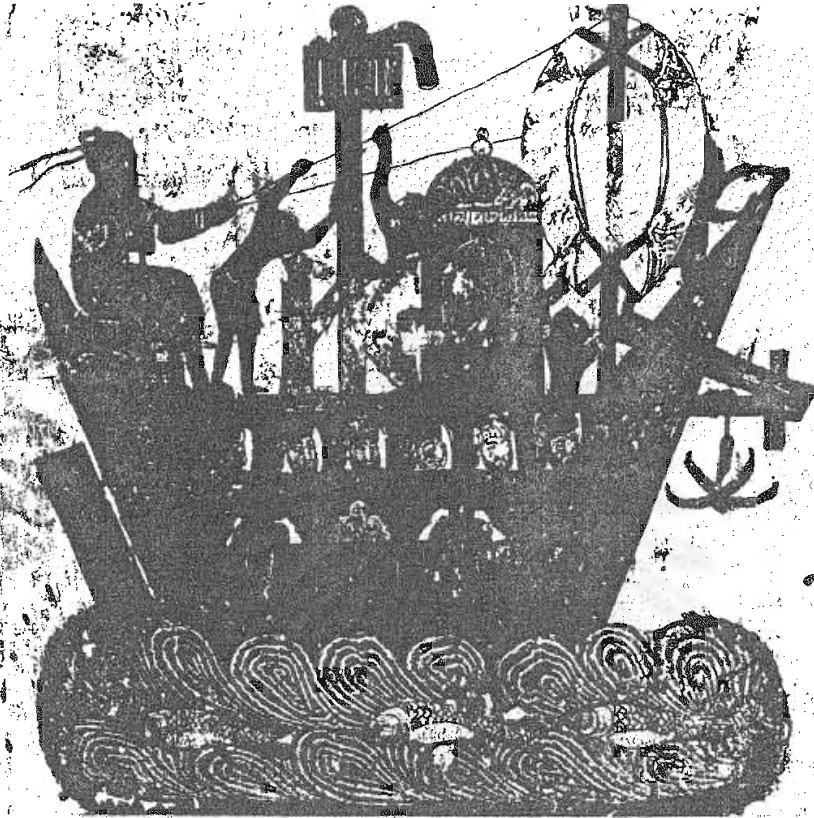
ที่มา : Piriya Krairiksh, "A Revised Dating of Ayudhaya Architecture," *The Journal of the Siam Society* 80, 2 (1992) : 38.



ภาพประกอบ

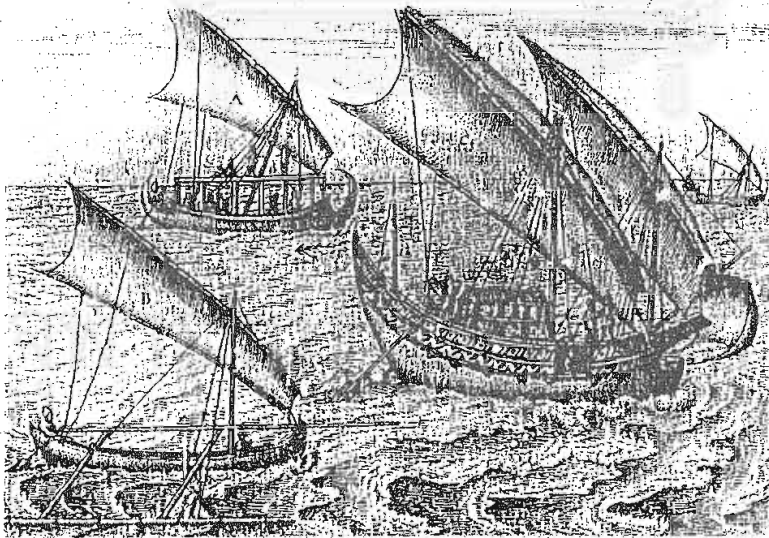
สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย





ภาพที่ 1 : ภาพเขียนเรือเดินทะเลของพ่อค้าชาวอาหรับในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 - 19

ที่มา : George F. Hourani , *Arab Seafaring* , p. 99.



ภาพที่ 2 : เรือเดินทะเลของพวกมุสลิมในเขตหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้  
ในพุทธศตวรรษที่ 21- 23

ที่มา : Nicholas Tarling, ed. , *The Cambridge History of Southeast Asia Vol. 1, Pt. 2* , 32.



ภาพที่ 3 : ออกญาโกษาธิบดี พร้อมขุนนางในกรมท่าขวา แต่งกายตามชุดแบบมุสลิม  
 ในกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค  
 ที่มา : "สมุดภาพว่าด้วยขบวนพยุหยาตรา พระกฐินทางสถลมารค (วัดยม)".  
 หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 2 .



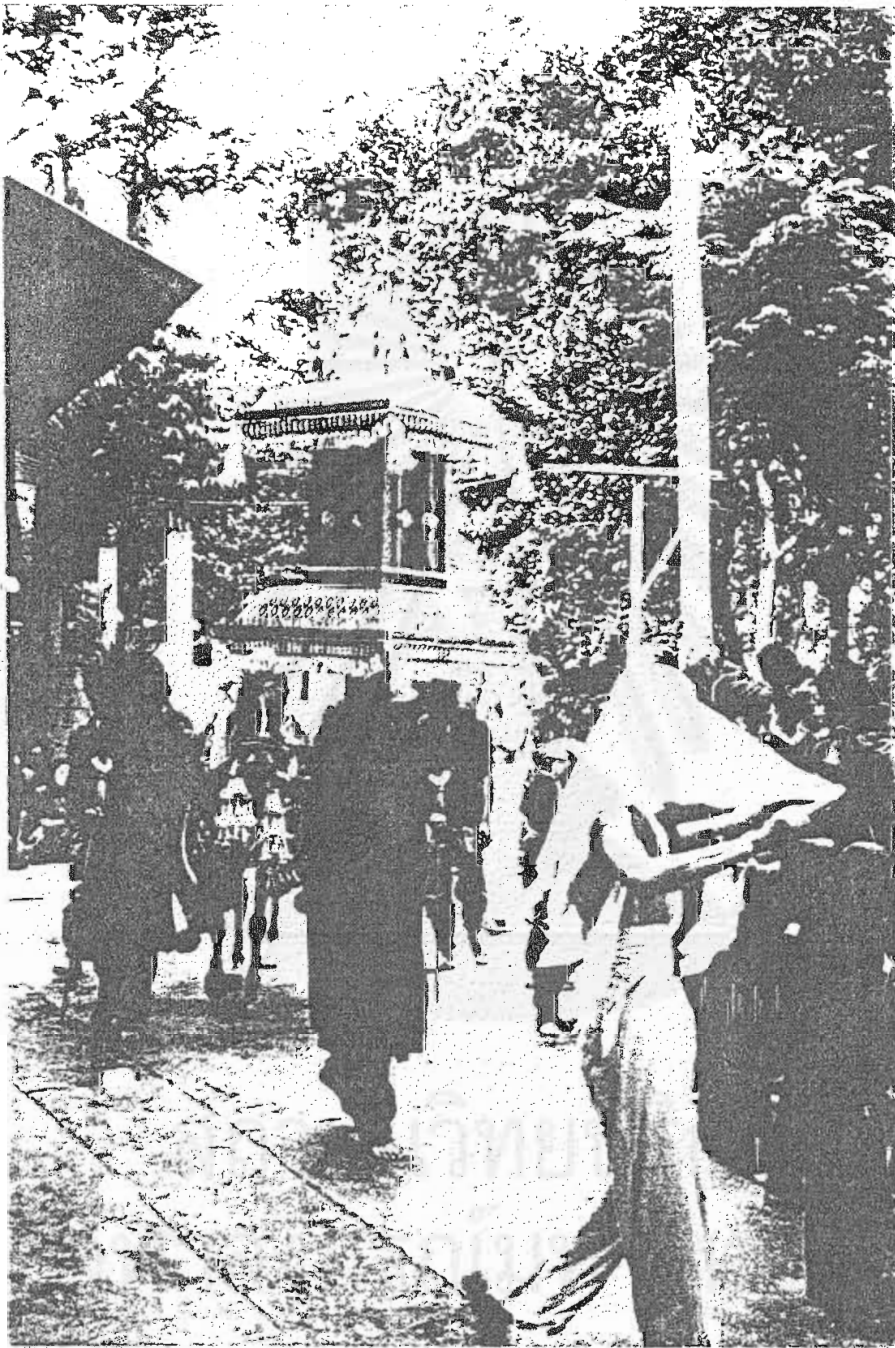
ภาพที่ 4 : จิตรกรรมฝาผนังวัดโพธิ์ปฐมवास อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ประมาณรัชกาลที่ 3 - รัชกาลที่ 4)

ภาพกระบวนแห่พิธีตะเซียดของมุสลิมนิกายชีอะห์ในสยาม มีผู้อัญเชิญพระปิ่นหย่า (รูปมือ) ตามด้วยกระบวนอัญเชิญโคระบัด หรือตำบุด คือพระบรมศพจำลองของอิหม่ามสุเซน

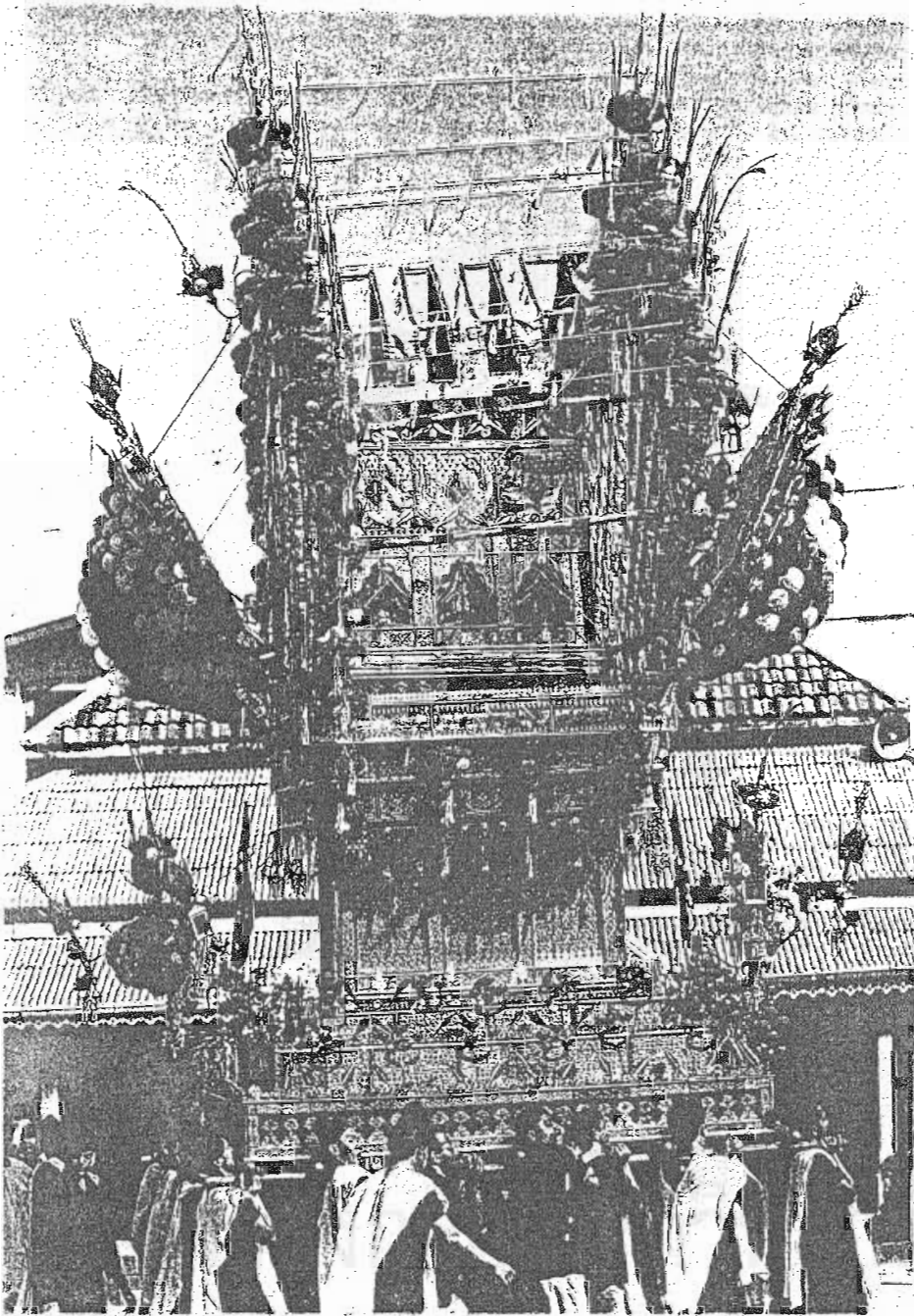
ประกอบกระบวนม้าพระที่นั่ง และผู้ศรัทธา

ที่มา : สมบัติของกุฎิเจริญพาศน์



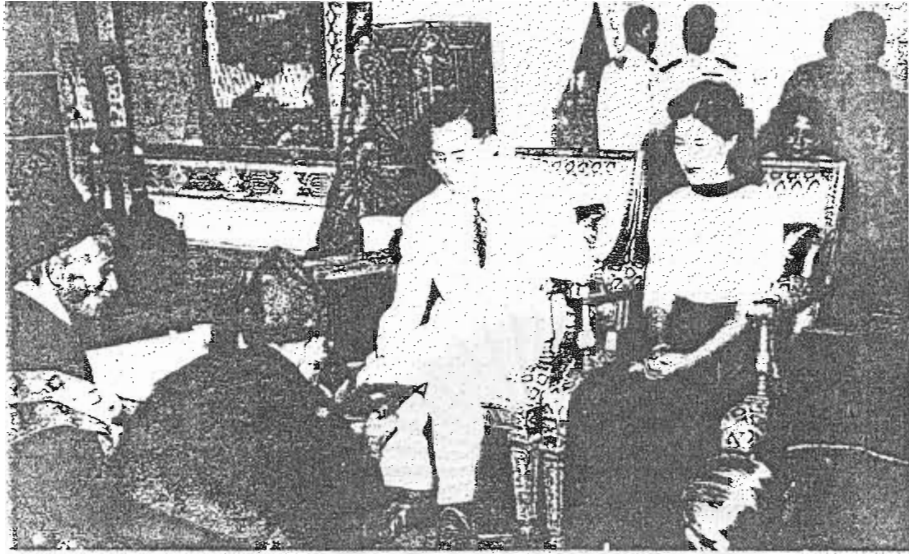
ภาพที่ 5 : กระบวนแห่ในพิธีตะเซียดของมุสลิมในภาคใต้ในประเทศไทย  
ที่มา : ผู้วิจัยบันทึกภาพเมื่อวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2535





ภาพที่ 6 : ภาพขบวนอัญเชิญพระศพจำลองของอิหม่ามสุเซน (โคระบัต) ในพิธีคะเซซัด  
 ที่มา : กุศล เอี่ยมอรุณ , "บันทึกเจ้าเซ็น" สารคดี 15, 176 (ตุลาคม 2542) : 148 .

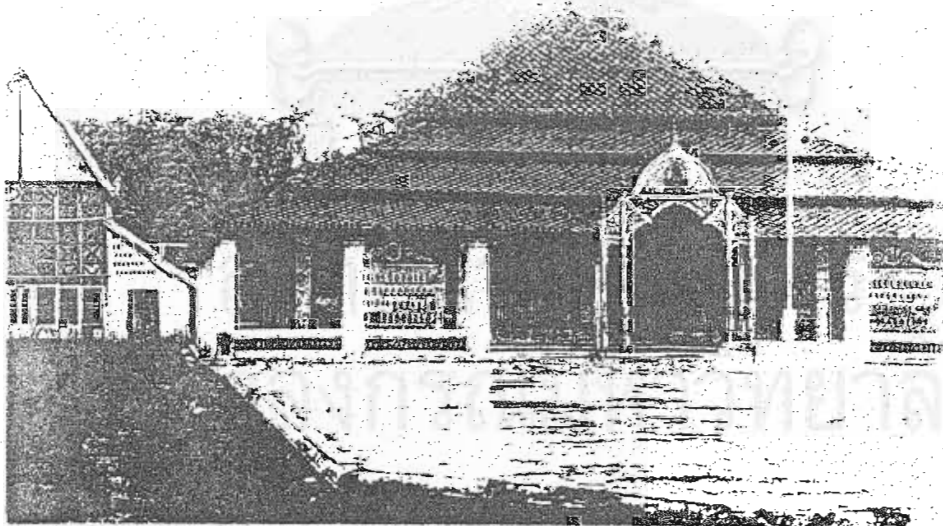




ภาพที่ 7 : พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ  
เสด็จพระราชดำเนินในการพิธีเข้าเซ่น ณ กุฎีเจริญพาศน์ (กุฎีกลาง)

เมื่อวันที่ 16 กันยายน พ. ศ. 2496

ที่มา : สมบัติของกุฎีเจริญพาศน์

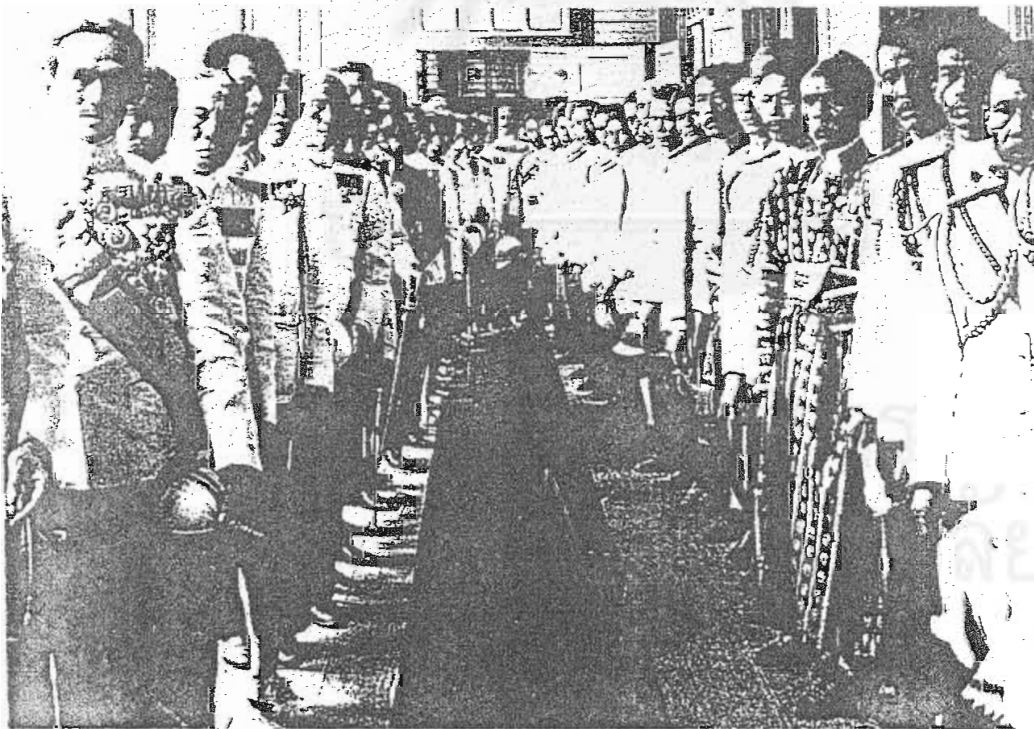


ภาพที่ 8 : มัสยิดกุฎีหลวง หรือกุฎีเจ้าเซ่นหลังเก่า ที่ชาวสยามนิยมเรียกว่า โรงปั้นหย่า  
หรือ โรงปั้นหย่า ปัจจุบันถูกรื้อสร้างเป็นอาคารแบบใหม่เสียแล้ว

ที่มา : สมบัติของอรอนงค์ อหะหมัดจุฬา



ภาพที่ 9 : พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) จุฬาราชมนตรี ในรัชกาลที่ 5  
รูปนี้ทรงฉายโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว  
ที่มา : สมบัติของอรอนงค์ อหะหมัดจุฬา

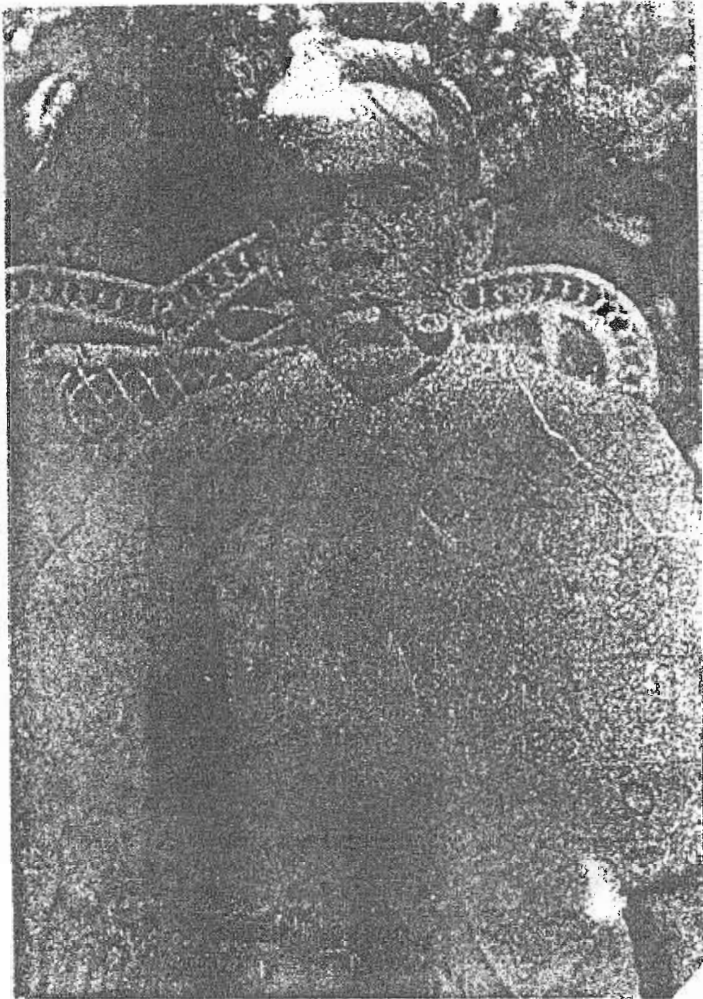


ภาพที่ 10 : พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) (คนสวมหมวกก๊อปปี้ด้านขวา) ใ้รับเสด็จ ฯ  
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระที่นั่งวิมานเมฆ  
ที่มา : ชมรมสายสกุลขุนนาคน , สกุลขุนนาคน , หน้า 57.



ภาพที่ 11 : พระยาพิชัยดาบหัก (สัน อหะหมัดจุฬา) ในรัชกาลที่ 5 และ 6

ที่มา : สมบัติของอรอนงค์ อหะหมัดจุฬา



ภาพที่ 12 : พระจุฬาราชมนตรี (เกษม อหะหมัดจุฬา) ในรัชกาลที่ 6

ที่มา : สมบัติของสุคตยา อหะหมัดจุฬา (ธิดา)

### ประวัติผู้วิจัย

นายจุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ เกิดเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ. ศ. 2508 ณ กรุงเทพมหานคร เป็น  
ทายาทชั้นที่ 12 ในสายตระกูลเฉกอะหมัด และสืบสายตรงมาจากพระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว) ใน  
รัชกาลที่ 1 จบการศึกษามัธยมปลายจากโรงเรียนสาริตแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สำเร็จการศึกษา  
ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต(เกียรตินิยม) จากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยี  
พระจอมเกล้าวิทยาเขตเข้าคุณทหารลาดกระบัง ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์  
สถาปัตยกรรม จากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

